

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

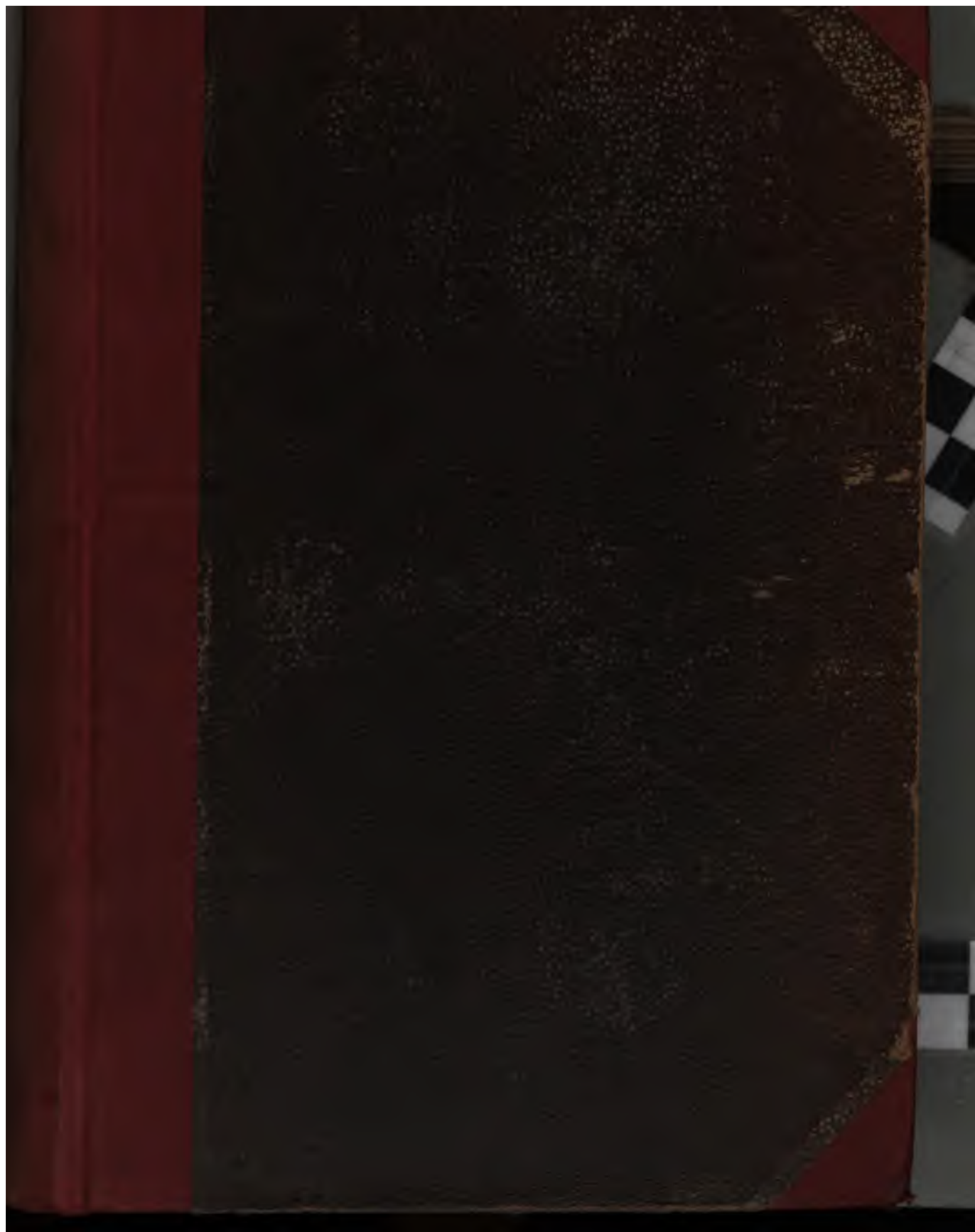
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

1

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR
TITKÁR.

1887. ÉVI FOLYAM.

(XXI. EVFOLYAM.)

BUDAPESTEN, 1887.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

STANFORD LIBRARY
FEB 6 1964
STACKS

Budapest, 1887. Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája.

TARTALOM.

I. Önálló cikkek és értekezések.

	<i>Lap.</i>
ACSÁDY IGNÁCZ.	
Drégel és hőse	36
BB. BÁLINTTIT JÓZSEF.	
Egy kis igazítás (Békés komornikságáról)	270
BARABÁS DOMOKOS.	
A tatár rabok váltságdíja az 1657. sept. 2-iki szamos-újvári partialis gyűlésen	427
A derzsi Petki család történetéhez	645
BEÖTHY ZSOLT.	
Szekér Joachim és a magyar Robinzon	626
BUNYITAY VINCZE.	
Pázmány Péter első magyar levele	75
A hitújítás történetéből	389
DEÁK FARKAS.	
Béldi Pál bujdosása történetéhez	370
DEMKÓ KÁLMÁN.	
Egyházi és világi hatóság a felvidéki városokban a XV. és XVI. században	685
DUDÁS GYULA.	
Szerb volt-e Szerémi?	462
FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.	
Válasz a »néhány észrevételre« (»a történelmi congressus utóhangja : cz. cikk felett Horvát Árpádtól)	252
A pápai adószedők Magyarországon a XIII. és XIV. században I. és II. közlemény	493, 589
FRAKNÓI VILMOS.	
Brutus Mihály, Báthory István udvari történetirója	793
HORVÁT ÁRPÁD.	
Néhány észrevétel »a történelmi congressus utóhangja« című cikkekre	235

	<i>Lap.</i>
JAKAB ELEK.	
A csáky-gorbói kastély történelmi ritkaságai	151
DR. KOHN SÁMUEL.	
A visszafoglalt Budavár zsidó lakosságának állítólagos emlékirata 1686-ból	827
KOMÁROMY ANDRÁS.	
Thurzó Mária végrendelete és Beniczky Péter a költő I. II. közl. 217 és 321	
KROPF LAJOS.	
Mária magyar királyné II. Lajos neje arcképe	72
Anna magyar királyné, Ferdinánd neje arcképei	73
Clarimundus császár krónikája 1520. (egy állítólagos magyarból fordított munka)	173
Maximilianus Transilvanus életéhez	546
Kik voltak az angol-szász hercegek szent István udvaránál s mi lett belőlök?	783
KUBINYI FERENCZ.	
Záh Felician mester veje Palásthy Kopai	210
GR. LÁZÁR MIKLÓS.	
Erdély főispánjai 1540—1711. I., II., III. és IV. közl.	400, 518, 610, 700
MAJLÁTH BÉLA.	
Tanulmányok a történelmi kiállításból. I. és II. közl.	435 és 529
DR. MÁBKI SÁNDOR.	
Dósa György korából	193
II. Rákóczy György bibliája	640
M. S.	
A szentjóni apátság megszűnése	838
PETTKÓ BÉLA.	
Kemény János főkomorniksága	271
PÓR ANTAL.	
II. Miklós (1308—1336.) győri püspök mely nemzetségből való volt?	836
BR. RADVÁNSZKY BÉLA.	
Foglalkozás, időtöltés, játék a XVI. és XVII. században	289
SCHMIDT VILMOS.	
Báthory Gábor és Bethlen Gábor viszonya a lengyel koronához I. és II. közlemény	14, 97
DR. SZÁDECZKY LAJOS.	
Jelentés a gr. Forgách család levéltáráról	560
P. SZATHMÁRY KÁROLY.	
I. Bánffy György halála (Br. Wesselényi István naplója után)	121
THALY KÁLMÁN.	
Bercsenyi ismeretlen emlékirata XIV. Lajoshoz 1701.	1
A szathmári béke történetéhez. (Két okirat Károlyi Sándor szerepléséhez, a gr. Forgách levéltárból)	465

	<i>Lap.</i>
A styavnikai várkastély	727
Gróf Tournon (az új Bodrog vármegye első főispánja 1699—1703.)	729
TIELE P. A.	
Maximilianus Transilvanus életéhez	548
TORMA KÁROLY.	
Két nevezetes okiratgyűjtemény nyomai (Adalék Bethlen Miklós és Bethlen Elek életéhez)	348
VÁMBÉRY ÁRMIN.	
Kanizsa 1600—1601. I. és II. közl.	716 és 798
DR. VÁLI BÉLA.	
Az első magyar színgazgató szabadalom-levele 1696-ból	145
WEBER SAMU.	
Savnik	643
ZSATKOVICS KÁLMÁN.	
Vendelin Jurij	839
II. Könyvismertetések és bírálatok.	
BELICZAY JÓNÁS.	
A heraldika vezérfonala; írta br. <i>Nyáry</i> Albert	255
A magyar szék korona és koronázási jelvények története és melleírása; írta <i>Ipolyi</i> Arnold	549
BOROV. ZKY SAMU.	
Anglia története korunkban; írta <i>Charly</i> Justus, ford. <i>Szász</i> Béla	109
DEÁK FARKAS.	
Bosznia és Hercegovina. Útirajzok és tanulmányok, írta <i>Asbóth</i> János	450
GY--GY.	
Tanulmányok; írta <i>Szathmáry</i> György	656
—Ö—R.	
Colbert; írta <i>Ballagi</i> Aladár	659
HELLEBRANT ÁRPÁD.	
<i>Dr. Kroner</i> Fr. Geschichte der Karl-Franzens-Universität in Graz	365
HUNFALVY PÁL.	
Az oláh nyelv és nemzet megalakulása; írta dr. <i>Réthy</i> László	732
Pótlás Réthynek az oláh nyelv és nemzet megalakulása cz. műve ismertetéséhez	851
JAKAB ELEK.	
Egy magyar jezsuita a XVI. században. Szánthó István élete; írta <i>Fraknoi</i> Vilmos	847
KECSKÉS BÉNI.	
A magyar hírlapirodalom története 1780—1867.; írta <i>Ferenczy</i> József	745

	<i>Lap.</i>
KÁROLYI ÁRPÁD.	
Br. <i>Rozner</i> Ervin: Régi magyar házassági jog.	840
K.—S.	
Gróf <i>Dessewffy</i> Aurél összes művei; sajtó alá rendezte <i>Ferenczy</i> József	556
<i>Magyar történelmi és egyháztörténelmi tanulmányok</i> ; írta <i>Ipolyi</i> Arnold	558
L. B.	
<i>Palissy</i> élete és művei; írta <i>Farkasházi Fischer</i> Jenő	161
A székesi gróf <i>Bercsényi</i> család (1470—1835.) II. k.	355
<i>Montecuccoli und die Legende von St. Gotthárd</i> (1664.) von <i>Wilch.</i> <i>Nöttebohm</i>	456
Alsó-aztregovai és rimai <i>Rimay</i> János államiratai és levelezése, szerk. <i>Ipolyi</i> Arnold	647
MANGOLD LAJOS.	
<i>Banke</i> Leopold: <i>Weltgeschichte</i> VI. és VII. rész	264
MÁRKI SÁNDOR.	
Gróf <i>Hoffmannsegg</i> utazása Magyarországon 1793—1794-ben. Német- ből fordította <i>Berkeszi</i> István	845
PÖR ANTAL.	
Der politisch-ungarische Streit um Galizien und Ladomerien, von <i>Johann Matijow</i>	459
Die Statuten der Juristen-Universität Bologna vom J. 1217—1847.; írta <i>Heinr. Denifle</i>	661
DR. SZÁDECZKY LAJOS.	
Dr. <i>Zakrzewski</i> Vincze műveiről	375
<i>Nyíregyháza</i> szab. kiváltságolt város története; írta <i>Lukács</i> Ödön	652
TAGÁNYI KÁBOLY.	
<i>Salamon</i> Ferencz: <i>Budapest története</i> II. és III. k.	48
TÉGLÁS GÁBOR.	
Alsó-Magyarország bányamívelésének története; írta <i>Pécs</i> Antal	756
VÁCZY JÁNOS.	
A szép prózai elbeszélés a régi magyar irodalomban; írta <i>Beöthy</i> Zsolt	158
A német irodalom története, írta <i>Heinrich</i> Gusztáv	260
VÁMBÉRY ÁRMIN.	
Magyarországi török kincstári defterek, ford. <i>Velits</i> Antal, bevezette és sajtó alá rendezte <i>Kammerer</i> Ernő	361
WERTHEIMER EDE.	
<i>Krönnes</i> : <i>Austria történelméhez</i> 1792—1816-ig	166
III. Tárcza.	
Történelmi Társulat	77, 176, 273, 374, 468, 573, 664, 765, 853
<i>Tanárky</i> Gedeon necrologja	854
M. Tud. Akadémia	80
Vidéki társulatok	82, 378, 666, 765, 855

	<i>Lap.</i>
Irodalmi szemle	83, 282, 379, 484, 578, 671, 856
Folyóiratok szemléje	86, 185, 276, 581, 677, 774, 864
Repertorium a külföldi tört. irodalomból. <i>Mangold</i> Lajostól	90, 181, 480 583, 680, 766, 866
<i>Mangold</i> és <i>Kropf</i>	279
Történeti repertorium a hazai hírlapokból. <i>Szinnyei</i> Józseftől	91, 184, 281 482, 584, 680, 770, 867
Vegyes közlések	93, 189, 284, 382, 490, 586, 681, 777, 874
Történeti könyvtár	96, 192, 288, 383, 492, 588, 684, 782, 877
Monumenta Vaticana	179
Történeti értekezések iskolai programokban	187, 473, 574, 869
Felhívás a dévai kirándulás ügyében	574
A dévai és hunyadmegyei kirándulás terve	665
Könyvtáraink. (<i>György Aladár</i> : »Magyarország köz- és magán könyvtárai« ismertetése)	668

IV. A dévai és hunyadmegyei kirándulás.

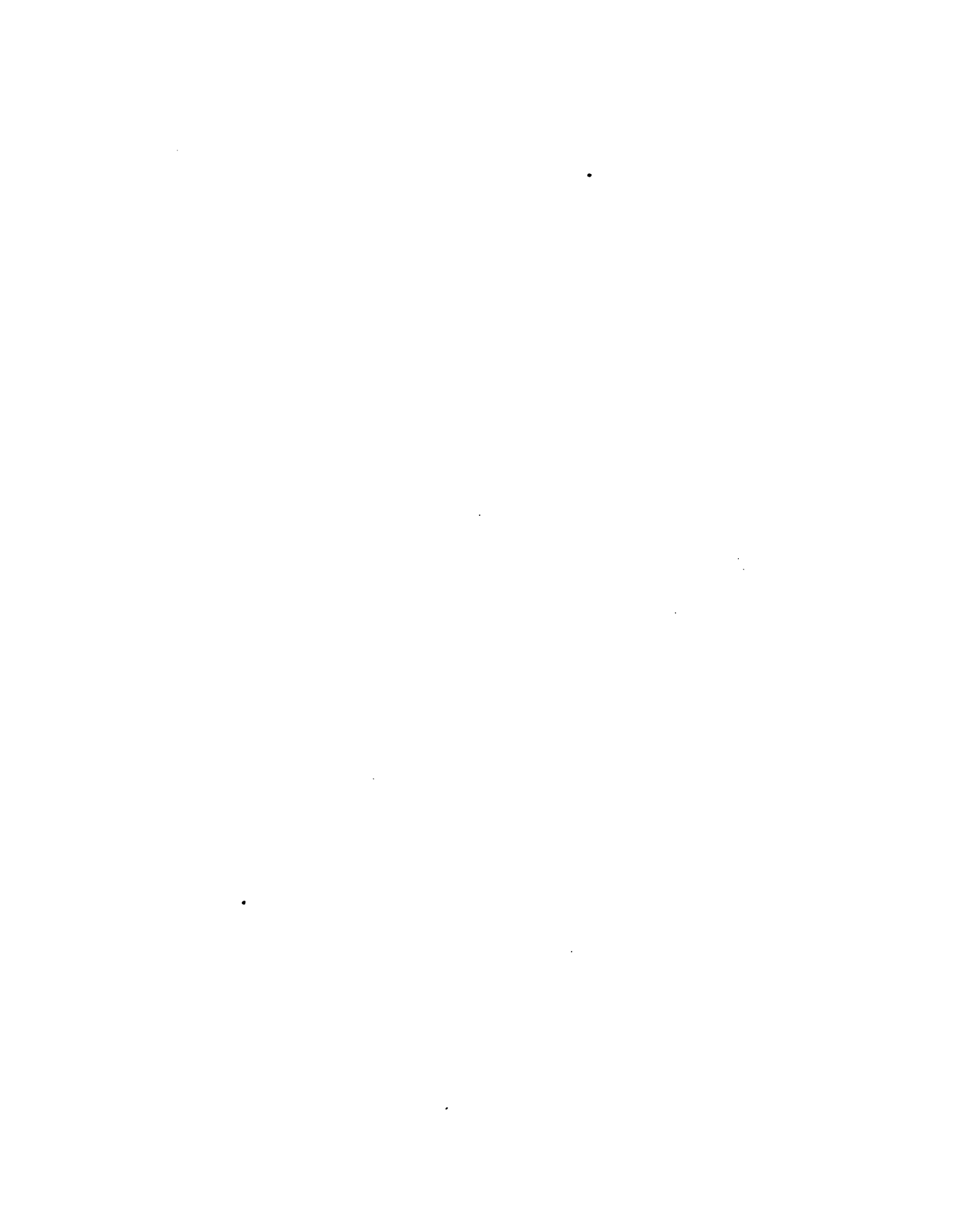
(A Századok okt. füzeté.)

Az erdélyi történet és történetírás jelentősége. Elnöki megnyitó beszéd Gróf <i>Széchen</i> Antaltól	1
Hunyadmegye és a Hunyadiak <i>Csánky</i> Dezsőtől	8

Jelentések a kutatások eredményeiről:

Jelentés Hunyad vármegye közlevéltáraitól, családi leveles ládáiról s elszórt okmánykincseiről Dr. <i>Sólyom-Fekete</i> Ferencz	32
Jelentés a vajda-hunyadi görög catholicus egyház levéltáráról <i>Sz. K.</i>	48
Jelentés a maros-németi levéltárról <i>Szilágyi</i> Sándortól	50
Jelentés a nagy-ercsei gróf <i>Toldalagi</i> család radnótfáji levéltáráról <i>Szabó</i> Károlytól	71
A kirándulás története <i>Szadeczky</i> Lajostól	88
A M. Tört. Társulat okt. 6-iki választmányi ülése	97

BERCSÉNYI ISMERETLEN EMLÉKÍRATA

XIV. LAJOSHOZ.

— 1701. —

Mikor a II. Rákóczi Ferencz-féle nagy szabadságháború megteremtője, szervezője és fővezére gróf Bercsényi Miklós, az összeesküvésnek Longueval árulása által történt fölfedeztetése s Rákóczinak elfogatásakor, a hasonló sorsot szerencsésen elkerülve, brunóczi kastélyából 1701. april végén Lengyelországba menekült: daczára ezen országban való teljes ismeretlenségének, azonnal megkezdé művök érdekében az actiót. A fényes tehetségű, megnyerő modorú és széles politikai látkörrel bíró főúr ugyanis csakhamar szoros barátságba lépven *Meczinski* vilnai kormányzóval, s ennek révén *Sieniawski* belzi palatinussal és más lengyel országnagyokkal, ezek rokonszenvét a magyar ügy számára megnyeré. Megismerkedett a francia királynak a varsói udvarnál levő nagykövetével *Du Héron* örgróffal is, — a ki, mint XIV. Lajoshoz intézett sürgönyei tanúsítják, egészen el volt ragadtatva a bújdosó magyar főúr rokonszenves egyéniségétől, élénk rábeszélő tehetségétől s ragyogó szellemétől, melyet nem győz dicsérni. A magyarországi állapotokat s azoknak a francia és lengyel érdekekkel való egyeztetéséből származó kölcsönös előnyeit rövid idő alatt oly behatón megismerteté a gróf a követtel, hogy *Du Héron* a legmelegebb szószólójává lön Magyarország felszabadítása ügyének úgy a versaillesi, mint a varsói kir. udvarnál.

Ő és *Meczinski* eszközölték ki aztán, hogy II. Ágost lengyel király - - kinek érdeklődését Bercsényi iránt fölkeltették — julius első napjaiban titkos kihallgatást adott a grófnak a Varsó melletti biali-i kolostorban. E kihallgatás alkalmával a gróf a királynak, —

ki mint szász választó-fejedelelem 1696-ban Magyarországon a török elleni tábor fővezére vala, — a magyar állapotokat, a nemzetnek alkotmányos jogaiából lett teljes kiforgatását s e miatti nagy elkéserevészt a lehető élénken vázoló, éléje tárva a nemesség és nép általános vágyát a fölkelésre, csak legyen a ki az első lökést megadja; a magyar nemzet kétségtelenül örökre hálás lesz szabadítója iránt, és ha ő Felsége e dicsőséges szerepre, szövetségben XIV. Lajossal, vállalkoznék: Szent-István koronájával fognák diszítani fejét. Követendő például *Nagy-Lajos egyesült Lengyel-Magyarországot* idézte a dicsvágyó király elé, kifejtvén, hogy az egy koronás fő alatt egyesítendő magyar-lengyel birodalom, szövetkezve Franciaországgal, oly hatalom lenne, mely Európa államainak az egyensúlyt megszabná, stb. Egy szóval, annyira sikerült megnyernie Ágostot, hogy ez készen nyilatkozott a nagy vállalatba belebocsátkozni, ha a svéd király támadása ellen biztosítva lesz, mit Du Héron ajánlatára XIV. Lajos közvetítésével remélt elérni, és hogy célját a svédnél is könnyebben elérje: azonnal félbehagyatta Riga ostromát. Bercsényit pedig királyi pártfogásába vévén, Lithvániában jószágot adományozott neki. Egyszersmind fölkerlte őt, hogy a kihallgatáson előadott tervezetét foglalja a francia királynak is megküldendő emlékiratba, mely az ajánlott francia-lengyel-magyar szövetkezésnek alapjául szolgáljon. Párisi követét Jordant is ez értelemben utasította a lengyel király.

Gróf Bercsényi e kir. felhíváshoz képest hozzáfogott a munkához. Nehány nap alatt egy minden szempontra kiterjeszkedő, nagyterjedelmű s az ő éles elméjét és sokoldalú képzettségét kitűntető igen becses államiratot dolgozott ki, gyönyörű latin stýlban. Melyet midőn július 12-ike táján Ágost királynak két példányban átnyújtott: ezen uralkodó elhívatta a francia követet s oly kijelentéssel adá át Bercsényi tervezetét neki, hogy ő azt a maga részéről helyesli, — küldje el tehát Du Héron az egyik példányt Versaillesba Lajos királyhoz, annak is jóváhagyása s úgy aztán a foganatosításnak közös erővel leendő eszközlése végett. Az őgróf ezt örömmel megtevé; de, hogy a latin nyelvben gyöngé »grand roi« az emlékiratot jobban megérthesse: maga Du Héron lefordítá azt francziára. A fordítás kivonatos, és mégis nyolczadfél ivre rúg. A követ a terjedelmes iratot két részben,

1701. aug. 4. és aug. 11-iki sürgönyeihez mellékelve küldé meg urának, a legmelegebb ajánlatokkal. »Idecsatolva küldöm Főlséged számára, — írja az előbbi sürgönyben, — gr. Bercsényi emlékiratai első részének kivonatát; kár, hogy a fordítás és rövidítések által sokat veszít szépségéből a mű. A gróf, a ki nagyon szellemes ember, meg van győződve, hogy tekintélyes párt fogja őt támogatni vállalatában, ha visszatérhet hazájába, annyivalinkább, mivel a magyaroknak új okuk is van az elégületlenségre,« — stb.

Az emlékirat czíme a párisi külügyi levéltárban: »*Mémoire du Comte de Berchini, joint aux lettres de Mr. du Héron du 4. Aout et du 11. du même mois 1701.*«¹⁾ Ismertetésünkben a külföldi udvar tájékoztására írott bevezető részt, mely a magyar olvasó előtt ismert dolgokat tárgyal, csak átsuhanva érintjük.

A gróf, igen helyesen, az 1687-iki országgyűlésnél és az ezt közvetlenül megelőzőt eperjesi Carafa-féle vérbíróság viszonyainál veszi föl kiindulási pontját. Vázolja, mint rémíté meg ez utóbbiak által az udvar az ország főurait és nemességét, kiken egyúttal az idegen katonaság is, az istentelen adóvégrehajtásokkal, zabolátlanul hatalmaskodott. Így történt aztán, hogy legtöbbeket az eperjesi hóhérlások félelme tartott hallgatásban, másokat viszont a bécsi kormány czímei, rangok, kitüntetések adományozásával vesztegetett meg, midőn az ősi alkotmánynak sarkaiból kiforgatására s önkényuralomra törő czélzataival követelőleg előlépett a pozsonyi országgyűlésen. A mindenképen befolyásolt és intimidált rendek kénytelen-kelletlen megszavazták a királyválasztási jognak és II. András aranybullája ellenállási záradékának (a magyar nemesség két legfontosabb szabadalmának) eltörlését, I. Józsefet elismerték, megkoronázták királyukúl, és ezzel életbe lépett az austriai ház örökös-királyságának uralma Magyarországon. Ezen engedmények fejében ugyan az alkotmány egyéb cikkelyeinek a rendek által föltételként kívánt újabb

¹⁾ A közlemény ezután következő része, Bercsényi emlékirata szerzőnek sajtó alatt levő munkájából a gróf Bercsényi-család II-ik kötetéből van véve. E nagyfontosságú emlékirat az akkori európai viszonyok, jelesen a francia, német, lengyel és svéd udvarok diplomatiai actiói ismeretéhez nagybecsű adatokat tartalmaz, önmagában is egy kerek egészet képez s épen azért kívántuk azt olvasóinknak bemutatni.

Szerk.

megerősítését az országgyűlés, e czikkelyek legnagyobb részére nézve kivívta. Thököly pedig, a vele tartó magyarokkal, nyilvános tiltakozást emelt a királyválasztás és a trónöröklési jog érvénye ellen. (»Tékéli avec les Hongrois, qui étoient auprès de lui, fit des protestations publiques contre l'élection et le droit de succession.«) A császár ellenben kicsikarván a nemzettől ezt az utóbbi jogot: most már Magyarország absolut uraként viselé magát, s minden országos ügyet a saját ministerei által rendelt intézetni, a magyarok meghallgatása nélkül. Kollonics cardinál és a jezsuiták hatalmasodának el az udvarnál; főként a karlóczai béke megkötése óta egészen övék az uralom, a kik, hogy a császár tekintélyét erősítsék Magyarországon: elkerülhetetlenül szükségesnek tartják megsemmisíteni mindenkit és mindent a mi a szabadságra emlékeztet. Hogy ezt foganatosíthassák; az ősi alkotmány eltörlését és azt javaslák a császárnak, hogy e szabad államot örökös tartományai módjára kormányoztassa; Magyarország egyes részeit ezekhez csatolja; honfűsített németeknek ott birtokokat birni engedjen, sőt a töröktől visszahódított országrészek míveletlen területeit ilyeneknek adományozza; a törvénykezést osztrák módon szervezze; a főnemesek kiváltságait szorítsa meg, a köznemesekét pedig egészen vegye el; a minden rendek által egyaránt viselendő adókat ne az országgyűlés állapítsa meg, hanem az udv. kamara vesse ki egyszer mindenkorra, s azokat a császár a szükséghez képest fölemelhesse, stb. stb. Bővebb részletezés — úgymond — nagyon hosszúra nyúlnék.

Ezután fölemlíti a *neoacquistica commissio* igaztalan intézményét s az általa végbevitt jószágrablásokat és zsarolásokat, továbbá a törvényesen bevett protestáns felekezetek szabadvallásgyakorlatának megszorítását; majd áttér az 1696 és 98-ban Bécsbe összehívott rendi értekezletek tanácskozmányainak ismeretetésére. Kikkel is midőn a Kollonics-féle javaslatot és az adóreformot nem sikerült elfogadtatni, mert magokat ily fontos ügyek eldöntésére illetékteleneknek jelenték ki és az országgyűlés összehívását sürgették, — Lipót császár neheztelve oszlatta szét az urakat és vármegyei követeket, s nyilatkozatot bocsátott ki, melyben tudatta, hogy miután a magyarok az ő jó igyekezteinek támogatását visszautasították: élni fog önkényű hatalmá-

val, a mely őt mint örökös-királyt megilleti. («L'Empereur fit publier une déclaration, dans laquelle il marque, que les Hongrois ayant refusé de seconder ses bonnes intentions pour le Royaume: il vouloit se servir de son autorité absolue telle, qu'elle convient à un Roi héréditaire.») Mire aztán megkezdődtek a teljhatalmú intézkedések, s a ki az országgyűlés összehívását csak emlegetni merté is, már az uralkodó iránti hűsége véte-tett gyanúba.

A főurak és megyei követek természetesen, elkeseredve távoznak haza s a jogos elégtelenség magvait elhinték minde-nütt a nemesség s nép között. Oly nemzet azonban mint a magyar, mely nem retteg szabadságáért meghalni, szolgaságban élni nem képes. Urak, nemesek, közrendek mindnyájan egy szívvel-lélekkel óhajtván tehát a gyűlölt iga alól való fölszabadú-lást: készek mindent kockára vetni szabadságuk visszanyéré-seért, s kedvező alkalomra vártak. És ilyennek ítélték a spanyol király halálát, mint a mely alkalomból elnyerhetnék a legkeresz-tyénebb Fölség (a francia király) pártfogását. Szerencsétlen-ségre azonban e szándékuik fölfedeztetvén, a császár elfogatta azokat, a kiket beavatottnak vélt; mindazáltal nincsenek ha-talmában mindazok, a kik a dologban részesek, s Magyarország még azon helyzetben van, hogy a jármot le bírja rázni, ha a leg-keresztyénebb Fölség és a lengyel király által ebben támogattnék. A mi legalkalmasabban úgy eshetnék meg, ha a lengyel király kiterjesztvén pártfogását a magyar nemzetre, a legkeresztyénebb Fölséggel szoros szövetségbe lépne, mely szerint ez utóbbi köte-lezné magát:

1. a háborúnak Olaszországban teljes erővel leendő folyta-tására, hogy a császárnak ideje ne legyen erejét összeszedni és módjában ne álljon hadait visszavonni az örökös-tartomá-nyokba;

2. ő l. k. Fölsége biztosítaná, hogy a császárral, még ha ez spanyol trónöröklési igényeiről lemondana is, békét nem köt a nélkül, hogy ebbe Magyarország új kormányzatát a lengyel királylyal egyetemben be nem foglalja; továbbá, hogy mind-addig segíteni fogja pénzzel Ágostot, a míg Magyarország jöve-delmi forrásai megnyílandnak előtte;

3. Thökölyt oly módba helyezi, hogy Ágosttal és a magyarokkal összeműködve, török, tatár és oláh csapatokkal — a minőket t. i. gyűjthet — Erdélybe nyomúlhasson.

Ha e föltételek — a mint szabad legyen remélni, — ó. l. k. Fölsége által elfogadtatnának: azonnal a munkához lehetne kezdeni. Ürügyöt találni ugyanis Ágostnak a háború megkezdésére éppen nem volna nehéz, mert ez készen van: Szilézia, melyet a császár bír, a lengyel koronától függő tartomány lévén. A lengyel király tehát, koronája jogait e herczegségre érvényesítendő, megtámadná Sziléziát, s más oldalról ugyanakkor egy hadosztály Magyarországra törne be. Erre a Lengyelországgal szomszédos magyar vármegyék (a XIII, északkeleti megye) fölszabadulásuk után azonnal részleges országgyűlést fognának tartani, s a lengyel segédc csapatok láttának örülve és hálából, felajánlanák Ágostnak a magyar koronát. A császár, hogy a fegyverre kelt magyaroknak ellent állhasson: vagy megosztaná hadait, ezek ellen és a Sziléziába rontott lengyel király ellen küzdeni, avagy csoportban tartaná Szilézia vagy Magyarország megvédésére. Melyek is ha megosztatnak: itt is, ott is elégtelenek lesznek a védelemre; ha pedig meg nem osztatnak s csak az egyik ország oltalmazására fognak szorítkozni: a két ellenség közrekapja és könnyen legyőzheti őket. Magyarország és Szilézia között ugyanis nyitott közlekedés van és nincsenek oly hegyszorulatok, melyek a hadak átvonulását akadályoznák. Ehhez képest kezdetben a legfőbb gond arra lenne fordítandó, hogy a Magyarországra betört és a melléjük állandó magyar csapatok lehetőleg az egész országot gyorsan előzönljék és a népet fegyverre keltsék, a nélkül, hogy a várak elfoglalására sok időt vesztegetnének. Különben is a helyőrségek gyöngék, egymástól távol fekvők, és lovasságuk nincs. Nem kell tehát attól tartani, hogy ezek kiszáguuldozzanak fészkeikből; a lakosság gyűlöli őket s a néphad ostromzárólva tartaná, — úgy, hogy ezalatt elegendő volna csak egy kisebb figyelő hadosztályt (détachement) hátrahagyni körülöttük.

A mellett, hogy a hadműködés ilyenképen történjék, több fontos ok szól. Nevezetesen ily módon az ellenség nagy riadásba, zavarba hozatnék, míg ellenben a magyarok igen nekibátorodnának széjjel az országban mindenütt; a császáriaknak nem

lenne idejük a távolabb fekvő vármegyék nemességét összegyűjteni és fölkelésre kényszeríteni, s így a törvényhatóságok legnagyobb része szabadon el fogná ismerhetni királyul Ágostot, a ki viszont Sziléziát is könnyű szerrel meghódíthatná: mert a császár többi tartományainak első sorban a saját biztonságukra kellene gondot viselni, minthogy a magyarok fegyvert fogtak s határaikat fenyegetik. A császár tehát, hogy többi tartományait megmenthesse: kénytelen volna átengedni Sziléziát. Ehhez járulhatna még az, hogy a bajor választó-fejedelem, fölhasználván a magyar fölkelés okozta zűrzavart, a maga hadaival beütne a szomszéd Austriába. Attól sem kellene tartani, kivált ez esetben, hogy a császáriak biztosított visszavonulási területet nyrendnek a Duna jobbparti országrészekben. Mert a császári kormányzat elleni gyűlölet oly élénk mindenütt, hogy az ország azon részének lakói is bizonyára készek lennének a járomnak lerázására társaikkal kezét fogni s a nemzet többi részének példáját követni. Elég volna e czélből csak egy gyöngé hadosztályt általbocsátani hozzájuk, úgy, mint akkor történt, a mikor Thököly Pozsony alatt táborozik vala, (1683. nyarán). Ugyanis ő ekkor csak ezer főnyi csapatot küldött át a Dunán, — s az egész nép és nemesség hozzácsatlakozván, Stjriára rohantak.

A töröktől visszafoglalt részekben, Budától le a határokig, Arad, Szeged, Eszék és Pétervárad kivételével valamennyi helyőrség csupa ráczokból áll. Ezeket a múlt évben gyarmatosítani akarták és adókat vetni reájok: ellentállottak s fegyvert fogtak; adójukat katonai végrehajtással csikarták ki. Ezért nagyon elégtelenek s könnyen lázadásra volnának ők is bírhatók. Az ország azon részeiben Thököly szervezhetné a fölkelést, miután már biztosítani fogta Erdélyt, a hol minden egyetlen csata megnyerésétől függ. Ő az aradi helyőrséget minden közlekedéstől elvágva, Temesvár felé nyomúlhatna Szegedhez. Az idő és alkalmatosság mutatná meg, hogy mit kellene tennie azután.

Ha pedig a lengyel király nem akarná Sziléziát megtámadni s általában nyílt háborút kezdeni a császárral: akkor a következő tervet ajánlanám. Ő szabadságolna három vagy négy ezredet, melyeket a legkeresztyénebb Főlség zsoldba fogadna, s hozzájuk még két vagy három lengyel ezredet toborztatna, a mint

ez Wesselényi (Pál) idejében történt volt. El hadak aztán, mint a francia király hadai, betörvén Magyarországba, ott a föntebb vázolt mód szerint működnének. Sietve hatolnának elő az országba — nem sokat törödvén a várakkal — mennél belebb, oly végből, hogy minél több vármegye hívhassa meg Ágostot a magyar királyságra, — a ki úgy nyomúlhatna aztán be, e meghívásoknak engedve, az országba, akár Szilézián, akár Morván keresztül. Míg harmadik oldalról, délről, Thököly támadná meg a császáriakat, hogy Erdélyben meg ne erősíthessék magokat. Thökölynek e végből pénzbeli segílyt kellene nyújtani hadfogadásra Törökországban, mit a porta hallgatólag megengedne neki. Ha a császár ez ellen óvást talál emelni, könnyű a felelet: hogy az nem török katonaság, hanem csak afféle csavargók, szökevények, a kiket a császár tetszése szerint elfogathat és megbüntethet, — a miatt a béke nem lesz megsértve. Szükséges volna azonban Thökölynek egy részről biztosítására, más részről nagyravágásának korlátolása végett, hogy ő l. k. Fölsége szerződést kötne vele, hogy ha ily módon besegíti őt fejedelmi székébe Erdélybe, — ezzel megelégszik. Ha e tartományt már birtokba vette: akkor hozzá lehet ugyan még néhány magyarországi vármegyét, — melyeket az erdélyi fejedelmek azelőtt bírtanak — csatolni, de csak az ő élte fogytáig, a mikor ismét visszakebeleztesse az anyaországhoz. Thököly viszont kötelezné magát a lengyel királyt mindazokban, melyek ő l. k. Fölsége nevében folytattatnának, bizonyos számú csapatokkal s összes tehetségével támogatni, ha kívántatik.

Ez az elővigyázat (précaution) azért szükséges, hogy megelőztessenek általa ama rossz következmények, a miket Thököly nagyravágása (ambition) máskülönben okozni fogna. Ugyanis a magyar urak nem szeretik őt, mert jó szerencséje idején rosszul bánt velök. Azonkívül Thököly lutheránus, a magyarok nagy többsége ellenben catholicus és református; attól tartanának tehát, hogy e két felekezet rovására, a maga hitsorsosainak fogna inkább kedvezni. Ily elővigyázat nélkül tartani lehetne, hogy Thököly Erdélyyel nem elégszik meg, vagy a Lengyelországból magyar földre betörő csapatokat nem segitendi, hanem csak a maga kezére dolgozik, és egyedül élvezi hasznát;

s ha ezt tenné: ellene nyilatkoznának a magyarok. Hogyha tehát oly szerződés köttetnék vele, a mint javaslom: úgy ő Erdélybe vagy Oláhország felől, vagy a Vaskapun át fogna beüthetni; avagy ha ezt akár csapatainak elégtelen volta, akár a hegyszorosok miatt végbe nem vihetné: akkor Temesvár felé kellene nyomulnia s úgy Várad táján a Lengyelországból jövő hadakkal egyesülnie, a melyek Pylvó (Lemberg) felől törnének be Magyarországra. Thököly azután, túl a Tiszán fölszaporodván, úgy menne be Erdélybe; ha a németek vonakodnak megütközni vele: Szebenbe kénytelenek szorúlni előle, mely várost az erdélyi fölkelt nép körülzáborolván, előbb-utóbb capitulálniok kell. Ekképen, a míg Szeben körülzárolva lesz is: az országon mindenütt Thököly lesz az úr, hadat gyűjt, s ennek nagy részét — melylyel sem őneki, sem töröknek, tatárnak nem kell lennie — kiküldheti Magyarországra, minél belebb azon megyékbe, a melyek már Ágost király mellé nyilatkoznak. Ha azután e vármegyék hívására Ágost bejövend az országba: Thökölynek segédhadait, akkor, ha már nem lesz többé szüksége rájuk, visszabocsátja ama tiszántúli megyékbe, a melyek ideiglen Erdélyhez kapcsolhatnak.

Ha pedig sikerülne a császáriakat már Várad körül megverni, — azon esetben, ha Thököly erre jőne be, — úgy ő a csapatoknak csak egy részével mehetne be azután Erdélybe, míg a többi had Tokaj felé Kassának és a szomszéd vármegyékbe nyomulna elő, zavarba hozván gyorsaságával a császáriakat. Ha ezt elmúlasztanák s egyedül Erdély elfoglalására szoritkoznának: a császár időt nyerne erejének összeszedésére és módokat Magyarország megoltalmazására, hadsereget szervezván e célra. Holott a németek uralmától felszabadított Erdély maga képes volna a császár ellen fegyverbe állítani húszezer embert, ide nem számítva a szomszédos tiszai vármegyék s az ú. n. hajdúvárosok hadi népét, az elbocsátott végbeli katonaságot és a nemesség bandériumait. Ekkor aztán a sziléziai vagy morva határok felől előnyomulandó lengyel király döntő kézzel bevégezné az ország fölszabadításának nagy művét.

Ugyanis a másutt annyira elfoglalva lévő császár minden látszat szerint nincs jelenleg azon helyzetben, hogy hamarjában elegendő hadat fogadhatna; és ha némi magyar csapatokat össze-

gyűjthetne is: ezekben viszont, ha a dolog harcra kerül, éppen nem bizhatnék azok ellen, a kik e nemzet letaposott szabadságának helyreállításáért kötötték föl fegyvereiket. Attól sem igen kell tartani, hogy a szomszéd uralkodóktól kaphasson a császár segílyt, mert azok a jelen háborús viszonyok közepette vonakodni fognának haderejüket idegen országokba bocsátani.

A mi már a hadak élelmezését s a tüzéséget illeti: az első betörés alkalmával, — melynek főczélja a vármegyék fölkelésre bírása és a nekibátorítás, föllelkesítés által a magyar vitézlő rend csatlakozása, táborokra gyűjtése, — nagyobb ágyúkra nem lesz szükség; ugyanis kezdetben őrizkedni kellene a várszállásoktól, s azért elegendő lenne, ha a lengyel király csak néhány üteg tábori ágyút adna a betörő sereggel, hogy az útban eső apróbb várakat kényszeríteni lehessen kaput tárni. Ilyen várak volnának: Tokaj, Patak, Unghvár, Munkács, Kálló, Eperjes, Munkács ugyan igen erős vár: de mostani őrsége oly csekély, hogy a hegy lábai körüli, palánknak nevezett alsó erőd védelmére nem jutna belőle. E fölött, a várban nincs elég élelem, a palánk árka eliszaposodott, az erődítések rossz karban vannak, úgy, hogy kénytelen volna magát csakhamar föladni. Thökölynének, mikor Munkács kaput tárt, még 3000 embere vala: de ily számos őrség sem volt elég-séges ezen erősség további védelmére, kénytelenségből capitulált tehát. E várat csak körül kellene zární; távol fekvése és a segíly reményének hiánya megadásra birandnák az őrséget. Ezen kívül egész felső és keleti Magyarországon nincs több olyan vár, mely ostromot képes volna kiállni, csak Kassa, Várad, Szathmár, Eger és Buda. Minthogy azonban ezen erősségek igen távol fekszenek egymástól: sem nem közlekedhetnének, sem meg nem segíthetné egyik a másikat, és így az élelmi szerek fogyatékos volta s a reménytelenség miatt sokkal előbb capitulálni kényszerülnének, mint az ember gondolná. — Vannak ugyan még az osztrák és morva határok felé eső részeken várak, mint Pozsony, Győr, Komárom, Érsek-Újvár, Lipótvár, Nyitra, Trencsén: de ezek oly távol, úgyszólván az ország szélein fekszenek, hogy előnyomulásunk rohamossága ellen akadályúl éppen nem szolgálnának; azonkívül e helyeket nagyobb részben magyarok lakják, a kik segíteni fognának nekünk, reábírván az őrségeket, hogy kaput

tárjanak. Egyébként is, e várak egyike-másika oly gyöngé, hogy más országban erősség számba sem vétetnék. Eunyít a várakról.

Csapataink élelmezése bajjal nem járna, mert az ország oly dúz termékenységgű, hogy a hadak bőven el lennének látva mindennel, ha a lakosságra élelmi szerekben szolgáltatandó némi adót vetnénk. Így gyakoroltatott ez Thököly idejében is, a mikor húsz esztendeig el birta tartani csupán Felső-Magyarország s utóbb a tiszántúli vidék a hadakat, a nélkül, hogy rendes hadi éleléstárak állítottak volna. *Különbén is, a történelem a mellett bizonyít, hogy a gondviselés dúz termésekkel szokta megáldani Magyarországot azon években, a mikor a magyarok szabadságért harczolnak.* («Il semble, que par un effet de la Providence la Hongrie devienne plus fertile, lorsqu' elle combat pour la liberté.»)

Az országnak nincs és nem volt soha rendes zsolddal fizetett katonasága; úgy a mezei hadak, valamint a helyőrségbeliek (végbeliek) a királytól függenek, s bizonyos, erre rendelt jövedelmekből élnek. A mezei hadakat a király a szükséghez képest szaporíthatja. Ezeken kívül vannak az úgynevezett hajdúvárosok, melyeknek lakossága saját fölszerelésével, saját lovaival tartozik kiállani, a miért jelentékeny kiváltságokban részesül. Szintúgy a nemesség is saját költségén táborozik, mint lovas had, a mikor és mindaddig, míg a király a hadsereg élén jelen van; a két érsek és tíz püspök hasonlókép köteles banderiumokat állítani. Ezek mind harczra készek s minden fölszerelésük megvan. A hajdúvárosiakat adófizetőkké tették legújabbán és a német katonaság szállásterheit is kivetették reájok, — annál elkeseredettebbek tehát most. Végre a helyőrségekbeli vagy volt végbeli hadak, kik igen tekintélyes számúak: a törökkel kötött béke óta elvesztvén hópénzeiket, bizonytalan állapotra jutottak, s azért nagyon várnák a jó hadi szerencsét. Épp így vannak azok, a kikből a mezei hadak állottak; elbocsáttatván, szanaszét bolyongnak az országban lovastól, fegyverestől; tengődve élnek, és sokan közülök a nyomorúság miatt utonállókká lőnek. Oly nagy számmal találtatik jelenleg ily bujdosó, kóborló katona Magyarországon, hogy mikor a Tokaj-vidéki népzendülés (1697.) kiütött: alig három hét alatt tízezer embernél több gyűlt össze belőlök. — Mindez a kétségbeesett, különben harczedzett és vitéz nép nyomorúságának

végét egyaránt a fölkeléstől reméli, s esengve várja annak kitörését.

Az emlékirat ezután azon okokat fejti ki, a melyek arra bírták a magyarokat, hogy a francia és lengyel király pártfogásához folyamodjanak; kimutatja továbbá amaz előnyöket, melyekben a lengyelek részesülni fognának, ha a magyarokat megsegítenék; pl. a tokaj-hegyallyai borok vámmentes behozatalának engedményezésével, — ha a két ország egy korona alá kerülne — és azzal biztatja őket, hogy az ügy körül érdemeket szerzendő lengyel urak jószágadományokkal fognának jutalmaztatni Magyarországon, a kihalt családok után a koronára szállott javakból. Nagyon kívánatos volna, — úgymond — rábeszélni a lengyel királyt, hogy, ha már vállalkoznék: személyesen menjen be az országba, a mi nagyban fogná emelni fegyvereinek tekintélyét s előmozdítani a nemzetnek gyors csatlakozását. Itt hivatkozik azután követendő példaként Nagy-Lajos hatalmas, egyesült magyar-lengyel birodalmára, s az akkor, ama dicső király által életbe léptetett kormányzati rendszer följújtását ajánlja Ágostnak, főbb vonásokban vázolván is azt.

Majd áttér a magyar király hatalmi körének ismertetésére, mely fölülmúlja a lengyel királyok jogkörét. Közjogi vázlatot ad a magyar alkotmányos és kormányzati állapotokról, s kimutatja, hogy az ország törvényeinek lelkiismeretes megtartása a korona által legkevésbé sem kisebbíti, sőt emeli a királyi tekintélyt. S nincs kétség benne, hogy a magyarok a legelső országgyűlésen fényes jelét fognák adni hálájuknak Ágost király, mint hazájuk felszabadítója iránt ama szörnyű elnyomatás alól, mely alatt nyögnek.

Ismerteti a magyar királyok jövedelmeit is: a nagy terjedelmű korona-uradalmakat, a bányákat, (ezek, név szerint Kőrmöcz- és Nagybánya arany- s ezüst-termelésének összegét évi négy millió rh. forintra teszi); a vámokat, harminczadokat, tizedeket, a kir. városok adaját, az intercalaré-jövedelmeket, stb. stb.

Az emlékiratnak ezen utolsó része nyilván Ágost számára készült; mindazáltal Du Héron annyira érdekesnek találta azt, hogy XIV. Lajos számára is lefordítá kivonatosan. Nem tudjuk, mennyire nyerte meg különösen ez a rész a hatalmas egyeduralgó tetszését?

Mi a terjedelmes emlékirat rövidített fordításának is csak kivonatát adhattuk ugyan: mindazáltal az olvasó e föntebbiekből is megítélheti, hogy Bercsényinek e műve mily elmeéllal van írva és az ismeretek mily gazdag tárházából merítve. Főként a katonai állapotok jellemzetes, beható, hű festése azonnal avatott tollra vall; maga az annyi különféle tényezők gondos számbavételével, ügyesen kigondolt hadműködési terv pedig oly talpraesett, hogy hasonló körülmények között czélszerűbbet, — maga *Vendôme*, *Catinat*, *Villars*, vagy XIV. Lajos akármelyik híres maréchal-ja se eszelt volna ki. Mindezeknek igazságáról, s ha a terv életbe léptetetik, annak sokoldalú nagy előnyeiről mélyen meg volt győződve a magyar ügy meleg barátja *Du Héron* örgróf, sőt maga *Agost király* is. A dolog e pillanatban úgy állott, hogy mikor *Du Héron* az emlékirat fordításának végét aug. 11-iki levele mellett Párisba indítá, ezt írhatta Lajosnak: »Ha a lengyel király a livoniai (svéd) háborút befejezheti és csapatait megtarthatja (conserver), — meg vagyok győződve, hogy belevág a magyarországi vállalatba.« (»Je suis persuadé, qu'il seroit entré dans l'affaire de Hongrie.«) Könnyíteni fogja e vállalatot az is, hogy a seraskier a lengyel-török határok kiigazítása végett csapatokkal a szélekre érkezett. (A Thökölynek nyújtandó segély ügyét mozdította volna elő t. i. e körülmény.) A követ reméli, hogy Bercsényi gróf, kinek emlékirata végrészét íme csatolja, támogatást nyerend. Sőt a jó *Du Héron* buzgóságában még tovább ment; nem elégedett meg az emlékirat lefordításával ajánlásával és elküldésével: Bercsényinek élénk rábeszélő tehetségét ismervén, öt személyesen Párisba, Lajoshoz akarná utaztatni, hogy a királyt hazája ügyének teljesen megnyerhesse. Ugyanis ezen, Varsóból 1701. aug. 11-kén kelt diplomatiái jegyzékében a franczia ezt írja urának: »Nem hiszem, hogy gr. Bercsényit rá ne lehetne bírni, hogy titokban Párisba utazzék, Fölségednek mennél több felvilágosítást adandó.«¹⁾

¹⁾ »Je ne crois pas qu'il fût difficile de déterminer ce Seigneur (le Comte Berchini) à passer en secret auprès de Votre Majesté, pour lui donner de plus grands éclaircissements.« (Kütlügyi levéltár Párisban, Hongrie, tome 9, pièce 3.)

BÁTHORY GÁBOR ÉS BETHLEN GÁBOR

VISZONYA A LENGYEL KORONÁHOZ.

Teljes tizennyolcz év óta foglalkozva kutatásokkal Moldvaország története terén, az általam nagyon megkedvelt munkában a szerencse annyira kedvezett nekem, hogy ez idő szerint már nagyon jelentékeny, mert sok ezernyi, részben még ki nem adott levéltári okmányanyag áll rendelkezésemre számtalan e szakba vágó, különböző nyelven irt történeti művekből vett és chronologilag rendezett jegyzeteim mellett.

A moldvai állam lételének legrégebb időszaka óta annak változatos nyilvánulásaiban mindig új meg új érintkezési pontok jelentkeznek a szomszédos Magyarországgal és Erdélylyel s nekem, ki 1854-től 1868-ig a történelem e gazdag mezején meglehetősen tájékozást szereztem, be kellett vallanom, hogy igen sok ez érintkezési pontok közül nyelvi okokból rejtve maradt a magyar tudományos világ előtt, ámbár ez különben szakadatlan és áldozatkész kutató és alkotó tevékenységet fejt ki.

Ide sorolom azon viszonyt is, melyben az egymást követő két erdélyi fejedelem, Báthory Gábor és Bethlen Gábor Lengyelország koronájához állottak. E viszonynyal azonban csak azon lengyel okiratokból lehet teljesen megismerkedni, melyek a lengyel befolyás történetét Moldvaországban tüntetik föl.

A két egymástól annyira különböző, sőt egyenesen ellentétes jellemű uralkodó történeti méltatásának kiegészítéséhez, az említett viszony megvilágításához habár szerény, de bizonyára nem érdektelen járulékot akarok szolgáltatni s midőn művemet e folyóiratban a tudományos világ színe elé viszem, legyen szabad közleményeim számára szívélyes fogadtatásra számítanom.

A mily kevéssé kielégítve követte is néha szemem a pragmaticus szövevénynek helyenkint el-eltűnő vörös fonalát, olyan érdeklődéssel kísérheti az olvasó az események előadását, melyeket 1606-tól 1619-ig vezetek le.

Irtam Szucsavában Bukovinában, 1886. szent István király ünnepe előtti napon.

I.

Báthory Gábor.

A történet érdekesebb problémái közé tartozik Báthory Gábor a természettől nyert szép tehetségeivel, vad szenvedélyeivel, állatias ösztöneivel s megfélemtelen kegyetlenségével — s a történetírás örökké tartó emléklapjain az isten büntető haragját kihívó példaként örökíté meg őt.

Mindazt, mit a művelt emberiség hagyományos kegyelettel közös eszményképen a nyilvános és magántisztelet érinthetetlen oltárára emelni nemzedékről nemzedékre megszokott, ledobta onnan ez a fejedelem s határtalan szenvedélye sem emberi sem isteni törvényekben nem akart korlátot ismerni. Valóban vérsző sebek voltak azok, melyeket ez uralkodó könyörtelen és kiméletlen ostromcsapásai visszahagytak, s csak a természetes politikai fejlődés eredményének lehet tekinteni, ha kényuri szeszélyeinek a legszélesebb játéktért óhajtotta éppen úgy, a mint az a vérengző néha saját kezűleg gyilkoló Caesar-ivadék az egész emberiségnek csak egy főt, egy törzsököt óhajtott, melyet egy csapással meg lehessen semmisíteni. Hisz, mint a tapasztalás bizonyítja, evés közben szokott ez étvágy megjönni.

A kereszténység örökös ellensége, az 1453. óta Konstantinápolyból az üdv jelvénye, a kereszt ellen hadakozó török, kinek 1446-ban Havasalföld adófizető országhépen meghódolt¹⁾ s ki 1511-ben Moldvát adófizetési kötelezettség fejében oltalmába fogadta,²⁾ a kinek hódító előnyomulásai a mohácsi gyásznapi óta Magyarország áldott földjét is elpusztították — ez a török szintén szerepelt Báthory Gábor vérengző terveiben.

Hogy Báthory Gábor tulajdonképen minő uralmi vágyakat táplált, az csak 1612. május 12-én jutott napfényre, midőn a fényes kapunak azon ajánlatot tette, hogy a 15.000 aranyat tevő erdélyi évi adó elengedéseért a temesvári és egri pasák, valamint a gyulai és szolnoki bégek közreműködése esetén kész Magyarországra betörni, Bocskay idejét megújítani s az erdélyi fejedelemségnek területét egyfelől Moldvára és Havasalföldre, másfelől a Dunától egész Pozsonyig kiterjeszteni.³⁾

Ez ajánlat, melyet II. Rudolf király portai ügynöke, Starzer

¹⁾ Czedik, Die Weltgeschichte in Tabellen. Bécs 1859.

²⁾ Az erre vonatkozó államszerződés Félseműi Bogdán moldvaországi vajda és II. Bajazid szultán közt gyűjteményemben Tom. IV. pol. p. 293 Nro 1827. A szerződés csak az évet mondja meg, de nem a kelet napját.

³⁾ Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches II. 748. 1.

Mihály stayerországi protestans ember hiusított meg, a legjobb kulcsot nyújtja azon lépések helyes megértésére, melyeket Báthory Gábor már 1606-ban, tehát oly időben indított a lengyelek ellen, midőn még csupán Erdély praesumptiv fejedelmének lehetett mondani. Hisz egyedül Lengyelország volt az, mely mint Magyarország és Moldva északi szomszédja, saját államérdekei védelme és fentartása czéljából kényszerült Báthory Gábor ellen a leghatározottabban sikra szállani s minden áron gondoskodni arról, hogy az erdélyi törekvések ellen kellően biztosítsa magát.

Vizsgáljuk az alakuló helyzetet és keletkezését közelebbről.

Véres és válságos nap volt az 1599. év okt. 28-ika, mely a szent-erzsébeti mezőn Nagyszeben mellett Báthory András bibornoknak, Erdély fejedelmének csillagát oly teljesen és örökre lehányatlani látta, hogy egy hatalmas, de eredménytelen erőfeszítés után a legyőzött egyháznagy a futásban látta személyes szabadulása egyedüli módját s csakugyan futáshoz is kellett folyamodnia, mely azonban, sejtelmei ellenére vészbe sodorta.

Mert épp oly gyorsan, mint a vereség hire terjedt el ország-szerte az azt csakhamar követő megrendítő hír a bibornok tragikus haláláról, ki a székely hegyek közt zsákmányszomjas gyilkosoktól öletett meg. Különösen Lengyelországban keltett mind ez nagy figyelmet s messzemenő s következményeiben nagy jelentőségű eseménynek ismertetett fel. Ott nyomban tisztában voltak azzal, hogy az ekkép alakult új helyzetet gyors eljárással kell kiaknázni, ha Lengyelország azt akarja, hogy végre sikerüljenek rég táplált tervei a saját hatalmának meggyökereztetéséről a Dunafejedelemségekben és Erdélyben.

Első sorban Moldva birtokáról lehetett szó, habár az actio kezdetén csak mint nélkülözhetetlen átjáró utról Erdély felé.

Ürügyekben és jogczímeekben a politika sohasem szűkölködik, s Lengyelország is nyomban megtalálta azokat eljárása indokolására.

Mintha arra törekedtek volna, hogy egy századdal előbb megadják a világnak az 1680-ban alkotott, hirhedt francia Chambres de reunion- ok előjátékát, melyek tudvalevőleg Hollandiát, mint a francia folyamok alluviumát Franciaországnak reclamálták, Lengyelországban is azt hirdették — és e nézet ország-szerte elterjedt s mélyen meggyökerezett minden körben — hogy Moldva márcsak azért is a lengyel koronához tartozik, mert földrajzilag egyáltalán nem számítható a Dunaterülethez, mely utóbbi topografikailag a Nilkov folyónak a Szeretbe torkoló vonalánál ér véget, míg Moldva fekvése, talajképződése és fővizeinek

»melyek iszapja lengyel földet visz« folyamterülete folytán mindig Lengyelországhoz számítandó. ¹⁾

Bármi keveset lehetett is ezen, a logikai végkövetkeztetés tarthatatlansága miatt épp oly nevetséges, mint phantasticus felfogással elérni, a fokozódó törökvesz s a lengyelek politikai öfen tartó ösztöne mindig ébrentartotta az eszmét, hogy Moldvát állandóan megszerezzék, főleg az ozmanok elleni védelem céljából. A birtokigényre a látszólagos jogcímet pedig megadták az egyes történelmi tények.

Az 1387—1470-ki években ugyanis Moldva tizenkilenc különböző alkalommal ünnepélyes hódolat által elismerte ²⁾ a lengyel korona legfőbb hűbéri uralmát. 1470. után pedig az ország a lengyel respublikával sokszoros véd- és dacszövetséget kötött s azokat esküvel megerősítette, de azért a legelső kínálkozó alkalommal Lengyelország hátrányára mindig megszegte, vagyis szerződés- és esküszegést követett el. ³⁾ Ennélfogva a lengyelek az álnok és szőszegő szomszédot most végre területe megszállásával minden körülmény közt ártalmatlanná akarták tenni. ⁴⁾

De ha az volt céljuk, hogy Moldva megszállása ne csupán pillanatnyi legyen, úgy Havasalföldet és meg kellett fékezniök, sőt Erdély ellen is föllépniök s ez utóbbinak elfoglalását most egyenesen nagy boszuálló hadjáratkép lehetett feltüntetni a Báthory András bibornok meggyilkolásáért. ⁵⁾ Ezt annál inkább

¹⁾ Jablonski lengyel műve: Moldva ügyei a Jagellók korában II.

²⁾ Először hódolt Lengyelországnak Péter vajda 1387; azután Román 1397; utána István 1395 és 1400-ban; Péter fia Jonasko azon esetre, ha atyja trónját újra megszerzi, tehát, mint moldvai trónkövetelő; utóbb Sándor vajda a »jó«, 1402, 1403 és 1404-ben, utóljára pedig 1407 okt. 13-án Lembergben; erre Elias 1433 jul. 3-án s éppen ugy testvére István, kivel Moldvát megosztotta; továbbá Elias másodsor 1435-ben Péter 1448, Sándor Smetynban 1453. szept. 25-én és másodsor 1455. okt. 6-án Chozimben, végül Péter 1456 jun. 26-án Szucsavában s István a »nagy« 1462, 1468 és 1470 években. Dogiel, Codex Dipl. regni Poloniae I. 597—603. II.

³⁾ Igy Félsemü Bogdán vajda alatt Zsigmond királylyal Jászvárosban 1510, István vajda alatt Krakóban 1539. febr. 10-én, Elias alatt 1547. nov. 13-án, továbbá Sándor vajda alatt Zsigmond Ágost királylyal 1561. Dogiel I. 610. I.

⁴⁾ Utalok a lengyelek ravasz megrohanására Nagy István vajda által a bukovinai erdőkben, hol Albert lengyel király hadát, mely Moldvát meggyőzte, a béke megkötése után 1497-ben lesből megrohanták s leölték.

⁵⁾ Naruszewicz lengyel műve: Chodkievicz vilnai vajda élete I. 27. I.

lehetett mondani, mert a kilőtt nyíl legelső sorban Mihály havasalföldi vajda, a szent-erzsébeti győző ellen látszott irányulni, kinek szerencsés hadi sikerei azon félreismerhetetlen irányzat folytán, hogy a Dunafejedelemségekből és Erdélyből egyelőre még II. Rudolf aegise alatt, de tényleg önmaga részére független birodalmat teremtsen, Lengyelországra és kivált ennek déli tartományaira, igen kellemetlen alakulatok létesülésével fenyegettek.¹⁾

Az Erdély átengedése iránt II. Rudolf királylyal alkudozásban álló s különben is ingadozó Báthory Zsigmond, úgy látszott, nem képes áthághatatlan akadályt emelni a terv útjába; ellenkezőleg abbéli igyekezete, hogy Mihály ellen lengyel segílyt szerezzen,²⁾ további szivesen fogadott alkalmat adott a rendületlenül tervezett actióra a rettenetes vérengzés, az 1282-ki szicíliai vecserpye vagy az 1572-ki párisi Bertalan-éj hasonmása, melylyel Aron moldvai vajda az országában található törököket sújtotta,³⁾ siettetta a háborút, mely ha valaha, úgy ez események s előre látható visszahatásaik következtében teljes sikerrel kecsegtetett.

A lengyel király, noha a német császár és uralkodó háza ügyével a legteljesebben rokonszenvezett s így a demonstratív, ámbár nem éppen offensiv föllépést a pillanatnyilag már császári hatalom alatti Erdélyben egyáltalán nem helyeselte, végül mégis kénytelen volt a saját állama érdekét alárendelni személyes érzelmeinek s így Zamoyski⁴⁾ megkezdte az actiót még pedig oly fényes sikerrel, hogy Mohila Jeremiás és Simon testvérek, az első a moldvai, a másik a havasalföldi trón birtokába jutottak. Mindketten lengyel fegyverrel szerezve a koronát s a lengyelek által tartatva a trónon, meghódoltak fővédnöküknek a respUBLICÁNAK s a viszonyok helyes mérlegelésével magokévé tették Lengyelország érdekeit.⁵⁾

Erdély a lengyelek occupálási hajlamait azzal előzte meg,

1) Felmer, *Primae lineae hist. Trans.* — Naruszewicz hivatkozva Piasecki szavaira: »Regna coepit et imperia sperare non solum de Transylvania, Moldavia, Valachia, quae provinciae cunctae nobilissimum regnum facerent, sed Polonia ipsam maximasque res agitare«.

2) Naruszewicz 27. l.

3) Ez iszonyu tömeges gyilkosság első hire szélesebb körökben egy 1595 febr. 16-án (6-naptár) Lembergben kelt levélből terjedt el; Bécsből pedig 1595 márczius 4-én azt jelentették, hogy még a török követet sem kimélték.

4) Róla bővebben Heidenstein: *De vita Joannis Zamoyski, Annales Fuggeri stb.*

5) Bethlen X. 764. l.

hogy nyíltan Rudolf királyhoz csatlakozott, ki hadvezérére a hírhedt Básta Györgyre ruházta át ez ország kormányzatát s midőn Básta Magyarországra tért vissza, tiz tagu kormánytanácsot alakított az ország közigazgatásának vezetésére.¹⁾

Ha ezzel Erdély ekkor elérhetetlen maradt a lengyelekre, ugy később, midőn Bocskay István és Rákóczy Zsigmond helyébe, kik kevéssel a vázolt események után a császár hatalmából kiszabadult ország fejedelmi székébe jutottak, Báthory Gábor került a trónra, éppenséggel veszélyessé vált az reájok.

A teljes erkölcsi elfajulás daczára melybe a történet pártatlan ítélete szerint Báthory Gábor süllyedt, a tények azt bizonyítják, hogy ott, hol politikai czélzatai valósításáról volt szó, minden irányban éles szemmel szétpillantani, az ellenfél minden gyöngeségét kikémleni s a maga számára hasznosítani tudta. Nem csoda tehát, ha áthatva a kiterjedt és hatalmas Dunaállam alkotásának eszméjétől, melyet korán ébresztettek s folyton érleltek benne, éppen Lengyelországot kellett az első izben megtámadandó s megbénítandó ellenfélnek tekintenie, még pedig szükségképen már azért is, mert a Mohila-féle²⁾, Lengyelország leggazdagabb és legbefolyásosabb főuri családjaival összeházasodott dynastia e részről nyerte a leghatékonyabb támogatást. A lengyel segély fenyegette meghiusítással Báthory terveit, mert Moldva legfontosabb, részben megerősített városaiban mindenütt lengyel helyőrség állt, melyet egyes-egyedül csak ugy lehetett visszavonulásra bírni, ha komoly természetű másféle bonyodalmak kényszerítenék a respubicát, hogy nehézkes és ki nem elégítő mozgósítási szervezete mellett a teljesen harczkészen, rendelkezésre álló haderőket a magukra hagyandó szomszéd országokból kivonja, s így az eddig elfoglalt állásokat Báthory s a vele szövöttek törökök számára kiűritse.

Ezen legközelebbi czél elérése az adott viszonyok közt épen nem látszott lehetetlennek, vagy csak nagyon nehéznek.

Lengyelország belügyei ugyanis mindig meglehetősen ziláltak voltak s az állam testén mindig mutatkoztak sebhelyek, melyek, ha valaki vaskos kézzel érintette őket, az egésznek sok bajt és fájdalmat okoztak.

Itt nem Lengyelország ellenséges viszonyát értjük az északi szomszédállamokhoz. Ez iránybeli nehéz helyzetében az ország egy Chodkiewicz és mások hősiessége alatt mindig méltó maradt a lovagias hősiesség hírnevére³⁾; a bajt, melyre czélozunk, tisztán a pártok belső küzdelmei idézték elő.

¹⁾ Felmer 209. 55, 281. II.

²⁾ A Mohilák nemzedékrendje alantabb.

³⁾ Naruszewicz többször idézett műve kizárólag ezzel foglalkozik.

III. Zsigmond lengyel király a Vasa-ház ivadéka volt, ki trónra jutása után is mindig a svéd koronára vetette szemét s ki élénk hajlamaival a németek, de főleg különös rokonszenvével a Habsburgok iránt a mindenható nemesség legnagyobb részét elidegenítette magától¹⁾, sőt egyeseket, midőn megtagadta tőlük a koronajavakra irányuló igényeik teljesítését, egyenesen ellenzéki tüntetésekre izgatott, melyekben lehetlen volt félreismerni, mennyire hajlandó a sértett önérdék az összeség javát a saját maga előnyére feláldozni.

Az ilyen hajlamú szellemeket, melyek személyes, hogy igazi nevén nevezzük, nem szabadságért, hanem féktelenségért küzdöttek az államélet terén, az a kilátás, hogy a Habsburgokkal összeközösbe jutnak, nem igen bántotta, nem igen aggasztotta soha.

Ez az uralkodó család egyedül házasságaival roppant birodalmakat szerzett Európában és Indiákon, az angol VIII. Henrik leányának Máriának házassága Fülöppel, a későbbi spanyol királylyal Angliába is utat nyitott neki, sőt Bourbon Henrik sikerei folytán még Franciaországban is jelentékeny párttal rendelkezett, s így tehát a szó legteljesebb értelmében a világuralmat látszott elérni, miután már Magyarországot és Csehországot szintén megszerezte, a két Miksa személyében pedig a lengyel koronára is versenyzett valesi Henrikkel, Báthory Istvánnal, sőt magával III. Zsigmonddal is. Ilyen nagyhatalmú uralkodó-ház a féktelen lengyel slachtára nagyon kényelmetlennek és veszélyesnek látszott, már pedig éppen akkor hire járt és III. Zsigmond minden czáfoló nyilatkozata daczára hitelre talált, hogy ő, ki a főurak megállapodásával ellentétben második feleségül egy osztrák főhercegnőt akart megnyerni, Lengyelországot a Habsburgoknak ígérte, maga pedig a svéd korona elnyerésén fáradozik, mert nem tudta megszokni a távollétet szülőföldjétől.²⁾

Az elégedetlenség a királylyal naponkint fokozódott tehát, s ez állapot képezte Lengyelország első nyílt sebét.

Ehhez járult a vak zelotismus a nem-katholikusok vagy az ugynevezett dissidensek iránt, kiknek polgári jogait tisztán hitvallásuk miatt jelentékenyen korlátozták és megnyirbálták. Az illetők előterjesztései és kérelmei a szabad vallásgyakorlat és polgári egyenjoguság tárgyában mérvadó körökben, sőt még a trón zsámolyánál sem találtak meghallgatásra, a mi azután igen sok baj szülőanyja lön.

A felekezeti türelmetlenség az elnyomottakat azon elhatá-

¹⁾ Naruszewicz 115. l.

²⁾ Naruszewicz 117 s köv. l.

rozásra bírta, hogy önvédelemhez folyamodjanak s erre nézve a nemesség elégedetlen elemeivel szövetekezzenek oly célból, hogy együtt tűzve ki a lázadás zászlaját, fegyveres kézzel lépjenek föl a király és tanácsosai ellen s tőlök erőhatalommal kicsikarják azt, mit ezek eddig a teljes joggal kérelmezőktől megtagadtak. ¹⁾

A mozgalom élére nem más, mint Zebrzydowski Miklós, krakai vajda állt s hivei annyira el voltak tőkélve mindenre, hogy elégetve magok után a visszavonulás hidjait 1607 június 21-én a királyt trónvesztettnek, Lengyelország királyi székét pedig megüresedettnek nyilvánították. Mivel pedig ugyanott Báthory Gábor, az egykor annyira szeretett Báthory István lengyel király unokaöccse kiáltatott ki az egyedül elfogadható trónjelöltnek ²⁾ egyszerre kitünt, hogy Gábor e magasröptű terveit s az azok valószínűsítésére alkalmazott eszközöket régóta előkészítette s az ügyet folyton igen nagy figyelemmel kísérte.

Mindez csakhamar bebizonyodott, midőn a királyi hadak a fölkelőket megverték s a vezérek podgyásza a győző fél kezébe került, ki megtalálta ott Báthory Gábor levelezését a zendülőkkel.

E levelezés nem engedett kétséget az erdélyi fejedelem vakondok munkája iránt ³⁾ s nagyon természetes, hogy a lengyel kormányférfiak, miután teljes bepillantást nyertek Báthory Gábor eselszövényeibe, a veszélyessé vált embert és minden cselekedetét szakadatlanul szemmel tartották s tájékozást igyekeztek szerezni mind arról is, a mi további viszonyát az elégedetlenekhez illette.

És ez a lengyel király hivei részéről nem az óhajtott eredmény nélkül történt.

Már azon királyi utasítás, mely a Zolkiewski Szaniszlóhoz, a korona leghivebb és Zamoyski János elhunytá óta († 1605-június havában) legtekintélyesebb tanácsosához küldött Sutowski nevű papnak 1607. decemberében adatott ⁴⁾, a Báthory-féle párt-

¹⁾ A király és senatus elleni fegyveres fölkelést, mely már Nagy Lajos Magyar- és Lengyelországok királya alatt 1380-ban is előfordult, azóta pedig gyakran ismétlődött, a lengyelek »rokosz«-nak nevezik, mely szó a magyar »Rákos«-sal függ össze.

²⁾ Naruszewicz 138. l.

³⁾ Kobyerziczki, Lubienski, Nicsiecki, Prasecki és mások krónikái erről ritka egyértelműséggel következőket jelentenek: »Repertae sunt in ipso, in quo certatum est, ad Guzovo loco, descriptae Gabriëlis Bathorei, Transilvaniae principis ad Herbertum litterae, quibus ille condiciones suscipiendi regni Poloniae si rex imprimis eo pelleretur, offerebat vel potius oblatas acceptabat. Nota manus, notum signum dubitationem omnem eximebat.«

⁴⁾ II. számú okmány a mellékletben.

ban történő dolgok alapos ismeretére vall s nem kevésbé arra, hogy az ebből szükségképen folyó összes, netaláni következmények helyesen méltányoltattak.

Hogy Báthory a felkelőket tettelegesen is harczképes csapatokkal s mindenféle hadi szükséglettel támogatta, azt mindenki tudta. ¹⁾ A király azonban a fenforgó állapot egész mélyére hatol s végül nem indokolatlanul oda nyilatkozik, hogy Lengyelországra a lengyel fölkelők, s nem épen Báthory Gábor veszélyesek, de ők is csak *azon* esetre, mely most tényleg fenforog, ha ugyanis idegen támogatással bátoríttatnak s netaláni meghódolási kedvök, melyet bennök a kormány nagy többségben levő hiveinek kényszerítő pressiója kelthet, lelkökben teljes kifejlődésre nem jutna. Hogy önmagára a királyra és uralmára közvetlen veszély forogna fen s Báthory Gábor trónkövetelő törekvései komoly aggodalmat kelthetnek, arról az utasításban a legcsekélyebb említés sem történik. Erre vonatkozólag minden nyilatkozat a királpártiak tulajdonom többségének kétségbe nem vonható hűsége folytán ez utóbbiak érzékenységének megsértését jelentette volna. Hosszabb tartamú és komolyabb jelentőségű belső bonyodalmaktól fél tehát III. Zsigmond király, de nem egy veszedelmessé alig válható trónkövetelőtől.

Itt nem szabad feledni vagy figyelmen kívül hagyni, hogy Báthory Gábor azon időben, midőn a lengyel elégedetlenek ügyét már a magáévá látszott tenni, még nem volt Erdély tényleges fejedelme, hanem csak teljes bizonyosságra vette, hogy idővel a fejedelemség birtokába jut. Az tehát, hogy már ekkor is érintkezésben állt a lengyelekkel, annak bizonyítéka, hogy már ez időben vala határozott, jó előre megfontolt programja azon esetre, ha tényleg a fejedelemség élére kerül. És számba véve az akkori közelmúlt mozgalmas idejét: Nagy István ²⁾ moldvai vajdának és Rares Péternek, ³⁾ a harczias palatinusnak Erdélyben siker nélkül megkísértett hatalmi terjeszkedését, valamint utoljára Mihály havasalföldi vajda dolgait, Báthory programja sem lehetett más, mint az akkori, a magyar kapcsolt részekkel mindenestre tekintélyes nagyságú államterület biztosítása, mely célzt csak Moldva és Havasalföld állandó bekebelezésével hihette kivihetőnek. E cél érdekében pedig legelső sorban arra kellett

¹⁾ Naruszewicz ennek bizonyosságául közli Zamoyski Péternek Rusnicki ermelandi püspökhöz 1606 jul. 25-én kelt levele töredékét; később még visszatérünk reá.

²⁾ Utalok Wenrich cikkére az Archiv für sieb. L. Uj folyam IV. k.

³⁾ Wittstock a besztercei ev. gym. értesítője 1860. Archiv Uj f. IV.

törekednie, hogy a lengyel befolyás által az Al- Dunánál létesített akadályt elhárítsa.

Ez okból történt a csatlakozás az épen igen jó időben előtérbe lépő lengyel elégedetlenekkel s így egészen czéltalan azt is vizsgálni, be volt-e bonyolódva vagy nem ezen törekvésekbe, a mint sejtetik ¹⁾ — Bocskay István is. Ha már Bocskay idejében sikerült volna a lengyeleket kiszorítani, úgy praesumptív trónörököse Báthory Gábor annál könnyebben valósíthatta volna előre megállapított uralkodói terveinek tulajdonképeni végcéljait.

Magának a lengyel koronának megszerzésére itt talán a legkevésébbet gondolt. Nem olyan ember volt, a ki gunykazaj tárgyává szokta magát tenni azért, mert elérhetetlen dolgok után futkos.

A nevetségessé válás ellen mindenesetre védve volt.

Jól értesülve a lengyelországi eseményekről, felismerte ama körülmény teljes horderejét, hogy a forradalmi mozgalom fenyegető kitörésének első pillanatában a legtekintélyesebb, hatalmasabb és befolyásosabb főúri családok banderiumaikkal, Zolkiewski Szaniszló fővezér pedig 7000 főnyi jól begyakorolt haddal bocsáttatták magokat a király rendelkezésére.

Már ez egyetlen ténynyel szemben nagyon kérdéssé válhatott a fölkelők actió-képessége, még ha a guzowi vereség be sem következett volna s ha Báthory Gábor, a mint határozottan állítják, e tehetetlen forradalmi párt által csakugyan felajánltatá magának a koronát, ez mindenesetre csupán azért történt, hogy ezen nagyon ingadozó alapon nyugvó ajánlatot saját czélzatai javára eszköz-kép felhasználhassa s kizsákmányolhassa. Oly egyénekkal, kik a korona felsége ellen támadnak, mert szándékaikat a magasabb czélokot követő, de mégis korlátolt jogkörbe utalt kormány nem támogatja, a korona megszerzése tárgyában még akkor sem lehetett komolyan pactálni, ha az e legfőbb földi dicsfényért éppen Lengyelországban pályázó férfinak neve ismertebb és tiszteltebb lett volna, mint a reá alkalmazott szavak »egy bizonyos Báthory« ²⁾ a maga valóságában mutatják.

Zolkiewski Szaniszló is igen találóan itéli meg a helyzetet s az alakulásában közreműködő elemeket, midőn Zloczowban 1608. ápril 9-én kelt s a lengyel tanácsurakhoz és nemesekhez intézett felhívásában ³⁾, hogy Báthory Gábor ellen készüljenek, nem ezt tolja előtérbe, mint a tulajdonképen veszélyes s így megsemmisítendő ellenséget, hanem az általa befolyásolt, támogatott

¹⁾ Erre történik némi utalás Zamoyskinál I. számú okmány.

²⁾ Lásd I. sz. okmány.

³⁾ Lásd III. sz. okmány.

és bátorított belföldi zendülőket. Egészen szakszerű ítélete szerint ez utóbbiak csak eszközt képeznek a célhoz, pedig az akkor már erdélyi fejedelemmé választott Báthory nem csekélyebb célt tűzött ki maga elé, mint a lengyel helyőrségeknek a Dunafejedelemségekből való kiszorítását és — ha tanácsa követtetnék — azon merész, kalandos eszmét, hogy hadaival a zendülők támogatására benyomuljon Lengyelországba.

Mint az elégedetleneket a lengyel respublica ellen, ugy használta fel Báthory Gábor a tatárokat a Moldvában levő lengyel helyőrségek ellen.

Zolkiewski panaszkodik ¹⁾ a naponkint előforduló csatározások miatt, melyek a moldvai hospodárral rokonságban álló Potocki Jánosnak, ²⁾ a Moldvában állomásozó lengyel csapatok főparancsnokának folyton kellemetlenséget okoztak.

E két sakkhuzással Báthory Gábor immár lehetőnek hitte, hogy kedvencz eszméjével: a Dunafejedelemségeknek Erdélybe való kebelezése tervével nem kell tovább késedelmeznie, s hogy valószínűsítést a Havasalföld elleni hódító háborúval megkezdheti.

Hogy Lengyelországot képes volt oly csekély eszközökkel sakkban tartani, az kevésbé ama birodalom akkori tehetetlenségének bizonyítéka, mint inkább amaz erőködések folyamánya, melyeket a respublicának ki kellett fejteni, hogy az északi szomszédok tetteleg nyilvánuló ellenségességeit nyomatékosan visszautasíthassa. Ez államtest már ekkor is azon veszélyes belső nyavalyákban szenvedett ugyan, melyek negyven esztendővel később János Kázmér királyt arra birták, hogy a varsói országgyűlésen a legünnepélyesebb módon lemondjon a koronáról, a Lengyelország feldaraboltatására vonatkozó híressé vált jóslata kíséretében, mely 1772-ben csakugyan meg is valósult; de a szivekben még egyre lángolt ama lelkesült odaadás a hazáért, mely a közveszély napjaiban mindenkor érvényesülni szokott s minden külön érdeket egy csapással elfeledtetve, a családi tüzhely megmentésének csodatevő őrszellemévé testesült meg.

Hogy csakugyan így áll a dolog, azt már a legközelebbi jövő volt hivatva teljesen kétségkivülivé tenni.

Mert Báthory Gábor, ki 1611-ik év elején Havasalföldet szerencsésen meghódította s Radul vajdát országából menekülni kényszeríté, most arra is gondolt, hogy a lengyelek mint az ifju

¹⁾ Lásd III. sz. okmány.

²⁾ Fia volt Miklósnak, a kamieniecki és chmielniki starostának, ki a Moldvába nyomuló Mihály oláh vajdát legyőzte és Mohila Jeremiást ültette a moldvai trónra. Minthogy testvére Potocki István nőül vette a Jeremiás leányát, ő is sógorságba jutott a Mohilákkal.

Mohila Konstantin fejedelem oltalmazói által megszállt Moldvát szintén megszerezze.

Hogy e czélra az actio teljes szabadságát biztosítsa magának, azt tervezte, hogy Havasalföld kormányzatát egyelőre unokaöccsei valamelyikére ruházza át.¹⁾ De e szándékát a törökök fegyveres beavatkozása folytán megváltoztatta, a havasalföldi vajda címét azonban megtartotta, kétségkívül azon czélzathból, hogy alkalom adtával az új vajdát, a török beleegyezése vagy kijátaszása mellett, ismét eltávolítja. Ezzel a közvetlen részvételtől, az e hódítás biztosításának gondjaitól megmenekülve, a lengyelek ellen eljárásában Moldvában egyre határozottabb utakra lépett, melyek biztosították neki a sikert, minthogy törökök és tatárok támogatásával meghiúsította Forgách Zsigmond bosszuló hadjáratát, melyre a nemességen elkövetett kegyetlenségei adtak okot.²⁾

Nemcsak tekintélyes hadat összpontosított Huszton és környékén, azon nyíltan kifejezett szándékkal, hogy beront Lengyelországba, hanem színteg támogatta a portánál lévő angol követ útján a különböző több-kevesebb joggal fellépő moldvai trónkövetelők igényeit is.³⁾

Báthory Gábor nagyon jól tudta, hogy ha Anglia azért, mert a moldvai trónkövetelőket a portánál minden diplomai eszközrel támogatja, lengyel részről a respublicához ferde, sőt egészen ellenséges viszonyba jutottnak nyilváníthatnák, elégtételadásra semmikép sem lesz hajlandó, még ha Zsigmond király — a mi ennek különben eszébe sem jutott — valami fegyveres visszatorlással fenyegetőznék is. Egyáltalán nem feltűnő tehát, hogy a lengyelek ily körülmények közt a portánál meddő tiltakozásokra szorítkoztak,⁴⁾ másfelől ellenben azon eszmébe, hogy Magyarország a saját békejét Báthory kedvéért talán mégsem fogja kockára tenni,⁵⁾ mint mentőhorgonyba reményteljesen kapaszkodtak.

Báthory Gábornak is az volt meggyőződése, hogy Magyarország részéről egyáltalán nem várhatja törekvései támogatását.

¹⁾ Jocilescu a bukaresti Revistában 1884. azon levél regestáját adja, melyet Contarini Simon velencei bailo a portánál ez ügyben Perából 1611. márcz. 5-én a signoriához intézett.

²⁾ Nadányi, Flor. Hung. 353. l.

³⁾ IV. számú okmány a mellékletben.

⁴⁾ A Hormuzaki-féle gyűjteményben, »okiratok Moldva történetéhez«, melyek közrebocsátását a román királyi Akadémia vezeti s melyek Magyarország történetéhez is sok becseset nyújtanak, megvan IV. k. 81. l. Contarini jelentése a lengyel király panaszairól az angol követ e tevékenysége alkalmából. A bailo levele 1611. május 28-án kelt Perában.

⁵⁾ IV. számú okmány a mellékletben.

És mivel Lengyelországban Zolkiewski Szaniszló gyors és erélyes fellépése folytán a lengyel elégedetlenektől sem remélhetett valami sokat, egyelőre maga szintén jobbnak tartotta a temporisálást vagy is azt, hogy a viszonyok kedvező alakulatának kizsákmányolásával lassan-lassan ingassa meg a Mohilák eddigi hatalmi állását, vagy helyesebben az őket támogató Lengyelországot Moldvában.

Midőn tehát a lengyel követ erőfeszítései a portán Mohila Konstantin¹⁾ javára éppen ellenkező eredményre vezettek s a helyettes nagyvezér egyik menekültnek, valami Tomsának, ki magát egy régi moldvai vajda fiának mondotta, tényleg azonban egykor a magyar zsoldosok sorában katonáskodott²⁾, akarta Moldvában az uralmat adni,³⁾ sőt egy török sereggel útnak is indította a neki adományozott trón birtokba vételére, Báthory Gábornak nem volt sürgősebb dolga, mint szintén ezen Tomsa pártfogójakép fellépni,⁴⁾ ki Mohilát lengyeleivel együtt Moldvából ki akarta szorítani.

Minő utógondolatokat táplált ez ügyben Báthory Gábor, minő titkos fondorlatokkal igyekezett Moldva rég óhajtott birtokába jutni, azt teljes homály borítja. De Mohila elűzésével és a lengyel helyőrségek távozásával mindenesetre igen sokat nyert volna s még több állt számára közeli kilátásban, ha ugyanis Lengyelország, melynek hozzájárulása nélkül a szerződések értelmében a hospodárságban változást előidézni nem lehetett, nem rakta volna hallgatólag zsebre a sérelmet, mely Tomsa kinevezésével a fennálló szerződéseken és a maga tekintélyén oly szembetűnően ejtetett.

A respublica követelte ugyan két követe, Targonski Sámuel és Kochanowski György által a portán Tomsa letételét,⁵⁾ de hasztalanul. Mindenesetre ez adhatott indító okot néhány lengyel főurnak Potocki István vezetése alatti⁶⁾ azon vakmerő

¹⁾ Jocilesku id. műve 557. l. Contarini 1611. okt. 1-én Perában kelt jelentése.

²⁾ Naruszewicz II. 139. l.; itt Piasecki után a jegyzetben föl van emlitve: »Incertum, quo fuerit genere iste, nisi quod inter Hungaros pedites meruerit in Hungaria.« Niemcewicz lengyel nyelvű emlékiratai III. Zsigmond uralkodásáról. Krakó 1867. III. k. 57. l.

³⁾ Contarini jelentése Pera 1611. nov. 26. Hormuzaki gyűjteményében.

⁴⁾ IV. számú okmány.

⁵⁾ Naruszewicz II. 140. l.

⁶⁾ Erről Khevenhiller annálisai mellett Szent Jób életének annálisai nyújtanak tájékozást, melyek a Zoria Halicka Lembergben megjelenő ruthén folyóirat 1860-ki folyamában adattak ki.

vállalathoz, mely a király által hallgatólag helyben hagyva ¹⁾, Mohila Konstantin visszahelyezését célozta, de szerencsétlenül végződött. ²⁾ További ellenségeskedésekhez azonban Lengyelország nem folyamodott s Báthory Gábor egyik hő reményében csalódva s azon lehetőségtől megfosztva, hogy magasröptű tervei javára a zavarosban tovább is halászhasson, talán e feletti boszúságát töltötte ki az erdélyi szász városokon. ³⁾

Az említett üzemekkel Báthory Gábor kétségkívül sok bajt okozott a lengyel koronának, de a lengyel republica iránti ellenséges érzülettel mégsem fogja vádolhatni senki, a ki terveit és törekvéseit összeségükben áttekinti.

Azt látjuk ugyanis, hogy a Lengyelország ellen bármely részből mozgásba hozott tényezőket lehetőleg a maga céljaira akarja ugyan használni, de sehol sem lép a nyílt ellenségeskedés útjára.

Zolkiewski Szaniszló fején találta a szeget, midőn azt mondá, hogy jobb lenne, ha Báthory Gábor Tomsa helyett inkább a maga dolgaival törődne. ⁴⁾ E nyilatkozat azt is mutatja, minő kevésbe vették a lengyelek a fejedelem politikai jelentőségét a republicával szemben, mennyire keresztül láttak fondorlatain, noha tehetetlenségét a német és török császárokkal s a lengyel koronával szemben mindig igen ügyes fogásokkal tudta leplezgetni.

Kicsapongásait és erőszakosságait Erdély csakhamar meguntta s Bécsbe és Konstantinápolyba fordult segélyért. A szultán, ki Báthory Gábornak nem csupán 1612. május 12-ki ajánlatai ⁵⁾ folytán táplált jogos bizalmatlanságot önállósági tervekkel vajudó vasallusa iránt, gyorsan fegyveres kézzel lépett közbe. Báthoryt trónvesztettnek nyilvánította s a fejedelemséget 1613. okt. 23-án Bethlen Gábornak adományozta. ⁶⁾

Báthory Gábor sorsa immár beteljesedett. Gyilkosok vetettek véget életének. ⁷⁾ Nem csupán Erdély, hanem Lengyelország sorsára is befolyással volt ez a véres esemény.

¹⁾ Naruszewicz II. 139. l.

²⁾ Ugyanott Petryczy nyomán, hol egy második szintén szerencsétlen kísérletről is említés történik.

³⁾ Fontes rerum Austriacarum. Scriptorum III. Krausz György krónikája ad annum.

⁴⁾ IV. számú okmány a mellékletben.

⁵⁾ Már fentebb is említve volt.

⁶⁾ Fontes r. Austr. Krausz.

⁷⁾ Ugyanott I. 49. s köv. l.

M e l l é k l e t e k.

I.

Zamoyski Péter levelének töredéke Rudnicki ermelandi püspökhöz Báthory Gábor eljárásáról Lengyelország irányában. Kelt Krakóban 1606. jul. 25-én. — Azt állítják, hogy a krakai vajda néhány ezer embert fog adni. Stadnicki szintén ad s ezenkívül szerbeket ¹⁾ és magyarokat, kiket állítólag a király ö felsége szolgálatába vett föl. Krajewski ur Boeska-yhoz küldetett, hogy megtudja, valjon az az ö tudomásával történt-e, hogy katonaság kibontott zászlóval vonul ki Erdélyből. Azt felelte, hogy az ö tudomásával nem, de ö neki azt adták elő, hogy ö felségének a királynak magának s a republicának van rájuk szükségük. Habár ezt adja elő, hinni mégsem lehet senkinek, mert hire jár a közönségben, hogy a fölkelők *egy bizonyos Báthoryra* gondoltak, a ki rokona Boeska-y-nak.

(Naruszewicz id. műve 127—8. ll.)

II.

Azon utasítás töredéke, melyet a lengyel király Zolkiewski Szaniszló lengyel hadvezérhez küldött Sutowski nevű papnak adott, kelt 1607. decz. havában ²⁾ — E közben azt fogja mondani, hogy ama hírek közt, melyeket ö felsége a király Magyarországból kapott, az is van, hogy ott ujlag változás készül, hogy Báthory, a ki a mi belső bonyodalmainkat éber szemmel kíséri s az ellenpárt néhány tagjának kedvező hangulatáról meg gondolatlanul említve ö felsége nevét nyilatkozott (mint ezt nemzetiünk több megbízható tagja a saját szájából hallotta) a legjobb reményt táplálja. Minthogy erdélyi vajdává választatott, nagyon valószínű, hogy ez változtatta meg ama párt hajlamait a békére s hogy szívében az ellenállás érzelmeit táplálja ezen idegen egyén szerencséjébe és segélyforrásaiba vetett reménye, mivel már régóta egyetértésben áll.

(A pétervári esászári könyvtárból.)

III.

Zolkiewski Szaniszló felhívja a főurakat és nemeseket a készülésre Báthory Gábor erdélyi vajda ellen. Kelt Zolkiewben 1608. ápril 9.

Zolkiewski Szaniszló leMBERGI várnagy, főhadvezér, rohatyni, hamionkai, katuszi starosta stb. Lengyelország koronája nagyságos. nemzetes

¹⁾ Hogy szerbekről van-e szó, az kétséges. Más okiratok nem azt mondják serbow, hanem sabatow, így például a IV. számú okmány is. Sabatow azonban a többes szám genitívusa s így a szónak sabatból kelene származnia. E szónak azonban a lengyel nyelvben nincs jelentősége, még a zsidó szombatot sem jelenti, mert ez »Sabesz«. Én azt hiszem, hogy a magyar »szabad« szóból származik s szabad csapatnak fordítom, serbatowot pedig nem serbownak, hanem sabatownak tartom.

²⁾ Az utasítás Zolkiewski 1607. decz. 20-ki levele után iratott.

és kegyes föméltóságainak és nemeseinek, tekintetes uraknak, testvéreknek testvéri szolgálatomat.

Habár tudom, hogy ő királyi felsége legkegyelmesebb urunk semmit sem fog elmulasztani, a mi a respublica biztonságának oltalmára és szilárdítására szükségesnek mutatkozik, mindazonáltal én is kötelességembe vágó dolognak tartom, hogy a respublica minden kilátásban álló veszélyeztetését — és ilyen látszik fölmerülni — köztudomásra hozzam s titeket uraim intselek, minthogy én a felséges koronában ő felsége a király egyik szolgálója s mindnyájatoknak megbizottja, valamint a birodalom határainak katonái őrizője vagyok. És ezzel annál gyorsabban kellett uraim hozzátok fordulnom, mennél inkább félek attól, hogy valami előre nem látott történhetik egész hirtelen. Az ügy következő: Egy nemes és komoly férfiú levele, kinek nevét, melyet én a hir vétele után nyomban jelentettem Krakóba, a királyi felség már tudja vagy egy-két nap mulva tudni fogja, komolyan figyelmeztetett engem. E férfiú nevét közhírré tenni sokféle tekintetből nem illendő, de nem fogok vonakodni attól, hogy a nagyságos felsesküdött tanácsosokkal, ha egyik vagy másik tudni óhajtaná, közöljem s az illető iratokat bemutassam. A levél tartalma következő: Báthory Gábor, a ki immár Erdély fejedelme lön s (mint a levél mondja) néhány elégedetlennel egyetértésben áll, hadra készül s fenséges koronánkra akar törni. Már pedig semmiféle figyelmeztetést, mely a respublica biztonságát illeti, nem szabad számba nem venni. De mindenesetre van két tekintet, mely e figyelmeztetésnek valószínűséget ad. Az egyik az, hogy már — —¹⁾ nál vétettek észre ez üzelmek némi gyümölcsei, a mint ez az utasításból kitűnt, melyet ugyanez a Báthory bizonyos Jaroslavnak adott. A másik az, hogy éppen most, Kazi-Gerej tatár khán alig történt elhunytá után, a ki mint körültekintő fejedelem élete fogytáig szemmel tartotta az urunkkal királyunkkal kötött békeszerződéseket s féken tartotta embereit, egyre nagyobb számú tatár gyűlt össze s gyűl össze most is Moldvában. Mindez nagyon valószínűvé teszi ezen Báthory practikáját Moldvában találató seregünk ellen. Csatározás gyakran fordul elő s a tatárok Berladtól Románig barangolnak a mieinket az erdélyi határ felől hátban fenyegetve. Azért emlitem e helyeket, mert sok ember van, a kik hadainkkal Moldvában jártak s ama vidékeket jól ismerik. Miért táboroznának Románál a tatárok, ha nem Báthory szándékai és üzelmek folytán? Roman közel van az erdélyi határhoz szemben Tatrussal, honnan István király²⁾ az uralkodás, Mihály³⁾ pedig seregével Moldvaország birtokba vételére kiindult. Így figyelmeztetett engem ama tiszte-

¹⁾ Itt egy szó hiányzik. Valószínűleg Guzow állott ott, hol a lengyel fölkelők megverettek s Báthory Gábornak nálok levő compromittáló levelezése zsákmányul esett.

²⁾ Báthory István.

³⁾ Mihály havasalföldi vajda.

letre méltó férfi, hogy Báthory ugyanazon utat akarja megtenni Tatrus felé. Midőn ezt a nagyságos urakkal közlöm, biztosítom őket arról, hogy ama csekély számú nemességgel, mely parancsnokságom alatt áll, kész vagyok a respublica és a magam biztonságáért sikra szállani. De a mire erőim gyöngék, azt lássák be a többi urak, katonák ellen katouákra van szükség; én személyesen meg vagyok nyugtatva a respublicát fenyegető veszélyre nézve s kész leszek neki életemet áldozni. Az ellenség ne valósíthassa föltett szándékát, sem pedig terveit, kivéve holttestemen át s ha ezzel a köztársaság veszélyeztetését el lehetne háritani, azt hiuném, hogy szerencsés csillagzat alatt születtem. De mivel nagyobbról van szó, király ő felségéről urunkról, mindnyájatokról uraim, nemesi jogainkról és szabadságunkról, őseink emlékéről, népünk fényes dicsőségéről, szóval mindenről a mi legszentebb előttünk, a respublicáról, mely minden kincset magában egyesít — uraim két dologra kell benneteket kérnem. Először nem képzelhetem, hogy a mi erélyes nemzetünkben sok olyan kores akadhatna, a ki Báthory ezen annyira gonosz ügyében segédkezett akar nyujtani. És mivelhogy a respublica efféle sajnálatra méltó bonyodalmi mellett a kedélyek elégedetlenségében mindig rejtőzköülhetik valami: ezt, valamint a többi viszályokat és keserítéseket feledjétek el uraim a respublica érdekében. Bármi legyen szükség a fenyegetett respublicában nemesi előjogaink csorbítottan fentartására és szabadságaink gyarapítására, mindent elérhetünk nyugodt és észszerű uton is. Erőszakos cselekedetekkel semmi más el nem éretik, mint az, hogy a korona nagyobbára megaláztatik és elsatnyul. Az isten szerelméért hagyjuk el a perpatvart és czivakodást, melylyel a respublicában csak rosszat és semmi jót nem hozhatunk létre. A második ügy, melyre kedves uraim és jó testvéreim testvéreileg kérlek benneteket, az, hogy mindent megtegyetek a hadi készenlétre azon esetre, ha ez a Báthory, az erdélyi vajda azon elhatározást hozná, hogy szándékait fölvevései szerint fogja valósitani. Tudjátok uraim milyen csekély a hadsereg. Ha tehát megkapjátok a felhívást, csatlakozzatok hozzá, a respublica iránti szeretetből, annak megmentése érdekében, mintha egy égés eloltására kelleae egyesülnötök. A mint mi elődeinkben diesérjük azt, hogy a respublicát a saját mellökkel védték s azt a dicsőség, az előjogok és a szabadság díszében minden más nemzet fölött teljes virulásra juttatva hagyták reánk: úgy mi is, hogy annál nagyobb megrovás alatt ne kelljen görnyednünk azt, a mit ők polgárerényeikkel és férfias derekasságukkal szereztek, ne veszélyeztessük azzal, hogy fegyverrel oltalmazni és fentartani nem tudtuk. Ezennel ajánlom néktek uraim testvéri szolgálatomat. Kelt Zolkiewben 1608. ápril 9.

(A pétervári császári könyvtár egykorú kéziratából.)

IV.

Zolkiewski Szaniszló kijowi vajda Potocki István felini starostának Báthory Gábor fegyveres párthivei elleni intézkedések tárgyában. Kelt Zolkiewben 1612. jun. 4.

Tisztelt felini starosta ur! Azt tartom, hogy már az összes hadak, kivéve a vladimiri alkamarás csapatát, mely itt késedelmet szenvedett, uraságodnál összegyűltek. De már a késedelmes csapat is a többiekhez indult. A mit uraságod nekem a csapatokhoz intézett rendeletem ügyében irt, arra már én is gondoltam, mint ezt nézetem szerint uraságod a levélből, melyet Potepskitől azóta már megkapott, bizonyára tapasztalhatta. Ez okból azt tartom, hogy a harcosok ő királyi felsége akaratával és parancsaival nem fognak ellenkezni. Közlöm uraságoddal, hogy Kalis ¹⁾ ur Magyarországból a hegyeségből gyakran tudatta velem, hogy attól tart, hogy a Báthory féle csapatok csőcséléke be fogna törni a király ő felsége területére. Ő fensége, a krakói vajda, ²⁾ kinek a hegyeségekben birtokai vannak, szintén azt mondá, hogy Báthorynak nem jelentéktelen hada vonult Huszt felé olyan helyre, melynek nevére e pillanatban nem emlékezik. Ha tehát e veszélyt is magam elé idézem, azon nézetben vagyok, hogy uraságodnak az orosz vajdával ³⁾ kellene beszélnie, nem lenne-e jobb a csapatokat, melyeknek most Ukrániában kellene maradniok, Halicsba vonni s ezzel Báthory terveit szemmel tartani, s megnézni nem forog-e fen veszély Pokutziára nézve is? Mert, mihelyt hire fog terjedni, hogy Halicsnál hadsereg áll, Báthoryra sürgősebb lesz ön-önmagára gondolni, mint Tomsa fiának segítségét nyújtani. Ide hozzám utazva jelentek meg nálam a havasalföldi vajda követei meghatalmazásukkal. Azt mondják, hogy uruk ismét uralma visszanyerését óhajtja, de, fájdalom, nincs semmi hada, mely neki ebben segítségére lenne. Magyarország királya a saját dolgaival van elfoglalva Frankfurtban, s a török császárral csak követei útján alkudozik. Magyarország főurai pedig örülve a maguk békéjének, valósággal irtóznak Báthory ellen sikra szállani. Ha az isten csak azt adná, hogy Magyarországon kezdenének valamit. De a remény az onnan való segítségére nagyon csekély. Beszéljen tehát uraságod az orosz vajdával s hozzon a vele folytatandó tanácskozások után ez ügyekben határozatot: jobb lenne-e a csapatokat Ukrániában hagyni vagy Halicsba vonni s tegye azt, a mit önök uraim a legjobbnak látnak. Mihelyt ezen mostani testi bajomtól, mely csaknem nyomorékká tesz s annyira lesujt, hogy saját erőmből fel sem kelhetek, isten megszabadít, mire a legjobb reményt táplálom, haladéktalanul megjelenek a csapatoknál. Ezek után ajánlom szolgálatomat. Kelt Zolkiewben 1612. jun. 4.

(Eredetije Sanguszko Román herczeg levéltárában.)

V.

A Mohilák nemzedékrendje.

Noha a nemzedékrend összeállítása a fent közölt értekezésre csak annyiban bír jelentőséggel, hogy csupán egyszer s akkor is egészen futó-

¹⁾ Stadnicki Ádám.

²⁾ János osztrogi herczeg.

³⁾ Danilovicz János.

Mindenki, a ki otthonos a történetírásban, midőn olyan genealogiai táblázatokat használt, melyekhez visszapillantó és áttekintést nyújtó jegyzetek nem voltak mellékelve, kétségkívül éppen úgy, mint én sajnosan tapasztalta, hogy az ilyen nemzedékrendből magából kevés megelégedést vagyis tanúságot meríthetett s az egyes házasságok megértéséhez még további kutatásra volt szüksége. Ettől akartam történetíró társaimat megkímélni a jegyzetek hozzáadásával. A mely személyneveknél nincs jegyzet, arról az általam használt munkák és okiratok szintén adnak ugyan tájékozást, de az illetők történetileg olyan csekély szerepet játszottak, hogy itt nem akartam velők bővebben foglalkozni.

Jegyzetek a Mohilák nemzedékrendjéhez.

1) Egy okirattól, mely 1615. febr. 11-én kelt Uscieben, Podoliában, Közli *Hojden* Román Archivumában I. 186. sz. okmány.

2) A szó annyit jelent, mint kanczellár. Ilyennek mondja Mohila Wantilas Jánost egy 1606. május 12-én Jassziban kelt okmány, mely megjelent *Melchizedek* Román krónikájában. Bukarest 1874.

3) Egy 1589. jun. 20-án Jassziban kelt okmány szerint, mely a Mohila-család alapítványának, a mostani Bukovinában Radautz mellett levő Suczavicza kolostornak Holoweciul falut adományozza. A csernoviczi görög keleti metropolita levéltárában levő hiteles fordítás nyomán. Az eredeti okmány még nem került elő. A német szöveg nagyon eltorzítva megjelent *Wickenhausen* Moldova-jában. Csernovicz 1877.

4) Erre nézve a Moldva történetéről megjelent számos okmánygyűjteményre utalva, különösen emlitem *Turovski: Sapieha* Leo élete című művet. Midőn 1880-ban Bukovina görögkeleti zárdájában kutatásokat eszközöltem, Suczavicza kolostorban megmutatták nekem a templom nagy gyertyatartóját, melyre egy fekete női hajfonat van erősítve, valamint a moldvai nyelven írt és gondosan megőrzött nyilatkozatot, melynek tartalma következő: Amantanow Erzsébet, Mohila Jeremiás vajda neje egy török által, ki őt Konstantinápolyba fogságba szállítá, útközben megbecstelenítettvén, a rajta ejtett szegény feletti bánatában és gyásza jeléül, maga megfosztá magát legszebb díszétől, hajától s azt, minthogy önmagának nem volt többé kilátása a családja által alapított suczaviczai kolostor templomába temetkezni, a kolostorba küldé, hogy örök emlékül ott megőriztessék s így az a gondolat vigasztalhassa őt, hogy testének legalább egy részében jelen lesz ama szent helyen.

5) Többszörösen említik. Epitaphiuma a suczaviczai kolostor templomában.

6) Egy 1589. jun. 20-án Jassziban kelt okmány alapján. Közli *Wickenhausen*.

7) Egy okmány alapján, melyet *Hayden* közöl; itt az okmány kelte így van körül írva »O. O. 1608—1609.« Szól róla azon oklevél is, melylyel Suczavában 1625. febr. 20-án a suczaviczai kolostor és Solza közötti birtokpör eldöntetett. Közli *Wickenhausen*.

⁸⁾ Többszörösen említik, mint ki egyházi és tudományos téren előkelő szerepet játszott. Egyházi működéséről a jasszii zsinaton Vazul Lupul vajda alatti »*Kimmel Libri Synodorum ecclesiae orientalis Jenae 1843.*« bővebben szól. A tudomány terén való jelentőségét mutatja az, hogy már 1634-ben, midőn a Pezára (Kyjow melletti kolostor) archimandritája vagyis apátja volt, ott és Winnikiben valamint más helyeken latin iskolákat állított, a mivel a jezsuitákat nagyon magára haragította, mert ők akarták az ifjúság nevelését kizárólagosan vezetni, de még azt sem akarták tűrni, hogy a dissidensek az ilyen dolgokban önállóan járjanak el. Ebből az említett iskolákban sok zürzavar támadt s az ügy egészen a királyig, IV. Ulászlóhoz vitetett. (*Grabowski* lengyel műve: IV. Ulászló levelei. Krakó 1845.) A király Lembergben 1634. okt. 29-én kelt igen éles levelében felhívta a Pezára kolostor apátját, ne éljen vissza hatalmával, zárja be iskoláit s távolítsa el Winnikiből Ivaskovicz Athanasius, Litopolski Barlaan és Kanafolszki Kristóf szerzeteseket és tanítókat, mert az ifjúságot kihágásokra bujtogatják. Egyúttal ugyanazon kelettel a király a winnikii starostához azon határozott parancsot intézte, vigyázzon a királyi rendelet végrehajtására, hogy a jezsuitáknak és iskoláiknak nyugtok legyen. E rendelet 1634. nov. 27-én Varsóban megújított azért, mert Mohila Péter az első nemcsak figyelembe nem vette, hanem — a mint egyenesen föl van említve — alig egy havi időben új iskolákat is nyitott. Meghalt 1647. január 1.

⁹⁾ Egy 1608. okt. 10-én Jassziban kelt okmány szerint. Közli *Hoyden I.*

¹⁰⁾ *Kodresku* román nyelvű Okmánytára. Jasszi 1852. V.

¹¹⁾ Mint számos okmány bizonyítja Moldva vajdája.

¹²⁾ Anyja Erzsébet levele Sapiha Lehoz.

¹³⁾ Említi az 1606. marc. 15-én kelt okmány *Haydenél III.*, és egy másik 1606. május 12-én Jassziban kelt okmány *Melchisedeknél.*

¹⁴⁾ A suczaviczai kolostor 1597. jul. 12-én kelt alapító levele szerint s egy másik 1597. aug. 2-ki okmányban *Haydenél III.* Irénnek nevezeték.

¹⁵⁾ Suziecki: A régi Lengyelország leírása. Krakó 1864. VI. — *Hajnocha*: Történeti rajzok. III., és Papiu Ilarion román kincsháza II.

¹⁶⁾ A suczaviczai kolostor alapító levele többszörösen említi.

¹⁷⁾ Buczacz ura volt; ez a hely ősi fészke a moldvai történetben gyakran említett Buczaczki-aknak. (*Sadol* Baracz műve Buczaczról. Lemberg 1882.) *Jurecki* műve III, ki főlemlíti, hogy a Potockiak nemzedékrendjét Kalicki műve után közli.

¹⁸⁾ *Hajnocha* id. műve. Katalinról szól az 1597. jul. 12-ki okmány, melyben Alsó és Felső-Korodnik falvak a suczaviczai kolostornak adományoztatnak. Ugyanez okmány azt mondja, hogy addig Mohila Jeremiásnak csak következő gyermekei voltak: Konstantin, Regina (Irén), Mária és Katalin. E leányok férjhezmeneteléről felvilágosítást ad Potocki Miklós végrendeletének codicillusa *Sadol Baracznál.*

¹⁹⁾ *Hajnocha* IV. Kalicki.

²⁰⁾ *Hajnocha* IV.

²¹⁾ Ugyanott és *Tharaniévicz* lengyel egyháztörténeti műve.

²²⁾ *Hajnocha*. Egyébiránt Annának, Mohila Jeremiás legifjabb leányának, ki négy férj neje volt s 1666-ban halt meg, különös asszonynak kellett lennie, mert halála után pasquillszerű siriratot csináltak róla s azt közzé is tették. Kiadta *Papui* Ilariu II.

²³⁾ 1607. júniusban atyja halála után lett havasalföldi vajda s hat hónapig uralkodott. *Hayden* II.

²⁴⁾ *Hormuzaki* okmányok a román történethez. IV.

²⁵⁾ 1617. Havasalföld hospodárja volt. *Rogalski* lengyel műve a Dunafejedelemségek történetéről. I. Róla szól Sadzik Jakab lengyel királyi titkár egy levele Stawski Jánoshoz Radul oláh vajda titkárához; kelt Varsóban 1616. okt. 14. *Hormuzaki* IV.

²⁶⁾ Sokan összetévesztik őt Mohila Péter kyowi metropolitával. De hogy nem testvére, hanem fia volt Simonnak, azt Naruszewicz többszöriösen igazolja.

²⁷⁾ *Misail*: Lupul Vazul kora. Bukarest 1886. Bethlen Gáborral és Rákóczy I. Györggyel sokszoros összeköttetésben állt, s egy ideig Bethlen udvarában élt Erdélyben.

²⁸⁾ Említi Mohila Simon 1606. jul. 28-ki keletű okmánya *Haydennél* III.

²⁹⁾ Ismételve említik. Külömben utalok *Hormuzaki* IV. 339. számú okmányára, hol Simon fiainak neve nincs ugyan említve, de az mondatik, hogy hét fia van.

³⁰⁾ Ismételve említik.

³¹⁾ Életrajzát közölte egy 1853-ki lengyel lap.

³²⁾ Esküvője rendkívüli fénynyel ment végbe. Leírta *Zielén* a Lwovianin 1836-ki folyamában.

³³⁾ *Kot Tubaj*, Radziwill János élete.

³⁴⁾ A híres lengyel búcsújáró helyen Czestochauban 1670-ben végbement nagyszerű esküvő leírása a Lwovianin 1836-ki folyama.

³⁵⁾ *Kot Tubaj* id. m.

³⁶⁾ Pionárról említést tesz *Kodicsku* id. m. V., *Kostin* Miron az a híres moldvai krónista, ki lengyelül írt, még pedig versben.

³⁷⁾ E származás, valamint általában Barnowski rokonsága a Mohilákkal, melyhez a nemzeti történetírók mindenkép ragaszkodnak, kétséges. A moldvai történészek az 1628. nov. 5-ki okirat alapján állanak (*Wickenhauser*), melyben Barnowski Mohila Miron nagybátyjának nevezi Mohila Jeremiást, a mi bebizonyíthatólag nem igaz. Ezt s az egész rokonságot megíngatja egy okmány, melyet *Kodresku* V. közöl.

SCHMIDT VILMOS.

DRÉGEL ÉS HŐSE.

Hontmegye a mult évben róttá le kegyelete adóját Szondy György, Drégel dicső védőjének emléke iránt. Hazafias ünnepélyt rendezett, a Simor János hercegprimás bőkezűségéből emelt kápolnát beszentelteté, s hogy lelkes tettének irodalmilag is nyoma maradjon, az emlékügy derék megpendítője, Pongrácz Lajos, a megye nagyérdemű alispánja s maga is író, Szondy-albumot szerkesztett, mely néhány történeti tanulmányt s apróbb Drégelre vagy hősére vonatkozó közléseket tartalmaz. Ez az album nemrég már második, bővített kiadásban jelent meg. A kiváló buzgalom mellett, melyet a szerkesztő ez Album érdekében kifejtett, föl kell tennem, hogy könyvében összegyűjtött mindent, a mi érdekes, új vagy jellemző eddig történetírásunkban Drégel dicső védelméről fölmerült. Csakhogy ez együtt véve sem sok. A hős, kit már kortársa, Tinódi megénekelt, ki Kölcseyt, Czuczort és Aranyt dalra lelkesíté, maig sem találta meg történetíróját. Származását, életét, dicső halálának megragadó végcatastropháját részleteiben még mindig sűrű homály borítja. Nagy Iván kitűnő tudósunk történeti tanulmánya, mely az Album egyik legbecsesebb czikke, sok értékest nyújt ugyan, valamint a Jankó Vilmosé is, mely a közös hadügyi levéltár adatai alapján készült s németből fordított le. De mindkét czikk régebben íratott, csakhogy ma is ide vágó történeti kutatásaink színvonalán áll, mert lényegesebb adat Szondyról vagy Drégelről az utóbbi években sem került felszínre. Pedig Szondy megérdemli, hogy az utóvilág komolyabban, behatóbban foglalkozzék nemes alakjával. A nemzeti szerencsétlenségek leggyászosabb időszakában a vitézség, az önfeláldozás, a kötelességérzet örökké ragyogó képét nyújtja ő. Ha egyénisége nem is éri el egy Zrinyi Miklós tragicus nagyságát, ha a kis Drégel nem is játszott oly szerepet kora történetében, mint a nagy és fontos Szigetvár, általános erkölcsi szempontból mindkét hős vértanúsága egyenlő magas fokon áll. Szondynál egyébiránt egy más mozzanat is figyelembe veendő. A drégeli hős a vagyontalan alsó nemesség, vagy a nép köréből kerülve ki, ama század-

ban, midőn a közélet mezején kiválóan a hatalmas dynasta-családok szerepeltek, az alsóbb rétegekben élő tiszta és nemes hon-szerelmet juttatja kifejezésre. A hontiak azzal koronáznák meg Szondy emlékének megörökítése körüli dicséretes tevékenységöket, ha valamelyik elsőrangú történészünket kérnék föl a hős életrajzá-
nak megírására. E célra a hercegprimás által nagylelkűen vissza ajándékozott összeg megfelelne. Másrészt anyag is akadna levéltárainkban bőven. A kutatónak tág tere nyílik a munkára, mely, azt hiszem, gazdagon jutalmazná fáradozásait. Bizonyítja azt a Szondy-Album második kiadásában röviden jelzett okmányok hosszu sora. Különösen az esztergomi érseki levéltár, melyre, mint dús forrásra ha jól emlékszem már történt utalás, nyújthat e tárgyban sokféle felvilágosítást. Drégel érseki vár volt s hogy az 1546 : 44. t. cz. felhívja a királyt, hogy a többek közt oda is megfelelő őrséget helyezzen, nem azt jelenti, hogy a vár akkor a királyi végházak sorába tartozott. Szondy Györgyöt még Várday Pál esztergomi érsek nevezte ki a vár kapitányává ; 1552-ki levelében (közli az Album 68. lap.) maga utal «szegény megholt» urára, az érsekre, ki 1549-ben hunyt el. Halálával a primási széket sokáig nem töltötték be, az érseki vagyon jövedelmét a királyi kincstár kezelte s ez időben lett Szondy királyi várnagy, Drégel pedig, mint kapitánya írja, ő felsége háza.

Egészen más irányú kutatásokkal foglalkozva, az országos levéltár és a nemzeti muzeum gazdag gyűjteményeiben több érdekes adatra találtam, melyek első sorban magára Drégelre, még pedig az ostromot közvetlenül megelőző évekre, sőt napokra vonatkoznak ugyan, de közvetve Szondyra is világot vetnek. Megmondják az utódoknak, minő kétségbeesett volt kezdettől fogva a positio, mely kezére bízott s mily rettenthetetlen bátorság, minő csodás akaraterő kellett hozzá, hogy e helyet a konok ellenség tulerejével szemben egyáltalán védeni megkísértse s minő határtalan kötelességérzet lángolt szívében, hogy akkor sem fogadta el a tisztességes feltételek meletti capitulatiót, midőn a fegyverbecsületnek már régen eleget tett. Az adatok, melyeket a régi iratcsomagokból kijegyeztem, nem olyan bőségesek ugyan, hogy Drégel 1552-iki ostromát teljesen megvilágítanák, de másrészt nem is oly értéktelenek, hogy Szondy egykori monographusa sok hasznukat ne vehetné. Közzétételöket azért is kívánatosnak hittem, mert a Szondy-Album második kiadásában levő regesták az általam felhasznált okmányok közül csupán kettőt említenek röviden. A többiek ott sem érintetnek, pedig érdekes világot vetnek olyan eseményre, mely a magyar történelemnek mindörökre egyik legragyogóbb episodjai közé sorolandó.

A tárgy sokkal kevésbé ismert, semhogy a kezembe jutott egyes adatokat külön-külön be ne mutathán, az egyöntetű fel-

dolgozást avatottabbakra, különösen arra bizva, a ki, remélem, nem sokára részletesen megírja a drégeli hős életrajzát. Az első egy számadás, ¹⁾ mely az 1549-52 évekre vonatkozik s a vár fenntartására fordított költségekről ad tájékozást. Itt az érsekség három vára Drégel, Saágh és Érsek-Ujvár együttesen szerepel. Mindháromra 1549. utolsó (okt.—decz.) negyedében 2,278 frtot költöttek. Az 1550. év folyamán a három vár 9,811 ft 80 drt igényelt. Ebből nemcsak a helyőrség fizetése telt ki, hanem némi lőpor és puska-vásárlás is történt. A költség az érseki jószágok jövedelméből fedeztetett s a kamara a parasztok contributiójából, tehát a közadóból csupán 795 ft 20 dral járult a szükséglethez. 1551-ben a számadásokban egyedül Drégel és Ujvár szerepel; a két helyen a lovasok és gyalogok fizetése 12,617 frtot vett igénybe. Ezenkívül a két várba 630 darab kőso küldetett 100 frt 80 dr pénzértékben. Végül az 1552. év, a híres ostrom éve következik. A följegyzés felemlíti, hogy a számadást a pestis és törökvész miatt nem lehetett szabályszerűen elkészíteni. De azért föntart egy egész fontos adatot. Fölemlíti, hogy Saágh és Drégel várak lovasainak és gyalogjainak fizetésére, mielőtt e helyeket a török elfoglalta, a mi pedig csak az év második felében történt, mindössze 3,253 ft 34 dr fordított. Fizetetlen katonákkal védte tehát Szondy Drégelt s hogy mégis hősi kitartásra, a legnemesebb önfeláldozásra tudta őket lelkesíteni, az egyéniségét a legszebb világításba helyezi. Az őrség fizetése körüli bajok már kevéssel az érsek halála után kezdődtek. I. Ferdinand király Bécsből 1550. május 28-án értesíti a pozsonyi kamarát, hogy Drégel és Ujvár hű tisztjei, kapitányai és katonái panaszt emeltek nála, hogy Várday Pál érsek életében huzott fizetésöket nem kapják. A király elrendeli tehát, hogy az érsekség jövedelméből úgy fizessék őket, mint az érsek életében.²⁾

Mennyire ment a helyőrség létszáma, azt egy másik kimutatás ³⁾ tünteti föl. 1550. július havában az állomány s a havi-fizetés a következő volt

Szondy György várnagy (castellanus) 12 lóra . . . à 3 ft = 36 ft.

Élelmezésére. ⁴⁾

Bekefalvay György alkapitány (vicecapitaneus) 6 lóra à 3 ft = 18 ft.

¹⁾ Nemzeti Múzeum. Az esztergomi érsekség jövedelmei 1549—74 esomag. Summa solutionis arcium Dregel, Saágh et Novi Castelli.

²⁾ »Inter quos sunt — írja a király — cubiculari eius (az érseké) Martinus More, Andreas Dalmady, Paulus Kéry et Franciscus Hentz«. Orsz. sev. Benignae Resolutiones.

³⁾ Nemz. Múzeum Hadügy I. esomag. Ordinarii milites in praesidiis Archiepiscopatus Strig. cum suis solutionibus mensuris.

⁴⁾ Egy más kimutatás szerint havi 200 ft.

Élelmezésre		
32 gyalog	à	2 ft = 64 ft.
3 tizedes (decurio)	à	1 ft = 3 ft.
Tüzérek		= 8 ft.
4 ör	à	1 ft = 4 ft.
		<u>133 ft.</u>

Szondy élelmezési illetményével együtt tehát a havi szükséglet 333 frtra, az alkapitányéval együtt valami 400 frtra, s az ez időbeli állandó helyőrség a két főtiszten kívül körülbelől hatvan emberre mehetett. E szám néha nagyobb is volt, de másrészt bizonyossá teszi, hogy Drégel igen kis erőd volt, a mi különben természetes. Akkor midőn építették, még senki sem sejtette, hogy egykor még végvár jelentőségére vergődik. Eredeti célja nem volt s nem lehetett ilyen. Nem azért épült, hogy nagyobb számú ellenség ostromát kiállja, hanem azért, hogy mint egy nagy urodalom középpontja belső zavarok, rabló lovagok vagy közönséges haramiák hirtelen támadásai ellen nyújtson oltalmat. Csak a mohácsi vész utáni időkben tette Drégelt a viszonyok gyászos alakulása fontos katonai posztivá, mely a többi kisebb-nagyobb erődökkel a bányavárosok irányában volt hivatva a romboló török népzönt feltartóztatni. De arra, hogy e célra alkalmassá tegyék, hogy kibővítsék, erősítsék, ekkor sem történt megfelelő intézkedés. Sőt éppen ugyanakkor, midőn az ellenség már közvetlenül fenyegette, a legelhanyagoltabb állapotba jutott. A török célzatai már nem voltak ismeretlenek, s a király 1552. marczius 28-iki levele szerint¹⁾ negyven gyalogot fogadott fel Drégel számára.

Ugyanekkor Szondy s az urodalmi tisztek a vár kijavitását és kellő felszerelését sürgették s egymásután küldötték szét a panaszos jelentéseket a védművek elhanyagolt állapotáról.

Fennmaradt egy ilyen hivatalos jelentés, még pedig éppen 1552-ből.²⁾ Az iratot valamelyik gazdasági tiszt fogalmazta ugyan, de

¹⁾ Orsz. Levéltár Benignae R. A király Pozsonyból leiratot intézett az ottani kamarához, melyben ezeket írja: »Significamus vobis nos pro meliori conservatione et munitione arcis Drégel quadraginta milites pedites in stipendium nostrum conduxisse, quos ibidem in Castro interteneri commisimus.«

²⁾ A nagyfontosságú értesítés, mely a Nemz. Muzeumban az érseki számadások közt található, így hangzik: »Arx Dregel pertinet ad Archiepiscopatum et vicina est hostibus. Habet muros valde concussos, impetu pulveris bombardici per ictum fulminis succensit. Indigent in reparatione. Licet dux non est in tali loco suo, unde hostibus resisti in aliquo posset, aut unde circumscita regio defendi queat. Valde necesse est, ut mittantur

nem csupán a hely színén tett tapasztalásai, hanem kétségkívül Szondyval, a várparancsnokkal folytatott beszélgetései alapján úgy, hogy el lehet mondani, hogy az íratból maga Szondy szól az utóvilághoz. Az okmány szerint a vár falait nemcsak az idő, hanem az elemi csapások is megrongálták s sürgősen igénylik a javítást, mert ez elhanyagolt helyen a török támadással szemben ellentállást kifejteni s a szomszédos területeket oltalmazni teljes képtelenség. Valószínűleg maga Szondy mondotta ezt s hangoztatta, hogy mulhatatlanul szükséges szakembereket a hely színére küldeni, kik megvizsgálják a tényállást s azután nyilatkozzanak: fentartassék-e Drégel, mint erősség vagy pedig falai leromboltassanak s alkalmasabb helyen új vár építtessék.

Ez utóbbira nézve már régebben merültek fel tervezetek. A jelentés szerint még gróf Salm Miklós királyi főkapitány azon nézetének adott kifejezést, hogy Drégel várát és Saághot, mely csak erődített klostrom, tehát még kevésbé volt védelemre alkalmas hely, kifirítsék és lerombolják s a két kevésbé alkalmas erőd helyett a közeli mocsárok által jobban védett s így természeti fekvésénél fogva czélszerűbb ponton új várat rakjanak, mely Drégel és Saágh helyőrségét magába fogadja. E terv csak utóbb valósítottott ugyan, de mint a jelentés mutatja, már Drégel catastrophája előtt fölmerült s a későbbi Palánk nevű erőd építése már ez időben czélbavétetett.

A jelentés egyszersmind az 1552-ki helyőrség létszámáról is hiteles tájékozást ad. Ekkor összesen nyolczvan katonából állt.

eo inspectores, et ex iudicio peritorum hominum capiatur consilium de conditione et statu arcis diruendae vel conservandae.

Dicitur enim inter Saagh et Dregel esse locus inter paludes satis lutus, de quo quondam comes e Salmis dicitur saepe cogitasse, quod et arce Dregel et claustro Saagh diruto duo praesedia in eum locum transferrentur erecto novo fortalicio, quod tamen capitaneorum et aliorum peritorum iudicio praetermittetur.

Sunt in arce

Equites	16
Pedites	60
Bombardarii	1
Vigilatores	3
Solventur equitibus pro mense	48
Peditibus	126
Bombardariis	8
Vigilibus	3

Egy havi szükséglet 185 frt, egy évi 2220 frt, »praeterea in sustentationem castellani pro mensa« havonként 200 frt.

Ezekhez járúlhatott a király által márcziusban külön felfogadott 40 zsoldos s Selmeczbánya 26 katonája úgy, hogy a védők száma csakugyan nem érte el a százötvenet. Ily kis csapat minden vitézségével sem sok reményt nyújthatott a török támadás visszaverésére. A vár hősellekű parancsnokát azonban ez nem csüggesztette el. Mindenfelől sürgette a segílyt: a királynál, a kamaránál, a szomszédos főpapoknál s igyekezetének volt is némi sikere. Ferdinand király szívén viselte Drégel vára sorsát. Már régebben elrendelte a vár védőinek pontos fizetését, a veszély közeledtekor negyven zsoldossal szaporította az őrséget, 1552. april 11-én pedig a pozsonyi kamarához levelet intézett, melyben elmondja, hogy megbízható részről — kétségkívül Szondy fölterjesztéséből — értesült, hogy Drégel vára sem löszerral, sem ólommal s más nélkülözhetetlen hadiszerral ellátva nincs. De mivel reám — mondja a felség — felette fontos, hogy a vár az ellenség várható támadásaival szemben minden szükségessel el legyen látva — hagyja a kamarának, hogy a várra kiváló gondot fordítson, löport, ólmot, jobb hadiszert szerezzen s azt haladéktalanul oda szállíttassa.¹⁾ Ez erélyes rendeletnek azonban a kamara nehézkes ügymenete s valószínűleg pénzbeli eszközeinek csekélysége miatt egyelőre kevés foganatja lett. Ezt bizonyítja Thurzó Ferencz nyitrai püspök és kamaraelnök junius 7-ki levele²⁾ szintén a kamarához. A püspök elmondja, hogy személyesen megvizsgálta a várat s azt rossz karban levőnek találta. Rendelt is oda három-négy kőmivest, kik a szükséges javításokat a falakon megtegyék s meghagyta Rózsa Pálnak, az esztergomi érsekség körmöczi pisetariusának, hogy küldjön a közeli erődökből hadiszert, főleg ólmot Drégelbe. De e rendeletnek sem sok eredménye volt s noha a veszély egyre nőtt, a vár nem helyzetetett védképes állapotba, sem ágyu, sem tüzér nem volt benne elég. Junius 25-én Sbardellati váci püspök Léváról írja a pozsonyi kamarának, hogy Drégel parancsnokai értésére adták, minő szükében vannak a tüzérnek, valamint mindenféle hadiszernek s szorúlt helyzetökben tőle kérnek segílyt.³⁾ De a püspök azt írja,

¹⁾ A király levele Orsz. Lev. Benignae Res.

²⁾ Thurzó levele Orsz. Lev. A kamarához int. levelek 1550—59.

C. csomag. A püspök a többek közt írja: »His diebus ad revidendam arcem Dregel descenderam. Vidi muros arcis satis infirmos, videlicet vivente adhuc domino Strigoniensi pulveris tormenti ac tempestate impensi tonitrus fuerat s főlemlíti, hogy e zavaros időben a falat újra építeni nem lehetett.

³⁾ Significarunt mihi per litteras suas Castellani arcis Dregel sese magnum pati defectum tormentorum bellicorum ac id genus instrumentorum, quibus ad hostem repellendum utantur, rogantque me, ut illis de aliquibus bombardis, pulveribus et similibus rebus in hac necessitate prospicerem. Orsz. Lev. A kamarához int. lev. 1550—59. C. csomag.

hogy neki ily szükségletek beszerzésére pénze nincs, minélfogva fölkéri a kamara tagjait, hogy (cum hostis arci illi adeo propinquus sit, illiusque vires validae) ők teljesítsék Drégel várnagyaiknak kérését s küldjenek először is hadiszert, hogy ennek hiánya miatt a vár kárt ne szenvedjen. Igen érdekes továbbá a levél azon része, mely Bekefalvy Gergely alkapitány állására vonatkozik. Noha Bekefalvy már 1550-ben alkapitánynak neveztetik, a püspök azt írja a kamarának, hogy vele senki sem kötött szabályszerű szerződést s még most sem tudja, kit szolgál s milyen alapon kell szolgálatait teljesítenie. ¹⁾ A püspök tehát Bekefalvy viszonyának gyors rendezését sürgeti, nehogy az illető a legnagyobb veszély idején eltávozzék a várból. A lelkes püspök a kamarának még más tanácsokat is ad, hogyan kelljen a vár védőinek buzgalmát fokozni s az által másokat is arra buzdítani, hogy a védők számát szaporítsák. De a jó tanácsot a kamara nem követte, mit a legjobban bizonyít Bekefalvy esete. Nem szerződtek vele, szolgálati viszonyát nem rendezték, mit Bekefalvy ürügyül használhatott arra, hogy a törökök közeledtére csakugyan távozzék Drégelből s magára hagyja Szondyt a védelem vezetésében. Aligha véletlenből szorult ki tehát a várból, mint az egykorúak hitték, hanem szándékosan hagyhatta el veszélyes állomását, mire a kamara mulasztásában keresett és talált is némi jogcímet.

Egy nappal később június 26-án Thurzó nyitrai püspök körülbelől ugyanazt írja ²⁾ a kamarának, mit vaczi püspöktársá. Főlemlíti, hogy megkapta a drégeli officialisok, valamint Bekefalvy levelét s utasítja a kamarát, hogy haladéktalanul intézkedjék. Ő maga Ujvárról már rendelt hadiszert, löport, ólmot, de 3 — 4 ágyú is szükségeltetik; ezt a bányavárosokból kell beszerezni és Drégelbe küldeni. A püspök csakugyan erélyesen hozzálátott, hogy a drégeliek helyzetét javítson s a védelemhez szükséges hadiszer birtokába helyezze őket. Újra írt Körmöczbányára Rózsa Pálnak, hogy ólmot szállíttasson a várba. Ez utóbbihoz közvetlenül fordult Szondy maga is. Egy taraczkot küldött neki kijavítás végett s két

¹⁾ Porro indicavit mihi etiam Gregorius Bekefalvy Castellanus praedictae arcis Dregel secum nullam de servitiis suis conventionem factam esse et ob id eum dubitare, cui serviat et qua ratione ei sit serviendum. Quam Dominationibus vestris rogo, ut cum ipso Gregorio finalem conclusionem de suo officio facere velint, ne si hostis arcem Dregel obsidione tentaret, munimen vacuum relinquatur, sed potius danda opera, ut non tantum illi, qui nunc in ea sunt, retineantur, sed etiam alii ad illius defensionem induci possint. Ugyanott.

²⁾ Levele Országos Lev. A kamarához intézett levelek 1550—59. C. csomag.

kötelet kért tőle. Rózsa más tekintetben is sok hasznot tehetett volna a veszélyeztetett véghelynek, ha kissé nehézkes ember nem lett volna s minden csekélységre nézve a távoli pozsonyi kamarától nem kért volna utasítást. Még a két kötél küldése tárgyában is Pozsonyba fordult, fölemlítve, hogy egyszer már küldött két kötelet Drégelbe. Rózsa levele 1552. július 1-én kelt, vagyis ugyanakkor, midőn a török hadak már jelentkezni kezdtek Drégel környékén. Valószínű tehát, hogy az általa elküldött s a védelemhez szükséges eszközök és szerek be sem juthattak többé Drégelbe. Levele,¹⁾ az utolsó okmány, mely a dicsőséges, de megrendítő catastrofhát illetőleg kezembe került, lehangelő tanúbizonysága annak, minő kevésbé kielégítő módon támogatta a közigazgatás Szondy hősi erőlködéseit s minő kedvezőtlen körülmények közt kellett köteleességét teljesítenie.

Vitézi magaviselete annál fényesebben ragyog s valóban a legnemesebb kötelességérzetre vall. E nélkül a rongált várfalakkal, a csekély őrséggel, a legszükségesebb védelmi eszközök hiányában, cserben hagyatva alkapitányától s nagyon kevésbé támogatva, a külvilágtól nem maradt volna Drégelben vagy legalább elfogadta volna a törökök által ajánlott tisztességes fegyverletételt. De Szondy a reá bízott várat védte, a míg lehetett, s mikor a további ellentállás lehetetlen volt, a romok közé temetkezett. Hősi halála örökre fentartja nevét a nemzet szívében. A fent közlött adatok csak növelhetik dicsőségét s még szembetünőbbé teszik egyéniségének nagyságát és önfeláldozásának fenkölt heroizmusát.

Már az egykorúak, különösen Tinódy, később Istvánffy nemzeti hősként szólnak Szondyról. Önfeláldozását elismerte nem csupán a közvélemény, hanem a király I. Ferdinand is, ki nagylelkűen gondoskodott az elhunyt hős családjáról, örököseiről. Kik

¹⁾ Rózsa Pál levele Körmöczön 1552. jul. 1-én kelt s egész szövegében így hangzik: *Hodie allatae sunt litterae suae Rev. Dom. ratione plumbi, quod ego diu in eum locum in quem mihi commiserat sua R. Dom. videlicet ad S. Benedictinum misi, ex St. Benedicto autem miserunt ad arcem Dregel. Nemo enim potuit scire quorsum deferri debebat plumbum ex S. Benedicto. Scripsi nunc Suae Dom. R. si debeo plus plumbi mittere, dignentur etiam Dom. Vestrae me informare. Nam plumbum illud diu ad arcem Dregel allatum est. Castellani de arce Dregel miserunt ad me unam pixidem Tharaeck constructum ut eam reformari faciam et vicissim in arcem Dregel mittam. Quam ego reformari faciam, sed tum a nemine habeam commissionem, dignentur D. Vestrae me gratiose informare; hoc jam anno duos funes misi ad eos, scribunt vicissim pro duobus funibus mittendi, quod in hac etiam parte mihi faciendum sit, dignentur Dom. Vestrae Gen. informare. N. M. Érseki pisetum Csomag.*

voltak az örökösök? Milyen családból származott Szondy? Családjá, eredete még ma is ismeretlen s az Emlék-Album e tekintetben mutatkozik leginkább hézagosnak, erre nézve ad legkevésebbé tájékozást. Az én adataim szintén nem képesek e hézagot kitölteni, ámbar bizonyos, hogy a specialis kutatások ez irányban sem fognak meddőkmaradni. ¹⁾ Egyelőre csak az kétségtelen, hogy feleség vagy gyermek Szondy után nem maradt. De maradtak más rokonai. 1553. april 7-én a király Gráczból azt írja a kamarának, hogy az örökösök hozzá folyamodtak s kéri, fizesse ki nekik azon három havi zsoldot, melylyel Szondynak adása maradt. Tekintve a szolgálatoikat, melyeket Szondy a trónnak s az országnak tett s hősi halálát a keresztyénség ellenségével való küzdelemben, ²⁾ a király nemcsak elrendeli a hátralék haladéktalan kifizetését, de külön meghagyja a kamarának, hogy ezt okvetetlenül megtegye, nehogy újra megsürgetni legyen kénytelen. Kik voltak az örökösök, azt névszerint nem mondja meg a királyi rendelet. De a hallgatás kétségtelenné teszi, hogy nem az özvegy vagy elhunyt gyermekei lehettek, hanem oldalági rokonok. Ezek közül később is csupán az egy Szondy Jakab fordul névszerint elő az eddig előkerült adatokban. A többiek távolabbi rokonok — talán Szondy sógorai lehettek s semmiesetre sem az ő nevét viselték. Egyedül Jakab az, kinek neve a hős összes örökösei közül hitelesen ránk maradt s ki a drégeli vértanú édes testvére volt. Élt ugyanakkor egy Szondy Pál nevű czimzetes püspök és esztergomi prépost is; de aligha állt a drégeli kapitánynyal rokonságban, mint az Album érdemes szerkesztője hinni látszik, mert fenmaradt egy 1553-ki ³⁾ legfelsőbb rendelet, melyben a király a püspököknek bizonyos kedvezményeket engedélyez, de legkevésebbé sem sejteti, hogy a püspök és a drégeli hős közt bármintemű kapcsolat állana fenn, pedig valószínűleg említette volna, mert a rendelet olyan időben kelt, midőn még sokat foglalkoztak Szondy esetével.

Szondy Jakabról már Nagy Ivánnak is tudomása volt, midőn híres családtani művét megírta. De csak annyit említ róla, hogy létezett s e ténny az Emlék-Album sem világítja meg részletesebben.

¹⁾ Dr. Pauler Gyula országos főlevéltárnok úr szíves figyelmeztetése nyomán keresztem is egy ide vágó okmányt, mely a családról felvilágosítást adhat. Az okmány megvan a levéltár valamelyik nagyobb gyűjteményébe beosztva, de más tárggyal foglalkozva ez okmány keresésének hosszabb időt nem szentelhettem.

²⁾ Nos itaque considerantes praedicti quondam Zondy nobis et Regno nostro Hungariae contra Christiani nominis hostem strenua praestata servitia, in quibus etiam occubuít stb. A leirat Orsz. L. Benignae Res.

³⁾ Orsz. Levéltár Ben. Res.

Kutatásaimban reá vonatkozólag szintén találtam egyet-mást. Szondy Jakab a király kegyelmét vette igénybe s elhunyt testvére érdemei jutalmául királyi adományul jószágot vagy évdíjat kért. A király méltányosnak találta a kérelmet s 1554. november havában Szondynak, ki ez ügyben Bécsbe ment s úgy látszik személyesen adta elő ügyét a felségnek, megfelelő jószág hiányában egyelőre száz forint évdíjat rendelt s egyúttal megbízta, vigyázzon maga is nem háramlik-e vissza a koronára valami olyan jószág, melyre majdan igényt emelhet. Ha lesz ily jószág, akkor az évdíj helyett adományul fogja kapni. 1554. nov. 26-án Thurzó nyitrai püspök és kamaraelnök ez ügyben határozott biztosító levelet állított ki Szondynak.¹⁾

A mint ez okmány Szondy Jakabról szól, az nem igen vall arra, hogy a család nemes származású lett volna. Jakabot circumspectusnak czímezi, mely czímzést akkor főleg városi polgároknál használták. Szondy György neve előtt azonban az egregius jelző áll, melylyel a köz nemes embert volt szokás illetni. Csakhogy az itt aligha nem hősiessége iránti tiszteletből vagy katonai rangfokára való tekintetből alkalmaztatik reá. Hisz ha családja nemeségét jelezné, úgy fivérét is megillette volna. Egyébiránt bármint álljon a dolog, annyi mindenesetre kétségtelen, hogy tekintélyes nemesi családból semmiképen sem származhatott a két Szondy-testvér, különben az életben maradott nagyobb jószágra nyert volna reményt, pedig a száz forintos évdíjből, melyet várakozási illetékkül kapott, azt lehet következtetni, hogy legfeljebb kis birtokra számíthatott. Megkapta-e e jószágot, arra ez idő szerint még nincs

¹⁾ Az okmány a kamara nevében kijelenti, hogy: *Mattas Regia accepta humili supplicatione circumspecti Jacobi Zondy, considerata etiam fidelitate egregii quondam Georgii Zondy fratris carnalis ipsius Jacobi, quam in praefectura arcis Dregel praestitit, ubi etiam hostilibus armis occubuit, volens gratiam et clementiam suam etiam post mortem ejusdem erga fratrem illius declarare, praefato Jacobo Zondy provisionem annuam centum flor. hung. durante beneplacito suae Mattis et quod eidem de aliquibus bonis haereditariis legitime vacantibus providere poterit, quotannis solvendum gratiose constituit. Idecirco nos de voluntate et commissione suae Mattis eundem Jacobum Zondy assecurandum duximus, prout assecuramus per praesentes, quod dicta summa centum flor. annis singulis ei per Cameram Hung. Suae Mattis statis temporibus juxta modum in Camera Regia observari solitum exsolvatur, ita tamen ut idem Jacobus sedulo advigilet et advertat et sicubi bona aliqua legitime vacare cognoverit, de talibus bonis vacantibus Mattem suam et nos sine mora informet, quo eidem de illis juxta generosam deliberationem Mattis Regiae providere posset, quorum collatione facta praedicta provisio cessare debebit. Orsz. L. Ben. Res.*

adat. De nem valószínű, noha 1562. elején megvonták tőle kegydíját. Ez év ápril 20-án Miksa főherceg Linzből azt írja a kamarának, hogy Szondy a kegydíj tovább fizetését kérelmezte nála; a király tehát azt kérdi, minő jogcímen kapta e kegydíjat s méltó-e reá.

A válasz kedvező lehetett Szondyra, mert Miksa pár hét múlva ismét megadja a kegydíjat, de már a régi összegnek csupán felét vagyis ötven forintot s azt is csak két évre még pedig szegénységére és gyermekeire való tekintetből.¹⁾ Szondy kérvényét Paulus literatus de Palinya vitte el Linzbe; ez szintén kapott királyi kegydíjat s két ízben együtt említették Szondyval, kívül talán rokonságban állt. Midőn Ferdinánd király 1563-ba Pozsonyba jött Szondy ujjalag kegyelméhez folyamodott s annyit kieszközölt, hogy ötven forintos évdíja immár életfogytiglanra állandósíttatott.²⁾

A kegydíjat a pozsonyi kamara fizette ki az ország közjöveldelmeiből még pedig akkori állapotának megfelelően meglehetősen rendetlenül.

A kamara számadásaiban³⁾ gyakran fordul elő a Szondy

¹⁾ Miksa két leírata Orsz. L. Ben. R. A másodikban írja, idque per biennium saltem egestatis et liberorum ipsius stb. Hogy a király szegénységére való tekintetből nyitja meg évdíját, az csaknem bizonyossá teszi, hogy jószágot nem adott neki.

²⁾ Orsz. L. Benignae R.

³⁾ A kamarai számadásokból Szondyra vonatkozólag a következőket jegyztettem ki: 1554. Jacobo Zondy ad rationem provisionis respectu servitorum fratris sui occisi 10 frt. 1555. Provisio Jacobi Zondy cujus frater in arce Dregel occisus est per turcas 15 frt.

1556. Jacobo Zondy fratri egregii quondam Georgii Zondy Castellani arcis Dregel per turcas fortiter pugnando, tempore expugnationis arcis ejusdem occisi ad rationem provisionis suae pro anno praeterito et praesenti — 134 frt.

1558—9. Jacobo Zondy cujus frater interfectus est in arce Dregel pro annua sua provisione anni praesentis dati sunt 100 frt, pro completionem vero annorum praeteritorum flor 106 összesen 206.

1565. Provisio Jacobi Zondy: 16. Jan. in defalcationem provisionis suae 8 frt, 22 Maji. eidem ad rationem provisionis suae dati 5, 24. Jul. dati 20, 1. oct. dati 15, 18. Dec. dati 8 frt összesen 56.

1566. Jacobo Zondy fratri quondam Georgii Zondy penes fidelitatem Sacratissimae Caesareae Majestatis in arce Dregel fortiter pugnando per turcas occisi ad rationem provisionis suae propter nomen dicti fratris sui per eandem Majestatem ei gratiose collatae — 95 frt.

Ez adatok némí világot vetnek arra, hogyan gondolkodtak kortársai a drégeli hősről, ámbár a kamara irnokai néha igen röviden bántak el vele. Egyszeresmind azt mutatják, hogyan történt a kegydíj kifizetése. A

Jakab neve. De mint a királyi leiratok, úgy e számadások sem említik, ki volt, mivel foglalkozott és hol lakott. A hogy általában beszélnek róla, az alantas társadalmi állásra vall. Viszont azon körülmény, hogy Szondy Jakab a kegydíjat mindig közvetlenül a kamaránál vette föl, hogy Bécsben többször megfordult, azt sejteti, hogy Pozsonyba helyezte át lakását, mert némelyik évben csak öt-hat apró részletben kapta meg illetményét s nem valószínű, hogy minden egyes esetben valami távolabb helyről fáradt volna be Pozsonyba. Maga a kegydíj összege akkor körülbelül 6-7-szeresét képviselte a mostani értéknek s így biztosította a tisztességes megélhetést. De valami nagynak az akkori viszonyokhoz képest sem mondható. Mikor és hol halt meg Szondy Jakab, s túléltek-e gyermekei, arra nem találtam adatot. De már az 1571-ki igen részletes kimutatásban, mely a királyi kegydíjasok névsorát, illetményeit, a tényleges kifizetéseket és hátralékokat tartalmazza, az ő neve nem fordul többé elő. Ez azt sejteti, hogy akkor már nem volt az élők sorában s hogy ha maradt családja, az nem fordult kéréssel vagy követeléssel a királyi kamarához.

De a drégeli hősnak magának gyermekei, egyenes utódai bizonyynyal nem maradtak. Nem maradt családja, mely később is kegyelettel ápolja emlékezetét, összegyűjtse, fentartsa a régi vonatkozó egykorú emlékeket, a mi nagyban elősegíté, hogy nemes alakját, egyéniségét jobban eltakarja a századok köde, mint sok kevésbé jelentékeny kortársáét. De végre e köd oszladozni kezd s történetírásunk mostani lendülete mellett remélhetőleg Drégel és hőse is nemsokára megtalálják a magok méltó monographusát.

ACSÁDY IGNÁCZ.

számadások a Nemz. Múzeumban, az 1554-ki a bécsi közös pénzügy-miniszteriumban.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

SALAMON FERENCZ.

Budapest Története. Második kötet. VIII. 616 l. Harmadik kötet. Kútfő-bírálatok. 381 l. Budapest, 1885.

Előre kell bocsátanom, hogy e két kötetnél e pillanatban, nem annyira fővárosunk története érdekel, mint inkább maga az író, Salamon Ferencz. Írói egyénisége egyaránt érdekes és imponáló. Legelőször is sokoldalú, és sokoldalúsága következtében semmit sem veszített. Tanári pályáján kiváló matematikusnak ismerték, egy pár évtized előtt még mint esthetikust, azóta pedig, mint történetírót bámuljuk, s ha hamarjában történetírásunk fejét keressük mindnyájan ő reá gondolunk.

Mint történetírót megfigyelnünk alig akadhat jobb alkalom mint éppen most e két kötetben, melyek elseje kész történelemmé földolgozott anyagot nyújt, másika pedig, a kútfő bírálatoké, a földolgozás mesterségét tárja elénk. Munkáját ime tehát eszközeivel együtt adja kezünkbe, azzal a férfias nyíltsággal, mely őt az író és embert mindig oly vonzóvá teszi.

Az első impressió, amit Salamonnak minden sora nyújt: az, hogy, egyszerű, közvetlen józan. Mindezek alatt azt értem, hogy minden dolgot magával azzal a dologgal magyaráz. Érveit mindig a dologból meríti, soha egy perczre sem távozik el attól. Olvasóját sohasem kénytelen magyarázataira előkészíteni, sem elfogadtatni vele külön szempontokat, mystikus külső erőket, mert a dolognak okát ugyanabban a dologban keresi s ugyanabból ki is fejti. Azért, míg más író — gyakran erőszakosan — meglep: Salamon soha, fejtegetése mindig oda vezet vissza, a honnan kiindult, az okozattól okáig, azaz a dologtól a dologhoz. E képesség, hogy Salamon soha e circulusból ki nem lép, szülőanyja az ő valóságérzetének. Ez Salamon főereje. Ez nála, mint a francziák nevezik, a »faculté maitresse«, mert ebből deriválhatók minden fényes tulajdonai, s magyarázatát adja hibáinak.

Ha előtte egy esemény van, ő mindenekelőtt tisztába akar jönni a helylyel s az idővel, a hol és amikor az történt. Előveszi a

térképet vagy kimegy a hely színére, pontosan kimér mindent, aztán kutatja az időpontot, kiszámítja az évet, sokszor a napot, sőt az órát is. Szó van valami institutióról, tervről, stb., az ő első dolga azt a gyakorlati élet kétszerkettőjével kiegyeztetni. Így aztán minden esemény, institutió, amiről a kútfő gyakran csak egy-két szót szól, előtte a valóságban fixirozva van, a saját helyére és idejébe visszatéve.

Lássunk egy példát a sok közül, éppen a legfrappánsabbat. Háromszáz esztendeje annak, hogy Heltaitól elkezdve minden historikusunk következetesen azt írja, hogy Mátyás király egy 40,000 tanulóra való egyetem építését tervezte Budán, sőt az ott már épülőfélben is volt. Soha senki még csak meg sem ütődött ezen. Megittasúlva a terv nagyszerűségétől, nem jutott eszükbe azt, a való életbe helyezni, számolni térrel, idővel és sok más reálitással. Salamon erős valóságérzete kellett hozzá, hogy e terv absurduma kitűnjön. Elővévén a leírásokat, melyek e tervezetről fennmaradtak, papírra veti rajzát, s ennek pontos összevetéséből kiderül aztán, hogy az nem egyetem, hanem egy római mintára építendő táborvár terve. Ezek után a táborvár fekvését is igyekszik meghatározni s helyét menten kiméri a Gellérthegy déli oldalán. Így már aztán, a terv igazán rávall korára, az antikizáló renaissancera s a Mátyás katonai geniejére, de még az is érthető lesz, miként keletkezhetett e monstre-egyetem hagyománya. Készakarva híresztelték az építményt egyetemnek, hogy ezzel valódi célját eltakarják.

Ez a Salamon Ferencz módszere minden egyes esetben. Egyszerű, de eltanulni még sem lehet, a fejnek külön kell születni hozzá. Mert módszere annyit tesz: a szavakból reális értelmet, dolgot állítani elő. Ez azonban csupán a gondolkodó emberek privilégiuma. De hát kicsoda nem gondolkodik? vetik ellen. Igen ám, csak hogy míg a legtöbbíró, a korlátoltság irigylendő nyugalmával, a szavaknak purztán csak közkeletű felületes fogalmát érti és használja: a gondolkodót minden egyes szó zavarba hozza, meg-rázkódtatja, útjában megakasztja mindaddig, a míg annak valódi értelmével nincs tisztában. Az a különbség köztük, ami az alsóbbrendű szervezetek automatszerű reflex mozgása s az emberagy öntudatos functiója között van.

Hányan és hányszor használták történetíróink közül például a forint szót úgy, mintha az magától értetődnék. Salamon egész kis kötetre való dolgozott ki csupán erről. Nem elégedett meg a forint egyszerű történetével, hanem a legpontosabb számításokat eszközölte, hogy időkiinti súlyát s ehhez képest a többi pénznemekhez való viszonyát meg állapíthassa. De reális érzékét még ez sem elégitette ki. Nem érte be pusztán annak tudásával, hogy a közép-

korban az mennyi értéket képviselt, hanem tovább menve, az érlelmi szerek árának összevetéséből, ezen értékek vásárló képességét is meg tudta határozni: t. i. hogy, a XV. században ugyanazon súlyú aranyon negyedfélszerre több érlelmi s egyéb árucikket lehetett venni, mint ma. Alig íródott történetírásunkban valami, mely nagyobb hálát érdemelne tőlünk mint e tanulmány. Ennek nyomán és segítségével a középkori magyar ember egész élete szemünk elé van varázsolva. Megbecsülhetjük vagyontát, asztala ésszelleme igényeit, tudjuk hogy miként és mennyiből élt szeket így aprójára tudva, megismerjük positióját a társadalomban, értjük tetteit, műveltségét s ha elég talentumunk van hozzá: mindent. A kulcsot ezekhez Salamon Ferencz adta s csak önmagunknak tennénk vele jó szolgálatot, ha a magyar tudománynak e szép vívmányát a külföldnek is hozzáférhetővé tennők. Főképen most volna rá szükség, midőn a nemzetgazdák Cibrario (*Economia politica del Medio Evo*) s főleg Rogers (*A History of Agriculture and Prices in England*) munkáin okúlva, az egyes nemzetek közgazdasági történetét kutatják, abból vonják ki elveiket s nem — mint eddig — a nemzetgazdasági theorémákból melyek úgylis csak okozatai ezen állapotoknak korról korra. ¹⁾

Magától értetődik, — szerzőnkre visszatérve — Salamon sokkal erősebben ragadja meg a dolgokat, semhogy elsiklanék fölöttük. Az útjában talált nehézségekkel egyenkint megküzd, valóságérzetéből merített öntudatossága még a félmagyarázatoktól is irtózik. Semmiképen sem sorolható azon történészeink közé, akik nemcsak az adatokat, de még azok magyarázatát is, a levéltárak valamelyik titkos üregétől várják. Salamon semmit sem hagy olvasójára, maga magyaráz meg mindent, meghányja veti minden oldalról. Innen van, hogy íróink között annyi hypothesisist senki sem használ, mert senkinek sincs annyi magyarázatra szüksége, mint neki. Budapest történetében, úgy szólván egész középkori stereotyp történetünket vizsgálja fölül s vizsgálódásaiban elsőrendű fölfedezésekre jut.

Például az avar-szlávkor fontosságát hazánkra nézve — mely eddig pusztá frázis gyanánt kísértgetett historikusainknál, — Salamon világosan precizirozza. A római hódítás és civilizáció tudniillik, csupán a Dunántúlra terjeszkedvén ki, hacsak az avarok s még inkább a szlávok azt onnan ki nem irtják s ez által meg nem szüntetik vala a különbséget a Duna két partja között, félő, hogy a mai egységes Magyarország alig állhat elé. Maguk őseink is mindinkább

¹⁾ Az amerikai »Science« folyóirat éppen ez ügyben; heves polemikák színhelye volt e nyáron a fordulat tehát éppen Amerikában, a nemzetgazdaságtan e klasszikus földjén, mutatkozik először.

nyugatabbra húzódtak, jobban tartva a többé-kevésbé hasonló taktikájú keleti népektől, mint sem a Nyugattól. Külföldi kalandozásaik ösztöne és sikere is ezen óvakodásban rejlett, bár — mint szerzőnk kifejtí — kalandozásaik katonaiak, nem nomád hadjáratok voltak.¹⁾ Érdekes az is, hogy Salamon a német városok keletkezésének okát — némileg méltán is — éppen e külföldi kalandozásokban keresi.

Máshelyt az Anjoukról szólván, új és termékeny ideát hoz forgalomba, midőn azzal magyarázza sikereiket s azt a nagy pártot, mely elébb Dalmáciában, azután hazánkban melléjük csatlakozott, hogy e párt az Anjoukban Velence kereskedelmi túlsúlyának megfékezését látta és remélte. Mátyás király cseh politikáját is kereskedelmi szempontból ő teszi először megfontolás tárgyává.

De minek folytassam. Munkájának minden lapja elárúlja, hogy itt önálló öntudatos íróval van dolgunk, a ki nem másolja az előtte megírott dolgokat s bizonynyal nem pusztá feltűnésből mond újat. Nem rajta múlik, ha sok dolgon neki először kell gondolkoznia, ha elődei nagyobb fontosságot tulajdonítottak új adatok kikutatására, mintsem a régiak megértésére. Sőt valóságos élvezetet találtak benne s találnak ma is, ha adataikkal magyarázat helyett meglepetést, zavart, complicációt okozhatnak. Fővárosunk helyrajzírói például, nem elégedtek meg azzal — a mi már szintén eléggé zavaros — hogy Pestet, mivel szlávul kemenczét jelent, a németek *Ofennek*, Budát meg latinúl s bizonynyal a magyarok is *Pest-ujvár*-nak hívták, hanem még egy Új vagy Nagy Budát is fedeztek föl hozzá. Salamon persze könnyű szerrel czáfolja meg e fictiót. Az ő reális érzékét újdonságok meg nem vesztegethetik. Az adatokat fontosságuk s nem érdekességük szerint mérlegeli. Egy magyarázat neki többet ér száz curiózumnál, bármily pikánsak legyenek is azok. Az igazságnak ez önzetlen keresése, melyet az adatok meg nem zavarnak, útjáról el nem térítenek, csak fokozza és teljesebbé teszi valóságérzetét. A dolognak nem csupán reális szint, tartalmat tud kölcsönözni, hanem kellő viszonyba is tudja hozni másokkal, nemcsak megköti azt, hanem helyzetét a dolgok egész sorozatában meg tudja határozni. Arról van szó, hogy a dolgokat csak egyenkint-e, vagy összes viszonyaikkal együtt, egyszerre is, képesek vagyunk-e fölfogni? Amúgy csupán tartalmukat értjük meg, így logikájukat is.

Vegyünk egy dolgot például az árumegállítás jogát. Ez fölhatalmazta középkorban a városokat arra, hogy az ott átutazó kereskedőket megállíthatták s azoknak portékájukat ott kellett eladniok. Ilyesmi ma, a Cobden századában, égbekiáltó zsarnokságnak

¹⁾ Hozzátehetnők a magunk részéről, hogy egyáltalán ferde fölfogás a honfoglaló magyarokról, mint nomádokról beszélni.

tünnék föl és a ki a középkornak egyéb viszonyaival nem számol, az e jogot el is fogja itélni, de — megérteni soha. Salamon azonban kimutatja, hogy a kereskedő utazása abban az időben oly nehéz volt, hogy nemcsak lovait, de sokszor portékáját is kénytelen volt mással fölváltani, vagyis az »árúmegállítás kénytelensége megvolt az árúmegállítás parancsszava nélkül is.«

A dolgok illetén értelmezésére mégis a tudás önmagában elégtelen. Elfogúlatlanság kell hozzá, vagy még inkább indifferentismusra van szükségünk. Ott van a középkor egy másik »sötét pontja« (azok előtt t. i. kik e frázisban magyarázatot vélnek) a Szent Lajos inaugurálta czéhrendszer. Képzeljék el mennyi gáncsnak lesz kitéve, és méltán, ha azt a szabad verseny szempontjából itéljük meg s nem a kornak helyzetéből. Ilyen s más egyéb szempontok csalfa világánál nem fogjuk megérteni a középkornak hitelviszonyait; azzal együtt a szertelen kamatlábat, az uzsorát, a zsidók akkori helyzetét, a mit Salamon mind olyan szépen meg tud magyarázni; (II. köt. 454—457. ll.) nem a clerus mindenhatóságát, a lovagias és vallásos szellemet, szóval az egész középkort. Mert itéletünkben mindig a dolog szempontjából kellene kiindulnunk, soha sem a magunkéból. Legyen az a dolog képtelenség, hizelegjen izlésünknek, itéletünknek, erkölccseinknek; avagy ellenkezzék azzal, nekünk azt el kell fogadnunk, magunkévá tennünk, el kell hallgattatnunk saját énünket, más-különbben a dolgok igazi intim értelméhez soha sem férközhetünk. »A magyarázat lehetősége a vizsgálatnak a vizsgált dologgal való azonosságában fekszik.« (»The possibility of interpretation lies in the identity of the observer with the observed.« *Emerson.*) Ez a képesség nem conservatismus, itt nem a criminalista enyhítő körülményeivel van dolgunk: indifferentismus ez, mely az egymást keresztvező okok és tények összefüggő együttes fölfogásán alapszik, ez a legkülönbszék minden dolog megértéséhez. Ez azonban velünk szűletett tehetség, mely vagy megvan, vagy nincs, de eltanulni nem lehet. A történetírás legnagyobb mesterei közül hányban hiányzik e tulajdonság! Buckle képtelen appreciálni a klasszikus világot, Comte az asketismust, Macaulay Cromvell puritán forradalmát; Ranke pedig egyszerűen csak opportunist, az elágazó vélemények fölött szelíd békebíró, de aki előtt idegen gondolkozás módok például a II. Fülöp lelke örökre bezárt könyv marad. Pedig a történettudomány szempontjából, e képesség a legnagyobb, mert a történelem valódi megértéséhez az indifferentismus az egyetlen helyes eszköz, a többi mind hamis kulcs hozzá, legyen az tudás, kritika művészet, akár a legnagyobb arányokban. Természetes, hogy ezen indifferentismus fogalma mind fokára, mind minőségére nézve elég tág és változatos arra, hogy abba mindenki, kiből e képesség megvan, beléferjen. Mindenki, a kicsinyektől a nagyo-

kig, míg egészen a legnagyobbakhoz fölér Góthe vagy Shakespearhez, kik már olyanok, mint maga az őstermészet, közönyük, érzéketlenségük és mozdulatlanságukban.

E tulajdonság mindenkinél a szerint változik, a mint azt nála más és más tulajdonok hozták létre. Salamonnál eredete, mint láttuk a valóságérzet, melylyel a dolgokat térben és időben elhelyezni tudja, hogy azokat aztán ne csak egyszerű tartalmukban, hanem a többi dolgokkal való helyes, intím viszonyukban is megértethesse velünk. Nézzék meg önök mit ír Salamon a könyvnyomtatás föltalálásáról, a kereszténység diadaláról az elbukó Rómával szemben! Hogy újongana az ő helyében, a legtöbb író és — mennyire félre értené e vívmányokat. Salamon, mert indifferens, Guttenberg találmányának igazi helyét tudja kijelölni, és amikor a kereszténységről és Rómáról beszél, ugyanazt a vénát ismerjük föl abban — amelylyel Góthe, az ő híres »Korinthusi menyasszony«-át írta. Így lőn a pontosan mérlegelő matematikus Salamon Ferenczből, a legkiválóbb esztetikusok egyike; képes magába fogadni s megérteni a legkülönbözőbb érzelmeket, morált, és észjárást hasonlóan a húrjaihoz minden érzelemre hangolható hegedű.

Mint történéznek nagy hasznára vált e fényes tulajdonság. Nemcsak azért, mert a kritika e finom eszközével, a dolgok intím értelmét is hozzáférhetővé tette nekünk, hanem azért is, mert segélyével egységet, összefüggést látott s megteremtett ott is, ahol mások eddig csak töredékeket, magányos adatokat vettek észre.

Ebbeli tulajdonsága sehol sem nyilvánult még nála olyan ecclatánsúl, mint éppen »Budapest Történeté«-ben. Mert hiszen szükségtelen bővebben bizonyítanom, hogy egy város történetében a fejlődés egységét megalkotni véghetetlenül nehezebb, mint valami természeténél fogva is egységes institutió vagy eseménynél. És Salamon Ferencz valóban remekül csinálta meg dolgát, s fővárosunk is büszke lehet rá, mert története véglegesen meg van írva. Kibővítheti azt akárki fontos ismeretlen adatokkal, öntheti művésziesebb formába, de a dolog lényegén: hogyan keletkezett fővárosunk, hogyan fejlődött fokról-fokra, micsoda okok voltak tényezői hol súlyedésének, hol nagyságának: mindezeket senki egy betűt sem változtathat az igazság komoly sérelme nélkül.

Kisértsük meg hát — szerzőnk nyomán — képét adni, fővárosunk evolútiójának; mert abban, hogy háromszor elpusztult s romjaiból háromszor tudott fölkelni, sőt mindegyre ragyogóbban tört elő: helyesen mondja Salamon, fontos tanulság rejlik. Általa fényesen bizonyosodik be a nemzet életrealitása s a természet kedvezései, de mégis legfényesebben az író tehetősége, ki ezt az egységes képet megalkotta, s célunkra most ez a legfontosabb.

»Budapest Történeté«-nek I. kötetében, fővárosunkat Acquincum néven, mint egy nagy római várost virágzása tetőpontján hagytuk el. Nagyságát hadi fontosságának köszönhető, mihelyt tehát azt elveszítette, bukni kellett. Ez be is következett a IV. század második felében, midőn a római birodalom két részre szakadt, nyugatra és keletre. E megoszlás azelőtt is, többször, előfordult de mindig csak ideiglenesen s bizonyynal olyankor sem Acquincumnak használt. Most azonban, hogy a szakadás véglegessé vált, Sirmium a mai Belgrád vette át Acquincum szerepét, ez lévén a határvára nyugati és keleti birodalom között. Cserébe dicsőségeért, Acquincum pusztulása lassúbb s nem oly erőszakos, mint Sirmiumé és vidékéé, nem lévén annyira kitéve a barbár népek áradatának. Nem is hódító népek erőszaka teszi tönkre Acquincumot s a római civilizációt, de az azok hadaival ide separt szláv népek csendes, de biztosabb irtása. A hódítók csak rabigába hajtották a rómaikat, de a szláv népek szolganép lévén, rabszolgákra nem volt szükségök, inkább kiirtották. (Innen van, hogy a hódító faj ezért leggyakrabban el is pusztult, s végre szolgálók kerekedtek fölé, míg a szláv népekkel ez ritkán történt.) A szláv népáradat Acquincumot is így pusztítja el, sőt egyszersmind, mivel hadi rendeltetésének hasznát nem veheti, ott is hagyja. Lakóhelye — a leendő főváros magva — ezentúl nem Ó-Buda, de Pest lesz. Itt találják meg a barbárok a legalkalmasabb réveket, átjárókat bárkáik számára, amikre a hídépítő római sohasem volt rászorúlva. Salamon ki is méri azt a területet, melyen az akkori Pest feküdt. A mai Barátok-tere, Hatvani-utca és Károlykaszárnya helye ez, mint a város legkiemelkedőbb pontja.

A magyarok e helyen egy kised szláv bolgár helységet találtak, kiktől Pest nevét is nyerte. De a kicsiny helységből lassankint a környékbeli kereskedelem vízi útjainak góczpontja, virágzó, gazdag város lön. A természet kedvezéseivel járultak még, talán már a XI. de mindenesetre a XII. században királyainktól nyert szabadsalmi is, melyek Pestet a többi városok rovására emelték nagygyá. Csakhogy mialatt városunk rohamosan nőtt, biztonsága mindinkább kérdésessé lön. Nem a védfalak hiányában volt a baj, de a nemzeti véderő hanyatlásában. Az ősi taktika, melynek eleme a siktér volt, feledésbe ment, az erődökre támaszkodó nyugatihoz pedig még várak hiányoztak a kellő számban. A síkon fekvő Pestnek létele pedig csakis védelmétől függött. A tatárjárás jóformán védtelenül találta hát az országot, nyomában mindenütt irtózatot gyökeres pusztulás lesz. A gazdag Pest egyetlen nagy rommá lön, lakosai levágva vagy széjjelszórva az országban.

A tatárjárás vihara alig hagyott valamit épen, legelőlről kellett kezdeni mindent. De a katasztróphának két vigasztnyújtó

következése lett: az okulás kényszere és az activitás erélyének meghatározódása, mely a csapások súlya alatt csakugy nő meg egész nemzeteknél, mint egyeseknél.¹⁾

Fővárosunk második kezdete nem többé a védtelen Pestről, de a megerősíthető Budáról indul meg. Az emberek házukat, vagyonukat ezentúl már csakis erős falakra bízták. IV. Bélának első dolga volt Budán nagy sietve várat építtetni, melyet Pestújvárnak hittak. Pest, ha romjaiból lassankint ki is bontakozhatott, sokáig csupán vegetatív életet élt. Lakói, jóformán ideiglenes megtelepülők, kik az első vészhirre rögtön mindenestül Buda falai közé költözhetnek, vagy olyanok, kiknek nincsen mit veszteniök: szegény hajósok és halászok. Annál erőteljesebben emelkedik Buda. A régi Pest összes előnyei és szabadalmi reá szállanak, oda át úgy sincs senki, aki hasznukat venné. A szabadalmak e telje, az erős védelem, melyet falai nyújtanak, a kereskedővilág legvagyonosabb részét csődítik ide polgárokul. Ez ismét a királyt és udvarát vonzza ide s az ország színe-javát, úgyhogy Buda, úgy szólván, már alakulása kezdetén az ország fővárosául tekintetik. És hatalma, fontossága mindegyre nő az utolsó Árpádok alatti villongásokkal. Mikor pedig a dynastia kihaltával, a zavargás s a fejtelenség tetőpontjára hág, Budavára valóságos hatalmi központtá lesz. Birtokáért verseng minden párt, azé lesz az ország, akié a főváros. Az Anjouk hatalomra jutásával ismét Buda nyer legtöbbet. Altaluk új kereskedelmi forrásokhoz jut, melyek eddig Velenceze egyedurúsága alatt állottak, a régebbi nyugati összeköttetések pedig, főleg Nagy Lajos által szabályozva, sokkal inkább, Buda monopoliúmává lesznek mint azelőtt. Gazdag kereskedelmi város válik belőle, ahol minden polgár egyszersmind kereskedő. Csakhogy virágzása mégsem természetes; csakis mesterséges úton külön privilegiumok segélyével állhat elő, s ez előbb-utóbb megboszúlja magát. Most még csak hagyján, mert Pest geográfiai előnyei úgy sem juthatnak még érvényre. A kereskedelem csakis erős védelem, bőkezű protekció alatt virágozhatik föl: privilegiumokkal és czéhrendszerrel, mint Budán. Ezek terelnek ide minden vagyont, a kereskedők árúit, azok akarata ellenére is, s az egész ország vevő-

¹⁾ Ez a lélektani igazság a história minden nagyobb katasztrófájánál igazolható. Rogers említett művében statistice kimutatja, hogy p. Angliában a XIV. század óriási epidémiája a »fekete halál« után megsokszorozódott a lélekszám s nagyon megjavult a szegénység sorsa. Így kellett annak lennie a tatárjárással is. Így volt másszor is hazánk pl.: 1849-ben, mint Franciaország is a 70-iki háború után. Sőt — mint az természetes is — a »tevékenység« a kriminalitásban is fokozottabb mérveket ölt, ahogy azt Lombroso a porosz-francia háború utánról kimutatta.

közönségét, mert Buda az ország főpiacza. Az itt fölhalmozott gazdagság s az ez által nyújtott kényelem és csínra nézve, Buda a XV. században ha nem is az olasz vagy francia dea német városokkal mindenestre kiállta a versenyt. Zsigmond király 1437-ben nem is habozott a constanci zsinatnak azt az ajánlatot tenni, tegye át üléseit Budára, ahol ugyanolyan kényelmet találhatnak. Hogy pedig erről, a zsinat atyáit teljesen megnyugtassa, Budáról egy páratlan becsű összeírást küldött nekik, a melyben minden ház, minden szoba, kamra, bolt, pincze és istálló számszerint föl van tüntetve. Ez az összeírás, mely — fájdalom! — kikerülte szerzőnk figyelmét egészen más képet is nyújt Buda lakosságáról, mint az »Budapest történeté«ben van megírva. Salamon csakis 8000 emberre becsülte Buda lakosságát, pedig az összeírás alapján tett számításaink majdnem 23000 ember számot constatálnak. ¹⁾ Buda tehát a XV.

¹⁾ Mikor, tételmet igazolandó, számításba kell fognom, úgy érzem magamat mint az, aki Odysseus íjjával akart lőni, mert nem ismerek írót aki a számokat annyira ki tudná aknázni, azokba annyi életet tudnak önteni mint Salamon Ferencz. Az összeírás Budát négy részre osztja. Az első negyedben van a vár és az első falkerítés (clausura), a mi a mai *várnak* felel meg. Ebben 1437-ben volt 200 ház, 458 szoba, 991 kamra, 471 bolt, 233 pincze és 1833 istálló. Minden házra esik tehát 2'209 szoba, 4'955 kamra, 2'655 bolt, 1'165 pincze és 9'165 istálló. Már most — mivel mint látjuk, itt a gazdagok laknak, és kevesebb az úr, több a cseléd — minden szobára fölvévén 2 embert, minden kamrára 3-at, 1 boltra 1 embert, 1 istállóra 1-et: kijön minden házra 29'103 ember, e szerint tehát a várban lett volna összesen 5820 ember.

A második negyed szintén falkerítés, a mai *Vízivárosnak* felel meg, annál is inkább mert itt már istállók nincsenek. Ez a szegényebb kereskedők negyede. Erre esik 122 ház, 221 szoba, 425 kamra, 239 bolt, 127, pincze. Minden házra esik 1'812 szoba, 3'484 kamra, 1'959 bolt, 1'041 pincze; fölvévén tehát egy szobára 3, egy kamrára 3, 1 boltra 2 embert minden házban átlag 19'806 ember lakott vagyis az egész negyedben 2416 ember.

A harmadik negyed váraljat képezett. Itt lévén a legtöbb istálló egész Budán, nem lehet kétségünk, hogy az a mai *Krisztina város* volt. E negyednek 408 háza van 406 szoba, 930 kamra, 12 (!) bolt, 184 pincze és 1'786 (!) istállóval. Itt tehát minden házra esik 0'995 szoba, 2'279 kamra, 0'029 bolt, 0'451 pincze, 4'378 istálló; Vagyis fölvéve egy szobára 4, egy kamrára 4, egy boltra 1, egy istállóra 2 embert minden házra 21'881 lakó esik, az egész negyedre pedig összesen 8916 ember.

A negyedik negyed szintén váralj lévén, az a mai *Rácsváros* lesz. Van benne 237 ház, 267 szoba, 930 kamra, 20 bolt, 83 pincze, 312

században Európa nagy városai közé tartozott, fölötte állt Nürnbergnek, Strassburgnak és Danczkának, melyek alig 20000 lakossal bírnak ez időben; olyan városoknak pedig, mint Bazel és Frankfurt csakis 10—15000 lakosuk volt.¹⁾ Ez az, amit Salamon nem emelhetett ki kellően, pedig ez magyarázza leginkább Buda bukását, éppen nagyságának közepette. Mert Buda terjeszkedésének határait, a természet igen rövidre szabta. Lehet hogy a század végén, Mátyás király alatt, lakossága 30000-re fölszorodott, de ez aztán már a maximum volt, tovább nem terjeszkedhetett. Egy város pedig, a mely elérte e non plus ultrát, — már megbukott. Még csak fejlődése maximális pontján sem maradhat meg többé. Egy város élete olyan, mint egyes emberé, önkényesen meg nem állítható, fejlődése nem maradhat egy évnél vagy kornál, bármennyire csüggjünk is rajta. Ha stagnálni kezd, igazabban hanyatlik, mert a kereskedés forgalma azonnal meglassúl, mihelyt tovább nem fokozódhatik. A nyereségvágyának nincsenek határai. Az ilyen város elveszti minden vonzóerejét az emberekre nézve: a kereskedők ott hagyják, mint a patkányok a sülyedő hajót, olyan helynek tekintik, melynek jövője nincs; országos forgalmából csakhamar localis lesz. Ez történt Budával. Hatalma tetőpontjára érve, ezentúl rohamosan hanyatlik. Igaz, hogy maga Buda vára alig egy negyedét alkotja a 30000 főnyi lakoságnak, mégis az egész Buda sorsa tőle függ. A várbeliek terjeszkedési képessége dönti el jövőjét, mely a területuck eredetileg is szűk voltán kívül azért merül ki oly hamar, mert minden tehetősebb nemes ember itt akar lakni, s ez által kiszorítja a polgárságot.²⁾ Hiába gyarapszanak folyton a külvárosok, az nem Budának használ, de a külvárosoknak. Terjedésükkel mindinkább meglazul függésök a törzsvárostól, s biztos uton vannak önállóságuk felé.

istálló. Minden házra jut ebből 1'127 szoba, 3'925 kamra, 0'085 bolt, 0'355 pince 1'317 istálló. Ha egy szobára 4, egy kamrára 4, egy boltra 1, egy istállóra 2 embert veszünk föl minden házra 22'927 ember esik. (szegényebbek lévén itt az emberek mint a III. negyedben.) Összesen 5433 ember. Egész Buda lakossága tehát 1437-ben 22585 emberre tehető. Az egész összeírás, Zsigmondnak Berruer Márton toursi dékán a konstanciái zsinathoz küldött követe részére szóló utasításával együtt megjelent *Polow-Lyual* »Beiträge zur Geschichte des Hussiten Krieges« című oklevéltára II. kötetének 473—475. lapján.

¹⁾ Lásd *Jastrow*. Die Volkszahl deutscher Städte zu Ende des Mittelalters und zu Beginn der Neuzeit. Berlin. 1886.

²⁾ Még Buda visszafoglalása alkalmával is 100 házzal több volt a várban mint ma, és azt hiszem, igen sokkal több lehetett a XV. században.

Pest is sokáig tulajdonképen csak külvárosa volt Budának. Buda adta biráit, valamint egykori szabadalmait is Buda monopolizálja. Fekvésének előnyei azonban hatalmasan fejlesztették ezalatt Pestet. Szegény halászhajósai és hajósai lassankint meggazdagodnak, hiába Budáé az árumegállítási joga, ők is sokat nyernek az áruk Dunán való szállításán. Gagdagságuknak ezenkívül más bővebb forrása is van. Pest, mely akkor nem volt nagyobb a mai belvárosnál, homokbuczkák, műveletlen földek között feküdt. Amde a pestiek a legszebb kerti gazdaságot hozzák ott létre. Ugy szólván res nulliust képeztek e földek, vagy ha valakié voltak, elperelték tőle. Az igazság elvégre is mindig a pestiek részén volt, mert csak akkor váltak vita tárgyává, midőn már ez értéktelen területek helyén, szorgalmuk következtében, szőlők és kertek pompáztak. E lassú hódítás nemcsak vagyonukat növelte, de városuk határait is kiszélesíté. Terjeszkedését még a közellevő falvak, például Uj-Bécs, Jenő, Nyir, Nagyos, Süly stb. sem gátolták. Előbb-utóbb Pestbe olvadtak bele, mint ahogy a természetben a nagyobb test a kisebbet magához vonzza. Míg Budán a már művelt termékeny területek folytonos gátul szolgáltak. Pest terjeszkedésének szelvében hosszában sehol sem voltak korlátai. Ekkép terjeszkedve a sík területen, mindvégig egységes maradt, amire Buda vára képtelen volt. Egységesnek kellett lennie azért is, mert tiszta magyar város volt. Nyelve által egyenes összeköttetésben lévén a nemzettel, olvasztó kemonczéjévé vált minden idegen elemnek, nem mint Buda, ahol a magyar és német polgárság két külön merev kasztot képezett, a közeledés minden reménye nélkül. Amint már maga a természet különíté el Buda várát, épp olyan zárkózottá lón ott a társadalom is. Az udvar, a főúri rend, a gazdagabb kereskedők ugynevezett boltos urak, s a szegényebbek kik csak sátrak alatt árulhatnak, csupa válaszfalakat képeznek egymás között. A nyílt Pest nem is annyira város, mint inkább vidék, az ő kerti gazdaságával, ló- és marhahúsvásáraival s dunai kereskedésével. Kereskedő és hajós-népe közé szívesen telepedik a kis nemesség, melynek se vagyona, se társadalmi helyzete ott aránytalanságot nem okozhat. Ezért aztán szabadabb levegő is van Pesten. Az egyéni szabadság jobban fejlik ki itt, mint Budán, ahol csak a testületeknek vannak szabadságaik. A jövő egészen Pesté, Buda csupán egy középkori reliquia marad. Mert a demokrácia eredetét (báműlőinak jó lesz ezt megjegyezniök) nem a városokban, hanem a vidéken kell keresnünk. Korunk demokratáinak igazi ősei nem a középkori polgárok, hanem a kis nemesek. Míg amazok jogaikat csak a királyok kegyelmétől lesték, a kis nemesség résen állva észével, vérével vívta ki azokat, s nem önzőn csupán maga de egész nemzete ja-

vára. Ezért nem vágyódtak a városok országgyűlési szereplésre sem, a mint Salamon helyesen kifejti. A privilégiumok, a körülírt jogok zárkózottsága azonban Budának csak addig kedvezett, amíg a kereskedelemnek a protekcióon kívül erős katonai védelemre volt szüksége. De a XV. század végével a hadászat gyökeresen átalakulván, a hegyen épült váraknak minden ereje megszűnik. Így megy tönkre Budának ezen egyetlen előnye Pest fölött s most már Pest veszi át a vezérszerepet, melyre a természet régtől fogva őt jelölte ki. Ezért van aztán, hogy Mátyás király várfalakkal kerítetteti be Pestet és a szabad királyi városok rangjára emeli.

Ezzel végzi be Salamon II. kötetében a főváros történetét, mely mint látjuk, egységes szerves egészsze van alakítva, minden kérdésre emberül megfelel s a főváros kifejlődésének minden stádiumát megmagyarázza. Méltó folytatása az első kötetnek, mely az őskornak s Aquincum multjának volt szentelve s melynek kiváló becsét és szépségeit olvasóink már erről a helyről is ismerik, Torma Károly szakavatott jeles bírálatából.

Mindezekben az írói tulajdonok egész sorát fedeztük fel, de ez még nem az író Salamon Ferencz. A tulajdonságok egyáltalán bármily kiválóak legyenek is, semmiképen sem absolut érvényűek, hanem combinatióba jönnek, összefüggnek ismét másokkal, tekintet nélkül arra: használnak-e az előbbieknél vagy rontanak-e rajtuk. Ezért aztán, miként a fény árny nélkül el nem lehet, sőt inkább létének föltétele, úgy az emberi lélekben sincsen tulajdonság, melynek előnyeiből végzetszerűleg hátrányok ne következzenek. A szellemnek e logikáját, ezt az igazi »clair-obscuré«-t, legkevésbé ignorálhatja a kritikus. Az ő föladata az író egészében fölfogni; e nélkül vagy csupán erényeinek vagy csak hibáinak registrálására lesz képes, ellene vagy mellette fog beszélni, de sohasem igazán az íróról.

Salamonnak, mint láttuk, főereje — a melyből összes erényei származnak — a valóságérzet: a dolgok megragadása, megkötése. De ez csak oly dolgoknál lehetséges, a melyek külső megjelenésükre nézve állandóak. Realitásának fix pontokra van szüksége, hogy rajtuk számításait, méréseit meghatározásait eszközölhesse. Ilyen pontok: a geographiai tényezők, institutiók, szervezetek, társadalmi osztályok, testületek, pártok, építmények stb. stb. A példák, melyeket fönntebb idéztem, a dolgok ezen rendjéből valók; de nézzünk bár egész történetírói pályáján végig, az teljesen ebben a körben mozog. Szelleme itt érzi magát otthonosan. Ennek köszönhetjük a török hódítás szervezetének történetét, melylyel Ranke-nek hasontárgyú munkája éppen nem versenyezhet. Salamon fejtegette leghelyesebben a *pragmatica sancti*ót, az 1848-iki és 1867-iki törvényeket. »Az első Zrinyiek«-ben a magyar olygar-

chia történetét rajzolta meg úgy, mint senki. A honfoglaló magyarok hadi szervezetéről írt műve őseinket oly hűséggel tudta elénk varázsolni, hogy ezt soha a legvérmesebb ábrándozók, egy Horváth István se merete volna remélni. Ezúttal fővárosunk történetét írta meg — hogy miként, azt már elmondottuk.

Ezeknek a »statikus« (a sociologia nyelvén szólva) dolgoknak ismerete magyarázása, képezi az ő dicsőségét — de ebből folyik gyöngesége is.

Éppen azért mert szellemének mivolta és anyaga egyaránt az állandóság, a nyugalom: a dolgok ama másik »dynamikus« rendjét, mely külső megjelenésére nézve változó, állhatatlan, a milyen az összes emberi cselekvés — nem lesz többé képes ugyanannyi erővel biztonsággal megragadni. Az emberek tettei, a keresztülkasúl rohanó mindenféle érdekek, indokok e folytonosan nyugtalan háborgó árában; realitása, szabatosága, elfogulatlansága, átnézete biztonsága a tények fölött, minduntalan megrendül, gyakran el is sodortatik.

Az emberi cselekvés kétféle alakban lép a historikus elé: előbb mint verificálandó adat, másodsor mint igazi tény. Ha tehát már most Salamont a verificáció munkájában, mint kútfő-kritikust vesszük szemügyre, azonnal látjuk hogy ebbeli képessége szintén az állandóság mérvéhez van kötve. A különféle népek pénzei, amiket vernek, fölíratok, melyek kőbe vagy ércbe vésetnek, statutumok, törvények, államszerződések, számadások stb. az egyes institúciók művei, emlékei, szóval azok a kútfők, melyek legállandóbbak: sehol sem lehetnek ügyesebb kézben mint éppen nála. Itt is, «Budapest Történeté»-ben Aquincum leghomályosabb korát a római emlékekből világította meg, a budai statutumoknak pedig kitünőbb magyarázója még nem volt.

Annál több kétely s annál erőszakosabban rohanja meg őt az okleveleknél, melyek egyesek, legtöbbször magának a félnek informátiói alapján készültek, a krónikák és históriáknál melyek egyes, majdnem mindig ismeretlen írók munkái. Bizonyos megvetéssel veszi elő e kútfőket, mert gyarlóságaikat éppen ő érzi legmélyebben. Csoda-e hát ha teljességgel nem bízik bennök? Folytonosan valóságra szoktatott szeme természetszerűen nem szerezhetette meg azokat a tulajdonságokat, melyek a hazugságok és tévedések e nyomorúlt keverékének megítélésére s abból az igazság kifejtésére szükségesek.

Sokkal lelkiismeretesebb s öntudatosabb lévén semhogy kitérjen az e fajta kútfők elől, sorba veszi őket. Nagyobb pusztítást azonban okleveleinken senki sem vitt végbe, mint Salamon a »Kútfő-bírálatok« kötetében. Tizenöt- vagy húszra megy azok száma, melyeket a tatárjárás előtről egyenesen hamisnak mond, (gondoljuk

meg, hogy itt a fővárosra vonatkozókat bírálja csupán, s hogy e korból egyáltalán nagyon kevés maradt meg) a gyanúsaknek száma pedig légió. Megdöbbenve állunk e súlyos ítélet előtt; de nagyon hamar észrevevessük, hogy a bíró arca nyugtalan, zavart, ítéletével inkább megszabadulni óhajt azoktól, amiket megbélyegez.

Azt a módszert alkalmazza, saját szavai szerint is (341. III.) a kútfőkritikában melyet valóságérzete dictál neki, s melylyel az állandó factorok elemzésénél oly bámúlatos eredményeket ért el — de itt ellene fordul. Amint ott egyes specialis eseteket, emitt az okleveleket veszi egyenkint elő s azokat külön-külön akarja vizsgálni. Ez az eljárás kitűnő, mikor egy dolognak okát keressük és Salamon azt, ugyanabban a dologban mindig meg is találja, de egy oklevél hitelét magából abból az oklevélből megállapítani teljes lehetetlen. Ha valami idegen emberrel jövünk össze, ahhoz hogy micsoda jellemű vagy tanúltságú, elég vele beszélnünk csupán, de hogy azt is kitalálhassuk dán-é avagy orosz, csak úgy lehet ha e két népet is ismerjük, autopsia vagy könyvek útján — mindegy. Minden oklevél vizsgálata előtt is tehát, előbb az összes okleveleket kell ismernünk, kiállításuk minden csínját-binját, az anyagot, melyből készült, a tintát, a pecsét viaszkját, színét, zsinórját, s a stylus ezerféle chablonjait. Magából az oklevélből indulva ki, oda jutunk, ahová Salamon Ferencz, olyan dolgokon fogunk fönnakadni melyek igen is általánosak és semmiféle skepsisre sem jogosíthatnak föl. A garam-szentbenedeki apátság oklevelében például — a többi közt — azon akad meg, hogy noha az régi jogot erősít meg, bevezetése mégis a donáció hangján van tartva, a mi pedig nagyon sokszor van így. Egy oklevél 1148-ban szörnyű átkokkal tiltja el egy helyen a halászatot. Salamon mert csak ezt az egyet vizsgálja, méltán megütközik, hogy ilyen olcsó mulatságra oly kemény szavakat vesztegetnek. Pedig kár volna megijednünk, hiszen ez az átokcsupán egy, a pápai oklevelekből átvett közhasználatú formula, semmi más. Más helyt ismét azon botránkozik meg Salamon, hogy hitelesnek tartjuk II. Endre és IV. Béla királyok azon okmányait, amelyben ezek önmagukat vádolják. De hiszen ez külföldön is sokszor történik s azt teljesen megmagyarázza a clerusnak a középkorban való omnipotentiája, főkép ha mint Salamon maga is kimutatja (III. k. 32. és 34. l.), hogy az önvádolásra igen is volt ok. Szerinte hamisak II. Endrének mindazon oklevelei is, melyek az ő neve alatt de a szentföldön létekor keltek. Hány ezer meg ezer oklevél kelt és kél ma is a király nevében anélkül, hogy annak tudomása volna róla. Epp így közhasználatban volt: az oklevelek átíratása az utak veszélyei miatt; minden más oklevél érvénytelenítése (28. l.) melyet azon egy ellen fognának valaha fölmutatni; és éppen az ünnepélyes okmányoknál kiállításuk helyének ki nem

tétele, (39. 40 l.) Salamon előtt pedig ez mind *crimen laesae authenticitatis*.

Ilyen eljárás mellett aztán kikerülhetetlen a kicsinyeskedés. Megütközni azon, hogy miért ír az oklevél »tuna«t (19. l.) mikor »tanyát« is írhat, (pedig orosz szó levén helyesebb is a »tonya« »tunya«) miért »judex aule regiet« mikor a »judex curie« használatosabb, (40. l.) miért állítanak ki okleveleket éppen vasárnapokon és ünnepeken? miért használnak római dátumot az áldozócsütörtök napjára? (31. l.) a királyi donatiókat miért nem a királylyal íratják át mindig? (30. l.) miért nem említik a tatárjárást a közvetlen utána kelt oklevelek? miért hiányzik a pecsét (ma t. i. 5—6 század multán!) »holott az oklevélben meg van említve?« (28. l.) miért hibásak a számítások az uralkodás éveinél? — ezeken megütközni mondom, csak az fog, aki a feleletet mindezekre magából a kérdésből akarja kihozni. Ez nem oklevélkritika: vagyis a diplomatikai tanúságok alkalmazása, ez pusztán minden léptenyomon megújuló skepsis, melynek legyőzésére, kiengesztelésére Salamonnak helyes eszköze nincsen. Ellenvetései mivel csak a bírált oklevél van előtte, nem kritikai érvek, egyszerűen megjegyzések, miket logikai kapocs össze nem tarthat, mert a logika, a magyarázat az oklevéltanban van, nem az egyes oklevélben. Hogy például az egyik »Nos« a másik meg »In nomine« bevezetéssel él, ennek logikáját csakugyan hiába keressük akár az egyik akár a másikban. Az egész oklevélkritika benne van az oklevéltanban, nekünk az illető helyeket csupán alkalmazni kell, tehát nem több ügyességgel vagy fáradsággal jár mint egy műszótárból a műszavakat kikeresni.

Miért nem tesz így Salamon is? Azt mondják, mert tudatlan, de ez csak okozat, az igazi ok: realitása, mely megakadályozza, hogy úgy tegyen és — máskép nem is tehet. Szelleme a dolgokat ragadja meg, a szavak az oklevél chablonjai kisiklanak kezéből. Egyik kizárja a másikat, a szavak kritikája nála szükségképen hátrányára lesz a dolgokénak. És mit érne Salamon azzal, ha könyv nélkül tudná bár az egész oklevéltant? Tételei iránt, melyek a mi szemünkben kétségtelenek, éppen olyan bizalmatlan maradna, mint magukkal az oklevelekkel szemben. A bizalmat miként a skepsist sem a tudás hozza létre, hanem velünk született hajlam mind a kettő.

Salamonnál éppen főereje a valóságérzet paralysálja a kútfő-kritikát. Ő a kútfőket ugyanazon mérlegre veti, mint az állandó factorokat. Az oklevelektől azt kívánja, hogy önmaguktól egyenkint bizonyítsák be hitelüket. Ugyanezt kívánja a krónikáktól is, midőn az abban foglalt adatokért íróikat teszi felelőssé. Az esztetikus szemével, abból az általános benyomásból ítél fölöttük, a

melylyel azok reá hatnak. E hatás szerint fogadja el aztán adataikat vagy dobja el magától. Ilyen föltétel mellett azonban a krónikák ritkán állhatják meg a sarat. Mert a krónika: adatok gyűjteménye. Szerzője nem író, csak compilátor. Ő maga lehet igen tudatlan vagy hazug ember, és adataiban mégis meg fogunk bízhatni. Hemzseghet a hibáktól és mégsem lesz szabad eldobnunk, mert azzal a történelmi tudásunkat csontkítanók meg, s ez főleg a középkornál pótolhatatlan. Azért még a hibáit is föl kell használnunk. Ki kell kutatnunk e hibák eredetét, megtisztítanunk a félreértések és tévedésektől, szóval minden áron meg kell mentenünk a tudomány számára. Végre is minden tévedésben vagy hazugságban találunk igazságra. Mert az emberi gonoszság, mely hamisít vagy ferdít és a tudatlanság, mely tévedésbe esik, egyaránt relativ. A hamisító vagy a tudatlan nem léphet ki önmagából, hamisságán vagy hibáin rajta lesz kora, műveltsége, érdeke, céljai. Egy-egy Anonymus nem valami szörny, akire való hivatkozás súlyosan compromittál, hanem csak egy korlátolt fő, kinek krónikája, helyes kritikával igen is használható.

Salamon szemében azonban ez, mint véle együtt sok más, üres fecsegő, a kinek adatai a történetíráshoz nem méltók. Míg tehát Salamon másutt oly kitűnő értelmezője a középkori institutióknak, itt teljesen elhagyja indifferéntismusa, a krónikákat nem a saját koruk szemüvegén keresztül nézi. Nagy Károly tudósait (68. II.) sem kiméli, meg pedig e korban az emberi szellemnek egyetlen focusa az ő udvara volt, — csak azért, mert az avarokról nem írtak jobban és részletesebben.

E túlzó skepsis csakis a rombolás által könnyít bizonytalanságain. Csakis az állandó factorok állanak szilárdúl e romok között, de még ezek is többnyire Salamon ellen fordulnak, mert a kútfőknek, gyakran csakis e factorok tendenciáit kell szolgálniuk. Így történik aztán, hogy hamisítatlan tiszta inductiója, a priori okoskodássá sülyed. Gyakran csak azért hiteles a kútfő, mert okoskodása mellett, azért hamis, mert ellene szól. Hány oklevelet vet el Salamon, melyben a budai prépostság említettik, mert szerinte az csak a százszok betelepítése után keletkezhetett, hogy ezzel ismét azon — különben is értéktelen — ötletét támogassa, mely szerint e telepek helyén mindenütt prépostságok keletkeztek. Így vet el mint hamisat, egy 1217. évi okmányt is, mert Pest szabadalmait megemlíteni merészkedett. Magának a szabadsalomlevélnek az aranybullának is ezért kell hamisnak decretáltatnia. Ebben Pestnek 1244-ben olyan szabadságok adatnak, melyeket még Buda is csak száz év múlva élvezhetett,

mint Salamon ki is mutatja. Pedig az az oklevél mégis hiteles és csakis e tendentia áldozata. Igen sok érv szól ellene,¹⁾ valamennyi közt az a legfontosabb, hogy Pestnek szól és szabadalmait mégis Buda használja. Salamon a legjobb esetben is két szabadalomlevelet tételez föl, egyiket Pest, a másikat Buda számára. Pedig kétségtelen, hogy a pesti szabadalomlevél a Budáé is egyszersmind. Mert 1244-ben a budai részt is Pestnek hívták. Maga Salamon szerint is (44 l.) Kíspeszt alatt a mai Ráczváros és Krisztinaváros értendő, következőleg a köztük fekvő várhegy is tulajdonképen Pest volt. IV. Béla e hegyen éppen ez időben épít várat, mely tehát egész logikusan Pestújvárnak hivatik. Ez az oka éppen annak, hogy a király az ezentul várfalakkal védett városnak szabadalmakat ad. Mikor aztán e várban város keletkezik, mely a Buda nevet veszi föl, a tulajdonképeni Pest szabadalmait, elmosódván az a köztudat, hogy a vár területe előbb Pest volt — egyszerűen Budára szállanak.

Salamon ez egyszerű magyarázat helyett olyat adott, mely csakis emberfölötti ravaszság és fűrfang mellett volna lehetséges. Nem is született meg az övé oly könnyen és nem kis önharczába került. Valóságérzete folyton mérsékelni igyekezett őt, erővel az igazsághoz vonzotta — de ez egyszer hasztalanul. Maga bevallja (79, 80.) hogy mindjárt legelőszörre is (lehetetlen is ez másképnála, kire a valóság oly intenzív erővel hat) azt az egyszerűbb magyarázatot fogadta el, csakhogy — mondja ő — egy történetíróra nézve, ki a gyakorlati életről van hivatva képet adni, a leghitelesebb oklevél is csak annyiban értékes, a mennyiben ezen élet rajzához nyújt hí vonásokat. Annál fogva oly hiteles irat, mely holt betű maradt, csak annyit ér, mint akármely koholmány. És 1244-en kezdve 100 évig a bulla nem lépvén életbe, ily holt betű volt.* Ellenkezőleg, ez az arany bulla csupa életről, nehéz küzdelmekről beszél. Igazi élete éppen ott kezdődik, midőn szabadalmait

¹⁾ Sokat már előbb ismertettem ezek közül, de kivétel nélkül valamennyi gyöngé. Salamon azt hiszi, hogy e bulla *előtt* ugyane szabadalomlevél viaszkecsét alatt lőn kiadva, pedig magának az oklevélnek szavai szerint, egyidejűleg állítatott az ki mind a két kecsét alatt: bizonynyal amaz ünnepélyes, a viaszkecsétes pedig közönséges használatra. Kifogásolja, hogy várépítésről szó símes benne, hiszen csak akkor fogtak hozzá. Nem talál benne jellemzőt, a mi IV. Bélára vallana, pedig ott van a 10 nehéz fegyverzetű lovag követelése *Pesttől*, ami a IV. Béla adta összes városi privilegiumokban előfordúl s melyet később Zsigmond *Borból*tól kíván. Összevetéséi a budai törvénykönyvvel nem érvek, hiszen az csak hagyományon alapúl s maga Salamon is kimutatja, hogy az (59.) IV. Bélának tulajdonítja Zsigmondnak nem egy rendelkezését stb. stb.

Iassankint pontról pontra kitörlik a mostoha viszonyok és holt betűvé válik. Valóban, csakis e processus lefolyása az az egyetlen lap »Budapest Történeté«-ben, ami még megírásra vár.

Az igazi ok, a miért Salamon ebbe a hibába esett, az, hogy sokkal inkább kicsinyli az e fajta kútfőket, az institutiókból kivont igazságokkal szemben: semhogy a kettőt egymással kiegyeztetni iparkodnék. A mint láttuk, az aranybullát is inkább hamisnak declarálta, mintsem azt a főváros történetébe beléilleszteni igyekezett volna. Így van ő minden fölfedezésével. Allításai a kútfőkkel ki nem egyeztetve, külön állanak, mintegy extra votum gyanánt, eddigi tudásunkban. Történetírói pályájának is ezért mindig több hatása volt a nagy közönségre, mint éppen a tudósokra. A honfoglaló ősök hadiszervezetéről írt híres tanulmánya, daczára minden genialitásának, a tudományban még mindig nincs elfogadva. Miért? Salamon az ősmagyar taktikáról kimutatja, hogy az, a hadosztályok egyenletes fölosztásán alapúlt, ami tehát szerinte feltétlenül kizárja, hogy a magyarság törzsek és nemzetségekre lett volna fölosztva. Igen ám, csakhogy e tétel azt jelentené, hogy valamennyi régi oklevelünk, mely ilyen nemzetségekről szól, mind hamis vagy téves. Ezt azonban még Salamonnak sem fogjuk elhinni, ő maga pedig egy lépést se tett arra, hogy tételét az oklevelekkel kiegyeztesse. Pedig olyan kevés fáradságába került volna. Az ősmagyar taktika, úgy a mint Salamon fejtegeti, meglehetett a törzsek és nemzetségek (egyáltalán téves mindjárt »szervezet«-re gondolni) mellett is, éppenséggel nem olyan öszszeférhetlen, ahogy ő gondolja. Az igazi harczoló tömeget, a közkatonaságot úgyis a szolgarend képezte, ez pedig egyenlő arányú lehetett az egyes törzsek között, hiszen tudva van, hogy a hódító népek a zsákmányt, mely főleg foglyokból állott, *egyenlően* szokták fölosztani törzseik között.

Nem mondjuk hogy ez szentírás, de ezeken a nyomokon haladhatott volna Salamon is, ha t. i. képes volna az oklevelekkel *egyenlő* fontosságot tulajdonítani a taktikai igazságoknak, a mi ellen azonban egész valóságérzete tiltakozik.

Elvégre is azonban, minden oklevelet, minden krónikát ő sem vehet el, skepsisének áldozatai alig vehetők számba, az adatok amaz óriási tömege mellett, a mit Salamon is kénytelen mint kifogástalanokat elfogadni. Ezeknek több mint két-harmada az emberi cselekvés emlékei, szóval események. És mégis, daczára hogy ezek Salamon szemében is igazak, reálisak, rá még sem tudnak hatni azzal a reálitással, mint az állandó factorok. Az események folyton állhatatlan, tarka változatosságban jelennek meg előtte, sehol semmi állandóság, fixpont melyet megragadjon. Innen van hogy Salamon, aki máskor oly határozott és intranzigens, itt tétovázó,

bizonytalan, a tényeknek minden legkülönbébb lehetőségeivel számol, a mi közben legtöbbnyire azon egyetlen lehetőséget elszalasztja, amely csakugyan megtörtént. Leplezetlen őszinte stylusán világosan látjuk, mint halad e süppedékes talajon tapogatózva előre, egyik föltevésről a másikra, mintegy önmagát bátorítva s csak néha ér egészen a határozott meggyőződésig. Éppen »Budapest Története« nyújt erre legtöbb példát. Egymás mellett elemezvén az állandó és a változó factorokat, egymás mellett látjuk erejét és gyöngeségét, nyugalmit és zavarát.

Nem is lehet ez máskép. Ha az eseményeket úgy akarjuk előadni, mint ő, t. i. ahogy időrendben következnek egymásután, akkor azok csakugyan változók, rendetleneknek, a véletlen hazárdjátékának tűnnek föl előttünk, s ha mégis csakis mechanice fognak összefüggni egymással. Igazi szerves logika hiányozni fog belőlük, az egyetlen kapocs közöttük a chronologia lesz. Mert az események, mind csupa eredmények, okozatok, különböző okokból származók. Mindegyiknek más-más a forrása, iránya, törekvése, célja tehát közöttük minden gyökeres összefüggés hiányzik. Vegyünk egy kort hazánk történetéből, például azt, mely 1640-től 1680. ig terjed s melyet Salamon is tárgyal a török hódításról irt művében. A főbb események ebben: a katholicismus elkeseredett küzdelme a protestánsokkal, a végvárról való gondoskodás, Zrínyi Miklós munkái, a vasvári béke, a Vesselényi összeesküvés, stb. stb. Ezeket mind, amint egymásután időrendben lefolytak, nagy kritikával és művészettel fogják előadhatni és — igazi logika még sem lesz benne. Logika nem az eredményekben, hanem csakis okaik közt lehetséges. Ha azonban ellenkezőleg járunk el és okok közt keressük az összefüggést; akkor a vallási villongásokat vissza fogjuk vezetni a felekezetek benső vallásos meggyőződésére, a végvárak reformját s a magyar taktika érvényesülését, egyfelől a törökök elleni felekezeti gyűlésre, másrészt pedig a mentül teljesebb biztonság, védelem szervezése keresésére. Látni fogjuk, hogy mind e két törekvést mily súlyosan sértette meg a vasvári béke, hogy az a fölötti közelkeseredésnek természetellenes módon összeesküvésben kellett kitörnie. Ezek közt az okok közt aztán, már könnyű lesz megcsinálni a logikát, ami az eseményeknél lehetetlen volt, sőt ez által éppen olyan állandóságra fogunk találni bennök, mint az institutióknál. Azonban, hogy e természetes összefüggést megteremtjük, egyszer és mindenkorra föltétlenül le kell mondanunk, t. i. egy-egy koron belül minden chronologiai rendről. Az eseményeknek pusztán bizonyító anyaggá kell válniok kezünkben — különben semmire sem megyünk velök. Például a mondott kornál elő kell állítanunk a reformáció vallásújítását s a renaissance orgiái után skepsisében, szellemi és anyagi könnyelműségé

s pazarlásában megrendült embert, a kinek erős hitre és biztonságra lőn szüksége. Összes vágya, erélye, gondolata ez eszme köré összpontosúl. Vonz vagy taszít, ellenség vagy jó barát lesz, aszerint amint el tudja érni célját, vagy ellene van. Természetes tehát, hogy mindazok a végzések, csaták, viszályok, könyvek, melyek ezen ember körül történnek, vagyis korának eseményei, előttünk nem többé események, egyszerűen bizonyító anyag, melylyel ennek az embernek lelkületét s küzdelmeit akarjuk bebizonyítani.

Más uton, más módszerrel, szerves valódi logikára, a Salamon által hasztalan keresett állandóságra nem találunk. Az eseményeknek pusztán közvetlen előállítására leszünk szorítva különben, és nem fog rajtunk segíteni se Ranke, sem Macaulay művésze, ahogy rajtuk sem segített.

Salamon sem használja az eseményeket bizonyító anyagúl, hanem sértetlenül meghagyja azokat, úgy a mint törtétek sorban egymás után. Az ő reális szelleme — mint láttuk — kizárólag inductiv jellegű lévén, ¹⁾ magát ezen egymásutánt is a valóság lényegének tartja, s föladatát úgy fogja föl, hogy a dolgokat úgy ahogy vannak, teljes integritásukban köteles visszaadni. A bizonyítás módszere azonban csakis addig inductiv, amíg kutatásunkban a bebizonyítandó eszmét megtaláltuk, azontúl, papírra téve meg már határozottan deductiv. A dolog természete hozza ezt magával. Mill Stuart is ezt a módszert jelölte ki, mint az egyetlen célravezetőt minden oly esetben, ahol egy dologra két vagy több erő hat úgy, hogy a hatások egymással teljesen elvegyülnek. Ez történik pedig minden emberi cselekvésnél. Mindegyik tettnek ezer meg ezer közvetlen és közvetett oka van, a jelenben csak úgy mint a múltban gyökerezők, az emberben magában valamint egész sociális és physikai környezetében, melynek tanyája. a föld, vagy a levegő.

Salamon ellenkezőleg az összes emberi cselekvést csakis egy-két állandó factorból magyarázza. Ezekre van szüksége, mint fix pontokra, hogy azokkal, melyből a változó ingatag factorokat mérhesse. Innen van aztán, hogy nála az emberek és tetteik, ugyanazon institutiók, pártok mellett, korról-korra, fajról-fajra szintén állandóak maradnak és nem változnak, vagyis egy külön állandóságot teremt, mely csupán fictiv, önkényes. Tulajdonképen nála csak az intézményeknek, a geográfiai tényezőknek, a dogmáknak, rendszereknek van históriájuk s nem az embereknek. Nincs azoknak egyéb szerepük, mint különféle csoportokat alkotni s elhelyezkedni a különféle földrajzi és sociális tényezők között. Salamon meg nem öli az egyént, sőt ha kell jellemrajz, például a Zrínyiekben abban is

¹⁾ A régi »Budapesti Szemlé«-ben ezt részletesen ki is fejtette, tulajdonképen önmagát festve módszerében.

kevesen versenyezhetnek vele, de az *embert* öli meg, azt, aki egy meghatározott fajhoz tartozik, bizonyos korban, bizonyos környezetben él. Az ő emberei e létfeltételek nélkül élnek, mint a La Bruyère characterai, általános emberek s nem a természet productumai. Szóval a múlt század francia philozofusaihoz hasonlít ebben, az emberekről való fölfogásukat csupán, specificum gyanánt, még az állandó factorokkal kibővíti. Ezzel az emberek s az emberi cselekvés természetes egyéniségétől jellemezességétől, megfosztva, mozgása, élete lehetetlenné van téve. Ezért míg Salamon egy-egy institutiót kitűnően tud elemezni, annak, az emberekre való különféle hatását meg nem látja. A török hódítás szervezetének teljes ismeretét neki köszönhetjük. Mindenesetre ez nagyon fontos, de éppen olyan fontos volna tudnunk azt is, hogy e hódítás koronkint milyen befolyással volt őseinkre. Salamonnál erre hiába keresünk feleletet; úgy tünteti föl ő a hódítást, mintha az a magyarok szemében századokon keresztül egy és ugyanaz lett volna, s valóban nem is gondol vele. Meggyőződése: hogy mert állandó volt, hatásának is ugyanakkor kellett lennie. Pedig az emberekből kiindulva, azt látjuk, hogy a XVI. században a hódítás súlyát — kivéve a társadalom legalsó rétegét, melyre különben is, a nyomás minden korban egyformán súlyos — az emberek meg sem érzik, az ellene folytatott csaták nemis védelem, pusztán vitézi mérkőzés. A század végén már, nemcsak hogy nem félnek tőle, hanem saját céljaikra is fölhasználják. Így tart ez I. Rákóczy Györgyig. E kortól kezdve már tűrhetetlen kezd lenni a hódítás, a törökben még a mohamedánt is megutálják. E háromféle fölfogásnak elemzése talán még fontosabb volna az institutióénál, mert hiszen az emberek összes cselekvése korról-korra e fölfogástól függött, s ha a hódítás szervezetében nem is változott, változtak az emberek és a hódítás sorsát is e változás dönti el. Végre is minden institutió, kormányforma, dogma, könyv csak az emberek által él, mindaz rájuk nézve pusztán anyag, a mit minden kor vagy faj a maga szükségeihez képest, a maga fölfogása s érzülete szerint megért és földolgoz s activitását szabatosan körülírja.

Salamon előtt természetesen ez mind lényegtelen. Mindezeket a kérdéseket még csak föl sem teszi magának, a földolog előtte az állandó factorok. Ezek szerinte az emberi cselekvés végokai; ezeknek kell megfelelniök az általa fölvetett összes kérdésekre, ezekből akar kimagyarázni mindent. Ezért aztán ha ez még sem sikerül, zavarba jön, mint például Mátyás trónrajutásánál, a mi lehetetlen volna, ha abban — méltán — a kis nemességnek s éppen Pestnek diadalát látná a főurak Budájával szemben. E mellett sokszor egyoldalúságba esik, factorainak magyarázó képességét, fontosságát az emberi cselekvésre túlbecsüli. Buda bukását például, Pesttel

szemben, egyedül a hadszervezet átalakulásának rőjja föl. Pedig maga ez az átalakulás is csak okozat, semmiképen sem végök. Csupán a renaissance alapeszméjének: az individualismusnak¹⁾ egyik nyilvánulása. Megfogjuk ezt találni e kor minden jelenségén: a művészetben, a politikában, a kisenemesség demokratikus voltában, a magán- és közélet luxusán stb. stb. A taktika átalakulása is csak egyik ilyen jelenség, tehát sem magyarázó képességére, sem fontosságára nézve nem bír azzal a kizárólagossággal, mint azt Salamon követeli. Ugyanannyit s ugyanazt magyarázza, mint a többi jelenség, azokkal teljesen egyenlő becsű. Eppen ezért, hogy Salamon minde jelenségek közül csak válogat, s egyiket a másik rovására emeli ki: csakis azt látja azután abban, a milyen alakban az éppen megjelenik, sohasem az eszmét, melynek kifejezése. A taktikában, mint láttuk, csak taktikát, az institutiókban csak institutiót stb. szóval végököt lát, a mögötte lévő eszméket, korokat, embereket nem veszi észre. A fajt egyenesen tagadja is, az egyes korok eszméit pedig múló divatnak tartja. Használja ő is a renaissance szót, de anélkül, hogy fogalmával tisztába jönni iparkodnék, és a mi a legfőbb, e fogalmat történetében érvényesítené is. Ezért hiányoznak könyveiből mindenütt az általános eszmék, egy-egy kor, faj eszméi, az egyetemesség, a Vico »consensus«-a. Egy szóval nem filozofus.²⁾ Az az egyetemesség, amit ő az állandó tényezők alapján az emberi cselekvésben megalkot, csakis részleges, a tudós, nem a filozóf munkája.

Történetírási művészetének is ez ártott és árt legtöbbet. Az eszmei consensus hiányában legszebb ideái is töredékekben tűnnek elénk, ötletekre foszlanak. Az eseményeket a chronológia fonalán adván elős nem mint valamely közös szellem hordozóit, bizonyítékait: az előadás meg-meg szakad, összes átmenetei nagy ügyességgel bár, de mégis erőszakoltan vannak megalkotva.³⁾ Legjobban kirí ez éppen »Budapest Történeté«-ben, a hol a városi institutió kifejlődését a fővárosban történt országos események időrendjével akarja összekötni. Így aztán az eredmény gyakran az, hogy Salamon tulajdonképen Budáról, Buda szempontjából kénytelen nézni az ország történetét, például az Anjouk hadjáratait, Mátyás trónrajutását

1) Michelet jellemezte legszabatosabban a renaissancet, mondván: »c'est la découverte de l'homme.«

2) Azt értem ezalatt, amit Spencer Herbert ért a filozofia alatt, se többet se kevesebbet: »Knowledge of the lowest kind is un-unified knowledge; Science is partially-unified knowledge; Philosophy is completely-unified knowledge.« First Principles. 1867. 134 l.

3) Bővebb ezáltal bizonyítások helyett utalok például a II. kötet 378—385. lapjaira.

stb. stb. Nem is igen szeret foglalkozni eseményekkel s mindig csak a kénytelenség hajtja rá. Előadása aztán teljesen osztozik magyarázatai sorsában, a szerint, amint azok határozottak vagy habozók, stylje is világos, vagy a homálylyal küzd. Ott időzik ő legszívesebben állandó factorainál, melyek valóságérzetének mindig kellő intensitást, erélyt tudnak kölcsönözni. Itt aztán már meglévén az igazi szerves logika, előadása is új, hatalmas élettől duzzadozik s olyankor akár a meggyőzés erejét, akár ideái tisztaságát tekintsük, egyaránt mesteri. Előadása nem a filozof egyenes sima abstractiója, sem a poeta ihlete, mely fest,¹⁾ hanem a tudós magyarázata, mely érvel, fontolgat, számít, hogy meggyőzzön. Ezért előadásában mindig ott vannak az adatok is, melyekkel bizonyít, vagyis az eseményeket, magyarázatai s eszméi kíséretében, mindig úgy adja elő, amint ő azokra rájött s nem úgy, amint azok tényleg megtörténtek. De a mennyit ezáltal stylje művészi kerekdedségében vesz, ugyanannyit nyer közvetlensége, élettelle és rábeszélő erejével. Előadásában soha közhelyekre, hiú cziczomára nem találunk, s alig van magyar író a kinek stylje annyira az övé, egyéni volna. S van még valami, ami mindjárt rokonszenvünket, tiszteletünket előlegezi számára, ami meghat és elbájol, s a mit szintén valóságérzetéből a dolgoknak nyugodt, közvetlen, semmi által sem praeoccupált szemléletéből merít: bölcs nyugalma, mely őszintévé, bátorrá teszi és az ő szelid jóízű humorának kifogyhatatlan forrása.

Ez Salamon Ferencz, ahogy őt egészében olvasóink elé állítanunk sikerült. Láttuk, hogy a valóság genieje ő. A dolgokat igazi arcukban állítja elénk, nem csupán külön-külön, de egész láncolatukban. Ez szűli nyugodtságát, elfogulatlan voltát, képesíti arra, hogy saját énjét is elhallgattassa, indifferens legyen s hogy a tények egész szakadatlan soraiban egységet teremtsen s fölöttük uralkodjék. De mindeme tulajdonságai, éppen azért, mert a valósághoz vannak kötve, csak az állandó, a létező dolgok körében érvényesülhetnek, az emberi cselekvés mozgó, állhatatlan talaján lábait nincs hol megvetnie. Hogy biztosan megállhasson rajta, kénytelen állandó factorai alapjára állni, minek következtében a kútfőket s az emberi cselekvést ferde, természetellenes szempontból fogja föl. A kútfőkben szabályos törvényszerűséget keres, s egyes részek hitelét általános benyomástól teszi függővé — ami természetük ellen való. Másrészt éppen valóságérzete akadályoz-

¹⁾ Vegyük azt a jelenetet, mely legközelebb áll ahhoz, például mikor I. Frigyes német császár 1189-ben meglátogatja III. Bélát. (II. 122.) Az egész leírás csak magyarázat, a párbeszéd föltételes (»mondhatta a császár« »mire Béla ilyenformán felelhetett volna.«) nem bír a vízióknak sem határozottsága s bevégeztségével.

ván meg őt abban, hogy az események külső rendjét megváltoztassa, okaik mélyébe csakis állandó factoraival tud behatolni. Ezeknek magyarázó képessége azonban korlátolt. Teljes megfejtésre képtelenek s általános eszmékre, consensusra nem emelkedhetnek. Ezek lévén előtte a végokok, Salamon nem filozóf, vagyis teljességet nem nyújt, minek következtében előadási művészete is csonka marad; de bár styljét érvei s adatai meg-megszaggattatják, annál meggyőzőbb, közvetlenebb s világosabb lesz, annál közelebb férközik fölfogásunkhoz a valóság révén, mely szellemének egész tartalmát alkotja.

S ha végül most impozáns egyéniségét korába, kortársai közé igyekszünk visszahelyezni, látjuk, hogy egész geniejével annak a generációnak gyermeke ő, mely az erkölcsi tudományokban, a természettudományok tapasztalati módszerét először alkalmazta. Elsők lévén azonban e téren, conclusióiknak végére soha sem mertek hatolni, hamar fogadtak el egyes dolgokat végokokúl s éppen azért a rendszereket, mint általán minden abstractiót, a tudomány birodalmából mindentinnen számúzték. Sainte-Beuve, Planché, s most Nisard és Mézières, nálunk Salamon csillagai ez iránynak. Iskolát soha sem teremtettek. amint hogy filozófia, rendszerek nélkül lehetetlen is. Munkásságuk azt példázza, amit Galton és Ribot az átöröklés alapelvétől mutattak ki, hogy t. i. mentül kivételesebb a szellemi tehetség, annál individuálisabb az, s utódaiknak annál kevesebb chance-uk van hogy tulajdonságaikat örökölhessék. De ha nem is iskolát, világnézetüket örököljük, hogy annak alapján a magunkénak horizonját szélesebbre kiterjesszük, még tovább egészen az erkölcsi világrend igazi végső okáig. Ok kezünkbe adták a természettudományok módszerét. mi már magának e tudománynak eredményeit is értékesíthetjük, mert azóta midőn az evolutió alapjára állott, abból is história lett s biztos eszközeivel naponta ezernyi ezer kéz a mi számunkra halmozza igazságait.

TAGANYI KÁROLY.

KÜLÖNFÉLEK.

MÁRIA MAGYAR KIRÁLYNÉNAK. II. LAJOS NEJÉNEK ARCZKÉPE 1520-BÓL.

Egy már régebben megjelent czikk ¹⁾ által figyelmessé téve, elhatároztam magam a legelső kedvező alkalommal Mária magyar királynénak azt az arczképét, mely jelenleg a Burlington Houseban Londonban őriztetik, megtekinteni. A véletlen nemrég ama somszédságba vitt s a Society of Antiquaries titkárának szivessége és udvariassága folytán lehetővé vált a képet minden időmulasztás és formalitas nélkül megvizsgálnom. A hosszú Habsburg arc s a pittyedt, mintegy csókra álló ajkak utján azonnal fölismertem benne ama császári család sarját.

A kép keretre vont hártýára van festve turquoise kék alapon. A csinos fiatal leány a természetesenél valamivel kisebb nagyságban, félhosszban, valamivel a szemlélő bal keze felé fordúlva van ábrázolva s tekintete is arra van irányozva. Fején egy éktelen, széles karimájú kerek, piros kalapot visel, mely ha nem csalódom, az akkori spanyol viselet volt; a kalap lapos karimája gyöngyökkel és arany-ékszerekkel van gazdagon díszítve. Karjait maga előtt lelógatja s kezei össze vannak kulcsolva; ujján gyűrű. Arcza halavány, haja barna. Egyetértek az idézett czikk írójával, hogy új korában a kép oly élénk, tñde színezést mutathattott, mint a legdiszesebb kéziratok miniatüre festményei. Jelenleg ott függ azonban a falon védelmező tüvegfedél nélkül s London kormos levegőjétől elszurtosodva, ámbár néhány év előtt restaurálták. A kép körülbelül 19 angol hüvelyk magas és 14 hüvelyk széles; felül arany betűkkel a következő fölirat áll:

. Maria * Regina.
. 1520. Anno Etatis 14.

¹⁾ *Catalogue Raisonné of the Pictures in the possession of the Society of Antiquaries etc.* by George Scharf in *The Fine Art quarterly Review* vol II. pp. 326. 327.

A királyné 1505-ben született Brüsszelben. A kép egyebekkel együtt 1828-ban került a Society of Antiquaries birtokába Rev. Thos. Kerrich F. S. A. hagyatékából.

Hull, 1886. deczember havában.

KROFF LAJOS.

ANNA MAGYAR KIRÁLYNÉNAK,

I. FERDINÁND NEJÉNEK ARCZKÉPEI.

1824-ben Ackerman, a jóhírnevű londoni műárus, egy metszetet adott ki, mely állítólag Boleyn Annának, VIII. Henrik angol király vérpádon elvérzett egyik szerencsétlen nejének arczképét ábrázolá. Colvyn tanárnak, a British Muzeumban a Trint-Room őrének, szivessége folytán alkalmam volt az arczképet megvizsgálni s Boleyn Annának számos más arczképeivel összehasonlítani. A kép egy fiatal nőt ábrázol, félhosszban lelógó karokkal s keresztbe rakott kezekkel. Kissé kivágott szoknyát visel s nyakát gazdag ékszer díszíti. Öltönyének ujjai igen bővek s a váll közelében föl vannak hasítva, és másnemű szövettel bélelve. Fején egy bársony-kalpagot visel gyöngyökkel stb. s jobb oldalán boglárrel és egy strucz tollal díszítve. Mind az ábrázatot, mind pedig a viselet annyira eltér az angol királyné többi arczképeitől, hogy szinte csodálni kell, miképen lehetett e képet egyáltalában össze-
tézesteni. A metszeten olvasható jegyzet szerint, a kép Hans Holbeinnak egy eredeti festményéről készült, mely egy bizonyos Woher nevű úri ember birtokában vala Baselben. A festményen felül a következő felirat áll:

. Anna . Regina .
. 1530
. HB. . Anno Etatis 27.

A felirat mindenekelőtt azt bizonyítja, hogy:

1. a festmény *nem* Hans Holbein műve, hanem a monogrammm tanúsága szerint vagy Hans Baldung vagy pedig Hans Brosamer munkája

2. az arczkép nem lehetett Boleyn Annáé, mivel ő Camden ²⁾ a Royal Antiquary, tanúsága szerint 1507-ben született s így 1530-ban csak 23 éves volt.

²⁾ Camden a XVI. században élt Erzsébet királyné, Boleyn Anna édes leányának uralkodása idejében s a »királyi régész« czinét viselte. Egyszersmind V. ö. Dr. Brewer előszavát a Calendar of State Papers of the Reign of Henry VIII. 3-ik kötetéhez.

3. Figyelembe veendő az is, hogy Boleyn Anna 1530-ban még nem volt királyné, miután VIII. Henrik csak 1532-diki november havában vette őt el feleségül¹⁾ s csak 1533. június 2-án lett Westminsterben ünnepélyesen megkoronázva.²⁾

Igaz ugyan az, hogy Camden adatát egy író nemrég megtámadta az »Athenaeum«-ban³⁾, de véleményem szerint az öreg régész tanúbizonysága még nincs megingatva.

Ily körülmények közt tehát ell kell fogadnunk egy más angol író, George Scharf F. S. A. véleményét⁴⁾, ki szerint a kérdésben forgó arczkép Annát a magyar királynét, I. Ferdinánd nejét ábrázolja, ki 1503. július 23-dikán született s így 1530-ban 27 éves volt, amint ezt a baseli fölirat állítja.

Ha ez áll, úgy a következő arczképek szintén Anna magyar királynét ábrázolják:

1. Egy metszet a British Muzeumban, a Print Roomban; az előbbinek hasonmása, de kisebb méretű s minden fölirat vagy jegyzet nélkül.

2. Egy kisebb olajfestmény, a baselinek úgyszólván hasonmása; 1863-ban Sir John Boileau, a londoni Society of Antiquaries elnökének birtokában,⁵⁾ Ketteringhamban, Norfolk grófságban.

3. A berlini képtárban van egy arczkép fehér tollas fekete kalppal (cap), s keresztbe rakott kezekkel. Méretei: körülbelül 14 angol hüvelyk magas és 11 hüvelyk széles. A fölirat: »Anna Regina 1525. Anno Aetatis 22.«⁶⁾

4. Egy hasonló alak tollas kalappal s keresztbe rakott

¹⁾ Amennyire t. i. a házasság idejét meghatározni lehet, miután a szertartás titokban ment végbe. V. ö. Froude's »History of England etc« vol. I. p. 418. (3-ik kiad.)

²⁾ »Calendar of State Papers, Henry VIII.« vol VI. p. 264. és köv.

³⁾ Jan.—június 1886. Egy más író szerint 1532—33. jan. 25-ike körül ment férjhez, L. John Gough Nichols, F. S. A. értekezését az »Archaeologia« XL-dik kötetében 75. 76. ll.

⁴⁾ »Archaeologia« XL. köt. 81. l. Szerinte a HB, monogram Hans Binck-től is eredhet, de Colvyn tanár ebben nem ért egyet vele.

⁵⁾ Scharf szerint Arch. u. ott.

⁶⁾ Dr. Waagen katalógusában szintén Boleyn Annáénak tartja és Hans Holbein művének. V. ö. Woltmann's »Holbein und seine Zeit.« (1874—76.) II. köt. 18 l., és »Some Account of the Life and Works of Hans Holbein.« London 1867., by Ralph Nicholson Wornum 269. l. — Dr. James Gairdner, a Public Record Office főnöke, az »Athenaeum«-ban nemrég (1886. jun. 19.) azt állítja, hogy az 1530-ik évből származó kép van Berlinben, de mint egy magánlevélben értesít, ez tollhiba.

kezekkel, de fáru festve s nagyobb méretekkel (33 és 23 angol hüvelyk), az 1866-ban rendezett kiállításban South Kensingtonban volt szemlélhető a következő felirattal: »Anna Regina 1530. IB.« A kiállító Sir Montague Cholmeley volt. ¹⁾

5. A baseli festmény, illetőleg az Ackerman-féle metszet után készült az az arczkép, mely a New-Westminster Palace, vagyis az angol parlament palotájának Historical Galleryjében szerepel Boleyn Anna arczképe gyanánt. ²⁾

»Sok Historiat tudom hallottatok mar sokszor,

»Kiket szent irasbolis ertettetek ti sokszor. . .

hogy mint került Pilátus a kredóba, de hogy miképen jutott I. Ferdinánd magyar király hitvese az angol király feleségei közé, az bizonyára némely olvasóim előtt eddig uj dolog volt.

Hull, 1886. deczember hava.

KROPF LAJOS.

PÁZMÁNY PÉTER ELSŐ MAGYAR LEVELE. ³⁾

Pázmány első ismert magyar levele 1614-ből való, melyet Bécsből irt a pozsonyi tanácsnak. Az alább közlendő levél épen 9 évvel előbb kelt s 1605-ben Gráczból irta ottani tanárkodása idejéből. A levél így hangzik:

Spectabilis ac magnifice domine domine colendissime.

Szolgálatom és isteni imádságom ajánlása után az ur istentül Nagyságodnak minden kívánta jót mind hozzátartozókkal egyetembe! Továbbá a Nagyságod sok fáradságát s kárvallását, látja isten, szívem szerént bánom, tudván, hogy sanyarú és igen nehéz annak szegénységre jutni, aki azelőtt uraságba élt. De mivelhogy ezeket Nagyságod nem gonosz tetteért, hanem azért szenvedte, hogy fejedelmének hitivel köteles hiveségétül el nem távoznék: mint az isten előtt jutalma leszen az Nagyságod hiveségének, ugy császár ő felsége előtt is, nem kételkedem, böcsüllete leszen. Im. a mi fejedelmünk ő maga irt Nagyságod mellett

¹⁾ Wornum id. h. a jegyzetek közt.

²⁾ Az u. n. Prince's Chamberben, a 20. számú fülkében, VIII. Henrik és feleségei csoportjában.

³⁾ Az »Osztrák-Magyar Monarchia« magyarhoni I. kötetében, a 137. lapon közölve van Anna hercegnő arczképe a »Dietrichsteini eljegyzés« című festményről, mely a borítékon levő jegyzet szerint 1525-ben készült. De itt ugy látszik némi tévedés forog fenn, miután ugyanaz a kép II. Ulászló és Miksa császár arczképeit is adja: már pedig Ulászló 1516. márcz. 13-án, Miksa pedig 1519. jan. 12-én halt meg.

T A R C Z A.

MAGYAR TÖRTENELMI TÁRSULAT

A január havi társasági ülés, január 6-ára Vízkereszt ünnepsévé, január 8-án tartatott meg *Pálfi, Ferencz* előklere alatt. Először olvasó gróf *Hunyady László* volt, ki Bulgária történeti viszonyairól s alakulásáról értekezett, rövid pillantást vetvén az ország múltjára. Felolvasását a jelenlevő szélesközönség élveken megőfenegette. Utána *Acsády Ignác* olvasta fel *Schönböck Vilmos* értekezését *Bathory Gábor érintkezéséről Lengyelországgal*, mely a múlt havi decemberi üléstől maradt el s mely a Századok jelen füzetében olvasható. Majd *Jakab Elek* tartott meleg hangon és bensőséggel szóbeli előadást a esakágorbói levéltárról, mely Erdély egyik legkiválóbb főúranak: báró *Jakab Sámuelnek* tulajdona. Érdekes jelentése s Századok februári füzetében lesz olvasható. ezúttal indítványozza, hogy a társulat kérje fel a nemes bárót, hogy nyissa fel a levéltárt a kutatások számára s a valószínűleg megnyerendő erdélyi esetére bizza meg egyik erdélyi tagját a levéltár átvizsgálásával. Az indítvány közhelyesléssel találkozván, a társulat *Székely Károlyt* fogja megbízni a kutatásokkal. Utána *Mátyás Sándor* olvasta fel újabb adatok a *Dósa lázadás* történetéhez című értekezését, melyhez az adatokat a müncheni levéltárban szerezte, s mely hasonlóképp a Századokban fog világot látni.

Titkár bemutatja *Csikós László* tagtársunk által a társulatnak ajánlódékozott 47 db oklevelet, melyek közül 26 a mohácsi vész előtti időből kelt, melyeket előlegesen *Pettkó Béla* regisztrált, s melyek a Múzeumban fognak deponáltatni. Ezen oklevelek a Kisfaludi *Pető* család birtokviszonyaira vonatkoznak, s azok birtokát is képezte, amely családdal anyai ágon az adományozó is rokon. Az első oklevél 1345-ből kelt gömörmegyei ítéletlevél, a többiek közül: gömörmegyei 13 db, egri káptalani 5 db, nádori 1, királyi 3 db, (u. m.: *Zsigmondé* — Buda 1409. szept. 13. — parancslevele *Pelsőczy Jánoshoz*, hogy Kiszfaludi alias Békényi *Pál* özevegét ne háborgassa, Albert 1438. nov. 5. parancslevele, VI. *Ulászló* 1494. febr. 9. levele), jászói conventi 12 db, egy végrendelet 1489-ből, s egy szabadságlevél házépítésre 1514-ből. Összesen 27 db. A mohácsi vész utániuk-

ből 17 gömörmezei kiadvány 1527—1638. évekből, egy levél 1540-ből, egy magyar bizonyosság-levél 1600-ból, s két missilis. — Összesen 21 db.

Titkár bemutat néhány oklevelet a Jakabfalvy család levéltárából. Ezek a XVII-ik század második feléből valók. Egy adomány-levél hárttyára írva, II. Rákóczy Györgytől, 1652. aug. 22-éről. Házat, szőlőt, kertet adományoz Padányi másként Fogas Gergelynek, anyja kamarásának, mint a ki már atyja s az ő idejében is több követségben forgott. Ez a Padányi Gergely vele és Zsigmond öcsésével a scola aulicaban nevekedett s kitünő tanuló volt. Fiatalon halt el s özvegyét Besseney Annát Jakabfalvy Miklós vette el.

Jakabfalvy Miklós Rákóczy Györgynek volt kedves és hű embere: bejárója, azaz kamarása. Először akkor találkozunk nevével, mikor az öreg György meghalt: azok közt találjuk, kiket Lengyelországba küldött a gyászoló család bevásárlásokért. Hogy a család ügyes embernek tartotta, mutatja Zsigmondnak 1651. aug. 16-án kelt levele, melyben ajánlja a fejedelemnek, hogy őt küldje Lengyelországba, mint olyan embert, »ki kétfelé is tud tekinteni.« Ezért is küldték többfelé követségbe. 1655. decz. végén Sebessy ment Varsóra, de minthogy sem németül, sem diákul nem tudott, Jakabfalvyt küldték utána. 1656. tavaszán panaszkodik György, hogy nem hall hírt róla, de aztán elékerült. Az 1658-iki vizályos évben, mikor György trónjáért folytatott küzdelmet, Mednyánszkyval együtt a nádornál járt követségben. Kitarzott a család mellett s azután, hogy György elesett, Báthory Zsófia mellett maradt, mint ennek kamarása. Nem sokkal György halála után egy kényes természetű követséggel ment Bécsbe, mint az özvegy fejedelem-asszony kamarása. A visszaesatolt két megyével Nagy-Bányát, Felső-Bányát és Madarászt is elfoglalták a családtól — ezeknek visszaszerzésével bízta meg. Az ezekről adott utasítás eredetije megvan a családi levéltárban. Ugyanott őriztetik folyamodása Báthory Zsófiához, melyben 500 frtot kér magának utalványoztatni; de csak 200 frtot kapott. Mindkét levél a Történelmi-Tárban fog kijönni.

Folyóügyekre kerülván a sor, titkár jelenti, hogy Báthory István lengyel király s erdélyi fejedelem halálának évfordulója alkalmából a Társulatunk elnöksége a Krakkóban székelő lengyel Akademiához átiratot intézett, melyre ez Akademia decz. 27-ről következő francia nyelven írt választ küldötte:

»Az Akademia elnökének és titkárának távolléte, kik mint képviselők lettek kiküldve a galicziai tartománygyűlésre, késleltette válaszunkat.

Mélyen meghatva a tisztelet jelei által, a nagy királyunk emléke és nemzetünk iránt tanúsított rokonszenvért, melyet önök hozzánk eljuttatni szívesek voltak: a tudományos Akademia siet élénk háláját kifejezni.

Az Akademia, egyetértve az egész honnal, áthatva azon érzelemről, hogy a történelem e szomorú időszak, egyedül csak esendben és áhítatlanban ünnepelhető meg kellőképen, elhatározta, hogy mindazt kerülni fogja,

mi ünnepélyes vagy csak szertartásos színezetet is nyújthatna István király halálának évfordulóján. Ezen halál, mely egy dicső korszak befejezését s egy hanyatló korszak kezdetét jelezi, csakis a gyászszertartás külső és nyilvános jelével újíthatott fel emlékünke méltó és komoly módon. Az Akademia egyetértve a közérzülettel, nem is óhajtotta azt másként megünnepelni. Jól érzi az Akademia minő kötelességet mulasztott el, mikor ez alkalomra nem rendezett egy erre vonatkozó kiadványt, de tudja mivel tartozik önmagának s rövid napok múlva hagyja el a sajtót egy, István király történetére vonatkozó kiadatlan oklevelek gyűjteménye. s ez lesz hivatva tanúbizonyságot tenni emléke iránti hűségünkről és némi részben hódolatunkról. Szerencsénk lesz e kötetet, mihelyt megjelent, önöknek uraim elküldeni.

Daczára, hogy elhatároztuk, kerülni mindennemű zajt és lármát ez évforduló megünnepelésénél, mindamellet örülünk és meg vagyunk hatva szomszédaink figyelve által. Ószintén köszönjük tehát önöknek a mult iránti megemlékezéseket s jelenlegi rokonszenvöket, melyet azon kérelemmel viszonzunk, hogy fogadják részünkről ugyanazon érzelmek élénk tolmácsolását.◀

Titkár jelenti még, hogy Bay Ilona a Magyar Történelmi Életrajzok számára 30 aranyat küldött. Bay Ilona ez évenként megújuló adományát, melylyel e vállalat emeléséhez járúl. ezúttal is hálás elismeréssel fogadta s köszönetét levélben is ki fogja fejezni.

Ugyancsak titkár jelenti, hogy Klekner Alajos száz forintnyi alapítványát befizette.

Évdiás tagokul felvétettek: *Brankovics* György lapszerkesztő, Bpest (aj. Szádeczky), *Rájner* Zsigmond ügyvéd, Bpest, (aj. a titkár). *Boga* Károly tanár, Bécs (aj. Thallóczy), *Radnay* Farkas püspöki titkár, Nagyvárad (aj. Czobor), *Scheffer* Ákos ügyvéd és *Baditz* Lajos kir. körjegyző Kapuvárt (aj. Hatvan Ferencz), *Fischer* Ignác, a casino-egylet könyvtárnoka, *Kohlmann* Károly tanár, és az állami polgári iskola, Kis-Marton (aj. Koleszár Mihály), *Béllint* Venant tanár, Győr, (aj. Börzsönyi Arnold), *Szukányi* Lajos, Csenger (aj. Nagy László), *Tóth* Sándor segédlelkész, Dobronak. dr. *Csécsey* Miklós ev. ref. lelkész Makón, a kereskedelmi akademia önképzőköre Pozsonyban. A m. k. állami tisztviselők központi egyesülete Bpesten (aj. titkár), *Sombory* Lajos, földbirtokos, Magyar-Nagy-Sombor (aj. Torma Miklós) Magyarai Antal. Veszprém, (aj. Véghelyi Dezső). Az unitarius főiskola tanári kara Kolozsvárt, *Vidovich* György esperes plébános Pecze-Szölösön, Biharmegye. (aj. Bunyitay Vincze), *Szt. Benedek*-rendi főgymnasium Sopronban, (aj. Horváth Kristóf.)

Pénztárnok bemutatja mult évi november havi számadását. E szerint

a bevétel volt	3315 frt 37 kr.
kiadás	181 » 10 »
	<hr/>
pénztári maradvány	3134 frt 27 kr.

Hasonlókép pénztárnok bemutatja múlt évi december havi számadását. E szerint bevétel volt . . . . . 21,642 frt 79 kr.
kiadás . . . . . 19,419 » 12 »

pénztári maradvány 2223 frt 67 kr.

Az alaptőke papírjainak névértékü összege 40,250 frt.

Pénztárvizsgálóknak felkéretnek, mint rendesen, Deák Farkas és Horvát Árpád r. tagok.

Végül elnök az alapszabályokra hivatkozva, a közgyűlés napjaúl f. évi februári ülést tűzi ki.

Jegyzőkönyv hitelesítőik kinevezése után több tárgy nem lévén, az ülés eloszlott.

MAGYAR TUD. AKADEÉMIA.

A M. tud. Akadémia Tört. Bizottsága múlt év végén egy hármas tagú albizottságot küldött ki, azzal a megbízással, hogy ez nyújtson be egy tervezetet arra nézve, hogy történetírásunk egyes részleteiben, továbbá a disciplinaris tudományokban hol mutatkoznak olyan hiányok, melyeknek betöltésére az írók és szakemberek figyelmét fel lehetne hívni?

Ezen bizottság megállapodott az egyes kérdésekre nézve s annak formulázására Hajnik Imrét kérte fel. Magát a javaslatot a decz. 17-iki ülés vette tárgyalás alá, hol következő kérdések kitűzését határozta el:

I. Okmánytári kiadványok:

1. Pozsony, Sopron, vagy Kassa diplomatariuma 1540-ig.
2. Erdélynek — de kivételével a székely és szász területeknek — birtok-, rendi- és kormányzati viszonyait az 1540—1711. időszakban feltüntető diplomatariuma.
3. Történetünkre vonatkozó regesták egyes hazánkkal sűrűbb összeköttetésben állott országok okmánytáraiból.

II. Magyar archontológia, vagyis az országos egyházi és világi méltóságokat, kezdve a főispánságtól, viselt egyének okmányilag igazolt sorozatai elkészítése. Esetleg egyes nagy korszakokból.

III. Monographiák. Kivántatik:

1. A középkori magyar egyházjog v. ennek egyes fontosabb részeinek története. (Patronatus; egyházi törvénykezés sat.)
2. A hadügyi szervezetnek története hazánkban a mohácsi vésztől 1715-ig; vagy legalább egy-egy generalatusé.
3. A Jobbágyság története a Mária-Theresia korában.
4. Valamely országos főméltóság (nádorság, tárnokság sat.) vagy hivatal (péld. m. kir. kamara) története.
5. Valamely magyarországi már kihalt, de a középkorban nagy szerepet vitt családnak (péld. a Rozgonyiak, Dóczyak, Drugettek, Bebekék) története, kivált a genealogia, a koronkénti birtok- és jogállás, valamint

társadalmi jelentőség szempontjából az egyes családtagok politikai szereplésének csak mellékes tárgyalásával.

6. Egyes országos jövedelmi ágak, péld. só-, vám-, városi adóügy történetét tárgyzó munkák.

7. A magyar korona melléktartományainak viszonya az anyaországhoz.

Felhivatnak azon írók és szakemberek, kik ezen kérdések közül egyikre vagy másikra reflectalni akarnak, hogy ebbeli szándékukat kész tervszel Pesty Frigyes bizottsági előadónál jelentsék be, a Tört. Bizottság elé terjesztés végett.

— A M. TUD. AKADEMIA Történelmi Bizottsága a múlt év végén elkészítette költségvetését. Több ez évben megkezdett editióját, u. m. Thalytól a Bercsényi család története; Báthory István Oklevéltára; Raguzai Okmánytár; I. Rákóczy György portai levelezése; Index Venzel Árpádkori új okmánytárához, be fogja fejezni; a magyar és erdélyi országgyűlési emlékekből egy-egy kötet fog kiadni; az Anjoukori Okmánytárból a VI. kötetet, Kammener és Velies defterei II-ik kötetét; Marczali II. Józsefnek III. és utolsó kötetét; Pesti történelmi helységnévtárát, Wenzel a mezőgazdaság történetét Magyarországon s Alvinczy Péter Okmánytára III-ik kötetét (melyet Gergely Sámuel fedezett fel s másolt le) fogja részben kiadni, részben nyomtatásukat megkezdeni. Ezenkívül elhatározta, hogy gróf Teleky József, a »Hunyadiak kora« című munkáját folytatni fogja s e munkával Csányi Dezsőt bizta meg, ki legelőbb a félben levő VI-ik kötetet fogja befejezni, s azután a 2-3 kötetre terjedő Okmánytárt kiadni s végül a munka VII-ik és VIII-ik kötetében a művelődés történetét kidolgozni — mely azonban egyúttal mint külön editio is a nagy közönség által megszerzhető lesz. A II-ik osztály költségvetésében Pócs Antal a Bányászat története II-ik kötetét s Fröhlich-től Magyarország hely- és néprajza az ókorban van felvéve. — Az Irodalomtörténeti bizottság Bayer József pályanyertes munkáját, a Magyar színészet történetét; az Irodalomtörténeti emlékek II. kötetét; a külföldi egyetemeken tanult magyarok névsorát; Szabó Károly nagy bibliographiája III-ik kötetét; Kazinczi összes művei I. kötetét; a magyar írók névtárát fogja sajtó alá adni. — Az első osztály a régi magyar költők tárából egy újabb kötetet: Heltai és Pesti meséinek újabb editióját; Ferenczytől a Magyar hírlapirodalom történetét s a Nyelv-történeti szótár I. kötetét fogja sajtó alá adni.

— A M. TUDOMÁNYOS AKADEMIA könyvkiadó vállalatából a jövő évben új három éves cyclus indul meg, hasonlóképp három sorozatban, melyben következő munkák jelennek meg. I. *Történelmi sorozat*. Sebestyén Gyula: Austria története. (Eredeti.) I. k. — Mac-Carthy Justus: Anglia története korunkban. Ford. Szász Béla. II. k. — Ranke Leopold: A római pápák, egyházuk és államuk a XVI. és XVII. században. Ford. Lehr Albert. III. k. — Ratzel Fridrik: Az ember és a föld. (Anthropo-geographia.) Fordítja Simonyi Jenő. — Sorel: Európa és a forradalom. Fordítja Szathmáry György. Thierry Amadé: Elbeszélések a római történelemből. Fordítja Öreg János.

1. Szent Jeromos : a keresztény társadalom nyugoton. 2. Aranyszájú Szent János és Eudoxia császárné: a keresztény társadalom keleten. — II. *Irodalmi sorozat.* Beöthy Zsolt : A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. (Eredeti.) II. — Heinrich Gusztáv : A német irodalom története. (Eredeti.) II. III. k. — Simonyi Zsigmond : A magyar nyelv eredete, története és jelen állapota. (Eredeti.) — Sainte-Beuve : Irodalmi és történelmi arcképek. Villemain Ferencz : Pindar. Fordítja Csiky Gergely. — III. *Jog- és államtudományi sorozat.* Concha Győző : Újkori alkotmányok. (Eredeti.) II. III. — Medveczky Frigyes : Társadalmi elméletek és eszmények. Történeti és kritikai adalékok. (Eredeti.) — Berryer Péter Antal : Válogatott törvénytudományi beszédei. Ismereteti és fordítja Tóth Lőrincz. — Leroy-Beaulieu : A collectivismus. (A socialis elméletek jelen állása.) Bevezeti Kautz Gyula. — Taine Hyppolit Adolf : A jelenkori Franciaország alakulása. A Forradalom új kötete. — A könyvkiadó vállalat első sorozatából évenként nyolczvan ív, a másodikhól hatvan ív, a harmadikból ötven-hatvan ív, angol diszkötésben fog 30—30 íves kötetekben megjelenni. Az első sorozat egy évfolyamának ára négy, a második és harmadiké három-három forint. Ezenkívül az angol vászonkötésért kötetenként 40 krajczár fizetendő. Egy-egy évfolyam aláírási ára előre bérmentve küldendő ily cím alatt : Hornyánszky Viktor akadémiai könyvkereskedése Budapesten, az Akadémia épületében.

VIDÉKI TÁRSÚLATOK.

— A SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT f. évi jan. 7-én tartott választmányi gyűlésén Dr. Demkó Kálmán társulati titkár jelentést tett arról, hogy Szepesmegye monographiája egyes részleteinek megírására eddig tizenegy munkatárs vállalkozott. A szepesi püspök (Császká György) saját papsága köréből Liptay Ferencz nagyprépost elnöksége alatt egy bizottságot alakított, melynek feladata a szepesi prépostság és püspökség történetének megírása. A nagyobb szabású történeti művet Császká György püspök latin nyelven saját költségén fogja kiadni s ugyanazon bizottság Szepesmegye monographiájába, a történelmi társulat által megállapítandó keretben magyarul fogja kidolgozni a szepesi prépostság és püspökség történetét. A nemeslelkű főpap ezen résznek nyomtatási költségeit is magára vállalta s ezen célra 1000 forintot ajánlott föl. A megye városai a monographia kiadásának költségeihez eddig 975 frtot ajánlottak meg, mely összeg Szepesmegye fő- és alispánjának buzgólkodása mellett remélhetőleg rövid idő alatt tetemesen növekedni fog s lehetővé lesz a négy nagy kötetre tervezett monographia kiadása.

Ugyanazon gyűlésen elhatározta a választmány, hogy a löcsei Szt.-Jakab templom szentély-falfestményeire vonatkozólag elfogadva az archaeologiai értesítő 1886. évi október 15-én megjelent cikkben foglalt tanácsot, a megrongált festményeket Daberto Felix fresco-festész által

megtisztíttatja a még rajta levő mészkéregtől s azután stilszerűen készí-
tendő falszöveggel vagy szétnyitható fatáblákkal védi meg a romlástól.
Ezen célra a szepesi püspök az 1885. évi sept. 17-én tartott közgyűlésen
megajánlott 500 frtot átadja a szepesmegyei tört. társulatnak. A szepes-
csüttörtökhelyi gótizlésű kápolna restaurációjára Gmitter Alfons minorita
házfőnök eddig 3400 frtot gyűjtött, mely gyűjtéshez Császká György
püspök 500 frttal járult. A kápolna restaurációja tervének elkészítésével
a műemlékek országos bizottsága Steindl Imre műegytemi tanárt bízta meg.

A társulat a folyó évben is ad ki évkönyvet. Az évkönyv kiadási
költségeinek fedezésére Császká György szepesi püspök 100 frtot adott
át az elnöklő Csáky Albin főispánnak.

Szepesmegye derék püspöke ezen tetteivel követésre méltó nemes
példát mutat arra, hogyan kell pártolni a hazai történetírás és köz-
művelődés szerény anyagi viszonyok közt dolgozó vidéki munkásait.
Ily fenkölt gondolkozású főpap pártolása mellett biztos kilátás lehet a
buzgón dolgozó szepesmegyei történelmi társulat sikeres működésére.

IRODALMI SZEMLE.

— ASBÓTH JÁNOS »Bosznia és Hercegovina. Utirajzok, tanulmányok«
cím alatt egy nagyobb díszmunka első kötetét bocsátotta közre. Kállay
társaságában négyszer fordult meg ez országokban, hosszabb ideig tartóz-
kodott ottan, s hivatalos állásánál fogva alkalma nyílt nemcsak alaposan
megismerni ez országokat, de oly adatokhoz is hozzájutni, melyek másra
nézve hozzáférhetlenek, vagy legalább is nehezen megszerezhetők. E ked-
vező körülményt jól felhasználni tudni magában is érdem — s Asbóth
igen jól felhasználta. Mert jól meglátni, tudni valamit, az is mesterség s
épen nem kis mesterség. Az bizonyos, hogy Bosznia ismeretét hatalmas
lépéssel vitte előre. Asbóth régi író, jól forgatja a tollat, valaha elismert
journalista volt, foglalkozott szépirodalommal, jó ízlése van, s szépen ír. Egy
pár év előtt közölt a *Budapesti Szemlé*-ben egy feltűnést keltett czikket
a bogumilokról, mely arról az oldalról mutatta be őt, melyről legkevesébbé
ismertük: t. i. mint alapos történet-buvárt. Ez jó ajánlat volt könyvére
nézve, — mert ha valaki Boszniáról jó képet akar adni, minduntalan vissza
kell a historiába tekintenie: s e részben Klaič munkája daczára sok a tenni
való, kivált ha az író Bosznia és Magyarország egymásra hatását nem
akarja csak felületesen tárgyalni. Annak a várákozásnak, melyet a *Buda-
pesti Szemlé*-ben közölt czikkével felköltött, megfelelt Asbóth. Ugy látszik,
hogy a bosnyák történet forrásait, amennyiben azok egy író rendelkezésére
állanak, jól ismeri, olvasta az írók munkáit, kik ez országban megfordultak,
de sem ezek, sem történetik nem praeoccupáltak. Egészen függetlenül
saját meggyőződéséből vonta le következtetéseit s mondta ki ítéleteit. Épen
ezért többször jön ellenkezésbe azokkal, melyek előtte elmondattak, — de

aztán tudja is indokolni eltérő nézeteit. Nem fogunk részletekbe bocsátkozni: az behatóbb bírálat dolga. Mi csak a tényt akartuk constataálni. De ha mi e folyóirat feladatából kifolyólag a könyvnek ezt az oldalát ki is emeltük, kötelességünknek tartjuk megjegyezni, hogy a historia abban csak annyi helyet foglal el, a mennyit kell. Össze van az kötve azokkal az emlékekkel, melyeket ő lát s melyeket meg kell magyaráznia. Mert pl. ki tudná megérteni a bogumilokról írt szép fejezetet, a ki nem tudja, mik voltak a bogumilok? Ez az oka, hogy a historiai vonatkozásuk daczára a munka mégis útirajz — vonzón érdekesen írt útirajz. Leírásai bevezetnek az ottani társadalmi élet középebe, megismertetnek a nép szokásaival, erkölceivel, költészetével, bemutatják a jelen viszonyait, a természet megragadó szépségeit, azokat a városokat, melyekben kelcti élet pezseg. Gyönyörű képeiben szemléljük gazdagságát történeti emlékekben, szép vidékeit, kiváló helyeit, pitoresk városait. Ilyen kép pedig sok van benne: 53 egész oldalos és 184 szövegrajz. Irodalmunkra nézve nyereségnek tartjuk e munkát, mely az újabb időben sokat emlegetett országgal ismert meg.

— SZINNYEI JÓZSEF naplójegyzeteit »Komárom 1848—49-ben« című 33 ívre terjedő vaskos kötetben kiadta. Gazdag tárháza ez Komárom történetének a forradalom alatt, s azon fontos szerepnél fogva, melyet e vár nemcsak ez időben, hanem még utána is egész a capitulatióig játszott, kiválóan érdekes. A napló folytonosságát, magyarázó részletek szakasztyák meg, melyek nemcsak annak magyarázatára szorítkoznak, hanem a munka történeti részét is képviselik. Hat terjedelmes fejezetre van osztva, melyet a vár átadására vonatkozó egyesség, s a vár 48—49-iki pénzügyeinek rajza követ. Mintegy függetlenül a Komáromban szerepelt kiválóbb emberek élet- és jellemrajzait s a 37-ik zászlóalj történetét közli, melyben ő is szolgált. Emelik a munkát Klapka arcképe a parancsnokok aláírása s Komárom térképe. Bezárja egy igen gazdag, kitünően szerkesztett név- és tárgymutató. Bővebben is visszatérünk rá.

— STAMPFEL pozsonyi kiadó két vállalatát: a »*Magyar Helikont*« s a »*Magyar Hölgyek életrajzát*« bezárta. Az első hatvan, az utóbbi tíz füzetben látott világot s ebből az utolsó az épen most jelent meg: Kisfaludy Atala életrajza. Minden füzet egy, némelyik két életrajzot tartalmaz s önállóan, valamint együttesen, az első hat, az utóbbi egy kötetben is kapható. A könyv becsét illusztrációk emelik: arcképek, születés-helyek s más rajzok. Az életrajzokat ismert nevű írók dolgozták: nemcsak a fiatalok, hanem az idősebbek közül is. Gond van fordítva a szép és olvasható előadásra s most részletesebb ismertetésbe azért sem bocsátkozunk, mert annak idejében szólunk az egyes életrajzokról. Így a mint együtt vannak, egész Pantheont képviselnek. Még csak azt jegyezzük meg, hogy a Helikon két osztályból áll: írók és államférfiak osztályából -- amaz négy, ez utóbbi két kötetben. Minden egyes kötet ára díszes kötésben 3 frt.

— ZIMMERMANN, a szász nemzeti egyetem levéltárának igazgatója bevezetvén a levéltár rendezését, annak szakszerű ismertetését »Das Archiv

der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation« cím alatt kiadta. Magának a levéltárnak rendezése mint több ízben ott tett buvárlataim alatt volt alkalmam tapasztalni, kitűnő, s az ismertetés igen jó képét tárja fel előttünk annak a nevezetes kincsnek, mely ott őriztetik. Zimmermann szakember a Sickel iskolájából s ez alapos munkáján meg is látszik. Tulajdonkép a rendezés nagyjából már 1877-ben kész volt s akkor Zimmermann a Löher-féle »Archivalische Zeitschrift«-ban adott ki egy ismertetést. A rendezést azóta tökéletesebbé tevén, úgy adta ki jelen munkáját. Magok az okmányok külön szekrényekben czélszerűen úgy vannak felállítva, hogy a pecsétek ne romolhassanak. Külön osztályokat képeznek az acták, protocollumok, számadási könyvek, kéziratok, repertoriumok, törvénykönyvek s a kézikönyvtár. Óhajtható volna, hogy a Zimmermann példáját a többi levéltárnokok is követnék.

— SZERÉMI GYÖRGYRŐL, kinek életét a folyóirat múlt évi folyamában saját emlékirataiból összeállítva közölte *Dudás Gyula*, most ugyanő kütfő tanulmányt adott ki. Ismerteti a mű tartalmát és nyelvezetét, forrásait s azok hitelességét, chronológiáját, emlékiratainak hiányát s végül jellemzi és megállapítja a helyet, melyet forrásaink közt elfoglal. Jól átgondolt és megírt munka. Szerémi munkája bizonyos tekintetben páratlanul áll kütfők közt. Csaknem egyedül ő az, kitől kortársainak felfogását és gondolkodását megismerhetjük, mert nem annyira az aristocratiában, hanem inkább a nép közt élén, ettől nyerte benyomásait. Igaza van *Dudásnak*: ha ő művét magyarul írja, túlszárnyalta volna minden kortársát — hisz az ő latinsága sem egyébb, mint egy kedves memoire, magyar észjárás és szószervezet latin szavakkal előadva. Jó fordításban nagy hatást tenne. *Dudás* pedig jó munkát végezne, ha a többi forrásokat is kütfőkritikai szempontból tanulmányozná.

— DR. WAGNER LAJOS tagtársunk Pozsonyban Báthory István lengyel király halálának háromszázados évfordulója alkalmával »Pozsonyvidéki Lapokban« egy tárczaecikket adott ki s azt külön lenyomatban is közzétette. Rövid bevezetésben futólag megemlíti, hogyan jutott Nagy-Lajos a lengyel trónra, hogyan lett leánya Jagelló nejevé s áttér Báthoryra, kinek lengyel királylyá választását s halálát főbb vonásaiban ismerteti. Alkalmi ecikk — de jól írva s ügyesen összeállítva.

— GyÖRFFY LAJOS egy kis, csinosan kiállított s képekkel illusztrált munkában megírta az esztergomi basilica történetét s leírását. Ismerteti egyes részleteit s ennek, valamint a korábbi templomoknak rövid történetét adja. Leírja a basilica s a hozzá tartozó gyűjtemények nevezetességeit. s jó kalauzül szolgál az oda utazóknak.

— SURÁNYI JÁNOS »Gerbert és kora« cím alatt Győrött egy 146 lapra terjedő történeti tanulmányt adott ki. Jól ismeri és jól felhasználta a gazdag Gerbert-irodalmat: csak egyet nem használhatott fel, az *Ipolyiét*, kinek munkája a *Magyar Koroná*-ról akkor látott világot, mikor az övé megjelent. E munka nemcsak mint gonddal és szépen írt tanulmány, hanem

azért is érdekelt bennünket, mert ő mint Sylvester pápa volt az, ki szent Istvánnak a koronát adta. S éppen ezért érdemes volt a mi közönségünknek is bemutatni annak a kiváló tudósnak és philosophusnak életét, ki oly döntő befolyást gyakorolt hazánk sorsára.

— »A POSTAINTÉZET MAGYARORSZÁGON« című munkának, melynek 3 első füzetét múlt számunkban bemutattuk olvasóinknak, immár az utolsó 4-ik, az egész munkát bezáró füzet is megjelent. Míg az előbbi füzetek a postaintézet történetét vázolják: ezen utolsó füzet, az egész munkának második része, a ministerium felállításától napjainkig terjedő alakulásokat adja elő. A könyvet Hüberth Károly írta.

— DR. TÖRÖK ISTVÁN tanár a népiskolák számára »Magyarország Története« című munkát írt. Török neve nem ismeretlen olvasóink előtt, a *Történelmi Társ*-ban megjelent kutatásai mutatják, hogy forrás tanulmányokkal is foglalkozik. Stílusa világos és tiszta, előadása magyaros és keresetlen s a gyermekek felfogásához alkalmazott. Történetét 1867-ig hozta le, s egy rövid alkotmánytannal zárta be.

— TEUTSCH erdélyi szász püspök munkája, a reformatio története az erdélyi szászföldön, immár 6-ik kiadásban jelent meg. Tulajdonképen a reformatio behozatalának s megszilárdulásának történetét adja elő a XVI-ik században, az újabb kutatások adatainak felhasználásával, de röviden s a nép által is megérthető tiszta, világos előadásban.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

— A »HAZÁNK« VI. kötetét fejezte be múlt évi decz. füzetével. Újabbkori történetünknek több kérdését világította meg eddig is e folyóirat, mely mind inkább szélesebb körben hódít tért. A jelen füzetet *Höke* Lajos veterán írónk nyitja meg, a ki emlékei elbeszélésében immár: a függetlenségi harc történetéig jutott. *Torma* Károly gróf Gyulai Ferenc tábornok emlékirataiból az 1775—83 évek közti részt közli. Legérdekesebb benne II. József császár Erdélyben utazása elbeszélése. *Thim* József folytatja Szerbia és a magyarországi-szerb mozgalom ismertetését Risztics János szerb miniszter művéből. Végül *id. Szinyei* József komáromi naplójegyzeteihez mintegy kiegészítőül élet- és jellemrajzokat nyújt a Komáromban szereplő jelesb férfiakról. Közleményeinek egyik legérdekesebb szakasza. Mellékletül a komáromi 1848—49-iki parancsnokok névaláírását nyújtja hasonmásban, kár hogy kisebbítve.

— A »TURUL« negyedik évfolyamát fejezte be múlt évi negyedik füzetével. Az ifjú társulat, melynek közlönye, anyagi és szellemi erőben folyvást gyarapodik. Alaptőkéje közel 10,000 forint, szellemi munkásai egyre szaporodnak. E füzetet br. Nyáry Albert emlékezete nyitja meg *Deák* Farkastól s *Ipolyi Arnold* necrologja zárja be. *Nagy* István a Chontus család czímerét ismerteti 1418-ból, tanulságos heraldikai észrevételeket

füzvén a szimnyomatban is bemutatott czímerhez. *Dr. Karácsonyi János* a kerekegyházi Laackfyak családfáját állítá egybe. *Csergheő Géza* a Ratold nemzetség czímeréről (hársfa levél) értekezik (öt rajzzal). *Dr. Szombathy Ignác* a megmagyarosodott dunántúli gróf Laszberg családot és genealogiáját ismerteti (három czímrajzzal). A kisebb közlemények között a Szelestey-család, úgy szintén a felső-gechei Gechey-család történetéhez és nemzedékrendjéhez találunk adatokat, az utóbbi *Csoma Józseftől*. *Szabó János* a csiffi Csiffy családot ismerteti. *Melczér István* nagyon figyelemreméltó felszólalást intéz a családi levéltárak érdekében, *Lehóczky Tivadar* hasznos munkát végzett a Bereg megye levéltárában levő czímeres és nemes levelek lajstroma összeállításával. Követendő példa a többi megyéknek is. A tárczában még a Némethy családok történetéhez találunk adatröplékokat (egy czímer-rajzzal.) — E füzetben olvasható a titkári jelentés is a társulat múlt évi eredménydús működéséről, a mely biztos záloga a társulat további gyarapodásának s a jövő év sikereinek is.

— A »KERESZTÉNY MAGYETŐ« deczemberi füzetében sok beces egyháztörténelmi adattal találkozunk. *Kőváry László* első czikke, »a keresztény család hivatása« egy kis történet-philosophiai eszmegazdag elmélkedés: futólagos pillantás a vallásos érzet hanyatlásának történetére. *Dedk Miklós*, XVIII-ik századi unitarius halotti-beszédeket ismertet s nemcsak jellemzi azok szellemét, hanem irodalomtörténeti adatokkal is értékesíti czikkét. Az »egyháztörténelmi adatok« című rovatban két közlemény van. *Benczédi Gergely* közli a kolosvári (akkor egészen unitarius) tanács folyamodását a fejedelemhez. A tanács neszét vévén, hogy a fejedelem a templomot és iskolát azon ürügy alatt, hogy ők szombatosok volnának, el akarja foglaltatni, kéri, hogy miután ők nem szombatosok, fordítsa el a fejedelem e veszélyt rólok. A folyamodás kelet nélküli s *Benczédi* kelte idejét 1608. vagy 1609-re teszi. Ugy hisszük, igaza van s a folyamodás 1608. őszén kelt. Mint tudva van, *Báthory* az unitáriusok óvári templomát a reformáltaknak adományozá, s a nov. országgyűlés első artikulusa elég burkoltan megerősíté ez adományozást — a folyamodás tehát valószínűleg ezzel áll kapcsolatban. Vajjon nincsen-e az egyháztanács levéltárában még több e tárgyra vonatkozó írás is? *Koncz József* egy igen érdekes pört közöl 1672-ből, melyet a nagy-teremi reformáltak s unitariusok folytattak a templom felett. Kapjuk az egész tanúságos és érdekes per lefolyását, melyhez hasonló abban az időben több fordulhatott elő. *Benczédi Gergely* folytatja az »unitarius halottak és temetések« című közleményét, mely kivált a XVII-ik század chronológiájához szolgált beces adatokat.

— »ARMENIA MAGYAR-ÖRMÉNY HAVI SZEMLE« című alatt *Szamosújvárt Góvrik Gergely* és *Szongótt Kristóf* szerkesztésében egy új havi folyóirat indult meg, választékos és érdekes tartalommal, ügyesen és tapintatosan szerkesztve. Apróbb czikkekből van összeállítva, melyek közt több históriai tartalmú közlés van. A hazafi szellem fentartását az örmények közt s az

örmény cultura ismertetését a magyarok közt, tüzte ki feladatúl s megérdemli, hogy pártoltassék. Rövid tájékoztató bevezetés után következik *Molnár Antal* cikke »Örmények Buda visszafoglalásánál« cím alatt, melyben Gábor örménynek Diodatohoz Bécsbe az ostromlott város helviszonyairól írt leveleit — melyek a kiállításon láthatók voltak — közli. *Patrubány Lukács* nagyobb tanulmányából az erdélyi örmény családnevekről közöl részleteket, egy pár tatár s egy pár lengyel szóból származott nevet mutat be. *Szongott* a magyar-örmény együletet ismerteti. *Simony* az utolsó örmény-királyról, VI-ik Leóról, ki a keresztes-háborúk alatt veszté el trónját, *Farao Simon* az örmény betűk feltalálásáról, *Goerik* Cheronai Moscsról közölnek cikkeket. A füzetet változatosan összeállított apróbb közlések s örmény-lapok szemléje zárja be.

— A MAGYAR ZSIDÓ SZEMLE januári füzetében *Kohn* Sámuel folytatja nagybecsű s rendkívül sok új és érdekes adatot tartalmazó tanulmányát a szombatosokról s e füzetben a szombatoság első korszakának irodalmát kezdi ismertetni. Így összeköttetésbe hozva a szombatos irodalmat a zsidóság azon korbéli irodalmával, egész új képet nyer az a nevezetes mozgalom, mely Erdélyt sok időn át koronként forrongásba tudta hozni.

— A »LUDOVICA ACADEMIA KÖZLÖNYE« 1886. decz. füzetében *Olchváry Ödön* honv. főhadnagy folytatja Hunyady János hadjáratai leírását, s jelen közleményében a *nyómvári ütközetet* tárgyalja hadászati szempontból. Amennyire a történeti adatok alapján lehetséges, megállapítja a két napig tartó véres ütközet lefolyását, a magyar és török hadsereg hadállását és mozdulatait, Murád szultán eselfogásait, melyekkel Hunyadyt erődített magaslaton levő állásából, hol Castriotát bevárni akarta, kicsalta a nyílt térre, a hol aztán a török seregre nézve kedvezőbb helyen vívták a sokáig eldöntetlen, eleinte a magyar seregre kedvező s utóljára is csak a török sereg ötszörte túlnyomó száma miatt elvesztett esatát. Legérdekesebb *Olchváry* e közleményében a párhuzam Hunyady és Murád szultán mint hadvezérek között. Az egykorú idegen történetírók némelyike ugyanis Murád nagyobb hadvezérnek mondja Hunyadynál. *Olchváry* kimutatja, hogy bár a szultán tapasztalt, vitéz és szerencsés hadvezér vala s eszközeit illetőleg rendkívüli előnyben volt Hunyady felett, mint a hatalmas török birodalom korlátlan uralkodója — mégis messzire mögötte állott a szerény hatalmi eszközökkel rendelkező s csupán maga erejére támaszkodó kormányzóval szemben, mint strateda, mint hadvezér. — A füzet többi közleményei modern dolgokról szólnak, így *Máróssy* János altábornagy: a földandár szervezéséről; *Kerner* Pál: a lovasságról és harcászatairól; dr. *Györgyevics* Vladán: a szerb-bolgár háború történetéből az egészségügyi szolgálat körül felmerült hiányokat és tanulságokat állítja össze. A kisebb közleményekből kiemeljük *Domaiczky* István három kisebb eszmefuttatását: a háborúk mellözhetlen voltáról, a hadi-sikerről, végül a hadi dicsőségről és megörökítéséről.

— A FIGYELŐ múlt évi utolsó fizete az előbb megkezdett dolgozatok folytatásán kívül három új közleményt hoz. És pedig *Kálmán* Farkastól »Adalékok a XVI. és XVII. század irodalomtörténetéhez« cz. a. a magyar nemzeti ének-irodalomról szóló tartalmas és eredményeiben sok új szempontot és ítéletet mondó értekezést. »Közvetlen vizsgálat és személyes tapasztalat« után indul s nem egyszer czáfolja Toldy Ferencz, Bogisich és Bartalus állításait, főkép a régi magyar protestans énekeket illetőleg. Kutatásainak végeredménye, hogy a magyar ének a magyar templomokban a reformációval támadt fel újra; a mi azelőtt volt, az a latin misének pusztá fordítása. Értekezése mutatvány sajtó alatt levő munkájából, mely a XVI. és XVII. század összes ének-irodalmát kimerítően tárgyalja. *Szilágyi* Sándor: az »Erdélyi Muzeum« cz. tud. folyóirat keletkezésének történetéhez közöl becses adalékot Döbrentey Gábor ama körlevelével, melyet ő akkor küldött szét. (1810.) midőn az Erdélyi Muzeum kiadását elhatározta. A körlevél közli a mecenasok névsorát (kiktől a két füzetért szükséges 800 frtot remélte) s az írók lajstromát, kik első dolgozótársai voltak. *Könyv* Lajos, Lantos Sebastyénre vonatkozó okleveles adatokat közöl a kassai levéltárból 1561-ből. Tinódi 1557-ben már nem élt, özvegye 1559-ben már Pozsgay György felesége — s ime 1561-ből több oklevélben emlegetnek egy Lantos Sebastyént, a ki szintén »éneket mondott és hegedült.« Tehát ez a Lantos Sebastyén nem Tinódi — hanem egy új, eddig ismeretlen dalmok.

— A »MAGYAR NYELVÖR« mult év folyamát XII-ik füzetében ismeretes rovatain kívül több becses értekezéssel végzi; többek közt *Frecskay* János a közéletben mindennaposá vált idegen szavak használatát támadja meg s jó magyar szavakkal való helyettesítéseket ajánlja. *Horváth* Balázs a jászóvári prémontréiek levéltárából újabb nyelvtörténeti adatot közöl.

— Az »UNGARISCHE REVUE« meglepéssel tekinthet vissza múlt évfolyamára, melyről utolsó füzetében általános tartalomjegyzék által számol be. Szerkesztői: Hunfalvy Pál és Heinrich Gusztáv buzgalommal működtek azon, hogy a külfölddel a magyar irodalom újabb termékeit megismertessék. A füzet első közleményei a múlt akadémiái nagygyűlés elnöki megnyitójának, titkári jelentésének s értekezéseinek van szentelve. Ezeket követik *Schwickernek* a középkori Budapestről írt czikke, *Heinrich* Gusztáv értekezése a magyar Faustról, *Weber* Alberté Hunfalvy János általános földrajzáról, *Ábel* Jenőé a budapesti akadémiái könyvtár ösnyomatványairól. Ugyancsak *Heinrich* Gusztáv egy régi (XVII. sz.) német dalt közöl a nemzeti muzeumból: a nagyváradi kapitány leánya dala cz. a.; ismerős német dalmak az eddigieknél régibb szövege ez, magyar helyhez fűzve történetét. A füzetet a tud. társulatok gyűléseiről és felolvasásairól szóló jelentés és könyvészeti rovat zárja be — hasznos tájékoztatóul a külföld számára.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Köhler, Die Entwicklung des Kriegswesens und die Kriegsführung in der Ritterzeit vom XI. Jahrhundert bis zu den Hussitenkriegen. II. kötet. Von der Mitte des XIII. Jahrhunderts. A tudós tábornok ez új művének következő fejezetei vágnak a hazai történet keretébe: a 2-ik fejezet (»Morvamezei csata«), a 4-ik (»A göllheimi ütközet«), az 5-ik (»A mülhdorfi csata«), és a 16-ik fejezet, mely a nikápolyi csatával foglalkozik.

Archiv für österreichische Geschichte. LXVIII. köt. 2. füz. *Leivicki, Ein Blick auf die Politik König Sigismunds gegen Polen in Bezug auf die Hussitenkriege seit dem Kämarker Frieden.*

Sybel, Historische Zeitschrift. 1887. 57. köt. 1 füz. *Huber, Geschichte Österreichs* II-ik köt. Ismertetés Loserth-tól. (127. l.) — *Schober, Quellenbuch zur Geschichte der österr.-ungarischen Monarchie.* Ismertetés (129. lap). *Pič, Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage.* Ismertetés Loserth-tól. (174. l.) *Hormuzaki, Fragmente zur Geschichte der Rumänen.* Ismertetés Loserth-tól. (176. l.)

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. Kiadják a berlini történeti társulat megbízásából *Hermann J., Jastrow J. és Meyer Edmund. V. évfolyam. Az 1882. évi irodalom.* (Berlin. Mittler. 1886. 22 Mark.) — E rendkívül fontos, a maga nemében páratlan és nélkülözhetetlen nagy vállalatból megjelent új kötet létrehozásán közel 70 szakférfiú fáradozott, kiknek munkálatait kor és nemzetek szerint a hármas szerkesztőség egységes szempontra alá rendezte. — Az 1882. évben megjelent magyar történeti irodalmat *Schwicker* ismerteti. (II. rész. »Középkor.« 416 lap és III. rész. »Újkor.« 136 lap.) Magyar vonatkozású könyvet és értekezést találunk azonban más fejezetekben is. Igy pld. *Redlich* értekezése több osztrák forrásról az 1264—1279. évekből. (megjelent a *Mittheilungen für österr. Geschichtsb.*) *Werunsky műve IV. Károlyról.* (II-ik köt.). *Busson és Köhler értekezései a dūrneruti csatáról.* (II. 59.) Továbbá az ezen, a Habsburg családra nézve oly fontossá vált csatának 600 évi jubilauma alkalmával megjelent »*Festschrift*«, melyben több ausztriai történészek tollából származó értekezés található. Ezek között legfontosabb *Zeissberg* értekezése Habsburgi Rudolfról. (II. 59. és 189.) *Sauerbrei* bizanci forrástanulmánya (II. 292.), *Hertzberg, »Geschichte der Byzantiner«* ez. műve. (II. 294.) *Minieri-Riccio* II. Anjou Károly és Martell Károly és családjuk tagjairól közölt okleveleket. (II. 325.) *Ljubic, »Monumenta spect. hist. Slavor. Meridion.* XII. kötete. (II. 333.) *Giomo Giuseppe: Le rubriche dei Libri Misti del Senato perduti.* (II. 332.), mely elveszett »Misti« című felíratai számos helyen hazánkat emlegetik. *Scheltz* cikkei Lausitz-ról Utószülött László, I. Mátyás és a Jagellók korából. (II. 410.) *Rezek* értekezései Csehországról, II. Ulászló és II. Lajos idejéből (u. ott.) Zittai Péter-nek »*Chronicon Aulæ Regiæ*« új kiadása Loserth-tól. (II. 411.) *Thürheim* gf. műve *Starhemberg Ernő*-ről, Bécs városának védelmezőjéről, ki 1664 óta Montecuccoli alatt

a törökök ellen, később pedig Rákóczy Ferencz ellen harczolt. (III. 19--20 l.). Starhemberg érdeme, hogy 1697-ben Szavoyai Jenőt nevezték ki a törökök elleni fővezérnek Magyarországon. Említendő még a *Zwiedineck-Südenhorst* által kiadott napló Budavár ostromáról. (III. 20.) Több Poroszországról szóló mű is említendő. (III. rész. 5. 6—7. fejezet.) *Újkorra vonatkozó osztrák-irodalom áttekintése Loserth-től.* (III. 240. s köv. lap.) *Mária-Terézia levelezése gyermekeivel és barátjaival.* Kiadta *Arneht.* 4 kötet. (III. 243.) Több *II. József-ről* szóló munka. (III. 244.) A *Századokban* már ismertetett munkák Bécs ostromáról és az 1683. évi török hadjáratról és Szobieski-ről. (III. 245.) Több mű *I. Ferencz* uralkodásáról. (III. 247.) *Gf. Scherr-Thosz emlékiratai* (III. 248.). *Dankó* esztergomi kanonok műve *Dürer* művészetéről, mely német nyelven is napvilágot látott. (II. 71.)

Johannes Janssen, Geschichte des deutschen Volkes. E fontos műből megjelent immár az V-ik kötet, mely az 1580—1618. évek közötti korszakot tárgyalja. Szerző több helyen szól a magyar viszonyokról. Így a Rudolf korabeli török háborúkról (111. s. k. l.), Bocskay István felkeléséről (245. l.)

Die Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. II. Seric. 2. köt. 1886. Az utolsó fejezet az 1709. évi magyar eseményeket tárgyalja.

A badeni történelmi bizottság elhatározta, hogy *Badeni Lajos örgróf* hadtörténelmi naplóit az 1693—1697. évekből kiadja. A kiadást Schulte-ra bízták.

Historisch-politische Blätter. 1887. évf. 99. köt. 1. füz. — *Römische Denkmäler zur Geschichte der Rückeroberung von Ofen im Jahre 1686.*

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM,

A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1886. DECEMBER.

Alsó-fehérmegyei történelmi-, régészeti- és természettudományi egyesület egyik okmánya. (1886-ból.) *Politikai Szemle* 16. 17. sz.

Aradmegyei múzeum-egyesület alakítása érdekében. *B. L. (Bátaszéki Lajos)* *Aradi Közlöny* 312. sz. — Hozzászólás *N. (Námenyi T. Lajos)* *Aradi Közlöny* 322. sz.

Báthori István emléke. *Egyetértés* 344. 345. sz. *Függetlenség* 343. sz. *P. Napló* 343. sz. — y — ö. *Szabadság* (Székesfehérvár) 154. sz. — *Báthoryak genealogiája.* *Újoesz* 50. sz. — *Báthori-ünnep* *Krakóban.* *Egyetértés* 347. sz.

Bosio, az alapos történetíró. *M. Állam* 334. sz.

Burány Gergely, dr. A rómaiak hírlapjai. *Esztergom és Vidéke* 98. 99.

Csák Alajos. Emlékbeszéd *Báthory István* halálának háromezázados évfordulóján. *Szülőgy-Somlyó* 50. sz.

- Czobor Béla, dr.* Egy magyar kisasszony kelengyője. *Szabadság* (Nagyvárad.) 275. sz.
- Décsényi Gyula.* Vincze mester. (Egy nagybányai plébános a XV. századból.) *Nagybánya és Vidéke* 51. sz.
- Dudás Gyula.* A vidéki múzeumokról. *P. Napló* 353. sz.
- Egyháztörténeti adalékok.* XI—XVIII. *Prot. Közlöny* 48. 49. 52. sz.
- Érsekújvár történetéből.* (Néhány lap —) *Érsekújvár és Vidéke* 49. sz.
- Érsebet* (Szent) megkoronáztatása. *Vasárnapi Ujság* 43. sz. képpel.
- Ferenzi Gyula.* Gazda és cseléd a régi görögöknél. *Hunyad* 52. sz.
- »*Fraknoi Vilmos.* XI. Ince pápa és Magyarország főlzabadoítása a török uralom alól. *Ism. Irod. Szemle* 12. sz.
- Gyulai Rudolf.* Archaeologiai séta Ács felé. *Komár. Lapok* 50. *Komáromm. Közlöny* 49. sz. — Archaeologiai séta (Szőny felé) *Kom. Lapok* 51. sz.
- Hevesmegye monográfiája.* *Gyöngyös* 52. sz.
- Hódmezővásárhely történetéhez.* *Vásárhely és Vidéke* 46—49. sz.
- »*Ipolyi Arnold.* A magyar szent korona története. Bpest, 1886. « *Ism. Vasárnapi Ujság* 44. sz. rajzokkal.
- Irmei Ferenc.* Magyarország Budavár visszafoglalása korában. *M. Salon* V. 186. l.
- »*Iványi István.* Szabadka szabad. kir. város története. « *Ism. D. R. Bajai Híradó* 9. 10. sz.
- Kalendáriumokról.* (Valami a ---) *Szatmárm. Közlöny* 49. sz.
- »*Kandra Károly.* Adatok az egri egyházmegye történelméhez. I. k. III. füzet. « *Ism. Irod. Szemle* 12. sz.
- Kemény János (J.)* A Gergely-féle naptár történetéhez. *Kassai Szemle* 102. sz.
- Kenyér.* —r. *Vasárn. Ujság* 43. sz.
- Konti Lajos.* Két század időjárása. *Debr. Ellenőr* 246. 247. sz.
- Lengyel Imre.* Megjegyzések Thaly »Viszonzás Knauz Nándornak« czikkéhez. *M. Állam* 352. sz.
- »*Magyar Történelmi Életrajzok.* « *P. Napló* 343. sz. *Egyetértés* 343. sz.
- Molnár Antal.* Culturánk a Hunyadiak korában. *M. Salon* VI. 269—281. l. rajzokkal.
- Myskovszky Viktor.* A kassai dombról. *P. Napló* 353. sz.
- Pál István.* Somlyói Bátor István erdélyi fejedelem és lengyel király emlékezete. *Közművelődés* 52. sz. *Politikai Szemle* 33. sz.
- Pap Gábor.* Felhívás Komárom vármegye és sz. kir. Komárom város lelkes és hazafias közönségéhez. (A régészeti társulat érdekében.) *Komár. Lapok* 51. sz.
- Petrán József.* A gyalui vár. *M. Polgár* 277-279. sz.
- Palszky Ferenc.* A magyar szent korona. *M. Salon* VI. 17. l. rajzokkal.
- Rácz Károly.* A pozsonyi vértörvényszék áldozatai. Előzmények. *Szabad Egység* 23. és köv. sz.
- Ragályozó betegségek* vázlatos története, különös tekintettel Magyarországra. *Dr. —a —a. Losonc és Vidéke* 49. és köv. sz.

- Reizinger József.* Visszaemlékezés Wandorfra. *Sopron* 97. 98. sz.
- » *Salamon Ferencz.* Magyarország a török hódítás korában. 2. kiadás. Bpest, 1886. « *Ism. Bodnár Zsigmond. M. Salon* V. 218. l.
- » *Schwarz Gyula.* Sötét volt-e a középkor. *P. Hirlap* 347. sz.
- Simay János.* Horvát István és az örmény irodalom. *Polit. Szemle* 31. sz.
- Surányi Imre.* Gerbert és kora. *Győri Hirlap* 20. 21. sz. *Győri Közlöny* 97. sz. — *Ism. Sopron* 99. sz. — *Bobleter Ignác. M. Állam* 349. sz.
- Srábhegyen.* *Vasárnapi Ujság* 41. sz. képpel.
- Szádeczky Lajos.* Báthory István lengyel királylyá választása. *Bud. Hirlap* 338. sz. *Nemzet* 338. sz. — Báthory István. *Vasárnapi Ujság* decz. 12. szám. Báthory emlékezete. *Ország-Világ* decz. 18. szám.
- Szava Tamás.* A régiek könyvkereskedése. *M. Salon* V. 550. l.
- Szathmáry György.* Hunfalvy Pál történeti iskolája. *Nemzet* 333. sz.
- Szathmáry Károly (P.)* Szilágy-Somlyó, a Báthoryak sásfészke. *Vasárnapi Ujság* decz. 12. szám. *Nemzet* 343. sz. *Bud. Hirlap* 343. sz.
- Szilágyi István.* A míramaros-szigeti h. h. lyceum története. *Míramaros* 48. 49. sz.
- Szilágyi Sándor.* A közönséghez a Magyar Történelmi Életrajzok érdekében. *P. Naptó* 342. sz. *Főv. Lapok* 342. sz. *P. Hirlap* 342. sz. — Kalinka Valerian (Nekrolog.) *Nemzet* 349. sz.
- Szöllősy Károly.* Mit irtak a régiek Aradmegyéről, annak lakóiról és egyes helyeiről. *Aradi Közlöny* 358. sz.
- Téglás Gábor.* Őskori nemes fémbányászatunk néhány adaléka. *Kolozsvár* 5. sz. — Egy új esontbarlang Hunyadmegyében. *Hunyad* 51. sz.
- Therényi János.* A vaskor ázsiabeli öscinknél. *M. Salon* IV. 549. l.
- Thaly Kálmán.* Gróf Borsényi Miklós. *Debr. Ellenőr* 243. sz.
- Tilkos* irásokról. *Vasárn. Ujság* 42. sz.
- Történelmi és régészeti egyesület alakuló közgyűlése. *Komár. Lapok* 53. sz.
- Új ér a világtörténelemben. *Agricola. P. Hirlap* 361. sz.
- Vécér Ferencz.* A renaissance a művelődés történetében, különösen a magyar irodalomban. *Köszeg és Vitéke* 50. sz.
- Veszeley Károly.* Bátor István 1533—1586. *Közművelődés* 51. sz.
- Vízkelety Imre.* A magyar szent korona története. *M. Salon*. VI. 23. l. rajzokkal.
- Weber Samu.* Az ellenreformatio történetéhez a felvidéken. *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 50. sz.
- Zay Miklós* gróf. Zay-Ugrócz. *M. Salon* IV. 417. l. rajzokkal.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— IPOLYI IRODALMI HAGYATÉKA. Ipolyi — ha csak megjelent munkái összegét vesszük is — a legtermékenyebb írók közé tartozik. Egész életében kora ifjúságától kezdve mindig oly pályán működött, mely egymagában is elég gondot ad egy embernek s a mint hírben emelkedett s pályáján

haladt, megszorodtak nobile officiumai s ő ezeket sem tekintette sine curáknak. A hová csak helyezik, közbizalom vagy előljárói elismerése vagy az uralkodó bizalma, eszméket vitt magával s azok megvalósítására sokat fáradozott. Emellett sokat olvasott és tanult. Sokoldalú ismeretekkel bírván, melyeket még fiatal korában sajátított el, ismeretei minden ágában megmaradt a tudomány színvonalán, annak minden ágában figyelemmel kísérte az újabb vívmányokat. Hogy olyan előkészülettel, mint az övé, az irodalomhoz fordult, azt természetesnek lehet találni. Az írás úgy szólva élet-szüksége volt; mert minden, a mit tanult, megtermékenyítette eszméit. Hogy rengeteg sok, lelkiismeretes pontossággal végzett foglalatossága mellett annyit tudott producálni, mint a mennyi munka tőle megjelent, az magában is meglepő jelenség — mert minden munkája, még egy kis értekezés is, kutatás, gondolkodás credménye volt. De arra, hogy oly nagyszerű irodalmi hagyatékot hagyjon maga után, arra talán legjobb barátai sem voltak elkészülve. Nemcsak azokat értjük, melyekhez megtette az előkészületeket, hanem bevégzett irodalmi munkákat. Tevékeny lelke soha sem állott meg félúton, soha sem érte be fél eredményekkel. Mythológiája újabb átdolgozásához egy egész halmaz előkészület, tanulmány maradt utána. Egy esomó régészeti kérdés felderítésére tett jegyzeteket. Bevégezte Haynal Mátyás XVII-ik századi hitvitázó író életét, mely magában is nagy irodalomtörténeti munka: de mindent, mi tanulmányával kapcsolatban volt, új kutatás alá vett — s ebből egy sereg monographia származott, melyek majd mind be vannak fejezve. Így megírta Comenius Amos életét, egy monographiát dolgozott a Rákóczyakról, egy mást a nagy-szombati tudós körről, egy harmadikat Lorántfy Zsuzsannáról s a presbyterianusokról. Bevégezte ezenkívül Nyáry Krisztina, Esterházy Miklósné életrajzát s mi örömmel jelenthetjük olvasóinknak, hogy Fraknoi barátunk ígérteit bírjuk, hogy ez utóbbit a Történelmi Életrajzok közelebbi folyamában fogja publicálni. Kisebb irodalmi munkái, a régebben megjelent két kötet folytatása, sajtó alatt vannak. Ezek élete utolsó napjaiban adattak nyomdába Bunyitay által, kit ő ezzel megbízott.

— »BUDAVAR VISSZAVÉTELE 1686-BAN« cím alatt a kétszázéves ünnepélyek befejezéséül Kalocsán múlt évi decz. 27-én az ottani jezsuita collegium növendékei egy ötfelvonásos magyar színművet adtak elé, melyben mind históriai személyek szerepeltek. Az előadáson Haynald bibornok is jelen volt. Ez előadás egyszersmind emlékünnepe volt annak is, hogy lothringeni Károly a főlzabadító sereg egy részével személyesen vonult be Kalocsára.

— EGY PROTESTANS IRODALMI TÁRSULAT felállítása érdekében múlt decz. végén, Hunfalvy elnöklete alatt, egy bizottság értekezletet tartott, mely a felállítandó új társulat alapszabályai és szervezete tervét megállapította, melyek bővebb tárgyalás végett egy nagyobb értekezlet, illetőleg közgyűlés elé fognak terjesztetni. Az új társulat az actualis érdekek képviselőjére folyóiratot fog kiadni. Ezenkívül minden évben négy kötet editiót

szándékozik évenként közrebocsátani: egy kötet protestans egyháztörténelmi monumentát s egy kötet feldolgozott monographiát. Az értekezlet jegyzője Zsilinszky Mihály vál. tagtársuuk volt.

— **SURÁNYI JÁNOS** »Gerbert és kora« című munkájára megrendelési íveket küldött szét. Fennebb már emlékeztünk e munkáról, melyet itt is ajánlunk olvasóink figyelmébe. A 9 ívet meghaladó nagy 8-rétű diszes mű megrendelési ára szerzőnél 75 kr, (bolti ára 1 frt.) melyet legezészerűbb póstautalvánnyal küldeni (Győr, káptalandomb 17.sz.), mire portómentesen azonnal megküldetik; minden 10-re egy tiszteletpéldány jár. A pénz Győrbe a szerzőhöz küldendő.

— **A MERSEBURGI CSATA EMLÉKE.** A Frick és Richter által Halleban kiadott »Lehrproben und Lehrgänge der Gymnasien- und Real-schulen« 1885-iki folyama II. füzete 16-ik lapján levő adatra Schambach Gyula kaposvári gymn. tanár figyelmeztet bennünket. E szerint a merseburgi csata emlékére I. Henrik Keuschbergen egy templomot építtetett s a faluban még ma is évenként predicatióval s egy régi hadi tudósítás felolvasásával ülik meg azt.

— **BÁRÓ ORBÁN BALÁZS** vál. tagtársunk érdekes történelmi monographián — *Torda város történetén* dolgozik, a mely tekintve Torda történelmi múltját, becses adalék lesz Erdély historiájához. Az anyag már össze van gyűjtve s a munka lehetőleg még ez év folyamán meg fog jelenni. Egerszeminde megemlítjük, hogy Orbán Balázs báró a Székelyföld leírása cz. VI. kötetes nagy munkájából az első kötet teljesen elfogyott.

— **KÉRELEM.** ¹⁾ Miután Magyarországnak több kötetre terjedő *általános és részletes geographiáját* sok évi munka után elkészítettem: felkérem mindazokat, kik netán oly *természettajzi, régiségi, emlékszerű, mű- és művelődéstörténelmi, néprajzi, tájszokási vagy vallásfelekezeti* adatok birtokában vannak, melyekre nézve feltehető, hogy tudomásomra nem juthattak, szíveskednék azokat munkám teljessége érdekében felhasználás végett velem mielőbb közölni. A *jelen birtokviszonyi* adatok dolgában is kérem az egyes birtokosok szíves támogatását, nemkülömben a *családi leveles ládák* birtokosait, hogy e ládák hollétéről s ha lehet azok tartalmáról tudósítani szíveskedjenek. Végre felkérem azon szerzőket, kik vidéki lapokban egyes *topographiai* kérdéseket tárgyaltak, vitattak vagy tisztáztak, hogy e lapszámokat rövid időre velem közölni ne terheltessenek, én legott köszönettel vissza fogom azokat juttatni. Különbben a legkisebb adatot is, ha munkám kiegészítésére szolgálhat, hálás szívvel fogom a közlők neve alatt értékesíteni. — Pozsony, 1886. decz. 30.

Dr. Ortvy Tivadar, kir. akad. tanár.

---

¹⁾ A vidéki lapok tiszt. szerkesztői kéretnek e sorok átvételére.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— BOSZNIA ÉS HERCZEGOVINA. Utirajzok és tanulmányok. Irta *Asbóth János*. 33 egész oldalas képpel és 184 szövegrajzzal. Mienzil es. kir. hadnagy felvételei, Königsberger serajevoi műáros credeti fényképei s mások után egy történelmi és három statistikai térképpel és táblázatokkal. Első kötet. Budapest, 1887. 4-cdr. 275. l.

— KOMÁROM 1848—49-ben (Napló-jegyzetek.) Irta *Szinyei József*. Budapest, 1887. 8-adr. 518. l. Klapka arczképével, egy térképpel és egy tábla fac-similével.

— BÁTHORY ISTVÁN lengyel király. Irta Dr. *Wagner Lajos*. Pozsony, 1886. 8-adr. 15 l.

— SZERÉMI GYÖRGY Emlékirata. Történetkuttató tanulmány. Irta *Dudás Gyula*. Budapest, 1886. 8-adr. 36 l.

— AZ ESZTERGOMI BAZILIKA története és leírása. A régi várnak és főszékesegyháznak története, Esztergom egyéb nevezetességeinek leírásával. Irta *Györfy Lajos*. Esztergom, 1886. Kis 8-adr. 321. l. képekkel.

— GERBERT ÉS KORA. Történelmi tanulmány. Irta *Surányi János*. Győr, 1886. 8-adr. 140 l. Ára 1 frt.

— MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE népiskolák számára. Irta Dr. *Török István*. Kolosvár, 1886. 8-adr. 126 l. Ára 36 kr.

— A POSTAINTÉZET MAGYARORSZÁGON. Keletkezése, fejlődése és működése napjainkig. Irta *Hüberth Károly*. IV-ik füzet. Kőszeg, 8-adr. 193—245 ll.

— BIBLIOTHECA HISTORICO-MILITARIS. Systematische Uebersicht der Erscheinungen aller Sprachen aus dem Gebiete der Geschichte der Kriege u. Kriegswissenschaft seit Erfindung der Buchdruckerkunst bis zur Schluss des Jahres 1880. Dr. *Joh. Pohler*. Lieferung 1. Preis 2. Mark Cassel, 1886. 8-adr. IV. 64. l.

— DAS ARCHIV DER STADT HERMANNSTADT UND der Sächsischen Nation von *Franz Zimmermann*. Hermannstadt, 1887. 115. l.

— GESCHICHTE der Karl Fanzens-Universität in Graz. Festgabe zur Feier ihres dreihundertjährigen Bestandes. Verfasst von Dr. *Franz von Krones* o. ö. Professor. Graz, 1886. Lexicon 8-adr. 784 l.

— DIE BEFREIUNG OFENS von der Türkenherrschaft. Ein Beitrag zur zweihundertjährigen Gedenksfeier, von Dr. *Ferdinand v. Ziglauer*. Innsbruck, 1886. Lexicon 8-adr. 192 l. Ára 3 frt.

— DIE REFORMATION von siebenbürgischen Sachsenland. Von D. G. D. *Teutsch*. Sechste Auflage. Hermannstadt, 1886. 8-adr. 32 l.

— AN DEM REICHE DER KARPATHEN. Ungarische Landschafts-Sitten- Litteratur- und Kulturbilder von Dr. *Adolf Kohut*. Stuttgart 1887. 3-adr. 287 l. Ára 2 frt 60 kr.

BÁTHORY GÁBOR ÉS BETHLEN GÁBOR

VISZONYA A LENGYEL KORONÁHOZ.

II.

Bethlen Gábor.

Nemes fejedelem, ki kimagasló állása fényét személyes tulajdonaival fokozta s kinek uralkodói tettei meghazudtolják ama kisebbitéseket, melyekkel servilis, a felsőbbek kegyeire áhítózó irók önmagukat örökre megbélyegezték -- úgy áll Bethlen Gábor az eseményekben gazdag, a vallásos türelmetlenség zsvajával és harcziás fegyvercsengéssel telt mozgalmás idők keretében.

Mert minő nagyszerű, az egész európai szárazföldet megrázó kódtató események nem fogamzottak és fejlődtek az ő tizennolez (1613—1629.) évi erdélyi fejedelemsége idején s minő előkelő közreműködői szerepet nem játszott épen ő, amaz évek legfontosabb s következményekben legkiválóbb mozzanataiban. És e jelentőséges szerepet azért vagy jobban mondva annak daczára játszotta, mert egy perczig sem feledte el, hogy a pillanatnyi helyzetnek mindig olyan alakulatot adjon, mely megengedi, hogy országában a nép jóllétét minden irányban a leghatékonyabban fejleszse s az elért színvonalon állandóan megtartsa. ¹⁾

Magyarországban szintén jelentékeny párt által támogatva Bethlen Gábor személyesen nem csupán akkor lépett be az uralkodása idején lejátszódó világtörténeti események hatalmasan mozgó szövevényébe ; nemcsak a szerencsétlen, az összes dynasticus érdekeket a legnagyobb mértékben károsító válság folyamán, mely »Testvér-harcz a Habsburg-házban« ²⁾ névvel ismeretes, nem

¹⁾ Teutsch, Geschichte der Siebenbürger Sachsen. I. 506. l.

²⁾ Erről az 1613. nov. 10-én Linzben kelt okmány *Hormuzakiút* IV. 454. szám.

csupán akkor, midőn a prágai defenestratio (1617. május 23.) következtében inaugurált s a »hét M.«-ről¹⁾ szóló s akkor sokat emlegetett astrologiai jóslatnak 1618-ra kilátásba helyezett teljesülésével tért nyerő úgy nevezett harmincz éves háború²⁾ iszonyú lángtengerré fokozódott, lépett ő be a cselekvők körébe. Föllépése a világtörténet színpadán, ezen általában mindenkor, de akkor különösen eruptio-teljes, vulcanikus elemekkel telt helyen, már sokkal előbb megtörtént s a döntő indok erre eleinte mindenestre kevésbbé azon személyes óhajban rejlett, hogy a saját hatalma körét kiterjessze, mint inkább azon természetes czélszerűségi elvekben, melyeknek őt a törökkel, hűbér urával fenálló viszonya folytán külső érintkezéseiben szükségképen befolyásolniok kellett. Mert a törökök, kiknek szándékait egyelőre Moldva és Havasalföld, azután azonban Erdély, Magyarország és Lengyelország tárgyában közvetlen előtte Báthory Gábor a független nagy-államról táplált kedvencz eszméivel sokszorosan megnehezíté, elhalasztotta, sőt nagy részben meghusítottá, Bethlen Gábor részéről fejedelemsé kinevezésekor politikai törekvéseik hatékonyabb támogatása iránt kellő kezességgel látták el magokat.

Mehmet pasa helyettes nagyvezér atyai levele 1614-ből³⁾ a hűbér úr ide vonatkozó várakozásainak ép oly ékes kifejezést adott, a mint nem hallgatta el a figyelmeztetést s bár leplezve, de azért a kegyelem s a fejedelemség elvesztését is fenyegetőleg emlegette.

E levél teljes horderejét kellően számba véve, Bethlen Gábor alkalmazkodott a kényszerítő körülményekhez, de ugyanakkor Lengyelország irányában olyan helyzetbe szorítottnak találta magát, melynek látszata könnyen az ellenséges érzelmek fenforgásának hitét ébreszthette volna azon esetre, ha azt, a mit kénytelenségből tett, önmaga is helyeselte s a törökök parancsszava nélkül saját ösztönét követve is megtette volna.

De az ilyen föltevésre hiányzik minden jogalap és pedig annál inkább, mert többszörösen lesz alkalmunk el nem zárkozhatni a meggyőződés elől, hogy a nemesszívú fejedelem nagyon

¹⁾ Mense Martio Moritur Magus Monarcha Mundi Mathias — így magyarázták később.

²⁾ Gindely, Gesch. des dreissigj. Krieges.

³⁾ Pray, Epistolae Proc. III. 96. sz.

jól tudta a reá erőszakolt eljárást a maga nyers, sértő és ellenséges jellegéből tökéletesen kivetköztetni.

De hadd szóljanak magok az események.

Hogy a véres tusák törökök és lengyelek közt Tomsa Istvánnak moldvai fejedelemmé való kinevezése miatt épen nem jutottak befejezésökhöz, hanem tovább fognak fejlődni, az teljesen bizonyos lehetett mindenki előtt a respublica azon törekvése folytán, hogy a félhold uralmával szemben elővédet szerezzen Moldvában; de másrészt azért is, mert a legnagyobb politikai jelentőségű volt, hogy a birodalom fegyver-becsülete helyreálltassék. Mindezt nem azon jelentésből tudták meg először az érdekeltek, melyet Farkas Boldizsár 1614. május 22-én Kővárból Dóczy Andrásához, Arad- és Szathmármegyék főispánjához arra nézve intézett,¹⁾ hogy a lengyelek Kamienicznél csapatokat gyűjtenek s betörést terveznek Moldvába, hogy ott magok nevezzenek ki egy új vajdát. Már 1614. május 14-én Putna zárdából Radautz mellett is érkeztek ilyen tudósítások²⁾ s kétségkívül megtalálhatták még jóval előbb az utat Konstantinápolyba is, minthogy Balassa Zsigmond, Bethlen Gábor portai ügynöke, csak ezen tények ismerete folytán jutott azon helyzetbe, hogy 1614. június 1-én a saját uralkodója nevében titkos egyezményt kössön a portával.³⁾

E titkos szerződésben van ugyan egy czikkely, mely ezt mondja: »Ha a lengyel király, a havasalföldi vagy a moldvai vajdák erdélyi várakat vétel útján, pénzen akarnának megszerezni, ettől a porta meg fogja beleegyezését tagadni«, -- de ebben nem lehet mást látni, mint azt, hogy Bethlen kikötötte magának a portánál fejedelemsége területének sértetlen biztosítását s hogy azt akarta, hogy még békés úton se lehessen belőle valamit elidegeníteni vagy abba valamely idegen uralkodói elemet bevinni. Ezzel Bethlen Gábornak csak úgy lett volna oka Lengyelország irányában ellenségesen föllépni, ha háború keletkezvén Lengyelország és a porta közt, ez utóbbi a fegyveres részvét köteletségének teljesítését követelte volna tőle.

¹⁾ *Hornuzaki* IV. 471. szám. Egykorú német fordítás után a bécsi titkos levéltárból.

²⁾ *Ugyanott* IV. 970. sz.

³⁾ *Hammer* II. 750. l.

De a lengyel-török háború halasztást látszott szenvedni.

A lengyel király s a republica maga egyelőre teljesen elejtette az eszmét, hogy a lengyel befolyást Moldvában erőhatalommal visszaállítsák, s a fentebb említett csapatgyűjtés Kamienicznél a kozákok ellen rendelt katonai készülődésnek bizonyult. ¹⁾ Osakhogy Tomsa István önkénye, kegyetlensége és bírvágya nem sokára indokot adtak nem csupán a legkeservebb panaszokra a portánál, ²⁾ hanem összeesküvésre is vezettek. Mindezek folytán Mohila Jeremiás özvegye, az uralomvágyó Erzsébet, ki a moldvai eseményeket szorosan szemmel tartotta s a végből közvetlenül a pokucziai határon Uzaczban lakott, elérkezettnek látta az időt, hogy előkelő lengyel főúri rokonsága s annak nagyszámú hívei közrejátszásával kísérletet merészeljen arra, hogy még gyermekkorát élő, tehát majdan az ő gyámsága alatt maradó fia Sándor számára visszacserezze a moldvai vajdaságot. ³⁾

És így vejei: Wisniowiecki, Korecki és Potocki vezetése alatt néhány ezer lengyel vitéz elindult, hogy a moldvai összeesküvőkkel egyesülten, kikhez Tomsa magyar testőrsége is csatlakozott, a vajdát Mohila Sándor javára megfossa az uralomtól.

Minthogy a porta a Persiával való háború sürgős készülődéseivel volt elfoglalva, Tomsa maga pedig a harmincezer főnyi ellenséges haderővel szemben csekély számú párthíveivel tehetetlen volt, a vállalat minden várakozás ellenére sikerült. Sőt a vállalat

¹⁾ *Grabowski és Przesziński* lengyel műve: Források. Itt van közölve Zolkiewski Szaniszló lengyel hadvezér levele a lengyel királyhoz, kelt 1614. jun. 12. Barban.

²⁾ *Tocilescu* közli kivonatban Almoró Nani velencei követ jelentéseit, kelt Pera 1615. jan. 23. Ebben azt írja a signoráinak, hogy a szultán figyelmeztette a kaimakámot a moldvai állapotok zavaros voltára s megmondta neki, hogy Tomsa vajda önkénykedésének elejét vehette volna. Ugyanerről *Wolf*, *Beitrag zur Beschreibung Moldau's*.

³⁾ A lembergi benzédek kolostorában, mely hiteles hely volt, meg van Zolkiewski Szaniszló levele a lengyel rendekhez a moldvai és török állapotokról. A levél, mely 1615. nov. 7-én Kamionkában kelt, ezeket mondja: »Új tüzet gyújtott Domna (oláhül uralkodó asszony, vagyis a hospodár neje) Erzsébet, egykor Jeremiás neje s mások, kik neki e vállalathoz segédkezet nyújtottak. Mert alig értesült a nyugtalanságokról, melyek újabban fölmerültek a moldvai területen, azt kezdte jajgatni, hogy fiát, a kis Sándort, a 10—11 éves gyermeket helyezzék vissza a hospodárságba.«

kozó, személyesen igen vitéz és elszánt Török Istrán, a letett és elmenekült fejedelem magyar testőrségének kapitánya. Tomsát szakadatlanul üldözve, 1615. ápril 19-én fegyveresen be mert törni az erdélyi területre is, de ismét visszavonult, minthogy az üldözötteket nem tudta többé utólérni. ¹⁾

A porta kiadta ugyan az erdélyi és havasalföldi fejedelmeknek a parancsot, úzzék ki Moldvából a lengyeleket, de Bethlen Gábor és Radul vajda egyaránt nem foganatosították azt.

Mindketten állítólag ²⁾ akadályozva voltak a hozzájuk intézett hűbérúri rendelet teljesítésében. Mi kötötte meg a havasalföldi vajda kezét, azt, minthogy tárgyunktól teljesen távol esik, nem kutatjuk. Ellenben nem zárkozhatunk el azon határozott tudat elől, hogy Bethlen Gáborban, midőn a porta világos parancsát a moldvai-lengyel expedícióra egyszerűen félretette, a politikus valamint a lengyel-barát egészen egyenlő mértékben jutott érvényesülésre.

A politikus azért, mert a magyar ügyek, a melyekkel a saját külön érdekei szorosan össze voltak fűzve, megadták neki a befolyása és területi birtoka kiterjesztésén fáradozó portával szemben az említett parancs mellőzésére a legplausibilisabb, még hűségöt is minden gyanú fölé emelő ürügyeket, melyek mig a szultán érdekeinek különös számbavétele látszatával bírtak, másrészt a fejedelem által szerencsésen kivívott siker teljes biztosítását eredményezték. E mellett csaknem magától értetődő volt, hogy az actionak ekként szerzett szabadsága mellett a belügyekben s esetleg kifelé is Bethlen Gábor nemcsak a Magyarországon egyre inkább szilárd talajt kereső német császárra, hanem a szomszédos Lengyelországra, a vallásos és politikai pártokra szakadt birodalomra is olyan tényezővé lett, melylyel mindenesetre nagyon óvatosan kellett számolni s melynek barátsága vagy ellenségessége az eldöntés mérlegébe már azért is nagy súlylyal esett, mert az ozmanok rettegett hatalmát, ha szükség volt, könnyen maga mellett síkra állíthatta.

A lengyelek barátjakép Bethlen Gábor viszont azzal mutatta

¹⁾ *Trauschensfels*, Fundgruben 320. l. és *Wolf* II. 124. l.

²⁾ *Wolf* 123. l. csak annyit mond, hogy Bethlen a kapott parancs végrehajtásában gátolva volt. Ki gátolta?

magát, hogy noha tehette volna vagy tán helyesen járt volna el, ha megteszi; — a Török István által elkövetett határsértést s békezavarást, a nemzetközi jogellenes tettet, mely a lengyelek érdekében követtetett el, teljesen figyelmen kívül hagyta. Hogy ugyanis Lengyelország kormánya hivatalosan desavouálta a moldvai expedíciót s reá engedetlen magánemberek által indított s a korona részéről rosszsalt vállalat bélyegét sütötte; ¹⁾ hogy az újonnan alakult moldvai állapotok nagyon kérdéses élettartama mellett ott az elégtelre irányuló követeléssel nagyon kevésre lehetett volna menni; végül hogy egy megtorló hadjárat, mely teljesen indokolt lett volna, mert Török István senkivel sem tudatta előre, mit akar, több hátrányt mint előnyt hozhatott: mindezt Bethlen Gábor kétségkívül szintén figyelembe vehette. De ha azon bebizonyítható körülményt is fontolóra vesszük, hogy 1617-ben követe Kornis útján nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a lengyelek irányában *mindentkor* a legbarátságosabb érzelmeket táplálta, feltehetni, hogy a már idézett érveken kívül a fenálló jó viszonyt Lengyelországgal már azért sem akarhatta csorbitani, mert az egyetemes államérdek ellenére Moldvába betörők megfenyítésének, melyet a lengyel király megígért, praejudicálni, sem pedig általában a respublicának e betörés által okozott sokféle kellemetlenségét szaporítani nem tartotta szükségesnek.

Valóban kényszer helyzet volt, melybe Lengyelország ezen Moldvába való betörések által jutott s melynek végül Bethlen Gábor igyekezetei szereztek meg a rég óhajtott befejezést.

A lengyel betörő hadtest parancsnokának, Wisniowieckinek halála 1616. február havában Moldva lengyel helyőrségeit ugyanis arra ösztönözte, hogy a szeretett vezér holttestét olyan tömegesen kísérik az ország határán túlra, hogy Tomsa, ki a hospodárságot minden áron vissza akarta szerezni s e célból már biztosította magának a tatárok közreműködését, az ellenség pillanatnyi gyöngegségét sikeres államcsínyra használta, azután pedig feltartózhat-

¹⁾ A fentebb idézett okirat erre nézve mondja: »Midőn ő királyi fel-sége erről értesült, az illető egyénekhez intő leveleket és országgyűlési végzéseket küldött a fenálló szerződések megszegése miatt. Intette is őket, hagyjanak fel a vállalattal; de ők mindezzel nem törődtek.«

lanúl kergette a gyászmenetet is, azt a Dniester mellett hirtelen megrohanta s a meglepetettek közt iszonyú vérfürdőt csinált.¹⁾

Minthogy azonban a tőle elpártolt országos nemességgel²⁾ rögtön ismét kegyetlenül kezdett bánni, a Mohila-féle lengyel párt által novemberben indított bosszuló hadjárat — ez a párt most ismét a saját felelősségére lépett actióba — a krónista szavai szerint »mintha olajat öntött volna a tűzre.«³⁾ De ennek csak az volt következménye, hogy a törökök Persiával békét kötöttek és harcra készen, a mint mindig voltak, a következő év január havában a lengyelek ellen sikra szállottak.

Igy tehát bekövetkezett az, a mit Zolkiewski Szaniszló előre látott s meg is mondott,⁴⁾ az első betöréskor Tomsa felett Szucsavánál⁵⁾ nyert győzelemért, valamint Sándor visszahelyezéseért, a mi mind egyes emberek magán vállalata volt, a respublicának kellett volna lakolnia.

Bethlen Gábor, a ki megkapta a parancsot, hogy személyesen csatlakozzék a török expedícióhoz, ekkor mutatta ki, hogy Lengyelországnak komolyan jó barátja a veszélyben.

Zolkiewski Szaniszlónak 1617. aug. 13-án Bárból Zasztavszki János osztrovi herceghez intézett levele szerint⁶⁾ ugyanis nemcsak előre értesíté a lengyel királyt Skender basának Moldvából tervezett támadásáról, hanem a több ízben hozzá intézett azon felhívást, hogy maga is csatlakozzék a törökhöz, nem teljesíté. Most, midőn mint írta, nem maradt más választása, 15.000 emberrel kénytelen Lengyelország ellen indulni, de igéri, hogy a saját részéről nemcsak ellenségességet nem fog elkövetni, hanem inkább mindent, a mi Lengyelország érdekében hasznosnak mutat-

¹⁾ Wolf II. 123. l.

²⁾ Bánfi krónikája Trauschenfelsnél 264., és Hegyes krónikája 317. l.

³⁾ Niemcewicz VI. 93. l.

⁴⁾ Egy 1616. jun. 25-én Zolkiewben kelt levele, melynek eredetije a gróf Dziatyuski-féle könyvtárban Kornikban van, így végződik: »Most már ott vagyunk, hogy a veszélyek, melyektől ő királyi felsége a respublicát intette, melyekről én is, a ki azokat feltartóztatni nem bírtam, sokfélét beszéltem, igazságnak fognak bizonyúlni. Nagy török és tatárhordák gyülekeznek« stb.

⁵⁾ Hegyes krónikája Trauschenfelsnél.

⁶⁾ I. számú okmány a mellékletben.

kozik, mihelyt az tudomására jut, híven és idejekorán közölni fogja, a mint már most is lelkiismeretesen bejelenti útja irányát még pedig azért, hogy teljesen meggyőzze a lengyeleket barátságos indulatairól.

A lengyel mezei hadak főparancsnoka nem tudja ugyan, *minő* szándékoknak tulajdonítandó valójában Bethlen Gábor e békés magaviselete, hanem azzal a banális frázissal vigasztalja magát, hogy majd kitárja azt a jövő; de azért nem mulasztja el az erdélyi fejedelemnek Lengyelország tekintélyét és érdekeit szem előtt tartó közléseit¹⁾ kellő óvatossággal felhasználni és saját királya által ösztönözve,²⁾ a javaslatba hozott tuszok³⁾ átvétele után az ellenséggel béketárgyalásokra lépni, melyek végül Buszában sikeresen be is fejeztettek.⁴⁾

Maga a *respublica* egy talpalatnyit sem vesztett ugyan területéből, de Lengyelország befolyása Moldvában örökre megtörtetett, a Mohila-uralkodóház⁵⁾ engesztelő áldozatkép elejtetett s az erdélyi rendek abbéli kérelme sem talált meghallgatást, hogy Moldva betöltendő hospodari állása Márkusnak, Batthyányi hadserege egyik alvezérének adassék.⁶⁾ Mennyiben vezetetté magát Bethlen Gábor a lengyelek javára irányuló ez interventiójában az említett Márkus iránti tekintetektől, azt nem kutatjuk. A jótétemény, melyet a békés kiegyezés szerencsés létrehozatalával az ekkor nyomatékos és sikeres ellenállásra képtelen Lengyelországnak tett, mindenesetre nagyon jelentékeny volt s épen ezért a lengyelek körében egészen más benyomást kelthetett volna, mint egy újabb háborúra irányuló közóhajtást.⁷⁾ Bethlen Gábor, ki saját személye körül épen ezért tartott lengyel helyőrséget, mert e nép kipróbált vitézségébe és elszántságába rendületlen bizalmat fektetett,⁸⁾ az általa közvetített békével való elégedetlenség s a harczias hangulat feletti

¹⁾ II. számú okmány a mellékletben.

²⁾ Swiecki, A régi Lengyelország leírása II. 25.

³⁾ III. sz. okmány.

⁴⁾ Khevenhüller Ann. IX. Niemcewicz III. Zsigmond uralkodása III.

⁵⁾ Naruszewicz id. m. 158. l.

⁶⁾ Gebhardi Gesch. der Moldau. 284. l.

⁷⁾ Dzieduszijcki lengyel műve Lemberg. 1843.

⁸⁾ Ugyanott II. 28. l.

visszatetszésének azon szavakkal adott kifejezést: »Lengyelországban mindenki háborút kíván, de Lengyelország igen nagy területén alig néhány ezren öltenek pánczélt és sisakot. Otthon és nyelvökkel ezek nagyon vitéz katonák, ha orruk hegyét sörbe mártották. De mihelyt megpillantják az ellenséget, elvesztik lélek-jelenlétöket«¹⁾

Ezzel egyidejűleg Bethlen Gábor viszonya Lengyelországhoz új stadiumba lépett, kivált az előkelő állás folytán, melyet a harmincz évesnek nevezett háború kezdete óta a fejedelem a császári és kath. ügygyel szemben elfoglalni és megtartani hivatva volt.

Mert durva s érzékeny visszatörést igénylő hálátlanságnak Bethlen Gábor bizonyára nem tekinté a lengyelek abbeli magaviseletét, hogy az általa közvetített békével elégedetlenek voltak. Az effélékkel hidegvérű politikusok nem sokat szoktak törődni s az erdélyi fejedelem épen ekkor különben is fontosabbal foglalkozott, semhogy arra gondoljon, hogy a szomszéd országot kissé kiábrándítsa, mely már azért sem lehetett egyenrangú ellenfél, mert benne a piaczi lárma és a magánérdek zaja hatalmasabbnak bizonyult, mint az államférfíui belátás szava.

Igy tehát Lengyelország Bethlenre, ha csakugyan gondolt volna reá, hogy azt magasan szárnyaló terveiben felhasználja, elveszített minden oly fontosságot, melylyel számolnia kellett volna. — Úgy látszik, igen kevésbe is vette ez országot, különben ő, ki a cseh fölkelés terjedése és pfalzi Frigyes megkoronázása után nyíltan a protestans párthoz csatlakozott s így a német császár ellenségeként szerepelt, Lengyelországot az ellentáborba próbálta volna vonni, mely ország a csehekkel szövetségben Magyarország közelsége, saját dissidenseinek rokonszenvei, a hatalmas főurak engedlensége s az állam tehetetlensége mellett a mozgalomnak saját területére való átcsapását sem meggátolni, sem visszaverni nem lett volna képes.

Igen élesen, ékesszólóan és igazán jellemzi a Bethlen Gábornak a cseh vallás-viszályokhoz való csatlakozása által Lengyelországban teremtett helyzetet III. Zsigmond lengyel király azon levelében, melyet Varsóból 1619. okt. 15-én Zolkiewszki Szaniszló

¹⁾ Khevenhüller Ann. II.

legfőbb birodalmi kancellárhoz intézett, azon kéréssel, hogy a respublica kétségbeejtően alakuló viszonyaival szemben tettel és tanácscsal szolgáljon ¹⁾ neki.

Hogy a keletkezett bajok részletezése közben Bethlen Gábor csak olyan embernek mondatik, ki telve van rosszasággal és gonoszossággal, ki a török szolgálatában otromba tanácsokon és terveken fáradozik, az bizony nem épen királyhoz illő beszéd volt. Legfeljebb az szolgálhat itt enyhítő körülményül, hogy ez időben nagy volt a keletkező veszély érzete, melylyel szemben mindenki, még a király is, fejét vesztette, mi a bajt is természetesen csak fokozta. És csakugyan a királyi levélíró által rajzolt képben félre nem ismerhetni, hogy a legközelebbi jövő alakulatai elé kisszerű ijedelemmel néztek a lengyelek. Lássuk, menyiben volt ez jogosult.

A saját személyét illetőleg a »félig pogány«, mint Bethlen Gábort a szóban forgó levél nevezi, alig gondolt arra, hogy egy időt-rabló diversióval Lengyelországba főczélját, az előnyomulást Bécs ellen messze távolba tolja ki, főleg mivel e czéltól — elérése esetén — nemcsak a protestans ügy állandó szilárdulása, hanem — s ez lehetett döntő Bethlenre is — szent István koronája egész területének birtokba vétele függött, habár ez utóbbi a török kegyétől volt feltételezve. Máskép állt természetesen a dolog katonáival, kik minden idegen országból, a szélrózsa minden irányából, csődültek zászlai alá, kiknek előnyomulását mindenféle büntény, tűz, fosztogatás, rombolási düh iszonyú módon jelzette.²⁾ Egy hirtelen megrohanása a közeli gazdag Krakónak, főleg miután a határ épen nem, vagy csak igen gyöngén őriztetett, csábító hatású lehetett s ha a különféle ellenséges elemek Lengyelországban szabadjára bocsáttattak volna, kétségkívül legalább is polgárháborút idézett volna föl minden átkával egyetemben. A lengyel kormánypárt e mellett nemcsak azt feledte el, hogy Bethlen Gábor nem vállalkozhatik időt rabló diversiókra, hanem azt is, hogy ismert erélyénél és szigoránál ³⁾ fogva ilyesmit meg sem engedhet, de a félelem annyira megszállotta a lelkeket, hogy az önalkotta hiú agyrémektől is megijedtek.

¹⁾ V. számú okmány mell.

²⁾ Gindely műve I. 117. l.

³⁾ Ugyanott 140. l.

Zolkiewski Szaniszló főkancellár és főhadvezér, kitől királya tanácsot kért, a neki szóló királyi levélre adott válaszában, melyet a Rasztawicz és Pavolovna közti táborból 1619. okt. 21-én írt, ¹⁾ osztozott ugyan ura aggodalmaiban a respublica veszélyes helyzetéről, de a védelem céljából tett katonai intézkedéseit egyáltalán nem említi. Mivel azokat egész terjedelmökben előadva megtaláljuk azon levélben, melyet Zolkiewski Zolkiewből 1619. decz. 28-án intézett²⁾ Koniczpolski Szaniszló hadvezérhez, mindenesetre fölötte feltűnő:

Először az, hogy az ügy sürgőssége daczára a király aggodalmi kifejezésétől Zolkiewski védelmi dispositiójáig csaknem két teljes hónapi időt hagytak felhasználatlanul eltelni, mely alatt kiszámíthatatlan baj történhetett volna.

Másodszor, hogy oly csapatok hívtak actióba, melyek zsoldjáról nem történt semmi gondoskodás olyan ³⁾ időben, midőn annak elmaradása általánosan kielégítő oknak tekintetett a további katonai szolgálat megtagadására, különösen azonban Lengyelországban »confoederatiók«-ra vagy a katonák szövetkezéscire vezetett, melyek üzelmek azután országos csapássá váltak.

Harmadszor, hogy a császárnak, az azon időben oly híressé vált ordo Christianae Militiae rend alapítója Althan kérelmére megengedték a szabad ⁴⁾ toborzást Lengyelországban, hol pedig hiány volt hadiszolgálatra alkalmas emberben úgy, hogy előbb mentes osztályokat is be akartak vonni a hadikötelezettségbe. ⁵⁾

Negyedszer, hogy a császár szolgálatában állt s Bethlen

¹⁾ VI. okmány.

²⁾ VII. okmány.

³⁾ VI. sz. okmány.

⁴⁾ Hogy a rendet Althan alapította, az kitűnik Zolkiewski 1619. okt. 20-ki leveléből, melyben megköszöni Althannak, hogy a rend jelvényeit megküldé neki s így folytatja: »Nihil gratius accidere mihi potest, quam quod intelligens illustritatem vestram ea ipse erga Deum optimum maximum pietate et zelo iurante re christiana et ecclesia catholica, quod haud dubiam conciam spem ordinem hunc militiae Christianae, maxima ex parte auctoritate illustritatis vestrae institutum.« Másolata a lembergi gróf Ossolinski-intézetben.

⁵⁾ VII. számú okmány végén.

Gábor által Magyarországból kiszorított Liszowczyki¹⁾ lengyel toborzott sereggel hosszadalmas alkudozások kezdettek a helyett, hogy annak szolgálata a legrövidebb úton biztosított volna.

Ötödször, hogy a király az ily nyomorú, sőt kétségbeejtő és általa mindenesetre ismert állapotok mellett azon kalandos tervbe kapaszkodhatott, hogy a rettegett ellenséget Erdélyen át hátban támadja meg, mintha Bethlen útja Erdélyből Felső-Magyarországba egyszerű sétaút lett volna s előtte a pályát a császári fegyverek nyitották volna meg.²⁾ Már pedig ismeretes, hogy ép az ellenkező történt s Bouquoi császári hadvezér minden előbb kivívott előnyét elvesztve, csapataival gyorsmenetben volt kénytelen a fenyegetett Bécs védelmére sietni.³⁾ Hogy Bethlen Gábor a lengyelek tehetetlenségéről és az aggodalmakról, melyeket tápláltak, nem értesült volna, azt föltenni egyáltalán nem lehet, s több valószínűséget nyer azon másik föltevés, hogy azért nem lépett föl Lengyelország ellen, mert akkor nem táplált ellenséges érzelmeket a lengyel birodalom iránt. Igen valószínű, hogy azon gyakori híresztelésekkel, mintha a magyarok⁴⁾ lengyel területre akarnak berontani, csupán azt akarta elérni, hogy a császár Lengyelországból nagyobb támogatást ne nyerhessen. Ellenkező esetben könnyű lett volna neki a törököt és a tatárt a respublicára zudítani, a mi kevéssel azután közvetett módon csakugyan megtörtént, még pedig Lengyelország legérzékenyebb hátrányára.

Az indokot Gratiani Gáspár moldvai vajda szolgáltatatta.

A Moldva és Erdély közti szomszédság, valamint a két országnak közös hűbérura, a szultánhoz való viszonyai folytán Bethlen Gábor figyelmét bizonyára nem az a levél irányozta először Gratiani Gáspárra, melyet Tholdalagi Mihály portai ügynök Konstantinápolyból 1620. jun. 18-án oly szándékkal intézett hozzá, hogy a portánál fődorkodó Homonnay György trónkövetelő ellen a szövetekezést ajánlja neki.⁵⁾

A mi Gratiani Gáspárt illeti, arról Bethlen tudhatta, hogy

¹⁾ Gindely id. hely. kozákoknak mondja őket, pedig nem voltak azok.

²⁾ IV. számú okmány.

³⁾ Gindely id. h. 144. l.

⁴⁾ V. és VII. számú okmány.

⁵⁾ Hormuzaki IV. 595.

gyanús származású, hogy eleinte Ferdinand főherczeget szolgálta Grácban, azután a nápolyi alkirályt, később pedig a portát, mely őt követi szolgálatokra használta Németországban, s ezért Paros és Naxos herczegévé nevezte ki. Gratiani nőül véve Borissi velenzei első portai tolmács leányát, nagyon jelentékeny vagyonra tett szert s Kochauski lengyel portai ügynök közbenjárása folytán a szultánnak tett szolgálataiért Moldva hospodárjává neveztetett ki. ¹⁾ Ilyen multú ember irányában mindenesetre indokolva volt az óvatosság. Hogy a vajda a lengyelek iránti különös rokonszenveiből nem csinált titkot, sőt ebben annyira ment, hogy a legfontosabb moldvai várat Chocimot kezökre játszotta, ²⁾ azt Bethlen Gábor olyasminek nézhette, mely kevésbbé őt, mint inkább a törököt illeti, főleg mivel a lengyelek Chocim megszállása után Moldva annexióját illető régi kedvencz tervöket úgy látszik újra föllevenítették, a mi egyébiránt a mellett szól, hogy nem félték többé Bethlen betörésétől. De midőn Gratiani a német császár portai követével Mollarddal is kaczerkodni kezdett, s nemcsak a lengyel királynál sürgetett segélyt II. Ferdinand számára, ³⁾ hanem Bethlennek a szultánhoz intézett, a császár ellen tervezett hadműveleteket taglaló leveleit ismételt alkalmakkor elfogta s Lengyelországba küldötte ⁴⁾ s így aggressiv módon ellenséges állást kezdett elfoglalni, — az áruló hospodár letétele elhatároztatott.

Nem elégedve meg a vajda hűtlenségének egyszerű följelentésével s ellensége levén a veszélyes elhamarkodásnak, Bethlen Gábor a török császárnál ki tudta vinni, hogy a dönthetetlen bizonyítékok beszerzésére néhány kém küldetett úgy szólván disz-

¹⁾ Gratianiról Przewdziecki lengyel történelmi forrásai és Sekowski Collectanea, valamint Hammer.

²⁾ Sekowski id. in I. 172. l.

³⁾ A Perában 1619. nov. 25-én kelt levelet közli Hormuzaki IV. 86. l.

⁴⁾ Hammer id. m. II. 780 ; 1. és Przyteczky lengyel műve Koniepcowski emlékiratai. Ennek döntő bizonyítékát nyújtják Zolkiewski nyilatkozatai és a IV. számú okmánymellékletben, hol az elfogott Bethlen-féle levelek másolatairól s a VII. számú, hol a tatárok állapotairól van szó. Egyébiránt sok más moldvai hospodár is ugyanezt tette; mint Moldva uralkodói a lengyel republica hű, megbízható és legkevésbé költséges kémei voltak legtöbben.

kiséretül a szultán által annyira kegyelt és kiválóan kitüntetett moldvai hospodár udvarába, maga a porta pedig élénken foglalkozott a Lengyelország elleni hadjárat előkészületeivel.

Midőn azután a bizonyíték a szultánnak bemutatott, ez megküldötte a végzetes halálítéletet vagy bujurdunt Jassziba. De végrehajtását Gratiani azzal előzte meg, hogy a nyílt lázadás útjára lépett s a lengyelekkel egyesült. Mintha a visszavonulás minden hidját meg akarná maga mögött semmisíteni, elvonulása előtt a Jassziban levő összes törököket felkonczoltatta.¹⁾ Csakhogy ő vele a végzet vonult be a lengyel táborba, melyet pedig Lengyelországra felidézni Gratiani megfenyítésével egyáltalán nem állhatott Bethlen Gábor szándékában.

Hisz Lengyelország viszonyai oly annyira szomorú természetűek voltak, hogy az elháríthatlanul küszöbön álló, Gratiani által csak siettetett török háború tudatában Sapieha Leo Litvánia kancellárja a királytól Varsóban 1620. márczius 18-án kelt levelet kapott, melyben kéri, hogy a birodalom szorongatott helyzetében ne vonja meg tőle kipróbált tanácsát,²⁾ minthogy különösen a csapatok kihágásai feletti panaszok, az érzékeny pénzhiány s a nép vonakodása egy újabb háborútól az Oroszország elleni alig bevégezett, habár győzelmes expedíció után, nagyban szaporítják a fenforgó és súlyosan érezhető kellemetlenségeket.

Hogy a törököket megelőzze s a csatáért lehetőleg az ország határain túlra vigye át, Zolkiewski Szaniszló sebtiben összegyűjtött, 6000 emberből álló sereggel a király parancsára Moldvába nyomult. A határon egyesült Gratiani csekély számú hadával s az előnyomulást forcirozni akarva a Cecoraig hatolt. Ott azonban egyszerre a túlnyomó számú ellenség bekerítette hadát. Gyáva-ság, fegyverhiány s Gratiani árulása a lengyeleket végveszélybe döntötte. Ama végzetes mézszárlás — 1620. okt. 7. — óta nevezték Moldvát a »lengyelek sírjá«-nak.³⁾ Zolkiewski a vitéz főparancsnok is elesett hosszú férfias ellenállás után s vele elvérzetek a lengyel respublica legkiválóbb oszlopai. Lengyelország megalázását és gyöngítését azonban Bethlen Gábor csak úgy akarhatta,

¹⁾ Naruszewicz II. 152. l.

²⁾ Turowski lengyel kiadványa: Sapieha Leo élete.

³⁾ A csatáról számos egykorú jelentés maradt fenn.

ha egész eddigi magaviselete a republicával szemben csak képmutatás volt oly czélből, hogy alkalom adtával egy idegen hatalommal végeztesse el azt, a mit neki kora, terveit, eszközei meg nem engedtek. De e föltevésre hiányzik minden bizonyíték. Az ő ellensége csupán a cecorai vérengzés után menekülés közben a parasztok által agyonvert Gratiani volt, nem pedig Lengyelország.

Okmánymelléletek.

I.

Zolkiewski Szaniszló kiczói vajda levele Zasztawski-Osztrov János herceghez az erdélyi fejedelemtől Kornis által kapott üzenet tartalmáról. Bar, 1617. aug. 13.

Fenséges, kegyes fejedelem! Hogy fenséged a republica jelen szomorú helyzetében megígérte, hogy személyesen megjelenik, ezzel a republica nagyon hasznos és korszerű egyéniséget nyerend, mert noha (adja isteu) kibékülésre fog a dolog kerülni, nagyon óhajtom, hogy minél több nemes és tekintélyes férfiú legyen ott jelen. Mert mennél nagyobb számmal és hatalomkifejtés mellett jelenünk meg, annál kevésbé fog bennünket az ellenfél becsmérelhetni, míg ellenben ha gyöngének találna minket, nyomban a republica tartományaira vethetné magát, hogy vagy szándékainak nyomatótkot szerezzen, vagy pedig — ha most félig-meddig megszabadulunk a bajtól — annál nagyobb bátorsággal pusztíthassa később a republica tartományait. Hisz azt venné zsinórmértékül, hogy a republica védelmére kevéssel azelőtt úgy szólván csak színleg jelentünk meg, ellenben ha most tiszteletet parancsoló készütségben talál, annál könnyebben fog becsületes s reánk hasznos békére hajolni s jövőre sem oly könnyedén fog velünk kikötni. Másrészt azonban nem igen látszik, mintha e hitetlenek makaesységát egyezményekkel ki lehetne elégíteni s a ki ily reményekben ringatja magát, rosszul fog járni, mert minden felől figyelmeztetések érkeznek. Ez az ember, Skender pasa sokkal ravaszabb és képmutatóbb, bármennyire be tudja magát hizelegni, de azért szép szavaiban bízni nem szabad. Mindenben és mindenkor arra törekszik, hogy bennünket a barátság takarója alatt valami módon bajba hozzon. Én ismét vettem tőle levelet azon első után, melyet fenségednek másolatban elküldöttem. Azt írja, a mit előbb. De ez utolsó levelében velem szemben három dologról tett említést: először határozzunk találkozási helyet, mire nézve felfogásomat fenséged már egy előbbi levelemből ismeri. Másodszor azt akarja, hogy erődített helyeink közül nehánynak falai lebontassanak. Mely helyek? azt nem mondja. Harmadszor, hogy király ő felsége részéről első rangú követ tartassék készen, ki a megállapított ügyek ratificálásának kieszközlésére a portára menjen. E két utóbbira nézve végválaszomat csak találkozásunk pillanatára helyezem neki kilátásba, hol azt akkor meg fogjuk beszélni. Ma van harmad-

napja, hogy hozzám megérkezett Kornis János úr az erdélyi vajda küldötte. Tegnap megbízó leveleivel magam elé bocsátottam. A mit velem szóbelileg közölt, ezennel közlöm fenségeddel. Sok mindent mondott, hogyan kívánja az egyetemes kereszténység üdvét, mennyire óhajtja ezen korona javát, melylyel, míg Erdély egyesítve volt vele, az ország legjobb idejét élte. Említé, hogy még a múlt évben is, midőn Skender pasa hadikészületeiről Moldván át hírt vett, erre király ő felségét figyelmeztette, épen úgy most is, midőn Skender pasa szándékairól a respublica tartományaira értesült, erről ő felségének és néhány senatornak közlést tett. És most nevében küldöttei beszélnek el Skender pasa hadikészülődéseit, melyek figyelmet érdemelnek; hogy ez nem csekély számú derék hadat vont magához Boszniából, Horvátországból, a szerbiai területről, Macedoniából, melyekkel szemben a silitriai, bulgáriai és thraéciai csapatok számba sem jöhetnek. E közben sok mindenféle került szóba, melyet itt mellőznöm kell. Az erdélyi vajda úr azt tanácsolja, hogy az ellenséget nem szabad csekélybe venni. Azt is elmondta a követ, hogy Skender pasa, midőn — jóval a mostani viszályok keletkezése előtt — az erdélyi vajdát az erdélyi uralomba bevezette, azon alkalomból, hogy Wielamowski a mi embereinket Báthory Gáborhoz küldé, a vajda úrhoz a következő szavakat intézte: »Reménylen istentől, hogy nem halok meg addig, mielőtt e népet (a mi nemzetünket érti) össze nem zúgom.« Ez okból azt tanácsolja, hogy a legnagyobb mértékben óvakodjunk tőle s ne bizzunk szép szavaiban. Mert még ha a portától a leghatározottabb tilalmakat kapná, akkor is mihelyt az alkalom egy jutalmazó vállalatra fölmerülne, ezt felhasználni semmulasztaná el. Csak akkor nem fog ártani, mikor nem tud. E követ továbbá azt is mondta — s ez a leglényegesebb, — hogy urához ugyanczen Skender pasa üsztönzésére különböző időben tíz esauz is érkezett levelekkel, hogy 15.000 emberrel bármikor Skender pasához csatlakozzék. Most, nyolcz nappal e követ elindulása előtt (és utazása Bialogrodból — Gyulafejérvár — két egész hetet vett igénybe) az erdélyi vajda a török esászártól szigorú parancslevelet kapott, hogy minden körülmény közt saját személyében is lehető nagy haderővel Skender pasához vonúljon. Minthogy nem szabad vonakodnia, mert úgy szólván egészen kezökben van, el kell magát határoznia. Elindult tehát s ide nyomul Brassón és Tatroson át Jasszi felé, Skender pasát oldalt hagyva; de igéri és biztosít minket e követe Kornis által, ne tartsunk részéről semmi ellenségeskedéstől: inkább segíteni, mint ártani akar nekünk. Ha kiegyezési tárgyalásokra kerülne a dolog, igyekezni akar, hogy azok reánk a legjobb feltételek mellett menjenek végbe, s hogy akármit fog a törököknél a mi javunkra megtudni, erről minket értesíteni akar. És ez ezen követség veleje. Minő előre föltett szándékkal tette ezt, isten tudja. Az idő majd utólag ki fogja tüntetni. Még mindig nála van Dworzycki, kit a király parancsára az ő felségével való tárgyalások után oda küldöttem. Ez a követ (Kornis) Dworzyckit még három napi járásra és senkitől nem bántva találta Gyulafejérvártól. Mihelyt Dwor-

zycki visszatért, bármit hozand, közölni fogom fenséggeddel. Most nem marad más hátra, mint az, hogy mivel az ellenség oly leplezetlenül lép föl hazánk ellen, közös erővel és megállapodások szerint a birodalom határain helyezkedjünk el, hogy megvédjük a hazát. Várom egy szolgámat, kit Skender pasa hírnökével elküldöttem. Mihelyt tőle Skender pasa útjáról tájékozást szereztem, azon helyen, melyet kijelöltem, meg fogok jelenni. Most azonban már megyek a táborba. A mi a fenségged embereinek táborhelyét illeti, fenségged mihelyt ide közelebb jön, kegyes lesz valakit előbb ide küldeni. Időközben gondoskodni fognak oly helyről, hol fenségged emberei tábornak üssenek. Én részemről kedden vecsernye után vonulok táborba. Fogadja stb. Kelt Barban 1617. aug. 13-án.

(Eredetije herczeg Sanguszko Roman levéltárában.)

II.

Melléklet Zolkiewski Szaniszló leveléhez, mely a lengyel királyhoz intézve Bethlen Gábor abbeli kísérletéről szól, hogy a lengyeleket kibékítse Skender basával.

Az erdélyi vajda Skender pasa élénk sürgetésére engem rá akart venni, hogy találkozzam Skender pasával. De a senator urak s én magam sem tartottuk ezt illendőnek, mert azon sejtetem támadt fel bennünk, hogy ezt azért akarja, hogy ha én hozzá megyek, felhozhassa ürügyül, hogy én kértem tőle a békét. Azon egyéneket, kiket az erdélyi vajda maga megjelölt, el is küldte ide tuszokul.

(Eredetije a gróf Ossolinski-féle nemzeti intézetben Lemberg.)

III.

Kelet nélkül 1617. Melléklet Zolkiewski fentebb említett leveléhez a Bethlen Gábor által küldött tuszok nevével. Ezek Imbraim pasa aut Hali pasa, ex istis duobus alteruter sit sat fidendum; ex Hiepolien., aut Cernens., ex Tataris Regulus Abinipi horine'sis, ex Ungaris unus aut duo, et Valachis Kakilia logofet et Strois logofet.

(Ugyanott. kiadta Niemczewicz Zbior pamigtnikow.)

IV.

Zolkiewski Szaniszló levelének töredéke a lengyel korona főtítkárához Bethlen Gábor csatlakozásáról a kereszténység ellen induló pogányokhoz. Kelt 1619.

A mit nekem Uraságod írt, hogy a palotagróf (Frigyes pfalzi örgróf) megkoronáztatta magát s oly buzgón keresi a mentő eszközöket, nem kis mértékben meghatott; de a mi az egyetértést Anglia királyával illeti, ez még sem igen lesz igaz. Ez nem fog sok viszály nélkül megtörténni. Nem illik s nem is hasznos nekünk ölbe tett kézzel nézni a dolgot. Ki tudja, minő terveket táplál ez az eretnek nép, különösen ha minket fegyvertelenül, minden bajnak kitéve talál. Gratiani megküldte nekem egy levél másolatát,

melyet az erdélyi fejedelem intézett Skender pasához, s melyben szilárdan állítja, hogy Béceset el fogja foglalni. Ez a esős-elék sok gonoszban töri fejét s mihelyt köpes lesz rá, el is követi azt. Hogy embereket fojtsanak meg, azért nem alszanak éjjel a zsványok. Nekünk sem szabad aludnunk. Én részemről a míg csak lehet, országgyűlés nélkül óhajtanék magamon segíteni, de a dolgok és viszonyok mostani állapota szükségessé teszi a gyűlést, mert nélküle mi semmit sem végezhetünk. Akármilyen lesz az eredmény, törekedjünk arra s fohászkodjunk is az istenhez, hogy pénzzel mozdíthassuk elő a magunk s a keresztény államok javát. De akármí történjék különben, nyilvánvalóvá leend, hogy nem ő felségén királyunkon múlt, hogy nem történt intézkedés ama veszélyek ellen, melyek isten egyházát s a republicát fenyegeték. Ha nem hívánk össze országgyűlést, — ha bármi baj érné a republicát -- azzal vádolnának minket, hogy mi látva a szomszéd háza égését, a tűznek gátat vetni nem törekedtünk. Én azonban azt tartanám, hogy a gyűlést ama pillanatig elhalasztjuk, mikor az eretnesség megkezdi szándékai valóítását, mi az ünnepek után várható. A kardesörtetés a létező veszélytől való félelem ugyan, de a mi embereinket is fogékonyabbá teendi a józan tanács iránt. Erről az alkanczellár úrnak is írtam. Én azt írom, a mit jónak tartok, de ő királyi felsége akarására bizok mindent. Rendkívüli országgyűléstől félek, mert még nagyobb rendetlenségbe juttathat bennünket. Ha gyűlés kell, úgy legyen az rendes. A királyi propositiók elküldése után be kell várni mi lesz szükség. Ő felsége hatalmában álland: mikor és mely időben jöjjön össze a gyűlés.

(A gróf Ossolinszki-intézetben Lemberg.)

V.

III. Zsigmond lengyel király levele Zolkiewski Szaniszlóhoz Bethlen Gábor eljárásáról. Kelt Varsóban, 1619. okt. 15-én.

A hadsereg főparancsnokának, Zolkiewski Szaniszló urnak, főkanzellárnak! III. Zsigmond isten kegyelméből Lengyelország királya. Különösen kedvelt hívünk. Nagyon jól ismeretes hűséged előtt, minő nyugtalanságok és félelmet keltő mozgalmak támadtak Csehországban. Ez a dolog nagyon messze terjedt s más távoleső birodalmakra is átesapott. Mert a magyar királyság is ugyanazon lázadással mint a csehok, fölkelt ura és királya ellen. Az erdélyi fejedelem, ki a csehekkel, valamint néhány magyar főúrral titkos és furfangos egyetértést tartott fenn, nem csekély haderővel benyomult Magyarországra s miután gyorsaságával azokat, kik urokhöz hívek maradtak, elnyomta, az ottani királyság némely tartományainak és városainak birtokába helyezkedett. Minő hátrányára a jogszerei uralkodónak, minő veszélylyel a mi birtokainkra, azt könnyen megítheti mindenki. Mihelyt mindezek híre hozzánk eljutott, azonnal leveleket küldöttünk a krakói vajdaság senatorainak s általános körrendeletet intéztünk a nemességhez s azon starostákhoz, kik a magyar határ közelé-

ben vannak, hogy ezekkel szemben teljes óvatossággal és készütséggel járjanak el. Magához az erdélyi fejedelemhez is küldöttünk valakit meglehetősen enyhe szavakkal intve őt, hogy gondolja meg maga is, minő veszélynek teszi ki az egész kereszténységet és szívére kötöttük, hogy ilyen gonosz terveket ejtsen el, melyek a közvetlen közelség folytán a mi országunkra is ártalhatnak. A Magyarország felé eső határkerületek starostái és a vajdák nem szünnék meg nekünk jelenteni, minő veszély fenyegeti onnan a mi országunkat. Azt írják, hogy ama vidékeket jól kell őrizni, mert ezen ember rosztaságát és gonosztaságát nagyon is jól ismerjük, ki akármit tegyen is, török szellemben cselekszik s mindenre vállalkozhatik, főleg olyankor, mikor minden kedvére megy. De hogy ennek mikép vegyük elejét, azt nem eléggé adják elő. Mi, mint a republica feje, semmit sem mulasztunk el, hogy annak idején azt, mit a republica kezünkbe letett, megvédjük, a viszonyokra s a körülményekre való tekintettel kötelességszerűen megtéve az óvatossági intézkedéseket, hogy a magyar birodalom ezen oly közel levő rázkódtatásai s ezen oly közeli veszélyek ne érjentsék a mi birodalmunkat is. Mert ha ezt a republicát valaha fenyegette veszély, ugy most fenyegeti az. Mi ugyanis nemcsak másfelől vettünk megbízható híreket és figyelmeztetéseket, hanem Bethlen Gábornak magának hozzánk intézett leveléből is kitéjük, hogy vállalatát a török szultánnal való előzetes megegyezés folytán indította meg, kinek azon biztosítást adta, hogy bármi kerüljön is birtokába, azt a szultánnak veti alá, önmaga megelégedve egy részzel s a magyar király czímével. Ezt sok más jel is bizonyítja. Mert a mint nekünk Opatowski kamarásunk jelenté s mások is értesítenek, nem kevés számú török van nála, a kik éberen ügyelnek, minő haladásokat tesz s hogyan teljesíti eskü alatti ígéreteit. Tőlök minden, még a legfontosabb ügyben is tanácsot kér. Minő biztosságot ígérhetnek nekünk ezek visszas tanácsai és tervei? Most a pogány népet fővárosunkhoz olyan közelre hajszolja ide, mely nép a mit erőszakkal el nem érhetett, ezen ember álnok eselszövényeivel, erőködés és költség nélkül akarja valósítani. Mert semmikép sem lehet kételkedni benne, hogy ha az erdélyi fejedelemnek jól megy a dolga, ő a törököknek teljesíteni is kénytelen lesz mindazt, a mit nekik megígért. Hogy tehát a mi Magyarország közelében levő országaink minő veszélyben fognak akkor találtatni, mennyire nyitva lesz akkor a pogányság előtt koronánk birtokaihoz ajtó és kapu, az nagyon méltó a megfontolásra. Ugyanezen eszköze által fogja valósítani a maga szándékait jövőre is s mindig fel fogja bujtogatni az uralomvágyó szellemet, hogy a szomszédos államokat nyugtalanítsa s ő mögötte azután mindazt fáradság nélkül maga birtokába vegye. Azért nem szabad magunkat biztosságbau ringatnunk semmiféle szép ígéretei által ezen embernek, ki a török hatalmával dicsekszik s abban keresi becsületét. Hisz önmagunkról van szó, mikor a szomszéd fal lángban áll. És itt nem a szomszéd faláról, hanem az állam faláról van szó. Mert ez az ember, a magyar király czímének használata mellett, a mi

tizenhárom szepesi városunknak azt parancsolja, hogy minden, az ő hadviseléséhez megkívántató szükségletéről gondoskodjanak, fölszerelt katonákat küldjenek az ő táborába, az ő elvonuló csapatai számára eleséget is készen tartsanak. Mindez már eleinte történik. Mit várhatunk tőle még később, mihelyt vállalata őhajai szerint teljesülne? Itt jó tanácsra van szükség, itt megfontolás szükséges, hogyan tarthatnánk készen oly eszközöket, melyekkel a kilátásban álló veszélynek elejét vehetni. Mert ki az, ki ezt be nem látja? Macchiavellista fogásokkal akarnak birodalmunk szíve ellen eljárni. Jobb minden oldalon szélylyel nézni, hogy óvakodjunk, semhogy valami előre nem látott véletlen meglepjen bennünket, a mitől isten mentsen. Hogyan fogjuk meg a dolgot? Minő eszközöket használjunk, hogy idejekorán szembeszálljunk a veszélyekkel? Ezekre nézve sürgőleg kérjük kedveltséged véleményét, s kedveltséged jól megfontolja, mily nagyok s mi vészthozók a veszélyek, melyek királyságunk felett oly közel szomszédságban összetornyosodnak, s azután ép és őszinte tanácsot adjon s az eszközöket megjelölje, melyekkel ez ember szándékait s az ármányos pogány tanácsokat meg lehet hiúsítani. Mindezekről kedveltséged részletesebben fog értesülni a válaszból, melyet nekünk Opatowski kamarásunk az erdélyi fejedelemtől hozott. Másolatát megküldjük kedveltségednek, valamint az általunk írott levelet is. *(E két levél nem maradt fenn. Szerző.)* Világosan ki fog derülni ezekből ezen félig ha nem egészen pogány ember lelkülete, miért is kedveltséged meg fogja tudni állapítani, mi ármányos praktikával akarja a pogányság a saját szándékait ezen eszköze által valósítani. Könnyen belátható, hogy azt, mit a Dniesternél elérni nem bírtak, most könnyebb és rövidebb uton akarják elérni, a mi hamar és könnyen megtörténhetnék, ha egész birodalmunkra bajokat és tartományainkra a végveszedelmet felidézhetnék. Hogy tehát Gábor, gonosz szándékai ennyire ne érvényesülhessenek s azoknak idejében határt szabjunk, kedveltséged fontolja meg jól, hogyan lenne ez elérhető? Nem lenne-e czélszerű, mihelyt az ottani vidékről a pogányok elűzetnek s a republica érdekében a kozákok ügye rendeztetnék, nemesak a krakái vajdaságból a kerületi contingenst, hanem más számos csapatot is a Magyarország felé eső határszélekre küldeni, hogy az ily közeli veszély miatt a helyőrségek gyors készenlétben s mindig kéznél legyenek? Mi ugyanis nem kis mértékben aggódunk ezen terület biztonsága miatt, mely oly közel esik fővárosunkhoz, hol nemesak székhelyünk van, hanem királyi jelvényeink is őriztetnek. És mi úgy találjuk, hogy az erdélyi fejedelem ezen eljárásából nagyon könnyen veszély támadhat mireánk. Kedveltséged tehát közölni fogja velünk a saját tanácsát az iránt, hogyan lehet minden esetre az óvatosság és a harczkészültség elérhető. Az is tekintetbe veendő, nem lenne-e czélszerű őt Erdély felől hátban támadni meg, kivált ha a császári badak vele szemben ellenállást fejtenének ki, Ilyenképen az ő gonosz szándékait nem csekély mértékben csorbítani lehetne, mielőtt még a cseh urakkal egyesült, mely egyesülés nemesak a törvényes uralmat

szünteti meg, hanem — mint ezt kezdete mutatja — azt az uralmat nyíltan megtámadja s a kath. vallást gyökerestől kiirtani próbálja, mit azon átkozott nyomok bizonyítanak, melyek azon helyeken, a hol átvonultak, a kath. templomokban és kolostorokban fenmaradtak. A bűn oly büszkén emeli fel fejét, hogy isten mentse, hogy a mi államainkba is el jusson. Gyorsan segítenék itt azt azok, kik a szomszédban lábbal tapossák a jogot. Idejében gondoskodni kell tehát, hogy ezen királyság minden drága záloga érintetlen maradjon, valamint annak szent vallása is, mely minden királyságnak legszilárdabb erőssége.

Azt is kedveltséged tudomására hozzuk, hogy a császár ő felsége gróf Althan útján előttünk szóba hozatta azon kérését, engedjük meg neki, hogy a királyságban önkényteseket szerezzen, mit mi a régiebb és legutóbb Pozsonyban kötött szerződések értelmében megtagadni képesek nem voltunk. Hiszen nem új dolog s vannak respublicánkban, régiebb és újabb példái az ilyen toborzásnak, főleg miután az ilyesmi respublicánk károsítása s a nélkül történik, hogy mi ama cseh és magyar zavarok elnyomásához valami költséggel járulnánk. Pedig még közelebbi szomszédok is, kik békében maradhattak volna, önkénytesen is beavatkoztak a harcba, noha velünk olyan egyetértésben vannak, mint amazok a pogányokkal. A siléziaiak velünk békében élnek s irányunkban megtartják azon egyezmény-pontokat, melyek köztük és köztünk fenállanak. De a történelem világosan bizonyítja, hogy Silézia elszakadt a koronától, s a mi koronázási, eskünk szerint a törvénytelenül elidegenítettet újra birtokba kellene vennünk. Csakhogy ez nem mi tőlünk függ, hanem a korona minden rendjének egyetértésén nyugszik. De ha az erdélyi vajda haladásai olyanok lennének, mint biztosan várják, a mi határainkat kétségkívül szintén nem fogják bántatlanul hagyni, hanem hatalomra vergődve, a mi területeinkre is át fognak csapni. Ez eshetőségre tanácsos és haderővel kell készen lenni.

Kedveltséged előtt továbbá az sem ismeretlen, hogy a boroszlói püspökséget a lengyel királyok, elődeink alapították s látták el adománynyal. Ez az egyház mindig össze volt kötve a gnezeni érseki székkal s az idők sanyarúsága folytán szakadt el az uniótól. Elődeink s mi is érvényesítettük jogainkat; a gnezeni érsek s a tartományi zsinat ugyanezt tette, miről iratok és követjelentések vannak atyáink idejéből. Jogunk tehát erőben fennáll, valamint gnezeni egyházunké is; ezt azonban a siléziai rendek figyelembe nem vették, midőn e püspökségre vetették magokat, melynek feje Károly főherczeg; az őt illető egyházi javakat eretnek katonákkal rakták meg, a kanonokokat és más papokat istentelen eskükre kényszerítették; a mi — miután jogunknak derogál — minket arra indított, hogy levélben megintsük őket, hogy azt, a mi másnak joga, magokhoz ne ragadják s a püspökségnek valamint javait úgy személyeit is a régi szabadságokban meghagyják. Ha nem teljesítik e parancsot, kedveltséged nekünk tanácsot adand, hogyan kell tovább eljárunk, minthogy jogunkról és elődeink alapítványáról van szó. Erre s a fentebbi pontokra

kedveltségedtől gyors és őszinte választ várva időközben, a mennyire lehetőségünkben áll, gondoskodunk országaink biztonságáról. Kelt Varsóban, 1619. okt. 15-én, lengyel uralkodásunk 32., svéd uralkodásunk 26. évében.

(Przytecki lengyel történetíró missiliseiből.)

VI.

A rastaviczai táborból Pavolocza felett 1619. okt. 21. Zolkiewski Szaniszló levelének töredéke a lengyel királyhoz. Válasz a király 1619. okt. 15-ki levelére.

— — Joggal nem szabad a veszélyeket csekélyre tenni, melyek először Csehországban keletkeztek, hogy onnan járványképen Sziléziába és Magyarországra felséged államainak közvetlen közelébe behurcoltassanak, különösen fenyegetve a fővárost. Haszontalan dolog tehát azt kevésbe venni s óvatosságban s készenlétben lenni nem akarni. Hummicki György panaszkodik a hozzám intézett levélben, hogy az a baj egészen előre látatlanul szakadt rájok, hogy hirtelen támadt. Vigyázzunk, hogy rajtunk szintén valami hasonló ne essék meg, hisz csatakész hadakról és csapatokról beszélnek, melyek nagyobbára fegyelem nélkül valók és szabad hajdukból s más efféle népből állanak. Mások szándékainak ismeretét illetőleg nem marad más hátra, mint felséged tartományainak békéjéről és biztonságáról gondoskodni. Ez okból, mint felségednek már megirtam, nem csupán azon ezredet, melynek a sandomiri starosta a paracsnoka, hanem majdnem az egész haderőt a hegyekhez, a sziléziai és a magyar határhoz indítottam. Meghatároztam állomáshelyeiket Oswiezimtől, Zabortól, Sandeztől és Biechtől stb. kezdve s már ma bevonulnak a csapatok a számokra ott kijelölt állomásokba. (E levél további folyamán Zolkiewski azt jelenti a királynak, hogy a sereg maradékát más vidéken alkalmazza s megjegyzi, hogy a csapatok 1619 decz. végeig megkapták zsoldjukat. Többet azonban nem kaptak s így az említett ideig s nem tovább kötelesek szolgálni. Egyetértésbe óhajt tehát helyezkedni az alkincstárnokkal, hogy a katonák további szükségletéről a respublica terhelése nélkül gondoskodják. De a levél ezen utolsó passzusa akként van fogalmazva, hogy kétséges: vajjon a sziléziai és magyar határszélre küldött seregről vagy a maradékról van-e szó.)

(A poseni közkönyvtár irataiból.)

VII.

Zolkiew 1619. decz. 28. Zolkiewski Szaniszló Koniecpolski Szaniszló csapatvezérnek csapatelhelyezésekről azon veszélyek folytán, melyek Cseh- és Magyarországból fenyegetik a respublicát.

A respublica, hazánk mostani helyzete olyan, hogy mint uraságod is írta, a harczképes csapatok számát nem csökkenteni, hanem szaporítani kellene, csak hogy éppen nem úgy, hogy a respublica akarata ellenére

adóssággal terheltessek, hanem akként, hogy katonacoöföderációk ne létesüljenek. Jól meg kell tehát a gyepelöt fogni. De eddig nem találkoztam az alkincstárnokkal, előbb akadályozás, azután a betegség miatt, melybe csett. A mint azonban küldönczök útján tőle értesültem, azon készpénzen, mely rendelkezésre áll, a legközelebbi időben kétezer ötszáz lovas lehet szerezni a legközelebbi évnegyed tartamára, az egyes kerületekből való katonákon kívül. Uraságod már értesült, hogy a csehovi starosta útján tett felhívására én készségesen helyeslem, hogy oda annyi csapat küldessék, a mennyi csak lehet. És mióta megérkezett a rémhír, hogy a lisoweczykiak Magyarországból kiszorítottak s így a birodalom ama részei nagyobb gondozást igényelnek, hogy teljes biztonságban részesüljenek, a csapatok teljes készenlétben vannak. Az összes századokhoz, melyek itt állomásoznak, azon parancsot intéztem, hogy uraságodhoz induljanak. Rendelkezzék tehát ön a saját századaival is, hogy oda menjenek, a hová szükség; továbbá Kazanowski százada szintén az ön közelében van. Más csapatok is közelednek. Sziveskedjék tehát egyetértésben a fősztalnokokkal, ki a mint hallom, a határon áll, parancsokat kiadni s az említett századokat felhasználni úgy a mint jönnek találja. A mostani idő önmagába véve nem éppen harczius, csak hogy ebben bizni nem lehet. Gondoskodni kell hadi készenlétről, mert ez az ellenséget előre fültett szándékától visszatarthatja. Másrészt azonban ha készen nem lennénk, bátorításul szolgálva a respublica károsítására. Minthogy tehát ön a birodalom ama részeiben van, örködjék a felett, hogy a respublica semmiféle hátrányt ne szenvedjen. Oda vonulnak Denhof, Strzyzowski, Matynski, Wrzeszcz, Witostawski, Ferlej, Makowicki urak századai s az Ukraániában levők parancsot kaptak kivonulni, mert ott semmit sem használnak. Csak a határparancsnok századai fognak ott maradni.

Isten kegyelméből a legmélyebb béke uralg Ukraániában s most a tatárok ezárja, mint a hospodár Gratiani moldvai vajda tudatta velem, barátságos biztatásokkal követet küld felséges királyunkhoz: csak hogy az ide küldött ajándékokat viszonzni kell, a mi meg is történik. Ezekkel ellátva Oleszko úr már elutazott. Mit is csinálnának e századok Ukraániában? Inkább oda vonuljanak, hol a respublicának szüksége van rájuk. A határparancsnok a maga századával elég lesz arra, hogy az ukraániakat kívülről jövő békezevarás ellen oltalmazza. És mivel intenek benniünket, hogy vigyázzunk a szabad csapatokra a Sambor közelében levő szorosnál, hol több évvel ezelőtt Stavnicki halála után szintén betörték, ama helyen négy századot hagyok vissza és pedig a magamét, a chelmi starostáét, a belzki vajda fiát és a braetawi vajda fiát. Minden többi csapatot uraságodhoz fogok indítani s ha az előbbi négyre is szükség lenne, jelentse ön azt nekem s én hozzájuk is parancsot intézek. A mi a lisoweczykiakat illeti, tudom, hogy miattok igen sok kellemtelenségnek vagyok kitéve, habár mint mindig, most is ártatlanul. Hisz minden attól függött, mit kívánnak, mikor tőlem elvonulnak. Most pedig azt írják nekem, hogy

szívesen megtették volna akaratomat. E tömegtől becsülettel szabadultunk meg s a korona elhárította ökel magáról; de saját kedvéért Humanaj (Homonnay György) vagy valami más annyira fellázította őket, hogy most azt a levest főzték nekünk. Fialat inasomat, Ludzicki urat küldtem hozzájuk levéllel. Ő tegnap tért vissza s uraságod küldöttével egyszerre érkezett meg. Leveleket hozott tőlök, telve alázatossági nyilatkozatokkal. Azt írják nekem, hogy elküldöttek ő felségéhez s készek azt tenni, mit ő felsége parancsolni fog. Ludzicki is azt beszéli, hogy megbántak mindent s hogy a legnagyobb tisztelettel viseltetnek irántam. Én ismét Komorowskit küldöttem hozzájuk, hogy megszilárdítsam őket engedelmességökben, hogy ő felsége parancsait teljesítsék s míg a király parancsai megérkeznek, őket uraságoddal vagy a főasztalnokkal megegyezésre birjam, s ha valami sürgős történnék, egyesült erővel állhassunk a republica szolgálatára. Ludzicki azt mondja, hogy életmódjokat is megváltoztatták, hogy éppen nem fenhéjázók többé, a mi előbb annyi panaszra adott okot. De mivel uraságod közelebb van a hely színéhez, minderről jobban lesz tájékozva. A krakai vajda egészségének oly nagy mérvű csorbulását sajnálom. Szíveskedjék ön Lanckronowski starostával megegyezésre lépni, nehogy a krakói várkastély valami helyőrség nélkül maradjon, ámbár a krakaiakat és a sandomiriakat, mint a korona által megtelepített hadköteleseket kellene szolgálatra berendelni. Hisz Fox urnak is ama vidéken kell lennie. Parancsolja meg neki, hogy azon hadköteleseket összehívja. Nem illik valami veszélyt csekélybe venni s rendesen a leggondosabban a fejet szoktuk védeni. Uraságod ezt maga is be fogja látni. Kelt Zolkiewben 1619. december 28.

(A gróf Ossolinski nemzeti intézetben Krakóban levő másolat után.)

SCHMIDT VILMOS.

I. BÁNFFY GYORGY HALÁLA.

B. Wesselényi István naplója után.

A Magyarországon már az Árpádok ideje alatt nagy szerepet játszott Bánffy-család egy ága, már a XIV. század előtt Erdélybe szakad, hol a Lápos vidékén telepszik le. E család a XV. század derekán már kihalóban van. Az utolsó leányt, Katát, édes atyja fiúsítja és Losonczy Istvánhoz adván nőül, ezáltal a Losonczy-Bánffy családot alapítja.

E család különösen házasságok útján, csakhamar nagy vagyonra tesz szert; így öröklí a Szilágyban Bánffy Dénes, neje Genyó Anna után, a valkóvári uradalmat úgy, hogy a XVI. század derekán már annyi jószágot szerzet, hogy alig van megyéje Erdélynek, melyben egy-egy uradalma ne volna.

A család fő jellemvonása, előnyös külső tulajdonságok mellett, a gazdálkodási hajlam, mely azonban kapzsiságig nem fajúl; a családban patriarchalis szellem, a társadalomban bizonyos nagyúri rátartás, mely azonban göggé vagy nevetséges hiúsággá csakis pár egyénnél emelkedett.

A Losonczy-Bánffy család vagyonossága és tekintélye a bonczidai nábob Bánffy Dénesben érte el tetőpontját az Apafy korszakban. Roppant vagyonú és független gondolkozású ember lévén s azonkívül a fejedelemnek sógora: nyíltan ellene mert szegülni a törökök rabló hódításainak és Teleki Mihály, Apafy híres minisztere, nagyravágyó terveinek, ki jelölt veje Tököli Imre és a török segítségével, remélt a magyar nádori székre eljutni.

Bánffy Dénes oly magaslalon állt, hogy még Teleki Mihály sem merte arczban megtámadni; hanem titkos szövetséget, mint akkor nevezték, *ligát* kötött ellene és a nagy urat törbe csalva ejtette el; a gyöngö fejedelem féltékenységét felköltve, kieszköztelte Bánffy halálos ítéletét és 1674-ben le is fejeztette.

Nem sokkal ezután bekövetkezett Erdély végelhanyatlása: Teleki fényes tervei, Tököli Imrének Zrinyi Ilonával kötött házassága folytán a családi összeköttetés elejtetvén, páráként oszlottak el; s midőn ennek következtében maga Teleki Mihály

is arra a pártra állott, melynek szolgálatáért Báuffyt kivégeztette, épen az egykor vejének kiszemelt Tökölivel szemben, ki török segélylyel tört be az ország határszólén, a zernyesti ütközetben összetapodtatott.

A hatalmas Teleky Mihály elestével Erdély sorsa el volt döntve; mert nem akadt hozzá hasonló szellemű ember, ki az ország sorsát vezesse. Az öreg fejedelmi pár bús-komorságba esvén, egymásután szállott sirba s a fejedelmül kikiáltott ifju Apafy Mihályt, nejétől Bethlen Katától elválasztva. Bécsbe szállították.

A leopoldi kötlevél, mely Erdélyt még 1688-ban visszaadta az osztrák háznak, már elmentszette azok reményét, kik független fejedelemségre számítottak és ez az öreg Apafy halálával befejezett dologgá is vált.

Bécsben nem akartak a jogtalanság színében föltünni; azért mintegy látszólag ideiglenes kiségitésül, kormányiszéket állítottak föl és ennek élére kit lehetett volna méltóbban állítani, mint a törökellenes érzelmeiért lefejezett Dénesnek fiát: I. Bánffy Györgyöt?

I. Bánffy György, kit mind Leopold mind I. József kegyekkel halmoztak el, atyja elvett jószágait visszanyervén, Erdély legdúsabb dynastája lett és csakhamar grófi czímet is nyert; neje Bethlen Klára, Bethlen Gergely országos tábornok leánya lévén, az utolsó Apafyval is sógorságban volt s így a jószágokon kívül, a fejedelmi fényről is háruult reá valami.

Nagy úr volt a szó valódi értelmében, kinek hatalma előtt még ellenségei is kénytelenek voltak meghajolni: a fényes állás, melyet elfoglalt és a fejedelmi vagyon, mely birtokában volt, fedezték emberi gyarlóságait. Pedig gyarlóság is sok volt benne: híú, tetszelgő férfiú volt; szerette a fényt, lakomákat, kártyát és szép asszonyokat és ezen hajlamai kielégítésében nem türt gátot mások részéről és nem állított saját erkölcsi erejéből.

A mi politikai egyéniségét illeti, azt e néhány szóban foglalhatni össze: *feltétlen hűség az őt kikiáltott uralkodóház iránt.* Nincs egyetlen eset följegyezve, hol e tekintetben megingott volna; megtartotta azt még akkor is, midőn a Rákóczy-féle mozgalmak és a császári katonaság zsarnoki eljárásai minden hazafi szívet erős próbára tettek. Bevitte magával a kormányiszéket, sőt az országgyűlést is N.-Szebenbe, hol egyuttal kiszolgáltatta magát és e testületeket a kormányzó tábornokok Rabutin és követői teljhatalmának, kik még az ő tekintélyét és jószágait sem kimélték. Ennek daczára nincs eset, hogy hűségében ingadozva, a roppant anyagi károkat, melyeket jószágaiban szenvedett (s melyeket leginkább jellemez az, hogy halálakor családjának egyetlen ép udvar-

ház sem áll rendelkezésére). — sohasem jajdúl fel és a kormányzókkal is megtépet mindent, mit tőle követelnek, még az olyan szolgálai eljárást is, mint Bethlen Miklós kancellár nótázását, melybe azonban meglehetősen az ő akarata is belejátszott. Legalább Wesselényi István naplójának azon helye, mely 1704. április 24-éről van följegyezve s mely magára a gubernatorra nézve is, kinek oly nagy szüksége volt tekintélyére, éppen a német generalisokkal szemben, igen jellemző — aligha nem rejti *egy ily tragikai pont* alapját. E napló ugyanis ekként szól:

»Szt. György napján az urnál voltanak ebéden: a generál ¹⁾ feleségestől, Gráfen ²⁾ úr feleségestől, Akton úr feleségestől, a cancellarius feleségestől, Bethlen Sámuel úr feleségestől, Baron Tisch (Tige) colonellus, Murando ingenieur colonellus, a secretarius bellicus gróf Amadeus, a generál fia, a comissarius Szavuné, general Klitzhischpergné, ³⁾ és Haller Györgyné asszonyom, Haller István úrral, Köleséri tolmácsnak, az úr és az asszony; melynek alkalmatosságával sok poharakat köszöngetvén, mind a gazdák, mind a vendégek igen jól laktak, *kivált az úrat soha olyan részegen nem láttam*, mert a németeknek elkapván parókájokat, az alól ivott, azonban az asszonyokkal is enyelegvén, a cancellarius-nét meg akarván csókolni, egy nagy karos bőrös széken által estek mindketten, úgy hogy az úr be is törte volt a fejét; ezután pedig a generál elmenvén feleségestől a tiszteket megrekesztette és azokkal is sokáig ivott; azután bemenvén, igen rosszúl volt a bortól, mi pedig (a minthogy be nem fértünk) benn ettünk a kisasszonyokkal és az úriakkal.«

Valóban oly tivornya volt ez, mely a római caesarok bachanaliái vagy XV. Lajos udvari mulatságaira emlékeztet: mennél kevésbbé alkalmas arra, hogy a kormányzó tekintélyét a császári generalisokkal szemben fentartsa, melyre pedig oly nagy szükség lett volna.

De az a veszedelmes esókkisérlet a cancellárnéval szemben még egyebet is gyanított: valószínűvé teszi, hogy a gubernator, kinek a még szép asszony iránt céljai lehettek, nem valami nagy hévvel védelmezhetette saját cancellárját, a már idősebb férjet, ki önérzetes ember létére, nem könnyen tűrhette a hasonló tréfákat. És csakugyan a cancellár ismeretes röpiratáért nem sokkal azután börtönbe jut; családjától, papjától elzárják és fiának esdekélése a rendek előtt, az asszony által Bánffyhoz felvitt ezüst-kupák

¹⁾ Rabutin.

²⁾ Graven.

³⁾ Talán Klitzschperg.

ép oly keveset tudnak kieszközölni, mint a nagyészű cancellár szívreható szónoklatai.

Bánffy György még sajtászerűbb és gyarlóbb világitásban tűnik fel családi körében. Számos gyermekét állandóan távol tartja magától; talán azért, hogy atyai tekintélyét jobban megőrizhesse; mire a fentebbiekből ítélve, volt is ok, mert bizony Dénes és György úrfi, valamint négy leánya is, atyjok példájából, ki szenvedélyes lakomázó és kártyás volt, nem sok jót méríthettek; de az volt azután különös, hogy nagyobb fiát, ha az akkori erdélyi szokás szerint le talált részegedni vagy épen káromkodni mert, cselédei előtt megbotozza s míg maga gyémánt díszítésű bibor öltözetekben jár és duskál a válogatott étkekben, 20—21 éves fiainak nem ad ruhára valót, úgy hogy a Dénes úrfi nadrága »folt hátán folt«, leányait pedig csaknem koplaltatja s a külső asztalra nyúlós bort adat. Az azután a legfurcsább, hogy halálos ágyán zúgolódik, hogy gyermekei be nem mennek hozzá; midőn pedig bemennek, kikergeti őket. Fiait csak akkor rendeli be, midőn már végső rendelkezését teszi s a nemrég megbotozott Dénesnek a kolozsi, Györgynek a dobokai örökös főispánságról szóló oklevelet nyújtja át.

De mindezen gyarlóságokat kiengeszteli az olvasó előtt a hatalmas főúrnak *valódi hősiesség magatartása halottas ágyán*. Egy haszontalan német katonaoorvos valami csodaszerrel úgy tönkretette a gubernatort, hogy többé Szeben összes orvosai sem tudják gyomorhaját orvosolni. Nem is csoda, mert a belgyógyászat oly fokon állott, hogy a naplóíró Wesselényi kis-fiának még orrvérzését sem tudták elállítani. E csodaorvos a gubernatort teljesen és végleg tönkretette; be is látta végórája közeledését és itt tűnik fel bámulatra méltó lelki ereje. V. Károly császárról, mint hősi tettet jegyzik fel, hogy temetési szertartását életében megtartatta; de mi ehhez képest Bánffy György hősi magatartása, ki nem egészségében, hanem halálos ágyán méreti magára a koporsót és készítteti meg a temetéséhez valókat, saját szemei előtt az utolsó csipkéig és koporsószegig.

E példátlan lelki erőre mutató magatartást tükrözi vissza egyebeken kívül Wesselényi István naplójának itt közölt néhány fejezete, mely mint kor- és műveltségtörténeti rajz is oly nagy érdekű, hogy bármely olvasónak csak tanulságára és gyönyörűségére fog válni.

1708. november 5.

Ugyan ma az estvétől fogva az úr úgy elnehezedék, hogy majd minden reménység kívül vala, mert ábrázatában is egészen elváltozván és minthogy minden csontjairól a hús leesett és csak a csont maradtott volt és a bőr rajta, úgy hogy merő irtózás volt reá nézni, azonban szörnyű

kinokban, úgyekrágásokban kinlódik vala, mert minden, valamit eszik és iszik vala, vagy kihányja vala, vagy által foly vala rajta, mint a víz, melyre nézve szintén maga is már desperálván élete felől magának, meg is hagyá, micsoda köntöst vegyenek ki halálára, úgymint karmasin színű bársony dolmányt és mondja vala, hogy csak az isten sokáig ne engedné kinlódni, másként készen volna lelkét megadni teremtő istenének; és már nem is tudván a doctorok egyébbel orvosolni, holmi bezovitiumokkal kezdék éltetni, a ki után mindig könnyebbedik vala; azonkívül a bal füle felől, a feje egészen obstruálódott és nagy fájdalmakat szenvedett és a bal oldalában is nagy fájdalmat szenvedvén, nyilalásokat causált, maga úgy itél, hogy pleuritisse volna.

6. Ugyan ma látván az úrnak óránként való fogyását, és hogy mint a gyertya magát megemésztí, azonképen a szegény úr is életét és maga testi állapotát egészen kiemésztí. A nagyobbik úrfival elmenék Haller István úrhoz és mondók, hogy jöjjön el az úrhoz, mert itthon csak elhagy oly rossz időben, a mikor mind a publicumok csak in suspense vannak és a maga háza is csak merő azon bizonytalanságban vesződik; azért talán valamit mond az úrnak, ha feljö, mert velem az úr soha semmi, vagy igen kevés országos dolgokat communicált. Feljöve azért az úr Haller úr, de csak egy szót is semmit de publico nem emlékezett; annál inkább maga háza felől semmit is nem mondott, hanem csak maga nyomorult állapotáról szólott. Ugyan ma reggel forrósága is volt egész ebédig.

Brassóból Örményesről jövének levelek, úgy több helyekről is, írják, hogy mindenütt holt híre van az úrnak. Annyira elment már a híre a nagy ember halálának, még mikorra életben volna, mind százszok, mind a magyar katholikusok súgnak-búgnak vala, a mint szokott lenni, ilyen nagy embernek decadálása alkalmatosságával.

7. Ugyan ma az úr megkönnyebbedett vala valamennyire és sok levelek érkezének, kiket csak összeköténk, nem akarván az urat véle terhelni. A generalis is izent volt Köleséri úrtól, hogy a commissariust cedálja az úr Haller úrnak, hadd folyjanak a dolgok, mert sok hátramaradás van a császár szolgálatában; azt is nem mondók meg az úrnak, nem akarván kedvetleníteni.

Ugyan Báron Tischné (Tigené) asszonyom már beérkezvén több német úrasszonyokkal, az úr látogatására és ő is kimaradt: láttatá az urat és az ura felől azt izené, hogy nemsokára leérkezik.

Novellákat is sokat hozának, kiből igen nagy emlékezetre való dolgokat nem irának. Irják, hogy Rákóczy úr egy colonellusára magyar törvényt láttatván, négygyé vágatta, annak az iródeákját pedig horogba vettette, mivelhogy a minapi harez alkalmatosságával ez az iró deák lötte volna el a lovat Rákóczy fejedelem alatt. Azt is írják, hogy a kurucoktól a Dumántól pénzen alkudtak meg, hogy a maguk szüretjét véghez vihessék a faluk és városok, és hogy kamerát is vettek vala a kurucok, a kik a pénzt felszedjék és a több elfoglalt jószágokat bírják.

Ugyan ma a szegény úr az éjjeli nyugbatatlansága után, holott is magam virrasztottam szegényt és sok kinokat lát vala a hasmenés iránt, a ki csakúgy megyen tőle mint a víz, noha igen keveset eszik ; de minden belső részét óránként emésztí szegény úr és fogyasztja. Reggelre azért mintegy félóránig nyugodván, a mikor csak keserves lassú nyögésekkel nyög vala, 6 órakor pedig ismét szörnyű ágyékrágás jön reá, szörnyű nagy kinokat szenvedő ; midőn azért a doctor tetszéséből krisztélyt adának volna be neki, egy kevéssé esendesedék, azalatt a főrendek egy kevéssé nála lévén, midőn elmentek volna és mi is 12 órakor ebédhez ültünk volna, az alatt Réthi urat behivatá és megkérde, hogyha találtak-e diófa-deszkát koporsónak ; és minthogy megkerestetvén, készen nem találunk, hanem egy deszkának való tőkét leltünk a Cajt-Lajtmán¹⁾ gondviselése alatt és azután küldve maga mindjárt, hogy kérjük el, hogy abból csináljanak koporsót. Azonban halálára való íngét, keszkenőjét kiszedeté és a vánkosokat is kiszedeté, a ki a szegény asszony feje alatt volt kinyújtóztatásához derokaljnak és meghagyá, micsodás kamukát hozzanak és a koporsót is micsodás égszín kék virágos bársonnyal vonják meg és aranyos szegekkel verjék meg, egy szóval köntöséről egy kapczáig mindenekről parancsolt, és meghagyta, hogy mindenek sietve meglegyenek, mert meg akarja maga is látni és még a koporsó is csak készüljön, magát megmérvén, mindjárt fogjanak hozzá, a mely igen ritka dolog a nagy emberek közt és nemkülönben van, mint mikor valami kívánatos utra indul az ember és örömmel s úgy sietséggel készíti minden útra valóját, mikoron pedig valamely gyermeke befordul a házba, mindjárt nihelyt meglátja, megszorodik és azután haláláról semmit nem szól.

Ma, mikoron nagy kinokban volna, a papot hivatván kéré, hogy imádkoztasson érte, hogy az isten ne hagyja feljebb a nyavalyák által kinoztatni, a mint elszenvedheti.

Ugyan sok felől kezdik beszélni, hogy nihelyt az úr kimulik e világból, mindjárt elpeccéltik mindenét olyan praetextus alatt, hogy a leveleket, a míg meghányják, minthogy cancellarius is nem volt, azért **mig** a császár parancsol felőle, sequestrálni fognák ; de hiszen a levelek **mind** a conseruatoriumban voltak ; nihelyt ugyan ha meg akarnák cselekedni megeselekedhetik, de nem azt érdemelne az az úr szegény, hogy **holta** után maradékát úgy mortificálnák ; sőt inkább gratiát érdemlenének az apjokért, a ki milliónyi károkat szenvedett és causált gyermekinek az ő felsége hűségéért, mindazáltal még is beszélgetének ugy a successorok, hogy ha isten ugyancsak azzal szomorít bennünket, hogy a szegény urat a mi szemcink elől elvegye, vagy négy ládát, a ki inkább szemet **szürna**, tegyenek föltre annak idejében.

Ugyan ma estve kívánván az úr, hogy a generalissal szólhasson, midőn azért megmondották volna a generálnak, mindjárt ide jöve és mindeneiket kiküldvén a házból, sokáig ketten beszélgetének : hanem

¹⁾ Zeng-Lieutenant.

minthogy a torkát a szegény úrnak a flegma igen elfogta és el is száradt : gyakran kell mosni a száját és olyankor, a mint értettem, egész instructiót adott a generalisnak, de directione prouinciae, úgy hiszem a maga házá-
ról is beszéllett : még csak arra is megkéré, hogy az ő testét securitással kísértesse el Kolosvárra, hogy ott temessék el.

Annakutána pedig a papját behivatván, annak szép confessiót tett és megmondotta : micsoda nagy bátran és teljes bizodalommal adja meg lelkét teremtő istenének. Azt megvallotta, hogy nagy gyötrelme vagyon szegény árva leányin, mert a fiai is, ha jök lettenek volna, azoknak is szolgálhattanak volna, kin eleget igyekezett, hogy mint educalhassa őket, ha nem tehetett belőlök semmit, arról nem tehet. A nagyobbik fiáról azt mondotta, hogy részegségnek és gonoszságának fia : a kisebbiket is illették az uristennek kezei, a legkisebbiken gyöttrődik, úgy mint Zsuzsín, mert tudja, hogy a több atyafiai sem szeretik.

Azután pedig fátyolokat és azokra való arany-ezüst kötéseket hozatván szemfedőnek és lepedőnek, úgy bársonyokat és materiákat is, az úr asszonyokkal választatja vala és maga is nézegeti vala, melyik lesz szebb halálára és nagy örömmel mondja vala, hogy most készül ő az ő menyegzőjére, hogy az ő vőlegényéhez a Krisztushoz menjen ; a papnak pedig azt mondja vala, hogy óh mily boldog lesz akkor ő, a mikor őt azokba berakosgatják.

Annak felette német asztalosokat hivatván és maga az ágyon öszszetérván kezeit, a nagy hosszú singgel magát úgy méregettetni vala, menynyi legyen a koporsója, a kin mindenek csudálkoznak vala és igen álmélkodtanak. Azalatt elérkezvén Henis is a német doctor, a borbély Prince doctora, kinek mondá az úr, hogy ő isten kezében vagyon és cselekedjék úgy az isten, a mint neki tetszik : egyébiránt az egész világ annál egyebet nem mondhat, hanem azt, hogy a Prince orvoslása miatt van ő abban, a miben van és örök emlékezetet hágy Prince úr, hogy egy gubernátorral mit cselekedett, kin Henis csak elálmélkodván, magát mentegeti vala, hogy ő nem tudott és nem szólott ahhoz az orvosláshoz, hanem csak a Prince elmenetele után.

Én magamtól is kérdé, hogy ha a nagy palotát kifizetogatták-e és a kemenceje miként vagyon, mert a minapiban leomlott vala az egész kemence : így van gondja mindeneke és azt mondja, hogy azt akarná, hogy láthatná minden halálra való készületit. A generalissal pedig soká beszéllett, de nem hagytnak semmit a házban, úgy hiszem, hogy a borbély Prince felől is beszéllett vele az úr.

Köleséri úr¹⁾ is mondja, hogy a generális azt kívánja, hogy egészen leirják nyavalyáját az úrnak és már mint jár Prince úr, megvállik.

8. Ugyanez éjszaka valamivel jobban nyugvék az úr és ma is könnyebben vala, ebédet is jóeskán evék, ebéd után nyugovék, este pedig alterátíója, ismét a szokás szerint, orvosságot véve be Köleséri úrtól.

¹⁾ Országos főorvos.

Beszélé ő kelme, hogy azoltától fogva, hogy a generalissal beszélte az úr, azóta igen confuse van és szomoruan vagyon és Köleséri úrnak is mondotta, hogy a mit elköveshet, kövesse el, oly neven veszi, mintha magával cselekedné.

Estve pedig ismét eljövén a főrendek, egy kevéssé ott beszélgeté- nek, kiket mind beültetett az ágya körül; azután hogy elmentenek, négyet benne kártyázni ültetvén, az ágya előtt kártyáztat vala, hogy az időt töltsék előtte, minthogy egészséges korában semmi mulatságot nem szeretett úgy, mint a kártyázást és mindaddig kártyázott lefekve is, valamig lehetett.

Most is pedig valami felső egyetmás volt az úr házában, mindene- ket felhordata a boltba, maga megkérdezvén mindeneket, micsoda, úgy küldte fel a boltba, mindeneket valami ezüst szerszámokat két rendbelit akart volna venni a németektől, azokat is meghagyá, hogy csak adják vissza, mely dolgon mindenek csodálkoznak vala.

Ugyan Zilahi úr a praedicator mondja, hogy tegnap az úr felhí- vatván, sokat panaszkodott a fiaira, hogy ha arra valók volnának, hát az ő árva leányaira is gondot viselhetnének; de nem arra valók és ötet siralommal szállítják a koporsóba. Annak alkalmatosságával említette Zilahi úr, hogy ő nagysága tenne valamit rendelést maga házáról, a mely sok vizálgodásokat fordítana el a successoroktól: melyre azt mondotta, hogy nincs ereje a beszédre már, ha csak isten a maga kegyelmével meg nem erősíti halála előtt. Bár csak Bethlen László érkezett volna el, hogy neki mondhatott volna valamit, kire ismét mondotta Zilahi úr, hogy a bizonytalan, mikor érkezik, hanem most is vagynak jó lelkű emberek, a kiknek megjelentheti maga tetszését, vagy azt, a mit Bethlen Lászlónak megjelentene, azokat a dolgokat tésesse írásba és bepecsételve tegye a ládába; de csak nem akarta, a melyről sokan sokféle opinióval vagynak, hogy kisebb dolgokra, oly dolgokra vagyon gondja, a kikre maga nélkül gondja lenne gyermekinek és a nagyobbakat elhagyja; de hihető hogy lehet valami consideratiója iránta, azért nem akar disponálni semmit is.

Ugyan ma megkérdezte a feleségtől, hogy micsoda költséget költöttek eddig, minthogy maga nem adott, kire megmondotta a felesé- gem, hogy valami borárából költöttek, azonban valami leveleket is íra- tott volt Örményesre, a kik még készületlenek voltak és minthogy az úr nehezen van, becsináltuk a leveleket és elküldtük, melyet midőn meg- mondottunk volna, hogy kérlette, semmit sem szóla reá.

Ugyan ma estve a mely ládák a maga házában voltak, azokat is mind bepecsételteté és befogattatá a zárjával és így minden dolgairól ekképen disponála. Este pediglen ujabban az az ágyék-rágás reá jött vala. Ugy éjszaka is sokat kinlódék vele és másként is csak mint a gyertya fogyton-fogy és emészti óránként minden belső részét.

Ugyan most estve hagyá meg azt is ujabban, hogy neki theatrumot¹⁾ csináljanak a teste alá a palotán, melyet szépen bevonjanak.

¹⁾ Halotti emelvényt, katafalkot.

9. Ma hozának valami levelet Fejér vármegyéből az úrnak, kiben írják, hogy a vice-ispánt Eperjesi Ferenczet elfogták volna a kurucok és több nemeseket is zaklattanak, kiket megfosztottanak. Az is a híre, hogy a segesvári sokadalomban levőket lesnék, hogy azokat akarnák felverni.

Jövének máshunnan is sok levelek, a kiket felszakasztván, elolvastam és ha mi publicumra valók voltak benne, Haller István úrhoz küldöttük.

Ugyan ma feljövén Bonyhádi úr, a Bethlen Miklós asszonyom papja, midőn szép vigasztalásokkal vigasztalta volna az urat, a többi között azt is mondá, hogy a hosszas betegség sokkal jobb az embernek, mindazért, hogy az örökké-valóságra jobban elkészülhet, mindazért, hogy a maga halála után való dolgokról is a maga házában jó és szép rendelést tehet. Ez is elég alkalmatosság vala arra, hogy ha gondolkodnék valami rendeléstétel felől; de csak azt felelé reá, hogy a halálnak vége ugyan mindegy és ő maga is attól semmit nem irtózik, mindazáltal mikor ugyan meggondolja, hogy ilyen embert ilyen állapotában, mikor mind isten dicsőségének, mind urának, mind hazájának, nemzetének s megnyomorodott házának szolgálhatott volna, egy rossz ember mint vesztette el, az nehézségére vagyon.

Melyre a pap azt mondá, hogy az is nem volt az istennek keze nélkül és isteni providentia nélkül; mindazonáltal isten is megbünteti azt az embert gonosz cselekedeteiért.

Ugyan maig a szokott bezováros orvosságokkal Köleséri úr élteti napjában három-három kalánokkal, melyeket csak alig nyelhet vala el.

Ugyan ma borbélyt hivatván, ebéd előtt a szakálát magának leborotváltatá, az ügyben fenn ülván és midőn elvégezték volna, monda a doctornak, Köleséri úrnak, hogy ez lesz az én utolsó borotválkozásom; és a borbélynak is egy tallért adatván, azt mondá, hogy hadd emlékezzék reá, hogy ő berotválta meg utolszor és tükröt hozatván, magát megnézte és mondá, hogy talán emberi ábrázat sínesen ő rajta. Másként azt is mondá, hogy ő szombaton úgy volt, hogy nem gondolta, hogy azt is, hogy a másnapot érje.

Annakutána pedig Köleséri úrnak meghagyá, hogy concipiáljon egy szép levelet a császárnak, kiben írja meg, hogy szolgálván a császár apját és a császárt is, ezekben a revolutiókban, kinek is hűségben illibate mindvégig megmaradván, nem gondolt semmi világi respectussal, mind kárait félretévén, minden igyekezeti csak azon volt, hogy istenének és az urának kedvében járjon. Isten pedig így akarván életének véget vetni, azért az ő árva házat alázatosan recommendálja az ő felsége gratiájába és kéri azon ő felségét, hogy az ő háza legyen az egész világnak példája az ausztriai háznak, véle gyakorlandó kegyelmességek iránt. Mely iránt is azt ígéré Köleséri úr, hogy cum modis externis leírja.

Ebédet pedig állapotához képest alkalmasint éven, ebéd után ismét kéri Köleséri urat, hogy a mint szegény feleségének voltak valamik versek, ezüst táblára aranyosan kimetszve, melyet belől a koporsójára szegezzenek, neki is csináljanak ők is olyan verseket, melyet, ezüst táblára felmetszván, koporsójába tehessenek, kire is ígéré magát Köleséri úr.

10. Ugyan az elmúlt éjszaka magam lévén fenn az úr virrasztani, kétszer csak alighogy meg nem fullada, mert a szája és torka erősen megszáradván, csak úgy kezdett két izben is nyikácsolni; alig tölthették a szájába a vizet és felemelvén a derekát, úgy vehetett aztán lélegzetet.

Ugyan Macskásiné asszonyom beszél, hogy csak azon töré magát az úr, hogy az ő holta után az úrfi Dienes valamik bálványimádó feleséget hoz be az ő házába és az is elméjében forog, hogy minthogy tudja, hogy a Szász Jánosné leányát úgy szereti, hogyha azt találná elvenni.

Ugyan tegnap jöven ide Akton ur, a generalis, sátorokat vonatván fel a citadellában, oda a tisztekkel kimenének és ott mulatának, ágyukat vitettek vala ki, melyekkel czélt lövődöztenek és mind be, mind ki paripán jönnek s mennek vala ki a német tisztek, úgy a generálisné is vélek együtt mind kimenet, mind bejövet.

Ugyan ma izene Akton úr fel az úrhoz látogatni és bevezetvén, hogy obligatiojának meg nem felelhet, és maga az úr látogatására el nem jöhet, mert mindjárt kellett menni Déva felé baron Tisch (Tige) úr eleibe, kinek megköszöntvén az úr látogatását, izené, hogy ötet talán nem fogja meglátni ezen a rossz világon, minthogy azt izente, hogy rövid nap vissza jő és akkor megudvarolja Akton úr az urat.

Ugyan ma elkészítvén az úr nyújtóztató deszkáját, felhozák a palotára és elmérséklők mind a test mellé való székek mennyi hosszúak és magasak legyenek, mind pedig a theatrumot, mennyi hosszú és széles legyen.

Ugyan ma az úr visszaizeneti után Akton úr az úrhoz eljőve és mihelyt meglátta az urat, a kezét az úrnak megcsókolá, és midőn leültette volna, a nyavalyáját neki beszélvén, kéri, hogy az ő halála után szolgáljon az ő nyomorodott házában és midőn elbúcsuzott volna az úrtól, az úr megölelé és megcsókolgatá és elbúcsuzván tőle, megmondá neki az ur, hogy többször ötet életben nem látja; kimenvén pedig az úr házatól, az úrfiaknak mondá, hogy isten éltesse az urat, mindazáltal, ha abban megszorodnának, ötet bizvást requirálják, mert mindenkben igyekezik az úrnak szolgálni.

11. Az este ujabban az úrban belé álla a forróság és mind az egész éjjel igen nagy forróságban vala, hajnal felé pedig felvétetvén a kamara székre, szörnyű feketeség zúdula ki belőle és ma is mind igen bágyadva vala.

Este pedig Zilahi urat behivatván, izene tőle Dienes úrfinak és Gyurkó úrfinak, Dienesnek azon szókkal, a mint annakelőtte is maguk előtt sokszor megmondotta, hogy ha olyanok és arra valók lettenek volna,

még maga életében és még most is oly karban állíttatta volna őket, hogy nem ők udvaroltak volna mást, hanem mások udvarolták volna őket; és a szegény árva leányt is rájuk bizta volna, de nem arra valók és az ő rajtok való törődése szállítja be őket a koporsóba, egyik noha mindenek gyermekségében úgy ítéltenek, úgy maga is az úr, hogy egyik gyermeke is úgy hozzá nem ütött volna elméjére nézve, mint Dénes úrfi, melyet a rossz társasággal rosszra fordított; és azon is nem kicsiny törődése van, hogy az ő holta után az ő házába valami idegen vallású feleséget hoz, mint vagy a Szász Jánosné leányát, vagy mást hozzá hasonlót.

Továbbá azt is izente, hogy a mint megizente, hogy az ő pénzébe ne bizzanak, mert mint annakelőtte is megmondotta neki, pénze nincsen, Gyurkó úrfinak is megizente, hogy micsoda alávaló emberekkel van társalkodása és az ő házát mindenkor mint kerülte és most ilyen állapotába is feléje sem megyen etc.

Nem javálja nekik azt is, hogy az ő holta után idegen országra menjenek tanulni, mert látja, hogy nagy hajlandóságok van a gonoszra és oda fel olyan emberek társaságába adnák magukat, a kik mindeneket kiennének, kiennának a kezökből, azután haza jönnének üresen és itt sem haza fiai, sem semmik nem lennének etc.

Ezeket az úrfi maga úgy beszélvén nekem, azt adám neki tanácsul, hogy igen szépen azt izenjk vissza az apjoknak, hogy ők eddig véték és sok fogyatkozások nélkül nem lettenek volna, melyeket az úr jobban tudott és látott, mintsem ők maguk csak megismerték volna is, a melyeket ő nagysága ne tulajdonítsa minékünk, szántsándékos eltökélett gonoszságunknak, hanem minthogy némelyeknek isten elébb adja azt a judiciumot elérni, a kívül a jó és gonosz dolgok között differentiát tudjanak tenni; és magoknak dolgait is a szerint kormányozni, némelyeknek pedig későbbre; úgy nekik is pedig eddig nem lévén az iránt egész judiciumuk, azért vétkeztenek, mindazáltal csak már is a mióta ő nagysága ebben a súlyos ágyában fekszik, annyira meggyőződtenek és annyira gondolkodtanak maguk dolgairól, hogyha isten ő nagysága éltét továbbra nyújtja, melyet kérnek is istentől, meglátná az úr, mint megfordítanak a maguk dolgát és éppen más emberek lennének; annál inkább pedig, ha Istennek úgy fog tetszeni, hogy ő nagyságát az ő szemeik előtt most elvegye, (kit Isten szent fiáért távoztasson el) annyira consternálódnak s magukba szállnak, hogy minden cselekedetek másképen legyen mindenekben; sőt Dénes úrfi ha most is megérheti, hogy isten azt az időt adván érni valahol házassága iránt, megérhetné most az úr tetszését, fogadná hogy azt és nem mást venne el feleségül, istennek is tetszvéen a dolog. Már megfogadják az úrfiak, hogy így replicáljanak és a szegény atyjok ilyen luctáló elméjét eképen csendesítsék, megvállik.

Midőn pedig az úr ezeket beszéli vala, noha némely részét deákul mondotta, de a leányasszonyok a szokás szerint azt rettenetesen hallgatják lopva is, és ha mit érthetnek azt mindjárt repítik és sok hazugságokkal

toldják, mint most hogy azt hirdetik, hogy a leányoknak ezer-ezer aranyat mondott volna és az adósságot mind a fiainak, minthogy a leányi meg nem vehetik, de ez még nem constál. Diénes úrfi pedig sokat bizik az úr pénzéhez, mert azt mondá, hogy mikor bejött az úr, 20,000 aranyat hozott volna be magával, de az hihetetlen dolog, mert ő neki ugyan annyi volt, de az eszedi jószág vásárlására és a több sok adósságokra rettenetes sok ezeret expendált ki, a mely soha meg nem fizetődik.

Ugyan most estve maga megfésülé a haját a szegény úr, a koporsóját is megkérdezi: ha kész-e, melynek ugyan nem is sok híja vagyon; megmondák, vacsorát pedig midőn ett volna, csak valami kis lé mené le a torkán, de falat nem, noha erővel nyelte volna, melyért azt mondá, bár csak egy falatot nyelhetne el, mert úgy hiszi, az lesz utolsó vacsorája.

12. Ugyan mára szörnyen elerőtlenedék, úgy hogy ülve sem bírja vala magát, a hasa pedig mindegyre csak megyen; Köleséri úr azt mondja, hogy kankréna van az ágyékában és a megyen tőle s az orvosság is azon módon megyen által benne.

Ugyan ma kezdé mondani a szegény úr hogy nem lát a szemeivel, a minthogy olyan víz foly vala ki mind szemeiből, mind füléből, este pedig elolvastatá Köleséri urral a császárnak és Salmis fejedelemnek¹⁾ és Szentkeresztinek iratott leveleit, melyeket jóvá hagyván, meghagyá, hogy purizálják; ha aztán suberibálhatná, de a jobb keze úgy elerőtlenedett, hogy a szájához sem viheti. Haller György úrnak pedig meghagyá, Dénes és Gyurkó úrfiakat tanítsák és oktassák és az árva leányait is ne hagyják, kivált a szegény kis Zsuzsit, a kít a több atyafiai sem szeretnek. Valami dispositiot is concipiáltata Köleséri urral, melyet még egészen nem tudunk de a több bécsi levelekkel együtt azt is capiálom, ha isten engedi, mert igen emlékezetre méltó dolog, kivált a császárnak írt levele.

Maga ugyan most estve megkérde, hogy ha készen van-e a koporsó, melyet el is készítvén, fel is hozatánk ma, melyet 33 német forintokért csináltak a német asztalosok, de oly exacte, hogy én fakoporsót olyan szépet soha nem láttam, mind az összeeresztésére nézve, mind a mint megpallérozták, a mely oly szép labor és fényes, mintha gyökérből volna egészen csinálva és úgy kong, mintha valami metallumból volna csinálva, minthogy diófa.

Ugyan most estve is evék és ivék is valami keveset, de más rago-gatja a szájába, mikor sokan gyűltenek oda a gyermeki, akkor bínta, mert nehéz volt neki és azt mondotta, hogy ne csődüljenek úgy oda, mert még most mindjárt nem hal meg az erőtelenséggel, mikor pedig ott nem voltanak, a frajoknak isten fizessével köszönte, hogy forgolódnak körülé és azt mondotta, hogy az isten senkit ne szorítson a gyermekire, mert neki feléje se jönnek, csak így szokott tenni a nehéz beteg ember.

13. Ugyan ma reggel eleibe hozatá az úr a koporsóját és ágya

¹⁾ Herczeg Salm.

eleibe tétetvén, jól megszemlélé és azt mondá, hogy ez az én palotám és ezzel kell kimenni a házából az embernek.

Azután azt elvivén, hozata elé egy kalamáris ládát, melyből kivétet a két úrfiak collatiójokat a két ispánság iránt Kolozs és Doboka vármegyékben, azonban két gyémántos gyűrűt is kivön az úr a ládából és a szebbiket ajándékozá maga Köleséri úrnak, a másikat pedig meghagyá, hogy Hénisnek a másik német doctornak adják. Az első megért volna száz tallért, a másik pedig alább való volt.

Annakutána pedig a két ispánságról való collatiókat künn hagyatván, a ládát bezáratá, kiben holmi adós-levelek voltak és ismét visszaküldvén és annak alkalmatosságával valami pénzes ládákat, kiben folyó pénzek valának és az asztalokon levő leveleket és egyéb dib-dáb apróságok, a kik voltak, azokat összeszedeté és felküldé a boltba.

Azalatt Biró Sámuel úr is megjelenvén Brassóból, hallván az úr nyavalyáját, kit is behivatván, meghagyá, hogy a mint a szegény asszonynak csinált volt verseket a koporsójára, melyet ezüst táblára leírván, belől felszegeztenek vala a koporsójában: úgy a szerént az úrnak is csináljon deákul, minthogy az illik.

Mindezek után a Haller István urat és a két Szász János urakat felhivatván, eleibe ülteti és mindenikkel kezefogván, őket mindnyájan megköveté, hogy néki megbocsássanak, ha mit vétett életében, melyet szántsándékkal soha sem cselekedett és noha ő felöle sokat szólottanak, de tiszta ő lelke és nem vádolja az Istennek színe előtt is.

Azután rájok bizá az ő árva leányit, kivált a két kisebbiket, hogy vigyázzanak rájuk és ne hagyják a többinek megcsalni a két kisebbiket; kivált a kisebbiken igen csüggédez vala és Lázár György és Haller György úrékra és az asszonyokra ugyan lelkekre köté, hogy ne hagyják a többinek szidni és rongálni etc.

Azután a donatiót a nagyobbik fiának oda adván, szép intésekkel inté, hogy a részegségnek és egyéb haszontalanságnak békét hagyjon, melyet eddig is ha cselekedett volna, hát talán a tanácsuraságot is elérhette volna, mint maga, olyan idejü korában. Azután a kisebbiknek is oda adván, azt is inté, hogy a rosz társaságnak ne adjon helyt és annak is oda adván a collatiót, kik is térden állva elfogadván, atyjoktól az ő felsége kegyelmes collatioit, megköszönék. Azután pedig Nalácsi Lajos úrtól ugyan onnan felküldvén a generalisnak a collatiókat, igen kéréte, hogy ennekutána az ő fiait az ő felsége kegyelmességéből egy-egy főtisztnek ismerje, denominálja és manuteneálja. Ugy én irántam is ne videtur nihil fecisse, izené a generálnak, hogy minthogy nékem mind jószágom s mind főtiszttségem oda kinn maradt, azért én rólam ne felejtkezzék, hanem az ő felsége resolutiójáig concedáltassék nékem Fejérvármegye főispásága, melyet az urak is recomendálának; ezekkel felmenvén Nalácsi Lajos úr, esakhamar lejöve és a generalis szavával megmondá, hogy a mint életében obligatus volt az urhoz, úgy azután, ha istennek ugyan csak úgy fog tet-

szeni, hogy az urat kiszóltsa a világból, azután is megmutatja jóakarátját mindenekben az úr házához.

Mindezek végben menvén, kezdé beszélni, hogy ő micsoda rendelkezéseket akar tenni maradékiról. Legelsőbben is pedig minthogy neki olyan arany marhái vagynak, a melyeket, ha egy felé disponálna, igen sok volna, sok felé osztani pedig kár volna. A melyeket úgy számlála elé, a két császár képivel való numismákat, kinek egyikét Leopoldus 1-mus az apjának adott volt az úrnak, másikat a kit ez a mostani császár nem régen küldött volt az úrnak. 3. Ugyan az úr oda fellétében egy medaillet adott volt a megholt császár, igen szép gyémántost. 4. Egy pár drága gyémántos reszkető tüt. 5. 24 fehér ezüst nagy öreg poharakat, a kibén sok ezüst van igen, mert némelyik pohár egy vedres¹⁾ 6. Hét virágos kupák, a melyek szebbek lesznek az egész kupák közül. 7. két kredentiás láda, a kikben egész pohárszékek vagynak. 8. Valamely nagy öreg eszészék. 9. Valamely nagy öreg mosdó medenceze, korsóstól kettő. 10. Egy nagy gyertyatartó, sima, asztalra való, a kibén a gyümölcsöt is tarthatják. 11-szer. A nagy hajadon leányának ezer-ezer arany, mindezeket pedig nem akarván, hogy felosztójék, azért a helybeni tanácsnál deponáljanak és conserváltassék a familia számára; úgy, hogy ki extrenitásra jutna, akkor adnák nekik oda, addig pedig senkinek ne. Az ezer-ezer aranyakban semmit ki ne adjanak a leányoknak addig, hanem mikor szerencse találja őket, akkor adják annak, a kit a szerencse talál. 12-iket elfelejtettem volt, a gyöngyös szoknyát mentéstől, palástostul és minden készületestől, a mely is az én eleimé volt. 13-szor az öreg ezüst kosár, a kit egy ember alig bír el, a kit is a szegény atyám adott volt az úrnak, azt is a depositumok közé rendelé. Az arany marhákból rendelé, hogy a két fiúnak, két gyémántos öltözetet kiadván, a többivel mind a négy leány a hajadon osztozzék véle, az én feleségemről szó is nincsen pedig.

Továbbá a két fiúnak öt-ötszáz aranyat, és egy-egy legszebb szoknyát, a ki szebb lesz a szoknyák között, a kit a feleségek után vigyenek, a leányoknak pedig egy öltöző férfi köntöst, a kik legszebbek lesznek, nekem harmadfél-száz tallért, a feleségemnek is annyit, a három gyermeknek száz-száz tallért, a feleségemnek egy hajszin szoknyát készületestől, ha sok nem volna.

Azután pedig az adósságokat mind fiaknak mind leányoknak tizenhárom-tizenhárom ezerig valót mindeniknek, ha több lesz, oszszák fel.

A fiaknak az örökös jószágokat, ugymint Bonczidát, a kalotaszegit, somlyait, az acquisitumból gyaluit, örményesit, csanádít, a többivel a leányok osztozzanak, úgy az anyáival is. A collegiumoknak is hagyott valamit, úgy hogy két deákot küldjenek fel akadémiába az esedi jószág proventusából, a mikor a leszsz-, és így az alatt elnehezédvén, csak elbágyada és félben marada a dolog most egyszer; és noha ezzel azon

¹⁾ Nyolcz pint.

igyekezett az ur, hogy maradéki közt visszavonások ne legyenek, de ellenkezőképen lesznek, mert ezzel sem én a feleségem részéről, sem az úrfiak nem contentusok. Immár ezután mint lesz, megvállik.

Az uraknak pedig azt hagyá, hogy az országnak viseljék gondját és edgyesek legyenek; ne legyen semmi privatum közöttök, mert ha a publicumot jól folytatják, a privatum is jól áll, de ha a publicum rosszszul leszsz, hogy állhat meg a privatum. A religio iránt is legyenek edgyesek, mert ha mindenik religio jól leszsz és edgyesek lesznek, ugy állhat meg mindenik; de ha edgyik opprimálódik, a többi utána megyen: azért egyenes vállal hordozzák az ország terhét, az urak pedig mindenik sirnak vala, ugy a környülállók is, de mikor mindezeket beszéli vala, valának 20-an a házban, melyet mindjárt ki hirdettének és a mai dologban már semmi titok nem leszsz.

Ugyan most estve előtte elolvasá Biró Sámuel úr az ezüst táblára való irást, melyet elhallgatván, felpóczoltatta vala magát és úgy hallgatta, és mondá, hogy jól van, azután pedig ismét felvételé magát az árnyékszékre, mert mindegyre csak megyen tőle valami mint a sárviz, a mely olyan szagu, mint a dög.

Rettenetes sokféle szók és opiniók vagynak vala pedig az emberek fejekben és ki melyik micsoda geniussal bir vala, ahhoz képest az opiniók is úgy formáltatnak vala Isten tudja és ő is igazgatja mindeneknek exitussokat, kinek hire és akaratja nélkül még csak egy hajszál sem eshetik el senkinek is fejről.

Ezen estve pedig ira Köleséri ur a herczegasszonynak Apaffy Mihálynének egy szép levelet Bécsbe¹⁾, kiben ide alá való árváit a herczegasszonynak protectiója és gondviselése alá ajánlja, hogy ha isten lehozza, viseljen gondot reájok, kivált a leány árváira.

14. Az éjtszaka az szegény ur igen nagy nyughatatlansággal vala és gyakran felvételi vala magát a kamara-székre, kitől is olyan véres kövérség forma megyen vala csak; reggel pedig, midőn felvételte volna magát, csak lerogyott, ugy hogy a mint fogták, majd elejtették és azután se nem szóllott többet, sem jobb felől semmi tagját nem mozgatta, hanem csak nagy buslakodással vala, hányván a balkezét és törölvén szemét és száját a keszkenővel úgy a homlokát is, a ki igen izzad vala; néha pedig intvén a kezével a szájához, mikoron a szájába töltöttek volna, majd megfullada tőle, nem nyelhetvén alá, azért azután csak kalánnal töltének vala vizet a szájába és azzal nedvesítik vala.

Ugyan tegnap Keszei urat is meg látván az úr, beszélé Keszei úr, hogy mondotta volna neki, hogy no már én elhagylak benneteket, én bizony nem voltam rossz atyátokfia, de megemlegettek még engemet.

Ugyan ma felgyültének a magyarok és szászok az urhoz Haller István urhoz, hogy a repartitiót végbe vígyék, de a szászok vagy semmit

¹⁾ A gubernator nevében.

sem, vagy igen keveset akarnak magokra felvállalni, csak már is felnyilt a szemek, hogy nincsen kinek keménykedni, hát még ezután mi lesz. isten tudja.

Ugyan ma a két nagy palotát bevonák szőnyegekkel, a kiben a test lesz, skárlát szőnyegekkel, mind a kinyújtóztatóval edgyütt, a külső nagy házat pedig diván szőnyegekkel, a majestást is egy nagy öreg szép diván szőnyeggel, a harmadik házat is pedig diván szőnyegekkel húzzuk be: úgy hogy egyfelől a szászok lehetnek és a közrenden való magyarok, a másikkban az asszonyok és a közepiben a test és a főurak.

Ugyan a koporsót is ma megönték és viasszas vászonnal egészen beboríták. Ugyan még a lélek benne lévén a szegény urban, mindazáltal minthogy bizonytalan, ha azokat kiviszi-e szegény: arra nézve beszélgetének a főrendek, hogy éjszakára felgyüljenek, hogy akkor itt legyenek a mikor az Isten az urat kiszólítja a világból. Immár kik jönnek fel megválnak.

Kapusi urnak a fejevári collegium professorának tegnap küldöttem vala levelet az orálás iránt, ha securusok lehetünk-e benne, hogy eljöhet ő kegyelme órálni a szegény ur koporsóba tétele alkalmatosságára, de még nem jöve meg ma a posta.

Ugyan ma estve igen elnehezedvén a szegény úr, csak hörögni kezdte és mindnyájan ott körülötte lévén egész éjszaka, ugy a főrendeknek is nagyobb része, midőn az asszonyok és maga leányi körül vették volna, minthogy a jobb kezét nem bírja vala, sem lábát, a bal kezét és lábát mind egyre mozgatja vala, megintvén a mikor nedvesíteni kell vala a száját; és midőn a maga leányit a kezekről megismerte volna, megszorítja vala kezeket és a melyéhez viszi vala, és szüntelen magát mind egyre törli vala, és a hol viszket vala valami teste, meg vakarja vala és bétakarja vala, a mely gestusiból megtudók, hogy mind eszén volna mostan is, midőn pedig a hörgése előbbszőr szaporábban, azután pedig lassabban lassabban jár vala, három óraker igen ritkán kezdte lélegzetet venni annyira, hogy négy óra előtt csak néha-néha kezd vala sohajtozni, mind addig, a mig egyszer csak elállta a lélegzete, nem mozdítá meg semmi tagját. Megtudván azért, hogy megholt legyen már szegény, az urnak Haller István urnak és a generalisnak megízenők és ugyan Haller urat gazdának is invitálók, azután pedig megtörölgetvén és a magától rendelt köntösben felöltöztetvén, a főrendek kivivéek szőnyegben és a nyújtóztatón kiegyenesítvén, sok siralmak között nyavalyást elkészítők maga méltóságához képest.

15. A mely két császár képeit maga hagyott volt hogy rátegyünk, azokat kivévők és kétfelől a melyére tevők, azonkívül ugyan Leopoldustól adatott arany lánczot numismájával együtt a nyakába tevők, a mely meddályt hagyott volt, hogy a süvegébe tegyenek, azt soha meg nem találák, hanem mást varrának a süvegébe, a velumot is pedig felibe felesitálnván, egészen elkészítők.

Reggel pedig az úr Haller István ur és a királybíró feljövén, ugy több száz urak, condolentiat mondának, az úr Haller úr pedig engemet félre híván, mondá hogy a közönséges felvetett pénzből a szegény úr feles pénzt vett volt kezéhez, azért ahhoz ne nyuljunk, mert most mindjárt expressust akarnak felküldeni és abból feles költséget kelletik adni azon expressusnak. Kire én csak azt felelém, hogy én csak egy ember vagyok és most nem tudok egyebet mit hozzá szólni, hanem ha mi oly dolog volt az úr életébe kellett volna elérhozni, de minthogy minden javairól húsz vagy harmincz ember előtt tett dispositiót és Szebenben a gyermek is tudja már, mije vagyon szegénynek, a mely hallatlan dolog volt, azért ha mi oly pénz lett volna keze alatt, a felől is disponált volna; mindazáltal beszélvén a több atyafiakkal is resolutiót izenünk az urnak felöle.

Mindezek után felmenénk mind hárman együtt a generalishoz és köszöntvén megmondók, hogy a mi atyánk és az ő nsga sincerus szolgálja az éjtszaka négy óraker e világból kimult, a ki még mikor életben volna, nekünk meghagyta, hogy az ő halála után ő nsgához recurráljunk szükségünkben, azért mi magunkat és az egész méltóságos házat az ő exelja protectiója ajánljuk és kérjük, hogy legyen minékünk patrociniummal és protectióval. Isten is meg áldja ő nsgát érette, mi is alázatosan megigyekezzük ő nsgának szolgálni. Condoleálván azért az urnak halálát, mondá hogy igen is tett neki recomendatiót a maga háza iránt és a miben tud, jó szível szolgál, csak requiráljuk; azután kérdé, hogy a nagyobbik urfi mennyi idős, ha ellehet-e tutor nélkül és a több árva kis lányok is mint lesznek, ki viseli gondjokat és tett-e dispositiót az úr? melyre azt mondám, hogy valami dispositiót valami későn kezdett volt tenni, de mivelhogy az erőtelenség osztán elérte, consumatióba nem mehetett. Azonban nekünk lévén rendünk az ország törvénye szerint ugmint a paternum vagyis avitium bonumok a fiakat concernálván csak, az anyai jók és acquisitumok pedig mind a két részt, a szerént könnyen eligazodhatunk s annakfelette meghagyta szegény hogy egymástól el ne szakadjunk, hanem együtt legyünk.

Annakutána pedig tevék emlékezetet, hogy mivel a szegény urnak sehol csak egy házat is nem hagytanak a kuruzok az egész országban és nincsen csak annyira való is, a hol valamelyik gyermeke fejét lehajtsa a nyugalomra, itt telelni pedig nekünk teljes lehetetlen, mert fával és szénával nem győzzük magunkat, hanem két lakóhelyet birt az úr a Bethlen Elekét, melyet az udvar hírével birt és mind Rabutin general manuteneálta mind ez a generális; azért kérjük mind közönségesen ő excellentiáját, hogy azokat most hagyja a mi kezünkbe, hogy ott lakhassunk az ő felségek egyelmes resolutiójáig, Isten is megáldja érette és mi is megigyekezzük szolgálni ő exceljának. Melyet kérdé, ha bátorságos helyen vagynak-e, én megmondám, hogy egyik a Küküllő mellett vagyon, a másik pedig Segesvár mellett, midőn azért sokáig gondolkodott volna, egyszer mondá, hogy neki nines hatalmában, hogy jószágokat adhasson, hanem ír

az udvarnak felöle és meglátja, addig pedig nem háborgat meg senki bennünket benne.

Annakutána a secretarius bellicus kikisérvén bennünket, condolentiát monda, és mi is megbeszélvén, micsoda infestatióknak eredett ilyen hamar az úr Haller István úrtól, kin maga is csudálkozék és azt mondá, hogy a generalis manuteneál bennünket, semmit ne féljünk.

Haller György urat pedig eléhvivatván, az urfiak előtt Haller István urnak ekképen izenék vissza a mai propositióra, hogy megvalljuk közönségesen, hogy ez a megszomorodott ház keservesen hallotta az ő klmé izenét; holott azt reménylette volna, hogy ha másoktól lett volna is ennek a háznak impetitója, ugyis ő klméhez recurráltanak volna az oltalomért: mégis akkor, a mikor még oly módon teste sem hidegedett meg a szegény urnak, már akkor búsíttatik árvaháza ő klmétől. Minthogy pedig az úr 20 vagy 30 ember jelenlétében beszélt ki minden javait, valamije volt, melyet még a gyermek is mind tud Szebenben, valamije maradott az urnak és ha valami oly pénz maradott volna nála, a felől is rendelést tett volna, de ha szintén valami maradott volna is, a mely nem sokat tehetne minthogy Haller ur is olyan pénzben participiálódott, mert mindkettlen nem annyit érdemlenének és érdemlettenek volna ennyi szenvedésekre, hanem száz annyit is. Kéreti azért az egész méltóságos ház ő klmét, ne kívánja ilyen dolgokkal keseríteni ezt a házat, mert mi nálunk olyan pénz nincsen, sőt a dispositióján kívül nem tudjuk ha maradott-e annyi pénze, a kivel adósságát megfizesse és temetésére is illendőképen maradjon.

Melyre azt izené, hogy ő csak azért jelentette, hogy ha valami rendelést tett volna az iránt is a szegény ur, de ő nem impetál semmiben, tudván azt, hogy afflictis non est addenda afflictio, sőt valamiben tud, teljes igyekezettel akar szolgálni és kedveskedni, csak paranesoljunk, melyet megköszömvén, mi is ígérök mindenekben szolgálatunkat, annak hat szép szürke szekeres lovakat is ígérénk ajándékban, a melyek Brassóban vagynak.

Ma pedig igen sok ember vala a szegény úr teste nézni, és nézik vala a két császár képit, az aranylánczot és a kezében lévő szép arany gyűrűket, egy igen szép, a mely a felesége nevével van úgy mint C B avagy egy C B kirakva nagy öreg gyémántokkal Clára Bethlen, melyet Bécsben csináltatván, mind az ujjában viselt, két gyémántos szorító karika gyűrűvel odaszorítván, melyet rajta is temetünk.

Virrasztása iránt pedig mind magyarok és szászok egyaránt virasztják vala éjjel-nappal és háromszor harangoznak vala napjában mind itt, mind pedig mindenütt az országban commissiók mentenek ki.

16. Ugyan ma küldém el a levelet Kaposi úrhoz a koporsóbatétel terminusáról, a mely is kedden lészen 20-dik novembris.

Ugyan ma izenék fel a bellicus secretariusnak a felől, hogy mivel a szegény úr még életében nekünk meghagyván, hogy a generalisnak maga

recomendálván árva házat, maga is a generalis tegnap nála lévén, gratiose agnoscálta és ígérte mindenekben jó akaratját, azért mi is nem akarván háládatlanok lenni, közönségesen akartunk kedveskedni a generalisnak, lévén azért még az úrnak valami szép lovai Brassóban, melyet Havasalföldéről hoztanak ki, a kik között két pej igen szép lovak lévén, kiknek az országban mások nincsen, — azokat ő nsgúnak ajándékozzuk, azonkívül ő klmének is paripát a ki szebb lesz: kérjük azért, hogy a 6 lovakat praesentálván a generalnak kérje, hogy parancsoljon felőle, hadd adjanak confuet Brassóban melléjek Fogarasig és onnan eddig, hogy kár ne essék a csavargók miatt.

Ugyan ma az úrhoz Haller urhoz menék és a mely két császár pecsétit az úr ládáiba megtaláltuk, az úr kezébe resignálám, minthogy nem minket illet. Azonban kezdi Haller úr mondani, hogy a fő bellicus commissarius hozzája ment volt a generalis szavával és tudakozta a szegény úrnál lévő Bethlen Elek jószágait, hogy azt el kell foglalni stb. holott én már kijártam volt a generálnál még tegnap. Azonban azt is beszél, hogy egy expressust akarunk felküldeni ország nevezeti alatt, hogy már a gubernator meghalván, azon főtiszttség vacál, azért könyörögnek ő felségének, hogy erre a szegény hazára ő felsége kegyelmesen prospiciálván, tartsa meg előbbeni privilegiumában és a diploma szerint hadd candidálhassanak mind consiliariusként való mind főtiszteknek való főembereket. Én kérdém, hogy kit akartanak volna felküldeni, kire azt mondá, hogy Kászoni urat akarták volna felküldeni, ki is felment volna, hogy mind a maga dolgait rendbe vehette volna, mind pedig hogy successora magyar légyen, nem német. Munkálódhatta volna, mind pedig azért, hogy már a caucellariára declaratus. De minthogy Collenstein úr és Han úrék jönnek holmi camera-ticumokkal és azt meg kell várni, a vallásomon lévő főrendek pedig összegyűlvén nálam beszélgeténk, hogy ha pápista mégyen, nekik nem hihetünk, mert sokszor megesaltanak bennünket és a szászok is nem akarják: végezők azért egymás közt, hogy ha felgyűjt Haller úr bennünket, légyünk azon, hogy vox szerint mennyen ki és akkor voksoljunk vallásunkon valóra, de jó akaratja szerint senki sem mégyen, mindennek van mentsége, de Korda Sigmond úrnak semmi mentsége nincsen, talán ötet voksoljuk csak.

Ugyan ma a mely szénája az urnak oda ki volt, a kit a gubernium közönséges szükségre hordatott volt össze, azután pedig elosztották egymás között és a ki az urnak jutott volt szegénynek, ma rá küldöttek az urak és nagyobb részét elhordatták, azzal mentvén azután magokat, hogy azt tudták, hogy közönséges széna és így minden nap érkezik bajunk, tegnap a pénz dolga, ma a széna elhordása.

Ugyan ma szóla Biró ur nekem, hogy a Brassóban lakó oláh vajda fia ismét kéretné a kisasszonyt a nagyobbikat, hogy tennék szót felőle, ha hozzá menne, ez előtt pedig nem akar vala hozzá menni, már megvállik.

17. Ugyan ma behúzák szönyegekkel a nagyobbik házat is és a

polgármesternek is izentünk, hogy két százszokat rendeljenek ő kegyelmének és melléjek darabontokat, a kik holnap a székeket kezdjék hordatni, mivelhogy igen sok székek kívántatnak még.

Ugyan ma kiküldénk öt szekerekkel és a mely kevés szénája még az úrnak maradott volt, a kit el nem hordottanak volt, azokat tíz szekérel hozatók be.

Ugyan a generalis köszöntetvén ma bennünket, izené, hogy mindekben obligatus nem az ajándékért, hanem másképen is; irat is Brassóba a késérok iránt, a kik ide kísérik a lovakat, a minthogy ma iránk is a brassaiaknak, hogy a lovak intertentiójáról csináljanak computust és tíz vég fekete posztót hozzá való apparátussal és 30 bokor eszmákat küldjenek a náluk levő pénz interesben erre a mostani szükségre.

Ugyan ma tévén le minutában a koporsóbatétel alkalmatosságának módját és rendjét:

Főgazdának az urat Haller István urat irván, vice és ültető gazdának Récei István urat. Férfiakat excipiáló gazda Balog Ferencz úr és Balázsfi Zsigmond úrék. Az asszonyokat excipiálók Bogáti János és Szöllősy János úrék. Hivogatók: a német urakat, szász papokat és jezsuitákat hívják Alvinczi Sámuel és Gábor úrék; a magyar urakat Balásffi Zsigmond és Szöllősy János úrék.

Az alább való magyar rendeket hívják Stenczel János és Pápai Ferencz úrék.

A kerseresvek rendi: a maga leányai öten, több nem tetszik, hogy a test mellett a theatrumon¹⁾ üljenek, minthogy fejedelmi ember volt, sőt ha leányi nem voltanak volna, senki nem ülne a test mellett, mint a szegény Apaffy fejedelemnek, hogy nem ült senki sem a theatrumon, csak a fia, a ki is már akkor választott fejedelem volt.

1. A feleségemet fogják Nalácsi Lajos és Száva Mihály úrék.
2. Bánffy Mária kisasszonyt fogják Korda Zsigmond úr, Torma Miklós.
3. Bánffy Klára kisasszonyt fogják Sárpataki Márton úr, Bálintith György.
4. Bánffy Krisztina kisasszonyt fogják Baranyai Mihály és Kászoni János.
5. Bánffy Zsuzsi kisasszonyt fogják Keszén János úr és Lukács László úrék.

Az asszony atyafiak rendi:

Macskási Lászlóné asszonyom, Kornis Istvánné, Lázár Györgyüé asszonyom, Macskási Boldizsárüé asszonyom, Teleki Sándorné asszonyom, Haller Györgyüé asszonyom.

¹⁾ Emelvényen.

A férfi keservesek rendi:

1. Bánffi Diénes, Bánffi György úrfiak, én magam, a kik a fejenél a theatrumon fenn állunk:

A többi következnek e szerént:

Teleki Sándor úr, Lázár György úr, Haller György úr, Bethlen József, Bethlen György, Ádám Sámuel, Imre úrfiak.

A testet a koporsóba teszik:

Haller István úr, Konrád Sámuel úr, Véber Péter úr, Bánffi Diénes úrfi, Bánffi György úrfi, én magam és Teleki Sándor úr.

Praedicator felette a maga udvari papja Zilahi úr, deácul orator léssen, ha eljöhet, Kapusi úr.

18. Ugyan ma felgyülvén a vallásunkon lévő főurak praedicatorra hozzánk, Zilahi úr az udvari pap igen szép praedicatoriót tön az úr halála alkalmatosságához képest, melyet applicála is.

Praedicatoriú után pedig hozzám felgyülvén a református urak és a polgármestert is felhivatván, midőn discursáltunk volna a felküldendő expressus felől, minthogy pápistát akarnak felküldeni, a melytől mindenik religio tart, mert sokszor már megcsaltak bennünket és most van legjobb módjok benne, hogy a több religiók oppressiójában munkálkodjanak, a minthogy elsőben Kászoni urat akarván elküldeni, azt az isten holmi akadályokkal meggátolta, azután Sárpataki urat akarják már felküldeni, a ki nagyobb rosz az elsőnél és nem is akarják ex communi consensu, hanem a generalist akarják disponálni és az által akarják inponáltatni.

Midőn azért az iránt sok hosszas discursusokkal tanácskoztunk volna, mint kellene praeveniálnunk, hozódék elő Biró Sámuel úr, ki is az estve, egy kis bor is lévén benne, hosszas discursussal tön előttünk privatum declaratiót és rész szerént ő kegyelme gátolván meg a Kászoni úr felmenetelét, járt azért ott némelyeknek elméjek, hogyha egyik részről sem mehetne sem pápista, sem calvinista, tehát lenne tertium ugy mint ő; de az iránt azt controvertálák, hogy rettenetes interessatus ember lévén, nem jó ötlet is felküldeni, hanem végezetre végeznék e szerént, hogy a két úr Konrád Sámuel úr és a polgármester úr által az úrnak Haller urnak sűgnák a fülébe, hogy addig mindenik natió és religión levők micsoda nagy confidentiával voltak az úrhoz, de most primo intuitu, mihelyt az elsőbbséget az országban elérte, mindjárt mint exponálta magát hogy pápistát küldött fel és így továbbra mit várhatnának, melylyel mindenik religiót offendálván, elébbeni confidentiájokat az úrhoz elvesztik, melyet ő kegyelme mostan nem akarna, minthogy a gubernatorságra aspirál; végződék azért, hogy nem magyar, hanem a két szászok ingerálják az úrnak, hogy inkább ne gondolja, hogy ex composito volt. Azért ezzel oszlánk el innen tölem, ha pedig ezzel sem cedálna az úr, végezök, hogy inkább csak egy közönséges kurier menjen fel levelekkel, minthogy azonkívül is csakugyan a cancellaria viszi azokat végben, ha expressus lesz is.

Ugyan ma praedicatio után lön tudtomra, hogy a mely leveleket a császárnak és a ministereknek concipiáltattunk volt; azokat felküldvén az éjszaka Köleséri úr hogy subscribáljuk, Diénes úrfi és Gyurkó ketten subscribálták és visszaküldvén a szegény úr leveleivel együtt, el is vitték hirtünk nélkül, sőt még azt sem tudtuk és nem láttuk, mik vagynak és voltak a levélben, én pedig úgy akartam volna, hogy elolvastatván a leveleket, közönségesen hallották volna és azután mind a leányok neveiket is felirván, hadd látta volna ő felsége, hogy mennyi árvái maradtanak a szegény úrnak, még is commiseratióra indult volna, melyet bizony megvalom, sajnálottam, és a leányok és úrfiak előtt propouálám, hogy az az első visszavonásnak a kezdete, mert mindenből ki akarják az árva leányokat, sőt még azt fogta belé, hogy a generalis mondotta volna, hogy a leányok ne subscribálják, a mely tiszta hazugság és úgy itt olyan dolog van, hogy én, a mit rendesen akarnék cselekedni, azt elgázolják, a mit egy felől építek, azt elrontják és csak úgy veszödöm vélek, mintha egyedül józau lévén, a több részegekkel veszödném, az úrfi pedig Diénes nem-hogy a ratióznak engedne, de meg sem hallja.

19. Ugyan ma lön relatio felőle: micsoda resolutiót tett az úr Haller ur a szász urak discursusára; azt mondotta hogy ugyan az igaz, hogy valakik suspicálódhatnak rajta, hogy pápistát küld fel, de nem egyéb ok vitte és viszi reá, hanem hogy már régen hogy ebből az országból catholikus ember nem ment fel, hanem mind reformatus, ugy mint: Bethlen László, Balásffi, Sándor Gergely kétszer és azt gondolhatják, hogy talán nincsen is már capax ember ő közöttök, azért nem küldenek pápistát; de megesküdt rajta, hogy ő elé sem hozza a vallás dolgát, és ha azt akarná elérni, levelek által nem meglehetne-e a cardinalisnak írni, azért arról senki ne suspicálódjék?

Ugyan ma a mint a hivogatók hivogatnak vala, Haller István úr apprehendálta, hogy ötöt olyan alávaló emberek hívták, melynek supplementumára aztán magam elmentem és magam hívtam és minthogy főgazdának is hívtuk, a rendeléseket megmutatván, valami correctiót is tevék benne az ur előtt.

20. Ugyan ma felvirradván a mai solemnis terminus napjára, minthogy mind papok, oratorok, deákok és kántorok tegnap elérkeztenek, Kapusi ur az orator izené, hogy ideje kevés volt a készülésre, azért bár csak még két óráig ne kezdjenek hozzá, hadd készüljön, de nem lehet halasztani, mert már a generalisné is feljött vala, hanem megizenvén, hogy az én szállásomra jöjjön fel és a míg a praedicatio lesz, addig készüljön klme és akkor oda jöhet be, mikor vége lesz.

A generalis pedig felküldé és követtete, hogy el nem jöhet, mert rosszul van, hanem az asszonyt elküldötte, midőn azért felmentünk volna tegnap és magunk hívtuk volna a generalist, eligérkezék, de ma megbe-tegvék, Bethlen László úr is pedig el nem érkezék a koporsóbatételre.

Felgyülénk azért mindnyájan és mi az urfiakkal hárman, midőn a

theatrumra felállottunk volna, a gubernium pedig mellette a keservesek háta megett, úgy hogy Haller úr a theatrumra tette vala fel a lábát, de egyszer lesikamodván, majd elé esék, melyet rosز omennek magyarázék, hogy midőn még a trónusra fel nem hágott volna, annak előtte lesikamodék; azalatt elkezdvén az éneket: »Várván vártam a felséges Urat« etc. utól pedig éneklék: »Ur Isten én idvességem« etc. A generalisné pedig a német asszonyokkal egybe a palotán belül a kis boltban valának, a ki is fel vala vonva szényegekkel és tüzet is raktanak vala benne, és azzal négy házak valának felvonva szényegekkel. Textusa volt Zilahi urnak: Zakar. 13 rész 7-dik verséből: »Serkenj fel fegyver a férfiu ellen, a ki nékem társam, mert megverem a pásztort és elszélednek a nyájnak juhai«, a melyből eleikbe adá úr országbelieknek, hogy micsoda a jó pásztornak tiszte és megmondá, hogy eleitől fogva ezt az országot a sok pásztorok rontották el, hogy mindenik első pásztor akart volna lenni és azért a sok irigység gyűlölség lett és az ország pusztult miatta. Azt is megmondá, hogy a tanácsosokat s az erőseket isten elvette és a gyermekekre és alávalókra jutott az igazgatásnak módja, melyet az urak hallván, ugyan össze is sugának. Az egyességet javallá azért a pap, a mint a szegény úr is maga életében mintegy testamentumban hagyá az uraknak, a gyermekinek pedig az egyességet nem a veszekedést, a melyet már is elkezdettének.

Az oratióhoz is hozzá fogván Kapusi ur a fejevári professor, alkalmasint orála, de mivel gyenge egészsége volt, és ideje is hozzá rövid volt, azért a sensusoknak eleit egy chartara lejegyezvén, abból succurál vala magának, minthogy az időhöz képest jól nem készülhetett vala.

Német urak többen nem valának, hanem csak a főcommisarius Murando és a general adjutant; német asszonyok mintegy négyen valának. Tizedfél órakor fogánk azért a dologhoz és egygyed-fél órakor lön vége, a mikor is a hivatalosoknak megköszömvén fáradságokat, azután eloszlának, hanem csak az atyafiak, papok és gazdák maradtanak fenn az asztalhoz mindkét részről, minthogy az asszonyok asztala külön vala.

Sokan vélekednek vala mind azon, hogy talán nyári mentét kellett volna adni a szegény urra, minthogy olyan nagy ember volt, mind az hogy talán senkinek sem kellett volna ráborulni, mint a fejedelmek tettek, hogy csak magukban állanak theatrumon, de a mentét illendőnek nem ítélvén, a teste felett csak tulajdon a maga öt leányit javallók, hátok megett pedig hat szolgálót burokban¹⁾, nem úgy mint az ur frajjaít, hanem mint a kisasszonyok szolgálóit, helyben hagyák.

Az oratornak hat aranyat, a praedicatornak öt aranyat, a kántornak egy aranyat, a deákoknak egy-egy tallért, úgy egyéb konyhamester szakács, sütő és egyéb rendbeli idegen szolgálóknak is illendőképén midőn

¹⁾ Lefátyolozva.

adtunk volna, a gazdák jóakarátját, fáradságát pedig magunk megköszönők ő kegyelmeknek.

Mindezek pedig úgy lőnek meg, hogy én és az urfiak ketten és az öt keserves ma öltöztvén feketébe, mások is sokan casualiter más gyászban lévén, velünk együtt gyászolnak vala. Ma vettük fel gyászainkat, mikor vetjük le isten tudja. én több gubernatort ugyan nem teszek soha a koporsóba Erdélyben.

Eloszolván pedig a nép, ebéd után a koporsót betevők a palotán belől való kis boltba, holott is felvén a fedelet, a két medályt, és az öreg aranylánczot és a köves medályt kivevők, a kit viselt pedig mind az arany lánczot, mind a gyémántos arany gyűrűket a kezébe ott hagyók, azért nem vivők pedig máshoz, hogy ne mondják, hogy alig várjuk hogy el tudhassuk. 2. Hogy a királybíró inkább ne tudhasson ki a házából. 3. Hogy a gvardia inkább el ne menyen a házunktól.

Közli: P. SZATHMÁRY KÁROLY.

AZ ELSŐ MAGYAR SZÍNIGAZGATÓ

SZABADALOMLEVELE 1696-BÓL.

Az okmány, — melyet szerencsés leszek bemutatni — hí fordításban: *Marczell* Géza dalműszínházi művész úr birtokából került hozzám, ki Erdélyben a mérlegészek között több nagybecsű leletéről ismeretes. Ez okmányt 1876-ban fedezte fel apósa, Weress Károly Aranyos-Torda megye volt alispánjának házában a padlásán szerteszórva a penészszel borított iratok között. Weress Károly neje Felvinczi Klára által jutott azon varga-utcza házhoz, melynek padlásán hányódott eme nagybecsű okmány, mely érdekes világot vet színészetünk történetére.

Több szempontból érdekes ez okmány, melynek *rossz másolatú töredékét hibás keltezéssel, a lelhely és birtokos* megnevezése nélkül Endrődy János mutatta be, »A Magyar Játékszín Története« című 1792-ben megjelent műve első kötetében. Érdekes és fontos ez okmány azért, mivel meglehet belőle kétségbevonhatlanul állapítani a színigazgatóságra vállalkozó nevét, melyet némelyek Felvinczy Györgynek, mások Ferenczy Györgynek írtak. De kiváltképpen fontossággal bír ez okmány azért, mivel a hibás másolatú töredék ösmerőinek legnagyobb részénél felébredt kételyt eloszlatja, mely kételyt az sejtette velünk, hogy az Endrődy által bemutatott s jóhiszeműleg nyomtatás alá adott okmánytöredék csak: *hamisítvány*.

Felvinczi Györgyről a hagyomány igen keveset tartott fenn. Állítólag a Felvinczi család ősi fészkeben, Tordán született s Kolozsvárott látogató az iskolákat. Irodalmi munkássága arra enged következtetni, hogy jó sikerrel végezte tanulmányait a Felvinczi család dúsgazdag tagjai avagy tün e család által létesített alapítványok segélyével. A szabadalomlevél tanúsága szerint ifjú korában volt némi vagyona, de ezt a 17-iki század vége felé teljesen elemészte a viszonyok könnyörtelensége. Ösmeretlen elszegényedésének oka, és mégis a királyi könnyörület s főleg a becsületes munkában vetett hite kétségbevonhatlan tanúi annak, miszerint

nem könnyelműség, de természeti vagy politikai csapások idézheték elő vagyona romlását. Ily viszonyok közt a tönkrement örvényéből csakis az által remélt kivergődni, ha szabadalmat nyerne a hazánkban szerte vándorló idegen színészcsapatok mintájára színtársulatot alakítani. Eme szabadalomlevél kieszközlése végett indult meg Bécsbe gyalog, éltetve azon remény által, hogy a színművészet erejével sikerülni fog megújítani vagyonát. Könyörülletes szívek által segítve, néhány heti vándorlás után eljutott illetőségi helyéről Kolozsvárról az ausztriai határig. Innen kezdve ruhaneműit kelle a hagyomány szerint elcserélni táplálékért s Bécs sorompóinál a vámdíjat hogy lefizethesse, utolsó nélkülözhető ruháját árusítá el. Fáradozását azonban siker koronázta.

Egynémely magyar főúr által segítve, kihallgatást nyert a fejedelmi udvarnál. Kérelmét élete hányatottságával és irodalmi munkáival támogató. Reánk csak kevés maradt műveiből. De ezek aligha utolsó helyet foglaltak el írói tevékenysége határai közt. Aranyos-Rákosi Székely Sándor szerint 1674-ben a jóhirű thoroczkai unitárius aliskolának volt tanítója, amely időben »énekeiről híres volt«. Másfélévtizedig azután semmi nyoma hollétének és állapotának. Lőcsén 1689-ben jelent meg tőle egy »Igen szép historia az Jeruzsálemből Jerichóba menő tolvajoktól megsebesített embernek állapotjáról«, melynek megjelenési helyéből azt sejt-hetjük, hogy Erdélyből a Szepességre sodorta az élet vihara, melynek kíméletlensége annyi panaszra adott okot. Ugyancsak Lőcsén jelent meg 1693-ban »De conservanda bona valetudine Liber scholae Salernitanae«, »Az angliai scholának jóegészségről való megtartásának módgyáról« írott könyve. Mely művecskében a fordítás és versbeszedés Felvinczi érdeme. Ugyanezen évben adta ki Felvinczi későbbi nyomtatványban fenmaradt művét a Comico-Tragoediát: »Plutónak és Jupiternek egymás között való villongások« című művét.

Felvinczi György a színigazgatói szabadalomlevél engedélyezése s kiállítása végett nem fordult a színészek grófjához, kihez az idegen országbeli vándor színészek s különféle látványosságok bemutatói fordultak s kik ily szabadalomlevelet önkényűleg megállapított díjért szolgáltatnak csak ki, pedig mint két okmány bizonyítja, hazánkban is *jogérvényes* volt az általok kiállított szabadalomlevél. Nem fordult e méltósághoz azért, mivel a kiszabott díjat, bármily csekély legyen is az, nem tudta volna lefizetni. Ezért is Leopoldhoz fordult. Az uralkodó kegyelmesen fogadta az esdeklőt s meghallgatva kérelmét, elrendelte annak teljesítését. Meghatva a királyi kegy által, ugyanekkor a Felvinczi családban élő hagyomány szerint Felvinczi György előterjeszté azon kérését, hogy a királyi szabadalomlevél ne irassék

pergamenre, mivel annak árát nem képes kifizetni, hanem egyszerű papirosra irassék az. Az uralkodó elégségesnek látván tulajdonképeni kérélmé megadását, nem ajándékozta meg a pergamen árával, és elrendelte papírra íratni a szabadalomlevelet. Megadatott a szabadalomlevél, mely így hangzik hiteles másolatban:

Mi, Lipót, Isten kegyelméből választott római császár, örökké fel séges királya Germania, Magyarország, Dalmatia, Slavonia, Szerbia, Galiczia, Lodomeria, Cumania, s Bolgárországnak stb. Ausztria főhercege, Burgundia, Brabantia, Styria, Carinthia, Krajna, Luxemburg, Felső- és Alsó-Szilézia s Württemberg hercege. . . . Habsburg, Tirol grófja. . . . .
örgrófja ezennel tudtára adjuk mindeneknek, akiket illet, hogy a jelen dolog kérelmezője erdélyi származású kolozsvári illetőségű Felvinczi György bemutatott és előterjesztett nekünk bizonyos kéré levelet, melynek közvetítése által teljes alázattal előadta, miszerént gyermekesétől fogva különféle csapások és nyomorok által lón hányatva, hogy noha szorgalma által nyugodt életmódra érdemes lett volna, mégis őt a mostoha sors megelé medett korában is annyira kigunyolja, hogy most midőn leginkább volna arra szüksége, azon kívül mi jelenleg testét fedi, neki mit sem juttatott a ezen kívül őt mint eladósodottat, kibonyolíthatlan költségbe sodorta. És noha fiatal korában semmi fáradságot sem kímélve, az irodalomban jó helyet érdemelt ki, óhajtaná tovább is az őt áthatott törekvésnél fogva tehetségét és erejét mind az emberi kedélyek tisztességes fölvidítására mind maga fölsegelésére keresztényileg értékesíteni. E czéljához császári kegyelmünk által remélve elérhetni, tisztelettel s alázattal esedezett avégből hozzánk, hogy adassék neki kegyelmünkben szabadalom: költeményeket és rimes verseket mind latin mind magyar nyelven szerkesztetni, összegyűjteni, fölszerelni, kiadni vagy előadni, és ezen párbeszédbe foglalnt comico-tragoediáknak és vígjátékoknak fölvonásait és jeleneteit Erdélyben s a hozzá tartozó részekben mindenütt színrehozni, előadatni és gyakorolni avégből, hogy azon fáradozásainak eredményét segélyül használhassa mind adósságai lerovásában mind a szegénység hinárjából való kibontakozásnál.

Mi tehát fönebb említett Felvinczi György könyörületre méltó állapotát figyelembe véve s ezen szándékát általán helyzetével sem ellenkezőnek sem illetlennek nem tartva, velünk született kegyességünknel fogva, melylyel minden fölséges trónunkhoz folyamodó alattvalónkat fölkaroljuk, császári és királyi hatalmunknál fogva megnevezett Felvinczi Györgynek, ki hozzánk esedezett, megadjuk és megengedjük azon képe sítést, melynek birtokában lévén, mind a költeményeket és rimes verseket mind latin, úgy szintén magyar nyelven szerkesztetni, gyűjteni, színre hozni vagy előadni, továbbá a felvonásokra s jelenetekre osztott párbeszédbe foglalnt comico-tragoediákat és vígjátékokat Magyar- és Erdélyországunkban, mind a hozzátartozó részek városaiban, mezővárosaiban, várórség helyein, a kastélyokban s falvakban, mind az országos s más akármely hetivásárok terein sokadalmak s gyűlések idején, csakis tisztességes és nem trágár avagy

erkölcstelen tréfák és tárgyakkal eltöltve, mind magának mind hozzá szövetkező társainak színrealkalmazni, előadni és gyakorolni, föntartva mégis mindig az említett helyek hatóságainak ama jogát, hogy az előadás szövegét képező rimes verseket s költeményeket, ha úgy tetszik megvizsgálthassa s kijavítását követelhesse.

Hogy fönnemlített Felvinczi György czéljához, azaz adósságai törlesztéséhez és önmaga fönttartásához mihamarabb eljuthasson: ugyanőt, mint olyant, kinek sehol valamely öröksége sem ingatlan birtoka nincsen, mind a rendes mind a rendkívüli adózások, tartozások és bármely néven nevezett terhek fizetésétől és viselésétől addig, míg állandó vagyonra szert nem teendett, kísérvő társaival egyetemben felmentettnek nyilváníttjuk, azon föltét alatt, hogy akárhol fogja a fönnemlített játékokat üzni, ugyanott ha közhely a tisztihatóságnak, ha pediglen valamely uradalomhoz tartozik a hely, azon esetben a tiszta haszonból a földesúrnak egyezség szerint némi jövedelem részt, valamivel kevesebbet a tizednél fizetni köteles legyen. Színműveket szerkesztetni és színrehozni csakis az elmondott módnak szemmel tartásával adatik és engedtetik neki. Tehát tincétek, tekintetes és nagyságos híveinknek losonezi gróf Bánffy Györgynek, Erdély és a hozzá tartozó részek kormányzójának és összes erdélyi királyi kormányunknak, fő és alispánoknak, mint minden vármegye fő és alszolgabírának, a székelyek székei minden királyi fő és alkapitányainak, fő és albirának és minden szász székbeli királyi főbíráknak, és bármely szász székek, városok polgármestereinek; továbbá a szabad városok és mezővárosok előljáróinak, harminczadi bíráknak, ezenkívül a hidak és révek öreinek, vámok és vitelbéreik szedőinek, valamint más alkármilyen rendű, rangú, tisztihatóságú, méltóságú, állapotú, hivatalú és előkelőségű embereknek meghagyjuk és parancsoljuk legkegyelmesebben s egyszersmind szigorúan, hogy ezentúl az említett Felvinczi Györgynek az előre megbírált versesmunkákat és költeményeket, melyek az említett műfajhoz tartoznak, nemcsak kiadni, hanem társaival együtt bármely helyen joga legyen előadni a fenn részletezett jóakarató engedmény alapján. — Utazásaiban, miket említett előadásai érdekében hozzászegődött társaival teend, mindenütt szabad legyen eltávozása és visszaérkezése alatt, és semminemű sem rendes, sem rendkívüli vámot — az előadásokért meghatározott öszvegen kívül — ne tartozzék fizetni. Annál kevésbé szabad tőle kívánni vagy erőszakolni ezt, követelni vagy kérészakolni, vagy e miatt személyét és társaságát és holmiját lefoglalni, zavarni, vagy zaklatni s más ily módon megkárosítani. — Ezt tenni parancsunk ellenére semmi ürügy alatt se merészkedjetek. A jelen irat mindenütt tudomásul vétessék és átadójának visszaadassék. Kiadatott városunkban, Bécsben, Ausztriában, Octóber 23-án, az úr 1696-ik, római úralmunk 39-ik, magyar királyságunk 42-ik, cseh királyságunk 40-ik évében Leopoldus m. k. Kálnoki Sámuel m. k.

Felvinczi, miután kezéhez jutott az eredeti [viznyomatú jel nélküli] okmány, melyet számára a királyi könyörület adott ki, megindult hazájába. El is jutott néhány heti vándorlás után Kolozsvárra. A hagyomány szerint ott családja tagjaival s némely hozzátartozó társaival tartott is néhány előadást. Arról nem birunk emlékezést, valjon sokáig élvezte-e Felvinczi azon kivételeket társaival egyetemben, melyeket Leopold kegyéből birt. Azon mély hallgatásból, melyet Felvinczi György kísérletéről Erdély oly nagy számú emlékiróinál sajnálkozva tapasztalunk, első sorban azt olvashatjuk ki, miszerint Felvinczi kísérleteinek kortársai semmi nagyobb fontosságot nem tulajdonítanak, másodsor azt, hogy szándéka aligha sikerült, Felvinczi a szintársulatot aligha tarthatá fenn. Valószínű, hogy azon tudattal kelle mielőbb társulatát szertebocsátania, miszerint célját ezen egyetlen remény által sem képes elérni.

A színgazgatói szabadalomlevél kiadását követő évben azaz 1697-ben jelent meg tőle a »Procuratoria Dicsérete« Kolozsvárott, mely művének tartalmáról »Protonotaria« című művének eme sorai tájékoztatnak minket:

Hol vagy Calliope
 Vagy te Melpomene
 Jöjjetek segítségre
 Ha mellettem lesztek
Egy éneket kezdek
 Indíttatok készségre.
Majd el is dúdolom
Ne legyen unalom.
 Tudom méltóságtok tölem sem ellenzi,
 Hogy versemmel vidül udvaroknak díszí.
 Én minap nem régen
 E seculum végén
A bölcs Prókátorokat
Dítsírtem nyelvekről
És szép elméjéről
Mint ezes jámborokat.

Az ügyvédi kar dicsérete után erkölcsi kötelességének tartá az ügyvédeket képező elmékről is verses munkában megemlékezni. E célzattal írta meg Felvinczi a »Római császár kegyelmes Urunk és koronás királyunk eő Felsége Erdélyi Proto-Notariainak és Cancellariájának, hűtes Notáriussinak és Író-Deákinak illendő Dicséreti« című 32 lapra terjedő verses művecskéjét, melyet az »Íróserceg« fővédnökének: gróf Bethlen Miklósnak,

Erdélyország főkaucelláriussának ajánla. Bevezető soraiban így mentegetőzéssel él:

Hogy e kis munkámat kibocsátottam,
Ebben nem fejemtől csak magam átottam.
Hanem az ifjaktól arra nódítottam.
Ha hasznot nem töttem, talán nem ártottam.
Úri méltóságos ítélő Mesterek . . . . .
*A nállatok lakó Ifjútság kedveért,
Némelyiknek pedig ugyan kéréséért
Írtam ez verseket, nem annyira bérért.
Mint rajtok jövőendő fenn maradó hírért.*

E mű czélzatáról s keltezése idejéről felvilágosítást nyújtanak végsorai, melyek így hangzanak:

Ezerhatszáz után,
Kilenczvennyolcz fottán,
Hogy Szent-András havát,
Egy *Diaetán* érem,
Ugyanott dicsérem,
A Proto-Notáriát.
Hogy, aki olvassa.
Az el ne múlassa
Oda szentelni fiát.

Az utolsó adat, mit irodalmi tevékenységéről bírunk az első magyar színigazgatónak, a következő: 1701-ben jelent meg tőle a »Természet próbája.« 1706-ban ugyancsak Kolozsvárott jelent meg

»Ritkán kellő
Hüvös szellő
Fú tégedet«

kezdetű költeménye. Műveinek kellemes zengzete igazolja Aranyos-Rákosi Székely Sándor szavát, hogy Felvinczi György »énekeiről híres volt.«

DR. VÁLI BÉLA.

A CSÁKY-GORBÓI KASTÉLY

TÖRTÉNELMI RITKASÁGAI.

E kastély és falu a báró Jósika-nemzetség Csáky-jogon rászállott egyik nagy birtoka; ma báró Jósika Sámuel, Kolozsvármegye és szab. kir. Kolozsvár város főispánja a tulajdonosa, s hitbizományi őre a nemzetség ősi levéltárának, könyvei- és becses régiségeinek. Látogatást tevén a nemes bárónál közelebb Kolozsvárárt létemkor, érintettem, hogy néhai nagyanyja, gr. Csáky Rozália, br. Jósika János erdélyi kir. kormányzéki elnök hitvese *Kolozsvár Történetében* sok nemes tett s houleányi nagy érdemek által van megörökítve, s egyszersmind ezen jóltevő főrangú nő végrendelete iránt tudakozódtam; a báró meg volt lepve s különös érdeklődéssel hallgatta közléseimet, örömét fejezte ki, s megígérte, hogy a jelzett irattal szolgálni fog.

Addig is azonban — ugymond — egy a csáky-gorbói kastélyban talált XVI. századi érdekes latin Verböczi-példánnyal szolgál, melyhez elől és hátul sok üres fejtér papír-ív van kötve, s azt mind Kolozsvár város Történetét illető becses adatokkal beírva, átadja nekem szükséges felhasználás végett.

Tisztelettel fogadtam a kitüntető figyelmet. Meglepett az, mint szintén a régi hazai irodalom iránti érdeklődés, a miről ez tanuskodik. Kérdésemre: ha vannak-e még hasonló könyvek s régi kéziratok Csáky-Gorbón? a felelet az volt, hogy több is van, s ha ilyekkel foglalkozó valamelyik tudós alkalom szerint utjába ejtené, midőn a báró ott kün van, hiszi, hogy lelhetne ott érdekes történeti adatokat. Örvendene, ha onnan a magyar történetírás és régészet valamivel gyarapodnék. Rá — ugymond — a nemzetség leveleit hitbizományként bizta, de nem feladata a tudós világ elől elzárni, sőt a mai viszonyok közt, midőn a fejedelmi levéltárak is nyitva vannak a tudomány férfiai előtt, annak netalán lehető ritkaságait nyilvánosságra hozni hazafiai kötelemöknek tartják. E liberális nyilatkozatot vegyék tudósaink tudomásul, s alkalomadtán éljenek vele.

Én megjegyzém, hogy a szerencsétlen véget ért Jósika Ist-

ván, Báthori Zsigmond fejedelem kancellárja, tudományszerető férfi volt. Brutus Mihály *Erdélyi Története* kézírata egy időben a fejedelem birtokába került; Gyulaffy Lestár, Báthori István lengyel király követe hozta haza annak halála után s adta át mint a király végrendeleti örökösének. Az még ekkor kiskoru volt, helyette a nagytekintélyű Ghyczy János volt kormányzó, nevelője Gálffy János, az unitárius főúr, a ki fejedelemmé választatását indítványozta, s a Báthori-ház leghívebb embere volt; a fejedelmi udvar főbb emberei: Blandrata György udvari orvos, Kendi Sándor, Gyulai Pál s több fejedelmi tanácsos unitáriusok voltak. Vajjon nem bizatott-e e drága családi kincs a később kancellárrá lett Jósika Istvánra, mint az ifjú fejedelem legbizalmasabb emberére?

Ez sejtelem inkább, mint tény, föltevés, nem történeti valóság. De az hihető, hogy Brutus kéziratát illető levelekre a csáky-gorbói kastélyban lehetne találni. A lengyel király maga adott neki titkos állami iratokat s más történelmi anyagot; a mit az dolgozott, átvizsgálta s rá jegyzéseket tett, igazított is rajta; évekig udvarában tartotta, mikor távol volt, fizetést rendelt számára; a mi elkészült, magához vette, nagyon érdeklődött iránta, mert az ő életére és erdélyi követségeire s később fejedelemségére tartozó dolgok és események is meg voltak benne írva. Gyulaffy Lestár megjegyzi, hogy még a levelezések is rendben, csomagokba kötve voltak, mikor a király halála után hagyatékát fölirták és számbavették.

Brutus kéziratának néhány könyve el van veszve. Még eddig nem sikerült történetnyomozóinknak hollétét kikutatni. A halhatatlan érdemű Toldy Ferencz minden irányban nyomozta, Bécs és Magyar- s Erdélyország tudósait, könyvtárőreit s könyvgyűjtő Moecenásait megtalálta s megnyerte a náluk s gondviselésök alatt levő másolatok vele közlésére; de az elveszett rész nem találtatott meg. Vajjon erre nézve a csáky-gorbói kastély ismeretlen iratai nem nyujtanának-e felvilágosítást, ha szakember bocsátának be falai közé?

Jósika István kiváló történelmi egyén volt. Tehetségei emelték nagyra, a fejedelem után az első állami méltóságra. Terjedelmes birtokokat szerzett, élete s viselt dolgai egész Erdélyre nagy befolyással voltak, s világi szerencsében bőven részesült. Hogy irigyei s Báthori Gábor féltékenysége nemcsak fényesállásától, de életétől is megfosztották, az is rendkívüli jellemét, tragikus sorsa kiváló egyéniségét bizonyítja. A történelem csak nagy vonásokban ismeri őt úgy, a mint Bethlen Farkas történeti művében fenhagyta. Én azt gondolom, a csáky-gorbói és branyitskai kastélyok levéltárai és rejték-helyei birnak oly iratokat, melyek e

nevezetes férfi életét az eddiginél hivebben s igazabban ismertetének meg.

E megjegyzéseket és föltevéseket keltette föl bennem br. Jósika Sámuel főispán által Csáky-Gorbórol számomra behozott könyv.

Ez *Verböczy Hármás Törvénykönyvének* 1581-iki bécsi latin ivrétű kiadása,¹⁾ melyhez járult Sámbocki János *Tárgymutatoja Magyarország országgyűlési törvényezikkeitől,*²⁾ megjelent a Nassinger-féle nyomdában, Haller Eberhard könyvtáros költségen tiz évi kizáró szabadalommal. A czimlapot beszegő keretben e fejedelmek arczképei vannak: *Austriai III. Albert, IV. Fridrich, I. Maximilian*, balfelől lefelé: *Corvin Mátyás, Kázmér Lajos, II. Miksa*, jobbfelől: *P. Kázmér László, I. Ferdinánd, Austriai Rudolf*. Alól Erdély és Magyarország czimere, oldalvást a többi országoké.

E könyvnek kettős becse van. *Először* bibliographiai tekintetben új felfedezés. Szabó Károly könyvében³⁾ a kiadás csak említve van, ismertetve nincs. A nemes báró tehát szolgálatot tett a könyvészeti irodalomnak, midőn azt a szakemberek által megismerhetővé tette. *Másodszor* főként Kolozsvárt érdeklő igen értékes adatok vannak részint az elibe, részint hátul kötött tiszta papirosra jegyezve, mely sok ívet tesz, és sok különböző tárgyakat illet.

Nézzünk végig rajta s kivonati rövidséggel említsük meg gazdag tartalmát.

*Legelől van egy tanácsi végzés 1625. jul. 11-ikéről,⁴⁾ a

¹⁾ A czim ez:

TRIPARTITUM

OPVS IVRIS CONSVETVDINARII INCLITI REGNI HUNGARIAE
STEPHANI VER beuzi etc. Additis Regulis Juris Antiqui.

²⁾ ACCESSIT NVNC ENCHIRIDION ARTICVLORVM
COMITIALIUM EIVSDEM REGNI

per Causarum locos tributum, usibusque aptum.

OMNIA STVDIO IOANNIS Sambuci etc.

Cum decennali Privilegio Caesareo.

VIENNAE AVSTRIAE, TYPIS NASSIN-

gerianis. Sumptibus vero Eberhardi Hilleri Bibliopolae ibidem

ANNO MDLXXXI.

Papir és nyomás kitünő szép, táblája kemény, fekete bőrkötéssel.

³⁾ *Régi Magyar Könyvtár* II. kötet. 33. l.

⁴⁾ A jegyzetek nem következnek *időrendben*, hanem a miut évek-folytán egyik-másik városi jegyző ide vagy amoda beiktatta, de ez nem csorbítja a följegyzések hitelét, melyek hivatalos egyének kézírásai.

hol a tanácsnak tudtul adatott, hogy a fejedelem a fényes portától négyszázhuszezer aranyat nyert meg, mely summa István király idejéből való hátralék volt (értve van Báthori István); azt is megnyerte, hogy noha 15,000 aranyra emeltetett volt ez ország adaja, a fejedelem közbenjárására ismét 10,000-re szállott le, a miről athnamet is adott II. Murát szultán. « Ez a török adó mennyiségéről a kijelölt időben pragmatikus történelmi bizonyíték.

Másik följegyzés 1586. aug. 12-ről egy azon kori esketés töredék. Ez után latin törvényes és jogi rövid böles szólamok.

1608. ápr. 11-ről egy egyházi végzés az iskola-mester miképen tételét illető panasz iránt, hogy abban a magyar és szász nemzet nem mindenkor következik egymást felváltólag. »Mostan is — úgymond a végzés — isten Csanádi Pált meghozván onnan feljülről és Samarjiai Márton a scholamesterségről lemondván: ítélték az két nemzetségbeli prédikátorokkal egyetemben, hogy Pál uram helyeztessék a Márton uram helyére, s végezték, hogy ennekutána is soha egyik nemzetség is a másik ellen semmi praerogativát ne vegyen, hanem ha a szász nemzet közül találtnak oly tudós férfiak, azon nemzetből valónak is kell három esztendeig következni, mint a magyar nemzetbelieknek. Ez az *Uniónak* is nem lenne praejudiciumára.«

1602. jun. 12-ről — végzést hoztak az árvák javainak gondviseléséről.

1601. ápr. 10. — mást a Gorbó vidékén levő hosszumezői jószágáról, mely a város tulajdona.

1610. az év elején ifj. Heltai Gáspárnak van egy bejegyzése.

1595. május 25. tudatta a tanács: »hogy a fejedelem 50 darabantot kívánt a várostól s azok neve és a tizedeseké jegyzékbe vétetett.« E feljegyzésben Kolozsvár városa honvédelmi kötelezettsége e korszakban van meghatározva.

Ezután következik Kolozsvár városa biráinak, minden rendeknek, polgárainak és tisztviselőinek, ugyszintén szolgáinak följegyzése, azok esküformája, tisztök és fizetésök, 1591-en kezdve. Le van írva a választás, s a főbiró tiszte különösen.

Következnek több Kolozsvárt illető *Edictumok*. Ugy az 1669. febr. 7-iki I—XI. Továbbá a város főkapitánya, Bánffy Dénes *Edictumai vagy törvényei* 1667-ből I—XI pontban.

Nyomozó biztosok utasítása 1675-ből 1—8 pontban. Megjegyzem, hogy a mint a korábbi följegyzések mind a város jegyzőjétől valók, igazolja ez: Scripta per Notarium Civitatis: ugy az iméntieket a későbbi évekből: *Bihari István* Kolozsvár város esküdt jegyzője igtatta be *sajátkézzel és neve alatt*.

Nevezetes még itt az *Ácsmesterek czéhszabálya* 1680. május 17-ikéről I—XIII. cikkben. Ezt is *Bihari István* jegyző írta.

Legnevezetesebb azonban Kolozsvár összes kiváltságainak rendbeszedése, tartalmuk rövid kivonatozása, s *ládákra megkülönböztetése* 1592-ből, ami Dióssy Gergely jegyző műve.¹⁾ Elöl van latinul és magyarul irt *ajánló levele*, melynek magyar szövege így kezdődik: »Az beolch es tizteletes Colosuari egez tanachnak Diossy Gergely szolgálatiat ajánlja.« Ezután okát adja irásának, végül ajánlja magát és szolgálatát stb. stb. Következik a ládák tartalma: Első láda [*Prima Ladula*]: Lazlo kirali ket levele, hogi a hadba az varos eöttuen louagnal teobbet ne adion s. t. b. 1—37. lap. Az utolsó kiváltság [a 39-ik] Bethlen Gábor fejedelemé: »hogi a csizmaziak az uargak cebiben legyenek egiütt, ne külön.« Második láda [*Secunda Ladula*] a 38. laptól 82-ig terjed. Harmadik láda [*Tertia Ladula*] 83-tól 121. lapig. Az utolsó kiváltság brandenburgi Kata fejedelemasszonyé: »Kolozsvár 40235 fr. 50 dr. harminczadáról.« Negyedik láda [*Quarta Ladula.*] Ebben — ugymond a jegyző — régi quietantiák vannak, mikor a fejedelmek summát szereztek. Nem igen szükségesek. Itt — írja a jegyző — vége Kolozsvár kiváltságainak, hanem ha még némelyek másoknál lappanguának, amik ha előkerülnek, vagy a város a fejedelemtől ujakat nyerne, azoknak számára a *Hatodik ládát* kellend megkészteteni . . . Később meg is készült, s volt benne 1—14 levél, nem haszontalan — mond a jegyzék készítője — de nem is derekas privilegialis levelek. Ládán kívül álló levél volt 1—5.

Az *Ötödik ládába* a nagytekintetű tanács előtt [coram amplissimum Senatam, *igy!*] betétettek ezen különös levelek: »A város *fejérvári házáról* való levél, mely különben az 5-ik ládába a 175. szám alá tartozik; a *városi ispotálynak conferáltatott sóról való levelek*, melyek szintén az 5-ik ládához 176. szám alá tartoznak. *Annuentia levél*, hogy az Enyedi György magyarul lefordított és kinyomatott könyve exmittáltathassék és szabadon élhessenek vele.²⁾ E levél száma 180, s több érdekes levelek és kiváltságok.

A város kiváltságainak ezen nagybecsű lajstromához vagy tárgymutatójához a jegyző ily *Bekezdést* irt: »Hogy ennekutána, ha valamely szabadságtalansággal a város bántatik, legyen-e az ellen privilegium vagy ne legyen? ennek az Summarius Index-

¹⁾ *Index Privilegiorum Civitatis huius Colosvar, eidem propter indefessam fidelitatem a divis olim Regibus et Principibus Hungariae Transylvaniaeque collatorum. Anno Domini IESV. 1592.*

²⁾ *Explicatio Locorum Veteris et novi Testamenti, ex quibus Trinitatis Dogma stabiliri solet.* — Magyarázatja az Ó és Új testamentum azon helyeinek, melyekkel a Szent Háromság tudományát védni szokták. stb. Nyomatott Kolozsváratt. Ez bizonyíték arra, hogy a könyvet a város nyomatta ki. [Az első nyomtatás éve nincs kitéve. A magyar kiadást 1618-ra teszik.]

nek által olvasásából kitetszik. És ha találtatik, tudjanak egyesesen arra az levélre menni s orvosságot találni. Mely munka noha ugy mint első, nem szinte oly, kit második fáradsággal jobb rendbe nem állíthatnának; de azért ez is elszolgál. Mindazáltal ha az első kised munkámat thi kegyelmeteknél kedvesnek tapasztalom lenni, mind ezek megújításában, s mind egyebekben ajánlom, mint Attyáimnak az én vékony es beteges ereom szerént való szolgálatomat míg az Úr Isten éltet. V a l e t e.

Kegyelmeteknek

Méltatlan Notariusus
Dióssy Gergely.

Ez ajánló levél latin szövegben is megvolt a szóban levő könyvben.

Ezután 1592-re még a következők vannak följegyezve:
»Miképen procedallianak az leveleknek vagy kikeresésében, vagy helyére tételében.«

»A ki valamely dologról Privilegiumot, levelet akar megkeresni, miért hogy egy Szabadságról nem csak egy levél találtatik, de inkább mind különb Numero alatt, azért szükség a levél keresőnek mind végig olvasni ez levelek Indexét mindeneknek előtte. Az által olvasásban valamely s valami levelet talál azon dologról, signalja ki numerusát és oztán az Indexből melyik numerus levél, melyik Láda, vagy ugy mint hadnagy alatt vagon, meglátván, abból a ládából vegie Zeggie ki.

»Mikor a kizedet Leveleket heliére akaria tenni, mindenik levél hátán lássa meg, hányadik Nro vagon, és a melyik Láda vagy hadnagi alatt vagon, tegie abba az Ládába. És ekképen az Indexnek ezét ne veszesszék.

Ezután megint bölcs mondások: »Demostenestől s más görög és római nagy emberektől . . . . .«

E fölfedezés könyvészeti fontossága kitetszik abból, hogy 1611. a debreczeni magyar-latin *Verböczy Hármaz Törvény könyve* című kiadásnak¹⁾ ez szolgált alapúl, valamint Magyarország 1579-ig hozott összes országgyűlési *Végzései és Törvényei Tárgy-*

¹⁾ Czíme ez: *Verböczi [Stephanus] Decretum Juris Consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae Transylvaniae. Az az, Magyar- és Erdélyországnak Törvénykönyve.* Verböczi István által iratott 1514. Eszten. Mostan Deákul és Magyarul egy hasznos Regestrommal egyetemben uyobban kibocztatot. Cum Gratia et Privilegio. Debrecenben. Nyomtatta Lipsiai Pál 1611. 4-drét 513. számozott és 3. számozatlan lap. Elöl czímlap, Verböczy latin ajánlása. Approbatio stb. Hozzá járul: Index seu Enchiridon [külön czímlappal.] Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár* II. 93. lap.

mutatója kinyomatásának,¹⁾ amit Magyarország és Erdély törvény-
székei és a közönség számára Lipsiai Pál eszközölt s a Tárgymu-
tatót Sámbocki János s ő megelőzőleg két püspök szerkesztette.
Uttörő az 1581-iki bécsi kiadás volt. Történetírási fontosságát a
közlötték mutatják. Nevezetes jogok s történeti tények bizonyí-
tékaival mellett magában foglalja e könyv Kolozsvár összes kivált-
ságait, melyek megismertetik az érdeklődőt a város polgári alkot-
mányával, igazgatási és igazságszolgáltatási szervezetével, jogi és
vagyonai állásával, egész belső életével. Mint ilyen igen becses for-
rásmű, minek néhány adatát én is felhasználtam. A benne levő
különböző időbeli hivatalos bejegyzések azt gyaníttatják, hogy az
egykor a városé, vagy a 3 jegyző u. m. Dióssy, ifj. Heltai Gáspár
és Bihari közül valamelyiké volt, talán leginkább Heltaié, mint
aki — Szabó Károly szerint — az 1611-iki debreczeni kiadásban
részt vett.

Ha az 50-es években fedezé föl ezt liberális lelkű birtokosa,
bizonyára *Jósika-Codex* nevet kapott volna az. A történelem barátai
ma is szerencsét kívánnak hozzá, s az ifjú főispánban a magyar
tudományosság lelkes barátját tisztelik.

JAKAB ELEK.

¹⁾ Czíme ez: *Index seu Enchiridion omnium Decretorum et Consti-
tutionum Regni Hungariae ad Annum 1579 usque per Causarum locos
distinctum, memoriae usibusque fori maxime utile. Cum Gratia et Privile-
gio. Debrecini Excudebat Paulus Rheda Lipsensis Anno Dmni MDCXI.*
4-drét 92. lap. Elöl a címleap és Index, 4 számozatlan levél. A címleap hátulsó
felén áll Sámbocki János figyelmeztetése az olvasóhoz, melyben mondja,
hogy az Indexet Telegdi Miklós pécsi püspök szerkesztette, Mosóczi
Zakariás váci püspök gyarapította, ő pedig kevés változtatással és az
isméltések kihagyásával kiadta ily kelettel. Vale, Calendis Junii 1581.
Viennae. . . Ehez Szabó Károly ezen megjegyzést teszi: Ez *Index* első
kiadása: Vienne 1581. 2-rét. « Ennyiben érinti a br. *Jósika Verbőczy-
példányát* jeles bibliographusunk, s az első könyvről megjegyezte, hogy a
Verbőczy latin ajánlásához irt jegyzetből kitetszik, hogy e kiadást ifj. Heltai
Gáspár kolosvári nyomdatulajdonos és városi jegyző eszközölte, felhasz-
nálva a Veres Bálint 1565., öreg Heltai Gáspár 1571. és Laskai János
1589-iki magyar fordításait. Szabó Károly: *Régi M. Könyvtár*. II. 93. lap.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. A Kisfaludy-Társaságnál jutalmat nyert munka. Irta: Beöthy Zsolt, I. k. Ára 2 frt. Kiadja a m. tud. akad. Budapest, 1886, VIII., 30, 1 2. l.

Kik írtak s olvastak nálunk a mohácsi csatavesztés előtt s utána egy pár századdal magyar könyveket, milyen volt a régi magyar irodalom s kik voltak képviselői, milyen volt a magyar cultura a középkor vége felé s az újkor küszöbén, miféle eszme mozgatta a középkori magyar társadalmat, mennyire volt hazánk az európai eszmék hatása alatt, hogy alakult át a középkori magyar eszejárása, gondolkozási módja, szellemi élvezete s mennyire volt kifejezője az irodalom a társadalmi, politikai küzdelmeknek s a vallási vitáknak, mennyire volt önálló s mit kölcsönzött a külföld olvasmányaiból: e fontos kérdésekre Beöthy Zsolt nagyobb világot vetett valamennyi előzőjénél. Többnyire járatlan utakon kellett járnia, hogy a magyar széppróza legrégebb emlékeit felkutassa s kiválogassa azokat a gyéren mutatkozó szálakat, a melyek eleinte a legendákat, a historiákat és példabeszédeket, később a kelet mondáit, regéit és meséit összekapcsolják a vallással, az erkölcsessel, a tanítással, majd ismét a régi viszony megváltozása után a lovagregények, szerelmes történetek fel-feltűnedező nyomain haladva átvezetnek a magyar széppróza első mesteréhez Mikeshez, a ki távol a honi földtől, idegen szokások és nyelv között bámulatosan megőrizte stíljének egyszerű tisztaságát, keresetlen báját és nemességét. Beöthy egy pillanatra sem tér el a történelmi módszer azon helyes irányától, mely a nagy fáradsággal felkutatott anyagnak nemcsak művészi csoportosításában, de élelmes vizsgálatában, finom megválasztásában is jelentkezik. Senki sem írt e kérdésekről még ily alaposan s mégis könnyed modorban, ily mély felfogással, ily hosszas, kimerítő buvárlatok után s mégis úgy, hogy a nagy közönség is igazi szellemi gyönyörét találja mindabban, a mi csak fogékonyságot kelthet a nemzeti múlt régi emlékei iránt érdeklődőkben. Beöthy könyve méltán számot tarthat rá, hogy ne csak a szakemberek olvassák, de a

művelt társaság szalonjaiban is mindenütt kedvelt vendég legyen s még a hölgy-közönség is gyönyört keressen és találjon a régi magyar társadalom és irodalom élethű rajzában, a melyhez e nemben semmi hasonlót nem mutathat fel a magyar irodalom.

Tudvalevő, hogy a szerzetesek voltak az első magyar írók, kiknek művei hozzánk eljutottak. Ők készítették az imádságokat és énekeket, nekik kellett gondoskodniok a lelket folyvást foglalkoztató, a szívet folyvást áhitatra keltő olvasmányokról, a melyek a keresztyén felfogásnak nemcsak gyakorlati jótékonyságait éreztették, de nem egyszer túlzásait is. »A nagyok udvaraiban is az ének mondó mellett, kinek szava elhangzott, megjelent a barát, kinek írása megmaradt.« Ez »írások« megfakult hártya lapjairól önkénytelenül magunk elé képzeljük azokat a szorgalmas, buzgó olvasókat, kiknél »nem volt soha fogékonyabb és hálásabb« közönségök az íróknak. S vajjon kik voltak e buzgó olvasók? — »Krisztus jegyösi«, e »test nélkül lakozó sororok«, kik éjjel-nappal a legendák rajzaival foglalkoztak, kik a testi és világi örömek, hiúságok teljes megtagadását könnyen elviselték a túlvilági élet mennyei boldogságáért, a melyekre a legendák különfélebbnélkülönfélebb indító okokat tudtak felhozni. Beöthy néhány lapon oly szépen írja le az apácák életmódját, hogy a kép, melyet élénk rajzol, sem hűségben, sem a színek árnyalatiban nem hagy fenn semmi kívánni valót. De Beöthyt a képzelem megragadó helyei sem térítik le a helyes ösvényről, hogy műve beosztásának széparányúságát megbontsa. Csak addig állapotodik meg e vonzó rajznál, míg a magyar széppróza legelső nyomainak hatását néhány nagy, de biztos vonással feltűntetheti s rámutathat a roppant különbségre, mely a középkor s a reformatio műveltsége közt annál élesebb vala, mennél jobban áthatott a katholicismus szelleme ott mindent, s minél inkább absorbeálta az új áramlat itt az irodalmi és társadalmi mozgalmakat.

E roppant változásnak minden téren maradandó nyomokat kelle hagynia. A széppróza fejlődése is nagyban megérezte hatását. A papok és a nép közti viszony, ha külső alakjában nem is, benső lényegében mindinkább átalakúl s az irodalom vallásos színe ugyan még jó ideig megmarad, de »megszűnik klastromi lenni,« leszáll az egyetemesen népieshez s a Barlám és Jozafát, meg a Szent Elek legendáit, a hét bölcs világhírű mesegyűjteménye, a *Ponczianus* váltja fel, a vers tért enged a mulattató prózának, ha szinte csak elvétve, mintegy mellékesen is. A külföldi eszmék áramlata, a keleti mesék gyűjteménye megtalálják magyar tolmácsukat s a mult irodalom és a közélet nyelve közti választófal leomló félben van, az olvasók és írók megszorodnak, a magyar elbeszélő próza stílje fejlődésnek indul s a különféle műfajok, iro-

dalmi ágak művelése mind nagyobb tért hódít. A *Ponczianust* nyomon követik a *Pantsatantra* és a *Hármas Istoria* fordításai egyfelől, másfelől pedig mintegy oldala mellett nő fel a magyar mese Pesti Gábor és Heltai kezében, kik, mint ama kor erkölcseseinek, szokásainak bírálói, ostromozói művelődés-történeti szempontból is kiválóan érdekesek. Különösen Heltai »keményen ostromozza a fejedelmek visszafordultságait, az embermarókat, a felfuvalkodott hatalmasokat, a kincsvágyókat, az orvosokat és kőborlókat, a megátalkodott pörlekedőket, kik nélkül a török basa nem űlne Budán.«

Mindezekben azonban még inkább a klastromi, a történeti vagy bibliai stíl az uralkodó s a fordítók törekvésében nagyon kevés nyoma van a melegségnek és változatosságnak, a gyöngéd érzelmességnek, a finom udvariasságnak. De a XVII. század második felében megjelent *Historia az szép Magelonáról* című »kedves és nyájas« munkában már találunk a szerelmesek édeskedő nyelvéből, gyöngéd és érdekes formájából is valamit úgy, hogy »e tekintetben valósággal gazdagabb, mint előzményei után várunk lehetne, s érdekesebb, mint a felületes szemlélőnek talán látszik.«

Mindezeknél azonban sokkal fontosabb s egyszersmind ismeretesebb is *Salamon és Markalf*, mely már a XVI. század második felében világot látott s kifejezője lett annak az erkölcsi és anyagi elnyomásnak, annak a méltatlan bánásmódnak, a mely ellen a szegény nép józan, természetes eszével éppen csak a humorban kereshetett orvosságot. A lovag kalandos történetei, a szerelem heves hangjai helyett jól esett a köznépek egy-egy furfangos, ravasz kalandor mesés sikereiben megnyugodni, a mely sikerek, legalább ideig-óráig diadalt mutattak az embermaró urakon. Stílje nagy hatással volt a szónoki próza kifejlődésére s Pázmány és Alvinczy vitatkozásaiban nem egy helyt feltalálhatók a nyomok, a melyek egyenesen ide vezetnek vissza. Annyi bizonyos, hogy a vallási vitatkozások, az értekező és szónoki próza pedig oly ellenállhatatlan hatást gyakoroltak a XVII. században, hogy e hatást még elbeszélő prózánk stíljének is meg kellett éreznie s úgy hiszszük, hogy a Pázmány és Káldi, a Magyarai és Zrinyi prózája önkénytelenül is megragadta fordítóinkat, memoire-íróinkat s amazoknál a bátorság, gúny és elevenség, emezeknél pedig a magas pathosz, a hazafiúi mély megindulás buzdíthattak utánzásra. Jól tudjuk, hogy ez írók benső vizsgálata nem tartozott szorosan Beöthy feladatához, mi azonban nagyon szeretnénk volna, ha csak egy rövid fejezetet szentel vala a XVII. század nagy vallási vitatkozásainak, a melyek a magyar nyelv fejlődésére, a magyar stíl alakulására még ott is hatottak, a hol e hatást már csak nagy

nehezen lehet kifürkészni. A könyv III. fejezetében, ott, a hol néhány sorban úgyszemint megemlékeznek róluk Beöthy, megbocsátotta volna az olvasó azt, a mit a mű, a compositio széparányúsága talán vesztett volna, ha a történeti fejlődésnek egyik mellékútján találja a beható vizsgálót, ha a széttekintés mellett néhány lépést meg is tesz s kissé bővebben bevezet bennünket abba a világba, a melyet mindekkorig csak hírből ismerünk. Ily nagy-jelentőségű mozgalom, mely az irodalom minden rétegén meglát-szott, valószínűleg megérdemelte volna, hogy néhány perczig meg-állapodjék mellette az író, a ki más tekintetben úgy sem mulaszt el egyetlen szempontot sem, a mely művében érdekekkel bírhat s a honnan világosságot áraszthat az ismeretlen tájakra, melyeken oly szívesen követi őt az olvasó. A mit könyve III-ik és utolsó feje-zetében mond, a mit Mikesről és Faludiról ír, ahogy az irodalom újjászületésének hajualát, az akkori társadalmi életnek teljes átalakulását feltűnteti, a mint a királynő kormányát s az uralko-dása alatti viszonyokat megítéli, — jobbára új szempontokból — mindez oly érdekes és tanulságos, oly művészi kezekkel összeil-lesztett, hogy lehetetlen belőle, egy az eredetihez képest ez esetben mindig halványnyá és színtelenné levő bármilyen kivona-tot adnunk. Inkább köszönetet mondunk az írónak amaz élvezete-s tanulságokért, a melyeket könyve bizonyára minden magyar olvasónak szerez s kiváló érdekekkel várjuk a II-ik kötetet, mely az újabb, a legnagyobb magyar irodalmi küzdelmeknek lesz szánva.

DR. VÁCZY JÁNOS.

Palissy élete és művei. Irta: Farkasházi Fischer Jenő. Budapest. 1887.
IV. + 127. lap.

Amaz ízléssel kiállított könyv, melynek címét ez ismerteté-sünk fölé iktattuk, nem részletekbe menő életrajz, sem Palissy egyes remekeinek műtörténelmi és keramikai bírálata, hanem egy *essay*, melynek az aesthetika rendelte szűk határai közt a szerző Palissynek felette érdekes alakját csak nagy körvonalaiiban iparkodott élénk állítani. Mi csak helyeselhetjük a formát, melyet a szerző választott, és helyeseljük nemcsak azért, mert napjaink-ban az *essay* magában véve is a legkedveltebb irodalmi műfajok egyike, hanem azon okból is, mert a magyar nagyközönségnek, melynek e könyv szánva van, éppen ezen forma felel meg, hogy valamely külföldi művésztől józan ítéletet alkothasson magának, a nélkül, hogy ezért keresztül kellene hatolnia a nem mindig érdekes részleteken és egy csomó controvers kérdéseken, melyek csak a szakembereknek valók, a nagy közönséget azonban csak elriasztják az olvasástól.

Százhuszonhét lapra terjed a könyv, mi bizonyára elegendő Palissy-nél még sokoldalúbb és regényesebb életű művészek bemutatására is.

Sokoldalúnak mondjuk, mert Palissy nem volt pusztán agyagot mintázó és égető művész, bár ha valaki, úgy az agyagipar terén ő közelítette meg leginkább, minden elődje és követője közt, a görög monda Prometheusát. Palissy, az agyag fehér mázának és a zománcnak felfedezője, a *figulines rustiques* híres alkotója, teljes figyelmünkre érdemes, úgy is mint a vallásszabadság bajnoka, azután mint természettudós, mint bölcsestész és mint író egyaránt. Hogy kitűnő stílista, erről munkáinak a *Récepte véritable* vagy a *Discours admirables* minden oldala meggyőzheti az olvasót. Mi egykor elolvastuk egyik iratát és méltatni tudjuk Lamartine ítéletét midőn azt állítja, hogy nem ismer Palissy-nél »bibliászerűbb és egyúttal modernebb írályt.« »Ha olvastuk, úgymond Lamartine, e lapokat, az emberi bölcseségnek, az Istenbe vetett hitnek, a kiváló lángelmének nyilvánulásait, és az egyszerűségnek az erővel párosult és képekben gazdag stílusnak e kiucseit, lehetetlen az agyag e szegény munkását a francia irodalom legkitűnőbb írói közé nem sorolni. Montaigne nem mulja fölül fesztelenség, Rousseau zamatosság, Lafontaine kellem s Bossuet erő tekintetében. Irataiban csak úgy mint azok: hol ábrándozik és lelkesül, hol meg sír, fest és dalol.«

Azt mondtuk, hogy természettudós is volt. Vagy ne annak nevezzem e XVII. századbeli pórszületésű autodidaktát, ki merészen kétségbe merte vonni a bibliai genesis betűszerinti valódiságát; ki a földgömb geologiai forradalmainak elméletén fáradozott; ki maró gúnynyal lépett fel az alchimisták »a sötétség lovagjai« ellen; ¹⁾ ki az aranycsinálók ellen fordulva először hirdette, hogy egyik fém nem alakítható át más fémmé; ki a föld vízrendszerét pusztá megfigyelésből felismerte; kiben a vonzerő alapeszméje derengett; ki kísérleteket tett — kísérleteket Bacon előtt! — a jegecedéssel; ki jelezte a fémlegek hatását az ásványok színeire; ki megmagyarázta a mészformációk különböző sűrűségét, ki először ismerte fel a fossiliák tényleges eredetét,²⁾ szóval ki meglepő sok vegytani és geologiai ismeretre tett szert, még mielőtt e tudományok alapjai megvettettek?

És a természeti tüneményeknek e mélyreható megértését nem a könyvekből merítette, hanem utazásai, mintázásra és égetésre alkalmas agyag után való bányászkodásai alatt szerzett tapasztalataiból, valamint a gyógyszerészek laboratóriumaiában tett

¹⁾ 77—92. lap.

²⁾ 40 sk. l.

szorgalmas kísérleteinek gondos megfigyeléséből. »Tudom — így szól Palissy a *Discours Admirables* előszavában — hogy lesznek, a kik gúnyolni fognak, lehetetlennek tartván, hogy egy ember, a ki nem tud latinúl, ismerhesse a természet tárgyait; azt fogják mondani, hogy nagy merészség részemről, kikelni a hirneves régi bölcsészek ellen, a kik a természet dolgairól írtak és bölcseségük hírével betöltötték az egész földet. Tudom, hogy mások, a külszín után ítélve, azt fogják mondani, hogy én csak egyszerű kézműves vagyok. Könyvemben csakugyan vannak dolgok, melyeket a tudatlanoknak bajos lesz elhinniök.« Ő azonban, »elejét veendő a rágalmaknak,« meghívja a kételkedőket, hogy azon muzeum-szerű gyűjteményben, melyet berendezett, saját megfigyeléseik és a teendő kísérletek alapján győződjenek meg állításainak igazságáról.

Szóval Palissy azok közé tartozik, kik a scholasticismus nyugétól szabadon, a természeti tünemények vizsgálásában az inductiv módszert honosítják meg legelőbb, és ez által nem kis lendületet adott a tudomány modern irányának.

Látni való, hogy gondolkozó művész volt. Személyének azonban ez csak egyik fele. E kézműves czélhez tartozó Palissy — Fischer e könyve meggyőzött bennünket erről — valóságos költő, ha nem tudjuk is hogy versekbe öntötte volna érzelmeit. Mert költészet magyarázza csak meg Istenről alkotott fogalmát, költői szive magyarázza meg azt, hogy lelke egész hevével a hugonották pártját fogta és megosztotta szenvedéseiket, valamint költői kedélye fejti meg agyagalkotásainak néhány legeredetibb sajátságát.

Ily sokoldalú művészeket, minő Palissy is volt, a világtörténelem egyetlen kora sem volt annyira képes nevelni, mint a renaissance, és Palissy csakugyan a francia renaissance egyik legkiválóbb alakja. Ő, ki XII. Lajos idejében született (1510-ben) átélte I. Ferencz és négy követőjének uralkodását és csak az első nagy Bourbon király, IV. Henrik trónrajutása után halt meg (1590-ben); ily módon tehát átélte Franciaország felépülésének e nevezetes korszakát, melyben a francia szellem magáévá tette az olasz renaissance vívmányait és Páris vált a nyugat fővárosává. Leginkább I. Ferencz király (1515—1547.) az, kinek neve a francia renaissance-ével szorososan összeforrott. Csak Mátyás királyéhoz vagy X. Leo pápáéhoz hasonlítható udvara. Tudjuk, hogy alig foglalta el királyi székét, maga köré gyűjtötte a legnagyobb tehetségeket. Személye irodalmi és művészeti központ lön. És a midőn 1527 után Róma Bourbon hadai által kirabolatván, e város addigi hirnevének és prestige-ének jelentékeny részét elvesztette, és midőn a reformokkal fellépő pápák szerzetesekre

kezdték fordítani azon kitüntetések és papokra ruházták ama tisztségeket, melyek addig a tudósokat és művészeket illették; az élesebb szeműeknek hamar kellett átlátniok, hogy Europa intellectualis góczpontja előbbi helyéről tova mozgott, és hogy a francia udvar ragadta magához leginkább a római és egyéb olasz hagyományokat.

A Valois-udvar fölénye e korban nem volt a francia nemzeti büszkeségnek üres pretensiója. Akkoriban az egész világ elismerte. Épen csak hazánkat, meg a keletet kivéve, ez időben mindenütt terjedt a cultura; ámde sem Németországban, sem Angliában, sem a pyrenei félszigeten az irodalom, a művészet és tudomány nem nyert oly megtiszteltetést, mivelői nem akadtak oly felvilágosodott pártfogókra és oly elismerő közönségre, mint Franciaországban. Csak néhány kisebb olasz fejedelem versenyezhetett volna I. Ferenczel. Amde az olasz művészek csakhamar észrevették hogy az Alpeseiken túl jobb sors vár reájuk. I. Ferencz, kit Castiglione az Il Cortigiano (vagyis a tökéletes udvari) híres szerzője nevelt, különös előszeretettel és csudálattal viseltetett az olaszok irányában, és leghíresebbjeiket magához szokta volt csábitani. Leonardo da Vinci, a mint híre jár, Ferencz király karjai közt halt meg Fontainebleau-ban. Rosso, Andrea del Sarto, Benvenuto Cellini szintén engedtek a csalogató meghívásnak. Francesco Primaticcio pedig, kinek remek festményeit még most is bámulja a világ Fontainebleau-ban és más francia paloták falain, és ki egyúttal a zománczékítéseket és a szőnyegfestészetet addig nem ismert tökélyre fejlesztette, nemcsak mindmegannyi remekét Franciaországban alkotta meg, hanem e második hazáját egész gyűjtemény olasz mesterművekkel látta el, mely műkincseket királyi meghagyásból vásárolgatta össze az olasz földön tett kirándulásai alkalmával.

Ily mesterektől tanult a francia művészvilág ifjúsága; ezektől tanult Jean Goujon, és — ha ezt okmánynyal bizonyító emlékünk nem is maradt fenn, — bizvást állíthatjuk, hogy Palissy is. I. Ferencz valamennyit foglalkoztatta. Általuk építtette fel és díszíttette a chambordi és fontainebleai kastélyokat, az Olaszországon kívüli Európa eme legszebb alkotásait; nem sokára La Muette-re, Saint-Germain-en-Laye-re és Chantillyre került a sor. Azután pedig Villers-Cotterets és a Montmorency herczeg tulajdonát képező Ecouen épült fel, mely sekrestyéjének üvegfestéseit és ragyogó fayence-ait már Palissy készítette, valamint ő készítette az ecoueni kert grottáját is, miöket ő különben Reuxben, Chaulnes-ban és egyebütt, utóbb a párisi Tuileriákban is teremtett.¹⁾ A legrafinirozottabb művészet leleményes luxusával lőnek

¹⁾ 30. és 53. lap.

feldiszítve Páris környékén e nagy kéjlakok, melyek a középkor kastélyai helyére épültek, amint a modern tudomány lépett a scholasticismus és általában a humanismus a hűbérvilág helyébe.

A szépművészeteken kívül I. Ferencz a tudományt csak úgy pártfogolta. Hiszen ő alapította a latin, görög és héber nyelvtudomány számára a Collége de France-ot, az ő idejében fordított le francziára a legfőbb görög és latin klasszikus mű,¹⁾ és ő csábította be Franciaországba a nagy külföldi tudósokat. Ez időben a rotterdami Erasmus volt az északi Európa irodalmi orakuluma. I. Ferencz nem nyugodott, míg legalább rövid útra Franciaországba nem édesgette. A florenczi Alamanni is, meg a görög származású Lascaris új hazát találtak I. Ferencz udvarában, a tudós Budé közelében.

Az udvar még sohasem fejtett ki oly nagy befolyást a nemzetre, mint épen a renaissance idejében. I. Ferencz alatt, kit értelmes anyja, szellemes nővére (a hires Valois Margit) és menyje (Medici Katalin) támogatott e törekvésben, a francia udvar a leghíresebbé lőn Európában, nemcsak fényfűzése — hanem szelleme és kelleme által is, valljuk be egyúttal, hogy részben azon rafinirozott udvariasság és laza erkölcsök miatt is, melynek aztán Stuart Mária — ki az említett Medici Katalin felügyelete alatt nevelkedett — lett legtokéletesebb típusainak és legelső áldozatainak egyike.

Mіндеzt csak azért említjük, mert szerettük volna, ha a szerző a francia renaissance világát választotta volna háttérül Palissy élete esetelésében. Vagy nem épen ezen renaissance mozgalom fejti-e meg Palissy sokoldalú szellemi sajátosságait?

Azok a vallásos mozgalmak, melyek keretéből Fischer hőse alakját kidomborítja, bár szintén érdekesekek, és meg is magyaráznák Palissy *életének külső viszonyosságait*; de egyebet alig. Egy D'Aubigné vagy Languet életrajzához illenek inkább, mint Palissyéhez.

Hogy a történeti háttér dolgában talán szerencsésebb választást ejthetett volna a szerző, ez az, mit hangsúlyozni kívánunk. Volna azonban egy másik megjegyzésünk is. Ez essay tagadhatatlanul érdekes olvasmány; a sikerült illusztrációk és a Palissy irodalmi műveiből vett számos idézetek élvezetessé is teszik; — de annál nagyobb kár, hogy a szerkesztésre kevés gondto fordított, hogy az pongyola. Meglátszik rajta, hogy gyorsan íratott, mi különben a karácsonyi könyvpiaczen megjelenő könyvek közt nem ritkaság. Szerző folyóirataink hasábjain megjelent különböző

¹⁾ Minek áldásos hatását Ranke különösen kiemeli és szépen jellemzi a Französische Gesch. I. kötetében.

czikkeiben, nagyobb gonddal irt lapokhoz szoktatott bennünket. Ha »Palissy élete és műve«-it is az eredeti szerkesztés után gondosan átvizsgálta és javította volna, több fatalis toll- vagy sajtóhibát kiküszöbölhetett volna. Így például a 46. lapon van egy mondat (az első kikezdés), mely compositionalis szempontból nem oda tartozik. A 115. lapon pedig mintha nyomtatás közben kiesett volna néhány mondat. Az ismétlés sem ritka. Furcsa tollhiba esett továbbá a 80. lapon is, hol a Roman de la Rose (úgy hiszszük, a híres Rózsa regénye) íróként szerepel; egy másik a 72. lapon, hol »azután« szó helyett »azelőtt« áll, holott Rembrandt Palissy után élt egy századdal, nem elébb; Breisgau pedig nem hercegség (16. lap). Még több bosszantó sajtóhiba fordul elő: így Théodore de Béze helyett Bere áll a 116. lapon: Theria áll Theriak helyett (37. lap) stb.

Nem tartozunk azonban azon kritikusok közé, kik a részletekben előforduló néhány hibáért kárhóztatólag nyilatkoznak az egész felől, leleteik örömében megfélekedve a munka jó oldalairól.¹⁾ »Palissy élete és művei« egészben véve érdekes olvasmány; az előadás eleven; több oly általános érvényű reflexióval találkozunk (pl. 41., 77., 123. lapokon); melyek igen tetszetősek úgy tartalmuknál, mint alakjuknál fogva; és ha elolvastuk az egészet, lehetetlen, hogy meglehetősen érdeklődést ne keltsen bennünk azon nagy művész iránt, kinek alakját Fischer Jenő e kis könyvben tudunkra először mutatta be a magyar közönségnek.

L. B.

*Krones: Ausztria történelméhez 1792—1816-ig.*²⁾

Szerző, különböző magyar és osztrák történelemről írott műveivel nemcsak Ausztriában, hanem nálunk is, mint derék kutató, méltó jó hírnévre tett szert. Nem szorúl tehát különös igazolásra, ha Krones tanár újabb publicatióját kissé behatóbban méltatjuk.

Krones nem nyújt itt tulajdonképen az 1782-től 1816-ig terjedő nagy időszakról, melynek folyamában Európa átalakulása hosszú időre végbement, egy összefüggő leírást. Sőt inkább ő csak egyes eseményeket és személyiségeket helyez közelebbi világításba. Ez szerzőre nézve mindenek előtt, János főherceg emlékiratainak,

¹⁾ Különbösen is úgy hallottuk, hogy a nyomdából később kikerült példányokhoz pótlólag egy lapot esatoltak, mely a nagyobb sajtóhibák kijavítására figyelmeztet.

²⁾ Zur Geschichte Österreichs im Zeitalter der franz. Kriege u. der Restauration 1792—1816. von Dr. F. R. v. Krones, Gotha, Perthes, 1886.

naplóinak és leveleinek fölhasználása tette lehetségessé, melyek — s ezt különösen hangsúlyozhatjuk — Meran gróf-liberalitásából bocsáttattak az ő rendelkezésére. Annak föltüntetése mellett, minő osztályrésze volt János főhercegnek ama napok eseményeiben, igyekszik Kronos Baldacci tevékenységét is közelebbről megvilágítani. Bármily tanulságos is legyen azonban, a mit itt Baldacci felől megtudunk, mégis az ő működésének egyik legérdekesebb és legfontosabb oldalát illetőleg nem nyerünk fölvilágosítást. Kronos sem tudott Baldaccinak, mint a titkos rendőrség fejének tevékenységéről valamit mondani. Jövőre nézve is homályba burkolva marad, ha vajjon az ő, Ferenczre gyakorolt befolyásáról szóló hírek alaposak-e és vajjon megérdemelte-e ő, mint a titkos rendőrség feje, a nép gyűlöletét? Némely okmányok, melybe alkalmunk volt betekinteni, Baldaccit, mint a korona bölcse és az ügyekben jártas tanácsadóját tüntetik föl; szervezési képessége kiváló volt, a mint ezt Kronos is megerősíti. Tökéletesen csak akkor fogjuk ezt az államférfiut méltathatni, ha naplói, levelei, más fontos anyaggal együtt a kutató részére hozzáférhetőkké fognak válni. De mert Kronos nem jutott eme források birtokába, könyvének főértéke a János főherceg hátrahagyott irataiból vett közleményekben áll, kétségtelen lévén, hogy János főherceg, Károly főherceg és a nádor mellett, Ferencz legtehetségesebb fitestvérei közé tartozott. János főherceg Magyarországon mindenesetre kevésbé dicsőségteljes emléket hagyott maga után a győri ütközettel (1809. június 14.) mely tudvalevőleg a már életképtelenné vált insurrectionnak nem valami fényes módon vetett véget. János nem volt hadvezér; valahányszor ilyen minőségben lépett föl, legtöbbször szerencsétlen keze volt. Tulajdonképeni ereje a közigazgatásban s szervezésben rejlett. Minden nemes és szép iránti lelkesedés jellemzé őt. Mint államférfiú éles tekintetet árult el az akkori Ausztria hibáival szemben. »Mindenki ismeri« — ugymond — azt a lassú, vontatott módot, melylyel a birodalom közigazgatását viszik, a sokszoros, időt rabló ellenőrzést, mely célját még sem éri el, a különböző szakokban uralkodó rendetlenséget, a számtalan hivatalnoksereget, mely most még nem felel meg teendőinek, a munkálatok csekély megbízhatóságát.

Nagyérdekűek mindazonáltal János főhercegnek az 1809-iki mozgalmas, háborús évről szóló följegyzései. Kiegészítik még azokat a szelleműs császárné: Mária Ludovicának és a nádornak Jánoshoz intézett levelei is. Ránk nézve természetesen József főherceg nyilatkozatai bírnak értékkel. Jellemző, mint nyilatkozik ő az insurrectionra vonatkozó intézkedésekről. »No most szép páczba jutottam. Hála az udvari hadi tanácsnak, csapataim alig vannak felruházva, nincsenek fölfegyverezve, még kevésbbé van-

nak szervezve, a tüzérség felszerelés és fogatok híjával van, s ily viszonyok között rám hagyják, hogy az országot *semmivel* megvédelmezzem, a nélkül, hogy szokás szerint csak egy szócskát is izennének, vagy utasításokat küldenének nekem. Éjjel-nappal dolgozom, a fáradtságtól majdnem oda vagyok és még szégyent és gyalázatot is fogok megérni.«

Wagramra és arra a kérdésre nézve, ha vajjon János saját hibájából késett-e el s ezáltal idézte-e elő a csata elvesztését? Krones semmi újat sem közöl. Tudva van, hogy Károly nemsokára a wagrami szerencsétlen nap után letette kezeiből a főparancsnokságot. Ekkor aztán Ferencz, János és József főhercegekkel tanácskozott a foganatba veendő rendszabályok fölött. A három testvér július 18-dán Koronczóban jött össze tanácskozni.

János eképen ír arról naplójában: »Sohasem feledek el a pillanatot, melyben a császár velem s a nádorral Koronczóban a szabad mezőn állott. Még látom a mélyen sértett és megszmorodott, érzelmei fölött uralkodó császárt, a mint velünk pár szóban közli, amit neki a hírnök hozott.« A császár főhadiszállásán nem tudtak elhatározáshoz jutni. Különböző áramlatok küzdöttek egymás ellen. Némelyek békét kívántak, mások ismét a háború folytatását óhajtották. János, kinek nem mindennapi megfigyelő képessége volt, ezekről az állapotokról következőleg nyilatkozik: »Mindabból, a mit megtudtam, látom, hogy Komáromban sok a szakács. A mi levesünk nagyon gyöngye, de nemsokára el lehet szózva, mert minden igen különösen néz ki. Egy-egy beszédből kivenni vélem, hogy ellenfeleinket meg akarják enni. — Semmitől sem félek jobban, mint a hamis reménységektől, csalódásoktól és könnyelműségtől, három oly dolog, melyeket kipróbáltam, láttam és hallottam és a melyek bennünket mindig egy fokkal alább süllyesztettek.« Erdemes a főhadiszálláson uralkodó eme zürzavar tekintetében a nádort is meghallgatni. Ő következőleg írt Jánoshoz: »A császár, kit keményen zaklatunk, ingadozó lesz, húz és halogat mindent, abban a reményben, hogy ürtgyet fog találni, mindent előlről kezdeni, a míg a hadsereg együtt van, és akkor bizonyára kiszabadul az ördög. De eközben az összes országok főnkre mennek, napról-napra gyöngítjük magunkat, míg az ellenség erősíti magát s így a dolog rosszúl fog végződni. Ehez járult a nevezettek közötti egyenetlenség, háromféle tábornagy, több rendbeli intézkedő a centrumnál, semmi egyértelműség, — hogyan menjen a dolog«?

Igen messze vinne, ha a megbeszélt mű tartalmának kimerítő vázolásába bocsátkoznánk. Legyen elég rámutatnunk, hogy Krones külön fejezetben a szabadságharczokat és Metternich emelkedését tárgyalja, a kiről épúgy, mint egy előbbi fejezetben

Stadionról, sikerült jellemzést ad. Egy végső fejezetben Kronés az illyr tartományok történelmével foglalkozik, melyek ránk nézve természetesen különös érdekekkel bírnak. 1816. augusztus 3-án egy »illyr királyság« alapított, melyhez a magyar tengerpart előrésze és a polgári Horváthország is tartozott. A horvátok, Verhovác püspök vesetése alatt óvást emeltek a német közigazgatás ellen; de ez nem segített rajtuk. Kronés művét a forradalom és Napoleon ellen folytatott küzdelem végével fejezi be. Metternich tejhatalmú. Ő és Ferencz jelennek meg mint a szabadság-ellenes irány tulajdonképeni képviselői. Kivánatos volna, hogy ezekről az időkről is mihamarább egy okiratra-alapított leírást kapjunk.

WERTHEIMER EDE.

Anglia története korunkban. Irta Mc Carthy Justus. Fordította Szász Béla. II. kötet. Budapest, 1886. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.

A multnak képe a historia. Alig van tudomány, mely kizárólagosabban a multnak élne, mint a történettudomány, s különös, de igaz, hogy míg a többi tudományok úgyszólván kénytelenek multjuk összes vívmányait figyelembe venni és azokon tovább építeni, a mai történettudomány sokszor figyelmen kívül hagyhatja az elődök által nagy fáradsággal felállított egész épületet, s ha neki tetszik, kezdheti az építést teljesen előlről. Mert egyetlen célja csak az lehet, hogy az igazságot jegyezze föl az emberiség tanítására. S ez a cél mindent meghatároz. A historia nem azt akarja, hogy oly épületet emeljünk, vagy hogy emeljünk külön-külön épületeket, a melyekben egyenként annyiféle ember vonja meg magát, a hányféle az emberi gondolkozás és érzület: hanem egyenesen arra törekszik, hogy construáljon közös épületet, melyben egyaránt jól találja magát az is, a ki tanul, az is, a ki tud. Más szóval az ily épületben meglakhasson és élvezetet nyerhessen úgy a laicus, mint a tudomány fölöntje. Ezért mondom, hogy ha a történetíró azt tapasztalja, hogy a historia épületében nem érzik magukat jól az emberek, nem föltétlen szükség neki azt tatarozni, csinosítani, ott hagyhatja az egész alkotmányt s hozzá foghat új épület emeléséhez, mely nemcsak az általa contemplált czélnak, hanem, a mi a fő, az igazságnak is jobban megfelel.

De tudjuk jól, hogy a hasonlatot tovább fűzzem, hogy úgy a fényes palota, mint a falusi kis ház építéséhez téglá, vakolat és gerendák szükségesek. Akármilyen nagyszerű épületet emel is valamely genialis történetíró, neki is csak úgy szüksége van ez anyagokra, mint annak, a ki szerényebb viskót tákol össze. A historiában ez anyagok nem egyebek, mint azon adatok, melyeket a tör-

téneti kútfők szolgáltatóknak. De a kútfők adatait nagyon meg kell válogatnunk, hogy épületünk roskatag ne legyen. S mi próbálja meg a történeti adatokat? Felelet: ezeket is az idő. Minél régibb idő óta állják a viszontagságokat a történelem adatai, annál alkalmasabbak a historiaírás céljaira. De ugyanebből az is következik, hogy jóformán minden ember más és más adatot tart szilárdnak s ehhez képest alkalmazza őket. Következik másrészt ebből a történetírásnak feladata is, az a feladata t. i., hogy be kell várnia az időt, mely elégséges arra, hogy az építő anyagok keménységéről, hasznavehetőségéről biztos meggyőződés legyen szerezhető. Hiába, az ember sokféle szemüvegen nézi a világot, egyik embernek jobb a szeme, mint a másiknak; egyik kedvezőbbeknek látja a viszonyokat, mint a másik, egyik helyesebb következtetéseket von ugyanazon tényekből, mint a másik. És ez az oka, hogy kell lenni bizonyos perspectiváknak arra nézve, hogy a múltba betekinthessünk; ez az oka, hogy a jelen időnek nem lehet története, mert a történet (ha már benne vagyunk a hasonlatokban, hát használjunk még egy hasonlatot) hasonlít ahhoz a hegyhez, melynek tövében állunk s ezért sem terjedelmét, sem magasságát nem vagyunk képesek belátni. A ki a jelen időről, a még »levésben levő« viszonyokról akar képet előállítani, óvatosan járjon el, mert könnyen tévedésbe eshetik s könnyen rajzolhatja a viszonyokat következményeikben olyanoknak, a melyeknek azok talán sohasem fejlődnek.

Ezek a gondolatok ötlöttek eszembe, midőn Mac Carthy könyvét kezembe vettem. Ő is a jelen időnek akar commentatora lenni s ő is a jelenben folyó eseményeket írja le, legjobb tehetsége szerint. És valljuk meg őszintén, ezzel igen jó szolgálatot tesz kortársainak; szemlélni azokat az eseményeket, melyeknek jóformán magunk is tanúi voltunk; ismerni azon eszméknek napjainkra való hatását, melyek saját gondolatvilágunkat is foglalkoztatják, s megismerkedni azokkal az emberekkel, a kik korunknak mozgatói, vagy érthetőbben szólva, intézői: a legkellemesebb élvezetek egyike. Ez bizonyos *ἡρώδι σεαυτόν*ra vezet bennünket, mert az ember szereti magát korával azonosítani.

Azonban a jelen megismertetése némi felszínesség nélkül nem lehet. Az író mindenekelőtt nem ismerheti a jelen korra vonatkozó s még rejtekben levő történeti hitelességű adatokat, mert ezeket a discretio elzárja szem elől. A történetíró legtöbbször oly tájékozottsággal nézi a jelent, mint az a vendég, a ki akkor lép a sakkozók asztalához, mikor a játék javában folyik; nem tudja, a minthogy nem is tudhatja, mi vezet a játszókat húzásaikban, s nem tudja azt sem, hova fog a játék fejlődni. A jelen monographusa, nem lévén kezében a legnagyobb fontosság-

gal bíró adatok, kénytelen a saját, és esetleg a mások magyarázatával beérni, s e magyarázatok mélyre nem hatolhatván, rendszerint a dolgoknak csak külső körülményeivel bajlódnak. Hogy úgy szóljunk, az író journalistai felületességgel kénytelen tárgyalni a jelent s ez a felületesség aztán nagyon sokat ront az író hiteléből; bár kötelességem megjegyezni, hogy e felületesség mellett is nagy érdeme lehet, ha t. i. korának világnézetét, érzését és egyes kérdésekre vonatkozó felfogását, mintegy árnyalásképen munkája keretéül alkalmazza.

Mac Carthy művének megvan az a hátránya, hogy könnyed felszínesség uralkodik rajta. Valóban ha könyvének egyes fejezeteit olvassuk, mintha összegezését látnók a hirlapi véleményeknek és bármily jóhiszeműséggel festi az egyes tényeket kihatásukban, mintegy meg vagyunk róla győződve, hogy a későbbi kor historicusa azon tényekből más consequentiákat fog levonni. De viszont az is igaz, hogy a ki Mac Carthy könyve nélkül akarja majd egykor Anglia mai képét szem elé tárni, annak munkája tökéletlen lesz, mert Mac Carthy egyenes tolmácsa a korában nyilatkozó hangulatnak és felfogásnak.

És épen ez a körülmény az, mely kiválólag becsessé teszi a kortárs elbeszélését. Ez fogja a jövőben részére biztosítani a maradandóságot. De a jelen figyelmét is méltán megragadja ez a munka; mert hiszen a jelennek ismerői, úgyszólván tanúi vagyunk mindnyájan s mintegy önkénytelenül is meg akarunk győződni, hogy vajon az író helyesen ítél-e a korunkbeli eseményekről. S az író helyzete ennek következtében épen nem könnyű; ő tudja jól, hogy a közvélemény egyszerűen elítéli, ha esetleg valótlanúságot vagy helytelenséget állít. A jelenkor történetírója, ha munkájának csak némi becsét tulajdonít is (és melyik író nem tulajdonít?) köteles igazat mondani s kénytelen minden pártszínezetet kielégíteni.

Mac Carthynak ez a kötete a keleti kérdéssel, 1853-on kezdődik s folyik benne Anglia története 1866-ig, a midőn Eyre kormányzó a jamaikai lázadást elfojtotta. Ha csak néhány fejezetet olvasunk is el könyvéből, mindjárt szemünkbe tűnik a kortárs egy nagy előnye azon íróársai felett, a kik a régmúlt idők elbeszélői. Ez a jellemek domborítása. Szereplő alakjai, a kiket maga is szemtől-szembe ismer, mintha megelevennének előttünk. A főbb szereplők jellemrajzát nem is említve, Macaulay, Carlyle vagy Mill például pompásan vannak néhány lapon jellemezve.

Altalában Mac Carthy Justin előadásával kárpótol azokért a hiányokért, melyek a történeti okiratok nem használhatóságából munkájában mutatkoznak. Előadása művészinak mondható; öntudatosan alkalmazza a gúny fegyverét, a hol valamely felszégtség

visszatetszését idézi föl, de tud aztán emelkedett is lenni, a hol az emberi nemes szenvedélyeknek az igazságért való harczát rajzolja a nyers erőszakkal szemben. Stylje csiszolt és elegáns, arra vall, hogy az angol próza mestereit nemcsak ismeri, hanem tanulta is.

Az előttünk fekvő fordítás, mely az *A history of our own times from the accession of Queen Victoria to the Berlin Congress* című négykötetes munka II. kötetének végét s III. kötetének első felét foglalja magában, egészben véve folyékony és eredetijének hí mása. Műgondja rögtön eszünkbe juttatja, hogy a fordító Magyarország azon nagynevű családjából való, mely irodalmunknak a legjelesebb fordítót adta. Azonban magyaros ízre nézve a Szász Károly fordításait nem éri utól a Szász Béla fordítása. Eredetijét nagyon is hiven vissza akarja tükröztetni s ezért legalább ezen a munkáján kiérzik, hogy angoltól fordít. Pedig az idegen írot úgy kell irodalmunkba átültetni, hogy lefordítása olyan legyen, mintha az az író magyarul, magyar észjárással írta volna meg azt, a mit pl. a jelen esetben angolul megírt.

Nem akarok kicsinyeskedő lenni, de a részletekben két dologt még sem hagyhatok említés nélkül. Az egyik az, hogy a fordító a *Mr.* szót következetesen használja a személynevek előtt, ép úgy, mint aza angol szerző. Ezt a magyarban bátran elhagyhatta volna, legalább nem tarkította volna vele be fordításának némely lapjait, melyeken lépten-nyomon előfordúl (így pl. a 346—47. ll. 8—8-szor fordul elő a *Mr. Salomons*). Nemde furcsán hangzanék magyarban az efféle kitétel: Deák Ferencz úr, Petőfi Sándor úr? — A másik dolog meg az, hogy a fordító nagy bőkezűséget tanúsít az interpunctio iránt, commákkal szaggatja meg a mondatokat, a nélkül, hogy oka volna rá. Ez pedig nagyon bosszantja a szemet. Vegyük csak pl. a 13. lapon való következő constructiót: »A magán életben, folytatták okoskodásukat, mindnyájan elkárhoztatnók azt az embert, a ki csupán csak azért nyújtana segédkezet egy gazembernek, hogy valamely házban, hova, mint tolvaj lopózkodott be, megmaradhasson, mivel, talán, megeshetnék, hogy a gazember kiűzetése pártfogója üzleti versenytársát abba a helyzetbe juttatná, hogy a hajlékot birtokába vehetné.« Míg itt, mint látjuk, a fordító tizenkét commával darabolja szét a mondat szerkezetet, az eredetiben azt találom, hogy az angol szerző beéri három commával. Az angolok megengedhetik maguknak azt a különösséget, hogy a however, indeed, perhaps, szókat vesszők közé zárják, de a magyarban az effélének az irodalmi gyakorlat szerint semmi helye.

DR. BOROVSKY SAMU.

KÜLÖNFÉLEK.

»CLARIMUNDUS CSÁSZÁR KRÓNIKÁJA.« 1520.

(*Egy állítólag magyarból fordított munka.*)

E portugalli nyelven írt krónika első kiadása 1520-ban jelent meg, melyet nem ismerek, de helyette közlöm itt az 1601-ik évi kiadás czímének bekezdését:

»Primeira parte da Cronica do Emperador Clarimundo donde os Reys de Portugal descendem stb.« (s a könyv végén ez áll)... »tirada de lingoagem Ungara... João de Barros.»

Lisboa, Alvarez, 1601.

A krónika szerzője de Barros János, kinek e könyv volt első irodalmi terméke, azt igyekezik bebizonyítani, hogy a portugali királyok a magyar királyi családból származnak s ezt a merész állítását azzal igazolja, hogy a krónika adatait magyar nyelvből fordította saját anyja nyelvére. Talán fölösleges emlitenem hogy ilyféle magyar krónikát jelenleg nem ismerünk. Nem is hiszem, hogy valaha létezett volna; s ha e pontot illetőleg még némi kétely merülne föl, egy pillantás a krónika szövegébe, meg fog győzni bárkit arról, hogy az abban szereplő alakok mint pl. a »Rey Adriano (!) de Ungria« a »Conde de Drongel (!)« nem a magyar föld szülöttei. A krónikás saját honfitársai sem hiszik el, hogy magyarból fordította volna munkáját s azt állítják, hogy semmi kétség sem főrog fönn az iránt, hogy eredetileg portugalli nyelven lett volna írva.¹⁾

Tempora mutantur. A fiatal író a XVI-ik század elején eredeti munkát ír, de oly szerény, vagy annyira fél a kritikától, hogy nem meri bevallani irodalmi magzatjának apaságát: míg a XIX-dik század végén megesik nem ritkán, hogy az újoncz nem

¹⁾ »É conhecida ficção a circumstancia de se dar como traduzida da lingua ungara, não restando a menor duvida de que fôra originalmente composta na portugueza.« *Diccionario bibliographico portuguez.* (Lisboa 1859.) sub art. »João de Barros.«

átalkodik másvalaki verejték munkáját sajátja gyanánt bemutatni s a kritikára bízni, kitalálni azt, hogy az »eredeti« munká a címzlaptól a colophonig plágium. Pedig de Barrosnak nem volt oka munkája miatt szégyenkedni, miután a számos kiadás, melyet könyve elért, a mellett bizonyít, hogy több századon át kedvenc olvasmányát képezte a portugall népnek.¹⁾

Az a kérdés merül itt föl, hogy ha már Barros föllentett, mi készítette őt arra, hogy a magyarból állítsa fordítottnak krónikáját? E kérdésre megfelel maga a szerző prologusában. Azt állítja, ő hogy magyar és görög könyvekben, még pedig eredetiben, olvasta azt, hogy ama két nemzet nem feledi el fiaiuak hőstetteit.²⁾ Már azt persze merész lett volna állítani, hogy görögből fordította krónikáját, miután azonnal reápirítottak volna görögül tudó honfiktársai s követelték volna tőle az előttük ismeretlen forrás megnevezését. De magyarul aligha értett valaki széles (?) Portugalliában s a philosophusok czélszerűbbnek tartották hallgatni és elpalástolni tudatlanságukat. Különben talán megtudta valahonnan a fiatal szerző azt, a mit Thuróczi, Galeotti, Cuspinianus és mások a magyarokról s arról az előszeretetről írtak, melylyel őseik vitézségét énekszóval dicsőítették; s ez adatok talán nem voltak ismeretlenek kortársai előtt, de avval talán senkisésem törődött, hogy vajjon csakugyan eredeti magyar szövegben olvast-e ezt vagy nem.

Meglehet különben az is, mit Patthy Károly úr állít, hogy t. i. a kereszties hadjáratok révén jutott el a magyarok híre Iberia félszigetére a középkorban.³⁾ Sokkal valószínűbb azonban az, hogy Hunyady János török s már előbb Nagy Lajos olaszországi hadjáratai vonták Magyarországra és hős fiaira Európa legnyugatibb tartományainak figyelmét.

Tény az, hogy a XVI. században a külföldi népies históriás énekek szerzői nem ritkán választanak magyar hercegeket históriák hőseiül s a cselekvény színhelyéül is némelykor a szép magyar haza lőn kiszemelve. Ilyenek pl. Clarimundus krónikája portugalli nyelven, ilyen Alarcos gróf románca és a franczia király-kisasszonyba szerelmes magyar királyfi esete, a spanyol

¹⁾ »A estimação de que sempre gosou assa's pe demonstra pelo numero de reimpressões que d'ella se fizeram.« Ibidem. — Legjobb az az 1742-diki kiadás. Csak csodálni lehet, hogy a régi magyar históriás énekek szerzői nem akadtak rá.

²⁾ »E porque so'mente os Ungaros, e Gregos de sua memoraveis façanhão tinhãs lembrança (nelas em sua linguagem terem escriptas) quiz trespasssar esta primeira parbe de [sua Chronica . . . . . stb.« Prologo.

³⁾ *Budapesti szemle* 1884. 96. 35. 475. l.

románcz-költészetben ¹⁾ s ilyen végre Brusanus, magyar királyfi. kalandjai az angol poesisben.²⁾

Szinte hajlandó vagyok még ebbe a kategóriába sorolni egy ázsiai fejedelmet, kiről dr. Garczia de Orta emlékezik meg.³⁾ Szerinte t. i. Melique Verido, Goának, a Kelet-India nyugati tenger partján fekvő portugall gyarmatnak fejedelme *magyar* volt. Verido vagy helyesebben Berid, 1510-ben halt meg s megalapítója volt a Goa gyarmatot uráló Bidarvany Ahmagnagár-féle dynasziának.⁴⁾ Félreértés elkerülése végett meg kell jegyezni azt, hogy egy pillanatra sem kételkedem azon, hogy Berid valóságos történeti személyiség volt, de viszont állítom azt, hogy sokkal nyomósabb adatokkal kellene hebizonyítani azt, hogy ő egy Magyar László módjára tengereentuli országokba eltévedt magyar ember volt, ki ott fejedelmi dynasziát alapított. Addig pedig, míg ez behizonyúl, mint mondom, hajlandó vagyok azt hinni, hogy Clarimundus császár módjára növesztették fel nemzetség-fáját.

Ama olvasóimat pedig, kiket az állítólagos magyar-portugall atyafiság jobban érdekel, utalom Fejér György értekezésére ⁵⁾ s egyéb vitatkozó iratokra, ⁶⁾ melyek e tárgyat illetőleg e század elején a hazai sajtóban megjelentek.

KROPF LAJOS.

---

¹⁾ Ugyanott 430—475. l.

²⁾ *The Adventures of Brusanus. Prince of Hungaria* by Barnabe Rich (London 1592.) Ismertet J. P. Collier in *Bibliographical Account of Early English Literature* (London 1865.)

³⁾ *Colloquios dos Simples e Drogas e Cousas Medicinaes da India* Első kiadása: Goa 1563. Ujra kiadta Varnhagen, Lisboa 1878. Lásd f. 35. b.

⁴⁾ *Linschoten's Voyage*; kiadta a Hackluyt Society (London 1885.) vol. I. p. 169. jegyzet.

⁵⁾ *Henricus Portugalliae Comes origine Burgundus non Hungarus* Budae 1830.

⁶⁾ *Tudományos gyűjtemény* 1828—1830.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT.

Társulatunk az évi közgyűlését a régi szokástól eltérőleg nem január, hanem február havában tartá. Oka ennek társulatunk elnökének *Ipolyinak* váratlan halála, mert e miatt a decz. gyűlés nem tartatván meg, a közgyűlés az alapszabály kívánalmainak megfelelőleg nem volt egy hónappal előbb januárra kitűzhető. A közgyűlést tehát f. hó 3-án d. u. 5 órakor tartá a társulat az Akadémia I. e. üléstermében br. Kemény Gábor másodelnök vezetése alatt.

Br. Kemény Gábor elnöki megnyitójában, visszpillantást vet társulatunk működésére a mult év folyamán. Örvendetes események váltakoztak abban — úgymond — szomorú csapásokkal. A legörvendetesebb és kiangaslóbb eseménye volt Budavára 200 év előtti visszafoglalása alkalmából tartott ünnepély, melyet társulatunk rendezett a fővárossal együtt s mely országos sőt mondhatjuk internationalis ünnepélylyé nőtte ki magát. Most nem társulatunk kereste fel a vidéki nagy közönséget, mint nyári kirándulásaiival más években tevő, hogy egyrészt tömeges kutatások által eddigelé ismeretlen levéltárak kincseit aknázza ki s másrészt a hazai történelem iránt az érdeklődést fokozza, hanem a vidéki nagy közönség kereste fel társulatunkat, hogy részt vegyen a budavári ünnepélyen s megtekintse ama történeti kiállítását, mely ez alkalomból rendeztetett s melynek hivatása volt a fennmaradt emléktárgyak által mintegy szemléltetővé tenni hazánk 200 év előtti állapotát s viszonyait. Fénypontját ez ünnepélynek két ségkívül ama díszgyűlés képezte, melyet társulatunk a főváros közönségével együttesen tartott s melyet ő felsége jelenlétével tisztelt meg. Ott láttuk ő felsége környezetében József főherceget, Vilmos császár mint porosz király katonai küldöttségét s több külföldi képviselőt. Ott voltak másrészt a budavári ostromban részt vett hősök utódai s díszes nagy közönség. Általában e díszgyűlés örökké emlékezetes marad társulatunk történetének évlapjain.

De ez év, mely ily magasztos országos ünnepély központjává tevő társulatunkat, nem mulhatott el anélkül, hogy mély gyászt és nagy csapást ne hozzon reánk. Ez év végen vesztettük el társulatunk elnökét, az igaz hazafit, a lánglelkű író, társulatunk alapítóját, vezérét, *Ipolyi Arnold*

megyés püspököt. A megdöbbenő hír hallatára megilletődve állotta körül társulatunk elnökünk ravatalát s intézkedett, hogy a végtisztességnél méltóan legyen képviselve.

A lefolyt év tehát bőven részesített bennünket örömben és gyászban, de egyet nyugodt lélekkel constatálhatunk, hogy társulatunk erőben gyarapodott, hogy a magyar tudománynak és hazafiságnak egyik öre volt s hogy az marad jövőre is, reméljük és kívánjuk. Teljes bizalommal tekintünk társulatunk ez évi működése elé is — s ezzel a reménnyel üdvözlöm s nyitom meg a közgyűlést.

Az elnöki megnyitó után titkár terjeszté elő 1886-ról szóló következő évi jelentését.

Néhány hó múlva társulatunk fennállásának huszadik évfordulóját tölti be. 1867. február másodikán Ipolyi Arnold néhány barátját értekezletre hívta meg, hogy megbeszéljék egy felállítandó magyar tört. társulat módzatait s május 15-ikén már megtartatott az első közgyűlés. De ez évforduló, tisztelt közgyűlés, gyászt hozott ránk. Pár hó előtt vesztettük el azt, ki attól fogva előbb mint harmad- később mint másodelnök s utóbb mint elnök állt társulatunk élén: Ipolyit. Az ő és társai böles vezetésének köszönhetjük azt, hogy e húsz év gyümölcsözőleg repült el társulatunk felett s az ők és a titkárságban elődöm Thaly Kálmán érdeme, hogy társulatunk a súlyos szellemi veszteségek daczára is eléggülten tekinthet vissza a múltra.

Nem dicsekedhetünk rohamos fejlődéssel, de a társulat folytonosan izmosodik, nyer erőben s ezzel aránylagosan fejlesztheti tevékenységét. Ma már három folyóirattal rendelkezik, melyek közül a fő a »Századok,« a nyers anyag criticali feldolgozásának van szentelve. A másik a »Történelmi Tár« a történetírás azon anyagát publicálja, mely kisebb terjedelménél fogva az akademia történelmi bizottsága munkálkodásának keretén kívül esik s a harmadik »A magyar tört. Életrajzok« a történetírás niveaujának emelését czélozza.

E három folyóirata által állandó érintkezésben van a közönséggel s talán öndicsekvés nélkül mondhatjuk, hogy amint az eredmény mutatja, ébren tartja a nagy közönségben az érdeklődést hazája története iránt, s hogy ez érdeklődés folytonosan nagyobb mérvet ölt, mutatja az, hogy magában a fővárosban két társulat alakult egyes specialis szakok művelésére s hogy már is nem sok vidék van hazánkban, mely külön történelmi vagy régészeti társulattal ne bírna.

Bizonnyal társulatunk adta meg az impulsust arra is s épen eredményekben gazdag kirándulásai által, hogy nagy levéltárakkal bíró főúri és előkelő családok nemcsak megnyitották levéltárok kincseit egyes kiváló tudósoknak, hanem magok is publicálják azokat, sőt a Zichy család épen társulatunkat bizta meg a kiadással, melyből az V-dik kötet gr. Zichy Nep. János és gr. Zichy Herman liberálítása folytán, nemsokára el fogja hagyni a sajtót.

A mi különösen a múlt évben elért eredményeket illeti, a legfőbbbet

és legnagyobbat, a budavári ünnepegy alkalmával tartott dísz közgyűlést már vázolta elnökünk.

A mi gyarapodásunk mérlegét illeti, amíg halál által 25 tagot vesztettünk, 7 alapító és 83 évdíjas új tag lépett be. Alaptökén pedig 1200 frttal szaporodott.

Ez a visszapillantás, tisztelt közgyűlés, 20 éves életünkre, ha adhat is megnyugtatót jelenre, kell, hogy ösztönt adjon a jövőre is. Kell, hogy arra ösztönözzön bennünket, hogy kitartással igyekezzünk a nemzet bizalmára folytonosan méltóvá tenni magunkat. Minden meghódított térszolgálon buzdításul újabb térfoglalásra.

Következett a szavazatok benyújtása a kilépő választmányi tagok helyére. Szavazatszedő bizottságul kijelöltetett: br. Orbán Balázs mint elnök, Csontos János vál. és dr. Márki Sándor mint rendes tag.

Azután br. *Radvánszky Béla* olvasta fel nagybecsű értekezését: A társadalmi életről a XVI. és XVII. században. A közgyűlés nagy figyelemmel hallgatta és zajos tetszéssel fogadta az érdekes értekezést. Folyóügyekre kerülvén a sor, segédtitkár alapító tagokul bejelenté gr. *Zichy Henrik* val. belső titkos tanácsos úr ö. exellentiját Sopronból (aj. titkár), dr. *Reiner Zsigmond* ügyvéd urat Budapestről (aj. segédtitkár). Évdíjas tagokul ajánlottak: *A nemzeti casino* könyvtára (aj. Csontos), *Beregszászi* áll. népiskolai tantestület (aj. Havas Tivadar), *Singer Jakab* Besztercebánya (előfizető), dr. *Markovics Sándor*, dr. *Horváth Ignác*, dr. *Pósta Béla* nemzeti muzeumi tisztviselők, *Soltész Árpád*, *Borsos István* okleveles tanárok. *Turián József* pénzügymin. fogalmazó, *Békési ev. ref. főgymn.* (aj. a titkárság), *Turr A. Victor* herezegi tisztviselő, *Koncs Sándor* áll. polg. isk. tanár Kismarton (aj. Koleszár Mihály), *Péchy Gábor* orsz. képviselő Budapesten (aj. Zsilinszky Mihály), *Juhász Béla* Budapest (aj. Szádeczky), *Kropf Lajos* Hull, Angolország, (aj. titkár).

Bars megye közönsége részéről Máriaassy alispán megkereste társulatunkat, hogy a vármegye helyneveinek visszamagyarosítása ügyében — a mit a vármegye törvényhatósága m. é. decemberi ülésén elhatározott — segédkezést nyujtson.

A közgyűlés készörömet teljesíti Bars megye kérését s a beküldendő község-névtár átvizsgálására s javaslattételre bizottságot nevez ki: *Nagy Imre* elnökle alatt; *Szerémi hg. Odescalchi Arthur*, *Pesty Frigyes* és *Majláth Béla* vál. tagokból — s erről Bars megye közönségét tudósítja.

Időközben a szavazatszedő bizottság összeszámitván a szavazatokat, br. *Orbán Balázs* elnök előterjeszté az eredményt, mely szerint az 1884-ben választott s a 3 év leteltével most kilépő vál. tagok újra megválasztattak és pedig: dr. *Ballagi Aladár*, *Bunyitay Vincze*, dr. *Csánki Dezső*, *Csontos János*, dr. *Fejérpataky László*, dr. *Fraknoi Vilmos*, *Géresi Kálmán*, dr. *Hajnik Imre*, dr. *Henszelmann Imre*, *Hunfalvy Pál*, *Jakab Elek*, *Lehoczky Tivadar*, *Nagy Iván*, dr. *Pauler Gyula*, br. *Radvánszky Béla*, *Tagányi Károly*, *Zsilinszky Mihály*.

Ezekon kívül legtöbb szavazatot kapott Réthy László (9) és Márki Sándor (4 szavazatot.)

Ballagi Aladár felszólalására a múlt évben meghalt Tárkányi Béla helyére új választás határoztatott el. A szavazatok beadatván, az összeheszmítás alatt segédtitkár folytatta a folyóügyek előterjesztését, és pedig:

Báró Jósika Sámuel főispán levelét mutatta be a csáki-gorbói levéltárra vonatkozólag, melyről *dr. Szabó* Károly kolozsvári egyet. tanár s társ. vál. tag részletes jelentést küldött be.

E szerint csáki-gorbón régi családi levéltár nem volt és nincs. A család tagjainak múlt és jelen századi levelezését is, mely régebben Csáki-gorbón volt, a főispán úr onnan, minthogy ott a család tagjai között senkisémm lakik, behozta Kolozsvárra s a család itt lévő levéltárával fogja egyesíteni.

A Jósika-család régi levéltárát Brányicskán a Hora-lázadás elpusztította; a mi kevés régiebb levél megmaradt, az a kolozsvári családi levéltárban őriztetik, melyet a délmagyarországi vármegyék történetére vonatkozó oklevelekért Pesty Frigyes már évekkkel ezelőtt átkutatott.

Azután a pénztárnoki jelentés terjesztetett elő, mely szerint 1887. év jan. havában

bevétel volt összesen	3,217 frt 47 kr.
kiadás	791 » 32 »
pénztári maradvány	2,426 frt 15 kr.

Végül a második szavazás eredményét terjeszté elő *br. Orbán* Balázs, mely szerint beadott 37 szavazat, ebből *dr. Márki Sándorra* esett 19, *dr. Réthy Lászlóra* 17.

Elnök ennek alapján a legtöbb szavazatot kapott *dr. Márki Sándort* vál. tagnak jelenti ki s a közgyűlést azzal a kijelentéssel, hogy jövő márcziusban elnökválasztó közgyűlés lesz, — bezárja.

A M. Történelmi és Orsz. Régészeti Társulat által közösen rendezett *népszerű felolvasások* sorozatában f. é. jan. hó 29-én *dr. Márki Sándor* tartott felolvasást: Régi magyarok utazásairól. — Ismerteti a legrégiebb időtől fogva ama nevezetesebb utazókat, kik részint az őshazájában maradt magyarok felkeresésére indultak, részint más irányban utazván, a történet-tudománynak, vagy a földrajznak szolgálatokat tettek. Az érdekes felolvasást díszes közönség hallgatta végig.

MONUMENTA VATICANA.

— A MONUMENTA VATICANA-BIZOTTSÁG jan. 27-én d. u. ülést tartott *Haynald* Lajos bibornok elnöklete alatt, ki megnyitó beszédében kegyeletes szavakkal emlékszik meg ama súlyos veszteségről, mely a vállalat szerkesztőbizottságát, elnökének, *Ipolyi Arnoldnak* halálával érte. Reményét fejezte ki, hogy helyének méltó utód által való betöltése és a szerkesztőbizottság többi tagjainak buzgó közreműködése a vállalat további

felvirágoztatását biztosítani fogja. Azután Fraknói Vilmos tett jelentést a bizottság két utolsó évi működéséről, Eredményekben gazdag időszak volt ez, mely történettudásunkat egyszerre oly roppant anyaghalmazzal szaporítá, melyről álmodni is alig mertünk. A már megjelent s közkezen forgó kötetek megemlítését mellőzzük, mert azokra nézve már korábban tájékoztattuk olvasóinkat, de szó szerint közöljük azt a részt, mely a közelebről szétküldendő kötetekre vonatkozik: »Legközelebb — úgy mond szét fog küldetni egy újabb kötet, mely Magyarországra a XIII. és XIV. században kivetett pápai tizedek s egyéb adózások számadási könyveit tartalmazza. Ezeknek látszólag száraz adatai, az ezernyi hely- és személynevek, — valamint fizetési tételek, hazánk középkori helyrajzának, egyházi és pénzügyi viszonyainak földerítésére első rangú forrást fognak megnyitni. Az Okmánytár (65 iv) teljesen ki van nyomatva. A bevezetés dr. Fejérpataky Lászlótól, a M. Nemzeti Múzeum levéltárnokától, sajtó alatt van. A kötetnek így is nagy terjedelme (75—80 iv) szükségessé tette, hogy a commentárok egy külön második részben bocsáttassanak közre.

A szerkesztőség ugyanis nem vélt meglegedhetni azzal, hogy az anyagot nyújtja. Értékesítéséről is kívánt gondoskodni. A leghivatottabb egyházi és világi szakférfiakat megnyerte arra, hogy a helynevek magyarázatát adva, az egyes megyék középkori helyrajzát rekonstruálják; egyzersmind az adófizetésnél-előforduló pénznevek értékeit megállapítva, az ország közigazdasági és népességi viszonyainak földerítéséhez a világosságot megadják. Ezen feladatokra Balássy Ferencz, Bunyitay Vincze, Fináli Henrik, Nagy Imre, Ortway Tivadar, Pesty Frigyes, Rómer Flóris akad. tagok, Beke Antal erdélyi kanonok, Kammerer Ernő tolnamegyei t. főjegyző és Városey Gyula kalocsai hittanár urak voltak szívesek vállalkozni. Utasításaik nyomán, minden egyházmegye középkori térképe is el fog készítettetni.

A vatikáni levéltárban megkezdett kutatások és másolások az elmúlt két esztendő alatt serényen és sikeresen folytak. E sorok írója két ízben fordult meg ezen munkálatok intézése végett Rómában: 1885 őszén dr. Fejérpataky László muzeumi levéltárnok küldetett oda két hónapra a bizottság által. Munkálataikban buzgón részt vett Pettkó Béla magyar orsz. levéltári tisztviselő, ki a vallás- és közoktatásügyi ministeriumtól nyert volt ösztöndíjat. E mellett a vatikáni levéltárnokok felügyelete alatt is szünet nélkül foly a másolás.

Mindezek daczára, nem hallgathatom el sajnálatom kifejezését a fölött, hogy a magyar kath. papság kellő készütséggel bíró ifjabb tagjainak sorában eddig még nem találkozott, ki a munkálatokban való részvétel czéljából hosszabb időre az örök városban tartózkodni hajlandónak nyilatkozott volna.

A levéltári munkálatok az utóbbi időben három irányban folytak. Tekintettel arra, hogy a XIII—XV. századbeli okmánykészletet a vatikáni levéltárból Theiner legnagyobb részben közzétette, figyelmünket a szentszék egy ekkorig alig ismert és a történetnyomozók előtt elzárt másik levéltárára irányoztuk: a Datariának a Laterán palotájában elhe-

lyezett levéltárára, mely — hála Sacconi bibornok ö eminentiája kegyességének — megnyílt előttünk. Csakhamar meggyőződünk afelől, hogy a magyar egyháztörténelem meglepően dus kincsbányájában vagyunk. A legelső pápa, kinek regestái itt őriztetnek, IX. Bonifác (1389—1404), s ennek 15 évre terjedő uralkodási idejéből közel száz vastag regestakötet maradt fön, melyekből hazánkra vonatkozó ezeret meghaladó oklevelet jelöltünk ki. Lemásolásukat jelentékenyen megkönnyítette ő szentségének azon kegyeletes intézkedése, mely szerint ezen regesta-köteteket a távol Laterán kevéssé alkalmas helyiségeiből a Vatikán levéltárába vitette át, hol a másolás azonnal kezdetét vette.

Ugyancsak elrendeltük a XV. századból azon okmányok és diplomatiai iratok másolását, melyek a szentszéknek tevékenységére s a török elleni hadjáratok elősegítésére vonatkoznak.

Nem szünétel a XVI. századbeli nuntiusi jelentések másolása sem.

Ekként a másolatokból tetemes készlet áll már is rendelkezésére, mely több kötetre nyújt anyagot.

Ezután áttér a vállalat pénzügyi helyzetének esetelésére. Gondolni lehet, hogy e fényes eredmények csak is gazdag pénzügyi forrás által érhetők el s a magyar clerus hazafiságának és tudományszeretetének fényes bizonyítéka, hogy e nagyfontosságú vállalat sorsa hosszú időre biztosítva van: jelenleg is közel 12000 frttal rendelkezik. Megemlítendőnek tartom azt is, hogy a jelentősttevő sem írói, sem szerkesztői tiszteletdíjat, sem római tartózkodásaiért kárpótlást nem vett igénybe — ami a vállalathoz tetemes összeggel járulásnak felel meg.

A gyűlés végül megválasztotta a szerkesztő-bizottságot. Elnök Schlauch Lőrincz s tagjai: Dankó József, Knauz Nándor, Römer Flóris, Fraknoi Vilmos (eddig is tagjai), Vaszary Kolozs, Poór Antal, Bunyitay Vince, Csaplár Benedek, dr. Városhy Gyula és Rapaius Rajmund.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

The Athenaeum. 1887. január 1-iki szám. Continental history in 1886. *Hungary by A. Vámbéry*.

Stimmen aus Maria Laach. 32. köt. 1. füz. *Fraknoi Schwicker, Ungarn vor der Schlacht von Mohács*. — Ismertetés *Spillmann*-tól.

Sybel, Historische Zeitschrift. 1887. 57. köt. 2. füz. *Vámbéry, Das Türkenvölk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen*. Ismertetés (371. l.).

Historisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft. 1887. évf. (VIII. kötet) 1. füzet. — *Mayer J. G., Bischof Friedrich Nausca von Wien auf dem Konzil von Trient*. (1—27. l.) E cikk az I. Ferdinánd magyar király és a kuriának a trienti zsinati határozatok dolgában való alkudozásairól szól, melyeket a zágrábi püspök, Gregoriancz Pál és Nausca Frigyes főpap, mint a magyar papság képviselői folytattak a pápai székkal.

Sitzungsberichte der kais. Akademie zu Wien. (Történeti bölcsészeti osztály.) 1885. 109. kötet. — *Lindner Gusztáv, Der Schwabenspiegel bei den Siebenbürger Sachsen.* (86—141. l.) Lindner — tudvalevőleg — kiadta a Codex Altenbergert, és ez alkalomból írta ez értekezést.

Krones Franz. Zur Geschichte Österreichs im Zeitalter der französischen Kriege und der Restauration. (Gotha. Perthes. 1886.) Különösen *Baldacci Antal* bécsi államférfiú diplomáciai működéséről szól az 1792—1816. években.

Österreichs Theilnahme an den Befreiungskriegen. Nach Aufzeichnungen *Friedrich von Gentz.* Kiadja *Metternich Richard* herczeg. (Bécs, Gerold, 1887.) Gentznek itt első ízben közölt levelei részben Metternich herczeghez, részben Caradja oláh hoszpodárhoz vannak intézve. Utóbbiaknak egy részét már *Prokesch-Osten* tette közzé. (1876.) A »Függelék«-ben olvassuk a Schwarzenberg fővezér és Metternich kancellár közötti levelezést, mely a »Metternich's nachgelassene Papiere« czimű nagy munkába nem volt felvéve.

Revue Internationale. Kiadja *Gubernatis.* 1886. augusztusi füzet. *Vámbery Armin, A magyarok eredete.* — *Deczemberi füzet. Lány Lajos, Magyarország népesedése.*

Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich. 1885. 1. füzet. *Sillem, Verzeichniss der Studierenden aus Österreich und Ungarn am akademischen Gymnasium zu Hamburg.* — E gymnasium 1612-től 1883-ig állt fenn.

Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. 1887. VIII. köt. 1. füz. — *Zimmermann Franz, König Ludwigs I. Urkunde von 1380. über das Asylrecht der Marienburger Kirche.* (65. old.) Zimmermann kimutatja, hogy e sokat vitatott oklevél hiteles, másolata pedig 1500 körül kelt. — *Des Dekans Cosmas von Prag Chronik von Böhmen. Die Fortsetzungen des Cosmas.* Németre fordította *Grandaur.* (Megjelent a »Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit« 14. és 14. kötetében.) Bírálát *Loserth*-től. A mennyiben sem a *Köpke*- sem az *Emler*-féle szöveg kiadás már nem felel meg a mai követelményeknek, *Wattenbach* (mint szerkesztő) kívánatára e megbízható fordítás látott napvilágot.

Ugyane folyóirat. 1886. évf. 4. füzet. — *Xénopol, Les roumains au moyen âge.* Bírálát *Juny*-tól. (656. l.) — *Beke Antal, A gyulafehérvári káptalani levéltárnak czímjegyzéke.* Ismertetés. (682. l.) — *Zimmermann, Quellen zur Geschichte von Kronstadt in Siebenbürgen.* I. köt. *Rechnungen aus d. Jahren 1502—1526.* Ismertetés. (683. l.)

Studien und Mittheilungen aus den Benediktiner- und Cistercienser-Orden von Maurus Kinter. IV. évf. 1. köt. *Die Benediktiner- und Cistercienser-Gymnasien in Ungarn.*

Daichendt, Zünftiges aus Siebenbürgen im XVII. Jahrhundert nebst einigen Gebräuchen und Sitten der Kupferschmiede. (A besztercezi ipariskola programjában. 1886.)

Schuller Henrik, Beiträge zu einer Lebensbeschreibung des Freiherrn Samuel von Bruckenthal. (A nagyszombati evangel. gymnasium programmjában. 1886.)

Gusbeth, Grabdenksteine in der Westhülle der evangelischen Stadtpfarrkirche in Kronstadt. (A brassói evangel. gymnasium programmjában 1886.)

Erber Theodor, Storia della Dalmazia dal 1797. al 1814. — I. rész. 1797—1806. (A zárai főgymnasium programmjában. 1886.) — *Matijow P. A lengyel-magyar viszály Galiczia és Lodomeria birtokáért.* (A lembergi II. áll. gymnasium programmjában 1886.) Szól a Halics és Wladimir birtokáért támadt versengésről, mely utóbb a lengyel korona előnyére dőlt el.

Pamer C., Georg Matthias Vischer. (A mitterburgi gymnasium programmjában 1886.) Vischer osztrák geographus és mérnök 1628-ban született, utóbb Leonstein-ban Staýer mellett mint lelkész működött. 1667-ben Magyarország több vidékén mint mérnök működött.

Kwiatkowski S., Brandisi Giskra János. (Lengyel nyelven írt értekezés a lembergi Ferencz-József gymnasium 1886. évi programmjában.) Becses forrástanulmány.

Zikmund J., Básta György, II. Rudolf hadvezére. (Cseh nyelven írt értekezés a budweisi II. főgymnasium programmjában. 1886.)

Kaufmann I., Albrecht Dürer. 2. kiadás. 1887. (Freiburg. 6 M.)

Onno Klopp, Der Fall des Hauses Stuart und die Succession des Hauses Hannover in Grossbritannien und Irland. XII. köt. 1706—1707. Az ismeretes ultramontán író e kötetben úgyszólván angol történelemről nem is szól, e helyett az egykorú európai eseményeket tárgyalja és így a Rákóczy felkelésről is megemlékszik.

Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs. 1886. évf. *Duncker Karl, Die Invasion Schlesiens durch die königl. preussischen Truppen.* (1740. Decz.) — *U. az. Zur Kapitulation Breslaus.* (1741. Január.) — *U. a. Beiträge zur Geschichte des I. schlesischen Krieges.* — E három munkáról a *Pester Lloyd* f. é. jan. 18-iki száma közölt ismertetést.

Leipziger Centralblatt. 1887. 3. sz. *Helfert, Geschichte Österreichs vom Ausgang des Wiener Oktober-Aufstandes 1848.* IV. köt. (»A magyarországi téli hadjárat és az ostromolt alkotmány.«) — A bíráló többi között így nyilatkozik: »Helfert báró különöz szeszélyeihez tartozik, hogy a magyarokat és hadvezéreiket, nevezetesen Dembinsky-t nevetséges színben szereti feltüntetni. Hagyján: de mit mondjon akkor az ember az ő ellenségeiről?« — Ugyan e füzetben bírálat jelent meg *Heinrich G.* nemrég az akademia kiadásában megjelent *német irodalmi történetéről.*

Jung Gyula, Römer und Romanen in den Donauländern. E munkából, mely Pannonia és Dacia történetéhez fontos adalékot szolgáltat, nemkülönb a románok eredetéről szóló kérdésekre nézve is fontos, megjelent a 2. kiadás.

Krones Franz, Geschichte der Karl-Franzens Universität in Graz. (1887.)

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM,
A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1887. JANUÁR.

- »*Dudás Gyula*. Szerémi György emlékezete. « *Ism. Thim József. Bácska* 1. sz. — Az irodalom és a boszorkányok. *Szegedi Híradó* 19. sz.
Dr. Szerémi György emlékiratainak forrásai. *Zentai Hírlap* 1—3. szám.
- Egyháztörténeti adalékok*. (1629. 1639.) *Prot. Közöny* 2. sz.
Erdélyi szászok. *Brassó* 5—6. sz.
Gyulay Rudolf. Megyéink földje. (A rómaiak idejében.) *Kondromi Lapok* 2. szám.
- Hampel József*. A legrégebb pénzről. *Nemzet* 15. sz.
Hanusz István. Szent László király fűve. *Szépír. Kert* 1. sz.
Henrik IV. francia király levele. *P. Hírlap* 14. sz.
Hunyady László gróf. Bolgár dolgok. *Nemzet* 8. sz.
Kálmán Farkas. Emlékezzünk a régiekről. (Zsoltár irók.) *Téli Újság* 5—6. sz.
- Karkulics Sándor*. A kath. egyház szabadságszeretete a középkorban és a »Pesti Hírlap« diákja. *M. Állam* 12. sz.
- Kemény Lajos J.* Lantos Sebestyén a második. *Kassai Szemle* 9.
Kocsi Csergő Báltint. Szabad Egyház 1. sz.
Kubinyi Miklós ifj. Oroszlánkői lelet. *Vágyölygi Lap* 3—4. sz.
Láni György elbeszélése 1676-ból. *Szabad Egyház*: 2. és köv. sz.
Marczali Henrik. Ranke és a magyar történet. *Nemzet* 1. sz.
Márki Sándor. Orosz-magyar kereskedelem. *Aradi Közöny* 1. és köv. sz.
Molnár Antal. Az örmények Magyarországon. Örmények Budavár visszafoglalásánál. Az erdélyi örmény családnevek culturtörténeti szempontból. *Nemzet* 3. sz. *Székelyföld* 5—6. sz.
- Moluár Viktor*. Az erdélyi cigányokról. *Remény* 2. sz. rajzokkal.
»*Monumenta Vaticana*.« *Nemzet* 27. sz.
- Nagy Géza*. Erdély nemzetiségi viszonyai a múltban és az oláhok terjesztése. *Székely Nemzet*. 1—5. sz.
- Nemes Károly*. Adatok a szepességi egyházak történetéből. *Prot. Egyh. és Isk. Lapok* 4—5.
- Némethy Lajos*. Pesti lolkészek a törökök bejöveteléig. *A Főváros* 3. sz. *M. Állam* 13. sz.
- Örey János*. A történelem előtti időb. *Debreczen* 3—4. sz.
- Pompeji-i legújabb ásások*. *P. Hírlap* 22. sz.
- Révész Lajos*. A régi magyar udvarház és a régi magyar nők. *Felvidéki Híradó* 2—4. sz. — *Rohrbacher Máttyás* Tata-Tóváros pecsétjei és czímerei. *Tata-Tóvárosi Híradó* 4. és köv. sz.
- Sopron 1675-ben*. *Szabad Egyház* 28. sz.
- Schwarz Gyula*. Az európai monarchiák rendszeres alaptörvényei. *Nemzet* 10. szám.

- Szentkláray Jenő.* Az 1549. és 1550. évi magyar kálvinista zsinatok helyéről. *Szabad Egyház* 2. sz.
- Szlávik Mátyás* dr. A középkor. (Schlauch Lőrincz beszédjére). *Prot. Egyh. és Isk. Lapok* 2. sz.
- Táncz* a XVI. században. *Függetl.* 3. sz.
- Thuri Etele.* Huszár Gál élete. *Prot. Egyh. és Isk. Lapok* 3. sz. *Dunántúli Prot. Közlöny* 1. és köv. sz.
- Történetírásunk* egy francia folyóiratban. *P. Hirlap* 21. sz.
- Türr Lajos.* A naptárak és időszámításról. *Dunántúli Ellenzék* 2. és köv. számok.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

— A FIGYELŐ f. é. első füzetét —*h—r.* Pázmány Péterről írt tanulmánya nyitja meg, a melynek czélja Pázmány életét és jellemét főbb vonásaiban kidomborítani. Mióta Fraknoi Pázmányról írt nagyszabású munkája s újabban a Történelmi Életrajzokban életírása megjelent: fel van derítve Pázmány élettörténete — s ez eddigelé is többeket ösztönzött arra, hogy vele tüzetesebben foglalkozzanak, önállóan próbálják kidomborítani jellemét, s ítéletet mondjanak munkás élete nagyszabású törekvései felől. Alig csalódunk, midőn azt hisszük, hogy az előttiink fekvő tanulmányhoz is Fraknoi művei adták az impulsust; bár meglátszik, hogy írója a maga lábán kíván járni, s Pázmánynak főkép irodalmi méltatását tűzte ki feladatául. *Erdélyi Pál* Dayka Gábor költészetéről ír, a ki századunk elején kedvelt írója volt a nagy közönségnek, s a ki ma már-már elfeledett alakja irodalmunknak. *Takáts* Sándor Gvadányi leveleit ismerteti Péczelihez, a ki a legkisebb irodalmi mozgalom iránt is nagy érdeklődést tanúsított. *Vachott* Sándorné saját elményei elbeszélését folytatja, Rajzok a multból ezim alatt. *Csaplár* Benedek Révai tanulmányaiból közöl egy újabb fejezetet.

— A »HAZÁNK« f. é. első füzetében két közlemény foglalkozik a függetlenségi harc történetével: egyik *Hölke* Lajosé, a ki a szabadságharc rövid történetét nyújtja, a másik *Szinyei* Józsefé, a ki élet- és jellemrajzokat ad komáromi naplói kiegészítésül. Sor- és időrendben megelőzi ezeket *Radovich* Lajos eredeti napló-közleménye az 1825-ki országgyűlésről, melyet a reform párt jeles szónokának, felsőbüki Nagy Pálnak arcképe nyit meg. *Iványi* István: az új Bodrogvármegyéről (a török kiszorítása után) közöl egy tartalmas cikket. Legérdekesebb közleménye e füzetnek a *Szentpéteri* Sámuelé: Zsarnay Pál meneküléséről 1850-ben, a ki saját maga beszéli el egy Párisból keltezett levélben, hogy a forradalom után mily viszontagságokon keresztül menekült ki hazájából Párisba. *Kerékgyártó* Elek gr. Majláth Józsefnek Borsodmegye főispánjává történt felavatását beszéli el 1790-ben. A tárczában kisebb közlemények vannak.

— Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ m. é. deez. füzetében *Romer* F. Ferencz a nagyváradai ezüst leletről írt ismertetését fejezi be, összehasonlítva azt

más ilyenmü leletekkel. *Berkovits-Borota* az ó-szőnyi (Bregetio) római tábor helyén tett ásatásait írja le, magyarázó térképpel is ellátva. *Dr. Kršnjavi* két középkori elefántesont dombormüvet ismertet a Strossmayer-féle zágrábi akadémiai képtárból Kopasz Károly idejéből (három képpel). *Majláth Béla* a történelmi kiállítást ismerteti régészeti szempontból. Tartalmas irodalmi rovat és különfélek zárják be e füzetet, melyhez az egész évfolyamhoz szolgáló tartalomjegyzék és gondosan készített tárgymutató van csatolva.

— A BÁCS-BODROGH MEGYEI Történelmi Társulat Évkönyve II-ik évfolyamának hatodik füzete, szerkesztve *Iványi István* társulati alelnök által, megjelent s ezzel a két első évfolyam be van fejezve. E füzetben s zentai praehistoricus emlékekről *Dudás Gyula*, Bácsza régi helységről *Iványi* értekeznek. Ezután »Baja város történetéhez« cím alatt *Iványitól* egy hosszabb cikk első részét vesszük, melyben Baja történetéhez több érdekes legnagyobb részben multszázadi adatot találunk. A tárcza egy pár könyvismertetést s a vegyesek rovata apró híreket közöl. Általában a vállalat buzgón halad a maga elé kitűzött czél felé, s a megye történetéhez sok új adatot szolgáltat.

— A MAGYAR PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI FIGYELŐ, melyet *Czelder Márton* szerkeszt, mult évi utolsó füzetében két egyháztörténelmi cikk van: *Csuthy Zsigmond* befejezi »A magyar protestans egyház tragoediája« című hosszabb cikkét; A »Régiek« állandó rovata rendkívül érdekes leveleket hoz *Koncz Józseftől* a Telekiek m.-vásárhelyi ltárából. 1. Báthory Zsófia 1671. patense a munkásiakkal tudatja, hogy cath. plébánost nevezett ki nekik, s a protestans templomot bezáratta; 2. a convertiták esküformáját, mely Báthory Zs. uradalmaiban volt forgalomban; 3. *Withnyédy* levelét *Bethlen Miklóshoz*. *Bethlen M.* az Apológiában közzé tette *Withnyédynek* 1668. jun. 19-én hozzáírt levelét: mikor már teljes volt a meghasonlás köztük. Most itt egy korábbi 1667. ápril 2-iki levelét találjuk mely a meghasonlás kezdetének idejéből való s az akkori küzdelmek történelméhez becses adalék.

— A LUDOVICA AKADÉMIA KÖZLÖNYE folyó évvel 14-ik évfolyamába lép. Jelentékeny szolgálatokat tett eddig is a magyar hadi irodalomnak s tagadhatatlanul első fellépése óta örvendetes haladást constatálhatunk. Volt figyelemmel a magyar hadtörténetre is, s szolgálatait e téren is — bár aránylag többet tehetett volna, — szívesen elismerjük. Mert ugy látszik e részben is örvendetes haladással állunk szemben. E füzetben két nagyobb hadtörténelmi cikk van, mely a füzet felét betölti. Katonai reflexiók Budavár 1686. évi visszahódításához. *Széchy Mór* az ez alkalommal megjelent munkákból alkalmat vesz magának katonai reflexiók írására, azaz ez alkalomból megjelent munkákban nyilvánosságra hozott adatokat katonai szempontból bírálni. A másik cikk, A bécsi cs. és k. Arzenál fegyvergyűjteményének magyar vonatkozású tárgyai *Korda Dezsőtől* — a mult évben megkezdett cikksorozat befejezése.

— Az UNGARISCHE REVUE I. és II. kettős füzete gazdag és változatos

tartalommal jelent meg. Bauch Gusztáv egész kis és igen alapos monographiát közöl Velius Ursinusról, a híres humanista költő és historicusról, mely nagyszámú új adataival, helyes criticájával egyaránt érdeklí hazánkat s Németországot. Az e füzetben közlött rész 1522-ig terjed. Következnek: *Schlauch* Lőrincz megnyitó beszéde, melyet a Szent-László társulatban mondott a középkor culturalis törekvéseiről; *Sturm* Alberttől a magyar irodalom az utolsó félszázadban; a pozsonyi régi és új színház; *Acsádytól* herczeg Rákóczy Zsigmond élete; *Schwarcz* Gyulától az athenai democratia; két költemény (egy fordítás, egy másik szepességi dialectusban a nép száján élő); *Törs* Kálmántól Jókainé élete s bibliographia. E vállalat segélyezésével az Akademia igen nagy szolgálatot tesz a magyar irodalomnak, melynek helyesebb megismerésére a külföldnek alkalmat szolgáltat.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI MUZEUMEGYLET »Történelmi és Régészeti Értesítőjéből,« melyet *Pontelly* István főtítkárszerkeszt, megjelent a mult évi utolsó füzet. Első czikke a szerkesztőtől »Római vagy avar emlékek-e a délmagyarországi párhuzamos, régi műsánczvonalak?« kimutatja, hogy azokat nem lehet avar műveknek tekinteni. A négy térkép melléklet közül az első fixirozza az avarföld határait s a körtöltés-várak fekvését. — Dr. *Márki* Sándor néhány érdekes adattal járúl Károlyi Sándor életéhez. A tárcza a junius óta tartott ülések leírását hozza, s a füzetet »Egyveleg« zárja be.

— Az ERDÉLYI MUZEUMEGYLET böleseleti nyelv- és történelemtudományi szakosztályának kiadványai III. kötetének 4. füzeté két értekezést közöl: Aiskhylos »Persák« című tragoediájának elemzését *Hegedűs* Istvántól s *Flók* Károly Nála és Damajanti fordításának birálatát Brassai Sámuelttől.

— A »NYELVÖR« januári füzetének gazdag és érdekes tartalmából kiemeljük a szerkesztő cikkét »Hirlapjaink magyarságá«-ról, mely a hirlapokban található nyelvhibák ellen tart vadászatot. *Alszeyhy* János a nagyszombati szücs-czéh régi irataiból nyelvtörténeti adatokat; *Deák* Farkas egy régi székely balladát közöl.

— A SZEBENT KORRESPONDENZBLATT szerkesztését Dr. Roth János vette át s bevezetésben jelzi, hogy a régi programhoz hű marad. *Zimmermann* ismerteti a gyulafehérvári káptalan levéltárát Beke ismert munkája alapján; H. M. ismerteti az alezina (Alzen) régészeti leletet.

TÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK ISKOLAI PROGRAMMOKBAN.

A mult tanév végén megjelent iskolai értesítőkből is szép számmal találkozzunk történelmi vagy rokontárgyú értekezésekkel. Aránylag annyi, mennyi más években is szokott megjelenni s tudományos becük is ugyanazon színvonalon áll. Ugyyszólván hévmérői a testület szakismeretének, melynek kebeléből kerültek ki. Vannak köztük olyanok, melyek mint önálló és mélyreható kutatások eredményei előbb viszik tudásunkat; de vannak

olyanok is, melyek elfogadott eredményeket közölnek könnyen hozzáférhető könyvekből. Ezeknek is meg van a maga haszna, tekintve, hogy a programmok bizonyos körökben terjednek el, — de ezek aztán ephemer dlettel bírnak. A mint elolvastuk, úgy el is feledjük.

— A JÁSZAI FREMONTREIEK KASSAI FÖGYMNASIUMÁNAK »Évi Jelentés«-ében Tóth Lőrincz tagtársunk egész nagy monographiával gazdagítja irodalmunkat »Adalékok az ipar s kereskedelem történetéhez Kassán« czim alatt. Gondos buvárkodás és szorgalmas tanulmány eredménye. Jól tudott mértni a gazdag városi levéltár kincsforrásából s igen helyesen a nyert anyaghalmazt úgy értékesíté, hogy azt mint eredeti forrást ezután is leheszen használni; bár e részben óhajtottuk volna, hogy az okmányokat, czéh-szabályokat a hangoztatás elvének megtartásával mai orthographiával adja: így azt a nagy közönségre nézve könnyebben olvashatóvá tette volna. Egy bevezetés után, melyben felsorolja a czéhek keletkezését, számát stb. összesen 32 czéhnek adja monographiáját, — némelyik maga egy kis értekezés, melyben a czéh-szabályok s a városi protocollumok erre vonatkozó feljegyzései is közölve vannak. Utolsó köztük a kereskedő testületé. A munkát végül egy resumée zárja be a czéh-intézmény keletkezéséről, szerkezetéről, sajátságairól s egy limitatiót közöl 1689-ből. Kiváló fontossággal bír ez értekezés azért, mert egy, a czéhrendszeren felvirágozott város ipari és kereskedelmi életét egy egész képben állítja elénk. — S bárha e részben a többi, különösen Kassával összeköttetésben állott városokra is vonhatunk következtetést, mégis hasznos szolgálatot tennének ama város professorai, ha Tóth példáját követnék. S e munkára úgy hisszük leginkább a reáliskolák tanárai volnának hivatva.

— A POZSONYI KIR. KATH. FÖGYMNASIUM Értésítőjében Schönwitzky Bertalan tagtársunk közöl adatokat a pozsonyi gymnasium épületének történetéhez, melyet mint külön lenyomatott (»A pozsonyi Klarissa apácák története 1297—1786.«) múlt füzetünkben méltattunk.

— A DÉVAI ÁLLAMI FÖREÁLISKOLA Értésítőjében König Pál tagtársunk egy pár lapnyi vázlatot közöl Sarmisegethusáról az ifjúság számára, melyben ügyesen össze van állítva az e téren épen a dévai tanárok által eszközölt kutatások eredménye.

— A MÁROSVÁSÁRHELYI REF. COLLEGIUM Értésítőjében Konez József tagtársunk folytatja nagy monographiáját a vásárhelyi iskola történetéről s megkezdi a III-ik fejezetet a s.-patak-gy.-fehérvár-m.-vásárhelyi collegiumról 1718—1800 közt. Nagy apparatussal készült munka, mely hazai tanügyünk történetének egyik első rangú forrása lesz. Sok új és becses adat van benne tanügyi s irodalom-történeti tekintetben, egész nagy gondal dolgozott életrajzok, köztük a Szombathyé, Nádudvaryé, Kovásznayé, Fogarasy Pap Józsefé, Vajdácé, Dósa Gergelyé, Antalé, stb. A m.-vásárhelyi iskola, mint a sárospatakinak s gyulafehérvárinak folytatása, épen ez időben élte virágzásának legnevezeteseb korszakát s tanárai az irodalom terén is nevezetes helyet foglalnak el. Konez e munkájában nem szorítkozik

a tanárok vásárhelyi életére — egész és teljes életrajzokat közül. Kiegészíti a Bod Péter hiányait, pótolja Benköt: szóval teljes monographiákat közül. S hogy e czélját elérhesse, széles körben tett kutatásokat, s ez uton sikerült is elérnie, hogy oly munkát állított elő, mely ha be lesz fejezve, tanügy-történeti irodalmunkban igen előkelő helyet foglaland el.

— A MEGGYESI ÁGOST. HITV. GYMNASIUM 1886/6. évi Értésítőjében (Programm des evang. gymnasiums A. B. in Mediasch.) Rosenauer Mihály tanár e czím alatt: »Studien zur Kritik ungarischer Geschichts-quellen für die Zeit Stephans des Heiligen«, Szent István három legendájának koráról, egymáshoz való viszonyáról, hitelességéről értekezik. Fejtegetései tisztán reproductiója annak, mit évtizedekkel ezelőtt a németek — Büdinger, Wattenbach sat. — e tárgyról írtak, sőt azt a be nem bizonyítható tényt, mit Wattenbach csak gyanítás kép említ, hogy t. i. a *Legenda maiort* is Hartwic regensburgi püspök írta, történeti igazságnak hirdeti. Ellenben a magyar irodalmat csak részben ismeri. Az eredmény, melyre igen felületes tárgyalás és gyenge megokolás után jut, az: hogy a *Legenda minor* 1095—1098 közt íratott. A *Legenda maior* és a *Hartwic legenda* szerzője egy; az egyiket I. Hartwic regensburgi püspök püspöksége előtt, a másikat pedig püspöksége alatt írta. A dolgozatnak mint egésznek tudományos becsse nincs, s még csak egyes megjegyzéseket vagy adatokat sem találunk benne, melyek valami részben figyelemre méltók volnának. Van azon kívül egy-két szembeszökő hiba is, mert az, hogy a »*quedlinburgi Hoftag*«-ot 971-re teszi 973 helyett (5. l.) s az osztrák Heiligenkreuz kolostort valami *horvát* képzelt Sveti Krisnek tartja (13. l.) talán azért, mert valami homályos sejtélemmel bír a lengyelországi »sveti Kris«-ről, melynek később kori a XIII. század végéről való annaleseiben Szent Istvánról szintén némi zavaros feljegyzések találtak.

n.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— THALY KÁLMÁN vál. tagtársunknak a *Turulban* megjelent s nagymérvű kutatások alapján készült dolgozatát a Rákóczy-ház utolsó tagjairól a berlini Herold januári számában megkezdte közölni »Thaly's Fortsetzung über die letzten Rákóczy« czím alatt, Dr. Wertner Mór sikerült fordításában. A februári füzet a II-ik közleményt hozza. Örülünk, hogy ez érdekes dolgozat külföldre is utat tört magának, mert az alkalmas sok, az ottani irodalomban fenforgó balítéletet eloszlatni.

† EGY FIATAL és szép reményekre jogosító tagtársunk kora haláról kell megemlékeznünk. Ifj. Sánta Gábor, fia a hasonnevű köztisztviselőnek álló k. táblabírónak, jan. 19-én elhunyt. Komoly törekvésű, jóindulatú fiatal ember volt.

† GRÓF HADIK BÉLÁNÉ SZÜL. GRÓF BARRÓCZY ILONA, társulatunk alapító tagja, jan. 24-én Kassán meghalt. A tudományoknak, különösen a magyar

történetírásnak buzgó pártfogója volt s egy ízben társulatunk útján tett ez utóbbinak jelentékeny szolgálatot, midőn nemcsak maga nyitotta fel pálóczi gazdag és jól rendezett levéltárát, hanem buzgó közvetítésével kivitte, hogy özv. gróf Andrássyné is kinyitotta a Homonnai Drugethek homonnai levéltárát. Folyékonyan és jól beszélt a latin nyelvet s nemcsak olvasta és élvezte a classicusokat, de maga is szabatosan írt latin nyelven. Férjét gróf Hadik Bélát két év előtt vesztette el, s azóta fiainak szentelte életét, kiknek tudományos és hazafias képzsét nagy gonddal vezette.

— ELHUNYTAK még tagtársaink közül a múlt évben *Ipolyi Arnold* elnökön, *br. Nyáry Albert* és *Tárkányi Béla* vál. tagon kívül, *Szentandrassy Lajos* alapító tag Eperjesről, évdijas tagjaink sorából; *br. August Imre* Szegszárdon, *Barcza Gábor* Budapesten, *gr. Bethlen Károly* Bethlenben, *Gyürky Medárd* Szelényen (Hont m.), *Hajla Mátyás* Körmöczbányán, *Hornyák Endre* Jász-Ladányon, *Kaviák Ignác* Esztergomban, *Kanisay Károly* Tisza-Órsőn, *König Mór* Székesfehérvárott, *Meskó Sándor* Kassán, *Mikulik József* Rozsnyón, *Miladinovics Tihamér* Nagy-Mihályon, *Nagy József* Veszprémben, *Nagy Sándor* Budapesten, *Serfőző József* Miskolczon, *Stern Pál* Kőszegen, *Szűzbély Henrik* Esztergomban, *Thaly Zsigmond* földbirtokos Komárom-Szent-Mihályon, *Uhrinyi István* Békés-Csabán.

— DR. KAUFFMANN tanártól a következő érdekes értesítést veszszük: 1643-ban megjelent Paduában: »Diplouranologia qua duo sacrae scripturae miracula de regressu solis tempore Ezechiae et immobilitate luminarium sub Josue declarantur.« A könyv, mely III. Frigyes császárnak van dedicálva, Lorenzo Dalnaki, Transsylvanus által fordítottat héberből latinra. Látszik, hogy a szerző a páduai rabbi Porto Emanuellel jó barátságban volt. A kézirat 1642-ben Buxtorfhoz küldetett megítélés végett, de mivel Buxtorf nem felelt, a szerző és a fordító nem vártak többé és 1643-ban a könyvet sajtó alá adták. A kézirat Buxtorf hagyatékával a bazeli könyvtárba került, a hol mai napon is őriztetik. (L. Revue des études juives V. Schwab' cikkét a bazeli kéziratokról ugyanott XIII. kötetben 268. l.)

— NÉMETHY LAJOS társulatunk választmányi tagja, mint a főváros hivatalos értesítője f. é. 3-ik számában írja, a főváros tanácsának kiadásra ajánlotta »*Budapest rk. egyháztörténete*« című művét, melyből a nevezett értesítő mutatványt is közöl. E mutatvány, valamint szerzőnek eddigi munkálkodása a főváros egyháztörténete megírása terén, feljogosít a legszébb reményekre, a mű tartalmára nézve; de a fővárosnak áldozatkészsége egyszersmind biztosít arról, hogy kiállítás szempontjából a mai igényeknek oly megfelelő mű, mint például Dr. Károlyi Árpádé, fog ismét létrejönni. Mindkettőt annál inkább reméljük, mert Némethy művének tárgya egyaránt érdekli a főváros törvényhatóságát, mint kegyurat, s a tudósokat és a művelt közönséget. Fővárosunk egyházi institúciói csakis történelmi alapon fejleszthetők tovább. Mindaddig tehát valamely actióról ez irányban szó sem lehet, míg a történelmi alapok nem ismeretesek. De továbbá hazánk fényes multjának még fenmaradt gyér emlékei leginkább

az egyházak és zárdák falai között találtak óvóhelyet. A művészetek pedig az egyházakban mindég a legjótékonyabb talajra akadtak. Bizonyos tehát, hogy a főváros hajdani és jelenlegi egyházi műkincseinek ismertetésével, az egykoriak hollétének felderítésével, nemkülönben a főváros multjának bő tanulmányozásával és ismertetésével szerző fontos szolgálatot tesz az irodalomnak. Részünkről a legjobb sikert kívánjuk e műhöz!

— MAKAY DEZSŐ tagtársunk »Visszapillantások hazánk régi igazságszolgáltatási viszonyaira« című jogtörténeti munkára bocsátott ki előfizetési felhívást. Egyelőre csak az Árpádkor jogszolgáltatási viszonyait tárgyzó részt adja ki, melynek bevezetését egy kis füzetkékben bemutatta a közönségnek. Hat fejezetre lesz osztva. I. Szent István kora. II. Szent István közvetlen utódai. III. Második Endre. IV. Negyedik Béla. V. Ötödik István. VI. Harmadik Endre. Az előfizetési felhívás a fejezetek alosztályainak részletes leírását adja, mely mutatja, hogy szerző nemcsak a nyomtatott Codex diplomaticusokat, hanem egyes levéltárakat is használt. Az előfizetési felhívás következő részét bemutatjuk olvasóinknak: »Célom általában az, hogy ebből a laicus közönség is — tudományos alapon — sok érdekes s eddig leginkább csak a mélyebben buvárkodó jogtudósok előtt ismert adatok nyomán tisztán lássa s ismerhesse meg — a hajdan és a jelenkor »igazságának« éles különbözőségét! Vázlatos rövid képet akarom ebben nyújtani — fejlődése szerint — úgyszólván az Árpádkori jogélet egész organismusának, különösen büntügyi szempontból, a hazai diplomatariumok s egyes levéltárak oklevelei, — nemkülönben szakmunkák alapján. Ha tanulmányom a t. közönségnél jó fogadtatásra talál, nem fogok a II-ik rész megírásával s kiadásával sem késni; mely a *vegyesház* korszakát (a mohácsi vészig) fogja hasonló alapokon és szempontból feltüntetni.« A munka terjedelme 12 iv lesz, márcziusban fog szétküldetni s előfizetési ára 1 frt 80 kr., mely február végéig szerzőhöz Nagy-Kanizsára küldendő.

— IPOLYI ARNOLD EMLÉKEZETE. A körmöczbányai magyar egyesület január 16-án sikerült emlékünneppel újította meg elhunyt tiszteletbeli tagja, Ipolyi Arnold püspök emlékezetét. Az ünnepet a reáliskolai dal-kör hazafias éneke nyitotta meg, mely után Szántó Kálmán elszavalta Bartók Lajos alkalmi ódáját; Versényi György dr. pedig meglehangú emlékbeszédben esetelte az elhunyt főpap érdemeit.

— A MOXOD által szerkesztett »Revue historique«-ban Lederer Béla és Marczali Henrik tüzetes rajzát adják az utolsó tíz év magyar historiai irodalmának. Korszakok szerint csoportosítják az ezen idő alatt megjelent műveket a legrégebb időktől napjainkig. A történetírásnak eredményeit constatálják itt-ott bíráló észrevételekkel, mindenütt igyekezve a tárgyilagosságra. Gonddal és körültekintéssel van összeállítva s az irodalomnak nincs oly számba vehető mozzanata, mely figyelmeket elkerülte volna. Történetírásunk helyes megítélése körül e cikkk a franczia közönségnek tájékoztatóul szolgál.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— MAGYAR HÖLGYEK ÉLETRAJZAI. Szerkeszti *Endrődy Sándor*. 10-ik füzet. Kisfaludy Atala, 8-adr. 22. l. képekkel.

— OESTERREICHS THEILNAHME AN DEN BEFREIUNGSKRIEGEN. Ein Beitrag zur Geschichte der Jahre 1813 bis 1815, mit Aufzeichnungen von Fridrich von Genz, nebst einem Anhang »Briefwechsel zwischen den Fürsten Schwarzenberg und Metternich.« Herausgegeben von Richard Fürst Metternich-Winneburg. Geordnet und zusammengestellt Alfons Freiherrn von Klinkenström. Wien, 1887. X. 844 ll. Ára 8 frt.

— EGY KIS VISZHANG VÁMBÉRY ÁRMIN ÚR VÁLASZÁRA VAGYIS »A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet« cz. II. értekezésére. *Budenz József* (Akad. Ért. XIII. k. VII. sz.) Budapest, 1886. 8-adr. 35 l. Ára 20 kr.

— KI VOLT CALEPINUS MAGYAR TOLMÁCSA? *Szily Kálmán*. (Akad. Ért. XIII. k. VIII. sz.) Budapest, 1886. 8-adr. 12 l. Ára 10 kr.

— A RÉGI MAGYAR NYELV SZÓTÁRA. *Szavacs Gábor*. (Akad. Ért. XIII. VI. sz.)

— TOVÁBBI ADALÉK A GÖRÖGÖK POLITIKAI IRODALMÁNAK KRITIKAI TÖRNETÉHEZ. *Schwarcz Gyula* (Akad. Ért.) Budapest, 1886. 8-adr. 63 l. Ára 40 kr.

— EMLÉKBESZÉD Horvát Cyrill felett. *Dr. Pauer Imre*. Budapest, 1885. 8-adr. 23 l. Ára 10 kr.

— EMLÉKBESZÉD Vandrák András felett. *Vécsy Tamás*. Budapest, 1886. 8-adr. 29 l. Ára 20 kr.

— EMLÉKBESZÉD dr. Kruesz Károly Krizosztom felett. *Dr. Hollósy Jusztinián*. Budapest, 1886. 8-adr. 20 l. Ára 20 kr.

— EMLÉKBESZÉD Konek Sándor felett. *Kautz Gyula*. Budapest, 1886. 8-adr. 18 l. Ára 10 kr.

— ÉSZREVÉTELEK a »Zsarnokgyilkosok« néven ismert ó-görög szoborcsoport felállításához. Írta *Dr. Ortway Tivadar* (Külön lenyomat az Orsz. Rég. és Embertani Társulat 1879—85. évkönyvéből). Budapest, 1886. nagy 8-adr.

— EMLÉKBESZÉD Zsoldos Ignác felett. *Tóth Lőrincztől*. Budapest, 1886. 8-adr. 55. l. Ára 30 kr.

— DENKSCHRIFT ÜBER DIE EINMÜNDUNG DES MARCHFLUSSES IN DIE DONAU, mit Beziehung auf deren beiseitigen Regulirung. Von Gustav Edler von Herman k. k. Feldmarschall-Lieutenant a. D. Bécs, 1886. 8-adr. 2—10 l. 1 térképpel.

— BEITRÄGE ZUM UNGARISCH-KROATISCHEN BUNDESRECHTE. Rechtliche u. polit. Erörterungen von *Dr. Josef Pliverić*. Agram 1886. 8-adr. 540 l. Ára 3 frt.

— GESCHICHTE KAISER KARLS IV. und seiner Zeit von *Dr. Emil Werunsky*. II. B. 2. Abth. Innsbruck 1886. 8-adr. XII. és 325—616 ll. Ára 8 frt 60 kr. (Az I. k. 1880-ban, a II. k. I. része 1882. ben jelent meg.)

DÓSA GYÖRGY KORÁBÓL.

Kihirdette már Esztergom érseke a keresztes hadjáratot s kezébe adta *Dósa* Györgynek a nagy vörös kereszttel ékesített fehér zászlót, mely alá az ország minden részéből, legkivált pedig az alföldről gyülekezett a magyarság. Élénk mozgalom támadt Aradvármegyében is, hol *Brandenburgi* György őrgróf óriási uradalmi fekdtek. A táborba vonulók családjaikat biztosítani akarva, de talán az itt-ott elejtett izgató szavak által is hevítve és különben is gyűlölve magyarul nem értő német tisztjeiket: már 1514. tavaszán kérelemmel fordultak földesurukhoz. A Váraljához (Tótváradhoz) és Solymoshoz tartozó falvak jobbágyai nyujtották be alázatos folyamodásukat, mely egyúttal szerény is volt nagyon. Például, hogy búzamosás és a disznók belső részeinek tisztogatása végett télvíz-idején ne kelljen feleségeiknek a hegycsúcsára menniök, mert karjaikon hordozott csecsemőikkel a föl- és lemenetelkor könnyen bajuk eshetnék, — hanem a hegy lábainál fekvő házacskaikban végezhetnék el az efféle munkákat. Hasonló, épen nem forradalmi szellemű a többi négy pont is.

Pedig jócskán igénybe vette őket az őrgróf.

Solymos és Lippa várak részére mindenféle czímen 1049 forintot és 12 dénárt szedetett be tőlük, nem is említve a kilenczedet, melyet szintén nagy szigorral hajtottak be a várnagyok. A számadások elég szép összegeket mutattak.

Földesurok messze lakott, a várnagyok pedig nem sokat törődtek velök. De mégsem zaklatták őket annyira, hogy e miatt kitéréséktől kellett volna tartaniok. *Dósa* táborában azonban ők is magukba szítták a fölkelés szellemét s a mozgalom csakhamar oly arányokat öltött, hogy az urak biztonságba ügyekeztek helyezni családi javaikat.

Brandenburgi György örgróf, a felesége, *Corvin* János özvegye kezével őt illető *Hunyady*-féle kincsek átvételével udvari káplánját, *Künisch* Mátyást bízta meg. A küldött még Budán értekezett volt *Bakocs* Tamás esztergomi érsekkal, sőt az ez ügyben szintén érdekelt *Schwarz* Mendellel vagy Mandl-lal is és jóelőre intézkedett, hogy míg odajár, *Königsfeld* Péter hajókat szerezzen az értéktárgyak elszállítására. Szerencsésen útra is kelt s közben Lippán a nádorral és *Telegdy* István kincstartóval beszélt, ki e vidéken jószágainak megtekintése végett tett látogatást. Elment-e magára Vajda-Hunyadra, hová megbízatása szolt, nem tűnik ki világosan az urához intézett előterjesztésből. Annyi bizonyos, hogy mikor — visszatérőfélben — Lippáról Budára akart sietni, Aradvármegyének ezen akkori székhelyét már annyira körülvették a keresztések, hogy csupán néhány száz lépést tehetett előre. Életének megmentése végett maga is keresztet varrt ruhájára és csak ügyyel-bajjal tudott bemenekülni Lippára, hol urának, az örgrófnak embere, *Bodó* Miklós volt a várkapitány.

Aznap történt ez, saját nyilatkozata szerint, mikor a nép a csanádi püspököt, *Ravazdy* Pétert, *Orosz* Andrást és társaikat karóba vonta; nyolcz nappal pünkösöd előtt, 1514. május 28-án.¹⁾ S június 16-án Heves-, Nógrád-, Pest- és Hontvármegyék is aggodva figyelmeztették szomszédaikat, hogy Bihart, Békést, Zarándot, Aradot és Csanádot már május végén »fölemésztették ezen tűzvész lángjai.« Az imént kivégzettek közül Asszonylakán Aradvármegyének egyik törzsökös birtokosa volt *Ravazdy* Péter, kire csak imént panaszkodtak a tótváradiai és solymosiak, hogy Asszonylakán régi szabadságaik sérelmével szed vámot a Maroson s hogy egy parasztot napokon át fogva tartott, míg csak 12 forint váltságdíjat nem fizetett. Most keresztre feszítette őt a nép dühe, mely még válogatottabb kínzást gondolt ki a derék *Telegdy* István kincs-

¹⁾ »Do war ich oben ganz er acht tag vermanendt. . . . bisz auff den phingstag.« Kézirat a müncheni bajor királyi levéltárban. (Brandenburg, CCIII. 66. III.) Dósa Györgyről írt könyvemben, még a második kiadásban is, (115. l.) ide vonatkozó adatainkat csak egyszerű hozzávetéseknek kellett neveznem; itt már határozottabb időponttal van dolgunk, mely — ha a káplán nem tévedett, mit ki kell zárunk — módosítja a *Dósa* György alföldi hadjáratának kezdetét illető chronológiát.

tartóra, ki 1508-ban és 1512-ben jelentékeny birtokokat szereztén Aradvármegyében, most azok meglátogatására rándult le a fővárosból; de alig hagyta oda Lippát, június első napjaiban a parasztok kezei közé esett és szörnyű módon végezte életét.

Ily rémhírek hatása alatt csak rövid ideig való tartózkodásra határozhatták el magukat a Lippába és Solymosra menekült urak.

A veszedelem és a saját életéről való aggodás bizonyos bátorságot adott a káplánnak, ki egyúttal urának titkára is volt. A lippai őrség vezetőivel szemben már korábban is meglehetősen követelően lépett föl. Előmutatta megbízó levelét, mely teljes hatalommal ruházta őt fel s azt kívánta, mindenben úgy engedelmeskedjenek neki, mintha maga *Brandenburgi György* volna jelen. Nem igen világos, miféle czímen, *Bodó Miklóstól* száz forintot vett föl s ezt egy lippai pénzváltónál, a keresztes hadjárat után Békés- és Zarándvármegyében oly hirtelen fölgazdagodott *Gál Istvánnál* arannyal cserélte be. A semmis ürügyek közt kicsikart pénz mindenesetre nagyban akadályozhatta *Bodót*, hogy a gondjaira bízott erősséget kellően ellássa minden szükségessel.

Most, hogy a keresztesek szorongatni kezdték a várat, a káplán sehogysem érezte jól magát Lippán s át akart menni a biztosabb Solymosra, mely Lippával épen szemben, szintén az örgróf vára volt. *Bodó Miklós* örült távozásán, míg a solymosi alvárnagy, *Prantner György*, aligha látta szívesen. Unták beavatkozásait.

Nyolcz napja ült már itten a káplán s közben elég sok értesítést kapott a keresztesek előnyomulásáról, az általuk elfoglalt várak számáról.

Pünkösöd napján, június 4-én, ebéd utáni pihenőjüket tartották a solymosi urak, midőn betoppant hozzájuk a lippai várnagy, *Bodó Miklós*. Sirt, mint egy gyermek s azt mondta, nagyon fél, hogy nem tarthatja meg Lippát, mert a keresztesekkel egyetértő polgárok életére törnek. A káplán és *Prantner* azonban azt felelte segélyt sürgető szavaira, hogy magának Solymosnak rendelkezésére is csupán kilencz taraczk áll, a mi nagyon kevés a lippai vár védelmére; ha tehát meg van győződve arról, hogy nem oltalmazhatja tovább, hadi népével együtt jöjjön át a solymosi fellegvárba, mert ez az örgróf uradalmainak feje; Lippán pedig csak némi

népet hagyjon, mely azt addig védje, a míg lehet. A várnagy most arra kérte a káplánt, adná vissza számára a tőle imént fölvelt száz forintot, hogy várát a legszükségesebbekkel elláthassa; mert pénzt — ezenkívül — máshonnan nem remélhetve, már ruháit is el akarta zálogosítani, — kölcsönt azonban így sem kaphatott. *Bodó* kijelentette, hogy urának terhére száz arany forintot vesz föl a pénzváltótól, miért a felelősség a káplánt terheli. *Künisch* azonban ezt haragosan háritotta vissza *Bodóra* s eljárását nem tartotta sem jámbor emberhez, sem hű szolgálóhoz méltónak. — Az egyre jobban fenyegetőző (a száz forint visszaadásáról azonban — ő tudta, miért — bölcsen hallgató) káplánt a magyar beszéd-ből keveset értő *Prantner* azzal csillapította, hogy az ország forrongását tekintve, hagyja függőben ez ügyet az őrgróf megérkezé-
téig. Ez azonban saját urát látta sértve a maga személyében s kijelentette, hogy hatalmában állna leteuni *Bodót* a várnagyságról.

A dolog mégsem került kenyértörésre. *Bodó* ugyanis megígérte, hogy hadinépével együtt *Solymosra* fog átjönni s résztvesz annak védelmében. Nemsokára azonban lóháton, csupán egyetlenegy lippai polgár kíséretében, érkezett meg s ezzel tolmácsoltatta *Prantnernek*, hogy mivel tudomása szerint étellel és itallal *Solymos* nincs ellátva eléggé, az általa csakugyan fölvelt száz forintból ezennel átad neki ötvenet, hogy abból a szükségéseket bevásárolja s még a legénység zsoldját is fizesse. Többször nem jöhet, mert az ostromló keresztetek egy óráig sem engedik pihenni. *Prantner* átvette s a vár felszerelésére a káplánnak adta át a pénzt. Ez, bár kelleetlenül, el is fogadta azt.

Mialatt *Prantner* bizalmatlanul tapasztalta, hogy az őrséggel a káplán sokat beszélget magyarul, tehát előtte ismeretlen nyelven, míg az ő rendelkezésére még tolmács sem áll, azalatt a keresztetek teljes erővel ostromolták *Lippát*, hol a nagylaki csata után a menekültek egész csapatával három napon át rejtőzködött *Báthory István* a délvidék főkapitánya, azon aranyos zászlóval együtt, melylyel a hadjárat kezdetén a király ajándékozta meg. Azután azonban *Temesvár* alá sietett, melyet 2500 ember védett ugyan, míg *Lippát* — *Bodó* szerint — csak tizennégy (!) s amazt mégis bevette volna *Dósa György*, ha *Szapolyay* vajda három

nappal késik. Ezzel a mentséggel élt utóbbb a lippai várnagy, ki junius 6-a táján ¹⁾ ismét fellovagolt Solymosra.

Értesítette a papot és *Prantner Dósa* György azon ajánlatáról: adja át neki, Dósának, szép szerével a várat, hogy ne kelljen parasztok holttesteivel teletöltenie a sánczokat. Tanácsért jött, mitevő legyen; mert ő maga úgy van meggyőződve, hogy *Székely* György ellenében nem tarthatja tovább Lippa várát. A polgárok ugyanis ellenséges érzelműek s gizzal-gazzal úgy tele fogják szórni az árkokat, hogy meg nem akadályozhatja a vár bevételét.

Prantner s a német tisztek feleletét a magyarúl jól tudó káplán tolmácsolta. Azt válaszolták, jó katonái vannak *Bodónak* s úgy el van látva mindennel, hogy egész bátran tarthatja a várat *Székely* Györggyel szemben; ha azonban épen nem bízik magában, jöjjön át szolgálival együtt Solymosra, melyet, mint remélik, teljes sikerrel oltalmazhatnak *Székely* György ellen.

Bodó megnyugodni látszott a dologban. Biztosította a solymosiakat, hogy szolgálinak egy részét már holnap reggel átbocsátja s ha tovább csakugyan nem tarthatja magát, van egy jó lova s bízik benne, hogy ha annak hátára kaphat, estefelé átusztat a Maroson s feljöhet a várba. Azután érzékeny búcsut vett a solymosiaktól s visszament Lippára.

»Nem tudtuk — sóhajtott fel utóbb a káplán, — hogy a gazember már nyolcz nap előtt elárúlta és átadta a várat *Székely* Györgynek!«

Árulásáról csakhamar szállingóztak a hírek. Másnap egy radnai szegény ember jelentkezett Solymoson s tudatta a káplánnal, hogy őt *Székely* György egyik szolgálja, *Végh*²⁾ István azon okból küldte *Bodó* Miklóshoz, kéré meg ezt, hogy mivel egymáshoz úgylis kölcsönösen eskü által vannak kötve, ezen eskü értelmében bocsássa ki hozzá testvérét, Lajost.³⁾ Mikor ez izenetet a szegény ember mások jelenlétében tudatta *Bodóval*, a várnagy reá támadt, nyilvános helyen miért mondja ezt neki; szolgálai könnyen azt gondolhatnák, hogy valami igazságtalan dologban jár. A sze-

¹⁾ (Pünkösöd után) vngferlich dreÿ tag.

²⁾ A káplán *Weghnek*, *Prantner* *Metnek*, a tanúvallatás *Saffynak* írja.

³⁾ *Laÿsch*.

gény ember védekezése szerint *Végh* István nem kívánta, hogy izenetét titokban adja át. *Bodó* különben csakugyan kiküldötte *Végh* Lajost Lippáról s általa hívatta be bátyját. Ezzel együtt evett, ivott éjjelig s öt szolgálával csupán *Fóris* porkolábot hagyva a várban, június 7-ének első óráiban — »becsületéről s esküjéről megfélekedve« — negyven lovassal nemaunyira kiszökött, mint inkább kivonult a várból.

Bodó kétségtelenül vonzódott a felkelőkhöz; a becsületéről és esküjéről való megfélekedést azonban nem lehet oly egyszerűen vetni szemére, mint azt ellenei utóbb tették. Nem is tekintve, mily csekély őrség s mily kevés pénz állt rendelkezésére, ő, a lippai polgárok egy részével, az utolsó napokban segélyre szólította volt *Szapolyai* János erdélyi vajdát. Hozzáküldött követével kivonulása után pár óra múlva találkozott.

A követ, ki mindenesetre hiszékeny ember lehetett, elmondta, hogy útjában *Székely* György testvérére, Gergelyre akadván, ez megkérdezte tőle, mi járatban van. Őszintén előadta, hogy őt a lippaiak a keresztsek ellen való segítség megszerzése végett indították *Szapolyai* János vajdához. *Székely* György testvére viszont biztosította a követet, hogy őt meg *Szapolyai* János¹⁾ azon izennel küldte *Székely* Györgyhez, hogy ez semmit se tartson tőle, csak hajtsa végre, a mit reá bíztak, ő legkevésbé sem fogja akadályozni. A követ tehát bátran visszafordulhat, nem kell megtennie az utat Erdélybe; mert hiszen *Szapolyai* és *Dósa* egyetért. S e biztatást meg is fogadta a lippai polgár, mi egymaga is bizonyítja, hogy ily egyetértést a közvélemény épen nem tartott lehetetlenségnek s hogy sem hadicselt, sem kérkedést nem keresett *Dósa* Gergely szavaiban.

A hazafelé ügyekvő követtel *Bodó* most azon parancsot küldte Lippába, hogy *Fóris* porkoláb vagy alvárnagy *Végh* Istvánnak, mint *Székely* György emberének s ne másnak adja meg a várat. A követ azután *Végh* Istvánnal együtt tért vissza Lippára.

Fóris porkoláb, kívánságuk hallatára, rögtön átizent Solymos várába, *Prantner* várnagy után, hogy jöjjön azonnal segítségére, mert ő különben egy óráig sem tarthatja az erősséget. *Prantner*

¹⁾ Graff hansen.

valóban még azon órában át akart lovagolni; ezt azonban nem engedte meg neki *Brandenburgi* György titkára, a káplán, mivel *Bodó* Miklós már megszökött, őt pedig elfoghatják s megölhetik úgy, hogy várnagyok hiányában mindkét várat könnyebben foglalhatná el az ellenség; hanem majd inkább *Csúcsy* ¹⁾ vajdát küldi a városba. Kellő hatáskörrel ellátva *Csúcsyt*, a gyalogság kapitányát, azaz vajdáját, a káplán csakugyan Lippára parancsolta, maga pedig *Prantner*rel tanakodott tovább Solymos védelme ügyében. Attól tartott ugyanis, hogy *Bodó* Miklós az őrség megnyerése végett most Solymosra jön át s a katonák, a mint azt már megszokták, ezúttal is beeresztik őt, mi könnyen a vár veszét okozhatná. Ennek elkerülése végett helyén valónak látta a legénységet György gróf iránt tartozó hitére s esküjére, illetőleg arra figyelmeztetni, hogy a várkapitány helyett egyenesen az örgrófnak fogadjon hűséget.

Ez esküt készségezen letette az őrség, mely, úgy látszik, kizárólag magyar emberekből állt; *Prantner* alvárnagy maga is abban keresi *Bodó* árulásának sikerét, hogy nem értesülhetett szándékairól, mivel a nyelvben való járatlansága miatt nem beszélhetett a tervbe már talán korábban beavatott legénységgel.

Miközben *Prantner* és *Künisch* káplán lázas sietséggel erősítette Solymost, *Csúcsy* vajda csakugyan átment Lippára. Itt először is arról értesült, hogy *Fóris* porkoláb, az alvárnagy, *János drák* ²⁾ által levelet íratott *Székely* Györgyhez, mely szerint kész megadni a várat, ha biztosítja a lakosság életét és vagyonát. Ezzel egyidejűleg a tanács és a község egy kocsira való ruhából s más egyebekből álló ajándékot küldött *Székely* György számára s egyúttal a várost is feladta.

Ily körülmények közt *Csúcsy* sem maradhatott tovább, hanem azonnal visszatért Solymosba. *Prantner* csak most kezdette egész erélylyel sürgetni a káplánt a várnak élelemmel haladéktalanul való ellátására. Másnap reggel néhány ökröt hajtottak fel a várba s annak egy részét azonnal levágták.

E közben *Dósa* György *személyesen* ³⁾ nyomult Lippa alá és

1) Tschutschy.

2) Durch Janisch diacken.

3) Darchin der Czekell Georg persönlich quam. (Künisch jelentése.)

Csúcsy visszatérése után két órával átkelve a Lippát övező vizen és gázlón, a keresztések nagy seregével nemcsak a várost vette át, hanem a várat is meghódította.

Első tette volt, hogy hasonló megadásra szólítsa föl a solymosiakat is. Bennök nagyobb bizalmat akarván kelteni, ez ügyben írt levelével csupán egy fiút küldött át a Maros tulsó oldalára. A gyerek a hegy lábától kiabált fel a várba, hogy jöjjenek ki, mert levelet hozott *Mátyás* papnak. A káplán rögtön megparancsolta, hogy néhány fegyveres szolga menjen le a fiú és a levél felhozására. Ez sehogysem volt *Prantner* inyére, nem tartván helyesnek, hogy ily körülmények közt egyetlenegy szolga is távozzék a várból s kereken kijelentette, hogy ez az ő beleegyezésével nem is fog megtörténni. A káplán azonban hangsúlyozta, hogy a levél neki szól s hogy azt okvetetlenül olvasnia kell.

Prantner aggódott a legények sorsán s egy puskáját utána vivő gyermekkel együtt maga is a vár előtti térre ment, hogy szemmel kísérje a történendőket. A következők igazolta aggodalmait. Katonái ugyanis alig értek a hegy alján levő kis faluba, egy asszonynyal találkoztak, ki azon hírral lepte meg őket, hogy egy házban elrejtőzve, jó sok keresztés várakozik rájuk, hogy lemészárolják őket; jobban teszik tehát, ha visszafordulnak.

A legények kétszer sem mondatták ezt maguknak, hanem visszafutottak a várba s jelentést tettek mindenről a káplánnak, ki jobban meggondolva a dolgot, igazságot adott *Prantner*nek.

Cselének meghiúsulta nem csüggesztette el *Dósa Györgyöt*. Népét most már a vár megostromlására kívánta feltüzelni. Hogy jó kedvök kerekedjék, június 7-én szabad zsákmányt engedett Lippa várában, azután pedig néhány akó bort üttetett csapra a piacon. Felszólította őket, hogy mint kedves hívei kövessék őt Solymos ostromára s ő mindent átenged nekik, a mi az elfoglalás alkalmával kezeikbe kerül.

Másnap, június 8-án, körülbelül déli 12 és 1 óra közt, a keresztések »megszámlálhatatlan« sereggel keltek át a Maroson s azonnal teljes erővel kezdték ostromolni a várat, *Prantner* és a káplán azonban már jóelőre megtették intézkedéseiket; kijelölték az őrség minden egyes tagjának helyét, kötelességét. Solymost különben csak valamivel védte több ember, mint Lippát. Az

alvárnagyon kívül, ki készpénzben mindössze 50 frtot kapott — felét a Bodó fizetésének — évi 8 frtért 10 kapuőr, 6 frtjával 2 más katona s 4 frtjával 1 sütő és 1 szakács, összesen 14 fegyverfogható, fizetett zsoldos védelmezte; négygyel így is több, mint Lippát. Annál hihetlenebbül olvassuk tehát a várbeliek azon dicsekedését, hogy ágyúikkal mintegy ötszázat öltek meg a keresztetek közül, kiknek meggondolatlan, heves rohama e szerint kudarcot vallott.

Dósa György elhatározta, hogy rendszeresen fogja ostromolni Solymost. Lippától két mértföldre eső derékseregétől azonnal több ágyút hozatott s azokat nagy erőfeszítéssel még az éjszaka felállította a Solymos mellett levő hegyen; sőt lövészárkokat is húzatott azok védelmére.

Péntekre, június 9-ére virradólag azután követséget küldött a várba s midőn a várnagy a feladást megtagadta, teljes erővel látott a tüzeléshez. *Dósa* pattantyúsai ezúttal is ügyeseknek bizonyultak. Jól irányzott lövéseikkel ugyanis nemcsak a vár némely épületét gyújtották föl, hanem a puskaporos tornyot is felrobbantották, a nélkül azonban, hogy nagyobb részt üthettek volna a falakon. Az őrség csak roppant erőfeszítés mellett nyomhatta el a tüzet; mire, a káplán beleegyezésével, *Prantner* elrendelte a zsindelytetők lehányását. Parancsát azonban csak szombatira virradólag hajthatta végre a nagyon is igénybe vett legénység. E napon, úgy látszik, maga *Dósa* a temesvári táborba vonult vissza, másra bízván az ostrom folytatását.

Ugyanezen időtájban a keresztetek is közelebb nyomultak ágyúikkal, mit épen nem akadályozhatott meg *Prantner* csatákígyója. Az őrség ennek láttára, valószínűleg azonban kívülről jött bátorítás és *Benedek* porkoláb, valamint *Csúcsy* vajda biztatása folytán is zúgolódni kezdett. »Ily körülmények közt — a káplán véleménye szerint — az ördög hozta *Szaniszló*¹⁾ lippai deákot a vár alá. A deák harsogó szavakkal kiabált fel a falakon állókhoz, hogy ő a kapitányok nevében békét és biztonságot ajánl, ha az őrség átadja a várat. A legénység ne engedelmeskedjék

¹⁾ *Prantner* jelentése szerint a már említett János (Jänisch) deák jött a várhoz.

tovább vezetőinek, hiszen az örgróf többé nem lesz a várnak és a hozzátartozó jószágoknak ura, mert a király akaratából valamennyit *Székely* György kapja; a király örökbirtokul adja neki mindet. Vonuljanak ki tehát a várból s ne harcoljanak a keresztések ellen; mert ha ezt nem tennék, tudják meg, hogy *Lippán* elfogott feleségeiket és gyermekeiket keresztben kötik az ágyúk elé, úgy hozzák a vár alá, hogy először is azokra lőjjenek.

Mindezen kívánságoknak bővebb meghallására a káplán, *Prantner* tudta nélkül, *Benedek* porkolábot küldte ki, holott már előbb is gyanúsította őt, hogy elégületlenségre csábítja a népet. *Szaniszló* deák és *Benedek* porkoláb szavai nem is téveszték el hatásukat; a katonák megtudva, mily sors vár feleségeikre és gyermekeikre, kijelentették, hogy ők nem küzdenek tovább; s ha *Prantner* és a káplán nem akarják feladni, majd feladják ők a várat. A két parancsnok mellől csupán két szolga nem pártolt el. *Prantner* ezalatt a csatakígyó újabb megtöltésével bajlódott s épen löni akart, midőn a káplán a veszélyes fordúltról értesítette. A várnagy semmi áron sem akart hallani a békéről, egyezségről, mert félt, hogy csak kijátszák vele; társa azonban értesítette, hogy ő rá áll a kötésre; már meg is ígerte ezt *Szaniszló* deáknak s meg akarja tartani szavát.

E vita közben érkezett hozzá *Benedek* porkoláb, ki neki is jelentést tett *Szaniszló* deákkal folytatott beszélgetéséről. Ismételte, hogy *Szaniszlót* a keresztések kapitánya küldte azon kívánnattal, önszántukból, békén adnák fel a várat. Mert ő felsége a király ugyan megelőgelte már a keresztény vér hullását, de továbbra is folynia kell annak, ha ez végbe nem megy; s ha meg nem hódol a vár, szörnyű halált hal minden bennelévő; látuiok kell majd, rabbá tett és megkötözött feleségeiket, gyermekeiket mint hurcolják az ágyúk elé, hogy saját testöket, véröket lőjjék a keresztések helyett. Ha ellenben békén adják meg a várat, biztonságban hagyják életöket és vagyonukat.

Benedek magyar beszédét a káplán tolmácsolta. *Prantner* elutasítólag válaszolt.

»Előbb — úgymond — egész Magyarországot hódítsa meg *Székely* György, ha *Solymost* el akarja foglalni.« S tovább tudni sem akart a kívánatról.

E közben elérkezett az ebéd ideje s a két parancsnok asztal mellé ült. A káplán egyszer csak fölemelkedett s kijelentette, hogy ő *Székely* Györgyhöz levelet akar írni. Félre szeretné vezetni, hogy némi haladékokat nyerjen tőle tervének kivitelére. Ő ugyanis a fegyverszünet idején az örgrófhoz lovagol, elmondja neki az események lefolyását, kieszközli segélyét s hitére és szavára fogadja, hogy ismét visszatér a várba.

Prantner ismét elutasítólag felelt. Az ő megegyezésével ugyan nem írja meg levelét a káplán s nem is fog kimenni a várból; mert ő nem érti az őrség nyelvét, tolmács sem áll rendelkezésére; ily körülmények közt, nem is válnék becsületére a távozás.

A sarokba szorított káplán a rómaiakra hivatkozott. Észszel és ügyességgel azok mindig többre mentek, mint háborúskodással. *Prantner* azonban egészen szárazon figyelmeztette őt, hogy e féléről többé ne beszéljen, mert kenyértörés idején nem illik becsületes emberhez, hogy akár a várból való menekülésre, akár pedig írásra gondoljon. Mire a káplán nem felelhetett mást, mint hogy ő tisztességesen kíván cselekedni s hogy Magyarországból ép úgy vannak ily igaz emberek, mint Németországban.

Néhány pillanatig gondolatokba mélyedve ültek az asztalnál.

A káplánt akkor *Csucsy* vajda kihitta néhány szóra; mit beszéltek, mit nem, azt csak a visszatérő káplán szomorú arczáról találgathatta *Prantner*. Nem is állta meg szó nélkül s megkérdezte, mi történt. »*Csucsy* vajda — úgymond — éppen most hozta hírvül a legények végleges elhatározását, hogy a várat nem fogják védelmezni.«

Nem érthette készületlenül, *Prantner* mégis megdöbbsent ennek hallatára.

»Isten mentsen tőle, szólt, hogy szükségtelenül adjuk fel a várat.« Gondolja meg a káplán, milyen rossz emlékezetök maradna, ha ezt megengednék. Szerinte a legénységet azonnal össze kell híni s figyelmeztetni az örgróf iránt tartozó hűségre.

Szaniszló deák, kit tagadó nyilatkozattal küldött el, nemsokára azon izenettel tért vissza, hogy a fölkelő vezérek még mindig hajlandók teljesíteni a földadás föltételeit; de ha el nem fogadják, ostrommal veszik be a várat.

»Csak áruló gazember adhatná föl — válaszolt a hajlíthatlanul mutatkozó *Prantner*. — Én, mint becsületes ember, a falak közt akarok meghalni!« S ismét buzdító-beszédet akart intézni a legénységhez. Nevében a káplán beszélt; egyszerre azonban magyar nyelven igen ingerülten s teli torokból kezdett lármázni és szitkozódni.

»Ne is kérdezze — szölt az ennek okát tudakozó *Prantner*-hez. *Csucsy* vajda épen most jelentette ki, hogy ő nem védi magát tovább s hogy álljon ellen, a ki akar, — most már nem tart velök. Ha így beszél — feleltem én erre — akkor kegyelmed a mi árulónk.«

Prantner kértére azonban újból is felszólította a vitézeket, ne bizzanak az ellenség ígéreteiben; gondolják csak meg, mily kárt tettek a keresztések közt: ilyesmit azok nem tűrnek bosszú nélkül. Mindennel fölszerelt erős várban vannak, melyet Isten segítségével meg is tarthatnak. Várnagyuk, *Prantner* az övék marad élve, halva.

E másodízben való felszólításra egy vitéz, *Kis János*, nyomban föl is kiáltott, hogy mindnyájan készek védeni a várat; a többiek azonban agyonveréssel fenyegették, ha még egyszer ilyesmit mond. Nem felejtették el ők, mit fogadtak az őrgrófnak, a vár azonban tarthatatlan; s ha *Prantner* mégis védni akarja, meglátja, mi sors vár reá a keresztések táborában.

»Szívesebben halok idebenn becsülettel, mint odakiinn gyalázzal, szölt, megdöbbenését palástolva a várnagy. — Idebenn maradok s nem megyek ki élve.«

»Mi az ördögöt akar? — mordúlt reá a káplán. Csak nem hiszi, hogy egymaga megvédheti a várat? Hallhatja, mit beszélnek a legények. S ha a várnagy meg akar halni, neki, a káplánnak, semmi kedve hozzá. De még urának, az őrgrófnak itt levő kincseit sem veszi mind magához s a katonákkal szemben nem kockáztatja életét. Azután meg a keresztések különben is a király nevében követelik a várat, hát föl is kell azt adni, mert az őrgróf épen a királytól kapta s ő felsége a hogy most elveszi tőle, ép úgy vissza is ajándékozhatja neki. Ő bizony nem temetkezik hát a romok alá s nem vereti magát agyon a legényekkel.

»Isten legyen irgalmas-kegyelmes a tisztelendő úrnak! —

kiáltott fel az érveiből kifogyott várnagy. — Nekem ne legyen semmi részem a vár elvesztésében!»

A káplán most már egymaga intézkedett. Megmondta a deáknak, hogy másnap reggel jöjjön fel harmadmagával, ő szintén vesz maga mellé még két embert s együttesen majd eligazítják a dolgot.

Másnap, tizedikén, csakugyan megjelent két hadnagy a deákkal; mire a káplán — *Prantner* tudta nélkül — fölnyíttatta a kapukat s magához véve *Csúcsy* vajdát és *Benedek* porkolábot, a keresztések küldötteihez ment. Senki sem jegyezte föl, mit beszéltek együtt. A káplán azonban nemsokára *Prantner*hez közeledett s figyelmeztette arra, a mit maga is hallhatott, miképen nyilatkoztak katonái, hogy t. i. új támadás esetén nem tudnának tovább ellenállni s hogy egy-két ember nem tarthatja meg a várat; ő tehát fel is adta azt oly kikötéssel, hogy személyeiknek, javaiknak bántódása ne legyen.

Tegyen úgy, a hogy tetszik — válaszolt a várnagy; a felelősség a káplánt terheli, mert az ő akaratával sohasem kaptulálnak.

Bizza csak reám! — szólt ez vállvonítva.

Elvállalhatom a felelősséget, mert a katonák nem akartak harcolni. De meg azt is mondták, hogy ha mi vonakodunk, levágnak bennünket s ők maguk hódolnak meg.

»Bár halott volnék — sohajtott *Prantner* — hogy ne lát-nám, mily gyalázatosan adják fel a várat!»

Erre *Künisch* káplán Solymos várába vezette a kurucz hadnagyokat s a nyelvet nem értő várnagy szemeiben könyekkel, de némán hallgatta, őrsége mint esküszik hűséget *Dósa* György iránt, kinek emberei most otthonosan helyezkedtek el a várban.

*Prantner*t a káplánnal együtt azonnal őrizet alá vették s fölnyársalással fenyegették. A káplán, kit adott szó ellenére mindenéből kifosztottak, lóhalálában küldött *Dósa* Györgyhez valakit, hogy bántatlanságot eszközöljön ki számára; a keresztések azonban nem sokat adtak reá s társával együtt, »mint valami tolvajokat, Lippára kísérték« át, hol négy napig voltak letartóztatva s bővebb kihallgatásra a fővezérhez, *Dósa* Györgyhez akarták őket küldeni.

Ötödnapra (junius 24.) azonban megjött *Dósa* válasza, hogy az adott szót meg kell tartani, a foglyokat ereszszék szabadon. ¹⁾

Prantner és a káplán az örgróf vajdahunyadi várát ügyekeztek most elérni. Ennek várnagya, *Pathóczy* azonban nem akartván beengedni őket, kénytelenek voltak a kolostorba szállni. Balvégzete idehozta Lippa volt várnagyát, *Bodó* Miklóst is, miről a káplán titkon értesítvén *Pathóczyt*, *Bodót* sajátkezüleg elfogta s Hunyad várába záratta egyik hű szolgájával, *Tót* Istvánnal együtt.

Szapolyay vajda ekkor már javában fegyverkezett a kurucok ellen, kik időközben Világost is bevették s Aradról elzavarták a káptalant. »Bár adná a mindenható Isten, hogy megverje őket!« sohajtozott a várnagy, ki egyre azt hajtogatta, hogy ha *Pathóczy* átengedné vitézeit s még néhányat fogadna melléjük, hiszi, hogy visszavehetné Solymos várát.

A káplán ez ügyben tárgyalni is kezdett *Pathóczyval* s utóbb egy *Laczkó* ²⁾ nevű tolmácsot véve maga mellé, *Prantner* maga is bővebben fejtegette terveit; ez azonban, úgy látszik, nem igen bízott azok sikerében és csak annyit ígért meg, hogy neki magának is lesz gondja a vár visszavételére.

Félig-meddig elutasítva, nem akartak tovább maradni és pedig annálkevésbbé, mert *Pathóczyné* is vigyázatot ajánlt, hogy *Bodó* Miklósnak a keresztiesekhez szegődött boszus szolgái valamikép agyon ne verjék őket. Nagy tanakodások után a minden oldalon feltünedező kurucz csapatok közt lóháton Nagyszebenbe menekültek, hol *Szapolyay* János vajda oltalma, egyúttal azonban némileg őrizete alatt is állottak; mert a város kapuin nem volt szabad kilépniök.

Szent-Bertalan-nap, augusztus 24-e, estéjéig időztek itten; és csak akkor nyerték vissza szabadságukat, melynek azonban nem igen örvendhettek. Meggyűlt a bajuk már a szebeni vendég-

¹⁾ Arról, mit Verancsics említ (Munkái. II. 6. 1.), hogy Világos, Lippa és Solymos bevétele után nemes urakat vontak karóba és nemes lányokat szeplősítettek meg a parasztok; ezen egykorú tudósítások hallgatnak.

²⁾ Letzko.

lőssel is, kit, úgy látszik, alig bírtak kielégíteni. A káplán felszólította *Prantner*t, adja zálogba pecsétnyomó gyűrűjét, mit azonban ez nem akart tenni. Társa haragosan jegyezte meg, hogy ha oly kedves a gyűrűje, hát csak tartsa meg; majd kifizeti ő az egész számlát.

Innen Budára akartak menni, hogy — hír szerint odaérkezett — uruknál igazolják eljárásukat. A káplán azonban már Hunyadon értesült róla, hogy az örgróf elrendelte elfogatását, mintha gonosztevő volna. E hír adott alkalmat neki, hogy a szent Bertalanra következő pénteken, aug. 25-én mentegetőző levelet írjon *Brandenburgi* György örgrófhhoz. Szorgalmasan és híven szolgált, — úgymond — s úgy is akar szolgálni; mégsem kegyelmet kér, ha valamiben hibázott, hanem méltányos megítéltetést. Úra kincseinek megvédése végett menekült a várba, hol az örgróf emberei nem cselekedtek esküjük szellemében. Tehet vele, a mit akar, mert rendelkezik élete és vagyona felett; de vegye figyelembe, hogy ő nem akart várnagy lenni. Szóval sokat tudna felhozni méltóságára; most azonban távol van s némely dolgokat le sem írhat. Addig is kéri, mivel nemhogy tallérja volna, de még fillérje sincs, parancsolja meg *Bélcés* Jánosnak, hogy lássa őt el a szükségesekkel s haladéktalanul írjon a Hunyadhoz tartozó parasztnak, hogy Budán van s hogy engedelmeskedjenek a várnagynak, mert ezek a parasztok attól félnek, rosszúl járnak, ha meghódolnak a vajdának, *Szapolyainak*; s azt is mondják, hogy az örgróf sohasem jön többé az országba. Neki semmi esetre sem tetszik a várból ki- s bejáró követség; attól tart, árulás lesz a vége. Szükségben ismerhetni meg az embert. Itéljen az örgróf, hűtelen volt-e s büntesse meg őt; ha nem találja annak, bocsássá színe elé.

Nem tudni, mi lett a kérő levél sorsa s hogy mit válaszolt *Brandenburgi* György *Prantner* várnagynak alkalmasint ugyanakkor írt előterjesztésére. Annyi bizonyos, hogy bennök és általuk nevezetes adalékot nyert *Dósa* György forradalmának története, mely hasonló részletességgel egy más vár ostromát sem ismeri s mely egészen új nevekkal, új adatokkal s részben megbízhatóbb időszámítással gyarapítja azon korszaknak éppen nem teljes krónikáját.

*Prantner*nek, úgy látszik, megkegyelmezett az őgróf; »Mátyás pap«, vagyis a káplán és *Bodó* Miklós ellen azonban vizsgálatot rendelt el.

Bodó Miklósnál főleg annak megtudására fektettek súlyt, mit tárgyalt *Dósa* György szolgájával, *Saffy* Istvánnal (kit a káplán *Wégh*, *Prantner* pedig *Met* Istvánnak nevezett); nem értett-e egyet *Dósa* Györggyel s egyáltalán tagadja-e, hogy beszélt *Saffy*-val? Mondta-e bizonyos német kalmár előtt, hogy híjja be *Saffy* István testvérét *Lippa* várának *Fóris* porkolábtól való átvételére? Ura akaratának ellenére nem játszott-e össze *Szapolyai* vajdával; általában, mint vitte hivatalát: gazdájának kárával, vagy hasznával-e? S azon esetre, ha a király elutazott, vagy az őgróf rövid időre az országból távozott volna, nem egyezett-e már meg valakivel, hogy átadja a várat?

Hasonló kérdésekkel zaklatták a káplánt is.

Igaz-e, hogy hamis levelet írt s nem használta-e föl urának titkos felhatalmazását oly dolgok elvégzésére is, a mikkel meg nem bízták? Miért adta föl a várat? — Nem fordította-e saját hasznára a *Gall* Istvántól és *Bodó* Miklóstól fölvert pénzt? Egyáltalán mint járt el az őgróf ügyében? — Miért intette *Csúcsy* vajdát, hogy őrizkedjék az őgróftól?

Bodó s *Künisch* káplán mindenesetre a legjobb válaszokat akarták ugyan adni a fölvetett kérdőpontokra; feleleteik azonban nem maradtak reánk. Jellemző, hogy *Brandenburgi* György őgróf teljes aggodalommal, szinte gyűlölettel fürkészi embereinek *Szapolyai* Jánossal való esetleges összeköttetéseit, míg készen áll lázadó jobbágyainak védelmére. Temesvárott alig végezték ki *Dósa* Györgyöt, szeptember 2-án már megjelent II. *Ulászló* rendelete, mely annak kijelentése után, hogy »nem akarja alapjában megrontani a szegény jobbágyokat«, elrendeli, hogy az őgróf uradalmában üldözni, fosztogatni kezdett parasztokat azonnal helyezték vissza javaikba. S a következő évben november 25-én ismételten megparancsolta Aradvármegye alispánjának és szolgabírájának, hogy az őgróf aradvármegyei birtokán a nemesek által a parasztoktól kárpótlás fejében elvett javakat és pénzeket azonnal adassák vissza tulajdonosaiknak s utasítsák rendes pör útjára a károsultakat.

A temesvári csata után a kuruczok vagy önként hagyták oda az elfoglalt várakat, vagy *Szapolyai* kergette ki őket azokból. A vajda, úgy látszik, Lippát és Solymost is megszállta s nagy hajlandóságot mutatott, hogy teljes birtokjogon helyezkedjék el bennök. Német- és Lengyelország diplomatiájának közbelépésére volt szükség, hogy 1516. június 6-án lemondjon a két várról s akkor is szerződésben kellett kikötni, hogy lemondását »tiszteséges szavakban« adja az örgróf tudtára; annyira gyűlölte egymást a két hatalmas ember, kik közül az örgróf még talán a paraszttal való titkos egyetértésről is vádolta a vajdát, hogy aradi várait megszerezhesse. Csak ezek s a királynak 1515. december 11-én adott engedélye után történhetett, hogy az örgróf 20,000 frtért még aznap eladhatta *Perényi* Imre nádornak a két várat, melyeknek megerősítése, *Istváni* szerint, talán egyetlen érdeme az örgrófnak. Egy harmadiknak kellett anyagilag gyarapodnia, hogy fegyverszünet létesüljön a két dynasta közt, és pedig, mint *Miksa* német császár 1516. július 20-án hangsúlyozza, az örgróf nevezetes kárával. Oly fejlemény, mely nem következik be, ha a parasztháború alkalmat nem ad *Szapolyai*nak, hogy úgyszólván fegyveres hódító gyanánt jelenjék meg Brandenburgi György aradvármegei javain.

Mindebből azonban ezúttal nem akarom levonni a következtetéseket; feladatomból egyszerűen az volt, hogy a müncheni bajor királyi levéltárból másolt oklevelek alapján történetünknek egy ideig ismeretlen epizódját beszéljem el.¹⁾ Bővítettem, de lényegében semmit sem kellett változtatnom azon, a mit *Dósa* Györgyről négy év előtt írtam; pedig most valóban csak száraz tényeket mondtam el, még pedig éppen *Dósa* György ellenségeinek előadása nyomán.

DR. MÁRKI SÁNDOR.

¹⁾ Először Fraknói Vilmos emlékezett meg róluk a történelmi társulat 1877. május havi ülésén. (L. Századok, 1877. 460. l.)

ZÁH FELICZIÁN MESTER

VEJE PALÁSTHY KOPAI.

Záh Feliczián mester visegrádi merényletének — melyet 1330. évi ápril hó 17-én I. Károly király s ennek családja ellen elkövetett — részletei s következményei nagyobb részben tudva vannak. Kevésbé ismeretes, hogy azon vértétel által, melyet annak megtorlására a Visegrádon egybegyülekezett országnagyok hoztak, nem csupán a Záh nemzetség összes tagjai, hanem Feliczián mesternek anyai rokonai, veje, Kopai s ennek testvérei is lettek sújtva. Megtudjuk ezt Károly király 1339. évben kelt okleveléből, melyben Feliczián mester anyai unokatestvére, Lászlófia László (közlebbi megjelölést nem lelünk az oklevélben) összes birtokaitól megfosztatott s azok a király által udvari testőrének s oldruhi várnagyának, a lengyel eredetű Marocsuk mesternek adományoztattak.¹⁾ Az oklevélben ezen László kivégzése nincs fölemlítve, de kétségünk nem lehet abban, hogy ő, mint Feliczián mester harmadik ízen állott rokona, a vértétel rendelete szerint, — hacsak külföldre nem menekült — fejjesztéssel is lett sújtva.

Feliczián mester vejéről Kopairól azt írják krónikáink, hogy fogságba vettetett s tömlöczbe végzé életét, fiait pedig, kiknek a vértétel szerint meg kellett volna öletniök, számalomból a keresztetes vitézek egy tengeri szigetre vivék, hogy soha többé hazájokba vissza ne jöhessenek.²⁾ Ujabb nyomozásokból kitűnt, hogy Kopai testvére és Bató, Bars vármegyében Malonya nevű falunak valának birtokosai, mely birtokuk tőlük, azon oknál fogva, mivel u. m. Feliczián mester az ő tudtunkal és tanácsuk folytán követte el merényletét, elkoboztatott s Károly király által Kenezsicsi Miklósnak, Endre királyfi volt nevelőjének adományoztatott.³⁾

¹⁾ Anjouk. okmányt. III. 620—621. ll.

²⁾ Képes krón. 102. l. — Budai krón. 213. l.

³⁾ Anjouk. okmányt. IV. 450—452. ll. — Bottka Tivadar, Századok, 1874., 236., 239., ll.

Kezeinknél levő eredeti s még kiadatlan oklevelekből¹⁾ ezen Kopairól, az ő családi hovatarozásáról, birtokviszonyairól és halálának neméről, mely a krónikában előadottól lényegesen különbözött, bővebb tudósítást nyerünk. Ezek szerint nevezett Kopai, Záh Feliczián mester veje, a *hontvármegyei Palásthy családból származott* és pedig ezen családnak azon ágából, melyről néhai történetbúvárunk — Bottka — nem ismerve annak eredetét, sem hontvármegyei tagjait, sem Kopainak hozzátartozását — már régebben, barsvármegyei *Bors-család* cím alatt értekezett.²⁾ Nem lesz talán helyén kívül, ha az említett okleveles adatok nyomán, Kopaira való tekintetből a Palásthy család ezen ágának rövid történetét és teljes nemzedékrendjét előadjuk, mint melynek tagjai a szerencsétlen Záh nemzetségével együtt ugyanazon gyászos végzet által sújtva, hatodfél század óta alusszák sirjaikban örök álmukat.

A Palásthy család ezen ágának első ismert törzse: *Bors*, a XIII. század első felében élt s Hont vármegyében *Palást* és *Dréno* Bars vármegyében pedig *Bars* és *Vezekény* helységekből birtokolt. Gyermekai valának: három fiú, u. m. *Brizó*, másképp *Brézó* vagy *Borzó*, továbbá *Péter* és *Zádor*, kik 1256. évben drénói birtokukat, a nekik megítélt eskü letétele által a honti várjobbágyok ellenében visszanyerék³⁾ — és két leány, kikről csak annyit tudunk, hogy *Bökény* (Bukén) és *Szoboszló* nevű előkelő nemeseknél (comeseknél) valának férjnél s 1265. évben már mint ezeknek özvegyeik, anyjukkal együtt, ennek hozományára és az ő leány negyedeik fejében fivéreik, *Brizó* és *Péter* által az esztergomi káptalan előtt ötvenhat márkával kielégítették.⁴⁾

Brizó a vezekényi birtokban telepedett le s Várad Bened barsvármegyei birtokosnak *Margit* nevű leányát vevé nőül. A család hontvármegyei birtokaiban valószínűleg nem maradt része, mert ott visszamaradt rokonainak okleveleikben sem róla, sem maradékairól azontúl nem tétetik említés. Csupán *Palást* helység határában tartotta volt fen nevét a XIV. század első felében két határhely, u. m. *Blézó* dülő és *Brizóbérece* hegy.⁵⁾ Maradékai két ízen át *Vezekény*ről, azontúl pedig Várad *Margit* örökségeképen Várad falu felének birtokába jutván, Váradról írták magukat s fiu ágon a XV. században kihaltak.

Zádor *Palást*on lakott s őt IV. Béla király, több hontvármegyei előkelő nemessel, u. m. a Huntpáznán nemzetségbeli *Hunt*

¹⁾ A Palásthy-Nedeczky család levéltárában.

²⁾ Kisebb családtani adalékok, M. Történelmi Tár, X., 231—237. ll.

³⁾ Hazai okmánytár, VII., 87—88. ll.

⁴⁾ Hazai okmánytár, VIII., sajtó alatt.

⁵⁾ 1308. és 1331. évi határjárásai oklevelek.

fiaival Péterrel és Dezsővel, Horváthi Péterrel, Honti Boleszlóval és Szemerédi Mikóval maga elébe idézteté s őket egyuttal korábbi meg nem jelenésükért bírságban marasztalá, hogy mily ügyben? az illető oklevélből ki nem tűnik.¹⁾ Három fia magtalanúl halt el.

A harmadik testvér, *Péter comes*, fiaival s többi rokonaival együtt a palásti birtokot öregbité. 1288. évben megvén a Csák-nemzetségbeli István és Péter mesterektől ezeknek palásti birtokrészüket, melyet IV. Béla király nagybátyjuknak, idősb István mesternek s ennek magszakadtával IV. László király nekik adományozott volt. Ezen birtok a vevők közt akként osztatott fel, hogy harmadrészét Péter comes és fiai, másik harmadrészét Zádorfia Leusták, a harmadikat pedig rokonaik u. m. *Bagonya comes* és *Jób* mester, Ivánka fiai, valamint Györk fia *Liptó* vevék birtokukba.

Péter ismét három fiát hagyott maga után, u. m. II. Péter comest, II. *Bors* comest és *Ravasz* (Roaz, Ruoz, Rouoz) mestert, kik Paláston lakva, *Palásti nemeseeknek* nevezettek, de irattak olykor Vezekényről is, miből következik, hogy Brizó ottani birtokán kívül nekik is maradt még ott részük. Adataink ezen három testvérről a következők:

1294. évben az esztergomi érsek tiszte, Mór comes az ő palásti birtokukat, mint állítólag a honti várhoz tartozót, kérte maga számára III. Endre királytól, ki azonban kérelmét elutasítva, nevezett Péter, Bors és Ravasz testvéreket, továbbá Zádor fiait: Miklóst és Jánost — valamint Ivánka fiait: Jóbót és Lőrinczet és Györk fiát Liptót — mint Palásti nemeseket — az ő palásti birtokaikban megerősíté, mivel ugymond ezek IV. László királynak s az esztergomi káptalannak privilegiumaikat felmutatva, bebizonyíták, hogy azon palásti birtokaik részint IV. László király adományából, részint vétel útján őket örökösen illették. Ezen ítéletet Márton al-országbíró ugyanazon évben átírván, annak alapján ama palásti birtokrészeknek békés élvezetében Bors comest s testvéreit, és többi megnevezett rokonait meghagyta.

1299. évben Bors és testvérei bizonyos palásti birtokrész iránt, melynek határvonala Palást falunak és egyházának kellő közepén, ennek ajtajától az oltáron s az a megetti ablakon át vonult tovább, osztályos atyafiaikkal u. m. fentnevezett Jób mesterrel, Liptó comessel és Gözefia Fábiánnal pörlekedének s a sági konvent előtt letett esküjük által tulajdonjogukat igazolták.

1301. évben ugyanazon Bors és testvérei Bésfia László barsvármegyei nemestől ennek *Nemcsény* nevű faluját megvették negyven ezüst márkáért.²⁾

¹⁾ Fejér, Codex Dipl. 3., 546. l.

²⁾ M. Történelmi Tár, X., 227. l.

1308. évben Palásti Mikusfia Mihály és Gözefia Fábrián, fiaiknak neveiben is, átruházzák az ő palásti birtokrészeiket a főntebbi három testvér közül Péterre és Ravasz mesterre, azon kívül fogva, hogy ezeknek Balázs nevű szolgájokat megölték.

Ravasz mester magtalanul halt el, II. Péternek egy fia maradt, *György* és két leánya u. m. *Margit*, Nényei Dacsóné és *Klára*, Egyházasnényei Benedekné.

Mielőtt tovább mennénk, álljon itt a főntebbiek nyomán a Palásthy család ezen ágának nemzedékrendje:

I. Bors.

<i>Brizó comes,</i> mk. Brézó, Berzó, Borzó. 1256—1272. de Vezekény. Neje: Váradí Margit.	<i>I. Péter comes,</i> 1256—1288. nobilis de Palásth.	<i>Leány.</i> Bökény (Bukén) comes özvegye 1265.	<i>Leány.</i> Szo- boszló comes özvegye 1265.	<i>Zádor.</i> 1256.
<i>Miklós comes</i> de Vezekény, bars- vármegyei szolgabíró.	<i>II. Péter comes</i> 1288—1331. nobilis de Palásth 1301. de Vezekény utóbb de Nemcsény.	<i>II. Bors comes</i> 1288— 1301. nobilis de Palásth 1301. de Vezekény.	<i>Ravasz mester</i> 1288— 1308. no- bilis de Palásth. †	<i>Leusták, Miklós, János.</i> 1288. de 1294. 1294. Palásth. de Pa- lásth. lásth. † †
<i>Fülöp, János, Péter, György,</i> <i>Benedek</i> de Várad. 1378. stb.	<i>György mester,</i> Férje: Nényei Dacsó. 1379. †	<i>Margit Nényei</i> Dacsó. házasné- nyeinek.	<i>Klára Egy- házasné- yeinek.</i>	<i>III. Péter.</i> 1327. nobilis de Palásth. † 1330.
<i>László</i> de Várad. 1383. stb.			<i>Bató comes.</i> 1327. no- bilis de Palásth. † 1330.	<i>Kopai.</i> 1327. nobilis de Palásth. Neje: Záh Sebe, Feliczián mester leá- nya. † 1330.
				<i>Lambert nobilis</i> 1327. de Palásth. † 1330.

Függőgyermek.

II. Bors főt nevezett fiai, u. m. III. *Péter*, *Bató* vagy *Bacsó* (Bathow, Bochow), *Kopai* (kinek neve az oklevelekben Kopoy, Chopow, Kopaj, Kopei alakokban fordul elő) és *Lambert*, *Palásti nemese*k, 1327. évben a palásti határral szomszéd *Mere* nevű birtok iránt Merei Bodófia Bács és Jánosfia Pál ellen pört vivének Hont vármegye törvényszéke előtt, de békebírák közbenjárására ama merei birtokot az utóbbiaknak, mint igaz tulajdonosoknak átengedék.

Ezen négy testvér közül Kopai és Bató, mint főntebb láttuk, Bars vármegyében *Malonya* helységet is bírták, Kopai ezen felül, Bottka előadásra szerint, a lévai várban tiszt avagy várnagy volt, s ezek barsvármegyei rokonaikkal, Brizó maradékaival nem a legjobb egyetértésben éltek. Bató comes ugyanis és Demeter nevű apródja, valamint János nevű jobbágya 1322. évben különféle erőszakoskodásokat követének el Brizófia Miklós comes barsvármegyei szolgabíró és ennek fia János és Fülöp ellen, mi végett

ezek által pörbe fogattak,¹⁾ Kopainak Bepé nevű szolgája pedig ugyanazon Vezekényi Miklós fiait, nevezett Jánost és Fülöpöt, éjnek idején, fegyveres kézzel, tulajdon házukban megtámadta, de az utóbbi által övédelemből megöletett.²⁾

Ennyiből áll, mit ezen négy testvérről, II. Bors fiairól, a visegrádi merényletet megelőzőt időből tudunk.

A mint Záh Feliczián mester vérengző tettét véghez vitte s Visegrádon a vértörvénytől összeült, ez utóbbi Feliczián mester vejének — mert csak egy volt — és rokonainak sorsa fölött is ítél. Ugy szólt az ítélet,³⁾ hogy Feliczián mester fiai, leányai, unokái, egész nemzetsége s bármiféle rokonsága büntetendő olyképen: hogy nemzetségének összes tagjai a harmadik ízig, valamint Feliczián mester leányainak és nővéreinek mindkét nembeli gyermekei fej- és jószágvesztéssel bűnhődjenek. Vejeinek testvéreik és rokonaik birtokaiban megmaradjanak ugyan, de a királyi udvarból örökre kizárattassanak s ha valamelyikre világosan bebizonyítatik, hogy az elkövetett bűntettől eleve tudomásuk volt (conscii reperti fuerint), ezek is halállal büntetessenek.

Siettek a megtorlás és bosszú szolgálatkész eszközei a kegyetlen ítéletet Feliczián mester vején, Kopain és ennek testvérein is végrehajtani. Ezek ugyanis, Palásthi Bors fiai, *a király vérének »átkozott emlékü» rokonuk, Záh Feliczián által történt ontásában s a királyné kezének megcsonkításában részeseknek lenni találtattak, ezen felül nyilvános látorság bűnében elmarasztaltattak s ennek folytán mind a négyen akasztófán lelék halálukat.* Károly király továbbá palásti birtokukat, mint rosszul érdemeltet, elko-bozván, 1331. évben az ő udvari szolgájának, Besenyő Györgynek adományozá, ki valószínűleg a merénylet alkalmával, Feliczián mester leverése, avagy a négy Palásthy testvér kézrekerítése körül szerzett magának érdemeket.⁴⁾

¹⁾ Bottka Okmánytára, 13. l.

²⁾ U. o. 21. l.

³⁾ Fejér, Codex Dipl. VIII. 3., 419—427. ll.

⁴⁾ Minthogy az oklevél, melyből ezen eseményt megtudjuk, még eddig kiadatlan, álljanak itt annak szövegéből Károly király ide vonatkozó szavai: »Karolus etc . . . et nos infidelitates enormes ipsorum filiorum Bors, eo quod in cruentacionem sanguinis nostri, mutilacionemque manus domine regine consortis nostre carissime per Felicianum filium Zaah, de genere Zaah, proximum eorum dampnate memorie, urgente nequicia sue venositatis serpentine, de qua nullum comodum perhibetum reponsasse, perpetratis participes extiterunt et quia . . . iidem filii Bors in crimine publici latrocinii reperti, suspensione patibuli occumberunt . . . . . ablacione premissae possessionarie portionis eorum, tamquam malemeritos decernimus puniendos« stb.

Nem tudjuk, hogy a négy Palásthy testvérnek Záh Feliczián mester büntetésében való részességök a törvényes kellékek megtartásával, rendes törvényszékek által lett-e kiderítve s a véritélet rendeletéhez képest bebizonyítva? Úgy látszik, hogy ez meg nem történt s a négy Palásthy testvér sietve és *titokban* lett kivégeztetve — mert másként mint lehetett volna, hogy krónikáink szerzői, kik Feliczián mesternek vérengző tettet, halálát s azon kegyetlen kínzásokat, melyek közt gyermekei megölettek, oly körülményes leírásban részesíték, éppen csak Kopainak és testvéreinek kivégeztetésükről mit sem irtak?

A latorsági vád, melylyel Kopai és testvérei a főntebbi oklevél szerint illettettek, csak annyiba veendő, mint azon vádak, melyek a véritéletben Feliczián mester ellen felhozattak, mert nem vehetők azok komolyan, ha látjuk, hogy azon cselekvények, melyekre vonatkozhattak s melyek Feliczián mesternek merénylete előtt jóval előbb, valószínűleg még Trencsényi Máté idejében vitettek véghez, nem szolgáltak akadályul arra, hogy elkövetőik, azoknak daczára, egész a merénylet megtörténtéig Károly király kegyét bírhatták és bírták. A pusztítások, erőszakoskodások, vérengzések, ha a király szolgálatában követték el, híveinek nem rovattak fel bűnül, büntetetté csak akkor váltak, ha elkövetőik megszűntek Károly király hívei lenni. Világos bizonyosságát nyújtja ennek, a többek közt, Károly király azon parancslevele, melyet 1335. évben az ország összes bíróságaihoz, várnagyjaihoz stb. intézett s melyben ezeknek meghagyta volt, hogy az ő híveit, nevezetesen László fiait u. m. Pétert és Jánost, valamint Renold volt nádor fiát Gyulát, bárminemű kártételek, faluk elpusztítása, egyházak és temetők feldúlása stb. miatt — emberölések és birtokfoglalások kivételével, melyeket netán az ő szolgálatában, a hűtlen Amade fiainak, Kopasz volt nádornak és Petenyefia Péternek idejökben elkövettek, ítélet alá fogni ne merészeljék.¹⁾

A beigtatást Kopainak és testvéreinek palásti birtokukba, az új birtokos Besenyő György részére, bizonyos Hechlechi Miklós végzé, mint királyi biztos, az esztergomi káptalan tanúskodása mellett s ez alkalommal egyik a többi Palásthyak közül, Liptófia György, osztályos jogára támaszkodva, azon birtoknak a palásti egyház közelében feküdt részére nézve ellentmondott, de a mint ellentmondásának okát adandó, a király színe elé idéztette s Palástról Visegrádra, a király elébe érkezett, másképp gondolá meg magát s ellentmondását visszavonva kijelenté, hogy ama birtokrészhez semmi jogot sem tart. Hogy ezt tulajdon érdekében okosan cselekedte, kitűnik a beigtatásról kiadott ünnepélyes ado-

¹⁾ Anjouk. okmányt. III., 154. l.

mány-levél szövegéből, melyben Károly király ezen adományozást illetőleg, Palásthy Bors fiait, ezeknek maradékait, valamint összes rokonaikat és vérszerinti atyafiaikat, mint *hütleneket és érdemtelenekeket*, örök hallgatásra kárhoyztatá »ipsis filiis Bors (ezek már hallgattak) et eorum posteritatibus, ymo eciam proximorum et consanguineorum eorundem *tamquam malemeritis et infidelibus*, pretextu pefate possessionarie porcionis, perpetue taciturnitatis silencium impotentes.« Látnivaló tehát, mily közel álltak már a Palásthy család többi tagjai is ahhoz, hogy Kopaihoz való rokonságuk miatt hütlességgel bélyegeztessenek s hasonlóan a Záh nemzetségbeliekhez, birtokaiktól megfosztassanak.

De távolabb állók sem vélték tanácsosnak a véritélet által sujtotaktól elkobzott birtokokra nézve igényeiket fentartani. Igy látjuk Losonczy Istvánt, Dénes fiát, a későbbi tótországi bánat, 1340. évben, megbizottja által az esztergomi káptalan előtt, a Záh nemzetségtől elkobzott nógrádvármegyei *Törincs* nevű birtokra nézve, mely az ő dályói birtokának szomszédtságában feküdt, szomszédi jogairól az új birtokos, János mester röcsei várnagy, Cselény unokája javára ünnepélyesen lemondani.¹⁾

Kopainak és testvéreinek kivégeztetésükkor, legközelebbi rokonaik közül már csak nagybátyjok II. Péter s ennek gyermekei valának életben. Ezen Péternek Paláston maradása nem lévén, ottani egész birtokát, melyet azelőtt Palásthy Fábiántól, Mikusfia Mihálytól és Dénes fiaitól szerzett birtokrészek által nagyobbított, eladta a sági konvent előtt, távolabb álló osztályos atyafiainak u. m. Palásthy Liptó fiainak és Bagonya fiainak és pedig mint ily siettetett eladásoknál történni szokott, csekély áron t. i. mindössze hat márkáért, holott csupán a Dénes fiától megvett birtokrészért fizetett volt annyit — ő maga pedig családjával barsvármegyei Nemcsény nevű birtokába tette át lakását, nevét is *Nemcsényi*-re változtatva meg. Fia György gyermektelen lévén, mint egy félszázaddal később, 1379. évben I. Lajos királytól engedelmet nyert nemcsényi birtokát bárkire hagyhatni s annak folytán ama birtokának fele részét még ugyanazon évben nővéreinek fiaira u. m. Dacsó Miklóstra és Jánosra, valamint Egyházas-Nényei Péterre, János- és Lászlóra ruházta át. Ő maga magtalanul elhalván, I. Bors maradékaiból őt csak a barsvármegyei Brizó ága élte túl, de egy századdal később, fiu ágon ez is kihalt.

KUBINYI FERENCZ.

¹⁾ Gr. Károlyi es. okmányt. I., 138. l.

THURZÓ MÁRIA VÉGRENDELETE

ÉS BENICZKY PÉTER A KÖLTŐ.

I.

Az 1616. év deczember 24-ik napján kifejezett végakarata-hoz képest ¹⁾ minden fény és pompa nélkül helyezték örök nyugalomra a bitsei templom sirboltjában Magyarország nádorispánját, a duszgazdag bethlenfalvi gróf Thurzó Györgyöt. — Az özvegyen, szentmihályi Czobor Erzsébeten kívül az elhunytanak nyolcz gyermeke állotta körül a ravatalt, a kik azonban már nem igen sinylették meg az atyai gondviselő kéz hiányát, mert Imre az egyetlen fia s a fejedelmi javak örököse ²⁾ már házasságra menendő ember, s a hét leány közül pedig négy férjnél, a többi maholnap eladó volt, s így valódi árvának csak a magyar protestantismus érezte magát, mely a megboldogult főurban leghatalmasabb oszlopát veszítette.

Thurzó György kétszer házasodott, elsőben Forgách Zsófiát, majd ennek halála után Czobor Erzsébetet vevén nőül. Mindkét asszonyság buzgó protestans volt, s az ágostai hitvallás elveiben nevelték föl leányaikat, kik közül Judit orbovai Jakusich András, Borbála Erdődy Kristóf, Ilona Illésházy Gáspár, Zsuzsánna Czobor Mihály, mindannyi protestáns főur, felesége lett ³⁾ s a nádor azzal a megnyugtató gondolattal szállott sirjába, hogy maradékainak elegendő hatalmuk és befolyásuk lesz arra nézve, hogy

¹⁾ Országos levéltár N. R. A. fasc. 1094. nr. 33., és Nagy I. Magyarország családai. XI. k. 208. l.

²⁾ A nádor 1615. január 19-én a kir. személynök előtt készített végrendeletében, egyebeken kívül Bítse, Hriczo, Árva, Lietava, Tokaj várakat s ezeknek roppant uradalmait hagyta elsőszülöttségi joggal fiára. — Maradékainak gondviselőkül II. Mátyás királyon kívül Batthyányi Ferencz lovász-mestert, Révay Péter koronaórt, gr. Zrinyi Miklóst, mindnyájan buzgó protestánsokat rendelte.

³⁾ Nagy Ivánnál s ezzel egybehangzólag a n. muzeumban lévő gr. Berényi cs. levéltárában.

a protestantismus ügyét egyesült erővel megvédelmezzék. A mi fiát illeti, ez meg is felelt a benne helyezett bizodalomnak. Thurzó Imre határozottan atyja nyomdokaiba lépett, sőt ennek az uralkodó ház iránt tanusított loyaltásával szakított is, mert midőn a nemzetnek vallás- és alkotmányos szabadsága veszélyben forgott, egész odaadással csatlakozott Bethlen Gáborhoz, annak meghitt tanácsosa, s a magyarországi hadviselés egyik legfőbb intézője lett.

A bécsi udvarban megdöbbenve tapasztalták, hogy emel kardot és tör ellenük az általuk magasra emelt Thurzó család egyik végső ivadéka, némi megelegetésükre szolgálhatott tehát, midőn tapasztalták, hogy a nádor leányai igen élénk fogékony-ságot tanusítanak Pázmány Péter térítéseiről, kinek hatalmas egyénisége s szónoklatának megragadó ereje a magasabb körökben már megkezdé ellenállhatlan hódításait.

Ugy látszik azonban, hogy míg az özvegy nádorné élt, a leányok legalább látszólag még megmaradtak atyjuk vallásában. Czobor Erzsébet, a nikolsburgi békekötés alatt, a protestantismus nem csekély kárára, oly korán elhunyt fiának az árvai főispánságban örököse nem csak vallásos, buzgó, de egyszersmind uralomra termett erős asszony volt, s míg egyfelől a Bethlen támadásának sikerét minden tőle telhető módon előmozdította¹⁾, másfelől a Pázmány által megindított antireformatio hatalmas áramlatát családjában bizonyára képes volt ellensúlyozni, s hajadon leányait protestáns főemberekhez adta nőül, így Annát báró Szunyogh János, Katát gr. Tököly István, Máriát pedig, kit tulajdonképen elől kellett volna említenünk, Vízkelethy Mihály vitte haza szeptencz-ujfalusi ősi kastélyába, miután az özvegy az 1618-ik év farsangján országra szóló lakadalmat tartott számára.²⁾

De nem egyedül az özvegy nádorné személyes tekintélyének lehet tulajdonítani, hogy a lányoknak egyelőre nem jutott eszükbe olvasót akasztani övükbe. — Mindnyájuk előtt ismeretes vala atyjuk végrendeletének az a pontja, mely szerint a ki közülök az ágostai hitvallást elhagyja és katolikus férjet választ, minden szerzeményi jószágból, készpénzből, s bármely néven nevezendő ingóságokból — pedig ezek a Thurzó családnál ma-

¹⁾ Szilágyi Sándor, Bethlen Gábor politikai levelezései.

²⁾ Gr. Thurzó Mária lakadalmára a jobbágyok 40 ökröt, 150 bor-nyut, 350 bárányt, 200 vad- és szelid disznót, 30 bölényt, 200 nyulat, 600 császár-madarat, 650 akó bort küldtek; ezen kívül rendkívül meny-nyiségű marezipánt, mézes pogácsát, mandulát, malozsa szőlőt és nádmézet vásároltatott az özvegy Bécsben. A lakadalomra hivatalosak voltak az ország minden rendei. B. Radvánszky Béla »Magyar családi élet« II. kötet.

gukban véve is roppant értéket képviseltek, — örökre kizáratik; nevezett javak, nemkülönben az a tizezer forint, melyet a nádor végrendeletileg fejenként a lányok kiházásítására hagyott, az ágostai hitvallásban megmaradtak között egyenlő részben osztatik föl ¹⁾; másfelől pedig arra is el lehettek készülve, hogy Czobor Erzsébet, ki maga is nagy vagyon felett rendelkezett, a hitehagyót okvetetlenül kitagadja, s minthogy pedig a két leány között Luthernek buzgó követői is akadtak ²⁾, már csak egymásra való féltékenységből, mondjuk ki őszintén, haszonlesésből sem tarthaták észszerű dolognak nyilván szakítani vallásukkal, legalább az özvegy életében, kinek már hosszú időt úgy sem jósolhattak.

De midőn Czobor Erzsébet az 1626. év folyamán letette a földi gondokat, s leányai és fiától maradt két, hasonlóképen leányunokája megosztottak drágaságain ³⁾ s egyéb javait is kezükhöz vették, csakhamar megváltoztak a viszonyok a Thurzó családban. Most már többé nem volt mit remélniök és legrosszabb esetben sem veszélyeztettek semmit, mert ha vallásuk változtatása miatt — a mennyiben Zsuzsánna időközben Voyskó Fridrik, Borbála gr. Draskovich János katolikus főúrral lépett második házasságra — a protestáns sógorok Tököly vagy Illésházy pört is indítottak volna ellenük az öreg nádor végrendelete értelmében, előre láthatták, hogy az csak az ő javukra dőlhet el, mert ebben az időben a Pázmány és Eszterházy által ismét hatalmassá emelt katolicismus a lelkieken kívül, híveinek világi érdekeit is meg tudta oltalmazni. Hogy az öreg nádor végrendeletét, mily törvényes vagy kegyelmi tény által helyezték hatályon kívül, arról nincs tudomásom; de hogy a Thurzó leányok és maradékaik vallás különbségre való tekintet nélkül birták az ősi javakat, valamint a már említett 10 ezer forinton kívül a nádornak egyéb szerzett

¹⁾ . . . »Hoc singulariter et per expressum declarato, quod si filii (értvéa a kik még ezután születhetnek) vel filiarum legantis sive haeredes ipsorum, paternae educationis, admonitionis et amoris immemores domini dei, parentes honorare praecipientes timore postposito, ab orthodoxa augustana confessione forte (quod non speraret) degenerarent, aliamque quamplurimum amplexi fuerint et sectarentur religionem, talem filium vel filiam in patria fide et pietate degeneres, se nec haeredes ipsorum in acquisitionibus et mobilibus eiusdem testantis, bonis sive pecuniis legatis nullam plane portionem habere, sed eam penes filios iis exstantibus, aut illis deficientibus penes filias in vero augustana confessione perseverantes remunerare vellet« etc. etc. *Thurzó György végrendelete az országos levéltárban.*

²⁾ Thököly Istvánné, Jakusichné és Illésházyiné protestánsok maradtak.

³⁾ Radvánszky Béla br., i. h. II. k. 248. l.

jóságait, az nyilván való dolog. ¹⁾ Ily körülmények között Thurzó Máriának sem volt oka többé ellenszegülnie az *isteni sugallatnak*, s rövid idő múlva ²⁾ férjével együtt, a clerus nem csekély örömeire, áttért a catholica egyház kebelébe s csakhamar ország-szerte híressé lett vallásos buzgóságáról, s messze földön nem volt a papoknak nagyobb pátrónája Vizkelethy Mihálynénál.

A Nyitra vármegyében fekvő szeptencz-ujfalusi kastély gyűlőhelye volt abban az időben a környékbeli pápista főembereknek, s minthogy maga Vizkelethy Mihály uram beteges ember lévén, nem igen járogatott látogatóba, annál sűrűbben jártak kapujára a papok és kolduló barátok, s a környékbeli nemesség is ide gyűlt tanácskozni, ha egyszer-másszor hire futott, hogy az erdélyi fejedelem mozgolódik s a protestánsok készülnek a király ellen. Az ujfalusi kastély különben rendes körülmények között is elég népes volt, porkolábot és néhány főnyi őrséget állandóan tartott benne Vizkelethy Mihály, jöttek-mentek ott a »főember szolgák«, kiknek az urral együtt vala ételük italuk, a benn lakó »frajczimerek«, a bejáró vénasszonyok, jó családból származó »belső inasok« egész kis hadsereget képeztek, mint ahogy az egy főuri háztartáshoz illett, főleg olyan háborus időben, midőn sohasem tudhatták, melyik perczben kell fölszedni a sátorfát s menekülni az ellenség elől az arany, ezüst »marhával« biztosabb fészekbe. Mert bizony az 1644. esztendőben veszedelmes napok jártak: I. Rákóczy György seregei diadalmasan nyomultak előre, elfoglalták a kulcsos városokat s már csak közeledésük hírével is megszalasztották a készületlen királyi hadakat; az előcsapatokat képező hajduk pedig széltére barangoltak az országban, s átkozhatta sorsát az a pápista úr, ki véletlenül a szabad vitézek útjába került.

Történt pedig, hogy Vizkelethy Mihálynak, miért miért nem? azt az írás nem adja elő, épen e zavaros időben kellett elhagyni nyugodalmas hajlékát, s bár minden bizónnyal igen békés szándékkal vala »*egyik házától másikhöz való szabad útjában és menetében*« ³⁾, kóbor hajduk rajta ütöttek, elfogták s meg-

¹⁾ A leány ág a legutóbbi időkig birta Thurzó György nádor javait s Mária, mint látni fogjuk, a 10 ezer forint hozományról is rendelkezett.

²⁾ A Thurzó leányok áttérésének idejét pontosan meg nem határozhatjuk, csak az bizonyos, hogy az özvegy nádorné életében nem történt. — Nehányan közülök katholikus emberekhez mentek nőül másodízben: Erdődyné, Draskovichné, Vizkelethyne férjeikkel egyszerre változtathatták meg vallásukat.

³⁾ Thurzó Mária levele Lorántffy Zsuzsánna fejedelem asszonyhoz 1644. október 4-én. *Deák Farkas, Magyar hölgyek levelei* 304. l.

tudván kilétét, nagy triumphussal hurczolták Rákóczy elébe. Pedig hát a jó úr igen csendes természetű, jámbor ember volt, ragaszkodott ugyan az uralkodó házhoz, vallását is szerette, ha szinte felesége kedvéért is, de ő bizony nem igen vont volna kardot védelmére, s nem is követelhette azt tőle senki, mert igen jól tudták minden rendek, hogy beteges állapottal van az isten adta.

De a fejedelem környezetében nagy dolgot csináltak — a mint mondani szokás — Vizkelethy Mihály fogságából, ki végtére is Thurzó György nádor veje volt, előkelő gazdag ur, kinek atyafisága belármázza az országot, s néhány ezer tallért bizony nem fognak sajnálni váltságáért, erre pedig nagy szükség volt a hadviselésnél s Rákóczy nem is késett a kedvező alkalmat hasznára fordítani. — Midőn pedig Vizkelethy megajánlott váltságában 12,000 tallért, a fejedelem kész volt őt ugyan szabadon bocsátani¹⁾, de később nagy érdeklődést tapasztalván iránta az atyafiság körében, magasabbra szabta követelését, és Fogaras várába vitetvén, féltő gonddal őrizteté a beteges urat, nehogy valami hiba essék benne, míg a váltságdíjat le nem teszik.²⁾ Ezért bizony nem menénk őt kapzsisággal vádolni, mert magasabb állami érdekek mellett, az aprólékos lovagiassági tények minden időben háttérbe szorultak, különben eljárása, mint később látni fogjuk, némileg a megtorlás színét is viselte magán.

Es lön nagy riadalom az ujfalusi kastélyban, midőn a szegény úr elfogatását hírvül hozták. Thurzó Mária küldözgeté embereit minden irányban, értesítette közelebb lakó atyafiait, sógorát Illésházy Gáspárt, Révay Ferenczet, majd Wesselényit, kivel hasonlóképen közel rokonságot tartott, tanácsot, segítséget, pénzt kérve tőlük, hogy urát megszabadíthassa.³⁾ A mi a tanácsadást illeti, abban nem is volt hiány. Berényi György nyitra vármegye alispánja, Kereszthury László alnádor, Révay Ferencz, Ujfalussy András, Hidvéghy Mihály meghitt emberei voltak az urnak és asszonyságnak egyaránt s akármi baj adta elő magát a kastélyban, csak üzeni kellett Beniczky Péternek, ki Mária előtt különös becsületben állott, lévén buzgó catholicus, e mellett poeta, kinek saját maga szerzette istenes énekeit bizonyára nagy lelki épü-

¹⁾ »Vizkeleti uramot nem küldtük be (Fejérvárra) mivel 12 ezer tallért ad, csak bocsássuk el, melyet mi is elbocsátunk« írja 1644. aug. 31-én a fejedelem fiának. *Szilágyi Sándor, A két Rákóczy György családi levelezése*, 243. l.

²⁾ Ismét 1634 szeptember 22-ről »Vizkeleti uramnak Fogaras jó lakó hely, tisztességesen kell tartani« U. o. 258. l.

³⁾ A gróf Berényi levéltár adatai szerint. A nemzeti muzeum könyvtárában.

léssel olvasgatá — rendbe hozta ez a dolgot, a mint illet, mert igaz atyafia volt Vizkelethy Mihály uramnak minden időben.¹⁾

Tanácsot tartottak tehát, melynek az lett az eredménye, hogy az urasszony, míg a háborus idő tartott, Szklabinya várába vonult Révay Ferenczhez, az atyafiság pedig felszólított, hogy vessen közbe magát a fejedelelemnél a szegény úr érdekében, hogy legalább ne követeljen nagy váltságot érte.

És míg Mária hitese embereit országszerte pénz után szalajtottá, egyik-másik fukar rokonának e czélból még drágaságait is zálogba vetvén,²⁾ Illésházy Gáspárné szép instans levelet irt Lorántffy Zsuzsánna fejedelem-asszonyhoz, hogy emeljen szót uránál ártatlanul szenvedő szegény sógoráért »*kinn az édes öcsém asszony, az ő kegyelme felesége uráért felette igen siránkozik, ki miatt ugyan beteges állapottal vagyok*«, és ha egyebet nem tehet, legalább a sarczát szállíttassa le, mert Máriának nincs készpénze, jószágát kellene e miatt elzálogosítani, azt pedig a fejedelem »*igaz körösztnysége nem engedi*«. A levél Rákóczy kezébe került, kit egy cseppet sem látszott megatni Mária siránkozása, sőt az asszonyosság fájdalomának őszinteségében is kételkedett, e sarcisticus oldalt jegyzést vetvén a levélre: »*Nem adna bizony egy barátot rajta, nem is igen busul rajta*.«³⁾ Természetes dolog tehát, hogy ily véleménynyel lévén, hallani sem akart a váltságdíj leszállításáról, sőt a lehető legmagasabbra szabta azt, busásan megfizettetvén az urasszonnyal az »*orthodoxa religió*«-tól való elszakadását. — Majd Vesselényi Ferencz irt Kemény Jánoshoz a későbbi fejedelemhez, a rab úr érdekében, kérvén, hogy legalább állapotja s egészsége felől értesítse az atyafiságot.⁴⁾ De hisz magának Rákóczynak is érdekében feküdt szorgalmas gondját viseltetni a beteg embernek, kinek ugyan rabságában még a haja szála sem igen görbült meg, a honnan még az 1645. év tavaszán sem szabadult ki, oly nehezen lehetett az akkori pénz-szűk világban nagy váltságdíját előteremteni. Végre is Illésházy Gáspárné, mint jó testvér, Révay Ferencz és felesége Pongrácz Borbála, mint előre látó atyafiak segítettek Márián, kiegészítve a hiányzó összeget, hisz igen jól tudhatták, hogy akár az úr, akár az asszony halála esetén

1) Gr. Berényi levéltár fasc. 15. nr. 24.

2) Orlay Andrásné vallomása u. o. fasc. 69. nr. 17.

3) Deák Farkas, Magyar hölgyek levelei 302. l.

4) 1644. október 10-ről »Nagy bizodalmasan akarám kegyelmedet megtanálnom: egy magával jó tehetetlen beteges sógorom van kegyelmedeknél fogva, Vizkeleti Mihály, kegyelmedet kérem, irjon állapotja s egészsége felől, s az mi jót teszen vele, imaginálja azt, mintha én velem, régi barátjával cselekedné aztat«.

bőven lesznek kárpótolva, s a fondorkodó Révay titkon örvendett is, hogy oly előnyös szerződést kötött a kétségbe esésében fűhöz fához kapkodó jámbor asszonysággal, a mire még annak idején vissza fogunk térni.

Igy került tehát haza Vizkelethy Mihály fogarasi rabságából, mely azonban, mint gondolni lehet, bármily tisztességesen tartották is, nem igen használhatott roskatag egészségének; ezen-
tul még jobban elbetegesedett s az 1649. vagy 1650-ik év folyamán¹⁾ leszámolván világi gondjaival, lelkét istennek ajánlá, és siránkozó feleségét özvegyen hagyta.

Harminczkét évi istenes házas-életüket gyermekekkel nem áldotta meg a gondviselés, s már e körülmény magában véve is elegendő volt arra, hogy az örökségre számító atyafiak nyakra-főre siessenek vigasztalni a szomorodott szívü özvegyet, ki ezen-
tul még jobban megvetve a világi élet hiúságát, nagy birtokainak jövedelmét, legalább azt hitték felőle, évről évre gondosan összegyűjtötte. — De volt még ezen kívül egy fontosabb ok is, s ennek lehet tulajdonítani leginkább, hogy az özvegy oly nagy tisztelet és becslés tárgya volt az atyafiság előtt, s apraja nagyja egyaránt üzte, kereste kedvét.

Thurzó Mária ugyanis nem volt afféle »relicta vidua«, a ki Vizkelethy Mihály uram »*árvájának*« nevezte volna magát, kinek ha a férj rokonai egyszer kiadták a dost meg a paraphernumot, bizony özönig is élhetett felőlük, nem igen törődtek vele többé. Mert mielőtt a jó úr kiköltözött volna ez árnyékvilágból, eszében forgatván feleségének hűséges gondviselését, mindenek felett pedig hogy fogarasi rabságából saját nehezen összegyűjtött pénzén váltotta ki őt: nemcsak szerzett és östül maradt javainak haszonélvezetét biztosította számára élete fogytáig, de a király kegyelmes jóváhagyása mellett oly végrendeletet hagyott hátra, mely szerint az özvegy a Vizkelethy-féle adományos jószágok legnagyobb részét: az ujfalusi kastélyt, pozsonyi és nyitrai házakat stb. zálog joggal bírja s azok felett halála esetében a zálog összeg erejéig szabadon rendelkezessék,²⁾ s a rokonság érje be a még fennmaradó tekintélyes javakkal, mert hiszen, ha ura rabságának idején az ország törvényei által szentesített jussával élve, zálogba veti, vagy örökáron eladja a jószágokat, nyilván való dolog, hogy több kárát látják az atyafiak.

Igy gondolkozott és cselekedett Vizkelethy Mihály, végső óráját közeledni látván, s mint hasonló körülmények között ren-

¹⁾ Határozottan nem tudom megmondani, annyi bizonyos, hogy Thurzó Mária 1650-ben már özvegy.

²⁾ Gr. Berényi levéltár fasc. 15. nr. 24. és 44.

desen történni szokott, voltak, kik helyeselték, voltak kik kárhóztatták eljárását. — Az özvegy rokonai természetesen az elsők közé tartoztak, mert legnagyobb valószínűség szerint nekik biztosított a végrendelet legtöbb hasznát; a Vizkelethy atyafiság azonban zugolódott, hogy a gazdag örökség egy részétől elesett, s midőn az esztergomi káptalan III. Ferdinándnak 1650. martius 23-án kelt adomány levele mellett bevezette Thurzó Máriát férje javaiiba: csömöri Zay László, mint Vizkelethy Magdolna férje, bedegi Nyáry Imre, mint Nyáry Lajosnak Vizkelethy Annától származott fia ellentmondottak az igtatásnak s pörrel támadták meg az özveget. ¹⁾ Az igazság ugyan teljesen a Mária részén volt, és semmire sem mehettek ellene, de hogy az örökös perpatvart, a naponként előforduló izetlenséget és gyűlölséget eltávoztassa, hajlandó lett az elégedetlenekkel szemben a legnagyobb engedményekre s az 1651 év február 17-én oly szerződésre lépett velük, melyből okvetlenül meg kellett győződniök, hogy keresztényi nemes indulat s igaz atyafiságos szeretet vezérli őt minden lépésében. — A kötés értelmében ugyanis lemondva a végrendeletben biztosított jogairól, az ujfalusi kastélyt és falut, a pozsonyi és nyitrai házakat, nem különben az összes javak felét halála esetére átengedte a Vizkelethy örökösöknek, maga részére csak 10 ezer tallér és 17 ezer forintig tartván fenn a szabad rendelkezési jogot, mely összeget isten és emberek előtt tudvalevőleg ura váltságába fizette. — Kötelezte magát, hogy az örökösödés elismeréseül minden faluban egy egy jobbágyot azonnal átad az atyafiságnak, a szőnyegetek és kárpitokat — noha az ingóságokhoz semmi közük — nekik engedi s viszont ezek is fogadták, hogy az özvegy halála esetén a kastélyban »semmi néven nevezendő ingó marhához nem nyulnak« s végrendeletének elleni nem szegülnek; szóval Mária a jószágok becsértékének alig egy harmad részét tartotta fenn maga számára. ²⁾

E szerződés után az atyafiság egyidőre békében hagyta az özveget, ki napjait szakadatlanul ujfalusi kastélyában töltötte, s csak ha valamely ellenség közeledésének hírére vette, vonult nagy hirtelenséggel a jól megerősített Tapolcsány várába, s ide vitette pénzének, arany ezüst mivei s más drágaságainak legnagyobb részét. ³⁾ A mit pedig még biztosabban akart elhelyezni, azt Beniczky Péter kezeihez küldötte, mint 1654. május 28-án, midőn egy ládát adott át neki, jegyzéket készítvén tartalmáról, melyben

¹⁾ Gr. Berényi levéltár fasc. 15. nr. 44.

²⁾ U. o. fasc. 15. nr. 16.

³⁾ 1662. december 27-én eszközölt tanuhallgatás. Esztergomi káptalan levéltára.

ezüst poharak és kupák, tinta-tartó, mosdó medenczéstől, buzo-gány, csákány stb. voltak s melyet Beniczky saját czimeres gyűrű-jével is lepecsételve, a nagyszombati apácák zárdájában téteményezett le, ¹⁾ úgy hogy az urasszony csak annyi drágaságot, ékszert vagy egyéb köves marhát tartott magánál, a mennyyel néha napján nála időző rokonainak kedveskedhetett, vagy valakinek — ki főrenden lévő ember volt — szolgálatait jutalmazhatta. — Ezt nem pusztá szószaporításból sorolom fel, de a mint később látni fogjuk, történetünkben fontos szerepet játszik.

Mária már ebben az időben gyakorta betegeskedvén, különben is asszony létére három-négy vármegyében fekvő javainak maga utánna nem nézhetve, — Beniczky Ferenczet, mint értelmes főembert, a ki különben is Ujfaluhoz közel a Nyitra megyei Paczolájon lakott — jószágainak gondviselője gyanánt szolgálatába fogadta. ²⁾ Beniczky Ferencz, Péternek, ki föltétlenül bírta az urasszony bizodalját s minden ügyeiben tanácsadója vala, testvér bátyja volt, s a Vizkelethy családdal különben is vérségi összeköttetésben állott; minthogy pedig a saját gazdasága nem sok gondot okozott neki, szívesen szolgált Máriának, annál is inkább, mivel a Beniczkyek a Thurzó családnál rég idő óta igen belső emberek voltak, a minek egyszer-másszor nagy hasznát látták, s Beniczky Márton például nemcsak jószág gondviselője volt Thurzó György nádornak, de egyszersmind *viczéje* ³⁾ s még Forgách Zsigmond alatt is alnádorságot viselt. ⁴⁾ A nemrég báróságra emelkedett Berényi György, kinek bodoki vára szintén közel feküdt, és Ujfalussy András, kinek felesége Voyskó Ilona, Thurzó Zsuzsánna leánya volt, — igen gyakori vendégek voltak Ujfaluban. Berényi, mint nagy törvénytudó és befolyásos főúr, sok peres ügyét igazítá el Máriának, s remélte, hogy ez megemlékezik majd róla végrendeletében. Ujfalussy csak az atyafiságra támaszkodott, de neki is biztos kilátásai lehettek az örökösödéshez, mert igen tökéletes szívű atyafinak mutatta magát az özvegy előtt. — Vizkelethy Mihály rokonai, mióta érdekeiket teljesen biztosították, felé sem mentek az urasszonynak, de éber figyelemmel kísérték minden lépését, s ha valakinek egy-egy jobbágy helyet, vagy valamely rész jószágot ajándékozott, rögtön pörrel fenyegetöztek s Máriának lépten-nyomon törvénybe

¹⁾ B. Radvánszky Béla, Magyar családi élet. II. k. 317 l.

²⁾ Fizetése volt 80 frt, 90 szapu buza, 1 hordó bor, 7 öl széna, 30 szapu abrak, magának asztala, szolgájának s lovainak »praebendájok.« *Gr. Berényi család levéltára*, fasc. nr. 33.

³⁾ Thurzó György végrendelete az országos levéltárban i. sz. a.

⁴⁾ Beniczky Márton végrendelete. U. o.

idézéstől kellett tartani. Kivételt csak Dóczy Mihályné, Vizelethy Mária képezett, ki maga is gyermektelen, s különben is kegyes jó asszonyság lévén mindenben megnyugodott, soha meg nem busította, hanem inkább mindenben kedvét kereste Thurzó Máriának.¹⁾ A Draskovich urak, a Lengyel kisasszonyok, Tököly és Petrőczy gyermekek, Szunyogh Julius urfi hébe-korba ellátogattak az özvegyhez, sohasem térvén meg onnan üres kézzel, sőt Erdődy Miklósné egyideig mellette is lakott Ujfaluban.²⁾ Szóval a kastély még mindig igen népes volt, akár csak Vizelethy Mihály idejében, s az özvegy udvarlására közelről, távolról sereglettek az örökséget hajhászó rokonok és barátok.

Egy közbe jött esemény azonban meggyőzte Máriát arról, hogy nem mind igaz atyafi az, a ki szinleg s nagy magajánlásával annak mutatja magát. Említettük ugyanis, hogy midőn Vizelethy Mihály Rákóczy fogságába került, Révay Ferencz is kölcsönzött bizonyos összeget ura váltságához, s midőn ez nála Szklabinya várában betegen feküdt, furfangosan rávette, hogy noha csak 600 tallért adott, Mária 5232 tallérról állítson ki kötelezvényt, »nagy esküvéssel erősítvén, hogy azok az fassiók semmi kárára, hanem inkább jövendőben nagy hasznára lesznek az asszonynak és hogy ő 600 tallérnál többet nem praetendál.«³⁾

Mária jóhiszeműleg semmitől sem tartva elfogadta a kötést, s midőn ura kiszabadulása után a 600 tallért visszafizette Révaynak s visszakérette tőle a kötelezvényt, »arra azt felelte Révay Ferencz uram, hogy nincsenek nála, s' nem nagy ajánlásával, esküvésével arra ajánlotta magát, hogy azokat az obligatoriákat vagy megégeti vagy megtéríti.«⁴⁾ Ez alatt eltelt egy néhány év s Mária még mindig nem látta be, hogy mi szándéka van tulajdonképen Révaynak azokkal a kötelezvényekkel (mert ugylátszik, hogy a ravasz úr több kötelezvényt iratott alá a mondott összeg erejéig), talán meg is feledkezett róluk, vagy beírte rokona szóbeli ígéretével, hogy meg fogja azokat semmisíteni, — elég az hozzá, hogy nem gondolt velük, mert az istenes asszony fel sem mert volna tenni az előkelő atyafiról ily nagy csalárdságot. Révay pedig bölesen hallgatott a dologról, gondolván, hogy az özvegy halála esetén majd be fogja hajtani az 5000 tallért az örökösökön, s időközben mind maga, mind családja sok jótéteményével élt Máriának, s valahányszor meglátogatták, mindig hoztak magukkal valami ajándékot »szép türkises kardokat, ezüstös nyergel,

¹⁾ Végrendelete a gr. Berényi levéltárban fasc. 15. nr. 24.

²⁾ Geréczi Andrásné vallomása fasc. 15. nr. 28. u. o.

³⁾ Tanuvallomási jegyzőkönyv fasc. 69. nr. 17. u. o.

⁴⁾ Tanuvallomási jegyzőkönyv.

ruházatot s más féle drága szerszámokat adott ő nagyságának s három annyit többet cselekedett az asszony velek, hogy sem érdemlették volna« beszéli méltatlankodva Orlay Andrásné, Révay Anna asszony, a ki pedig tulajdon vére volt a szklabinjai ravasz urnak.¹⁾ A dolog már-már feledésbe ment, midőn az özvegy valamelyik jóakarója ismét emlékezetbe hozta azt, s minthogy Révay még mindig kifogásokkal élt, s ezzel csalárd-ságát nyilván elárulta, Mária az időközben nádorrá választott Wesselényi Ferenczhez fordult, ki, hogy megbizonyosodjék a dolog felől, az esztergomi káptalan által vizsgálatot rendelt; s bár Révay perfid eljárása rendkívül fölingerelte, mindazonáltal az előkelő rokonok iránti kimélelemből, nehogy közbotrány idéztes-sék elő az országban, előbb magán levélben szolítá föl Révayt a kötelezvények visszaadására, s csak ennek sikertelensége esetén kívánta ellene a törvény teljes szigorát alkalmazni.

»Alkalmos ideje, hogy hallgattam — írja 1658. jul. 5-én, hitelt nem akartam adni nékie, most már sok fő rendektől informáltatván, hitelt kezd nemzeni bennem. Esék értésemre, hogy kegyelmed némi nemű kölcsön adott 600 tallér végett néném Vizkelethyne asszonyomtól ő kegyelmétől betegségében az elmúlt Rákóczy háborujakor sub tali quali exquisito colore három négy annyira való pénzre, többre is obligatoriáját vevén, jóllehet azon pénzt, melyet kegyelmed kölcsön adott, kegyelmednek megterítette, nem tudatik mindazonáltal micsoda gondolatoktól viseltetvén, azon practikája által ő kegyelmétől extrahált obligatoriákat mindekkoráig is kezénél tartva, egy néhány rendbeli instantiájára vissza nem adta. Erről kegyelmednek sokat irhatnék. . . . de most kegyelmedet serio requirálom és palatinusi auctoritásom szerént intem, azon obligatoriákat adja vissza Vizkelethyne asszonyomnak, mert egyéb iránt, ha kegyelmed vissza nem adja, mi igazság tueáló s hamisság üző s kergető országbirái oly ágyat készítettünk kegyelmednek, kibe ha lefekszik kegyelmed, talán nem léphetik úgy koporsójába, az mint maga kívánná.«²⁾

Néhány nap mulva a káptalan is teljesíté a vizsgálatot s a kihallgatott tanuk csaknem valamennyien egyező értelemmel bizonyították, hogy Mária csak 600 tallért vett kölcsön Révay Ferencztől s azt is visszafizette.³⁾ Így a dolog teljes világosságra jutott s Révay különösen a nádor haragjától tartva, sietett

¹⁾ U. o.

²⁾ Egykorú másolata a gr. Berényi család levéltárában fasc. 69. nr. 18.

³⁾ U. o. 1658. július 8-án eszközölt tanukihallgatás fasc. 69. nr. 17.

visszaadni a kötelezvényeket s bizony még örvendhetett rajta, hogy ily olcsó áron megszabadult a gyaláztattól.

Vizkelethynét azonban e történet igen elkésérítette s bizodalmatlanná tette rokonai iránt. Kezdte belátni s talán figyelmeztették is rá, hogy az atyafiság csak javai után áhítozik, és örömet hallaná, hogy már lehunyta szemét. Öreg napjainak nyugodalmát nem is nekik köszönheti: Beniczky Péter testvér-huga, özvegy Loboda Jánosné forgolódott körülötte minden betegségében, Péter úr intézte világi ügyeit, aprólékos és nagyobb kellemetlenségtől megkímélve a könnyen izgatható Máriát s idejének legnagyobb részét Ujfaluban tölté, mert családja nem volt, közhivatalokat nem viselt, jószágait pedig rendben tartották fiatalabb testvérei, tudván, hogy ők lesznek az örökösök az arany sarkantyus, vagy mint abban az időben nevezték, a *szentelt vitéz*¹⁾ után. És ha valaha, ugy most volt ismét szüksége az özvegynek értelmes, befolyásos tanácsadókra, mert a Vizkelethy atyafiság, különösen Nyáry Imréné sürgetésére, pörrel támadta meg, panaszt emelve a bíróság előtt, hogy Thurzó Mária az 1651-ben kötött egyezséget megszegvén, Berényi Györgynek egy jobbágy-helyet, Hidegvéghy Istvánnak egy zsellért ajándékozott a rájuk szállandó javakból, továbbá a nyitrai házat Szelepchényi Györgynek obligálta, s az ujfalusi kastély porkolábját és drabantjait nem kötelezte hittel a Vizkelethy örökösök iránt: s mindezekből kifolyólag követelték az özvegyen azt a 3000 aranyat, melyet kötésük szerint a szerződést bontó fél minden jogorvoslat nélkül lefizetni tartozott.²⁾ Hasztalanul vetette közbe magát Berényi György, majd Beniczky és Ujfalussy András, ki maga is a királyi tábla bírása volt, — a Vizkelethy örökösök hallani sem akartak a dolog békés kiegyenlítéséről s Máriát Leszenyei Nagy Ferencz ítélő mester által pörbe idéztették. A pör az özvegy betegeskedése miatt sokáig elhúzódott, ki nagyon a lelkére vette a dolgot és folytonosan Hidvéghy Mihályt vádolta, hogy ő volt az egésznek az indítója s ő lesz az oka halálának is.³⁾ Meggondolván végre a Vizkelethy örökösök, hogy e betegsége utolsó lehet az urasszonynak, nehogy ez által érdekeiket még jobban veszélyeztessék, 1661. október 12-én ítélő mestert hívén Ujfaluba s ott az özvegygyel Berényi György, Sándor Gáspár, Beniczky, Ujfalussy és Hidvéghy közbenjöttével barátságos egységre léptek, midőn is Mária még nagyobb engedményeket tett részükre, s a jószágra vonatkozó okleveleket,

¹⁾ Eques auratus, magyar neve hihetőleg a Szent-István kardjával való felavatástól jön.

²⁾ Gr. Berényi levéltár fasc. 15. nr. 20.

³⁾ U. o. fasciculus 15. nr. 44 és 1662. december 27-én eszközölt tanuvallatás az esztergomi főkáptalan levéltárában.

nemkülönb a férjéről maradt szőnyegek és kárpitokat ott helyben kezükhöz adta. ¹⁾

A sok lelki-testi nyugtalanság s az előhaladott kor által különben is megviselt asszonyság az utóbbi időben már igen elnehezedett s az 1661. év november első felében érezve, hogy kevés napjai vannak hátra, levelet íratott Beniczkynek, hogy haladéktalanul siessen hozzá s egyszersmind utnak indítá szolgáit, hogy alkalmas nemes-személyeket hívjanak meg a kastélyba, kik pecsétnyomójukat is magukkal hozzák. ²⁾ Mindenki tudta, hogy az urasszony végrendelkezni akar, s ünnepélyes arccal jártak-keltek körülötte. Mária igen rosszul érezte magát és szüntelenül Beniczkyt emlegette, ugylátszik, ebben vetette minden bizodalját, mert rokonairól egyszóval sem emlékezett, s Ujfalussy András, ki az utóbbi időkben féltékeny szemekkel tekintette Péter urnak az özvegyre való nagy befolyását, most egészen feledni látszott. ³⁾ A hivatalos személyek Beniczkyt már a kastélyban találták, Mária mellett, ki zsölye székben ülve, a nagy gyengeség miatt beszélni is alig tudott legfeljebb Beniczkyvel váltva néhány szót, ki röviden előadta az uraknak ide hivatásuk célját ⁴⁾, mondván »hogy az asszony beteges állapottal lévén, és azonkívül is *halandó az asszony*, valami rendelést tött azon írásban« s fölhitva őket, hogy nevük aláírásával és pecsétjükkel erősítsék meg azt. Egy tanu bátorkodott kérdést intézni a felől, hogy tulajdonképen mit írjon alá, de Beniczky röviden megfelelt neki »nem kell azt kegyelmednek tudni Hidvéghy uram, mert kegyelmednek se nem árt, se nem használ.« Midőn pedig az asszonyság kijelentette, hogy Beniczky az ő képében beszél s maga is intézett néhány szót az urakhoz megnyugtásuk végett, nem emelhettek többé semmi kifogást, szótlanul aláírták az okmányt Mária szeme láttára és szétoszlottak, orrolva erősen Péter urra, hogy kíváncsiságukat ki nem elégítette. — A tanuk között szerepelt a nagy-ré pényi páter is, a ki ugyan keveset épülhetett az egész dologból, mert saját bevallása szerint egy szót sem értett magyarul. Abban azonban mind ő, mind a többi tanuk egyértelműleg megegyeztek, hogy az asszony teljesen ép és okos elmével volt az egész idő alatt. ⁵⁾

Ez történt 1661. november 11-én s Beniczky, midőn az urasszony valamennyire ismét felépült, elhagyá a kastélyt, de a

¹⁾ A Thurzó örökösök és a Beniczkyek között hozott ítéletlevélből. Gr. Berényi levéltár.

²⁾ Fasc. 15. nr. 30. u. o.

³⁾ Fasc. 15. nr. 29. u. o.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Gr. Berényi levéltár fasc. 15. nr. 30.

legnagyobb valószínűség szerint nagy-szombati házánál tartózkodott, hogy közel legyen, ha Mária betegsége rosszabbra fordul; különben is ott maradt huga, kinek gondja volt reá, hogy Péter úr kellő időben értesíttessék. — Három hónap mulva 1662. február 11-én Vizkelethy Mihályné végbucsut mondott a földi életnek¹⁾ s a gyászetről értesített atyafiság minden felől jött végtisztessége megadására, nagy remények között várva a végrendelet fölbontását, mert a ki csak valami szolgálatot tett életében az özvegynek, most bő jutalmát várta, a nagyszámu udvari cselédség, a bejárók, a beteg-ápoló vén asszonyok, a meghitt emberek egész serege, s mindenki, ha csak egy miatyánkot mondott is el Mária lelke üdvösségéért, most e végrendelet után akart boldogulni, természetesen senkinek sem jutva eszébe, hogy fáradozásának még a jószívű asszonyság életében nagyhasznát látta. Mielőtt a nagyrészen távol lakó rokonok a temetésre megérkeztek volna, Ujfalussy András egy levelet mutatott föl Kereszthury László alispán előtt, melynek erejénél fogva bizonyos nagy-répéni jószág birodalmába kívánta magát helyeztetni, mit Thurzó Mária végrendeletén kívül ajándékozott neki, hogy holta után azonnal elfoglalhassa. — A szolgabíró és esküdt társai 1662. márczius 2-án »noha a jó emlékezetű asszony teste még földszint vagyon«²⁾ át is adták neki a kívánt jószágot³⁾ s ez alatt megérkeztek a Draskovichok, Illésházyak, Szunyogh Julius, szóval az özvegy legközelebbi vérségei — s a végrendelet ünnepélyesen fölbontatott.⁴⁾

A mi legelsőben is annak külsőségeit illette, az ellen bizony nem lehetett kifogása senkinek, saját kezüleg alá írva és nyolcz tanu által előttemezve volt s bár az egészet eleitől végig Beniczky Péter írta, de Thurzó Mária jól ismert vonásai, és czímeres gyűrű pecsétje minden kétséget kizártak, ha szinte merültek volna is fel ez alkalommal ilyenek, a mit ugyan magam részéről nem hiszek, mert az atyafiság sokkal nagyobb kíváncsisággal várta annak tartalmát, semhogy a külsőségekkel törődött volna. Minthogy pedig a végrendelet tartalmát — az ebből keletkezett pör folyamán ugy is el kellene mondanom, s egyes pontjaira ismételten hivatkoznom, czélszerűbbnek vélem azt egész terjedelmében ide igtatni, miuthogy annak alapos ismerete, e történet további folyamának megértéséhez okvetlenül szükséges. Adom tehát, a mint következik.⁴⁾

¹⁾ Az ítéletlevél. u. o.

²⁾ Fasc. 16. nr. 9. u. o.

³⁾ 1662. martius 21-én Beniczky már mint »testamentarius«
intézkedik.

⁴⁾ E végrendelet irodalom történeti szempontból is becses; egy oly magyar költő fogalmazta és írta, kiről mindeztideig alig tudtunk valamit; több pontja reá is vonatkozik.

»Atyának, fiának és szentlélek istennek nevében amen. Én gróf Thurzó Mária, az néhai tekéntetes és nagyságos szepténcz-újfalvi Vizkelethy Mihály uram meghagyott özvegye, tudván azt, hogy istennek ő szent felségének egyszer kiadott sententiája szerint minden embernek meg köll halni, az mely halandóság alá én is vettette vagyok, azért kevés javaimról való dispositiómat nem akarván utolsó órákra halasztanom, hanem mostan ép és egészséges elmével teszek szabad akaratom szerint ilyen testamentumot és rendelést, hogy az én halálom után kevés javaimért ne legyenek semmi kérdések és villongások. — Elsőben azért, mikor az én üdvözítő Jézusom az ő szent akarattyaából az én utolsó órámat elhozza, nagy örömmel ajánlom ő szent felségének az én lelkemet. És az én testemnek eltemettetését s annak gondviselését bizom és hagyom Beniczky Péter uramra, bizván ahhoz, hogy istenben elnyugott uramnak kedves atyafia volt és nekem is mindezideig sok dolgaimban tökéletes szívvel szolgált. Azért az én testemet temettesse az nagy-répi templomban szerelmes uram koporsója mellé, és kirem azon, hogy az egy isteni szolgálaton kívül semminemű nagy pompát és czeremóniát temetésem felett ne tartsanak.

Elvégezvén pedig testemnek eltakarítását, bizom és hagyom azt is Beniczky Péter uramra, hogy ezen testamentumom szerint, az kiknek mint és mit hattam, azt ő kegyelme az szerint kinek-kinek mindeneket kezéhez aggyon, ahhoz való levelekkel együtt.

Mikor azért az én szerelmes uram atyám, bódog-émlékezetű néhai gróf Thurzó György Magyarország palatinussa kiházasított volna, adott velem tíz ezer forintot, mely pénzt nem akarok az én atyámfiaitól elidegenítenem, hanem azon tíz ezer forintot hagyom az esitári jószágból az én atyámfiainak, az kikre nézendő volna, de mivel azon esitári jószágon az tíz ezer forinton felül egynehány ezer forinttal több vagyon, azt a menyenyivel több, hagyom az néhai gróf Draskovith János uram gyermekeinek, osszák el egymás között és egyik az másikat fizesse ki és alkodgyanak meg rajta. — Az mi pedig arany és köves marhámát illeti és ruháimot, azokat még életben közibök osztottam az atyafiaknak, az mint magok is tudják.

Szunyog Julius uram, mivel szerelmes annyát, az én öcsém asszont, gróf Thurzó Annát halála órájáig nagy engedelmességgel, szorgalmatosan gondgyát viselte és becsülte, azért az istenes cselekedetiért hagyom neki az ezüst mívemet mindenestül, mely mostanában szombati apácák kalas-tromában őrizetnek okáért lepecsételtetett ládában vagyon. Mindazonáltal az említett tíz ezer forintból ki ne tudassék Szunyog Julius uram része evvel az ezüst mívvel, hanem az abból jutandó része is megadattassék.

Továbbá tudva vagyon mindeneknek, hogy megnevezett szerelmes uramot az fogarasi fogságból minemű nagy somma pénzen váltottam légyen ki, az mely pénznek megszerzésiért szegény uramnak nemhogy jószágát, de csak egy talpalatnyi földét sem el nem adtam sem el nem zálogosítám, kire nézve nem akarván szerelmes uram, hogy sok gonddal, fáradság-

gal szőrzött pénzem elvessen, hanem azokról nekem bizonyos fassiókat tett volna, mely méltó és illendő fassiókat látván ő felsége akkorbéli koronás királyunk, ő felsége azokat confirmálta. — Megemlékezvén azért én is holta után szerelmes uramnak hozzám való tökéletes szeretetiről, akarván én is szeretetemet mutatnom holta után is atyafiaihoz, és mind annyi bizonyos summa pénzből is harmadot ha meghattam az magam szabad dispositiójára, az mint szerelmes uram atyafiaival lőtt transactióm megmutatja, hogy nekem ezen Szeptencz-Ujfaluhoz tartozó jószágból bizonyos portiókon legyen szabad dispositióm harminczkét ezer forintig. Most azért azon harminczkét ezer forintról az transactio szerint teszek ilyen rendelést szabad akaratom szerint, és hagyom nevezet szerint azoknak, az kik engemet az én sok háborgatásomban, búsulásaimban mind jó tanácsadásokkal, fáradságokkal, szolgálatjokkal és sok rendbeli betegségemben körülöttem sok nyughatatlanságokkal és forgolódásokkal voltak.

Ugymint az lehotai jószágot hagyom az méltóságos kalocsai érsek és cancellarius uram ő nagyságának ezer forintban. Belessi jószágot hagyom Beriny György uramnak négyezer ötszáz forintban, és kérem azon ő kegyelmét, hogy holtom után is, az mint életemben, mutassa jó akaratját és legyen segítséggel az én eltemettetésemben is, és ezen testamantomomnak oltalmazásában. Az nagy répéni-jószágot hagyom Ujfalussy András uramnak tiz ezer forintban, mivel ő kegyelme nekem sokat szolgált, legyen ő kegyelméé és gyermekeié. Az felső- és alsó-behinczei jószágot hagyom Beniczky Péter uramnak kilencz ezer forintban, mivel nekem tökéletesen szolgált sok dolgaimban és az én testemnek temettetését is mivel ő kegyelmére biztam és hattam. Az kis-répéni jószágot hagyom az galgóczy barátoknak ezer ötszáz forintban. Az nézettei jószágot hagyom az néhai Loboda János özvegyének Beniczky Juditnak, betegségemben mellettem való sok forgolódásaiért. Az farkas-dovoráni jószágot hagyom Geréczi Andrásnének ezer forintban. Az ujlaczka jószágról teszek ilyen rendelést és hagyom ezer forintban ilyen okkal és móddal, hogy ezen jószág legyen Beniczky Péter uram kezénél, és azt vagy ha kiváltják vagy sem, ő kegyelme azt a sommát fordítsa az nagy-répényi templom és ispitály szükséges dolgaira, és abból csináltasson az én és szerelmes uram temetőire egy szép faragott követ emlékezetre, kinn mindkettőnk neve és címere kivésve legyen.

Az minémü ötszáz szapu gabonát attam volt gróf Forgács Ádám uramnak, azt hagyom a nagy-tapolcsányi ispitályra, Beniczky Péter uram adgya oda arrúl való obligatoriát az ispitályban. Az minémü kelyheim, kapsuláim és oltárhoz való eszközim itt vannak, azokat hagyom mind az nagy-répényi templomra. — Mindezeket hattam és rendeltem szabad akaratom szerint ép és egészséges elmével ez szerint, azért az kiknek mit hattam s hagyok kiváltképen szerelmes uram jószágából, azt transactio szerint kiki mind birhassa mindaddig, valameddig szerelmes uram atyafiai kinek-kinek megnevezett somma pénzét le nem teszik, letévén pedig kinek-

kinek az ő pénzét, tartoznak az pénzt fölvenni és az jószágot az succeszoroknak kezekből kiereszteni.

Az én testem eltemetése után pedig az minémü gabonám marad itt Ujfaluban, akár vermekben legyen az, akár fönt aztagokban, az földekben való vetéseimmel együtt, és az majorban lévő szarvasmarhával együtt, hagyom azokat mindenestül néhai Dóczy Mihály meghagyott özvegyének, az nagyságos Vízkelethy Mária asszonnak, mivel engem soha még nem busított, hanem inkább mindenekben kedvemet kereste, azért temetésem után Beniczky Péter uram adgya kezéhez. *Ezeken kívül peniglen az mirül rendelést nem tettem volna, s ha mirül elfelejtkeztem volna, melyrül calami kérdések jöhetnének és lehetnének, azokat bizom és hagyom éppen Beniczky Péter uramra, hogy ő kegyelme azokat rendben vegye, eligazítsa és disponáljon azokról.*

Ez testamentumomat és rendelésemet tettem ez szerint, ez ide alább nevek megirt és pecsétjéssel megerősített becsöletes nemes uraim léte előtt, itt szeptencz-ujfalvi kastélyban, tizenegyedik napján novembernek ezer hatszáz hatvan egyedik esztendőben. Légyen dicséret, dicsőség az szent háromság istennek amen.«¹⁾

Egy reményeiben csalódott örökös had ma sem igen nyújthatna a szemlélőnek valami kellemes látványt, annál kevésbbé nyújtott 200 esztendővel ez előtt, midőn még a társadalmi érintkezések kevésbbé viselték magukon azt a sima külszint, mely mögé ma az emberek szenvedélyeiket igen gyakran elrejtteni szokták. Az bizonyos, hogy bárki olvasta légyen is fel Thurzó Mária végrendeletét, abban a pillanatban nem nagy népszerűségnek örvendhetett a jelenlévők között; ha pedig e feladatra végrehajtó tiszte szerint éppen maga Beniczky vállalkozott, már csak azért is gyűlöletes szemeket vetettek reá, mert biz őt igen megkülönbözteté az urasszony s jól megemlékezett róla, holott csak afféle távoli rokon volt, míg a vérszerint való atyafiság szemmel látható rövidséget szenvedett. — És ha abba szinte bele is tudtak volna törődni, hogy az özvegy javainak egy része idegen kézre birjon, de már azt csak nem viselhették el zugolódás nélkül, hogy állítólagos temérdek kincséről végrendeletében egy szóval sem emlékezik, hiszen a szolga népség esküvel is kész erősíteni, hogy 10 esztendő óta minden pénzét, ezüstjét aranyát az utolsó fillérig vasas ládádba, zacskókba rakosgatta az asszony, a miket csak nem nyelhetett el a föld; hova lettek tehát? — Hát az a temérdek élés, bor, buza, szarvasmarha, s mindenféle »egyetmások« hová tűnhettek oly hamar? hiszen pincze a bortól, verem a buzától, kincsesláda pénz-

¹⁾ Gróf Berényi család levéltára i. h. A végrendeletet előttemezték Beniczky Ferencz és Pál, Ondrikovics Bálint, Hidvéghy János, Kosut Miklós, Paczolay György, Chebany Imre, Tolnai Pál Ádám.

tül — mind üres, s a kastélynak is csak pusztá kőfalai meredeznek az égre. ¹⁾ Így suttogtak az emberek, s a vérszemet kapott szolgáló had sem fékezte tovább nyelvét, vádoskodva Péter urra, hogy neki szabad kezet hagyott az aszony végrendeletében, ám lássák tehát, mire használta. Mivel pedig régi dolog a világon, hogy a haszonlesők fájában a legérdemtelenebb egyszersmind legkövetelőbb is, néhány atyafi s köztük Ujfalussy András ott helyben protestáltak is a végrendeletnek, az okosabb rész azonban tanácsosabbnak vélte megelégedni a bizonyos kevés, mint a bizonytalan sokkal, és elismerte Beniczkyt törvényes személynek s átvette kezéből Thurzó Mária hagyományát a hozzá tartozó levelekkel együtt. ²⁾ Másfelől pedig Péter úr sem engedé magát zavartatni végrehajtói tiszte teljesítésében a mende mondák által, de erélyesen dolga után látott s kiszolgáltattván rövid idő alatt kinek-kinek az őt illető hagyatékot, bár sokan már a végrendelet hitelességét is kétségbe vonták, az ő lelkiismerete nyugodt volt; megveté a rágalmat és gyanúsításokat, bár a »zabola nélkül való nyelv« néha napján keserűséget is okozott neki. Ilyenkor elvonult a világtól falusi jószágára s a Dudvág berkeiben egy-egy költeményben önté ki panaszát az említett mérges szerszám ellen:

»Hol nem véled, ott kissebit,
A hol nem félsz ott sebesít,
Jó hiredben homályosít
S gyalázattal sárban taszít.
. . . . .
»Oh átkozott kicsiny falat,
Látom nem pöksz te csak nyálat,
Mert madárból formálsz halat
És gyékényből róka málat.«

És míg a költő magányos óráiban a világ rosszasága felett kesergett, a Thurzó örökösök 1662. június 24-én megjelentek a nádor előtt s Illésházy Gábort és Ujfalussy Andrást teljhatalommal ruházva föl, a végrendelet megsemmisítését kérelmezték a szent széken s egyszersmind Beniczkyt, mint annak értelmi szerzőjét, törvényesen megidézttették.

Mielőtt azonban e nagyérdékű pör részleteibe bocsátkoznánk, ismerkedjünk meg közelebbről annak hősével.

KOMÁROMY ANDRÁS.

¹⁾ Ondrikovics Bálint vallomása.

²⁾ Fasc. 1. Nr. 9.

NÉHÁNY ÉSZREVÉTEL

»A TÖRTÉNETI CONGRESSUS UTÓHANGJA« CZÍMŰ CZIKKRE.

A »Századok« 1886-ik évi folyamának IX-ik füzetében ily című dolgozatom jelent meg: A budapesti diplomatikai tanszék, a seminariumi oktatás és a felállítandó történelmi intézet. Ennek czáfolatául látott napvilágot az említett évfolyam X-ik füzetében »A Történelmi Congressus utóhangja« című czikk. Mind a tudomány ügyének, mind pedig tanári állásomnak vélek tartozni azzal, hogy megtámadott nézeteimnek, állításaimnak e folyóirat lapjain védelmekre keljek.

A Congressus előadója azon kezdi, hogy az én dolgozatom »láthatatlan ellenség ellen harczol; t. i. azok ellen, kik a német egyetemet mindenben követendő mintául szeretik felállítani;« azután kérdi: »kik azok, kik a német egyetemeknek még fogyatkozásait is át szeretnék ültetni?« Már csak ezen egy megjegyzéséből is kitűnik, hogy a Congressus előadója a tanári pályán még nagyon kevés tapasztalással bír; úgyszintén az is, hogy egyetemünk viszonyait nagyon kevésbé ismeri. Nos, hát a német egyetemek »fogyatkozásait« csakugyan senki sem akarja nálunk átültetni. — ez bizonyos; ámde épen az a bökkenő, hogy mit tart valaki fogyatkozásnak, mit nem; mit tart valaki helyesnek és mit helytelennek. Lássuk ezt a dolgot concret példában. A német egyetemeken a Bölcsészeti Kar egészben véve úgy van szervezve, mint a budapesti egyetemen; Franciaországban ellenben azon tudományok, melyek a német egyetemeken (s a budapestin is) a Bölcsészeti Kar köréhez tartoznak, — ezen tudományok két külön Karra oszlanak; az egyik a »Faculté des Sciences« (matematikai és természettudományok), a másik pedig a »Faculté des Lettres« (bölcsészet, történelem, ókori és modern philologia). Épen így van szervezve a kolosvári egyetem is; és nagyon helyes, hogy így van szervezve; és így kellene lennie a dolognak a budapesti egyetemen is; akkor aztán nem fordulhatnának elő egyetemünkön oly visszasságok, amilyenek nem ritkán szoktak előfordúlni. Például, midőn néhány év előtt a palaeontologiai tanszék felállítása került

nálunk szóba, ez úgy tárgyalásakor két ellentétes nézet állott egymással szemközt: az egyiknek pártolói azt vitatták, hogy mindezekelőtt a *geologiai* palaeontológiának kell tanszéket állítani egyetemünkön; a másik nézet pártolói pedig azt bizonyították, hogy ennél sokkal szükségesebb a *zoo-phytologiai* palaeontologia tanszéke; *magok a természettudományi szakok képviselői sem tudtak megegyezni e témára nézve*: végre is szavazásra került a dolog a két eltérő vélemény fölött, — s ekkor a bölcsészeti, a történeti s a philologiai csoportok tanárai szavazatukkal oly kérdés felett döntöttek a Karban, amelynek eldöntésére a humanistikus szakok képviselői absolute nem voltak és nem is lehettek illetékesek. — De lássuk most ezen esetnek egyik pendantját. — A *heraldika*, amióta csak az új szigorlati szabályzat életbe lépett, éveken át külön szigorlati-tárgynak ismertetett el a Bölcsészeti Kar által, még pedig minden legkisebb nehézség vagy megszorítás nélkül. Több előzetes eset által egészen megnyugtatta választotta szigorlatának egyik mellék-tárgyául a heraldikát a mult tanévben P. B.; — midőn azonban P. B. folyamodványát a Bölcsészeti Kar tárgyalta, azon nézet kezdett tért foglalni, különösen az exact és inductiv szakok képviselőinél, hogy miután a heraldikának nincsen külön tanszéke egyetemünkön, (már t. i. a mennyiben a heraldika a diplomatikával egyesítve vagyon), — ez okon ezentúl nem engedhető meg, hogy a heraldika egymagában szigorlati tárgyat képezzen, minthogy ez a szigorlati-tárgyaknak tulságos felaprózása volna. Hiába mondtam én, hogy a történelmi segédtudományok ma már oly nagy terjedelmet nyertek egyenként, hogy mindegyikök egy egész emberi életet igényel; hiába mondtam én, hogy a mult században más tanár adta elő az oklevéltant (t. i. Pray) és más tanár adta elő a czímertant (t. i. Wagner); hiába mondtam én, hogy a diplomatikának nincsen egyetlenegy columnaris írója sem, ki a heraldikában is nevet vívott volna ki magának, — és viszont a heraldika első-rendű írói közt szintén nem található egyetlenegy sem, kinek tudományos működése a diplomatikában is nyomot hagyott volna maga után, a heraldika tehát nem tekinthető úgy, mint a diplomatikának pusztá függeléke: mindez nem használt semmit; a jelen voltak többsége kimondotta, hogy a heraldika szigorlati tárgyul egymagában nem fogadható el ezentúl. Ime! ilyen visszasságok állanak elő *szükségkép* akkor, a mikor egy testületben annyi *heterogen elem* van együtt; mert hát (ha őszintén akarunk beszélni) hogyan is érdekelhetnék a humanistikus szakok tanárait például a gyógyszerész-növendékek ügyei, melyek pedig a Kar üléseinek egyik tengeri-kigyóját szokták képezni: és viszont hogy bírhatnának *kellő* érzékkel az exact és inductiv szakok tanárai a humanistikus csoportok ügyei, szükségletei iránt! — Hát az

egyetemi tanácsban, melynek tagjai a rector s a prorector, továbbá a négy dékán s a négy prodékán, — nem úgy áll-e a dolog, hogy valahányszor oly ügy képezi a tárgyalás substrátumát, melyhez *szakavatottság* kívántatik, mindannyiszor csak két szakértő, vagy a legkedvezőbb esetben is (amikor t. i. vagy a rector, vagy a prorector az illető Karból van) csak három szakértő található nyolcz (illetőleg hét) nem-szakértő ellenében! — Kérdem most már a Congressus előadójától: miután én évtizedeken át folyton-folyvást szemtanúja voltam *a német minta követéséből* eredő efféle visszaságoknak, nem volt-e jogom azt mondani: (751. l.) »hogy a német egyetemi oktatásnak is vannak nagy fogyatkozásai, melyeket, midőn a saját egyetemünkről vagyon szó, gondosan kell kerülnünk? Kérdem: nem sokkal észszerűbb-e a Bölcsészeti Karnak olyan szervezete, amilyent Franciaországban látunk, mint azon szervezet, mely a budapesti egyetemen tényleg fenáll, és mely semmi egyéb, mint *a német mintának másolata*? Kérdem: láthatatlan ellenség ellen harcolok-e én akkor, amidőn azt mondom: ovakodjunk a német egyetemeket általunk *mindenben* követendő példákul tekinteni?

A felhozott példából, (úgyszintén mindabból, ami csak nyomtatásban tőlem megjelent) láthatja az olvasó, hogy polemizálás tekintetében lényeges különbség van azon eljárás közt, melyet én követek, — és azon eljárás közt, melyet a Congressus előadója követ; én adataimat, állításaimat kétségbe nem vonható *tényekre*, hiteles *kütfökre* és *tekintélyes írók enuntiációira* szoktam alapítani: a Congressus előadója ellenben igen gyakran bocsát világgá oly nyilatkozatokat, melyek nincsenek kellőleg bebizonyítva, melyek nem egyebek, mint *az ő subjectív nézetei* — és amelyeket mégis valódi axiómákul kíván elismertetni mindenki által. Ez bizony nagyon kényelmes taktika; s az ilyen ellenféllel aztán alig lehet polemizálni. Még inkább megnehezíti a dolgot reám nézve azon körülmény, hogy ő az én nézeteimet oly egyoldalúan reprodukálta idézett cikkében, hogy az ő polemikus megjegyzéseinek *kimerítő* czáfolatával valóban íveket kellene betöltenem; ily terjedelmes replikára pedig e folyóirat tisztelt szerkesztősége (a füzetek változatossága iránt való tekintetből) nekem nem juttathatna tért. Ezen körülmény kényszerít tehát arra, hogy csupán a leges leg-szükségesebb észrevételekre szorítkozzam e helyen.

Czikkének elején mindjárt azon insinuatióval lép föl ellenem a Congressus előadója, (s ez insinuatiót azután többféle változatban is ismétli), hogy én a tudományos bűvárkodásnak — új eddig még nem ismert igazságok felkutatásának ellenzője vagyok. Ezen különféle kép variált insinuatiónak alapja nem lehet semmi egyéb, mint vagy félreértés, vagy szándékos félremagyarázás. Hát

azt mondtam én a »Századok« novemberi füzetében megjelent dolgozatomban, hogy a tanár **ne** búvárkodjék, hogy **ne** kutasson új, eddig még nem ismert igazságokat? Én nem ezt mondtam, hanem azt, hogy új, eddig még nem ismert igazságok kutatása nem képezheti az egyetemi tanárnak FŐFELADATÁT; mert az egyetemi tanárnak FŐFELADATA észszerűen nem lehet más, mint az, HOGY TANÍTSON, (hiszen minden tanár azért tanár, hogy tanítson); még pedig úgy tanítson, hogy oktatása hallgatóira nézve a lehető leggyümölcsözőbb lehessen; ezen czélt pedig **korántsem** fölfedezések tétele vagy közlése által fogja elérni, hanem — mint azt Schleiermacher oly mély-elméjűen kifejtette — az előadás művészete által fogja elérni; hogy azután miben áll az előadás művészete, annak magyarázatát a »Századok« 757-ik lapján találhatja az olvasó. Savigny, ki európai hírű tudós, európai hírű író, európai hírű tanár volt, mondja: »*Es ist irrig, den Werth eines Lehrers abzumessen nach den Entdeckungen, die er selbst in der Wissenschaft gemacht hat, und die er in seinen Vorlesungen mitzuthemen pflegt*«; és valamivel lejjebb mondja: »*wie ein trefflicher Lehrer gedacht werden kann, welcher niemals die Wissenschaft durch neue Entdeckungen bereichert hat, so kann einem andern, die Wissenschaft viel verdanken, welcher als Lehrer wenig leistet.*« (V. ö. Scheidler, Hodegetik, 3. A. 422. l.) — Az elfogulatlan olvasó, úgy hiszem, figyelmére fogja méltatni azon idézeteket, melyeket mind az előbbi, mind pedig a mostani dolgozatomban tekintélyes írók műveiből vettem át: a Congressus előadója előtt ezen idézetek természetesen nem nyomnak semmit; ő az újabb idézetekre is azt fogja mondani, a mit a régiebbekről mondott, hogy t. i. »akár a tollban is maradhattak volna«; mert hát mit neki Schleiermacher, mit neki Unger, mit neki Savigny; ő ezeknek a beszédére nem ad semmit!

A Congressus előadója a 899-ik lapon azt veti szememre, hogy én az egyetemen a »sublimior diplomatikából« nem tartok külön collegiumot a haladottak számára; és ugyanazon lapon, amelyen e vádat hangoztatta, azt is kimondja a Congressus előadója, hogy »*diplomatikai tanszékünk, felszerelésének gyarlóságánál fogva, nem alkalmas arra, hogy a specialisabb diplomatikába bevezessen*«: *hogyan léphet hát föl irányomban olyan követeléssel, melynek teljesíthetetlen voltát saját maga is már előbb elismerte?* De hallom a Congressus előadójának ellenvetését: »*van Budapesten elég oklevélanyag, mely a diplomatikai kutatás czéljaira sok tanulságost foglal magában, ott az Orsz. Levéltár, ott a Nemz. Múzeum gazdag gyűjteménye, de az egyetem nem fordul hozzájuk.*« Csakugyan? Nos, hát hogyan képzei el magának a Congressus előadója ezen oklevélanyagnak értékesítését a sublimior diplo-

matikából általam esetleg tartandó collegiumban? Vajjon úgy, hogy én a sublimior diplomatikára beiratkozott hallgatóimmal elmenjek Budára az Országos Levéltárba, vagy akár csak a Nemzeti Muzeumba is? Nem tudja-e azt, hogy a fenálló rendeletek értelmében az állam által fizetett egyetemi tanárok *minden előadásait az egyetem hivatalos helyiségeiben kötelesek tartani*; s a mennyiben mégis kivételek észlelhetők e szabály alól, e kivételek semmi egyebek, mint a hivatalos közegek által tudomásúl nem vett rendellenességek, visszaélések! Avagy talán úgy képzeli a dolgot elintézendőnek, hogy például, ha a Hunyadiak koráról hirdetnék ilyen specialis collegiumot, akkor aztán az Országos Levéltárból s a N. Muzeumból egy egész sémesterre kivenném az összes oklevélanyagot, mely e korszakra vonatkozik? De hát engednék, sőt engedhetnék-e ezt az illető intézetek statutumai? Kétségtelenül nem engednék! — És nem gondolta-e meg a Congressus előadója azt, hogy azon váddal, melylyel engem vélt sújtani, ezen váddal épen a saját fejére mondott ítéletet? mert *ugyan miért töltött a Congressus előadója két évet a bécsi Institutban, még pedig államköltségen, ha nem azért, hogy ott azt a sublimior diplomatikát elsajátítsa, és azután itt nálunk meghonosítsa*; avagy talán azt feleli erre, hogy ő majd irodalmilag fogja művelni a sublimior diplomatikát: igen, de hát akkor mirevaló volt az ő magántanári habilitációja? mit nyert az ő tanárságával a diplomatika ügye egyetemünkön? azt-e, hogy »Oklevéltani gyakorlatok« czímmel hirdet collegiumot, a mely speciosus cím alatt (miként egészen megbízható értesülés alapján mondhatom) nem sokkal több rejlik ma, (nem mondom, hogy absolute nem rejlik több) mint az, hogy azt az egy-két hallgatóját, aki erre vállalkozik, (s akik jobbára a muzeumi díjnokok közül kerülnek ki,) hogy ezeket az *okleveleket olvasásában és másolásában gyakorolja*; — nos hát ezen foglalkozásnak fontosságát senki nálamnál jobban nem ismeri; hiszen én magam is olvastatok okleveleket hallgatóimmal s azokat folyton folyvást commentálom, *különösen jogi szempontból*, még pedig az egész tanéven át hetenként kétszer: hanem utóvégre is az olvasás még nem az a sublimior diplomatika, amelynek elsajátítása és átültetése végett őt Bécsbe küldötték; az olvasás a diplomatikai ismereteknek csak legegyszerűbb része: *az olvasásért bizony nem volt szükséges Bécsbe mennie, de még kevésbé volt ezért szükséges magát egyetemünkön habilitáltatnia*. És csakugyan, ha van valaki, akinek erkölcsi kötelessége sublimior diplomatikát adni elő egyetemünkön, — az nem is lehet más, mint épen ő, az oklevéltan magántanára! Egy pillantás azon tudományos segédeszközökre, melyek fölött én rendelkezem, és azokra, melyek felett ő rendelkezik, — továbbá egy pillantás magára a privátdocensi intézményre, ezen

állításom helyes voltát evidenssé fogja tenni. Lássuk tehát először is az én tanszékem fölszerelését. A diplomatikai tanszék fölszereléséről igen gyorsan beszámolhatok; annak alkotó részeit a következők képezik: 1. a Horvát István-féle oklevélhasonmások gyűjteménye, mely 26 táblából áll és 27 oklevelet tartalmaz; e facsimilék mindegyike 18 példányban van meg a hallgatóság számára; 2. tizenhárom darab hártýára írott eredeti oklevél a »Diplomatarium Prayanumból«; a Pray-féle gyűjteménynek papírra írott többi oklevelei az elrongyolás veszélye miatt nem használhatók a collegiumban; e szerint tehát hallgatóim összesen negyven oklevelet olvashatnak az egyetemi tanév lefolyása alatt. A kik másodszor is vállalkoznak az egész cursus hallgatására, azok számára a szebeni facsimile-gyűjteményt is el szoktam hozatni az egyetemi könyvtárból. Bemutatás végett elhozatom ugyan Sickel Monumenta Graphicáit, az École des Chartes kiadványait és más efféle munkákat; de az ezekben foglalt facsimilék olvasására már *absolute* nem marad idő, — mert ha ezt csak megkísérleném is, akkor a diplomatikának valamelyik fő részét *okvetetlenül* mellőznöm kellene előadásaimban; aki ebben kételkedik, üsse fel a naptárt, és számítsa ki, hogy mennyire rúg a tanórák száma egy tanév tartama alatt, és azután vesse össze ezen óra-számmal az általam előadandó bő tananyagot, — s akkor meg fog győződni, hogy ahoz, amit az imént mondtam, nem fér kétség, nem fér szó! Ami pedig a könyveket illeti, melyek a diplomatikai tanszék dotációját (*dotációját!!!* O heilige Ironie! mondja a szellemes Börne) képezik, ezek a következők u. m.: a) Schwartner Diplomatikája; b) Schönemann Diplomatikája; c) Knauz Kortana; d) Weber Heraldikája: ennyi az egész! Amely munkákra az elősoroltakon kívül szükségem van, (pedig igen igen sokra volna szükségem, miután a diplomatika demonstratív tárgy,) mindazon munkákat az egyetemi könyvtárból kénytelenítetem — esetről-esetre — elhozatni a kari szolga által; ki, minthogy hivatalos teendői őt reggeltől estig az egyetemi épülethez kötik, csak nagy ügygyel-bajjal szakíthat arra időt, hogy az általam postulált munkákért az egyetemi könyvtárba elmenjen: amikor aztán nem ritkán történik az, hogy a keresett könyvek egy része ki van kölcsönözve, egyik-másik pedig nem található meg. Ime, ilyen az én tanszékem fölszerelése, ilyen az én helyzetem! Mily egészen más a diplomatika magán-tanárának helyzete! Ó, mint a Nemzeti Múzeum levéltárnoka, oly gazdag oklevél-anyag fölött rendelkezik, amilyent távulról sem bír a bécsi Institut. Ami pedig a diplomatikai előadásokhoz szükségelt könyveket illeti, a muzeumi könyvtár már csak Horvát István gyűjtéséből is sokkal többet bír, mint az egyetemi könyvtár; és végre amit szintén nem szabad kicsinyelnünk, ez — azon reája nézve rendkívül kedvező

körülmény, hogy neki csak a kezét kell kinyújtania avégből, hogy mindezen tudományos segédeszközöket egészen kénye-kedve szerint használhassa, minthogy ő a muzeumi levéltárban otthon van; amíg én mindig csak idegenben volnék ott, — ami pedig óriási különbség! Láthatja tehát az olvasó, hogy tudományos segédeszközök dolgában a diplomatika magán-tanára valódi nábob, — én pedig, fölszerelés dolgában, hozzá képest csak koldus vagyok; ami más szóval annyit tesz, hogy öreá nézve teljes mértékben megvan annak a lehetősége, hogy a sublimior diplomatikából collegiumot tartson, (habár nem is oly nagy mérvűt, amilyent csak is nagyszabású szakintézetben lehet tartani). énreám nézve pedig egyáltalán nincsen meg ennek a lehetősége; és mégis — mégis ő nógat engem arra, hogy a sublimior diplomatikából a haladottak számára külön collegiumot tartsak: hát nem felfordúlt világ-e ez?! —

Lássuk most már azt is, hogy az egyetemi oktatás szempontjából milyen erkölcsi kötelességet ró a Congressus előadójára az ő magán-tanári állása. Ezt azonban csak úgy fogjuk tisztába hozhatni, ha előbb azt tisztáztuk, hogy miben áll tulajdonképen a magán-tanári intézménynek jelentősége, mi annak alapeszméje. Ezen téma fejtegetésénél szándékosan nem idézek német író, mert még azt találná mondani a Congressus előadója, hogy az, akit én megszólaltattam, bizonyára amolyan indolens rendes tanár, aki csak pro domo beszél, s aki a magán-tanárra akarja tukmálni azt, aminek elvégzése tulajdonképen az ő kötelessége volna. Akit én most megszólaltatok, az nem párt-ember, ahoz a gyanúnak még árnyéka sem fér, — s ez Arnold, ki hivatalos kiküldetésben tanulmányozta a franczia, az olasz, a német s a schweitzzi közoktatási szervezetet, közoktatási állapotokat. Hivatalos jelentését ily czímmel bocsátotta közre »Schools and Universities on the continent 8° London, 1868.«; ezen munkájában, a porosz egyetemekről szólóban (a 227-ik lapon) különösen kiemeli azt, hogy Németországban a tanárok s a privátdocensek egymás közt megosztják az oktatás terrenumát, s az egyik pótolja a másiknak tanítását (»one supplements the other's teaching«). Ime ez a magán-tanári intézménynek valódi alapeszméje, ez adja meg annak az ő jelentőségét! Kérem most már a Congressus előadójától: hogyan felel meg ő magán-tanári hivatásának? mivel pótolja, mivel egészíti ki ő azon oktatást, melyet a diplomatikai collegiumoknak hallgatói tőlem nyerne? talán az oklevélmásolási gyakorlatokkal? Nos hát biztosíthatom a Congressus előadóját, hogy az oktatásnak ily elemi functiójáért még nem habilitált a Bölcsészeti Kar soha senkit! Az ő működési tere tehát észszerűen nem is lehet más, mint épen az a »sublimior diplomatika«, melynek előadását ő éntölem várja: e nélkül a sublimior diplomatika nélkül az ő magán-tanárságának nincsen értelme,

nincsen létjoga! Ennyit a sublimior diplomatika előadásáról egyetemünkön.

A következőkben az iránt nyilatkozik a Congressus előadója, hogy azon ominosus phrasis »valljuk be őszintén, hogy jelenleg is főbb vonásaiban úgy áll a diplomatikai szakoktatás egyetemünkön, mint ahogy állott száz évvel ezelőtt« ezen phrasis nem személyemre, hanem a tanszéknek mostoha viszonyaira vonatkozik. Már hogy ő miképen értette az idézett phrasist, azt természetesen csakis ő tudhatja; ennek megállapítására egyedül ő illetékes: *de hogy azután mások hogyan értették az idézett szavakat, — annak megállapítására ő legkevésbé sem illetékes.* Annyit mondhatok, hogy jóakaróim felháborodással hallották, felháborodással olvasták jelentésének szóban-forgó passusát, és úgy vélekednek, hogy az a másik phrasis, hogy t. i. tankönyvem »egészen a mostani diplomatikai irodalom színvonalán áll«, hogy ez a phrasis — mely az előbbinek mintegy correctivuma látszik lenni — szakasztott olyan *rhetorikai figura*, amilyen Shakspeare Julius Caesarjában is előfordúl, azon jelenetben, amelyben Antonius a római népet Brutus és Cassius ellen lázítja, — izgató szavait a »Brutus derék, becsületes férfiú!« phrasissal szakítva meg több ízben.

Ezek után a diplomatikai rendszerekre tér át a Congressus előadója. Visszaélnék e folyóirat olvasóinak türelmével, ha szörzálhasogató fejtegetéseit nyomról-nyomra fognám követni: hogy milyen tudományos beccsel bírnak ezen fejtegetések, azt egy-két példából is felismerheti az olvasó. Először is Gatterer rendszere ellen újítja meg támadását: aminek nincsen semmi értelme; miután Gatterer rendszerét nem védi senki, — és miután én magam is pálczát törtem felette tankönyvem első füzetének 57-ik lapján. — Azután az én állítólagos »új rendszeremről« szól, — ami nem egyéb ráfogásnál; miután én már több ízben kijelentettem, hogy én egyáltalán nem töröm a fejemet holmi új rendszer felállításán: én a diplomatika különféle alkatrészeit csak csoportosítom, még pedig oly módon, amint azt az opportunitási tekintetek nálunk megkívánják.

Az én csoportosításom ellen először is azt hozza fel a Congressus előadója, hogy »nem eléggé tudományos ok az oklevél valamely részét, a miről egyik-másik csoportban szólni nem lehet, pusztán ezért egy harmadik csoportban tárgyalni.« Ezen állításának documentálásául példa gyanánt a *chrismont*-t hozza fel a Congressus előadója, és megró engem amiatt, hogy én a *chrismont*, mint aféle *invocatio symbolica*-t, az *invocatió*nál mondtam tárgyalandónak; azután pedig azt magyarázza meg nekem, (amit, mellesleg megjegyezve, már negyven év előtt is hallottak tőlem hallgatóim,) hogy a *chrismont* voltaképen sigla, Jézus nevének

kezdő betűje, »tehát — mint mondja — a siglák közt a diplomatikai írástanban tárgyalandó«, — nem pedig az invocatiónál (i. h. 901. l.). Lám! lám! mennyire cserben hagyta a Congressus előadóját az ő emlékező-tehetsége: *hát már nem tudja, hogy mit ért »A pannonhalmi apátság alapító okleveléről« készített dolgozatában a 164-ik s a következő lapon? Az imént idézett helyen háromszor egymás után mondja azt, még pedig egészen kategorice, hogy a chrismon »nem más, mint invocatio symbolica;« hogy tudott tehát enegen amiatt megtámadni, hogy én a chrismont, mint invocatio symbolica-t az invocatiónál mondtam tárgyalandónak. És hát nem mindegy-e az, akár az invocatiónál tárgyalja a tanár a chrismont, megemlítve egyszersmind azt is, hogy az — tekintve eredetét — sigla: akár a sigláknál tárgyalja a tanár a chrismont, megemlítve egyszersmind azt is, hogy az — tekintve jelentését — symbolica invocatio. Az olyan *meddő* szörszálhasogatásokról, amilyenekhez a Congressus előadója oly görcsösen ragaszkodik, vajmi helyesen mondja *Paoli*, hogy azok valódi bizantin controverziák, melyeket a tudományban mellőzni kell. (Programma 13. l.)*

A másik ellenvetése a Congressus előadójának az én csoportosításom ellen az, »hogy egy országnak vagy korszaknak kancelláriai praxisa nem egyéb, mint egy országnak vagy korszaknak diplomatikája; tehát bizvást elhagyhatjuk az írástanról, a kortanról és pecséttanról szóló fejezeteket, mert mindez bennfoglaltatik a kancelláriai praxis fogalmában.« — Erre a következőket jegyzem meg: a középkori oklevelek — tekintve provenientájukat — kétségtelenül mindig valamely kancelláriai praxisnak a productumai; ily szempontból tekintve tehát a dolgot, a kancelláriai praxis csakugyan mindent magában foglalna, ami csak az oklevelekre vonatkozik, — ez bizonyos: hanem azután az is épen oly bizonyos, hogy mindezeknek daczára is nincsen de facto halandó ember — a Congressus előadóján kívül — aki oly könyvet, melynek címlapján ez olvasható: »A középkor kancelláriai praxisa«, aki az ilyen könyvet teljes diplomatikának, diplomatikai compendiumnak fogná tartani. Az ilyen körmönfont logikát kineveti az élet; és épen azért legkevésbé sem kell attól tartani, hogy a »Kancelláriai praxis«-féle műszó vagy cím valakit meg fog tévesztetni. És nem gondolta-e meg a Congressus előadója, hogy a tudományokban minden lépten-nyomon oly műszókkal találkozunk, melyeknek tágabb és szűkebb jelentésök van? Azután nincsen-e számos olyan műszó, mely nem fejezi ki szabatosan az általa kifejezendő tárgyat, és melyet — jobb nem létében — mégis széltében használnak, mint például »indo-európai« nyelvek, amely műszó *latius patet definito*, vagy »indo-germán« nyelvek, amely műszó megint *angustus patet definito*? Sőt nem tapasztaljuk-e folyton-

folyvást az irodalomban még azt is, hogy ugyanazon címmel egészen különböző tartalmú munkák jelennek meg, — mint például Wailly palaeographiája (mely tulajdonképen teljes diplomatika), Wattenbach palaeographiája (mely csak írástan), Kopp palaeographiája (mely csupán a tyrói jegyekkel foglalkozik)? De tovább megyek; ám fogadjuk el egy pillanatra a Congressus előadójának álláspontját, és mondjuk ki azt, hogy igen is, ez a műszó »Kancelláriai praxis« annyit tesz, mint »diplomatika«: de hát akkor hogy adhatta a Congressus előadója 1885-ben megjelent művének ezt a címet: »A királyi Kancellária az Árpádok korában;« vajjon teljes diplomatika-e az imént idézett műve azon korszakra nézve, melyet felölel? ismerteti-e ebben az árpádkori királyi levelek írását, keltezését, pecsétjeit? de hogy ismerteti!

Valóban! ha nem a gáncsolódás viszketege a kulcsa mindannak, amit a Congressus előadója a budapesti diplomatikai tanárszékről s az én tanári működésemről irt és ír: akkor csakugyan nem lehet azt érteni, hogy ő a budapesti diplomatikai collegium concret viszonyai s az ezekből folyó *opportunitási tekintetek* iránt oly kevés fogékonysággal, oly kevés érzékkel bír. Én Oklevéltani Jegyzeteimnek mind a három füzetében többször rámutattam azon oportunitási szempontokra, tekintetekre, melyeket nálunk a diplomatika tanára — az oktatás sikerének kockáztatása nélkül — nem hagyhat figyelmen kívül: a Congressus előadója az általam megjelölt oportunitási szempontokat mindamelllett is teljesen ignorálja; s a budapesti diplomatikai collegiumot rendületlenül a bécsi »Institut« mértékével méri. Lássunk hát ezen állításomra is bizonyítékot. A Congressus előadója — Sickelnek »Die Urkunden der Karolinger« című monographiáját tartva szem előtt — megró engem a miatt, hogy én a diplomatikai kortant a diplomatika egyéb részeitől különválasztva, önálló füzetben adtam ki; mert miként mondja, »a datálási formula ép oly része az oklevélnek, mint az invocatio, az inscriptio, az arenga, a promulgatio; azt tehát ott kell tárgyalni, a hol ez utóbbiakat; s egy oklevéltan keretében csak annyit belőle tárgyalni, a mennyi az oklevelek dátumának, azon computusnak, melyen azok alapulnak, teljes megértésére szükséges.« Ezeket mondja a Congressus előadója; hanem azt azután nagy bölcsen elhallgatja, hogy a bécsi Institutban egészen külön collegium tartatik a chronológiából, még pedig az előkészítő-cursusban; aminek természetesen az a következménye, hogy aki a bécsi Institutban adja elő a diplomatikát, annak csakugyan »nem kell a kortanból többet tárgyalni az oklevéltan keretében«, mint amennyi — az előadásainak substratumát képező oklevél-csoport tekintetéből — a dátumnak teljesebb megértésére *pótlólag* még szükséges. Így áll a dolog Bécsben; de nem így áll az Budapesten. A

budapesti egyetemen, amióta én látom el a diplomatikai tanszéket, még soha senki sem tartott collegiumot a kortanból; aminek megint az a természetes következménye, hogy amíg a bécsi intézetben az oklevéltan tanára egész biztonsággal számíthat arra, hogy hallgatói a kortanból tartott specialis collegiumban a szükséges előismereteket a megelőző tanévben már mind elsajátították: addig *énnekem egészen ab ovo kell kezdenem a dolgot*; mert az én hallgatóimnak épenséggel nem volt soha és ma sincsen semmi alkalmuk a kortanból csak a legegyszerűbb előismereteket is elsajátíthatni. Sickel tehát jó lélekkel tehetette azt, hogy az »Urkunden der Karolinger« című diplomatikai monographiájában az általa feldolgozott oklevél-csoportnak, t. i. a Karolingok okleveleinek chronologiai momentumait csakis a következő paragraphusokban tárgyalta, u. m.: die Datierungsformel, die Zeitmerkmale im allgemeinen, die Regentenjahre, die Indictionen, Actum und data, die Indictionen in den Diplomen Ludwigs; — ennyi t. i. az egész és nem több, amit Sickel a kortanból az említett monographiájába átvett. Hogy Sickel így járt el, — az bizonyára nagyon helyes volt; mert ugyan hogy is vehetett volna fel ő diplomatikai *monographiába* egy teljes (bár legrövidebbre szabott) kortant? De viszont, nem követném-e el én a legnagyobb hibát, ha Sickelt majmolva s a Congressus előadójának fent idézett inpraktikus tanácsára hallgatva, — *a diplomatikai alaptanból tartott előadásaimnak keretében hallgatóimnak nem adnék többet a kortanból, mint amennyit Sickel adott belőle az ő diplomatikai monographiájában!* Hiszen ha én is úgy járnék el, mint Sickel, akkor az én hallgatóim a hazai oklevelekben előforduló chronologiai adatok közül (az indictión kívül) *egyetlenegyét sem tudnának feloldani*; minthogy ezen chronologiai adatok feloldása a római naptár ismerete nélkül, az egyházi naptár teljes szerkezetének ismerete nélkül, szóval mindannak ismerete nélkül, amit én Oklevéltani Jegyzeteimnek harmadik füzetében összeállítottam — még csak el sem képzelhető.

Amit a diplomatikai kortanról mondtam, ugyanaz áll a diplomatikai írástanra nézve is; minthogy egyetemünk taurendjében külön palaeographiai collegium éppen úgy nem szokott előfordulni, amint nem fordul elő külön kortani collegium. Az 1881/2-ki tanév elején a Congressus előadója hirdetett ugyan collegiumot a palaeographiából, csakhogy (fájdalom!) nem akadt egyetlenegy hallgatója sem e tárgyra. Ez a kétségbevonhatatlan tény szolgáljon válaszul, illetőleg czáfolatúl a Congressus előadójának azon invectívájára, melyet Catoi szigorral következőleg formuláz a »Századok« 899-ik lapján: »Ha valaki egészen tudományának él, e tekintetben nem fogja a collegiumok látogatottságának csökkenését a tudományba bemélyedés akadályául feltüntetni.

Az ily érv magában hordja ítéletét«. Hát én úgy vélekedem, hogy a collegiumok látogatottsága — éppen a tudomány szempontjából — nem egészen fitymálni való dolog, mint ahogy azt a Congressus előadója állítja; mert ha a tanárnak nincsen hallgatója, akkor bizony — ut figura docet — »a tudományba bemélyedés«, vagyis a szóban-forgó specialis esetben a congressusi előadónak palaeographiai tudománya *épenséggel semmi gyümölcsöt sem teremhet a hazai közművelődésnek*; s az olyan »tudományba bemélyedés«, mely a concret viszonyokat s az ezekből folyó opportunitási tekinteteket nem veszi számba, az ilyen »tudományba bemélyedés« nemzeti kulturánkra nézve örökké csak *holt tőke marad!* Úgy bizony!!

Most már a bécsi Institutban divó criteria externa interna-féle rendszer apotheosisára tér át a Congressus előadója — ünnepélyesen kijelentve azt, hogy ez a rendszer a legjobb, a legczélszerűbb, a legjogosultabb, a legtermészetesebb és a legtökéletesebb. Már ha én csakugyan Gatterer rendszerének követője volnék, akkor én mindjárt véget vethetnék e vitának azzal, hogy egyszerűen ráolvasnám a Congressus előadójára saját szavait, melyek 1878-ban megjelent munkájának 155-ik lapján található, (melyekre azonban ő már nem látszik emlékezni), amely szavak pedig így hangzanak »*Sickel felosztása lényegben nem tér el a Gatterer-félétől*, de könnyebben átérthető, mi előnyét az előbbi fölött biztosítja«: ha tehát Sickel felosztása (vagyis a criteria externa interna-féle rendszer) »*lényegben*« csakugyan nem tér el a Gatterer-félétől, akkor ugyan miért tant de bruit pour une omelette? miért ront neki oly hévvel Gatterer rendszerének? de éppen mert én nem vagyok Gatterer követője, éppen mert az én csoportosításom nem Gatterernek módosított rendszere, — épen azért nem térek ki a vita folytatása elől. Tehát a criteria externa interna-féle rendszer csakugyan az egyedül helyes rendszer a diplomatikában? tehát ez a rendszer egyetemes érvényességű rendszer volna e tudományban? A Congressus előadója igen is ezt vitatja; ámde mestere Sickel nem úgy vélekedik mint ő: halljuk hát, mit mond Sickel erről a tárgyról. *Sickel* a diplomatika tárgyalásában követendő rendszerről szórul-szóra így nyilatkozik: »*(es) kann sich auch für die Lehre von einem speciell abgegrenzten Urkundenvorrath eine Gliederung des theoretischen Theils ergeben, welche von der für allgemeine Diplomatik oder für eine andere Specialdiplomatik aufzustellenden abweicht.* Und somit bespreche ich in den folgenden Abschnitten die Charaktere der Karolingerdiplome OHNE DAMIT EIN ALLGEMEIN GILTIGES SYSTEM VORSCHLAGEN ZU WOLLEN« (die Urkunden der Karolinger, I. 56. lap). Mily egészen

más beszéd ez, mint a Congressus előadójának nagyhangú phrasisa, melylyel a szóban forgó rendszert az egyedül helyesnek nyilatkoztatta ki. Hát nem azt mondja-e Sickel, hogy a specialis diplomatikában olyan »Gliederung«, azaz olyan tagosulás, olyan felosztás, olyan rendszer válhatik szükségessé, amely eltér azon rendszertől, melyet az universalis diplomatikában, vagy valamely más diplomatikai monographiában kell követni? Nem azt mondja-e Sickel, hogy ő nem állít fel egyetemes érvényességű rendszert (»allgemein giltiges System«), — a rendszer szó alatt természetesen nemcsak azon schemát értve, amely szerint ő a Karolingok okleveleit elemezi, hanem monographiájának egész oekonomiáját, egész tárgyalási módját is értve? *Hát nem hazudtolják-e meg Sickelnek a tolerantia szellemétől áthatott szavai a Congressus előadójának az infallibilitás érzetétől áthatott azon állítását, hogy a criteria externa interna-féle rendszer »az egyedül helyes rendszer« a diplomatikában?* De Sickel a fentebbi idézetben még azt a nagy igazságot is kimondotta, hogy a diplomatikai munkák Gliederung-ját, vagyis a bennök követendő rendszert egyenesen a diplomatikus által tárgyalandó diplomatikai anyag (Urkunden-Vorrath) szabja meg. Sickelnek ezen elvéből indulva ki, azon kérdés előtt állunk most már, hogy a két — egészen különböző tárgyú — diplomatikai collegiumban, t. i. a bécsiiben s a budapestiben, milyen rendszert kövessen az illető tanár? Erre a kérdésre, az előrebocsátottak után, nem nehéz megadni a feleletet. Minthogy minden diplomatikai munkában, amint Sickel mondja, oly rendszert kell követni, mely »durch die Natur des speciellen Objectes angezeigt wird«, azaz oly rendszert, amilyent a diplomatikus által tárgyalandó diplomatikai anyag szab meg; a bécsi Institutban pedig a tananyagot, a substratumot a specialis diplomatikának valamely homogen oklevél-csoportja szokta képezni, mely substratum azután a tanárnak vizsgálódásaiban és előadásaiban egyenesen fonalul szolgál: ez okon az ilyen diplomatikai monographiákban s az azokról tartott collegiumban a criteria externa interna-féle rendszer kétségtelenül a legtermészetesebb rendszer, sőt már maga az előadások fonalául szolgáló anyag is erre a rendszerre utalja a tanárt; *de éppen azért, mert ez a criteria externa interna-féle rendszer szükségkép megköveteli azt, hogy aki ezen rendszer szerint ír vagy tanít, hogy az a tárgyalás substratumát képező oklevél-anyagnak fonalán haladjon folyton-folyvást írásban és tanításban, és ezt az anyagot a legapróbb részletekig dolgozza fel, — éppen azért e rendszer a diplomatikai alaptanban* (mint amely az egész hazai oklevélanyagra vagon folyvást tekintettel 1001-től 1526-ig), ebben a diplomatikai alaptanban, mely t. i. a budapesti diplomatikai collegium-

nak tárgyát képezi, minden eddig dívott rendszerek közt *legkevésbé volna czélszerű*; — mert amíg a speciális diplomatikának minden homogen oklevél-csoportja egészen alkalmas arra, hogy a tanár az ilyen oklevél-csoport fonalán haladjon előadásában: addig a hazai okleveleknek az a roppant nagymennyiségű és anynyira különböző tartalmú tömege, melyre a diplomatikai alaptanban a tanárnak reflectálnia kell, (habár e reflectálás csak per summos apices történhetik is), — *ez a rengeteg oklevélanyag absolute nem alkalmas arra, hogy a tanár ezt az egész oklevélanyagot oly módon használja előadásainak fonalául, mint ahogy például Sickel az ő idézett nagy monographiájának elkészítésében fonalúl használta a Karolingok okleveleit*: s a criteria externa interna-féle rendszernek forcirozása a diplomatikai alaptanban magát ezt a szóban-forgó rendszert lényegéből fogná kiforgatni. Ennyit a budapesti diplomatikai collegiumban követendő rendszer kérdéséről.

A következőkben arról ad nekem oktatást a Congressus előadója, hogy tévedek, midőn azt hirdetem, hogy az oklevelek belső és külső tulajdonairól szóló tan a diplomatikával egykorú, mert azt nem Mabillon állapította meg, hanem Rassler volt felállítója 1711-ben. Épen megfordítva áll a dolog: *a Congressus előadója téved, midőn engem e miatt megleczkéz*; üsse csak fel Mabillon Supplementumának 4-ik lapját, e lapon a következő passust olvashatja »non me fugit, praeter has probationes, quae *intrinsecas* dici possunt, alias esse *extrinsecas*! De e dologban mégis csak az a legszebb, hogy *már megint nem tudja, mit irt régebben*; üsse csak fel a saját könyvének 161-ik lapját, e lapon azután ezt olvashatja: »az újabb diplomatika visszatért a Mabillon s rendtársai által fölállított külső és belső ismertető jelekhez«; ipsissima verba! Bizony csak szép dolog az a következetesség!!

Az én diplomatikai collegiumomról szólva a kicsinylő kifejezéseknek, engem discreditálni törekvő insinuatiónak gazdag phrasaeológiáját tárja ki a Congressus előadója az olvasók előtt, — elmondva nekik azt, hogy az én collegiumom a magyar oklevél-tannak csak legelemibb, csak encyclopaedikus ismereteibe képes bevezetni; elmondva azt, hogy az a tudományos alap, melyet én hallgatóimnak nyujtok, a mai kivánalmakat tekintve, egy kicsit mégis csak kevés; elmondva azt, hogy ahol oly ember kezében van a diplomatikai tanszék, aki »nem látja át a magyar oklevél-tan és tanítása teljes reformjának szükséges voltát, ott haladás nem is remélhető«, stb. stb.; és jegyezzük meg jól, hogy mindezeket csak »a tudomány érdekétől vezéreltetve« mondja el a Congressus előadója az olvasóknak! — — — Hej Uram! Uram! Congressusi Előadó Uram! bárcsak odajutottak volna már a dolgok, hogy legalább azt mondhatnók el: nincsen a hazában oly történet-tanár,

nincsen oly levéltári-tisztviselő, aki ne tudna annyit a magyar oklevéltanból, mint amennyit Horvát Árpádtól tanulhattak és tanulhatnak diplomatikai collegiumának legszorgalmasabb, legbuzgóbb hallgatói! *Csak hogy ma még meglehetősen messze vagyunk ám attól, hogy csak ennyit is elmondhassunk!*

Befejezésül még arra az insinuatióra kell reflectálnom, mely a Congressus előadójának cikkén vörös fonál gyanánt huzódik végig, és melynek értelme az, hogy az én kezeimen nem fordultak meg eredeti oklevelek. Ezen insinuatióra kettőt jegyzek meg; az első megjegyzésem az, hogy nem ismerem el azt, hogy létezzék a föld kerekiségén bárki is, aki tudhatná, mennyi eredeti oklevél fordult meg az én kezeimen; amire nézve legyen elég arra utalnom, hogy én Horvát Istvánnak személyes felügyelete alatt és az ő közvetlen és folytonos vezetése mellett képeztem magamat e tudomány-szakra: ilyen kalauz mellett pedig eredeti oklevelek dolgában is csak lehetett látni valamicskét. Am mutasson nekem a Congressus előadója az én Oklevéltani Jegyzeteimnek három füzetében csak egyetlenegy tételt, csak egyetlenegy passust is, melyről azt lehetne mondani »íme, ha több eredeti oklevél fordult volna meg a kezén, akkor ezt nem mondaná, vagy legalább nem így mondaná ezt a dolgot! Bizonyos vagyok benne, hogy nem fog ilyen passust mutathatni! — A második megjegyzésem pedig ez: föltéve, de meg nem engedve azt, hogy az én kezeimen csakugyan nem fordultak meg eredeti oklevelek, — ismétlem, hogy »föltéve, de meg nem engedve ezt«, — ugyan mit bizonyítana ez a körülmény? Vajjon azt, hogy én nem lehetek a diplomatikában szakember? A Congressus előadója által insinuált ezen körülmény korántsem fogná ezt bizonyíthatni: hanem azt igen is *czáfóhatatlanul bizonyítja már maga ezen insinuatio is, hogy a Congressus előadója sem Schönemannt, kit a »nagy« Schönemannnak nevez, sem pedig Sickelt, kit mesterének vall, nem tanulmányozta elég behatóan; mert ha kellőleg tanulmányozta volna őket, akkor nem mondhatná a szóban-forgó cikkében azt, hogy az »az én titkom«, hogy miként lehet eredeti oklevelek vizsgálata nélkül az oklevéltan tudományát előbbre vinni; mert akkor bizonyára fogná tudni, hogy ezt a »titkot« mind Schönemann, mind pedig Sichel már rég megfejtették; akkor fogná tudni, hogy ezen »titoknak« fényes revelatióját Heumann Jánosnak, a Commentarii de re diplomatica Imperatorum ac Regum Germanorum tudós szerzőjének irodalmi munkálkodása képezi! Heumannról ugyanis ezt mondja Schönemann: *Heumann hatte keine Gelegenheit Originalurkunden bey seiner Arbeit einzusehen* (I. 122.); hasonlókép mondja Sichel is: *Heumann bot sich keine Gelegenheit archivalische Studien zu machen und Urschriften kennen zu lernen* (I. 37.) (halljuk!): és*

mindamellet Schöнемann is, Sickel is a legnagyobb elismeréssel nyilatkoznak Heumann érdemeiről; Sickel névszerint — ismeretve Heumannnak említett munkáját — ezt mondja róla: In allen diesen Theilen seines Werkes *documentierte Heumann in glänzender Weise* (halljuk! halljuk!) *seine Befähigung zu diplomatischen Arbeiten* (38. l.); az illető paragraphus cziméül pedig egyenesen ezt írja Sickel: Fortschritte der Diplomatie, *besonders durch Heumann* (36. l.), — és kiemeli Sickel (amit vajmi üdvös lesz figyelmére méltatnia a Congressus előadójának,) hogy az *oklevelek jogi tartalmának* (»*Rechtsinhalt*«) *kellő méltatása által Heumann túltett még a nagy Mabillonon is*, vagyis Sickel saját szavait idézve, er ist selbst einen Schritt weiter gegangen als der Meister der Diplomatie! Nos, hát én úgy vagyok meggyőződve, hogy engem már nem is érhetne nagyobb tisztesség, nagyobb kitüntetés, mint amilyen érne akkor, ha nekem a magyar diplomatika történetében csak megközelítőleg is oly díszes helyet jelölnének ki az utókor szakférfitai, amilyent a német diplomatika történetében Heumann János elfoglal. — az a Heumann János, akinek kezein eredeti oklevelek nem fordultak meg soha! — Bizony, bizony! si tacuisset, philosophus mansisset a Congressus előadója! ¹⁾

Nagyon sok az, amiről még szólanı óhajtanék; de nem akarván visszaélni sem a szerkesztőség, sem az olvasók türelmével, — véget vetek ezen polemiának; véget vetek annál is inkább, mert olyan ellenféllel — kinek (miként olvasóim láthatták) valódi szenvedélye a kákán-csomót-keresés, a logomachia — olyan ellenféllel vitatkozni nem lehet; az mindig fog találni egyes kifejezéseket, egyes szókat, melyekbe belekapaszkodhatik; ámde a tudomány az ilyen meddő szörszálhasogatások által nem nyer semmit: ez okon én e polemiát részemről befejezettnak nyilvánítom!

HORVÁT ÁRPÁD.

¹⁾ A Congressus előadójának az én tanári és írói reputációm ellen intézett folytonos támadásai késztetnek engem arra, hogy olyasmit is fölemlítsek itt, ami tulajdonképen csak az én személyes ügyem; de mindamellet irodalmi érdekel is bír. A dolog, melyet fölemlítendőnek tartok, a következő: 1885. június 2-ki dátummal levelet kaptam Sienából Czink Lajos okleveles tanártól, diplomatikai collegiumomnak két éven át igen szorgalmas és igen szép tehetségű hallgatójától; e levél iratásának czélját a következő sorok értetik meg az olvasóval: »A télen Rómában a Bibliotheca Vallicellianában egy palaeographiai cursusban voltam szerencsés részt vehetni. Bemutattam a tanároknak a Nagyságod által kiadott 26 facsimilet, nem különben a 3 megjelent füzetét is. Az igazgató felhívott, hogy értekezsem Nagyságoddal a csere lehetősége és módoszatai iránt. Van t. i. a nevezett cursusnak 14 darab facsimiléje a VII. századtól a XII-ig s a publicatiót még

mindig folytatják. Az igazgatóval sikerült oda vinnem a dolgot, hogy a Nagyságod által közölt facsimiléért hajlandók a 196 forintot képviselő 14 facsimilét átengedni.« Czink Lajosnak e lelkes soraira én azt válaszoltam, hogy minthogy én e facsimilét a tanteremben még csak el sem bírnám helyezni, — ne mulasztja el a kedvező alkalmat és eszközölje az annyira előnyös cserét a saját javára. — A következő (1886-iki) év május havának közepén azután egy könyvet kapok Rómából, melynek czíme ez »Sommario brevissimo delle lezioni di Paleografia tenute nella nuova Scuola Vaticana l'anno 1885, dal, Can. Isidoro Carini, 8° Roma, 1886 ;« e könyvnek szerzője a tudós Carini Izidor, pápai levéltárnok és római kanonok, ki a számomra küldött példánynak ezimlapjára ezen rendkívül megtisztelő dedicatiót írta sajátkezűleg : »Monsieur Horvath Arpad, maître célebré de Paléogr. et Diplom. hommage de I. C.« Ime ez volt hatása a Czink Lajos által bemutatott »Oklevéltani Jegyzetek« három füzetének s a második füzethez tartozó Oklevélhasonmások Gyűjteményének! Már kérem, az a körülmény, hogy egy oly distingvált állásban levő külföldi tudós, mint Carini kanonok úr, magyar író, — kit ő nem látott soha, és akit valószínűleg nem is fog látni soha, egy olyan magyar író, — ki (küldeményének vétele előtt) Carini úr létezéséről nem is birt tudomással, és akinek nincsen is módjában Carini úrnak bármí csekély szívességet vagy szolgálattal tehetni ez életben, — egy ilyen magyar író, egészen motu proprio ily kitüntetésben részesíteni indíttatva érezte magát pusztán csak a neki bemutatott munka alapján: ez a körülmény, ez a tény úgy hiszem bizonyít annyit, hogy e munka szerzőjének mégis csak magasabb színvonalon kell állania, mint amilyen őt látni véli a Congressus előadója. De hiszen (fogja mondani a Congressus előadója) Carini egy szót sem ért magyarul, hogy nyomhatna tehát az ő szava bármily keveset is a latban? Semmi kétség, hogy Carini egy szót sem ért magyarul; de igen is érti a latin, a francia, az olasz, a német, az angol idézeteket, — és látja, hogy könyvemben minden állítás, minden adat külföldi idézetekre vagyon, alapítva; látja, hogy a diplomatika irodalma úgy fel vagyon dolgozva, amint azt még nagyszabású külföldi munkákban is csak vajmi ritkán tapasztaljuk, és meg kellett győződnie arról, amit a »Revue Historique« referense Oklevéltani Jegyzeteim második és harmadik füzetének bemutatásakor a következő szavakkal mondott el: »Solidité des assertions corroborées par la citation des sources; emploi des ouvrages les plus récents; confrontation et critique des opinions divergentes M. Horváth n'a rien omis pour rendre les nouveaux fascicules dignes de leur aîné. A cette profonde érudition l' auteur joint une merveilleuse lucidité d' exposition.« (Lásd: Revue Historique, onzième année, tome XXXI. Mai-Juin 1886, a 230. s köv. lapon.) — Az elismerésnek ilyen nyilatkozatai tökéletesen megnyugtattak engem az írást, hogy az én tanári működésem legkevesébbé sem képezi akadályát a diplomatika fölvirágzásának hazánkban, mint ahogy azt a Congressus előadója a szóban-forgó ezikkben oly szívós kitartással iparkodik elhívetni az olvasó-közönséggel!

VÁLASZ A »NÉHÁNY ÉSZREVÉTEL«-RE.

Merőben ellentétes két irány képviselőinek nézeteit egymással kiegyenlíteni, egyiket a másik állításainak elfogadására bírni, a vita jelen stádiumában, mely az objectív állásponttól egyre távozik, hiába való szó-szaporítás volna; azért jelen válaszbomban a helyett, hogy ismételném előbb kifejtett érveimet, melyeknek erején a t. cikkíró úr semmit sem gyöngített, magam is óhajtván a vita végét, csak egy-két megjegyzésre szorítkozom.

Magántanári működésem megtámadása kapcsán, a t. cikkíró úr bebizonyítani véli, hogy a sublimior diplomatika művelése csak a docens tiszte lehet. A tananyagnak ezen felosztása, melyel magának tartja fenn az oklevéltan encyclopaedikus tárgyalását, évről-évre ugyanazt, míg a docensre háritja a folytonos haladást, újnak teremtését, szóval a sublimior diplomatikát: ép oly *kényelmes* reá, mint *megtisztelő* a docensre nézve; ez utóbbinak lévén szerinte hivatása a tudományt előbbre vinni. Hogy így értette-e azt az idézett Arnold, ám ítélje meg akárki.

Kancelláriai praxis alatt csak az a processus érthető, melyen az oklevél a petitiótól kezdve a megpecsételéig, a traditioig keresztül ment; ebben pedig benn van az egész oklevéltan fogalma. Nem én vagyok a következtelen,¹⁾ a ki »A kir. kancellária az Árpádok korában« című könyvemben ezen institutióknak csak fejlődését adtam elő (van ugyan benne egyébről is szó), mert többet a cím nem ígért; hanem az, a ki »Kancelláriai praxis« czíme alatt e praxisnak csak *egy* ágára terjeszkedik ki. Soha sem mondtam én azt, hogy a »Kancellária« szó fogalmában benn van az egész diplomatika; hanem hogy a »kancelláriai praxis« fogalma magában foglalja az egész oklevéltanét. Tehát a diplomatika egy alszakára választott elnevezés nem a legszerencsésebb, mert keve-

¹⁾ A többször reám olvasott következtelenség dolgában a Rassler Mabilion és Sickel-féle felosztást, a chrismonokat stb. illetőleg nem akarván a szót szaporítani, kérem az általam most és régebben írottak figyelmes átolvasását.

sebbet nyújt, mint ígér. »**Diplomatikai** kortan« (ez címe cikkíró úr könyvének) viszont csak annyit foglaljon magában, a mennyi az oklevelek keltezésének *teljes* megértésére szükséges. Hogy aztán a tanár mi mindenre terjeszkedjék ki előadásában, arról e pontnál nem szóltam semmit. Azon csoportosításról volt egyedül szó, melyet a cikkíró úr munkájában követett.

Az oklevelek külső és belső tulajdonairól szóló tan további méltatásába nem bocsájtkozom; elég annyi, a mennyit róla írtam. Egy — mondhatni — általánosan, a diplomatika legelső tekintélyei által elfogadott rendszer a cikkíró úr gáncsai daczára sem szorul az én védelmemre. De kénytelen vagyok a cikkíró urat arra figyelmeztetni, hogy Sickelnek általa idézett mondata, miszerint rendszerével, illetőleg a tárgy felosztásával nem akar általánosan követendő mintát felállítani, egészen másra vonatkozik, nem pedig a külső és belső tulajdonok tanára. Vonatkozik az azon beosztásra, azon fejezetekre, melyek szerint a Karolingok okleveleit tárgyalja. Természetes, hogy az Arpádok okleveleinél más schémára lesz szükségünk, másra megint az Anjouknál, mint a minőt Sickel a karolingi oklevelekre felállított; mind ennél azonban megtarthatjuk igen kényelmesen a külső és belső tulajdonok szerint való csoportosítást. Ezen, a kutató diplomatikus előtt könnyű probléma megoldásának persze legfőbb akadály, mint cikkében maga is mondja: »hogy a ki ezen rendszer szerint ír vagy tanít, . . . az a tárgyalás substratumát képező oklevél-anyagnak fonalán haladjon folyton-folyvást írásban és tanításban.« — Tehát e rendszer folytonos kutatást, haladást igényel; ez a hátránya.

Szívesen elismerem, hogy cikkíró úr kezén Horvát István életében sok oklevél fordult meg; de el fogja ismerni, hogy az akkori és a mai ismeretek közt óriási a különbség. — Minthogy pedig felhatalmazott arra, hogy az Oklevéltani Jegyzetek három füzetében mutassak ki oly tételt, csak egyetlen egy passust is, melyről azt lehetne mondani: »íme, ha több eredeti oklevél fordult volna meg a kezén, akkor ezt nem mondaná, vagy legalább így nem mondaná« — ám jó; élek e felhatalmazással.

A Bevezetés 30. lapján a cyrographumokról szólóban fel-
említi, hogy: »külföldön van rá példa, hogy a betűk helyett maga a cyrographum szó vagy más szók jegyeztettek a példányok közé.«
A szerző nem tudja, hogy erre hazánkban is van példa, s ez Felicianus esztergomi érseknek 1134. évi oklevele, melynél a hártya balszélére (tehát nem fönt vagy lent) egész hosszú mondat iratott, melyet a hártya hátlapján folytattak. Az oklevél eredetije a zágrábi érseki levéltárban van.

Szintén a Bevezetés 31. lapján olvassuk, hogy nálunk híres a sz.-mártoni főapátságna igen régi két chartulariuma, t. i. a

liber ruber és liber niger. A liber nigert *igen régi* chartulariumnak nevezni nem lehet, mert azt a XVIII. század elején írták. Ellenben fel lehetett volna említeni a XIII. századi liber ruber mellett a zágrábi XIV. századi Liber privilegiorumot és a Liber B. Mariae V. de Topusco-t; hisz összes chartulariumainkat e három képviseli.

A Diplomatikai Irástan 35. lapon jegyzetben idézi Horvát István megjegyzését az *i* és *y* betűk feletti pontokról, hivatkozással sz. Lászlónak 1082. veszprémi oklevelére. Ez oklevél nemcsak nem XI. századi termék, de a XIII. század közepe előtt nem iratott, s tartalmilag is interpolációval teljes. Egy pillantás annak a veszprémi káptalan levéltárában őrzött állítólagos eredetijére, meggyőzte volna szerzőt, hogy arra, mint XI. századi termékre, hivatkozni nem lehet.

Elég egyelőre ennyi. Ezek is meggyőznek arról, hogy még oly kis igényvel fellépő munkában, mint az Oklevéltani Jegyzetek, sem ment föl az odavágó irodalom alapos ismerete az eredeti oklevelek vizsgálatától. Ha a cikkíró pusztán az oklevelek tartalmának, tehát belső tulajdonaiknak vizsgálatára szorítkozik, akkor elérhet annyit, a mennyit Heumann bámulatra méltó szorgalommal elért; de a külső tulajdonok terén sem facsimile, sem nyomtatás nem pótolja az eredetit.

Végül őszinte örömmel kell kifejeznem, hogy az Oklevéltani Jegyzetek citatumaí Carini urat (mert egyebet nem értett belőlök) hízegő elismerésre készítették; mindenesetre bizonyítja, hogy Carini úr udvarias előzékeny férfiú; de mégis nagyon sajnálható, hogy az általa felajánlott és 194 forintot képviselő facsimilét a cikkíró úr tanszéke gyér apparatusának gyarapítására el nem fogadta. Ha még ily ritkán kínálkozó alkalmat is visszatutasítunk, ne csudáljuk a tanszék felszerelésének szegényes voltát.

Ezzel részemről is befejezem a vitát, bízva abban, hogy a jövő tán nemsokára úgys eldönti, mely irány és mely iskola hoz nagyobb hasznot oklevéltanunkra, melynek felvirágozását, azt hiszem, mindketten egyformán óhajtjuk.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A Heraldika vezérfonala. A M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága megbízásából írta Báró Ngáry Albert a M. Tud. Akadémia I. tagja. 9 színnyomatú s 13 fametszetű táblával és a szövegbe nyomott 86 ábrával. Budapest, 1886. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 4-rét, 291 lap. — Ára 5 frt.

Ha arra termett ember hévvel és odaadással szenteli munkásságát a tudomány valamely szakának s több évi tanulmánya eredményét bemutatja, az mindig olyan fog lenni, melyért neki a dologhoz értő, vagy az iránt érdeklődő köszönettel és elismeréssel adóz.

Ezen meggyőződés fog keletkezni azokban, a kik a boldogult szerző fennebb említett munkájának elolvasása után a könyvet leteszik, mert abban a hazai és külföldi heraldikai adatoknak oly dús halmazát találják folyékony, kifogástalan magyarságban egybefoglalva, hogy szinte kizártnak látszik az a feltevés, mintha lehetne valaki, a ki belőle újabbat, eddig ismeretlent ne tanulhatna. S ez szerzőnek annál nagyobb érdeme, mert mindenütt tények által vezeteti magát s azokkal vezeti olvasóját. Ez volt nálunk, emez meg külföldön, ezeket látjuk korábbi, emezeket meg későbbi időben, — körülbelől ez azon modor, a melyben tárgyal.

A történeti módszer ezen szigorú alkalmazása teszi szerző művét egyrészt tanulságossá, másrészt, mint például a bosnyákországi czimer kérdésénél (245 l.) meggyőzővé, míg a heraldikánál elengedhetetlen ábrákkal tanítása szemlélhetővé s ellenőrizhetővé válik: tényekkel áll sorompóba s az elmélkedést csaknem egészen mellőzi.

Didaktikus módszere kevésbé kielégítő: nem mintha minden lényegest nem ölelne fel, hanem azért, mert, mint ez vezérfonalnál alulírt nézete szerint szükséges, az alapfogalmak fejtegetésére, a műszavak értelmezésére kevés gondot fordít. Beszél például hasított, vágott czimerekről, pantallérokról, pólyákról stb., mielőtt megmagyarázta volna, mit kell azok alatt értenünk. Heraldikai műszavainkat eddigi rendezetlen és határozatlan voltukban hagyja, noha itt helyes nyelvrézékkel párosult tárgyismerténél fogva korszakot alkothatott volna.

E sorok írója nem vél elhúnyt jelesünk ellen véteni, ha a műnek ezen általa érzett hiányát őszintén feltárja.

Minthogy pedig alig van remény, hogy e mű hamarjában újabb kiadást érjen, bár kívánatos volna, hogy mennél előbb bővítve jelenjék meg, legyen szabad felhozni azt, mit alólrótt maga tarlózott össze s a minek ha nem fel-, de figyelembe vételét a heraldika híveinek s netáni újabb kiadónak ajánlani bátorodik.

A jelvényekkel ellátott pajzsoknak a rómaiaknál szokásban volt használatáról az idézett írókon kívül (16. l.) a Traján és Antoninus (Marcus Aurelius) oszlopain szemléltető domborművek s a »Notitia dignitatum« alatt ismeretes schematismus ábrái is tanuskodnak. Minden legiónak meg volt saját jelvénye, mely a legionárius pajzsán volt látható. A valószínűen klanszerkezetben élt dákoknak, mint Traján oszlopa tanúsítja, szintén meg volt saját klanjelvényük, melyet ők is pajzsaikon tüntettek fel. Az azonos jelvényű pajzsokkal bírók egy és ugyanazon legióba, illetőleg klanba tartoztak. Céljukat tekintve tehát ugyanazon rendeltetésük volt, mint a középkori czimereknek: az együvé- s hová tartozandóság felismerésére szolgáltak. A columna Antoniniana rómaiakon kívül markomannokat, quádokat s más barbarokat, köztük jazygeket és dákokat is, tüntet fel.

A Báthoryak czimeréről azt írja szerző s állítását az ábra igazolni látszik, hogy abban majd három (VI. tábl. 48. ábra Báthory István pecsége), majd hat ék (Orsz. lvt. N. R. A. fasc. 19. nro 81. Báthory Miklós országbíró pecsége) látható ellenékek nélkül (74. l.) Éknek tartotta e kiszögelléseket Wagner is Báthory István nádor czimerében. Hogy azonban e kiszögelléseket határozottan ékeknek mondjuk, azt a nézetekben tapasztalható ingatagságon kívül a II. Rákóczy Ferencz Emlékirataiban található ezen följegyzés tiltja: »A híres Báthoriház egyik ága Ecsedtől vette előnevét s e vár a családnak apámról való öreganyám (Báthori Zsófia) személyében történt kihaltával örökösödés útján szállt reánk. A Báthoriak czimerében *három sárkányfog* volt, ezen állat által körülszegélyezve. A *hagyomány szerint* mikoron a scythák e földön megtelepedének, egy az Opos nemzetségből való szittya vitéz egy sárkányt ölt meg e helyen, a hol azután e várat, vagy inkább házat építtette: mert csak néhány századdal később erősített az meg; s ama hőstettért a Bátor nevet nyeré. Emlékszem, hogy a kincstárunkban őrzött ritkaságok között láttam egy buzogányt, a melylyel a monda szerint Bátor Apos a szörnyeteget agyonütötte volna; azonban e fegyver kicsinysége igen kétségessé teszi a hagyományt.« (Ráth Károly és Thaly Kálmán 1866-iki kiadása 166 l.) Micsoda szörnyeteggel küzdött az Opos nemzetségből való szittya vitéz, azt bajos volna eldönteni; sárkánynyal bizonyára nem; való-

színién az ecsedi láp nádasában tartózkodó farkasokat irtogatta, melyeket sokaságuk és veszedelmes voltaknál fogva sárkánynyal jelképeztek. Csergheő Géza a sárkányfogakat farkasfogaknak mondja, melyből, minthogy állkapocsból állanak ki, értelmetlen véső szarvasagancsot is csinált (Turul III. 1885. I. f. 42. l. a mellékelt táblán 3-ik ábra és Arch. Ért. új folyam VI. k. 367. l.) De címereknél a sárkány, sárkányfog ép olyan kevéssé kifogásolható, mint a griff, szárnyas oroszlán, egyszarvú s azért legjobban lesz a családi hagyományt híven feljegyző Rákóczy Ferenczhez ragaszkodni. Egy ma is élő »Nemes Báthory család« címereben kék mezőben ezüstből való nővő hold látható (Báthory kir. járásbíró úrnál Czegléden); lehet, hogy ez is ama állkapocsból kiálló három fog variánsa. Határozott vélemény csak több Báthory-czimer egybevetése után lesz mondható s tán még kideríthető, ha vajjon a véső csinált-e a sárkányfogakból ékeket, vagy a legenda és fantázia az ékekből sárkányfogakat?

A közös címereknél (233 l.), mint a maga nemében páratlan intézkedés, felemlítendő volna Bethlen Gábor fejedelemnek Gyula-Fehérvárott 1629. július 3-án kelt, az erdélyi és partiumban levő református papoknak adott armalisa, melyet Keresztési József »emlékezetnek okáért« transumptumból szóról-szóra Naplójába irt.¹⁾ (Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-ik század végén. Keresztési József egykorú eredeti Naplója. Budapest, 1882. Ráth Mór. 108. l.)

Ezen levelet megerősítette a két Rákóczy és I. Apaffi Mihály fejedelem, a már nemességhez jutottakra és az erdélyi papokra nézve a Diploma Leopoldinum. Keresztési II. József császárral is szeretete volna megerősíttetni, de gróf Teleki Sámuel, a kit a közbenjárásra felkért, erre nem vállalkozott, mert: »most (1785.) épen oly idő van, melyben a király a nemeseket nem akarja

¹⁾ E levél szerint a nemesített papok s azoknak fiaik és leányaik a következő czímet kapták:

»Scutum videlicet militare erectum, coelestini coloris, in cuius campo sive area, leo dimidius ex nubibus tumultuantibus emergens, uno, sinistro, altari, removens Biblia; alteri, dextro pedibus anterioribus Angelus descendens, acinacem, cui ad latus sinistrum, haec verba aurea scripta leguntur: »Arte et Marte dimicandum«, praebere visitur. Scuto incumbentem galeam militarem contegit diadema regium, variis unionibus pretiosissimisque margaritis exornatum. A summitate vero galeae teniae, sive lemnisci hinc inde ad utramque scuti oram pulcherrime defluent, illud decenter ambiunt, et exornant; prout haec omnia in principio sive capite praesentium literarum nostrarum pictoris manu et artificio propriis suis coloribus recte et decenter depicta esse cernuntur.«

szaporítani.« II. Lipót király idejében az érdekelt papok egy része vette kezébe az ügyet s a diploma megerősítésének kieszközölése végett három tagú küldöttséget menesztett Budára, majd ismét Bécsbe, de eredményt kivívni nem tudtak. A követség tagja volt maga Keresztesi is, a ki említett naplójában e tárgyról bőven ír (230. l.). Ugyanezen Keresztesi 1787-iki feljegyzései között írja 163. l.: »hogy sok apróbb vármegyék uniót alkottak és régi pecsétjeik cassáltatván, egyforma pecséttel kezdettenek élni«, a mit különben szerző a vármegyei pecsétéről írva, mint II. József császár 1786. szeptember 1-én kelt rendeletéből folyt újítást fölemlít (87. l.). Az 1790. január 28-án kelt visszavonó és visszahelyező rendelettel a megyék a császári kényszer alól felszabadultak s az év május 1-jétől fogva ismét régi pecsétjeik használatára utasítottak. Biharvármegye közgyűlése már előbb elhatározta volt, hogy a régi pecsétet a Consiliumtól visszakeríti s ha nem adatnék vissza, újat metszet ily fölirattal: »Restitutum 1790.« (Keresztesinél 189. l.)

A szétszedett föliratú pecsétek közt (85. l.) említésre méltó volt volna az, a melyet Benkő József Közép-Ajtán 1783. márczius 14-én kelt levelében érint (gróf Mikó Imre: Benkő József élete és munkái, Pest, 1867. 274. l.) Ez a pecsét még azért is érdekes, mert fölirata magyar. A levélben Benkő a szász írókról ezt mondja: »A szász natiót állítják elébb való gradusunak volt-nak lenni, mintsem a Székely natiót; melyre hamissan hívják bizonyosságúl a Három natiók Petséteinek inscriptióját, t. i. hogy a magyar vármegyékején e volna: *Nemes Há-*, a Szászokén: *rom Nemzetből ál*, a Székelyekén: *ló Erdélyországa*.« És alább bebizonyítani igéri: »Hogy a Petsétek inscriptióját nem igazán citálják. Mert a régi Petséteken, *melyeket titkon láttam 1779-ben* az országos Archivumában a Főméltóságos királyi Guberniumnak, úgy találtam, hogy az említett Epigraphéből *egy betű is nincsen a vármegyék Petsétén*. A Székelyekén pedig van a kezdete, mert azon ezek olvastatnak: *ló Erdélyországa. Há-*, a Szászokén pedig: *rom nemzetből ál*.« E pecsétéről írja továbbá: »Kellene spanyol viaszba nyomva a régi Petséteknek formája, melyek is egy ládában állanak a régi Archivumban.« Ezen pecsétetek utóbbija, úgy látszik, a három nemzetnek Benkő által vitatott régibb uniója (1459.) után vétetett használatba s abból az újabbi unio (1538.) után maradt ki, a mikor a »Nemes« szóval megtoldott fennebbi legendán a három nemzet megosztozott; mert alig hihető, hogy olyan szász író, mint Seivert, soha nem létezett pecsétet idézzen. A Timeo Danaos-nak is megvan a maga határa. Egyébiránt akár Seivert, akár Benkő téved, vagy emlékszik helyesen, a szétdarabolt föliratú pecsétet Benkő idejében már csak hírből ismerték.

Ugyancsak Benkő említi a magyar nyelven írt tán legrégebb

heraldikát, Tsatári Jánosét, melynek czíme: *Ars Heraldica* vagy czímerekről való tudomány (gróf Mikónál id. h. 341. l.). Tsatári valószínűen debreczeni tanár volt s ily czímű művet is írt: »*Commentatio Heraldico-Critica de Insignibus R. Hung. et Principatus Transsilvaniae Heraldicis*«, továbbá két érmészeti művet, melyet Kapronczai Adám említ 1782-ben Benkőhöz írt levelében. Az *Ars Heraldica* és az *Ars Numismatica* kéziratban megvolt Benkő gyűjteményében is (u. o.) valószínűen ívrétben. Benkő neve a genealogiai és heraldikai íróké közé mindenesetre felveendő, mert sokoldalú tevékenységét genealogiai, heraldikai s sphragistikai adatok gyűjtésére is kiterjesztette, mint azt többek közt már idézett levelén kívül Közép-Ajtán 1791. apr. 7-én írt levelének utó-irata, gróf Bánffy Györgynek Kolosvárt 1791. október 3-án s gróf Teleki Lászlónak ugyanott 1791. október 8-án kelt ajánló levele kétségtelessé teszi (gr. Mikónál id. h. 302—304. l.; de v. ö. 119. l.).

A városi régi pecsétek közt említést érdemel Kecskemétnek az Anjouk korából való pecséte, melyet Horvát István (Tudom. Gyűjt. 1834. X. 125. l.) és részben az ő nyomán Hornyik János (Kecskemét város története I. 147. l.) ismertetett meg: »Láthatni e figyelemre igenis méltó óságon Szent Miklós püspököt, a város egykori védszentét, püspöksüveggel és püspöki pálczával fölkesítetve, mely utóbbinak alsó részéről *kecskefej* lógg le. A körülírat pedig ez: »S. (igillum) CIVITATIS DE KECHKEMETH.« Hornyiknál külön táblán látható úgy ezen, mint a városnak 1646. 1666. és 1848-ból való már magyar köriratú czímeres (a legutóbbi felül egyszersmind koronás), a kecskeméti szűcs-czéh 1591-ből való magyar köriratú és a róm. kath. egyház 1674-ből való latin köriratú pecséte, melyeknek az utolsó kivételével mindegyikében ágaskodó kecske (u. n. beszélő czímer) látható. A katolikus egyház pecsétén a kecske lépő helyzetben van.

A művészek czímeréről mondottakat (88. l.) megerősíti János mesternek, I. Lajos királyunk festőjének, a már szerző halála után Budán tavaly talált sírköve. (Leírta Szendrei János és Havas Sándor az *Archaeol. Ért. uj foly. VI. k. 281. l.* és több fővárosi napilap.) Művész-czímereink száma e szerint háromra emelkedik s bizonyoságot szolgáltat a mellett, hogy kedvező viszonyok közt hazánkban a művészetet mindig gyakorolták. A képző-művészet pártfogóit természetesen nem a kunyhókban, hanem a palotákban kell keresni s ott is csak szórványosan fogjuk őket találni, azért ismerünk ily keveset.

Rövid említést érdemeltek volna még az egyetemi, kollégiumi s egyéb testületi pecsétek, melyek közül csak az ötvösök czéhének jutott méltatás. A mit továbbá szerző szándékosan mellőzött, kelyheket, fegyvereket, szőnyeget s a műipar egyéb alkotásait, újabb

kiadásnál okvetetlenül figyelembe kell venni, mert ezeken pontosabban voltak a czímerek feltüntethetők, mint a pecséteken.

Mennyire alapos a mű egyik bírálójának, Csergheő Géza úrnak azon állítása, hogy szerző a Mayerfels és Hohenlohe által alapított új iránynak híve (Arch. Ért. új foly. VI. 361. l.) — cikkíró megbírálni nem tudja, de a maga részéről sajnósnak és károsnak tartaná, ha tudományunk ezen legújabbnak mondható ágában is idegen járszalagon vezetnénk magunkat, mikor épen az előtünk fekvő könyv számtalanszor figyelmeztet bennünket arra, hogy nemzeti sajtószereplésünk itt is voltak. A külföldi tudománytól elzárkóznunk természetesen itt sem szabad, de a szakítást a németekkel teljesen egyenrangú francziákkal és olaszokkal, a kik a tudomány ez ágának művelésére Bolognában még külön akadémiát is létesítettek, üdvösnek nem tarthatja. Ily irányban haladt szerző s ez mindenesetre a leghelyesebb.

BELICZAY JÓNÁS.

A német irodalom története Irta Heinrich Gusztáv. I. kötet. Budapest, 1886. kiadja a magyar tudományos akadémia. XV. 576 l.

A magyar tudományos akadémia az idegen nemzetiségek irodalmának a művelt magyar közönséggel való megismertetését egyik kiválóan fontos feladatának tekinti s azon van, hogy a nyugati népek irodalmát mennél világosabb és rendszeresebb, mennél mélyebre ható s mégis könnyen élvezhető előadásban ismerjük és tanulmányozzuk. A törekvés s annak eredménye nem maradhat hatás nélkül a magyar irodalomra sem. Egyfelől a vizsgálódás, a kutatás s a felfogás új rendszere, másfelől a formának bizonyos művészete teremt utánczókat, hogy ne is említsük azt a philologiai műveltséget, a mely bizonyosan nagyon számbavehetőleg halad ezen az uton, ha szinte lassan, észrevétlenül is. A franczia és angol irodalomtörténet, a melynek szép s correct magyar fordításairól Szász Károly és Csiky Gergely gondoskodtak, nemcsak azért érdekes és fontos, mivel a műveltség magas fokán álló s világtörténelmi nevezetességű népek gazdag s vezérszerepet vivő irodalmának fejlődését vázolja, hanem íróik egyéniségénél fogva is. Nisard és Taine mind a történelmi mult felfogásában, a tényeknek új világításba helyezett csoportosításában, mind kivált az egyes korok és személyek rajzában, mind a fejlődés egy-egy stadiumának az azt alkotó tényezőkkel való szoros viszonya élelemű kimutatásában oly szempontokra helyezkednek, a melyeknek helyességét elvitatni komoly embernek bajosan juthat eszébe. Nisard és Taine azonban sokkal inkább az eszmék és azok képviselőinek élesen kiszínezett rajzára törekszenek, mint az

egyes művek fejlődésének, elágazásának történeti előadására. Kivált Taine, a ki azt mondja, hogy néhány irodalmi emlékéért odaadna ötven kötet történeti munkát s oklevélgyűjteményt, éppenséggel nem törődik a philologia semmiféle követelményeivel. Ki is üzi vizsgálódása rendszeréből, mintha az irodalomtörténet csupán a rég letűnt századok rajza volna és semmi köze nem lenne az egyes művek fejlődésének, szétágazásának kutatásával, összevetésével.

Heinrich Gusztáv legújabb művének, *A német irodalom történetének* ez az egyik legnagyobb érdeme. Heinrich gazdag philologiai műveltséggel, széles alapokra fektetett készütséggel fogott műve megírásához s azon volt, hogy e tudomány legújabb vívmányai közül egyet se hagyjon értékesítés nélkül. Már régebben megírta könyvének egy-egy önálló fejezetét, a melyekbe most csak szorosan tudományos rendszert kelle hoznia s a hézagokat néhol-néhol pótolnia. Azt akarta, hogy a ki a német irodalom tanulmányozására szánja magát, könyvében együtt találja a leghitelesebbekül ismert adatokat s azok magyarázatát; hogy a ki bármely irányban tovább akarna buvárkodni, megkapja a szükséges utbaigazítást, a melynek segítségével aztán önálló tanulmányokat s buvárlatokat tehet. Azt akarta, hogy ha valaki felvilágosítást kíván nyerni egy-egy német irodalmi emlék multjáról, könyvéhez biztosra nyulhasson, mert ebben minden jelentős irodalmi emlék története föl van derítve nemcsak a mennyiben a német nemzetre tartozik, hanem a mennyiben összeköttetésben áll a többi európai népek irodalmával is. Teszem például, ha a híres *grál* mondáról értekezik, nemcsak a német feldolgozást fejtegeti, hanem kimutatja azt is, honnan származott a monda; mi volt alapja, lényege. Czáfolja az eddigi vélemények tarthatatlanságát. Sem spanyol, sem kelta eredetét nem fogadhatja el, de utal a legrégebb francia feldolgozásra, a mely meg ismét egy ismeretes keresztény legendára vihető vissza, mely »az egyházi symbolika körében mozog.«
Igy aztán világos lesz előttünk, hogy a híres mondának lényege a középkori egyház egyik legszentebb mysteriumainak középpontja. Semmit sem mellőz, a mi tárgya érdekességét növelheti, a mi a kutatás legújabb vívmányainak megfelel, a mi akár az adatok megállhatóságára, akár azok értelmezésére vonatkozik.

Másfelül azonban felöleli a számba vehető írók műveinek egész csoportját. S ez a munka másik nagy érdeme. Az újabb francia irodalomtörténet-írók csak azokat az írókat vonják tárgyalásuk keretébe, a kik egy-egy korszak legelső képviselői, a kik mintegy alkotják ama bizonyos kor irodalmát. A kisebb tehetségeket föl sem említik, vagy legfőlebb csillag alatt foglalnak össze egy egész csoportot. Mert a francia irodalom történet-

írók főleg egy-egy kor általános jellemezésére törekszenek. Már felfogásuk, rendszerük olyan, a mely kizárja az összes, vagy a nevezeteseb írók egész csoportjának részletes magyarázatát.

Heinrich nem követi példájukat. A legkiválóbb írók mellett a kevésbbé kiválóknak is elmondja működését, mert tudja, hogy egyben-másban ezek is előbbre vitték a költészet fejlődését, újabb-kori alakulását. A lovagi epika nagy mesterei: Heinrich von Veldeke, Hartmann von Aue, Wolfram von Eschenbach, Gottfried von Strassburg mellett nem hagyja említés nélkül ama műfaj kevésbbé ismeretes művelőit sem, mint: Heinrich von Freiberg, Fleck Konrád, Rudolf von Ems, Konrad von Würzburg stb.

A tárgyalás efféle módja mellett aztán mintegy kényszerítve van lemondani az olynemű jellemzésekről, a melyeneket az újabb francia irodalomtörténet-írók műveiben látunk. Heinrich kevésbbé törekszik arra, hogy a tárgyalása keretébe vont néhány irodalmi emlékből annak az egész kornak jellemzését adja; hogy összefoglalja élesen kiszínezett nagy vonásait, a melyek az egész kor küzdelmeit megvilágítják. Jobban szereti az egyes műveknek mindenütt külön-külön elmondani főbb sajátosságait, mint egy egész csoportot egyszerre megítélni. Nem azt értjük ez alatt, mintha például Heinrich egy-egy korszak politikai s társadalmi viszontagságaira nem fordítana elég gondot. E nélkül manapság semmiféle irodalomtörténeti munkát nem lehet megírni. De rá akarunk mutatni a felfogás és tárgyalás ama különböző módjára, a melyet Heinrichnél s az újabb francia irodalomtörténet-íróknél látunk. Ezek jobbára mindig figyelmen kívül hagyják egy-egy régi nemzeti monda rokonsági szétágazását, fejlődését, alakulását. Azt kutatják a műfajokon át, milyen volt a régi kor francziája, angola vagy németje? Mik voltak politikai s társadalmi intézményei, milyenek voltak szokásai, élvezetei, gyönyörei? Nem annyira a műfajok keletkezésére, mint inkább az azokat létrehozó nemzet fejlődésének magyarázatára törekszenek. Nem vitatjuk, mennyire indokolt a felfogásnak, a tárgyalásnak egyik vagy másik módja: de az bizonyos, hogy végelemzésében az sem kevésbbé fontos egy nemzet műveltségének megítélésében, honnan kölcsönözte e vagy ama műfaj, e vagy amaz ősnemzetinek látszó monda eredeti gyökérszálaikat; maga a nemzet alkotta-e, vagy a közös forrásból merített, vagy egy másik szomszéd nép tulajdonát tette magáévá, a melyet aztán saját egyéniségéhez alakított?

Nem kis érdeme Heinrichnek az, hogy a legújabb s leghitelesebb adatokat mindenütt összeegyeztetni igyekszik oly irodalomban, hol minden nagyobb történeti kérdésnek egész irodalma van; hogy ismereteinek gazdag készletével épen oly arányban van tárgyalásának s egész előadásának világossága, mint megfontolt

itéleteinek alapossága s correctsége. Ehhez járul a stíl tisztasága s átlátszósága, a nyelv élénksége, könnyedsége s piperétlen egyszerű komolysága, melyet csak egy pár esetben zavar meg az a néhány germanizmus, a melytől szinte alig menekülhet az író, mikor folyvást német forrásokból s művekből kell merítenie.

Ha ebből az első kötetből szabad következtetnünk a munka további részeire: úgy az bizonyára nagyon elősegíti az e tudománynyal foglalkozók ismereteit s egyike lesz a legalaposabb irodalomtörténeti könyveknek, a melyek minden nevezeteseb kérdésre nézve utba igazítanak s felvilágosítást adnak.

A most megjelent első kötet 8 fejezetre van osztva s a tárgyalás a XIII. század elejéig halad. A német nemzet legrégebb történetén kezdődik, a mely, mint minden népé, homályba burkolt, mythikus. Csakhogy a germán nemzetek kifejlődött nagy mythologiájának magyarázata és értelmezése egyike az irodalomtörténet legnehezebb kérdéseinek. Heinrich világosságot ügyezszik e nem eléggé tisztán kiboryolitott mythologiai szálak közé árasztani, a mi sikerül is neki, bár nekünk úgy tetszik, hogy a mint az amelung, nibelung és hegeling mythosról értekezik, a melyekből a németek későbbi nagyszerű epikája fejlődött, kissé tulterheli máshol mindig nyílt és könnyen áttekinthető előadását oly nemű közbeszúrt adatokkal, a melyek bár kétségtelenül a tárgy bővebb megértésére szolgálnak az e tudománynyal foglalkozókra nézve: határozottan rovására vannak a világos, könnyed előadásnak a nagy közönségnél. A mint később magukat a világirodalmi nevezetességű epikai műveket fejtegeti: már kerülni látszik a mythos magyarázatát, a mit előzőleg még némileg homályába burkolt a mythikus korszak tárgyalásánál.

A németek irodalomtörténete a XIII. század elejéig már egész sorát mutatja a legsikerültebb költői műveknek, a melyeknek magyarázatára s fejtegetésére nemcsak a tisztán történeti, de az aesthetikai ismereteknek is oly foka kívántatik, mely mindenhol önálló itéletalkotásra képesíti az író. Heinrich e két tudomány eszközét mindig egyesíti. Minden valamire való műnek elmondja történetét, rokonsági elágazását s mindegyiknek meghatározza aesthetikai becsét. Itéletében éppen úgy megbízhatunk, mint adataiban.

Ha valaki e szóban forgó kötetet végig olvassa s rövid párhuzamot akar vonni a német és magyar irodalomtörténet legrégebb kora között: két dolog ötlík önkéntelenül eszébe.

Egyik az, hogy míg a germán népeknek tökéletesen kifejlődött, nagyszabású mythologiájuk van: addig a magyarnak mind ebből alig van néhány foszlánya, a melyet a hagyományos nemzeti nagyság keresői az ősi dicsőség sugaraival öveztek körül, de

a melyből az elveszett világnézetet construálni majd teljesen lehetetlen. Heinrich maga nem mondja meg, — természetesen, mert nem ebből a szempontból tárgyalja a német mythikus korszakot — de előadásából nagyon kivehető, mi ennek leglényegesebb oka. A germánok szétszórt, nagy tért foglaló telepedése. Ha egy része meghódol is a kereszténységnek: más része még folyvást pogány, fejleszti az ősi hagyományokat s nem fullasztja el az erőszakos térítés, mint az összetömörült magyarságnál.

Másik, a mit a könyv futólagos áttekintése is önkéntelenül felidéz, az a nagy különbség, hogy míg a német nemzet a XI. XII. század elején költészetének már virágzó korát éli: a magyar nemzet legfőlebb néhány, az oklevelekben elvétve található eredeti magyar szó constatálásával kénytelen beérni, a melyek csak a nyelv történetében bírnak fontossággal s nincs közük az irodalomhoz. E virágzó korszak jellemzése és magyarázata nemcsak a tudósokra, de a nagy közönségre nézve is kellemes és hasznos olvasmány. A mutatványúl felhozott művek magyar fordítása is szépen, könnyedén folyó s mindenkép sikerült. Csakhogy szerettük volna az eredeti szöveget is mindenütt látni. Ezeket kár volt nem idézni, annál is inkább, mert azok, a kik a német irodalommal behatóan nem foglalkoznak, nem is érthetik fordítás után az őt német versalak schémáját.

Egyébiránt, mielőtt töredékes megjegyzéseinket Heinrich e kiváló művéről befejeznők: lehetetlen elhallgatnunk abbeli meggyőződésünket, hogy ha volt könyv, a melynek valamely élénken érzett szükség pótlása is osztályrészül jutott: úgy a Heinriché minden esetre ily hézagpótló munka. A *legelső rendszeres német irodalomtörténet magyar nyelven*, a melyet bizonyára szívesen olvasnak és tanulmányoznak mindazok, kik a német nemzet régi irodalma iránt érdeklődnek.

DR. VÁCZY JÁNOS.

Ranke Leopold v. Weltgeschichte. VI. rész. Zersetzung des karolingischen Reiches; Begründung des deutschen Reiches. 2 kötet. 1885. — U. az. VII. rész. Höhe und Niedergang des deutschen Kaiserthums. Die Hierarchie unter Gregor VII. 1886.

Ezek czímei ama nagy munka utolsó köteteinek, melyek amaz író szellemi hagyatéka gyanánt maradtak reánk, kit a kortársak a legelső történetíró ékes jelzővel szoktak elhalmazni. Őszinte megindulással olvassuk az utolsó kötet előszavában, mily megtagadásába, testi-lelki fájdalmainak leküzdésébe került a megtört tudósnak művét a hön óhajtott befejezéshez közelebb vinnie. Végre is a III. Henrik császárnak szentelt fejezet tollba mon-

dása közben e feljajduló szavakkal: »Inter tormenta scripsi«, kénytelen volt abba hagyni a munkát, melyet évtizedeken át szakadatlanul folytatott. — A csonkán hátrahagyott művet Dove Alfréd rendezte azután sajtó alá, a gyászoló család megbízásából, miben az elhúnytak titkára: Hinneberg Pál hűségesen segítette.

Mielőtt e két utolsó kötetről általánosságban szólnék, felemlitem a hazai történetre vonatkozó helyeket. A VI. 332. köt. lapján szóba hozza Ranke a magyarok eredetének vitás kérdését. Röviden jelzi mind Hunfalvy Pál, mind Vámbéry eltérő nézeteit, de a maga részéről nem kockáztat határozott véleményt. Tekintettel azonban Constantinus császárra, ki őseinket a bolgárok elleni háború alkalmával »turkok«-nak mondja, hajlandó a magyarok eleiben török rokonsági néptörzset látni. A bolgár háború elbeszélése közben Theophanes folytatója szerepel mint kalauz, bár Ranke másrészt Cedrenus-t is értelmes és jól értesült írónak ismeri el. Leo császár mint írónak jellemzésére felhossa szerzőnk, hogy orthodox keresztény író létére a magyarokban eszközt látott a bolgárok megfenyítésére, de hogy mind a mellett a meglepés egy nemével fogadta ama hírt, hogy pogány szövetségesei keresztény ellenfeleiket nem bírták végkép leverni, és hogy alig titkolt örömmel látta volt szövetségeseit Pannoniába távozni.

892-ben őseink immár a Nyugat ellen fordíták fegyvereiket. Arnulf császár, ki Svatopluk-nak szláv hatalmát saját erejével megtörni nem volt képes, vállvetve a magyarokkal, véget vet ama Nagy-Morvaországnak, mely különben az összes szláv világ feletti hatalommal dicsekedhetett volna. Az Arnulf és a magyarok közötti érdekközösségen alapuló szövetkezésnek részletei nem ismeretesek ugyan; mindamellelt kimondja Ranke, hogy a fenyegető szláv hatalom megsemmisítése »a legfontosabb események egyike, mind az általános, mind a német történelem szempontjából ítélve.« Ranke, ellentétben számos német történetíróval, a magyarokat nem tekinti a német birodalom elvi ellenségeinek, noha bevallja, hogy a németeknek őseinknél veszedelmesebb és hevesebb ellenséget a történelem nem ismer. Azon fordult meg akkoriban Közép-Európa sorsa, valljon fog e sikerülni az új, vad és harcias jövevények kalandvágját megtörni és velük a nyugot-európai keresztény műveltséget megkedveltetni. Egyelőre azonban, (így folytatja szerzőnk), erre nem is lehetett még gondolni. Elmondja aztán meglehetősen részletesen a főbb kalandok történetét. A 899. évi olaszországi hadjáratra vonatkozólag ő is elveti Liudprand mesés jelentéseit, mely helyett inkább a nonantulai krónika elbeszélését fogadja el hitelesnek. A Velence ellen intézett támadásra nézve (jun. 29-én. Az év kétes. 899? 900?) elmondja, hogy az apály és dagály tüneménye is közreműködött e kaland sikertelenségében.

Déli Németországban ellenben őseink, egyéb sikertől eltekintve, a fontos fekvésű Lauriacum-ot foglalták el. 906-ban a szláv dalmincziaiak meghívására Szászországban is termettek; egy évvel később pedig megverték bajor Liutpold hadát. A főhatalomért versengő német törzsek viszálykodásai egyengették e diadalok útját. — 908-ban véget vetettek a thüringiai Ostmark-nak; 909-ben a sváb herczegség földjét látogatták meg első ízben, 913-ban azonban a szövetekezett bajor-sváb hadaktól megverettek.

Nem folytatom az egyes kalandozások felsorolását. Csupán a *Riade és Augsburg melletti két nagy csatáról* kockáztatok néhány szót. Ranke az elsöre vonatkozólag Widukint adatait fogadja el hitelesekkül, a csata napját pedig (az Annales Weingartenses nyomán) márczius 15-ére teszi. Sajnálja, hogy ilyen fontos eseménynek színhelyéről az egykori német írók nem hagytak reánk pontosabb leírást. A ttérvén Augsburg ostromára és a lechmezei csatára, Ranke is a Vita Udalrici-t fogadja el vezérlő forrásnak. A csata leírásában egyetért különben Giesebrecht és Dönniges leírásaival. Nagy horderejű eseménynek mondja e csatát, a mennyiben I. Ottó császár ugyanakkor mérte a magyarokra e döntő csapást, midőn ezek Franciaországot, Itáliát, Németországot és Konstantinápolyt mondhatni *egyszerre* fenyegették, a miért is I. Ottót Európa mentőjének nevezi.

Szerzőnk elmondja azután (Liudprand nyomán), hogy XII. János pápa segélyül hívta a magyarokat Nagy Ottó ellen és csodálkozik azon, hogy a nagy tudományos *Hergenvöther* bibornok »Egyháztörténeté«-ben (I. 603) erről hallgat. A quedlinburgi birodalmi gyűlésre menesztett magyar követség felemlítésével és Nagy Ottóra mondott panegyrikus-sal fejezi be Ranke az I. Ottónak szentelt fejezetet és egyúttal a VI. kötetet.

A VII. kötetben hasonlóan több helyen szól hazánkról. Így a IV. fejezetben (56. l.), melyben a magyar királyság alapításáról és szervezéséről megemlékezik. Felemlíti többi között István és Gizella házasságát és hogy mikép iparkodott Piligrim püspök hamis oklevelek alapján fenhatóságát az új magyar egyházra is kiterjeszteni.

A Szilveszter-féle bullának hitelességét illetőleg, tartózkodik Ranke nézetét határozottan nyilvánítani; csak úgy mellesleg jegyzi meg, hogy a bulla több kifejezése közel jár az akkori uralkodó eszmékhez. Ellentétben számos történetiróval, III. Ottó császárt és Szilveszter pápát teljes egyetértésben tünteti fel a lengyel és magyar egyház alapítása dolgában és távol van attól, hogy Szilveszterben Ottó-nak — »Mefisztó«-ját látná. A későbbi magyar-német háboruszkodásoknak kevesebb tér jut. Felemlíti még, hogy a Salamon királynak segélyére siető német hadosztályok »az

ország kapuja» nevű szorosban verettek meg. Harczias Nordheimi Otto-nak bajor herczeggé történt kineveztetését pedig arra vezeti vissza, hogy Agnes özvegy császárné Bajorországot a magyaroktól féltette. — IV. Henrik császár halálával és V. Henrik kezdeteivel véget ér a kötet.

A külföldi történet keretébe vágó fejezetekben a dolog természetére szerint sokkal több, éles szemmel kifürkészett új dolgot meg nézetet találunk, mint a magyarokról szóló gyér számú fejezetekben. E helyen azonban fel nem említhetem azokat. Csupán azt az egyet akarom kiemelni, hogy Ranke a II. Ottó ellen irányuló arab-byzanci szövetségről szóló hírt, (melyet arab krónikások alapján Amari hozott először forgalomba), a mesék országába utasítja.

Attérek a szóban forgó műnek általános megbeszélésére. Különösen az utolsó kötetben nagyon is meglátszik, hogy szerző azt az emberi élet legszélsőbb határán írta. Alig találjuk már e kötetekben ama híres, művészi lehellettől mintegy megelevenedett arcképeket, melyek Ranke többi műveinek legcsodáltabb részleteit képezik és melyek az elragadt olvasóban ama érzetet ébresztik, mintha valamely gyönyörű arcképcsarnok tárulna fel szemei előtt. E tekintetben, ismétlem, a két kötet mögötte maradt a megelőző köteteknek. Szól ez kivált III. Ottó halvány és elmosódott jellemzéséről, mely pd. Gregorovius ország-világ csodált jellemzésével még távolról sem állhatja ki a versenyt. A fölötte sokszor ismétlődő szakasz-bekezdések több helyt modorossá teszik az elbeszélést. A VII. kötetnek második felében azonfelül több hely nem egész világos, a mint ezt különben maga Dove az előszóban kiemeli. Az előbbi kötetek bírálói kifogásolták volt a túlságos sok kritikai jegyzetet; e két utolsó kötetben, különösen a 7. kötetben, a jegyzetek száma csakugyan tetemesen alább szállott. A byzanci fejezetekben nélkülözzük Hirsch: »Byzantinische Studien« művének fel-émlítését. Még feltűnőbb, hogy Ranke Czirill szláv apostolról az illető helyen nem emlékszik meg. — Hogy Ranke egyes népek nemzetgazdászati és társadalmi fejlődését vagy épenséggel nem, vagy csak futólag érinti: e lényeges hiba Ranke olvasói előtt már ez előtt is ismeretes vala. Szintoly ismeretes, hogy kimért tárgyilagosságtól vezérelt tolla csak ritkán talál kifejezést a bűn bélyegzésére. Mig első műveiben, így »a pápák történeté«-ben, itt-ott még is csak találunk erkölcsi felháborodásnak nyomaival, későbbi munkáin a közöny hangja vonul végig. Régebben és ujabban ezt természetesen sokan zokon vették és legjelesebb tanítványa, Sybel maga szükségesnek látta kiemelni, hogy Rankéban koránsem hiányzott a jó és igaz iránti rokonszenv és érzék. Csak műveiben nem tudta vagy nem akarta az emberi kebelben rejlő érzelmeket ébreszteni.

Annyira beleéli magát hősei helyzetébe, hogy egy csomó enyhítő körülmény felhozása mellett elfelejti a megfelelő szót kimondani. Cromwell eljárását épen oly higadt felfogással igazolja, a melylyel I. Károly törvénszegő kormányát kíséri. Medici Katalin jellemzésére körülbelül ugyanazon nuancokat használja, mint bármely más fejedelemasszony jellemzésére. A Bertalan éji mészárlásról meg oly hangon ír, mintha valami udvari vadászatról volna szó. Még német történelmi műveiben is egyforma hangon szól a különböző fejedelmekről, olyannyira, hogy pd. Nagy Frigyes és II. Frigyes Vilmos királyok szerinte jóformán ugyanazon egyéni tehetségekkel bírtak!

Ugyanezen szempontból szemlélte egész nemzeteknek szereplését is. Ugyanazon hangon szól valamely, a történeti szinpadról hősiezen lelőő népről, mint annak barbár hódítóiról, miért is ellenfelei azt fogták Ranke-ra, hogy ő mindig a túlélőnek ad igazat. — E két utolsó kötetben hasonlóan pártjára kel néhány selejtes uralkodónak, mint pd. Jámber Lajosnak, Együgyű Károlynak és II. Lothárnak. Hasonló védelemben részesül több megvesztegetett pápai legátus. — A »Világtörténet« első köteteiben, így pld. a zsidó, továbbá az assyr-babyloni történetben Ranke, orthodox szempontból kiindulva, az ékiratokon nyugvó új adatokat egyszerűen mellőzte. A későbbi kötetek az újabb kutatások eredményeinek felhasználását illetőleg kifogásra nem szolgáltatnak okot.

Nagy baj továbbá, hogy a munka ára (73 forint) oly magas, hogy egyelőre a »Világtörténet« nem válhatik közkinccsé. Azzá csak akkor leend majd, ha a kiadó cég azt az »összes munkák« olcsó sorozatába felveendi, mire azonban, mint hallatszík, egyelőre még nincsen kilátás.

Hogy Ranke-nak ez utolsó kötetei is felmutatják sok tekintetben a mesteri kéz alkotását, szinte fölösleges behatóbban bizonyítgatni. Mindenben a világtörténeti háttért kidomborítani; az egyes nemzetek és az emberiség története közötti titokszerű kapcsolatot feltüntetni; kimutatni ama befolyást, melyet egyes kimagasló egyéniségek korukra gyakoroltak; mindenekelött azonban a kútfők bámulandó biztossággal való bírálgatása és az elképzelhető legnagyobb olvasottság: mindezen előnyök Ranke valamennyi művének és így e két kötetnek is közös tulajdonságai.

A fentebbi megjegyzésekkel korántsem akartam a nagy tudós érdemeit kisebbíteni avagy az iránta való kegyeletet sérteni. De szükségesnek tartottam e kifogásokat őszintén kiemelni, a mennyiben az átszenderült mester ama elkapott tanítványai, kik, noha csak azt sajátították el, »wie er sich räuspert und wie er spuckt«, mégis a Ranke ellen emelt, bár legkisebb kifogásban is már fölségsértést látnak. E tekintetben Ranke maga sokkal

szerényebb nézeteknek hódolt. Soha tudását illetőleg - - bármily rengeteg volt is az — túlszigázott önérzetet el nem árult, munkatársai és kritikusai iránt pedig mindvégig barátságos hálával és elismeréssel viseltetett. Jellemző adatként felhozhatom, hogy cseppet sem habozott az olasz történetre vonatkozó korrektúriveket átnézés és esetleges kijavítás céljából Reumontnak átküldeni. Mily kicsinyes e tényekkel szemben fanatikus bálványozóinak eljárása. kik pd. Macaulay-t, mivel ez Ranké-t alkalmilag a »nagy« történetírók sorából kifelejtette, a történészek sorából végkép akarják kitörölni. — Ennyit álláspontom igazolására.

A bel- és külföld, első sorban saját királyának tiszteletétől környezve, boldog családi viszonyok között és anyagi gondoktól teljesen menten élhetett a nagy tudós önválasztotta nemesi jelige: »labor ipse voluntas« értelmében magasztos feladatának, műveinek sorát fáradhatatlan munkakedvvel utolsó lehelletéig szaporítván. († 1886. május 23.) Alig van Európában tudományos társulat, mely őt hódolatának jeléül tiszteletbeli tagnak nem választotta volna. Művei eredetiben avagy fordításokban a földkerekség minden nevezetesebb könyvtárában fellelhetők. Túlélte — és ebben rejlik varázshatásának egyik oka — túlélte összes versenytársait, ellenfeleit és kritikusait, míg másrészt nagynevű tanítványaiban az általa hirdetett kritikai irányelvek fennmaradtak. Tudománya, munkaereje, kritikai lángesze és alkotó szelleme minden időre a legfényesebb emléket biztosítanak számára a világirodalom csarnokában.

MANGOLD LAJOS.

KÜLÖNFÉLÉK.

EGY KIS IGAZÍTÁS.

A »Századok XVII-ik évfolyamának april 15. és május 15-én 1883-ban megjelent füzetekben *Jakab Elek* urtól két közlemény jelent meg a görgényi várról és kastélyról, melyre még akkor bátor voltam egy rectificáló észrevételt tenni. Közelebbről levéltáromban kutatva, kezembe akadt *János Zsigmond király Görgényről tett donatiója Békés Gáspár részére*. Ezen okirat alapján két észrevételt vagyok bátor ujjalag tenni.

Az első szól *Békés Gáspár komornyikságáról*. Az ajándéklevél erre vonatkozó része így szól. »Nos Joannes Secundus dei gratia electus rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, Quod nos dignum habentes respectum fidei, integritatis, fideliumque servitiorum fidelis nostri *magnifici Gasparis Békés de Cornyát cubicularii nostri*« stb. Az igaz, hogy a cubicularius szót a XVI. és XVII-ik században komornyiknak fordították; de verba valent sicut numi. Komornyik alatt ma egyebet értünk: adjuk hát vissza értelmét azzal a szóval, mit a cubicularius ma jelent: t. i. kamarás szóval. Különben is e szavakból világos, hogy itt nem egy komornyikról van szó, magnificentusnak komornyikot nem czimeztek s épen ezért a *cubicularius* elnevezést helyesebb kamarásnak vagy udvarnoknak fordítani, mint komornyiknak. E donatio azért is érdekes, mert annak további tartalma *Békés harczy érdemeit* kiemeli és dicséri.

Második észrevételem e donatióból, idézett helység nevére vonatkozik. A czikkíró úr *Körtvefáját* a donatióból »Kortélyfalvá«-nak olvassa, tévedésből, mert a donatióban e helység betűről betűre így van írva »Ceörtwelfaÿa«. Az előbbi időkben sem nevezték e helységet falvának, mindig fája volt. Az egész donatio igen jól olvasható és jól conservált állapotban levéltáromban fellelhető.

BR. BÁLINTT JÓZSEF.

KEMÉNY JÁNOS FŐKOMORNIKSÁGA.

Kemény János »Önéletírása« 305. lapján említi, hogy a fejedelem őt a meghalt Mikó Ferencz helyébe már 1636-ban akarta főkomornikjává tenni, s 1637. februárban e tisztet végre át is adta, s Kemény megjegyzi, hogy nem is vette volna fel különben, »hanem maga kezével írott szép commendatoriát és assecratoriát ada az fejedelem stb.« Hogy Kemény minden részletében a teljes igazságot írta itt, igazolja az alább következő két levél. Érdekes még benne, hogy itt Keményt »bükösi« előnévvel írja a fejedelem, mint különben ez ezen korban többször előfordúl. A másik, mi e leveleket érdekessé teszi, hogy ezen korból rendkívüli kevés a fenmaradt oly kinevezési okmányoknak száma, melyeket a fejedelmi kancellária adott ki.

I.

Nos Georgius Rakocy dei gratia princeps Transilvaniae partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes, damus pro memoria, hogy mi megtekintvén az mi becstületes hívtünknek, bükösi Kemény János uramnak fogarasi várunk főkapitányának ez hat esztendőnek elforgálása alatt s kiválképpen ez elmúlt esztendőbeli aemulusink ellen való hadi expedíciókban s egyebütt is igen hűséges forgolódását, szolgálatját, kibent elhittük, ezután is állhatatosan meg fog ő kegye maradni, conferáltuk ő kegyének az főkomornikságnak tisztét számadatlanul (azon fizetéssel, az minemű szegény Mikó Ferencz uramnak volt szegény megholt fejedelem idejében komornikságára). Asscuráljuk azért ő kegyét ez levelünk által, hogy soha mi sem ő kegyétől, sem maradékitól, successoritól, legatariussitól, atyjafiútól ez tisztviselésről számot adni nem kívánunk s ne is tartozzanak számadással, sem az utánunk leendő fejedelmeknek, sem egynek, sem másnak ne tartozzék számot adni, hanem attúl in perpetuum immunis és absolutusok legyenek, kinek nagyobb bizonyságára adtuk ez kezünk írásával és pecsétünkkel megerősített assecratoriánkat ő kegyének s mindazoknak, kiket az befoglal. Datum in arce nostra Fogaras, prima die Februarii anno 1637.

II.

Én bükösi Kemény János adom tudtára mindenkinek, mivel az én kegyes uram TT. kegyelmességéből méltóztatott engemet promoteálni az főkomornikságnak tisztére számadatlanul, esküszöm az élő istenre, ki etc. hogy ez hivatalban is ő nagának s több reám bizatandó dolgokban is híven igazán tökéletesen szolgálom, barátjának barátja, ellenségének ellensége leszek, sem jó, sem gonosz szerencsében ő naga hűsége alól el nem állok, minden ártalmára való dolgoknak nem csak ellene igyekezem álla-

nom teljes eröm, tehetségem szerint, hanem még idején korán értésére is adok ö nagának, javadalmi többíteni, mintsem kevesbíteni igyekezem, vigyázván, mindenekben csak azokra állok (kik) ö nagának javára, becsületének, életének előmenetelire s megmaradására kívántatnak, s valamiket ö naga velem fog communicálni, kiknek secrete kell lenni, azok nálam eltemetve lesznek s azokat ö naga engedelmé s akaratja nélkül ki sem jelentem. Mindezeknek megállítására s beteljesítésére engem maga is az teljes szent háromság isten úgy segéljen és úgy adja lelkem idvösségét.

(Mindkettő fél fél iv papíron, Rákóczy György saját kezű fogalmazványára, orsz. levéltár.)

Közli: PETTRÓ BÉLA.

EGY TITKOS LEVÉL TÖRTÉNETÉHEZ.

A Történelmi Tár 1880-ik évfolyama 630-ik lapján közöltem Bethlen Gábornak egy Balassi Ferencz portai követéhez küldött titkos levelét Vác feladása ügyében. A levél eredetije tenyéрни papirosra írva a gróf Telekiek marosvásárhelyi ltárában őriztetik. Behajtásáról, nagyságáról látszik, hogy a posta titokban vitte azt el s ügyelt, hogy illetékes kezébe ne kerüljön.

Most ennek a levélnek egy másik eredetije került elő, épen oly kicsi, mint az első, úgy behajtva s hasonlólag Bethlen írása. Deák Farkas birtokában van, s ő közölte velem. Egy szó, mely a másik eredetiben ki van szakadva a közlésben ki van pontozva, itt olvasható: »mindazonáltal« máskülönben betűről betűre meg-egyezik vele. Látszik tehát, hogy Bethlen két külön példányban küldte el, bár az exhibita szerint egy posta Nicolaus Karvasi vitte el mind kettőt. Nevezetes, hogy a Deák levelének török hátirata is van, mely Szilády fordításában így hangzik: »Bethlen Gábor erdélyi fejedelem s magyarországi király saját kezével írott s pecsétével ellátott levele, melyet Vác várában tartózkodó Balassi Ferencz nevű portai főkövetéhez intézett.«

Ez mutatja tehát, hogy ez a levél török kézben is járt.

Sz. S.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT.

Társulatunk f. é. márcz. hó 3-án másodsor tartott közgyűlést ez évben, hogy az Ipolyi Arnold halálával megüresedett elnöki széket betöltse. A társulat tagjai szép számmal jelentek meg a közgyűlésen.

Báró Kemény Gábor másodelnök megnyitván az ülést, az alapszabályoknak az elnökválasztást meghatározó 21. §-a felolvasása után felhívja a közgyűlést a szavazásra, szavazatszedő-bizottságba kijelölvén br. Orbán Balázst, Kammerer Ernőt és a társ. jegyzőjét. A titkos szavazólapok beadatván, összeszámítottak a szavazatok (összesen 81), melyekből nagy többséggel br. *Kemény* Gábor választatott első elnökké.

Br. Kemény Gábor meghatva mondott köszönetet a társulatnak, a benne helyezett bizalomért. Nagynevű elődje: Ipolyi helyét úgy betölteni, mint ő tevé, — úgymond — nem érez elég erőt: de azt ígérheti, hogy idejének nagy részét, a mit eddig másnemű elfoglaltatása vett igénybe, ezután a társulat érdekében fogja érvényesíteni. Nyilvános pályáját azzal kezdé, hogy nagy előszeretettel foglalkozott a történettudománnyal — most az activ politikától visszatérni óhajt törekvései első eszményképehez, s élete hátralévő részét a történettudománynak s mindenekfelett társulatunknak fogja szentelni.

A közgyűlés lelkes éljenzéssel fogadta választott elnöke ez enuntia-tióját.

Elnök most már az ő választása következtében megürült másodelnöki szék betöltésére hívta fel a közgyűlést. A beadott 83 szavazatból Pulszky Ferenczre esett 39, gr. Széchen Antalra szintén 39 szavazat, míg öt szavazat Wenzel és Fraknói között oszlott meg. Így abszolút szótöbbséget (42) senki sem nyervén, elnök az alapszabályok értelmében a legtöbb szavazatot nyerők között újabb szavazást tűzött ki. A másodsori szavazásnál szótöbbséggel gr. *Széchen* Antal választatott másodelnökké.

Ezután *Nagy* Gyula ama kérdést veté fel, hogy a gr. Széchen másodelnökké választása következtében megürült választmányi tagsági hely ne töltessék-e be most? E választás azonban a következő közgyűlésre halasztatott.

Következtek a felolvasások. *Bunyitay* Vince vá. tag: A hitújítás történetéből olvasott fel egy érdekes részletet, mely a Századokban fog megjelenni.

Thaly Kálmán több becses oklevelet mutatott be, melyeket Farkas

Balázs orsz. képviselő hozott fel Szabolcsvármegye némely levéltáraiból. A bemutatott oklevelek legnagyobb részét a *Lövey* család levéltárából valók s a *Lövey*, *Jászay*, *Makray* családokat, Szabolcsot, Szathmárt, Bereghet, Szilágyot, Zemplént és a Jászságot illetik. — 7 hártya és 53 papír oklevélből áll a gyűjtemény, 1335-től 1704-ig. Robert-Károly, Nagy-Lajos, Zsigmond, Albert, Hunyady János, Mátyás, II. Ulászló, II. Lajos, János királyok, Báthory és Rákóczi fejedelmek, Lorántffy Zsuzsánna, Apafy stb. levelei és a leleszi, egri és váradai káptalanok kiadványai.

Thaly bemutatja egyszersmind a Lövey család szép czímeres nemeslevelét s indítványozza, hogy az egyes levelek a szerint, hogy melyik korra vonatkoznak — adassanak át átnézés végett az illető korok specialis történetbuvárainak. *Thaly* szóbeli előadását nagy érdeklődéssel hallgatta a közgyűlés s köszönetet mond mind a levelek tulajdonosainak, mind Farkas Balázs orsz. képviselő úrnak, mind az értekezőnek, kinek indítványát egyhangúlag elfogadja.

Ezután Dr. *Szádeczky* Lajos társ. segédtitkár tett jelentést arról, hogy gr. Forgách István, Nagy-Szaláncz ura, szíves volt szóbelileg felajánlani, hogy a grófi család abaujmegyei *kemencei* levéltárát a történelmi társulat esetleg kiküldendő megbízottja előtt kinyitassa s a történelmi szempontból nevezetes okiratokat a társulatnak tudományos felhasználás végett rendelkezésére bocsátja. Társulatunk már a kassai kirándulás alkalmával bizottságot óhajtott kiküldeni a kemencei levéltár áttanulmányozására, de a grófi család akkori feje b. e. gr. Forgách Kálmán épen azon időben történt halála megghiúsította társulatunk ez óhaját. Igaz, hogy azóta a levéltár egyrésze családi depositumként a nemzeti muzeumba került, de ezenkívül is sok becses történelmi anyagnak kell még lappangania ama gazdag levéltárban. S ha tekintetbe vesszük a Forgách család nevezetes szereplését hazánk történetében, elkezdve Forgách *András* tárnokmesteren, a ki a Sajó melletti ütközetben is részt vett, — *Balázs*, a Nagy Lajos király családja hű embere, *Ferencz* nagyváradai püspök és történetíró, *Simon* dunán-ineni főkapitány, *Ferencz* esztergomi érsek, *Zsigmond* felsőmagyarországi főkapitány, *Adám* és *Simon* Rákóczi hadvezére s annyi sok más családtag kiváló országos szereplését: — mindenesetre örvendenünk kell, és hálás szívvel fogadnunk, ha a nemes grófi család levéltárát megnyitja előttünk.

Thaly Kálmán örömmel ragadja meg az alkalmat, midőn a gr. Forgách család levéltára megnyitásáról van szó, hogy felhívja a társulat figyelmét arra, hogy a kemencei levéltártól ő is sokat vár még, kivált a Rákóczi utáni korra nézve. Úgy tudja, hogy Majláth Béla tagtársunk, midőn a levéltár egyrésze a muzeumba deponáltatott, a levéltár anyagát csak a XVIII. sz. elejéig terjedőleg nézte át; pedig a XVIII. századból is sok becses historicumnak kell ott őriztetnie. Nevezetesen onnan remélné *Pálnak*, az egri püspöknek, továbbá a bujdosásban (1730-ban) elhalt Forgách Simonnak, Rákóczi tábornagyának még némely bujdosás kori levelezéseit előkeríthetni, azt hiszi továbbá, hogy az utolsó gr. *Berchényinek*,

Lászlónak is vannak ott levelezései, mert ő végső éveiben a gr. Forgáchok kassai házában lakott és halt meg 1835-ben, s a gr. Forgáchokkal szoros barátságban, összeköttetésben élt. A Kemenczén lakó gr. Forgách Sándor közlött is nem régiben Thalyval egy igen becses okiratot onnan a szathmári béke előtti időből. Kivánatosnak tartja azért, hogy a levéltár átnézésénél az illető megbizottak ezekre is legyenek tekintettel.

Majláth Béla kijelenti, hogy ő a levéltár átvételekor maga nézte át a levéltárt Kemenczén. De ő, utasítása értelmében, csupán az 1711-ig terjedő okiratokra reflectált. S addig is több oly oklevelet látott elősorolva az ottani indexekben, melyeket nem találtak meg a ládákban, sőt egész ládák is hiányoztak akkor. Ha ilyenek idő közben előkerültek, kivánatos volna, hogy azok is egyesítessenek a nemzeti muzeumban levőkkel.

Mindezek alapján a társulat köszönetet szavaz a gróf *Forgách* családnak a kemenczei levéltár felajánlott szíves megnyitásáért s megbizza az előadó társ. segédtitkárt, hogy adandó alkalommal a levéltárt tanulmányozza át s arról a társulatnak kimerítő jelentést tegyen.

Folyóügyekre kerülván a sor, a társulat jegyzője olvasta fel a pénztári számvizsgáló bizottság következő jelentését:

Tisztelt Választmány!

F. évi január hó 7-én tartott választmányi ülésből alólírtak az elmúlt 1886-ik évi pénztári kezelés és pénztári állás megvizsgálására küldetvén ki, feladatunkat f. évi febr. hó 8-ik, 9-ik és 10-ik napjain teljesítettük s a társulati pénztár könyv és a pénztári kimutatások bevételeinek és kiadásainak minden egyes tételét megvizsgáltuk s a mellékelt okiratokkal (utalványokkal és számlákkal) összehasonlítottuk.

A felszámításokat hibátlanoknak, a kiadásokat az utalványokkal, számlákkal összhangzóknak s általában a pénztári kezelést szabatosnak találtuk.

A pénztári forgalom 1886. decz. 31-én

összesen	21,642 frt 79 kr bevétellel és
	19,419 » 12 » kiadással

2223 frt 67 kr követelési egyenleget

azaz készpénzt mutatott.

Ezek után indítványozzuk, hogy az elnökség Balthazár Béla pénztárnok úrnak a szokásos évi felmentést kiszolgáltatni méltóztassék.

Mínthogy pedig a pénztárnok úr kezénél jelenleg 2000 forinton felül járó összeg áll rendelkezésünkre, bátorkodunk indítványozni, hogy a választmány 1000 frt névértékű papir beszerzését elhatározni s azt társulati tőkénkhez csatoltatni méltóztassék.

Melyek után maradtunk a t. választmány alázatos szolgálói

Budapesten, 1887. febr. 10-én.

Deák Farkas,
számvizsgáló.

Horváth Árpád,
számvizsgáló.

Évdíjas tagokul bejelentettek: *Dörre* Tivadar pénzügymin. hivatalnok Budán, *Tóth* Gyula r. k. s. lelkész Török Szent-Miklóson, a *szalaegezségi* casino, a *debreczeni* r. k. algymnasium, a *nagyőrözei* polg. isk. igazgatósága, az *újpesti* polgári iskola (aj. a titkárság), a *maros-vásárhelyi* casino (aj. Deák Farkas.)

Végül a pénztárnok terjeszti elő múlt havi számadását, mely szerint

bevétel volt	3,258 frt 15 kr.
kiadás	1,223 » 70 »

pénztári maradvány márczius hóra 2,034 frt 45 kr.

Ezzel a közgyűlés véget ért.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

— A HAZÁNK febr. füzeté a szokottnál változatosabb tartalommal jelent meg. A szabadságharcz történetéből ugyan (melylyel legszívesebben foglalkoznak memoire íróink) e füzetben is találunk két érdekes közleményt, u. m. *Hölke* Lajosét: a szabadságharcz végnapjairól és *Hegyesi* Mártonét: az első honvéd vadász ezredről; de több közlemény foglalkozik újabkori történetünk egyéb szakaszaival is. Így *Lehóczky* Tivadar: ama vallási mozgalmakról ír 1841-ből, mely Bereg megyében a végből indult meg, hogy önálló magyar nemzeti kath. egyház alakíttassék. *Szilágyi* István a Hóra támadás történetéhez közöl újabb adatokat Gyöngyösi Jánosnak Tordáról 1785-ben Gulácsi Gáborhoz írott levelei által, melyek a gr. Teleki Domokos és Szilágyi Ferencz Hóra lázadásáról szóló monographiáit több pontban kiegészítik. *Iványi* István, Szabadka és a Bácska történetírója: új Bodrog vármegye történetét nyújtja 1699—1717 ig. *Dudás* Gyula, a ki szintén Dél-Magyarország történetével foglalkozik előszeretettel: a tiszai koronai kerület történetét tárgyalja, elkezdve a tiszai határörvidék szervezésétől (1699.), annak visszakebelezéséig és kamarajavakká való átalakításáig (1751.). *Chernel* Kálmán: egy honvédszázados levelét (pongyelóki Róth Sándorét) közli 1850-ből. A Tárcaában dr. Váli Béla: Komárom ostromlása idejéből közöl egy érdekes levelet (1849. sept. 6.); *Czukus* László gróf Pálffy János levelét mutatja be gr. Desseffy tábornokhoz 1742. sept. 28-áról, a magyar insurrectióról. *Paszlavszky* Sándor Szemere Albertnek: »az 1808-iki csendesnek dícsért országgyűlésről« rövid, s gyöngé-rímes sorokban írt gúnyversecskéjét közli, melyet a szerző Tolcsván 1808. nov. 25-én írt. A füzetet Szinyei szokott történeti repertoriuma zárja be az 1886-iki lapokban megjelent újabkori történeti czikkekről.

— A FÜZELŐ febr. füzetét dr. Váczy János nyitja meg: Katona Józsefről és az ő ismeretlen műveiről írt érdekes tanulmányával, Miletz János Katonáról írt munkája alapján. *Vachott* Sándorné: Rajzok a múltból ez. a. élményei élénk elbeszélését folytatja. Egyik szakasza: a főthi szüret, Fáy András szölejében, a melyen Kossuth, Deák és közéletünk több jelese részt vett s a mely alkalomra Vörösmarty »Fóthi dala« született — figye-

lemre méltó rajz a 40-es évek társadalmi életéből. —*h—r.* folytatja Pázmány Péter jellemzését, melyről múlt füzetünkben már szólottunk. *Dr. Váli Béla* Kisfaludy Sándor és a Balatoni színház cz. a mutatványt közöl a Kisfaludy társaság által jutalmazott művéből, a magyar színészet történetéből. *Csaplár* Benedek kifogyhatatlan Révai tanulmányaiból közöl újabb fejezetet és pedig: Révai pályázatát a numismatikai tanszékre a pesti egyetemen. Végül *Kanyaró* Ferencz mutatja be Köteles Sámuel gyászlevelét (+ Nagy-Enyed 1831.) *Szinyei* irodalomtörténeti repertoriuma zárja be a a tartalmas füzetet.

— Az »ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ« febr. füzete megerősíti e kiválóan szerkesztett szakfolyóiratról táplált jó véleményünket. Tartalma most is tanulságos, változatos és érdekes. Első közleménye *Boncz Ödön* czikke a régi magyar öltözetről. E széleskörű tanulmányon épülő értekezés nem csupán írott történeti emlékek, feljegyzések értesítésén alapszik, de segélyül hívja codexek, mozaikok és régi egyházi domborművek képeit is, minők a báthmonostori és kisbényei templomokon láthatók. Az értekezés becsét a bemutatott képek nagyban emelik. A második cikk »Réz- és bronzkor a classikus népeknél« egy rézkor létezését vitatja, hogy volt egy korszak, midőn a forgalom és kereskedés értékszabályozója a réz volt. *Frölich* Róbert a bácskai u. n. római sánczokat írja le, keresztmetszetekben is bemutatva azokat. *Berkovics* Borota az ó-szönyi (Bregetio) római tábor helyén tett ásásai leírását folytatja. *Réthy* László érmészeti tanulmányok czéljából északi Németországban tett útjáról ad számot. Danczig, Stettin, Königsberg és Boroszló múzeumaiban több nevezetes magyar érmet talált, a berlini múzeumban pedig egy kiadatlan dénárfajt, mely az anjou-kori magyar-lengyel érmek közé tartozik. A »levelezés« rovata a legújabb leletekről és ásásokról ad számot. *Pulszky* Ferencz a pölöskei leletet, *Csoma* József a monaji halmon eszközölt ásátás, egy hun-scytha temető, leleteit ismerteti. Az irodalmi rovatban *Pusteiner* Gyula bírálja Rebernek a középkori művészetről írt könyvét. A különfélek között jelentést tesznek a régészeti és történelmi társulat által megindított népszerű előadásokról, nevezetesen *Hampel* Józseféről a legrégebb pénzről, annak rövid kivonatát adván. A füzet tartalmát az említettekén kívül is több kép teszi szemlélhetővé.

— A MAGYAR NYELVÖR febr. füzetében *Szarvas* Gábor figyelemreméltó felszólalást közöl: hírlapjaink magyarságáról. Példákat idéz, szűken ugyan, pedig bővebben is telnek. *Alszeghy* János: a nagy-szombati szücszéh régi írataiból, *Katona* Lajos: Nagy-Bánya város régebbi jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból 1583-ik évtől kezdődőleg — nyelvtörténeti adatokat közölnek. Történeti kiadványaink, magyar okirat-táraink gazdag anyagot nyújtanának nyelvészeinknek hasonló tanulmányokra. Kár, hogy nem aknázzák ki eléggé e könnyen hozzáférhető nyelvészeti kincs bányákat. A XVI. és XVII. század magyar leveleiből, okirataiból, egy Nádasi Tamástól, Bethlen Gábortól, Pázmánytól, Esterházy Miklóstól, Bethlen Miklóstól, Zrinyi Miklóstól, Apor Pétertől stb. sokat tanulhatnánk e téren is.

— Az EGYHÁZMŰVÉSZETI LAP 1886-ik évi IX. és X-ik füzeté megjelent. E füzet megjelenését eddigelé Ipolyi püspök halála gátolta: a szerkesztő *Czobor* Béla nagyváradi papnöveldei igazgató e sajnós haláleset következtében többféleképp el volt foglalva. A füzetet Ipolyi püspök arcképe díszíti s egy meleg hangon írt necrolog nyitja meg. *Bogisich* Mihály régi templomi énekeket közöl, *Gyárfás* István befejezte Őskeresztény műemléki tanulmányait, ezt követi szerkesztő előadása »a himzöművészet fejlődésének történetéről«, melyet a nagyváradi műhímzés kiállításával múlt évi octóberben tartott, s a füzetet rövid közlemények, irodalom (az egri egyházmegyei adatok III. füzetének ismertetése) s vegyesek zárják be.

— »MAGYAR SION« cím alatt jelenik meg újév óta az eddigi »Új Magyar Sion« szerkesztve és kiadva az esztergomi papnöveldei tanárok által. Az esztergomi érsek praedialis nemesei cím alatt *Ozorai* József egy úgy látszik nagyobb tanulmány első részét közli s ebben az Oláh Miklós-féle 1550—4 közti összeírást részint kivonatban, részint a fontosabb helyeket egész terjedelmökben. — Egy magyar páholy keservei a múlt században cím alatt dr. Csápori érdekes adatokat közöl a szabadkőművesek történetéhez.

— A MAGYAR PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI FIGYELŐ januári számában H. Kiss K. egy tanulmányt közöl Bethlen Gábor és a nickolsburgi béke cím alatt az újabb források felhasználásával. A Régiék című rovatban *Koncz* József a gróf Teleki család marosvásárhelyi levéltárából 11 db egyháztörténelmi levelet közöl 1663—70. közti időből.

— A MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE márcziusi füzetében *Kohn* Sámuel folytatja nagybecsű tanulmányát a szombatosokról s ezúttal a szombatosság első korszakának irodalmát ismerteti, beható tanulmány alá vevén az eddig hézagosan s szétszórtan ismertetett költészeti irodalmat, elkülönítve a másokból átvettek s eredetieket; kimutatva, hogy az összes száztiz ének közül csak nyolcznak ismerjük szerzőjét. *Lederer* Ábrahám: Strassburgernek a zsidó nevelés és oktatásról írt munkáját ismerteti. *Strauss* Adolf a Szerbiában levő spanyol zsidókról értekezik.

— Az ARMENIA 2-ik és 3-ik füzeté épen oly gazdag és változatos tartalommal jelent meg, mint az első füzet, melyek közt sok az örmény nemzet régi történetére vonatkozó közlés: az örmény nemzet ösvallásáról, az utolsó örmény király síremléke St. Denisben (Bárány L.), az V-ik századi négy örmény történetíró (Szongott), Haik kr. e. 2350 (Markovich), a legrégibb örmény főváros (dr. Molnár A.), az örmények Európában s Ausztria Magyarországon (Dr. Gopcsa) s egy nyílt levél Hőke Lajostól. Ezenkívül minden füzetben változatos tartalommal kisebb közlések és vegyesek. Általán e folyóirat gonddal és ügyesen van szerkesztve, s épen a tartalom változatoságánál és sokoldalúságánál fogva alkalmas arra, hogy a nagy közönség körében elterjedjen. Szeretnők, ha e folyóirat állandó rovatot nyitna, mely úgyszólván folytatását képezné a boldogult Lukácsi Kristóf derék munkájának: adalékok számára az erdélyi örmények történetéhez.

— A »ROMANISCHE REVUE« politikai és irodalmi havi folyóirat deczemberi füzete hosszabb szünetelés után újra megjelent és pedig minthogy a kiadó Dr. Cornelius *Diaconovich* Budapestről Resiczára költözött, ez utóbbi helyen, a hol külön nyomdát állított számára fel a kiadó. E havonként megjelenő német folyóirat célja nem annyira a tudományos és irodalmi mozgalmak ismertetésében, hanem inkább a román túlzók politikai tendenciáinak szolgálatában keresendő. E füzet közli a régi naszói román ezred felség folyamodványát a Báró Kemény családdal folytatott perben, mely a magyar kormányt mindenféle erőszakoskodással vádolja s így egy oldalilag közölve épen nem alkalmas e nevezetes perről helyes fogalmat nyújtani a tájékozatlan olvasónak. — A következő czikk Densusiau Fogarasi »Documenteit« ismerteti: mint bebizonyított tényt állítván, hogy Erdélyben négy oláh herezegség volt: a hátszegi, a szőrényi, az omlási és a fogarasi. Igaz hogy egyetlen egy herezeg neve sem maradt fenn — hanem a négy herezegség az már bizonyos — megvan a Brosteanu ur agyában, azoknak a lakosai pedig a bojárok állandó katonaságot képeztek, különben pedig ezen földiknek autochtonjai voltak. Az ilyen mesék tényészítésére alapított a Revue.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. VII. köt. 4. füzet. — Schmidt G., *Eine Reise von Halberstadt nach Pressburg im Jahre 1429—1430.* (Latinul írt leírás. Ismertetés.)

Die Kriege Österreichs-Ungarn. Führer auf dem Kriegsschauplatz der Monarchie. 1886. II. köt. Kiadja a bécsi Kriegs-Archiv igazgatósága.

Münchener Allgemeine Zeitung. 1887. 22. sz. Krones, *Briefe des preussischen Prinzen Friedrich Wilhelm Carl an Erzherzog Johann von Österreich aus d. J. 1816.* — 1887. 47-iki sz. Kraus J., *Des deutschen Ordens älteste Marienburg.* E czikk Törcsvárról szól, a német lovagrend egykori birtokáról az 1211—1225. években.

Több német lap szerint 1539-ből való ritka nyomtatványt találtak, mely Schöffler Péter híres nyomdájából került ki és melynek tárgya az 1532-iki török-magyar háború.

Russische Revue. XV. évf. 4. füz. Mannstein, *Memoiren über den Türkenkrieg 1736—1739.*

Mamroth Károly, *Die Entwicklung der österreichisch-(ungarischen) und deutschen Handelsbeziehungen.* A legújabb időkben történt vámserződésekről és azok eredménytelen végéről szól.

Literarisches Centralblatt. 1887. 6. sz. Caro, *Geschichte Polens V. 1. (1455—1480. Ism.)* — Josef Maurer, *Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn. Sein Leben und sein Wirken. Zumeist nach archivariischen Quellen geschildert. Mit einem Portrait von Canon.* — Innsbruck. Rauch. 6 M.).

Streifleurs österreichische militairische Zeitschrift 28. évf. 1887. 1. *Die Vertheidigung Siebenbürgens gegen Russland und Rumänien.*

Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. 1887. VIII. köt. 1. füz. *Ein Gedicht auf die Belagerung Grans im J. 1595.* Közli Hejck Ede (107. lap).

Wurzbach Konstantin, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich.* 53. kötet. 1886. — Wallnöfer — Weigelsperg.

Hazánkat érdeklő életrajzok: *Walter Pál*, sz. 1715. Komáromban, † 1798. Egerben, jezsuita szerzetes, történész. — *Walterkirchen*. E család több tagja a hazai történelemben szerepelt. *Walther László*, 1788—1863. Történész. *Weidenfelder Lőrincz*, 1693—1755. erdélyi (szász) történész és régész. *Warou Dániel*, † 1750. Warou mint éremkészítő Körmöczön nagy hírnevet szerzett. II. Rákóczy Ferenczről készült érmét nagyra becsülik. *Wartensleben Ferdinand*, tábornok, sz. 1777. Gyömrőn, ki a Napoleon elleni háborúban huszárai (Mészáros ezred) élén esdákat mivelt. *Wartha Vincze*, jeles vegyészünk. *Wattrang Ignác*, jezsuita és a mennyiségtan tanára, sz. 1739-ben Besztercebányán, † 1800. Bécsben. *Weber Ferencz*, festő, sz. Pécsen (az év kétes, 1852. ?), ki Zrínyi Miklós képével vergődött világhírré. *Weber Henrik*, (1819. ? — 1866.) arcképfestő. *Weber János*. (1806 —. Halálának éve kétes). Már 1848. előtt mint nemzetgazdász szerepelt, aztán Széchenyi István titkára lett a 48-iki miniszteriumban. Utóbb beállt a rendőrségbe és mint censor működött. *Weber János*, ki 1686-ban Eperjesen lefejeztetett. *Weigl József* zeneszerző, szül. 1766. Fraknóváralján. † 1846. Bécsben.

Wurzbach Constantin, *Biographisches Lexikon Österreichs.* 54. kötet. 1886. (Weil-Weninger). — *Weinhofer József* (1778—1859.) jeles kath. hitszónok és theologus. *Weinmann Márkus* és *Weinhofer J.* (?) mindkettő a múlt században Pozsonyban mint rézmetsző működött. A *Weiss* családnak több tagja, többi között *Weisz Ferencz*, jezsuita szerzetes és csillagász († Budán 1785.), ugyanaz, kinek tervei szerint az egyetemnek Nagyszombatról Budára történt áttétele után a budai csillagda épült. — *Weisz Mihály*, brassói polgármester, Báthory Gábor ellenfele. († 1612.) *Weiskircher Károly* (sz. 1821.), ki az 50-es években mint a Pester Lloyd felelős szerkesztője szerepelt és 1869-ben két ipar-szaklapot adott ki. — *Weizelgürtner Eduárd*, festő, (sz. 1817-ben Budán.) *Wellmann András*, (1808—1849.) fogarasi plébános, kit Bem mentett meg a biztos haláltól. A *Wenckheim* család több tagja, első sorban a volt miniszter *Wenckheim Béla*. Mellékelve van a család törzsfája.

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

Englisch Historical Review. 1887. első füzet (jan. márcz.). — Thomas Hodgkin *The Roman Province of Dacia* című cikkéről el lehet mondani Lessinggel, hogy van benne jó dolog, meg új is; de a mi jó, nem új; s a

mi új, nem jó. Az író félreérti Ptolemaeus leírását Dacia határaitól s való-
nak fogadja el azt, amit Eutropius állít ama tartományról, hogy t. i. »ea
provincia decies centena millia passuum in circuito tenuit.« Ezeknek alap-
ján az író aztán igyekszik Traján Daciájának határait megállapítani.

Notes and Queries. 1887. jan. 1. — Albert Hartshorne *Altar Linen*
cízü cikkében egyebek közt leírja egy Budavára 1686-iki bevételének
emlékére készült vászon (asztal) abroszt, mely jelenleg Sir Henry Dryden
birtokában van. Az abrosz 7 láb 2 hüvelyk (angol) hosszú és 3 láb 11
hüvelyk széles. A szegély katonai diadaljelvényekkel van díszítve, de csak az
abrosz két oldalán van meg, a másik kettőről pedig hiányzik. Felül a rajz
Lipót császárt ábrázolja lóháton, fején koszorúval s jobb kezében marsall-
pálczával. A császár fölött egy másik koszorú van a következő felirattal:

Leopoldus
D. Gr. Romanorum
Imperator.

A ló lábai alatt pedig ez áll:

Offen
Bvda.

E jelenet hatszor fordul elő s a császár fölváltva hol jobbra, hol
balra van fordúlva, a két-két lovas alak közötti tért pedig az osztrák két-
fejű sas joggal, a birodalmi alnával, és címerrel foglalja el. Alul a rajz
egy megerősített várost mutat számos mecsettől és félholdas minarettel,
egy helyen egy várkapu és hid is látható. Ezalatt ismét egy sáncz-
vonal védezőlőpzzettel (? ostrom árok) s egy úgyút elsütő katona. Társú-
latunk egy tagja nemrég találkozott Sir Henry Drydenel s ámbár az
abroszt nem látta, Sir Henry leírása után nem kételkedik azon, hogy Rum-
burgban készült vászon-darab. [Ehez hasonló abrosz látható volt a mult
évi történelem kiállításán is, mely Lallemand Pál nancyi t. bíró tulajdo-
nában van. *L. Maylath Catalogus* 261-ik l.]

A Leslie Stephen szerkesztésében megjelenő s jelenleg folyamatban
levő *Dictionary of National Biography* közli Basirius Izsák rövid életrajzát
is Overton kanonok tollából. A cikk végén felsorolt kútfők közt a *Magyar
Könyveszeme* is föl van említve.

KROFF LAJOS.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM, A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1887. FEBRUÁR.

- Békey István.* A magyar, székely és kún nemzeteket érdeklő kéziratok
külföldön. Függelenség 54. sz.
Berkovics Borota. Ásatások az ó-szönyi római táborban. Komáromi Lapok
9. szám.
Boncz Ödön. Ipolyi püspök gyűjteménye. Nemzet 45. sz.

- Byzancei császárság hölgyei.* H. M. Zala 8. 9. sz.
- Dudás Gyula.* A római sánczok kérdéséhez. Bácska 14. sz. — Hol feküdt az egykori Csesztó község. Tornyos, Likas és Kalocsa. (Adalékul Zenta hajdanához.) Zentai Hirlap 6. 9. sz. — Zentai gymnasium múzeuma. Szegedi Híradó 44. sz.
- Érsekújvár* multjából. Érsekújvár és Vidéke 7. sz.
- Gyűlésű* történetéből. Vasárn. Ujság 1. sz.
- Kandra Kabos.* A segedelemvölgyi karthauziak Tárkány mellett. Eger, 8. szám.
- Keck Zsigmond.* Az egyházi fegyelemről. Szabad Egyház 2. 3. sz.
- Komáromy András.* Könyves Kálmán király és a boszorkányhit. Nemzet 59. szám.
- Kovács János.* A napimádás maradványai népszokásainkban. Nemzet 47. sz.
- Kunos Ignác* dr. Jóka ördöge a törököknél, dr. Simonyi Zsigmond jegyzetével. Nemzet 49. sz.
- » *Magyar történeli Életrajzok.* 2. füzet. Ism. P. Napló 50. sz. Egyetértés 36. sz. Nemzet 38. sz.
- i. Békés Gáspár. *Szádeczky* Lajos munkája nyomán. Vasárnapi Ujság 8. sz. febr. 20.
- Mailand Oszkár.* Az ég mithosza a román népnél. Fővárosi Lapok 52. sz.
- Mórocz Jenő.* A magyar marseillaise szereplése. Győri Közlöny 11. sz.
- Nemes Károly.* Adatok a szepességi egyházak történetéhez. Prot. Egyh. és Isk. Lap. 5. 6. sz.
- » *Pontóly István.* A délmagyarországi földművek. Temesvár, 1887. « (Rég. és tört. Értesítő. IV. füzet.) Ism. Dudás Gyula. Délm. Lapok 29. sz.
- Radovánszky Béla báró.* Társadalmi élet a XVI. és XVII. században. Nemzet 35. 36. sz.
- Szathmáry György.* Az Al-Dunáról. (Orsova és Adakaleh.) Nemzet 55. 56. szám.
- » *Szilágyi Sándor.* Felső-vadászi Rákóczy Zsigmond. Bpest, 1886. « Ism. Irmey Ferencz. Nemzet 40. sz. Kolozsvár 30. sz.
- Téglás Gábor.* Pár római bányászhoz. Kolozsvár 32. sz.
- Thaly Kálmán.* Gróf Csáky Krisztina. (»A gróf Bercsényi család« történetéből. Fővárosi Lapok 36—44. sz.
- Thury József.* A régi magyar taktikáról. Bud. Hirlap 36. sz. — A tűzimádás emlékei. U. ott. 47. sz.
- » *Wesselényi István* báró naplója. « Ism. (D. K.) Föv. Lapok 55. sz.

IRODALMI SZEMLE.

— SZEMLÉNKET alig kezdhetnők irodalmunkra nézve fontosabb, a közönségre nézve örvendetesebb hírrel, mint hogy *Arany* János hátrahagyott iratai és levelezése első füzetje megjelent. Folytatását és kiegészítését képezi ez Arany János diszkiadású összes műveinek, mely épen ugy

mint ez, *Ráth* Mór kiadásában lát világot. *Arany* László bevezetést írt hozzá, mely a hátrahagyott iratok keletkezésének történetét mondja el s általában a szükségesekre nézve tájékoztatja az olvasót. *Arany* irodalmi munkásságának megismeréséhez kiváló fontosságú ez emlékirat, mely életrajzához is mellőzhetlen forrás leendő mindazok számára, kik valaha e nagy író szellemébe mélyebben fognak behatni akarni, megbecsülhetetlen újmutatásokat tartalmaz. Azt követi egy rövid önéletrajz magától *Arany*tól, olyan mint ömaga volt: keresetlen, egyszerű, igaz. S épen ezért megindító. Azután megkezdődnek a hátrahagyott művek. Ha a mint már e megjelent füzet is mutatja, nagy műgonddal és criticával összeállított kiadás a közönség kezén lesz — *Arany*t a maga egészében akkor fogja a közönség megismerni. Kik még ismertük őt s e nagy szellem varázsának hatása alatt állottunk, soha sem fogjuk e gyűjteményt megindulás nélkül olvashatni; lelkesedni és tanulni mindig fog a nemzet belőle. Nincs kiadó, ki az irodalmi reputatiora többet adna mint *Ráth* — s ezt magára a kiadásra nézve is szerencsés körülménynek vallhatjuk: ez képezi annak biztosítékát, hogy e kiadás mindvégig méltó fog maradni a munkához.

— *ASBÓTH JÁNOS* kitünő munkája »Bosznia és Hercegovina« első kötetének megjelenését januári füzetünkben említettük: azóta immár a második, befejező kötet is elhagyta a sajtót, s most immár az egész befejezett munka felett ítélnünk. Mindaz mit az első kötetnél kiemeltünk, rá illik a munka befejező részére is. Gazdag történelmi háttérrel bíró utirajz, szépen illusztrálva, melynek keretébe egész tanulmányok — pl. *Jajeza*, a czimerkönyv s a bosnyák czimer kérdés sat. — úgy vannak beillesztve, hogy az egész compositiójának egyöntetűségét nem zavarják s szemben e komolyabb részletekkel megkapó szépségű költői darabokkal akkép vegyítve, hogy változatosság által tartsák fenn az olvasási kedvet. Irodalmunk becses munkával gazdagodott, közönségünk kedves olvasmányt nyert, — mely a bosnyák földről terjesztett sok mendemondát el fog oszlatni. Nekünk kétszeresen hasznos e munka: történetünk hosszas időn át bejátszott a bosnyák történetbe s e munka annak feledésbe ment emléket eleveníti fel, s hogy multjával és jelenével egyszerre ismertet meg, az kettős érdeme. Még tüzetesebben vissza fogunk rá térni, ezuttal még csak annyit említünk meg, hogy az egészzet kitünő index teszi használhatóbbá.

— *GRÓF DESSEWFFY AUREL* összes műveit *Mehner* Vilmos kiadásában közzé tette *Ferenczy* József. A terjedelmes nagy munka *Dessewffy* arezképével ellátva, diszes szép kiadásban jelent meg. *Ferenczy* József elég terjedelmes életrajzzal vezette be, melyhez a család levéltárból gondal gyűjtötte össze az adatokat. Megbecsülhetetlen forrásmunka a 40-es évek történetéhez, az összeállítás gondra, szorgalomra vall s szerkesztés is úgy van keresztül vitte, hogy nemcsak a politikusok is használhatják, hanem a nagy közönség is olvashatja. A jegyzetek is elég jók — bár szerettük volna, ha azok néhol kimerítőbbek lennének s jelesül minden egyes

czikknél meg volna mondva hol jelent meg. Mehner valóban hasznos szolgálatot tett publicistai irodalmunknak e munka kiadásával, melynek bővebb ismertetését valamelyik közelebbi füzetünk fogja hozni.

— TREFORT ÁGOSTONTÓL »Ujabb emlékbeszédek és tanulmányok« cím alatt egy becses kötet hagyta el a sajtót, a harmadik, mely tőle rövid időköz alatt megjelent. Trefort széles látkörrel bíró államférfi, ki a dolgokat és viszonyokat mindig magas szempontból szokta tekinteni. Örömet ragadja meg az alkalmat, hogy eszméit, melyek mindig termékenyítőleg hatnak, közölje a nagy közönséggel s beszédeinek és tanulmányainak épen az az érdeme, hogy mindig tud olyat mondani, melyet gyakorlatilag is lehet érvényesíteni. Haladásunk sok újabb vívmányát köszönjük neki s rendes szokása, hogy mielőtt valami újítást akarna életbeléptetni, egy-egy beszédében előre jelzi azt. Ebben a kötetben kilencz kisebb czikk van, legnagyobb részök az Académiában elmondott emlékbeszédek, három külföldi tag felett s még ezek is (Mignet, Thiers, Guizot felett) teljesen actualis érdekűek. Ez az actualis érdek azonban a beszédek becséből mitse von le, a jövő kor történetirója a mostani kor jellemzéséhez sokat tanulhat belőlük, a mai nemzedék pedig okúlhat s élvezheti azokat.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— IPOLYI ARNOLD MŰKINCSEIRŐL *Boncz* Ödön érdekes ismertetést közölt a Nemzetben, a hivatalos összeírás alapján, melyből átvesszük a következőket. Ipolyi nem volt régész a szó szoros értelmében, inkább nagy képzettségű műbarát. A hazai művészet és ipar fejlesztése volt vezérelve ebben is. Gyűjteménye első sorban egyházi jelegű. Mintegy száza tehető az egyházi ékszerek és ötvösművek száma. Zománczos pluviale-csattok, kelyhek, gyertyatartók, ereklyetartó szekrénykék, körmeneti kereszttek, ostyatartók, urmutatók, füstölők, tarka sorozatban állanak szekrényeinek polczain. Nem egy ezek közül modern készítmény, köztük egy nagy zománczos mellesatt Szt. László koronájával diszítve. Egyházi tárgyai közé tartoznak még régi misemondó ruhái és himzés gyűjteményének nagy része. Mély vallásos érzületét lakásának teljes berendezése tanusítja. Fogadó termeit nagyobbára vallásos tárgyú képek diszíték. — Vallásos érzülete elválhatlanul össze forrt hazafiságával. Dolgozó szobájában családi képein kívül XI. Incze, Utjesenics, Pázmán, Várday Pál, továbbá a két Zrínyi Miklós, a Rákóczyak, Bethlen Gábor, Lorántffy Zsuzsánna képe függ (részben Jakobey-féle másolatok); mintegy 8000 kötetnyi könyvtárának nagy része szintén a hazai történetre, régészetre s irodalomra vonatkozik. Ebédlőjét egészen a régi magyar ebédlőházak mintájára igyekezett berendezni. Középen nagy asztal áll, melyet felülről velencei kristályesillárok világítanak meg, a fal körül kényelmes magas zsöllyék, közben pedig pohárszékek vannak elhelyezve. Ezeken ezüstből vert alakos és czápapoharak, egybenjáró czimeres kupák, köztük Bethlen Gáboré,

asztán cocusdió- és strucztójás-serlegek, fedeles kupák és kannák, elefántcsontból faragott kancsók, ezüst és réz tálak s tálcák, ugyszintén evőeszközök a XVII. századtól napjainkig. Cserépkancsók, színes parasztkorsók, butykosok és csutorák. Nehánya ezeknek érdekes magyar alakokat és díszítési motivumokat mutat a múlt század izlése szerint. A fogadó teremben a falakat körül keleti szőnyegek díszítik. Számuk mintegy 80-ra megy. Felettük »íratos kárpitai«, gobelinjei vannak elhelyezve. Ezekből 27 darabot bírt, köztük néhány igen szép németalföldi művet. Képtárában első rangu műkincseket ugyan nem találunk itt, de tanulságos példáit látjuk a festés történetének a byzanti képektől kezdve korunk művészetéig. Leginkább XV—XVI. századbéli német művekben bővelkedik. Vannak köztük magyar csataképek, történelmi arezképek, osztrák követségek fogadtatása keleten, magyar társaséleti jelenetek a XVII—XVIII. századból. — Daczára, hogy korábbi gyűjteményét már régebben az országos képtárnak ajándékozta, ezuttal ismét 500-on felül megy a hátrahagyott gyűjtemény képeinek száma. Nagyobbrészt egy nagy előcsarnokban voltak összegyűjtve, melyet egészen megtöltöttek.

— THALY KÁLMÁN vál. tagtársunk a képviselőház február 25-iki ülésén felszólalt a történettanítás érdekében a Ludovica Academiában, hogy arra a mostaninál több gond és több idő fordíttassék. A honvédelmi miniszter válaszában kijelenté, hogy maga is kívánatosnak tartja, hogy a hazai történelem előadására lehetőleg több idő szenteltessék s azon lesz, hogy jövőre ezen tanórák némileg szaporíttassanak. Ugyancsak Thaly Kálmán némely katonai tankönyvek közjog és magyar történelem ellenes irányzata miatt is felszólalt, követelvé azok revidáltatását, a mi azóta — mint értesülünk — magasabb helyről el is rendeltetett.

— IPOLYI ARNOLD nagy munkáját a Magyar Szent Koronáról *Fraknoi* Vilmos febr. 12-én bemutatta a pápának. A munka díszkiadása vörös bőrbe van kötve, emállírozott ezüstkapesokkal ellátva, előlapján pedig a magyar szent korona ezüsből készült reliefje látható. Az előlap felső oldalán a következő latin inscriptió olvasható: Opus quo sacrae et angelicae coronae a Silvestro p. II. nutu coelesti S. Stephano Ungariae proto-regi concessae vicissitudines atque artificium illustrantur post fata auctoris Arnoldi Ipolyi Varadiensis episcopi nuperime justissimis ecclesiae ac patriae lachrimis deplorati sanctissimo domino nostro Leoni P. XIII. Sylvestri II. eruditionis et pietatis et erga hungaricam gentem singularis dilectionis haeredi auctoris supremis votis delaturus testamenti procurator Gulielmus Fraknoi ecclesiae Varadiensis canonicus devotissime offert. A pápa megelégedését fejezte ki a monumentális munka felett. Megemlékezett a munka szerzőjéről: Ipolyi Arnoldról is, kinek irodalmi és tudományos működéséről részletes tudomása van. Hosszabb ideig tartott a külön kihallgatás, melynek folyamában a pápa meglehetősen érdeklődéssel kérdezősködött a magyar akadémia viszonyairól és Magyarország tudományos mozgalmairól.

— INSTITUTORIS MOSSÓCZY LAJOS, királyi tanácsos, a pozsonyi evang.

egyház és esperesség tiszteletbeli felügyelője, az egyetemes evang. egyház legfőbb törvényszékének bírója, hités ügyvéd, pozsony városi képviselő, társulatunk régi tagja s a magyar nemzeti törekvéseknek nagylelkű híve és pártfogója f. é. január hó 28-án meghalt Pozsonyban 84 éves korában. A boldogult a protestáns egyházi autonomia egyik tántoríthatatlan oszlopa volt. A felügyelői hivatalt harmincz évnél tovább viselte s különösen a »pátens« korában (1859-ben) tüntette ki magát erélyes föllépése és magatartása által. A pozsonyi evang. egyház »pátens« elleni mozgalma irányadó volt a többi protestáns egyházakra nézve is. Áldás a boldogult hamvaira!

— **BÁRÓ APOR KÁROLY** rendkívül gazdag proclamatió és hirlap gyűjteményét az erdélyi múzenmegyletnek hagyományozta, s örökösei e hagyományt azzal toldották meg, hogy a gazdag Apor-könyvtárnak azt a részét, mely nincs meg a múzeumban, ennek adományozzák. Valóban nemés és hazafias tett, mely megérdemli, hogy dicsérettel jegyeztessék fel. Szabó Károly már át is nézte a czímtárt, s egy pár száz munkát ki is jegyzett.

— **A HARMINCZAS ÉVEKBEN KELETKEZETT CASINOK** sorban ülik meg fennállásuk félszázados évfordulóját, s kiadják annak történetét vagy az ünnepély leírását. Jó gondolat és követésre méltó példa — mert minden ilyen casino története egy darab művelődés-történet. Legközelebb a szilágy-somlyói casino adta ki 1882-ik évi jul. 9-én tartott ünnepély alkalmával elmondott elnöki beszédet, mely rövidbe foglalva, a casino történetét mondja el. Somlyó a régi Partiumnak előkelő városa, központja a vidék intelligentiájának s kivált a 48 előtti politikai életben előkelő szerepet vitt, melyet a forradalom után is meg tudott tartani. Az emelkedett hangú megnyitó beszédből látjuk, hogy e casino a politikai életben is szerepet játszott. Az abszolutismus alatt a felbomlás szélére jutott, de mégis fen tudta magát tartani, s az alkotmány helyreállítása után is régi hagyományaihoz híven részt vett a közéletben. A füzetet azok névsora zárja be, kik ez 50 év alatt tagjai voltak.

— **HORVÁT DÖME** alapító tagtársunk »Az 1790—1-iki országgyűlés története« czimű nagy, két kötetre terjedő munkáját sajtó alá adta s az már a jövő hónapban meg fog jelenni. Ez az országgyűlés történetünkben bizonyos tekintetben forduló pontot képez, mert a későbbi fejlődések alapja legalább kezdeményezőleg ott vettetett meg. Örvendetes, hogy olyan férfi vállalkozott megírására, ki a szükséges historiai és politikai előtanulmányokkal bir e nevezetes munkához s ezenfelül még legkiválóbb jogtudósaink közé tartozik.

— **GRÓF APPONYI SÁNDOR** alapító tagtársunk a dr. *Márki Sándor* által a magyar utazókról tartott népszerű felolvasás alkalmából egy hozzánk intézett levelében Maximilianus Transylvanusra vonatkozólag fölemlíti, hogy ezen utazónak s egy híres jelentés szerzőjének állandó helye van a magyar irodalom történetben anélkül, hogy eredetéről s hazájához való viszonyáról valami pozitív adattal bírnánk. Talán ideje volna e kérdést tisztába hozni. S ez alkalmából fölveti a kérdést, ha

vajjon V. Károlynak ezen híres titkára nem a németalföldi Zevenberg szülötte-e s a Transylvanus név nem egyszerűen arra vezethető vissza? A kérdés mindenesetre megérdemelné, hogy végre is tisztáztassék.

— HOLDMEZŐ-VÁSÁRHELY közönsége elhatározta, hogy a millenium alkalmából elkészíteti a város monographiáját, mintegy 50 ívre terjedő kötetben oklevéltárral ellátva s a munka elkészítésével *Szoremlci* Sámuel oda való ref. lelkészt bízta meg, kinek eddigi irodalmi működése elegendő kezességet nyújt arra nézve, hogy monographiáink száma egy derék munkával fog szaporodni.

— SCHMIDT VILMOS nyug. tanár, ki jelenleg Szuczavában tartózkodik, a moldvai és oláhországi vajdák magyar titkáiról készít egy monographiát: melyhez az adatokat e két országban gyűjtötte. Sok érdekes és eddig nem ismert adatot fog ez napfényre hozni, s általában Erdély viszonyát ez államokhoz több tekintetben új világításban tünteti fel. Átalán Schmidt rendkívül sok hazánkra vonatkozó adatot gyűjtött ottan, okleveleket, államiratokat stb. A román nyelvben és irodalomban is teljesen jártas levén, munkája e tekintetben is hézagpótló lesz irodalmunkban.

— A MAROSVÁSÁRHELYI CASINO-EGYLET legutóbbi közgyűlésén elhatározta, hogy könyvtárát ezentúl az eddiginél nagyobb mértékben fogja gyarapítani, s e czél előmozdítására több rendbeli összeget szavazott meg. Ez alkalommal társulatunk tagjai sorába lépett s a Történeti Életrajzokat is megrendelte. Ohajtandó volna hogy a példa több Casino részéről is követésre találna.

— KÉRELEM. ¹⁾ Alulírottak a régi somorjai, vagy felső-dunamelléki, vagy komárominak is nevezett református egyházkerület történetét akarjuk megírni, a mely kerület kiterjedt Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Esztergom, Komárom, Győr és Mosony vármegyékre, és a melyre vonatkozólag már sok szép adatot összegyűjtöttünk, de munkánk minél tökéletesebbé tétele czéljából őszinte tisztelettel felkérjük mindazon magán, avagy családi levéltár-tulajdonosokat, akiknek birtokában netalán az említett kerület régi történetére vonatkozó *egyház-történeti-, irodalmi-, egyházi és iskolai, avagy nevelésügyi olyan adatok, egyes kiváló írjaktól írt levelek* volnának, melyekről fel lehet tenni, hogy a nyilvános levéltárakból nem szerezhetők meg: szíveskedjenek azokat hozzánk akár eredetiben, akár hiteles másolatban elküldeni. Az esetleges másolási és postai költségeket szívesen megfizetjük. Kiváló tisztelettel vagyunk: *Onody Zsigmond komárom-szent-péteri. — Thúri Etele soproni* ev. reform. lelkészek.

¹⁾ Az illető vidéki lapok érdemes szerkesztői e sorok átvételére felkértnék.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— CODEX DIPLOMATICUS Comitum Károlyi de Nagy-Károly. A nagy-Károlyi gróf Károlyi család Oklevéltára. A család megbízásából kiadja gróf *Károlyi* Tibor. Sajtó alá rendezi *Géresi* Kálmán. Negyedik kötet. Oklevelek és levelezések 1600—1700. Budapest, 1887. Nagy 8-adr. VIII. és 624 ll. Ára 5 frt. (Senyei Miklós színnyomatú címerével.)

— BOSZNIA és Hercegovina. Uti rajzok és tanulmányok. Irta *Asbóth* János 33 egész oldalas képpel és 184 szövegrajzzal. Mienzil cs. kir. hadnagy felvételei Königsberger szerajevoi műúrus eredeti fényképei s másuk után egy történelmi és három statisztikai térképpel és táblázatokkal. Második kötet. Budapest, 1887. 8-adr. 222. l.

— GRÓF DESSEWFFY AURÉL összes művei. Sajtó alá rendezte, életrajzzal és jegyzetekkel kísérte *Ferenczy* József. Budapest, 1887. 8-adr. LIII. és 450. ll.

— ALSÓ-SZTREGOVAI ÉS RIMAI RIMAY JÁNOS államirásai és levelezése. A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából. Szerkesztette *Ipolyi* Arnold. Budapest, 1887. 8-adr. XII. és 422.

— BETHLEN GÁBOR fejedelem levelezése. A M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából. Kiadta *Szilágyi* Sándor. Budapest, 1887. 8-adr. 470 l.

— RÓVID ÉSZREVÉTELEK Kemény János önéletrírásáról s az erdélyi történet-irodalom egy-két kútforrásáról. *Deák* Farkas r. tagtól. Budapest, 1886. 8-adr. 18 l. (A Történettudományi Értekezések. XIII. k. V. sz.)

— TÖRÖS JÁNOS szerepe a linczi békekötésben. 1645. *Zsilinszky* Mihály l. tagtól. Budapest, 1886. 8-adr. 39 l. (A Történettudományi Értekezések XIII. k. IV. sz.)

— A KÉT UTÓBBI ÉVTIZED államformatani irodalmának kritikai méltatásához. *Schwarz* Gyula l. tagtól, Budapest, 1887. (Társadalmi Értekezések VIII. k. 10 sz.)

— ORSZÁGGYÜLÉSI ALMANACH 1887. Szerkesztette Dr. *Haldsz* Sándor. Főrendiház. Budapest, 1887. 8-adr. 187 l. Ára 1 frt 20 kr.

— TANULMÁNYOK. Irta *Szathmáry* György. Első kötet. Budapest, 1887. IX. és 372 ll.

— MOLDAU, oder Beiträge zur Geschichte der Moldau und Bukowina. III. Band. Geschichte der Klöster Woronetz und Putna. Von Franz Adolf Wickenhauser. I. Bändchen. Czernowitz, 1886. 8-adr. 96 l.

— DIE URKUNDEN des Deutschen-Ordens-Zentralarchives zu Wien. In Registerform herausgegeben mit Genehmigung seiner Kaiserlichen und Königlichlichen Hoheit des Hochwürdig-durchlauchtigsten Herrn Hoch- und Deutsch-Meisters Erzherzog Wilhelm von Oesterreich etc. etc. von Ed. Gaston Grafen von Pettenegg. I. Band 1170—1809. Prag 1887. XXXV. és 742 ll. Ára 6 frt.

FOGLALKOZÁS. IDŐTÖLTÉS. JÁTÉK.

XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN.

A foglalkozás és időtöltés különböző nemei a régi korban is elegendő változatosságot nyújtottak. Ezzel ugyan korántsem akarom azt mondani, hogy a XVI. és XVII. század szórakozásai korunk élveivel versenyre kelhetnének, de az egyszerűbb erkölcsök kevesebbel is beérték és igényeikhez képest — ügyes bajos dolgaik gondját letéve, — jól is mulattak.

Komoly foglalkozásban sem volt hiány. Az úrasszony dolga volt a gyermekek gondozása és — főként a leányok — nevelése ¹⁾ és a háziasszony teendőinek elvégzése.

A *gazdasszonykodásnak* akkor megkívántató ezerféle ügyeihez és apróságaihoz jól értett minden úrasszony. Az egész háznak belső vezetése kezeikben összpontosult, ²⁾ még a fejedelem-asszonyokat sem véve ki. Károlyi Zsuzsa, Bethlen Gábor fejedelem neje, korának legjelesebb gazdasszonya vala, folytonosan igazgatta a konyhát, szakácsokat és kulcsárokat. Férjéhez írott leveleiből is kitűnik ez. Egyikben kérdezi férjét, hogy mikor jön haza, »mert bizony szívem szerint konyhamester lennék akkor a kegyelmed hazajöveletekor.« Máskor meg arról tudósítja őt, hogy ő maga sütött számára egy kemence kalácsot és egy kemence kenyeret. ³⁾ Már mint »electa regina« arra kéri férjét leveleiben, hogy küldene kendert, mert elfogyott az udvari leányok fonnivalója, előbb azonban elmondja, hogy a reá bízott pénzügyi dolgokból mit végzett el. ⁴⁾

I. Rákóczy Györgyné csak úgy megfelelt ezen kötelességek-

¹⁾ Lásd Magyar Családélet 374. l.

²⁾ Bethlen M. Önéletírása 2. k. 9. l.

³⁾ Györi Tört. és Rég. füz. 3. k. 193. 202. és 204. l.

⁴⁾ Károlyi Árpád cikke Budapesti Szemle 1880. évi 22. k. 282. l.

nek, mint elődje, még a mézet is maga árultatta iteze számra, az éléstárt sem bízta az udvarbíró kezére, hanem férje kívánságához képest saját maga kezelte.¹⁾

Zrinyi Ilona sem vetette meg ezen foglalkozást, különben nem írta volna férje, Thököly Imre (1694.) Sándor Gáspárnak: »kéreti a felesége, hogy a küldött 300 tallérban küldjön apró csuprokból, mély fenekű tálakból és széles szájú korsókból álló gazdasszonynak való cserépedényeket, azonkívül réz- és vas-serpenyűket. Ha e vásárlásokra a 300 talléron felül még 100 tallér elmegyén is, nem gondolunk vele, csak lehessen ez iránt a feleségemnek contentuma — — kész vagyunk Konstantinápolyba is elküldeni érte, minthogy ezekre régtől fogva van a feleségemnek vágyódása.«²⁾

Ha még ezekhez hozzá adjuk Thurzóné Czobor Erzsébetnek háza körül kifejtett gondoskodását³⁾ eleven képet nyerünk arról, hogy mennyire elfoglalta a gazdasszonykodás úrasszonyainkat általában.

A gazdasszonykodásból nyert jövedelem az úrnő zsebpénze vala.⁴⁾ Ez okozhatta azt, hogy Révai Mihályné (1560.) három forint ára sajtot és vaját sem akart hitelbe adni, hanem csak készpénzért.⁵⁾

A háztartás gondjai mellett *kézi munkák* képezték a másik főfoglalkozást, a hozzávaló szerszámokat az úgynevezett varróládákban tartották⁶⁾, a tűk pedig a varró vánkosokba voltak beleszúrva.⁷⁾

Az arany-ezüst fonállal és selyemmel való himzés nagy divatban volt rég időktől fogva. Erzsébet királyasszonynak (1329.) kedvencz foglalkozása vala az egyházaknak szent készülékeket varrni és küldözni.⁸⁾ Hogy abban az időben rámán hímeztek-e

1) M. Hung. Hist. Dipl. 24. k. 98. l.

2) Mon. H. Hist. Script. 23. k. 108. l.

3) Lásd Magyar Családelet 390. l.

4) Bethlen M. Önéletírása 1. k. 173. l.

5) Bakics Anna levele férjéhez 1560. évtől. Deák F. Hölgyek Lev. 27. l.

6) Győri Tört. és Rég. Füz. 3. k. 202. l.

7) II. k. 29. l.

8) 1329-ben Felicián levágta a szentséges királyné Erzsébet (Róbert Károly neje) jobb kezének négy ujját, mely ujjaival számtalan egyházaknak különféle készülékeket varr és az oltároknak és papoknak drága bársony ékességeket és kelyheket fáradhatatlanul küldöz vala. (Toldy F. Marci Chronica de Gestis Hung.) Pest, 1867. 102. rész.

vagy csak szabadkézből dolgoztak, — bajos volna eldönteni. De az bizonyos, hogy három századdal később a patyolat kendőket ráámára húzva hímezte Viczay Mária. ¹⁾ Hogy minő munkát végeztett Kapy Éva apácza, nincsen megírva, de igen nagy becsben tarthatta, mert a saját kezével varrott valami apácza kis munkának elvitelére külön követ küldését kéri Báthory Zsófiától. ²⁾

A fonás, szövés és kötéshez szükségelt gyakorlat sem hiányzott úrasszonyainknál. Andrássy Mátyásné többek között egy önmaga által szőtt, szál varrású kendőt is adott (1639.) Monaky Annának ³⁾. Viczay Teréz pedig arany fonállal szőtt vörös harisnyát viselt, melyet ő maga kötött ⁴⁾.

Nagy gondot fordítottak arra az úrnők, hogy a nálók nevelőben lévő udvari leányokat a kézi munkákban kellőleg kiképezzék ⁵⁾. Wesselényi Anna panaszosan írja, hogy nála nélkül még egy kendőt sem tudnak beszegni a haszontalanok, mégis mindjárt férjhez viszik őket, ha oly igen szépek, kevésbbé szép udvari leányokat óhajt tehát ezentúl. ⁶⁾

Sokféle varrást és himzést kellett megtanulniok. ⁷⁾ A lengyel, olasz, magyar, spanyol, török és németalföldi varráson kívül a csepegetve, mesterkével, olasz korsóval, szírommal és szál után varrott keszkenőket, vagy a kamukázott és farkasfogazott kendőket épen oly ügyességgel kellett a kisasszonyoknak és udvari leányoknak elkészíteni, mint a pávás-, kigyós-, szekfüves-, rózsás-, leányos vagy kamuka-hímet, valamint a rózsás és kétfejű sas reczét. ⁸⁾

Időről-időre a házi gondokat letéve, a szabadban kerestek szórakozást, lovagolni, részben vadászni is mentek a XVI. és XVII. század úrasszonyai. ⁹⁾ E mellett maradt még arra idejük, hogy az akkori magyar irodalom termékeit és verses históriáit olvasgassák.

¹⁾ 1656. II. k. 328. l.

²⁾ 1666. Deák F. Hölgyek Lev. 319. l.

³⁾ II. k. 269. l.

⁴⁾ U. ott 363. l.

⁵⁾ Mon. II. Hist. Script. 27. k. 8. l.

⁶⁾ Deák F. Wesselényi Anna 13. l.

⁷⁾ Lásd Magyar Családélet 84. lapon.

⁸⁾ II. k. sok helyen.

⁹⁾ Többek között: Tört. Tár. 23. k. 107. l. — Mon. II. Hist. Script. 15. k. 385. l.

A XVI. század végétől kezdve kivált levelek írására is mindig több-több időt kellett szakítani. Sok ügyes-bajos dolgot végeztek el levél útján az igaz, de nemcsak azért írtak, hanem kedveskedésből, időtöltésből és ujságotlasi vágyból is leveleztek már ekkor egymással.

Az urasszonyok vállaira nehezedett gyakran a birtokok kezelése, valamint a tisztartók és ispányok számoltatása, ha özvegyiségre jutottak vagy ha a férj hadba ment, vagy a közügyek távol tarták otthonától.

A férfiak főfoglalkozása: a hadakozás, politika és közügyekkel való bajoskodás vala. Minden nemes ifjú hadra termett és többé-kevésbé a közügyek vitelére képezett volt. Ezen irányú szereplések azonban annyira ismeretes általános történetünkől, hogy ennek bővebb fejtegetéseit nem folytatom, csupán azt említem még meg, hogy ifjainkban a közügyek iránt való érdeklődés gyakran már serdülő korukban felébredt, mint ezt Révay János példája bizonyítja, ki alig tizenöt éves korában (1543) azt írja atyjának Bártfáról, hogy »éjjel nappal szünet nélkül aggodalmak között foglalkozik a közügyekkel.«¹⁾ Felnőtt emberek a közügyek mellett tovább való művelésüket sem hanyagolták el, olvasták — legalább egy része — a magyar irodalom termékeit, forgatták a tudományos könyveket, a latin classicusokat.

A vallásos vitairatok kedvencz olvasmányok valának kivált a XVII-ik század kezdetéig, a biblia későbbben is. Haller Gábor 1634-ben márczius 4—8. között Heydenben végezte el harmadszor a szentírás olvasását.²⁾ Bethlen Miklós pedig 1661—1684 között huszónháromszor olvasta el rendesen kezdetétől végig.³⁾

Írás nélkül nem is lehettek volna el. Sűrű levélváltás folyt a politikai kérdésekről — kivált Erdély és a kapcsolt részekben — a közdolgokról, — magán ügyekről. Értesítést küldöztek egymásnak a családtagok, mátkások, hírekkel kedveskedett a jó barát. A hírek közé néha emberszólás is belekerült, éles megjegyzések sem hiányoztak. Egyik-másik főember vagy nemes emlékiratokat írt koráról, rendes naplót vezetett a másik, melybe korának ese-

¹⁾ Frankl V. Révai F. fiainak Iskolázása 15. lap.

²⁾ Gr. Mikó J. Erd. Tört. Adat. 4. k. 17. l.

³⁾ Bethlen M. Önéletírása 1. k. 174. l.

ményeit is beleszötte, a harmadik önéletrajzát hagyta megírva. — Voltak, kik könyveket irtak, vagy költészettel foglalkoztak.

Elég gondot adott a terjedelmes és gyakran egymástól jó távol eső birtokok kezelése, a tisztartók, sáfárok, udvarbirák számoltatása és ellenőrzése. Igaz ugyan, hogy ebben a ház asszonya is segédkezett. A gazdasági épületek, lakóházak és kastélyok építése olyannak, kinek szüksége volt reá, kedvencz foglalkozását is képezhette, sőt némelyik főember az akadémiákon tanulta az építészetet.¹⁾

A kastélyok és szobák belső berendezése osztott gond volt az urasszonynyal.²⁾ A tisztességes kereskedést nem vetették meg ösapáink, a gazdálkodás kiegészítő részéül tekinték azt.

I. Rákóczy György fejedelem 1640-ben azt írja fiának Györgynek, akkor váradi kapitánynak, hogy szüretkor majd küld neki vagy 1500 forintot borvételre, hogy majd árultassa, mivel a tisztességes industria nem árt senkinek.³⁾

Bethlen Miklós folytonosan kereskedett, bor és búzával, ökor és berbécs báránnyal néha, dicséri is, hogy az előbbi két czikken sokat nyert és ajánlja fiainak, hogy ők is kövessék.⁴⁾

A komoly foglalkozásból az időtöltéshez való átmenetet képeztek a *testgyakorlatok*, melynek különböző nemei divatoztak. A versenylabda, küzdés, lapdázás, tekézés, ugrás⁵⁾ az ifjak erejét növelte. Testi ügyességet feltételeztek a fegyvergyakorlatok. Eltekintve attól, hogy II. Lajos király egyesén használta az íjját,⁶⁾ nyíllal való lövöldözést még a XVII. században sem hagyták abba. Bethlen Gábor fejedelem saját maga által használt nyilait és kézijjait puzdrástól együtt öccsének Bethlen Istvánnak hagyományozza végrendeletében.⁷⁾ Bethlen Miklós pedig írva hagyta, hogy fiatal korában gyakorta lövöldözött nyilakkal.⁸⁾

¹⁾ U. ott 169. l.

²⁾ Lásd Magyar Családélet 390. l.

³⁾ Mon. Hung. Hist. Dipl. 24. k. 66. l.

⁴⁾ Bethlen Miklós Önéletírása 1. k. 172. l.

⁵⁾ U. ott. 168. l.

⁶⁾ Fraknoi II. Lajos Udvara 5. l.

⁷⁾ Koncz Bethlen G. Végrend. 50. l.

⁸⁾ Bethlen M. Önéletírása 1. k. 168. l.

Puskával, pisztollyal czélba löni¹⁾ egyaránt jó gyakorlat volt vadász-embernek és harczosnak. A vívást sem lehetett volna elhanyagolni, mert ez előkészítés volt úgy a hadbamenetelre, mint a lovagjátékokra. II. Lajos király Budán (1525) külön vívómestert tartott,²⁾ Haller Gábor külföldön is (1634.) folytonosan gyakorolta magát vívómesterével.³⁾

Nagy lovagjátékot tartottak Budán 1502-ben, II. Ulászló király lakadalma alkalmával, melyben egy lovag és egy ló jelentékenyen meg is sebesült,⁴⁾ később II. Lajos király udvarában a harczijáték még egyszer felragyogott, mint a letünő félben lévő csillag. A király felette kedvelte az ily fajta gyakorlatokat, már 13 éves korában résztvett a nyilvános fegyver-játékokban. Testi ereje, ügyessége és bátorsága által nemcsak a néző közönség, de a hozzá értők elismerését is kivívta.⁵⁾ Kamarásait, apródjait és étekgőgőit saját szeme előtt gyakoroltatta, és a lovagjáték előkészületeire külön utalványoztatott számokra költséget is.⁶⁾

Úgy látszik, hogy a király leginkább farsangban rendezte a lovagjátékokat. Azonban nyár derekán is találunk a számadáskönyvben e czímen tett kiadásra.⁷⁾

Batthyányi Ferencz főlovászmester 1522. év őszén a Prágában tartózkodó királyhoz külön futárt küld Slavóniából azon kérdéssel: hol fogja a jövő évi farsang utolsó napjait tölteni? és kívánja-e, hogy a harczy játékokra ő is felszerelve jelenjék meg? A király azonnal válaszolt: nem tudja ugyan még, hogy akkor hol lesz, de a farsangot vígan akarja tölteni és Batthyányi a lovagjátékokban használt lovát és fegyvereit mindenesetre hozza magával.⁸⁾

A budai udvartartás megszűntével lezáródtak örökre a lovag-játékhely sorompói és ifjaink ezentúl csak otthon egymás között játszhattak egy kicsit vitézi játékot.⁹⁾

1) U. ott.

2) Fraknoi V. II. Lajos Udvara 37. l.

3) Gr. Mikó Erd. Tört. Ad. 4. k. 24. l.

4) Tört. Tár. 23. k. 104. l.

5) Fraknoi V. II. Lajos Udvara 47—48 l.

6) Tört. Tár 22. köt. 89 és 94. l.

7) 1526. júniusban. Engel Mon. Ungrica 220. l.

8) Fraknoi V. II. Lajos Udvara 47 és 48. l.

9) Bethlen M. Önéletírása 1. k. 168. l.

A *lovaglás* általános szükséglet volt hadban, békeidőn. Utazásra és időtöltés gyanánt épen úgy szolgált. Lóháton kelt útra a vőlegény násznépével, az előlköszöntő ifjak így vonultak be a menyasszonyos házhoz, ott futtatást is rendeztek a vőlegény és menyasszony paripái között. ¹⁾

A rendszeres *lóversenyek* különben már a XVI. század elején divatban voltak. II. Lajos királynak tisztán verseny célra idomított lovai is állottak istállóiban. Ezeket külön gondozta négy lovász, kiknek fizetése fejenként 50 dénárt tett egy hétre. ²⁾ A lovások Horváth Márk istálló-mester felügyelete alatt állottak, ³⁾ a lovakra való főfelügyelet pedig, úgylátszik, Róthkyrger Menyhért komornokra vala bízva. ⁴⁾

A verseny-istálló Kelenföldön volt elhelyezve, a versenylovak gazdája Prisca uram, legalább úgylátszik, ott lakott ⁵⁾, lehet ugyan az is, hogy Prisca úr csak azon ménesnek volt a gazdája, hol a versenylovak neveltettek.

A király verseny-lovai nemcsak saját méneséből kerültek ki, Lengyelországból is kapott ilyeneket. 1525-ben kora tavasszal (márczius 19.) egy Karelkwezer nevű lengyel úr ajándékba küld a királynak egy versenylovat és egy fiút, ⁶⁾ ez utóbbit valószínűleg azért, hogy az lovagolja. Április havában ismét egy új szállítmány érkezett. Szidloviczky Kristóf krakai vajda három versenylóval kedveskedett, mint ajándékkal, II. Lajos királynak. ⁷⁾

Hogy a király mennyire szerethette versenylovakait, bizonyítja, hogy daczára a meglehetősen üres kincstárnak, nagy jutalom-pénzeket adatott azon szolgáltnak, kik a lengyelországi versenylovakat Budára hozták. ⁸⁾ De bizonyítja az is, hogy II. Lajos Zsigmond lengyel királyt is felkérte versenylovak küldésére, ki

¹⁾ Lásd Magyar Családélet 361 és 362. l.

²⁾ Tört. Tár 22. k. 52. l.

³⁾ Engel Mon. Ungria 200 l.

⁴⁾ Tört. Tár 22. k. 136 és 150. l.

⁵⁾ Tört. Tár 22. k. 83. l.

⁶⁾ U. ott 112. l.

⁷⁾ A kísérő szolga. Kónya nevű, költség és jutalom fejében 70 fírtor kapott a kincstárból. U. ott 154 és 169. l.

⁸⁾ U. ott 112, 154 és 169. l.

erre nem a legszívesebb hangon írta Budán lévő követének: »Tudhatná a király, hogy nekem olyan lovaim nincsenek és nem is találnék benne örömet.«¹⁾

A király versenylovainak száma 1525. telén, itélve a melléjük rendelt lovászok számából, legalább is tizenhat darab lehetett, ezekhez jött még később a négy ajándék ló Lengyelországból, tehát az egész verseny-istálló körülbelül húsz darab lóból állott. Ezeket könnyű fiatal fiúk és a királyi apródok lovagolták.²⁾

Nemcsak Lajos király és a lengyel urak, de a többi magyar urak is tartottak kizárólag verseny-célra idomított lovakat, már csak azért is, hogy a király lovaival versenyre keljenek.³⁾

Április vége felé már nagyban folytak az előkészületek a közelgő napokban megtartandó lóversenyekre. Április 26-dikán Rothkyrger Menyhért komornok a kincstárból újból 25 forintot kap a király versenylovainak fentartására, melyeknek e napokban a versenytéren futni kell.⁴⁾ Két nappal később a kincstárnok különböző színű vékony gyolcsból hat véget vásárol és átadja azt azonnal a király szabójának, Jakab mesternek, hogy készítsen abból ruhát a király apródjainak, kik a versenytéren a versenylovakat fogják futtatni.⁵⁾

Megérkeztek ezen közben a krakai vajda versenylovai, számszerint öt darab jó versenyló, két apród és három szolga kíséretében, egy Elek nevű úr, vagyis főember szolga vezetése alatt.⁶⁾ A magyar urak lovai már mind egybe gyülekeztek, vagy legalább igen közel lehettek Budához.

A várva-várt nap elérkezett. 1525. május 1-én megtartatott a lóverseny. A versenytér azt hiszem Kelenföldön volt.⁷⁾ II. Lajos király jelenlétében tartatott az meg.⁸⁾ A királynak körülbelül húsz ló állott ki a mezőre, a krakai vajdától öt. Ez azonban

¹⁾ Fraknoi II. Lajos Udvara 44. l.

²⁾ Tört. Tár 22. k. 112 és 156. l.

³⁾ U. ott 161 és 169. l.

⁴⁾ U. ott 155. l.

⁵⁾ U. ott 156. l.

⁶⁾ U. ott 169. l.

⁷⁾ U. ott 83. l.

⁸⁾ U. ott 163. l.

egy futamban csak két lovat indíthatott, mert öt lovával csak két futtató apródot küldött Budára. — Hogy mennyi volt a magyar uraké, nem lehet tudni. A számadáskönyvből csak az látható, hogy a király versenylovai a többi urak lovaival futottak a versenytéren.

A király lovait a versenyekben az apródok lovagolták, számitásom szerint huszonnégyen lehettek. ¹⁾

Ezek számához adandó még a krakai vajda két apródja, és a magyar urak lovain ülő futtató ifjak.

A király futtató apródjai külön e czélra készült versenyző ruhába voltak öltözve, melyek különböző színű vékony gyolcsból varrattak ²⁾. Valószínű, hogy a többi verseny lovasok is hasonló módra készült különböző színű vagy tarkázott ruhában lovagoltak.

Hogy hány futam volt, arról nincs emlékezet, de arról van, hogy a nyerőknek tisztelet díjak adattak. A versenytéren sorban elrendezett és így közszemlére kiállított jutalom- tárgyakat a budai bíró szolgálai őrizték ³⁾. A futamok időközéi alatt cigányzenét ⁴⁾ hallgatott az összesereglett néző közönség, majd ismét a nádor és az egri püspök trombitásainak zenéjében gyönyörködhetett ⁵⁾.

A második verseny, úgylátszik a következő napon, május 2-án tartatott meg⁶⁾, a harmadik és utolsó május 10. vagy 11-én. Ezt bevárva, 12-én Elek ur visszaküldetett Lengyelországba urának öt versenylovával, tudósítást vivén magával a verseny eredményéről. ⁷⁾

Szidloviczky lovait és embereit a király vendégekkül tekintette, ellátásokra külön gazdát rendelt, kinek a kincstár ezen czímen 68 forintot fizetett ⁸⁾. Elek úr külön 100 forint jutalmat kapott a királytól, az apródok és szolgák pedig akkor kaptak

---

¹⁾ A kincstárnok a verseny-öltözetek elkészítéséhez hat vég tarka gyolcsot vett. Egy végből bőven kitelt négy apród ruhája.

²⁾ Tört. Tár 22. k. 156. l.

³⁾ U. ott 161. l.

⁴⁾ U. ott 163. l.

⁵⁾ U. ott 169. l.

⁶⁾ U. ott 163. l.

⁷⁾ U. ott 169. l.

⁸⁾ U. ott 170. l.

njándékul 32 forintot, midőn még áprilisban a vajda öt verseny lovát ő felségének előmutatták ¹⁾).

A következő évben nem tudni tartattak-e ismét löversenyek, de valószínűleg igen, mert az 1526. évi számadás-töredékben a versenylovak gondviselőinek fizetése még szerepel ²⁾. — Buda elfoglalásával minden elsöpörtetett.

Igen kellemes időtöltést képezett a vadászat. Különböző nemei divatoztak. Első sorban a lovas vadászatokról emlékezem meg. Két főkellékével: a jó lovak és kutyákkal elegendő menyiségben rendelkeztek ősapáink. A kopó-falkák a peczérek gondjaira valának bizva és többnyire az istállók mellett lévő ólakban elhelyezve ³⁾. II. Lajos király vadász-kutya falkáját Csepel szigetén tartotta ⁴⁾, hogy közel legyen székvárosához és hogy a főfelügyelettel megbízott királyi apród gyakrabban megtekinthesse ⁵⁾. A király különben annyira szerette kutyáit, hogy a javát maga mellett tartva, az udvari illemszabályok ellenére az elfogadótermekben tanyáztak, sőt az asztalnál enni is kaptak az egyháziak és komolyabb udvarnokok nagy megbotránkozására. ⁶⁾

Hogy nemcsak a királyok és fejedelmek, de az urak is sok kopót tartottak, következtetni lehet Kemény János nyilatkozatából is ⁷⁾, ki majdnem dicsekedve említi, hogy Bethlen Gábor fejedelem sok ebet nem tartott, kopója legfeljebb ötven volt és két peczér azokhoz. Apaffy Mihály fejedelemnek e szám kevés, — nyolczvauhárom kopóra volt szüksége. ⁸⁾

A vadat üző kürtszóra szoktatott ⁹⁾ falkát melyet a falkamester ¹⁰⁾ és az egyforma zöld ruhába öltöztetett lovas peczérek ¹¹⁾

¹⁾ U. ott 169—170. l.

²⁾ Engel Mon. Ungrica 200. l.

³⁾ Thallóczy I. Apaffi Udvara 34. l.

⁴⁾ Fraknói II. Lajos Udvara 45. l.

⁵⁾ Magy. Tört. Tár 22. k. 165. l.

⁶⁾ Fraknói id. m. 7. l.

⁷⁾ Önéletírás 151. l.

⁸⁾ Thallóczy id. m. 34. l.

⁹⁾ 1688. A Rákóczy-féle ingóságok között előfordul több ezüstös vadászkiürt. M. H. Hist. Script. 24. k. 388. l.

¹⁰⁾ U. ott.

¹¹⁾ Mon H. Hist. Script. 24. k. 101—105. l.

vezettek, lóhátan követték ¹⁾. A mi vadat felvert a kopó-falka, azt hajtották. I. Rákóczy György 1640. szeptember 13-án Görgény környékén egy öreg medvét három bocsával egyetemben egyszerre vétetett fel falkájával. Szép vadásznája volt, mind a négy medvét elfogatta és leölette ²⁾. Bánffy György őzeket hajtattott Bonczhidán és bejegyezte naplójába, hogy 1644. augusztus 27-én két darabot fogatott el ³⁾. Thököly Imre szarvasokat üzött, 1677. május 28-án igen szép mulatsága volt, a mint írja, két szarvast sok üzés után elszalasztottak ugyan, de a harmadikat elfogatta. ⁴⁾ Máskor az egész napot vadászattal töltve (1693. márczius 17.) vaddisznó és sok őzre, valamint erdeiekre akadván, néhányat elveretett belőlök ⁵⁾.

A lovas falka-vadászatok némely alkalommal a puskavadászattal összeköttetésben tartattak meg ⁶⁾. Így mulatott Thököly Imre is egy napon (1693. márczius 25.), midőn az erdőből két vaddisznót a mezőre hajtattván ki, kopókkal és agarakkal lóhátan üzőbe véve, mind a kettőt elverette. ⁷⁾ Mint ebből láthatjuk, a kopó-falkának néha az agarak is segítségökre voltak a nagy vad üzésében, különben, mint az alábbiakból kitünik, ezt a szolgálatot az agarak külön is megtették.

Az agarakban a régi uraknak nagy gyönyörtiségök volt. ⁸⁾ A férj távollétében a háziasszony gondoskodott rólok. ⁹⁾ A kiváló példányokat »palotás agárnak« nevezték, azért, mert ezeket a szobákba engedték menni és nem a falka-ólban tartották. ¹⁰⁾ Bethlen Gábor fejedelemnek volt két igen kedves agara, Hóka és Kormos

¹⁾ Mon. H. Hist. Dipl. 24. k. 219. l.

²⁾ U. ott.

³⁾ Gr. Mikó I. Erd. Tört. Adatok 4. k. 127. l.

⁴⁾ M. H. Hist. Script. 18. k. 39. l.

⁵⁾ U. ott 15. k. 60. l.

⁶⁾ Mon. H. Hist. Dipl. 24. k. 75. l.

⁷⁾ Mon. H. Hist. Script. 15. k. 63. l. A harmadik disznót az erdőben lövéssel ejtették el.

⁸⁾ Apor P. Metam. 373. l.

⁹⁾ 1620. Lorántffy Zsuzsana levele férjéhez. Deák F. Hölgy. levelei 220. l.

¹⁰⁾ A palotás agár nem volt külön faj. Tévesen így említi Thallóczy I. Apaffy Udvara 34. l.

nevűek, Kornis Zsigmondtól kapta volt, ezeket a fejedelem annyira szerette, hogy akkor midőn Kemény János az udvarához állott, külön reá bizta gondviselésöket. Kemény meg is felelt a megbiztatásnak; néha a nála lévő agarak száma nyolczra is felszapordott, de az említett kettőnek akkor is mindég saját maga adott enni ¹⁾ II. Lajos király hasonlókép szerette az agarászatot. Agár-falkája a Csepelszigeten lévő ólakban volt elhelyezve, István királyi apród főfelügyelete alatt állott. Ő vitte az agarakat Budára és vissza a szigetre. ²⁾ A meglévők száma folyton növekedett, 1525-ben két ízben is kapott a király csehországi uraktól ajándékba agarakat. ³⁾

Egy-egy udvarban igen sok agarat tartottak. I. Apaffi Mihály fejedelem óljaiban százhuszonkilencz agarat számoltak meg. ⁴⁾ E nagy szám azonban valóban indokolva volt a szükséglet által. Ha tekintetbe vesszük, hogy I. Rákóczy György 1647. október 22-én Nagyvárad környékén agarászva, egy nap alatt kilenczven nyulat és három őzet fogatott, ⁵⁾ érteni fogjuk, hogy mennyi agarat kellett kivinni egy-egy vadászatra. Rákóczy különben annyira szenvedélyes agarász volt, hogy ezen szenvedélyére számítva, ajánlott tervet Alaghi Menyhért a terebesi consiliumban, könnyű szerével elveszíteni őt. ⁶⁾

Az agarak száma különben a XVII. század második felében nagyon megfogyott, Rhédey László legalább igen panaszkodik (1660.) Wesselényi Ferencz nádorhoz és Perényi Imréhez írott leveleiben, hogy a törökök ellen való hadakban — ebben a zűrzavaros világban igen elvesztek, valamint a sok futásból származó gondviseletlenségben igen megromlottak az, agarak — jó alig van. ⁷⁾

Az agarászatokon mindenki lóháton jelent meg ⁸⁾ nagyrészt külön e célra begyakorolt vadász-lovakon. ⁹⁾ Az agarakat,

¹⁾ Kemény J. Önéletírása 49. l.

²⁾ M. Tört. Tár 22. k. 165. l.

³⁾ U. ott. 77. és 87. l.

⁴⁾ Thallóczy id. m. 34. l.

⁵⁾ Mon. H. Hist. Dipl. 24. k. 385 — 6. l.

⁶⁾ Gr. Mikó I. Erd. Tört. Ad. 3. k. 215. l.

⁷⁾ M. Tört. Tár 17. k. 82. és 85. l.

⁸⁾ Mon. H. Hist. Dipl. 24. k. 385 — 6 l.

⁹⁾ 1525. május 12. kén. Egy úr ajándékba küld II. Lajos királynak agarászó lovakat. M. Tört. Tár. 22. k. 170. l.

ha a vadászó hely kissé távolabb esett, szekereken vitték ki,¹⁾ hogy haszontalanul ne fáradjanak. Ott vették át csoportonként a lovas agár hordozók.²⁾

Első sorban az agár a nyulak fogatására szolgált³⁾ volna ugyan, de ősapáink másféle vadak után ép úgy bocsátották. Látuk, hogy I. Rákóczy György őzekre is agarászott; Tököly Imre pedig 1694. június 11. kölyök medvét fogatott el agaraival.⁴⁾ Apor Péter még többet bizonyít, írván azt, hogy a régi urak szarvast, farkast, őzet, rókát, nyulat egyaránt fogattak agarakkal — sőt láttam olyan agarat, az ki személye szerint elfogta a hiúzt.⁵⁾

A most előadottakból egész biztosan lehet következtetni, hogy abban az időben nálunk legalább két külön önálló faj agár létezett, az egyik a nagy vad, ugymint szarvas, farkas, esetleg medve és hiúz üzésére, másik az őz, róka és nyul fogatására szolgált.

Az agarászatokon kívül valószínűleg szoktak volt tartani rendez agarversenyeket is. Erre mutat az, hogy a Kamuthy Balázs és testvére ingóságairól felvett leltárba (1603.) egy agár eresztő szíjat jegyeztek be.⁶⁾ Az agár eresztő szíjnak csak akkor van értelme, midőn az agarakat páronként és egyszerre kell a vad után bocsátani, erre pedig csak az agarversenyeken van igazán szükség.

Ha vadász-emberek jó időben lőháton utaztak, agarakat és sólymokat is vittek magokkal, hogy útközben nyulat, fűrjet fogatva, mulassanak.⁷⁾

A *solymászat* különben még a XVI. és XVII. században virág korát élte, egész addig, míg a sörétes puska általános el nem terjedt. A sólyom tanítók keresett emberek valának, Komlóssy Mihály levelében (1510.) Kávássy Kristóf és egy Ferencz nevű madarászlól emlékezik meg, mint a kikkél tanulta a sólymokkal való bánásmódot Kocsis János nevű embere.⁸⁾ A nagyobb

¹⁾ Mon. H. Hist. Dipl. 24. k. 385. l.

²⁾ Mon. H. Hist. Script. 24. k. 101—105. l.

³⁾ U. ott. 15. k. 63. l.

⁴⁾ Mon. H. Hist. Script. 15. k. 397. l.

⁵⁾ Methamorphosis 373. l.

⁶⁾ II. köt. 103. l.

⁷⁾ 1680-ban Mon. H. Hist. Script. 27. k. 9. l.

⁸⁾ Szalay Á., Négyszáz magy. levél 2. l.

udvartartásoknál külön e célra alkalmazott madarászok és madarász-mesterek működtek.¹⁾ II. Lajos király udvari vadász-személyzete között két madarászra találunk.²⁾

A betanított sólymok nagy becsben állottak. Hyppolit egri püspök sólymai kiváló jeles tulajdonaik által váltak híresekké és II. Lajos királynak nagy örömet szerzett, midőn ajándéku küldött neki néhányat.³⁾ A király udvarában különben volt ezeken kívül is elegendő sólyom. A főfelügyelet Szentiványi Kelemen kamarásra vala bízva, legalább ő kapja kezéhez a karmazsin bőrt, melyet a kincstárnok (1526. június 2.) azon célból vásárolt és adott át, hogy a király sólymainak, ölyveinek és más madarainak fejére sapkát varrasson belőle.⁴⁾

Nemcsak a király kapott tanított sólymokat ajándékba, a főemberek is kedveskedtek egymásnak ilyenekkel. Rákóczy György (1622.) igen szívesen fogadta a Rosályi Kun László által küldött egy pár igen szép sólymot.⁵⁾ A török nagyvezérek előtt pedig annyira becses ajándék volt, hogy Erdély fejedelmei érdemesnek tarták követek útján kedveskedni ilyenekkel.⁶⁾

Ölyveket, mint láttuk, már II. Lajos király használt vadászatra. Később még Bethlen Miklós korában is követék példáját.⁷⁾

Karvalyokkal fürjezni ép oly divat vala. A mit nemcsak Haller Gábor bizonyít,⁸⁾ hanem Bornemisza Anna fejedelem-asszony levele is, ki azt írja Radnóthról (1670. aug. 20.) Nalácsi Istvánnak, hogy Déván fogasson karulyokat és taníttassa meg számunkra, mert a miket azelőtt kiosztogatott volt Nalácsi, már mind oda vannak.⁹⁾

Ha nem volt tanult vadászmadár kéznél, az koczkáztatta

¹⁾ Thökölynél és I. Rákóczy Györgynél. Mon. H. Hist. Script. 24. k. 102—105. és Mon. Hist. Dipl. 24. k. 233. ll.

²⁾ Fraknoi II. Lajos Udvara 37. l.

³⁾ U. ott 45. l.

⁴⁾ Engel Mon. Ungr. 195. l.

⁵⁾ Magy. Tört. Tár. 19. k. 56. l.

⁶⁾ 1665-ben Mon. H. Hist. Script. 8. k. 280. és 491. l.

⁷⁾ Önéletírás 1. k. 243. l.

⁸⁾ 1636. aug. 10—12 Haller G. Gyula Fehérvár környékén karvalyallyal fürjezik. Gr. Mikó I. Erd. Tört. Ad. 4. k. 34. l.

⁹⁾ Deák F. Hölgy. levelei 338. l.

a vadászat eredményét. Azért panaszolja levelében (1647. október 22.) I. Rákóczy György, hogy Várad vidékén vadászott ugyan, de igen kevés fáczánt fogatott, mert nincs tanult czenkje. A következő napon azért mégis tizenöt fáczánt volt a zsákmány. ¹⁾

Madarászás közben nagy szerepe volt a *vizsláknak*. Ezek keresték és repítették fel a szárnyas vadat, valamint a nyulakat. ²⁾ Számuk néhol temérdek volt. I. Apaffi fejedelem például ötvenhárom vizslát tartott. ³⁾ A legjobbaknak szobában volt helyük. Bethlen Gábor fejedelem egy szép öreg hűséges vizsláját mindég szobájában tartotta, egy másik Tigris nevű pedig mindig a fejedelem bársony székében heverészett. ⁴⁾ — Úgy látszik, több fajta vizsla volt használatban hazánkban. Ezt bizonyítja Komlóssy Mihály levele (1510. aug. 17.), ki arra kéri szerelmes öccsét Tamást, hogy küldjön neki egy jó vizslát fürjezni valót. ⁵⁾ Ifjabb Rákóczy György pedig meg is nevezi a külön fajt, azt irván atyjának Gyula-Fehérvárról (1644. aug. 19.), hogy a lengyel madarászt, a telio »vizslákkal és a hálókkaal együtt« kiküldi. ⁶⁾

Midőn solymászni mentek, az egész társaság, valamint a vadász-személyzet mindig lóháton vadászott ⁷⁾; bajos is lett volna a repülő szárnyast vagy nyulat másként követni. A madarászmester és a madarászok, valamint némely vadász úr is karján vagy vállán vitte szelid solymát, ölyvét vagy karvalyát. Ezeknek fejére karmazsin bőrből készült sapka vala húzva, hogy ne legyenek szó-rakozottak és ok nélkül ne repdessenek.

A vizslákat előre bocsátva, megkezdődött a vadászat. Ha a vizsla állott valamely vadat és parancsszóra beugrott, abban a pillanatban lehúzta gazdája solymának fejéről a sapkát és ez intésére a vad után repült, mindaddig hajtotta, míg levághatta. Ekkor ismét a vizsla szerepe volt a levágott vadat felvenni és elhozni. A sólyom visszarepült gazdája karjára. A sólymokat fel-

¹⁾ Mon. H. Hist. Dipl. 24. k. 385. l.

²⁾ Bethlen Miklós Önéletírás 243. l.

³⁾ Thallóczy, I. Apaffi Udvara 34. l.

⁴⁾ Kemény J. Önéletírása 151. l.

⁵⁾ Szalay Á., Négy száz m. levél 2. l.

⁶⁾ Mon. H. Hist. Dipl. 24. k. 233. l.

⁷⁾ Mon. H. Hist. Script. 27. k. 9. l.

váltva bocsátották a vad után, melyet a lovasok követtek. Rendszeresen fürjet,¹⁾ foglyot,²⁾ fáczánt,³⁾ és nyulat⁴⁾ fogattak, bocsátották ugyan másféle szárnyasok után is, sőt lehet, hogy egy-egy kiváló ügyes és erős sólyom nagyobb futó vadat is elfogott.

A solymászat nemcsak igen szép mulatság volt, de szám szerint is elég eredménnyel járt. I. Rákóczy György 1647. év őszén Várad vidékén vadászva, október 23-án tizenöt, 25-én tizen-nyolcz, november első két napjának délelőttjén pedig harminczkét fáczánt fogatott.⁵⁾

Ha nagyobb eredményt akartak elérni, vagy pedig sok szárnyas vadra volt szükségök, hálót feszítettek ki és abba kergették bele az apró szárnyasokat a madarászok és vizslák segítségével.⁶⁾ Az erdei szárnyasokat, vad pávát (fajdok) és császármadarat hurokkal vagy hálóval fogni egyre ment.⁷⁾ Hogy melyik hálót használják egy vagy másféle vadra, az a háló terjedelmétől és a szemek nagyságától függött.⁸⁾ A háló különben még a puska-vadászatoknál is nagy szerepet játszott.

A *puskavadászatokhoz* nagy vadra meglehetősen előkészületek kellettek. Egy sereg hajtó, jó csomó puskás a vadász szolgálk kíséretében előre ki lettek küldve az erdőre; a peczérék összefűzve vezették kopóikat.⁹⁾ A vadászok különösen a lövonal háta megett kifeszítették a vadászhalókat,¹⁰⁾ melyből valószínűleg az oldalakra is jutott.

Mire mindennel elkészültek, megérkeztek az úrvadászok. Kiki elfoglalta állását, egy golyós puskát kezébe vett, tartalék-puskáit maga mellé rakta le. Régibb időben csak egyes golyóval lőttek, stuczból, tersényiből vagy polykákból.¹¹⁾ A sörét és sörétes

¹⁾ Mon. H. Hist. Script. 27. k. 9. l., Gr. Mikó I. Erd. Tört. Ad. 4. k. 34. l.

²⁾ Mon. H. Hist. Script. 15. k. 300. l.

³⁾ U. ott 51. l., M. H. Hist. Dipl. 24. k. 385—389. és 390. ll.

⁴⁾ Mon. H. Hist. Script. 15. k. 51. l. — 27. k. 9. l.

⁵⁾ Mon. H. Hist. Dipl. 24. k. 385, 389. ll.

⁶⁾ U. ott 233. l.

⁷⁾ Thallóczy, I. Apaffy Udvara 35. l.

⁸⁾ II. köt. 117. és 374. l.

⁹⁾ Mon. H. Hist. Script. 15. k. 70. 397. ll.

¹⁰⁾ Mon. H. Hist. Dipl. 24. k. 71. l.

¹¹⁾ Apor R. Metamorph. 372. l.

puska (ügynevezett flinta ¹⁾ a XVII. század utolsó negyede előtt igen ritka volt legalább Erdélyben. Bethlen Miklós is csak 1676-tól kezdve állott sörétes puskával erdőben, de a golyós akkor is mindig mellette volt. ²⁾ Apor Péter sohasem tudott megbarátkozni vele és ennek divatját teszi felelőssé a vad fogyásáért. ³⁾

A hajtóktól és a kopók csaholásától felriadt vad előre törtetett. Ha megállott a lövonalon, könnyebb lövés esett, ha nem, el is hibázták, mint I. Rákóczy György Kővár környékén egy igen szép nagy hiúzt. Pedig ő elég jól löhetett, mert ugyanaz nap egy medvét és egy rókát, azelőtt való napon (1640. szeptember 6.) szintén ugyanannyit lőtt, vadásztársai is ejtettek két medvét. ⁴⁾

Sebzett nagy vad után szelindek kutyákat bocsátottak, hogy azt lefogják. ⁵⁾

Megtörtént néha, hogy az elhibázott vad a hálóba ment bele, mint a Rákóczy György által elhibázott hiúz, de nagy lévén a medvefogó háló szeme, kibújt belőle. Pár nappal később Görgény vidékén szerencsésebb volt egy óriás nagy vadkannal, azt a medvefogó hálóban lőtték meg. ⁶⁾ A hálóba fogódzott kisebb vadra nem pazaroltak golyót, azt csak a gyalogokkal verették agyon. ⁷⁾ Apaffi Mihály fejedelem vadászatain is gyakran fogtak hálóba rókát, vadmacskát, nyesteket. ⁸⁾

Görgényben akkor is sok volt a medve. 1640-ben I. Rákóczy György két napi vadászatán (szeptember 12—13.) tíz medve, két erdei, négy űz, két farkas és két róka lövetett. ⁹⁾ A második napon

¹⁾ U. ott.

²⁾ Önéletírás 1. k. 169. l.

³⁾ Apor P. id. helyen.

⁴⁾ Mon. H. Hist. Dipl. 24. k. 71. l.

⁵⁾ 1649. Rákóczy Zsigmondnak testvéréhez Györgyhez írott leveleiből tűnik ki, miután levelében 8 öreg és 2 kölyök szelindek kutyáját szabad rendelkezésére bocsájttja, akár el is ajándékozhatja valamelyik vajdának — mert ott, a hol van, nincsen szerencséje öreg vadhoz, csak apró vadra vadászhatik. Mon. H. Hist. Dipl. 24. k. 403. l.

⁶⁾ U. ott. 75. l.

⁷⁾ U. ott. 71. l.

⁸⁾ Thallóczy, I. Apaffi Udvara 35. l.

⁹⁾ Ugyanaznap 4 medvét, azonkívül lovas vadászaton kopó-falkával fogtuk el. (Lásd előbb.)

baleset is történt, egy medve ugyanis három fiával kijött egy pus-
kásra, megsebeztetvén általa, neki rontott, maga alá teperte és
megtépte erősen. ¹⁾

Deés vidéken sem volt kisebb a vadállomány. II. Rákóczy
György 1650-ben levélben jelenti testvérének Zsigmondnak, hogy
tegnap (november 29.) két medvét és 7 farkast, ma pedig szarva-
sokat és őzeket lőttek. ²⁾ A farkasokat nemcsak vadászaton lőt-
ték, ³⁾ pusztították úgyis, hogy verembe ejtve verték agyon. ⁴⁾ A
szőrmés vadakat különben bundájokért is érdemes volt elejteni.
Egy nagy farkas bőrért 1 frt 25 pénzt, egy nagy hiúz bőrért 8
forintot tartoztak a szücsmesterek fizetni. ⁵⁾

Apor Péter tudósításából ⁶⁾ és az elmondottakból láthatjuk,
hogy Erdélyben mennyire bővében voltak a vadnak. Magyarorszá-
gon sem állottunk rosszabbul. A francia követ azt írja 1502-ben
kelt tudósításában, hogy a Csepel-szigete tele van szarvassal és
nyúllal annyira, hogy midőn a királynéval lóháton sétáltak, nem
több, mint három hold földön tizenöt-tizenhat nyulat vertek fel. ⁷⁾

Ha Magyarország felső vidékére tekintünk, bámulat fog el
bennünket. Thurzó Zsuzsa lakadalmára (1603.) a bicssei, ljethavai

¹⁾ Mon. H. Hist. Dipl. 24. k. 71. l.

²⁾ Mon. H. Hist. Dipl. 24. k. 423. l.

³⁾ 1644. aug. 24. Bánffy György Bonczhidán vadászaton lő egy
farkast. Gr. Mikó I. Erd. Tört. Ad. 4. k. 127. l.

⁴⁾ 1557. Zele Jakab tisztartó jelenti Kanizsáról, hogy 6 farkast
verték verembe. Szalay Á., Négy száz magyar levél 223. l.

⁵⁾ 1627. Bethlen Gábor-féle árszabás szerint a szücs-mesterek követ-
kező árakon tartoztak a vadászoktól a vadbőröket megvenni:

	frt	pénz		frt	pénz
Jó mogoró nyest	1	—	Vadmacska	—	2
Középszerű	—	80	Nyúl bőr	—	2
Alábbvaló	—	70	Vidra	1	25
Bükk nyest	—	60	Nerchbőr	—	35
Öreg farkasbőr	1	25	Görénybőr	—	2
Alábbvaló	1	—	Höresök	—	2
Apró	—	80	Borz	—	2
Egész rókabőr	1	—	Erdélyi hiúz nagyja- java	8	—
Középszerű	—	75	Alábbvalók	6—4	—
Alábbvaló	—	60			

⁶⁾ Metamorphosis 372. l.

⁷⁾ M. Tört. Tár 23. k. 111. l.

és árvai uradalmak beszolgáltattak 33 őzet, 185 nyulat, 526 császármadarat; Thurzó Juditéra (1607.) ugyanannyi foglyot és császármadarat, hat őzzel kevesebbet, de három nyúllal többet. Thurzó Ilona lakadalmi ünnepélyén (1614.) elfogyott 6 vad-disznó, 7 szarvas, 55 őz, 200 nyúl, 600 fogoly és császármadár. ¹⁾

Gróf Illésházy Katának 1632-ben január 10—17 között csak kézfogó ünnepét tartották, mégis 1434 apró madár, 667 fenyvesmadár, 203 fogoly és császármadár, 129 nyúl, 8 őz és egy szarvas volt a szükséglet. ²⁾ Az pedig már majdnem a hihetlenséggel határos, hogy 1612-ben Thurzó Borbála lakadalmára az árvai uradalom egymaga harmincz darab bölényt szolgáltatott be. ³⁾

Az a szokás, hogy lakadalmi és egyéb ünnepélyek alkalmával kivetették a jobbágyokra, hogy egyes uradalmakból mennyi vadat tartoznak beszolgáltatni, kétségkívül nagyon ártott idővel a vadállománynak és előmozdította a vadorzást. Az orrvadászat pedig büntetendő cselekménynek tekintetett és igen rövid úton bántak el a vadorzókka. Egy ilyen büntetésnek érdekes példája maradt fenn Bornemissza Mátyás levelében. Ő ugyanis 1557-ben észrevette, hogy a szomszéd birtokos jobbágyai az ő erdejében egy szarvast és egy erdeit lőttek. Hamar készen volt a büntetéssel, elfogatta, megpálcáztatta és léket vágatván a jégen, fejjel bemártatta a bűnösöket a vízbe. ⁴⁾

A vadállomány biztosítására szolgáltak a kerített vadaskertek. Rákóczy Zsigmond leveléből ⁵⁾ úgylátszik, hogy Görgényben egy rész már a XVII. század elején be volt kerítve. Gróf Pálffy Pál nádor pedig végrendeletében (1653.) hagyja meg, hogy a marcheggi vadaskertet az ő rendelkezései szerint kövel keríttesse be a tisztartó. ⁶⁾

¹⁾ III. k. 56, 59 és 63. l.

²⁾ III. k. 69. l.

³⁾ Ezenkívül az árvai, bicsei és ljetvai uradalmakra 30 őz, 200 nyúl, 600 császármadár és fogoly és annyi szarvas és vad-disznó lett kivetve, a mennyit az isten adni fog. III. k. 61. l.

A vadak értékére vonatkozólag érdekes adat, hogy 1618-ban egy őzért 1 frt 15 pénzt, egy nyúlért 15 pénzt fizettek, ha venni kellett. III. k. 28. l.

⁴⁾ Szalay Á., Négy száz m. levél 215. l.

⁵⁾ 1607-ből Magy. Tört. Tár 13. k. 103. l.

⁶⁾ III. k. 332. l.

A vadállomány gondozása, őrzése a vadász-személyzet kötelessége volt, úgy szintén a vadászatok rendezése. Midőn gróf Nádasdy Ferencz 1660-ban sárvári, keresztúri és kapui uradalmaiban fővadászmesterré kinevezi nemzeti Globiczter Farkas uramat, elrendeli, hogy minden jószágaiban lévő vadászokkal mindenképen kedve és akarata szerint rendelkezék. Igen szigorú utasításokat ad neki. Azt írja a többek közt: »Mint hogy mindenféle vadászatokban és madarászatokban kegyelmedet rendeltük inspectornak, a puskások, vadászok és madarászok kegyelmedtől függjenek és parancsához alkalmazzák magokat. Kegyelmed azért mind maga, mind az alatta levők által vigyáztasson, hogy jószágunkban senki idegen ne vadásszon és madarásszon, ha pedig valakit ezen rajta kapna, elvegye tőle puskáit, nyulászó és más ebeit, hálót és azt egyedül magának tartsa, ha kívántatnék, akkor a magunk katonáit is maga mellé vehesse kegyelmed. — Minden tartományban (pagony) két-két előljárót rendeljen a vadászok közül, hogy vigyázzanak és hírül adják.«¹⁾

Vad kimélés szempontjából elrendeli azt is Nádasdy, hogyha akár ő maga vadászik, akár a vadász-személyzet által vadásztat csupán, a vadakat idő és rend előtt ne vesztegessék és a hálót idejében kivigyék. A személyzet által elejtett vadakról pedig rovást kell tartani a tisztviselőkkel. Az elejtett vadakért a személyzetnek meglehetősen magas díjakat fizettetett: egy szalonkáért 6, egy pár fogolyért 15, egy nyúlért 10, egy őzért 45 dénárt, egy erdeiért 1 frt 30 dénárt.²⁾ A vadászatokon elejtett szörmés vad fele az uraságé, fele a fővadászmesteré volt.

Nagyobb udvartartásokban a *vadász-személyzet* sok emberből állott.

Gróf Erdődy udvarában tizennégy agár és ugyanannyi kopóhoz egy főpeczért, két kispeczért és egy madarászt találunk.³⁾

¹⁾ Századok 1875. év 499—502. l.

²⁾ Más vadakért: örvös galamb 5, egy pántl húrosmadár 6, egy pántl fekete vagy szőr rigó 6, egy pántl pacsirta 4, egy pántl fűz 4, vadgalamb 3, gerlicze 2, apró madarak pántlfijától 3 dénárt. A személyzet által magokban fogott vagy elejtett rókaért 30 dénárt.

³⁾ 1666-ból számadás-töredék a N. Muzeumban.

I. Rákóczy György lengyel madarászáról és agár hordozóiról leveleiben emlékezik meg.¹⁾

Thököly Imre udvaráról többet tudunk. — Vadász-mestere rendelkezése alatt, ki lóra külön fizetést húzott, öt vadász, három lovas peczér, hat gyalog peczér, három lovas agár hordozó és egy gyalogos agár gondviselő állott. A madarász-mester két madarásznak, kik madártanítóknak is neveztetnek, — parancsolt.

A peczérek, vadászok és madarászok zöld posztóból készült köntöst és fehér bárány bélésű zöld mentéket kaptak ruházatul. A madarász-mester pedig német sarut és harisnyát viselt²⁾

Némelyik urnak a vadászaton kívül még a halászat és rákászásban telt kedve³⁾. Leginkább gyalommal vagy kis hálóval fogták.⁴⁾

Az elmondottakból láthatjuk, mennyire ki volt nálunk fejlődve a nevezett századokban a sport mindenféle neme. Rendes löversenyek tartattak kizárólag e célra nevelt és idomított lovakkal. Kopó-falka után való lovaglásban gyönyörűséget találtak, az agarászat nagyban üzetett sőt valószínű, hogy agárversenyeket is rendeztek. A lovas vadászatok, agarászatok és solymászatok részben ur-asszonyaink társaságában folytak le⁵⁾. A puskavadászat és vadgondozás megállapított rendszer keretében mozgott. Azonban mindezeknek tovább való fejlődését megbénították a folytonos harcok és az erre következett kedvezőtlen politikai viszonyok.

A nagy vadászatokon jól mulattak, sok jó barát összejött, nagy vendégség és lakomákkal volt összekötve, de a vigság főideje a *fursang* kezdetével köszöntött be.

Táncz, jelmezes látványosságok és egyéb farsangi bohóságok egymást váltották fel. Olaszországban már a XV. század második felétől kezdve alig képzelhetők disz-ünnepélyek alakos csoportosítások, felvonulások és játékok nélkül. Nálunk I. Mátyás

¹⁾ Mon. II. Hist. Dipl. 24. k. 219. és 233. ll.

²⁾ 1683-ból. Mon. II. Hist. Script. 21. k. 101 -- 105. ll. 1685-ből lajstrom a gr. Teleki levéltárban.

³⁾ Thököly Imre. Mon. II. Hist. Script. 15. k. 289. l., Bethlen M. Önéletírása 1. k. 168. l.

⁴⁾ Gr. Mikó I. Erd. Tört. Ad. 1. k. 77. l., Deák F. Hölgy. lev. 351. l.

⁵⁾ Fraknói V. II. Lajos udvara 16. l. M. II. Hist. Script. 15. k. 385. l.

király alatt honosodtak meg az olasz divatu álarczok. 1488-ban a ferrarai herczeg küldött néhányat királyunknak. Eleonora herczegnő tudomására jöven annak, hogy ezen álarczok Mátyásnak igen megtetszettek, 1489. január 13-án 56 darab különféle álarczot küld fiának, Hyppolit esztergomi érseknek, hogy azokkal Mátyás királynak kedveskedjék, néhányát Corvin Jánosnak is juttatván belőle.

Érdekes ez álarczok jegyzéke ez szerint a következőkből állott a küldemény: öt hasonmás, négy vörös és két fekete szakálos, két szaraczén, négy aggastyán — álarcz, három teljes nyaku szakálos bőr álarcz, négy ugyanilyen de nem bőrből készült, tizenhat darab leány és fiú arcz, tiz darab huszonöt évest ábrázoló borotvált, végre hat darab spanyol módra borotvált szakállú álarcz¹⁾.

Hyppolit érsek azonban saját udvarát nem fosztotta ki egészen ez ajándék által, számadás-könyveiben egész rovatokat képeznek az álarczok és jelmezek. Leltáraiban pedig a kutyapeczér és rablánczok, valamint az álarczos jelmezek gyakran a legszentebb tárgyakkal vegyesen fordulnak elő²⁾.

Az e fajta multság termékeny talajra talált nálunk. Nem szorítkoztunk csupán a behozott czikkekre, eredeti jelmezeket készítettünk saját magunk. Ezt bizonyítja Magyarországból való visszaköltözése után Hyppolit érsek ferrarai palotájáról felvett leltár, melyben magyar jelmez is fordul elő, a mely Miksa császár udvari multságain is szerepelt³⁾.

Később II. Lajos király udvari multságáiban az emberi alakok utánzásában hatást kereső álcza formák és jelmezek kezdenek háttérbe szorulni és helyöket jórészt az alvilágból és a fenévadak országából vett ördögi és egyéb torzalakok mintájára szabott álarczos jelmezek foglalják el.

Brandenburgi György 1519-ben farsang végén vadembernek öltözve vivott lóháton egy ördögnek öltözött urral.⁴⁾ 1525-ben pedig hushagyó kedden, midőn a király a pápa bibornok követét

¹⁾ B. Nyáry A. czikke Archaeol. Értesítő 11. k. 13. l.

²⁾ Századok 1872. év 288. l.

³⁾ Archaeol. Ért. 11. k. 13. l.

⁴⁾ Fraknoi II. Lajos Udvara 47. l.

vendégelte meg, a déli és esti lakoma közötti időt álarczos menetel töltötte ki, melyben egy elefánt alak is szerepelt ¹⁾. E czélra akkor 20 frtot adtak ki a kincstárból részben az álarczos jelmezek pótlására ²⁾.

Erdély fejedelmi udvaraiban hasonlóképen gyönyörködtek az álarczos mulatságokban. Bethlen Gábor özvegye Brandenburgi Katalin hátrahagyott ingóságai között három láda maskaralköntös találtatott ³⁾.

Az eredeti magyar jelmez a későbbi korban folytonosan lépést tartott egyéb alaku álarczos-jelmezekkel. A XVII. század utolsó negyedében gróf Forgách Ádám pompás farsangi vigságot, rendezett. Hogy festői alakja legyen az egésznek, egy a magyar életből vett jelenet választatott előadásra. A háziur gróf Forgách Ádám neje gróf Rechberg Anna és két leánya vitték a főszerepet.⁴⁾

Farsangban az alakos játékok annyira divattá váltak, hogy a jelmez-féléket nem is nevezték máskép, csak farsangos köntösnek ⁵⁾ és annyira általánossá lettek, hogy kivált a székely földön még a XVII. század végén is harisnyába, zekébe, esuklyába öltözve, szánkákban, cigány-hegedűsök és dudások kíséretében zenezővel jártak-keltek a mulató társaságok egyik nemes ember házatól a másikhoz ⁶⁾. Farsang utolsó napjain még nagyobb lelkesedéssel vigadtak. II. Lajos király udvarában ezen napokon szakadatlan sorban követték egymást a lakomák, tánczvigalmak, álarczos menetek és fegyverjátékok. Azt írja 1519-ben Brandenburgi György: »a király udvara szörnyen szegény, de én mégis hatalmasan farsangoltam vele, had lássák az urak, hogy azok, a kik a király körül vannak, még talpukon tudnak állani. Először Stibitz és Zetritz hat izben gyalog csaptak össze egymással, azután én és Krabat lóháton vívtunk egymással. Krabat ördög volt, én meg vadember, az ördög lefordult lováról és arczára esett. A király is szépen lovagolt. A város minden asszonya jelen volt, azonkívül

¹⁾ U. ott 49. l.

²⁾ Magy. Tört. Tár. 22. k. 90. l.

³⁾ 1633-ban Munkácson felvett leltár. Eredetije a lelesz-i levtárban.

⁴⁾ Tört. Tár 1878. év 361—711. ll.

⁵⁾ Apor P. Metam. 354. l.

⁶⁾ U. ott 358. l.

temérdek nép. Azután a táncz következett. Tizennyolcz álarczossal léptem elő, kurta köpenybe, és hegyes orrú vörös cipőkbe voltunk öltözve, minőket a régiek viseltek. Egy öreg atyus mindkét kezében bottal, fából készült sarukban két különös tánczot járt vala. ¹⁾ A király és más urak a tobor-tánczot járták ²⁾.

Thököly Imre még hadakozások ideje alatt sem mulasztotta el farsang utolsó napját vigan tánczczal tölteni. ³⁾ Saját maga és mások mulatságára ilyen napon jelmezes mulatságot ⁴⁾ rendezett udvari népei és felesége fehér cselédjeinek közreműködésével. 1694-ben ablakai előtt órákig tartott ez a mulatság. Felgyűjtván azután estebédre a főrendeket és a hadak tisztjeit, igen sokáig vigadtak, farsangos lakadalommal, tánczczal végezték a napot. ⁵⁾

A farsang elmulhatott, de a tánczkedv megmaradt. Találtak módot és alkalmat, hogy évközben egyszer-egyszer tánczolahassanak. Nagy vendégség után tánczra kerekedtek. ⁶⁾ — Thököly Imre 1693. márczius 11-én vadászatról egyenesen a francia úrhoz mert conferentiára. Ennek végeztével Thököly felesége is oda jövéen, több becsületes emberekkel, a francia által adott lakomára. A mulatás sokáig tartott, tánczczal végződött; a házi úr vendégeivel együtt felette megrészegeedvén, késő éjjel oszoltak haza. ⁷⁾ Ugyanazon hónap utolsó napján Thököly viszonzta a vendégséget, melyre a fogságában lévő német grófját is meghívta. Több erdélyi és magyarországi főrendek társaságában víg lakással igen jól mulattak és tánczoltak. ⁸⁾ Névnapi ünneplése lakoma és táncz nélkül nem lett volna tökéletes. ⁹⁾ A lakodalmaknak pedig szervertartásához tartozott, hogy a szokásos tánczokat eljárják. ¹⁰⁾ Laka-

¹⁾ Fraknói II. Lajos Udvara 47.

²⁾ Horváth M. Magyar Orsz. Tört. Pest 1871, 3. k. 327. l.

³⁾ 1693. Mon. H. Hist. Script. 15. k. 32. l.

⁴⁾ Comédiának írja.

⁵⁾ U. ott. 317. l.

⁶⁾ Apor P. Metam. 331. l.

⁷⁾ Mon. H. Hist. Script. 15. k. 55, l.

⁸⁾ U. ott 66. l.

⁹⁾ 1693 május 22. Ilona napját tartották. A francia és egyéb uraknak az ebéd Zrinyi Ilona szobáiban volt. Ebéd után tánczoltak. U. ott 93. l.

¹⁰⁾ Ezek leírását lásd Magyar Családélet 367—9 l.

dalmak alkalmával a menyasszony táncza, a szövétnekes táncz ¹⁾ és a koszorú-üzés ²⁾ nem maradhatott volna el. Járták azonkívül farsangban, lakadalmon a lengyel-változót, az egeres, süveges, lapoczkás és még más tánczokat.

A tánczmultságokat cigány zenének magyar dallamaira járva, lassú magyarral kezdték, melyben alig észrevehetőleg kellett a lábakat emelni, cifrázni csak a ritkábban előjövő sebes ütemben lehetett. ³⁾

Ez után következett a lapoczkás táncz, azt azonban nem tudjuk, miből állott.

Az *egeres tánczban* sorba állott kilencz—tíz ifjú legény, szemben velek sorban ugyannyi leány, közöttök annyi hely maradt, hogy egy pár tánczoló tágan elférjen. Az első ifjú elvitte a vele szemben lévő leányt, kétszer megkerülték kívül belül a sorban állókat, erre elbocsájtva a leány kezét, külön tánczolták körül a sorokat. A többiek erre mondogatták »macska fogd el az egeret.« Tanult leány nagyon kifáraszthatta tánczosát, mert a leány ment elől, bujkált a sorok között, ha szemben érkeztek, visszafordulhatott és csak a kezét volt szabad megfogni, azt sem erővel, csak ha szép szerével kezére vehette. Mikor megfogta, kétszer háromszor körül tánczolták még együtt a sorokat, aztán kiki helyére állott. A táncz addig tartott, míg a sorban lévő minden ifjú egymásután eljárta szemben lévő párjával. ⁴⁾ A kerülgetésnél nagy ügyességet lehetett kifejteni, azért írja Bethlen Gábor fejedelem (1620.) portai követének, hogy »a csehországi ellenséges seregek úgy kerülgetik egymást, mintha egeres tánczot járnának.« ⁵⁾

A *gyertyás-tánczot* két ifjú legény egymással tánczolva kezdte, egy-egy égő gyertyát tartva kezeikben, körülmenvén így egy párszor, megálltak két leány vagy fiatalasszony előtt, térdet hajtottak és az égő gyertyákat átnyujtották. A két hölgy egymás kezét fogva, az égő gyertyákkal tovább tánczolt mindaddig, míg két férfi előtt meg nem hajtották magukat, mikor aztán ezeknek kellett

¹⁾ U. ott.

²⁾ Mon. H. Hist. Script 23. k. 758 l.

³⁾ Apor P. Metam. 331. 337, és 399 l.

⁴⁾ U. ott 331. l.

⁵⁾ Gr. Mikó I. Erd. Tört. Ad. 1. k. 338. l.

folytatni. Ezen táncznál igen kellett arra ügyelni, hogy egymásnak haját vagy köntösét fel ne gyujtsák.¹⁾ Ez lehetett talán egyik oka, hogy Bethlen Miklós elítélőleg nyilatkozott a *szövétnekes* tánczról. Leánya lakadalmára (1693.) azonban mégis rendel négy fehér szövétneket, de megjegyzi levelében, hogy én részemről nagy hiábavalóságnak tartom, de a közönséges bolond szokásból ki nem állhatok egyedül«. ²⁾

A *süveges tánczot* férfi kezdte meg, kezébe vett egy süveget, azt magasan feltartva, kettőt, hármat fordult tánczolva, azután a kedve szerint választott asszonyt vagy leányt tánczra vitte, kettőt hármat fordúlva elbocsájtotta tánczosnőjét és addig csalogatta, míg az a süveget elkaphatta. Győzelme jeléül akkor a tánczosnő még egy párt együtt fordult tánczosával, azután más férfit választott, mígnem az is elkapván a süveget, más hölgyre kerítette a sort. Jó tánczosok ebben kölcsönösen igen kifáraszthatták egymást. ³⁾ Bethlen Miklósnak, minden Erdélyben divó táncz között, ez tetszett leginkább. ⁴⁾

Elnevezése után ítélve, tiszta magyar táncz volt a *kállai kettős*. ⁵⁾

A *hajdú táncz* a székelynép táncza volt. Kemény János marosszéki dajkája igen jól tánczolta azt. ⁶⁾

Az idegen eredetű tánczok között nagy divatban volt a *lengyel-változó*. Ebben hol a férfi hagyta el a leányt, hol a tánczosnő a férfit, azután hármat fordúlva egymással, hármat pedig magokra, úgy választott a legény más leányt, a leány pedig más tánczost. Apor Péter ezt a tánczot igen kedvelhette, nem is bélyegzi idegennek. ⁷⁾ Annál inkább haragszik a XVII. század végén divatba jött mindenféle német, francia és tót tánczra, melyben, mint írja, úgy ugrálnak férfiak leányok, mint a kecskék, még a menuet sem

¹⁾ Apor P. 332. l.

²⁾ Önéletírás 2. k. 379. l.

³⁾ Apor P. 333. l.

⁴⁾ Önéletírás 1. k. 366. l.

⁵⁾ Most te előljárod a kállai kettőst. Régeni György »Imago Veritatis« kézirat 57. l.

⁶⁾ Önéletírás 42. l.

⁷⁾ Metamor. 331. l.

kerüli ki rosszalását. ¹⁾ Az idegen tánczok divatba jövetelét elősegítette az a szokás, hogy a külföldi egyetemekre járó fiatal urak az ott lévő tánczmesterekhez jártak tanulni. ²⁾

Bethlen Miklós nagyon dicséri magamagát, hogy Németországon jártában nem tanult tánczolni. Erdélyben ugyan tanult ott, hol a hajlandóság, bor és a muzsika a mester, de nem lévén soha hozzá hajlama, nagy sajuálatára sohasem tudott megtanulni. ³⁾

Mindenik táncznak megvolt megszokott dallama, zenéje, melyeket az akkori zenészek nagyon jól tudtak. ⁴⁾

Őseiuk a zenét különben is kedvelték, a főemberek is akár-mikor behivatták a cigány hegedűsöket és virradtig tánczoltak. ⁵⁾

Egy XVII. századbeli gúnyvers keményen megrójjá ezért, kivált a székelyeket. ⁶⁾

Zenénk különben a XV. században egész a XVI. század első feléig nem állott a fejlődésnek valami magas fokán. A fuvó és pengető hangszerek uralkodtak. Népzeneinkben a koboz és a tambura vagyis az úgynevezett hegedő érvényesült leginkább.

I. Mátyás király idejében nemzeti dalainkat tamburákon pengették cigányaink, Beatrix királyné csepel-szigeti cigány zenészei kobzokon játszottak ⁷⁾. Még II. Lajos király idejében Kelenföldön tartott löversenyen zenélő cigányok is csak pengették hangszereiket ⁸⁾ és talán cimbalmaikat.

Zenénk akkori állapotában Mátyás királyt és nejét nem elégithette ki. Beatrixszal való házassága után Olaszországból hozatott mindenféle siposokat, lantosokat, hegedűsöket. ⁹⁾ Játé-

¹⁾ U. ott. 333. l.

²⁾ 1633. Haller Gábor Heydenben járt tánczmesterhez. Gr. Mikó I. Erd. Tört. Ad. 4. k. . . . l.

³⁾ Önéletírás 1. k. 152. l. és 366. l.

⁴⁾ Apor P. Metam. 331. l.

⁵⁾ Apor P. 359. l.

⁶⁾ Gúnyvers a székely kevély asszonyokról és az udvari pippes leányokról 1676-ból. Hegedű, virginás, dudás és trombitás. A ki nélkül nem lehet semmi víg lakás. Ezek is ott lesznek, leszen víg tánczolás. Ez ilyen bolondság csak isten boszantás. (Kolozsvári nagy naptár 1866. évf. 117. l.)

⁷⁾ B. Nyáry A. cikke. Századok 1874. év 81. l.

⁸⁾ Magy. Tört. Tár 22. k. 163. és 234. l.

⁹⁾ Heltai krónikája 508. l.

kokban nagy kedve telhetett a királynak és királynénak, mert a Budán időző követ Valentini Caesar 1487-ben azt írja urának, Ferrara herczegének, hogy Mátyás királynak alig szerezhetne bármivel nagyobb örömet, mint azáltal, ha cziterást és viola hegedűsöket küldene Budára. ¹⁾ A mily hirtelen feltűnt a vonós zene Mátyás udvarában, ép oly gyorsan némult el halála után az utána következő udvartartásban. De azért nyom nélkül még sem maradt, mert mégis Mátyás király viola hegedűsei hatásának kell tulajdonitunk annak alapját, hogy a XVI. században lassankint elterjedtek népzeneinkben a vonós hangszerek. Igaz ugyan, hogy II. Ulászló király udvari zenekarát már csak a szokásos trombitások, két sipos és egy orgonás alkották, de 1502-ben, midőn lakodalmát tartotta, az ünnepélyeken és a lakomák után még igen sokféle hangszeren játszták a tánczenét. ²⁾

A vonós hangszerek, a mai értelemben vett hegedűk³⁾ különben soha sem szorították ki teljesen a fuvó hangszereket. A palotás zenében ez utóbbi maradt uralkodó még a XVII. században is. Thököly Imre udvartartásában (1683.) tizenöt trombitás és hat siposra csak négy hegedű, közöttük egy cigány és egy virginás esik. ⁴⁾ I. Apaffi Mihály fejedelem zenekara tíz trombitás és három sipos mellett öt hegedűsből állott ⁵⁾, ezenkívül voltak a dudások.

A gazdagabb urak mindenike tartott zenekart. Ha jórészt cigányyaiból állott, akkor több volt a hegedű és czimbalom, de a trombita, furolya, török sip és duda sem hiányzott. ⁶⁾ Gróf Erdődy házi zenészei három hegedűs, egy czimbalmos, három sipos, négy trombitás, egy dobos és egy dudásból alakították a zenekart. ⁷⁾ A török sip különben egy magára is eléggé gyönyörködtette, kivált a régi időben a nagy embereket, azon fujták a szép régi magyar nótákat és úgy vigadtak és iddogáltak. ⁸⁾ Apaffi fejedelemnek

¹⁾ B. Nyáry cikke. Századok 1874. év 83. l.

²⁾ Követ jelentés. Magy. Tört. Tár 23. k. 107. és 109. ll.

³⁾ A XVI. és XVII. században »lengyel hegedű«-nek is nevezik, Századok. 1874. év 81. l.

⁴⁾ Mon. H. Hist. Script. 24. k. 90. s t. l.

⁵⁾ Thallóczy, Apaffy Udvara 15. l.

⁶⁾ Apor P. 362. l.

⁷⁾ 1666-ból számadás töredék a N. Muzeumban.

⁸⁾ Apor P. 330. l.

legkedvesebb hangszere a duda volt, gyakran tánczolt is hangjai mellett. ¹⁾

A hárfa nem nagyon volt elterjedve, ritka zenekarban volt egy-egy. Bethlen Gábor fejedelem, úgylátszik szerette, miután azonban külföldi zenészei 1619-ben jórészt haza széledtek, hárfása nem lévén, arra kéri Esterházy Miklóst, hogy addig, míg új zenészei megjönnek, a lakadalom kedvéért csak egy heti szolgálatra legalább kölcsönözze neki saját hárfását. ²⁾

Apaffi Mihály fejedelem zenekarában nem volt ugyan hárfás, de udvarában mégis hárfázott valaki, talán a fejedelem-asszony, vagy valamelyik udvarhölgy, virginán is játszott valamelyik, miután a fejedelem ingóságai közé egy hárfát és egy negyven forint értékű virginát külön jegyezték be. ³⁾

A XVI. és XVII. század urai és úrasszonyai közül különben többen találtak élvezetet abban, hogy saját magok zenéljenek. II. Lajos király húros hangszeren játszott. ⁴⁾ Szinyérvárának ura vagy asszonya nagyon megbecsülte lantját (1559.), külön tokban tartotta azt, sőt még vonóját ⁵⁾ sem hagyta tok nélkül heverni. Brandenburgi Katalin virgináját Munkácsra is elvitte magával. ⁶⁾ Haller Gábor Bécsben vásárol (1685.) hegedűt. ⁷⁾ Zongora nyomaira már 1574-ben találunk a Révay családnál, ⁸⁾ a Thököly István tulajdonát képezett pedig manap is látható a N. Muzeumban.

Ha mindebbe belefáradtak, a társas-játékokban kereshettek szórakozást. Hogy ezek miből állottak, nem tudjuk, csak létezésükről van tudomásunk. Ünnepeles alkalmakkor este tüzes szerszámokkal készítették játékot és apró rézmozsarakból rakétákat bocsátottak a XVII. században. ⁹⁾

Az úgynevezett zöld tábla-játék vagyis billiárd a felnőtt

¹⁾ U. ott 336. l.

²⁾ Magy. Tört. Tár. 10. k. 8. l.

³⁾ Thallóczy, I. Apaffi Udvara 15. l.

⁴⁾ Fraknói V. II. Lajos udvara 5. l.

⁵⁾ A leltár szavai szerint »kenőjét.« Tört. Tár. 1878. év 664. és 665. ll.

⁶⁾ 1633-ból munkácsi leltár. Leleszi levéltár.

⁷⁾ 5 frt 20 dénárért. Tört. Tár. 1878. évf. 681. l.

⁸⁾ Századok 1874. év 80. l.

⁹⁾ Apor P. 433. l.

emberek multságára szolgált. ¹⁾ Az ostábla sokkal régebb időtől fogva volt divatban és jobban is szerették. I. Mátyás király és Beatrix Ulászló cseh királyllyal az olmützi találkozás alkalmával gyakran játszott ostáblás vitéz játékot. ²⁾ Az ostáblákat igen díszesen készítették, némelyiket elefántcsontból, ³⁾ más darabokat ugyanezen anyagból és aranyból állították össze. ⁴⁾

A szerencsejátékokra való hajlam igen korán kifejlődött őseinknél. IV. Béla királyunk már kénytelen volt a koczka játék ellen intézkedni. ⁵⁾

I. Mátyás király a csehek elleni háborúja idejében a táborban lévő főuraktól koczkan nyert jelentékeny összeget. ⁶⁾ Ez a fajta játék még a XVII. század végén is mulattatta az embereket, ⁷⁾ jóllehet hatalmas versenytársra talált a kártyában.

A kártya mindenestre alkalmasabb eszköz a szerencsejáték szenvedélyének fokozására. Őseink meglehetősen nagy mértékben hódoltak e szenvedélynek. ⁸⁾ II. Ulászló király udvarában a kártyajáték egész a botrányosig terjedő szenvedélylyel űzetett. ⁹⁾ Wesselényi Ferencz nádor szintén hódolt hatalmának. Murány várában összegyűlt vendégeivel kártyázva mulatott. ¹⁰⁾

Az asszonyok nem találták helytelennek részt venni ezen időtöltésben. Brandenburgi Katalin nagyon szerette a kártyázást. ¹¹⁾ Zrinyi Péternéről is tudjuk, hogy kártyázott, Bethlen Miklóst kérte fel egyszer, hogy játsszon vele, leánya Ilona, fia és a páter társaságában. Bethlen azonban kijelenté, hogy fogadása tiltja pénzben kártyázni. Zrinyiné azt felelte, hogy tud ő olyan játékot is, mely által fogadását meg nem szegi. Hozatott egy zacskó vörös rézpénzt, mindenkinek adott egy-egy marokkal, s sokáig játsztak,

¹⁾ U. ott. 430. l.

²⁾ Heltai krónikája 476. l.

³⁾ II. k. 387. l.

⁴⁾ Mon. H. Hist. Script. 24. k. 242. l.

⁵⁾ Mon. H. Hist. Dipl. 8. k. 215. l.

⁶⁾ Heltai krónikája 532. l.

⁷⁾ Cserey Historiája 463. l., Bethlen M. Önéletírása 1. k. 366. l.

⁸⁾ Szerémi György emlékirataiból is kitűnik.

⁹⁾ Archeol. Értesítő 12. k. 343. l.

¹⁰⁾ Pauler Gy. Wesselényi Összeesküvése 1. k. 101 l.

¹¹⁾ Kemény J. Önéletírása 217. l.

de a végén, mind a nyerők, mind a vesztek visszatöltötték a pénzt a zacskába. ¹⁾

A külföldről behozott kártyával együtt az ott dívó játzsmákat kellett eredetileg átvenni. Később fejlődhetek ugyan önálló magyar játékok, de az bizonyos, hogy a manap magyar kártyának nevezett kártya sem magyar eredetű, mert ugyanazon alakok találhatók fel a muzeumunkban lévő XVI. századi bajor kártyákon.

Többen voltak a XVII. században, kik a kártyázást elitelték, ²⁾ ördög műhelyének nevezték, ³⁾ voltak, kik pártolták. Úgy látszik, a többség nem tartotta veszedelmes szenvedélynek. Az, hogy az iskolákban az idősebb fiatal embereknek, nagy ünnepeken meg volt engedve a kártyázás, ⁴⁾ mindenesetre arra mutat.

A tanuló ifjúság mulattatására szolgáltak a *színdarabok*, miket az iskolákban szoktak volt előadni. Többek között Thököly Imréről is tudjuk, hogy részt vett ezen előadásokban Eperjesen. ⁵⁾

Révay Judith leveléből ⁶⁾ (1642.), melyben azt írja Révay Ferencznek, hogy nem mehetett el Nagy-Szombatba a komédiára, hanem csak férje ment be, a ki azt mondja, hogy a kegyelmed fia Imre a komédiában igen frissen viselte magát — az Imrének különben mind lovat, mind más készületet, a mi szükséges volt, adatott — azt kell következtetnem, hogy az ilyen előadások esetleg a szabadban előadott testgyakorlatokkal voltak összekötve.

Arra különös gondot fordítottak, hogy a tanuló ifjúság a szabadban eleget *játszék*. Az iskola udvarának közepén ott állott a tekéző kő, ha ebbe belefáradtak, labdával mulathattak. ⁷⁾

Versenyfutás, tőke, árok, üres hordókon való átugrálás, lovaglás, lövöldözés, vívás, az ifjúság ⁸⁾ testi ügyességét növelé.

Esős időben a tanulók szobára lévén szorítva, a szabad

¹⁾ Bethlen M. Önéletírása 1. k. 339. l.

²⁾ Bethlen M. Önéletírása 1. k. 153. és 366. ll.

³⁾ U. ott 1. k. 340. l.

⁴⁾ Apor p. 432. l.

⁵⁾ Századok 1880. évi 411. l.

⁶⁾ Deák F. Hölgy. Levél. 238. l.

⁷⁾ Apor P. 430. l.

⁸⁾ Bethlen M. Önéletírása 1. k. 168. l.

órákban lúd- és prágány játék folyt, de hogy ez miből állott, arról nincs tudomásunk.¹⁾

A *gyermekek játékaról* elegendőleg gondoskodva volt. Kicsi koroktól kezdve küzdöttek egymással, labdáztak, játsztak vitéz játékot. tekével, forgattyúval, kézzel és parittyával hajigáltak, madarak után mászkáltak a fákra és gyermeknek való nyilakkal lövöldöztek.²⁾ E czélból bízza meg Segnyey Sándor özvegye Gál Ferenczet, hogyha valami jóakarójokra találna, ki Törökországba menne, hozasson számára egy gyermeknek való kisedet tegzes kéz ijjat skófiummal varrottat.³⁾

Csörgő gomb,⁴⁾ fa- ló és a bábok⁵⁾ a még kisebb gyermekek mulattatására szolgáltak. A viaszból készült báb értékesebb lehetett a többinél, azt már érdemes volt vörös tafota-ruhába öltöztetni.⁶⁾

Érdekes és azon korban igen értékes gyermekjátékok lehetnek azon darabok, miket 1687-ben a kicsi Apaffi Mihály kapott ajándékba. XIV. Lajos francia király koczkás összerakható játékot küldött, melynek egyik lapja erdőt mutatott.⁷⁾ A koczkás kép játék olyan volt, mint a mostani, az egyes koczkák lapjaira kép részletek ragasztattak, és így a koczkának hat lapja lévén, hat különféle kép volt összeállítható. Ugyanakkor a bécsi udvar egy tükrös játékkal kedveskedett, melynek lapjairól, domború és homorú tükreinek különböző felállítása által majd aránytalanul nagy, majd kicsiny, széles vagy sovány torzképek verődtek vissza.⁸⁾

BÁRÓ RADVÁNSZKY BÉLA.

¹⁾ Apor P. 430. l.

²⁾ Bethlen M. 1. k. 168. l.

³⁾ Századok 1873. év 262. l.

⁴⁾ 1603. II. k. 103. l.

⁵⁾ Láthatók Radvánszky György XVI. századból való nász poharán. Rajza megjelent Archaeol. Értesítő új folyam.

⁶⁾ 1656. Viczay Mária ingóságai között. II. k. 329. l.

⁷⁾ Archaeolog. Értes. 11. k. 361. l.

⁸⁾ Thallóczy L. I. Apaffi Udvara 27. l.

THURZÓ MÁRIA VÉGRENDELETE

ÉS BENICZKY PÉTER A KÖLTŐ.

II.

Beniczky Péterről, kinek költeményei eddigelé 15 kiadásban ismeretesek, irodalom — történet íróink alig tudnak egyebet, mint hogy aransarkantus vitéz s egy Zólyom, eredetileg Turóczvármegyei ősrégi ¹⁾ magyar család ivadéka volt, fia Beniczky Ferencz hasonlóképen aransarkantus, vagy a mint akkor nevezték szentelt vitéznek és váci főkapitánynak. De már az idővel sincsenek tisztában, melyben élt és irogatta közkedvességű verseit. Életkörülményeinek felderítésével tüzetesen egyedül Toldy Ferencz foglalkozott, de fáradozásainak jóformán annyi eredménye sem volt, hogy belőle a költő ugynevezett virágzásának időszakát pontosan megállapítani lehetett volna; születése és halála idejének meghatározásánál pedig mindezeidig pusztán valószínűségekre szorítkozunk. E valószínűségek pedig igen gyakran tévutra vezethetnek bennünket.

Toldy az »Uj magyar muzeum« 1853-ik évfolyamában megjelent »Beniczky Péter kora s némely fontos kicsiség« cz. értekezésében azt véli, hogy a költő 1632-ben már nem élt. — Meríti pedig ezen föltevését abból, hogy gróf Teleki Domokos által az akadémiának ajándékozott bizonyos görög-latin szótár elő-sutó lapjain, az 1614. esztendőből Beniczky Ferencz váci kapitány, majd 1619. és 1623-ból némely magyar versek alá a Beniczky Péter nevét találta jegyezve, végül pedig Duchoni János adja emlékeztetül, hogy e könyvet 1632-ben Beniczky Ferencztől nyerte ajándékba. E számadatokból Toldy érdekes következtetésre jut, melyet betűhíven közlök:

»Mi volt Beniczky Ferencz? talán Péter atyja? Hihetőleg s a fia atyja ajándékából birta a könyvet. De ez az apa 1632-ben már másnak ajándékozta azt! Visszaajándékozta talán neki a

¹⁾ Nagy Iván, Magyarország családai. II. kötet, a család hitelt érdemlő közlése folytán, mit oklevelek támogatnak.

fiu? Nem hihető. *Ennek meg kellett halnia, s így szállott Péter vagona apjára . . . vissza.*»

Hogy e következtetés mily gyöngé alapon nyugodott — azt hiszem, főlöszlegesen fejtegetnünk, de legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy midőn Nagy Iván általánosan ismert munkájában ¹⁾ a Beniczky család leszármazását közölve, Pétert 1656-ban még élőnek mondja, Toldy nem késett e szerint módosítani a maga véleményét, ²⁾ pedig Péter ki 1656-ban bizonyos jószágát a nagyszombati rend ház-főnökének elzálogosítja, nem szükségképen ugyanazonos azzal a Péterrel, ki magyar költő volt a XVII-ik században, legalább is ezt föltételezni Toldyknak még kevés oka lehetett, s ez által mind magát, mind bennünket kétségben hagyott a felől, hogy Beniczky Ferencz mikép ajándékozhatta el a Péter könyvét, ha ez 1632. előtt még meg nem halt, sőt jóval később is életben van. Pedig a dolog még is úgy történt, szerencse tehát hogy e kérdés oly csekély fontosságu, hogy nem tartjuk szükségesnek magyarázatába bocsátkozni; valószínűleg a könyv sohasem is volt a Péteré, de mint afféle iskolás gyerek forgatta kezében s jobban esett a lelkének (tudjuk magunkról), ha bele írhatta nevét s később azokat a Toldy által közlött verseket, melyek talán első kísérletei lehettek a költészet terén. Ily módon atyja nyugodt lelkiismerettel elajándékozhatta a szótárt, annélkül, hogy neki már 1632-ben okvetetlenül meg kellett volna halnia. Ez különben nagy hiba is lett volna tőle, mert így kevesebb lenne egy népszerű költőnkkel, a mennyiben Péter ur csak ezután látott hozzá igazán a vers íráshoz s bizony élemedett ember volt, mikor a tollat letette kezéből.

Ennyire terjedőszesen, mitirodalom-történetíróink Beniczky Péterről tudnak. Hozzáadhatjuk még, hogy néhányan születése évét igyekeztek meghatározni, annélkül, hogy megállapodásra jutottak volna. ³⁾ Mi némileg szerencsésebb helyzetben vagyunk s bár a rendelkezésünkre álló adatok szintén csekély számuak, de fölhasználjuk, mert irodalom-történetünk lapjai még elég hézagok arra, hogy betöltésükön kevés eredményért is fáradozzunk.

A költő születési évének meghatározásánál irányadó lehet az a körülmény, hogy testvér bátyja Beniczky Ferencz 1663-ban több ízben 58 évesnek mondatik ⁴⁾ s így kétségtelenül 1605-ben született. A mindjárt utánna következő Péter pedig a legnagyobb valószínűség szerint 1606—1608. között látta meg a napvilágot,

¹⁾ Magyarország családai II. kötet 296. lap.

²⁾ Toldy Ferencz. Magyar költők élete.

³⁾ Gáspár Imre »Vasárnapi Ujság« 1873. 45 szám. Ponori Thewrewk J., »Magyarok születés napjai.«

⁴⁾ Gr. Berényi ltár. Fasc. 15. nr. 30.

de hogy a család ősi kastélyában-e Zólyom megyében, vagy a mint némelyek vélik Nagyszombatban? — adatok hiányában nem dönthető el¹⁾. Atyja volt beniczki és micsinyei Beniczky Ferencz, mint már gyakran említettük váczai kapitány és arany sarkantyus vitéz, anyja Dacsó Anna, szintén előkelő magyar család leánya. Ferenczen kívül Tamás, Pál, Judit s állítólag Mihály nevű²⁾ testvérei voltak, kik közül Tamás nyerte az ősi hajlékot Micsinyén, s később Zólyom vármegye alispánja lett, Ferencz a Nyitra megyei Paczola-jon lakott, Péter és Pál pozsonymegyei jószágokon telepedtek le, Judit Loboda János hitves társa lett³⁾. Atyjuk hivatalánál fogva folytonosan távol lévén, neveletésükre kevés gondot fordíthatott, a miből azonban még nem következik, hogy el lettek volna hanyagolva, mert mindennapi dolog volt abban az időben, hogy míg a családfő a király szolgálatában szorgalmatoskodott, minden gond a nő vállára nehezedett, ő tartotta rendben a jószágot, perlekedve a szomszédok s atyafiakkal, és nevelteté alkalmas személyek által a gyermekeket, a kiken nem igen látszott meg, hogy gyöngéd női kezek vezették be az életbe. A Beniczky családnál is úgy történt s bár Péter ur maga mondja verseiben:

»Nem laktam oskolát én a tanulásért,

Ezt értvén, ne gunyolj engem rhythmusimért«,

de azért határozottan megállapítható, hogy gondos házi nevelésben részesült, s ha nem is volt a klasszikusokban annyira járatos⁴⁾, mint a korabeli hasonló rangú ifjak általában, de a világban való forgolódás s az emberekhez való alkalmazkodás módját, szóval az ugynevezett társadalmi műveltséget alaposan elsajátította s e tekintetben sokakat felül is mulhatott.

A Beniczky család, melynek eredete az Árpádok koráig vezethető vissza,⁵⁾ ebben az időben is igen előkelő összeköttetésekkel dicsekedhetett, s ugy vagyont mint származásfáját illetőleg, az akkori társadalmi felfogás szerint a főrendek közé számláltatott.⁶⁾ Péter tanulmányait befejezván, hihetőleg atyja oldala mellett a váczai őrség vitézei között, vagy valamelyik főúr, talán épen a Thurzók udvarában, kikkel családja folytonos összekötte-

¹⁾ Gáspár Nagyszombatba, Thewrewk Temesvárra helyezi, de minden alap nélkül.

²⁾ Nagy Iván mondja, de emlékezetét nem találom sehol.

³⁾ A gróf Berényi levéltár adatai. i. h.

⁴⁾ Verseinek kiadója mondja róla, hogy deákuul keveset értett, de ezt nem lehet szó szerint venni.

⁵⁾ Lehoczky szerint már 1235-ben birtokosok voltak Radó nádor jogán Turóczban, de ennek nyomát nem találtam.

⁶⁾ A »főrendek« alatt természetesen nem a bárók és grófokat érte.

tést tartott, kezdé meg pályafutását. — Egy hozzá hasonló ifjura nézve, főleg ha felsőbb tanulmányokat nem végzett, a hadi szolgálat nyújtott legtöbb előnyt s a XVII-ik század első felében napirenden lévő háboruskodások alatt elegendő alkalma nyílt tanujelét adni vitézségének, hadra termettségének; s bár általában véve kevés tudomásunk van arról, hogy ifjuságát hol és mivel töltötte, de hogy katona volt, azt egyebeken kívül néhány rendbeli adománylevélből is kétségtelennek tartjuk ¹⁾ s némileg arra látszik mutatni az a körülmény, hogy nevével a polgári életben adásnál, vevésnél, magán és közügyek terén, a század negyvenes éveiben kezdünk először találkozni, a mikor is békességesebb napok következvén be, ő is letelepedett Pozsonyvármegyében, Lóczon a Dudvág mellett, s örökös jószágát az 1646. év folyamán gr. Illésházy Istvántól szerzett zálogos javakkal szaporítván ²⁾, nyugodt, gondtalan életet folytatott.

Közhivatalt nem viselt, javainak gondviselése nem sok idejét vette igénybe, mert a jobbágyok beszolgáltattak mindent s neki legfeljebb arra kellett ügyelnie, hogy gabnáját vermekbe rakatva, alkalmas időben piacra küldhesse. Nyitra megyében fekvő jószágai nagy részben a hódoltságához tartoztak, s így nem sok hasznot látott azokból, a távolabb fekvőket pedig zálogba vetette ³⁾, néhányra testvérei viseltek gondot, ő maga nyáron át Lóczon, télen nagyszombati házában ⁴⁾ tartózkodott, el-eljárt a vármegyegyűlésekre, verselgetett maga mulattatására a Dudvág berkeiben, s nőtlen ember lévén haláláig, kit aprólékos családi gondok nem háborgatnak, sorba látogatta ösmerőseit, rokonait s mindenütt szívesen látott vendég volt. Nagyszombatban szoros barátságot tartott az esztergomi káptalan tagjaival, különösen a nagy prépost Bartók István tinnini püspök, és Szily András kanonok voltak bizodalmas emberei s ezek társaságában igen jól érezte magát s valószínűleg itt irogatta »istenes« énekeit, míg lóczy magányában inkább megfigyelte az embereket s gyönyörködött a természet szépségeiben vagy gyűjté nagybecsű közmondásait. Egyszer Spáczay Istvánnál Vereskőben, másszor a Hévízekben ⁵⁾, gyakran a szeptencz-ujfalusi kastélyban Thurzó Mária oldalánál találjuk őt fel. — Vereskőben tartotta összegyűjtött verseit ¹⁾,

¹⁾ Esztergomi káptalan levéltára, Capsa 7. fasc. 1. nr. 10. 11. 12. 13. 14. 15. Capsa. 30. fasc. 9. nr. 18.

²⁾ U. o. *Lib.* 1646. fol. 325. *Capsa* 52. fasc. 7. nr. 34.

³⁾ Alább idézendő végrendelete.

⁴⁾ A szijártó-utczában állott.

⁵⁾ 1646. márczius 15-ről keltezett levele Ocskay Ferenczhez. *Orsz. Ltár N. R. A.* fasc. 531. nr. 38.

az ujfalusi kastélyban nélkülözhetlen tanácsadó volt, s a *hév-
vizekben* néha egy-egy szép menyecske levelére írta fel a címet
király szolgálatában távol lévő urához²⁾; volt kényelmes háztar-
tása, szép fegyvereket, nemesvérű paripákat, főember szolgálkat
tartott maga körül, olykor-olykor ősi szokás szerint perlekedett,
néha egy-egy jószágot vásárolt, hogy testvérei se panaszkodhas-
sanak reá, meg volt áldva gazdag, fogékony kedélyvel, hitt
az istenben, szerette az embereket, ha néha ostorozá is azok gyar-
lóságait, atyja volt jobbágyainak, jót tett a szegények és szüköl-
ködőkkel³⁾: — kell-e ennél hasznosabb s egyszersmind derültebb
életpálya? — Nagy események nincsenek kapcsolatban nevével,
a korszakalkotók közé nem tartozik; nyugodt középszerűségben
élte le napjait s halhatatlanságról nem álmodott, egy kis füzet
költeményt hagyott hátra, mint néhány derült vagy sötét pillanat
szüleményét s halála után szárnyára vette nevét a hir s már 200 esz-
tendő óta emlegetik őt az emberek és gyönyörködnek munkáiban.

Életének második felében Beniczky leggyakrabban Szep-
tencz-Ujfaluban időzött. Vizkelethy Mihálynak atyjafia volt,
Thurzó Máriát még a szülei háznál leánykorában ösmerhette s
így mindig szívesen látták őt a kastélyban. Véleményem szerint
nem voltak önző céljai, midőn a gyermektelen gazdag özvegy
kedvét kereste, inkább lovagias jellemének hódolt s jó szíve sugal-
lalát követve ajánlotta fel szolgálatát a mindenfelől zaklatott, s a
haszonleső, halálát váró emberek egész serege által körülvelt
jámbor asszonyságnak, s ennek bizonyára elég alkalmá volt meg-
győződnie, hogy mennyire érdemes hálájára a költő. Végso napjai-
ban Beniczkyn kívül mindenki csak bosszuságot szerzett Máriá-
nak, a rokonok megfélekedtek róla, az örökösök megúván a
várakozást, perrel zaklatták s még betegségében is ez viselt rá
gondot, állandóan mellette tartván Judit testvérét. A külső gaz-
dálkodásra bátyja ügyelt fel s bár mind a ketten jutalmát vették
fáradozásaiknak, de azért mégsem jut eszembe vádolni a költőt,
hogy egyedül saját családja érdekét kereste volna, legfeljebb is
előrelátónak mondhatjuk őt, anélkül, hogy a teljes elismerést
megvonnánk tőle. Hogy halálát közeledni látván az urasszony-
nak, valószínűleg egyszer-másszor emlékezetébe hozta a rokonok
résztvéltensége mellett, a maga tökéletes szívű szolgálatait, s a
végrendeletet az ő jelenléte némileg befolyásolta: azt nem merném

¹⁾ Végrendelete tanúsága szerint.

²⁾ Révay Kata Szidónia férjéhez, Ostrosith Mátyáshoz írott levelének
címén kétségtelenül felismertem a Beniczky jellemző vonásait. Orsz. Lvtár.
Nádasdy-féle levelek között.

³⁾ Végrendelete.

tagadni, de hogy Mária gyöngeségét önző céljaira használva föl, ugyszólván erkölcsileg kényszerítette volna ezt szabad akaratóval s érzelmeivel ellenkezőt cselekedni, vagy hogy éppen csalárdassággal élt volna a jóhiszemű özvegygel szemben: azt rosszakaratu rágalomnak tartom, melynek nemcsak a végrendelet magában véve, de, mint alább látni fogjuk, a tények is ellentmondanak.

Az emberek nagyobb fele mindig hajlandó a rosszat föltételezni s elhinni, főleg ha az érdekeivel megegyezik, most pedig az irigység, haszonlesés, gyűlölet is közreműködött, hogy a Beniczkyre szórt vádak két kézzel fogadják. — A ki az özvegy végrendeletéhez kötött reményeiben csalódott — pedig ezek számosan lehettek — egyenesen Beniczkyt okozá e miatt s bosszusága érzetében kárörömmel szemlélte, hogy támadják meg az általános tisztelt, becsült embert vagyonában, jó hírnevében.

* * *

Ujfalussy András a törzsökös Dívék nemzetségéből származott s a királyi tábla birája volt, e két körülmény magában véve is elegendő lett volna arra nézve, hogy az egyszer megkezdett pört teljes odaadással folytassa, mint mondani szokták, merő ügyszere-
tetből; hisz kétségtelenül voltak már neki oda haza százados pör aktái láda számra s úgy gondolkozott, hogy ez is elfér a többi között s ha ő maga szinte nem is éri örömét, majd csak hasznát veszi a maradéka. — Amde a pör nem megvetendő haszonnal kecsegtette s a végrendelet megsemmisítése esetén alapos reménye lehetett arra nézve, hogy a Mária által neki hagyományozott összeg háromszorosát nyeri osztályrésztül, nem is számítva az ingóságokat, s a pénzt, melyért Beniczky Péter felelős s az ő javai-
ból fog visszatérülni. — Hidvéghy Mihály, ki nem tudta megbocsátani, hogy róla nincs emlékezet a végrendeletben, teljesen egyetértett vele, s beszédjének, gyanúsításainak nagy része volt a pör megindításában ¹⁾, mert a Thurzó örökösök, a mint látszik, nem igen akartak perlekedni, de Ujfalussy lassanként maga részére tudta hódítani őket, s úgy gondolkozott a jó ur, hogy ha az Eszterházy, Draskovich, Illésházy, Thököly, Barkóczy, Erdődy, Károlyi, Jakusich, Czobor családok, melyek többé-kevésbé érdekelve voltak — egyetértőleg megindítanak valami pört, lehetetlen azt elveszteniök, hisz befolyással és pénzzel birják ök, a lőtásfutást pedig jó fizetség fejében majd elvégzi maga, csak egyszer teljhatalmat adjanak neki. Ugy is történt s Ujfalussy András 1662. július 1-én az esztergomi főkáptalanra tanúkihallgatási

¹⁾ Beniczky maga is jól tudta ezt, mondván végrendeletében, hogy a Thurzó örökösök által ellene indított pörnek Hidvéghy volt az »incitatoras«.

parancsot eszközölvén a nádortól, Pozsony, Nyitra, Trencsén és Bars vármegyékben hozzá látott a toborzáshoz, s egyszerre három prókátort is fogadott fel, Vályi, Ravasz és Benyóvszky nevűeket ¹⁾, hogy rövid idő alatt a szent-székre kerülő ügyét mentül sikeresebben megvédelmezhesse, más felől pedig részint személyesen, részint megbízottja által sorba járatta a Thurzó-örökösöket s minthogy Vizkelethyné 10 ezer forintban csitári jószágát hagyományozta nekik, hogy osztozzanak meg rajta, — egyenként lemondásra bírta őket, potom áron magához váltogatva kinek-kinek a részét. Így mondott le örökösödési igényeiről az ő javára Eszterházy Pál, Draskovich Miklós, Szunyogh Imre özvegye, Jakusich Imre, Thököly István stb. ²⁾, úgy hogy mire a pör tulajdonképen kezdetét vette, már az abból származható haszon orosz-lánrésze Ujfalussyra nézett, kinek most már csakugyan érdekében feküdt minden eszközt fölhasználni, hogy célját érhesse, s mint látni fogjuk, nem is igen volt válogatás ebben a tekintetben.

Azonban Beniczky Péter sem nézte összedugott kezekkel, a dolgok illetén fordulatát, hanem míg Ujfalussy tanuk után fáradozott, ő az érseknél igyekezett kieszközölni, hogy a végrendelet a szentszék előtt kellő tekintetben részesüljön, másfelől pedig az esztergomi főkáptalan közbenjöttével 1662. deczember 27-én tanukihallgatást eszközöltetett arra nézve, hogy Thurzó Mária pénzét, s *drágaságait még életében kiosztotta rokonai között*, a mi pedig megmaradt, azt ideje korán biztosabb fedél alá vitette. Ez alkalommal néhány tanu oda nyilatkozott, hogy utolsó napjaiban Hidvéghy Mihályt vádolta az özvegy, hogy ő volna halálának oka, *»mert ő indította azt az pört Nyáryné és az asszony között és azóltától fogvást nem mert az asszony élében kerülni.* ³⁾ Ez alatt Ujfalussy is össszegyűjté a maga embereit s 1663. január 22. és 23-án az esztergomi főkáptalan küldötte [Tivadar János kir. táblai jegyző közbenjöttével 23 tanut hallgatott ki a Thurzó örökösök részére, a következő kérdések felett:

1. Tudják-é, hogy az midőn az szegény istenben elnyugott Vizkeleti Mihályné, gróf Thurzó Mária asszony ő nga putativum testamentumjának subscriptiójára némely nemes személyek hivattattanak volna, akkor maga szólott-é az szegény asszony azon nemes személyekhez, avagy valaki más, tudniillik Beniczky Péter uram, és ha nevezte-é testamentumnak.

2. Látták-é, hogy azon írást az szegény asszony kezében vette volna, és hallották-é maga saját szájából, hogy az volna ő nekic utolsó

¹⁾ Ujfalussy följegyzései a gr. Berényi levéltárban.

²⁾ A gróf Berényi levéltár adatai szerint.

³⁾ Esztergomi főkáptalan levéltára Capsa. 29. Fasc. 4. nr. 6.

akarhatja, az mi abban az írásban foglaltatik, és kérte-é testeseket, hogy subscribálják.

3. Azok az nemes személyek hány exemplárt subscribáltak, és subscriptójakort láttak-é ottan valami írást, avagy hogy csak tiszta papírosra neveket subscribáltak és pecséteket reá vetettek.

4. Az szegény asszony egynehány nappal halála előtt maga kezével irt írást hagyott-é maga után, kérvén éltében az eselédit az istenért is, hogy ez írás el ne tévedjék.

5. Tudják-é, hogy Beniczky Péter uram és huga Beniczky Judit asszony nehai Loboda János uram házastársa, az szegény asszony halála után titkon valami leveleket szaggatott és égetett volna.

6. Tudják-é, hogy az szegény asszonynak halála után feles pénz, arany, tallér és másféle folyó pénz, azon kívül sok arany ezüst mív, feles bor, gabona, és másféle különb s különféle házi eszköz maradt volna és tudják-é, mennyi lehetett az, főképpen az pénz.

7. Tudják-é, hogy ezekkel a sok jókkal Beniczky Péter uram tölteztet volna és pro libitu osztogatta, csak portékát is circiter másfélszáz szekérrel vitt volna el.

8. Beniczky Péteren kívül nyult-é valaki az szegény asszony marhájához avagy javaihoz.

9. Tudják-é, hogy Nezetét az szegény asszony bicsei pénzen vette volna.

10. Tudják-é, hogy mindjárt temetésekor az atyafiak közönségesen annak az testamentumnak contradicáltak.

11. Hallották-é istenben elnyugodott asszony szájából, kit rendelt testamentumjának executorát.

Ondrojkovits Bálint 30 éves nagyrepényi pap tiszta lelkiösmeretére határozottan állítja, hogy az özvegy nem szólt semmit, csak Beniczky adott elibök két írást, hogy nevökkel és pecsétjükkel megerősítsék *s neki úgy tetszik, hogy az egyik üres lap lett volna* és Mária egyáltalában nem nevezte azt végrendeletének. — A pénzről s arany, ezüst nemüekről csak beszélni hallott, azonban jól tudja, hogy minden más ingóságot Beniczky hordatott el, úgy hogy *»csak az puszta kőfalak maradtak az kastélyban,«* valamint a misemondó eszközöket a templomi ezüst edényekkel együtt ő vitte el Ujfaluból.

Hidvégi Mihály 40 éves hit alatt vallja, hogy az ur asszony halála előtt biztosította őt, miszerint róla sem feledkezett meg *»négyezer forintot hagytam — ugymond — azon testamentumban, melyet kegyelmednek, kegyelmed jó akarója Ujfalussi András uram testamentariusom készpénzenből fog adni és ehhez képest levelet is adott.«* Tudja jól, hogy Mária javaiból a Beniczky testvérek gazdagodtak.

Veres János 35 éves előadja, hogy az özvegy halála előtt néhány nappal irt valamit Beniczky Péter számára, hogy a szerint cselekedjen s hallotta egy belső szolgálótól, hogy Péter ur egy csomó írást égettetett el

a kastélyban huga által. Látott két ládát tele folyó pénzzel s egy zacskót, melyben 500 tallér volt; felesége beszélte neki, hogy egy arannyal telt kis vas ládát, melyet az özvegy folytonosan ágya fejénél tartott, vajamint bort, buzát és minden házi eszközt Beniczky Péter hordatott el Ujfaluból.

Csernusek Venczel 33 éves szolga Thurzó Máriától hallotta, hogy sajátkezüleg tett volna valami végintézkedést, melyben cselédjeiről sem feledkezett meg, de a kastélybeli kulcsár beszélte előtte, hogy e levelet Beniczky Péter több mással együtt megégetteté. — Több ládát és zacskót látott, részint arannyal, részint folyó pénzzel telve. Tudja, hogy mindent Beniczky foglalt le a kastélyban maga számára.

Paczolay György 42 éves Nyitra vármegye szolgabírája a végrendeletet előttemező tanuk egyike volt, de állítása szerint Mária egy szót sem szólt a jelenlévőkhöz. A pénz mennyisége felől nem tud semmit, de látta, hogy Beniczky Ferencz két szekér *»portékát«* vitetett haza Paczolajra.

Veres Ambrus 42 éves vallomásai a közhíren alapulnak, látta azonban, hogy Beniczky egy Tapolicsány várából hozott láda pénzt s egy más kisebbet arannyal telve maga számára foglalt le, s az ingóságokat elhordatá.

Loboda Mária Veres Jánosné 27 éves tudja, hogy az urasszony halála előtt negyednappal egy sajátkezüleg irt levelet adott Beniczky Judit kezébe, *»kérvén az istenért, hogy azt többi írási és jegyzése közé tegye«*, látta, hogy Beniczky Péter inassa egy csomó levelet adott Lobodáné kezébe, de hogy azokat elégette volna, csak a szolgáló-leánytól hallotta. A pénz mennyiségéről nincs fogalma, a gabonát, bort és házi eszközöket Péter ur hordatá el.

Eördögh János 28 éves látta, hogy egy láda apró pénzt hoztak nagy Tapolicsány várából, melyet *négy ember* vitt föl a lépcsőn s ezt, valamint ezüst edényeket, 12 poharat, gyertyatartót, kalamárist stb. Beniczky vette magához, s eladott 700 akó bort, sok juhot és sertést.

Radvány Lukács 42 éves kulcsár állítása szerint *hat legény* vitte föl az említett láda pénzt a lépcsőn. Tudja, hogy az élelmi szereket s szarvasmarhákat Beniczky foglalta le. Jelen volt, midőn az örökösök ellent mondtak a végrendeletnek.

Nagy Anna özvegy Nemeckeiné 60 éves vallja, hogy midőn meghalt az urasszony, az ügyben egy zacskó pénzt talált s Lobodáné kezébe adta, melyet aztán Beniczky Péter egy ládába rejtett s azt lepecsételte.

Svarkovich Katalin 17 éves Lobodáné parancsolatjára tüzet rakott, s ez szeme láttára égetett meg bizonyos Beniczky Péter által küldött leveleket.

Molnár György 60 éves másoktól hallotta, hogy a Tapolicsány várából hozott ládában 12 ezer forintig volt pénz s tudja, hogy *»valami szép és jó volt a kastélyban, bor, gabona, holmi éles s egyéb portéka egyszóval, Beniczky Péter vitte el.«*

Bartkó György 35 éves segített egy ládát aláhozni Tapolcsányból, melyet 5 *muskatéros* emelt a lépcsőn, de hogy mi volt benne, nem tudja, más ládát is látott, melyet Beniczky Ferencz egyenesen lakására vitetett — de annak a tartalmáról sincs tudomása.

Farkas István 60 éves hasonlóképen segített lehozni egy ládát Tapolcsány várából, melyet öt legény emelt a Beniczky Péter szekereére s látott egy általvetőt tele tallérral, és tizennyolcz különböző nagyságu zacskó pénzt. Tudja, hogy Nezetét bicsei jövedelméből vásárolta az asszony s maga is járt a pénz után.

Huszár István 40 éves ujfalusi várnagy vallomása szerint, egy alkalommal is hét szekér »*portékát*« vitetett el a kastélyból Beniczky.

Kovács János 35 éves vallja, hogy az elhordott ingóságok összesen 10 szekérrre rugtak. Jelen volt, midőn a Thurzó örökösök ellenmondottak a végrendeletnek s tudja, hogy az özvegy Nezete nevű jószágát bicsei pénzen szerezte.

Majerszki János 28 éves szintén emelte a sokszor említett ládát, azt azonban nem állítja, hogy pénz lett volna benne. Tudja, hogy »*elégsges*« bor, buza stb. maradt és minden jókkal »Beniczky Péter tölteztet.«

Turoly Ferencz 73 éves vallomása kétségtelenné teszi, hogy Nezetét bicsei öröklött s nem a férjéről maradt jószág jövedelméből vásárolta Mária. — Tanu jelen is volt, midőn az erre szükséges összeget édes anyja gróf Thurzó Györgyné, körmöczi aranyakban leszámolta neki.¹⁾

Mig a tanukihallgatás tartott, melynek eredményével más helyen foglalkozunk, jó Beniczky Pétert másfelől is megtámadták, s azt sem tudhatta jóformán, hogy ki ellen védekezzék az isten adta. Hidegvégghy Mihály ugyanis egy okiratot mutatott föl a nádor előtt, melyben Thurzó Mária — megtekintvén nevezettnek sokrendbeli hűséges szolgálatát — jóllehet végrendeletében 4000 frtot hagyományozott neki, hogy azonban minden eshetőség ellen biztosítva legyen — 1661. deczember 23-án arra hatalmazta fel őt, hogy ha netalán végrendeleti megbizottja *Ujfalussy András* készpénzéből ki nem elégítené, az örökösökön követelhesse és hajtsa be a 4000 frtot, kik ez ellen semminémű törvényes kifogásokkal, jogorvoslatokkal ne élhessenek. Miután pedig Mária végrendelete egy szóval sem emlékezett meg Hidvégghyről, ez mint acquisitiót kereste a 4000 frtot, még pedig Beniczky Péteren ugy is mint egyik hagyományoson, ugy is mint az özvegy végrendelete végrehajtóján, ki állítólag a fennmaradt készpénz és ingóságokkal szabadon disponált. Wesselényi 1662. aug. 15-én leszenyei Nagy Ferencz nádori ítélőmestert bizta meg a pör letárgyalásával, ki is 1663. január 21-én, miután a költő annak folyamán védeni sem akarta magát, meghozta az ítéletet, melynek értelmében Beniczky

¹⁾ Gr. Berényi levéltár Fasc. 15. nr. 29.

a keresett 4000 frt megfizetésében makacssági ítélettel elmarasztaltatott s kimondatott, hogy Thurzó Máriának a szentszéken forgó végrendelete Hidvéghy követelésére nézve irányadó egyáltalában nem lehet, és fölperes egyedül a felmutatott kötelezvény erejénél fogva követelheti a mondott összeget Beniczky Péteren ¹⁾.*

Hogy jogi szempontból mennyire indokolt ez az ítélet, annak fejtegetésébe nem bocsátkozom, de a Hidvéghy által publicált oklevél megérdemli, hogy közelebbről szemügyre vegyük. — Ha ugyanis teljes hitelűnek fogadjuk el azt, ugy a belőle levont következtetések elöl sem zárkozhatunk el, pedig ezek nagy fontosságúak. Vizkelethyné t. i. a bennünket érdeklő végrendeletet *1661. november 11-én* írta alá és ha néhány hét múlva, az az *december 23-án* határozottan állítja, hogy végrendeletében — melynek végrehajtójává Ujfalussyt nevezte, 4000 forintot hagyományozott Hidvéghynek, ebből nem következik egyéb, mint az, hogy az özvegy vagy nem ismerte a Beniczky által feltett végrendelet tartalmát s Péter ur kizsákmányolva gyámoltalan helyzetét, aláíratott vele egy intézkedést, melynek részleteire nézve rosszhiszeműleg félrevezettetett, vagy hogy egy más végrendelet létezett, melyet a költő Mária akarata ellenére megsemmisített, a végre, hogy önző céljaihoz juthasson. — Ebben az esetben természetes, hogy az özvegy Beniczky által nem testamentumot, de legfeljebb valami póttintézkedéseket akart tétetni.

Ebből a felfogásból, ebből az első tekintetre alaposnak tetsző gyanúból indultak ki a Thurzó örökösök, illetőleg Ujfalussy András s a látszat tagadhatlanul Beniczky ellen bizonyított, mert a kihallgatott tanuk közül néhánynak vallomása megerősítette az embereket föltevéseikben.

A nagyrepényi pater p. o. azzal gyanúsítja a költőt, hogy midőn Mária összehívta őket, a tele irton kívül egy *más üres lapot is előttemeztetett velük*, s az özvegy egyetlen szóval sem jelentette ki, hogy az lenne utolsó akarata, sőt Beniczky is csak azzal indokolta a tanuk egybehívását, hogy Mária a cselédek között kívánna valami intézkedést tenni. — Kétségtelenül megállapítható továbbá, hogy Péter úr Vizkelethyné halála után, húga által bizonyos leveleket égettetett el s e körülményt az emberek örömet hozták kapcsolatba az özvegy eredeti végrendeletének eltűnésével, melyhez oly sokan vérmes reményeket kötöttek. — Hidvéghy föllépése tehát igen jó víz volt az örökösök malmára, mert gyanújokat fényesen igazolva látták, s valóban a tanúk vallomásai és az özvegy kötelezvénye kölcsönösen támogatják egymást és a föltevések tökéletesen egybehangzanak a tényleges bizonyítékokkal.

¹⁾ Országos Levéltár. N. R. A. fasc. 1095. nr. 37.

Vizsgáljuk meg azonban a dolog másik oldalát is. — Mindenekfelett meglephet bennünket a mód, mellyel Thurzó Mária a Hidvéghy javára kiállított kötelezvényt indokolja: »*Mivel azért sokszor testamentum vagy elvész holta után az embernek, vagy életében is megmásoltatik, vagy eltévedik.*« Hozzá tehetne volna még egész bátorsággal: »*vagy az örökösök megtámadják annak érvényességét*« s valóban a mi füleinkben épen úgy hangzanak e szavak, mintha írójuk a pörre gondolt volna és e nagy előre-látás már magában véve is gyanússá teszi előttünk ezt az okiratot. — Mi szükség volt az özvegynek kötelezvényt adni magáról, ha már egyszer végrendeletileg 4000 frtot hagyományozott Hidvéghynek? s mikép jöhetett csak legtávolabbról is arra a gondolatra, hogy állítólagos végrendeleti megbizottja Ujfalussy András »*valami csudálatos ok*« miatt nem teljesítené utolsó akaratát? — s végezetre, miért hangoztatta oly erősen, hogy ez ellen a kötelezvény ellen örökösei, hagyományossai semminemű kifogást ne tehessenek, de a 4000 frtot azonnal fizessék ki? — Minden jel arra mutat, hogy a kötelezvény értelmi szerzője egyáltalában nem bízott a végrendeletben, s élt a gyanúperrel, hogy abban az ő érdekei vajhmi kevéssé lesznek képviselve és ezért más úton-módon igyekezett gondoskodni magáról, vagy a mi még valószínűbb, az egész kötelezvény tendentiosus, s Thurzó Mária végrendeletének kihirdetése után abból a célból iratott, hogy azt könnyebben meg lehessen semmisíteni. — E föltevés igazolására nem rendelkezem ugyan anyagi bizonyítékokkal, de hogy vagy a végrendelet, vagy a kötelezvény, tartalmára nézve koholt: — az a bennük foglalt ellentmondásokból szükségképen következik s egyiknek hitele a másiknak rosszhiszeműségét kétségbevonhatatlanná teszi. — Erre a gondolatra különben Beniczky is rá jött s volt elegendő éles látása ahhoz, hogy rögtön felismerje, mire kell védekezésében a fősúlyt fektetnie.

Fölkereste régi barátját, Bartók István esztergomi vicariust, ki bizonyára szíven viselte ügyét s 1663. május 10-én Kisvárday Mihály kanonok által a nagy gonddal összeállított kérdőpontok felett tanúkihallgatást eszközöltetett. Beniczkynek ugyanis egyelőre nem volt más célja, mint kétségtelenné tenni azt, hogy Thurzó Mária teljes öntudattal, szabad akaratból végrendelezett, az okiratot a törvény követelte módon tanúk előtt sajátkezűleg aláírta, és nyilván utolsó akaratának ismerte el. — E végből 15 tanút hallgattak ki — köztük a nagy-répenyi papot és Paczolay Györgyöt, kik egyáltalában nem gyanusíthatók részrehajlással a költő javára — és föltétlenül igazoltatott, hogy az özvegy teljesen ép és okos elmével volt végrendelezése idején maga is beszélt a tanúkkal, kijelentvén előttük, hogy az előtteme-

zendő oklevél képezi utolsó akaratát; igazoltatott továbbá, hogy Ujfalussy Andrást betegségében sohasem hívatta, ellenben szüntelenül emlegette Beniczkyt, levelet küldött érte és türelmetlenül várta.¹⁾ Jellemző mindenekfelett a pap vallomása, ki első kihallgatása alkalmával azzal vádolta Beniczkyt, hogy fejr lapot előttemeztetett a tanúkkal, most erről egészen hallgat, és beismeri, hogy úgy a jelenlevők, mint az özvegy igen jól tudták, hogy végrendeletéről van szó, sőt egyenesen abból a célból hívtak a kastélyba, s Mária beszélt is Beniczkyvel »*de ő magyarul nem értvén, nem tudja, hogy mit*«. Paczolay György is oda módosítja a maga véleményét, hogy midőn kifogásolták volna a végrendelet olvasatlan aláírását, maga az özvegy kelt annak védelmére, de ő nem hallotta, hogy mit mondott stb. Ezen kívül néhány tanú vallomásából még az is kétségtelenül megállapítható, hogy a Thurzó örökösök elfogadván Beniczkytól Mária hagyományait, ez által a végrendelet érvényességét is elismerték.²⁾

Mondanunk is felesleges, hogy ily körülmények között a Hidvéghy által fölmutatott okirat elveszti minden hitelét, mert a vallomások után egyáltalában nincs okunk feltenni, hogy a Beniczky által írottan kívül Thurzó Máriának más végrendelete létezett volna, ebben pedig a Hidvéghy 4000 frtját hasztalanul keressük s önkényt értetődik, hogy azt sohasem is hagyományozta neki az özvegy, valaminthogy Ujfalussyt sem nevezte végrendelete végrehajtójának. Ha tehát oklevél hamisítással bizonyítékok hiányában nem merjük vádolni Hidvéghyt, nincs más megfejtése a dolognak, mint hogy a ravasz ember nagy betegségében körülvette a különben is könnyen befolyásolható özvegycet s valami szín alatt kinyerve aláírását, maga fundálta csalárdul az egész kötelezvényt vagy talán csak később töltötte ki céljaihoz képest az üres lapot. — Hiszen Hidvéghy különben sem volt az özvegynek sohse valami bizodalmas meghittje, élte végső napjaiban pedig szeme elébe sem mert kerülni:³⁾ — hogy magyarázhatjuk tehát meg e nagy bőkezűséget? — mikor a józan ész épen az ellenkezőt diktálja. — Az első bíróság azonban, mint tudjuk, elmarasztalta Beniczkyt; nyoma van ellenben, hogy felebbezés útján megnyerte a pört, mert végrendelete tanúsága szerint 3000 tallér követelése volt Hidvéghy Mihályon,⁴⁾ a mi valószínűleg onnan származott, hogy az elsőfokú ítélet kihirdetése után felperes kielégítést is szerzett magának mit azonban vissza kellett téríteni.

¹⁾ Vörös János és Eördögh János vallomása. *gr. Berényi levéltár. fasc. 15. m. 30.*

²⁾ U. o.

³⁾ Esztergomi főkáptalan. Caps. 29. fasc. 4. m. 6.

⁴⁾ Alább idézendő végrendelete.

Ha most összevetjük a tanúkihallgatások eredményét, be fogjuk látni, hogy még eddig határozottan Beniczky volt előnyben s mindössze is azzal lehet őt vádolni, hogy az özvegy ingóságai felett tetszése szerint rendelkezett s tagadhatlanul készpénzt is vitt el Ujfaluból. Amde e tekintetben felelősségre senki sem vonhatta őt, mert ha Mária végrendelete teljes hitelűnek ismertetik el, — a mire nézve Beniczky nem volt kétségben — annak egy pontja korlátlan hatalmat adott neki s legfeljebb lelkiösmeretével kellett számot vetnie. A Thurzó örökösök tanui bőbeszédűek voltak ugyan, de miután a két legfontosabb egyéniség úgy szólván visszavonta vallomását, a többiek — ha egyszer a végrendelet érvényben maradt, igen keveset árthattak Beniczkynek, akármily körülményesen adták is elő a pénzzel telt ládák történetét. — A szentszék tagjait kellett tehát fölpereseknek befolyásolni minden áron, mert különben hiába való volt az eddigi fáradság és költségek s végre is még rá kell fizetniök a végrendeletre, melyből annyi hasznot reméltek.

Itt azonban Beniczky ügyének is hatalmas pártfogói lehettek s Ujfalussy és három prókátora igen kevésre tudtak menni ellene, pedig kitűnően értettek hozzá, hogy kell az igazság szolgálata kezeit gyors mozgásba hozni. Egyszer sáfránnyal, másszor zsiadellyel, deszkával, majd gabonával »kedveskedett« Ujfalussy a szükséghez képest a papoknak ¹⁾, mégis elmúlt az esztendő a nélkül, hogy valami számba vehető eredményt mutathatott volna fel, sőt az első szentszéki tárgyalás, mely minden bizonytal Bartók István érseki helytartó elnöklete alatt tartatott, sok tekintetben az ő javára ütött ki. A felek tulajdonképen már 1662. november 16-ára lettek idézve, de Beniczky ügyvédje mindenek előtt felperesek képviselőinek megbízó levelét kifogásolta s ezzel néhány napi időt nyervén, a következő terminusra nem jelent meg, az levén a czélja, hogy a pörfölvételét mentül tovább halassza, hogy az alatt Beniczky a tanúk kihallgatását — melynek eredményére oly nagy súlyt fektetett — nyugodtan befejezhesse. Végre is csak a harmadik terminusra jelent meg, midőn már fölperesek elmarasztalását kérték s mindenek előtt letette a követelt fősküt arra nézve, hogy gr. Thurzó Máriának semminémű végrendeleti intézkedését el nem égette, meg nem semmisítette, vagy másnak ily czélból át nem adta, a jelenlegit pedig se maga nem készítette, se pedig az özvegyet e tekintetben nem befolyásolta. — Az eskü letétele után Beniczky ügyvédje a már ösmertetett tanuvallomási jegyzőkönyvet mutatta föl, melyet fölperesek kifogásoltak, állit-

¹⁾ Komáromy A., »Adalékok Beniczky Péter életéhez« Történelmi Tár. 1885. II. 420.

ván, hogy Beniczky Pál és Ferencz mint testvérei, Geréczi Andrásné pedig, mint egyik hagyományos érdekelt felek s különben is fölperesek az ingóságokra nézve nem mint legatariusok, de a törvény szerint való örökösödés rendjén birnak igénynyel stb. Míg a kölcsönös feleselgetések tartottak, alperesekre nézve szomorú esemény jött közbe, mely nemcsak megakadályozá egy időre a dolgok menetét, de végzetessé váltott annak kifejlődésére nézve.

Az utóbbi időkben ugyanis Beniczky Péter betegeskedni kezdett s nem nézhetett utánna ügyének, ugy a mint kellett volna; prókátora ügyesen forgolódott ugyan s a főpapok között is sok jóakarója volt, de a szemes Ujfalussy nem késett hasznára fordítani a kedvező alkalmat, egy lekötelezett emberével informáltatta az érseket s ugy látszik, sikerült is azt teljesen a maga részére nyerni. ¹⁾ Beniczky ez alatt nagy-szombati házában őrizte az ágyat, s betegségében Spáczy Imréné viselte gondját. ²⁾ 1664. február 8-án elkészítette végrendeletét s kevésel ezután meg is halt. Testét kifejezett óhajlásához képest a n.-szombati szent-Miklós templomba temették s talán még ma is föl lehetne találni azt a »*faragott márvány követ,*« melyet koporsója fölé helyeztetett.

Mint végrendelete tanúsítja: szerető testvér, nemes emberbarát, buzgó keresztény volt; jobbjainak — mivel a pogányság legutóbb is fölégette jószágait, — minden adósságát és másnemű tartozásait elengedte, a szegénység között gabonát osztatott ki, eltemettetésekre bizonyos összeget hagyományozott, megemlékezett a kórházakról, gondoskodott szolgálai felől³⁾ s földbirtokon kívül arany és ezüst oltári edényeket ajándékozott a káptalannak. Mindezeknél jobban érdekel azonban bennünket a következő intézkedése:

»Az minémü magyar verseim vannak Veresküben, adja Beniczky Pál öcsém uram nagypraepost uramnak és adjon ele-

¹⁾ »Midőn eszembe vettem, hogy szegény érsekuramot futja az más fél, és ott igyekeznék akadékokot tenni az dologban, azt praeveniáltam és egy uri embert disponáltam, hogy dolgunkat promoveálja ő nagyságának, az adós énnekem volt gabonával mércezel m. 750 — aztat én annak megengedtem, akkor drága esztendő lévén, ha amputalom mérceztét fl. 1., facit fl. 750.«

²⁾ »...szájából hallotta szegény Beniczky Péternek, im ugymond az én atyámfiai közül nem találkozik egy is, a ki betegségemben gondomat viselje, vagy kedvemet keresse, hanem Spáczy Imréné asszonyom gyámolított betegségemben.« *Kelecsényi István vallomása* Tört. Tár. 1885. II. 425. l. Ennek okát egyedül abban találom, hogy rokonai távol voltak.

³⁾ Esztergomi főkáptalan levéltára Capsa 55, fasc. 2. nro. 1.

gendő költséget az kinyomtatására ő nagyságának«. ¹⁾ A praepost mint tudjuk, Bartók István tinnini ez. püspök volt, ki hiven teljesítette a költő végakarátát s Beniczky versei még ez év folyamán napvilágot láttak. Korunknak legélelmesebb kiadója sem választaná meg szerencsésebben az időszakot valamely mű közrebocsátására, mint a hogy Bartók minden ilyenemű utógondolat nélkül cselekedte. Főpapok és az aristokratia, nemesség és az uraszonyok egyaránt ismerték Beniczky Péter nevét; országszerte beszélhetek az érdekes végrendeleti pörről, s némelyek csak divatos szokásból, mások talán hogy tudhassák, minő lehetett belseje annak az embernek, kit végrendelet hamisítással, idegen javak eltulajdonításával, fontos okmányok megsemmisítésével vádolnak: — elég az hozzá, hogy mohón vásárolták a könyvet és csakhamar a legnépszerűbb olvasmánya lett az a magyar közönségnek, mely már különben is régóta vágyott ily könnyű, mulattató rhythmusok után, melyet a társadalom minden osztálya egyaránt fáradtság nélkül élvezhessen. ²⁾ De föl lehet azt is tennünk, hogy a praepostot egy kegyeletes czél is ösztönözte a költeményeknek késedelem nélkül való közrebocsátására.

Bizodalmas barátja volt az elhunytnak, s fájdalommal kellett tapasztalnia, hogy hurczolják meg nevét, hogy dobálják emléket sárral, talán mélyebben be lehetett avatva a dolgokba s úgy volt meggyőződve, hogy Beniczky birt legtöbb joggal az özvegy ingóságaihoz s nem a haszonleső atyafiak, kik elhagyatottságában felé se mentek. — Régidő óta ismerhette a költőt, ismerte vallásos lelkületét s jellemének nemes voltát és nem tudta, nem akarta hinni, hogy az ellene emelt vádakban bűnös legyen. Jó szolgálatot vélt tehát tenni a gyűjtemény kiadásával s meglehet arra gondolt, hogy ha ország-világ olvasni, hallani fogja, mennyire félté istenét, mily buzgó keresztyén, mily nemes kedélyű, tiszta,

¹⁾ U. o.

²⁾ Érdekesnek tartjuk fölemlíteni, hogy Beniczkyt verseinek tót fordítása után, melyet a turóc-szentmártoni irodalmi és kiadó társulat a „*Matica*“ archívumában közöl, a tótok is maguknak követelték, és dr. Sasinek Ferencz a szerkesztő nagy hangon hivatkozik a költő tót eredetű nevére s el akarná vitatni tőlünk e közkedveltségű poetát. Legjellemzőbb az egészben az, hogy a tót fordítás, mit a »*Matica*« természetesen eredetinek állít — 1651-ben készült, s ez arra látszik mutatni, hogy Beniczky versei már jóval halála előtt közkézen forogtak. Gáspár Imre is úgy véli, hogy a költő ingadozott a magyar és tót nyelv között (Vasárnapi Ujság 1873. 45 szám.), pedig csak egy futó pillantás is meggyőzhet bennünket arról, hogy az egész gyűjtemény Beniczky rhythmusainak simplex fordítása.

egyeneslelkű ember volt Beniczky Péter, talán más véleménnyel lesznek felőle azok is, a kik nem ismerték és a bírák igazságosabban ítélnék majd felette.

Hogy valóban támadtak-e ily gondolatai Bartóknak, midőn a verseket sajtó alá rendezte, tagadás esetére természetesen nem tudnánk mivel bizonyítani; de hogy végrendeletének fölbontása után hozzá tartozói s barátjai még jobban hittek a költő ártatlanságában, azt a magunk részéről kétségtelennek tartjuk. »Isten s világ előtt megvallom — kiált fel Beniczky halálos ágyán — hogy nem ismerem semmiben is magamat consciusnak lenni« és Hidvéghyt vádolta, hogy az ő izgatásai következtében indítottak pört ellene a Thurzó örökösök. De bár teljes lelki nyugalommal is szállott sirjába, rossz előérzetei lehettek e pör kimenetelére nézve s attól félt, hogy halála után testvéreivel könnyen elbánnak majd hatalmas ellenségei. Minden reménységét a papokba vetette s ezért azt a 3000 tallér követelését is, mely Hidvéghy Mihályon kereseten volt, az esztergomi káptalannak hagyta kegyes alapítványokra, kérvén annak tagjait fejenként, hogy Hidvéghynek rajta tett »istentelenségét ne engedjék«, de a nádor, az érsek, s az országbíró megkeresésével is igazságot szolgáltatassanak neki halála után. Thurzó Mária végrendeleténél fogva birt javait testvéreire, illetőleg nála még korábban elhalt Ferencz bátyja árváira hagyta, kivéve az ujlaczki jószágot — mit a birtoklásával járó kötelezettségekkel együtt — hasonlóképen az esztergomi káptalannak hagyományozott. — De magának is igen szép öröklött, s kiváltképen szerzett jószágai voltak, nagy értéket képviselő ingóságai, arany-ezüst mivei, köves marhái, verem gabonái stb, melyek mind a testvérekre szállottak, s ezek bent ülven a jószágban — egyelőre nem igen volt okuk busulni a miatt, hogy Ujfalussy most már ellenök indítja meg a pört, sőt ugylátszik igen biztak Csíte János prókátori ügyességében, kinek rendes fizetése felett még 100 mércze gabonát is hagyott végrendeletében a költő, hogy híven szolgáljon és az »igazat ki mondja«¹⁾.

Alig terjedt el azonban Beniczky Péter halálának híre az ösmerősök és érdekeltek körében, Ujfalussy Andrásnak első dolga volt a nádor előtt protestálni végrendelete ellen, azután pedig Nagy-Szombatba küldött, hogy annak másolatát adják ki számára. — De az elhunyt barátai a rendelkezésükre álló törvényes eszközökkel lehetőleg gátolni igyekeztek őt szándékában, és háromszor járatott Szombatba, míg végre a káptalan teljesítette óhajtását.²⁾ Ezzel el telt az év s Ujfalussy csak a következő 1665. esztendő

¹⁾ I. h.

²⁾ Komáromy András, Adalékok Beniczky Péter életéhez i. h.

tavaszán idézhette törvénybe Beniczky Péter örököseit s foghatott hozzá ismét a tanúgyűjtéshez, mert bizony az első kihallgatás eredményét a költő tanúi csaknem semmivé tették, s új adatokra volt szüksége, hogy teljes készülettel jelenhessen meg a szentszék előtt. Most már sokkal könnyebben ment a dolog, mert a Beniczkyek közül Pál csekély befolyású ember volt, ki életét pozsonyvármegyei goznodi malmába visszavonulva töltötte. Tamás az idősebb pedig — bár mind vagyonát, mind társadalmi állását tekintve — előkelőbb helyet töltött be a világban, távol Zólyomvármegyében a család micsinyai ős kastélyában lakott s nem igen volt alkalma úgy utánna nézni a pörnek, mint azt Ujfalussy tehette, ki támogatva hatalmas rokonsága által, egy pillanatig sem pihent s a szóteljes értelmében hajtotta a dolgot, nem sajnálta a pénzt a prokátoroktól; egy vagy más módon, — könnyű volt válogatni a módokban, megnyerte a vicariust s a szentszék tagjait, saját vallomása szerint tizenháromszor járt Nagy-Szombatba,¹⁾ informálva a bírakat, hogy Mária nem önkényt, szabad akaratának hódolva, de Beniczky rábeszélése, erkölcsi kényszerítése következtében készítette a végrendeletet s mindenfelől összetoborzott tanuk vallomásaival igazolva, hogy az özvegynek saját kezével írott más végrendelete volt, melyet Beniczky testvérhuga Lobodáné által elégettetett.²⁾

Ujfalussy közlése szerint három vicarius előtt forgott az ügy, s az utolsó Pozsgay Miklós földvári apát és esztergomi kanonok ügylátszik föltétlenül az ő embere volt, s időközben Bartók is meghalván, a Beniczky testvérek mellett senki sem emelt többé szót a szentszéken, melynek feladata volt lelkiösmeretesen megvizsgálni, vajjon nem nélkülöz-e a felmutatott végrendelet csak egyet is azon lényeges kellékek közül, melyek az egyházi törvények és canonok értelmében érvényességéhez okvetetlenül szükségesek.

És jóllehet Beniczky Péter életében igazolta, hogy Thurzó Mária teljesen eszméleténél volt végrendelkezése idején, s kijelentette a fölhívott tanuk előtt, hogy az lenne utolsó akarata, s jóllehet az oda ítélt főesküt le is tette fölperesek azon vádja ellenében, hogy az özvegynek egy előbbeni végrendeletét elégette vagy megsemmisítette volna: — a bíróság előtt mégis az Ujfalussy András által eszközölt tanúkihallgatás — melynek legterhelőbb része mint tudjuk visszavonatott — volt irányadó, s kifogásolván a Beniczky testvéreket, ugyis mint a végrendelet előttemezőit, ugyis mint tanukat a költő érdekében, fölperesek álláspontjára helyez-

¹⁾ U. o.

²⁾ Fasc. 15. m. 31. — s a már idézett tanúvallomások, *Gr. Berényi* levéltár.

kedett s azon indokból, mert Mária határozottan ki nem jelentette, hogy az aláírandó okirat tartalmazná utolsó akaratát, sőt több tanu egyező vallomása szerint sajátkezűleg készített végrendelete létezett; továbbá mert Beniczky visszaélve bizalmi állásával, az özvegyről maradt készpénzt s más drágaságokat, nem a rokonok között osztotta ki, mint kellett volna, de saját javára fordítá s különben is Vizkelethyné a legnagyobb szeretettel viseltetvén atyafiai iránt, még életében kijelentette bizonyos oklevelében, hogy Ujfalussy András lesz utolsó akaratának végrehajtója s így a jelen esetben okvetetlenül csalárdság és álnokság forog fenn: ¹⁾ — 1666. év február 16-án meghozta az ítéletet, melynek értelmében Thurzó Mária végrendelete érvénytelennek nyilvánított s mivel az is bebizonyult, hogy az örökösök mindjárt annak fölbontása alkalmával, később pedig hiteles helyen is protestáltak ellene, kimondatott, hogy az özvegy mindennemű javaihoz, — nem a végrendelet, de örökösödés jogán — leszármazási ízek szerint törvényes igényeket formálhatnak.

Az ítélet indokolása nem terjeszkedik ki részletesen azokra az okokra, melyek miatt a végrendeletet erőtlenné tették, de a hosszú tárgyalás menetéből lépten-nyomon megállapítható, hogy fölperesek tanuinak vallomásai mindenütt teljes hitelűeknek fogadtatnak el, míg Beniczkyvel szemben a megmásolhatatlan eskün kívül — minden egyéb bizonyítékot részint kifogásolnak, részint hallgatással mellőznek. Az indokolás nagy általánosságban mondja, hogy a végrendeletet — mely mint a tárgyalás folyamán előadottakból kitűnik — a hitelességére tartozó ünnepélyes formákat és törvényes kellékeket sok tekintetben nélkülözi, erőtleníteni kellett, ámde a bírácoknak gondjuk volt arra, hogy az egyház érdekei csorbát ne szenvedjenek s e részben változatlanul hagyták annak intézkedéseit, sőt az örökösök is kötelezték magukat, hogyha netalán az özvegy végakarata a kegyes alapítványokat illetőleg (a hová számíttatott bizonyára a kalocsai érseknek hagyományozott jószág is) eddig teljesezésbe nem ment volna, maguk fogják azt teljesíteni. E körülmény magában véve is eléggé jellemzi az ítéletet, hiszen ha az a végrendelet bármi oknál fogva is érvénytelen, annak egyetlen pontja sem állhat meg többé, mert hisz nem kivételes végrendeletről volt szó és nem lehet jóhiszemű az a bíróság, mely a tények megítélésénél ily szempontok által hagyja magát vezérel-

¹⁾ »Testamentum praetensum dominae Vizkelethianae per dominum quondam Petrum Beniczky subordinatum debet corruere et invalidare ex his rationibus« sat. Gr. Berényi levéltár fasc. 15. nr. 31. — Ezen alapszik a szentszéki ítélet s az ebben előírt elveket tartották szem előtt a végrendelet megsemmisítésénél.

tetni. ¹⁾ Az ítélet kihirdetettvén, alperes ügyvédje azonnal fellebbezést jelentett ellene, ez azonban nem akadályozá meg a törvényes eljárást s Ujfalussynak most már nem volt más teendője, mint az országbíró parancsát kieszközölni arra nézve, hogy egy ítélőmester közbenjöttével Beniczky Péter örökösei jószágaiból kielégítést szerezzen maga és megbízói számára az özvegy végrendeletéből származott káraik miatt.

Mig ő a dunántulra járt Nádasdyhoz, a Beniczky testvérek sem maradtak tétlenül s hogy a szentszéki ítéletből származó veszteségek miatt kárpótolhassák magukat, illetőleg hogy az abból származható nagyobb károknak elejét vegyék, 1666 martius 9-én fölkeresték Wesselényi nádort a stubnyai fürdőben, s azokat a jószágokat, miket a költő az özvegy végrendelete erejénél fogva birt — halála után pedig nekik hagyományozott, nemkülönb minden néven nevezendő ingóságokat, melyek Thurzó Mária magvaszakadtával a koronára szállottak, adományban felkérték. Wesselényi nádori hatalmánál fogva a kiviláglo »*ius regiumot*« oda is adományozta Beniczky Tamás és Pálnak, azzal a kikötéssel azonban, hogy ha az elősorolt javakhoz a Thurzó leányág örökösödési joga bebizonyul, a donatio semmisnek tekintendő. Ez adománylevelél erejénél fogva az esztergomi főkáptalan 1666. april 11-én be is iktatta a Beniczkyeket Alsó- és Felső-Behenicz, Kis-Nezete és Orvistye helységekbe, Thurzó György nádor nőági utódai és a Vizkelethy örökösök ellentmondása mellett. ²⁾ Ez azonban Ujfalussynak nem sok nyugtalanságot okozott, ha már egyszer a szentszéken megnyerte a pört, a világi hatóság ítéletére nézve egy pillanatig sem volt kétségben; nem akará azonban siettetni a dolgot, mert ez által fontosabb érdekeit látta veszélyeztetve. Említetük már, hogy a Thurzó örökösöktől a Vizkelethyné után törvénye-

¹⁾ » . . . Ideo vestigiis et dictamini legum et sacrorum canonum in hac sacra sede in dijudicandis testamentorum solemnitatibus ab antiquo observari solitorum insistentes et inhaerentes, praenotatum testamentum tanquam debita et requisita solemnitate destitutum, irritum, invalidum et nullum, sed nec per dominos A. usu roboratum. Quantum porro ad instantiam fiscalis, occasione piorum legatorum interpositam, tum idem legatum veluti in *refrigerium* animae testatricis tendens per successores eiusdem immediatos minus impugnatum esse comperiat; quin in similem exolutionem in quantum in exolutionem haereret omnino iuxta mentem suprafatae quondam dominae Mariae Thurzo exolvendum esse debere, dicendum, deliberandum et pronunciamandum duximus, prouti (eadem modalitate interposita) irritamus, invalidamus, annullamus omni meliori modo, via iuris, causa ac ratione«.

(Eredetiye a gr. Berényi család levéltárában.)

²⁾ Az ítéletleveléből gr. Berényi levéltár fasc. nr. 44.

sen rájuk szállandó javak nagy részét magához váltotta, most már azon fáradozott a jó ur, hogy a Beniczkyék ellen megnyert pörből is ő huzzon minden hasznot, úgy gondolkozván, hogy utánjárásainak, éjjeli-nappali fáradozásának lehet köszönni e kedvező eredményt ugy is. — Legelsőben tehát leszenyei Nagy Ferencz nádori ítélő-mestert nyerte meg ügyének s ezzel egyetértőleg jó előre elegyengette utját a pör kimenetelének. Thurzó Máriának szeptencz-ujfalusi kastélya már régóta szemet szurt neki, és örömet megszerezte volna egyetlen fiának. Sikerült is a Vizkelethy örökösök részét egyenként magához változtatni, csupán nagylucei Dóczy Mihály özvegye ragaszkodott még, mint Vizkelethy leány, ősei fészkehez. — De Ujfalussy kifogott rajta. Az özvegy mint tudjuk Thurzó Mária után nagymennyiségű gabonát örökölt, melyből adósságait teljesen kifizette, de miután a végrendeletet megsemmisítették — vissza kellett téríteni a gabona árát s Ujfalussy folytonosan zaklatá, ijesztgeté a jó asszonyságot — ki végre 1667. szeptember 6-án 10 ezer forintban átengedé neki és leszenyei Nagy Ferencznek a kastélybeli részét, kikötvén, hogy haláláig élvezhesse annak jövedelmét »*hogy teljességgel világ csufjává élhetlenné és koldussá*« ne váljon.¹⁾ Mig az özvegygyel a tárgyalások folytak és Ujfalussy hasonló módokon biztosítá magát számára a pörből várandó hasznot²⁾, megtette másfelől a kellő intézkedéseket is arra nézve, hogy őt esztendő munkájának mentől előbb teljes jutalmát vehesse. 1667. augusztus 13-án ugyanis a szentszéki ítélet alapján parancsot eszközölt ki az országbirótól Rabby István ítélőmesterre, melynek értelmében ez Beniczky Péter örökösait 1667. szeptember 30-án Csejthe nyitrai megyei mezővárosba idézte, hogy a Thurzó leányág részére nevezetteknek Ujfalussy által kijelölendő jószágaiából a tárgyalás alkalmával felszámítandó követelésük erejéig kielégítést szerezzen.³⁾ Az idézettek között voltak a Beniczkyeken kívül Spáczay Imre pozsonyvármegyei nemes, mint a költő egyik végrendeleti hagyományosa, továbbá Szunyogh Julius — a kinek Thurzó Mária bizonyos ezüst-edényeket hagyott és Geréczi Andrásné. — Berényi Györggyel, a ki pedig szintén tekintélyes összeg erejéig volt érdekelve a Mária végrendeletében, nem vélte tanácsosnak ujat huzni, de különben is ez egyetértőleg működött vele a végrendelet megsemmisítésénél s bátran föl lehet tennünk, hogy az érdekeinek

¹⁾ Gr. Berényi levéltár fasc. 15. nr. 34. 37.

²⁾ 1666. július 15-én p. o. a galgóczi barátoktól váltotta meg a Thurzó Mária által nekik 1500 frtban hagyományozott jószágot 900 frtéért. U. o. fasc. 1. nr. 9.

³⁾ U. o. fasc. 15. nr. 36.

veszélyeztetése nélkül járt, s ugy Mária utolsó akaratának reá vonatkozó része kétségtelenül érvényben hagyatott. Nem is késett Berényi emlékezetébe hozni Ujfalussynak, hogy csak az ő kérésére nem perlekedett Beniczkyvel a neki hagyományozott jószág iránt, hogy a végrendelet megsemmisítése annál kevesebb akadályba ütközzék, juthat is eszébe, hányszor biztatta őt stb. ¹⁾ Ujfalussyt azonban e tekintetben nem kellett figyelmeztetni, hisz neki állott érdekében fenntartani a jó viszonyt a nagybefolyású főúrral, ki ezenfelül kitünő jogász is volt s a pör további folyamán nem egyszer őlt még tanácsával.

Elérkezvén pedig szept. 30-ika, Rabby István itélőmester a vett parancshoz képest megjelent Csejthén s minthogy a felek is pontosan elküldték ügyvédjeiket, a pör — Berényi György, Révay Imre, Ujfalussy János és több szomszéd birtokosok részvétele mellett fölvétetett s Ujfalussy ügyvédje mindenekelőtt azokat az ingóságokat, pénzt stb. számolta s becsülte föl, miket Beniczky Péter Ujfaluból elhordatott. Számítása, mely az általunk ismeretett tanuvallomáson alapul, a következő:

1. Tapolcsány várából elvitetett Beniczky egy vasládát, melynek tartalmát becsülte az ügyvéd	12,000 frtra
nyugyanonnan apró pénzt	30,000 darabot
2 zsák pénzt	3,000 tallér
2. Szeptencz-Ujfaluból elvitt 2 kis láda pénzt	8,000 frt
más ládák és zacskókban	3,000 frt
egy kis vasláda	3,000 arany
3. Az árvai jószág hasznobére	300 frt.

A sokszor említett nagy ládára vonatkozólag, melyet 5 ember hozott le Tapolcsány várából, alperesek részére esküt ítél a bíróság, mert tagadták, hogy pénzzel lett volna tele, de ha az elősoroltakhoz hozzá számítjuk még a bor, buza, szalonna, házi eszközök, szőnyegek stb. értékét s azt a 25 ezer forintot, a mennyire becsülte felperes ügyvéd Mária által a nagy répényi egyháznak hagyományozott ezüst eszközöket, — a Thurzó örökösök követelését csak készpénzben felül tehetjük 100.000 forinton, a mi abban az időben roppant összeg volt s a Beniczkyeket csaknem koldusbotra juttatta volna. ²⁾ Miután pedig Szunyogh Julius ügyvédje megígérte,

¹⁾ Bodok 1667. szept. 7. »Az töltezett az szegény asszony szép javaival — írja Berényi — a ki másutt lógatta akkor az lábát, az mikor én az ő naga dolgaiban fáradtam . . . Lorántfi Zsuzsánna fizetését vettem s másnak szolgáltam.«

²⁾ Egy ilyen tétel is fordul elő »Horologia item varia quorum prae-tium sese ad flor. sexcentos extenderent, vel in specie, vel in valore reddenda.« *Gr. Berényi ltár fasc. 15. nr. 44.*

hogy megbizója a hagyományozott ezüstneműek pénzértékét a kitűzött időre leteendi, alperesek ügyvédje emelt szót, követelvén, hogy a készpénz mennyiségre nézve újabb tanúkihallgatást eszközöljenek, s fejtegetvén továbbá kevés szerencsével, hogy bár Thurzó Mária végrendelete a szentszéki ítélet következtében érvénytelenné is váltott, ámde hasonló esetekben az ingóságok a koronára szállanak, minthogy pedig Wesselényi nádor alpereseknek adományozta ezeket, felpereseknek nincs joguk többé követelni rajtuk. — Áttérvén pedig az özvegy által Beniczky Péternek s testvérhugának hagyományozott javakra, itt is a nádor adományára hivatkozott, állítván, hogy nem a végrendelet, de annak erejénél fogva birtokolják alperesek a jószágokat, s ezek tulajdon jogától megfosztani a törvény értelmében nem lehet őket. — Ezzel szemben fölperes ügyvéd vitatta, hogy valamely végrendelet érvénytelenné nyilvánítása esetén, az örökösödés szükségképen beáll, s a vér szerint való atyafiak jogai e tekintetben csorbát nem szenvedhetnek s úgy az ingó mint az ingatlan javakra nézve — örökösödési igénnyel bírnak. — Tagadta továbbá, hogy az ingóságok hasonló esetekben a fiscust, illetőleg a szent koronát illetnék, és semmisnek nyilvánítá az alperesek által producált nádori adományt, mivel abban csak a »*kivilágló jus regium*«-ról van szó, az örökösök sérelme nélkül.¹⁾ Hosszu és meddő viták fejlődtek ki e kérdések körül, s az ítélmester végre is fölperesek javára döntött, de nem tagadhatta meg alperesek jogos kívánságát sem, hogy a pénz mennyisége s az ingóságok értéke felett újabb tanúkihallgatást eszközöljön.

Ezzel a tárgyalás menete egyidőre természetesen fennakadt, de Ujfalussy András nem hagyja magát zavarba hozatni, s csakhamar nagy sereg tanut toborzott össze, a megholtak helyét ujjakkal pótolá, a kifogásolhatók helyett — jól informáltakat állítva elő, kik — a mint mondani szokás, leesküdték volna a csillagot az égről. — Jellemző, hogy a már említett Geréczi Andrást és feleségét is maga részére tudta nyerni, pedig ezek első alkalommal Beniczky mellett vallottak, sőt az asszonyt kifogásolta is Ujfalussy, mint érdekelt felet, de ugylátszik, hogy most épen ez az érdek forgott veszélyben s ilymódon lehetett csupán biztosítani.

Az újabb tanúkihallgatásból kitűnt aztán, hogy tulajdonképen senki sem tudja, mennyi és minő pénze maradott az özvegynek, csak azt látták, hogy láda számra hordatta el Beniczky s könyökgig

¹⁾ Az adomány-levél záradéka szerint »*quod si nimirum consanguinei familiae Thurzó foeminci sexus homines indicata deliberatione mediante legitimam et legalem suam in iisdem bonis successionem, coram competente suo iudice evincerint, iuri eorundem praesens donatio et collatio nostra neutiquam praecudicere posset.*«

járt az aranyban. Az emberek beszélnek fűt, fát, egy p. o. oda nyilatkozik, hogy a folyó pénzt, mely lehetett vagy 10 ezer, *négy napig nyolczad magával olvasta Beniczky* ¹⁾, másik ily határozott vallomást tesz: »*A szegény asszonynak mindene elég volt, a melyek sok ezer frtot értek volna.*«²⁾ A többi ingóságokra vonatkozólag pedig leggyakoribb ez a kifejezés: »*feles bor, feles szalonma, feles sertés marha maradt.*« Csak az említett Geréczi Andrásné vallja határozottan, hogy néhány zacskó pénzt vett magához Beniczky s előszámlálja név szerint az ezüst-neműeket — miket Ujfaluból elhordott³⁾. Ebben igaza is volt, — s alperesek ügyvédje sem tagadta, hogy a Beniczky testvérek örökölték bátyjuk halála után Thurzó Mária némely ingóságait, de a legnagyobb igazságtalanságnak mondotta azok felszámítását, egyszersmind felajánlotta az esküt arra nézve, hogy fölperesek követelésével szemben, a rájuk szállott ingóságok értéke egy pár ezer forintnál nem tehető többre, miután pedig e tekintetben fölperes bizonyítani nem tudott — Beniczky Pál és Judit bizonyos összeírást mutattak föl az özvegyről maradt ingóságokról — s az eskü oda ítéltetett nekik⁴⁾. A nagyszámu tanuk kihallgatása — s a bizonyító eljárás befejezése után az ügyvédek szokása szerint még feleselgettek egyideig s végezetre is Rabby ítélmester kimondá az ítéletet, mely előreláthatólag volt, föltétlenül marasztaló volt alperesekre nézve. — Ennek értelmében a jószágok visszaadásán kívül 22.800 frt megfizetésére köteleztettek Beniczky Péter örökösei, »*mert igaz ugyan* — mondja az ítéletlevél, *hogy a Thurzó Mária után maradt pénz összegét a tanuk vallomásaiból határozottan megállapítani nem lehet, ámde a ládák és zacskók sokaságából ítélve, könnyen tehető az 18.800 forintra.*« A mi pedig az elhordott ingóságok értékét illeti, alperesek esküje következtében 4000 frtban állapította azt meg az ítélmester s egyszersmind fölperes ügyvéd kívánságára felszólította a Beniczky-örököseket, hogy a kielégítés céljából lefoglalandó javaikat azonnal nevezék meg. A nagyrépényi templomnak hagyományozott oltári-eszközök, arany- és ezüst-edényekre vonatkozólag pedig — melyek értéke 25 ezer forintban állapított meg, miután alperesek igazolták, hogy Beniczky Péter még 1662-ben átszolgáltatta azokat a papnak, változatlanul hagyta-

¹⁾ Velics János vallomása.

²⁾ U. o.

³⁾ 12 ezüst kalán, sótartó, ezüst kalamáris, gyertya tartó, szentelt víz tartó stb.

⁴⁾ Mindenben megegyezik a Geréczi Andrásné vallomásával, hozzáadván még, hogy Pál 1000 frt készpénzt is bevallott, mit bátyja Ujfaluból hozott. Gr. Berényi levéltár. Fasc. 15. nr. 41. 42.

tik az özvegy végső akarata, s az említett 25 ezer forint egyszerűen kihagyatott a kereseti összegből. — Ez az elv érvényesül mindennütt az ítéletben, melyhez hasonló biráskodásunk történetében alig találunk; tetszésük, érdekeik szerint bírálják meg az özvegy végrendeletének egyes pontjait, eldobják vagy változtatlanul hagyják a szerint, a mint belőle kár vagy haszon származhatik rájuk nézve. Alperes ügyvéd mindenekelőtt a királyi táblára felebbezte az ítéletet, követelvén, hogy a végrehajtási eljárás függesztessék föl, majd előszámlálván a Beniczky Péter által teljesített fizetéseket — nevezetesen azt a 4000 frtot is — melyet törvényesen hajtott be rajta Hidegvéghy Mihály, továbbá a Thurzó Mária rokonai között szétosztott ingóságok értékét, a temetési költségeket stb.¹⁾ 7837 forintot kívánt levonadni a megítélt összegből, s ezt fölperesek nem kifogásolhatván, csak a birtokban való felebbezés ellen tiltakoztak s Beniczkyék látván, hogy hiába való lenne minden további ellenvetésük, a rájuk eső összeg arányában kijelölték lefoglalandó javaikat. — Említettük már, hogy Beniczkyt utolsó betegségében Spáczy Imre felesége ápolta, s hálából a költő egy kis jószágot hagyományozott neki Pozsonyvármegyében Lóczon, és bár köztudomásu dolog volt, hogy azt jóval Thurzó Mária halála előtt saját pénzén szerzette²⁾, Ujfalussy 250 frtot követelt rajta, s csak nagynehezen tudta kieszközölni Spáczy, hogy az összeg lefizetésére halasztást nyerve, jószágai el ne foglaltassanak. Pedig egy tanuvallomási jegyzőkönyvet is mutatott föl a tárgyalás folyamán, mely által kétségtelenül igazolta, hogy Beniczky még életében az ő gyermekeinek szánta azt a jószágot s az özvegy halála előtt 15 esztendővel szerzé Illésházy Gáspártól³⁾. — Minő összefüggésben állhatott tehát ez a Thurzó Mária végrendeletével, s mi nyújthatott jog czímet elfoglalásához?

Az ítéletlevél 1668. január 25-én adatott ki Egyházasfalván s ennek értelmében, ha alperesek kötelezettségüknek ugyanez év szent-György napjáig eleget nem tehetnek — a tárgyalás alatt megnevezett jószágaik minden további pörpatvar nélkül a Thurzó örökösök birtokába mennek által; — 14963 frtot pedig oly rövid idő alatt előteremteni nem volt könnyű dolog s midőn alperesek az elékezett terminusra fizetni nem tudtak, Ujfalussy haladék nélkül foganatosította ellenük a végrehajtást s elfoglalta jószágaikat, nevezetesen Beniczky Ferencz árváinak berekszegi birtokait és egy felső-lóczy nemes telket, Pálnak goz-

¹⁾ 810 frtban állapított meg.

²⁾ Orsz. Levéltár N. R. A. Fasc. 531. nr. 38. s az esztergomi főkáptalan többrendbeli adatja szerint is.

³⁾ Történelmi Tár 1885. II. 424. lap.

nodi malmát, a melyben lakott, Juditnak a költőről maradt nagyszombati kőházát a szijártó-utczában s végre Tamásnak micsinyai majorságát. Mielőtt az utóbbi ellen executiót vezetett volna Ujfalussy, figyelmeztette őt a Rabby ítélőmester itéletére: »*Jól emlékezem az ő kegyelme istenes törvényiről — válaszolja Beniczky 1668. május 18-án, — s csodálkozom, kegyelmed látván maga is, merő igazságtalanság ez rajtunk való kereset, három vagy négy ezer forintért készpénzt 18.800 frtot. . . exequálni; ítélje meg isten.*» Szemére veti továbbá Ujfalussynek, hogy már eddig is a törvény ellenére majd minden jövedelmét sequestrálták, borát, gabonáját, lovát elvesztették, a lovakat 10—12 talléron, úgy hogy nem lehet tudni, melyikük lenne adós a másíknak stb. — Beniczky Pál azonban, ki legszegényebb volt a testvérek között, nem mert ily határozott hangon beszélni, sőt inkább alázatos folyamodványt nyújtott be a Thurzó örökösökhöz, hogy »*tekéntsenek kegyes és könyörülő szemmel reá*» s bátyja cselekedetéért ne hagyják ily súlyosan szenvedni. Ez azonban kárba veszett fáradság volt tőle s azzal, hogy nagyobb hatás okáért bátyját vádolta, legkevésbé sem indítá könyörületre Ujfalussy Andrást, ki oly gyorsan lebonyolította most már az ügyet, hogy az év vége felé Pozsonyba gyűltek össze az atyafiak osztozkodni a Vizkelethyné javain ¹⁾. Most tehát Ujfalussy teljes diadalt ült, mert ugyszólván minden haszon az övé volt a pörlekedésből, s ráadásul még egy 3556 forintot tévő költségszámlát terjesztett elő, mert hát senki sem kívánhatta a jámbor urtól, hogy éjjel-nappal való sok nyugtalansága, temérdek kiadása kárba veszett légyen ²⁾, hogy pedig a sok szép vagyonhoz a megfelelő méltóság se hiányzik, éppen ebben az időben emelték báróságra. De a mint mondani szokás, nem volt isten áldása keze munkáján s nem nagy öröme telhetett gazdagságában, mert egyetlen fia, kiben minden reménységét vetette, 1669. év elején a Pazmaneumban meghalt ³⁾ s e veszteségét semmi sem pótolhatá többé az életben.

A Beniczkyekre nézve anyagilag érzékeny veszteséggel járt ugyan a hosszadalmas pör, de feltörekvő, szívós, kitartó emberek voltak s midőn Tamást pár évvel később ⁴⁾ Zólyom vármegye alispánjává választotta, befolyásban öregbedvén, nem mondottak le a reményről, hogy a felebbezésnél még mindent visszanyerhetnek. Mig Ujfalussy élt, addig ugyan semmi kilátásuk sem lehetett erre nézve, mert az öreg a királyi tábla bírása volt, de azért szorgalmasan utánna néztek az ügynek, és alig hunyta be a szemét,

¹⁾ Gr. Berényi levéltár. Fasc. 15. nr. 48.

²⁾ Történelmi Tár i. h.

³⁾ Gr. Berényi levéltár. Fasc. 69. nr. 31.

⁴⁾ 1672-ben már alispán. Fasc. 39. nr. 9. u. o.

fáradhatatlan ellenségük, a királyi tábla megsemmisítette az első bíróság ítéletét, s a Thurzó-örökösöket a Beniczkyéktől igazságtalanul elfoglalt javak visszaadására kötelezte. — Ekkor a felek, hogy a pörlekedésnek egyszer s mindenkorra vége szakadjon, az 1678. év folyamán Eszterházy Pál indítványára barátságos egyezségre léptek ¹⁾ s azokon a jószágokon kívül, melyeket Thurzó Mária hagyományozott Péter bátyjuknak, — más javaikat teljesen visszanyerték.

A szentszéki ítélet tehát érvényben maradt, de annak daczára Beniczky Pétert már a maga idejében sem vádolta senki, sőt a kik közelebbről be lehettek avatva a dologba, bizonyára igazságot szolgáltatott neki a haszonlesésből eredő méltatlan támadások ellen. Thurzó Móriát s a végrendeleti pört már rég elfelejtette a világ, de Beniczky verseit sokáig gyönyörűséggel olvasták az emberek s nemzeti költészetünk e régi bajnokának nevét kegyelettel említi ma is az utókor: a gyanu el nem homályosíthatja, a rágalom be nem szennyezheti, s az elmondottak után is tisztán fog az állani irodalom-történetünkben.

KOMÁROMY ANDRÁS.

---

¹⁾ U. o. Fasc. 15. 16. nr. 20. 26.

KÉT NEVEZETES
OKIRATGYŰJTEMÉNY NYOMAI.

Gróf Bethlen Miklós erdélyi korrlátnok elfogatásának s huzamos rabságának okát történetíróink e kitünő diplomata-író *Noe galambja* czimű nyilvánosságra került tervezetében keresik. Úgy vélem azonban, hogy Bethlen Miklós e projektuma, mely Erdélyt államközi, politikai s közjogi tekintetben egészen új alapokra volt fektetendő, még az akkori irányadó birodalmi politika elfogultsága mellett sem indokolta volna, vagy legalább alig tevévala ajánlatossá a nagybefolyású államférfi s főleg az uralkodóház oly határozott hívének, mint a korrlátnok, a kinek eszére, ügyességére s befolyására az irányadó körnek továbbra is szükségé vala, politikai teljes megsemmisítését. De a rámért súlyos büntetést még érthetlenebbé teszi az a nyilvánvaló tény, hogy inkriminálnak állított tervezete nem is involválta Erdélynek az austriai háztól való teljes elszakadását, hanem csupán az új Erdély jogainak, alkotmányának, egész lételének európaiilag, államközileg leendő biztosítását. Buzgalmát vallása s hitsorsosai iránt, a mely őt projektuma határainak megvonásában vezette, midőn protestans államok garantiáját indítványozza a protestans fejedelem kormányzata alá vetendő ország érdekében, — sem róhatták fel hibájául. Nyilván más, titkosabb indoka lehetett a jeles férfiú ellenében gyakorlott iszonyú ostracismusnak, mely őt hazájától, s hazáját hön szerető fiának eszétől s további tevékenységétől örökre megfosztá.

Aligha nem vezetnek a következő adatok a rejtély felnyitására.

Néhai atyám Torma József értesülvén, hogy id. gróf Bethlen Lajos Kerlésen több régi iratot bír családi levéltárában, még a 40-es években felkérte, közölné vele a történeti vonatkozásúakat. A kiváló műveltségű s erős szépérzékű öreg gróf szokott liberalitásával atyám rendelkezésére bocsátván a kívántakat, 1842-i május 14-én Kerlésről kelt leveléhez nyomban mellékelte

is Bethlen Kata önéletíratát, a többi közt még ezeket is írván: »...Még van nékem több eféle iratom archivumomba, nevezetesen kivált *egy oly tervező irat, mely Bethlen Miklós cancellár és a francia udvar közt folyt az ifiabb Apafi Mihály ideje alatt*, Kemény János, I. Apafi Mihály levelei s több efélék.« Majd pedig 1843-i július 1-én szintén Kerlésen kelt levelében a következőket írja válaszul néhai atyám soraira, a melyek mellett Bethlen Kata önéletíratát visszaküldvén, a Bethlen Miklósról vonatkozókat kéri: »...Ilyszerű kézírataim, kivált *Bethlen Miklós levelezései a franc királylyal*, még vannak igaz, de egy vérem [gróf Bethlen Imre, a II. Rákóczi György korának írója,] ki a honni történetek vázolatival készül valaha az olvasóit unalmasítani (mely időszakba én bizonyosan nagy öröömre nem is élhetek), ezeket az iratokat rövid időre kicsalta kezemből; már szinte 8 hónapja, hogy mind sürgetem visszaadására, de sükeretlenül eddigelő; de azok ügyis sajtó alá nem mehetők (hanem ha a bukuresdi sajtó alá), azért nem sok lesz azokba, mi a leendő vázolatok tömegét nevelhetné, következésképp hiszem, visszakaphatom s akkor (csupán ...nak) átaladni öröömnek fogom tartani. Azokból látom, hogy a 18-dik század elein is voltak honnunk oly hősei, kik a 19-ik századba is a politika színpadján dicsőül tüntek volna fel . . . . . De a kolosvári nemzeti levéltárunkba, mely önfelügyázatomban van, ládákkal állnak mindenféle régi oklevelek és privát levelezések, melyeket bizony én is mind nem nézhettem keresztül, pedig nevezetesen . . . «¹⁾

A kért okiratok azonban sohasem kerültek néhai atyám kezéhez. Az 50-es évek elején magam személyesen kértem az akkor Radnán lakott s már nagyon elaggúlt gróftól a Bethlen Miklós-félék velem való közlését, de feleletül azt nyérém, hogy »nem emlékszik világosan, ha vajjon visszzadta-e azokat gróf Bethlen Imre vagy sem, de ha csakugyan visszakapta tőle, kerlési kastélya 1848-ban két versen történt feldúlása alkalmával odavesztek, mivel a lázadók összes írományait s könyveit, halomba rakván,

¹⁾ A Bethlen család ez ágának említett levéltárát 9 vagy 11 nagy ládában elhelyezve magam 1874-ben láttam néhai gróf Bethlen Sándor, Belső-Szolnokmegye akkori főispánjánál Bethlenben, ki azidőben a család ez ágának seniora vala, de egyebekkel levén ezidétt elfoglalva, tartalmukat nem nézhettem át, jobb időkre halasztván az egyébiránt készségesen rendelkezésemre bocsátott levéltár történeti tekintetben való átkutatását. Kívánatos lenne, hogy történetbuváraink méltassák, s mihamarabb méltassák figyelmökre e történeti vonatkozású oklevelekben is bizonyára gazdag levéltárt.

felégették, mint rájuk nézve érdekteleneket.«¹⁾ Alternatív levén a nyert válasz, csak kettőt lehet feltételeznünk, azt t. i., hogy az esetben, ha gróf Bethlen Imre nem adta volna vissza a használt kéziratokat, azok még ma is meglehetnek és az utóbb említett gróf örökösainél vagy utódjainál lennének keresendők; vagy pedig azt — s fájdalom ez az eset hihetőbb —, hogy Bethlen Miklós nagy fontosságú iratai s levelezései, tulajdonosukhoz visszakerülve, megsemmisültek, s hogy ekként a nagy korlátnok iratainak egy részét az ádáz lázadók dühe Kerlésen, másik részét pedig az egerek étvágya pusztította el Kamaráson özv. gróf Bethlen Jánosnénál történetirodalmunk örökös veszteségére.²⁾

Örökös veszteségére ismétlem, mivel több mint valószínűnek tartom, hogy a gróf Bethlen Lajos által említett okmányok, azaz Bethlen Miklós »levelezései a franc királyal« s »tervező irata«, vagyis I. Apafi Mihály halála utáni összeköttetése a francia udvarral — a melyhez Erdélyt illető tervezetet nyújthatott be, XIV. Lajostól várván hazája sorsának jobbra fordítását — vitték rabságra az eladdig erős austriakus érzelmű, de a bécsi udvar szándékait és politikájában gyökeresen csalódott államférfit, kinek, mint a francia törekvések érdekkörébe vont magyar kitűnőségnek, tán kezdeményező fellépését ezirányban, avagy csak pusztán levelezését a párisi udvarral titkos diplomáciai úton sikerült a bécsi intéző köröknek megtudni. Hogy Bethlen Miklós levelezése tényleg nem került Bécsbe, s hogy ehhez képest fatumát nem felfogott levelei okozhatták közvetlenül, kitetszik abból, hogy irományai s ezek közt a francia udvarral folytatott levelezése kezénél, utódainál maradtak. Árulója nyilván a párisi osztrák követség diplomáciai ügyessége lehetett.

Bethlen Miklós személyisége, pályája, szándékai, politikai tervei történetileg elég érdekesek, hogy teljes megérthetésük céljából óhajtanunk kelljen a francia állami levéltár ez irányban való átbúvárlását is.

Az a történetírónk pedig, ki a XVII—XVIII. századi Magyarország e kétségen kívül egyik legeszesebb — Teleki Mihálynál bizonyára eszesebb — államférfia élet s jellemrajzának megírására fogja magát elhatározni: ebben s ez által megírandja egyszersmind Erdély akkori legválságosabb korának történetét is, mivel Bethlen Miklós hazája sorsának intézésében,

¹⁾ A kastély nem gyűjtatván fel, a néhai gróf nagy értékű két gobelinje, melyek jeleneteket ábrázolnak a német paraszt-háborúból, szerencsére megmenekültek a pusztulástól.

²⁾ A Kamaráson volt régi leveleknek csak egy részecskéje került az erdélyi muzeum kézírattárába.

habár csak egyidőre, de döntő befolyással bírván, pályájának története hazájával a legszorosabban van összefűzve. Érdeme a leopoldi-hitlevél kinyerésében, jobban mondva kialakulásában elévülhetetlen, és a babér, mely a régi Erdély alkotmányjogának biztosításáért emlékezetét övezi, hervadhatatlan marad mindenha. S valóban csak bámúlni lehet azon, hogy századának *ily* magyar embere még eddig nem lelte meg hozzá, az ő szelleméhez méltó életíróját.

Gróf Bethlen Elek, Pál lovassági tábornok s báró Kemény Krisztina fia ¹⁾, a ki külföldi egyetemeken, jelesen a göttingain folytatott tanulmányai bevégezése után mint az erdélyi felkelő nemesség egyik őrnagya Miksa főhercegnek, az erdélyi insurrectionalis csapatok 1809—1810-i főparancsnokának hadsegédje, majd pedig 1835-i márczius 23-ától az erdélyi királyi főkormány-szék tanácsosa vala, előszeretettel s nagy készültséggel foglalkozott magyar történeti s közgazdasági tárgyakkal. A tanulmányaira vonatkozó okiratokból jelentékeny gyűjteményt állított össze s annak egyes részeit irodalmilag is feldolgozta. ²⁾ Műveiből őt mint nagy olvasottságú, helyes ítéletű, széles látkörű, európai műveltségű embert ismerhetjük meg; nemzetgazdasági nézetei pedig céltudatos, több tekintetben kezdeményező s a korabeli magyar írókét mindenként túlhaladott észjárású íróra vallanak. Anyanyelvén kívül beszélte a latint, németet, francziát, olaszt és oláhot is. Azzal, hogy nyomtatott műveit nem magyar, hanem német nyelven írta — mint egyhelyütt maga elmondja — azt czélozta, hogy hazáját s az arra vonatkozó tudnivalókat a külfölddel könnyebben ismertethesse meg.

Történeti kutatásai őt több jeles kortársával hozták érintkezésbe. Így a többi között a nagyérdemű Benkő Józseffel is, a

¹⁾ Született anyja feljegyzése szerint 1777. márczius 20-án Üregben, Tolnamegyében, hol a vitéz tábornok akkor állomásozott; elhalálozott pedig 1841. december 10-én Pesten.

²⁾ Nyomatásban megjelent művei: 1. *Ansichten von Siebenbürgen* [Pesth] 1818. 8-r.; 2. *Vestigia illustris familiae della Genga in Transilvania. Claudiopoli, 1826.* 8-r. (ismertetve Kulesár Hasznos Mulatságok 1827. I. félév 291. l.); 3. *Geschichtliche Darstellung des deutschen Ordens in Siebenbürgen. Wien und Leipzig, 1831.* 8-r., s tudtom szerint dolgozott Kulesár Hasznos Mulatságokban s külföldi német lapokban is. Kéziratban pedig több művet hagyott hátra, jelesen — hogy többeket ne említsek — 1. göttingai, coburgi s kopenhágai útinaplóit 1795—1797-ből; 2. emlékiratát az erdélyi insurrecciónról 1809—1810-ből; 3. Ideen eines siebenbürgischen Patrioten 1809-ből, melyet Miksa főhercegnek nyújtott be stb.

kinek két történeti tárgyú kéziratát, t. i. Vizaknai Briccius György és Losonczy Bánffy György naplókönyveinek másolatát kiadni is szándékozott, mint ezt következő feljegyzéséből láthatni, mely volta-képen a szándékolt kiadvány előbeszédjének fogalmazványa:

»Ezen két naplókönyvet n. t. Benkő József munkás hazánkba nyomtatás alá elkészítette volt, s én is ezeket az ő tulajdon kézírása után közre bocsátom, oly megjegyzéssel, hogy Losonczy Bánffy Györgyről... [üres hely hagyva a forrás megjelölésére], Vizaknai Bereczkről pedig a Horányi Nova Memoria Hungarorum 422-ik s következő lapjain bővebb világosítást vehet az olvasó.«

De terve, úgylátszik, abba maradt, legalább gróf Bethlen Elek e kiadványának mi nyomát sem találhatni. Briccius naplójának Benkő-féle másolata ellenben gróf Kemény József nagybecsű gyűjteményével az erdélyi muzeum kéziratárába került¹⁾ s Szabó Károly és Szilágyi Sándor e másolatról közlék azt a »Történeti Emlékek a magyar nép községi és magán életéből« II. kötetének 77—116. lapjain. Bánffy György naplókönyvét pedig Szabó Károly adta ki hasonlólag Benkő másolata alapján az Erdélyi történelmi adatok IV. k. 115 s köv. ll.

Bethlen Elek történeti, közgazdasági s művelődéstörténelmi jegyzetei s okmánygyűjteményének széles köréről s jelentékeny voltáról lejjebb olvasható, ugyan czímirat nélküli, de csupán csak gyűjtemény tárgyait megjelölésére vonatkoztatható feljegyzései adnak fogalmat, a melyekből kiviláglik, hogy a gyűjteményét alkotott egyes s tartalmukhoz képest külön csoportosított tárgyakat, a tartalom rövid jelzésével sorszámába vette s a } jegyek közé szintén sorszámszerűen fogottakat, habár szorosán véve nem is voltak mindig rokon természetűek, csomagokra — számszerint 105-re — osztályozta, mivel a 107. sorszámhoz írt jegyzetét: »V. p. 21. N. 51.« csakis így magyarázhatni meg, lévén az ekként olvasandó: »vide packetam 21 numero 51.«²⁾ A kérdéses feljegyzések sorozata íme ez:

1. {	1. Ungarn	3. {	7. Ungariches Indigenat
	2. Lulay Johann		8. Georg Rákóczi II. V. n.
	3. Wespemer hohe Schule		64.
	4. Bethlen (Petrus)	4. {	9. Klingsor
	5. Tournier der Ungarn		10. Burzenland
2. {	6. Ius regium auf Szekler-		11. Apafi
	boden	5. {	12. Fleischer, comes nationis

¹⁾ Valószínűleg a nagyenyedi collegium könyvtárából, a hol köz tudat szerint Benkő József kéziratait őrizték.

²⁾ E kombinált számokból egyébiránt kiderül, hogy I. Lipót költés zete csak a tokaji bor dícséretének versekbe foglalásáig terjedt.

13. Lehranstalten	19. { 48. Böhmen
6. { 14. Luxus	19. { 49. Tilgungs Deputation
15. Klingsor. V. 9.	20. { 50. Reisen ins Ausland — — —
16. Maximilianus Transsilvanus	21. { 51. Tokayer
7. { 17. Bethlen Stephanus	21. { 52. Pferdezcucht in Siebenbü-
18. Pázmás Prozess	22. { 53. Papiermühle, Wollenhandel
19. Maitressen des Gabriel Bã-	22. { 54. Hellenbach
thori	23. { 55. Inoculation
8. { 20. Achtserklärung	24. { 56. Grösste Bildungsanstalt in
21. Mathias Corvin in Wien	24. { 57. Protestantische Universität
22. Geistliche in Ungarn	25. { 58. in Ungarn
23. Cardinal Pázmán	26. { 59. Lysimach Münzen
24. Königliche Städte in Sie-	27. { 60. Valentinus Török. V. n. 43.
benbürgen — — —	27. { 61. Königin Isabella. V. n. 66.
9. { 25. Wiener und Linzer Frie-	28. { 62. Cardinal Martinusius
densschluss	28. { 63. Weinbau in Ungarn
10. { 26. Bücher über die Reforma-	28. { 64. Cardinal von Este
tionsgeschichte in Ungarn	29. { 65. Georg Rákóczi II. V. n. 8.
11. { 27. Georg Rákóczi I.	29. { 66. Statistische Berechnungen
28. Montecuculi und Zrinyi	über Siebenbürgen
12. { 29. Rákóczi Georg I. V. 27.	66. Königin Isabella. V.
30. Schriftsteller Honorar	n. 60.
31. Zichy	30—38. { 67. Szekler
32. Reformation in Ungarn	68. Mathias Corvinus.
13. { 33. Bonyha	V. 21.
34. Marquard Ahnherr der	39. { 69. Kirchenbau
Bethlen	70. Szekler. V. 67, 6, 37.
35. Bánffi de Pallóc	40. { 71. Juden
14. { 36. Oppeln und Ratibor	72. Goldreben
37. Szekler	41—46. { 73. Mémoires von Mon-
15. { 38. Territorium clausum der	tecuculi
Sachsen	47—49. { 74. Apafi
39. Handel, ungrischer — — —	75. Georg Rákóczi II.
16. { 40. Griechen in Siebenbürgen	50 - 1. { 76. Bildungsanstalten
41. Carlsburger Capitel	52. { 77. Siebenbürgische
42. Johannes Transsilvanus	Hofkanzlei 1703.
43. Valentinus Török, Pem-	53. { 78. Franz Rákóczi
phlinger. V. 59.	54. { 79. Franz Bialis
17. { 44. Städte Verschönerung —	80. Wass
— —	55 - 61. { 81. Mathias Corvinus.
45. Teke und Erked	21, 68.
18. { 46. Pferdezcucht in Siebenbü-	62— 4. { 82. Leopold I.
rgen. V. 52.	
47. Walachen — —	

65.	{ 83. Das 1-te Gubernium 84. Corvins Bibliothek. V. 21, 68, 81.	92.	{ 105. Ungarn im Aus- lande. V. 102,
66[—67].	{ 85. Simánd 86. Sanhedrin der Na- tion guda	[93—]95.	{ 106. Mesofante 107. Leopold der I. als Dichter. V. p. 21, 72, 51.
68.	{ 87. Corvins Bibliothek. V. 84.		{ 108. Ungarische Wahl- freiheit
69.	{ 88. Johann Zápolya 89. Limitation	96.	{ 109. Inoculation in Un- garn. V. 55.
70.	{ 90. Sigmund Báthori 91. Boeskai		{ 110. Ungaria vetus. V. 96.
71.	{ 92. Lucrum camerae	97.	{ 111. Franz Rákóczi. V. 78.
72.	{ 93. National Costume		{ 112. Alt ungrische Ur- kunden
[73—]83.	{ 94. Niclas Oláh 95. Martinusius	[98—]	{ 113. Gabriel Báthori
84.	{ 96. Ungaria vetus 97. Chronicon Budense	100.	{ 114. Siebenbürgisches Staatsrecht
	{ 98. HoheSchule zu Fünf- kirchen. V. 3.	[101—]	{ 116. ¹⁾ Galeotus Mar- tius. V. 21, 68. etc.
85.	{ 99. Corvins Bibliothek. V. 87.	103.	{ 117. Rabutin
86.	{ 100. Gyarmathí 101. Stephan Báthori	104.	{ 118. Klingeor
87.	{ 102. Ungarn im Aus- lande		{ 119. Ungarn im Aus- lande. V. 102, 105.
[88—]91.	{ 103. Istvánfi 104. Allianz gegen Un- garn, Österreich und Mähren	105.	{ 120. Schmähchriften gegen Religion 121. Prinz Friedrich August von Han- nover. ²⁾

A közlött sorjegyzékben megjelölt csomagokra egykori tulajdonosa irodalmi hagyatékában nem tudtam ráakadni, az iránt tehát, hogy létezik-e még a nevezetes gyűjtemény, vagy pedig elkallódott, felvilágosítást nem adhatok; az érdemes férfiú derék unokái: gróf Bethlen Ödön, országgyűlési képviselő, vagy gróf Bethlen Pál azonban bizonyára abban a helyzetben lesznek, hogy a hozzájuk ez irányban intézendő kérdésre határozott választ adhatnak.

TORMA KÁROLY.

¹⁾ A 115. folyószám át van ugorva.

²⁾ A vonaljegyekből, melyeket Bethlen Elek a 25, 39, 44, 47, 50 s 52. számú tárgyakhoz vetett, következtethetni, hogy azokat első sorban való feldolgozásra jelölte ki.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A székesi gróf Bercsényi család (1470—1835.) Eredeti kézirati kútfökből írta *Thaly Kálmán*. II. kötet. Budapest 1887. VII. és 547. lap. Az Akadémia kiadványa.

E második kötettel nem éri végét e monographia, a mint eredetileg tervezve volt.¹⁾ A tudós szerzőnek gyűjtő keze alatt annyira felszaporodott a történeti anyag, hogy a Bercsényi család monographiája, ha terjedelme ily arányban növekszik, a kettő helyett legalább is négy kötetnyi leszen. Mert ha visszaemlékezünk arra, hogy az első kötet id. gróf Bercsényi Miklós haláláig, illetőleg fiának, ifj. Miklós grófnak szegedi főparancsnoki szerepléséig terjedt és így nem kevesebb mint 220 év történetét nyújtotta leghíresebb huszárcsaládunk multjából, nyilván való, hogy időközben *tetemesen* fel kellett szaporodnia a hazai és külföldi levéltárakban talált anyagnak, hogy e második kötet a még tárgyalandó 145 év helyett mindössze csak 14 évre szorítkozik (1689-től 1703-ig.) Jól tudjuk, hogy nem minden év egyformán gazdag eseményekben, de mégis, ha tekintetbe vesszük azt, hogy II. Miklós gróf világtörténelmi jelentősége tulajdonképen csak a szabadságháború megindultával, vagyis 1703. tájt kezdődik, és hogy ez után még huszonkét évet élt, halhatatlan érdemekben meg regényes viszontagságokban egyaránt gazdagot, míg a mélyen megindult Mikes Rodostóról 1725. nov. 6-án Bercsényi elhunytát jelenthette; ha tekintetbe vesszük, hogy fia László hazájában és a külföldön mily hős tetteket vitt végbe és mennyi balsorsot ment keresztül, míg mint százados francia szolgálatba lépve, a katonai hierarchia lajtorjáján a »maréchal de France« méltóságát érte el, és nem felejtjük, hogy ennek élete, ha hazánk sorsára nézve nem is oly fontos, de dicsőséges szereplésénél fogva a Bercsényi család monographiájában apjával méltán vetekedhetik; ha tekintetbe vesszük, mily büszke szerepet játszott a francia udvarban Lászlónak két fia; ²⁾ ha tekintetbe vesszük végre a francia forradalomkor

¹⁾ I. köt. 7. lap.

²⁾ A Bercsényi névre a XVIII. sz. francia memoire-irodalomban gyakran bukkanunk.

emigráló Ferencz fiának, V. László grófnak fényes hadi carriéréjét, hősi részét azon óriási párviadalokban, melyeket Ausztria Napoleon ellen folytatott — nem is kell, hogy az első két kötet közti arányban szaporodjék az anyag és indokoltnak látszik fenntebbi feltevésünk, hogy az ily bő tartalom alapos ismertetése még több kötet lapjait veendi igénybe.

Ezen nincs miért sajnálkoznunk. Szívesen követjük feszült figyelemmel az e testes kötetekben elmondottakat, nem csak a kielégítetlen kíváncsiság vágyából, de főleg azért, hogy a részletek gondos tanulmányozása következtében emlékünkből majdan tisztán és határozott körvonalakban maradjon meg az összbenyomás és hogy helyes ítéletet alkothasson kegyeletünk nemzeti múltunk e kiváló hőseiről.

* * *

Midőn e munka első kötetét megjelenésekor ismertettük e helyen, és azon nehézségekről szólottunk, melyekkel egy család történetírása jár, szóba került azon különösnek látszó, a XVI. és XVII. századokban épen nem ritka tünemény, hogy mint mások, a Bercsényi család tagjai is más-más politikai párton foglaltak állást és hogy az elfoglalt állást olykor meg is változtatták. Sajnálkozásunkat fejeztük ki a felett, hogy a szerző e pártváltoztatások indító okait adatok hiányában nem magyarázhatta meg eléggé.

A mi azonban az első kötetre nézve állott, nem áll a másodikról. Ennek tulajdonképeni tartalma nem egyéb, mint II. Bercsényi Miklós gróf pártváltoztatása, vagyis elmondása annak, mint válik I. Leopold határozottan aulicus szellemben nevelt és igen dynasticus érzelmű katonájából a legelkeseredettebb kucuczvezér.

És hogy Thaly könyvében Bercsényi életének nevezetes processusát világosan látjuk magunk előtt, tisztán és indokoltan, ez az, mi nézetünk szerint Thaly e könyvének legnagyobb érdeme. A mi különösen fokozza szemünkben szerző érdemét, az abban áll, hogy — a mennyire emlékszünk — e testes kötet egyetlen egy lapját sem tölti be avval, hogy magyarázgatja e pártváltozást, hanem ezt a tények csoportosítása és az egyes események végzetes horderejének kiemelése által teszi érthetővé, úgy, hogy minden különös fejtegetés nélkül kiviláglik Bercsényi pártváltoztatásának logikai és pszichologiai szükségszerűsége.

Talán nem érdektelen az átpártolás stádiumait külön kiemelni.

Az 1691. év tavaszán Bercsényi Miklós a szegedi főparancsnok és a bányavidéki hadak helyettes tábornoka özvegygé lett. Nejét, Homonnai Drugeth Krisztinát csakhamar sírba követi bátyja

is, Bálint, a corbáviai püspök és Ungh megye örökös főispánja, kivel kihalt a Homonnai nemzetség férfi ága.

Bercsényi a Drugeth-örökség kérdésében gyermekei érdekében a női ág igényeit a kamarával szemben szokott erélyével karolta fel és sok fáradozás után megszerezte a főispáni diplomát, utóbb az óriási terjedelmű ungvári urodat is részint örökségi igénye, részint vétel útján. Ezek után ünnepélyesen beiktattatott főispáni méltóságába. Ime az első végzetes lépés, mely átpártoláshoz vezet.

Unghvár megszerzése és Csáky Krisztinával kötött második házassága által Bercsényi az ország leggazdagabb és anyagilag legfüggetlenebb főurai egyikévé válik, még pedig a hazának azon részében, mely a függetlenséghez leginkább szokott és mely talán épen ezért nyomorítottatott oly kegyetlenül a bécsi udvar önkényuralmi törekvései és az idegen zsoldos katonaság isszonyú garázdálkodásai által. Bercsényi idáig első sorban csak katona volt; főispáni állásánál fogva most van először jó alkalmá Magyarországon éjszak-keleti részének szomorú helyzetével megismerkedni. A XIII éjszak-keleti megye pedig súlyos közbajainak orvoslása végett őt küldi főkövetéül Bécsbe. Bercsényi az elnyomott népek szószólójává válik — íme ez a második lépés.

Törekvései meghiúsulnak. A Kollonics rendszer uralomra jutásával országgyűlések többé nem tartatnak, az éjszakkéleti megyék pedig a végelpusztulásnak vannak szánva. El vármegyék az 1696. év elején tanácsot ülven Kassán, főkövetül ismét Bercsényit küldik Bécsbe sérelmeik előterjesztése végett. A pozsonyi országos convent is őt küldi Zichy István gróffal az udvarhoz, panaszait előadandó. Leopold erre Bercsényit Felső-Magyarországi tartományi főhadibiztosává nevezi ki, mely állást Miklós gróf azon reményben fogadja el, hogy sikerülni fog az idegen zsoldosok garázdálkodásait korlátoznia. Hivatalát Eperjesen szervezi és itt ismerkedik meg közelebbről az ifjú Rákóczi Ferenczcel, kiben az elnyomott nép — jobbágy és köznemes egyaránt — már most is majdani megváltóját tiszteli. Ime a harmadik lépés.

Mennél erélyesebben fogja az elnyomottak pártját, mennél buzgóbban keres orvoslást a cs. katonaság által a vármegyéken és egyeseken elkövetett zsarolások és végnélküli erőszakoskodások ellen, annál keserűbb tapasztalatokat kénytelen tenni.¹⁾

¹⁾ »Bercsényi családi levéltárába gondosan letette az utókor számára ezen 1696 — 1697-iki ügyes-bajos, odiosus hivatala actáit: hadd lássák utódai, mily erőfeszítő kísérleteken s nehéz küzdelmeken gázolt keresztül az alkotmányt kiforgató udvari párttal és jogtipró osztrák soldateszával szemben, mielőtt a kardra appellált volna porba tapodott hazája jogainak védelmében« (146. lap.) És utóbb »Bercsényi pedig a sisyphusi munkát

Breuner tábornok bevádolja a bécsi főhaditanácsnál. Bercsényi pedig az udvar mérvadó köreivel jobban megismerkedvén, miután személyén és javain is folyton sérelmeket ejtett a bécsi kormány, tehetetlenségének érzetében a hivatalától való felmentéseért folyamodik.

E közben tör ki a hegyaljai zendülés. A fegyvert ragadt nép Rákóczit hívja vezéreül. Bercsényit már nem viszi arra hazafi lelke, hogy a felkelést elnyomja; ellenkezőleg, amnestiát ígérő pátenst eszközöl ki Leopoldtól. Vaudemont herceg azonban elfojtja a felkelést és kegyetlenkedik; azután Rákóczi vesztére tör. Ugyanekkor már Bercsényi ellen is szövök az ármányt. Mindezen végkép elkeseredvé, 1698-ban a magánéletbe vonul.

Ezentúl rohamosan halad Bercsényi végzete útján előre. A karloviczi béke után még rosszabbra fordul a haza sorsa. A bécsi udvar Magyarországot fegyverrel szerzett tartománynak tekintvén, megengedettnek vélt minden eszközt és Kollonics eszméinek megvalósítását tűzi ki célul. A török hódoltságot német követi. És kiderült, hogy a pogány és ellenséges jármot inkább eltűrhetette a nemzet, mint azt, melybe saját koronás királya akarta fogni. E válságos időkben a magánéletbe vonult Bercsényi benső baráti viszonyt köt II. Rákóczi Ferenczcel, és »Bercsényi meglepetéssel tapasztalá, hogy a nagy Zrinyi Ilona lelke szől fiából mindenekben.«

A kétségbeesőt a Rákóczi-cultus tette serkenti. Így támad Bercsényiben a gondolat, hogy a kitörő spanyol örökösödési háborút felhasználva, francia segélylyel Rákóczi zászlaja alatt felszabadulhat az ország. Következik Longueval árulása és Rákóczi Ferencz elfogatása. Bercsényi még idejekorán menekülhet Lengyelországba. Leopold kormánya még itt is üldözi. Bercsényi ily módon elveszítvén személyes szabadságát, hazáját, javait, türelmét — midőn Rákóczi is megmenekül fogságából — szilárdan el van tökéve fegyveres erővel megszerezni mind azt, mit önhibáján kívül veszített el, nemzetével együtt. »En intrepide kívánok cselekedni, ut me impavidum ferient ruinae. . . . . Mert nincs ügyünknek egyéb argumentuma csak Isten s a . . . fegyver!«

Igy lett a dynasticus érzelmű Bercsényiből kuruczvezér. *Ezen átalakulásban nincsen semmi rejtély vagy homály; ép ellen-*

folytatva, küzködött és bosszankodott Eperjesen, gyűlöletes hivatalával. Látta mindenfelől a nép romlását: teljes erélyével próbált rajta segíteni, megtenni érte mindent: vitatkozott, írt, repraesentált, kért, alkudott, fenyegetődzött, megmozgatott eget-földet, — de mind ezen, buzgó hazafiságból eredő fíradozásainak vajmi csekély, vagy éppen semmi hasznát nem tapasztalá« (157. lap.) Ld még a 165. és 166. lapokat.

kezőleg: világos ez átpártolás és indokolt; ismételjük, hogy az adott viszonyok közt logikai szükségesség volt.

* * *

Eredeti kútfőkön alapuló terjedelmes biographia meg valamely életrajzi essay közt szerintünk éppen az a különbség, hogy az előbbiben a főalak jellemének magukból a körülményekből és eseményekből spontane kell kidomborodni. Az életrajzi essayben, hol nem áll korlátlan lapszám az író rendelkezésére, hol röviden sokat kell összefoglalni, több szabadságot engedhetünk az írónak az alak megrajzolásában és kiszínezésében. De hol pragmatikai történetírásról van szó, az író művészete éppen abban áll, hogy a subjectív felfogást lehetőleg háttérbe szorítva, a hőst tettei esetleg szavai által is ismertesse meg velünk. Csak így kelthetünk az olvasóban nagyobb és tartós hatást, és az előadásnak csak ezen módja nyújtja annak zálogát, hogy az olvasó helyes ítéletet alkothat magának. E nehéz feladatot csak az olyan történetíró oldhatja meg, ki az általa tárgyalt kor minden zegezúgát oly alaposan ismeri, mint éppen a szerzőnk. Nem csak valószínű, biztosra vehetjük, hogy Rákóczi Ferencz idejében a kortársak közül senki sem ismerte annyira hazánk viszonyait, mint az immár évtizedek óta oly fáradhatatlanul kutató Thaly. Ha van tehát hazai történetíróink közül valaki, kinek módjában állana egyéni ítéletét visszatartani, vád- meg védbeszédek helyett kizárólag a bizonyítékokat szerepeltetni tanúkként, hát Thaly az. Az érdemes szerző azonban mindig az ellenkező nézetet vallotta és innen van azután, hogy a *szigorú* tárgyilagosság nem tartozott sohasem írói tulajdonságai közé; tudunkra azonban a tárgyilagosságot egyetlen feldolgozott művében sem óvta meg annyira, mint ebben, melylyel most foglalkozunk. Azért a szó teljes értelmében a jelen munka sem egészen objectív. A történetírónak nyugodt előadása közben kihallszik a védőügyvéd szenvedélye, ki hol szépíteni, enyhíteni, hol megdicsőíteni törekszik ott is, hol erre talán nincs szükség. Így aztán megesik az, hogy szerző túloz és műve apologiának látszik. Máskor meg más ez irány inconvenientiája: szerző önmagával látszik ellentmondásba keveredni.

Utóbbi állításunk igazolására íme itt egy példa, ha nincs is a legjobban megválasztva. A 26. lapon Thaly Bercsényinek egyik »alapjellemvonását« emeli ki, azt t. i., hogy »a maga igazait körömszakadtig nem engedi.« És mi áll ez állításával éppen szemben, a 27. lapon, midőn a Forgáchékkal folytatott pert mondja el, mi ott Thaly szerint ugyanezen Bercsényinek főirány elve? — A »békülékeny szellem«, még ott is, hol igaza van. Ezt éri el Thaly a neki sajátos jellemfestési igyekezetével, azzal, hogy kedvencz

hősét minden erénnyel felruhazza. Volt Bercsényinek elég, a nélkül, hogy meg kellene azokat toldani. Az ilyenek pedig az olvasónak okvetlen feltűnnek. Ha Thaly nem emelte volna ki annyira sem a makacsságot jogai védelmében, sem utóbb a békülékeny szellemet pöreiben, az olvasó mindent legjobban megérthetne és így okoskodnék: Bercsényi a »point d'honneur« lovagja: a német várparancsnokkal szemben hajthatatlan, atyafiaival szemben nagylelkű és békülékeny. Mindezt tulajdonképen elmondja Thaly is, de oly vastagon rakja a festéket, hogy a színek harmoniája diszharmonióvá válik, és kétely szállja meg az olvasót.

Thalyt panegyricus heve más tekintetben is el szokta ragadni az objectivitás ösvényéről. Így például a 407. és 417. lapokon, hol francziából fordít egynehány mondatot. Hogy az érdemekben oly igen gazdag szerző itt is optima fide járt el, előttem bizonyos: hiszen a jegyzetben közli az eredetit is, mi legjobb bizonyítéka annak, hogy távol van tőle a gondolat az olvasót hőse érdekében tévútra vezetni. De kérdem, correct-e a következő fordítás? A franczia eredeti ¹⁾ így szól a jegyzet szerint: »Le prince Ragoczy est bien fait, il a beaucoup plus d'esprit, que je n'avois oui dire.« Ez annyit jelent, hogy Rákóczi szép ember és sokkal szellemesebb, mint minő a híre szerint (»mint a minőnek mondani hallottam«). Thaly pedig így fordítja: »R. fejedelem szép ember, nagyon szellemes, annyira, hogy eléggé ki sem fejezhetem.«

A 407. lapon hasonló eset fordul elő. Nézetünk szerint »la foi du Roi de Pologne« kifejezés alatt Du Héron II. Ágost *szavainak jóhiszeműségét* vonta csak kétségbe, de nem »hitét vagy hűségét.« A szöveg azonban itt nem eléggé világos, és határozottsággal nem nyilatkozhatunk. Lehet, hogy *mi* tévedünk.

Ha már előleges szándék nélkül így bele kerültünk a hiba kutatásba, megemlíthetjük, hogy olvasás közben — mint a legtöbb munkában — itt is megütköztünk néhány állításon, melyekről nem tudjuk tévedésen alapulnak-e, vagy szórakozottságból eredtek-e? — A 350. lapon pl. Csáky Zsigmondot (ugyanazt, kire már a 97. lapon történt czélzás) még nem lehet ekkoriban tárnokmesternek nevezni; tudunkra ő csak néhány évvel utóbb lett azzá. Torcy franczia külügyminiszter pedig sohasem volt bíbornok, minőnek Thaly a 423. lapon kétszer is (egyszer magyarul, másszor — a mi feltűnőbb — francziául is) czimezi stb.

De ha e tollhibák sokkal nagyobb számmal volnának is, a »Székesi gróf Bercsényi család« becséből mit sem vonnak le. Gondos tanulmányok alapján írt munka ez, melyet nem csak azoknak kell elolvasniok, kik a Bercsényiek iránt érdeklődnek, de egyálta-

¹⁾ Du Héron 1701. nov. 27-iki jelentése XIV. Lajoshoz.

lában mindenkinek, ki hazai történettel foglalkozik. II. Miklós gróf élete 1701. óta egészen összeforrott hazai történetünk egyik leghíresebb alakjával, II. Rákóczi Ferenczével; sorsuk közös; az 1703-ban megindult nagy szabadságháborúnk története pedig Rákóczién kívül leginkább Bercsényi személyes sorsán fordul meg.

Azon fejezeten kívül, melyben az 1697-iki hegyaljai zendülést írja le Thaly, és a mely nézetünk szerint e műnek irodalmilag legkimagaslóbb és legsikerültebb része, az olvasó figyelmét különösen a két utolsó fejezetre hívjuk fel, melyekben a szabadságháború kezdő korára nézve¹⁾ felette érdekes részleteket tudunk meg hazai levéltárakból merített egészen új adatok alapján. Ellenben Bercsényinek a francia külügyminiszterium levéltárában őrizett emlékiratai és Du Héron marquisnak követjelentései, melyeket Thaly jelen kötetében értékesíthetett először, megvalljuk, kevésbé elégítették ki felcsigázott várakozásunkat. Ezzel nem akarjuk fontosságukat tagadni. Hiszen in extenso még nem ismerjük ez emlékiratokat és relatiókat; különben az a jelentőségük már most is kiviláglik, hogy Rákóczi Ferencz Önéletrajzának megbízhatóságát bizonyítják.

L. B.

Magyarországi török kincstári defterek. Kiadja a m. tud. akadémia történelmi bizottsága. Fordította Dr. Lászlófalvi *Velics Antal*. Bevezetéssel ellátta és sajtó alá rendezte *Kammerer Ernő*. Első kötet. 1543—1635. Budapest, az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája 1886. — 8-adr. LV. és 467. l. 1 phototypiai melléklet.

A török államigazgatás történetét még eddig nem ismerjük. Ezt pedig annál jobban lehet sajnálni, mert valamint politikai történelmének egyes mozzanatai azon alkatrészekre utalnak, melyekből az idők haladtával az alig harminczezer főre rúgó török sereg a majdcsak tizenöt millió lelket számláló oszman nemzet lett, épúgy az államigazgatás története azon szellemi befolyásokat mutatná ki, melyek Oszman óta egészen a török birodalom hanyatlásáig az állam gépezetére hatottak. A török közigazgatás első forrását kétségenkívül Iránnak régi párszi culturájában kereshetjük. Ezen cultura tudniillik alapul szolgált azon általunk bámult arabok, névszerint Abbaszidák művelődésének, melyen az imámát elbukásával a szultánát emelkedett. A történetből tudjuk, hogy valamint a művészetek s a tudományok egyes ágai, úgy a kormányzat alapeszméi, ha miudjárt mohammedán színezettel is, de valójukban perzsa eredetűek voltak. Nemcsak Maamún és Harún-alrasíd idejében, de jóval későbbben is perzsa szellem volt

¹⁾ 1703. évi június hó közepéig.

a khalifák udvaránál irányadó és ezen perzsa szellemet örökölték a khalifaság vazallusai nyugaton és keleten; ez terjedett Bokhárában ép úgy, mint Kis-Ázsiában, és valamint a Szászánidák alatt a polgári administratio és a sereg szervezete ezen perzsa-arab szellemtől volt áthatva, épúgy tapasztaljuk ezt a Szeldsukidák kormányzatában, névszerint egy Alp-Arszlán, egy Melik-Sah és egy Szandsár alatt.

Az oszmán-törökök, kik a hanyatló Szeldsukidák örökségét átvették, nagyon természetesen ezeknek állami és katonai intézményeit is híven követték. Csak később, midőn az Evrenosz-bégek, a Mikhail-oglik és más görög elemek hozzájuk csatlakozása által a parányi török ethnikai test nagy dimensiokat öltött, akkor a hódítók, mint azt egyebütt is látjuk, az általok meghódított népek szokásait és törvényeit felvették, a mi az oszmán államéletben oly nagy változást idézett elő, hogy már IV. Murád idejében Drinápolyba vetődött távoli keleti utazók az oszmán császár vagy szultán magaviseletén, szokásain és törvényein nem kevésbé ütköztek meg. Később a törököknek ezen úgyszólván akaratellenies elnyugatiasodása természetesen mindinkább öregbedett és mikor győztes hadaikkal a Dráván átkelve, Magyarországot birtokukba ejtették, akkor bizony édeskevés maradt a török államéletben, a mit tiszta, meghamisíthatlan keleti mohammedánnak mondhatnánk. E végből nem lesz érdektelen a többi közt azon jövedelmi ágakat, melyeket Kammerer az előttünk levő munka bevezetésében felemlít, az Abbaszida khalifák, tehát az iszlámvilág fénykorában használt jövedelmi forrásokkal összehasonlítani. Kammerer szerint a törököknek hazánkban használt jövedelmi forrásai a következők voltak: 1. a kikötők és révek, 2. vámjövadalmak, 3. városi beviteli és bemeneteli adó, 4. kincstári hajók bérbeadása, 5. a halászati jövadalmak, 6. vásárok bevételei, 7. vásári korcsmák fizetségei, 8. mázsa- és kila-hányad, 9. mészárszékek adói, 10. boroshordókra kivetett adó, 11. a sörházak jövedelmei, 12. gyertaöntő házak jövedelmei, 13. a festőházak adói, 14. a malom-taksák behajtása, 15. pénzbevéltás és pénzátváltás gyakorlásáért fizetett díj, 16. a katona-adó, 17. törvénykezési költség, 18. kincstári kertek, rétek, földek, házak, boltok bérbeadása, 19. a tapu. 20. a mátká-adó, 21. impositio. Ezekhez még niucs számítva az úgynevezett kharáds (keresztyének adója), sem pedig a harangadó s más egészen 1832-ig használatban volt máshitűekre rótt adónemek.

Ha már most ezzel szembe állítjuk Kremernek az Abbászidák korszakára vonatkozó leírásában foglalt adatait, akkor azt találjuk, hogy csak következő tíz vagy tizenegy adónem volt használatban: 1. földadó, 2. jövedelmi adó, 3. hajók után járó tized, 4. bányák és legelők után járó jövedelmi ötödörös, 5. a raják fej-

adója, 6. pénzverőházak adója, 7. vámadó, 8. sófőzés és halászat adója, 9. nyilvános helyek használatáért járó adó, 10. malom- és gyáradó, 11. fényüzési és fogyasztási adó. Látni való, hogy a moszlim világ fénykorából ránk maradt adólajstrom tetemesen kisebb, mint az, a melyet a törökök szintén hatalmuk fénykorában használtak. Ezen eltérés a közigazgatás egyéb ágaiban is észrevehető, de különös súlylyal nehezkedett a keresztyén alattvalókra, kik sem a régi Arabiában, sem a mai Perzsiában és Közép-Ázsiában nem voltak oly nagy adókkal megterhelve, mint a török birodalom végső határain lakó keresztyének. Ehhez járúl még más körülmény, melyet a mi történetíróink, de még a jeles kritikájú Salamon sem méltattak kellő figyelemre. Tudniillik elfelejtik mindig, hogy a Magyarországon állomásozott török haderők és hivatalnokok nagy része nem sajátképen való törökök, kurdok vagy arabok voltak, hanem török, helyesebben mohammedán hitre áttért szlávok avagy bosnyákok, hercegovinaiak és bolgárok, kik mint neophyták a vallási buzgóságban még a törökökön is túlmentek, és ezen vallási buzgalnok hevét leginkább éreztették a szegény hitetlen magyarokkal. Hogy ez így volt, arról legjobban tanuskodnak a nyelvünkben levő oszmán-török szók, melyek nagyobbára szláv végzéssel, tehát szláv réven jutottak nyelvünkbe; míg a nyelvünkben levő régi török nyelvkincs a közép-ázsiai eredeti törökség bélyegét hordja magán és a mai oszmanihoz úgy viszonylik, mint a latin az olaszhoz.

Egyáltalában a török hódoltság korszaka — daczára Salamon jeles munkájának — még mindeddig nincsen úgy megírva, a mint kellene, mert ahhoz nem elég az akkori időből fennmaradt magyar-török okmányok ismerete és tanulmányozása, hanem kiválóan és mellözhetetlenül szükséges először a régi török világ állami és társadalmi szervezetében való jártasság és másodsor az igen nagy számmal ránk maradt török tarikhok, azaz történeti munkák tüzetes átkutatása; mert tekintve ezek tartalmát, bizony kár volt róluk kicsinylőleg nyilatkozni. Pecsevi, Szolakzáde, Szelániki, Findikli és Idriszi oly adatokat tartalmaznak, a melyek nélkül a törököknek Magyarországon viselt dolgait megismerni és megítélni nem lehet.

Hogy állításaim nem túlzottak, azt az olvasó az előttünk fekvő könyvből láthatja, tudniillik a defterek tartalmából, melyek nem egyebek, mint hivatalos lajstromok vagy számlák a közigazgatás legkülönbözőbb ágaiból és eredetileg részint adókulcsnak, részint pedig nyugtatványnak szolgáltak. A defterek ma némi különbséggel még Perzsiában is használatosak, de Törökországban már a múlt század vége felé kimentek a divatból és a fennmaradt okmánygyűjteményt a török történetírók mindig leghitelesebb tör-

téneti forrásnak tekintettek. Sztambulban régente tömérdek számú defter lehetett összegyűjtve, de gyakori tűzvész megsemmisítette és a mennyire emlékezem, az én koromban a porta bal szárnyával szemben levő kis épület — a mint Dsevdet pasa szájából hallottam — telidesteli volt az ázsiai és európai tartományokról szóló defterekkel, köztük természetesen sok magyarországgal is. Ugyancsak az említett Dsevdet pasa szokta mondani: A defterek a múlt államigazgatásunk legfényesebb tükrei. És hogy az előttünk fekvő könyvnek szerzői lehetővé tették, hogy e fényes tükörbe tekintsünk, azzal csakugyan elévülhetetlen érdemeket szereztek a hazai történetírás mezején. A ki ezen véleményünkben túlságos dicséretet vél felfedezni, annak nem lesz fölösleges néhány szóval megmondani, hogy sajátképen miben áll a defterek nehézsége és micsoda küzdelmekkel jár elolvasásuk illetőleg lefordításuk. Tudvalevőleg a törökök a nyelvekre legkevésbé alkalmas arab betűket használták; oly betűket, a melyek az arab nyelv hangtani és grammatikai szervezetéhez illeszkednek, de a melyek korántsem alkalmasak az egészen különböző hangtani viszonyokra fektetett török nyelvre. Ha már most az arab betűk a török nyelv átírásában idegenszerűek, képzelhető, milyen nehézséggel jár magyar tulajdonnevekre való alkalmazásuk és mennyi fáradságba kerül az ilyen arab betűvel írt magyar szók elolvasása. Hozzá járúl ehhez még az írásnem maga is. A törökök körülbelül tizenhárom írásnemet említenek; ezeknek ma tán egy harmada sincs használatban, de a régi időben használtak közül határozottan legnehezebb volt a kúfi, a taalik-sikeszte és a szijákat, mely utóbbi a diakritikus pontok nélkül fordul elő és így egy $\_$ alakú jel hatféle betű lehet. A szijákat nehézségéről a nemrég elhunyt Zenker erősen panaszkodik a török-tatár nyelv grammatikájában, ugyanezt hangsúlyozza Redhouse és még Davids is; szóval én törököt sem ismertem, a ki a szijákatban írt okmányokat nehézség nélkül bírta volna elolvasni. A szijákat példájául szolgálhat a könyvhöz mellékelt facsimile, a nógrádi szandsák részletes adódefterének első két lapja a nemzeti muzeumból, ugyanazon defter, melyet én 1861-ben legelőször láttam az országban és ismertettem az akadémiában.

A defter tartalmát illetőleg az részint topographiai, részint pedig statistikai, nemkülönben pedig nemzetiségű érdekű is. A mi a topographiát illeti, a régi magyar földrajzzal foglalkozó tudósok olyan helység nevet fog benne találni, melynek ma már nyoma is alig létezik. A mi a statistikát illeti, meglepő a legcsekélyebb részletekre kiterjedő alaposság, melylyel egyes vidékek, egyes falvak és földművelők termékei fel vannak jegyezve, és nem hiába írt nemrég nekem egy angol tudós, ki Velics és Kammerer munkájáról az Athenaeumban közölt évi jelentéséből tudomást vett,

hogy küldjek néki egy példányt e könyvből, melyet ő a mult idők statistikai adatainak összehasonlításában felhasználni szándékozik. A mi végtére nemzetiségi fontosságát illeti, bizony a magyar ember nem kis meglepetésére észre veheti, hogy e könyvben sok olyan helység magyar nevét és magyar nevű lakosait találhatja feljegyezve, a kiknek helyén most nem magyarajkú nép lakik. Szóval Velics és Kammerer urak munkája oly irodalmi fontosságú és a Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottsága e könyv kiadásával a hazai történetírásnak oly jelentékeny szolgálatot tett, hogy bizony bármit és bármennyit mondok is elismerésképen e jelentésemben, alig tehetnék eleget a teljes méltánylás követelményeinek. Meglehet, hogy az orientalista mintegy szememre lobbanthatja, hogy túlságosan elnéző voltam Velics úrnak a török szók átírásában elkövetett tévedései és következtelenségei iránt. Az ilyen gáncs ellen azt volnék bátor megjegyezni, hogy a defterek fordítója mesterségére nézve tulajdonképen orvos, még pedig az ideggyógyítás körében szép szakavatottsággal rendelkező orvos, a ki szabad óráiban a héber, arab és török nyelv terén magának igen szép ismeretet szerzett; azért nem szabad fölötte túlságosan szigorúan itélnünk. Kivánom a hazai tudományosságnak, hogy sok olyan doktora legyen, a ki szabad idejében keleti nyelvtudománnyal foglalkozik; de kivánom egyszersmind azt is, hogy közönségünk több figyelemre méltassa az ilyen nagy fáradozással létrejött munkákat, mert bizony nagy fáradság után járt csekély jutalom és elismerés nem igen buzdítja a törekvőt, hogy e rögzös úton haladjon.

VÁMBÉRY ÁRMIN.

Dr. Kroner, Fr. v. Geschichte der Karl Franzens-Universität in Graz.
— Graz, 1886. —

A kath. alsóbb papság műveltségi állása Magyarországon a XVI. században nem volt kielégítő. A főpapok minden módon iparkodtak azt emelni, s e végből a jelesebb papjelölteket külföldi egyetemekre küldötték. A XVI. században többször megtörtént, hogy lelkészek vagy kanonoki javadalmakkal bíró papok is engedélyt kaptak külföldi egyetemek látogatására, a nélkül, hogy javadalmaikat elveszítették volna.¹⁾ Azonban nemcsak papnövédek, hanem világi pályákra készülő ifjak is látogatták a külföldi kath. főiskolákat.

A bécsi és krakói egyetemek voltak azok, melyeket különösen látogattak. A XVI. század közepe táján azonban Krakó vesztett jelentőségéből, s a kath. ifjak Rómába és Bécsbe jártak. A

¹⁾ Fraknói, Hazai iskolázás tört. 196. l.

század végén a gráci egyetemet is kezdték látogatni. A gráci egyetemnek történetét adja a jelen munka, melyet Kronos az egyetem 300 éves fennállásának emlékére írt. Szerző az egyetem állapotát és működését 300 éven keresztül a jelen korig akarta vázlatban előadni. A gráci egyetem történetét több munka tárgyalja (többek közt *Szörényi Sándor* jezsuita *Propylaeum bibliothecae almae ac celeberrimae Universitatis Graecensis, 1703.*) Peinlichtől egy terjedelmes monographia is látott napvilágot. Azonban mindezek nem tették fölöslegessé egy újabb munka megjelenését.

Kronos munkáját 2 részre osztotta. Az első részben (1—211. l.) a gráci főiskola évkönyveit tartalmazza, mely mintegy adat-készletet képez a pragmatikus történet elkészítéséhez. A második rész (214—644 l.) a tulajdonképi organikus történetet foglalja magában.

Stájerország középkori iskolai viszonyairól kevés adat maradt fenn. Bizonyos, hogy az iskolák, mint a szomszéd országokban, úgy itt is a klastromok fölügyelete és befolyása alatt állottak.

A következő korszak oktatási viszonyairól már határozottabb képet alkothatunk. I. Ferdinánd alatt a reformatio Stájerországban is nagy tért hódított a nemesség, polgári elem és parasztság között, I. Ferdinánd ugyan szigorú rendeleteket, patenseket adott ki, melyekben intette és büntetéssel illette azokat, kik a kath. vallástól eltértek; azonban a viszonyok sokkal hatalmasabbak voltak, semhogy a régi egyházat egyeduralmában biztosíthatta volna. Mint az ország nemessége, úgy a főváros és a legtöbb község a protestantismust befogadta.

Az 1570—1. évek azonban e téren is jelentékeny változást idéztek elő Károly ausztr. főherczeg és Stájerország fejedelme alatt. 1570-ben telepedtek le a jezsuiták Grácban, kik már 1550 óta voltak Ausztriában. Károly főherczeg a rend generalisával, Borgia Ferenczczel, a szent-székkal tárgyalásokat folytatott, melyeknek eredményeként tekintendő az 1573. nov. 12-én kiállított fejedelmi alapító-levél, melyben a jezsuita-collegium felállítása biztosítva lön. A főherczeg ez alkalommal a jezsuitáknak jövedelméről is gondoskodott. Biztosította a rendnek önkormányzatát és előjogainak teljes élvezetét.

Ezzel megkezdődött a küzdelem a protestantismus ellen.

1572-ben a collegium építése is megkezdődött, s annak legrégibb része, a keleti oldal 1573-ban elkészült. 1576-ban a főherczeg egy convictust alapított, melyet a rector felügyeletére bízott, s jövedelmül az alsó-ausztriai karthausiak zár alá vett javait rendelte.

A főherczeg azonban nem elégedett meg a collegium meg-

alapításával. Ő alkotását bővíteni akarta. Ennélfogva 1584. decz. 20-án Károly főherczeg XIII. Gergely pápához levelet írt, melyben kérte, hogy a gráci jezsuita-collegiumot egyetem rangjára emelje s mindazon előjogokkal felruházza, melyekkel Olasz-, Spanyol-, Francia- és Németország egyetemei bírnak. A főherczeg alapító- és a pápa megerősítő levele egy napon kelt. Az 1585. jan. 1-én kelt levélben a pápa az egyetemet megerősítette s mindazon jogokkal, szabadalmakkal felruházta, melyekkel más hasonnemű intézetek bírnak. A tanulók, a rend szokásai szerint, a szabadművészetekből és a hittudományból baccalaureatusi, licentiatusi, magisteri és doctori rangot ingyen nyerhetnek. A főherczeg ekkor újól gondoskodott a jezsuiták jövedelmének szaporításáról. A császár megerősítése későn jött, t. i. 1586. apr. 29-én.

Az egyetemen a jezsuita-rend szabályai értelmében a theologia, philosophia és a szabad művészetek tanítottak. 1586. apr. 14-én tartották az alapítási ünnepélyt, mely egy hétig tartott. Azon napon a sz. Egyed-templomban összegyűlt az összes ifjúság isteni tiszteletre. Az utána következő három napon nyilvános disputatiók tartattak, melyen prot. theologusok is részt vettek. April 20-án pedig szini előadás volt, melyek a gymn. ifjúság »Absalon perfidus Davidis filius« című drámát adott elő. Az első egyetemi év 1586. nov. 4-én kezdődött.

A jezsuita egyetem épülete lassankint szűkké lett s egy újnak felépítése vált szükségessé. Az építés Ferdinánd főherczeg alatt 1607-ben kezdődött, s 1609-ben fejeztetett be a tulajdonképi collegium és a fegyvertár között.

Az egyetem tudvalévőleg csak két karból állt, t. i. a theologiai- és bölcsészeti. Idő folytán a jogi és orvosi facultás felállítására is szükségessé vált.

Már Stobaeus György püspök 1604. nov. 10. P. Viller Bertalanhoz intézett levelében hangoztatja a jogi facultás felállítását. 1637-ben II. Ferdinánd alatt ismét sürgették a jogi- és orvosi kar létesítését; azonban a jezsuiták elleneztek azt, s Lamormain, II. Ferdinánd gyóntatótyja, ki is jelentette, hogy ő felsége nem hajlandó az említett két kart felállítani. A jezsuita-rend eltörléséig nem is állították fel. Midőn a rendet 1773-ban feloszlatták, az egyetem újjászervezése is megindult. A theologiai karban jelentékeny változás történt. A hittudományi tanszékek a jezsuitáktól elvették és más szerzetbeliekre bizattak. A decanatum világi papra ruházták. Végre 1778-ban a jogi kar is felállított. Ehhez járult az 1778—9-ki tanévben az orvosi facultás is. Az első tanár Buck Antal volt, ki ez évben az anatómiát és szülészetet adta elő.

II. József császár alatt mindazon reformokat, melyeket Mária Terézia alatt megkezdték, az állam előnye és közhasznúság

szempontjából folytatták. Az állam- és jogtudományi szakokat a jog-politikai facultás studiumában egyesítették, az orvos-sebészi tanulmányoknak alapját létesítették; azonban az egyetem jellemét elvesztvén, belőle lyceum lett, anélkül, hogy a tanítási képesség gyengítettetett volna.

A gráci főiskolának ezen lyceumi korszakában (1790—1826), körülbelül öt phasist lehet megkülönböztetni. Az első (1790—92), mely II. Lipót rövid uralkodásába esik, a »restauratió« jellemével bír. A második (1792—1804) II. (I.) Ferdinand hosszú uralkodásának első tizedére esik. Ebben a karok szervezését folytatták. Új orvos-sebészi tanterveket alkottak, a jog és államtudományok új felosztását előkészítették. Az 1805—10-ig terjedő években az újonnan rendszeresített orvos-sebészi tanszékek állandósították s a jog és államtudományi studiumok négyévre osztattak. Ugyanezen időben előkészületeket tettek egy természetrajzi, vegytani, gazdasági és technológiai muzeum alapításához, melyből később a Johanneum létesült. Ennek létesítésével lehetővé vált a természettudományok nagyobb mérvű ápolása s így a lyceum és Johanneum közt kölcsönös viszony támadt. Az ötödik időszakban (1811—26) a bölcsészeti tudományok változásnak volt kitéve, a mennyiben kezdetben (1813) 2 évről háromra emelték, s e korszak végén (1824) ismét a régi két évre apadt. 1826-ban a lyceum ismét egyetem rangjára emeltetett. II. Ferencz uralkodásának utolsó éveiben (1827—35) a Károly-Ferencz egyetem három karral és az orvos-sebészi tanintézetet, melyet nem vettek karszámba, megkezdte csendes működését. Az újkorban az 1863. év bír nevezetességgel a gráci egyetemre. Ez évben ugyanis az orvosi kar újjászerveztetett s így a gráci egyetem teljessé lett.

A gráci jezsuita collegium igen látogatott volt. Az anyakönyvben csak 1586-tól kezdve vannak a tanulók bevezetve; a megelőző évekről szóló névjegyzék hiányzik. Az 1586—1773-ig terjedő 187 év alatt 32,489 ifju neve jegyeztetett az anyakönyvbe, melyből $\frac{6}{10}$ a gymnasiumra, $\frac{4}{10}$ az egyetemre esik. A nemzetiséget illetőleg a magyarok és horvátok száma a többiekhez képest aránylag nagy. Évenként 3—10 magyar és horvát név fordul elő. 1616—37 között 85 magyar ifjú volt a gráci collegiumban. Sokan előkelő férfiak költségén tanultak. Így pl. Pázmány Péter is számos ifjút küldött ide tanulás végett, kiknek költségeit maga fedezte. Különösen a magyarországi főnemességből látogatták sokan a gráci főiskolát. Az anyakönyvben következő nemes családok neveivel találkozunk: Bánffyak, Batthányak (1655—1761-ig 14 gróf), gr. Csákyak, Draskovichok (4 báró és 4 gróf), Homonnai Drugeth, Erdődy (1602—1722-ig 17 gróf), Eszterházy (2 báró), Forgách (3 gróf), Frangepán (4 gróf), Keglevich (1616—76-ig 5

báró, 1688—1757-ig 4 gróf), Nádasdy (5 gróf), Pálffy, Palocsay, Patachich, Petheo de Gerse (1608—71-ig 17 báró), Rákóczy, Rát-kay (1632—87-ig 6 báró, 1603—1705-ig 3 gróf), Révay, br. Sennyey, Széchy (1653—68-ig 4 báró). stb. A gráci egyetem nemcsak azért bir reánk nézve fontossággal, mert ott magyar ifjak nagy számmal tanultak, hanem azért is, mert tanárai közt sok magyarral találkozzunk. A nagyszámú magyar tanárok közül csak a legjelesebbeket említem. Igy 1576-ban *Szántó (Arator) István* jezsuita a bölcsészeti tanszéken működött. *Pázmány Péter* ekkor a jezsuita rend tagja, utóbb hazánk legkiválóbb egyházi férfia és írója, 1597—1598-ban a logikából, a következő évben a physika- s metaphysikából tartott előadásokat. A tankönyveket maga szerkeszté, melyek közül a logikai és physikainak kéziratai maig is megvannak a budapesti egyetemi könyvtárban. Pázmányt 1603-ban másodizben találjuk a gráci egyetemen, hol négy éven át a theologia scholastica-t tanította. A XVI. század végén még két magyarországi tanárral találkozunk, ezek *Forró György* és *Nagy János*. A XVII. században következők működtek: 1621-ben *Dobronoki János* bölcsészetet tanított; 1639—40-ben *Hajnal Dániel* a humaniorákban tanított, 1651-ben a bölcsészet tanára volt; *Nádasi János*; *Trinkel Zachariás* szül. Pozsonyban, a gráci egyetemen philosophiát, ethicát és theologiát tanított; 1640—41-ben a collegium rectora volt. 1640. körül *Lippai János*, Lippai György esztergomi érsek testvére a humaniorák osztályában tanított, később a héber nyelv tanára volt.

Br. Sennyei László, három évig a bölcsészeti tanszéken működött, majd a scholastica theologia-t vette át. Ugyanitt 4 évig az egyetem kancellárja, s 1692—96-ig rectora volt.

1668-ban *Habelich György*, az első horvát szótáríró, az alsóbb osztályokban tanított, később a bölcsészet tanára volt.

1671-ben *Szentiványi Márton* a mathematica tanára; 1686-ban *Hevenessi Gábor* a philosophiát, majd hat évig a theologiát tanította.

A XVIII. században működött tanárok közül *Faludi Ferencz* említendő, ki Grácban bölcsészetet és theologiát tanított.

A munka végén függelékben közli a gráci egyetem rectorainak, tanárainak stb. neveit, továbbá az egyetemre vonatkozó különféle okmányokat. A munka használhatóságát nagyban elősegíti a jól szerkesztett index. — A munka kiállítása csinos.

HELLEBRANT ÁRPÁD.

KÜLÖNFÉLÉK.

BÉLDI PÁL BUJDOSÁSA TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

Az erdélyi követjelentések jellemzéséhez.

Mikor Béldi Pál Erdélyből Konstantinápolyba menekült, hol mint a történet igazolja, mindig szívesen tartottak olyan embert, kit esetleg a tényleges fejedelem versenytársául állíthattak fel, az ezen körülménnyel számoló fejedelem és rendek nagy és fényes követséget küldöttek Konstantinápolyba, melynek élén Bethlen Farkas a történetirő állott. Jelentéseik közül egy pár a »Történelmi Tár«-ban megjelent s ezek ismereteseek. Több eddig ismeretlen Béldi Pál életrajzában fogok ismertetni. Most egy pár szót ezek általános jellemzéséről.

A mi a követek jelentését illeti, Bethlen Farkas és társai követsége Konstantinápolyba elég okos és szakértő komoly emberekből állott, feladatukat sikeresen végezték, a nehéz ügyet hamar lebonyolították s a szerencsésen bevégzett küldetés után teljes meglepéssel és mondhatni önérzetesen térhettek vissza hazájokba. De mégsem tudták megőrizni magokat a követeknek és ügyviselőknek amaz utálatos szokásától, hogy az előttük álló akadályokat nagyítsák, a rendelkezésökre adott pénz mennyiségét ócsárolják, saját tehetségeiket, ügyeskedésüket fitogtassák s fáradásaikat mindenek felett túlbecsüljék *s a mondott irányban aztán valótlanságokat is írjanak.*

A ki János király ideje óta forgatta a Bocskai, Bethlen Gábor, a Rákócziak, Tököli s Apaffi török követeinek sok száz ívre terjedő tudósításait sokszor kellett bosszankodnia a kézzel fogható hazugságokon, nagyításokon, facsaros kitételeken és mindenféle intimatiókon, legtöbbszörre mind több-több pénzcikarás végett. De ha lehet benne vigasztalást találni, vigasztalhatjuk magunkat azzal, hogy ez nemcsak nálunk erdélyieknél volt így. Így volt ez a régibb időkben az anyaországban s a külföldi nagy-

hatalmi kormányok és államok követeinél is. Így látjuk például — a krakkói akadémia kiadványaiból —, hogy marquis Bethune és a marseilles-i püspök épen ily modorban írnak Varsóból XIV. Lajosnak. És így írnak a spanyol, francia és német követek uraiknak Münsterből (1647-ben), így írtak mind a többiek is, és hogy ezt már régóta visszaélésnek tartották, bizonyítja az a körülmény, hogy a velencei köztársaság követeinek, ügyviselőinek határozottan meg volt tiltva, hogy időközben küldött rendes tudósításaikban pénzt kérjenek s pénzkérdéseket feszegetsenek.

Persze a követeknek is volt néha és némi igazuk, mert a fővény kancellárok, ministerek s fejedelmek mindig tékozlást vetettek szemökre, mindig sokalták kiadásait s előre mindig kevesebbet adtak a szükségesnek kimutatott összegnél. Sokszor úgy tetszik, mintha hitték volna, hogy: »Van nektek más jövedelmek is, bizonyosan sok ajándékot kaptok akár az ellenséges, akár a barátságos hatalmaktól.« Szóval nem volt fixirozva a költség s általában fizetésök is csak ritkán volt meghatározva, bizonytalan időközökben küldött összegekből (pausale) éltek és tették kiadásait. A velenceiek ellenkezőleg azt mondták: »N. N. te mész Budára vagy Párisba, három havonként kapsz ennyi meg ennyi pénzt. Mikor követségednek 1 vagy legfennebb 2 év múlva vége lesz, jogodban lænd költségeidnek megtérítését követelni s a mit a tizek tanácsa liquidál, a signoria pénztára azonnal kifizeti.« Még egy más méltanyossági eljárás is szokásban volt Velenczében. Jól tudták, hogy mely követségek *szegények* sőt *ruinálók* (pl. Páris illetőleg Franciaország a XV. és XVI-ik században, az udvar fényűzése s állandó lakhely hiánya miatt ruináló volt) s melyek a *jövedelmezők* mint pl. a konstantinápolyi. S habár leggazdagabb polgáraikat küldték Franciaországba, három négy év alatt elszegényedett, akkor aztán olyan helyre küldték, a hol restaurálhatta magát.

II.

Béldi Pál kibujdosásának oka.

Tekintve, hogy az egész Béldi mozgalom egy elméleti téren mozgó reform-törekvés volt, kérdeni lehet még most is s kérdezték már akkor is, hogy hát tulajdonképen miért szaladott el, miért futott külföldre Béldi Pál? Ezt a kérdést már Csernátóni a kézdívásárhelyi tanító s egykorú napló író is felteszi magának s később azt jegyzi a kérdés után: úgy hallottuk, hogy Székely Sámuel katonasággal kergette. Az ő feljegyzésén kívül, mely először most tétetik közzé, Székely Sámuel eddig, mint üldözött seuki sem kergette. De hogy akár Székely Sámuel hadnagy, akár más katonatiszt Béldi ott létében Bodolára ment volna, ostromolta volna s

az elszaladó Bédit közvetlenül üldözte volna, erről a fennforgó adatokban sehol egy szó sincs.

E kérdést Vitéz Zsuzsánnához is tették s tette különösen Bánffy Farkas, kinek Szamosújvárról 1678. márczius 31-én kelt szép válaszában egyebek közt így ír: »Én elhiszem, hogy a szegény urak is jó akaratjuk szerint nevelő hazájukat s édes gyermekeit, kedves atyjokfiait nem hagyták volna el könnyen, ilyen gyámoltalan s reménytelen árvaságra, *ha fegyverrel nem kergették volna el őket*, de mit tudtak szegények tenni, mert az halál elől még az oktalan állat is megyen, a míg lehet. Abból igaz lelkű ember én reám nem vethet, mert hiszen nem én láttam, hanem magok látták az utánna menő fegyvert. Elhiszem édes öcsém uram, hogy az is nem lőtt isten nélkül.« Ugy tetszik, mintha Vitéz Zsuzsánna e szavakban nem annyira a megtörtént tényeket hangsúlyozná, mint hogy inkább bizonyos gyávasági vád ellen védi férjét és társait.

Maga Béli egy Bukarestben valószínűleg 1678. február havában kelt nyilatkozatában (lásd a Török-Magyar Államokirattár V. k. 511. lap) így szól e tárgyról: »Három nemzetből az kik vannak, — kizsorúlva az ők hazájukból, nagy kétségkívül esett kijöveletek, az melyek hallattanak az idegen szorongatások mia és fegyvertől való üzések mia, akarván mi javát az országnak¹⁾ stb.« Béliinek szokott homályos kifejezései egyértékűek az eléb- bivel s ha üzték volna tényleg fegyverrel, az idegen szorongatta- tások hallása teljesen felesleges. Végre is a hagyományhoz kell csatlakoznunk, hogy a részint okos sőt ravasz, részint előrelátó s jóakarátú Nemes János nagyban járult hozzá, hogy Bédit szép szerivel kitanácsolgassa az országból. Nemes János, ki különben ma is és az akkori időben is jóhírű nevű ember volt, a mint Beth- len Miklós írja, nem kerülheti ki egészen a ravaszság vádját, mert a Bélii fiscusra szálló vagyonából meglehetősen kapott s Bélii futása ezt a részesülést siettette. De előre látó okos, sőt jóakarátunak is mondható, ha 1678. január havában a menekülést tanácsolta, mert Béliinek az 1677-ik évi deczemberi működése, az akkor fennforgó körülmények közt, a *nota* kimondását — a törvény utján is —

¹⁾ Ebben a 18. pontra terjedő nyilatkozatban van egyetlen figye- lemre méltó, a 7-ik pont, melyben az országgyűlés tagjainak és a vármegye gyűlések tagjainak teljes szólás-szabadsági törvény alkotását ajánlja. Megemlítendő még, hogy a 4-ik pontban a fejedelem személye mellé állí- tandó s az ország által választandó két derék hazafit ajánl, kik veto jog- gal bírjanak, kiknek becegyezése nélkül a fejedelem semmit se tehessen; lehet, hogy a római néptribun forgott az eszében, a többi pontok is mind olyan elméletileg pillanatra szemkápráztató, de a gyakorlati életben teljesen kivihetetlen ábrándozások.

kétségtelenné tette s az által, hogy a Nemes János rábeszélését követve, félrevonúlt, az országot valami véres catastrophától s magát tán ítélletes de erőszakos halál kínjaitól és gyalázatától mentette meg. Mert habár védeni is lehetett volna, de a nagy ijedelem miatt,¹⁾ melyet okozott és nagy vagyona miatt az akkori kormányzó párt soha semmiképen meg nem bocsátott volna neki, s mihelyt per fas et nefas kézre keríthették volna, fejének minél gyorsabban porba kelle vala esnie.

DEÁK FARKAS.

1) A félelem, melyet Béldi mozgalmanak híre az udvarnál okozott, akkora volt, hogy midőn futásának már majd két hónapja volt s az ország követei — Bethlen Farkas vezetése alatt — már Konstantinápolyban voltak, april 9—10-ikén csak megdobban a szíve a fejedelemnek s tudakozó parancsot írt a vámparancsuokoknak és sereggyűjtő rendeletet Teleki Mihálynak, hogy ő se tudta, hová legyen: »szentanu beszél, hogy orszá-
gunk szoros utait elállották Zólyomi és Béldi uram katonái s jönnek egye-
nesen mireánk.« Másnap april 11-én ismét ír ő nga Telekinek: talán még
sincs épen úgy »a szentanu titubál«, senki más nekünk afélet nem ír,
várjunk egy két napig. Aztán pár nap múlva érkezik Kőnczei Ferencz
töröcsvári parancsoknak épen april 11-én este kelt levele, hogy ott aféle-
nek híre sincs s Bukarestig egyetlen katona sincs túl a havason, talán
valami ökörhajtó törököt látott a hírmondó; a dragoszlavai vámos a túl-
oldalon, azt mondta, hogy »senki Béldi Páltól ne féljen, mert az nicsodás
könnyen bement, olyan könnyen ki nem jő, még sok pénzt kell oda gyűjteni.«
(E levelek: Méhesen a gróf Béldi Ákos levelei között.)

T Á R C Z A.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT

Április havi vál. ülését 7-én d. u. 5 órakor tartá az Academia I. c. kis-termében. Br. *Kemény* Gábor következő elnöki megnyitó beszéddel foglalta el székét:

Engedje meg a t. választmány, hogy most, midőn először van szerencsém, mint újonnan választott elnöknek, rendes választmányi ülésben részt venni, önöket szívesen üdvözöljem.

Az igaz, hogy a múlt évben társulatunk egy rendkívüli fényű emlék-ünnep létesítésére közreműködött; de ez egészen rendkívüli esemény volt. Rendesen társulatunk évenként egy néhány napra terjedő és díszgyűléssel összekötött kirándulást szokott tartani, a mely azon elősmerő rokonszenv-nél fogva, melylyel társulatunk mindenfelé találkozik, bizonyos ünnepélyes-éggel és zajjal jár mindig. Ezt kivéve társulatunk működése egyszerű, zajtalan. És ez így van rendén. A művészet különböző ágazatainak szükségé van a fényre, a pompára, az ünnepélyekre; a valódi tudománynak nincs. Annak önmagának kell lenni a sorozó központnak, a világító fénynek, az életet adó melegnek.

Abból egyébiránt, hogy társulatunk zajtalanul, elvonultan dolgozik, épen nem következik, hogy elhivatása igen fontos ne legyen és nem következik, hogy hatása nagy ne lenne. Ha szabad nagy példákban keresni az igazságot: az a világra szóló átalakulás, melyet a kereszténység szelleme okozott, már igen hoszu időn át folyt. míg az országok nagyjainak, a pillanati sikerek embereinek, a divatos közvéleménynek figyelmét felkeltette. A hódító normannoknak a meghódított angolszászokkal és kelta töredékekkel való egyesülése, és evvel a tulajdonképen való angol nemzetnek és angol nyelvnek megalakulása egypár ember öltő alatt nemcsak zajtalanul, országos intézkedések nélkül, de szintén észrevétlenül folyt le.

A történetbúvárnak feladata nemcsak a történelmi tények sorozatát helyesen megállapítani, de egyszersmind azon közszellemet, mely minden nemzetiségnek saját tulajdona, kiösmerni és ösmertetni. Mentől igazabban és helyesebben adja ezeket a történetíró, úgy egyfelől annyival vonzóbb, másfelől annyival tanulságosabb lesz munkája.

Vajha mentől többször megtörténnék a történelmi társulat munká-

saival, hogy azok annyira megnyerjék eszünknek a közvéleményt, hogy az, azokat az eszméket miut a dolgok természetes fejlődési rendiben levőket, egészen magáévá tegye, annak megfelelőleg okoskodjék és tegyen. Senki se bánja ez esetben, ha elfeledik a kútfőt, meg se tudják tán mondani, honnan veszi eredetét a meggyőződés. Az, a ki úgy működik, említsek avagy ne emlegessék nevét, fontos feladatot végez és nemcsak a tudomány-nak hívatott munkása, de hazájának is hasznos fia.

A beszédet zajos éljennel fogadták a jelenlevők.

Ezután dr. Demkó Kálmán olvasta fel: Felvidéki városaink erkölcsi életéről a XV—XVII. században című értekezésének részleteit: a polgári, nyilvános és családi múltaságokról. Értekezése a Századokban fog megjelenni.

A folyóúgyekre kerülván a sor, elnök felemlíti, hogy gróf Szécsen Antal társulati másodelnök azon alkalomból, hogy megválasztatását hivatalosan tudatta vele, köszönő levelet intézett hozzá. »Midőn Nagyméltóságodnak — írja gróf Szécsen — ezen szíves közléscért köszönetemet kijelenteni sietek, engedje meg, hogy egyszersmind fölemlítsem azt is, mennyire megtisztelve érzem magam ezen választás által és lekötelezve arra is, hogy a mennyiben hivatalos állásom teendői megengedik, kettőzött buzgósággal vegyek részt a társulat működésében s érdekeit lehetőleg előmozdítsam, mint a hazai irodalom egyik legkiválóbb tényezőjét, melynek üdvös működését még mint annak egyszerű tagja is mindig a legnagyobb érdeklődéssel s szellemi élvezettel követtem.« E nyilatkozat általános éljenzéssel fogadtatott.

Ezután titkár jelenti, hogy az általános biztosító-társaság 100 frtot szavazott meg a Történelmi Életrajzokra. Hálás köszönettel vette a választmány tudomásul. Az alapító tagok sorába léptek: tüzberki *Kőcsán* Ferencz pestmegyei földbirtokos Budapest, dr. *Bala* Theofil, Szent-Gothárd, eddigi évdíjas tag. Évdíjas tagokká lettek: dr. *Váli* Béla (aj. Acsády), *Boér* Miklós nevelő, *Bardóc*: Pál államisk. igazgató Szilágy-Csehen, a kolosvári áll. tanítónőképző intézet, *Tóth* Sándor tanár Vácson (aj. a titkárság), a szepesi Eötvös-kör és polgári casino-egyesület Lőcsén (aj. Demkó Kálmán).

Pénztárnok múlt havi számadását bemutatóván, e szerint

bevétel volt	3,330 frt 25 kr.
kiadás	487 » 10 »
	<hr/>
pénztári maradvány	2,843 frt 15 kr.

DR. ZAKRZEWSKI VINCZE MŰVEIRŐL.

Abból az alkalomból, hogy Zakrzewski Vincze az Academia kültagjává ajánltatott, alkalomszerűnek tartjuk történetírói működését röviden jellemezni.

Zakrzewski Vincze a lengyel történetírók között ez időszerint a legkiválóbb helyet foglalja el, s ennek köszöni díszes állását a legelső lengyel egyetemen. Mert ő a lengyel történelem tanára a krakkai u. n. Jagello-

egyetemen, melyhez minket magyarokat is nevezetes emlékek fűznek, a mennyiben alapítását Nagy-Lajosunk leányának Hedvignek s királyi férjének Jagello Ulászlónak köszönheti, a kitől nevét is nyerte ez egyetem, melyet sűrűn látogattak a magyar ifjak is a XV—XVII. században, ott külön »bursa Hungarorum«-ot alkotván.

Ismeretes hazánk és nemzetünk történelmének több évszázados érintkezése a lengyelekkel. S a két nemzet kölcsönös érintkezését a lengyel történetírók között eddigelé a legtűzetesebb tanulmány tárgyává Zakrzewski Vincze tette. Első nagyobb idevágó munkája, melyet a *Laski nemzetségről* írt (Rodzina Laskich w XVI. wieku), mélyen belenyúlik a magyar történelembe. Tudjuk, mily kiváló szerepet játszott e család hazánk történelmében is. Ők voltak Kézsmárk s a Szepesség nagy részének urai sokáig a XVI. században. *Laski Jeromos* életének nagy részét Magyarországon tölté, Zápolya előkelő híve s híres diplomatája, majd Ferdinánd párthíve; az ellenkirályok harczaiban és versengésében főfő szerepvivő. Zakrzewski munkája sok oly érdekes részletet tartalmaz, mely az ő szereplését hazánkban eddig egészen ismeretlen s új szempontokból tünteti fel. Fia *Laski Albert* a híres sirádi vajda és hirhedt kalandor maga is magyar földön született, a Szepességen voltak nagy birtokai, s első neje is magyar, Serédi leány volt. A kalandor Heraclidesnek moldva vajdasági kalandjában főfő részvényes, majd ő maga is állandó moldvai vajda-jelölt. Miksa császár és Báthory vetélkedésében a lengyel királyságért a világi főurak között a legnevezetesebb szerepvivő: az osztrák párt feje, a lengyel követség vezetője Bécsben, midőn a lengyel koronát Miksának felajánlják s ő az, a kivel Báthorynak legelőször megmérkőznie kellett, kiostromolván Krakóhoz közel a magyar határon fekvő Landskoron várát, a császári párt fegyveres erejének gőczpontját. — E pár vonás is mutatja, mennyire érdekel minket is Zakrzewski által megírt élettörténete.

Zakrzewski második nagy műve (egy XVI. és 440. lapnyi vaskos kötet) »*Henrik megszökése után, az 1574—75 interregnum*« (Po ucieczce Henryka, dzieje bezkrólewia 1574—1575. Kraków 1878.) cím alatt a Báthory előtti király-válság történetét s ama viszonyokat tárgyalja, melyek Báthoryt a lengyel trónra segítették. Részletesen van ebben ismertetve a magyar és lengyel nemzet érintkezése és összeköttetése a XVI. század folyamán s a Jagello és Zápolya-ház rokoni kötelékéből kifolyólag a két nemzet kölcsönös egymásra hatása, s a magyar és lengyel nemzet egymásra támaszkodása a német és török hatalom ellenében. Külön fejezetben tárgyalja Erdély és Lengyelország viszonyát, s ő fejt ki először, hogy a Jagellok természetes utódául Lengyelországban az erdélyi fejedelmet — János Zsigmondot tekintették s bizonyára ő örökölte volna a Jagellok trónját, ha előbb meg nem hal, mint nagybátyja: Zsigmond Ágost. — Zakrzewski jól ismeri a magyar történelmet s annak forrásait a XVI. században. A mit rólunk ír, az mai történetírásunk színvonalán áll; neki feküdt a magyar nyelv megtanulásának is, hogy történeti munkáinkat

eredetiben is olvashassa; levéltári forrásai alapján (lengyelországi, bécsi, vaticani levéltárakból) sokat olyat is feltár, melyek történettudásunkat előbbre viszik.

Sok magyar vonatkozást találunk az általa kiadott Hosius bíbornok leveleiben is, mert a lengyelek eme Pázmányja élénk összeköttetésben állott korának magyarországi vezérférfiaival is, első sorban a Zápolyákkal, környezetükkel, a magyar főpapokkal s később magával Báthoryval is.

De legtöbb érdemet szerzett Zakrzewski Vincze a magyar történetírás iránt az által, hogy Báthory István történetének eddigelé ő a legavatottabb történetírója, specialistája; ő emelte a nagy magyar-lengyel fejedelem emlékét irodalmilag arra a polezra, melyen a lengyelek reá annyi kegyelettel tekintenek fel. Zakrzewski történetírói működésének központja Báthory István. Évek hosszú sora óta foglalkozik története s kora tanulmányozásával s előbb említett művei sem egyebek, mint előtanulmányok Báthory nagyszabású történetéhez. De az előtanulmányoknál már tovább haladt. Az említettekén kívül két nagyobb munkája van, a mely immár Báthory és kora történetét tárgyalja. Az egyik: *Az apostoli szék összeköttetései Reltenetes Idén czárral* (Stosunki Stolicy Apostolskiej Jwanem Groźnym, carem i wielkim księciem moskiewskim, Kraków 1872.) ama nevezetes világtörténeti momentumokat tárgyalja, midőn a hatalmas moszkovita czár Báthory hatalma s ereje ellen a római pápánál keres támogatást és közbenjárást, a melynek fejében egész országotúl a római katolikus vallásra való áttérést igéri meg s belépését a mohamedanizmus terjeszkedése ellen alkotandó keresztyén ligába. E munka második része a pápa béke-közbenjárását tárgyalja Báthory és a moszkvai czár között, Possevini küldetését Báthoryhoz és Moszkvába és a békekötést a moszkoviták ellen viselt magyar-lengyel hadjárat után (1581—82).¹⁾

Zakrzewski legújabb és minket legközelebből érdeklő munkája, a mely egy terjedelmes kötetben *Báthory István* cz. a. (Stefan Báthory. Przegląd historyj jego panowania.) épen most halála 300-adik évfordulója alkalmából jelent meg, a magyar és lengyel történelem egyaránt nagy alakjának uralkodása vezéreszméit tárja elénk s mintegy előfutárja és programja egy nagy munkának, melyben Zakrzewski Báthory uralkodása és kora történetét szándékozik 5—6 kötetnyi terjedelemben megírni s melynek I. kötetét még ez évfolyamán reméli kiadhatni. Említett művében nagy vonásokban vázolja Báthory István uralkodása főbb mozzanatait, politikai vezéreszméit, belügyi reformjait, külügyi politikáját, porosz és muszka hadjáratát, egyházi politikáját, a pápákkal való összeköttetését, előkészületeit és nagyszabású tervét a török elleni hadjáratra, végül halála körülményeit és az orvosok nagy feltűnést keltett s éveken át folytatott polemiáját halálos betegsége felett.

¹⁾ Lásd ugyan erről. »A pápa közvetítése Báthory és a muszka czár között« cz. értekezésemet a Századok 1885. ápr. füzetében 289—305. l.

Zakrzewskinak mind ezen és sok más specialis lengyel tárgyú művei épúgy kiválóak a történetírói magasabb felfogás és széles világtörténeti látókör, mint a szorgalmas és széleskörű levéltári buvárlat tekintetében. Előkelő helyet vívtak ki ezek neki a lengyel történetírók élén, úgy hogy hozzá ez időszert alig fogható más, mint Lembergben a nagytekintélyű Liske egyetemi tanár s Varsóban Paviúski Adolf, az állami levéltár igazgatója. De egy sincs ezek között, a ki a magyar történelmi érintkezéseket annyi előszeretettel tanulmányozta volna, mint ő, s annyit írt volna, a mi minket is közelről érdekel.

Zakrzewskinek minden munkáján hazánk és nemzetünk iránt érzett igaz rokonszenve tükröződik vissza s ezzel és fennebb bemutatott műveivel elvitázhatlan érdemeket szerzett a magyar történetírással szemben.

SZÁDECZKY LAJOS.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— »A MOSONYMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI EGYLET« f. é. febr. 28-án tartá IV-ik közgyűlést, melyen Mosony vármegye főispánja *Simon Gyula*, ez időszert tiszteltbeli elnöke vezeté a tanácskozásokat. Rövid üdvözlés után a program 1-ső számát képezé Dr. *Sötér Ágost* egyleti elnöknek értekezése, melyben a rómaiak uralmát és telepeit — az eddig még nem is tüzetesen történt ásatások leleteiből constatálta. — Kutatá főleg *Adflexum* római erőd nyomait Magyar-Óvár területén, melynek környékén *Macrinus* római hadvezér Kr. után 167-ben már a quadok, jazygok stb. ellen kemény csatát víván, 20.000 emberével elvérzett. — *Adflexum* nevét a Lajthának a Dunába való kanyarodásától származtatja, mely körül több igen ékes dombormívű terra sigillata edénydarabok, bronz-érmek, méceses, hajtúk és bögrék találtattak. Egyuttal azonban feltűnteti, mennyire szükséges még több ásatást eszközölni, melyet kilátásba is helyez. Szükséges ez annál inkább, mivel a megye területén is már több sírkő létezik feliratokkal és domborművekkel, melyek a rómaiak ittlétéről tanúságot tesznek. Bemutatá a Zurányból beküldött *Sylvanus*-féle oltárt, a Csunban talált fibulát, a gyermeksarkophagok agyagtábláit. Azután *Óshegyi József* másodtitkár olvasá fel a nagy gondal összeállított elnöki jelentést, mely nyomtatva minden tagnak megküldett. Ki vannak mutatva ezen jelentésben az egyletnek szellemi és anyagi gyarapodásai, kiemelvén, hogy az egyletet *I. Ferencz József* király ő felsége magas figyelmével és 300 frtnyi segélyével tüntette ki. — Régészeti ásatásokat 23 napon át eszközölt, melyek alatt 202 sír táratott fel Nemesvölgyön, Magyar-Óvárrott, Papréten, Bezenyén, Miklósfalván és Sz.-Péteren. Tiszteltbeli tagokul a választmány ajánlatára megválasztattak: *Pulszky Ferencz*, *Hampel József*, dr. *Lipp Vilmos* és *Wanke József*, oly férfiak, kik az egylet ügyeit vagy előmozdították vagy gyűjteményeit gyarapították. Végre következett a program utolsó száma: *Ivánfi Ede* egy-

leti alelnök felolvasá a csányi Jankovits-féle okmányletét 52 okmányából kivonatolt tanulmányát, melyben több XVI. századbéli mosony vármegyei, eddig ismeretlen alispán s más szereplő egyének, valamint Oroszvár és Csuny és szomszéd birtokosainak nevét, nemkülönbén több Pozsony (főleg Guthor helységre) vagy más megyékre vonatkozó adatokat közöl. — Különös érdeklődést keltett Mosony vármegyének 1571. évben vésett és valószínűleg akkor nyert pecsétje, valamint több családé — pl. a kihalt Zermegh-családé —, és két mythologiai alakokkal ékeskedő intaglio-féle pecsét 1569-ből, végre Corvin Jánosnak a baranyai Soklos birtok cseréjéről szóló okmány-másolata, mely 75 helység s puszta nevet számlál elő. Mindkét értekezőnek az elnöklő főispán köszönetet szavazott.

— Az ERDÉLYI MUZEUM-EGYELET márcz. 31-én tartá évi közgyűlését gr. Esterházy Kálmán elnökle alatt. Az elnöki megnyitó után dr. *Finály* Henrik olvasta fel titkári évi jelentését. Kiemeljük belőle, hogy a gr. Mikó Imre emlékére emelendő szobor immár elkészült, csupán a talapzat okoz még nehézséget, a melyre eddigelé alkalmas erdélyi követ nem találtak. Erdélyről egy kisebb monographa iratását is elhatározta a választmány s azt Kőváry Lászlóra bizta. Ezután a muzeum egyes gyűjteményeiről olvasták fel jelentéseiket az örök s valamennyit nyomon követte a kiküldött ellenőrző bizottságok előterjesztése. *Szabó* Károly jelentéséből kitűnik, hogy a könyvtár 553 kötettel szaporodott, mely ekként 43,836 kötetből és 2500 többszörös példányból áll. Br. Apor Károly érdekes proclamatio gyűjteménye is oda került. A természetrajzi gyűjteményről dr. *Entz* Géza, a növény- és ásványtani gyűjteményről dr. *Koch* terjesztett elő jelentést. Dr. *Finály* régiségtári előterjesztése után heves vitát provocált Concha felszólalása, a ki rossz néven vette *Finály*tól, hogy 500 frtos budgetjéből csak 54 frtot költött el a régiségtárra, a mely szerinte a transylvanicumok teljes hiával van. Indítványozza, hogy egy örsegéd alkalmaztassék a régiségtárnál. Többen védelmére keltek a méltatlanul megtámadott *Finály*nak s végül a közgyűlés is neki adott igazat, a mennyiben jelentését szavazattöbbséggel helyeslőleg vette tudomásúl. Az erdélyi muzeum-egylet fontos missióra van hivatva. Azok a támadások, melyek e missiót ingatják meg, mindig kinos hatást keltenek, mert ha a muzeum-egylet eredeti hivatás körén túl akar terjeszkedni s egy erdélyi academia szerepét akarja játszani, letér arról a térről, melynek létjogát köszöni.

I R O D A L M I S Z E M L E.

— A GRÓF KÁROLYI CSALÁD Oklevéltárából megjelent a negyedik kötet. Ezt is, mint a megelőző hármat, gróf *Károlyi* Tibor adta ki s *Géresi* Kálmán szerkesztette. Egy valóban főúri bőkezűséggel, ritka díszszel és eleganciával kiállított rendkívül érdekes tartalmú kötet, mely egy század történetét foglalja magában: a XVII-ik századét. Ha a megelőző kötetek is nemcsak a nemzetség, hanem a nemzet történetéhez is bőven szolgál-

tattak anyagot — ebben is találunk arra adatot: — Bethlen Gáborné (Károlyi Zsuzsánna), Károlyi Mihály és Károlyi László és István élete erre a századra esik. Van ezen kívül is elég: azokról a családokról, melyek a Károlyiakkal rokonságban voltak. Előnyére válik e kötetnek az is, hogy a köztörténeti adatok mellett sok művelődéstörténeti, nemzetgazdasági s a birtokviszonyokra vonatkozó adat van benne. Szóval egy szerepet játszott főúri levéltár képe ez, mely tarkaságával, változatosságával hat. Néhol talán a politikai dolgokra kevesebb adatot találunk, mint előre vártuk volna — pl. Károlyi Mihálynak a Bethlen Gábor házasságára vonatkozó fontos missiójáról a levéltár egyetlen adatot sem tartott fenn; — de milyen gazdag kárpótlás ezért a magyar életnek változatos és hű képe, melyet ebből nyerünk. Olyan tapintattal és gondnal van ez a kötet összeválogatva, mely tapasztalt szakemberre vall a szerkesztőben, s olyan változatos és sokféle, mely még a laicus olvasót sem fárasztja ki. Végredelet és kelengyék összeírása, a családok belső titkaiba bepillantást engedő levelezések és nagy emphasisal szóló donatiók, jószágok összeírása és egy-egy kastély szolgáló személyzete számára készült összeírás tarka képen váltakoznak, úgy mint a levéltárban századokig nyugodtak egymás szomszédságában. Hanem azért mégis megvan az egység a gyűjteményben. Magyarország egy darabját, azt, melyben a Károlyi jószágok feküdtek, öleli fel: leginkább Szabolcs-, Szathmár- és Biharvármegyék vidékeit. De a mily becses a kötet tartalma, oly gondos a kiadás is, úgy hogy történész, nyelvész egyaránt jól használhatják. Valóban Károlyi Tibor nagy szolgálatot tett a magyar történetírásnak azzal, hogy a család levéltárát publicálta; — bár példáját a főrangú családok közül mennél több követné. A kötetet kitérő név- és tárgymutató zárja be.

— RÁTH MÓR KIADÁSÁBAN BT. EÖTVÖS JÓZSEF beszédei, melyeket 1840. és 1867. között tartott, egy díszes kötetben megjelentek. Minden beszéd egy kis bevezetéssel van ellátva, melyek azon körülményeket adják elő, mik a beszéd tartására alkalmat adtak. Jelen kiadás Eötvös összes munkáinak egy kiegészítő kötetét képezi, de így magában is önálló egész. Hogy a kiadás kritikailag is correct, hogy a beszédek összeállítása, szerkesztése hasonlólag nem hágy semmi kívánni valót, azt mondani is felesleges. Ráth az ilyenekre igen nagy gondot fordít, ügyel, hogy a nála megjelenő kiváló írók munkáit kifogástalan alakban kapja a közönség. Jókai Mór »Életemből. Igaz történetek, örök emlékek. Humor. Utleírás« című művéből három füzet jelent meg. Ebben a három füzetben a humor van képviselve; azok az alakok és epizódok újulnak meg az olvasó emlékében, melyek hajdan akkora népszerűséget szereztek az Üstökösnek, pl. Kakas Márton, Tallérosy Zebulon stb.

— BÁTORY ISTVÁN lengyel királylány választásának története 1574—1576., melyet a M. Tud. Academia megbízásából Dr. Szádeczky Lajos irt, néhány hét előtt hagyta el a sajtót. A 454 és XLI lapnyi vaskos kötet két harmadrésze feldolgozás, egy harmada okmánytár s gondosan készített

név- és tárgymutató. Ama viszonynál fogva, melyben az író társulatunkkal és folyóiratunkkal van, nem bocsátkozhatunk a mű tüzetesebb méltatásába, mindössze áttekintést nyújtunk könyve tartalmáról. — A könyv XV fejezetre oszlik. Az elsőben Lengyelország politikai, közjogi és államszervezetét ismerteti a XVI. század közepén, a melynek ismerete okvetlenül szükséges az események megértéséhez. Külön fejezetet szentel a lengyel nemesi élet, a társadalom, szellemi élet, irodalom és közműveltség rajzának. Majd a lengyel királyválasztások áttekintését nyújtja a Piastoktól kezdve a Jagellók kihalásáig, párhuzamot vonva mindenütt a magyar királyválasztásokkal. A Jagellókat követő és Báthory előtt uralkodott Valois Henrik rövid királysága és megszökése után áttér a Báthory előtti interregnumra, a mely közel két évig tartott. Az első, a ki a lengyel királyság elnyeréséért sorompóba lépett, az osztrák ház vala, a mely három királyjelöltet is állított; többi királyjelöltek voltak: a muszka ezár és fia, a svéd király, Alfons ferrarai herceg, Rosenberg cseh főúr, több belföldi vajda és Báthory az erdélyi fejedelem. Legnagyobb erőfeszítést fejtett ki a császári ház s tényleg a lengyel senatus osztrákpárti volt. Báthory csak az interregnum vége felé lép fel komolyan, miután Erdélyben a császárpártiakat élükön Békés Gáspárral a szentpáli csatában leverte. Ezáltal vonta magára a németgyűlölő lengyel nemesség figyelmét és rokonszenvét s ennek köszönhette megválasztását. A választás leírását ama követségek elbeszélése követi, melyet a lengyel ellenpártok saját választott királyukhoz küldenek Erdélybe és Bécsbe. Egy újabb országgyűlés a Báthory választását erősíti meg, a kit a császár hiába szólít fel követei által lemondásra. Ő Meggyesen 1576. febr. 8-án elfogadja a lengyel követség kezéből a választási diplomát s leteszi az esküt; ugyanazt teszi Miksa császár Bécsben márcz. 23-án. Még egy néhány országgyűlés Lengyelországban hiába kísérli meg a kiegyezést. A királyság sorsát Báthory dönti el, midőn huszárjai élén diadalmasan bevonul az országba s Krakkóban 1576. máj. 1-én nőül veszi Jagelló Annát s megkoronáztatja magát s hódolásra bírja az ellenpártot.

— MANGOLD LAJOS a magyarok oknyomozó történelmét, melyet a középtanodák VIII. osztálya számára az új középiskolai tanterv alapján írt, második javított kiadásban adta ki. E tankönyvnek már első kiadását is általában kedvezően fogadta a kritika. A mi hiányt bírálói kimutattak, azt a második kiadásnál, mely új átdolgozásban fekszik előttünk, pótolni igyekezett a szerző. Mangold történeti irodalmunk összes anyagának beható tanulmányozása alapján írta munkáját, ismeri és használta az eredeti kútföket s nagy szorgalommal használta fel a nagyobb történeti munkákat épügy, mint ahogy felkutatta a legkisebb értekezéseket is, melyek történetudásunkat valami tekintetben előbbre viszik. Munkájának egyik főérdeme az, hogy teljesen a mai történetírás színvonalán áll. — Másik főérdeme a kútfők pontos, lelkiismeretes összeállítása. A fejezetek élén mindenütt elősorolja ama történeti műveket és értekezéseket, melyek a tárgyat

korra vonatkoznak s a főszakaszok végén sorban előszámlálja és ismerteti az egykorú kútföket, s rövid életrajzát adja az illető korok egykorú történetíróinak. Így nemcsak a történelem anyagát adja elő, de bevezeti az ifjúságot egyszersmind a történetírás műhelyébe s az érdeklődést ezáltal csak fokozza a hazai történelem iránt. És ez munkájának magasabb becaet is kölcsönöz, mert ez által hasznos felülvizsgáló tette azt mindazok számára, kik valamely kor egykorú és újabb történetírásáról magokat tájékoztatni akarják. Másrésről Mangold, mint gyakorlott tanár, jól tudja: mennyi anyagot nyújtson a tanulóknak, hogy őket túl ne terhelje, meg tudja különböztetni és kiválogatni a lényegest a lényegtelentől, ügyesen csoportosít s így a történet szelleme uralkodik nála s nem az adatok túlterjedő bősége. — Könyve egyaránt alkalmas a tanulásra, mint hasznos utmutató a tanításra és tájékoztató a behatóbb tanulmányozásra.

FOLYÓIRATOK SZEMLEJE.

— A BUDAPESTI SZEMLE múlt évi deczember óta ugyancsak éles históriai polémiákat folytat, mely ugylátszik még most sem érte végét. Egyik polemia Salamon Ferencz és Pauler Gyula közt folyik, Budapest történelmének bírálata szolgáltatván arra alkalmat a történetírás különböző kérdései felett, sok éllel és szenvedélyességgel. A másik Vámbéry Ármin válasza Hunfalvynak, Hunfalvy Pál megjegyzéseivel kísérve. A folyó évi három füzetben Hunfalvy Pál múlt évi erdélyi kirándulását ethnographiai, földrajzi, történeti, nemzetgazdasági tekintetben egy elfogulatlan, világlátott szemlélőnek alapos ítéletét, megjegyzéseit, utmutatásait, ismereteit foglalja magában. Azzal a sok elfogult felületes útleirással szemben, melyeket a külföldi turisták jónak láttak Erdélyről, mint valami terra incognitáról szólnak ereszteni, jó volna, ha gondoskodnék Hunfalvy, hogy útleírása, talán némi átdolgozással, német vagy francia nyelven megjelenjék. Beust emlékiratának megjelenése alkalmat adott Csengery Lórántnak, hogy boldogult atyja emlékirataiból Deák és Beust találkozásának leírását közölje. E rendkívül érdekes közlemény mindenféle nagy hatást keltett s a Szemle szerkesztője igen tapintatosan választotta meg az időpontot, mikor leghelyesebb volt azt közölni. Az utolsó füzetben Grünwald Bélától kapunk egy történelmi tanulmányt »Régi Magyarország« czim alatt. Önálló tanulmány ez önmagában is, bár különben egy nagyobb munkának bevezetését képezi. Grünwald egy államférfi-történetíró szemlivelégén át nézi a múlt század institúciójának alakulását, mely az önálló magyar élet teljes megszűnésére vezetett s fejtegeti az okokat, melyekből az származott. A mint e bevezetés mutatja, egy felfogásban és eszmében egészen új nyomokon haladó munkával fogja történet-irodalmunkat szaporítani.

— A »TURUL« f. évi füzete, melylyel ötödik évfolyamába lépett, megfelel ama várakozásnak, melyhez e jól szerkesztett folyóirat olvasóit

szoktatá. Első czikke szép oklevél- és pecséttaui tanulmány *Dr. Csánki Dezsőtől*, egy »harminezhat-pecsétes oklevélről 1511-ből,« melyet a gyöngye *Ulászló király* által Budára összehívott országrendek állítottak ki, országos adó megszavazásáról. *Dr. Wertner Mór* buzgó genealogusunk: *Glossák az Árpádok genealogiájához* cz. a több homályos és eldöntetlen kérdést tisztáz *Árpádházi királyaink* nemzedékrendjében. A szokásos színnyomatú kép-melléklet most a *Szlopnai család czímerét* mutatja be 1432-ből, melyet *Zsigmond királytól* nyert a család. *Nagy Iván* írt hozzá commentart. E család a *Trencsén-megyei* hasonló helységtől vette nevét: 1470-ben *Oroszlánkő várát* (tótul *Wrsatecz*: kaptá ugyanott, s ettől fogva e várról írták nevüket, a környékbeli tótság pedig *Wrsateczkynek* nevezte őket. 1576-ban kihalt a család. *Petroczy György*: a báró és nemes *Orczy család* eredetét, leszármazását és történetét állítja össze a XV. sz. elejétől a jelen korig (két nemzedékrendi táblával). *Némethy Lajos* a Budapesten volt egyházi testületek pecsétjeit mutatja be, és pedig az ó-budai prépostság és káptalan, a hospitariusok budai-felhévvizi conventje és a nyulakszigeti premonstreiek prépostsága pecsétjét. *Csergheő Géza* polemikus megjegyzéseket tesz a múlt füzetben *Nagy Iván* által közlött: »Chontos család czímere 1418-ból és némi heraldikai észrevételek« cz. czikkre, melyben megtámadott álláspontját védelmezi. A vegyes rovat a kis-solymosi *Simo család*ról (K. S.) Magyarország czímerének jelképeiről (*Békey István*) a zentai curialisták czímereiről (*Dudás Gyula*), a *Laszberg grófok* genealogiájához (*Szombathy Ignác*) közül kisebb czikkeket. Végül *Marcziányi György* lg. tesz észrevételeket a »Nemesség« cz. kézikönyvről írt bírálatra.

— A »HAZÁNK« márcz. füzete kiválóan változatos és gazdag tartalommal jelent meg. *Szendrei János* a lovasság szervezéséről ír Magyarországon a hetéves háború idejében, közölvén *Mária Terézia* erre vonatkozó több rendeletét. Érdekes adalék a magyar lovasság történetéhez. A *Ludovika Academia* közlönye feladata volna hasonló közleményekkel gazdagítani a magyar hadászat történetét. *Hölke Lajos* Magyarország helyzetéről az 1850—60-as években dióhéjba szorítva nagyon tanulságos képet nyújt. Kiváló része az osztrák pénzválságról írt szakasz a múlt század végétől az 1858-iki pénzválságig. *Iványi*: az új *Bodrog vármegye* történetét folytatja 1718—19-ben. *Szilágyi István* a *Hóra lázadás* történetéhez közöl nagybecsű új adatokat *Gyöngyösi János* egykorú levelei által *Gulácsi Gáborhoz*, a mely a lázadók leveretését s *Hóra és Kloska elfogatását* írja le. *Székely Péter*, gróf *Draskovics János* emlékiratát közli Magyarország politikai helyzetéről *Mária Teréziától* a sérelmi országgyűlésig (1825—27.) A nagyobb közleményeket *Szilágyi Sándor* zárja be egy mult századi boszorkány-per történetével *Gömörmegye levéltárából*, a mely *Pelsőczön* 1720-ban folyt le *Tóth Katalin poszobai lakos* ellen. A tanuvallomások érdekesen adják elő, mikép sebzette meg az embereket s rontotta meg a barmokat, főkép a teheneket. A vádlott 60 botütéssel menekült a máglya-haláltól. A zárközlemény *Szimneyi* szokott hasznos repertoriuma.

— A »FIGYELŐ« márcziusi füzetét *Takács* Sándor nyitja meg Péczeli József verseiről írt tanulmányával. Kimutatja, mennyiben eredeti s mennyiben követi Aesopust, Phaedrúst s főkép La Fontainet. — h — r. Pázmány Péter írói jellemzését folytatja: mik voltak forrásai s mennyiben volt önálló gondolkozó s író. *Erdélyi* Pál: Dayka Gábor költészetét méltatja. *Váli* Béla Kuthy Lajos életét és munkáit jellemezvén, éléuken rajzolja a felháborodást, melyet Kuthy és társai titokzatos elfogatása országszerte keltett, s hogy a megyék mily határozott álláspontot foglaltak el Kossuth országgyűlési tudósításai védelmében a nádori befiltő végzéssel szemben. *Wachott* Sándorné: Rajzainak a multból eddigelé a legszebb részletét vesszük: az esküvő napja s a mézes hetek cím alatt. Alig szenteltek szebb sorokat *Wachott* Sándor emlékének, mint e pár lapon az arra leghívatottabb, a költő hitvese tevő. *Éble* Gábor Kölcsey kiadatlan költeményeiről ír. *Csaplár* Benedek Révai pályázatát írja le a numismatikai tanszékre. *Jakab* Elek: Kovács Pál életíratahoz közöl adatokat akadémiai taggá választatásáról s arról való lemondásáról. (1846.) Ezt a füzetet is Szimyei repertoriuma zárja be.

— »ADATOK AZ EGRI EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNELMÉHEZ.« II. kötete *Kandra* Kabos szerkesztésében több becses egyháztörténelmi közleményt hoz. *Kandra* Kabos a »segedelemvölgyi karthauziakról Tárkány mellett« írván, kimutatja, hogy e monostor a XIV. sz. elején épült s a XVI. század elején, talán épen az 1552-iki egri ostrom idején pusztult el. *Koncz* Ákos: a gyöngyös-tarjáni plébániáról írt történelmi vázlatot, majd ismét *Kandra* Kabos a borsodvármegyei Szemere egyháztörténelmi adatait állítja egybe. *Nagy* Géza Tarna-Szent-Miklós hitközség történetét, *Mosoray* Antal Keresztes-Püspöki-nek és fiók-egyházainak történelmi adatait állítja egybe. Általánosabb érdekű *Foltin* János közleménye a besnyők sírhalmairól Szihalom mellett és a magyar pogánykori leletekről és, végül *Bartalos* Gyuláé Felső-Tárkányról. Az okmányok között több XIV-ik századi is van. A vegyesek közt Eger monografiájához van egy pár becses adalék.

— KATHOLICUS SZEMLE cím alatt a Szent-István-társulat kiadásában egy új évnegyedes folyóirat indult meg, mely programjába bevette a históriát is s igéri, hogy úgy önálló dolgozatok közrebocsátására, mint a külföldi nevezetesebb irodalmi termékek bemutatására gondot fog fordítani. A históriában épen úgy, mint a többi tudományokban precísírozottan catholicus szempontból leendő szerkesztve. Ez első füzetben a históriát *Ipolyin*ak egy új adatokban gazdag s nagy mügönddal és szépen írt czikke képviseli a »nagy-szombati iskola a XVI-ik században.« Oláh törekvéseit a nagy-szombati iskola restaurálására *Illecrinus* ottani tartózkodását s végre a jezsuiták meghívását s az első polémiákat a protestans írással behatóan tárgyalja, s mint említettük, új adatokból új világot vet egyes dolgokra.

— A MAGYAR NYELVŐR márcziusi füzetének változatos nyelvészeti közleményei között közérdekű *Szarvas* Gábor czikke: »A magyar műveltség oláh ajándék« cz. a., a mely nyelvészeti szempontból szól hozzá az érdekes irodalmi vitához, a mely a rumunok eredete felett évek óta hevesen

folyik. *Deák* Farkas XIV—XVI. századi okiratokból néhány tanulságos nyelvtörténeti adatot közöl.

— A MAGYAR SIÓN márcziusi füzete folytatja az esztergomi érsek praedialis nemeseiről megkezdett nagybecsű forrástanulmányát.

— Az ARMENIA cz. magyar-örmény havi szemle aprilisi számában *Simay* János »Magyar királyfi és örmény királyleány« cz. a. II. Endre király hassonnevű fiának eljegyzéséről ír Leo örmény király leányával. *Markovics* Jakab: Haik-házi törzsfőnökök czímmel Armenia legrégebbi történetéből nyújt egy pár fejezetet (2000—1350. Kr. e.) *Avedik* Lukács: az örmények életviszonyairól írván a különféle országokban, különös tekintettel hazánkra, sok érdekes történeti adatot hoz elő az örmények történetéből. Az örmény nemzet ösvallása (írta G. J. G. m.) érdekes culturhistoriai tanulmány.

— Az UNGARISCHE REVUE márcz. füzete is, mint az előbbie, nagy gondot fordít arra, hogy a magyar tudományos mozgalmak lehető általános és teljes képét nyújtsa. Ezt főkép a tudományos és szépirodalmi társulatok üléséről adott szemle által éri el. A kiválóbb irodalmi tanulmányokról és termékekről külön czikkeben van szó. A mi szakmánkba vágó közöttök *Csengeri* Antal czikke Deák és Beust találkozásáról a kiegyezés ügyében 1860 decz. 20-án (a Bp. Szemle után.) *Schwickler* J. H. czikke a középkori Budapestről, *Lipp* Vilmosé a keszthelyi sírmezőkről illusztrációkkal stb.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— IPOLYI ARNOLD szívét, végrendelete értelmében, márcz. hó 29-én temették el a besztercebányai templom sz. Borbála kápolnájában, melyet ő restauráltatott. Az a mélyen érző szív, mely úgy tudott lelkesülni minden szépért és nemesért, s mely annyira lángolt nemzeti közmívelődésünk szent ügyéért — immár eljutott örök nyugvó helyére, oda, hol a nagynevű püspök legkedvesebb otthonát találta fel.

† NYIRLÁKI TARÁNYI FERENCZ veszprémi nagyprépost és kanonok társulatunk tagja f. hó 3-án 84 éves korában elhunyt Veszprémben.

† CSANÁDY SÁMUEL, egy szép reményekre jogosító fiatal ember haláláról értesülünk. Kecskeméten szülőföldjén halt el 24 éves korában. Jogásznak készült s ügyvédjelölt volt. Komolyan foglalkozott az irodalommal s különösen irodalom-történeti tanulmányokkal. Pár év óta *Kazinczy* Gábor életrajzához gyűjté az adatokat s levelezését már össze is szedte; de mielőtt ezek szerkesztéséhez s kiadásához kezdetett volna, a halál véget vetett munkás pályájának.

— »FELVIDÉKI VÁROSAINK ERKÖLCSI ÉLETÉRŐL« czím alatt Demkó Kálmán tagtársunk s a székesmegyei történelmi és régészeti társulat titkára egy nagyobb munkát fejezett be. Lőcse roppant gazdag levéltárát Demkó rendezte, annak anyagából már is sok becses dolgot hozott felszínre, de e munkánál az összes felvidéki levéltárakat használta. Gazdag tartal-

máról beosztása tanúskodik, melyet itt közlünk: 1. A városi élet létfeltételei. 2. Lakosság. 3. Egyházi s világi hatóság: a) Egyház, b) Városi hatóság. 4. Közrendőrség. 5. Vásári rendőrség. 6. Tűzrendőrség. 7. Polgárőrség és védelmi rendszer. 8. Bor és sörmérés. 9. Multság, játék, zene, (nyilvános és családi multságok.) 10. Közegészség-ügy. 11. Közérkölesiség. 12. Bűnök és büntetések. 13. Családi élet. 14. Háztartás: a) Lakás, b) Butorzat, c) Asztalnemű, d) Ágynemű, e) Ruházat: 1. Fehérnemű, 2. Férfi ruhák, 3. Női ruhák, f) Ékszerek, g) Fegyverek, h) Könyvtár.

— ÜRMÖSSY LAJOS aláírási ívet bocsátott ki »Tizenhét év Erdély történetéből« című munkájára. A forradalom utáni időszak: az abszolutizmus s átmeneti korszak története nálunk teljesen el van hanyagolva. Alig egy-két hirlapi cikk, alig egy pár monographia képviseli ennek az egész korszaknak történetét, emlékiratok vagy rendszeres dolgozatok teljesen hiányzanak. Bizony pedig óhajtható volna összegyűjteni s kiadni az adatokat, melyek még most összegyűjthetők. Ürmössy munkája Erdélyre nézve nagyon lendít e hiányon s igen helyesen tette, hogy ő Erdélyt egészen külön tárgyalta, mert az valóban ez időszak alatt (az unio daczára) külön történettel bírt. Munkája 1849. jul. 19-étől — 1866. ápr. 17-ig fog terjedni. Azért eddig, mert 1866-ban Erdély is meghívott a közös országgyűlésre és ez intézkedés következtében önálló története megszűnt. A munkát két kötetre tervezi szerző. A köteteket könyvekre osztván, az 1. könyv: tárgyalni fogja az ostromállapot korát (1849—1854.), a 2-ik: Mikó Imre tevékenységét (1855—58.); a 3-ik: a nemzeti mozgalmak kezdetét és az alkotmány helyreállítását. A II. kötetben a 4-ik könyv: a provisorium történetét (1861 vége — 1862.), az 5-ik: a szebeni tartománygyűlést (1863—64.), a 6-ik: a kolozsvári országgyűlést és az erdélyi követek megjelenését a budapesti országgyűlésen (1865—1866.) tárgyalandja. Az egész 50—55 ivre terjedő mű hat ives 9—10 füzetben jelenik meg havonként. Egy füzet ára 80 kr. Az előjegyzések Ormos Ferencz könyvnyomdáshoz küldendők Kolozsvárra.

— A KÉPZŐMŰVÉSZETI TÁRSULAT márcz. hó 20-án tartott közgyűlésén Keleti Gusztáv igazgató emelkedett szellemű emlékbeszédet tartott *Ipolyi* Arnold püspök, e társulat egykori elnöke felett. A beszéd mély kritikával kíséri végig *Ipolyi* írói pályáját, kitűnően jellemzi műtörténelmi műveit és meleg szavakkal méltányolja a fáradhatlan gyűjtőt és műbarátot. Tőle indult ki az eszme a pozsonyi társas káptalani egyház, úgy a szent-mártoni apátság főtemplomának stilszerű restaurálására, része van a győri góth stílyű kápolna és a soproni Szt.-Mihály templom művészi helyreállításában, s ő restauráltatta a besztercebányai Szt.-Borbála és Szt.-Erzsébet kápolnát. Ő sürgette az Academia dísztermének történelmi festményekkel való díszítését. A komolyabb stílyű egyházi festészet meghonosítása is az ő érdeme. Magán-gyűjteményei is mutatják, mennyire szívén hordozta a művészet ápolását.

— DR. RÉTHY LÁSZLÓ a m. n. muzeum régiségosztályának I-ső

segédőre. »Az oláh nyelv és nemzet megalakulása.« cz. munkára hirtet előfizetést. A rumén vagy oláh nemzet eredete és megalakulása Kelet-Európa legérdekesebb s legbonyoláltabb ethnologiai kérdései közé tartozik. Érdekes azon kapcsolatoknál fogva, melylyel az a római világgal, a középkori népmozgalmakkal, a keleti egyházzal, hazánk s a szomszédos államok népvizonyaival összefüggésben van, sőt jelenkorunk nemzetiségi mozgalmait, államiságunk szempontjából, figyelemreméltó politikai jelentőséget is nyert. Sokan és sokszor foglalkoztak már e nagyfontosságú problémával, de azok, a kik, főleg oláh részről, mint politikai programot tárgyalták s tárgyalják, a történelmi igazsággal össze nem egyeztethető, elavult magyarázatokkal érik be; azok pedig, a kik pártatlanul, a tudomány szellemében keresték a kérdés nyitját, a Balkán-félszigetet, mint az oláhság eredetének és fejlődésének területét kellőleg nem ismerték, egyoldalúan és hiányosan tárgyalták a kérdést, úgy hogy azt mindenikök befejezetlenül hagyta hátra. E munka szerzője, azonkívül, hogy a szóbanforgó problémát egész teljességében igyekezett fölfogni, az 1885. év nyarán résztvett egy keleti expedícióban, mely a Balkán-félsziget tanulmányozását tűzte ki főadatául, tehát alkalma volt megismerni amaz országokat és népeket, melyekkel munkájában foglalkozik. A munka 12—14 ivnyi terjedelmű lesz, rajzokkal és térképekkel lesz ellátva és a következő 12 fejezetből fog állani: 1. Róma hódításai és hatása a barbarokra. 2. Dácia népvizonyai a rómaiság idején. 3. A romanismus. (Uj latin nyelvek alakulása.) 4. Illyricum, mint az oláh nyelv keletkezésének helye. 5. Az oláh nyelv keletkezésének kora. 6. Szlávok és oláhok a Balkánon. 7. Az oláh vándorlások Erdély felé. 8. Moldva és Havaselve alakulása. 9. Oláh emigráció a magyar megyékre, lengyel, morva és oroszterületekre. 10. Magyar hatások. A romániai államczímer eredete. 11. Az oláh historiaírás és nyelvújítás. 12. Az oláh nemzet képe. A munka nem pusztán nyelvészeti, s nem csupán historiai adatgyűjtemény, hanem általános jellemű, történelmi-néprajzi tanulmány, mely az oláhságot, mint élő s mozgó népelemet tárgyalja, a mint az a római világ idején a Balkán-félszigeten megjelenik, nyelvileg s fajilag alakul, fejlődik, a Kárpátok vidékein elhelyezkedik. A könyv ára 2 frt s május hó folyamán, utánvétel mellett küldetik meg a megrendelőknek. Réthy régóta foglalkozik ez érdekes kérdéssel s munkáját melegen ajánlhatjuk olvasóink figyelmébe.

— A MAGYAR TÖRTÉNELMI ÉLETRAJZOK ez évi folyamának III. füzetét szétküldetett. Tagtársaink közül 850 megrendelője volt a két első évfolyamnak: a III-ra alig 400 küldte be a megrendelést. A múlt év végén kibocsátott körlevelünk figyelembe vételével, kérjük tagtársainkat az előfizetési összeg 5 frt beküldésére *Mehner Vilmos* urhoz (Papnövelde u. 7.)

— SZINNYEI Történelmi Repertoriumát, Mangold Külföldi Repertoriumát a jövő füzetben fogjuk pótlólag közölni.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— A SZÉKESI GRÓF BERCSÉNYI CSALÁD 1470—1835. Eredeti kézirati kútfőkből írta *Thaly Kálmán*. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottsága. Második kötet 1689—1703. Budapest, 1887. VII és 547 l. Ára 3 frt 50 kr.

— BATHORY ISTVÁN lengyel királylyá választása 1574—1576. A M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága megbízásából írta Dr. *Szádeczky Lajos*. Budapest, 1887. 8-adr. VI. 454 és XLI l. Ára 3 frt.

— BR. EÖTVÖS JÓZSEF. Beszédek 1840. febr. — 1867. márcz. 2-ik kiadás. Bpest, 1886. Ráth Mór kiadása 8-adr. IV. k. 456 l. Ára 2 frt 40 kr.

— JÓKAI MÓR. Életéből. Igaz történetek. Örök emlékek. Humor. Útleírás. 9—11. füzet. Minden füzet ára 40 kr.

— EMLÉKKÖNYV Dr. Majer István stb. félszázados írói jubileumára. Nagyszombat, 1886. (XXI. k. 186 l. 8-adr.) Ára 1 frt 50 kr.

— MANGOLD LAJOS. A magyarok oknyomozó története. Második kiadás. Budapest, 1887. 8-adr. 264 l. Ára 1 frt 60 kr.

— VISSZAPILLANTÁSOK hazánk régi igazságszolgáltatási viszonyaira. Írta Makay Dezső. Nagy-Kanizsa, 1887. 8-r. 240. l. Ára 2 frt.

— OROSHÁZA. Történelmi és statisztikai adatok alapján. Ismerteti Veres József. Orosháza, 1886. Ára füzve 1 frt.

— NAPLÓTÖREDÉK az 1849-iki menekülteket, internáltakat, különösen Kossuthot és környezetét illetőleg Törökországban és az amerikai Egyesült Államokban *László Kálmán*tól. Budapest, 1887. 8-adr. 240 l. Ára 2 forint.

— A MOSONYMEGYEI történelmi és régészeti egyesület 1886. évi elnöki jelentése. Magyar-Óvár, 1887. 8-adr. 33 l.

— DIE Grabdenksteine in der Westhalle der evang. Stadtpfarrkirche in Kronstadt. Abbildungen von Fr. *Hermann*. Text von Christof Gusbeth Kronstadt, 1886. 25. l. 8-r. (Sonderabdruck.)

— KRONSTAEDTER DRUCKE 1535—1886. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte Kronstadt von Julius Gross. Kronstadt, 1886. 8-r. 196 l.

— A PAPRIKÁRÓL tekintettel a régi fűszerekre. Írta *Hangay Octáv*. Egy rajz-melléklettel. Székes-Fehérvár, 1887. 8-adr. 112. l.

— AUS DREI VIERTEL-JAHRHUNDERTEN. Erinnerungen und Aufzeichnungen von Friedrich Ferdinand Graf von *Beust*. In zwei Bänden. I. 1809—1866. Stuttgart, 1887. 8-adr. 462 l. II. 1866—1885. Stuttgart, 1887. 8-adr. 579 l.

— GESCHICHTE KARLS V. von Hermann *Baumgarten*. Zweiter Band Erster Hälfte. Stuttgart, 1886. 8-adr. 833 l.

— EMLÉK-LAPOK Veszprém rendezett tanácsu város közigazgatási életéből (az 1875. évi jelentés töredéke). Írta *Véghelyi Dezső*. Veszprém, 1886. 4-adr. 321 és CVII. l. Ára 4 frt.

A HITUJÍTÁS TÖRTÉNETÉBŐL.

Nemzetünk ezredéves küzdelme s harczai között kétségkívül nem a legérdektelenebbek azok, melyeket műveltsége érdekeiért vagy hite s lelkiismerete szabadságáért vívott. Ezek a nemzet szellemi csatái.

Ezeknek is megvoltak épen úgy, mint a politikai s fegyveres harczoknak, vezéreik, meg táboruk és véres áldozatjaik; de hatásuk mélyebb és állandóbb vala, mert a nemzet érzületét, gondolkozását, szokásait s egész szellemi életét megváltoztatták.

Ezen szellemi harczok közül a három nagy vallási küzdelem emelkedik ki. Tudniillik: a kereszténység küzdelme az ős hittel; Huss tanainak fellépése nálunk; végre a XVI-ik század hitujítása.

A hussita tanok elterjedését hazánkban történelmünk még eddig nem méltatta eléggé. Írott emlékeink »Bohemi« kifejezésében csak cseh rabló-lovagokat s úgynevezett zsebrákokat látott; pedig e kifejezés egész tömegekre a Tisza vidékén is alkalmazták, s népünk még Biharban, Szilágyban is emlegeti régi egyházairól, hogy azokat a csehek építették. Kétségkívül, nem a cseh martalócok, kik csak pusztítani tudtak, hanem azok, kik nemzetünkben az akkor úgynevezett cseh vallást, a hussitismust elfogadták. Feltűnő az is, hogy az ilyen egyházak rendszeren csúcsívesek, és így keletkezésök Huss tanainak korába esik.

A XVI-ik századi hitujításnak nálunk is már egész irodalma van; de vajmi kevés az, ami abban egykorú adatok nyomán készült! XVII-, sőt XVIII-ik századi írók, kik pedig állításaik igazolására egykorú forrásokra épen nem hivatkoznak, széltére idéztetnek azokban, s közleményeik készpénzül fogadtatnak.

Általában, úgy vagyunk a hazai reformatio történelmével,

mint a Névtelen jegyző krónikájával: nincs benne természetes fejlődés. Az állapotok, miket vázol, sokkal későbbiek.

Nem elég, hogy mindjárt Luther fellépte után beszél egész protestans községekről; hanem még a hitbeli szakadást is egyszerre oly bevégzettnek, s a régi hitet annyira elhagyottnak tünteti fel, mintha nemzetünk, mely még tegnap katolikus volt, másnap már tudni sem akart atyái hitéről, s mint kész protestans kelt volna fel.

Hogy ez mind nem így volt, kivált fajunknál, mely valami nagy hajlékonyságról különben sem ismeretes; hogy az apostolok a XVI-ik században sem arathatták mindjárt és mindenütt fáradságaik gyümölcsseit: azt már a dolog természete is sejteti, valamint érezte korán elhúnyt tudósunk, Révész Imre, ¹⁾ igazolják a történelem hasonló eseményeinek fejlődései s az újabban felmerült történeti adatok.

Ilyenek azok is, melyek nemrég a bécsi császári házi levéltár iratai közt akadtak kezembe. A XVI-ik század nagy vallási küzdelméhez egykorú kezeztől s épen a tiszántúli tájakról szolgáltatóknak kiegészítő vonásokat. Bár méltóknak is találtassanak arra, hogy előterjesztésekkel fárasztani merem becses figyelmöket.

* * *

Míg Várad püspöke s Erdély kormányzója, Fráter György élt, erős karja a meddig elért, fenn tudta tartani a régi hitegységnek legalább látszatát.

Még az egyházzal s egyházi intézményekkel elégedetlen elemek is inkább csak forronganak; határozottan katolikus hiten levőknek nevezik magukat, s hitvallásukat »confessio catholica«-nak. ²⁾

Az 1545-iki erdői zsinaton még hitcikkelyeik közé iktatják, hogy »a püspököket örömmel akarnók hallgatni és nékiek

¹⁾ »A szegény jobbágy nép mintegy tudta s akarata nélkül vezetett át a reformatio mezejére, s voltaképen csak akkor kezdett eszmélkedni, a midőn a képek, oltárok s misemondó ruhák, latin nyelv s más efélék kezdettek eltűnni a templomból, ami azonban épen nem egy nap műve volt.« *Protestans jegyzésed.* 1870. év 396. l.

²⁾ *Kiss Á.: A XVI-ik században tartott magyar reform. zsinatok.* 30. 77. 80. ll.

engedelmeskedni, csak el ne térnének az evangéliumtól.« (XI. §.) Vallják, »hogy az úrvacsorában valósággal adatik a Krisztus teste és vére.« (VI. §.) Meghagyják a fülgyónást (IX. §.), s kijelentik, hogy a feloldozás, a szentségek kiszolgáltatása s az ünnepek megülvése körül ugyanazon szertartásokat követik. (X. §.)¹⁾

De még 1551-ben is megvannak szent képeik, oltáraik, egyházi öltözeteik s papjaik misét szolgálnak még Debreczenben is.²⁾

Az alvinczi véres dráma után azonban egyszerre változni kezd a helyzet.

Ferdinánd király, amint Erdélyt Izabellától átvette, a királyné hívének, Petrovics Péternek helyébe temesi főispánnak Losonczy Istvánt nevezte ki. E kinevezés a legindokoltabb volt. Nemcsak Losonczynak személyes képessége s katonai erényei, hanem érdekeinél fogva is.

Temesvár felett, a Fejér-Körös-völgyén jelentékeny birtokai valának. Nevezetesen három vár: Pankota, Jenő és Dézna terjedelmes tartozékaikkal, melyeket még Zsigmond király adományozott volt 1387-ben őseinek, szintén István és László szörényi bánoknak.³⁾

De Losonczy, míg Izabella uralma tartott, e birtokaitól távol, nógrádmegyei jószágán lakott, s így történt, hogy távolléte alatt s Petrovics kedvezése mellett említett birtokainak egyikén, Pankotán a hitujítók meghonosodtak.

Amint azonban főispáni székét elfoglalta, nemcsak Temesvárról üzte ki a hitujítókat, amit Czvittinger tudósításából eddig is tudtunk,⁴⁾ hanem Pankotáról is. És ezzel alkalmat szolgáltatott egy még érintetlen város első reformálására.

Pankota, Arad és Nagyvárad között esik, a váradi püspökségnek épen régi határainál. A pankotai hitujítók tehát jól ismertették a váradi viszonyokat. Kétségkívül tudták, hogy ott most Varkocs Tamás bihari főispán s az üresedésben levő püspökség javainak kormányzója az úr, ki nem rosz szemmel nézi a hitujítást,

¹⁾ Kiss Á.: *A XVI-ik században tartott magyar reform. zámatok.* 11—13. II.

²⁾ Lásd alább: II. szónú melléklet 11-ik pont.

³⁾ Pesty F.: *A szörényi bánúg.* I. 265. l.

⁴⁾ *Specimen Hungariae literariae.* 365. l.

zolja nemcsak a váradi káptalannak már idézett nyilatkozata, hanem Bencze deák imént említett esete, s azon körülmény, hogy még egy negyed század mulva is, az egykorú tudósítás szerint, mint isten angyalát fogadják a hozzájuk érkező régi hit papját.¹⁾ Különbösen is Várad mint város, nem birt kegyuri jogokat, és így legalább anyagi érdekek nem ösztönözték az elszakadásra.

Ily körülmények közt Kristóf deák kifakadásai a legtöbb helyen csak felháborodást kelthettek. Olyakat beszélt, mint tudósításunk megjegyzi, hogy azokat csak elmondani is vétek. A helyzet tehát, melyet fellépésével előidézett, kinos volt. Ehez járult, hogy a további botrányok, vagy amitől méltán tarthattak, s ami utóbb, 1587-ben meg is történt, — a véres összeütközés meggátlását még remélni sem volt kitől. A hatalom Varkocs kezében összpontosult, s az ő védelmére, mint a következő meg is mutatta, számolni nem lehetett.

Ekkor a káptalan megragadta azon egyetlen eszközt, melytől még sikert remélhetett. Levelet irt az ország kancellárjának, melyben míg egyrészt előadta a történeteket, másrészt megjelölte a gyógyszerert is, mely nem egyéb, mint hogy ő felsége bizza másra Váradon parancsainak teljesítését. Levelét rögtön külön követtel útnak is indította.

E levél képezi említett forrásainknak egyikét.²⁾

A kancellár ekkor Oláh Miklós egri püspök volt. XVI-ik századi főpapjaink között az első, ki fegyellemmel és tudománynyal vértette fel a magyar kath. egyházat a hitújítás ellen; Váradhoz ifjúkori emlékek is kötöttek.³⁾

Bécsben vette a váradi káptalan levelét. Ezzel egyidejűleg jelent meg nála Draskovich György aradi prépost, azelőtt váradi kanonok. A kancellár azonnal szóba hozta előtte a váradi eseményeket. Ezekről Draskovichnak is volt tudomása, s nemcsak megerősíté a váradi káptalan előadását, hanem még több érdekes részlettel ki is egészítette. A kancellár pedig annyira figyelemre

¹⁾ Socherus A.: *Historia Prov. Aust. Societatis Jesu.* I. 230—31. és 276. ll.

²⁾ *Az I. számú melléklet.*

³⁾ *Bél M.: Apparatus ad hist. Hungariae.* 30. l. — *Ipolyi A.: Nicolai Oláh codex epistolaris.* 544. l.

méltóknak, sőt fontosaknak ítélte Draskovich tudósításait, hogy azokat rögtön leíratta vele, s a váradi káptalan levelével együtt, s aját sorai kíséretében felterjeszté a királynak.¹⁾

Draskovichnak eme tudósítása megvan a bécsi császári házi levéltárban s ez jelzett forrásainknak a másodika.²⁾

Amiket fentebb Kristóf deákról előadtunk, azok már Draskovich jelentéséből merítvék; de foglaltatnak abban még egyebek is, melyek részint már ismeretes dolgokat erősítenek meg vagy egészítenek ki, részint még ismeretleneket említenek.

Leginkább foglalkozik Kálmáncsehi Márton személyével, kit ő is debreczeni plebánosnak nevez. Ez elnevezés épen Draskovichnak tollából aligha nem azt jelenti, hogy Kálmáncsehi a debreczeni előkelő plebániára még püspöki küldetéssel birt. De érdekesebb, hogy a később ugynevezett magyar hit kezdőjének egyenesen őt tartja; arról is tudósít, hogy miként fogták fel az egykoruak Kálmáncsehi tanait, hogyan gondolkoztak s ítéltek felőlök tulajdon társai is?

Kálmáncsehi — ugymond — azt tanítja, hogy Krisztus az apostolok szemeláttára felméne mennyekbe, teste tehát most ott van valahol, minélfogva tévednek mindazok, kik azt hiszik, hogy az oltári-szentségben a Krisztus teste és vére valósággal jelen vagyon. Nem lévén pedig a Krisztus teste és vérével semmi dol-

¹⁾ »Dum iam has (literas) obsignare vellem, Capituli Ecclesiae Waradiensis nuncius huc ad me venit, per quem multa detestanda et enormia de Lutheranis mihi nunciarunt. Miserunt tamen et has literas, quas in specie ad Sacram Maiestatem Vestram misi. Supervenit etiam praepositus Orodienis, qui tum Waradini, tum in aliis partium inferiorum locis versatus, multa mihi narravit, quorum nonnulla, quae verbis dixit, in scripta redigi iussi. Ea quoque Sacrae Maiestati Vestrae misi, ut intelligere dignaretur, quibus in periculis religio christiana etiam in Hungaria versetur, non modo in Waradiensi dioecesi, cuius Warkoch lutheranus nunc suppositus est, sed etiam in aliis, nam et ex Transylvania et ex aliis Episcopatum aliorum locis quotidie non absimilia et adferuntur et dicuntur.« Kéri azért a felséget: »dignetur providere gratiose, ne tam blasphema in Deum committi possint; nam alioquin brevi futurum arbitror, nisi provideatur in tempore, quod catholica religio in Hungaria inter plebem et rara erit et contemptui omnium exposita... fidelis et humilis servitor Agriensis (Episcopus) m. p.« Bécsi császári házi levéltár: Hungarica. 10-a Julii 1552.

²⁾ II. számú melleklet.

gunk, hanem annak csak jele és képletével: feleslegesek az oltárok, s az oltári és papi öltözetek, amint ő maga csakugyan csupán egyszerű fa-asztalt használ, és saját mindennapi ruháit viseli még »akkor is, midőn misét szolgál.«¹⁾

De ezt már — folytatja Draskovich — a lutheránusok is megsokalták s gyűlésökön, melyet a múlt hónapokban Ladány városában tartottak, Kálmáncsehit eretneknek jelentették ki s az egyház régi szertartása szerint kizárták, aki viszont őket átkozta ki.²⁾

Eszerént legalább tartalmánál fogva nem lehet apokrif János-Zsigmondnak ama levele, melylyel az oltárok önkényes eltávolítását megtiltja.³⁾ Az a körülmény sem szól hitelessége ellen, hogy János-Zsigmond a levél keltekor Lengyelországban tartózkodott: a nemzeti párt hívei akkor is összeköttetésben álltak vele, s visszahívása már távozásakor el volt határozva.

Figyelmet érdemel a ladányi zsinat is, mely eddig egészen ismeretlen történelmünkben. A sok Ladány közül minden valószínűség szerint Püspök-Ladányt fogadhatjuk el, kivált ha a zsinat már 1552-ben történt, mikor ott, mint a váradi püspökség birtokán, szintén Varkocs parancsolt. — A békésmegyei Körös-Ladányra kevésbé lehet gondolnunk, mert annak neve a XVI-ik században még »Nadány«, amint ősi birtokos nemzetsége maig Nadányinak írja magát.

Lehetne e ladányi zsinat épen az, melyet tornai vagy toronainak neveznek legujabban, de anélkül, hogy e nevek egyikének vagy másikának elfogadhatóságát igazolhatnák.⁴⁾ Ugy látszik, hogy e zsinat neve egykorú írásban nem maradt fenn; későbbi másolataink pedig kivált a személy- s helynevek visszaadásában annyira megbizhatatlanok, hogy még nagyobb ferdtéseket is találunk bennök, mint Ladány helyett Torna vagy Torona. De, legalább szeréntem, az öt véleményező közül, kik e zsinat helyé felől nyilatkoztak, Sinay Miklós már eltalálta az igazat, midőn a zsinatot a berettyó-menti Túr, ma Mező-Túr városba helyezi.⁵⁾ E város neve

¹⁾ II. számú melléklet 11-ik pont.

²⁾ U. o. 14-ik pont.

³⁾ *Keresztény magvető*. II. 220. l.

^{4—5)} *Kiss A: A XVI. században tartott magyar ref. zsinatok*. 16. l

Czvittingernél: »Thurunum«¹⁾ s csupán e szokatlan alakból származhatott a Torna vagy Torona elnevezés.

És így a ladányi zsinat, valamint Köleséri Kristóf deák alakja, s a pankotai, köleséri és váradi hitújító mozgalmak méltán igényelnek helyet a hazai reformatio történetében.

Ezzel kimerítettük az adatokat, mikkel a váradi káptalan idézett levele s Draskovich előterjesztése történelmünkhez járul.

A következő események ismeretesei: Ferdinánd király csakhogyan visszahívta Váradról Varkocs Tamást. Váradi püspökké s bihari főispánná Zabardy Mátyást nevezte ki. A katonás püspök, mint kortársai nevezték, kiméletet nem ismerő kardjával csendet parancsolt ugyan az egyházi s politikai téren egyaránt; de az csak a vibart megelőzni szokott csend vala.

Amint rövid három év múlva, 1556. augusztusában elhunyt, néhány hét múlva a lenyűgözve tartott események rohamos áradattal törtek elő s az új tanoknak a tiszai részeken osztatlan uralmat biztosítának hosszú időre.

Mellékletek.

I.

A váradi káptalan jelenti Oláh Miklós királyi kancellárnak, hogy a Pankotáról kitiltott hitújítók Váradra jöttek s ott a város hitégyességét veszélyeztetik; ottalmat kér ellenök. Várad, jun. 25. 1552.

»Reverendissime Domine, Domine nobis gratiosissime, post humilima orationum nostrarum in domino devotarum suffragia, obsequiorum nostrorum promptam subiectionem. Inter plurima mala, quae nos hoc turbulentissimo tempore undique perturbant, libentissime ac summa cum fiducia ad Reverendissimam Dominationem vestram, tamquam ad sacram anchoram sacerdotii dignitatis, confugimus omnes post gratiosissimam Sacrae Maiestatis tutelam, quam non ambigimus una cum eadem Reverendissima Dominatione Vestra protectionem nostram gratiose velle suscipere, et gratiosius nos, capellanos suos, in suam tutelam susceptos, conservare cupere.

Temeraria ac coeca perversitas Lutheranorum, quos his proximis tantum diebus Magnificus Dominus *Stephanus Lossoncy expulsos de oppido suo Pankotha*, profugos ac divagos fecit, civitatem Waradiensem invasit, virus perversae suae doctrinae nunc clam, nunc palam per singulas domos infundendo. Non desunt iam plerique, qui auribus prurientibus ita infecti sunt, ut timendum sit, ne alios nondum adhuc corruptos, brevi tempore

¹⁾ *Specimen Hungariae literatae.* 365. l.

corruptissimos reddant et *sanam rempublicam nostram hactenus conservatam* de meliore fidei conditione deturbent et pessumant. Auxilium autem vel potestatem puniendi pestiferos istos Lutheranos a nullo principe saeculari habemus, ne ab ipso quidem, qui in regimine Episcopatus hic primas est, quem quia Lutherani factiosis ipsorum persuasionibus favorabilem animadvertunt: audacter undique in rempublicam nostram confluunt et impune quoscunque seducunt. Plures etiam plebanatus, iam nunc turpiter eiectionibus plebanis, sub Episcopatu Waradiensi occupaverunt, in quibus pro libidine sua lutheranam tyrannidem exercent, etiam *volente pro maiore parte populo*.

Quare Reverendissimae eidem Dominationi Vestrae, velut confidentissimo patrono, humillime et devote supplicamus, dignetur inprimis ob divinae bonitatis respectum Sacram Regiam Maiestatem nostri causa in hoc saluberrimo negotio interpellare: dignetur Sacra sua Maiestas mature subvenire, ne contagium hoc Lutheranorum latius in dies in cordibus fidelium serpere valeat, quod sua Sacra Regia Maiestas facile nunc evitabit, si et mandata sua dederit et mandatis potestatem expellendi vel puniendi Lutheranos uni integerrimo ex fidelibus suis addiderit.

In reliquo eandem Reverendissimam Dominationem Vestram Deus altissimus diu felicem et incolumem nobis conservet. Cui nos humillime iterum atque iterum ex animo commendamus. Datum Waradini sabbatho post festum Nativitatis Beati Joannis Baptistae, anno domini 1552. Eiusdem Reverendissimae Dominationis Vestrae obsequiosissimi Capellani: Capitulum Ecclesiae Waradiensis. «

Kivül: »Reverendissimo Domino Nicolao Olaho Episcopo Agriensi et Cancellario Sacrae Regiae Maiestatis Romanorum, Domino nobis gratiosissimo.«

(Eredeti, papir, egy féliven, melynek vizjegye egy két-serpenyős mérleg. Barna viaszba nyomott záró pecsétjének csak egy kis szélé maradt meg. Bécsi császári házi levéltár: Hungarica. 10. Julii 1552.)

II.

Draskovich György aradi prépostnak jelentése Kristóf deáknek köleséri és váradi —, Márton plébánosnak pedig debreczeni hitújításáról. Bécs, július 10. 1552.

Enormia facta et dicta haereticorum in Dioecesi Waradiensis Ecclesiae manentium.

1. Duplex est secta. Altera Lutheranorum, altera vero eorum, qui iam sopitam haeresim Sacramentariorum ab inferis revocant et populo proponunt. Prior passim iam altas radices egit; posterior in dies pullulans latius serpit. 2. *Christoforus quidam literatus*, olim Vittembergensis scholae alumnus universam plebem et ignobile vulgus lutherana haeresi summa cum laude inficit. *Habitat in oppido eius Episcopatus Keresér vocato*, connivente Gubernatore Episcopatus, Thoma Warkoch. 3. Audet etiam publice gloriari,

brevi se Waradini concionaturum, quod etsi haecenus publice non fecit, privatim tamen et clam per domos oberrans, adiunctis sibi etiam aliis eiusdem farinae hominibus, multos in errorem pertraxit. 4. Intra octavas Sacratissimi Corporis Christi fuit Waradini, ubi dum audisset Benedictum quendam literatum, iamiam expiraturum more antiquo et laudabili Sacratissima Eucharistia refectum: domum ingressus, in aegrotum vehementissime est invectus, inquam: hodie ingredieris inferos, quia diabolum recepisti, nisi christiano more statim communicaveris. 5. Ingressus tandem arcem, multum blasphemavit adeo, ut etiam referre sit peccatum. Venerabile siquidem illud Sacramentum et pignus aeternae vitae, inclusum satanam dicere est ausus. 6. In Kereser oppido habitans perturbat plebanum, virum piū, et inter christianos et suae sectae homines graves turbas excitat; timendum est, ne multa atrocissima homicidia inde oriantur. Sunt et alia infinita, quae quotidie fiunt. 7. Natum est et aliud horrendum monstrum: *Martinus plebanus Debrecinensis*, qui ut sapere videretur, haeresim Berengarii, olim sepultam, denuo ab inferis revocat. 8. Docet siquidem Christum cernentibus apostolis coelos conscendisse, eiusque corpus in certa et definita coeli parte esse locatum, ob idque eos errare credit, qui in Sacramento altaris vere et realiter, sive per transsubstantionem, sive citra transsubstantionem credunt corpus et sanguinem Christi esse. Autumat igitur nos nunquam corpus et sanguinem Christi tractare, sed duntaxat earum rerum signa et symbola. 9. Hinc illud nascitur, quod Sacramento nullam vult exhiberi reverentiam. 10. Nullus ornatus altaris curatur, sed simplex et lignea mensa sufficit; supervacanea putat altaria. 11. Indumentum sacerdotum, in quibus sacerdotes offerre solent et recte, quandoquidem et illa nos admonent passionis Christi, prorsus contemnit; sed contentus est suis quotidianis vestibus etiam cum *sacra peragit*. 12. Jam multi hunc solum evangelium intellexisse sibi certo persuaserunt. 13. Capitulum in hosce animadverteret, si saeculare brachium non deesset et Regia Maiestas id fieri permetteret. 14. Hic ob suas ineptias etiam Lutheranis displicet, qui *in eo conventiculo, quod superioribus mensibus in oppido Ladan celebrarunt*, Martinum presbyterum haereticum pronunciantes, omni antiquo ritu excommunicationis adhibito, excommunicarunt. Ille vicissim illos diris devovet. Atque ita satanas divisus est. 15. Qui antea solius Dei posse maledicere vel benedicere credebant, iam suo errore rejecto, catholicam de excommunicanda ratione doctrinam receperunt. 16. Nisi igitur maturo remedio huic malo provisum fuerit, brevi universa plebs hoc contagioso morbo inficietur, et infecta, sempiterna morte interibit.

(Eredeti, papír; hátán egykoru kéztől: »Narratio Georgii Draskovich praepositi Orodienensis 10-a Julii Viennae facta 1552.« — *Bécsi császári házi levéltár*: Hungarica. 1552.)

ERDÉLY FŐISPÁNJAI.

(1540—1711.)

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

Fejérmegye főispánjai.

Kövesdi Tomori Miklós.

Tomori Miklós azon család ivadéka, a melyé csúcsi Tomori István alvajda. De nem tarthatom az 1523-tól 1526-ig mint alvajda szerepelt István unokájának, miként őt felmutatják.¹⁾ Előnevét a Fejérmegyében fekvő Kövesdtől veszi.

Mint Fejérmegye főispánja, egy 1530. decz. 31-én kelt oklevélben jó elő.

Buda védelmében részt vevén, I. János királytól 1530-ban Fejérd helységet kapta. Eszes, hazaszerető és szabadszájú férfinak írja őt Budai. Mayláth és Balassa vajdák lázadásáról első adott hírt János királynak, miért ezek ellenségei lettek, és János király halála után kivitték, hogy 1540. aug. 29-én a segesvári országgyűlésen a rendek száműzték, de javait neje és gyermekei, Fejérd kivételével, szabadon bírhatták. Azonban javait a gyűlés után a vajdák kardra hányták. Balassának Mayláthtali meghasonlása után visszakerült száműzetéséből. Az 1541. febr. 12-ki országgyűlésen hozott törvénynél fogva megengedettetett neki, hogy tordai házában háborítatlanul lakhassék. Ezután nem sokáig volt életben. 1541. jun. 8-án a királyné és Mayláth párthívei közti béke egyik pontja az, hogy néhai Tomori Miklós elfoglalt javai visszaszereztessenek és örököseinek visszaadattassanak.

Apor Péter szerint ő építteté a kövesdi templomot.

Nagylaki Choronk Márton.

Choronk Márton azon család ivadéka, mely előző papfalvi előnévvel is. Magának Mártonnak is volt Papfalván (Kolosmegyében) birtoka.²⁾

¹⁾ Nagy Iván, *Magy. Családai XI. k.*

²⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. X. k.*

Az 1551-ki enyedi országgyűlés törvénycikkeiben, vélekedésem szerint, ő áll, ámbár az Erd. Országgy. Eml. I. k.-ben 322. lapon közölt törvénycikkben Chorogh nem Choronk név van írva, de alighanem tollhibából. Ekkor őt az adózók mellé biztosúl nevezték ki és alkalmasint főispáni állása volt. Fejérmegyének főispánja és egyszersmind a közügyek igazgatója 1555-ben.¹⁾

E megyében Tompaházán is volt birtoka.

Hallersteini Haller Péter.

Haller Péter, Haller Ruprecht és Münzer Kata fia.

Ki Szeben polgármestere volt, és e hivatal másodversbeni viselője 1551-ben, később szebenszéki királybíró és a szászok ispánja mind Ferdinand király uralma, mind Szapolyai János Zsigmond alatt. Első felesége Schirmer leány, második, gyermomonostori Kemény Kata. Mint Fejérmegye 1551-beni főispánja van Kővári és Nagy Iván által, nézetem szerint tévesen felmutatva. Egy oklevélből kitetszik, hogy 1551-ben polgármestere Szebennek, és az év vége felé Ferdinand király őt consiliariusnak is kinevezi, de hogy főispánnak is kinevezte volna, annak nyomát nem látjuk; a tordai országgyűlésből 1552. május 30-án kelt levele²⁾ is őt polgármesternek mutatja, Martinuzzi megöletése után volt egy ideig kincstárnok is, és minekutána a vizaknai gerébház adomány útján kezére került, Vizaknának királybírája is. 1556-tól fogva János Zsigmond alatt 1570. decz. 12-én bekövetkezett haláláig az oklevelekben mint szebenszéki királybíró, és néha mint egyszersmind vizaknai királybíró³⁾ jó elő.

Kápolnai Bornemisza Farkas.

Bornemisza Farkas tekintélyes híve Izabella királynénak és II. János királynak, utóljára híve a császári háznak.

1553-ban Kendi Sándorral a Pathócsyak bethleni várába vonta be magát, mely ekkor Tahy által ostromoltatott.

1563-ban mint consiliarius jó elő,⁴⁾ s valószínű, hogy főispánságot is viselt.

A Gromo által irtakban⁵⁾ a hol, ha nem csalódom, a Radák 1565-ben történt halálát⁶⁾ említi, a róla közlöttek után, a német

¹⁾ Szilágyi, *Erd. Országgy. Eml. I. k.*

²⁾ *Erd. orsz. gy. Emlékek I. k. 415. l.*

³⁾ *Tört. Társ 1881. évf. 189. l.*

⁴⁾ *Erd. Országgy. Eml. II. k.*

⁵⁾ *Archiv des Vereín für sieb. Landesg. u. f. II. k.*

⁶⁾ Az Archiv, melyből Gromo sorait lemásoltam, ez alkalommal nincs kezemnél. Radákot később is életben találjuk a Békes Gáspár pártján.

fordításban ez áll: »an seine (Radáks) Stelle trat Fracas Bornemissa, ein alter, tapferer, freundlicher Edelmann, Mitglied des Kriegsrathes, Commandant von Dees und jener ganzen Landschaft«, mely sorok végszávaiból nem következtethetjük Belső-Szolnokmegye főispánságával felruházottnak, hanem, hogy ő mint egyik hadvezér az ekkori harcokban működött e környékben.

Néhány adat gyaníttatja, hogy udvari tisztséggel is fel volt ruházva és II. János király mellett e királynak 1566-ban a török császár sátrában létekor udvari tisztet viselt.

Fejérmegyei főispánságát mutató oklevélre csak egyre, egy 1568-belire akadtam. ¹⁾

Egyike azoknak ő, kiknek II. János király a huszti várat adományozta. ²⁾

János király halála után hogy hű a császárhoz, egy levél mutatja. ³⁾

Meghalt 1572-ben Bethlenben. ⁴⁾

Ugylátszik, kétszer volt nős; első nejéről nincs adatunk, másodszer Forgách Magdát, Pathócsy Gáspár özvegyét vette nőül, ki 1575-ki oklevél szerint Bornemisza özvegye.

E Bornemisza nagyobbik fia: Boldizsár.

Branyicskai Szalánczy László.

Szalánczy László, Szalánczy János fia, kit szent. tamási előnévvel is találunk.

Fejérmegyének főispánja 1568-ban, társa Bornemisza Farkas. ⁵⁾

Hogy 1575. végén mint főkövet működött, mutatják egy 1576. február körül, aláírás nélkül, és a helység megnevezése nélkül, kelt levél ⁶⁾ e sorai: »Még karácsonba voltak itt az főkövetek, egyik Szalánczy László, az másik Balogh Ferencz, hoztak az pasának két ezer aranyat az vajdától sat.« Ez időben is főispánja a nevezett megyének. ⁷⁾

Báthory Kristóftól birtokokat nyert zálogba Zaránd vármegyében.

Báthory Zsigmond alatt 1591-ben mint Zaránd vármegye főispánja jó elő. Jófőn egy curiát cserélvén el a Geszthi Ferencz ottani curiájával, a fejedelem beléegyező levelében ily czímmel

¹⁾ Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XI. k.

²⁾ Wolfg. Bethlen, Hist. etc.

³⁾ Történ. Tár 1879-ki évf. 730. l.

⁴⁾ Történ. Tár 1880. évf. IV. füz.

⁵⁾ Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. Supl. VI. k.

⁶⁾ Történ. Tár 1880. évf. 128. l.

⁷⁾ Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. V. k. oklevél 1576. febr. 1.

áll. ¹⁾ Báthory ez évben örökösen adományozza neki azon birtokokat Zaránd vármegyében, melyeket Báthory Kristóftól zálogban kapott volt, adományozza főleg azon érdemeiért, hogy a portán egynéhány versben mint követ működött.

Őt, mint török követségekben forgott embert, küldték 1594-ben a pártos urak Palatics György lugosi bánhoz Fácsed átadása ügyében; Bethlen Farkas szerint: »virum cum alioquin prudentem, tum inprimis legationibus ad Imperatorem Turcarum obitis favoris Turcarum aucupandi optime gnarum.«

1594. szeptember havában a törökpárti Szalánczy László, a Báthory Zsigmond által oda rendelt katonák által, az ő branyicskai kastélyában, konczoltatott össze.

Az ő fia ama László, ki Székely Mózesnek Radul vajdához küldött követe volt.

Mihályfalvai Ifjú János.

Ifjú János, II. János király korában jött be Erdélybe.

Itt Mayláth Margitot, Mayláth István leányát, somlyai Báthory András özvegyét vette nőül, kit 1568-ban már nőül bírt, és ezáltal Báthory Endre bíbornok és erdélyi vajdának mostoha atyja.

Használt bolyai előnevet is, és így Fejérmegyében Bolya is lakfészke volt.

A fejedelmi udvar tagjai közt szerepel II. János király alatt is. Báthory István alatt mint consiliarium és Fejérmegye főispánját látjuk 1576-ban. Így a többi fejedelmek alatt is 1578. 1589. 1594-beli oklevelek szerint. ²⁾

1594-ben a tordai gyűlésből az ország rendjei őt küldék Fejérvárra Báthory Zsigmondhoz, rábírní Báthoryt, hogy a török frigy felbontásának eszméjével hagyjon fel. Augustus 28-án, mikor Báthory a pártosokat elfogatta, Ifjú Jánost is elfogatta, és aug. 30-án a kolozsvári piacon kivégeztette, kit a bakó egy csapással nem tudván kivégezni, a földre típort s három csapással vágta el fejét. Eltemették Kolozsvártt a kis templomban.

Az ő fia amaz Ifjú János, kit Báthory András vajda 1599-ben, a jul. 3-án Kolozsvártt kiállított jegylevél szerint, eljegyesített Jeremiás moldovai vajda leányával, és mely Ifjú Jánost Mihály oláh vajda ez évben a sellenbergi ütközet után megöletett.

Háportoni Forró János.

Forró János, Forró Miklós és Kemény Krisztina fia.

Neje Kaczay Petronella, galambfalvi Kaczay Tamás leánya, kit 1580-ban »szent Margit asszony nap előtt való vasárnap« vett

¹⁾ Ugyanott, *App. XIV. k.*

²⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. VIII. k. — Suppl. VII. k.*

nőül. Szolgálatban találjuk 1581-ben, de vajjon mint főispánt-e? Ez év aug. 29-én Báthory István az erdélyi praesidensekhez írja: »Forró János talált meg minket, és Kis-Galambfalván kér valami jószágot tőlünk. Ha oly, hogy valami háznak fogyatkozása nélkül eladhatjuk, nem tartjuk meg tőle, *miért hogy most is jól szolgált,* iffiu legény is, hisszük, hogy ezután sem vonsza meg magát az szolgálattúl.«¹⁾

Fejérmegyei főispánságát említi egy 1588-beli oklevél és ily minőségben látjuk szerepelni 1594-ben is.²⁾

Az 1594-ki országgyűléseken a török párton állott. A tor-dai tábori gyűlés feloszlatása után a rendek által ő volt Bocskay István váradi főkapitányhoz küldve, hogy Bocskayt a kolozsvári tanácskozásokban való részvételre meghívja. Azok egyike, kiket Báthory Zsigmond aug. 28-án elfogatott. Őt Geszthi Ferencz rendele-tére nyolczszor vonták kintpadra. Kivégeztetett a kolozsvári piacon.

Thoroczkai László.

Thoroczkai László, a család nemzedékrendje szerint János és Szilvási Cseszeliczki Erzsébet fia.

Nejéül Kamuthy Orsolyát, Kamuthy Balázs és Szentgyörgyi Erzse leányát találjuk,³⁾ ki a Kamuthyak nemzedékrendjében nem László, hanem Thoroczkai Mihály nejének mondatik.

A kalongyapénzt kezelő tanács urak mellé országúl rendelt tagok közül elholtak helyébe 1594-ben augustus végén az országgyűlés másokat választván, az ekkor megválasztottak egyike ő,⁴⁾ és valószínű, hogy ez időben neveztetett ki Fejérmegye főispánjává.

Egy 1600. nov. 22-én kelt levélben a nevezett megye főtiszt-jeként említették.⁵⁾

Mint Báthory Zsigmond tanácsosát látjuk 1602-ben.⁶⁾ Székely Mózes alatt is tanácsur, és mellette harczolva, 1603-ban esett el Brassónál.

Gibárti Keserü János.

Keserü János, István és Mojzin Záfira fia.

Fordul elő springi előnévvel is.

Fejérmegyének főispánja, mivé valószínűleg 1594. második felében tették. E tisztségét egy 1600-beli okirat mutatja.⁷⁾

¹⁾ *Magy. Tört. Társ VIII. k.*

²⁾ *Jos. com. Kemény, Dipl. Tr. App. XIII. k. — Wolfj. Bethlen, Hist. III. k.*

³⁾ Nagy Iván, *Magy. Családai XI. k.*

⁴⁾ *Erd. Országgy. Eml. III. k.*

⁵⁾ *Ugyanott IV. k.*

⁶⁾ *Wolfj. Bethlen, Hist. V. k.*

⁷⁾ *Erd. Orsz. Emlékek IV. k. 571. l.*

1603. február 25-én még életben volt, de ugyanez évben pestisben elhal. ¹⁾

Neje: Perneszy Erzsébet, ki előbb kocsárdi Gálffy Jánosné volt.

Karkói Veres Dávid.

Veres Dávid, Dávid, másként Veres Kristóf fia.

Atyja Csáky Mihály cancellarius krakói²⁾ jobbágya volt, kiről öcscsére mihályi Csáky Gáborra szállott, mely utóbbi Verest nejével s gyermekeivel együtt a jobbágyság alól felszabadítá, s felemelte nemességre. Az 1587-ben kiállított oklevél sorai ezek:

»Nos Gabriel Chyaky de Mihály. Magnificis, egregiis Dnis, Nobilibus, ignobilibus, Capitaneis, Comitibus, Vice comitibus, Judicibus Primariis, Civibusque Civitatum, Oppidorum ac villarum, quibus expedit, servitiorum ac salutis meae commendationem. Akarom tudására adni, az Tekintetes Nagyságos Somlyai Báthory Boldizsár uram ő Nga tekintete főképpen, és egyéb fő bízott uraimé is előttem levén, annak utánna Craccai Dávid Christoph, más névvel Veres Christoph nevű jámbor jobbágyomnak, mind az én megholt Bátyám uramnak Chyáky Mihály uramnak haláláig való régi jámbor és hűséges szolgálatját, és énnékem is igaz és hív szolgálatját megtekintvén, személyében és házában feleségével Dorottia asszonnyal, fiaival *Veres Dávid*dal, Veres Istvánnal, leányival Margittal és Erzsébettel és ezután levőkkel is megnemesitem fiuról-fiura, maradékiról-maradékira, és minden szolgálatomból, adó szedő időből az több jobbágyim közül kivettem és exemptussá töttem, kinek bizonyosságára és erősségére adtam az én pecsétetes levelemet, kezem írásával megerősítettet. Datum in oppido nostro Cracco 29. die mensis Julii. A. D. 1587. Gabriel Chyaky, mihállj. « ³⁾

Veres Dávid Báthory Boldizsárt szolgálta, 1590-ben is ennek cubiculariusa, s midőn Báthory Zsigmondtól a föntebbi 1587-ki oklevél megerősítését nyeri s midőn 1590. august. 10-én elrendeli Báthory, hogy Veres Kristóf özvegyét gyermekeivel együtt a krakkai házba beiktassák, a fejedelmi levélben ily sorok fordulnak elő: »titulo consensus et Juris Regii in dominium exemptionis et nobilitatis domus eorum in Krakko Comitatu Albens inhabitae, quam antea jam idem Bathasar Báthori in favorem dicti quondam Christophori David ab omni censuum, taxarum et contributionum Gabrieli Cháki, ejusque posteris provenire debentium immunem declaraverat.«

¹⁾ *Wolfg. Bethlen, Hist. V. k. 536. l.*

²⁾ Krakko falu Alsó-Fejérmegyében.

³⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XIII. k.*

Mint főispán Fejérmegyében a Székely Mózes idejében szerepel, valamint még ezután is.

A Belgrádba 1603-ban kimenekültek közt találjuk.¹⁾ Látjuk követséggel is megbízva; róla az erdélyi nemességnek Karánsebesből 1603. augst. 26-án Haszán pasához írt levelében ily sorok állanak: »bocsátottuk az hatalmas császárhoz és Nagyságodhoz az fő atyánkiát Veres Dávidot, Feyer vármegie fő Ispaniát sat.«²⁾

1605-ben Bocskay István e Veres Dávidot küldte be Erdélybe, hogy a hadnak az ebesfalvi ütközet utáni állapotját kipuhatolja, ugyan akkor Rác Györgyhöz is küldé őt intőlevelekkel.³⁾

Rákóczy Zsigmond idejében is főispán, neve tollhibából íratott Dánielnek a Hodor által közölt⁴⁾ Regestrumban. Dávid keresztnével s mint Fejérmegye főispánja írja magát alá az erdélyi rendeknek Székely-Vásárhelytt 1607. márcz. 22-én, a magyarországi törvényhatóságokhoz a szabad fejedelemválasztás ügyében kelt levelén.⁵⁾

Mint Rákóczy Zsigmond s az országgyűlés követe jár a portán. Konstantinápolyból, hová az 1607-ik év június 27-én jutott el, az ottani működéséről július 10-én dersi Petky Jánoshoz írt levelét közli Torma Károly.⁶⁾

Főispánkodása kevés ideig tartott. Az 1608-ik év első felében halhatott meg; neje Cseffey Margit, ki előbb Wesselényi Gáspárné volt, mint Veres Dávid özvegye áll egy 1608. sept. 22-én kelt oklevélben, mely nő egy későbbi eredeti levélben Karkói Literati Dávid özvegyének van írva.

Kápolnai Bornemisza Boldizsár.

Bornemisza Boldizsár, Farkas fia.

Báthory István udvarában szolgált, egy 1573-beli adat szerint étekfogója.⁷⁾

Békes Gáspár pártján találjuk 1575-ben. Erdélyből kimenekül és elítéltetvén, birtokaitól megfosztják. Később engedélyt nyert, hogy hazájába visszajöjjön.⁸⁾

Neje: Pathócsy Anna, ki után sok birtoka volt Erdélyben.

1587-ben az országban találjuk: egy oklevélben »nagyságos« czímmel fordul elő.

¹⁾ *Wolfg. Bethlen, Hist. V. k.*

²⁾ *Magy. Tört. Tár XI. k. 163. l.*

³⁾ *Wolfg. Bethlen, Hist. V. k.*

⁴⁾ *Történ. Tár 18. . . évf.*

⁵⁾ *Erd. Országgy. Eml. VIII. k. 528. l.*

⁶⁾ *Magy. Tört. Tár XIII. k.*

⁷⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. V. k.*

⁸⁾ *Wolfg. Bethlen, Hist. II. k.*

Az osztrák házhoz szitott. Mária Krisztina idejében consiliarius. Gyanítható, hogy 1594-ben lett consiliarius. Báthory András idejébéli magatartásáról ide iktatom Náprágnak a császárhoz 1601-ben felterjesztett kérelem-levele e sorait: »Idem feci (a császár érdekében működött) tempore cardinalis testetur id Baltazar Bornemisza, alioquin homo mei inimicissimus, legatus Transiluanus tunc cardinalis alter Achates et cancellarius, qui me integro die nomine cardinalis et ordinum variis territamentis cogendo ad juramentum fidelitatis cardinalis praestandum sub comitiis Albae afflixit«. Az 1599-ki sellenbergi ütközet után azon tanácsosok egyike, kik azonnal Mihály vajdához csatlakoztak. 1600-ban visszakapja a Báthory István idejében tőle elkobzott hirtokokat. ¹⁾ Egy ezen évben kelt oklevélben Liber Baronak iratik. ²⁾ Vezetője volt azon bizottságnak, melyet a rendek 1600. nov. 23-kán Rudolf császárhoz küldöttek. Fia is ez évben a császár szolgálatában állott, alkalmasint mint apród. ³⁾ 1601-ben őt küldte Básta Szebenbe az erdélyi urakhoz, hogy a császár hűségében azokat megtartsa. A Báthory Zsigmond harmadszori bejövetele után is a császár pártján maradt.

Torda vármegye főispánja volt ez utóbbi évben. De hogy az előbbi két főispán közül melyiknek utóda, biztosan nem állíthatjuk. Főispánságától Báthory Zsigmond fosztja meg 1602. márczius 27-kén. Báthory levele gyaníttatja, hogy Bornemisza a császár által volt kinevezve.

Nem hajolván Székely Mózeshez sem, Gyerőffy János 1603-ban javait feldulatja.

1603-ban ez év második felétől fogva, valószínűleg már főispánja Fejér vármegyének. Ezután a német uralom alatt mint főispán működik és viseli a consiliariusi czimet is, de nem tagja a kormánytanácsnak.

1605-ben Bocskayhoz tért, hihető hogy alatta is consiliarius és főispán. Rákóczy Zsigmond alatt is 1607-beli adatok szerint consiliarius és Fejérmegye főispánja. ⁴⁾

Meghalt 1608. febr. 23-kán Kolozsvártt. »Február 26-kán vivék el temetni Nádasra.« ⁵⁾

Gyermekei: Zsigmond, Zsuzsánna, és Judith.

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. IV. k.

²⁾ Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr.

³⁾ Történ. Tár. 1884-ki évf. II. f.

⁴⁾ Tört. Tár 1879-ki évf. Kállay, Hist. ért. a Székely nemz.

⁵⁾ Erd. Tört. Adatok IV. k. 170. l. — Velekedésem szerint Szász-Nádos.

Körtvefájai Kovácsóczy István.(Lásd Marosszék.)¹⁾

Kovácsóczy István, K. Farkas és harinai Farkas Kata fia. Fejérmegye főispánja 1608—1610. Ez utóbbi évben, részes lévén a Kendy és Kornis-féle összeesküvésben, notáztatott és elveszti főispánságát.

Bethlen Gábor fejedelemnek, ki alatt a nóta alól feloldoztatott, secretariusus. Főtitzkari minőségében többszöri követje a fejedelemnek: 1614-ben a pozsonyi országgyűlésen, 1616. és 1620-ban Prágába a császárhoz.

1621-ben ország kancellárja lett és 1624-ben mint követ megy a császári udvarhoz a béke végrehajtására. Kancellársága mellé 1625-ben Marosszék főkapitányságát kapja.

1627-ben, ez év nyarán, lesz Tordamegye főispánja is, és a fejedelem halála után Brandenburgi Katalin (kinek pártjához tartozott 1630-ban), Bethlen István és I. Rákóczy György alatt is cancellár, consiliarius, marosszéki főkapitány, és Tordamegye főispánja.

Bethlen Istvántól zálogba kapta 1630-ban Görgény várát. Az eperjesi tractárról, hol mint követ működött, betegen jövéen haza, meghalt a görgényi várban 1634. október havában.

Rákóczynak »olyan hasznos főuri hivatúl való megvállása nem kicsin kedvetlenségére esék.«²⁾

Gyerőmonostori Kemény Boldizsár.

Kemény Boldizsár, János és Sarmasághy Anna fia.

Előbb Lándoron azután Bükkösön volt a lakfészke.

Az 1576-ban Báthory Istvánt a lengyel királyságra kísérő testületnek tagja volt. 1587-ben az udvarnál szolgált, a dézsmarendéből szolgáltatatták ki fizetését és négy lova számára az élelmezést.

Kemény János írja, hogy az országnak interregnumjában, 1600-ban, a mely időben Csáky István volt fővezér (országgenerális), Csákynek Kemény Boldizsár udvari kapitánya vala.

A Báthory Zsigmond által 1602-ben Déváról Bástához küldött követség tagja, honnan visszajöve, letartóztatta őt Székely Mózes Szászvárost. Székely Mózesnek is követe 1603-ban Jeremiás moldvai vajdához, mely követség felhozásánál a történetíró sorai: »vir magno loco natus, et ad res quaslibet dextre obeundas prudens.« Székely Mózes eleste után a császárnak hűséget

¹⁾ »Székely főtisztek 1562-től 1711-ig« című kézirati munkámban.

²⁾ Szalárdi, M. Krónika.

igért és Básta 1603. októb. utolsó napján részére biztosító levelet állított ki. ¹⁾

1604. november 12-kén Medgyesen a császári biztosok egy bizonyos összegbe zálogba adák neki Kerlést és Kentelkét.

1605. február havában az országgyűlés által, mely Bocskayt közakarattal fejedelemmé választá, Bocskayhoz küldött követség tagja volt.

1607. augusztusban Rákóczy Zsigmondnak a császárhoz Prágába küldött követe.

Mint Fejér megye főispánja, 1608-ban és az ezutáni években jő elő.

Bethlen Gábor alatt is főispán, consiliarius és fogarasi főkapitány is, mely utóbbi hivatalát egy 1615. május 18-kán kelt oklevél említi. ²⁾ E tisztségeket hordozza Brandenburgi Kata alatt is. Ez időben, mint fia írja, »az atyám látván az változó állapotokat, Kolosvárott az praesidensséget és tanács-uraságot resignálta, nem akarván egyik részre is köteles lenni.« Ugyan Kemény János sorából kitetszőleg meghalt 1630. novemberben.

Első felesége: szárhegyi Lázár Anna, második: Tornyi Zsófia, ki 1607-ben már neje volt.

Pekrovinai Pekry Ferencz.

Pekry Ferencz, Pekry Gábor és ozdi Baládfy Borbála fia. ³⁾

Az Apor Péter munkájából ⁴⁾ iktatom ide, ki szerint kutyfalvi Pekry Ferencz, Gábor és Baládfy Borbála fia, Fejér-megye főispánja.

Vélekedésem szerint 1610. márczius hó után, a Kendi és Kornis-féle összeesküvés után lett főispán.

Az ország rendjei által 1615. máj. 18-kán Gyulafejér-

¹⁾ *Magy. Tört. Tár. XVIII. k.*

²⁾ *Erd. Orsz. Eml. VII. k.* Ekként Bethlen fejedelemnek 1616. május 20-kán a lippai hadjáratra kiadott rendtartásában, melyben Kemény fő hadi bírónak tétetett: »Ha kinek mi törvény szerint való eligazító dolga léssen, fő hadi bíránk ez táborunkban Kemény Boldizsár uram tanácsunk és fogarasi kapitányunk léssen.« *Tört. Tár. 1885. évf.*

³⁾ Ezen Baládfy Borbála nem azon Pekry Gábor neje, ki a hat szé-kely szék főkapitánya volt, miként Thaly Kálmán (Századok 1884-ik évf. 194. l.) véli, hanem ifjabb Pekry Gábor neje. A főkapitányságot viselt Gábor 1578-ban halt el (Történ. Tár 1880. évf. 644. l.), ennek fia: Gábor, ki Borbálival 1581-ben volt mátkás. (Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr.) Ifj. Pekry Gábor halála után Borbála 1689-ben Bercsényi Lászlóhoz ment nőül.

⁴⁾ 56. lap.

várt kiállított, a nagyszombati béke megerősítését tárgyzó oklevél aláírói közt az ő neve állhat kapcsolatban főispánsággal és nézetem szerint a közlött másolatba ¹⁾ tévesen került a Petky név Pekry helyett. Hogy Pekry Ferencz volt az ez időbeni főispán, bizonyítja az is, hogy 1616-ban június 21-kén az alvinczi táborban a Homonnaihoz intézett levelet, melyet nagyobbára consiliariusok és főtisztek irtak alá, Pekry írja alá, és éppen főispánok szomszédságában. ²⁾

Szt.-mártonmacskási Macskásy Ferencz.

Macskásy Ferencz, Boldizsár és Gávai Ilona fia.

Első neje: Nyakazó Margit, buzás-bocsárdi Nyakazó György és Barcsay Druzi leánya, kivel a bocsárdi jószágot kapta, ³⁾ mely birtokra nejevel együtt Bethlen Gábortól is 1615-ben adománylevelet nyert. ⁴⁾

Második neje: Kemény Anna, Bethlen Farkas özvegye.

Kemény János sorai szerint: »ez is udvari kapitányságát (alkapitányságot) mind Bethlen Gábor s mind öregbik Rákóczy György fejedelmek idejében viselt, Fejér vármegyei főispán-ságban társom vala. Deáktalan, de jeles tökéletes magyar, által ember s vitéz ember, nagy főember is vala.«

Alkapitánykodása kezdete idejét nem jelölhetjük meg, s minthogy nem tudjuk, hogy elődje: Pekry mely évben szűnt meg főispán lenni, a Macskásy főispánkodása kezdetét sem határozhatjuk meg. 1628. és ezutáni évekbeli levelekben találjuk e tisztességét említve.

Az 1636. december négy első napjaiban Szászvárost tartott országgyűlésen, melyen a Bethlen Istvánnali egyezkedés pontjai ratificáltattak, jelen levén ő is, a deczemb. 1-ső napján kiállított oklevél aláírásában ő »fejérvármegyei főispán, szamosujvári főkapitán.« ⁵⁾ Mi azt mutatja, hogy Erdélyi Istvánról, mivel a Bethlen Istvánnali hadjáratra hadat nem állított, a szamosujvári főkapitányság az 1636-ik év végén Macskásyra ruháztatott. Itt czímei közt az udvari alkapitányság nincs felhozva, holott az is volt.

1639. ápril 14-ke előtt halt meg, Haller Gábor naplója szerint: »1639. máj. 18-án Bocsárdon volt a szegény Macskási Ferencz uram teste temetése.«

¹⁾ *Erd. Országgy. Eml. VII. k. 258. l.*

²⁾ *Ugyanott 357. l.*

³⁾ Az 1569-ben huszti kapitány és máriarosi főispán Nyakazó Antal unokája.

⁴⁾ Nagy Iván, *Magy. Családai VII. k.*

⁵⁾ *Erd. országgy. Eml. IX. k.*

Gy.-monostori Kemény János.

Kemény János, Boldizsár és Tornyi Zsófia fia.

Született 1607-ben decz. 14-kén Bükkösön.

1623. aug. 14-kén jött Bethlen Gábor fejedelem udvarába inasnak. 1625-ben főpohárnak lett és 1628-ban főbejáró is.

1630. végén utódja lesz atyjának a fejérmegyei főispánságban és fogarasi főkapitányságban.

I. Rákóczy György alatt mint az első megye főispánja hadvezér az 1636-ki hadjáratban. E fejedelemnek is főbejárója, és 1637. februártól fogva kincstárnoka is, és ez évben, ugyszintén az ezutáni években is, egyszersmind a fejedelmi ítélő tábla assessora. Az 1644-ki hadjáratban egy sereg főgenerálisa, és az ez évi hadjárat után udvari kapitány, az udvari lovasok főkapitánya, is lett. Miután 1646. tavasza után fő dézsmaarendator is, 1647. máj. 20-án kelt levél szerint: Fejérmegye főispánja, fogarasi főkapitány, udvari főkapitány, kincstárnok, főbejáró, fő dézsmaarendator és a fejedelmi ítélő tábla assessora. 1648-ban már consiliarius; I. Rákóczy György tette azzá.

II. Rákóczy György alatt ő nem kincstárnok; az erdélyi törvénykönyv¹⁾ 1653-ki záradékában: »Exercitium nostrorum Campestrium Generalis, Consiliarius, Aulae nostrae ac arcis et districtus Fogarasiensis Capitaneus Supremus, Decimarum Universarum Arendator etiam supremus, et Albensis Transilvaniae comes supremus.« E tisztségekkel felruházva vett részt az 1657-ki lengyel hadjáratban, hol július 31-kén tatár fogságba esett, melyből 1659-ben szabadult ki.

Az 1660-ki év végén összehívott rendek megválaszták őt 1661. január 1-ső napján fejedelemnek. Az Apaffy elleni harcban 1662. január 22-kén Nagy-Szölösnél esett el.

Első neje: Kállay Kata, kit 1632-ben vett nőül.

Második: Lónyai Anna, Vesselényi István özvegye.

Lakfészke Gerend (Torda megyében.) Fejérmegyében tartózkodási helye Bükkös, mely előbb lakhelye volt.

Keresdi Bethlen Ferencz.

Bethlen Ferencz, Bethlen Miklós és gelenczei Mihálcz Kata²⁾ fia, ki buni előnévvel is előző.

I. Rákóczy György fejedelem főudvarmestere 1638. nyarától fogva, így látjuk egy decz. 9-ki oklevélben.³⁾ Fejérmegyének fő-

¹⁾ E törvénykönyv összeállításában legnagyobb része volt: »qui in adornando isthoc opere plurimus fuit.«

²⁾ Nem Ilona.

³⁾ *Jos. Com. Kézir., Dipl. Tr. VIII. k.*

ispánja 1639. ápril hó után. Egyszersmind a fejedelmi itélőtábla assessora 1646. és azutáni levelek szerint, de 1648-ban juliushan már consiliarius, mivé még I. Rákóczy György tette.¹⁾ Ez évben mint követ járt Lengyelországban. II. Rákóczy Györgynek is a császárhoz küldött követe volt, alatta is főudvarmester, consiliarius és Fejérmegye főispánja; így találjuk az 1653-ban kiadott törvénykönyv záradékában.

Meghalt 1654-ben, mi Bethlen Miklós soraiból tetszik ki.²⁾

Kemény Jánosnak, ki róla azt írja, hogy nevezetes nagy főember vala, testvérét Kemény Katát birta feleségül, kit özvegyen hagyott hátra.

Keresdi Bethlen Mihály.

Bethlen Mihály, Bethlen György és Csejthy Ilona fia.

Neje: Sombory Borbála, János leánya, kit 1642. junius 17-kén vett nőül Zsomboron.³⁾

Második neje: Bornemisza Kata,⁴⁾ Pál és Kendeffy Anna leánya.

1644-ben vállalt szolgálatot, tán udvari szolgálatot, I. Rákóczy György fejedemnél.

1646. márczius hó után Doboka vármegye főispánja lett, kit főispánnak Hodor csak 1648-tól fogva mutat fel.⁵⁾ 1654-ben áthelyeztetett Fejérmegyébe; itteni főtiszttségét Kemény János 1654. julius 31-kén irt levele⁶⁾ e soraiból is következtethetjük: »Rendkívül sietett Bethlen Mihály uram az mustra hirdetésével, értésemre sem adta, máskor azféle dolog egymás hírével lött, az Urunk ő Nagysága akarátját én előbb fogtam érteni ő kegyelménél s. a. t.«

Talán az 1657-ik év kezdetén halt meg. Bethlen Miklós Önéletírásában e sorok állanak: »Anno 1657. juniusban Fejérvárról el kelle futnunk. . . . . lengyel hír miatt. Én otthon az atyám mellett fütöttem. . . . . az idvezült Bethlen Mihály defetusán a keresdi jószágot foglaltam.« Egy genealogiai táblázaton is 1657-ben elhaltnak és 38 évesnek van írva.

Borsai Nagy Tamás.

Nagy Tamás, Nagy Pál és Ross Anna fia.

Fejérmegyének főispánja volt meg consiliarius, és sirirata

¹⁾ *Joan. Bethlen, Hist.*

²⁾ *Önéletírása, 235. l.*

³⁾ *Haller Gábor Naplója.*

⁴⁾ *Budai Esaiás Lexiconja* szerint Anna.

⁵⁾ *Doboka vármegye Esmertetése.*

⁶⁾ *Magy. Tört. Tár. XVIII. k.*

szerint hadvezér is, mely generálissága hogy mely időben volt, felderítésre vár; a sirirat végsorai ezek:

Hic Thomas Magnus seu Nagy virtute secundus.

Solus qui Regni ducere castra movit.

Quod Transalpina, quod Moldava Regna fatentur.

Albensis Comitis munera jure subit.

Principis ac Primus consultor postea factus.

Mortuus in Domino subjacet huic lateri.¹⁾

1653-ban már három gyermeke volt Petky Erzsébettől, királyhalmi Petky István és Sükösd Erzsébet leányától, mit septemb. 17-kén Hévizről, saját birtokából, ipjához irt levele tanusít.²⁾ E neje később elvált tőle és Vasvármegyébe Czemetére Telekessy Pálhoz ment férjhez.³⁾

Az 1655-ik év utolsó napjaiban Csáktornyan gróf Zrinyi Miklósnál találjuk Zrinyinek II. Rákóczy Györgyhez irt levelében, melynek kelte: »Csáktornyan első napján 1656« ily sorok állanak: »Ébeni István és Nagy Tamás uraimékat, az Nagyságod becsületes főember szolgálait bizony oly kedvesen láttam, mintha atyámiai voltak volna, ugyan megszolgalom Nagyságodnak, hogy oly böcsületes főembereket küldött hozzám, ritkán látunk itten jó magyart, bizon gyönyörűséggel látjuk, mikor valaki ide találkozik júni.«

Fejérmegye főispánjává alkalmasint a lengyel hadjárat előtt lett. Az 1657-ki lengyel hadjáratban részt vett, és ő volt első, ki ott tatárrabságba került; a tatárok bevén a sánczot, Kornis Ferencz Nagy Tamást küldé hozzájuk egyezkedni, »welchen die Tatter zum ersten gefangen und gebunden« mondja Kraus a Chronikban. Rabságát mutatja az 1661. májusi országgyűlés következő törvényczikke is: »némely atyánkiai panaszolkodással jelenték, hogy előbbi (Barcsay Ákos) fejedelem holmi javakat elvétette volna; ő kegyelmek között való dolgot megkülömböztetjük, mivel ő kegyelmek közül némelyek rabságban is volnának, ugymint Nagy Tamás atyánkfia, azoknak dolgok külömb karban vagynak, mivel azok sem egynek, sem másnak nem vétettek, azért azoknak javak valamik in specie feltaláltatnak, mox et de facto restituáltassanak.«⁴⁾

Rabságából ki szabadulása után a főispánságot, ugylátszik, nem kapta vissza; Apaffy mást nevezett ki.

Consiliariussá valószínűleg 1667-ben Petky István helyébe

¹⁾ Bod Péter, *Tymb.*

²⁾ Egy Pál nevű fia, és két leánya volt.

³⁾ 1667-ben Telekessyné.

⁴⁾ *Magy. Tört. Tár. VII. k.*

lett, hogy ez évben, azon időben, mikor Bethlen Miklós Kún Pónával elmátkásodott, már tanácsur, kiderül Bethlen soraiból.¹⁾

Az 1673-ik év eseményei közt érintve van Bethlen János Historiájában azzal, hogy nagyon vágyván a csiki főkapitányságra, annak elnyerése végett Daczó János elmozdításában működött egy párttal az udvarnál. Ekkor, s még később is, Teleki Mihály párthive.

A Bánffy Dénes notaperében 1674-ben mint birót látjuk. Meghalt 1676 ban.

Második neje: Thoroczkai Kata,²⁾ Ugron András özvegye. Gyermekai: Zsófia vargyasi Dániel Péterné, Borbára Bethlen Sámuelné, Klára Bethlen Elekné.

Előző hévizi előnévvel is.³⁾

M.-Gyerőmonostori Kemény Simon.

(Lásd Udvarhelyszék.)

Kemény Simon, Kemény János és Kállay Kata fia.

Született 1633-ban »karácson hetiben.«

Bejárója II. Rákóczy Györgynek 1652-ben, mely fejedelemtől ez év octob. 11-kén utlevelet nyer, hogy a Zrinyiek és Velenceze meglátogatására mehessen, a következő év tavaszán került haza, és ez év október havában Rákóczy Görgényből maga mellől beküldé Moldvába Kemény Jánoshoz a szucsavai vár bevétele tájt.

1654. ápril 14-kén egybekelt Bonyhán a Zólyomi Miklóstól elvált Alia Máriával, Alia Sámuel et Lorántffy Kata leányával

Az 1657-ki lengyel hadjáratkor ő is kiment atyjával, de nem sokáig tartózkodott Lengyelországban; bátyja, Kemény Boldizsár, holttestét kísérte onnan be Erdélybe. Ez évben Rákóczy őt Udvarhelyszék főkapitányjává tette.⁴⁾ Fejérmegyének mind a két főispánja tatárfogságban levén, ő mint a megye főispánja is szerepel már 1658-ban; e tisztséggel, és az udvarhelyszéki-vel találjuk egy 1659. január 28-kán kelt levélben is. A Rákóczy eleste után Magyarországra ment ki.

1660. augusztus 21-kén halt el neje, kit csak a következő évben május 8-kán temettetett el a mogyorói templomban.

Midőn Kemény János Aranyos-Medgyesről, hadat vezetve, bejött, 1660. őszén, Kemény Simonra bízta kézre keríteni Bar-

¹⁾ *Öndlettrása.*

²⁾ Mikola szerint Erzsébet.

³⁾ A hévizi birtokot adomány útján atyja 1630-ban kapta.

⁴⁾ Kemény János 1658. ápril 10-kén kelt Memorialejában ily kérdés áll: »Kemény Simonnak az tisztelt Rhédei uram vagy urunk conferálta-e, s micsoda alkalmatossággal.«

csay tanácsosait, Haller Gábort és Bethlen Jánost. Fogaras ostromlása is reá volt bízva, melyet 1661-ben ostromolt. Atyja fejedelemsége alatt ő Fejér megye főispánja és 1661. máj. 13-tól fogva egyszersmind udvarhelyszéki főkapitány. E fejedelem oldala mellett volt a nagyszőlősi ütközetben, és Keménynek 1662. január 23-kán történt eleste után kimenekült Aranyos-Medgyesre mostohaanyjához. Az ütközet után a Kemény-pártiak őt fejedelmé akarták tenni. Párthíveit tanácskozás végett Aranyos-Medgyesre hívta gyűlésbe. Apaffy megtudva törekedéseit s mind őt, mind pedig a párt fejeit notáztatta a Görgény-Szentimrén 1662. márczius 10-kén tartott országgyűlésen. Ekkori künléte alatt jegyezte el magának Wesselényi Borbálát, Wesselényi István és Lónyai Anna leányát, mely jegyese ez évben július 7-kén elhalt. A mely országgyűlés a Kemény-pártiakat a nóta alól feloldozta, az 1663. febr. 22-én Kézden tartott országgyűlés, Kemény Simont nem vette ki a nóta alól. Később, miután a bécsi udvar segélyére többé nem számíthatott, felhagyott a fejedelemségre való törekvéseivel. Mint kegyelemnyert tért vissza Erdélybe. Halála idejét 1675. április 5-re írják.¹⁾

Búni Bethlen János.

(Lásd Udvarhelyszék.)

Bethlen János, Bethlen Farkas és Kemény Anna fia.

A jeles történetíró, kitől Erdély történetét, Bethlen Gábortól kezdve 1673. végeig birjuk.

Születése idejét 1613-ra teszik.

Bethlen Miklós szerint János gyermekkorában, a mostoha-atyja szt.-mártonmacskási Macskásy Ferencz gondos nevelése alatt, az unitária vallásból a reformata vallásra tért át.

Több évig a frankfurti akadémián tanult, honnan 1630. sept. hóban jött el²⁾.

1637-ben vette nőül Váradi Borbálát, a gazdag és tekintélyes kolozsvári polgár, Váradi Miklós leányát, kivel előbb többnyire Kis-Búnon lakott.

1641-től 1644-ig, az ez idő alatti országgyűléseken szerepelni látjuk; az 1641. aprilisi országgyűlésen ő volt a három tagú bizottság egyik tagja, mely a fejedelmet üdvözölte; az 1643. májusi országgyűlés bevezésekor általa búcsuztak el az ország rendei a fejedelemtől, 1644. jan. 13-án is ő volt a búcsuztató, de hogy ezen mint regalista vagy megye követe, vagy mint tisztviselő szerepelt-e, — kimutatni nem tudjuk.

¹⁾ Kövári László, *Erd. Épit. Eml.* 272. l.

²⁾ Haller Gábor *naplója*.

Az 1644-ki hadjáratban részt vett. Ez évben Bethlen Mihálylyal együtt a fejedelem szolgálatába állott; a fejedelemnek Ónodról decz. 22-én fiához irt sorai: »mivel mind Bethlen János, Mihály uraink. . . szolgánkká lettek, ha miből megtanálnak, segítséggel és jóakarattal légy nekik.« Tán udvari, nem állami szolgálat értetendő itt. Két oklevél kivonatát láttam, azokban czime nem állott, egyik 1644-ből (Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XVIII. k.), melynél fogva I. Rákóczy György Bethlennek s nejének zálogba adja a homórod-szentpáli birtokot tartozékaival, a másik későbbi, melynél fogva II. Rákóczy György a birtokbani jus regiumát adja Bethlennek.

A fejevári országgyűlésen a rendek által a portán levő főkövethez 1647. april 9-én küldött levél aláírói közt, melyet egykettőn kívül consiliariusok és főtisztek irtak alá, találjuk Bethlen Jánost, — kérdés: vajjon nem volt-e ekkor már Torda megye főispánja, kit ily czimmal s »keresdi« előnévvel az »Approbata Constitutiones« czimű törvénykönyv 1653. márcz. 15-kén kelt záradékában látunk, mely záradék mutatja azt is, hogy a törvények összeszedésében ő működő volt »buni« előnévvel és mint főispán 1653. oct. 26-án kelt levélben ¹⁾ is előjő, midőn Mikes Mihálylyal a lengyel királyhoz követségben jár. A nevezett megye főtisztségét 1656. tavaszáig viselte.

1656. tavaszán Küküllő megye főispánságát kapja és alighanem ekkor lett consiliarius is. Ily minőségben, és mint vezére egy csapatnak vett részt az 1657-ki lengyel hadjáratban. Bethlen Miklós szerint: »Mezei állapotra is, hogy rossz nem volt, bizonyosság az, hogy Rákóczy György fejedelem Lengyelországban Krakkóban főcomendánsnak tette 3000 emberrel, melyet osztán, rá szállván a római császár hada, a fejedelme levelire feladott, és abból a boldogtalan lengyelországi hadakozásból csak ő jött arval a 3000-rel tiszteességesen és gazdagon az ő édes hazájába.« Főispán 1658-ban is.²⁾

1659-ben, májusban a letett Mikes helyére kancellárrá választott. A Rákóczy és Barcsay közti alkudozásoknál egyik főszereplő. Barcsaynak híve, vele volt Szebenben is az ostrom alatt. E hűség miatt sok szenvedése volt nejének Váradí Borbálának, ki ez időben Segesvárt tartózkodott; a Rákóczy parancsára ott a várban »javaival együtt árestom alá veték,« kibocsátása után bujdosnia kellett, 1660-ban újra fogolylyá lett, Kővárban volt fogva. E neje 1661-ben halt meg.

Kemény János fejedelem Bethlen Jánost is valamint Haller Gábort tértínyenyadásra kényszeríté, azután alatta is szerepel.

¹⁾ Szilágyi, *II. Rákóczi György és az europ. dipl.* 131. l.

²⁾ P. Horváth *Kozma. Önéletírása.*

Az 1661-ben is főispán ¹⁾ Bethlen Keménynek 1662. január hóban történt eleste után Fejérmegye főispánja és Udvarhelyszék főkapitánya lón; az 1663-ban kiadott »Rerum Transylvanicarum libri quatuor« című munkáján, mint Fejérmegye főispánja, consiliarius, cancellarius, és Udvarhelyszék főkapitánya áll és e tisztséget haláláig viseli Apaffy alatt, ²⁾ az udvarhelyszéki főkapitányságot kivéve, melyről lemondott 1667-ben.

További működéséről álljanak itt Szilágyi jeles történetírónk következő sorai: »Hivatalát nagy belátással és eszélylyel folytatta, tanácsát a fejedelem minden kényes ügyben kikérte. 1671-ben ennek daczára némely roszakarói a fejedelem gyanakvó természetét ellene fordíták, s őt is felségárulással vádlák. Bethlen e vádak alól tisztára mosta magát s Boér, a feladó, nov. 25-én Fogarasban tartott országgyűlés színe előtt térden állva kénytetett tőle boesánatot kérni. Hasonló vádak emeltettek ellene később a Béli Pál zendülése alkalmával s »már circumscribálták vala, hogy keresdi jószágból ne legyen szabad kimennie, de Isten kiragadá az oroszlányok szájából, szép csendesesen meghala« hosszas és kinteljes betegség után 1678. február 28-án Nagyszebenben, hová azelőtti hóban ment. »Jól tón Isten vele — írja fia Miklós — mert rutul akartak vele bánni.«

Eltemettetett a marosvásárhelyi templomban; »nem akart Keresden temettetni.«

Még megjegyzendő, hogy az enyedi főiskola főcuratora volt és az udvarhelyi iskola alapítója.

Második neje: Fricsi Fekete Klára ki azelőtt Pekry Ferenczné, kit özvegyen hagyott hátra, a kitől fia: Sámuel.

Losonczy Bánffy Zsigmond.

Bánffy Zsigmond, Bánffy János és Lónyai Fruzina fia.

Bethlen Gábor fejedelem udvarában kezdte szolgálatát, kinek bejárója. Brandenburgi Kata alatt 1630-ban főpohárnok.

¹⁾ *Archiv für sieb. Landes u. j. foly. X. k.*

²⁾ Fia Miklós maga írja, hogy Bethlen Farkast 1678-ban a fogarasi gyűléskor tették kancellárnak és lett főispán is, mi az aprilisi s nem a februári gyűlés idejében történhetett. Azonban a Történ. Tár 1883. évf. II. füzetében 1677. jan. 6-án kelt fejedelmi levél van, melynél fogva Bethlen Farkas a vacantiában lévő főispánságba installátatni rendeltetik. E rendelet kelte idejében (ha dátuma nem téves) Bethlen János már vizkórságos beteg volt, s talán ez időben volt a maga keresdi lakházában, a rá gyanakodó fejedelem parancsára, árestomban tartva és Bethlen ezen állapotára idézhette elé a rendeletet; de vajjon nem a »discretus és moderatus« Bethlen Farkas műve-e, hogy a beiktatás ezuttal elmaradt.

I. Rákóczy György nejének Lórántffy Zsuzsánnának főasztalnoka volt, minek már egy 1631-ki oklevél mutatja.

Ő az ifjabb Bánffy Zsigmond, mi kitetszik Bánffy György naplójából, ki szerint 1644-ben Maros-Szentkirály (Fejérmegyében) volt lakfészke. Ifjabb Zsigmondnak irva áll az erdélyi rendek 1648. március 20-án Fejérvárott a magyar király részére kiállított levelén.¹⁾

Doboka vármegyének főispánja lett 1653-ban. Követségben járt mind a portán, mind a budai vezérnél II. Rákóczy György alatt. 1656. november 8-án Konstantinápolyból írja Rákóczynak: »Isten akaratjából kegyelmes uram tegnap beérkezém, ugy látom, hogy kedvesen fognak látni, mert az mint eszembe veszem, az pénzre nagyon szükségem, holnap az vezérrel szemben leszek s. a. t.«²⁾ 1657. nov. 30-án Budáról ír, mint az ekkori követtség tagja.

1658-ban megválasztott consiliariusnak.³⁾ Ez év augusztus végén még híve Rákóczynak, de a következő hóban elpártol. A fejedelem mellől, amint látjuk, a fejedelmi tábort odahagyva, eljő; Rákóczynak a kállai táborból szeptember 20-án írt sorai⁴⁾ szerint »Bánffy Zsigmond, Diénes, Torma Jánosék elugrának mellőlünk.«

A szamosújvári várnak 1659. január első napján történt feladása után Barcsay Bánffyt oda főkapitánynak tette. (Fontes rerum Austr. I. R. III. k.) de júniusban más jön helyére.

Az ország által 1659-ben a portára küldött követtségnek, consiliariusi, főkapitányi és főispáni minőségben, feje volt. Március 25-én érkezőn oda, a török őt társaival együtt börtönbe vetette, azután Drinápolyban is rabságban tartották, honnan november 25-én indult haza.

A Barcsay fejedelemsége alatt e fejedelemnek főudvarmestere és 1660-ban nemcsak Dobokamegye főispánja, hanem kövári főkapitány is, de vajjon nem tévesen került ez utóbbi cím azon levélbe, mely nekem az adatot nyújtotta. E fejedelemnek ipja ő; a Bánffy Zsigmond Agnes nevű leányát vette nőül Barcsay. Megszülvén Barcsay fejedelemsége, megszűnt Bánffy főudvarmesteri méltósága.

Apaffy kinevezte őt 1662-ben Fejérmegye főispánjává és hogy egyszersmind Dobokamegyének is főispánja, mutatja egy 1662. júliusban kelt oklevél. Utóbbi tisztségétől hogy mely évben vált meg, nem tudjuk; 1670. utáni levelekben nem látjuk.

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. X. k.

²⁾ II. Rák. Gy. és az európ. dipl.

³⁾ Thaly, Tört. Kalászkok.

⁴⁾ A két Rákóczy Gy. fej. cs. levelezése.

Apaffy alatt országos elnök is, de midőn 1674-ben Bánffy Dénes nótapere folyt, ő nem elnökölt: »mint Bánffy ad tempus a praesidensségből kiállta, substituálá a fejedelem Kapi Györgyöt.« A Bánffy Dénes örményesi birtokát neki adta zálogba Apaffy.¹⁾

Az enyedi collegiumnak főcuratora volt.

Halála ideje 1680. elejére eshetik.²⁾

Három neje volt: Perényi Erzsébet, Kendeffy Anna és Veér Krisztina.

Sirirata szerint négyszer járt követségben a portán és kétszer a budai vezérnél.

Keresdi Bethlen Farkas.

Bethlen Farkas, Bethlen Ferencz és Kemény Kata fia.

E jeles és tudós történetíró és szép külsejű férfi, »qui ob formae elegantiam alter Abszolon dici meruit,« az 1654-ik évben Gyulafejérvárt folytatta tanulását. Az. 1657-ki lengyel hadjáratból visszajöve, a fejedelem kíséretében volt.

Mint II. Rákóczy György híve, ennek 1658-ban Mikes Mihálylyal együtt követe Leopold császárhoz segély eszközlése végett.

1661-ben Fejérmegye főispánja,³⁾ és e minőségben addig szerepel, míg Kemény János a fejedelem.

Kemény Simon részére működvén, nóta alá került 1662. marczius 10-én. Később a nóta alól fölmentetett.

1665-ben jegyezte el magának giletinczi Osztrosith Borbálát, Miklós leányát, kit 1667. febr. 21-én vett nőül Liptó-Ujváron.

Apaffy alatt 1666-ban már consiliariusnak találjuk. 1674-ben ő küldött tudósítást Bánffy Dénesnek a ligáról és figyelmeztette a veszélyre.

Azon időből, mely időben Bethlen János mint Fejérmegye főispánja élt, Apaffynak egy levelét, — »datum in castro nostro Balásfalva, die 6. mensis Januarii A° 1677,« — közli a Tört. Tár,⁴⁾ melyben Teleki Mihálynak ezeket írja: »Nem akarván nemes Fejérmegyének egyik főispánsága hivatalját is továbbá

¹⁾ *Bethlen Miklós Önéletírása.* A Bánffy Dénes elleni liga első alúirói egyike, Dénes elfogatása után részint az ő szállásán tartották a liga tagjai a tanácskozásokat.

²⁾ Bod Péter egy későbbi, de téves, évvel jelöli halála idejét. Hogy 1680. májusban nem volt életben a »praesidens« Bánffy, következtethető Bethlen Miklósnak a májusi országgyűlésről szóló soraiból, hol Mikest is fölemlíti.

³⁾ *Magy. Tört. Tár* XVIII. k.

⁴⁾ 1883-ik évf. 409. l.

való vacantiájában szenvedni, ahoz képest, az mint hallatik ez jelen való esztendőbeli január 11-ik napján nagyenyedi székes helyeken szintén generalis törvényes gyűlések inchoáltatván ő kmekeknek: azon egyik vacantiában lévő főispánságnak hivataljában becsületes meghitt tanácsúr hívünket tekintetes nemzetes *Bethlen Farkas* uramot klméd által instelláltatni és introducáltatni rendelvén klméd mellé deputált becsületes több hiveinkkel együtt,« és további sorai által elrendeli Apaffy, hogy Bethlen Farkast január 11-én Nagy-Enyeden iktassa be hivatalába, tehát 1677. január 11-én. Itt meg kell jegyeznünk, hogy Bethlen Miklós nyilatkozata szerint Bethlen Farkast az 1678. február 28-án elhalt Bethlen János helyébe az 1678. aprilis 19-ki országgyűléskor tették főispánnak. Ekkor lett cancellarius is, »ebben a gyűlésben tették az atyám helyett Bethlen Farkast cancellariusnak és Fejér vármegye főispánjának.«

1678-ban ő volt feje azon követségnek, mely Konstantinápolyba ment, hogy ott Bélydy Pál és társai lépéseit meghiusítsa. Meghalt 1679-ben deczember 30-án.

Keresd és Küküllő megyében Szent-Miklós voltak lakfészkei.

Zabolai Mikes Kelemen.

(Lásd Háromszék.)

Mikes Kelemen, Mikes Zsigmond és Imecs Borbála fia.

II. Rákóczy György fejedelem egyik legbuzgóbb híve.

Részt vett 1653. végén Szucsava ostromában.

1655. május hóban Rákóczy őt Stefán moldovai vajda segítségére küldé Moldovába egy hadsereggel. Ez év őszén Konstantinápolyban tartózkodott, talán mint követ, de egyszersmind a fejedelem számára lovak vásárlásával volt megbizva. 1656-ban a Mikes Mihály vezérlete alatti sereggel Kosztandin oláh vajda segítségére volt küldve Oláhországba, hol mint alvezér működött. A vajda mellett maradva, a Rákóczy német gyalogjainak főkapitányjával, 1657. január havában jött haza csapatjával.¹⁾ Rhédey Ferencz megválasztása után is hú maradt Rákóczyhoz. 1658 nyarán a helytartók őt a szorosok védelmére rendelték ki. Barcsaynak mint fejedelemnek hódolásra csak akkor adta magát, miután Petky István is meg hódolt. Az 1659-ki marosvásárhelyi országgyűlésen Mikes Mihály kancellárral és Lázár Istvánnal a Rákóczy megválasztásának kivívója.²⁾ Háromszék helyettes főkapitányja volt ez időben. Ez évben Konstantin vajdával együtt győzelmes harca volt Ghika

¹⁾ *Fontes rerum Austr. I. R. III. k.*

²⁾ *Joan. Bethlen, Rer. Tr. Lib. II.*

vajda ellen Jassynál, de ugyanott azután a segítséget nyert Ghika által megveretett. A Gyalu és Fenes közti 1660-ki ütközet alatt a fejedelem hadi tanácsában találjuk, ki ekkor valóságos főkapitánya vala Háromszéknek. Rákóczy eleste után kiment Magyarországra és Rozsályon sógorasszonya (Kálnoky Kata, Kun Istvánné) özvegyi birtokán tartózkodott, hol Kemény János részére működött.

Kemény János 1660. november havában őt mint követet Bánffy Dénessel és Helwig Mihálylyal Barcsayhoz küldé Görgevénybe, mely követsége veszélylyel volt egybekötve. E fejedelem alatt is Háromszék főkapitánya, mit egy 1661. márczius 22-ki oklevél tanusít. Az 1662-ki nagyszőlősi ütközetben nem vehetett részt, mivel Béli Pállal együtt meg volt bizva a fejedelem által, hogy »a Barczaságon levő kurtánságot dissipálja.« Az Apaffy által márczius 10-re Görgevény-Szentimrére összehívott országgyűlésnek a notát magában foglaló törvéncikkében róla ez áll: »Mikes Kelemen is hasonlóképen notoriusnak tartassék, és modo praenotato büntetessék, ha *írása szerint* nem superveniál közinkben, és Nagyságod s az ország előtt meg nem mentheti magát.«

Hódolása után a várakbeli német őrség fejeivel egyetértésben lenni találván őt Apaffy, ez őt elfogatta és a fogarasi várba csukatta.¹⁾ Kiszabadulása után, és miután megnyerte a fejedelem kegyét, később a fejedelmi ítélő tábla assessora lett, így mutatják 1669. 1671-beli és ezutáni levelek. Az országgyűléseken bátor szónok volt, minőnek őt a vele ellenséges lábon álló Bethlen Miklós mondja, ki róla többek közt azt is írja, hogy mindenkor Teleki, Bánffy vagy valamely potens ember sipja volt sine discretionem justae vel injustae causae.

A Béli Pál megbuktatásában a főmunkások egyike. Tagja azon követségnek, melyet a fejedelem Bélihez 1677. végén campanatióra beküldött, és az 1678. elején Béli ellen felültetett két sereg egyikének vezére volt. Az 1678. februári országgyűlés megválasztá azon követségbe, mely a portára küldetett, hogy a törökhöz beszökött Béli Pál és társai lépéseit meghiusítsa. Apaffy neki adományozá a Béli uzoni jószágát.

Az érintett 1678-ki fogarasi országgyűlésen tanácsossá és itélőmesternek tették. 1680-ban megkapja Fejér megye főispánságát is, és ugyan ekkor praesidens, vagyis országos elnök is lett.

Az 1683-ki hadjáratban mint a székelyek generálissa vett részt. Hogy a bécsi és magyarországi hadjáratban részes volt, következtethető a később végbe vitt lustrában előforduló nyilatkozatokból.²⁾

¹⁾ Sieb. Chronik. — Kazy, Hist. R. Hung.

²⁾ A lustrálást mint fejedelmi biztosok Mikes és Teleki Mihály vitték végbe.

Meghalt 1686. január 27-én Csik-Somlyón, itteni részbirto-
kában. Eltemetett a csiksomlyai zárda kriptájában; sírkövén,
melyen mint a székelyek generálissa is említetik, a végsorok: »Ob.
27. Jan. A. 1686. aet. 63.«¹⁾

Apor Péter őt mint a catholica religio nagy oszlopát
mutatja fel.

Neje Kálnoky Zsuzsánna, Kálnoky István és Béli Anna
leánya.²⁾

Nayybarcsai Barcsay Mihály.

Barcsay Mihály, Sándor és Russori Iona fia.

I. Apaffy Mihálynak udvari főkapitánya, ³⁾ ki 1678. febr.
9-én Fogarast tette le az esküt.⁴⁾ Bethlen Miklós szerint:
»tanácsur, fejérmegyei főispán lón Bethlen Farkas halála után,«
eszerint 1680. elején.

Teleki Mihály vitta ki megbuktatását. Ellenségei, kik közül
négy consiliarius, elhitették a fejedelemmel, hogy Barcsay Thököli
Imrével, »a fejedelemnek s hazának aemulusával« conspirált, s
emiatt Apaffy őt 1684-ben elfogatta, és az 1685. febr. 22-ki ország-
gyűlés elítélte, és nov. 7-én a végzést törvénybe ígatta. Cserei és
Bethlen irnak róla, első szigorubban ítél felette, utóbbi kedvezőb-
ben, azonban mindkettő megegyezik abban hogy ártatlanul íté-
tetett el. Cserei őt »practicus kétszin és negódes, kevély büszke
embernek« festi s mind a fejedelemnél, mind a fejedelemasszony-
nál nagy kegyben állónak mondja. Bethlen szerint pedig: »csin-
talan, tréfás és borozó, de másként igen értelmes, activus, derék
ember vala.« Fogarásból fogva vitték Görgénybe: »lánczot
vetvén a nyakára.« Három évig ült börtönben. Kiszabadulása
után zsuki birtokáért, melyet notáztatása előtt titkon borosjenői
Székely Lászlónak, mint barátjának, kezébe adott, — ki a reá bizott
birtokra a fejedelemtől maga részére adomány-levelet eszközölt, —
ezzel sokáig perelt hasztalanul.⁵⁾

II. Rákóczy Ferencz mozgalmi alatt Barcsay az erdélyi
consilium tagja lett, s mint a fejedelem tanácsosát látjuk 1706.
1708-beli levelekben.

¹⁾ Benkő Károly, *Csik, Gyergyó és Kászon Leírása.*

²⁾ Ezt Brassóban két szobaleánya fojtotta meg. Eltemetett 1705-
ben Csikban.

³⁾ Egy krónika szerint még volt udvari kapitány, talán alkapitány?

⁴⁾ *Jos. Com. Kemény, Notitia Capit. Alb. II. k. 367. l.*

⁵⁾ Később fiai a Székely özvegyével a birtokra nézve egyezményt
kötöttek. Cserei szerint az özvegy magának Barcsaynak ada valami hitvány
portiókat s pénzt mellette, ugy accordálának »az én praesentiámban«,
gróf Apor István levén mediator közöttök Fejérvárat.

Állítólag 1713-ban halt meg.

Neje Bánffy Kata, Bánffy Kristóf és Bethlen Anna leánya.

Fejérmegyében Csór volt lakfészke.

Kérdés, vajjon a Rákóczy Ferencz mozgalmai alatt nem volt-e Barcsay Mihály Fejérmegye egyik főispánja?

Széki Teleki Mihály.

(Lásd Torda megye.)

Utóda Mikes Kelemennek 1686-tól kezdve, ki 1689. február 2-án kelt oklevélben ¹⁾ Fejérmegye főispánjának is iratik, s 1690. aug. 21-ig szerepel.

Az egyik főispáni szék 1691-ben még üresedésben volt. A Fogarasban 1691. január 10-én tartott országgyűlés Bethlen Sámuel és Kemény Boldizsárt bizta meg Fejérmegyével letétetni a hódolati esküt.

Losonczy Bánffy György.

Bánffy György, Dénes és Bornemisza Kata fia.

Hodor szerint, gyermekkorában (1672-ben) választá meg Dobokamegye főispánnak.

Apja kivégeztetése után az 1674-ben circumscriptiójáról hozott törvényczikk el lön törölve a gyulafejevári országgyűlésen 1678-ban októb. első napján, de nehézségek merültek fel, és ezeknek elenyésztetésével a törvényczikk újra eltöröltetett 1684. márczius 8-án. A Bánfyt megszorító végzés elveszté erejét már 1678-ban.

Hodor Doboka megye 1681--1685-ig szereplő főispánjának írja; azonban nemcsak eddig, hanem haláláig folytonosan viseli e tisztséget. Az 1687. octob. 18-ki utasításban, midőn a lothringi herczeggel való egyezkedésre egyik biztosa Apaffynak, e megye főispánjául s egyszersmind mint Fejérmegye főispánja és consiliarius jó elő.²⁾ Fejérmegye élire 1685-ben neveztetett ki, consiliarius 1687-ben tétetett. Fejérmegyei főispánsága 1693. májusban szűnik meg, a helyett a kolozsmegyeit nyeri. Kolozsvárnak is főkapitányja lesz; 1694-ben Kolozsvártt »kolozsvári kapitánságra instelláltaték nagy solennitással.« Kolozs- és Dobokamegyéknek főispánja ezután.

¹⁾ *Joa. Com. Kemény, Dipl. Tr. X. k.* Ezen oklevélén kívül másra nem akadtam, mely a megye főispánjául emlitené. Csereinél Teleki címei az 1684-beli események leírásában állanak, de akkor Fejérmegye főispánságát még nem bírhatta, mert Mikes életben volt.

²⁾ *Magy. Tört. Tár XX. k. 111. l.*

Erdély kormányzója 1691—1708. Gróf lett 1696-ban. Meghalt 1708. novemb. 15-én Szebenben.¹⁾

Első neje: Dániel Zsófia, ki 1683-ban halt el, második: Bethlen Klára.

Nagymegyeri Keresztesy Sámuel.

Keresztesy Sámuel, Ferencz és Béldi Kata fia.

Ott találjuk a Bánffy Dénes elleni, 1674-beli liga aláírói közt.

Részt vett a Béldi Pál mozgalomban, s emiatt 1679-ben nótázták. A börtönből, mint Bethlen Miklós írja, őt »sógora:« Barcsay Mihály²⁾ és borosjenői Székely László »kiszerezte hamar.«

Az országos deputatióknak tagja volt. 1688-ban az országos bizottság őt egy bizonyos ügyben Veteranihoz expediálta.³⁾

1691. elején a fogarasi országgyűlésen megválasztották consiliariusnak. És 1693. maj. 14-én I. Leopold kinevezi Fejér megye főispánjának: »quum officium supremi comitis in comitatu Albensi per promotionem Gubernatoris. . . . in praesens vacat.«⁴⁾

1696-ban Bethlen Elek halála után rövid ideig helyettes országos elnök.

Meghalt mint consiliarius és főispán 1704-ben. Ő utolsó ivadéka a Keresztesy családnak.

Curatora volt a fejérvári, enyedi és kolozsvári collegiumoknak.

Neje: Kassai Borbára, kolozsvári Kassai Ferencz és Bánffy Sára leánya, özvegyen maradt hátra.

Drassó, felesége e birtoka, volt rendes lakhelye, itt irt 1674-ben nov. 7-én egy rendeletet, midőn mint a fejedelem és ország részéről küldött követ, az országból kimenendő volt s e végrendeletében feleségét Béldi Pál gondviselésére bizta.

Petrovinai Pekry Lőrincz.

(Lásd Udvarhelyszék.)

Pekry Lőrincz, Pekry Ferencz és Fricsi Fekete Klára fia. Mostoha-atyja, Bethlen János cancellár, felügyelete alatt nevedezett.

1686-ban, mivel Thököli Imre céljait előmozdította, kívül titkos levelezést folytatott, elfogták és becsukták, mely fogsága

¹⁾ Megjegyzendő, hogy a Rákóczy Ferencz mozgalmaig nemcsak Gyulafejérvárt és Kolozsvárt a maga házában, hanem néha örményesi és gyalui birtokaiban tartotta a kormánytanács gyűléseit.

²⁾ Barcsay feleségének testvére anyósa volt Keresztesynek.

³⁾ Pap Miklós, *Tört. Lapok I. k.*

⁴⁾ Szász, *Sylloge Tractatum.*

idejében halt meg anyja. Az augusztus 12-ki országgyűlésen Szébenben nótáztatott, azonban kezességen és reversalis mellett szabadon bocsáttatott. Bethlen Miklós szerint: »vétkes, de ellene a per rossz és törvénytelen, ez tevő bujdosóvá és pápistává.« Cserei szerint: »kibujdosék Erdélyből s mivel különben Magyarországon elő nem mehete, kéntelenség alatt pápistává lőn s grófi titulust adának neki Bécsben, úgy jöve vissza Erdélyben.« Gróffá 1692-ben lett.

1695-ben augusztus 26-án Erdélyben Kutya falván saját birtokában találjuk. Ha emlékezetem nem csal, egy 1696-beli adat Fejérmegye főispánjának mutatja. Ily czimmel él egy 1698-ban kelt országgyűlési lajstromban¹⁾. Ez utóbbi évben Udvarhelyszék főkapitányjává is lett.

II. Rákóczy Ferencz mozgalmai alatt Balásfalvához rendeltetett sereggel és minekutána a kurucok 1703-ban deczember 21-én a balásfalvi kastélyt bevették, Pekry fogságba került s a kurucok kiküldték Miskolcra Rákóczyhoz. Itt felajánlván szolgálátát Rákóczynek, ez őt a Pekryvel régóta barátságos viszonyban állott Bercsényi táborába küldte.

Mint Rákóczy tábornoka jövéen be Erdélybe, Rákóczy által küldve, az 1704. jul. 6-án Gyulafejérvárt tartott országgyűlésen a Rákóczy fejedelemségre választásában főszerepvő volt. A fejedelemség alatt is főispán és főkapitány; egy levél szerint: »Militiae nostrae Cavallariae Generalis, Comitatus Albensis Comes sedisque Siculicalis Udvarhely Capitaneus utrobique supremus.« Ez év őszén ő lett a fővezér, míg az erdélyi sereg fővezére gróf Forgács Simon bejött. A zsigó harcz idejében Fejérvárnál állott haddal, és a harcz szerencsétlen kimenetele után Moldvába menekült. Moldvából 1706-ban kijövéen, a béke-tractára Erdély részéről kinevezett követek egyike ő Nagy-Szombatban. Ez évben Rákóczy által haddal beküldetvén Erdélybe, a népet a Rákóczy hűségére esketi és nagy részét az országnak visszahódítja. Minekutána Rákóczy az 1707-ki országgyűlésen beiktattatott fejedelemségbe, Pekryt consiliariussá tette; ez időben egy levél aláírásában: »Kegyelmes urunk ő felsége Generalis Marschallja, *belső tanácsa*, egy karabélyos ezernek Colonellja, nemes Fejér vármegyének főispánja és Erdélyi Generalis Commendans.« Az udvarhelyszéki főkapitányság nincs a címek közt, mivel azt átruházta vejére, báró Kemény Lászlóra.

Táborával több ideig Harságon tartózkodott Szében elzárása végett. Károlyi Sándor tábornok és hadvezérrel való egyenetlensége után, és ennek kimenetele után, a hátrahagyott hadat is átvéve, ő

¹⁾ Hodor Károly, *Doboka vármegye Esmertetése*.

folytatta a hadműveleteket. Midőn ez év vége felé Rákóczy az erdélyi had folytatásával ujjlag Károlyit bizta meg, az erdélyi hadat Pekry vezérlete alatt hagyta: »az magyarországi hadak directe az ő kegyelme (Károlyi) commendójától, az erdélyiek pedig az kegyelmedétől fognak függeni.« Az ellenség által kinyomattatván Erdélyből, azután Magyarországon látjuk működni seregével, Trencsén körül is.

Fejérmegye főispánja czímét viseli ezután is, ezzel találjuk Homonnán 1709. január 28-án kelt levelén.¹⁾

Meghalt 1709-ben márczius 6-án. Cserei szerint: »hirtelen hala meg Mármarosban, ott is temeték el.« Haláláról Rákóczy is Munkácsról Károlyihoz márczius 8-án irt levelében ekként tesz említést: »Mivel tegnapelőtt rövid betegsége után Generalis gróf Pekri Lőrincz tanácsur hívünk ez világból kimult: regimentje vacantiában levén, elvárom kegyelmed candidatióját a colonellus iránt.« Mint reformatus halt meg; vallását ismét megváltoztatta.

Hogy első neje Csókási Judith, annak kimutatására hiteles adatra nem akadtam; második neje: gróf Petróczy Kata Szidonia, Petróczy István és Thököli Erzse leánya.

Viszálkodó természetiért, meggondolatlan nyilatkozataiért és kétszínűségeért nem kedvelte őt Rákóczy.

Az ozdi kastélyt, melyet Kővári László a XVI. század közepén épültnek vél, Orbán Balázs szerint e Pekry Lőrincz építteté.

GRÓF LÁZÁR MIKLÓS.

¹⁾ Thaly, *Történ. Kalászok.*

A TATÁR RABOK VÁLTSÁGDÍJA

AZ 1657. SEPT. 2-IKI SZAMOSUJVÁRI PARTIALIS GYŰLÉSEN.

II. Rákóczy György szerencsétlen lengyelországi hadjárata megmérhetetlen bajoknak lett kutforrásává. Alig félév alatt tönkrement a szép sereg, melylyel királyságot akart magának szerezni a fejedelem. Egy részét az út nyomorúságai s a lengyelek fegyvere pusztították el, megmaradt részét pedig a tatár khán fogta el az utolsó emberig. Maga a fejedelem a jul. 22-iki lealázó kegyelem vásárlás után alig 600-ad magával álutakon, álruhában, szökve érkezett hazájába, elhagyva seregét, melyet nagyravágyó terveinek feláldozott. De azok is, a kik így kíséretében a nagyobb veszedelemtől megszabadultak, érzékeny veszteséggel értek tűzhelyeikhez. P. o. Rhédey Lászlót 136 személy és 20, eleséggel, borral és tábori felszereléssel megrakott ökör szekér kísérte Lengyelországba és a czarny-ostrowi béke után huszad magával »szaladott ki«, egyébként minden oda veszett.¹⁾

A fejedelem jul. 31-én ért Máramarosba, azon a napon, midőn a szép sereg maradványa, vezérével Kemény Jánossal együtt fogságba esett.²⁾ Augustus 3-án³⁾ már Ecseden volt, lelkében

¹⁾ Magyar Tört. Tár XVIII. k. Rhédey L. tört. maradványai.

²⁾ Vajjon 10000 volt-e a rabok száma, ki tudná biztosan megmondani? Kemény szerint 5—6 ezerre ment a fegyverfoghatók száma. Krauss 28 ezret ír határozottan, s ha látjuk, hogy a főbb urakat egy egész sereg asztali szolgál, étkefogó, pohárnok, lovászmester, zenész stb. kísérte, ha sokaljuk is a 28 ezret, 10000-nél még is többre tehetjük a rabságra jutottak számát. Barcsay Á. tisztázni akarván magát Rákóczy azon vádjá alól, mintha csak az ő fejedelemsége hozott volna romlást az országra, 1659. jul. 3-án Gyula-Fehérvárt kelt rendeletével meghagyja Udvarhelyszéknek, hogy szorgalmasan kutattassa ki, hogy II. R. Gy. fejedelemsége alatt hányan veszték el harcban? Különösen a lengyel expedícióban, és hogy hányan hurezoltattak fogságba? Ezekről külön-külön hiteles jegyzeteket készítve, rövid időn juttassa kezéhez. (Eredetiye Udvarhelym. levéltárában). Mivel ilyen parancsot bizonyosan a többi székek és a megyék is kap-

balsejtelmekkel, testileg betegen . . . . »fáradtan is vagyunk, harmadnapja megcsömörlénk, az hoza erőtlenséget az hosszas egészség után« — írja anyjának jul. 31-ről Hosszúmezőről. Ecsedre érkezőkor még mit sem tudott a főserég szerencsétlen sorsáról. De nem-sokára meghozta a kétségbeejtő hírt Károlyi Mihálynak egy szolgálója, kinek talán egyedül sikerült megszöknie a táborból. Nem volt veszteni való ideje; gyorsan tenni kellett. Anyjával történt rövid találkozás után, hamarosan, mint betegsége engedte, Szamosújvárra sietett, a honnan aug. 21-ről sept. 2-ára Deésre »ez haza közönséges javára tartozó dolgokról« tanácskozni, partiális gyűlést hirdetett.¹⁾ Később, félvén az országos elégtelenség erőszakos kitörésétől, a gyűlést az erősebb Szamosújvárra tette át, a hol az a jelzett időben meg is nyílt. A rendek tanácskozásait a város közelében lévő gerlefalvi csűrben tartották,²⁾ s a megnyitás napjára a krakói őrség parancsnoka Bethlen János is megérkezett nehányad magával.³⁾

Szomorúbb gyülekezetet nem is képzelhetni! »Ott láthatta volna — írja Horváth Kozma — hogy a sírás és zokogás miatt a rendszerint folyni szokott szók félben hagyattak, és jó ideig hallgatásban volt az egész gyülekezet. Ki apját, ki fiát, ki bátyját, ki öcscsét, ki barátját, ki rokonát, ki felebarátját, ki szolgáját, ki hazáját, ki nemzetét . . . . siratta. Ugy, hogy nem volt senki abban a gyülekezetben, kinek a sírásra elegendő materiája ne lett volna.«⁴⁾ A szerencsétlenség híre szétszárnyalt volt már a két magyar hazában, sőt a többi európai országokat is betöltötte.⁵⁾ A krakói őrség szabadulhatásában sem bíztak már; annál nagyobb örömmel üdvözlötték tehát a rendek a hazatért Bethlent és társait.

A hangulat nem volt kedvező a fejedelemre. Régi gyakorlat szerint elküldötték ugyan Zólyomi Miklóst, hogy köszöntse a fejedelmet, de aztán be sem várva a propositiók beküldését, már 2-án megkezdették a tanácskozásokat. Indítványozták, hogy felelősségre kell vonni azokat a tanács-urakat, kik okai voltak a hadjáratnak;

tak, s így biztos adatok érkeztek a fejedelem kezéhez, remélhető, hogy egy szerencsés véletlen e kérdésre is nagyobb világosságot fog deríteni.

³⁾ Szilágyi S., A 2 Rákóczy családi lev. 524. l. Továbbá Mednyánszki levele a bécsi svéd követhoz 1657. aug. 17-ről. Marczali, »Regesták« 203. l. P. Horváth G. naplója. Monum. Hung. Hist. II. oszt. XXXI. k.

¹⁾ A meghívó Udvarhelym. levéltárában.

²⁾ Szilágyi S., E. O. E. XI. k.

³⁾ Horváth Kozma naplója. Thaly Tört. Kalászkok 42 l.

⁴⁾ Thaly K., Tört. Kalászkok.

⁵⁾ Mednyánszki levele Lorántfi Zs.-hoz. Lednicze 1657. aug. 26-ről. Közölve van K. Papp Miklósnál Tört. Lapok I. évf.

hogy meg kell engesztelni a szultánt és ki kell váltani a rabokat.¹⁾ A fejedelmet meglepte a rendek elhatározása, s kellemetlenül érintették a felvetett kérdések. Hamarjában nem volt mit válaszolnia. Másnapra ígérte tehát a válasz beküldését, a fejedelmi propositiókkal együtt.²⁾

3-án újból együtt voltak a rendek és felolvasták a fejedelmi propositiókat. »Kivántuk volna, hogy az kinek mostani öszvegyülését is az bő irgalmú istennek reánk árasztani szokott klmességéből hálaadó örvendezéssel kezdhetnők el,« de isten másképpen határozott. Kéri a rendeket, hogy isten sujtoló ostorát keresztényeni türelemmel viseljék el, mert hiszen »az emberi okosság haszontalan, s minden szorgalmatosságunk igen gyöngye pais az magosságból kézből reánk rótt nyilnak megtompítására.«³⁾ Elbeszéli aztán a háború részleteit. Ő elődei dicséretes példáit követve, az ország barátainak szaporítására és ellenségeitől jöhető romlásoknak megelőzésére törekedett; tanács-urai tudták a dolgot, s a máramarosi gyűlésben az egész országgal közölte. Előadja, hogy mit tett a szerencsétlenség nehéz napjaiban, s végre kéri a rendeket, hogy az időszerűtlen kérdések tárgyalását más alkalomra halasztva, gondoskodjanak a porta megengeszteléséről és a rabok kiváltásáról. Ő maga is kész mindenben segítségökre lenni.

Azonban a rendek tudni akarták először, hogy kik tanácsolták a szerencsétlen háborút. Kérdőre vonták a jelenlevő tanácsurakat, Barcsayt, Rhédey Ferenczet, Haller Gábort, Basa Tamást és Petky Istvánt. Ezek mentegették magokat, a hogy tudták. Velök csak a háborút közölte a fejedelem, de az okokat nem. Ők, ha tanácsolták is a svéd szövetséget, de kikötötték, hogy a háború a porta beleegyezésével történjék.⁴⁾ Midőn ők a háború okait Kemény Jánostól kérdezték, ki ezt a svéd szövetség érdekében idő előtt nyilvánosságra hozni nem tartotta czélszerűnek, azt felelte, hogy ha az inge tudná, még azt is elégetné.⁵⁾ Ezen válasz az ingerültséget a rab Kemény Jánosra zúdítá s jelen levő fiai, Simon és Ferencz csak nagy nehezen tudták kivinni, hogy atyjukat kihallgatás nélkül el ne ítéljék.

Három-négy nap telhetett el ezen kérdések tárgyalásával, s még a fő dologban mit sem határoztak. Pedig ott várt Kemény Jánosnak egy szolgálja, Ráduly László, a fejedelemnek és az országnak szóló memorandummal, kérve, hogy találjanak valami módot

¹⁾ Krauss, Siebenbürgische Chronik I. Th. 302. l., Tört. Kalászkok 43. l.

²⁾ Krauss 302. l.

³⁾ Szilágyi S., Erdélyi O. E. XI. k. 288. l.

⁴⁾ Horváth K. naplója. Thaly Tört. Kalászkok 43. l.

⁵⁾ Krauss 305. l.

a rabságba esettek megszabadítására; nehogy megunva a hosszas rabságot, olyant kellessék cselekedni, melyből a hazának alkalmatlansága következék. Ott volt egy tatár küldött is, ki a khán nevében jött a foglyok kiváltása felől alkudozni.¹⁾ Ott volt egy sereg gyászba öltözött asszony, az ország minden részéből összegyűlve, anyák és nők, kiknek fiaik és férjeik tatár rabságban sínylettek, s most együttesen járultak a gyűlés elé, követelve, hogy szabadítsák ki szeretteiket a rabságból. Most már tárgyalni kellett a rabok kérdését. Megizenték a fejedelemnek, hogy addig nem tárgyalnak mást, míg a kiszabadítás kérdését meg nem oldja. A rendeket nagyon meglepte a fejedelem válasza. Ezen rideg, önző eljárásra, szűkkeblűségre, fősvényiségre nem voltak elkészülve. Azt várták volna, hogy megnyitja tárházait, hogy a szükség nagyságához illő segítséget nyújtson az országnak, hiszen a szerencsétlenséget hozó expedícióról »országúl« tudomásuk sem volt előre; az »az országnak közönséges hadivégzése nélkül indított volt.« Annál is inkább várták a derekas segítséget, mert köztudomású volt a fejedelem gazdagsága. Már első Rákóczy György idejében sokat elvitt Erdélyből a »Patak«, s a gazdagság alatta csak növekedett.

S mi volt a fejedelem válasza? Kitérő nyilatkozat: általános hangon tartott ígéret és mentegetőzés. A moldvai, oláhországi hadjáratok és a lengyel expedíció pénztárát kiürítették és még hátra van a lengyeleknek fizetendő óriási sarcz.²⁾ A méltatlankodás vihara tört ki erre a rendek közt. Mi tevők legyenek már most? Elhatározták, hogy mivel a fejedelem haragította meg a portát, igyekezzék az ki is békíteni és szerezzon csendességet az országnak. Továbbá, mivel a váltság díjba adózni nem akar, adja át az ország kincsét és a 60000 aranyat, melyet a boldogult fejedelem Bethlen Gábor végrendeletileg az országnak hagyott volt. Rákóczy ígérte, hogy mivel ő e dologról mit sem tud, kérdést fog intézni anyjához e tárgyban.³⁾ »Sok bolond kívánságuk volt — írja anyjának a gyűlés után — az isten megbolondította őket; nem tudják, mit csinálnak. Mi azt tettük az választ: ha csak egy öltöző köntösben maradunk is, de az ő klmek javáért mindent kiadunk.«⁴⁾

Ily módon a gyűlés egyre zajosabb lett, az idő telt, de a dolog nem haladott előre. Sept. 8-ra megérkezett Gaudi András is a brzeski őrséggel, mely a czarny-ostrowi egyezés alapján szin-

¹⁾ Horváth K., Krauss i. h.

²⁾ Krauss 306. l.

³⁾ Krauss 307. l.

⁴⁾ Szilágyi S., A 2 Rákóczy családi lev. 524. l.

tén sértetlenül ért hazájába.¹⁾ Most már világosan tudhatták, hogy mennyi a Krimbe hurczolt foglyok száma, s ehhez mérten tehetők meg intézkedéseiket. Tárgyalás alá vették Kemény F. memorandumát, s a török haragja lecsillapítására Sebessi Ferenczet Konstantinápolyba, Balogh Mátét pedig a khánnal egyezkedni Krimbe küldötték. Ez után kivetették a nemes és nem nemes, pap és világi által egyaránt fizetendő rendkívüli nagyságú adót, mely hallatlan volt ez ideig az önálló Erdély történetében. Megállapították a pénz felszedő bizottságot és szigorúan utasították, hogy a pénz kezékből senki parancsára ki ne adják, hanem készen tartva, az országgyűlés újabb intézkedését várják be.

A bevezetés érdekesen világítja meg azt a feszült viszonyt, mely a rendek és a fejedelem közt különösen a gyűlés vége felé létezett. A végzést rövid kivonatban ide iktatom.²⁾ . . . »Noha ezen szegény nemzetünkre hallatlan példájú romlást hozó expedíció országunk közönséges hadivégzése nélkül indított volt, és így az keserves rabságra esett atyánkfiaiunk kiszabadításoknak is nem mi tőlünk kellene végben vitetni, mindazonáltal sok rendbéli bántódásunkat egész három nemzetül, minden statusokkal érezve, ígértük volt arra magunkat, hogy ha az mi klmes urunk ő nga annak megorvoslásában hozzánk klmességét mutatja, mi is eddig szokatlan rendkívül való terehviselés alá bocsátjuk magunkat és szegénységinket, az szegény rab atyánkfiaiunk váltságokra újabb contributiót rendeljünk. De látván, hogy ő nga alázatos postulatunkra való resolútiójában, az mi bántódásunknak megorvoslásában keményen viselé magát, mégis szegény tagainknak szomorú rabságokat hivalkodó szemmel nem nézhetjük, hanem istenhez való indulatunk és azokhoz való atyafiúi szeretetünk azt kívánván, azoknak váltságokra, az alább megírt mód szerint való contributiót rendeltük.« . . .

¹⁾ Krauss szerint Bethlen János is sept. 8-ra ért volna Szamosujvárra, de Horváth K., ki Bethlen kíséretében volt, világosan írja, hogy ura Venczellőn a csapattól elválva, negyed magával a gyűlés megnyitása napjára Szamosujvárra érkezett. Horváth K. csak abban téved, hogy a megnyitást sept. 1-re teszi.

²⁾ Ezen országgyűlési végzésnek egész ívre írt egykorú másolatát sikerült a nyáron Udvarhelymegye levéltárában felfedeznem. Hiányzik róla a szokásos fejedelmi bevezetés és záradék. Biztosnak vehetjük, hogy ez az egyedüli végzése a szamosujvári gyűlésnek, hiszen a szerencsétlen expedíción kívül egyéb tárgy szóba sem jött. A rendek 6 napi zajos vita után, a nélkül, hogy csak búcsút is vettek volna a fejedelemtől, általános elégtelenség közt osztottak szét. — Az articulus egész terjedelmében közölni fog az Erdélyi Orsz. Emlékek XII. kötetében.

A kapu után fizetendő adó maradt a rendes 20 frt, de azzal a megjegyzéssel, hogy ha a jobbágy nem fizethetné, a földes úr tartozzék helyette megfizetni.

A szászok is ilyen formán adóznak.

Az egyes felekezetek püspökei, a cath. vicariussa, maguk határozzák meg az általuk, valamint papjaik és mestereik által fizetendő összeget, tekintetbe véve a rendkívüli szükségletet.

A taxás városok fizetik a rendes összeget. Somlyó és Cseh városa, területeivel együtt, kapuszám után adózik.

Székely-kereszturiak, belényesiek, kismarjaiak, diószeghiek, léthaiak, pócsajiak, zetelaki és oláhfalvi privilegiatusok fejenként adnak egy-egy tallért.

A fiscus és Lorántfi S. udvarbirái tiz-tiz tallért; harminczadosok huszonöt-öt tallért, kamara ispánok tizenöt tallért fizetnek, kivéve a sófalvit, a ki csak ötöt ad.

Máglások öt-öt tallért. Sóvágók az erdélyi aknákon egy-egy tallért.

Az új keresztyének, erdélyi görögök kétezer-kétezer tallért; váradi görögök ezer tallért, a zsidók száz tallért.

A hajdúság mint az egyházhelyi nemesek 1 tallért. Nemesek, szabadosok mind Erdélyben, mind a partiumban fejenként egy-egy tallért.

Székelyföldön kinek tiz ház jobbágya van, fizet három tallért; ezen alól való ember mint egy-két ekés lófő.

Lófők, darabontok, solymárok két eke után másfél tallért, kinek fél ekéje van, egy frtot; kiknek vonó marhájuk nincs, négyen fizetnek egy tallért, igen szegények pedig hatan.¹⁾

Or-állók, székely sóvágók, kas-kötők, vashámorosok mint a lófők.

Minden házas cigány fizet egy forintot.

A kiváltás módozatait nem állapíthatták meg a rendek, hiszen még azt sem tudták, hogy mekkora lesz a követelt összeg és hogy rávehető lesz-e a tatár arra, hogy egy, az összes rabokért együttesen fizetendő összeggel megelégedjék? A személyekben nem tettek egyelőre különbséget, a kivetett összeg mindnyájuk váltságdíja akart lenni. Később, midőn megtudták, hogy a rabokat szét-szórta a tatár Krim egyes faluiban és városaiban, hogy a tömeges kiváltás nem lehetséges és minden rabért külön kell alkudni, meg-

¹⁾ Érdekes tudni, hogy midőn a Baresay által megajánlott 40000 évi adót, és az 500000 tallérnyi hadi sarcot kellett előteremtteni, Udvarhelyszékben egy két ekés (10 — 12 ökrös) lófőre egy tallér, egy ekésre (8, 6, 4 ökrös után) 1 frt volt kivetve. (Udvarhelyszéknek 1659. május 2-án tartott gyűléséből.)

változtatták határozatukat. A Szamosujváron kivetett tetemes adó soha sem gyűlt be. A rendek nemes lelkesedéséből folyó áldozatkészség hamar elenyészett, s az 1658. ápr. 9-iki fehérvári országgyűlés már nagyon fukar kézzel tesz valamit egyes rabok érdekében. Most már csak Kemény Jánost és Kornis Ferenczet ígérik segíyezni, sarczok negyedrészenek kifizetésével. A sarcz az előbbinél 116 ezer, az utóbbinál pedig 60 ezer tallérra rúgott.¹⁾ Elhatározták ugyanis, hogy a szamosujvári végzésnek csak a zsidókra, görögökre, újkeresztényekre, oláh és szász papokra, mesterekre és kapuszám kívül való molnárokra vonatkozó része maradjon sértetlenül, s az ezekből befolyó összeg fordítassék a jelzett célra. A mennyiben ez az említett urak sarczának negyedrésztét nem fedezné, pótlékkül hozzá a fogarasi uradalom részéről 3000 tallért, a székelység részéről 2000 tallért és kapu szám után öt-öt frtot rendeltek.²⁾ Egyebekben a szamosujvári végzést érvényen kívül helyezték, s eszerint a jelzett célra fordított összeg, a lelkesedés hevében megajánlott quantumnak csak csekély töredékét képezte.

Később már csak articulások által törekedett az ország segíteni a rabok sorsán, de pénzbeli támogatást nem nyújtott. 1659-ben kivették a rabságra jutottak birtokait a rendkívüli terhek alól.³⁾ 1661-ben határozták, hogy a rabokat gyermekeik és nejeik tartozzanak kiváltani, úgy szintén a rokonok is, az illető birtok része erejéig.⁴⁾ Egyesek áldozatkészsége, ígérete, habár a veszély nyomása alatt ilyenek is történtek,⁵⁾ nem sokat lendített az ügyön.

¹⁾ Deák Farkas a török-tatár rabokról írt igen érdekes közleményében (Századok 1885. évf. VII. f.) Kemény sarczát 300 000 tallérra teszi. Azonban valószínű, sőt az adatokból biztosan is állíthatjuk, hogy az 116 ezer tallérról nem ment többre. Ezen kívül még 1659. máj. 17-én Bakcsiszeraiban kiállított kötelezvényében, 2000 tallérnak, mint fogságában csinált adóságnak kifizetésére kötelezi magát. 300000 tallér óriási összegnek felét is aligha képes lett volna kifizetni, már pedig ennyit multhatlanul ki kelle fizetnie szabadulása előtt. 116 ezret is — nem akarván magát és rokonait anyagilag teljesen ruinálni — csak rabtársai kérésére ígért meg, mivel a tatár a többi rabok sarczolásába nem akart addig bocsátkozni, míg vele tisztába nem jött. (Szilágyi, E. Ö. E. XI. k. 372. l., A 2. Rákóczy csal. levelezése 535. l., Történelmi Tár 1882. évf. 607. és 616. ll., Magyar Tört. Tár XVIII. k. 135. l., Szilágyi S., II. R. György és az európai diplomácia 599. l.)

²⁾ Szilágyi S., E. Ö. E. XI. k. 372. l.

³⁾ A marosvásárhelyi sept. 24-iki gyűlés articulussai. Közölte Szilágyi S. M. Tört. Tár VII. kötetében.

⁴⁾ Apr. 23-iki beszterezői gyűlés.

⁵⁾ Szilágyi S., Egy államférfi fiatalságáról. Tört. Tár 1880. évf.

Mi lett a rabok sorsa? Főbb vonásaiban ismerjük. A tehetősebbek, hosszabb-rövidebb raboskodás után kiváltották magukat; némelyek a váltságdíj fejében jobbágyokká lettek; jó részök pedig — talán a többség — oda veszett. Kemény János két évi raboskodás után szabadult meg, a moldvai vajda kezessége folytán; 1659. jun. 25-én már Jassyból ír fiának Simonnak, utasítva őt, hogy a váltságdíjnak legalább első részét okvetlenül szerezzék össze, ha másképp nem lehet, jószágai elzálogosításával is. Irja ezen levelében, hogy indul és 8—10 nap alatt Tergoviston lesz.¹⁾ Juliusban haza ért, s aug. első felében már maga fáradozik sarcza hátralevő részének előteremtésében.

Egyes adatokból következtethetjük, hogy a moldvai vajda sok rabnak szerezte meg a szabadulást. Egyeseknek maga előlegezte a szükséges összeget, másokért jót állott a sarcz erejéig. Jutalma sok esetben hálátlanság lett. 1663-ban a vajda deákja Máthé Deák panaszol a fejedelemnél, hogy ura, szentpáli Béla Andrásért 200, kénosi Angyalosi Istvánért pedig 335 tallért fizetett a tatár uraknak, s most ezek neki fizetni nem akarnak. Apaffy megrendeli Bethlen János udvarhelyszéki kapitánynak, hogy az adósokat a legszigorúbban szorítsa rá kötelességük teljesítésére. Derzsi Elekes Ferencznek maga igéri egy másik, szintén 1663-ban kelt okmányban, hogy megfizethetlen sarczára »kegyelmes tekintete leszen«, mivel keserves rabsága alatt javait felesége eltékozolta. Parancsolja tehát a tiszteknek, hogy a bűnösöket a törvény szigorával sujtsák, s a panaszlónak bárhol található javait adják kezéhez.²⁾

BARABÁS DOMOKOS.

¹⁾ M. Tört. Tár XVIII. k. 138. l.

²⁾ Mindkét okmány eredetije Udvarhelymegye levéltárában. Egy adatunk van még ugyanitt, mely szintén a tatár rabokra vonatkozik. Damokos Gábor panaszol Apaffynál, hogy Zolya Gergely 150 tallérral adós »maga sanczába fizetett pénzzel« és most tudni sem akar róla. Apaffy megrendeli a széknek, hogy Zolyával fizettesse ki tartozását, annál is inkább, mert panaszló »atyja sanczába is akar fáradozni.« (Medgyes 1662. okt. 24.)

TANÚLMÁNYOK A TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁSBÓL.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Ha nekünk magyarokúl nem volt volna a régen elmúlt századokban culturális életünk, és nem lenne cultur-történetünk, vajmi könnyű dolog volna a művelt Európa előtt avval mentegetődni, hogy »*inter arma silent musae.*« S erre jogosan hivatkozhatnánk, mert az elmúlt századokban nemzeti életünk mi volt egyéb folytonos harcznál a létért, küzdelem a török, a német iga ellen, küzdelem a szabadságért, a hazáért, küzdelem maga a cultura ellen, mely annak áldásaiban csak úgy akart részesíteni, ha annak árában feladjuk a nemzet egyediségét, az alkotmányos formákat. Pedig daczára annak, hogy a nemzet pusztító harcok közepette alig pihent olykor-olykor rövid ideig hüvelyében a magyar szablya, volt nekünk a rég letűnt korszakokban cultur életünk is. Bizonyítják ezt muzeumaink, bizonyítja a műtörténeti kiállítás, a könyv-, az ötvös mű- és legújabbban a történelmi kiállítás is.

Ez utóbbinak nem volt ugyan feladata a cultur-történet mozzanatait feltüntetni, azonban még itt is találunk, kivált a fegyver-kovácsok és kard-csiszárok művei között, hazai készítményű tárgyakat, melyek tanúságot tehetnek arról, hogy az akkori kézmű ezen iparága nem állott alább a többi nemzetek műkezelésénél.

Ezt azért jegyeztük meg csupán futólagosan, mert a nemzetek történetének egyik eminens részét képezi a cultur-történet, s ennek ismerete a régen elmúlt időkből nálunk azért is kívánatos, hogy a művelődés egyes ágainak fokozatos fejlődését annál biztosabban megítélhessük másokkal szemben, s ne védekezzünk a rágalmak ellenében, de kézzel fogható tényekkel bizonyítsuk, hogy nemzeti életünknek speciális állami viszonyai között is volt culturája, s míg egyik kezünkben a véres kard villogott, addig másik kezünk a művelődés, a haladás zászlaját lobogtatta.

Ez alkalommal azonban, nem lévén feladatom cultur-történeti

fejtegetésekre bocsátkozni, áttérek a szorosán előbe tűzött tárgyra, mely a jelen évben tartott történelmi kiállításnak tanulmányozására vonatkozik, és szemben azon kritikai méltatással, melylyel a történelmi kiállítást illetőleg a napi sajtó, a szaklapok és a látogató közönség nyilatkozott, elhagyandónak vélem mindazt, a mi a történelmi tudomány körén kívül esik, s csak azt iparkodom megvilágítani, — valjon miben és mennyiben vált ez hasznára a tudománynak és történetírásunknak?

Már maga azon eszme, hogy Budavára visszavívásának kétszáz éves fordulója alkalmából történelmi kiállítás rendeztessék, ezen fegyverténynek részletes ismeretére nézve positiv nyereséggel járt, mert történet-búvárainknak alkalmúl szolgált, eredeti kútfők tanulmányozása alapján, kétes értékű történelmi tényeket felderíteni, ismeretlen adatokat napfényre hozni s oly tudományos vitákat előidézni, melyek ha egyrészt tisztázták a valóban megtörténteket a hagyományoktól, másrészt lehetővé tették Budavára visszavívásának monographikus megírását úgy, hogy az, a mai történetírásnak tudományos színvonalán állva, minden tekintetben nyereségnek mondható. Mozgalmat idézett elő a kutatók körében s állami, országos, megyei, privát levéltárak poros actái között a történet-búvárok oly adatokra találtak, melyek idáig ismeretlenek voltak s melyek felkutatása a történelmi igazság érdekeinek tett nem csekély szolgálatot. Így vált lehetségessé a Petneházyak leszármazásának tisztázása, s e család történetének teljesen ismeretlen mozzanatait bemutatni Thaly Kálmán történetíró társunknak, ki búvárlatainak szép eredményeként a Petneházyak két rendbeli czímer-adományozási oklevelét a XV-ik századból ismertette; míg Cserei Mihály krónikájának hitelességét Némethy Lajos igyekezett a kellő mértékre leszállítani, okiratilag mutatván ki azon hősök neveit, kik Budavára visszavívásának tényénél az elsőseget magoknak vindicálni jogosítva valának.

A történelmi kiállítás sikereihez sorolható azon adatok napfényre hozatala is, melyekkel Nógrád, Soprony, Mosony, Bars, Hont és Sárosmegye levéltárai egykorú hiteles okiratok alapján kimutatták lajstromát azon vitéz harcosoknak, kik a megyék banderiális zászlai alatt sereglettek össze Budavár falai alatt, hogy ottan egyesülve a segéd seregekkel, szaporítsák számát a magyar csapatoknak, s így visszautasítható lehessen ama lenéző kicsinylés, melylyel kivált a német történetírók tekintettek vissza az alárendelt szerepre kárhoztatott magyar hadak csekély számára, mely valósággal nem volt oly kicsiny, mint azt feltüntetni szeretik. Mozgásba hozta a történelmi kiállítás nemcsak a bel- de a külföldi könyv- és levéltárakat is, s az e czélból történt kutatások egyik fényes eredménye azon jelentések felderítése, melyeket Buonvisi

pápai nunczius a bécsi udvarnál XI. Incze pápához küldött, Budavára ostromáról, s melyeket dr. Fraknoi Vilmos akadémiai főttitkár »XI. Incze pápa és Magyarország felszabadítása a török uralom alól« című igen érdekes munkájában feldolgozott. A kiállítás érdemének rovandó fel a külföldi sajtó felköltött érdeklődése is, mely nemcsak hogy melegen üdvözölte a kiállítást, de maga a tény egyes részleteinek, s az abban szereplő egyének működésének újabb világításba helyező adatait hozták napfényre, melyek történelmi értékét emelték, az eddig ismeretlenül maradt családok neveinek felderítése. Így a többi között méltányos elismeréssel kell adóznunk azon munkáért, melyet eredeti okiratok és adatok alapján Lancelotti Fülöp laucoi herceg »Pal secondo Centenario della Cacciata Dei Turchi de Buda« cím alatt írt s mely D'aste Mihály ezen orosz lány bátorságú, s Budavár falai alatt elesett hős életrajzára vonatkozik, s kiválólag a budai eseményekkel foglalkozik.

A történelmi kiállítás pozitív eredményeihez sorolható azon bibliographiai munka is, melyet szerző két évig tartó bel- és külföldi könyvtárakban való kutatások után »Budapest történetének irodalma 1493—1700-ig« cím alatt, a nagy közönség és a szak tudósok kezébe adhatott, s a mely 422 olyan nyomtatott művet számlál elő, melyek Budapest történetéről közvetve vagy közvetlenül szólnak. S végre a történelmi kiállítás szellemi sikereinek nem utolsója, ugyan csak a kiállítás indokából megjelent »Kalauz«, mely igénytelen címe alatt tartalmával és pontos megjelenésével, többet nyújtott, mint a mennyit attól a szak- és a nagy közönség várhatott.

Sajátságosan érdekes, azon részben kedvező, részben elszomorító körülmény tapasztalása is, mely a történelmi kiállítás létesítését elősegíté s egyúttal hézagossá tette, s már jó eleve mintegy zsinórmértékéül szolgált annak, hogy a felköltött érdeklődés által mennyire lehetett számba venni azok közreműködését, kik megfelelő tárgyak birtokában, hivatva valának a történelmi kiállítást, mint első ilyenemű kísérletet támogatni és megközelítőleg teljessé tenni. Ismerve azon történelmi tényt, hogy Budavárának 1686-ik évi visszavívása alkalmával, kiváltképen a német segéd-hadseregek által a hadi zsákmányok legnagyobb része külföldre hurczoltatott, a rendezőség főtörekvése oda irányult, hogy a külföldi gyűjteményekben űrzött, történelmi és személyhez kötött emléktárgyakat megszerezve, élénk képét nyújthassa a táborig, a katonai hadi felszereléseknek, mely hadtörténelmi szempontból is, sok tanúságot nyújthat vala a fegyverkészítés és fegyverviselésre nézve; a mi azonban nagyban és egészben nem sikerülhetett a németországi nyilvános gyűjtemények igazgatói által kimondott azon sarkalatos

elv miatt, hogy idegen ilynemű kiállítások miatt a tárlatokat, még csak ideiglenesen sem csonkíthatják meg, minthogy saját látogató közönségüket, saját gyűjteményük teljes egészével kell kielégíteniök, s ez indokból, daczára a személyes kutatásnak és felkeresésnek, sem Münchenből, sem Nürnbergből, sem Würtemberg, sem Badenből, sem Berlinből, hol a hadi zsákmányok legnagyobb része össze van gyűjtve, a kiállításra egy darabkát sem lehetett megszerezni. Mindamellett azonban, azon szíves előzékenység által, melylyel a gráci »Landstandisches Zeughaus«, a bécsi cs. kir. »Arsenál« gyűjteményét kivételesen a kiállítási bizottság rendelkezésére bocsátotta, pótolva lett nagy részben azon hêzag, mely a németországi nyilvános gyűjtemények tagadó válasza által előállott. A muzeumok illetén eljárásának épen ellenkezőjét tapasztaltuk a magányosoknál, kik azon korbéli történeti ereklyék birtokában, a Budavár bevételének eseményéhez füződő emléktárgyaikat a külföldről, a kiállítás részére gyakran felszólítás nélkül is felajánlották; mi a kiállítás iránt felköltött érdeklődésnek kedvező jeléül volt tekinthető.

Ilyen körülmények között méltán várhatta és várta is a kiállítás rendezősége a hazai közönségtől, hogy a bennünket legelső sorban érdeklő kiállítás történelmi becsét a hazai muzeumok és magángyűjtők emeljék azon színvonalra, melyen az, a hiányosság, a hêzagosság helyeit eltüntetve, a hasonló kiállítások sorában elfoglalhassa az azt megillető helyet. S ha tekintve a kiállítás összeségét, az a nyújtott történelmi momentumoknál fogva egészben véve sikerültnek mondható, részleteiben messze elmaradt attól, a mit a történeti mozzanatokban gazdag eseményre vonatkozólag kiállítani lehetett volna; mert bátran merjük állítani, hogy mind az, a mi a történelmi kiállítás keretében felvehető volt, a tulajdonosok által öt tized részben be nem küldetett; s míg a teljes elismerés adójával tartozunk a herczeg Eszterházyaknak, Dezsöffy Pálnak, a magyar nemzeti muzeum régiségtárának, Bubits Zsigmond apák-kanonoknak, Lanfranconinak s a többinek azért, hogy a történeti kiállítás egészben sikerült; nem sajnálhatjuk eléggé, hogy a részleteiben bizony nagyon hiányos kiállítást az indolentia okozta, mely vagy csekélylette a történelmi érdekelttség felköltését, vagy nem akarta levonni a tanulságos eredményeket, melyek instructiv haszna mindig vívmány a tudományos czélok megközelítésében. Sajnálattunkat kell kifejeznünk kivált Erdély közömbösségeért, szemben a kiállítással, mert a török hûbéri viszonyoknál fogva a XVII. század emléktárgyaiban oly gazdag részek, az akkori sajátos culturális tényezők között élt felsőbb rendű és köznemesi családok, érdekes emléktárgyak birtokában levén, sem a kolozsvári muzeum-egylet, sem a nagyszebeni Bruckenthal-féle

gyűjtemény, sem a sepsi-szent-györgyi székely múzeum, sem a brassai gyűjtemény, sem pedig magánosok által a történelmi kiállítás támogatva nem lett; fájjaljuk a hazai főpapság, az aristocratia közömbösségét, mely néhány dicséretre méltó kivétellel, elzárkózott a történelmileg nevezetes esemény megünneplésétől, s nem óhajtott részesévé lenni a történelmi kiállítás azon eredményeinek, melyeknek mégis elért sikereit, részvétükkel tiszszeresen fokozhatták volna.

Nem volt tehát könnyű feladat, ilyen kedvezőtlen körülmények között, a kiállítás történelmi értékét még is oly fokra emelni, melyen annak belbecse, a bécsi 1883-ik évi hasonló természetű kiállítás színvonala fölé emelkedett, akár a tárgyak mennyiségét, akár czélszerűbb és díszesebb elrendezését, akár pedig annak történeti momentumokban gazdagabb és érdekesebb darabjait vesszük a kritika bonczkése alá.

S habár hiányzott is a kiállítás azon hatása, mely a szemlélőt a tárgyak nagy tömegével lepi meg vagy kábítja el, s a csoportok egynémelyike meglehetősen gyér számban tünteték föl tárgyait; még sem tagadható, hogy a hadfelszerelési csoportban a XVII-ik századbeli fegyverek készitési fejlődésének történelmét minden ágazatában, minden phazisában képviselve találtuk, melyek egy a szűrő, ütő, vágó és lövő, védő és támadó eszközök készitési módjáról, mint azoknak hadfelszerelési alkalmazásáról, élénk és tanúságos benyomásokat eredményezhettek a szemlélőre és tanulmányozóra egyaránt.

Feltüntetve voltak ott a XVII-ik század fegyverkovácsainak munkái, a legegyszerűbb lőfegyvertől kezdve, a legdrágább művészi kezelésig; a magyar, német, franczia, olasz és keleti formák műizlései, a hosszú, rövid, réz, vas, aczél, a vont, dömöckölt, a furott, a síma, étetett, az arany ezüsttel berakott, drága kövekkel ékesített csövek, a lakatszerkezet meg annyiféle alkalmazása, a kifejlődés minden egyes stádiumában, a könnyű vadász fegyvertől, a nehéz vár-puskákig, a tám-villa segélyével használt gyalogsági muskétáig, melynek teljes sorozata a fegyverek történetével foglalkozónak, bő anyagot nyújtott a tanulmányozásra, s kivált a formák tekintetében, gazdag változatosságot mutatott fel; s nem egy magyar fegyverkovács nevével találkozhatott a csöveken a figyelmes szemlélő. Legfőbb érdekességet nyújtottak azonban a lőfegyverek sorozatánál, azoknak mintegy kiegészítő része, a szuronyok, melyek Magyarországon, Ausztria- és Németországban legelső ízben 1686-ik évben épen Buda visszavivásánál lettek alkalmazva. Hasonló gazdag változatosságot észleltünk a szűrő, vágó és ütőfegyvereknél, melyek kivált a keleti formákban igen gazdagon voltak képviselve; s az akkori török hadsereg minden

fegyvernemének, majd egyszerű, majd igen díszes, gazdagon arannyal, ezüsttel, drágakövekkel kirakott példányait szemlélhettük, a műizlés és kezelés sokféleségében, a czizellirozás, trébelés, étetés, tauschirozás, berakás, damascirozás, művészi kivitelében, melyek a kor legjelesebb kard csiszárainak műhelyéből kikerültek. S a mi ezeknek műbecsét még történelmi értékkel is fokozta, azok, azon csorbák, sérülések, vérfoltos helyek voltak, melyek a csatában volt használatokra utaltak, s mint egy élénk képét tárták elé a képzeletnek, a viadalokról, melyek a személyes bátorság, a harczy vitézség, a vakmerő hősiesség jeleneteit idézték fel, midőn a dúló csaták vérmezején száguldó vitézek pánczélján, sisakján, egy-egy kard pengéje kicsorbúlt, egy-egy buzogány gerezdje eltörött. Tanúlmányaink közben azonban constatálnunk kell azon hiányt is, mely a fegyverzetek csoportozatában épen az által tűnt fel, hogy ezen hiánynak pótlása lett volna hivatva a kiállításnak a legnagyobb érdekességet kölcsönözni, ugy ezen tárgyak imposans külsejük, mint szerepüknél fogva; mely a csaták és harczok döntő fegyverei. Értem az ágyúkat, melyek kivált Buda visszavívási fegyvertényénél oly nagy szerepet játszottak. Csak egynehány darabnak a kiállítása rendkívül fokozható vala a hatást, és nem lehet eléggé sajnálni azok elmaradását, mi a történelmi kiállítás egészén nagyon is érezhető hézagot ütött.

A védelmi eszközök csoportja is igen hézagosnak mutatkozott, mert daczára a meglehetősen nagyszámú pánczélok, sisakok, mell- és hátvértek, paizsoknak, az csak egyoldalúlag tárta elénk az akkori védelmi fegyverkezést, mert az egyrészt csak a török jancsárok, másrészt pedig csak az osztrák gyalog- és lovasseregek védő fegyverkezését tünteti föl, holott vajmi érdekes lett volna, a Buda visszavívásánál résztvett, különböző nemzetiségű segéd- és önkénytes csapatok hadfelszerelési és védelmi fegyvereit bemutatni, s ez, kivált ruházati szempontból felette megélnkítette volna a kiállítást és emelte volna az érdeklődést. Nem állott azonban a rendezőség hatalmában ezen hiányt megszüntetni, mert a honnét ezeknek legnagyobb része beszerezhető volt: a külföldi múzeumok már eleve is megtagadták részvétüket a kiállításban, azonban daczára ezen hiányoknak, a kiállítás ezen csoportja mégis volt annyi instructiv hatással, hogy a szemlélő általános fogalmakat szerezhetett az akkori hadviselés védő fegyverzetéről, mely az egyes államokban csakis forma különbségeket, s a jobb vagy a rosszabb előállítás változatait tüntetheté föl.

A hadi zsákmányok különösen érdekes részét képezték a történelmi kiállításon azon török vérzászlók, lófarkas lobogók, csapat zászlók, lovassági és gyalogsági lobogók, melyek Budánál, Buda környékén és általában a XVII-ik század harczaiban a törököktől

elvéstettek, s mint győzelmi jelek, másrészt pedig mint a kiállítás decoratív jellemét történelmi szempontból is karakterisálták.

A vér-zászlók (Alem) között az, melyet Lotharingiai Károly 1684-ben Hamzsabégnél zsákmányolt a törököktől, sötétvörösselyem croisséból készült, melynek Tulut betűkkel beszótt érdekes fölirata a következő: Bismillahi — r — rahmani — r — rahimi! Inne fatahna láka fáthan mubinon lijaphfira láka alláha má takkaddoma va julimma ni matuha alejka; azaz: a végtelen irgalmú isten nevében! valóban győzelemre segítettünk téged, hogy isten bocsássa meg előbbi és későbbi bűneidet, s az ő kegyelme reád szálljon; Ugyancsak érdekesen emelte a kiállítást ennek párja, melynek árnyéka alatt pihent Kara Musztafa török fővezér, ki magyarországi táborozásai alatt, sátorán lengeté a nagy vésszászlót 1683-ban, midőn Bécsnek szerencsétlen kimenetelű ostromára vitte seregeit, s ott sátora is zsákmányul esett a felmentő keresztény hadaknak.

A kiállításnak egy-egy csoportjában a sokoldalú tanulmányozásnak bő anyagát találhattuk fel, a kézműipar, a műkezelés, a styl, az ízlés köréből, a szövés, hímzés, kovácsolás, az ezüst, arany, drága kő, a faragás, vésés, öntés, a czizellírozás, tauschírozás terén. De a mi a kiállításnak a valódi történelmi jelleget, az igazi becsét megadta, ezt a csoportok, azon emlék- és ereklye-tárgyai képviselték, melyek a XVII-ik század történetének, vagy egyes szereplő személyeivel, vagy nevezetes fegyvertényeivel forrtak össze, s a melyek az ősök iránti kegyelet által megóva az elkallódástól; a kiállítás alkalmából ismét napfényre kerültek, hogy egyrészt felköltsék a történet iránti érzéket a nagy közönségben, másrészt pedig, hogy a megemlékezés kegyeleti adóját, azon tárgyak szemléleténél leróvjuk a két század előtt elvérzett hősök iránt, kik, a török hatalom rabigájában oly hosszan görnyedett magyar nemzetet haláluk árán felszabadítani siettek; s vagy mint vitéz harcosok, államférfiak, egyháznagyok, vagy mint magánosok, észszel, kézzel, fegyverrel a történelmi események akkori színvonalán szerepeltek.

Ezen érdekes történelmi emléktárgyak és ereklyék a kiállítás helyiségének minden részében, s mindenik csoportból elszórva igen tekintélyes számban voltak láthatók, melyek megtekintése a szemlélőben a hangulat és érzés sajátosságos vegyületét ébresztették fel, ha a történelmi ismeretek reminiscenciái által, mintegy belégondoltuk magunkat a török hódoltság mozgalmas korszakaiba. Ott láttuk, a nemzeti fejlődés és függetlenségi eszmék hős bajnokainak, a történelmi nevezetességű Rákóczyak ezüst buzogányát 1658-ik évszámmal, rajta a család czimerével. A 26 éves fiatal hős Eszterházy László emléket ébreszté fel bennünk ama körte alakú gerezdes vas-buzogány, melylyel az említett ifjú vitézt a vezekényi csatában 1652-ben agyonsujtották. Ugyancsak

ott volt kiállítva sisakja is, melyen a buzogány ütésének nyomai láthatók, valamint a mellvért is, melyen a hatalmas muskéta golyója a nemes ifju mellét átfúrta. A győri székesegyház, gazdag gyűjteményéből küldé be a híres győri hősnek. Alapi Gergelynek, ezüst pántos gerezdes vasbuzogányát, melyről már Károlyi Lőrincz is megemlékezik »*Speculum Jaurinensis ecclesiae*« című munkájában. Egész történet fűződik azon pánczélszuróhoz, magyarán hegyes törhöz, mely a magyar nemzeti muzeum tulajdona, s valaha Rósa István kezéből osztogatta a török fejekre az utolsó kenetet, s melyet egykori tulajdonosa, csatározások közben csavart ki a muszulmán kezéből, mit, a XVII-ik század szokásos humorában a hüvely pántozatára bevéssett mondat igazol ezen szavakkal: »Ez a fegyver kié volt, kié most, kié lesz. Ebé volt, enyém most, ebé lesz. Rósa István. F. B. M. Vagy hazám szabadsága vagy halál. Eb kéri eb adja kordéba.« A felső magyarországi muzeum állította ki a híres kurucz vezér Petneházy Dávid hegyes törét, ki a magyar-török harcok legendszerű alakjává vált, és Cserey Mihály krónikájában, elsőnek jutott Budavár falaira az 1686-ik évi ostrom alkalmával. A lelkesedés bizonyos nemével néztük Kamuthinak széles fringia alakú kardját, melynek pengéjébe neve nagy lapidár betűkkel van bevésve, s hüvelyét igen szép művezetű, áttört ezüst ékítmény és nagybecsű türkös kövek borítják. A magy. nemz. muzeum által volt kiállítva; valamint azon egyszerű fekete halbőr hüvelyű kard is, mely a Báthoriak czimerével ékeskedik, s melyen Báthory Gabriel neve van bevésve. A lelkesedés költötte ihletséggel szemléltük a nagynevű lengyel király: Sobieszky János, Bécs felszabadítójának, drága kövekkel gyönyörű zománczózással díszített kardját, melylyen családi czimeré és alatta ezen szók vannak aranynyal berakva: »Haec meta laborum. Cave a falsis amicis, salvabo te ab inimicis.« Nem kevésbé érdekes reflexiókra nyújthatott alkalmat Apaffy Mihály erdélyi fejedelem nevével, czimerével és az 1661. évszámmal bemetszett gyönyörű dísz kard, is melyet állítólag IV. Sulejman török szultán ajándékozott neki, mint hűbéres fejedelemnek. Rákóczy László gróf és Sárosmegye főispánjának vasbárdja, tulajdonosának bevéssett arczképét és ezen feliratot tünteté fel: »*Com. Ladislaus Rákóczy Sup. ac Perp. Com. Comitatus Sarosiensis* ;« az arczkép alatt: »*Spes mea in Herba est.*« A portyázás a zsákmányolás emlékét őrzi Kovácsi Péternek sárga rézből készült csákányja, melyet 1683-ban a Győr környékén csatangoló jancsároktól zsákmányolt el egykori vitéz tulajdonosa. Magyar, bevéssett felirata tudatja velünk négy sorban, hogy: »*Bosszút Álni Aga ioett, chakan Toeri sok Török Foet Kováchi Péter janchárnak Ragata kezéboel magának. 1683. Gioernel.*« Kiállította a m. n. muzeum régiség.

osztálya. Kegyeletes megemlékezés jeléül és érdeklődésének tanúságául küldötte be Schöning Ádám brandenburgi tábornok, és egy lovasezred tulajdonosának Buda ostrománál használt lovassági pjsztolyait, egykori ősenek jelenleg élő unokája: Schöning János Ádám pomeraniai nagybirtokos is, a német birodalmi tanács tagja. Ott diszeskedett Dillesz Péternek keréklakat szerkezetű csinos löfegyvere is, a ki 1686-ban Baan András és Simay András barátjaival Forgách Ádám nógrádi főispán magyar fölkelő hadaihoz csatlakozva Buda vára ostrománál részt vett. Montecuccoli hadvezér huszáros sodrony vasinge, Koháry István a XVII. század híres költőjének és hadvezérének, a füleki és széchenyi vár kapitányának zászlója, a Nyitramegyei fölkelő banderiális lovaság lobogója 1660-ik évből; Kemény János erdélyi fejedelem zászlója 1661-ből, egy másik zászló 1655. évszámmal, Eszterházy Miklósnak azon lobogója, mely pozsonyi házán lengett, s alatta a törökök ellen fölkelő nemesség gyülekezett, valamint Eszterházy Pál nádornak, veres kamukából készült verejtékes zászlója 1666-ik évi felirattal; ugyan annak egy másik arany kamuka szövésű zászlója 1683. évszámmal; s végre azon felette érdekes és történelmileg nevezetes, ezüstből készült zászló-csúcs, mely Ibrahim boszniai pasa zászlójának csúcsát díszíté, s azt Újvár ostromakor 1623-ban Szent-András napján zsákmányolta Eszterházy Miklós. Érdekes felirata a következő »*Gróf Eszterhasi Miklós ujdári Generálisságban Meli Törököt Betlen Fejedelem Hozott Volt ki második Ferdinand Római Császár Es Az Kevesztienesség Ellen Igen Erős És Kemeny Hitlevele Es Fogadása Ellen Ibrahim Bosznai Bassa Zászlóian való Vért Meliet Éginehani Töb szép Zászlokkal Es közel Negi Ezer Keresztien Raboknak El Szabadításával Niertek El Tüle Uycarnal 1623. Szent-András Napian.*«

Figyelemre méltó azon két szarvasagancsból készült és karczolatokkal gazdagon díszített két löpor szaru, melylyek egyikén Kulcsár István neve mint készítője van bemélyesztve az 1686-ik évszámmal, a másikon pedig két helyen is a Zolnay címer s alatta Zolnay Sándor neve, mind a kettő a m. n. muzeum régiségtárából kiállítva.

A sok ragyogó, ékköves, aranytól csillogó puskák, kardok, török, pisztolyok, buzogányok, bár ha teljesen áthelyezték a szemlélőt a XVII-ik század harcziás légkörébe, mégis a kiállítás legigénytelenebb darabja volt az, mely a török hódoltság börszalmainak történetét a legelénkebben tárta fel előttünk. Ez azon egyszerű négy oldalú rovásbot mely Eszterházy Miklós, a híres nádor lelki és szellemi nagyságáról ékesebben beszél, mint fényes pályájának bármelyik kimagasló mozzanata. Ezen igénytelen fadarabra lettek ugyan is felróva azon férfi, asszony, leány, és gyer-

mek rabok száma, kiket négyezeren felől a törökök kezeiből felszabadított, midőn Érsek Ujvárnál a törököket megverte; a hol ugyan csak a templomban megtalálták azon két ágú fonott bőrből készült korbácsot is, melylyel a tehetetlen keresztény rabokat véresre, gyakran halálra verték; s a melyet Eszterházy Pál herczeg fraknói híres tárából küldött a kiállításra, az előbb említett rovásbottal együtt.

Tanulmányaink további részletes közlésével nagyon is túl mennénk azon korlátokon, melyeket ezen becses szakfolyóirat szűkkerete elénkbe szabott s e helyütt a történeti emléktárgyak és ereklyék közül, melyek a kiállítás történelmi értékét emelték, még csak Kemény János erdélyi fejedelem szép műveretű, zománzos és drága kövekkel kirakott nyergét, Sobieszky János lengyel király, és I. Lipót császár-király olvasóját említjük, melyet az előbbeni, 1683-ban Bécs felszabadításáért, ez utóbbi pedig 1686-ban Buda visszavívása indokából kapott XI. Incze pápától, s melyek szintén a fraknói kincstárból kerültek a kiállítás termeibe.

A történelmi kiállításnak imént vázolt része, úgy egészben mint részleteiben, hatását nem téveszthette el, mert az a tanulmányozásnak bő anyagot nyújtott, a történelmi érzék fejlesztését elősegélé, számos emlék tárgyaival és történelmi ereklyéivel, s az ősök iránti kegyelet felélesztésének rugóit, a kiállítás megannyi tárgyában föltalálhattuk. S mégis sajnós, tapasztalatunk kénytelen reá mutatni a hiú törekvésre, mely teljesen meddő maradt, midőn a szaktudósok, kutatók, történetírók nagy számban keresték fel, tanulmányozták a kiállítás termeit: a fővárosi tanintézetek, a tanuló ifjuság, a nyilvános, és magán- iskolák — egy-kettő kivételével — nem találtak vonzerőt a kiállítás meglátogatására, sem az okulás, sem a tudás szerzése szempontjából, sem a kíváncsiság kielégítése céljából, mely mint első kísérlet, az újdonság vonzerejével is birhatott volna.

Az egyik cél, melyet a kiállításnak elérnie, vagy legalább megközelítenie kell vala, a most ecsetelt csoportoknak részletesen ismertetett hadfelszerelési, fegyverkezési és a történelmi érdekű emléktárgyak, ereklyék összegyűjtése által eszközöltetett, s hogy az feladatát csakugyan megoldatta, mutatja azon 705 darab tárgy, mely az említett csoportból bemutatva lett, s a melynek közönséges hadfelszerelési fegyverzeti részét a gráci tartományi rendek fegyvergyűjteménye és a bécsi cs. kir. Arsenál, a diszfegyverek, az emlékszerű tárgyak, s a történelmi nevekhez és eseményekhez kötött egyéb ereklyéket pedig a herczeg Eszterházy és a m. n. muzeum régiségtára szolgáltatták legnagyobb részben, míg a Dezsőffy Pál gyűjteményéből a legszebb és legtipikusabb XVII-ik századbeli török fegyverek kerültek ki.

Nem engedheté meg a kiállítás természete, mely egy egész századnak eseményekben gazdag történetét ölelte fel, hogy annak céljai szűk korlátok közé szoríttassanak, nem már csak azért sem, mert Buda visszavívásának kegyeletes megünneplése kétszáz év után a kiállítás eszméjében inzolválta azt is, hogy ne csak a dicső fegyvertény holt eszközeit ismerje meg a nagy közönség, de oda állítva, érzékileg lássa magát a hősi ténnyt, lássa mindazokat, a kik közvetlen vagy közvetve részt vettek a nagy tusában, véreztek, elhullottak a halálos csapások alatt, s martyr-koszorúval fejükön, babérral homlokuk körül felszabadíták a haza fővárosát, az országot, a török uralom másfél százados rabigája alól. Ez volt a történelmi kiállítás másik feladata, melynek sikeres megoldása sokkal kevesebb akadályokba ütközött, mint az előbbeni cél megvalósítása; mert habár a kiállítás eme része sem volt egészben felmutatható úgy, a mint azt lehetett volt tenni, mert abban sem az országos képtár, daczára számos metszeteinek, sem a történelmi arcképcsarnok egyetlen festményeivel sem vett részt, ez mégis a maga nemében teljesnek volt mondható, akár az ostrom csata jeleneteinek százféleségét, akár az abban szereplők egyéniségeinek arcképes bemutatását vesszük tekintetbe; de annyiban, a mennyiben a történelmi kiállítás nem szorítkozhatott egyes egyedül csak azt tüntetni fel, a mi Buda visszavívására vonatkozott, s felülte megállapított keretében mindazt, a mi a török hódoltság második századában, a nevezetesebb történelmi tények mozzanataira és azok szereplőire vonatkozott: hézagossnak mutatkozott az is, de ha már egy országos és nyilvános intézet, mint a történelmi arcképcsarnok és az országos képtár, figyelmen kívül hagyták a részvételre való felszólításokat, kevésbbé lehet felróni főurainknak, kik lovagtermeiket habár csak néhány hétre is, de nem szívesen fosztották meg őseik arcképeitől, hogy azokat a nagy közönség, a látogatók tömege is megnézhesse.

A festmények és metszetek csoportja volt tehát hivatva az ostrom eseményeit, az abban résztvett vitéz szereplőket, s a XVII. század második felében élt történetileg híres egyéneket feltüntetni. Tanulmányunkat e szempontból kétszeres érdeklődés vezette, az igen gazdag anyagnak sokoldalúsága, mely úgy az ostromjeleneteknek különböző felfogásból eredett visszaadásában, valamint a nemzeti jelmezek tipikus jelenségében nyilvánult a festmények és metszetekben, míg másrészt az arcképek történelmi nevezetességű egyénei kötötték le figyelmünket, s melyek így együtt kiállítva, együtt látva, a kiállításnak sajátképeni történelmi színezetét adták meg.

Nem volt ugyan nagy az olajfestésű arcképek száma, mely mindössze is negyvenötre rúgott s művészeti szempontból alig volt

egy kettő számba vehető, a mit különben épen azon korszak hanyatlása eléggé megmagyaráz; de történeti érdekességénél fogva, a XVII-ik század szereplő egyéneinek sok olyan arczképével ismerkedtünk meg, melyek egyáltalán addig nem ismertettek, létezésüket sem tudtuk; s annál kívánatosabb volt azoknak bemutatása, mert személyeikhez a történelmi nevezetességen fölül, majd a legendaszerű hősiesség, a rendkívüliség, majd a kíváncsiság, a hiúság, a regényesség zománcza tapadt; s a közönség, mely a történeti leírásokból, regényekből, hagyományokból, vagy családi ereklyék után ismerte csak a nevét viselő egyént, meglepődéssel nézte, időzött az arczkép előtt, melynek egykoron élt eredetijéről, talán egészen más, vagy épen ellenkező fogalmakat alkotott magának, s a kiállításon érdeklődését kielégítve, kíváncsiságát teljesülve látta.

Részünkről első sorban kell említenünk azon hőst, ki a török hódoltságnak utolsó szakában igen tevékeny szerepet játszott, s Tökölyi Imre fejedelem mondása szerint, a nagyvezér szemfényre s Buda ostroma alkalmával 1686. Budavára alparancsnoka volt, a magyarok által csak »Csonka bég« néven ismert török vitéz. Életének tragoediája eléggé ismeretes, a mi fölment annak leírásától. A németek által Zuckenbergnagy Zungenbergnév alatt ismert arczkép Bécs-Ujhely városából került a kiállításba; s ez idáig a közönség előtt ismeretlen volt; Thaly Kálmán figyelemzetetésére kéretett be a városi hatóságtól, mely azt teljes készséggel átengedte.

Hogy mily érdeklődéssel vette azt a közönség, ezt bizonyítja a szakavatott történetírók folytonos tanulmányozása, mely az arczkép azonosságát kritikai bonczkés alá fogta, s kételyét fejezte a felett, hogy az »Csonka bég« arczképe volna, és feltűnő hasonlóságot talált első Rákóczy György ismert arczképei és a Csonka bégnek tulajdonított között. Mi azonban, daczára a fölmerült kételyeknek, azt határozottan Csonka bég arczképének tartjuk. Erre utal azon körülmény, hogy a budai ostrom alkalmával történt elfogatása után, kikeresztelkedvén Lipót császár neki magyar nemességet adott, s mint egy lovas dandár kapitánya Bécs-Ujhelyen telepedett meg; az arczkép maga is Bécs-Ujhely város tulajdona; első Rákóczy György arczképéhez bár felette hasonlít, de Rákóczy György sehol magyar huszár tábornoki ruhában előállítva nincsen, s végre az alak állása leginkább jellemzi Csonka béget, minthogy bal keze csonka volta miatt a háta mögé van rejtve, a mi különben sem a kép aethetikájának, sem a festői fölfogásnak meg nem felelne. — Ott láttuk Apaffy Mihály erdélyi fejedelem életnagyságú arczképét, ki 1686-ban a keresztény hadseregek operatiójának kénytelen-kelletlen gátolója volt;

a hősiesség, a katonai bátorság ifjú képviselője: Batthyányi Ádám életnagyságú arcképe felidézte bennünk a bámulatot, a ki 21 éves korában már a törökök félelme volt, s 1683-tól fogva a törökök elleni összes hadjáratokban dicsőségesen vett részt. Az érzelmek különös chaoszával tekintettünk azon sajátos természetű vitéz arcképére, a kiről a történeti feljegyzések és a családi hagyományok bizonyítják, hogy soha öröme és fájdalma nem nyilvánult, őt sem nevetni, sem sírni soha sem látták Dezsőffy István ez, a ki 19 éves korában szónélkül kötötte fel kardját, s a Budavár falait meghágók elsője között volt, Zentánál 1697-ben mint lovas osztály dandárnok Pálffyval együtt kezdé meg a csatát, s a kinek elszánt bátorsága jelét azon harmincz darab fegyverben szemléltük a kiállításon, melyeket a törökökkel vívott harczaiban zsákmányolt legyőzött ellenfelétől.

Nem kevesebb érdeklődéssel néztük az 1652-ik évi augusztus 26-án a vezekényi csatában elesett négy Eszterházy közül a 26 éves Lászlónak arcképét, kinek ifjú életét egy buzogány csapás és egy muskéta-golyó oltotta ki. Ott diszelgett Eszterházy Pál nádornak életnagyságú arcképe, ki 1663-ban Zrínyi Miklóssal együtt harcolt a törökök ellen, s a ki halhatatlan érdemei koronájául, 1686-ik évben Buda ostromához huszezer főnyi sereget gyűjtött.

Kétszeres érdeklődés tárgya volt a rab költő és híres vitéz, Fülek vára egykori hős védőjének: Koháry Istvánnak arcképe, kit 1685-ben alig hogy kiszabadított Tökölyi Imre fogságából, már 1686-ban ott találjuk az ostromlóeregek élén Buda várfalain. Egyik legjobb művészi kivitelű festmény, a történelmileg is igen nevezetes Tökölyi Imre gróf Erdély választott fejedelmének mellképét tüntette fel.

Többféle változatban szemléltük, s az újra meg újra fellobbanó háláérzettel adóztunk azon arckép előtt, mely XI. Incze pápát ábrázolá, kinek nagymérvű pénzáldozata tette lehetségessé Buda ostromának megkezdését, és visszaviyását. Meltányoló elismeréssel köté le figyelmünket Keresztély Agostonnak, a későbbi győri püspöknek, majd esztergomi primásnak térképe, ki húsz éves korában, mint tiszt a szász segédcapatoknál Budavár ostrománál részt vett.

A tisztelet és kegyelet érzetével tanulmányozzuk Eszterházy György esztergomi kanonok és szemendriai címzetes püspök arcképét, ki eszünkbe juttatá a régen letűnt századok magyar főpapjait, a kik szájukon az isten ígétével, jobb kezükben a karddal, baljukban a keresztel buzdították a harcvágyó vitézeket a haza védelmére; s a ki szintén ily magasztos hivatásának betöltése közben 1663. augusztus 9-én a párkányi csatában veszett el. Ott

láttuk Mösche Lukácsot, az idegen származású szerény piarista papot, ki rendi hivatásában a kegyeslelkületet nagy tudományal párosította, a ki mint nagy matematikus, s a vár erődítmények alapos tudósa, s Pálffy János Károly gróf altábornoknak gyóntatója, 1686-ban az ostrom alkalmával Buda várfalai alatt volt; s a hadi építészetben való jártasságának azzal vívta ki legnagyobb elismerését, hogy az ostromlók tábora, tanácsa szerint, az ő tervei szerint helyzetetett el.

Az idegenek közül, kik pedig annyian, oly sok országból vettek dicsőséges részt Buda ostrománál, sajnosan csak egynéhánynak volt olajfestésű arcképe kiállítva; a főhadvezérek és segéderegek vezérei közül: lotharingiai V. Károly, Miksa Emanuel bajorválasztó fejedelem, Lajos Vilmos badeni örgróf és III. János György szász választó fejedelemnek lovas alakjai; a spanyol önkénytes harcosok egyik kiváló vitéze, Don Zunyga Sanchó de Monsay, Casunadai marquis spanyol grand, és egy ismeretlen svéd lovagnak művészi kivitelű arcképe, ki Budavár falainál harczolt a törökök ellen.

Az olajfestésű női arcképek történeti nemzetességük mellett az alkori magyar főúri viselet tanulmányozásának valóságos kincsbányáját tüntették fel, s míg az egyes alakok regényszerűsége a magyar amazónok híressé vált nevei vonzották a látogatók tömegét, a híres murányi Vénus, Széchy Mária, Zrinyi Ilona arcképei elé, az alatt a gyönyörű szebbnél szebb, változataiban oly sokféle magyar costume képeinél Balassa Emerenciának, Lánzséri Császár Orsolyának, Eszterházy Anna Juliának, Ocskai Magdolnának, Tökölyi Évának, Tökölyi Máriának, csoportosultak a festők, rajzolók, s a ruházat, az ékszerek, a hajviselet motívumai nyújtottak hálás anyagot a tanulmányozónak.

Egy, valószínűleg nagyobb arckép-gyűjtemény maradékául tekintendő azon 20 darab olajfestmény, melyet Turcsányi Odön engedett át a kiállításra, s daczára annak, hogy sem a festményeken jelezve nem voltak az arcképek nevei, sem a beküldő nem tudott tájékoztatni arról, hogy kinek az arcképei, ezen sorozat mégis határozott történeti értékkel bírt, mert azok a XVII. századból eredő festmények, az arckifejezésekben az egyéniség jellegét tüntették fel, s három-négynek hasonmását Wiedemann Centuriáiban fel is találtuk, s constatálni lehetett, hogy a Wiedemann által kiadott Centuriák ezen eredeti olajfestmények után készülhettek. S azon körülmény, hogy ezen képek Rákóczynek hajmóczi várából származnak s azokat Bercsényi gróf készítette, mindinkább arra vall, hogy a XVII. század második felében élt történeti szereplésű egyének arcképei. A meghatározásra azonban semminemű támpont nem szolgálván, s mert azok máskülön-

ben is a magyar jelmez szempontjából sok érdekes mozzanatot nyújtottak: tanulmányozás céljából, mint kosztümképek állítottak ki.

A kiállítás azon osztálya, mely a metszeteket és kézrajzokat ölelte fel, minthogy az szorosán és csakis Buda visszavételére és Budavára látóképeire vonatkozott, valamennyi sorozat között a legteljesebbnek mondható; s nemcsak számra nézve tekintélyes vala, de a rézmetszés valóban művészi becsü darabjait szemlélhettük ott, melyek majdnem mindegyikének történelmi jelentőségét, magán viselé a tárgy ábrázolása.

A metszetek és kéziratok csoportja három irányban oszlván el, az elsőben az arczképek, a másodikban a táj-, lát- és csata képek tervrajzok, s a harmadikban a polgári és katonai jelmez képek, érdekes anyaga nyújtott bő alkalmat a tanulmányozásra, s alig találunk Budavára ostromának eseményéből nagyobb jelentőségű névre a külföldi segédseregek vitézei között, kinek arczképe kiállítva nem lett volna, mivel hogy a külföldi államok culturviszonyai a béke áldásai között művészetét is fejleszthetvén, gondoskodhatott jelesei arczképeinek megörökítéséről is; míg itt bent a hazában, a másfélszázad óta dúló harczok viharai nem csak a társadalmi, a művészi fejlődést gátolák, de a már meglevőt is nyomtalanul pusztíták; s a magyar nemzetnek, kardja folytonos köszörülésén kívül, alig maradt egyébre ideje, s legkevésbbé, arra hogy jelesei arczképének művészeti megörökítésére gondoljon; s innen van az, hogy a magyar vitézek közül a budai ostromra vonatkozólag, alig husz egyének láhattuk arczképét, míg a német birodalmi, osztrák, angol, spanyol, olasz nemzetiségű hősök köréből a két százat megközelítő arczkép volt kiállítva.

MAJLÁTH BÉLA.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Bosznia és Hercegovina. Utí rajzok és tanulmányok, írta Asbóth János. Képekkel, rajzokkal, táblázatokkal stb. I. és II-ik kötet. Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, Budapest 1887. m. 4-to több mint 500 lap.

A nyomdát, annak izlését, felszerelését, egész executiváját dicsérő szép kiállítású könyvet kaptam a napokban, melynek czímét rövid észrevételeim eleibe írván, a szerkesztő úr engedelméből van szerencsém arról a következőket elmondani.

A munkát Asbóth János írta, a ki a magyar irodalomnak szigoru fegyelem közt felnevelt munkása. Alig van írónk, kit fiatal korában a kritika és az ujságcikkek annyit castigáltak volna, mint Asbóthot; de meg is látszik rajta, mert ma már tartalmasan dolgozik, művei tetszetős formában s szépen írva állnak előttünk. Ezt bizonyítja főként e jelen műve, melyben az annyiszor szidalmazott Boszniát és Hercegovinát ismerteti a magyar olvasó közönséggel. E munka meglepő sikerrel teljesíti feladatát, mely abban áll, hogy ez annyiszor elátkozott két tartományt megkedveltesse s népeit megszerettesse a magyar közönséggel.

Olvassa el e művet a legkorlátoltabb elméjű chauvinista, gondolkozzék a viszonyokról, hogy valjon ki kezében lenne reánk nézve jobb helyt e két tartomány, mint épen közös kormányunk tapintatos igazgatása alatt s mindjárt más észszel ítéli s végre is teljesen helyben hagyja gróf Andrássy czélszerű politikáját.

Asbóth műve tervezetét szerencsésen alkotta meg, mert alapul vette a miniszter Kállay Béni körutjait, melyekben, mint a miniszter kíséretje, ő maga is résztvett s az ily alkalmakkor látottakból kiindulva írja le a vidékek, tájképek, tanyák, faluk, városok külsejét, ismerteti az életmódot, szokásokat s beszéli el az országrészek történetét a legrégebb időktől kezdve napjainkig. Ezért van művében az a megkapó közvetlenség, melynek egy olvasó se állhat ellent; míg másfelől mint sokat utazó s gyakorlott író biztos kézzel állítja előnkbe mindannyiszor a legérdekesebb mozzanatokat.

Meg kell vallanunk, hogy író minden új szakaszban — hogy

ne mondjam minden lapon — eleddig ismeretlen történeteket, viszonyokat tár fel előttünk; s aztán végre az egész mű tisztán átlátszó rendszerben mozog s olvasójával mondhatni észrevétlenül megtanultatja Bosznia multját és jelenét.

Az *első kötet* tartalma: I. Boszna-vasut. II. Szerajevo. III. Római emlékek. IV. Középkori emlékek. V. a Gyaurszkó polje Bogumil temetője. VI. Törökkori emlékek. VII. Egyházak, közoktatás. VIII. Birtokviszonyok. IX. A szerajevói világ. (Egyike a legérdekesebb leírásoknak.) X—XVI. különböző utazások az ország derekán át Mostárig, a tengerig.

A *második kötet* tartalma pedig a következő: XVII. fejezet. a Poszavina. XVIII. Tuzla. XIX. Zágorje. XX. A Morinje és a Gaczkó-polje. XXI. A koritói szikla-sivatag. XXII. Bilek és Trebinje. XXIII. A Krajna. XXIV. Banjaluka. XXV. Az Urbász mente. Bosnyák bányászat. XXVI. Jajcza. XXVII. Travnik. XXVIII. Fojnicza és a bosnyák czímer-könyv. XXIX. A bosnyákczímer kérdés. XXX. Irodalmi mozgalmak, népköltészet.

Csodálatos, hogy ez érdekes tartományok, melyek egykor a római birodalomhoz, s azután olasz és magyar befolyás alatt a nyugati míveltség területéhez tartoztak: a török hódoltság után mintha kiszakítottak volna Európából, ismeretlenekké lettek s elfelejtettek, mint Ázsiának bármely meszsze fekvő tartománya. Senki sem érdeklődött irántok, senki sem törődött érdekeikkel, hírokkal, nevével. Legfennebb ha évtizedenként egy-egy rablógylilkosság s vérengzés hírért hallottuk onnan.

És most, midőn saját birodalmaink érdekeihez tartozik ez országok jóléte; midőn népeik legalább is féltestvéreink; midőn a titokzatos rabló-tanyákról a tudatlanság, nyomor s a kétségbeejtő szőszegés, hitelenség, vérszomjas boszszu sötét burkolata letépve s a szegény, megtévedett elmaradott nép jobb irányba terelve, a jólét jobb jövője felé tekintve, remény és bizalommal áll előttünk s mintegy hálásan tekint felénk; midőn a szebb jövőre hivatott városok és községek, a felséges vidékek, falvak és tanyák lakói mind előttünk állanak, az ősvárak romjainál úgy mint az ujjgyártelepeken, — szóval most, midőn Asbóth könyve mint egy varázstükör hirtelen csak elénkbe állította az egész Boszniát, Herczegovinát s híven és mélyre hatólag megismertette velünk: meg kell vallanunk, hogy pillanatig bizonyos káprázat fogta el szemünk, hogy hát ime ez a gazdag, szép ország csakugyan Bosznia s ez az életrevaló, munkás, és a mellett költői lelkű nép csakugyan a bosnyák és herzegovcz nép-e?

Mi pedig a gazdag képek előtt zavart érzünk, még pedig a gazdagság zavarát; nem tudjuk, honnan vegyünk egy pár képet, hogy írónkat legalább néhány sorban olvasóinknak is bemutassuk.

De lássunk Jajcza történetéből egy részletet. Már 1464. tavaszán 30000 embernyi sereggel ismét Jajcza előtt áll II. Muhammed. De ostromai megtörnek a vár védőjének, Zápolya Imrénének erején és mire hírét vette volna, hogy ismét közeledik maga Mátyás, a szultán felhagyott az ostrommal, nehéz ágyúit is az Vrbászba dobva, hogy könnyebben menekülhessen.

Mátyás király még ez évben megkezdte a visszahódított országrészek szervezését, Zápolya Imrét a horvát-dalmát *bánt* nevezvén ki e tartományok *kormányzójává*. Később laki Thuz János rövid bánága után, Ujlaky Miklós a macsói bán alá rendelte Mátyás a bosnyák földet 1467. körül; 1472-ben bosnyák királyllyá nevezte ki az addig báni minőségben szolgáló gazdag főurat. A királyság főtámaszai, a viszonyok s az új szervezés következtében a jajczai- és szreberniki bánóságok lőnek; előbbi az Alföld s az utóbbi a régi sói bánóság területén, mely a Boszna és Drina folyók közt terül el s az ozorai bánággal együtt képezé a Vrbasz és Drina közt elterülő ugynevezett Ozora földet vagy ozorai tartományt.

A magyar fegyverek által Szerbiában is vívott győzelmek következtében a szultán Magyarországra küldé az oláh vajdát, hogy fegyverszünetet kínáljon, sőt békét kössön. Mátyás visszautasítva az ajánlatot, újabb nagykeresztes hadjáratra készült. A szultán 1473-ban megújította ajánlatát, sőt kész volt átengedni egész Boszniát, ha Magyarországon szabad átvonulást nyer Németországba. Mátyás, noha vizsálya Frigyes császárral megújult volt, ez ajánlatot is elutasította.

Ismét és ismét vezettek seregeket Jajcza ellen, Muhammed majd Bajazid. De a város lakosai és őrsége megmutatták, hogyan tudnak harcolni oly uralkodó alatt, mint Mátyás és rendületlenül tartották a várost, míg a magyar sergek falai alatt verték vissza az ostromlókat. Ujlaky Miklós halála után újabb király nem neveztetett ki. Fia csak »Dux Bosniae« nevezi magát egy 1492-ben kelt okiratban.

De magyar bánok kormányozzák tovább is Ozorát és az Alföldet. Jajczai bán 1490—1501-ig Beriszlay Ferencz; 1502-ben Batthyányi Boldizsár, 1505-ben Kanizsay György és Bebek János, 1507-ben Bartal vránai perjel, 1507-ben Zthresemley György, 1520—2526. Keglevics Péter.

A szultán tudta, hogy Magyarország szívébe és Németországba nem vezetheti seregeit, míg Boszniából magyar hadak fenyegetik visszavonulását. Mátyás halála után tehát gyorsan megújulnak a török vállalatok Jajcza ellen, melynek fontosságát minden oldalról felismerik, elannyira, hogy a pápa felhívja az özszes kereszttyén fejedelmeket, hogy e várat veszni ne hagyják. Még

Velence is pénzzel támogatta védelmét. 1500-ban csakugyan Jajczának vezetői seregét Bajazid szultán. Mátyás fia a hős Corvin János azonban, a ki a Drávántul fekvő részeket kormányozta, megverte a törököket a vár alatt úgy, hogy ezrével veszték a Vrbász vizébe. 1520-ban súlyos csapásokat mértek a szendrői és boszniai szandsákbégek a magyar Boszniára. *Zwornik* a Drina védvára, elesett a parancsnok Mathusnay Tamás hanyagságából, minthogy kellőleg élelmezve nem volt. Elesett *Tesány* is, Ozora kulcsa. De Jajczát nem engedte az öreg *Keglevics Péter* és a város védelme a magyar Bosznia utolsó fényes emléke.

Zwornik és *Tesány* bevétele után *Ferhát* pasa boszniai beglerbég 15,000 emberrel átlépte a Szávát, de Tomory Pál, Bánffy Jakab, Radó Ferencz, Kállay és Bárdy István kapitányok által teljesen megveretett és maga is oda veszett. Utódja *Uzref* pasa, hogy kiköszörülje a csorbát, Szinán epirusi pasával, valamint a nándor-fehérvári és szendrői pasákkal újra Jajcza ostromára indult.

Minthogy a törökök egy ideig hiába ostromolták a várat, úgy látszik, hogy meddő törekvésüket feladják. De *Keglevics Péter* megtudta, hogy ez csak csel, hogy a törökök megállapodtak az erdők védelme alatt vagy hegyszakadásokban rejtőznek s ottan éjjel-nappal ostrom-hágcsókat készítenek. *Keglevics* tehát még éberegben őrizte a falakat, csapatainak egy részét pedig kiküldte az erdőbe, hogy ott lesben álljanak, míg ágyuszó adandja a jelt, hogy ráüssenek az ellenségre. De még további cselhez is folyamodott. Unnep előestéje lévén, maga köré gyűjtötte a lányokat és aszszonyokat és felszólította őket, hogy menjenek ki a város elé, a kraljeva polje, király-mező nevű térségre énekelni, tánczolni, mint ahogyan bátor béke idején szoktak.

Az éj folytán a törökök előjöttek rejtekeikből ostrom-hágcsókkal. És a mint a városhoz közelednének, hallják a vig danát és a guzla hangját, majd meglátják a holdvilágban tánczoló fehérnépet: enynyi gondatlanságra maguk is gondatlanul szétoszlanak, eldobálják a létrákat, hogy nem a várat, hanem az aszszonyokat rohanják meg.

Ekkor dördül meg az ágyu, *Keglevics Péter* kirohan a várból, a lesbeállított csapat is ráüt a törökre, fegyvert fognak az aszszonyok, lányok is és lekaszabolják a törököt, mind egy szálíg. Így beszéli a jajczai monda.

Annyi bizonyos, hogy az első sereg kudarcot vallott és a pasa nemsokára újabb 20,000 emberrel volt kénytelen Jajcza alá vonulni. *Keglevics Péter* most is keményen állta az ostromot, míg 1525. június 11-én szabadító magyar sereg nem érkezett — *Frangepán Kristóf* 16,000 emberével. Az egyesült bosnyák-magyar

hadak győzelme véget vetett a másfélévi ostromnak; II. Lajos király pedig nagy kitüntetésekkel és címekkel ruházta fel Frangepánt, a ki egyik levélben így írja alá magát: »Christophorus Groff de Frangepanibus . . . Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae specialis tutor atque protector.«

Hanem ez is volt a magyar fegyverek utolsó győzelme Boszniaiban, — így kiált fel Asbóth; mi pedig utánna gondoljunk: kivéve a legújabb hódítás dicső hadjáratait, melyekből az oroszlanrész jeles magyar gyalogságunkat illeti.

De lássunk a népdalok közül is két kis költeményt, az egyik *harczias ének* s Plevnáról szól; a másik *szerelmi dal*.

I.

Zavar támadt Plevnában,
Benyomúl az ellenség!
Ozman pasa mi lesz velünk?
— Az Izlamért haj elesünk
Haj, haj elesünk.
Plevna telik muszkával,
Alláh legyen irgalmas!
Ghazi Ozmán hová leszünk?
Az Izlamért mind elveszünk!
Hidat vertek a Dunán át,
Drótot húztak Istánbulig,
Az Istenért mi lesz velünk?
Haj, haj mind meghalunk,
A nemzetért mind elesünk!
Fekete füst száll Plevnából,
Sír a füstben fehér bárány,
Mi lesz velünk az Istenért?
Vértanúk az Izlamért!
Ássák a sirt nagy Plevnában,
Vértanúknak sírjait,
Ghazi Ozmán mi lesz velünk az
Istenért?
Haj, haj meghalunk a hazáért!

Félesztendőt megállottunk.

Bukik Plevna dicső várunk — — —
Sötét az ég, borúl a hold — — —
Plevna nincs, Plevna volt. — — —

II.

Az erdélyi bánné.

Az erdélyi bánnak neje
Fenyőt ültet, így szól hozzá:
»Nőjj az égbe, nőjj fel fenyő,
Bocsásd le a hoszszú ágad,
Jussak fel a csücsodra fel,
Lássam Budim¹⁾ fehér várát,
Lássam benne ifjú Jovót.«
Erdélynek a bánja hallja
Az asszonynak titkos szavát:
»Isten verjen hűtlen asszony,
Budim jobb-e tán mint Erdély,
Jobb-e Jovó mint a bánod?«
Viszsa szól a bánnak neje:
»Erdélyednél nem jobb Budim,
Náladnál nem jobb a Jovó,
Ámde első szerelmem ő!
Első kedves virág-serleg,
A második boros pohár,
A harmadik méreg kehely.«

Vasuton indulunk be az országba s útközben a kiket látunk, jól megtermett férfiak, érdekes asszonyok, leányok, feltűnő tájképek, helységek csinos rajzokban állnak előttünk a lapokon az egész két kötetten át, mely körülmény nagyban növeli a munka érdekes-

¹⁾ Budavára.

ségét. A római kornak ismertetése után következnek az ősbosnyákok, a keresztyénség, a bogumilek sajtósági puritán-protestans felekezete, minden ponton mutatkozó emlékeivel s örök időkre való sirköveivel és csodálatos történetével, mely csaknem a jelenkorig megtartotta befolyását s egyszersmind legfőbb oka volt, hogy a török megfészkelte s különösen hogy oly sokáig tartotta magát Boszniában. Uralkodó eszmék némi nemzeti öntudatosság s a keresztyén-bogumil korban úgy mint a mahomedán korszakban bizonyos vad fanatizmus. Legnemesebb érzéseik szerelem, barátság, hazaszeretet oly szenvedélyesek, hogy igen hamar torzulnak vad fanatizmusná, habár gyöngéd óráikban szelidebb tündéreknek a népköltészetnek is gyakran áldoznak. Alig hisszük, mikor olvassuk, pedig bebizonyítva látjuk író által, hogy e bogumilek a róm. kath. vallás pártolása miatt nem szerették a magyar királyokat. Dicsőség legyen régi szent királyainknak, ha ennél nagyobb bűnök nem volt s nagyobb ügyetlenséget nem követtek el! De az kimutatható, hogy régi királyaink s régi kormányaink is nagy súlyt fektettek e tartományok birtoklására, s Árpád-kori királyainktól kezdve Mátyás királyig mindenik királyunk feladatának, sőt szigorú kötelességének tartotta e tartományokat birtokba venni s megtartani.

Régi várai, városai, templomai, zárdái, hídjai s más építészeti maradványai már csak alig képesek a multat összekötni a jelennel s ha hozzávesszük történetét, irodalmát, költészetét, akkor is marad elég homályos rész e mystikus tartományok ismeretében.

Asbóth kedvteléssel, mondhatni szeretettel adja elő tanulmányait, de akár a sajtósági gentryt, akár az iparos osztályt, akár a tarka népet fesse, mindenütt öntudatosan, nyugodtan jár el, ügyesen, érdekesen ír, csak a mű vége felé van a stylus élénkségének némi hanyatlása.¹⁾

Ha felemlíték néhány sajtóhibát, s ugyanannyi tollhibát, hogy például (II. k. 212. lap) Dositheus Obradovics 1729—1881-ig, 152 évig élt; — hogy továbbá 219 (II. k.) lapon *jegyekkel* helyett *ezekkel* van szedve s hogy végre II. k. 142. lapon a mohácsi csata 1526. augusztus 6-ikára van téve s még egy pár apróság, — elmondottam kifogásaimat, melyek a nagyban derék és szép munkában elenyésző csekélységek. Nem mellőzhetem el a tanúságos értekezést, mely Bosznia czímeréről szól s melyben teljesen igazat adunk szerzőnek, midőn Bosznia ősbosnyákok czímeréül a koronát állapítja meg (de hogy azt miért nevezi lilimosnak, az nincs bizonyítva sem

¹⁾ Mig az egész első kötetben alig fordul elő a »folytán« szónak kétszer vagy háromszor helytelen alkalmazása, addig a második kötetben egy lapon (201) egymásután háromszor botránkoztat e barbarizmus a különben szépen írt munkában.

okirattal, sem rajzzal) s egész kiterjedésében pártoljuk szerző amaz indítványát, hogy a koronából és a néhai báró Nyáry Albert által ajánlott czímer-alakból (arany mezőben felhők közül kinyuló kardot tartó színes kar) a jelen igazgatás egy új állandó czímert construáltasson az occupált tartományok számára. Meg kell még jegyezni, hogy a könyvben előforduló rajzok nagy része oly szép, hogy Doré Gusztávnak is becsületére válnának, (csak egy párt jelzők pl. a Lukács templom a II. k. 148-ik lapján; a csonka torony a 141. lapon; a Csengics-Kula a 29. lapon; a visegrádi hid I. k. 135. lapon; Bosnyák forgalom I. k. 166. lapon stb.) minek persze az a következése, hogy a tanulmányok sok része egyszermind szemlélet tárgyát is képezvén, az olvasást amint egyfelől tanulságosabbá, másfelől vonzóbbá és kellemesebbé is teszik.

Szóval a könyvnek a legszélesebb körben való elterjedését óhajtuk s minden magyar politikustól megkivánjuk, hogy olvassa sőt tanulmányozza, mert az itt előadottak tudása nélkül nincs joga beleszólani a bosnyák politikába. A mi minket illet, minket e munka megerősített ama régi meggyőződésünkben, hogy a *két tartomány elfoglalása nagyon helyes volt; megtanultuk továbbá, hogy a személy (Kállay B. közös pénzügyministerben) az ország kormányzására igen jól van megválasztva*. Megismertük az ország multját, jelenét; meg sajtáságos népeit, fekvését, természeti kiváló sajtáságait s ezek alapján készséggel kell azokhoz csatlakoznunk, kik elismerik és hirdetik, hogy Asbóth János e fontos tartományokhoz s az azokkal összefüggő nevezetes kérdésekhez s feladatokhoz méltó könyvet bocsátott a magyar olvasó közönség elibe.

DEÁK FARKAS.

Montecuccoli und die Legende von St. Gotthard (1664.) von Wilhelm Nottbohm (Wissenschaftliche Beilage zum Programm des Friedrich-Werder'schen Gymnasiums zu Berlin.) Gaertner's Verlag, Berlin 1887.

A szerző elismerésre méltó szorgalommal és körültekintéssel állította egybe a szent-gothárdi ütközetre vonatkozó hitelt érdemlő kútfőket. Egybeállította mindazok vallomását, kik ez ütközetről mint szemtanúk nyilatkoztak reánk maradt levelekben, jelentésekben vagy emlékiratokban, hogy e vallomások alapján kritikai úton megállapíthassa a nevezett csata tényleges lefolyását.

A tárgy érdekessége tagadhatatlan. És annál érdekesebb, mert Montecuccoli »fényes győzelme« és az azt követő vasvári béke közti látszólagos ellentmondásnak megmagyarázása sok mindenféle conjecturákra kényszerítette a historikusokat, még pedig nemcsak a magyarokat, kik többnyire Zrinyi Miklós felfogását követve, csak a magyar nemzeten szándékosan elkövetett sérelmet

láttak a vasvári békében, de a németeket is, a mi szintén érthető. A vasvári béke által ugyanis Érsekújvárig terjedt a török határ, onnan pedig már csak 20 mértföldnyire fekszik Bécsnek kapuja; természetes, hogy fényes hadi tett után nagyobb sikert biztosító békére számíthattak az örökös tartományok is, meg a német birodalom.

Német, olasz, francia, egy török és egy magyar — mindössze tizeunégy — szemtanu vallomásaiból veszi a szerző figyelembe és szembesít egymással, hogy részletesen megállapíthassa: mennyiből állott mindkét részről a harczerő, mikép voltak a hadak felállítva július 31-én és augusztus 1-ére virradóra, mit határozott a haditanács és elvégre mint folyt le az ütközet.¹⁾ Vizsgálódásainak végére érve, a következő eredményre jut:

A szentgothárdi ütközet hagyományszerű előadása meg nem állhat. I. Leopoldnak Montecuccolihoz intézett válaszából kitűnő igyekezet, hogy az összes kereszténységnek a császári fegyvereknek a mozlim csapatok felett való rendkívül dicsőséges győzelmét jelentsék, ez az igyekezet, úgy mond Nottebohm, az osztrák egykorú írókat arra bírta, hogy a császári csapatoknak és a cs. vezérnek érdemeit mértéktelenül túlozzák. Így alakult a szentgothárdi győzelemről az a *mythos*, melyért a felelősség főképen Montecuccolit illeti, mint a ki úgy a közvetlenül tőle eredő, mint az általa inspirált vagy hallgatással eltúrt iratok szerint csudálatra méltó dolgokat művelt. Ha hitelt adhatunk a szerzőnek, akkor az ütközetnek egyszerű és a szövetkezett hadakra nézve nem épen dicsőséges lefolyása a következő volt. »A keresztyén hadak szeme láttára a nagyvezér csapatainak egy része aug. 1-én átkelt a Rábán, míg Achmed, a nagyvezér, seregének nagy zömével tétlenül nézte e mozdulatot. A szövetkezett keresztyén hadak több órán át hiába igyekeztek a 10,000-nyi törököt a Rába déli partjára visszaverni; csak délután, mikor a török csapatoknak le kellett mondaniok azon reményről, hogy segílyt kaphatnak a nagyvezér táborából, hagyták el minden ellentállás nélkül az éjszakai parton elfoglalt állásukat. Vezérük által gyalázatosan cserben hagyatva, a kiáradt Rába habjaiban lelték rendetlen visszavonulásukkor halálukat. Ily csekély tényekből, folytatja szerzőnk, bajos volt szingazdag pompás harczy jeleneteket festeni: fokozni kellett tehát a helyzet veszélyeit és a nagyvezérnek stratégiai cselszövényeket kellett imputálni, hogy ezek meghiusítása annál nagyobb érdeme lehessen a hősiek ezredei élén álló Montecuccoli lángelméjének és gyors elhatározásának, különösen azért is, mivel a birodalmi német és francia (elzászi)

¹⁾ A szent-gothárdi ütközetre vonatkozó magyar nyelvű forrásokat szerző, sajnos, nem ismeri.

segédcapatok — szerintük — úgy sem sokat értek. Tényleg azonban a vereség el nem vala hárítható, ha Achmed a sereg zömével megjelenik. Még akkor is kudarczot vallottak volna a szövetséges hadak, ha Achmed első sikerével beérte volna és a kerületi ezredek lemészárlása után visszarendelte volna janicsárait. Az a szerencsétlenség tehát, melynek a törökök visszavonulásukkor áldozatul estek, még nem minősíti az ütközetet a császári sereg győzelmévé« stb.

A szerzőnek érvelésében van, okvetlen van némi igazság: a szentgothárdi ütközet (miféle különben már rég tudunk) nem volt rendkívül fényes hadi tett. Ámde még sem volt megvetendő siker, és épenséggel nem tudjuk belátni, hogy miért nem minősíthetnők ez ütközetet győzelemnek. Tulajdonítsunk bár több vagy kevesebb vitézséget a keresztény csapatoknak, az az egy körülmény bizonyos, hogy Szent Gothárdnál a török roppant veszteséget szenvedett. Ha nem is pusztult el 16,000 török, a mint azt Montecuccoli állította; de feltehetjük, hogy elveszett 10,000. Ennyire becsüli a törökök veszteségét Baló László az Apafi fejedelemhez tett jelentésében,¹⁾ és maga a török Resid is. Hassan aga relatiója alapján 5—10,000-re teszi az áldozatok számát a *Dzsevahir Ettevarich*, vagyis a Történelem Ékkövei cz. művének azon részében, melyet Nottebohm eredetiben és fordításban is közöl tanulmánya becsének nem csekély fokozására.

Tízezer főnyi veszteség pedig a XVII. században igen nagy veszteség. Elismerjük, hogy ez áldozatok nagyobb része nem is a csatamezőn, hanem a folyóban lelte halálát, de szerzőnek is el kell ismerni, hogy a sok török nem fúladt volna a Rábába, ha bele nem kergetik, ha bele nem fúlasztják őket. Ha az ellenség ily nagy vesztesége nem is volt *fényes hadi tett*, a keresztény sereg nézve mégis igen nagy előny és érdemet meg győzelmet jelent. *Legendának* nézetünk szerint éppen nem kell csúfolni e sikert.

Volna még egy észrevételünk, és ez azon vádra vonatkozik, melylyel szerző Montecuccoli személyét illeti. Mi sem tartozunk Montecuccoli bámulói közé, ámde a mi a szentgothárdi ütközetet illeti, az elfogulatlan ember egyet nem feledhet. Elvégre mégis csak 16—17,000 ember állott keresztény zászlók alatt 45—50,000 törökkel szemben.²⁾ Mint láttuk, Nottebohm úr is azt állítja, hogy a vereség elháríthatlan lett volna, ha Achmed a serege zömével megtámadt csapatainak segítségére jó. Montecuccolit tehát e veszély méltán aggaszthatta. Midőn Achmed serege — Montecuccolinak várakozása ellenére — meg nem mozdult és a Rábán túli

¹⁾ Bethlen Miklósnál, Hist. rer. Trans. I. kötet.

²⁾ Ld a 10. lapon szerzőnek Rycant és Reninger adatain alapuló számítását.

csapatait magukra hagyta, méltán félhetett valami stratégiai csel-fogástól a törökök részéről. Neki nem kellett, a mint szerző állítja, a cselvetést *utólag* a nagyvezírnek *imputálnia*; a cselvetéstől tényleg félt és félt volna mindenki; és hogy a különben mindig óvatos Montecuccoli kellő időben mégis átlátta a helyzetet és — akár mások rábeszélésére, akár a nélkül — jól fel tudta használni ama kínálkozó alkalmat, hogy 10,000 emberétől Achmedet megfossza, ebben talán mégis csak rejlik reális érdem, és ezért legalább ez esetben, legkevésbé sem indokolt ama gúnyos hang, melyen szerző Montecuccoli »fővezéri lángelméjéről és gyors elhatározási képességéről« itél.

L. B.

Der polnisch-ungarische Streit um Galizien und Lodomerien. Von Johann Motijów. Lemberg, 1886. 8-adr. 50 lap.

A Rurikok fölmérhetetlen örökéből kiválik a XI. század vége felé a Kárpátok északi ereszkedőtől elnyúló földterület, mely független államtestté alakulván, idő folytán a régi Kiew hírét is elhomályosította. Ez új államképződés magvát három kisebb fejedelemség képezte: Przmysl, Dzwynogród és Trembowla, melyek a XII. század közepe felé egységes fejedelemséggé tömörülván, ez új fővárosától Halicsországnak neveztetett. Miután pedig a hadkedvelő Mstislawics Román, az új dynastia törzse, Halicsot Wolhyniával 1200. körül egyesíté, jelentékeny birodalom támadt, mely közönségesen a halics-wladimiri fejedelemségnek, hazai okmányainkban pedig Galicziának és Lodomeriának hivaték. — E fejedelemség határai, kivált kelet felé, nem ritkán változtak; vitéz fejedelem uralkodása alatt hol kibővültek Podolia síkságaig, hol összezsugorodtak a Zbrucs-ig, ha erélytelen kéz tartotta a kormánygyeplőt, vagy pedig két fő-alkatrészére bomlott az ország, ugymint Wolhyniára, melynek zömét Wladimir, Luck, Belz, Chelm alkották, és Halicsra, mely a XIII. század óta »a leMBERGI tartomány« nevét is viseli.

Tudjuk, hogy III. Béla magyar király elvéte már 1190-ben »Galicia királyá«-nak is irta magát, 1206-tól pedig folytonosan éltek királyaink a »Rex Galiciae et Lodomeriae« czímmel, valamint hogy Kálmán és Endre magyar királyfiak, II. Endre gyermekei, koronás királyai valának e kettős országnak. Ismertesek a szerződések is, melyek alapján az Anjouk, nevezet szerint Nagy-Lajos királyunk nagybátyjától, Kázmér lengyel királytól igényelte Galicziát és Lodomeriát, azt ennek halála után mint Magyarországot megillető tartományt birtokába is vette, és magyar helytartók által kormányoztatta. Végül élénk emlékezetünkben

vannak még a jogcímek, melyekkel Mária-Terézia Lengyelország szerencsétlen felosztása alkalmával a nevezett két tartományt — noha kelletlenül — elfoglalta. Mert történetiróink, különösen Mária-Terézia korában, ismételve foglalkoztak a viszonyokkal, melyek Magyarország és Galiczia-Lodoméria közt képződtek.

E kérdéssel foglalkozik a lemergi II. gymnasium mult évi értesítőjében szerző is, ki nagy gonddal és szakértelemmel állította egybe az adatokat, melyek annyival világosabban derítik föl az érintett viszonyokat, minthogy belföldi, általunk eddig figyelembe nem vett kútfők (a Hipatios és Kadlubek Vincze krónikája) állottak rendelkezésére.

Szerző a kérdésnek, melyet megoldani feladatául tűzött maga elé, három phasisát különbözteti meg. Az első felöleli a XIII. század első felét, mely Magyarország jogának Galicziára és Lodomeriára csiráit rejti magában. Szeretné ugyan szerző azt feltüntetni, hogy II. Endre a galicziai és lodomeriai királyi címet csak bitorolta, de ezt bebizonyítania gyöngén sikerült; mert habár helyesen tartja szerző Turóczy krónikáját XV. századbeli compilatiónak, tudnia kellene, hogy Turóczy kútfői egykorú följegyzések, melyek hitelességéhez kétség nem fér. És míg lengyel kútfőkből bizonyos, hogy a magyar király az »orosz herceget« koronázásához meghívta, magyar kútfőkből nemcsak az válik kétségtelenné, hogy az »orosz herceg« a koronázásnál megjelent, de az is, hogy ez alkalommal »a magyar király lovát vezette,« mi a hűbériség kétségtelen jele.

A XIII. század közepétől 1340-ig magára volt hagyatva Halics és Wladimir, mert a tatárjárás és utóhatásai elfoglalták szomszédaikat, mígnem 1340. és 1366. közt Kázmér lengyel király fegyverrel, és első sorban Nagy-Lajos magyar király segélyével foglalta el a nevezett fejedelemséget. Kázmér ugyan innentül Oroszország királyának is nevezte magát, azonban 1352-ben szerződést kötött Nagy-Lajos királlyal, — ki viszont Galiczia és Lodomeria királya címét csak úgy viselte, mint elődei, — mely szerződés értelmében Kázmér halála után, még az esetben is, ha fiutóda maradna, Galiczia és Lodomeria a magyar királyra szállandó. Ez a kérdés második phasisa. Ennek tartama, Kázmér husz éves áldásos kormánya idején, miközben lengyel gyarmatosok segélyével mind öszsőbb fűződnek a lengyel és ruthén nép érdekei, képződnek a lengyelek igényei Galicziára és Lodomeriára, melynek birtoka Kázmér és Nagy Lajos halála után, a kérdés harmadik phasisában immár vita tárgya lesz Magyar- és Lengyelország közt. A XIII. században szerzett magyar jogok, az ezóta használt királyi cím, még inkább az 1352-ki szerződés a magyar király mellett harcoltak; viszont azon körülmény, hogy Kázmér fegyverrel hódította meg a

mondott fejedelemséget, és hogy Nagy-Lajos Lengyelország egyességét Kassán garantírozta, — voltak a lengyelek gyöngge fegyverei. De ők e gyöngge fegyverekkel alkalmas időben éltek, midőn a vitás fejedelemség birlalását Hedvig koronázásának föltételeül előtérbe állítják vala. Hedvig elfogadta a föltételt és azt 1387-ben be is töltötte. A magyar jogigények fönmaradnak ugyan ezentúl is, de azok valószínűsítését, melyet a XIV. század végén fegyverrel kellett volna megkísérteni, Zsigmond király diplomatikai tárgyalásokkal odázza el. Aztán századokig nyugszik a kérdés. Magyarország csupán királyai koronázásánál, melyeknél Galiczia és Lodomeria zászlaját is lobogtatta, és királyai nagy czímében tartotta fön jogát, mely a mult század hetvenes éveiben csak úgy szolgált Ausztriának, mint az 1352. szerződés Nagy-Lajosnak.

Szerző erősen lengyel felfogása mellett is tárgyilagosan kezeli a kérdést, és habár nála kevésbé találjuk indokolva az ellenszenvet Nagy-Lajos ellen, melyet *Caro Jakab* lengyel történész könnyen felfogható motivumból tett kelendővé ez antisemita király ellen, figyelmet gerjesztett értekezése gerinczét képezheti az e téren netán újra megindulandó tanulmányoknak.

PÖR ANTAL.

KÜLÖNFÉLÉK.

SZERB VOLTE SZERÉMI?

A hajdankorban nem volt ritka azon eset, hogy egy-egy jeles férfiút, ki tettei vagy szellemi művei által több-kevesebb halhatatlanságra emelkedett, az eredetét fedő homály következtében, több vidék, vagy több város tartott fiának. Nem ritka azonban nálunk sem az az eset, hogy polyglott országunk nemzetiségei jogot formálnak egy-egy jelesünkre. A tapasztalat azt mutatja, hogy számos jeles hazafi emelkedik ki csaknem naponkint a nemzetiségek sorából, s el kell ismernünk, hogy nem egy kitűnő magyar hazafi volt eredetére nézve idegen nemzetiségű. Vannak azonban a magyarországi nemzetiségeknek oly emberei is, akik majdnem valamennyi jelesünket idegen eredetűnek szeretnék feltüntetni, s akik lépten-nyomon azt hirdetik, hogy Magyarország szellemi és anyagi nagyságát a nemzetiségekből kikerült s jó magyar hazafiakká vált idegen eredetű férfiaknak köszönheti.

E törekvés egy csekélyebb árnyalatát mutatja az a körülmény is, hogy némely szerb író Szerémi Györgyöt, a XVI-ik század e furcsa, de mégis kiváló historicusát, szerb eredetűnek tartja. E nézet egészen határozott alakban mindjárt akkor nyilvánult, midőn a Monumenták első kötetében Szerémi emlékirata napvilágot látott,¹⁾ s azóta nemcsak többször ismétlődött, hanem ma már a szerbek közt, — úgy látszik — általánossá is vált.

Mielőtt Szerémi nemzetiségére nézve véleményünket nyilvánítanók, vizsgáljuk röviden, mire szokták alapítani állításaikat azok, akik őt szerbnek tartják. Szerémi a szerbek magyarországi ősfészkeiben, a Szerémségben, Kameniczen született s a szerb nyelvet tökéletesen bírta. E kettős körülményt tagadni annál kevésbé lehet, mert ezekről az emlékirónak reánk maradt műve maga tanuskodik. A 12-ik fejezetben ugyanis a Szerémséget nevezi otthonának, a 22-ik fejezetben pedig világosan megjelöli szülővárosát.²⁾ A mi a szerb nyelvben való jártasságát illeti, erre nézve bizonyosságul azon szerb szavak és mondatok szolgálhatnak, melyek

¹⁾ Szerbszkii Lyetopisz. 1858. évf. II. köt. 1—71. ll.

²⁾ Szerémi Gy. Emlékirata. Mon. Hung. Hist. I. 31 és 56. ll.

szintén művében találhatók. E szerb kifejezések sorban a következők: falabogu (89. l.), Gyurgye pope etc. (95. l.), koje tvoji, mi szvi, zedlaj (214. l.), dorbró (363. l.). Hogy ő a magyar és szerb nyelvet egyaránt beszélte, mutatja továbbá az a körülmény is, hogy a szerbek, kiknek János királynál ügyük volt, hozzá fordultak kérvényeik megíratása végett.¹⁾ Mutatja nem különben az, hogy Zápolyának felvidéki táborozása alkalmával a hadsereg kiegészítő részét képező szerb csapatok vezéréhez, a híres Radich Bosityhoz, Szerémi küldetett követségbe, akivel szerbül értekeztek.²⁾ Maga mondja végre azt is, hogy ő a szerbek és magyarok között mint közbenjáró és mint tolmács szerepelni szokott.³⁾

Ugyancsak szerb eredetét lehet sejteni Szeréminek azon körülményekből is, hogy míg művében minden idegen nemzetiségről kicsinylőleg, sőt olykor egészen gúnyosan szól, addig a szerbeket csaknem minden helyen dicsérő jelzőkkel halmozza el. Így, hogy többet ne említsünk, a szerb harcosokat egy helyütt »myrmidon«-oknak, »Achilles fajzatá«-nak,⁴⁾ más helyütt még »nagyon tapasztalt« és »erősek«-nek nevezi.⁵⁾

Mindezek kétségkívül nem éppen gyenge s nem is csekély okok arra, hogy ezek alapján Szerémi szerb eredetére ne gondolhassunk; de mint látni fogjuk, döntő érvekül még sem szolgálhatnak. Származási helye a szerb eredet mellett mit sem bizonyíthat, mert mint tudva van, a Szerémséget a mohácsi vész előtt magyarok is sűrűn lakták. A szerb szavak és kifejezések használatából pedig csak az következik, hogy Szerémi megszokott naivitásánál s közvetlen előadási modoránál fogva, szereti az eredeti kifejezéseket visszaadni. Művében számos példa van arra, hogy a párbeszédet szó szerint adja. Egyébiránt a szerb kifejezéseket nem is maga alkalmazza elbeszélő prózájában, hanem mindenkor más által mondhatja azokat, a mi világos jele annak, hogy ő csak a hallott szavakat akarta nagyobb közvetlenség okáért feljegyezni. Nem Szerémi él tehát a szerb kifejezésekkel, hanem a könyvben szereplő egyének, akik vagy maguk szerbek voltak (pl. a szerb harcosok 95. l.), Radich Bosity 214. l. stb.), vagy legalább szerbül beszéltek (pl. a szultán 363. l.⁶⁾ A mi végre a szerbek iránti rokonszenvét illeti, ezt könnyen érthetjük, ha tudjuk, hogy Szerémi a szerbek körében nőtt fel, a szerbeket alaposan ismerte s velők azután is sokat érintkezett, a midőn Zápolya udvarába került.⁷⁾

¹⁾ U. o. 143. l. ²⁾ U. o. 214. l. ³⁾ U. o. 95. l.

⁴⁾ U. o. 37. l. ⁵⁾ U. o. 163. l.

⁶⁾ Sok jel mutat arra, hogy a XVI. században, a török hódoltság kezdetén, midőn a magyarok közül a török nyelvet még úgyszólván ki sem bírta, a magyarok és törökök közt a tolmácsnyelv a szerb volt.

⁷⁾ D. Gy. Szerémi élete. Századok. 1886. márcz. füzet.

Sokkal több azon igenleges bizonyítékok száma, a melyekből Szerémi magyarságát beigazolhatjuk. Ezek közül itt csak vallására és a művében eláradó érzületre hivatkozunk. Szerémi tudvalevőleg II. Lajos és János királyok házi káplánja, tehát katolikus vallású volt. ¹⁾ A mohácsi vész előtt görög katolikus lakói még nem voltak hazánknak, azt pedig csak feltételezni is bajos, hogy Szerémi eredetileg görög-keleti vallású szerb család gyermeke lett volna.

De hogy Szerémi tősgyökeres magyar voltáról meggyőződünk, erre művének csaknem minden lapja kényszerít bennünket. Emlékiratának minden részletén a magyar államiság eszméjének elismerése, a hazai ügyek iránti érdeklődés sugárzik át. A legnagyobb rokonszenvvel szól II. Lajos és János királyokról s a szereplő vezéregyéniségekről, s ha valakire, mint pl. Török Bálintra, Perényire, Czibakra stb. haragszik is, ezt csak onnan magyarázhatni, hogy azokat Zápolya ellenségeinek, vagy az országos bajok okozóinak tekinti. És ez egy magában véve is elég bizonyíték arra, hogy Szerémi tősgyökeres magyarságáról meggyőződünk; s elég bizonyíték arra is, hogy nemzetiségéből folyó politikai hitvallásával tisztában lehessünk. Ő a magyar ügyekről, a magyar királyról s magyar hazáról mindig oly szellemben beszél, amint csak egy hazáját igazán szerető ember beszélhet. Hisz egész írói munkássága is nem egyéb, mint a hazafiúi érzület nagyszerű nyilvánulása. Ő tollát Magyarország romlásának megírására emelte fel, vagyis azt a korszakot akarta vázolni, mely a mohácsi vészt közvetlenül megelőzte és követte. Fájlalta nemzetének szomorú sorsát, s minthogy a hon bukását Buda és Esztergom eleste után befejezettnek látta, legalább az által akart hazafias érzelmeinek kifejezést adni, hogy az ország hanyatlásának phasisait élethűen feljegyezze s az utókornak tanulságul átadja.

Felette tévednek tehát azok, akik Szerémiben a szerb eredetet iparkodnak constatálhatni; de tévednek azok is, akik őt mint per eminentiam a magyarországi szerbek történetíróját tüntetik fel az utókor előtt. A szerbek ügyeivel s főleg az 1526. évet követő gyászos napok alatt egyszerre nagy jelentőségre vergődött állítólagos szerb despottal, a híres Crni Jovánnal, igaz, sokat és behatólag foglalkozik, de csak azért, mert ismerte ennek tetteit s mert a szerbek ez időt valóban nagy politikai tényezővé emelkedtek. De ennek bővebbi fejtegetése nem ide, hanem a magyarországi szerbek történetére tartozik.

DUDÁS GYULA.

¹⁾ Ő maga mondja emlékirata bevezetésében: »Ego . . . capellanus Ludovici regis et Johannis . . . « (Mon. Hung. Hist. I. köt. 1. l.)

A SZATHMÁRI BÉKE TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

JOSEPH von Gottes gnaden Erwählter Römischer Kayser, zu allen Zeiten Mehrer des Reichs etc. etc.

Hoch- und Wohlgebohrner lieber getreüwer. Nachdem Uns aus deinen an Unseren Böheimbischen Canzlern Graffen von Wratislau jüngst eingeschickhten nachrichten zu wissen gemacht worden, was massen der Caroli des Vorhabens wäre, die Rebellische Partheij zu verlassen und sich wiederumb unter Unseren Königlichem Schuz und Gehorsamb zu begeben, wann Er nur Unsere vorige Kayser- und Königliche Gnade dadurch zu erlangen hoffnung hette, auch dessen genugsamb versichert werde; Und dann Wir allen denen, die ihre Missethatten herzlich bereuwen, Unsere väterliche Gnadens-Schoss aus angebohrner Mildte gehrn eröffnen, bevor wann denenselben ihrer Vor- und Ellteren gegen Uns und dem Vatterland erworbene Verdienste, wie ihme Caroli, beÿstehen; Als thuen Wir Krafft der Beÿlag dir völligen Gewalt entheÿlen, nicht allein mit ihme Caroli seiner herübertretung und versöhmung halber zu handeln und zu tractieren, sondern auch von Unsertwegen demselben auff solchen fall alle versicherung Unserer Gnade, wie auch seiner Güetter und seines Comitats-Ambts, inmassen du es nöthig oder dienstsamb befinden wirst, zugeben und zue zusagen; alles mehreren innhalts beÿkommender Vollmacht, deren du dich zu obigen ende geschicklich bedienen wirst. *Wie jedoch sowohl ihme Caroli rühmlicher, als Uns angewenber sein und zu mehrerer versicherung seiner beständigen Treüw gereichen würde, wann Er vor oder beÿ seiner öffentlicher herübertretung, denen Rebellen einen merklichen abbruch thuen, Uns hingegen einen ansehnlichen Dienst leisten möchte; ¹⁾ Also hast tu dahin auff alle weise anzutragen und Uns den erfolg in allem ausführlich zu berichten.* Verbleiben dir anbey mit Kayser- und Königlichen Gnaden wohlgeuogen. Geben in unserer Statt Wienn, den zweÿ- und zwainzigsten Decembris im Siebenzehen Hundert und zehenden, Unserer Reiche des Römischen im Ein- und zwainzigsten-, des Hungarischen im vier- und zwainzigsten, und des Böheimbischen im Sechsten Jahre.

Joseph m. p.

Joh. Friedrich Seilern m. p.

Ad Mandatum Sac. Caes. Majestatis proprium:

Johann Gerh. Busch m. p.

Külczim: Dem Hoch- und Wohlgebornen, Unserm Bano Croatiae, Feldt-Marschallen, bestellten Obristen, und Lieben Getreüwen, Johann Grafen Palfy von Erdöd.

(Császári nagy pecsét.)

(Eredeti, hivatalos alakban, egész ívrétben; I. József császár sajátkezü aláírása és ép, kerek ostyapecséte alatt.)

¹⁾ Ez az egész nevezetes pont a Pulay-féle fordításban ki van hagyva; általában a Pulay szövege sem nem teljes, sem nem hü.

II.

Formula Juramenti Fidelitatis.

Ego Alexander Comes Karoli, ¹⁾ juro per Deum unicum, coëli, terraeque Creatorem, Serenissimo necnon Invictissimo Principi Josepho Primo Romanorum Imperatori, Hungariae, Dalmatiae, Selavoniae et Bohemiae Regi ac Archiduci Austriae etc. etc. Domino, Domino mihi clementissimo; Postquam Sacratissima sua Caesarea Regiaque Majestas ex innata summa Benignitate, mihi, dum praesentibus Regni motibus per aliquod tempus involutus fui, modo vero, *uti iam diu meditabar*, ad homagiale meam obligationem redire anhelanti, imploratam gratiam vitae et omnium ²⁾ Bonorum per Illustrissimum et Excellentissimum Dominum Joannem Comitem Pálffy ab Erdöed, summeatae Sacratissimae suae Majestatis Mareschallum Campi Generalem, Supremum per Hungariae Regnum Armorum Praefectum et Cataphractorum Tribunalum, mediante Caesarea Regiaque Plenipotencia mihi impertita fuit, quod Eidem Sacrae suae Caesareae Regiaeque Majestati imposterum ex seria et sincera praeteritorum poenitentia (!!) non tantum, uti omnes Vasallos, Subditos et humillimos Servos decet, *depositis armis, rejectis, abjuratisque omni alia contraria obligatione*, ³⁾ *contraventione, vel in adversum agentium studijs, aut quavis adhaerentia, velim et debeam esse fidelis; sed etiam omnibus viribus, ejusdem Incrementa, Utilitatem, Caesaream Regiamque Authoritatem, Regni quietem per me ac meos subjectos vel addictos promovere et tueri, ac simul omnia damna avertere, demum vero omnia ea verbo et opere agere ac praestare, quae homagijs meo obligamini et fidelitati incumbunt.* Ita me Deus, per haec Sacra Evangelia et sine macula concepta Virgo ac Mater Dei Maria, necnon omnes Sancti adjuvent.

Ita confirmo ut supra

Alexander Károlyi m. p. ⁴⁾

Tovább, Locher de Lindenheimb cs. k. ndv. haditanácsos kezeirásával:
Deposuit Juramentum hoc fidelitatis Illustrissimus Dominus Comes ⁵⁾

¹⁾ Károlyi Sándor ekkor még csak báró volt; grófi diplomája 1712. ápril 5-én kelt. Mivel azonban itt már mint »gróf« esküszik hűséget és Locher is grófnak czimezi őt: nyilván már ekkor biztosított a grófi rang elnyeréséről Pálffy és Locher mint cs. teljhatalmazottak által. Károly király is már 1711. aug. 1-i levelében grófnak czimezi Károlyit.

²⁾ E szó pótlólag iratott a szövegbe.

³⁾ Martius végén pedig, Rákóczinak és a magyar Csofoederációnak letett hűségesküjét ismételé Károlyi a fejedelem előtt Strý városában, lengyel földön. Május 1-jén viszont a nagy-majthényi síkon, újból József császárnak esküdött hűséget.

⁴⁾ Ez a két sor Károlyi Sándornak eredeti, sajátkezű írása és aláírása, úgy, hogy az okirat hitelessége minden kétségen fölül áll.

⁵⁾ Ime, Károlyit a társ-plenipotentiárius Locher is grófnak czimezi;

Alexander Karoly in praesentia Illustrissimi ac Excellentissimi Domini Comitis Johannis Palfy Mareschalli Campi Generalis etc. et mei Caroli Locher de Lindenheimb Consiliiarii Aulae Bellici ac Referendary intimi, illudque me praelegente, in diversorio dictae suae Excellentiae Debrecinü, decimaquarta Martij Anno 1711.

(Eredeti, egész íven. Kivül régi levéltári jegy: »1711. die 14. Martij. Nro 93¹/₂.«)

biztosítva volt tehát számára a grófi rang már ekkor. (V. ö. Pulay J. »Szathmári Békesség,« 308. l., noha ugyan ez az eskületétel ott el van hallgatva, avvagy Pulay nem is tudott róla.)

A gr. Forgách-család abauj-kemencei levéltárából

közli: THALY KÁLMÁN.

T Á R C Z A.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT

Május havi ülését nagy érdeklődés mellett tartotta meg e hó 5-én az Akadémia kistermében. Az ülésnek, a mely a rendesnél jóval tovább, majdnem 8 óráig tartott, ünnepies jelleget adott, hogy a társulat újonnan választott másodelnöke gr. Szécsen Antal most foglalta el másodelnöki székét a következő elnöki megnyitóval:

A történelmi társulat múlt választmányi ülésén, élénk sajnálkozásomra, akadályozva voltam megjelenni s csak levélben köszönhettem meg másodelnökké való megválasztásomat. Engedje meg a t. választmány, hogy ezen köszönetemet most személyesen ismételjem. Meg vagyok győződve, hogy nem szerény irodalmi kísérleteimnek köszönhetem eme kitüntetést, melyet felette nagyra becsülök, de annak, hogy a történelmi társulat személyemben nagy közönsége azon elemét akarta figyelembe venni, a ki érdeklődése által a társulat munkásságát előmozdítani iparkodik.

A történelmi társulat felfogásom szerint a maga működésében és azon irányzatban, melyet követ, megfelel a modern történeti irodalom egyik fiógyényének. Mellőzve a klasszikus kor történeti irodalmát, mely saját jelleggel bír, — a történeti irodalom a XVII. század óta inkább csak a tények csoportosítására szorítkozott. A XVIII. század másik felében főleg az angol irodalomban Jung, Robertson, Gibbon munkáiban, melyek még jelenleg is a történetirodalom legfényesebb példáit nyújtják, azon irányzat nyert fényes képviselőket, a mely a tények elősorolása mellett a történelmi események összefüggését és általános jellemét iparkodtak kitüntetni. Ezek már a tárgyilagosság legmagasabb fokára igyekeznek emelkedni.

Kétségkívül a tárgyilagosság magában még nem meríti ki a történeti irodalom feladatát. Maga a tárgyilagosság bizonyos mértékben mindig csak a tények irányában érvényesülhet, megítélésükben nem mehet odáig, hogy az író egyéni szelleme szempontja és meggyőződése ne érvényesüljön, vagy legalább bizonyos közvetett hatást ne gyakoroljon; mert a tárgyilagosság ily foka egyenesen a szellemi közönyösséggel lenne ugyanazonos. A tények kritikai és elfogulatlan felfogásában áll a tárgyilagosság valódi értéke — s az újabb történeti irodalom főleg századunk második fele óta első feltételeként a tények kiderítését és határozott megállapítását tekinti.

Nem szándékom azon munkák jelentőségét tagadni, melyek ezen új irányzat érvényesülése előtt Európa minden irodalmában a történelem terén bizonyos elismerésnek örvendettek: de általános jellegük, hogy sok tényt mint olyat elfogadtak és azokra építették felfogásukat, melyek valódisága még magában kétes volt. E tekintetben bizonyos legendaris elem fejlődött ki még korunkhoz közel álló, sőt abban kifejlődött nagyszerű események irányában is.

Bár hogyan ítéljük pl. a francia forradalmat és a Napoleoni korszakot illetőleg Thier, Mignet és mások munkáiról, a kik nyomukon jártak, hármily nagy legyen azoknak általános irodalmi becsük: azt hiszem, bátran mondhatom, hogy Taine legújabb munkája után a jövő történetírója nem leendő többé képes ezen idők történetét az előbb említettek alapján megírni.

Kétségkívül van a legendaris felfogásnak is bizonyos jogosúltsága. Mert sok tekintetben azon idők közérzületét és általános benyomását tükrözi vissza, melyekben ezen legendaris felfogás képződött, — és az, a ki a történelmi eseményeket valójában megérteni akarja, ezen legendaris oldalát teljesen nem tévesztheti szem elől.

A fő feladat a történelmi irodalom előmozdítására véleményem szerint főleg abban áll, hogy a tények és adatok szorgalmas tanulmányozása által teljesen biztos alakban készíttessék elő azon anyag, a melynek feldolgozása a későbbi történetírónak feladata.

Minden tisztelet mellett, melylyel hazánk történetének régibb írói iránt viseltetem, nem tagadhatom, meggyőződésem az, miszerint még eddig valódi hazai történelmünk, mely úgy a történettudomány, mint a művészet igényeinek megfelelően, eddigelé nincsen. Hogy ilyen történelmi munka megírassék, alapfeltétele, hogy a feldolgozandó anyag kellőleg előkészítve legyen. Mert csak így lehet a történelmi előadásnak és csoportosításnak biztos és nem önkényesen választott alapja.

Ezen alapvetés a történelmi társulatnak kezdettől fogva egyik fő irányzata és fő feladata s mert ezt ritka következetességgel és buzgalommal évek óta teljesíti, mincképpen utána ily módon a hazai történetírás kifejlődését hathatósan elősegíti és egy leendő igazi magyar történelem megírását előkészíti; annál inkább érzem a kitüntetés és bizalom becsét, melyet a t. társulat megválasztatásom által irántam tanúsított, a mennyivel inkább főkívánságaként tekintem egy ily történelmi munka megírását mindazoknak, a kik mélyen meg vannak győződve, hogy a hazai történelem kellő ösmérete a hazafias szellem helyes irányban való fejlődésének egyik fő feltétele és lényeges eszköze.

A nagy tetszéssel fogadott elnöki székfoglaló után következett dr. *Fejérfalvai* László felolvasása: A pápai adószedőkről Magyarországon a XIII. és XIV. században, mely a Századokban fog megjelenni.

Jakab Elek felolvasása az idő kimért volta miatt valamelyik közelebbi ülésre maradt.

Ezután következtek a jelentések a gr. Forgách-család *alsó-kemenzei és csákányi* levéltáráról, melyet a társulat segédtitkára Szádeczky Lajos kutatott át ujabban és hozott Budapestre a társulat és a grófi család megbízásából s a mely a Nemz. Muzeumban fog elhelyeztetni a többi Forgách levelek mellé. A Rákóczi korra vonatkozó nagybecsű leveleket *Thaly Kálmán* már átnévezén, ő azokról s Szádeczky a többiekről előszóval tettek jelentést.

Thaly mindenekelőtt a Bercsényi családra vonatkozó leveleket emeli ki, mert a Forgáchok többszörös rokonságban lévén a Bercsényiekkel, számos levél vonatkozik reájok. Bercsényi Miklósné Homonnai Drugeth Krisztinának ugyanis gr. Forgách András volt az első férje, kitől egy fia Pál származott, a ki aztán együtt nevedett a Bercsényi gyerekekkel, Lászlóval (a későbbi francia marsallal) és Zsuzsánnával (a ki később Zichy Péterné lön.) Ezek hárman örökölték a Homonnai Drugeth ház kihalása után a nagyterjedelmű ungvári birtokokat, a melyekre, továbbá a varannói, kisvárdai és más birtokokra számos okirat vonatkozik.

A másik nevezetes oklevél gyűjteményt képezik ebből a korból Thökölyi Imre Nikomédiából (1705) írott levelei, melyeknek eredeti fogalmazványai (a fejedelem titkára Komáromy János kezével, egy piros bőr kötésű gyűjteményes könyvben) a Forgách levéltárból kerültek elő, a hová Dobai Székely Sámuel gyűjteményéből jutottak. Thaly előtt e levelek nagyrésze ismeretes volt s ki is adta a Bay-féle másolat-gyűjteményből (az Akad. Monumenta XXIV. kötetében), de ez eredeti fogalmazványok között sok olyan is van, mely eddigelé ismeretlen s azok kiadása nagyon kívánatos volna a Történelmi Tár hasábjain.

A legnevezetesebbek azonban közvetlenül a Rákóczi forradalom történetére vonatkozó nagybecsű levelek, Rákóczi fejedelem, Pálffy János tábornok és Károlyi Sándor eredeti levelei, melyekből egy pár monumentális jelentőségű.

Szentiványi János bárói diplomája (1721-ből) részletesen elbeszéli ama szolgálatokat, melyeket ő a császári hadaknak Rákóczi ellenében tett. Ő vezette a kuruczokra a forradalom kezdetén a Montecucculi ezredet s később miután Rákóczinak hűséget esküdött, ő adta fel a németnek Munkács várát. Thaly a tényt magát Stella a Montecucculi ezred őrnagya bizonyítványaiából ismeri, melyeket Szentiványi a bárósáágért beadott folyamodványához csatolt; a bárói diploma azonban még részletesebb.

A szathmári béke történetére egy néhány monumentális értékű okirat vonatkozik, melyek Károlyi Sándor szereplésének utolsó évét egészen más világításban tüntetik ki. Pulay János munkájából ugyanis eddigelé az volt az általános tudat, hogy Károlyi Sándor 1711. május 1-én tette le a hűségi esküt, arról, hogy ő két hónappal előbb egy más hűségi esküt tett volna, senki sem tudott. S íme most előkerült Gr. Károlyi Sándor eredeti hűségesküje, melyet márcz. 14-én tett le Pálffy János és Locher Károly udvari referendarius kezébe Debreczenben. Az tudva van, hogy később ismét tett le egy hűségesküt Rákóczinak, mely az előbbenivel

homlokegyenest ellenkezett, valamint a majthényi eskü viszont ez utóbbival ellenkezett; így hát Károlyi Sándor 3 hónap alatt 3-szor esküdött egymással ellenkező módon. Az erre vonatkozó két okmányt fontosságuknál fogva a különfélek rovatában egész terjedelmében közöljük. E kettőn kívül még több levelet mutatott be Thaly Kálmán, a melyek amennyiben Pulayban nem volnának meg, vagy hibásan közölvék, a Történelmi Tárban fognak közvételni.

Azután Szádeczky Lajos tett jelentést a gr. Forgách család levéltáráról. Kiválogatott mintegy 800 db levelet a legrégebbektől kezdve a Rákóczi forradalom befejezéseig s részben a jelen korig. Árpád-korit talált 3 dbot, a XIV-ik századból = 5 db. a XV-ikből = 6 db. eredeti hártya oklevelet és számos másolatot. A XVI-ik századból királyi oklevelek vannak II. Lajostól, Ferdinánd és János királytól több, Miksa és Rudolf cs. és királytól is egynehány.

Innen kezdve a magán oklevelek száma is tetemes. Nagyon érdekes csoportot tesz ki az erdélyi fejedelmek magyar oklevélgyűjteménye: János Zsigmondtól van 2., a *Báthoryak* közül István = 2, Kristóf = 2, Zsigmond = 4, Gábor = 5 eredeti oklevéllel van képviselve, Mihály vajdától van = 2, Basta Györgytől van = 9, Bethlen Gábortól = 4, a két Rákóczy Györgytől = 6, Barcsaytól = 5, Apafitól = 1, Zrinyi Iónától = 1, Bassaraba Máté oláh vajdától = 1 drb eredeti okirat. Törökbasák és agák levelei (magyarul és törökül) = 10 drb. Van két curiosum is, vastag hártyan állítólagos hun-scytha-szekely betűkkel »Apor Gáspár levele« — valószínűleg XVII. századi gyártmány. A XVII. századból a felhozott okiratok, levelek, peracták stb. száma felmegy 600-ra, melyek nem csupán a gr. Forgách családra, de lehet mondani az ország akkor szereplő előbbkelő családai mindegyikére vonatkoznak.

Szádeczky részletes jelentését jövő füzetünkben közöljük. A grófi család liberalitását, a melylyel levéltárának múlt századi okiratait is felajánlotta, sőt a ghimesi ág levéltárának a muzeumban való átengedéséért is lépéseket teend, hálás köszönettel vette tudomásul a társulat.

Mindkét jelentést a jelenlevők nagy figyelemmel hallgatták és élénken megéljenezték, s egyúttal határozatba ment, hogy a gr. Forgách családhoz következő köszönő levél intéztessék:

Méltóságos grófi család!

A magyar történelmi társulat igazgató választmánya előtt Thaly Kálmán vt. és Szádeczky Lajos társulati segédtitkár urak jelentést tevén azon ritka beesü és nagyfontosságú levéltárról, melyet Méltóságotok társulatunk közvételére a nemzeti múzeumnak átengedni kegyeskedtek, örömmel győződött meg, hogy az a család történetére vonatkozó adatok mellett a hazai történetre vonatkozó egész sereg olyan okmányt őrzött meg, mely hazánk köztörténetére vonatkozólag is eddigi tudásunkat felvilágosító és kiegészítő adatokat tartalmaz.

Méltóságok ezen hazafias adományáért, melylyel liberalitásuknak, ügyszeretetüknek s a hazai történelem iránti vonzalmuknak oly fényes tanújelét adták, fogadják társulatunknak legmelegebb és legőszintébb hálás köszönetét. Méltóságok ősei közül sokan játszottak kiváló szerepet a történelemben, többen tüntek ki irodalmi foglalkozással is: Méltóságok valóban ezek szellemében jártak el.

Kiváló tisztelettel maradván

Gr. Széchen Antal,
a M. Történelmi Társulat másodelnöke.

Szilágyi Sándor,
titkár.

Folyóügyekre kerülván a sor, titkár jelenti, hogy Szabó Károly Binder Lajos tanárjelöltet, eddig évdíjas tagot, alapító tagnak ajánlja. Évdíjas tagoknak felvételnek: Gr. Forgách László, Mándok, gr. Forgách Sándor, A.-Kemencze (aj. Szádeczky), Kelcz Jenő főszolgabíró, (aj. Puky Andor.)

Titkár bemutatja Déva város közönségének átiratát a társulathoz, melyben a társulatot f. évi kirándulásának Déván leendő megtartására hívja fel, felemlítvén, hogy biztos kilátás lévén arra, hogy a meghívást Hunyadmegye közönsége is magáévá teendő: határozza el, hogy a f. évi kirándulást jul. hó első felében Déván fogja megtartani. A választmány ez indítványt elfogadta, s egyszersmind felkérte gr. Széchen Antal másodelnököt, hogy a kirándulás vezetését szíveskedjék magára vállalni, a mit ő készségesen megígért.

Titkár azután bemutatta az írók és művészek társulatának ápr. 16-án kelt átiratát, melyben a budai királyi és a parlamenti palota építése alkalmából felhívja a társulatot, hogy tűzze ki tüzetes tanulmány tárgyává a magyar műipar, építészet, bútorszak, viselet kérdését s egyszersmind magyar műtörténelmi képekből és tárgyakból rendezzen egy lehetőleg teljes kiállítást. A társulat örömmel látta az átiratból az írók és művészek társaságának meleg érdeklődését a magyar műtörténet iránt, s Thaly Kálmán indítványára elhatározta értesíteni az írók és művészek társaságát, hogy a magyar történelmi társulat fennállása óta, tehát 20 év óta kiváló gonddal és előszeregettel tanulmányozta a magyar műtörténelmet, kirándulásai alatt és a legkülönbözőbb levéltárakban, s közlönyeiben a Századokban és Történelmi Társban rendszeresen adta ki az erre vonatkozó közleményeket. A mi magát a kiállítást illeti, nem tartja időszerűnek a budavári kiállítás után s nem hiszi, hogy az még most kivihető volna.

Végül pénztárnok bemutatja múlt havi számadását: e szerint

bevétel volt	3,856 frt 55 kr.
kiadás	506 » 66 »
pénztári maradék	3,349 frt 89 kr.

TÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK ISKOLAI PROGRAMMOKBAN.

— A KESZTHELYI RÓM. KATH. GYMNASIUM Értesítőjében *Köváry* Károly »Martinuzzi György bibornok« életét írja le. Ez értekezés még nyert volna értékében, ha szerző lélektanilag bővebben fejtegeti vala a XVI. század ezen egyik legnagyobb magyar diplomatájának jellemét, s élesebb vonásokkal rajzolta volna a homlás korszakát Magyarországon: mik voltak okai a mohácsi vész után a pártok széthuzásának? — miután bajos volna föltennünk azt, hogy a Dunántúl és az északnyugati megyék főurai pusztá-önzésből sorakoztak volna a Ferdinánd zászlai alá, míg az ország keleti fele, különösen Erdély nemzeti királyban kereste megmaradásának föltételeit. De mind erre nem elég csupán hazánk történetére támaszkodni. Egy ország politikai, mondjuk inkább: bármiféle viszonyainak vizsgálatánál a szomszéd államok hasonló viszonyainak figyelmen kívül hagyása a dolgok megértésének rovására történhetik csak. Ez az, mire *Köváry* kevés figyelmet fordított, pedig ezek révén Martinuzzi alakjának jobban kidomborodó rajzát adhatja vala.

— A NAGYSZEENI ÁGOST. HITV. GYMNASIUM Értesítőjében *Schüller* Hermann Bárány Bruckenthal Sámuel életéhez közöl adatokat. Erdély egyik legnevezetesebb kormányzója, kinek emléket az általa alapított nagyszebeni muzeum és képtár s sok más alapítványa tartja fenn, méltán ünnepeltetik honfiai által: ő valóban elő tudta mozdítani érdekeiket. Ez adatok, melyeket *Schüller* közöl, érdekesek. Az első a szászok egy folyamodványa, melylyel huszezer forintot ajándékkul ajánlanak fel Mária Therezianának, de az okirat mellékletei tanúsága szerint fel is használják az alkalmat a szász tiszviselők számára némi kedvezményeket eszközölni (1759.) A másik okiratesomó a productinale forum szabályozása alkalmából O'Donnel katonái parancsnok vádjait adja elő Bruckenthal ellen, mely végre is e vád elejtésével végződött, Bruckenthal és a szász nemzet hűsége és különös érdemei tekintetbe vételével (1770—71.) A harmadik esomag Auer-sperg kormányzó leveleit közli Blümengen miniszterhez 1772-ből. A negyedik iratesomag kivonatokat az universitas protocollumaiból 1770—71. Valóban mindezek érdekes adalékok Erdély akkori történetéhez s közlő helyesen járt el, hogy azokat bemutatta a közönségnek. r.

— A SZÁZSEBESI GYMNASIUM programjában »Erdély helyneveiről« értekezik *Wolff*. Cikkének I. fejezete a régi kihalt neveket tárgyalja: Dacia, Caucaland (Ammianus Marcellinusnál) Gepidia (Jordanesnél) s a II-ik a most élő neveket. Megtámadja az elfogadott tétet, hogy Erdély az »Erdő elvé«-ből származott, hanem a Chalcocondylas-féle Ardelianból s parabolákat hoz fel hasonló nevekkel s a Siebenbürgen magyarázatánál sok érlel, ügyességgel polemizál Rösslerrel s ennek Cibinburgjával — maga részéről a »septem castra«-ból való leszámaztatást új érvekkel támogatván.

— A BRÁSSAI GYMNASIUM programja az ottani evang. nagytemplom nyugoti csarnokában elhelyezett tiz, művelődéstörténeti szempont-

ból igen érdekes sirkő színnyomatú rajzát (*Hermann* rajztanár által készítve) s leírását (*Gusbeth* tanár által írva) közli, a Hermann Mihályéval, Abelius Simonéval, Fronius Márkéval, Drauth Simonéval, Mederus Péterével, kik korukban városuk határain túl is befolyásos szereppel bírtak. A pontos és jó leírás tudós kézre vall: a rajzok színnyomata meglepő szépek. Az egész értekezés igen becses adalék a századok művelődéstörténetéhez, costume tekintetében megbecsülhetetlenek. Kár, hogy külön kiadásban is nem jelent meg, s könyvtvársi uton nem kapható.

— A POZSONYI KIR. KATH. FŐGYMNASIUM ÉRTESÍTŐJÉ-ben »adatok a pozsonyi gymnasium épületének történetéhez« cím alatt dr. Schönvitzky Bertalan leginkább a pozsonyi Klarissza-apácák történetére gyűjt össze néhány becses adatot. Elmondja, hogy először körülbelül 1235. évben a ciszterciata rendű apácák telepedtek meg a mostani gymnasium épületében. De ezekről alig tudunk valamit. Nem is sokáig maradhattak Pozsonyban. Még a szervezkedés nehézségein sem eshettek által, már is el kellett hagyniok e várost, hol helyzetük sehogy sem volt kielégítő. De másfelül a tatárok dúlása után kolostoruk majd teljesen elpusztult s így alig harmincz évi itt lakás után e szerzet tagjai máshol kerestek menedéket. Azonban nem sokára állandóbb lakói érkeztek az elhagyatott pusztuló kolostornak: a klarisszák, a kiknek életéről Schönvitzky igen érdekesen ír. A klarisszák élete a legszigorúbb lemondásban s önmegtagadásban folyt le. A mely nő egyszer azzal a szándékkal lépett be a kolostorba, hogy lemond a világról s csak Isten dicsőítésének és saját lelke üdvösségének fog élni, az előtt többé nem nyílt meg a kolostor kapuja. Ha valaki, akár egyházi, akár világi, akart az apácákkal beszélni, szándékát legelsőbb az apátnőnél kellett bejelentenie s csak há engedélyt kapott, mehetett az apácza más két soror társaságában a locutoriumba. Különben is a legritkább eset volt, hogy világi ember bebocsáttatott volna a kolostor falai közé. — Ezenkívül az értekező figyelemmel kíséri a sororok külső történetét is. Hogy gondoskodtak róluk az Anjou-királyok, hogy a Habsburgok, mily viszontagságokon mentek át a reformatio s kivált a 30 éves háboru alatt, hogy kiköltözött át néhány tag közülök Budára a XVIII. század elején s végre mikép törülte el őket is II. József 1782. januárban kiadott rendeletével. Az autokrata császár önkényes intézkedéseit szomorú szívvel fogadták a klarisszák, kivált miután ugyanaz év márcziusában biztosok jelentek meg a kolostorban s hivatalosan kihirdették a megmásíthatatlan parancsot, mely a kiköltözködés határidejéül augusztus 10-ét tűzte ki. Kolostorukat s összes ingó és ingatlan vagyonukat a tanulmányi alap javára foglalta le a fiscus. Négy év múlva pedig II. József e kolostort, melyet a nagy Pázmán újra építtetett, ugyancsak a Pázmán buzgóságából alapított gymnasiumnak adja, a mely csak lényeges változtatások és átalakítások után foglalhatta el új helyét. — Ez 51 lapra terjedő értekezés minden bizonynyal egyike az ez évi legjobb iskolai programmértekezéseknek s szerzője elismerésünkre tarthat számot.

— A MINORITA RENDIEK VEZETÉSE ALATT ÁLLÓ NAGYRÁNYAI RÓM. KATH. FÖGYMNASIUM ÉRTESSÍTŐJÉBEN. »A magyar nemzeti szellem ébredése és törekvése II. Leopold korában« czímmel dr. Németh Gy. Kálmán azt a mostanában meglehetősen figyelemmel kísért kort igyekszik rajzolni, a mely a hosszú álom és kimerültség után fölleléző nemzetet öntudatra ébresztette II. József erőszakos uralkodása után. A szerző áttekinti Mária Terézia s II. József uralkodásának azokat a tényeit, a melyek alapjául szolgáltak a hirtelen nagygyá lett mozgalomnak. Érdekes adatokat gyűjt össze a megélénkült társadalmi élet leírására; kár, hogy kissé nagyobb gondot nem fordított a nyelvre és előadásra. Különben megérdemelné e dolgot, hogy szélesebb körökben ismerjék. A tárgyalás szoros értelemben ott kezdődik, mikor a szent koronát visszahozzák az országba. A megyék székhelyein hirtelen zajos lesz az élet. Néhol a nemesség haragja meggondolatlanul tör ki: II. József kiadott gyűlölt rendeleteiből máglyákat csinálnak. Nyitra-megye egyik körlevelében azt követeli, hogy a nemzet, ha boldogulni akar, térjen vissza a legrégebb magyar viselkedéshez, erkölcsökhöz és szokásokhoz. Mint egy figyelmes szemlélő megjegyzi: az előtt csak ritkán lehetett látni becsületes magyar öltözetet, most pedig a ruhabeli enthusiasmus úgy elragadott mindenkit, hogy nem a posztót paszomántozzák, hanem a paszomántot posztózzák meg. Csodáljuk, hogy a szerző fel nem használta Kazinczy *Pályám emlékezete* című munkáját, a melyből sokat tanulhatott volna a rajz élnétségére nézve, a mely különben meglehetősen gyöngye oldala e dolgozatnak.

— A SOPRONI M. KIR. ÁLL. FÖRÉÁLLISKOLA 11-İK HIVATALOS ÉRTESSÍTŐJÉBEN »Báró Brudern József és a Műgyetem legelső csirái Magyarországon« című művelődés-történelmi dolgozatát Latkóczy Mihály gondos utánjárással s bizonyos tárgyszeretettel írta. Elmondja a század első felében élt indigena Brudern család utolsó férfi sarjadékának rövid élettörténetét s megmagyarázni iparkodik a híres adakozó terveit, a melyek közt egy politechnikum létesítése legfontosabb volt. Utal arra, hogy Brudern báró leginkább a francia hasonnemű intézetet tartotta szem előtt, mikor végrendeletében vagyonának egy tetemes részét a majdan létesítendő technikai intézetre szánta, de a nemes báró terve csak papíron maradt. Legfőbb érdemét nem is az teszi, a mit tényleg alkotni kívánt, hanem az, hogy példájával másokat is hasonlóra ösztönözött s csak úgy történhetett, hogy a József-ipartanoda végre 1864-ben megnyílt, a melyből később a mostani műgyetem fejlődött.

— A PANNONHALMI SZ. BENEDEK-REND GYÖRI FÖGYMNASIUMÁRÓL SZÓLÓ ÉRTESSÍTŐBEN Koltai Virgilnek »Arany János élete és költészete« című irodalom-történeti vázlatát olvassuk, a mely nagy terjedelmű tanulmány, de kevésbé sikerült. Maga a tanulmány külön lenyomatban is megjelent s itt-ott bírálatot is lehetett róla olvasni. A mire a szerző kevesebb gondot látszott fordítani, a nagy költő életére, az sokkal sikerültebbnek mondható, mint művészetének jellemzése. Jól összeszedi az eddig napvilágra jutott adatokat Arany

életére, a melynek folyamát, tudtunkkal, ő írja meg legbővebben. De inkább csak a külső élettörténeti adatokat vesszük: s mind az ember lelki küzdelme, önmagával való folytonos vívódása, benső harcza, öntépelődése, mind a művész fejlődése, eszméinek alakulása, a külvilág, az időrendi és helyi körülmények hatása nagyon hiányosan, kevés mélyre ható vizsgálattal vannak élénk tárva. Koltai nagy előszeretettel s mély rokonszenvvel fogott tanulmányához. Végig kíséri a költő hosszú pályáját a szalontai kis házikótól egész az akadémia palotáig, honnan a nemzet mély részvéte kísérte sírjába a halhatatlan nagy költőt. Beszél ifjúkori bolyongásairól, mikor valami homályos sejtelem felgyújtja szunnyadozó geniusát, elmondja Petőfivel való benső barátságát, szól nagykőrösi tanárságáról, irodalmi sikereiről: csak az a baj, hogy a művész egyéniségének lélektani kulcsát sehogysem sikerült kezébe keríthetnie. Arany »túlságos« realizmusát nem egy helyt megrója s nem egyszer vádolja Aranyt, hogy igen érzéken fest, a nélkül, hogy mind ennek lélektani magyarázatát iparkodnék fölfejteti. A mű azonban a fiatal növendékeknek így is hasznos olvasmány lehet. Arany külső életének adatait eddigelé itt vesszük legbővebben összegyűjtve, a mi elismerést érdemel.

— A SZOMBATHELYI KIR. KATHOLIKUS FÖGYMNASIUMRÓL SZÓLÓ ÉRTESETŐBEN a »Faludi Ferencz mint költő és prózairó« című értekezés írója Hajdu János alig tett egyebet, mint Toldynak, Gyulainak erre vonatkozó egyetemi előadásaiból compilált össze néhány adatot Faludi életére, a melylyel nem egészen három lapon végez; műveit pedig úgy méltatja, hogy tartalmukat röviden kivonatolja s végül egy hosszú idézettel zárja be 36 lapra terjedő értekezését, a melynek elolvasása épen csak annyiban bírhat érdekekkel az ifjúságra, a mennyiben a Faludi műveinek, melyeket különben nem olvasna, tartalmával, legalább dióhéjban, megismerkedik.

— A BESZTERCZERÁNYAI KATH. FÖGYMNASIUM ÉRTESETŐJE két derék tanférfiú emléket újítja fel: *Naber Sándorét* és *Paschmann Józsefét*. Amaz jeles paedagogus és administratív tehetség, éles eszű s helyes ítélletű, megnyerő modorú s tapintatos fellépésű tanférfiú volt, a ki, mint besztercebányai főigazgató, a budapesti szervezési tanácskozmányokban élénk s tevékeny részt vett. Emez a magyarság terjesztésével szerzett érdemeket. Tanítványai szinte a rajongásig szerették. Mindkettő a múlt évben húnyt el.

— AZ ÉRSEKUVÁRI RÓM. KATH. ALGYMNASIUM ÉRTESETŐJÉBEN Finta Ferencz az *aesopusi meséről* értekezik. Az értekező történeti módszert követve, kutatja a mese keletkezésének okait s czáfolja Phaedrúst, ki a szolgálókat tartja a mese kifejlődése okának. Azután a jó aesopusi mese fősajátosságairól emlíkedik s kiemeli, hogy egy jó mesének mindig eszelekvénnyel kell bírnia, különben nem érdekel, vagy legalább az ötlet elmésségének kell benne hatást gyakorolni. A mese és morál közti viszonyra is vet egy futó pillantást, elmondván, hogy egy jó mesétől mindig megkívánjuk, hogy valamely általános erkölcsi tételt tüntessen föl. A mese a morálért van, a melynek azonban önként kell a eszelekvényből kiviláglani. A mely mesét

csak commentár segélyével érthetünk meg, voltaképen nem is tarthat számot a mese elnevezésre. Végül annak a nézetének ad kifejezést az értekező, hogy az aescopusi mesegyűjtemény a biblia mellett egyike a leghasznosabb könyveknek.

— A M-SZIGETI KEGYES TANÍTÓRENDI GYMNASIUM ÉRTESÍTŐJÉBEN »Fáy András meséi, mint a nevelés segítő eszközei« cím alatt Kováts Antal érdekes kérdés vizsgálatát tűzte feladatául. Azt iparkodott megmagyarázni, hogy Fáy meséinek olvasását mikép kell a családban megkedveltetni a gyermekekkel, hogy azokat a gazdag életigazságokat, melyek semmümmű műfajnak sem annyira sajátosságai, mint a jó mesének, érvényesíthessék s hasznukra fordíthassák. Példákat hoz fel s kimutatja, hogy egyikkel a család egyik gonosz szenvedélyére lehetne ellensúlyozólag hatni, másikkal a másikra. Azt hiszi s igen helyesen, hogy ha az irodalmi termékeknek döntő szerep jutna a család körében, ez nagy fordulatot idézne elő a nevelésben. Mivel pedig a társas szellem nálunk nincs oly hatalmasan kifejlődve, mint pl. a francziáknál: a családélet és nevelés újjászervezését legbiztosabban az irodalom segélyével valósíthatjuk meg.

— A KEGYES TANÍTÓRENDIEK VESZPRÉMI RÓM. KATH. FŐGYMNASIUMÁNAK ÉRTESÍTŐJÉBEN »Van-e szükség a latin és görög nyelvre a gymnasiumban?« cím alatt Lévy Imre a múlt év tavaszán Franciaországban nagy hullámokat vert kérdésről értekezik s többféle okokkal igyekszik bebizonyítani, hogy mennyi előnyt nyújt a classicus nyelvek ismerete. Ezt azonban nem is tagadja senki. A kérdés nem az, hogy hasznos-e a régi nyelvek tanulása, hanem az, hogy a ráfordított idővel arányban van-e az a csekély ismeret, a melylyel újabban a gymnasium növendéke megszabadul az intézettől? Itt tehát egy fontos tanügyi kérdést kell vala az értekezőnek megvitatni, de erről az oldalról nem is vizsgálja. Sokkal több méltánylatra tarthat számot Zindl Bélának a

— SELMECZBÁNYAI KIR. KATH. NAGYGYMNASIUM ÉRTESÍTŐJÉBEN »Az ó-classicus tanulmányok értékesítése a gymnasiumban« című dolgozata. Zindl Béla arról értekezik, hogy vajjon a classicus tanulmányok, a melyek szükségét a középiskola bizonyos fajára nézve elfogadtuk, miként illeszthetők be szerves módon a nevelői munkásságba? Az auctorok olvasásával a történelmi belátást, a történelmi érzéket kifejleszteni minden paedagogusnak kötelessége, mert a jellemképzés egyik főtámaszát bírja e működésben. Főképp művelődéstörténelmi szempontból kell kívánatosnak tartanunk az ó nyelvek tanulását, a melyet minden elérhető paedagógiai célra föl kell használnunk. Az értekező főként az ethikai és nyelvelméleti szempontokat igyekszik megvilágítani s törekvése valóban sikeres is. Beható elmélkedéseit figyelemmel olvashatja bárki, a kit e mostanában oly előtérben álló kérdés érdekel.

— A KÉSMÁRKI EVANG. KERÜLETI LYCEUM ÉRTESÍTŐJÉBEN »Miképen lett Q. Horatius Flaccus költő Augustus császár egyeduralmának megszilárdítója?« című értekezés olvasható. A politikai és irodalomtörténetnek e közös

kérdéséről elmélkedik Grósz Ernő. Néhány nagy vonással élénk tárja a költő fiatal korát, a respublica végső éveit s áttér a monarchikus államforma megszilárdulására, a melyre oly sokat tett a leghíresb latin költő az által, hogy meggyőződésének, mely a haza boldogságát csak a monarchikus államformában látta, a közvéleményre oly döntő kifejezést adott, a melynek párját csak a legújabb időben találhatjuk. Hogy Augustus császár uralkodását megkedveltesse honfiaival, megingatni igyekszik előszeretetőket a régi, köztársasági alkotmány iránt. Főlemlíti a polgárháborúk iszonyait s élénk színekkel festi a vérontás és pusztítás okozta rémületet. Kimutatja, hogy az államra nincs nagyobb szerencsétlenség a polgárháborúnál, mely a nemzetnek leghamarabb sírját ássa. Az értekező mindenütt idézi Horatius műveinek megfelelő versszakait s magyar és német fordítással kíséri. Végül egypár sorban azt törekszik földeríteni, hogy mikép lehetett az, hogy ifjúkorában a szabadságért s a respublicáért küzdő költő később valódi támasza s egyik legerősb oszlopa lett Augustus egyeduralmának.

— A KEGYES TANÍTÓRENDIEK VÁCI FŐGYMNASIUMÁNÓL SZÓLÓ ÉRTESEITŐBEN »Az attikaiak házasságkötése és felbontása« című dolgozat szerzője Matter János, a ki beható vizsgálat tárgyává tette a görögök családi életének egyik legfontosabb momentumát, a házasságkötés alapját tetszetős és könnyed nyelven tanítványai előtt feltárni. Vizsgálja a spártaiak házasságát, a melyhez nagyon hasonló felfogással találkozunk Attikában is, bár itt némi erkölcsi máz csillog rajta, mint a szerző magát kifejezi. A házasságot, hogy törvényesnek ismertessék el, meg kellett előznie az eljegyzésnek, a melybe azonban a nőnek nem volt szabad szólnia. A nő nem szerelemből ment férjhez, hanem mivel szüleinek úgy tetszett s mivel eljött kora, hogy férjhez menjen s ne maradjon vén szűznek. A vőlegény mindig azt nézte, milyen családból választja nejét, milyenek rokonai s mennyi a hozomány. Ez utóbbit ugyan Solon törvényei eleinte szigorúan tiltották, de a dolog természete szerint e tilalom csak nagyon rövid életű volt. Később annyira feledésbe ment Solon törvénye, hogy valódi házasság csak a hozomány átadása után volt lehetséges. A hozomány nélküli nőt a férfi tetszése szerint elküldhette, mint valami concubinát. Képzeltetni aztán ily körülmények közt, mily gyakoriak voltak az elválási esetek. A kölcsönös nem szívelés már felbontotta a házasságot. Sőt a férfi minden igaz ok nélkül is elválhatott nejétől a nélkül, hogy a közvélemény vagy a törvény valami akadályt gördített volna útjába, ámbár az elv főnállt, hogy amint törvényes uton kötötték a házasság, úgy, t. i. a törvény útján is bontatik fel.

— A BUDAPESTI KIR. KATH. GYMNASIUM ÉRTESEITŐJÉBEN. »Lykurgus szónok élete és Leokrates ellen tartott beszéde« czímmel írt tanulmányban Kempf József válaszolva röviden Lykurgusnak, a régi bírálóktól mintául felállított tíz szónok egyikének életét a kinek a jelen korra csak egyetlen egy beszéde, a Leokrates elleni, maradt, a melynek néhány részletét kivonatban, néhányat pedig hü és szép fordításban nyújt az értekező.

— A KEGYES TANITÓRENDIEK VEZETÉSE ALATT ÁLLÓ NAGYRÁROLYI RÓM. KATH. NAGY-GYMNASIUM ÉRTESÍTŐJÉBEN. »A régi rómaiak nyilvános játékaról« Varju János értekezik könnyed, folyékony nyelven, kevesebb történeti hűség-gel, kissé fölületesb készültséggel, mint ügyes, élénk előadással.

— AZ UNGVÁRI KIR. KATH. FŐGYMNASIUM ÉRTESÍTŐJÉBEN a »Homérosz világa két éposza alapján« című nagyobb szabású s hosszabb terjedelmű tanulmány írója, Danielovics Kálmán a gymnasiumi növendékek elé a Homérosz teljes ismeretéről, tudatos felfogásáról s történeti és aesthetikai méltatásáról kíván hű képet nyújtani.

— A KEGYES TANITÓRENDIEK VEZETÉSE ALATT ÁLLÓ KOLOZSVÁRI RÓM. KATH. FŐGYMNASIUM ÉRTESÍTŐJÉBEN. »Utikai Marcus Portius Cato« címmel írt nagy tanulmánya Farkas Józsefnek egyike a legjobb s legsikerültebb műveknek, melyek mostanában magyar iskolai értesítőben napvilágot láttak. Az író alapossága s kritikai szigora, tárgyának minden oldalú, beható áttanulmányozása s gondos előadása egyaránt figyelemre méltó. Terjedelme is meghaladja az iskolai értesítő programjának szokott terjedelmét: 111 lapra terjed, a mi magában még nem volna érdem, sőt határozott hiba lehet, ha az író pusztán csak az adatok mennél nagyobb számával iparkodik czélt érni, ha sem kritikája nincs, sem alakító képessége, a melyekkel a megállható, elfogadható, szilárd adatokból kerek compositiót alkosson. Farkas neve ismeretes a latin irodalommal foglalkozók előtt s ez értekezése azt mutatja, hogy ő a történelem szellemét is megérteni törekszik s nem hagyja figyelmen kívül azt a logikai kapcsolatot, a mely az eseményeket s az intéző egyéneket összeköti. Nemcsak az egykorú forrásokat ismeri, hanem az újabb felfogást is, mely részint a német, részint a francia historicusoknál nyilvánul. Azt tartja, hogy sem Mommsen, sem Boissier nem fogják fel Catot teljesen a korhoz híven, de erről nem sikerült bennünket meggyőznie. Azt tartjuk, hogy ha a Boissier műve talán nagyon is élénken kiszínezi a Cato kora társadalmi kinövéseit: Catoról alkotott véleménye alapján épen oly igaz, mint indokolt, csak hogy mint a francia írók szokása, távol van minden leplezgetéstől, vagy szándékos palástolástól, őszinte és természetes. Az a kép, melyet Farkas ad Catoról, előttünk nagyon eszményinek látszik. Mintha nagyon is megtartaná azt az elvet, a melyet műve utolsó soraiban kimond, hogy az emberi természet minden fénye és nagysága vég-celemzésben nem az eszélyességen, hanem a becsületességen alapszik, a mi, szerintünk sehogy sem igazolható, mert akkor egy középszerű tehetőségű, de jámbor, istenfélő, erényes ember nevének el kellene a legfényesebb neveket homályosítania. A Cato hírve bizonyára erényei diadalának is köszönhető, de ha ő eszével a közfigyelmet magára nem vonja, erényeit senki sem veszi észre. Különbösen szívesen elismerjük, hogy az író lehetőleg óvakodott az egyoldalú ítéletektől. Tanulmánya mindenestre érdekes és hasznos olvasmány.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn, kiadják O. Benndorf és E. Bormann. — (Bécs-Gerold) 1886. évf. X. köt. 1. füz. Domaszewski, Hauser, Schneider: *Ausgrabungen in Carnuntum*.

Pliverič József, *Der kroatische Staat*. (Zágráb. Hartmann. 1. M. 1887.) Szerző horvát nemzeti szempontból írta művét.

Bojničić Iván, *Denkmäler des Mithras-Cultus in Kroatien*. (Agram Hartmann.)

Widmann Károly, Carl Smolka. *Sein Leben und politisches Wirken* I. köt. Terjed 1849-ig.

Baumgarten H., *Geschichte Kaiser Karls V.* (1887. 7. Mark.)

E fontos műből, mely I. Ferdinánd és Zápolya János korára is vet világot, megjelent a II-ik kötet I-ső fele.

Ausland 1887. évf. (60. évf.) 9. 10. és 11. sz. — *Urgeschichtlich-Anthropologisches aus Ungarn*.

Correspondenzblatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. 1887. (18. évf.) 1. sz. Sofia von Torma. *Über den Planetenkultus des vorrömischen Daciens*.

Contemporary Review. 1887. márcziusi füzet. E. Gérard, *Transylvanian Peoples*.

Württembergische Vierteljahrsschrift für Landesgeschichte. IX. 4. — Beck, *Die österreichisch-ungarische Armee auf ihrem Marsch von Baiern nach Schwaben im Sommer 1743*.

Ugyanezen folyóirat 1883-iki (V.) évfolyamában is megjelent egy hazai történetünket érdeklő czikk: *Hohenlohe, Grabschrift des Barons Stephan Perényi de Nagy-Szöllös*.

Archiv für kathol. Kirchenrecht. 1887. 51. köt. 2. füz. — *Decreta provincialis concilii secundi provinciae ecclesiae Graecocathol. Alba Juliensis et Fogarasiensis celebrati a. 1882*.

Mittheilungen des historischen Vereins für Steiermark. 34. füzet. Kronos Franz, *Zur Geschichte der Steiermark im Mittelalter und während der Reformations Epoche bis 1570*.

Acta historica res gestas Poloniae illustrantia ab a. 1507. ad a. 1795. Kiadja a krakkói tudományos akadémia. IX. kötet 1. rész. (1886.) Tartalom: *Stanislaw Hosii, cardinalis et episcopi Varmiensis scriptae et orationes legationes*. Tom. II. 1551—1558. *Accedunt epistolae et acta, quae vitam et res gestas Hosii illustrant*. Ed. Hipler Franciscus et Prof. Vinc. Zakrzewski.

Sybel, *Historische Zeitschrift*. 1887. 57. köt. 3. füz. Ismerteti a többi közt a *Monumenta Poloniae historica* IV. kötetét. E kötet 3. számában Dlugos sajátkezű feljegyzései közölvék, melyeket nagy műve írása közben használt. A 28. szám alatt *Miracula Beatae Hedwigis, reginae Poloniae*. (Jagello Ulászló neje) czímen hivatalos jelentés következik az 1419. évből. A 30. szám egy *Mózes nevű magyarnak életrajza* van lenyomatva, melyet 1231. körül bizonyos Polykarp barát szerkesztett.

William Fischer, Beiträge zur historischen Kritik des Leon Diakonus und Michael Psellos. (Innsbruck. Wagner 1886.) Külön lenyomat a Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung. 7. kötetéből.

Historische Aufsätze, dem Andenken an Georg Waitz gewidmet. 1886. A 28 értekezést tartalmazó beces kötetben a következő dolgozat is található: *Arndt, Zur Vorgeschichte der Kaiserwahl Leopold I.*

Revue des questions historiques. 39. köt. 1886. *Charles Gérin, Le pape Innocent XI, et le siège de Vienne en 1683.* (95—174. old.). Szól nevezetesen a pápa és XIV. Lajos közötti diplomáciai alkudozásokról, a hazánkat dúló török támadásra vonatkozólag.

Revue historique. 31. köt. 1886. *Xénopol, Les guerres Daciennes de l'empereur Trajan.* (291—312. old.) Mellékelve egy térkép.

Historisches Jahrbuch der Görres Gesellschaft. 1887. VIII. köt. 2. füz. — A »Századok«, a »Hazánk« múlt évi kötetének ismertetése alólírott-tól.

Pierling. Báthory et Possevino. Documents inédits. (Paris. I. Leroux 1886.) Mutatványok már a *Revue des questions historiques* utolsó évfolyamaiban jelentek meg. A könyv 72 oklevelet tartalmaz az egyrészt Báthory István, másrészt IV. Iván közötti alkudozásokra vonatkozólag, melyekkel Possevino jezsuita volt megbízva. Ez alkudozások célja oda irányult, hogy Lengyel- és Oroszország között liga alakuljon a törökök ellen.

Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigismund. III. osztály. 1427—1431. Kiadja *Kerler Dietrich.* (Gotha. Perthes).

Schiemann Theodor, Historische Darstellungen und archivalische Studien. Beiträge zur baltischen Geschichte. (Hamburg. Mitau. 1886.) Tartalmazza a többi közt a következő cikket: *Ein livländischer Gedenktag*, mely cikk a *Báthory István* lengyel király által 1582. decz. 4-én kiadott *Constitutiones Livoniae*-re vonatkozik.

Albert Vandal, Une ambassade française en Orient sous Louis XV. (Paris. Plon et Nourrit.) E munka hőse Villeneuve marquis, ki a francia kormány megbízásából az 1739. évi belgrádi békealkudozások alkalmából a törökök érdekeit védte.

Fourrier, Handel und Verkehr in Ungarn und Polen um die Mitte des XVIII. Jahrhunderts. (Bécs. Gerold.) Külön lenyomat az *Archiv f. öst. Gesch.* 69. kötetéből.

Scala. Über die wichtigsten Beziehungen des Orientes zum Occidente im Mittelalter und Neuzeit. Ein Vortrag. (Bécs. 1887. Orientalisches Museum.)

Egyptii vita Sancti Severini. Recensuit *Pius Knoell.* (»Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum.« VIII. köt. II. rész.) Ez a *vita Severini* legújabb és egyuttal legjobb kiadása; szövegkritikára nézve még a *Monumenta Germaniae* számára készült Sauppe-fele kiadásnál is jobb. (Bővebbet l. *Leipziger Centralblatt.* 1887. 15. szám.)

Porta W., Die Devisen und Motto der Habsburger. (Bécs. Hölder 1887.) *Literarische Rundschau für das katholische Deutschland.* 1887. 3. sz.

Dankó kanonok bírálja Kaufmann művét Dürer-ről és felhossa többi között Szendrei czikkét a Dürer család nemes voltára vonatkozólag.

Mittheilungen der Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Kunstdenkmäler. 1886. Much Károly. *Die Kupferzeit in Europa.*

Báthory István király halálának 300 évi emléknapja alkalmából első sorban a lengyel lapok hoztak emlékcikkeket. (L. Századok 1886. 936). Hoztak azonban egyéb lapok is. Igy a prágai *Politik.* *Lipnicki, Stefan Báthory.* (345. sz.) Továbbá a »*Bulletin littéraire et scientifique.* 1887. 32. sz. »*Etienne Bathory.*« E lapot az »*Association des anciens élèves de l'école polonaise*« adja ki. (Megjelenik Párisban, Reiffnél).

Külön jelent meg *Zakrzewski Vincze* krakkói egyet. tanár lengyel nyelven írt műve »*Báthory István.*« 1887. V. ö. Századok 1887. 377. l.

Továbbá: *Polkowski Eduard.*, *Acta Stephani regis 1576—1582.* (»*Acta historica res gestas Poloniae illustrantia.*«.) Krakkó 1887. 430. l.

Długoss János összes műveinek új kiadásából megjelentek a *Vita b. Kunegundis, S. Stanislai*, és a *Vitae episcoporum Poloniae.* Utóbbi életrajzok külön lenyomatban is jelentek meg. A kiadás helyességéről *Polkowski* és *Zegota* kezeskednek. Megjelenik a krakkói egyetem költségén.

Hermes 1886. 21. kötet. — *Dellefsen.* *Das Pomerium Roms und die Grenzen Italiens.* Szerző az 52. lapon Pannonia és Italia közös határát állapítja meg.

Schiel. *Die siebenbürger Sachsen.* (Prága. 1887.)

La nouvelle Revue. 1887. april-füzet. — *L'état actuel de la politique en Europe. Autriche-Hongrie, par un ancien ministre.*

Wappenbuch der gräflichen Familien von Österreich und Ungarn. (I. köt. Lipse. Weigel. 1887.)

Altpreuussische Monatschrift. 1886. évf. *Keltsch Viktor,* *A magyarok származása.* — Ismertetést közölt *Thury József* a B.-pesti Hirlap f. é. márczius 8-iki és az Egyetértés april 21-iki számában.

Salamon Ferencz, *Török hódítás Magyarországon* czimű művének német fordításáról következő ismertetések jelentek meg: *Literarischer Merkur* (Weimar) f. é. febr. 20. szám. — *Literarisches Centralblatt* f. év. 17. sz.

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM, A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1887. MÁRCZIUS.

Acsády Ignác. Királyi udvar Pozsonyban (1683-ban.) Föv. L. 68. sz.
Adatok a szentesi evang. egyház történetéhez. Szentesi Lap 11. 12. sz.
»*Bács-Bodrogmegyei társulat évkönyve.* 1887. 1. füzet.« *Ism. Dr. D. Gy. Zombor és Vidéke* 21. sz.
Békés Gáspár 1520—1579. (Szádeczky műve nyomán.) —i. Vasárn. Ujs. 8. sz. Arczk.

- Berkovics Borota.* Ásatásom az ó-szönyi római táborban. Kom. Lapok 10. sz.
Boros György. Dávid Ferencz, mint János Zsigmond udvari papja. Ellenzék 66. 77.
- »*Codex diplomaticus* Com. Károlyi de Nagy-Károly. Sajtó alá rendezte Gerési Kálmán. 4 kötet. Bpest, 1882—87.« Ism. Ballagi Aladár Prot. Egyh. és Isk. Lap 10. sz.
- Csire István.* A kálmáncsai ref. egyház története. Dunántuli Prot. Közlöny 11. 12. sz.
- Dortsák Gyula.* A törvénykezési párviadalokról. Felv. Híradó 8—10. sz.
Dudás Gyula. Helytörténet és hazafiság. P. Hirlap 71. sz. — Régi Csanád vármegye. (Adalékkül az alsó Tiszavidék történetéhez.) Szegedi Híradó 52. — A történelmi társulat hivatása. Bácska 21. sz. — Eltűnt községek. (Peszér. Batka.) Zentai Hirlap 11. sz. — A római bánzok kérdéséhez. Ujvidék 11. sz.
- Egyháztörténeti adalékok.* Közli Konez József. Prot. Közlöny 10—13.
Hidvéghy Béla. A táncz és története. Vasárn. Ujság 6. sz.
Höke Lajos. Dombóvár. (Hajdan és most.) Föv. Lapok 70. sz.
Huszár Gál életpályája. Szabad Egyház 5. sz.
Hübenthal Károly. Rákóczy Ferencz póstaintézete. Pécsi Hirlap 11. sz.
Illésy János. Jász-Nagykún-Szolnok vármegye Árpádkori vizrajza. Szolnoki Híradó 12. sz.
- Ipolyi Arnold.* A magyar iparélet történelmi fejlődése. Család és Műhely 1. és köv. sz.
- Irmei Ferencz.* Régészetünk és az »Archaeologiai Értesítő.« Nemzet 62. sz.
Jakab Elek. Magyar bolgár érintkezés a multban. Nemzet 63. 66. sz.
Kandra Kabos. A segedelemvölgyi karthauziak Tárkány mellett. Eger 25. 26.
Károlyi Fruzsina kelengyéje 1606. jun. 25. Szatmárm. Közl. 9. sz.
Komáromi András. Nyalábvár végnapjaiból. Ugocea 13. sz.
Konez Sándor. A boszorkányok pohárnoka. (A szegedi boszorkány-pörök aktáiból.) P. Napló 70. sz.
- Könyves Tóth Kálmán.* A nők és a természettudományok. Vasárn. Ujság 8. sz.
Kuczmann Sándor. Nehány lap Érsekújvár történetéből. Érsekújvár és Vidéke 11—13. sz.
- Mendelényi István.* Győr város egykori polgármesterének kézírataiból. Győrnek régi lakosai, a város felosztása, régibb emlékei. Győri Hirlap 9. sz. — Boszorkánypör Győrött. U. ott 24. sz. — A győri lovagrendek és kolostorok története. U. ott 20. 21. — A győri két protestáns egyház története. U. ott 22. 23.
- Orosz László.* Valami a babonáról és a boszorkánypererekről. Pozsonyv. Lapok 53—55. sz.
- Osztürk-magyar monarchiát* írásban és képben. Szerkesztőségi tanácskozás Rudolf trónörökösénél. P. Napló 65. Nemzet 65.
- Ozfordi egyetem* 1530-ig. — y — s. Nemzet 66. sz.
- »*Surányi János.* Gerbert és kora.« Ism. Irod. Szemle 3. sz.

- Szabadság háborúból.* Gy. K. Figyelő 71. sz.
- » *Szádeczky Lajos.* Báthory István, lengyel királyá választása. 1574—1576.
 » » Bpest, 1887.« Ism. Föv. L. 71. sz. Ism. — i. J. P. Napló
 » » 78. sz. Egyetértés 78. sz. — Dr. Váli Béla. Bud. Hirlap.
 » » 84. sz. Vasárnapi Ujság márcz. 27. szám.
 » » Károlyiak két három száz év előtt. Bp. Hirlap 74. szám.
- » *Szászadok* II. füzeté.« Ism. Dudás Gyula. Zombor és Vidéke 19. sz.
- Téglás Gábor.* A római márványbányászat Dácziában. Föv. L. 81. — Egy jó régi szokásról. (Az erdélyi szászok »Richtag«-járól.) Kolozsvar 67. sz. — A magyarországi rézkorszak analogiája Svajczban. U. ott 74. szám.
- Thaly Kálmán.* Gróf Bercesényi család életrajza. Debreczen 37. év köv. sz. — Gróf Bercesényi Miklós. P. Napló 74. sz. — »A gróf Bercesényi család. Bpest 1887.« Ism. Föv. L. 71. sz. Egyetértés 71. sz. Függelék. 71. sz. — Acsády Ignác P. Napló 87. sz.
- Thuri Etele.* Ujabb pótlék Huszár Gál életéhez. Dunántuli Prot. Közlöny 9. sz.
- Tímkó Iván.* Katonai fővegviselő Nagy Pétertől a legujabb korig. Vasárn. Ujság 8. sz. képpel.
- Történeti visszapillantás* a földmives osztály állapotára 1848. előtt. Zentai Ellenőr 12. és köv. sz.
- Zsidók Magyarországon* a vegyes házból származott királyok alatt. Függelék 88. sz.
- Zsinatok helyéről.* (Az 1549. és 1550. évi magyar kálvinista —) Szabad Egyház 4. sz.

IRODALMI SZEMLE.

— »A MONUMENTA VATICANA« első sorozatának első kötete megjelent, tulajdonképp az első kötet első része. Ez a Magyarországra küldött pápai tizedszedők számadásait foglalja magában 1281—1375-ig. Ezen történetünkre nézve rendkívül nagy fontosságú számadásoknak csak egyes töredékeit ismertük, most immár előttünk fekszik az egész. Hosszú és fáradtságos munkának gyümölcse ez, mely több éven át néhány szaktudósnak fáradtságos munkáját vette igénybe. S valóban kiadás tekintetében oly edítéssel állunk szemben, mely a tudomány mai igényeinek a legteljesebb mérvben megfelel. Vezetője, mozgató szelleme a bizottságnak Fraknoi Vilmos volt s a magyarországi püspöki kar áldozatkészsége mellett a munka szellemi oldalának oly fényes sikerét leginkább neki köszönhetjük és mellette Fejérpataky Lászlónak, ki a sajtó alá rendezés és elkészítés nagy fáradtságú és teljes szakismeretet igénylő munkájával volt megbízva. Ő írta a bevezetést hozzá, mely a tizedszedés történetét vázolja, míg az előszót hozzá elhunyt elnökünk: Ipolyi Arnold írta. Társulatunk jelenhavi gyűlésében Fejérpataky László e munkáról nagybecsű tanulmányt írt, melynek közlését jövő füzetünkben fogjuk megkezdeni.

— Ipolyi Arnold még életében elhatározta apróbb munkáinak összegyűjtését s kiadását; a szerkesztéssel és kiadással Bunyitay Vincez könyvtárnokát bízta meg. Az összegyűjtés és szerkesztés még életében megtörtént, s az összesen három kötetre volt tervezve. Ezek közül az első kötet »Magyar történelmi s Egyháztörténelmi tanulmányok« cím alatt mint önálló munka megjelent, (mely különben kisebb munkáinak III-ik kötetét teszi; ugyanis a két első kötet még a 70-es évek elején Ráth Mór kiadásában jelent meg.) E kötetben összesen nyolcz nagybecsű munka van, melyek közül az öt első társulatunk közgyűlésén tartott felolvasásait foglalja magában, míg a három utolsó darab adalék a pálosok magyar történetéhez, adalékok a magyar domonkosok történetéhez és magyar műveltségi tanulmányok. Műforma, kidolgozás, eszmegazdagság tekintetében ép olyan kiváló munkák ezek, mint alapos, mélyre ható tanulmány és forráskutatás eredményei. Beszédei elmondva is nagy hatást tettek s most olvasva ép oly értékesek, valamint a három tanulmány is monographiai irodalmunk becses termékét fogja alkotni. Bunyitay gondoskodott róla, hogy a kiadás correctnesség tekintetében méltó legyen a nagynevű szerzőhöz.

— Ráth Mór kiadásában megjelent Arany János hátrahagyott iratainak III-ik füzeté, melyben levelezéseit kezdi meg. Tájékoztató bevezetést Arany László írt hozzá tárgyilagosan, szépen s helyes tapintattal eltalálva azt, a mit a közönségnek a közlendő levelezésekről el kellett mondania. Ez első füzetben a Szilágyi Istvánnal folytatott levelezés veszi kezdetét. Egy darab irodalomtörténet a 48 előtti évek rajzához, mely sok munkánál, mely e kor irodalmi viszonyait tárgyalja, jobban tájékoztat. Egy új világot látunk magunk előtt, mely oly messze van a maitól, hogy a ki nem élt benne, alig tudja elképzelni azokat a sok tekintetben primitív viszonyokat, melyek közt irodalmunk akkori nagyjai éltek. De e levelek önmagukban is rendkívül kedves olvasmányt képeznek. Nemcsak azért, mert Arany fejlődésébe hagynak bepillantani, hanem azért is, mert az irodalmi viszonyokon kívül a társadalmiakat is festik. Ellentétben a korábbi epistolaris irodalommal, melynek termékei már eredetileg sajtó alá voltak szánuva, ezek nem voltak nyilvánosság elé szánuva. Keresetlenek, őszinték — s ebben áll főbecsük. Kiadásukkal Ráth hasznos szolgálatot tett irodalmunknak.

— Makay Dezső nagykanizsai törvényszéki bíró, társulatunk buzgó tagja: Visszapillantások hazánk régi igazszolgáltatási viszonyaira cz. a. jogtörténelmi tanulmányt bocsátott közre az Árpádok korából, melyben a régi jog- és igazságszolgáltatás organismusát mintegy dióhéjba szorítva, okleveles alapon, vázlatos rövid képben igyekszik feltüntetni. Nem akar ez szigorúan szakszerű tudományos mű lenni, de tájékoztatni kívánja az érdeklődő nagyobb mivelt közönséget a régi igazságszolgáltatásról s a mennyiben a mai történetkutatás és jogi irodalom színvonalán áll, szakembereknek is hasznos kézikönyvül szolgálhat és számot tesz jogi irodalmunkban. Ez érdemes tanulmányt, ha kellő pártfogásban részesül a közön-

ség részéről, folytatni fogja a mohácsi vészig. Ára 2 frt. Tüzetesebben is fogjuk ismertetni.

— A MAGY. TUD. AKADÉMIA kiadványai közül két történeti tudományos értekezés jelent meg közelebb, az egyik *Zsilinszky Mihálytól* »Törös János szerepe a lincai békekötésben« cím alatt, mely a tokaji tanácskozmányról és Lónyai Zsigmondról írt tanulmányai kiegészítését képezi. — Épen úgy, mint a másik kettő, ez is egy csomó, történetünkben eddig nem ismert, új adatot mutat be. Törös eszének, tehetségeinek köszönhetette azt a befolyást, melyet az akkori eseményekre gyakorolt; elfogulatlan, tisztán látó ember volt, ment a túlzásoktól s épen ezek a tulajdonok tették alkalmassá a közvetítésre. Szemben Esterházyval, ki Rákóczyt minden áron meg akarta buktatni, ő áldozatok árán is meg akarta a békét szerezni s létre is hozta a lincai békekötést. Jelentései, — melyeket Zsilinszky jól tudott értékesíteni, — e kor legbecsesebb diplomáciai iratai közé tartoznak. A másik értekezés *Deák Farkastól* van, ki Kemény János önéletrajásáról írt egy kútfő tanulmányt, s e becses kútfőnek tendenciósusságáról, a meny nyiben jövendő fejedelemségének útját akarta azzal egyengetni.

— Az ORSZÁGGYŰLÉSI ALMANACH második része: a »Főrendi ház« az Athenaeum kiadásában megjelent. Kiegészíti ez az Almanach első részét, mely a képviselőházat tartalmazza s a múlt évben hagyta el a sajtót. Szerkesztette dr. Halász Sándor. Egy pár száz életrajz van benne, melyeknek összegyűjtése, kidolgozása nem kis fáradsággal járt. Az életrajzok röviden és megbízható adatok alapján, felesleges szöszaporítás nélkül, de mégis tárgyukat kimerítve, vannak írva.

— WARGA LAJOS sárospataki tanár kiadásában a »Keresztyén egyház történelme« második kötet megjelent. Ezen második kötet a reformatio utáni kornak történetét foglalja magában egészen 1814-ig; több mint 800 sűrű nyomott lapra terjedő nagy munka. Annak idejében volt alkalmunk méltányolni az első kötetet s a második kötetet még melegebben ajánlhatjuk olvasóink figyelmébe. Szerző alaposan ismeri az egyháztörténetre vonatkozó forrásokat s azokat igen jól tudja felhasználni, úgy, hogy e tekintetben elmondhatjuk róla, hogy az újabb kutatások színvonalán áll. Jegyzetei tanuskodnak róla, hogy a forrásokat lelkiismeretesen használta s mi e munkát még ajánlatosabbá teszi, az, hogy a magyar egyháztörténet tüzetesen s a legújabb kutatások eredményeinek felhasználásával van benne feldolgozva. E második kötet ára 5 frt 20 kr. A III-ik és befejező kötet a XIX-ik század ismertetését foglalandja magában.

— AIGNER LAJOS kiadásában két megkezdett nagyobb munkából jelentek meg újabb füzetek. Az egyik Gelich Richárdtól »Magyarország függetlenségi harcza« a 23. és 24. füzet, melyek a májusi és júniusi napok történetét hozzák. Katonai szakmunka, mely a forradalomra vonatkozó nevezetesebb okmányokat, a szövegbe szöve egész terjedelmökben közli. Az orosz intervenciónak első napjait tárgyalja. A másik az »Új magyar Athenas« tizedik és befejező füzete, melyben Fabó adalékjainak vége van

közölve s az egészet kimerítő névmutató zárja be. Nagybecsü adalék a magyar prot. egyházi írók életrajzához, mely általában a magy. irod. történetéhez sok becses adalékot szolgáltat.

— MILLECKER BÓDOG, ki már több apróbb történeti munkával lépett a közönség elé, most kiadta Versecz történetét két nagy kötetben, magyar, német és szerb nyelven. Terjedelmes és kimerítő munka ez, gondos és beható tanulmányok alapján készítve, számos a szöveg közé nyomott képpel s három térképpel díszítve. Az első kötet huszonegy íven az 1848. előtti történetet s a második kötet az 1848. utáni korszakot írja le. A munkát kimerítő név- és helymutató zárja be, mely használhatóságát nagy mértékben megkönnyítheti. Monographia irodalmunk jobb termékei között foglal helyet s gondoskodni fogunk tüzetesebb ismertetéséről.

— LÁSZLÓ KÁROLYTÓL »Napló-Töredék az 1849-iki menekülteket, internáltakat, különösen Kossuthot és környezetét illetőleg Törökországban és az Egyesült-Államokban« című munka hagyta el a sajtót. E munka, mint czíme is mutatja, László Károly naplójának csak töredékeit foglalja magában; az egészet, könnyen gondolható okokból, természetesen nem lehetett közleni. Az első benyomások hatása alatt azzal a közvetlenséggel van írva, mely az olvasót le tudja lánczolni s hogy adatai a valóznak megfelelnek, arról Kossuth Lajos tett bizonyosságot egy László Károlynak Turinból febr. 10-én írt levelében, melyet a »Vasárnapi Ujság« facsimilében reproducault. A munka két részre van osztva, az első a törökországi, a második az amerikai élményeket adja elő. Épen ezekről a dolgokról igen kevés adat látott napvilágot. Leginkább csak a napilapok közlései szolgáltak forrásul, annyiival több érdeke és értéke van László Károly munkájának, mely jelentékeny hiányt pótol.

— »OROSHÁZA történeti és statistikai adatok alapján« ezim alatt Veress József ottani lelkész egy több tekintetben tanulságos monographiát adott ki. E monographia leírja Orosházát úgy, amint van s előre bocsájtja multjából mindazt, a mit megtudhatott. A legnagyobb részletességgel ír le mindent, semmi sem kerüli el figyelmét s ha végiglapozta a könyvet az olvasó, egy csomó tanúságot szedhetett ki belőle. Egy igazi jólétben és becsületességben élő gazdag alföldi város képe ez. Szerencsés gondolat volt, hogy a munka egy csomó illusztrációval van ellátva. Az igaz, az illusztrációk nyomása nem a legjobb, de azért mégis érdekesek. Egy kép például egy régi földműves gazda szobáját mutatja be s mindjárt közvetlen utána van egy mostani földműves szobája. A régi népviseletek feltüntetése s a mostani tisztviselőknek képesoportja hasonlókép a város műveltségi fokát mutatja.

— MAYER ISTVÁN félszázados írói jubileuma alkalmából a nagyszombati vicariatus területén lakó róm. kathol. néptanítók egyesülete emlékkönyvet adott ki, melyen az alkalmi műveken kívül Mayer jellemrajza s három értekezés is foglaltatik. Ezek közül egy történeti tanulmány »Jegyzetek népoktatásunk történetéhez a reformatio előtt« Békési Emiltől, kit folyóiratainkban közölt értekezéseiről tagtársaink is bizonyynyal ismernek.

E cikk feladatúl tüzte ki, kimutatni, hogy a reformatió előtt is nagy buzgalommal törekedett a catholicismus a népoktatás ügyét előmozdítani, s az erre vonatkozó szétszórt adatokat összeszedi s ügyesen összeállítja. Békési jól és szépen ír s monographiájának hasznát fogja venni az, ki a magyar tanügy történetének megírásával foglalkozand.

— A KALOCSAI ÉRSEKSÉG EZ ÉVI SCHEMATIZMUSA dr. Várossy Gyulától hoz két értekezést, az egyik Gualdo András kalocsai érsek áthelyezése a seduni püspökségbe, mely Eugén pápának erre vonatkozó eddig teljesen ismeretlen bulláját közli; a másik Helfenstein Lajostól a kalocsai érsekek genealogiája. Nagybecsü két adalék a kalocsai egyházmegye történetéhez. Általában véve igen jó gondolat a schematizmusok elébe ilyen egyháztörténeti értekezéseket illeszteni; azok rendszeren tisztába hoznak egy-egy vitás kérdést, s néhány év alatt épen a kalocsai egyházmegye schematizmusa már egy sereg ilyen kérdést tisztázott, melyekkel valóban jó szolgálatot tett a történetírásnak.

— A VASMEGYEI RÉGÉSZETI EGYLET évkönyvének múlt évre szóló 14-ik évfolyama, szerkesztve a titkár dr. Burány Gergely által elhagyta a sajtót. Két értekezés van benne. Dr. Lipp Vilmos a vas megyei régiségtárt ismerteti, szól az őskori, a római leletekről s az egylet okmánygyűjteményéről. Folytatása ez a múlt évben megkezdett közleményének s három tábla rajz van hozzá csatolva. Az okmánygyűjtemény a szombathelyi czehekre vonatkozó s a szombathelyi szabók czehlevelét egész terjedelmében közli. Burány a titkár az ó-kori rabszolgák helyzetéről közöl egy, a nagy közönség számára irt értekezést, párbeszéd alakjában. A füzetet hivatalos közlemények zárják be. Van az egyletnek 50 alapító és 467 pártoló tagja, s 1400 frnyi tőkéje. Az egylet muzeuma, gyűjteményei jól vannak rendezve s általában az egylet haszonnal működik.

— A MOSONYMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI EGYLET kiadta múlt évre szóló elnöki jelentését, mely a folyó évi februári közgyűlésen olvastatott fel. Örömmel látjuk ebből az egylet folytonos emelkedését s azzal kapcsolatosan tevékenységének kiterjesztését.

— »AZ ERDÉLYI REF. EGYHÁZMEGYE ÉVKÖNYVE« folytatja a széki egyházmegye községeinek történetét s e kötetben tizenhárom községnek adja történetét. Mindeniknél tekintet van a község levéltárára, a hol tudniillik van, s azokból olykor-olykor igen becses adatok jönnek napfényre. Jött az idén egy pár curiosum és különösen Szépkenyerü Szent-Márton egyházi ládájából. Egy keszkenő van ugyanis ebben, melyet Viski Kata 1111-ben ajándékozott az eklézsiának; egy másik keszkenőt pedig Manasses Éva 1185-ben. De van egy pohara is, melyen az 1181-ik esztendő díszlik. Meglehet, hogy a szépkenyerü-szent-mártoniak ezeket az adatokat elbiszik, hanem jó volna, ha az egyházmegye történetírója jobban megnézné ezen évszámokat, mert azokban bizony legalább is 6—700 esztendő differentia lehet.

— Dr. TÖRÖK ISTVÁN kolozsvári tanártól középiskolák számára

»Magyarország történelme« cím alatt egy igen használható, jól írt, könnyen érthető tankönyv jelent meg. A munka használhatóságát nagyban emeli, hogy Magyarország történeti térképe van hozzá csatolva. A munka függelékét képezi a magyar állam jelenlegi területi, népességi és alkotmányi viszonyainak rövid leírása.

— HORVÁTH MIHÁLY »A magyarok története rövid előadásban« című munkájának 6-ik kiadása megjelent. Sajtó alá rendezte, bővítette és jegyzetekkel ellátta Sebestyén Gyula. Attól fogva, hogy Horváth munkájának utolsó kiadása világot látott, sok újabb kutatás történt a magyar történetírás terén és Sebestyén Gyula mindezt felhasználta, de kitünő tapintattal akkép, hogy sem a munka eredeti szerkezetén, sem annak lényegén nem változtatott. Mondhatni teljesebbé, használhatóbbá tette, úgy, hogy a ki használja, az újabb kutatások eredményével is megismerkedik.

— A »CONGRÈS INTERNATIONAL« compte rendu-jének II-ik kötete megjelent. Ez az 1876-ban Budapesten tartott archeol. congressus alkalmából látott világot s két nagyobb munkát tartalmaz: Romertől a magyarországi arch. mozgalmak eredményeit s Hampeltől a magyarországi bronzkori leletek leírásait és rajzait. Ez a kötet a congressus tagjainak tagdíj fejében szolgáltatik ki s mint ilyen, általános európai elterjedésre számíthat. Annyi bizonyos, hogy e tekintetben nagy szolgálatot tett a tudománynak. Hazánkban épen archeol. tekintetben az utóbbi idők alatt igen sok történt s ez a kötet lehetővé teszi, hogy ezek a dolgok az egyetemes európai irodalomba beillesztessenek.

— A LUTHER-TÁRSASÁG első évkönyve 1886-ra megjelent. Egy rövid bevezetés a társaság keletkezésének történetét adja elő s azután következik Doleschall tagtársunktól egy igen érdekes közlemény. »Luthernek az egyetemes levéltárban őrzött, sajátkezű eddig kiadatlan irata után« cím alatt, melyet ő az evangélikusok budapesti levéltárában talált fel s tájékoztató bevezetéssel ellátva, egész terjedelmében közöl. A 108-dik zsoltár magyarázata ez, mely a gazdag Luther-irodalomhoz igen érdekes adalékot képez. Egy lap facsimilével van ellátva. Ugyanaz német nyelven és külön kiadásban megjelent a németországi evangélikusok számára. »Eine aufgefunden Luther-Reliquie« cím alatt Doleschall az evangélikusok archivumában már több ilyen nagy becsű felfedezést tett.

— KRONSTAEDTER DRUCKE (1536—1886) cím alatt Gross Julius-tól egy nagybecsű munka hagyta el a sajtót, mely a szász Verein für Landeskunde múlt évi Brassóban tartott gyűlése alkalmából állítottatott össze. Nemcsak a Brassóban található összes könyvészeti készleteket, hanem a feltalálható forrás-munkákat is felhasználta Gross, hogy lehetőleg teljest nyújtson. Ily módon sikerült neki Szabó Károly nagyszabású könyvészeti munkájához is néhány adalékot szolgáltatni. Ezenkívül az egyes könyveztípusokat, a hol szükségesnek látta, bőséges jegyzetekkel látta el, melyekben sok becses bibliographiai s irodalom-történeti adat van felhalmozva. Igen jól van szerkesztve és osztályozva, jól felhasználható név-

és tárgymutatóval ellátva. Szóval jól szerkesztett házi könyv. Az egész 1726 számot foglal magában.

— **DANKÓ JÓZSEF** apátkanonok a múlt évi Simor-ünnepélyek alkalmából egy ritka szép kiállítású díszmunkát adott ki, melynek első része a primásnak a basilika emelésére tett érdemeit sorolja elő, második része pedig a bibornok könyvtárának theologiai codexeit írja le. Könyvészeti pontossággal teljes szakismerettel készült munka, mely összesen 14 codexet ismertet. Azután egy rövid pillantást vet magára a könyvtárra, de mint alapos szakember ki tudja választani azokat a kincseket, melyek a Simorkönyvtárt az első ranguk közé emelik. Három szép metszet van a munkában, melyek közül Simor arczképének rézkarca valóban kitünően sikerült. Magok a díszítések Dankó gyűjteményéből kerültek ki.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A **LANFRANCONI-GYŰJTEMÉNY** átvétele és kezelése ügyében Trefort Ágost elnöklete alatt tegnap értekezlet volt, melyen határozatba ment, hogy a Lanfranconi Énea által a fővárosnak ajándékozott nagy gyűjtemény, mely hat kötetbe foglalt 330 látképen mindazokat a változásokat feltünteti, melyeken a főváros Mátyás király óta a jelenkorig keresztül ment, egyelőre Lechner Lajos középítészeti igazgató felügyelete alatt a mérnöki hivatal egyik termében úgy fog elhelyeztetni, hogy a közönségnek is hozzáférhető legyen. Lanfranconi úr e gyűjteményhez egy teljes és kimerítő catalogust is készített. Az értekezlet hálásan vette tudomásul Lanfraneoninak azt az újabb ajánlatát, hogy e látóképeket még ki fogja egészíteni a még a teljességhez szükséges 9—10 képpel s hogy — ha a főváros történetére vonatkozó műve egybegyűjtése elhatározatnék — a birtokában levő mintegy száz darab Budapestensiat (ezek között értékes incunabulákat, kéziratokat stb.) szintén a fővárosnak ajándékozza. Az értekezlet ezen nagybecsű ajánlatot köszönettel vévén tudomásul, javasolni fogja a fővárosi közgyűlésen, hogy a »Budapestensiak« gyűjtése megkezdessék.

— **HORVÁT ÁRPÁD** diplomatikai előadásaira a folyó tanév első felében huszonhét hallgató iratkozott be, — a második felében pedig huszonhat hallgató; a legjelesebbek, legszorgalmasabbak a következők: Jakabfalvy Gusztáv, Komárik István, Schreiber Lajos, Soltész Árpád, Szerényi Károly, Tömlő Gyula.

— **FARKAS SÁNDOR** előfizetési meghívást bocsátott ki »Csepreg mezőváros története« többnyire eredeti adatok alapján czimű munkára. A XVI-ik században a dunántuli protestantismusnak Csepreg volt a bölcsője, s egy alapos önálló kutatáson s forrástanulmányon alapuló munka. hízagot pótlánd irodalmunkban. Az előfizetési felhívást részletesen felsorolja a munka tartalmát:

Előszó. I. Csepreg helyrajzi ismertetése. II. Történelmi rész. 1. Vidékünk hajdankora. 2. Csepreg mint »Scarabantia Julia« a rómaiak alatt.

3. A scarabantiai ős kereszténység. 4. A scarabantiai püspökség. 5. Csepreg-e Scarabantia? 6. Csepreg mint »Bassiana«. III. Csepreg honi történelmünk okmányaiiban 1255—1887-ig. 1. Csepreg a reformatio idejében. 2. Az 1591-iki csepregi protestans zsinat. 3. Csepreg a Boeckay harcok alatt. 4. Bethlen harczeit alatt. 5. Csepreg 1621-iki veszedelmének leírása (egykoru versezet). 6. Boszorkány perek. 7. Csepreg a Rákóczy harcok alatt. 8. Az 1776-iki tüzvész. 9. Az 1809-iki francia hadjárat. IV. Csepreg birtokos urai 1255—1887. 1. A csepregi könyvnyomda és felsőbb tanintézet a Nádasdyak alatt. 2. Tisztviselők: a) Udvarbírák. b) Polgármesterek. c) Birák. d) Pappbírák. e) Német bírák. f) Jegyzők és Mesterek. g) Városunk szülöttei. V. Plébánia. 1. Templomok. 2. Praedikátorok. 3. Plébánosok. 4. Káplánok. IV. Jelenkori viszonyok. Zárzó. Előfizetési ára a 28—32 ívre terjedő díszes kiállítású munkának 2 frt 50 kr.; vastag velin papírra nyomott diszpéldány 2, esetleg 5 fénymetszetű képpel, 1 forinttal drágább.

E tartalom mutatja, hogy szerző valóban önálló kutatások alapján dolgozott, s épen azért ajánljuk a munkát olvasóink figyelmébe. Az előfizetési pénz! Csepregre (Soproumegye) a szerzőhöz küldendő.

— PRÁGÁBAN alakult egy német egyet közhasznú előadások terjesztésére. »Sammlung Gemeinnütziger Vorträge« czim alatt adja ki az előadásokat s a 114. szám *Schiel* Albert brassai tanár előadását hozza az erdélyi szászokról. Alig néhány lapon keresztül szalad a szász történeten s úgy látszik, leginkább a conclusioért van írva, mely Hellwald ellen polemizál. Hát polemizáljon, ez az ő dolga. Hanem hogy az összes magyar história ellen is polemizál — ehez már nem ért. Előszóval színez mindent, hol a szászok érdekeit sértve látja, s elhallgat mindent, hol olyasmire nem bukkan. Csak egyet akarok kiemelni: azt mondja: az erdélyi országgyűléseken azért szavaztak curiatim, hogy a szászokat elnyomhatták. Először tudnia kell *Schiel* urnak hogy *nagy ritkán* szavaztak curiatim: mindig a fejedelem kívánatára és *mindig* azért, hogy a fejedelem valamely specialis czélját elérje — pl. ha ez biztos volt benne, hogy két natiót felhasználhat a harmadik ellen. Másodszor pedig, hogy a szászok leszavazását könnyebben elérték volna a fejenkénti szavazással: hisz a két nemzet képezte a többséget! Rendesen fejenként szavaztak. A rendi alkotmánynak minden európai államban meg voltak a maga kinövései — azon lehetne bámolni, ha Erdély kivételt képezne.

— FIUME TÖRTÉNETÉHEZ becses adalékokkal járult *Tomsich* Vincze fiumei városi tanító az ő »Notizie storiche sulla città di Fiume« cz. a. nem rég megjelent munkájában, melynek olasz kiadása a közönség nagy partfogására talált, s a mely rokonszenvel kíséri végig Fiume történetét és festi ama ragaszkodást, melylyel a fiumeiek az anyaország iránt viseltettek. Most magyarra fordítja e művet Donath Imre s még ez év folyamán megjelenik.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— **MONUMENTA VATICANA** Historiam Regni Hungariae illustrantia Series prima. Tomus primus. Rationes Collectorum Pontificiorum in Hungaria. — (Vatikáni Magyar Okirattár I. sorozat 1. kötet. Pápai tizedszedők számadásai 1281—1375. Budapest, 1887. 4-edr.

— **IPOLY ARNOLD** kisebb munkái. Harmadik kötet. Magyar történelmi s egyháztörténelmi tanulmányok. A. b. e. szerző megbízásából közrebocsátja volt könyvtárnoka Bunyitay Vincze. Budapest, 1887. 514. l. Ára 2 forint.

— **A KERESZTYÉN EGYHÁZ TÖRTÉNELME.** Irta Wurga Lajos. II. kötet. 8-adr. 1—820. l. Sárospatak, 1887. febr. Ára 5 frt 20 kr.

— **A VASMEGYEI RÉGÉSZETI EGYLET ÉVKÖNYVE.** Szerkeszté Dr. Burány Gergely XIV. évfolyam. Szombathely, 1887. 8-adr. 64. l. és ábrák.

— **MAGYARORSZÁG TÖRTÉNELME.** Irta Dr. Török István. Kolozsvár, 1887. II. kiadás 8-adr. 165. l. s egy térkép. Ára 80 kr.

— **HORVÁTH MIHÁLY.** A magyarok története. VI-ik kiadás. Sajtó alá rendezte Sebestyén Gyula. Budapest, 1887. XVI. és 530. l. Ára 3 frt.

— **MAGYAR PLUTARCH.** Uj magyar Athenás. Gyűjté dr. Kiss Károly. X-ik füzet. Ára 50 kr. P—Z betűk.

— **MAGYARORSZÁG FÜGGETLENSÉGI HARCZA** 1848—49-ben. Irta Gelich Rikárd. Budapest, 1887, 23—24. füzet. Ára 80 kr.

— **MAGYAR KATONAI ÉVKÖNYV** 1886-ra. Első évfolyam. A M. Tud. Akadémia hadtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Rónai Horváth Jenő, Budapest, 1887. 8-adr. 280 l. Ára 1 frt 80 kr.

— **GISKRA** és huszitái Magyarországon. Irta Mayer György. Bpest, 1886. 8-adr. 39. l.

— **ÉRMÉSZETI BIZONYÍTÉKOK** Magyarország történetéhez. Irta Pósta Béla. Budapest, 1886. 41 l.

— **A MAGYAR TÖRVÉNYHOZÁS** és Magyarország Történelme. Ulászlótól I. Miksáig. Irta Márjássy Béla. Győr, 1887. 8-adr. 469 l.

— **ÉLNÖKI** megnyitó beszéd, felolvastatott a szilágy-somlyói Kaszinó-Egyletnek ötvenedik évfordulóján 1882-ik évi július hó 9-én tartott díszgyűlésén. Szilágy-Somlyó, 1887. 8-adr. 24 l.

— **GESCHICHTE DER KÖN. FREISTADT WERSCHETZ** von Felix Millecker. 2. kötet. Budapest, 1886. A két kötet ára 2 frt.

— **A »LUTHER-TÁRSASÁG«** évkönyve. 1886. Első évfolyam. Budapest, 59 l.

— **J. DANKÓ E. M. S. Canonici Binae Disquisitiones**, quarum prima de his quae eminentissimus D. cardinalis J. Simor ad decorem et cultum basilicae Strigoniensis altius evehendum nuperrime egit, narrat, altera de supellectile libraria theologiae bibliothecae, quam idem eminentissimus dominus in usus suos collegit, commencatur. Accedit effigies ejusdem E. D. C. aeri insculpta et duae tabulae. Strigonii 1886. Nagy 8-adr. dízsmunka 64 l.

PÁPAI ADÓSZEDŐK MAGYARORSZÁGON

A XIII. ÉS XIV. SZÁZADBAN.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

Egyházi jövedelmek megadóztatása, üresedésben levő javadalmak bevételeinek bizonyos meghatározott célra való lefoglalása a pápák és általában a kereszténység érdekében, de kivált az elvesztett szentföld javára, és időktől dívó szokás volt. A keresztény vallás szülőföldét, melynek minden helyét a kegyeletes hagyomány szentté tette a középkor szemében, a kereszténységnek visszaszerezni, azt megőrizni a határait körülvevő ezernyi ellenség között, és ennek következtében a szentföld felszabadítására vonuló kereszties hadak tetemes költségeit előbb önkéntes adakozások, majd zsinati határozatokon alapuló pénzgyűjtések által legalább némileg fedezni: kötelességének érezé az egyház. A mint a világi elem önként vagy az egyház fejének buzdítására a kilátásba helyezett kiváltságok reményében följánlotta életét és véré, áldozván vagyónával is: az egyház papjait, mikor az önkéntes adakozások célra már nem vezettek, zsinatok végzései, pápák rendeletei kényszeríték arra, hogy jövedelmeik egy részét a szent célra áldozzák. Ily formán mindenkit egyenlő mértékben nyomott a teher és ért a kötelesség, melyet a kitűzött cél elérése tekintetében az egész kereszténység magáévá tett.

A XI. századtól kezdve, az óta hogy VII. Gergely pápa a keresztény világ figyelmét 1074-ben a keleti keresztények állapotára felhívta, és azt ezek védelmére felszólította ¹⁾, egymást érik

¹⁾ Jaffé, *Regesta Pontificum Romanorum*. Editio secunda. 4826, 4910 sz. Az alábbiakban rövidség kedvéért a pápai leveleket jobbra Jaffé és Potthast számai szerint idézzük.

a pápák, zsinatok rendeletei, melyek mind e czélt tűzik magok elé. A gyakorta tartott egyetemes és részleges zsinatok egyik állandó tárgya a szentföld, ennek sorsa, és az indítandó keresztes hadjárat foglalkoztatja II. Orbán pápa idejében részben a piacenzai, nimes-i, barii részleges és az egyetemes lateráni első zsinatot (1099.)¹⁾ A pápa felhívást intéz hiveihez, hogy segílyt nyujtsanak, legyen az pénzben vagy hadakban.²⁾ Folytatja a megkezdett mozgalmat utódja, II. Paschalis;³⁾ míg a II. Calixtus alatt tartott lateráni második zsinat (1123.) a kereszteseknek, kik a szentföld vagy Spanyolország felszabadítására fegyvert öltenek, különféle szabadalmakat és kiváltságokat biztosít.⁴⁾ A pápa ismételten felhívást intéz az egész kereszténységhez, mentenék meg Jeruzsálemet és Hispaniát és szerezzék vissza a keresztény világ számára.⁵⁾

Eddig inkább erkölcsi volt a támogatás, melyben a pápa a szentföld visszanyerésére irányult kísérleteket a kereszténység által részesítteté; csakhamar azonban hivei által e célra pénzsegélyt is adat. Eleintén ugyan nem közvetlenül a szentföld részére, hanem egyes szerzetes lovagrendeknek, melyek annak visszaszerzésére tettek fogadalmat. Kivált kegyelt volt ez időben a templomos vitézek rendje (milités templi Hierosolymitani); az 1135-iki pisai, majd az 1139-ik lateráni harmadik zsinat pénzsegélyt biztosít nekik,⁶⁾ egyes praelatusoktól évenként egy ezüst márkát; oly adózás volt ez, melyben kétségtelenül Magyarország főpapjai is részt vettek. Egyre-másra következtek a pápák által elrendelt pénzgyűjtések a templomosok és így közvetve a szentföld javára. III. Eugén 1150-ben, IV. Hadrián 1155—1158 körül, III. Sándor 1163, 1164, 1175, 1181 években általános pénzgyűjtést rendel számokra;⁷⁾ minthogy pedig mindezen bullák az egész keresztény világnak »universis archiepiscopis, episcopis, abbatibus et aliis

¹⁾ Jaffé 677, 688, 694, 700 l.

²⁾ Jaffé 5651 sz.

³⁾ Jaffé 5812 sz.

⁴⁾ Jaffé 809 l.

⁵⁾ Jaffé 7111 sz.

⁶⁾ Jaffé 865, 886 l.

⁷⁾ Jaffé 9383, 10330, 10807, 11037, 12487, 14361 sz.

ecclesiarum praelatis* szólnak, hazánknak is — bár az eredményről nincs tudomásunk — volt része e pénzek gyűjtésében.

A XIII. század legnagyobb pápája, III. Ince, kinek a szentföld sorsára kiváló gondja volt mindig, az eddig szabad akaratra, jó szándéokra és bőkezűsége bízott adakozásokat kötelezővé tette; megszabván előbb maga, majd egyetemes zsinat által megszabattván, ki ki az egyház tagjai közül vagyona és jövedelmeihez arányítva, mennyivel járuljon a kereszténység kitűzött céljának eléréséhez.

Ismeretes hazánk történetéből, hogy III. Ince mily súlyt fektetett arra, hogy azon fogadalmat, melyet egy keresztes had vezetésére még III. Béla tett, fiai Imre és Endre betöltsék. Alig jut 1198. jan. 8-án a pápai székre, még be sem iktatták, már is sürgetőleg ír e tárgyban Endre herceghez.¹⁾ Többször ismétli sürgetését a királyhoz s a herceghez, az ország érsekeihez és püspökeihez intézett leveleiben;²⁾ intézkedik minden irányban; de eredményt nem lát. Fölvívja 1213-ban az egész keresztény világot, Magyarországhoz külön bullát menesztvén, egy új általános keresztes hadjárat rendezésére;³⁾ de a magyar király fogadalmának teljesítését nem sikerült megérnie; egyébként is az 1217-ben II. Endre által rendezett hadjárat sikertelen kimenete, mely a hosszú előzményekkel és előkészületekkel arányban nem állott, a szent célért annyira buzgólkodó pápát úgy sem elgítette volna ki.

A pápa ennyi buzdítás, rábeszélés és ígélet mellett nem feledkezett meg arról sem, hogy az indítandó keresztes hadjárat költségeiről és a segélyre szorult szentföld anyagi felsegítéséről gondoskodjék. Már 1199. decz. 30-án elrendelte a keresztény világ összes apátjaihoz, perjeleihez és kiváltságos szerzeteihez intézett bullájával, külön írván ezeknek »per regnum Ungariae« és »per Slavoniam,«⁴⁾ hogy jövedelmeiknek *negyvened részét* a szentföld javára áldozzák.⁵⁾ Majd néhány nappal utóbb e rendeletét kiter-

¹⁾ Potthast Regesta Pont. Rom. 4 sz. kiadva Fejérmél Cod. dipl. II. 3131.

²⁾ Potthast 1428, 1431—1434 sz.

³⁾ Potthast 4725, 4727 sz.

⁴⁾ Ez alatt a pápák a zárai főegyházmegye hatósága alá eső terület értik.

⁵⁾ Potthast 913, 915 sz.

jeszté az összes papságra; s ezzel e negyvened-adó fizetését általánossá tevő.¹⁾ Sőt önkéntes adakozásra az összes hívek felszólítottak.²⁾

Ez által az eddig önkéntesen adott pénzsegély kötelességgé vált, általános adóvá, mely — meglévén állapítva a fizetendő hányad — egyformán ért mindenkit; csak az úgynevezett kolduló szerzetek, melyek biztos jövedelemmel nem bírtak, meg a szerzetes lovagrendek, melyeknek amúgy is kötelességek a szentföldnek áldozni életökkel és vagyonukkal, mentettek föl a fizetés alól.³⁾

A kivetett adó szépen gyűlt össze. A cisterciták apátja 2000 márkát ígért e célra.⁴⁾ Önkéntes adakozásokból is nagy összeg került ki, mit növelt az is, hogy a pápa azon pénzeket, melyeket valamely fogadalmat tevő szentföldi útjára szánt, ha fogadalmát nem teljesíthet, a mondott célra lefoglalá.⁵⁾ Igaz, hogy a hívek buzgalma helylyel-közzel megcsappant, s a fizetésben nem voltak oly bőkezűek, mint az ígéletben; mint például a francia papok, kik dijoni tartományi zsinatjokban jövedelmeik harminczad részét önként ajánlották föl, de még a pápa által negyvenedre leszállított részt is csak többszörös sürgetés után fizették meg;⁶⁾ mégis rövid idő multával 1208-ban tekintélyes összeget adhatott át a pápa a jeruzsálemi patriarchának s a templomosoknak e gyűjtések eredményeként.⁷⁾

Mily része volt hazánknak e legelső általános adózásban, hogyan és kik által szedette be a pápa e pénzeket: emlékeinkben nyomát nem leljük; sőt a Vatikán gazdag levéltára, mely éppen III. Incze korától kezd teljessé válni, sem ad felvilágosítást. Mos-

¹⁾ Potthast 923, 934, 935, 936, 937 sz. A Magyarországot illetők közölve vannak Fejérről VII. 5. 151 l. és Wenzel Árp. új okm. VI. 205 l.

²⁾ Potthast 922 sz.

³⁾ Így menti föl III. Honorius 1217-ben a sz. sír testvéreit (Fratres Sepulchri Dominici) Potthast 5574 sz.

⁴⁾ Potthast 1435 sz.

⁵⁾ Potthast 1931 sz. Így fordíttatja az Imre király által a pilisi monostorban letett kincsek két harmadát is a sz. föld javára u. o. 2474 sz. Fejér II. 457 l.

⁶⁾ Potthast 1045 és 1441 sz.

⁷⁾ Potthast 3454 sz.

tohán bánt el az idő a XIII. század egyéb gyűjtéseinek emlékeivel is.

A pápa rendeletét, a szentföld javára fordítandó jövedelemhányadot illetőleg szentesítette a lateráni negyedik zsinat (1215. évben), melyet a pápa legfőképp a szentföld segítése és új kereszties had szervezése céljából hívott egybe, miként ezt a zsinati összehívó levelekben hangsúlyozza is.¹⁾ A zsinat magasabbra emelte a pápa által kivetett negyvenedet, az egyházi javadalmak *huszad* részét szentelvén három éven keresztül a mondott célra.²⁾ De III. Incze e határozat végrehajtását már nem érthette meg.

Utódja, III. Honorius, erélyesen fogott a megvalósításhoz. 1216. nov. 21-én intézi rendeleteit Magyarország érsekeihez és püspökeihez e tárgyban.³⁾ Tudtokra adja, hogy az esztergomi templomosok és keresztiesek mestereit, s az esztergomi káptalan éneklő és örkanonokait bízta meg azzal, hogy a magyarországi egyházi javadalmakat számba vegyék, és a jövedelmek huszadrészét a zsinat végzése alapján a szentföld javára összegyűjtsék. Ezek voltak tehát az ily rendkívüli adóknak első ismert gyűjtői Magyarországon.

Bár a hazánkban gyűjtött összegek nagyságáról nincs tudomásunk; de a pénzszedésnek eredményes voltát tanúsítja az, hogy a pápa 1217. febr. 28-án a pénzek kezeléséről, elszállításáról intézkedik Magyarország főpapjaihoz intézett levelében.⁴⁾ Elrendeli, hogy a pénz egyházmegyénként — kellő oklevelek kíséretében, — adassék át négy-öt vagy több megbízható egyénnek, kik-

¹⁾ Potthast 4706 sz.; v. ö. 437 l.

²⁾ A lateráni zsinatnak idevágó határozata a következő: *Cupientes autem alios ecclesiarum praelatos nec non clericos universos et in merito et in praemio habere participes et consortes: ex communi concilii approbatione statuimus, ut omnes omnino clerici, tam subditi quam praelati vigesimam partem ecclesiasticorum proventuum usque ad triennium conferant in subsidium Terrae Sanctae, per manus eorum, qui ad hoc apostolica fuerint providentia ordinati: quibusdam dumtaxat religiosis exceptis ab hac praetaxatione merito eximendis; et illis similiter, qui assumpto vel assumendo crucis signaculo sunt personaliter profecturi. Acta conciliorum. Parisiis 1714. VII. 74 l.*

³⁾ Theiner Mon. Hung. I. 3 l.

⁴⁾ Theiner, u. o. I. 6 l.

nek egyike a megyés püspök, a többieket pedig a püspök és a pénzszedők szemeljék ki; — ezek vigyék azt a szentföldre és fordítsák ott első sorban azon keresztes vitézek segélyezésére, kik abból az egyházmegyéből valók, a honnan a pénzt összegyűlt. Mind erről pedig számot tartoznak adni a pápa ott időző bibornok követének, s a johanniták és templomosok főnökeinek. Mennyi érdekes adatot őriztek volna meg e számadások, ha reánk maradnak, a hazánkbeli egyházak számáról, helyéről, jövedelmeiről, a szentföldön hadakozó hazánkfaiáról s az ott megfordultakról: későbbi korok jegyzékei sejtetik velünk.

Három évtizeddel a lateráni negyedik zsinat megtartása után, 1245-ben a lyoni első zsinat fölelevenítette az előbbinek határozatait; újra kötelezvé az egyházakat arra, hogy három éven keresztül jövedelmeikből huszadot adjanak a szentföld fölsegélyezésére. ¹⁾ E határozat végrehajtásáról tán még kevesebbet tudunk, mint az elsőről. Csak annyi látszik valószínűnek, hogy megvalósítása évekig késett; mert IV. Orbán pápa 1261. sept. majd a következő év máj. havában hagyja meg Petrus de Pontecuryo követének, kire Magyar-, Cseh- és Lengyelországban a pénzek gyűjtése volt bízva, hogy az eredményt Velenczébe küldje és ott sz. Maurus egyházában helyezze letétbe. ²⁾ E követ kétségtelenül a lyoni zsinat által kivetett huszadnak volt gyűjtője hazánkban, mert 1245 és 1261 között más, hasonló célú adókvetés nyomára nem akadunk; a pénzek beszolgáltatását pedig érthetővé teszi azon körülmény, hogy a pápának már ekkor szándékában volt, a szentföld javára újabb gyűjtést elrendelni.

1263. okt. 3-án intézte a pápa nagyfontosságú rendeletét az esztergomi érsekhez, melylyel őt keresztes had hirdetésére hívja föl; ebben a szentföld javára a magyarországi egyházi javadalmak bevételeinek csak *század* részét szánja. Az adózás azonban, mely valamennyi megelőzőnél csekélyebb volt, az előbbieket időtartamra nézve felülmúlta, mert öt egymásutáni évre szólt a kötelezettség. ³⁾ Kétségtelenül nem volt súlyos a teher, mely a jövedelmeknek csak század részére nehezedett.

¹⁾ Acta Conciliorum VII. 393 l.

²⁾ Fejér Cod. dipl. VII. 5. 337 l.

³⁾ Theiner, i. m. I. 246 l.

II.

Ezzel elérkeztünk a lyoni második zsinat határozataihoz, melyek 1274. évi jún. 24-étől számítandó hat éven keresztül mindennemű egyházi jövedelemnek *tized* részét a szentföld segélyezésére és a felszabadítására induló keresztes hadak költségeinek fedezésére szentelték.¹⁾ Az eddigiéknél tehát sokkal nagyobb volt az adó, mely az egyháziakra hármlott; sokkalta nagyobb az átadandó hányad, hosszabb időn keresztül. Nem csuda, hogy az adózás lebonyolítása különösen ott, hol az egyéb nehézségekkel, mint például hazánkban zavaros politikai és társadalmi viszonyokkal találkozott, évek hosszú sorát vette igénybe. Ez az első adózás, melynek nem csupán megtörténtéről van tudomásunk, hanem a melynek végső beszámolója is reánk maradt; az első tehát, melyről részletesebb adataink vannak.²⁾

A lyoni zsinat rendeletét X. Gergely pápa hazánkban 1275. sept. 20-án kelt bullájával hajtá végre.³⁾ Megbizottjával *Modenai Gellértet* (Gerardus de Mutina), scriptorát és subdiaconusát nevez meg és felhatalmazza őt, hogy Magyar-, Lengyelországban és Szlavóniában e tizedeket egybegyűjtse. Egyház megyénként — a püspök és főbb papok tanácsára — válasszon két-két tizedszedőt, kiket eskü kötelez arra, hogy pontosan és lelkiismeretesen fognak tisztöknek megfelelni; míg maga a pápa megbizottja járja be a reá jutott területet és ellenőrizze küldötteinek eljárását. Úgy ő, mint az al-tizedszedők megbizatusuk tartama alatt mentesek a fizetendő tizedtől; Modenai Gellért pedig a hat éven át oly kiváltságokat élvez, melyeknek a keresztes vitézek részesei. A főtizedszedő fáradságát ezenfelül naponként három »solidus sterlingorum« jutalmazta, melyeket a gyűjtött pénzekből maga számára lefoglalni jogába volt. Eljárásáról gyakorta tartozott a pápai udvarnak jelentést tenni s pontosan tudatni, a gyűjtött összegeket hol

¹⁾ Acta Conciliorum VII. 688 l.

²⁾ Ez adózás számadásait valamint a későbbiekét is, a most kiadott nagyfontosságú kútfő-gyűjtemény tartalmazza: Monumenta Vaticana Hungariae. Series I. Tom. I. Rationes collectorum Pontificiorum. Pápai tizedszedők számadásai 1281—1375. Budapest 1887. LXXVII. és 520 l. egy tábla melléklettel.

³⁾ Theiner, i. m. I. 319 l.

és kinél helyezte letétbe. Mindezen jogokban, kiváltságokban és kötelességekben megerősítette őt a rövid ideig uralkodott XXI. János pápa (1276—1277) és utóda III. Miklós is 1278. jul. 30-án.¹⁾

Nem tudjuk, mikor kezdé meg Gellért tizedszedői működését hazánkban, hogyan hajtotta végre a reá bízott feladatot; azon jelentések közül, melyeket eljárásáról a pápai udvarnak köteles volt tenni, egyetlen egy sem maradt reánk. De az ez időtájt hazánkban uralkodott zavaros belállapotok, a közbiztonság teljes hiánya, valamint egyes pápai rendeletek sejtetik velünk, hogy a tizedszedés nem folyt nálunk oly rendben, mint a keresztény világ egyéb országaiban, hová a pápa Gellérttel egy időben küldött tizedszedőket, szám szerint huszonhetet. Kitűnik ez III. Miklós pápának 1278. július 30-án hozzá intézett rendeletéből, melylyel meghagyja neki, hogy azon zavarok és háborúk miatt (propter turbationem et guerrarum discrimina), melyek Magyar- és Lengyelországban a szentföld javára gyűjtött pénzek biztos megőrzését veszélyeztetik, az ország püspökei, a szerzetes rendek apátjai s egyéb főpapok szállítsák a pénzeket biztos helyre, Zágráb vagy Zengg városokba, hol azokat a pápa megbízottja átveendi. Az oda szállítás az illetők költségén és felelősségére történjék.²⁾

Modenai Gellért számadása a legelső, mely a hazánkban eddig működött pápai adószedők iratai közül reánk maradt;³⁾ s ezért, bár adatai meglehetősen soványak, mert nem tartalmazza a gyűjtött összegeknek egyházak vagy legalább egyházmegyék szerint való felsorolását, hanem a három reá bízott tartomány gyűjtésének végleges leszámolását: de mint az Árpádok korából fönmaradt ilyenemű egyetlen számadás, kiváló figyelmünkre méltó.

Megtudjuk belőle, hogy Gellért hat évig és öt hónapig tartózkodott a gondjára bízott országokban; ha tehát az első pápai meghatalmazás után nemsokára útnak indúlt, 1281. év közepe előtt nem hagyhatta el hazánkat s nem terjeszthette végleges számadását a pápai kamara elé.

Magyarországi gyűjtésének eredményeként mintegy 3000

¹⁾ Theiner i. m. I. 323 l.

²⁾ Theiner i. m. I. 327 l.

³⁾ Monumenta Vaticana S. I. T. I. 1—12 l.

ezüst márka szerepel, melyből napidijai ¹⁾ s az al-tizedszedők költségei 620 márkánál többet emésztettek föl. A gyűjtött pénzekből kisebb összegeket azon a vidéken helyezett letétbe, hol a pápától nyert utasítása értelmében leginkább tartózkodott, a zágrábi egyházban s egyes kanonokoknál és a topusko-i monostorban; míg a pénzek legnagyobb részét, 2081 márkánál többet, a pápai kamara egyik bankáránál a firenzei Alfani kereskedőcégnél helyezett el. ²⁾

A lengyelországi gyűjtés messze fölülmulta a hazánkbeli. Az eredmény mintegy 6262 márka, melyből a beszedés költségeire 723 márkánál több esett.

A szlavoniai, vagyis a dalmát provinciában gyűjtött tizedekről más pénznemben számol be. Gyűjtése 4735 velencei libránál többet eredményezett, mely összeg márkákban (10 librát egy márkának véve) csak mintegy 474-re rúg. Ez összeg csekély volta a dalmátiai egyháznak kis kiterjedését és aránylag szegény voltát eléggé bizonyítja.

A három ország tizedeinek hova fordításáról Gellért számadásából megtudjuk azt, hogy a tizedek, melyeknek célja a szentföld fölsegélése volt, nem jutottak el rendeltetésük helyére, hanem belőlök Anjou Károly Sicília és Nápoly királya, ki a jeruzsálemi király címét is viselte, és fia Sánta Károly salernoi herceg kapta segélyt Sicília védelmére és megőrzésére. Ez a szentföldnek csak igen is közvetve válhatott javára.

Modenai Gellért tizedszedői működése e számadással megszűnt; fáradásainak jutalmát a cajazzo-i püspökség adta meg, melynek székében 1283—1293 évek közt vele találkozunk. De a tizedgyűjtés ügye még nem volt lebonyolítva; maradtak behajtatlan hátralékok még az évekkel az előtt kivetett huszad-adóból is. Mindezeknek számbavételére, a folyamatban levő gyűjtések ellen-

¹⁾ Magyarországi működéséért napidijak fejében 351 »libras sterlingorum« számít föl; így tehát hazánkban *száztizenhét* napot töltött.

²⁾ E márkák alatt, Salamon fejtegetéseit véve alapul (Budapest tört. III. 132 s köv. l.) a »marca Turonensis«, a *toursi* márka értendő, mely hazánkban ekkor az uralkodó súly volt. E márka 244—250 gramm közt ingadozott. Tekintve, hogy a 173—176 grammos budai ezüst márkát mai értékben 24 frtra teszik, a *toursi* márka 34 forintra tehető.

őrzésére s az ügy befejezésére IV. Honorius pápa 1287. febr. 6-iki bullájával *Lengyelországi Ádám* krakkói kanonokot küldé követéül a mondott három tartományba, meghagyván neki, hogy mielőbb oda siessen és feladatához lásson. Jogai és kiváltságai ugyanazok, mint Gellértnek, kinek nyomába lépett. ¹⁾

A lengyel Ádámnak sem viselt dolgairól, sem gyűjtéseiről nincs tudomásunk; de kétségtelen, hogy a XIII. század utolsó évtizedeinek zavaros viszonyai, a pártokra szakadt ország fejletlen állapota, a pénzszedés kedvező eredményét elő nem mozdíthatták. És valóban még VIII. Bonifác pápa idejében sem volt a tizedek ügye Magyarországon lebonyolítva. E pápa, mint erről 1301. sept. 11-iki leveléből értesülünk, scriptorát *Bonaiuto de Casetino* aquileai kanonokot küldte követéül hazánkba, reá bízván a szomszédos Cseh-, Morva- és Lengyelország tizedeinek ügyét is, mindazok helyébe, kik ez országokban tizedszedőkként működtek. Feladata volt, végre rendbe hozni az évtized óta folyó gyűjtéseket s az egybegyűlt pénzüsszegeket a pápai kamara bankárainak, a firenzei Spini és a pisai Benedicta kereskedő cégek megbizottainak átszolgáltatni. ²⁾ Néhány évvel utóbb XI. Benedek pápa 1304. febr. 11-iki bullájával ismételte elődjének intézkedéseit, és Bonaiutot mind tizedszedői minőségében mind élvezett jogaiban megerősítette. Leveléből tudjuk meg azt, a mit a körülmények úgy is sejtetnek, hogy a tizedszedés dolga hazánkban igen lassan folyt és egészen elhanyagoltatott; ³⁾ s hogy Bonaiuto volt az, ki azt rendes mederbe terelte.

Érdekesnek tartjuk megemlíteni, hogy az általa gyűjtött pénzekből 1305-ben Venczel cseh király 580 morva márkát kölcsön vett; s tartozása törlesztését, ha a kitűzött határidő előtt találna elhalni, fiára Venczel magyar királyra hárította. ⁴⁾ Ez egy adaton kívül a Bonaiuto által szedett tizedek mennyiségéről emlék reánk nem maradt.

¹⁾ Theiner, Mon. Poloniae I. 99 l.

²⁾ Theiner, Mon. Hung. I. 386 l.

³⁾ »Verum quia ipsius collectio decimae in praedictis regnis . . . per aliquos collectorum praedictorum in parte, et per nonnullos in totum dicebatur esse neglecta . . . Theiner i. m. I. 412 l.

⁴⁾ Theiner i. m. I. 414 l.

III.

Mint a megelőző adózás történetéből látjuk, egy-egy czímen kivetett adók behajtása évtizedekig eltartott; gyakran az egyik kivetés hátralékainak behajtása még véget sem ért, mint például az 1245-iki huszadoké, midőn a másíknak, az 1274-iki tizedeknek gyűjtése már javában folyt. Ily módon a pápai adószedők működése folytonossá vált; egyik a másíknak adta át működési körét, s ezzel együtt iratait; s mondhatjuk, hogy a XIII. század második felétől kezdve a XIV-ik végéig a pápának folyton volt megbízottja Magyarországon, ki egyik-másik cím alatt kivetett rendkívüli adózás ügyében járt el.

A már-már folytonossá válni kezdő tizedeken kívül csakhamar még egyéb rendkívüli fizetésekre is kötelezte a pápa Magyarország papságát; különösen súlyos volt az a teher, mely a XIV. század elején, Gentilis bíbornok követsége idejében a követség költségeinek fedezéseként s a követi fényes udvar ellátásának ürügye alatt procuratio czímén reá háramlott.

V. Kelemen pápa Gentilis de Monteflorum bíbornok követi megbízólevelével egy időben, 1307. aug. 8-án felhatalmazta őt, hogy Magyarország összes papjait — a világiakat úgy mint a szerzeteseket, — a legszigorúbb egyházi fenytékkal is kényszerítheti a tetemesre szabott procuratiók lefizetésére.¹⁾ Ez volt azon ár, melyen a papság a pápai követ támogatását egyes hatalmas kényurak, sőt maga a király ellenében is megvásárolni kényszerült. A bíbornok ki is aknázte a pápától nyert jogot, s kiváló erélyt fejtett ki e pénzek behajtásában.

Óriási összegek voltak azok, melyeket e czímen a pápai követ Magyarország papjaitól behajtott s behajtatott megbízottjai által. A kivetés évenként történt, s az adózók a három évig tartó követség költségeit valóban csak nagy erőfeszítéssel voltak képesek megfizetni; nem is lehet csudálni, hogy Benedek erdélyi püspök a kivetés nagysága ellen a szentszékhez küldé felebbezését;²⁾ mert valóban az az 1000 ezüst márkát megközelítő összeg, melyet három éven keresztül fizetni tartozott, nem állott arányban sem

¹⁾ Mon. Vaticana. Series I. Tom. II. 6 l.

²⁾ U. o. 391 l.

ővedelmeivel, sem a más püspökökre kivetett adóval. Igaz, hogy a felebbezésnek eredménye nem lett; de az összeg nagy volta indokoltá tette.

Mi volt e kivetések kulcsa, pusztán az illető javadalom bevételei-e, vagy tekintetbe vette a bíbornok azt is, hogy kinek ügyeiben kellett bíróként szerepelnie, meghatározni nem tudjuk. De valószínű, hogy az erdélyi püspökre kivetett procuratio nagysága, vagy például Miklós pécsi éneklő-kanonokra (ki egy ideig a pécsi püspökséget is bitorolta) évenként rárótt 160 márka abban leli magyarázatát, hogy a nevezetteknek igen fontos, hosszan húzódó perei folytak a pápai követ ítélőszéke előtt.

Gentilis bíbornoknak követségi idejéből reánk maradt — sajnos, igen töredékes szövegű — olasz számadás könyve ¹⁾ fogalmat ad azon összegek nagy voltáról, melyek e czímen a bíbornok pénztárába folytak. Egy kis áttekintés néhány főpap adójáról, melyeknek összege három éven keresztül a 10.000 ezüst márkát meghaladja, valóban terhesnek bizonyítja e kivetést, mely nemcsak püspökökre, kanonokra, hanem plébánosokra is, kiknek névében jobbára a püspök teljesíté a fizetést, kétségtelenül beszédvén előbb a rájuk eső részt, — háramlott.

Az esztergomi érseknek csak adó-hátráléka három évről 603¹/₂ márkára rúgott; mennyit fizetett egy-egy évre nem tudjuk, mert az adó mennyisége — bár nem nagy eltéréssel — évről-évre gyakran változott. A kalocsai érsek saját személyéért, a káptalanért és papjaiért első évben 282 márkát fizet. A győri püspök egy évi adója 250, az egrié 230, a zágrábié 130, a veszprémié 89, a nagyváradie 60, a pécsié 40, a csanádié 36, a bosniaié 30, a váczie és nyitraié 20—20, a szerémi püspöké 15 ezüst márka jobbára, »al peso di Beodara«, Budavári mérték szerint. ²⁾ Tetemes összeggel

¹⁾ Első kiadása Mon. Vat. Series I. Tom. II. 406—464 l.

²⁾ Salamon Ferencz Budapest tört. III. 137 l. a budai márkát, mely éppen fele a firenzeinek, XIV. század elején körülbelül 173—176 grammnyi súlyúnak számítja ki; e szerint ennyi súlyú ezüstöt kell ez alatt érteni, mert magyar arany pénz ekkor még nem veretett. Értékét pedig (u. o. 160 l.) mai pénzben kifejezve 24 frtra teszi; csakhogy itt tekintetbe veendő az ezüst értékének folytonos csökkenése, melyet leginkább az aranyéhoz való viszonya tüntet föl. Mert míg a XIV. század elején egy lat arany

szerepelnek egyes prépostok, kanonok, és kerületi papok. Ezek élén áll Miklós pécsi éneklő kanonok 160 márkával évenként; a szepeși prépost és papjai 150, a pécsi papság 90, a kalocsai éneklő kanonok 60, a bélakúti és pilisi apát 20—20, a székesfehérvári prépost 15, a vasvári prépost 12 ezüst márka évi adóval szerepelnek.

A mint Gentilis erélylyel fogott a neki járó procuratiók behajtásához, a nem fizetőket a legnagyobb egyházi büntetéssel, a kiközösítéssel sujtván: ép oly erélyesen látott hozzá a pápai udvar Gentilis halála után azon hátrálékok beköveteléséhez, melyek még a követség idejéből fizetetlenül maradtak. A be nem fizetett összeg tetemes volt; az esztergomi érsek, mint említők, $603\frac{1}{2}$, az erdélyi püspök 953, a pécsi $30\frac{1}{2}$ és a veszprémi 124 ezüst márkával volt hátrálékban; ez összeget az adósoktól, vagy ha már befizették volna, a néhai bíbornok bankáraitól: a pozsonyi Hambottól (ki 1308-ban pozsonyi bíró is volt) és a bécsi Eslarni Ottótól, a pápai kamarának be kellett követelnie. Az összeg mindenestre érdemes volt arra, hogy érte külön pápai megbizott induljon útnak; s jó alkalom hogy ez egyúttal más, egészen újnemű pápai jövedelmeknek legyen behajtója.

1316. évi decz. 8-án XXII. János pápa fontos tartalmú bullát intézett Magyarország összes papságához. ¹⁾Elmondja ebben, hogy a szentszék nem képes állása követelményeinek és szándékainak, melyek a hívek javát czélozzák, megfelelni; mert jövedelmei szükségleteit nem fődőzik. Ezért elhatározta a pápa, hogy azon egyházi javadalmak első évi bevételei, melyek a bulla keltekor üresedésben vannak vagy három éven belül megürülnek, a pápai kamara javára essenek. Az új adózás megállapítására szolgáljon a tized-kivetés, a mint azt országoként a »taxatio decimae« meghatározza; vagyis jövedelemül a tizszeresen vett tized tekintessék; a tényleges jövedelemből ez összeg levonása után fennmaradó fölösleg legyen azé, ki a javadalmat időközben elnyerte. ²⁾

körülbelül 11—13 lat ezüstöt ér, addig a jelen század elején az arány 1 : $15\frac{1}{2}$, 1873 óta pedig az arány az ezüstre nézve még kedvezőlenebb.

¹⁾ Theiner Mon. Hung. I. 446 l.

²⁾ Ennek magyarázata az, hogy a tized-kivetésnél a jövedelmet igen alacsonyra vették, melynél a tényleges jövedelem sokkal nagyobb

Ha pedig czélszerűbbnek tetszenék a pénzszedőknek e fölösleget foglalni le a pápa számára, ezt is megtehetik. Ha egy javadalom kétszer üresednék meg egy esztendőben, a jövedelmet csak egyszer szolgáltatassák be a pápának. Egyházi szereket, könyveket és felszereléseket jövedelem fejében lefoglalni nem szabad. Nem terjeszthető ki ez adózás üresedésbe jött érsekségek, püspökségek, cistercita és praemontrei apátságok és prépostságok, kegyes intézők stb. jövedelmeire, valamint olyan javadalmakra sem, melyeknek évi jövedelme hat ezüst márkánál csekélyebb. A pénz pedig évenként két előre meghatározott napon, melyeket a pápa megbízottja állapít meg, szedessék be.

A részletesen körülírt adózás behajtását *Szebeni Rufinus* tolnai esperesre bízta a pápa. ¹⁾ Bizalmas embere volt ez a néhai pápai követnek Gentilisnek, sőt esperességét is neki köszönhető; sokat hajtott be egykor a bíbornoknak járó procuratiokból, s így Magyarország viszonyaival ismerős. Ennek és Gentilissel való összeköttetésének köszönhető másik megbízatását, a néhai pápai követ hátrálékos procuratioinak bekövetelését, mit a pápa 1317. máj. 1-én bíz reá. ²⁾

A kettős feladat megoldására küldött követ Avignonból nem sokkal ezután útra kelve, hazánk területére Samobornál, Horvátországban lépett, 1317 okt. 12-én. És itt teljes apparátussal fogott megbízatásához. Joga volt maga mellé közjegyzőt (tabeliot) venni, megválasztani a pénzszedőket, kik egyházmegyénként bejárják az országot; fáradságáért medig hazánkban töltött minden napért két arany forint kárpótolta őt. Minden esetre gazdag jutalom, melynek ily bőkezű kiszabása a gyűjtés végső eredményét igen megapasztotta; az a 872 nap, melyeket Rufinus hazánkban töltött, a gyűjtött pénzekből tömérdeket emésztett föl. Annnyival is inkább, mert mindjárt kezdetben a pápai követ hosszabb időn át volt kénytelen tétlenül vesztegelni.

---

volt. Igy pl. a váradi püspök 1332--1337. években is az 1184. évi jövedelem-becslés alapján fizette tizedét, holott jövedelme azóta adományok által legalább kétszer akkorává emelkedett. V. ö. Bunyitay: A váradi püsp. tört. I. 174 l.

¹⁾ Theiner i. m. I. 448 l.

²⁾ Theiner, i. m. 449 l.

A pápától azt az utasítást nyerte, hogy a megürült javadalmak bevételeinek alapjául a rendesen fizetni szokott tizedet vegye, a mint ezt a tized-kivetés hazánkban megállapítja. A mint Rufinus a rendelet szellemében működését megkezdi, megtudja, hogy ily tized-kivetés Magyarországon nem létezik. Nem lévén tehát kulcs, mely az adózás mennyiségét megállapítsa, másról kellett gondoskodni. A pápa valóban 1318. jun. 17-iki bullájával meg is másítja előbbi intézkedését, s elrendeli, hogy a megürült javadalmak bevételeinek fele legyen a pápai kamaráé, fele pedig az új beneficiátusé.¹⁾ Így tehát hivatalos becslés helyett a jövedelem bevallását és mások tanúbizonyságát kellett alapul elfogadni; hogy pedig az érdekeltek a valóságnak megfelelő vallomást tegyenek, Rufinusnak jogában volt őket erre a legszigorúbb egyházi eszközökkel is kényszerítenie.

A pápa követe 1320. márcz. 12-én hagyta el az országot, miután kettős megbízatásának minden tekintetben megfelelt. Eljárásáról két külön jegyzékben tesz jelentés.

Ezeknek egyike a Gentilis-féle hátrálékos procuratiokról ád számot.²⁾ 1711 ezüst márkára rúgott azon összeg, melynek behajtására Rufinus küldeték; azonban valósággal a hátrálék csak $269\frac{1}{2}$ márkányi volt; a többinek lefizetése még Gentilis kezeihez igazoltatott. Ezen összegből, mely átszámítva 1054 firenzei arany forintot tett (egy márkát négy forintjával véve, azért kevesebb valamivel ez összeg, mert egy része rosszabb ezüstben fizettetett), $581\frac{1}{3}$ arany forintot Rufinus a neki járóapidíjak egy harmada fejében magának tartott; míg a megmaradt $472\frac{2}{3}$ arany forintot Firenzében a Bardi bankháznál lefizette, helyette Avignonban fizetendő 461 forintot utalványoztatván; s így a pénzművelettel 2.2 százalékot vesztett.

A másik jegyzék az üresedésbe jött egyházi javadalmakról szól.³⁾ Ezeknek a pápa számára lefoglalt félévi jövedelme 501 különféle nemű ezüst márkát eredményezett. A javadalmak felsorolása igen becses egyháztörténetünk szempontjából, mert képet

¹⁾ Theiner, i. m. I. 462 l.

²⁾ Mon. Vaticana. Series I. Tom. II. 464—472 l.

³⁾ Mon. Vat. Series I. Tom. I. 13—38. l.

nyújt egyes kanonokok, plébánosok évi jövedelméről, mire nézve e korból igen gyér adatokkal rendelkezünk.

Egy-két érdekesebbet felemlítünk.

A felsorolt javadalmak közt (az érsekségek és püspökségek jövedelmeire, mint említettük, nem terjeszté ki rendeletét a pápa) legnagyobb jövedelmű volt a pozsonyi prépostság évenkénti 100 márkával. A nagyváradi prépost évi jövedelme 50 márka, a pécsié 34 márka, a vasvári préposté 32 márka, a bácsié 30 márka. Tekintélyes jövedelmők volt nevezetesebb helyek plébánosainak, kik a legtöbb kanonoknál jobban álltak. Így a selmeczbányai plébános 48, a gölniczbányai 28, a nagyszebeni 36, a *budai* 48, a soproni 30, a *pesti* 24, a kelneki 40, a borbereki 30, az apoldi 40, az eperjesi 15 ezüst márka évi jövedelem felett rendelkeztek. Ezekhez képest pl. a nagyváradi éneklő-kanonok évi hat márkája valóban csekély jövedelemnek tűnik föl.

A vacans beneficiumokból a pápa számára lefoglalt összeg jóval felülmúlta a procuratio-tartozások mennyiségét; mert abból, a márkák átszámítása után 1913 arany forint került Rufinus kezébe; de ez összegből $1162\frac{2}{3}$ arany forintot felemésztettek a pápai követnek bőkezűleg két arany forintra kiszabottapidíjai; úgyhogy a két czímen begyűlt 2967 arany forintból felénél jóval kevesebb, csak 1222 forint jutott a pápának; sőt még ez az összeg is a firenzei Bardi bankháznál történt leszámítolás következtében $2\frac{3}{10}\%$ levonásával $1193\frac{1}{4}$ arany forintra csökkent.

Nem csuda, hogy a pápa már a gyűjtés folyamán a Rufinus által rendelt al-pénzszedőket költségeik felszámítása tekintetében, melyeknek szintén a gyűjtött pénzekből kellett kikerülniök, mérsékletre inté¹⁾; mert addig a költségek a befolyt pénznek legnagyobb részét felemésztették.

IV.

Mielőtt Rufinus működését megkezdette volna, már az 1311—1312 években tartott viennei zsinaton határozattá lőn az, hogy a szentföld sorsának javítása iránti kötelességét a kereszténység ismét általános adózással fogja leróvni; megajánlván a

¹⁾ Theiner Mon. Hung. I. 461 l.

szent cselra az összes pápság jövedelmének tizedrészét hat egymás után következő esztendő keresztül. ¹⁾

XXII. János pápa erőlyesen fogott a zsinati határozat végrehajtásához. Egész Európában működtek már a pápa tizedszedői; a szomszédos Lengyelországban a küldöttek: Andreas de Verulis és Petrus de Alvernia már 1325. óta szedték a tizedeket ²⁾; csak Magyarország maradt még hátra a tizedek beszőlgáltatásában; erre nem terjedt ki eddig a pápa figyelme. 1331. márcz. 1-én kelt őt rendeletével azonban jóváteszi az előbbi évek mulasztását. ³⁾

Két megbizottat küld hazánkba, *Jacobus Berengarii*-t és *Raimundus de Bonofato*-t ⁴⁾ jogokkal és kötelességekkel ruházta fel őket, körülírván a tizedfizetés módozatait. A hat éven át fizetendő adót évenként két határnapon kellett beszedniök: áldozó csütörtökön és mindenszentekkor. A két követnek, vagy akár egyiköknek is, jogában áll al-tizedszedőket kijelölni; ezek szedték be közvetlenül az adózóktól a pénzeket, s jegyzék mellett átadták a pápai megbizottaknak. Aránylag csekély is volt az az összeg, melyet a kerületi al-tizedszedők mellőzésével, egyenesen a pápai követ vett át. Kötelességök volt, szorgosan felkutatni, folytak-e már be tizedek a viennei zsinat rendeletéből vagy más czímen korábban is? hol őriztetnek ezek? hol és kinél vannak letétben? Követi minőségöknél fogva mindazokat, kik nem fizetés miatt a kiközösítés büntetését vonták magokra, joguk volt ez alól feloldani, ha kötelezettségöknek eleget tesznek. Gyűjtöttek egyéb pénzeket is, melyeket *census* czímen egyháziak és némely világiak is tartoztak a szent-székeknek fizetni. A pápa Boleszlav esztergomi érseknek 1328-ban történt halála után ez érsekség és jövedelmei felől a rendelkezést magának tartván fönn, a veszprémi és pécsi püspököket rendelé e e javak kezelésére; most követeit bízta meg, hogy pontos tudomást szerezzenek az érseki bevételekről, s az idegen kézre került

¹⁾ Acta Conciliorum VII. 1358 l.

²⁾ Theiner Mon. Pol. I. 208 l.

³⁾ Theiner Mon. Hung. I. 536—540 l.

⁴⁾ Az előbbinek czíme »operarius ecclesiae Crassensis« sz. Benedek-rendü szerzetes a carcassoni egyházmegyéből; az utóbbi »rector ecclesiae oratorii S. Michaelis«, a limoges-i egyházmegyéből; tehát mindkettő francia volt.

javakat visszaszerezni iparkodjanak. Eljárásokért követségek egész tartamára másfél arany forintnyi napidíjat engedélyezett mind-egyiköknek a pápa.

Kezökhöz vevén a pápa rendeleteit, a két követ együtt indul útnak Avignonból 1331. apr. 27-én. Lóháton teszik meg az utat Nizzáig; itt hajóra szállnak és Genua érintésével a pisai kikötőben szállnak partra. Szárazföldön folytatják útjokat Velenczéig; innét bárkán kelnek át Zenggbe, honnét útjuk Zágrábba visz. Úgy látszik, itt vesznek pergament és pecsétnek való viaszt, idéző levelek számára, melyeket az ország püspökeihez intéznek, hogy Budán bizonyos határidőre megjelenjenek. Kétségtelen, hogy a követek Zágrárból Budának vették útjokat; itt találkoztak a megjelent püspökökkel. De ezentúl megszakad a tudósítás; tartózkodási helyeikről, viselt dolgaikról keveset tudunk. Az általok kirendelt altizedsedők, egyházmegyénként kettő-három, jobbra az illető egyház kanonokaiból választva, bejárják az országot, gyűjtik a tizedeket, s a részletes számadást a két fő tizedsedő elé terjesztik, kik azt a magok számadásába átveszik; de kétségtelen, hogy a befolyt pénzek kezelése, átszámítása, mert a fizetés mindenféle pénznemben történt és az egész eljárás ellenőrzése, elég dolgot adhatott.

A Budára összehívott püspöki tanácskozás alkalmával azonban, hol a követek a pápa elhatározását és saját megbízásokat adták a főpapok tudtára, sok akadály merült föl az ellen, hogy a küldöttek a rájuk bízott feladat kiviteléhez hozzálássanak; ellenök volt a főpapság, mely a rárótt teher tárgyában a pápához is felebezett, ellenök volt a király, ki a papságát súlyosan érintő adó behajtását megengedni nem volt hajlandó. A papok felebbezése nem változtatott az ügyben semmit; míg a király ellenzése követek küldözését, jegyzékek váltását eredményezte.

Egy esztendőnél tovább volt kénytelen a két követ tétlenül vesztegelni, várván az ügy kimenetelét. Ez alatt egyre-másra küld a pápa leveleket Károly királyhoz a tizedszedés érdekében. 1332. márcz. 18-án felhívja őt, támogatná követeit, hogy a tizedszedésben akadály ne merüljön föl, s hogy az 1331. évtől számított három éven belül megürült egyházi javadalmak bevételei, melyeknek beszédésére a két követ utólag szintén felhatalmazást nyert,

pontosan behajtassanak. Apr. 1-én az ország főpapjaihoz és egyes kiválóbb főurakhoz intéz hasonló tárgyú leveleket; az előbbieknél szemrehányást tevén, hogy ha jól felfognák az egyház iránti kötelességeket, nemcsak a tizedeket fizetnék készségesen, de önként ajánlanának föl nagyobb segílyt.¹⁾ Eredménye egyik levélnek sem lett; csak egy újabb követ küldése Avignonba, a király feltételének előadására.

A királyi követnek, Pál nándor-fehérvári püspöknek, sikerült a pápát engedékenységre hangolnia s a király feltételének elfogadására bírnia. E feltétel a gyűjtött pénzek harmada volt. Ūrügyül Károly a ruthének és a katolikus hittől elszakadt egyéb népek támadását adta, melyektől országa keresztényei sokat szenvednek; az ezek ellen indítandó hadra kérte a pápától a tizedekből és a megürült javadalmakból befolyó pénzek harmadát; és a pápa ehhez 1332. jún. 1-én meg is adta beleegyezését.²⁾ Ennek következtében a pápai tizedgyűjtökhöz még egy csatlakozott, a királyé, úgy látszik Jakab csanádi püspök, ki a királynak járó harmadot vette számba. A pápa csak azt kötötte ki, hogy a király e harmadot egyedül országa keresztényeinek védelmére a hit ellenségei ellen használhatja.

Teljesítve lévén a föltétel, melyhez Károly a tizedszedés megengedését kötötte, elveszté támaszát az adózni vonakodó papság, kiderülvén, hogy a király nem annyira azoknak, mint a saját érdekeit tartva szem előtt, vonta meg beleegyezését. Megkezdődhetett a tizedszedés és folyhatott akadálytalanúl; kedvező kimenetellel kecsegtethetett, mert a pápa 1333. nov. 24-én köszönő levelet meneszt a királyhoz, az ország érsekeihez és egyes püspökhöz.³⁾

Mielőtt előadnók az adózás pénzügyi oldalát s vázolnók a képet, melyet a reánk jutott számadásokból a hazai egyházak bevételeiről nyerünk, folytatjuk annak történetét; mert a viennei zsinat által kirótt tizedek behajtása Magyarországon évtizedekig foglalkodtatta a pápai kamarát.

Alig egy esztendeig folytatták a gyűjtést a pápa küldöttei, midőn zavar állott be annak rendes menetében, melyet a pápa

¹⁾ Theiner Mon. Hung. I. 550—551. l.

²⁾ Theiner i. m. I. 553—555. l.

³⁾ Theiner i. m. I. 591—592. l.

egyik követének, Raimundusnak 1334-ben Esztergomban bekövetkezett halála okozott. Az elhunyt tizedszedőt a domonkosok templomában temették el, kiknek ezért követtársa 22 márkát fizetett. Hogy nagy zavarnak kellett bekövetkeznie e halálesettel, azon elrendezésből következik, ahogy a követek az elvégzendő munkát magok közt felosztották; s hogy csakugyan nagy volt a rendetlenség, a reánk maradt számadások tanúsítják. A tizedszedők ugyanis felosztották magok közt Magyarország egyházmegyéit. Az elhunyt Raimundus de Bonofato az esztergomi érsekség joghatósága alá tartozó püspökségeket: tehát a főegyházmegyén kívül az egrit, pécsit, váczit, gyórit, nyitrait és veszprémit vállalta magára; míg Jacobus Berengarii-nak a kalocsai főegyházmegye területén levő váradi, erdélyi, csanádi, zágrábi, boszniai és szerémi püspökségek jutottak. Egyik a másiktól függetlenül működött; kiki maga rendelte ki egyházmegyénként az al-tizedszedőket, kik ismét csak neki számoltak be a gyűjtött pénzekről. Ezért oly töredékes azon dioecesisek tizedjegyzéke, melyekben Raimundus működött, mert követtársa ezeknek nem mindegyikében folytatta a gyűjtést.

XXII. János pápa még az 1334. év folyamán az elhunyt Raimundust *Jacobus de Lengres* carpentraszi franciaországi pap személyével helyettesíté, kit aztán a pápa utódja: XII. Benedek tizedszedői minőségében 1335. aug. 5-én megerősített; felhívta ugyanekkor a királyt és az ország főpapjait arra, hogy két követének működését mindenben előmozdítsák.¹⁾

A régi tizedszedő, Jacobus Berengarii ellen azonban már ekkor gyanuokok merülhettek föl, melyek később csakugyan alaposaknak bizonyultak. Ertesült — úgymond a pápa — hogy Magyarországon a tizedfizetés dolga annyira előhaladt, hogy azt egy megbizott is elvégezheti; maradjon e czélből Jacobus de Lengres ott, a másik pedig siessen mielőbb Avignonba, s tegyen eljárásáról és az ügyek állásáról részletes jelentést. A pápai parancsnak nem volt foganatja; többszöri ismétlésének sem.

Ez eljárás gyanut kelthetett a pápában; s hogy a tényállásról meggyőződést szerezzen, a kettő működésének ellenőrzésére

¹⁾ Theiner i. m. I. 605—606. l.

új tizedszedőt rendelt melléjük harmadiknak, *Galhardus de Carceribus* titeli prépostot, ki még chorgeszi (caturicensis) clericus korában 1334. eleje óta működött hasonló minőségben Lengyelországon.¹⁾ Itteni eljárásával kiérdemelte a pápa bizalmát; s ennek tulajdonítható, hogy 1337. márcz. 27-iki rendelettel reá bízott a magyarországi zavaros állapotok felülvizsgálása is, jogában állván a másik kettő mellőzésével önállóan is intézkedni.²⁾

A három tizedszedő nem sokára *Petrus Gervasii* előbb viviersi utóbb le-puy-i kanonok személyében új társat kapott; pedig még Galhardus a pápai megbízásnak eleget teendő, el sem távozott Lengyelországból, hol addig működött. Egy időben tehát a pápának négy tizedszedője működött Magyarországon, mert a régiiek megbízatása még vissza nem vonatott. A pápa e rendelete, mely által Petrust a többiekével teljesen egyenlő jogokkal és hatalommal ruházta föl, 1337. évi máj. 6-án kelt, mely napon a tizedek ügyében több levél intéztetett hazánkba. A királyt és a királynőt felhívta a pápa, hogy a Magyarországon levő s a pápai kamarát illető pénzek elküldésében segédkezet nyujtsanak; míg a tizedszedők e pénzeket illetőleg azt a meghagyást vették, hogy azokat elismervény mellett a Velenczében tartózkodó firenzei Azayali kereskedőház megbizottainak adják át. Felhívást kapott az esztergomi érsek is arra, hogy új követeit segélylyel és tanácsával támogassa. A három korábbi tizedszedőnek pedig meghagyta a pápa, hogy új társukat minden folyó és bevégzett ügy felől felvilágosítsák.³⁾

Az 1337—1338. évek folyamán a két új követ rendeltetése helyére utazott. Az egyik Galhardus, mint említettük, eddig Lengyelországban volt elfoglalva; innét indult útnak, és 1337. július 22-én lépte át Magyarországhatárát. Távolléte Lengyelországban nagy bajokat okozott úgy, hogy az évek során át fáradsággal kivívott eredmény csaknem tönkre ment. Keserűen panaszkodik ezért a pápához írt terjedelmes levelében.⁴⁾ Visszatér tehát Lengyelországba 1338. júl. 6-án, néhány hónap alatt rendbeszedi az ügyeket s aztán újra hazánkba indul, hogy követtársával találkozzék.

1) Theiner, Mon. Pol. I. 354. l.

2) Theiner, Mon. Hung. I. 612. l.

3) Theiner i. m. I. 615—616. l.

4) Theiner Mon. Pol. I. 416. l.

Ez utóbbi megbízatásának kelte után csaknem egy esztendőre, 1338. máj. 2-án indult útnak Avignonból; úti költségül 800 arany forintot vitt magával, utólagos beszámolás kötelezettsége mellett. Pozsonynál lépi át az ország határát, s innét a pozsonyi bíró szolgájával Esztergomba vezetteti magát; jún. 30-án ér ide, három napi út után. Innét futárt küld a Lengyelországba épen ekkor távozott Galhardushoz; tudtára adja megérkezését és felhívja közös találkozásra. Nagy szükség volt arra, hogy együtt beszéljék meg a végzendőket; mert időközben Petrus Gervasii megbízatása Lengyelországra is kiterjesztetvén, hol az egyik, hol a másik hagyta el hazánkat; így tehát előre meg kellett állapítani a tervet, hogy annak kivitelén egymástól függetlenül ugyan, de egyöntetűleg működhessenek.

Még Esztergomban időzésekor Petrus maga elé idézi a két régi tizedszedőt, kik Pécsert tartózkodtak, hogy velök a pápa újabb elhatározását tudassa. Eljött-e az annyiszor megintett két követ, nem tudjuk; de tény, hogy még ekkor sem tettek eleget a pápai parancsnak.

E közben, sept. 21-én Visegrádon megtörtént a találkozás a két új tizedszedő között. Megegyeztek magok közt abban, hogy a mikor egyiket kötelessége Lengyelországba hívja, addig a másik marad hazánkban. Ennek következtében Galhardus itt maradt, Petrus Gervasii pedig Lengyelországba távozott.

XII. Benedek pápa, ki a magyarországi tizedek ügyét anyyira szívén viselte, többszörös sikertelen kísérlet daczára újra meg újra sürgette a két régi tizedszedőt, hogy rendeleteit teljesítsék, számadásaikat terjesszék elő, s a pápai udvarnál személyesen jelentkezzenek. Az intések csakhamar erélyesebbekké lesznek. 1338. febr. 5-én szigorúan vádolja őket, hogy parancsainak fogamatja nem lett, hogy Galhardust az ügyek állásáról nem világosították fel, minek következtében ez tétlenül volt kénytelen vesztegelni; meghagyja tehát erősen, hogy az új követnek, Petrus Gervasiinak minden tekintetben eleget tegyenek, különben más eszközökhöz nyúl a pápa. Ugyanekkor felhatalmazza a két új tizedszedőt, hogy az ügyek befejezésére mindazon szabadalmakkal, kiváltságokkal és jogokkal éljenek, melyeknek az előbbiek voltak részei; mert a két réginek megbízatását visszavonni van szán-

dékában. Ugyanez időben a pápa követei érdekében a királyhoz, királynőhöz s az ország összes püspökeihez intézett leveleket, az előbbieket különösen megkérvén, hogy az országban a pápai kamara javára régóta gyűjtött és itt-ott letétbe helyezett pénzek biztos elszállítása elé akadályokat ne gördítsenek.¹⁾

Ugy látszik, Károly király ez időtájt ismételte az 1331-ben elrendelt adózás elleni tilalmát az új tizedszedőkkel szemben; s magának a gyűjtött pénzek harmadát biztosíttatni akarta XII. Benedek pápa által is. Ezt sikerült kivívnia; és 1338. apr. 13-án Magyarország összes papságához intézett parancsával ezeknek tudtára adja, hogy a pápa küldötte Galhardus mellé káplánját István dömés szerzetest rendeli társul, ki annak eljárását ellenőrzi, a tizedek megállapítására felügyel s legfőképp pedig — ezt ugyan nem mondja a király — a neki járó harmadot számba veszi.²⁾

A régi tizedszedőkre vonatkozó pápai parancs teljesítetlen maradt. Jacobus Berengarii engedetlensége még soká foglalkodtatja a pápát; a másik követ Jacobus de Lengres pedig meghalt Pécsen 1339. ápril havában, a nélkül, hogy eljárásáról beszámolt volna.

Jacobus de Lengres halálának híre útra készíti Petrus Gervasii-t, ki eddig Lengyelországban tartózkodott. 1339. apr. 29-én hallja meg a hírt, rögtön elindul és Egernek tart. Utjában baj is éri; egy nemes ember elveszi lovát, melyet Avignonban 23 forinton vett, és szolgájának, ki ezért szembeszállt vele, kiüti két fogát. Innét Hatvanba, majd Pécsre vezetteti magát, hová máj. 12-én érkezik. Tájékozást szerez az elhunyt hátrahagyott javairól s ezt tudatandó, követet küld a pápához. A pápának ez ügyben kiadott rendelete aug. 21-én kelt. Meghagyja ebben két újabb megbízottjának, hogy tudomást nyerjenek úgy Jacobus Berengarii-nak vagyónáról mint az elhunytak hagyatékáról; tudják meg, akár világi karhatalmat is igénybe véve, kinél mennyi összeget és hol helyeztek letétbe. Különösen pedig kényszerítsék az esztergomi érseket, ki Jacobus de Lengres-től tetemes mennyiségű pénzeket vett át s ezek átadását egyszer már megtagadta, hogy ez össze-

¹⁾ Theiner Mon. Hung. I. 619-620. l.

²⁾ Mon. Vaticana S. I. T. I. 410. l.

geket adja a megbizottak kezéhez.¹⁾ A Jacobus Berengarii-ra vonatkozó parancsnak úgy látszik megint nem volt foganatja; mert 1340. márcz. 14-én azt vette utasításúl a két követ, hogy őt bizonyos határnapra a pápa színe elé idézzék. Ekkor végre teljesítette az annyiszor megintett követ a pápa parancsát, s előterjesztette reánk jutott számadását; mert nevével többé nem találkozunk.

Míg Petrus Gervasii Pécssett volt az elhalt tizedszedő hagyatékának rendbeszedésével elfoglalva, addig társa Galhardus Lengyelországban végezte tisztségét s úgy látszik, ezentúl hazánkban keveset fordult meg, mert működésének alig találjuk nyomát. Társa jun. 26-ig itt maradt; s a tizedek szedésén kívül még a megürült egyházi javadalmak bevételeinek behajtásával is el volt foglalva, mire nézve a követek 1340. márcz. 29-én újabb felhatalmazást kaptak a pápától.²⁾ Ennek is harmadrésze a királyé volt.

Petrus Gervasii elintéztvén Lengyelországban a német rend nagymestere és a király közt felmerült vitás ügyet, melynek bírójául a pápa őt jelölte ki, nov. 1-én visszatért hazánkba s a következő évet egészen itt tölté. Nagy zavarban találja csakhamar az országot; híre jár, hogy a tatárok beütöttek Lengyelországba, s e miatt Magyarországon is nagy a felfordulás; biztosítani törekedvén a gyűjtött pénzeket, hamarjában beváltja a nála lévő tetemes összeget és 1340. febr. 20-án biztos helyre Zágrábba küldi. Majd maga is oda megy, mert küldötte, kinél a pénz volt, meghalt; tovább küldi a pénzt a tengerpartra Zengbe s onnét Velenczébe-Biztonságba iparkodik hozni mindent a közeledő veszély elől. Egymás után felszólítja a hátralékban levőket, vagy a kiknek számadásában hiba van, hoznák rendbe a dolgot.

1341-ben júl. 20. táján Galhardus is megjött Lengyelországból; s a két követ együtt tesz jelentést a pápának az ügyek állásáról. Kielégítő lehetett ez; mert erre kelt a pápa rendelete okt. 21-én, melylyel Galhardust a további tizedszedés kötelessége alól felmenti; visszahívja őt Avignonba, hogy számot adjon eljárásáról.³⁾ A követ el is ment és mint csanádi püspök tért vissza 1344. körül.

¹⁾ Theiner i. m. I. 631—632. l.

²⁾ Theiner u. o. I. 634. l.

³⁾ Theiner i. m. I. 643. l.

Petrus Gervasii még közel egy esztendeig maradt hazánkban; jobbára a délvidéken tölté idejét, onnét vezetve a tizedszedés ügyét. Itt veszi hírül 1342. máj. 19-én, hogy Károly király halálosan beteg; attól fél, hogy halálával zavarok állnak be; elhatározza tehát, hogy a gyűjtött pénzekkel együtt elhagyja az országot. A királyt illetőleg sejtelve megvalósúlt, Károly júl. 16-án meghalt. Ekkor már rég elhagyta az országot. Jún. 20-án Kapronczán keresztül Kőrösre ér, 26-án Zágrábban van. Innét előre küldi a pénzeket Zenggebe, hová Modrus érintésével 28-án maga is megérkezik. Itt betegsége néhány napra visszatartja. Júl. 8-án Velenzében ér; innét Ferrarán, Genuán és Nizzán át Monacoba, hol letartóztatják s csak négy arany forint váltságdíjért bocsájtják szabadon. Okt. 2-án megérkezik Avignonba, és első dolga 18 dénáron papirost venni, melyre számadásait írja.

Követsége tehát 1338. máj. 2-ától 1342. okt. 2-áig tartott, mely időből 1347 napot töltött adószedői minőségben, minden napért másfél arany forintot kapva; míg 267 nap bírói működésére esik a lengyel király és a német rend nagymestere közti ügyben, mikor Kázmér lengyel király fődözte költségeit.

A két tizedszedő közül hazánkban további szerepe csak Galhardusnak volt; mint csanádi püspökre VI. Kelemen pápa 1344. nov. 3-án újra reá bízta mindazon ügyek végleges lebonyolítását, melyeket még XXII. János és XII. Benedek pápák bíztak reá;¹⁾ ez alatt csak a tizedek és egyéb pápai gyűjtések ügyét érthetjük. De mit végzett e téren, a történeti emlékek hallgatnak róla. Míg öt egyházi pályáján folyton emelkedni látjuk; csanádi püspökségtől 1345-ben a veszprémi, majd 1348-ban a brindisii érseki székbe ülven: addig már 1344. óta új tizedszedő működik Magyarországon Arnoldus de la Caucina személyében.

DR. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.

¹⁾ Theiner, Mon. Hung. I. 675 — 676. l.

ERDÉLY FŐISPÁNjai.

(1540—1711.)

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

II.

Kolosmegye főispánjai.

Sólyomkői Károlyi Dénes.

Károlyi Dénes, László fia, Lancz unokája, a nagykárolyi Károlyi család ivadéka. ¹⁾

E Károlyi, kinek neje Ördög Ágnes, 1545-ben örökösen bevallja jószágait vejének farnosi Veres Jánosnak s leányának Sófianak. Nagy Iván ²⁾ Hodor közleményei után írja, hogy Dénes Kolosvármegye főispánja 1558-ban. Ily minőségben 1569. április 25-én kelt oklevél mutatja őt fel, ³⁾ és ekkor neje Valkay Borbála, Valkay Miklós és álmosdi Chyre Petronella leánya. Hodor szerint meghalt 1572-ben. A megyében Zutoron meg Középlakban voltak részbirtokai.

Ombozi Kemény Ferencz.

Kemény Ferencz, az előnévből is következtetve, Kemény Jánosnak Ombozi Margittól való fia.

Mint Kolosvármegye főispánja 1568-ban, julius hóban kelt oklevélben, ⁴⁾ jó elő, s alkalmasint haláláig viselte tisztségét. Neje nováji Szentpály Erzsébet, ki azután (1579-ben) Cserényi Pál neje.

Kolosmegyében tán Gyerőmonostor volt tartózkodási helye.

¹⁾ *Doboka vármegye esmertetése.* Hodor tévesen tartja Dénest ama László testvérének, ki drági birtokát 1576-ban notán veszté: e László a Zsigmond fia Drághi Annától, kinek egy 1569-beli oklevél szerint testvérei Pesthi Ferenczné, Possa Bálintné, és Bethlen Györgyné.

²⁾ *Magyarország családai.* VI. k. 536. l.

³⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XI. k.*

⁴⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XI. k.*

Gyerővásárhelyi Gyerőffy János.

Gyerőffy János, Gáspár és Mikola Erzsébet fia.

Egyik történetírónk őt mint 1575-ben Erdély kincstárnokát és Kolosvármegye főispánját mutatja fel. ¹⁾ Ekkor, a Békés Gáspár mozgalmai alatt, Báthory István őt mint követet a budai basához és Báthory Kristóf váradi főkapitányhoz küldé, hogy amaz segélyt adjon, utóbbi pedig hogy seregeivel készen álljon. Kincstárnoki állása lehet hogy nem előbb, csak 1583-ban szűnt meg, de főispáni állása jóval előbb, minek okát felderíteni nem tudjuk. Később ismét mint kincstárnokot találjuk Báthory Zsigmond és Báthory András alatt. ²⁾ Ez utóbbi fejedelemnek egy, 1599. aug. 23-án kelt, adományozó levelében róla ez áll: »per aliquot jam annos magister stipendiorum.« Nem hihető, hogy Báthory Zsigmond 1601-ben őt főispánná nevezte ki; nézetem szerint azon csapat élén, mely a goroszlói ütközet után Básta lovasai által Gyálunál szétveretett, a »kiskapusi« előnévvel élő Gyerőffy János állott. ³⁾ Vélekedésem szerint ő ama Gerőffy János, ki az érintett év végén és az 1602-ik év elején Beszterczén tartózkodott, hová betegeskedése miatt húzódott, és befolyással volt arra, hogy Besztercze magát feladta és Báthorynak a hűségi esküt letette. ⁴⁾ Ezután nemsokára meghalt; az 1605-ik év végén már nem volt életben, legalább neje, Radvanczi Anna, a következő év elején mint özvegye említették. ⁵⁾ Gyerővásárhely volt lakfészke.

Szentmihálytelki Tompa István.

Tompa István, a Kolosmegyében régi birtokos, de már kihalt Tompa-család ivadéka.

Kolosmegyében főispánságot viselt; ily czimmel mutatja fel egy 1572-beli oklevél. Hogy consiliarius is, kitetszik Békés Gáspárnak Maximiliánhoz 1573. január 12-én a kolosvári országgyűlésről tett jelentéséből. ⁶⁾ 1573. február 28-án Wass Györgyöt teszik főispánnak és Tompa lugosi és karánsebesi bán lesz. Bánsága alatt Báthory Kristóf vajda beiratta neki a zsidóvári várat. ⁷⁾ Meghalt mint bán 1578-ban. Neje Pathócsy Emerenzia, ki előbb Bank Pálné. Egyetlen fia Miklós, kit az özvegy anyával együtt egy 1579-beli levél említ. ⁸⁾

¹⁾ W. Bethlen, *Hist. II. k.*

²⁾ *Tör. Tár. 1885. évf. 76. 77 l.*

³⁾ Mikó I. *Erdélyi Tört. Adatok I. k. 192. l.*

⁴⁾ W. Bethlen. *Hist. V. k.*

⁵⁾ *Jos. Com. Kormány. Dipl. Tr. App. XV. k.*

⁶⁾ Oklevélben így nem találtam.

⁷⁾ Pesty Frigyes. *A Szörényi bánóság I. k.*

⁸⁾ *Jos. Com. Kormány. Dipl. Tr. Suppl. VIII.*

Losonczy Bánffy György.

Bánffy György, Miklós és Thelegdi Orsolya fia.

Bejárója volt János Zsigmond királynak, és 1566-ban azon fényes kíséretben találjuk, mely Zimonyban János Zsigmondot Szolimán császár sátrába kíséré. Báthory István vajdának 1571-től fogva udvari főkapitánya. ¹⁾ Báthory őt 1573. őszén Fogaras ostromlására küldé, mely küldetést Bethlen történetíró felhozván, ily sorokkal kíséri: »virum magnis rebus gerendis accomodum.« Ez időben nős volt, neje Surányi Zsófia. Midőn Békés Gáspár és hivei nótáztattak, az elítélésben részt vett. Báthory Istvánt 1576-ban kikísérte Lengyelországba és ekkor udvari főkapitánysága megszűnván, Báthory István őt Erdélyben levő udvari személyzete fejévé tette. »Familiarium curiae nostrae Transilvaniae praefectus« a czíme 1576. és 1577-beli oklevelekben. ²⁾ Ezután lett Kolosmegyének főispánja, így és consiliáriusnak íratik egy 1580-ban kelt oklevélben. ³⁾ Neje ez időben Perneszy Anna. Meghalt 1581-ben börtben; egy márczius 16-ki levél néhainak írja ⁴⁾ és magnificusnak.

Czegei Wass György.

Wass György, Wass János fia.

Kolosvármegye főispánjává Báthory István 1573. február 28-án nevezte őt ki, a diploma sorai szerint: »confisi de fide, integritate, industria et rerum gerendarum administrandarumque sufficiente peritia egregii Georgii Was de Czege, quibus ipsum pollere, propria etiam experientia cognovimus, eidem igitur Georgio Wass honorem comitatus Colosensis, quem hactenus egregius Stephanus Tompa tenuit, durante beneplacito nostro, plena cum auctoritate dandum et conferendum duximus, prout damus et conferimus praesentium per vigorem stb.« Mind Báthory István, mind később Zsigmond birtokokat is adományozott neki. 1585-ben mint főkövet jár a portán, az erdélyi adót vitte be. Báthory Zsigmond alatt megkapja Szamosujvár főkapitányságát is. Hodor szerint, ki a kutforrást nem említi, 1591. július 5-től 1592. július 17-éig volt a vár főkapitánya, azonban én őt ekként, meg consiliariusnak is írva, 1594-ben kelt oklevélben is láttam. ⁵⁾ Ugyan

¹⁾ *Erd. Orsz. Eml. II. k.*

²⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XII. k.*

³⁾ *Líb. Reg. I. k.*

⁴⁾ *Tör. Tár. 1880. évf. — Jos. C. Kemény, Dipl. Tr. App. XII. k.*

Báthory Istvántól ő 1576-ban Lengyelországban is kapott birtokot, mely adományozást első nejétől fiára is kiterjeszté Báthory.

⁵⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XII. k.*

Hodor szerint 1594. február 17-én oldoztatott fel ebbeli sáfárkodása alól. Wass a töröktől elszakadás ellenzője volt, azért Báthory Zsigmond 1594. aug. 28-án őt is elfogatta Kolosvártt, hol a fejvesztés elől méreg által menekült:

Im az szegény Wass György nem nagy kint láta:
Megéteté magát mercuriommal;
Ő negyednap mulván hamar meghala —
Álmában ágyában meglátta vala. ¹⁾

Neje somkerekai Erdélyi Kata, kit özvegyen hagyott hátra. Kolosmegyében Méhesen meg Visában volt birtokos.

Losonczi Bánffy Kristóf.

Bánffy Kristóf, István fia, oklevelekben így iratik: Christophorus Bánffy Losonczi de Nagyfalu.

Báthory István idejében 1575-ben csak mint bejáró, mint aulae familiaris említettetik. 1576-ban a Báthory Istvánt Lengyelországba kísérő testületben látjuk. Kolosvármegye főispáni tisztségét kapta, alkalmasint 1581-ben, a mely évben neje, Bocskai Judit, elhalt. Mint főispán 1592-ig szerepel, e tájban halt el. Kolosmegyében a bánffy-hunyadi járásban feküdtek birtokai.

Kendi Kendi Gábor.

Kendi Gábor, Kendi Antal és Bogáthy Klára fia.

A Békés Gáspár pártján volt. Az 1575. aug. 6-án hozott sententia töredékében az elmenekültek sorában van felhozva. Ez időben már nős, neje Balassa Margit, ki azelőtt buzai Bornemisza Benedekné volt. Notáztatása után nemsokára testvére Kendi Ferencz küküllőmegyei főispán bocsánatot eszközöl számára, s mint Bethlen Farkas írja: birtokainak egy részét vissza kapta. Egy 1587-beli lajstromban, melyben általa birt birtokok is fordulnak elő, neve nem áll »magnificus« czímmel kapcsolatban, de későbbi oklevelekben így czímezik. Ő az, kit 1593-ban szeptemberben az országgyűlés conservatorrá választott, ki ez év november 17-ik napján mint conservator nyugtázza Segesvár számára a szeptemberi országgyűlés által kivetett rendkívüli adónak befizetését. ²⁾ Ez időben ő, nézetem szerint, már főispánja Kolosmegyének, mely tisztséget hogy viselte, egy későbbi levél tünteti fel. Első neje, a kitől való gyermekei István és Gábor, elhalván, másodsor Révai Annát vette nőül, mit egy 1593-beli levél mutat; ez ugyanaz, kinek első férje Jaksy Boldizsár, második Sarma-

¹⁾ Századok. 1871. évf.

²⁾ Erd. Országgy. Eml. III. k.

sághy Miklós. Kendi a török párthoz tartozott s azok egyike, kiket Báthory Zsigmond Kolosvártt 1594-ben aug. 28-án elfogott. Aug. 30-án végezték ki a kolosvári piacon. Jóságából később Ravazdi Györgynek is adományozott Báthory, és ezen adománylevélben említették főispánsága. A Kendi egyik fiának, ki az oklevélben mint »generosus puer« jő elő, Báthory 1597-ben a Kendi Ferencz bujdosai részbirtokát adományozta. ¹⁾

Kolosmegyében Almáson volt részbirtoka.

Szentbenedeki Kereszturi Kristóf.

Kereszturi Kristóf kis nemes család ivadéka, kit fiatal korától fogva a Báthoryak tartottak. Báthory István váradi főkapitánynál szolgálva, alatta 1562-ben Hadadnál az ütközetben hősi esen viselte magát. Báthory István mozdította elé, és dézsi sókamara-ispánná tétetett. Báthory Istvántól, mint vajdától, 1573-ban címeres nemes levelet kap, ²⁾ melyben felhozva van, hogy ő azelőtt is nemes volt, ez időben dézsi sókamara-ispán. Báthory adományozta neki a Belső-Szolnokmegyében fekvő szentbenedeki birtokot, és innen veszi előnevét. Mind Báthory Kristóf, mind Zsigmond jószágainak főtisztartója is. 1584-től fogva mint kővári főkapitány szerepel. Az 1588-ki medgyesi országgyűlésen, melyen a jezsuiták ügye tárgyalatott, részt vett, ott a jezsuitapárton állott. Midőn Báthory 1594-ben Kővárból széke visszaszerzésére beindulandó volt, Kereszturi is hadat vezetett melléje, a történetíró ³⁾ szerint: »singulari fide ac studio Sigismundo vajvodae addictus fuit.« Hogy ekkor ő már consiliarius is, kitetszik a Historiás ének ⁴⁾ e sorából: »Az Kővárban lakó főkapitánya, Kristóf Deák neve, ez is tanácsa.« Azon négy főúr közt találjuk, kikkel Báthory az említett 1594-ik évben Kolos-Monostoron közölte boszútervét. Ezen év második felében kapja Kolosmegye főispánságát is Báthorytól. Címe haláláig: consiliarius, Kővár főkapitánya és Kolosmegye főispánja. 1598-ban egyszersmind udvarmestere Mária Krisztinának. Meghalt 1599-ben, az évnek tán közepe tájt. Nagy vagyont szerzett össze, nagymennyiségű pénzt hagyott hátra özvegyére, Kőrösi Ilonára, és leányára.

Vajda-szentiváni Bodoni István.

Bodoni István hogy Balás fia-é? nem bizonyos.

Báthory Zsigmond titkára, kit mint követjét küldé 1589-

¹⁾ Az oklevelek a gróf Kemény Diplomatariumában vannak másolatban, s kivonatokban.

²⁾ A címer egy unicornist foglal magában.

³⁾ Bethlen Farkas, *Histor. III. k.*

⁴⁾ *Századok 1871. évf.*

ben Rómába a pápához, hogy a medgyesi országgyűlés által az országból kizárt jezsuiták ügyéről előterjesztést tegyen, hol »sacri palatii comes« azaz a római szent palota grófja lett. Ő vette rá Báthoryt a megkegyelmezést kért Gálffy János kivégeztetésére. 1595-ben Báthory kíséretében Oláhországba ment, hol részt vett a Szinán passa elleni harcban, és Braillánál kitüntette magát, az ezt érintő 1596-ki oklevélben a fejedelem cubiculariusának áll írva, az ezutáni oklevelekben rendjellel feldiszítve is látjuk, mint »auratae militiae eques« fordul elő. Báthorynak Oppelnből visszajövetele után 1598. augusztusban Bodoni Báthoryhoz csatlakozott. Kereszturi halála után reá ruházzák Kolosmegye főispánságát 1599-ben, és Báthory Endre alatt és Mihály oláh vajda helytartósága alatt így, meg mint consiliarius működik. A Báthory Endre octóber 18-iki ütközetében részt vett. Mihály vajda tőle vitette el Báthory Zsigmond kincseit Vécsről, melyeket Báthory az érintett év nyarán, Vécsről eltávozásakor, Bodonira, mint komornikjára, bizott volt. E vajda megfosztá őt birtokaitól, azonban a tanácsosok közbenjárására visszaadta azokat (1599) november 29-én, kivéve Szamosujvárt, melyet Bodoni valószínűleg Báthory Zsigmondtól kapott volt. Ez időtájtban a császári biztosok nem igen bíztak Bodoniban; a császárhoz 1600. febr. 4-én írt levelök kivonatja szerint: »A tanácsot (az erdélyi gabonát Nagy-Bányára stb. kivinni,) az a Bodoni István adta Mihály vajdának, aki Báthory Zsigmond kincseit őrizte s most a vajdának átadta s a ki Ungnádót és Pethe Lászlót Tordán arra akarta bírni, hogy szerezzenek bűnbocsánatot Báthory Zsigmond számára;« továbbá a febr. 15-ki kivonata szerint, melyben előre van bocsátva, hogy a vajda a tanácsosok közül kiket küld a magyar országgyűlésre, »ezeket kiküldi az országból, míg ellenben Bodonit, Sibriket, a kik megérdemelnék, hogy fejök vétessék, mert mindig legnagyobb szidalmazói voltak fölségednek, ezeket magánál tartja a vajda.«¹⁾ A vajda elküldé őt ez évben azon számos főurral, kik a vajda fiát Oláhországba bekisérték. A vajda elleni táborban és táborral látjuk az év őszén, a léczfalvi gyűlésben is részt vesz. A gyulatejérvári tanácskozás november 22-én a Bodoni érdekében is folyomodott a császárhoz; kérték a tanácsosok, hogy Bodoninak vagy Szamosujvárt restituálja, vagy ha ezt nem, akkor a Mihály vajda által elvett Szamosujvárért adományozott Nagy-Sajót confirmálja.«²⁾ Ekkor ő már nem főispán, csak consiliarius, arról alighanem önként mondott le. A tanácsurak és Csáky, mint az ország generálisa által 1601. január 21-kére Kolosvárra összehívott or-

¹⁾ Tör. Tár. 1884. évf.

²⁾ Erd. orsz. gy. Emlékek. IV. k.

szággyűlésen a Báthory Zsigmond visszahívása ellen nyilatkozott, mert a Rudolf császárnak letett hitet megszegni nem akarta, e miatt az országgyűlés folyama alatt elfogatott és innen a dévai várba vitetett. Fogságából néhány hó múlva, hihetõleg akkor, mikor Kornis Gáspár, kiszabadult, és ezután egy vagy két évnél tovább életben nem maradt. Neje Losonczy Bánffy Margit, Boldizsár leánya, ki azután Bogáthy Menyhértné.

Kolosmegyében birtoka Magyar- és Oláh-Frátán lehetett.

Novaji Szentpáli János.

Szentpáli János, Mihály fia.

Mint Kolosmegyében Novaj és Szentpál helységekben birtokost látjuk 1587-ben.

A főispánok sorába 1594. második felében léphetett be, így mutatja õt egy 1597. ápril 27-én keltezett levél. Mint hive Báthory Zsigmondnak, hozzá csatlakozik annak 1598-ban Oppelnból visszajövele után, és azon főurak közt találjuk, kik augusztus 22-én a szászsebesi táborból meghívják a szebeni szászokat a kolozsvári tábori gyűlésre. Főispáni szereplését Báthory Endre alatt és Mihály vajda helytartósága alatt is folytatja. 1601-ben azon követség tagja, mely az ország által Moldvába volt küldve, és Botosánból Báthory Zsigmond fejedelmet bekísérte. Ugyan ez évben Báthory õt sereggel Beszterczére küldé, és minekutána a város feladta magát s letette a hűségesküt, ott ideiglenes parancsokat hagyva, tért vissza Báthoryhoz. 1602. márczius havában Báthory fejedelem részéről mint kezes tartózkodott Bástánál. Bástá, mint helytartó, Alamort adományozza neki ez év utolsó havában. 1603. tavaszán, mikor Bástá Szamosujvárból kiszaladt, még főispánja Kolosmegyének, és ekkor társa Geröffy János, — igazolja ezt Nagy Szabó Memorialeja. Székely Mózes alatt is főispán. E fejedelem mellett harczolva, Brassónál esett el 1603. jul. 17-én.¹⁾

Neje Losonczy Bánffy Anna.

Kiskapusi Geröffy János.

Geröffy János, állítólag Pál fia.

Főispánja Kolosmegyének 1600-ban. Mihály vajda kiűzése után, egy november 22-én Gyulafejérvárott kelt levélben említettik ily czímmel és »kiskapusi« előnévvel; ekkor õ a Rudolf császárhoz küldött követek egyike.²⁾ A goroszlói ütközetben 1601-ben részt vett, és õ az a Geröffy, ki az ütközetben szétver-

¹⁾ W. Bethlen, *Hist. V. k. 408. l.* Itt tévesen Torda megye főispánja.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. eml. IV. k. 570. l.*

tek és onnan megszaladtak egy részéből alakult csapat élén Gyaluvárához huzódván, a Básta által Kolosváratt Gyalu ostromlására küldött hajduk által megveretett s megszalasztatott.¹⁾ 1602-ben márcziusban Báthory Zsigmond részéről Bástánál mint zálog van, így márczius 25-én Margitán találjuk Bástánál. 1603. tavaszán Básta Szamosujvárból való kiszökésekor hogy ő meg Szentpály voltak a főispánok, mutatja Nagy Szabó Memorialéja. Székely Mózesnek hive volt mindvégig. Székely őt küldte a közügyek igazgatójával együtt Nyári Pálhoz, a Rudolf által ajánlott, de félbeszakasztott egyezkedés fonalát újra felvenni; az értekezletet meg is kezdték Szilágy-Cseh várában, azonban megjövén Mózes július 17-én történt elestének híre, az felbomlott. Hogy a német uralom alatt is 1604-ben, azután Bocskay és Rákóczy Zsigmond alatt is főispán, adatok igazolják.²⁾ Báthory alatt is az,³⁾ ki alatt 1612-ben, a Ghiczi András fondorkodásakor, mint az ország követe ment a budai basához, meggyőzni ezt, hogy az ország meg van Báthoryval elégedve, és egy 1613. júniusban kelt oklevél szerint consiliarius is és az ítélőtábla elnöke. Bethlen Gábor alatt is consiliarius és főispán 1613. nov. 5-én; Bethlen őt küldte ez időben Váradra a végbeli vitézeket hírségre kötelezni, és állapotjokat rendezni.⁴⁾ 1615. ápril 4-én, 1616. január 24-én kelt oklevelek szerint egyszersmind szamosujvári főkapitány. Ez utóbbi szerint neje Bornemisza Erzsébet, gyermekei István és Erzsébet. Előbbi neje Kabos Fruzina volt. 1618. május 20-án még életben volt. Irják, hogy a nagykárolyi értekezletre ő volt harmad magával kirendelve.⁵⁾ Vagy az utóbbi év végén vagy 1619. elején halt meg.⁶⁾

Szamosfalvi Mikola János.

Mikola János, Mikola Ferencz és briberi Melith Anna fia. Anyja kivitte magával Magyarországra, hol Melith Istvánnal nevedekett.

¹⁾ *Erd. Tört. Adatok I. 129. l.*

²⁾ *Erd. Tört. Adatok I. k. — Benkő, Dietae sine comit. 63. 64. l., és Tört. Tár 1879-ki évfolyamban megjelent Iajstrom.*

³⁾ *Erdélyország Tör. Tára. II. k. 184. l.*

⁴⁾ *Tör. Tár. 1881. ért. I. f.*

⁵⁾ *Erd. orsz. gy. Eml. VII. k. 448. l.*

⁶⁾ Kövári László (*Erdély Építészeti Emlékei 164. l.*) a szamosujvári vár feliratát közli, melyen a többi közt ez áll: »cap. Gio. Giofi. . . . an MDCXIX.« szerinte: »Capitaneo Georgio Gyerőfi, és ha itt a keresztnev nem téves, hihetőleg nem is, 1619-ben már nem János, hanem György a vár kapitánya, ki rövid ideig, vagy csak ideiglenesen kapitány, 1621-ben már más szerepel ott.

Bethlen Farkas történetíró azon erdélyi főurak közt, kikkel Mihály vajda 1600-ban Oláhországba bekisértette fiát, Nikola; János nevűt említ fel, ki nézetem szerint Mikola, s toll- vagy sajtóhibából áll elferdítve neve. Ez évben a nemzeti táborban is találjuk; a 18-ki miriszlói ütközet előtt a nemesek őt küldték Csáky Istvánnal Bástához szándékukat nyilvánítani és a Mihály vajda elleni támadás felett értekezni.¹⁾ 1603-ban Székely Mózes pártján állott, a jun. 17-ki harcz után Radul vajda foglya lett, s nagy összeg lefizetésével váltotta ki magát. Mikor lett főispánja Kolosmegyének, nem bizonyos; vélekedésem szerint Bocskay alatt ő viseli e tisztséget. Nagy Iván²⁾ mint főispánt *ruszkai Kornis Györgyöt* mutatja fel, de az időt nem nevezi meg, ki ha csakugyan az volt, 1603. és 1604-ben szerepelhetett.³⁾ Az 1607-ben a Rákóczy Zsigmond helytartósága alatt tartott országgyűlésen Mikola mint főispán jelent meg, miből következtethető, hogy Bocskay alatt már főispán volt.⁴⁾ Rákóczy Zsigmond után Báthory Gábor alatt és e czímmel találjuk, így egy 1610. szept.-ben kelt oklevélben. 1613-ban oct. 23-án mint az ország szónoka tartotta a beiktató beszédet, midőn Bethlen Gábort a fejedelemségbe Kolosvárt beiktatták. E fejedelemnek consiliáriusa is. Az 1615-ik év július havától fogva a kővári vár kapitánya, s birja a kolosmegyei főispánságot is, ez évben egyik országgyűlés idejében egyszersmind az ítélőtábla elnöke. Egy 1616. nov. 29-én a kővári várban kelt levelét, melyet Kővár érdekében írt, közli Szilágyi.⁵⁾ 1618-ban májusban őt Gerőffyvel és Kamuthyval kirendelték biztosnak a Nagy-Károlyban tartandó értekezletre, de ekkor nem tartatott meg az értekezlet. 1619. márcziusban találjuk ott mint biztost, a márczius 26-ki oklevélben: Ioannes Mikola de Szamosfalva, arcis Kővár capitaneus, comi-

¹⁾ Wolf. Bethlen, Hist. IV. k.

²⁾ Magyarország családai VI. k.

³⁾ Kornis György Bocskaynak is híve s mint ennek küldöttje is szerepelt Jeremiás moldvai vajdához. Előbb a császár híve volt, mi kitetszik saját testvére, Boldizsár e soraiból: »Habemus adhuc tertium fratrem Georgium, qui cum a fidelitate Majestatis vestrae discesserit, Boczkayoque rebelli adhaeserit sat.« Azonban a Rákóczy Zsigmond helytartósága alatti 1607-beli országgyűlésen, melyen Kornis is jelen volt, nem ő, hanem Mikola a főispán. Ez azon Kornis György, kit 1610-ben a Kendi-féle összeesküvéskor, üzésben, a Szamosujvár felé való útjában, megöltek.

⁴⁾ Az előbb Benkő, azután Hodor által közölt országgyűlési lajstromot, melyben Báthory is előfordul, mint krasznai főispán, én a január 22-ki országgyűlés lajstromának tartom.

⁵⁾ Erd. orsz. gy. Eml. VII. k. 414. l.

tatus Colosiensis comes, et consiliarius.¹⁾ E címeket látjuk Bethlen Gábornak Kassáról Mikolához 1620. május 24-kén írt levele²⁾ hátiratán is ezen hozzáadással: »ac per regnum Transylvaniae thesaurarium nostrum, fidelem nobis honorandum.« A levélből kitűnik, hogy Mikolát ohajtása ellen nevezte ki a fejedelem kincstárnokká; ohajtása ellen »publicáltatott tiszte a statusok előtt.« Bethlen Rhédey Pált akarta kővári kapitánynak tenni, Mikolát pedig feljebb emelni,« és Bethlen István uram mellé azért is rendeltük kgdet az országnak jövedelminek főgondviselőjévé, hogy kgden mi igen megnyugodtunk, remélvén azt, hogy Fejérváratt lévén gyakrabban való residentiája, abból az helyből mindenféle jobb alkalmatossággal vigyázhat Kgték ketten (Bethlen Istvánnal); valamint gondolkodik Kgd az kincstartóságról, de az gubernatorság tisztiben második tiszt ez,« Bethlen felszabadította Mikolát, hogy resignálja Rhédeynek a kincstárnokságot, és amint látjuk resignálta is, azonban Rhédey sem tartotta meg magának. 1624-ben pünköstit előtt még életben van. Ugylátszik, 1626. első felében halt meg.

Neje Kovachóczy Zsuzsánna, kit később szárhegyi Lázár István vett nőül.

Kapivári Kapy András.

Kapy András, András és Sulyok Kata fia.

Tisztségetnévéhezkapcsolva nem találunk, midőn 1611. végén a Nagy-Váradon tartott országgyűlésen a rendek térítvényét a váradai pontok megtartása iránt aláírja. Bethlen Gábor Báthory Gábor alatt 1612-ben a fejedelmi palotából az ő segítségével menekült meg, és ezen év szeptember havában őt Rhédey Pállal együtt, mint Bethlen Gábor szövetséges társait, elfogatta Szebenben a fejedelem.³⁾ Fogsága mennyi ideig tartott, nem tudjuk.

Bethlen Gábor fejedelem 1614. május havában őt a kőhalmi királybiróval felküldé Sarmasághy Zsigmond mellé II. Mátyás királyhoz követségbe; Bojti a felküldött férfiak felemlítésénél következőt ír: viri autoritate et summa in patriam fide celebres. Mint a fejedelem tanácsosát egy 1619. szept. 15-kén kelt oklevél mutatja. Kolosmegyének ez időben talán főispánja. Hogy mikor vette át a megye kormányát, nem bizonyos, mert nem vagyunk tisztában azzal, hogy melyik évben halt el Gyerőffy János, csak gyanítjuk, hogy 1619-ben. Ez év végén Bécsben ő a tuzok egyike, midőn II. Ferdinánd király biztosokat küldött Pozsonyba; Bethlen Gábor 1620. febr.

¹⁾ *Magyar. Tört. Tár IV. k. 186. l.*

²⁾ *Tör. Tár. 1885. évf. 647.*

³⁾ *Tör. Tár. 1880. évf. 794. l.*

22-ki levelében ¹⁾ a tuszokat elésorolva írja: »Kapin kívül mind nagyságos urak.« Egy 1622. nyarán kelt levél főispánnak mutatja, és mint Bethlennek a török fővezérhez küldött követjét.

Volt felesége somkerekai Erdélyi Bora, ki előbb bokaji Macskási Ferenczné volt, második felesége Gyulaffy Borbála, Gyulaffy László és Széchy Kata leánya, kit 1625. tájt vett nőül.

Volt fődézmaarendátor is, azzá tán 1629-ben vagy 1630-ban tétetett. ²⁾ Consiliarius, főispán, és fődézmaarendátor Brandenburgi Kata alatt is. Ez időben neje is szereplő volt, a fejedeleme nére befolyással birt, és ez időben működött e nő az anyja második férje, a fejedelemségre vágyó Prépostvári Zsigmond, érdekében. Katalin Kapyt Kornis Zsigmonddal 1630. áprilisban Bécsbe küldé az udvarhoz, az ekkor részökre kiállított utasítás számos pontjai közt fő pontok voltak a Munkács és Tokaj irántiak. ³⁾

I. Rákóczy György fejedelemnek egyik biztosa 1633-ban az eperjesi értekezleten. Ez év február és május havában kelt levelekben czímei: consiliarius, Kolosmegye főispánja, és fődézmaarendátor, és ő, ki 1619-ben még nem volt nagyságos ur, már mint Magnificus jó elő. Meghalt 1634. január havában (*Papp M. Tört. Lapok II. k. 1266. l.*), neje 1634. február hóban özvegynek írat kiról a májusi országgyűlés egyik törvényczikke is szól: hogy Kapi Andrásnének elfoglalt bokai házáat ad decimum quintum diem az occupátorok restituálják. Kapyné már 1636-ban a Barcsay Zsigmond neje.

Bokajban, Nagy-Paczalban lehettek lakfészkei, da hogy Kolosmegyében hol voltak birtokai, ezuttal ki nem mutathatom.

GRÓF LÁZÁR MIKLÓS.

¹⁾ *Magy. Tört. Tár. IV. k. 205. l.*

²⁾ Az erdélyi összes fiscalis javak praefectura Debreczeni Tanás, 1628-ban egy levélben, egyszersmind mint fődézmaarendátor jó elő.

³⁾ *Tört. Tár. 1880. évf. 145. l.*

TANÚLMÁNYOK A TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁSBÓL.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

A nagy közönség, mely a kiállítás instructiv részében ismereteinek gyarapítását szemléletileg oly bőven fokozhatá, épen a török hódoltság korszakának történetéből láthatta azon szereplő egyének arczképeit, kik mint az akkori Magyarország parancsoló urai, a török pasák, a budai nagy vezérek személyök szerint legkevésbbé voltak idáig ismeretesek; s bár ha feltehető, hogy a kiállított egykorú rézmetszetek az arczkép-másolás hűsége szempontjából, a valónak meg nem felelnek; mindazonáltal a kiállítás történelmi érdekét még ezen idealizált arcz képek is emelték. Hiszen akár a magyarországi török világot felölelő regény-irodalom, akár a pozitív történelmi tények reminiscentiáival lépett a látogató közönség a kiállítási termekbe, ismeretei, a magyar török világról, kiléptek a sejtelem, a képzelődés homályából, s határozott alakot öltöttek, midőn maga előtt látta Abdurahman utolsó budai pasa, Achmed szultán, Achmed nagyvezír, vagy Ali budai pasa, Hassan budai vezírpasa, Haszán temesvári, Izmael második hadparancsnok, Küprili Mehemet nagyvezír, Kucsuk Mehemet váradi pasa mellképét, IV. Mahomet török császár, Sciatra Patra lévai pasa, Sinan vezérpasa, Szulejman török császár, és Szolimán budai pasa arczképét.

Ezen 31 darab török arczkép mellett nagyban fokozta a kiállítás történelmi jelentőségét azon egykorú metszetekben reproducált 255 arczkép, melyek a cs. kir. hitbizományi könyvtárból, a bécsi Albertinából, Bubics Zsigmond cz. püspök, Knauz Nándor apát-kanonok és Lanfranconi Enea gyűjteményéből lettek beszerezve, s melyek előnkbe idézték mindazon idegen hősök és vitézek személyét, kik nagyobb vagy kisebb szerepkörben, Buda várfalai alatt vívták az emlékezetes ostromot, mely végkövetkezményében magyar hazánkat felszabadítá a török uralom alól, s fölmenté az európai kereszténységet a félhold hatalmától.

Nem egy ritka példányát szemléltük a rézbemetszés művészetének azon arczképekben, melyek sokféle változatokban, és különböző felfogással reprodukálták azon egyének hasonmásait, kik között, hogy csak néhányat említsünk: Apafi Mihály erdélyi fejedelmet hétféle; Caprara mezei generálist hat, Dünewald Henrik Jánost négy, V. Károly lotharingiai herczeg főhadvezért tizenegy; Lajos Vilmos bádeni örgrófot hét, I. Lipót császár-királyt 17, Miksa Emánuel bajor választó-fejedelmet tizenegy, Tökölyi Imre választott erdélyi fejedelmet nyolcz, Starhemberget nyolczféle változatban láttuk a kiállításon. Valamennyi között, úgy rendkívüli ritkasága, művészi becse és terjedelme miatt méltó feltűnést keltett, I. Lipót császár királynak, Schunjan eredeti olaj festménye után, Wolfgang András bécsi udvari rézmetsző által rézbemetszett apotheosisa, melynek magassága 2400, szélessége pedig 1630 milliméterre rúg; s a mely a király ő fölsége figyelmét is lekötötte; s mint egyetlen ismert példány, Lanfranconi Enea által volt kiállítva; s most már ő fölsége a király gyűjteményét díszesíti.

A metszetek csoportjának második része, mely a Budának és Pestnek táj-látó képeit, alap- és tervrajzait, csataképeit foglalta magában; úgy szólván mindent kimerített, ami ez irányban 1699-ig Ausztriában-, Német-, Angol-, Olasz-, Franciaországban-, Németalföldön, Hollandiában-, Portugál-, és Spanyolországban megjelent. Össze volt itt halmozva mindaz, ami a hadi történetre, a topographusra, a történetíróra fontosnak, jelentékeny értékűnek, vagy jelentéktelennek mondható, s úgy hisszük, alig lehet vala még igen csekély számban szaporítani ezen metszvények sorát, melyek Buda helyrajzát, alapterveit, látképét, csata-, ostrom-terveit, a XV-ik század közepétől le a XVII-ik század végeig, bármily irányban jobban megvilágíthatták, jobban felderíthették volna, mint az a nagyszámú érdekes metszvények által feltüntetve vala, s hogy ez ily gazdag, s valóban meglepő sorozattal sikerülhetett, ezt azon maga nemében páratlan gyűjteménynek köszönhetjük, melyet a nagy közönség az 1885-ik évi országos kiállításból neve után mint a Lanfranconi-féle gyűjteményt ismert, s azt colossalis husz tokban elhelyezve, kincsnek csak gyanította, de nem láthatta; s a mely nélkül ezen csoportozat csonka maradt volna, sőt kiállítani sem lehetett volna, azt a mi ezen kívül beérkezett; de ez által oly teljessé vált, hogy azért még e sorok által is köszönetünket fejezzük ki a lelkes gyűjtőnek és előzékeny kiállítóknak.

Ha a kiállítás ezen csoportjának mindazon darabjait, melyek akár ritkaságuk, akár történelmi fontosságuk, vagy csak érdekességüknél fogva is kitűntek, értékük szerint méltányolni akarnók csak egy pár szóval is, valóban nem tudnánk, hol kezdjük és hol

végezzük, s az embarras des richesse, igen hosszúra nyujtaná ismeretetésünket, s így csak azokat fogjuk röviden felemlíteni, a melyek figyelmünket ezen csoportban leginkább lekötötték, s melyek, tanulmányi szempontból is, a buvároknak és történetíróknak hálás anyagot nyújtottak.

Budavárának látóképei között, mint az eddig ismert legrégebbet láttuk ott, az 1470-ik évben, Pleydenwurff és Wolgemut rajza után készültet, a mely Schedel Chronikájának 1493-ik évi kiadásában Nürnbergben megjelent, s mint Mátyás-korabeli felvétel, ezen s a Münster Cosmographiájában kiadott metszet segítségével lehetségessé vált, Henszlmann Imre jeles tudósunknak a Zsigmond, és Mátyás-korabeli királyi várpalotát rekonstruálni. A híres miniator Huffnagel rajza szerint 1572-ik évben metszett látóképe nyugatról fölveve, melynek érdekes mozzanata az előtérben elhelyezett két magyar nő és egy férfi alakja; s a mely Braun és Hoggenberg »Civitates orbis terrarum« című munkájában Cölnben 1572-ben kiadatott. Ennek érdekes pendantját képezé Budavárának a keleti oldalról való felvétele, a mely a »Neue Chronika« című munkában 1575-ik évben Frankfurtban Lewenklaw által közöltetett. Budavárának kettős felvételi látóképe keletről és nyugatról egy lapon, mely a híres Meldemann által festett, s a bécsi udvari könyvtárban őrzött kép után Siebmacher által metszetett 1580-ik év táján, s hű másolatban állítja elénk az említett Meldemann festményét. Ugyancsak Siebmacher rézmetsző művében láttuk az 1598-ik évi ostromát Budának, melyet Pálffy és Schwarzenberg vezetett; szintén az azon évi ostromot ábrázoló metszvénye Zimmermannnak, a felfogás és kivitelnek az eltérésekben érdekes mozzanatait tüntetik fel, mind a kettő 1603-ban jelent meg; az előbbi Ortélius Cronologiájában, a másik Dillbaum Iconographiájához van mellékelve. Mint igen becseset említjük meg azon ostromképet, melyet Romain de Hooge metszett, s mely az általános ostromot kelet-északi részről tünteti fel, azon perczen, midőn a várban levő puszkaporos torony felrobban. A jelenetnek alakdús előállítására igen élénk benyomással hat a nézőre. 1687-ben jelent meg Wagner »Staedt und Geschichtsspiegel« című művében. Kiváló érdekléssel birt Jezl Jakab rézmetszete, mely a várat északról mutatja s a bajorok rohamműveletét tünteti föl, a bécsi kapu tájára irányzott főostrommal; míg ugyanazon lap felső részén, a lángba borúlt Budának déli oldala látszik, midőn a bajorok a tulajdonképi várpalotát megrohanják. Igen ritka példányát láttuk azon érdekes egylapos röpíratnak, mely Keil János Rupertnél röviddel az ostrom után 1686-ik évben Lipcsében megjelent, melynek két hasábos német szövege, napló alakban van írva junius 13-tól sept. 4-ig, s a szöveg felett Budának ostromát nyugatról

mutatja. Finom metszetben hű látóképét tárja elénk Pestnek, Budának, és a török temetőnek, a Dosetti által metszett — valószínűleg a Merian-félének másolata — s olasz magyarázó szöveggel ellátott kép, mely Coronellinek »Citta portezze a parti principali dell' Europa« című s 1689-ben Velenczében megjelent munkájából való.

Az ostrom zárlatot, az alap- és tervrajzokat feltüntető számos és érdekes metszet között első sorban említendőnek tartom ama, most már csak ritka példányban meglevő képet, a mely Giacomo de Rossinak Rómában 1687-ik évben megjelent, s »Il Teatra della Guerra contro il Turco« című munkájához van csatolva. Ezen metszvény, Buda ostromának tervrajzát keletről felvéve a legteljesebben tünteti fel. Érdekes benne az is, hogy itt Petneházy huszárjai a budai oldalon, Eszterházy huszárjai mellett vannak elhelyezve a Duña közelségében. Első rangú ugy kivitelre mint történelmi jelentőségére nézve a Fontana János Domokos cs. kir. hadmérnök által fölvett, Caprara Eneas tábornoknak ajánlott, s 1687-ben Bécsben kiadott remek művű alaprajza és prospectiója Budavára ostromzárolásának, és bevételének, német, olasz és francia magyarázó szöveggel, a melynek eredeti egykorú ritka példánya a kiállításon két példányban volt látható, az egyik színezve, a másik színezetlen rézmetszetben. Ez igen értékes és nagyterjedelmű terv és alaprajz 11 lapból áll, melyet Nessenthaler E. metszett Bécsben. Főmozzanatai: az ostrom, Budavár, az alsó város, Szent-Pál völgye, Pest, a Margitsziget, a Csepelsziget, a kis Svábhegy felől való fölvétele, a szept. 2-iki hadállásban. Központja a képnek azon jelenet, midőn délután 2 órakor a vár a bécsi kapu tájékán elfoglaltatik. Becsessé teszi a rendkívül pontos és tiszta megjelenése a záró vonalon az egyes táborhelyeknek. A rajz érdekességét emeli azon jelenet, midőn a Szent-Pál völgyön át a török felmentő sereg benyomulását a keresztény hadak visszaverik. Ez és Invigni tervrajza, mely bárha csak töredékesen volt a kiállításon, a legbecsesebb két adalékot szolgáltatta a vár visszafoglalásának topographiai tanulmányára nézve. Az 1684-ik évi eredménytelen ostromnak zárlati tervét, két nagy ívrétű lapon, a már kevés példányban meglevő Hallart L. N. V. bajor tábornoki segédtsízt által egykorúlag készült authenticus tervrajza tüntető föl, a mely, eltekintve a helynevek téves nomenclatiójától, egyedüli hiteles adatokat szolgáltat az akkori hadállások topographicus meghatározásához.

Ami pedig a Miksa Emánuel bajor választó fejedelem által vezetett segéd hadak felvonulását illeti Buda várfalai alá, annak történelmileg nagybecsű és nem eléggé méltányolható adatait tárta elénk a Wening M. által 22 lapon előállított egykorú réz-

metszet, mely június 4-től szept. 27-ig Komáromtól Tolnáig egymásutáni sorozatban tünteti fel mindazon táborhelyeket és hadállásokat, a melyeket a bajor hadsereg a felvonulásra és az ostrom alatti elhelyezésére használatba vett. Sajnos, hogy ezen sorozat is csonkán volt kiállítva, minthogy abból négy lap hiányzott, s így csak 18 darab állott a nagy közönség és a szaktudósok tanulmányozásának rendelkezésére.

Egykorú eredeti kézrajz mindössze csak hét volt ugyan kiállítva, de valamennyi, a kiállítás céljait tekintve, praegnans értékkel és érdekléssel hatott, kivált a kor és az események történetírőira nézve s mindennapi tapasztalatunkból láttuk, hogy azokat beható tanulmányozás alá vették elsőrendű történetírőink is. Montecuccoli Rajmond herczeg birtokában volt egykoron ama csinos, tiszta kivitelű rajzfűzet, mely 42 lapon 1660—64 ik évig 29 végvárnak látképét ábrázolá. A haránt kis filio kötet becses emlékül szolgált végváraink akkori állapotának feltüntetésére. Érdekesebb mozzanatát nyújtá Magyarország topographiájának egy történelmi térképnek pergament lapon készített finom vonású rajza, melyet Corneo 1682-ben készített, s a melyen a török távolsági helyek, a praesidialis városok, a végvárak, s a XVII-ik század második felében vívott nevezetesebb török-magyar csaták és a megnem hódolt területek, külön-külön jelezve és feltüntetve vannak. Nagy szorgalommal készült egykorú színezett kézi rajz ábrázolásában láttuk Budavár ostromának főbb mozzanatait, szélein leírásával a bajor, a szász, a császári és a brandenburgi hadak döntő rohamainak; katonai feljegyzések alapján, valószínűleg hivatalos megbízás alapján készült, a mit támogatni látszik az, hogy ugy ez, mint az előbb felsorolt kézrajzok a cs. kir. közös-hadügyi miniszter által lettek kiállítva. Ugyancsak onnan küldetett be mérnöki pontos felvétele Budának és a várpalotának; mely alaprajz azon állapotot tünteti föl, a minőben az 1687-ik évi januárban, tehát közvetlen a visszafoglalás után találtatott. Ez és a hozzá tartozó leírás, minden egyes házhelynek számokkai kitüntetése a legpontosabban tájékoz Budavárának ostrom utáni topographiájáról.

Ama nagy hézagot, mely a történelmi kiállításon a XVII. századot feltüntető katonai jelmez-alakok hiányából támadt s a mely úgyszólván lüktető életet öntött volna a holt tárgyakba, nem pótolta ugyan, csak halványan helyettesítette azon 51 jelmezkép, mely egyrészt az akkorbéli török főuri és katonai öltözködést, más részt pedig a német udvari, katonai, a magyar főuri polgári és katonai viseletet ábrázolta; de ez még így is érdekes tanulmányt nyújtott, a jelmez-isme buvárainak s kivált a színházaknak. Tanulmányozható volt ezekből a török főkatonák, az előkelő urak, a papok, szerzetesek, nők, leányok XVII. századbeli, s itt hazánk-

ban is divott öltözetei. Hiszen előnkbe tükrözték a janicsárt mindennapi ruhájában, diszöltözetben, a leves-kiosztó csorbadszit, az Adzsi basit, jancsár főszakácst; a szolakat, törökijász testőrt; szipaki török lovast, a khaszeghit, a szultán gyalog testőr tisztjét, az előkelő urat, agát, az imám török papot, a dervist, mohamedán tánczó szerzetest, a magyar huszárt, és gyalog hajdút a XVII-ik század második feléből; láthattuk: minő öltözeteket viseltek a közép-rendű magyar, német urak és asszonyok, hogy nézett ki a német lovas tiszt, a zászlótartó, a lovassági trombitás, a német lovas-katona. Elénk tarka képet nyújtott a Luikens Gáspár híres gyűjteményének huszonegy jelmezképe, mind a XVII. század második feléből, melyek között az udvari öltözetet tüntették föl: I. Lipót király, Erzsébet, Mária Anna, Mária Magdolna, Mária Erzsébet, Mária Josefa főhercegnők, és királynék, a magyar főúr diszruhájában, a nemes asszony téli öltözetben, a galicziai goral, hegyvidéki nép, a hanák, a cigány-asszony, a császári hirnök, dobos, csatlós, poroszló, az apródok, az udvari inasok, komornyikok színezett egész alakjai, sajátyszerű öltözeteikben pittoresk vegyületben ábrázolták az akkori divatok és jelmezek összességét.

A magyar történetírás szempontjából azonban beható vizsgálódásunkat és tanulmányunkat legnagyobb mértékben igénybe vette és lekötötte a nyomtatványok, kéziratok és okiratok gazdag gyűjteményének kiállítása, a mely szerénytelenség nélkül mondhatjuk, hogy anyagára és tartalmára nézve a legvérmesebb kíváncsalmakat is túlhaladta. Ezen tapasztalatunkat a következő adatokkal támogathatjuk: Buda történetének bibliographiailag eddig ismert és 1700 évig, illetve a karloviczi békekötésig megjelent irodalma alig terjedt 150 munkára; s a kiállításon 360 olyan mű volt összehordva, a mely részben Buda általános történetére, részben Buda történetének egyes specziális eseményeire vonatkozott, s ezen nyomtatványok között számláltunk 171 német, 79 olasz, 56 latin, 30 francia, 8 spanyol, 8 holland, 6 angol, 1 svéd, és 1 portugál nyelvű kiadványt. Ezek között olyanok, melyek kizárólag Budavárának 1526 és 1541-ik elfoglalására a törökök által, az 1598-ik, 1622, 1684-ik és 1686-iki ostromra vonatkoztak 135 alkalmi röpirat, apró nyomtatvány volt. Hogy ezen sorozatban kivált a legutolsó 1686-ik ostromra nézve magyarszövegű nyomtatvány egy sem fordul elő 1700-ig, azt eléggé indokolja a haza politikai helyzete, a megoszlott magyar, német és török uralom által, és magyarázatát találja a folytonos szünetnélküli hadjáratokban, s ezen körülmény kellőleg megfejtí azt is, hogy a megjelent nyomtatványok között csak kettőt találtunk olyat, melyek az országban nyomattak. Ezek egyike a *Niceteria* című, Buda várának visszavételét dicsőítő költemény, a másik *Himmelaufsteigen-*

des Sieges Opfer hangjegyekkel ellátott 15 soros költemény; mind a kettő a m. n. muzeum könyvtárának tulajdona s nyomattak Lőcsén Brewer Sámuelnél 1686-ik évben, még egy pozsonyi nyomtatványról tesz említést a Lipcsében év nélkül megjelent, s »Gott Lob! Das glücklich bekriegte und endlich besiegte 145 Jahr in türkischen Händen gewesene Ungarische Ofen« című röpirat. De hogy a szomszéd Lengyelországban, a török verő Sobjeski hazájában, a világhírű esemény alkalmából, az öröm ne nyilatkozott volna, bármi csekély alakban, a mely nyomda utján megörökíthető vala, ezt csak nehezen hihetjük el; s daczára annak, hogy a kiállítási rendezőség a Krakkóban, Lembergben és Czeroviczban tett nyomozásai és kérdezősködései sikertelenek maradtak, s a kiállítás e csoportja egyetlenegy lengyel szövegű, egyetlenegy lengyelországi nyomtatványt felmutatni nem tudott, indokoltnak tartjuk a véleményt, hogy Budavára visszavételére vonatkozó egykorú lengyel nyomtatványnak is kellett megjelennie.

Eltékintve attól, hogy a történelmi kiállításon felhalmozott történetirodalmi bő anyag Budavár történetének monographicus leírásához eredeti kútforrás-tanulmányokat alig, vagy csak igen csekély mérvben nyujthatott, de az egyes események alkalmából megjelent apróbb nyomtatványok, s kivált a Budavára visszavételére vonatkozók, a speciális részletek felderítésére megbecsülhetetlen forrásokat és igen sok olyan adatokat tartalmaznak, melyeket a történetírónak ignorálni nem lehet, s melyek történelmi megbízhatósága a legtöbb esetben kiállja a kritikát, mert csak a közvetlen résztvétel, szemlélet, tapasztalás közleményeiből eredtek, s hatásuk is annál közvetlenebb, minthogy az elbeszélők személyes megfigyeléseit s az ezekből származott benyomásokat adják elő, a legkeresetlenebb feljegyzések formájában. S míg természetesen az eredeti kútfők, a hivatalos naplók, hadtörténeti iratok, jelentések, az események egészét, annak menetét, kifejlődését csak általános és nagy vonásokban nyujtják a történetírónak, az események közben fölmerülő részletekkel, episodokkal a közvetlen érdekeltek személyes följegyzései szolgáltatják az óvatos kritikával fölhasználandó adatokat; de a mely adatok mégis eléggé fontosak arra, hogy mintegy kikerekítsék a hivatalos adatokat, s a száraz tények elbeszélését azok által a történetíró élvezhetővé, vonzóvá tegye. Volt alkalmunk ez irányban a kiállított nyomtatványokat beható tanulmányozás alá vonni; és észlelésünk eredményeként, azon apróbb nyomtatványok, röpiratok tömegét, melyek Budavárának 1686-ik évi visszavivására vonatkoznak, tartalmuk szempontjából ezek három sorozatba osztályozhatók: személyes közvetlen tapasztalatok nyilatkozatai, melyek csak egy bizonyos érdekek kör episdjaira vonatkoznak, privát tudósítások, leírások alakjában; megbizottak

jelentései az ostrom progressiv eseményeinek általános haladására nézve, részben hivatalos katonai, de leginkább a Giornale Militare adatainak alapján; és közvetett, ellentétes, szállingózó hírek nem megbízható közlései, a *Zeitungen*, a *Berichte* és *Journalok* közkeletű formáiban, a csata térről, a hadak állásáról, a sebesültek és megholtakról. Mindezen közlemények azon idegen vitézek tollából származnak, kik vagy a német segéd-seregeknél, vagy a külföldi önkénytes csapatoknál tettek szolgálatot Buda ostrománál. Innen magyarázható az, hogy eme nyomtatványok adatai, a magyar hadak viselt dolgairól, hős tetteiről, egyes epizódjairól meg nem emlékeznek; s csak oly tények leírásával foglalkoznak, melyek vagy általában a segéd hadak műveleteire, vagy különösen a bajor, szász, brandenburgi stb. seregre vonatkoznak, vagy igen gyakran a leíró személyek és közvetlen környezetét érintő eseményeket vázolják.

Történelmileg ismert dolog, hogy Budavárának visszavívása után az öröm-ünnepélyek Európa számos helyein megtartattak, s azoknak maradandó emlékét az ünnepélyek leírása által nyomtatványokban örökítették meg. Negyvenhat olyan nyomtatványt számítottunk meg a történelmi kiállításban, melyek a külföld negyvenhat helyéről adnak számot, hol a részint egyházi szertartással, hála isteni tisztelettel, részint alkalmi színi előadásokkal, hymnusok, sonettek eléneklése, vagy szavallata által dicsőítették a fegyvertényt, mely Budavára visszavívása által végképen megtörte az ozman hatalmat a keresztyénség felett. Az erre vonatkozó apró alkalmi nyomtatványok, röpívek közül, melyek most már különben is bibliographiai értékes ritkaságokká váltak, felemlítjük a következőket: *acroama Martiale metricus* verses költemény, mely octóber 10-én szavallatott el a Sternberg-féle jezsuita collegiumban Prágában. Octóber 16-án a Briggi gymnasium tanulói által előadott szavallatok a bevétel dicsőítésére: *Als durch die Gnade des Grossen Gottes* cím alatt, a boroszlói gymnasiumban Küpfender Godofrid tartott ünnepélyes beszédet: »Ad memoriam Budensis expugnationis«. A prágaiszent Kelemen-féle collegiumban a humanista tanulók által előadott epigrammatikus költemények: »*Leopoldus, Buda favente Deo, expugnata Gloriosus*« cízzel. Lipcsében »*Das bezwungene Ofen*« című színházi zeneművet adtak elő. Különösen érdekes Palensteyn Jánosnak »*Buda anders Offen*« című holland nyelven versekben írt négy felvonásos szomorú játéka, melyben Károly, a lotharingiai herceg, a bajor választó fejedelem Schöning tábornok, az ifjú Straux, trombitások, angyalok, két török pasa, a jancsárok agája, két török nő fordulnak elő mint szereplő személyek. Pfalz Chr. Aug. a prágai szent Vitus bazilikának archidiaconusa és káptalani hitszónok: *Tuerkenfall*

in einer Sieg und Dankpredigt» Octóber 22-én tartott hála hitszónoklatot Budavára visszavívása felett. A luccai laterani kanonokok solennis hálaistenítészteletet celebrálván, Pietro Saffi mondotta a hitszónoklatot, és egy cansonét adtak elő Odrardó Tuonitól. A 22 kilencz soros versszak »*Nella solennità*« stb. czím alatt adatott ki. A coblenzi főtemplomban sept. 14-én tartott ünnepélyes Tedeumon Scheiden Walentin szónoklata »*Budana Victoria Domum Altissimi*« czím alatt. Jénában szeptember 15-én tartott ünnepi szónoklatra, az akademia auditoriumába hívja meg a város előkelőségét Schubart György, ugyanott a költészet és szónoklattan tanára. Ticinoban Baptista de Putes lateran kanonok s az ottani akademiában a görög és latin nyelv tanára. Nov. 16-án a Maximus templomban tartott örömmünnepélyt, s »*Plausus ob Budam expugnatam*« czím alatt jelent meg. A brünni jezsuiták collegiumának ünnepi hitszónoklata Buda visszavétele alkalmából. Kiadatott »*Buda tot calentibus tistis*« stb. czím alatt. A liegniczi ifjúság encomiastico-eucharisticus előadást tartott Herman Ephraim iskolai rector vezetése mellett. A munka »*Laureae immarcessibiles Capiti Capites*« sat. czím alatt ugyanott adatott ki. Kehl Wenczel ugyancsak liegniczi praedikator nyilvános hála hitszónoklatot tartott Buda visszavétele alkalmából. Portugalliában az abillai érsek ünnepélyes Tedeumot tartott, melynek leírása 27 versszakban lett megörökítve: »*Relation de la solennidad*« czím alatt. Steinau városa sept. 29-én tartotta meg az ünnepélyt, melynek leírását Riese János adta nyomtatás alá. Ulm városa sept. 5-én rendezett örömmünnepélyt Buda visszafoglalása felett, s azt Weiel E. örökítette meg hála hitszónoklatában: »*Die profetische Bitte und Danksagung*« című röpiratban.

A Zeitungok és Berichteik köréből, melyek Budavárának két izbeni elfoglalásáról és négyszeri ostromáról való egykorú érdekes nyomtatványokat tüntetnek fel, megemlítjük a következőket: »*Hiernach volget des Bluthundes der sich nennet eyn Türkischen Kayser gethaten*« stb. Ezen hét lapból álló röpirat Budavárának 1526-ban történt elfoglalását írja le egykorú nyomtatványban. Ugyancsak ezen eseményt adja elő az 1526. megjelent »*Neue Zeyttung*« című röpir, melyben egy szemtanú Oringenbe írja, miként foglaltatott el Budavára. Az 1541-iki elfoglalást a »*Warhaftige anzeigung*« két külön nyomatú egykorú ritka példányú iratban közli; a »*Vier Warhaftige Missiven*« című egykorú nyomtatványban négy érdekes levelet közöl szintén az 1541. évi elfoglalásról: egyet Izabella özvegy királynétól, melyben a törökök hűtlenségét rajzolja, a másikat egy a királyné udvarában Budán jelenvolt szemtanú írja, a harmadikat Esztergomból írták, hogy miként foglalták el Budavárát, a negyedik a török császár levele

az erdélyiekhez Buda elfoglalásáról. A »*Ware New Zeitung*«-ban egy magyar szemtanú barátjához intézett levélben írja le Budavárának 1542-ik évi elfoglalását. A nyomtatvány egykorú. A híres nürnbergi mester-dalnok Hans Sachs, most már egy felette ritka példányú egylapos nyomtatványban tíz soros tizenegy versszakban írja le Budavárának 1541-ik évi elfoglalását a törökök által. Becari Bernardino »*La presa della Citta Real Di Buda*« négy lapos röpiratban írja le Budavárának 1598-ik évi ostromát. Egykorú ferrarai nyomtatvány. Fontos és történelmi becsű Coberus Tóbiásnak »*Historica Descriptio*«-ja ugyanazon évi ostromról, a melyben részletes közleményeket nyújt az ostrom lefolyásáról, melynek krónikaszerű elbeszélése a közvetlenség hatásával bír, s ez adatainak megbízhatósága mellett szól; s ezen történelmi leírás Lipszében 1599-ben nyomtatott. A mi az 1602-ik évi ostrom kísérletet illeti, erre nézve egy »*Gewisse und Warhafftige Zeytung*« egykorú nyomtatvány ad értesítést, a mely azonban leginkább Ali budai pasának a hajdúk által történt elfogását írja le, jó magvas rövidséggel 4 lapon. Az 1684-ik évi ostromra vonatkozólag leginkább felköltik figyelmünket a budai táborban írt »*Giornale*«-k, melyek mint hivatalos katonai közlemények történelmi forrás értékkel is bírnak, és részint Luccában, Bolognában, részint Velenczében kerültek nyomtatás alá. Ezekhez csatlakoznak, de a leírás szempontjából sokkal érdekesebb levelek, melyek a táborból Olaszországba irattak, s melyek Madeirában, Rómában és Luccában jutottak sajtó alá. A Diariumok, német és olasz Relatiók, naplószerű elbeszélései az eseményeknek, sok oly egyes mozzanatokat jegyzett fel, melyek az 1684-ik évi táborozások speciális részletei, felhasználva niúcsenek. Ilyenek a ritka példányban megmaradt »*Diarium der harten und bluthigen Belagerung*« 1684-ik évi helynelküli nyomtatvány; a »*warhafftige und ausfuerliche Relation*«; melyben egy magas rangú katona közvetlen észleleteit írja le naplószerűen, a bajorok műveleteiről; a »*Vera e distincta Relatione*«; a »*Gewisse und warhafftige Zeitung*« a mely a sok apró csatározások, rohamkísérletek leírása után arról is értesíti az olvasó közönséget, hogy Budavára egy általános roham következtében a lothringeni herczeg birtokába került 1684-ben. A két levélre terjedő Zeitung ugyanazon évben Prágában nyomtatott. Az 1684-ik évi ostromra vonatkozólag érdekes még egy jelen volt katonai egyénnek jelentése »*Relation of the Imperial Expedition in Hungaria in The gear 1684.*« című angol szövegű azon évbéli londoni nyomtatvány, mely a bajor választó fejedelem Budavára körüli hadi működésének naplószerű előadásával foglalkozik, és sok fontos adatot tartalmaz a nem sikerült ostrom okainak megítéléséhez.

A mi az 1686-ik évi ostrom történelmi irodalmát illeti, mely

a kiállításon képviselve volt, nem lehet feladatunk annak mindannyiát még csak néhány szóval is ismertetnünk, mert az ez alkalmából megjelent Relatiók, Berichte, Journálok, Zeitungok, levelezések, Diariumok, leírások, regesztaszerű kivonatai íveket vennének igénybe, a mikkel itt nem rendelkezünk egyrészt; másrészt pedig a magyar történetirodalom azoknak tetemes részét ismeri, s ezért itt beható tanulmányunk eredményét csak azon egykorú, vagy közelegykorú nyomtatványokról közöljük, melyek a magyar történetirodalomban kevésbé, vagy épen nem voltak ismeretesekek, s mint ritkaságok, egyiránt érdekesekek lehetnek úgy a könyvbuvárra, mint a történetíróra nézve. Ilyenek Armendaris Sebastiánnak: *Relacion historico del anno 1686. Tocante al Estado Successas* ect, Madridban 1686-ban megjelent spanyol szövegű munkájának 139—146-ig szóló lapjai. Ugyancsak attól: *Diario del asedio y, Expugnacion de la Ciudad de Buda*, egykorú Madridi nyomtatvány. A Saragossában 1686-ban megjelent *Diario puntual de quanto ha possedo eu el famosa sitia de Buda*. Pizarro de Oliverasnak »*Cesareo Carro Triumphal en que Gloriosamente campean*« stb. című művében a 14-ik lapon van egy 38 szakból álló 8 soros költemény: »Triumpho Cesareo in la Discription universal de Pannonia sanquista de la Ciudad de Buda« cím alatt, a melyet Don Miguel de Barras spanyol önkénytes kapitány az ostromló hadseregben közölt Oliverassal. Ezen Don Miguel de Barras jelentékeny spanyol költő volt, és portugalli születésű zsidó, de ezt be nem vallotta, míg a spanyol hadseregben szolgált. Valószínű, hogy Pizarro de Oliverassal ez közölte azon nagyértékű emlékiratot, melyet a budai zsidók Schönning tábornoknak kézbesítettek. A »*Primeras Noticias De Dos Grandes Victorias la Derata Buda . . . sobac Buda*« stb. év nélküli nyomtatványban egy spanyol önkéntes levelezés alakjában ír az 1686-ik évi ostrom epizódjairól. Egy névtelenül és névtelenhez írott levél, Bolognában lett kinyomatva »*Copia di Lettera scritta della Corte die Vienna*« cím alatt, a melyben a hős Csonkabég elfogása az ostrom alatt van körülményesen elmondva. A »*Distinta Racconta,*« »*Piana et intellegibile Relatione,*« »*Distinta Relatione ;*« »*Verissima Relatione ;*« »*Breve Relatione ;*« »*Relatione della Resa, E bottino di Buda*« Ferrara, Bologna és Velenczében egykorúlag megjelent mind igen ritka példányok, és érdekes leírásai az ostromnak. Az ismeretlen fontosabb leírások közé számítjuk azon portugall relatiót és Budavára alól írt levelet, a mely Senhov da Corte de Castellához van intézve: »*Relacam Verdadeire. E copia Da Corta, Escrita*« stb. cím alatt Lissabonban jelent meg 1686-ban, a melyben a szerencsés győzelem, a halottak, sebesültek, a török fölmentő sereg megjelenése van hét lapon leírva; s több mint 70 német alkalmi kiad-

vány között igen sok érdekes, eddig nem ismert vagy föl nem használt nyomtatvány díszítette a kiállítás eme csoportját.

A történeti kiállításnak egyik legfontosabb részét foglalta magában a kéziratok és oklevelek csoportja, a mely csoportnak főszüla kiválólág Buda visszavívásának eseményére volt fektetve. De nem kerülhették el a rendezőségnek figyelmét azon tények sem, melyek magát a bevételt megelőzték, s nem mind az, a mi különösen Budavárának történetével, általában pedig a mi a XVII-ik században a török hódoltság alatt a hazai hadi történelemmel szoros összefüggésben állott. A most említett csoportozat tehát ez irányban kívánt a várakozásoknak megfelelni. Mielőtt azonban ama kérdésre: valjon hát megfelelt-e ezen jogos várakozásnak? tanulmányaink alapján megfelelnénk, e csoport átvizsgálásánál tett azon tapasztalatunknak kell kifejezést adnunk, hogy hazánkban a 19 helyről beküldött, s másfélszázat meghaladó okiratok csak elenyésző kis része lehet azon okiratoknak és leveleknek, jelentéseknek s följegyzéseknek, melyek hazánkban egyeseknél, családi, megyei, káptalani s más egyéb levéltárakban Buda visszafoglalására vonatkozólag található, de a melyek bárminő oknál fogva a kiállításra be nem küldettek; pedig az ilyen jelentések a táborból írt levelezések, közvetlen följegyzések, mint eredeti történeti kútfők világíthatnák meg Buda visszafoglalásának mindazon részletes episódjait, harczait, melyek a magyar hadak közvetlen részvételével és azok körében történtek, de a melyekről a már fentebb említett okoknál fogva, sem az egykorú külföldi tudósítások nem szólnak, sem a hivatalos naplók, okiratok alapján kidolgozott s későbbben kiadott történeti munkák nem emlékeznek meg.

Ámde nézzünk végig a kéziratok és oklevelek csoportján, s adjunk számot azon tanulmányról, melyet ezen csoport körében tettünk.

Eltéekintve attól, hogy a Cserey-féle krónikát, — mely tudtomra több egykorú másolati példányban is megvan a hazai levéltárakban — nem láthattuk a kiállításán, tizenhat oly eredeti kézirat volt kiállítva, melyek részint mint hiteles kútfők, részint pedig mint ismeretlen egykorú följegyzések és naplók, kimerítették mindazt, a mi ezen nevezetes hadjárat megvilágítására és felderítésére felkutatható és beszerezhető volt, s melyek mint legbecsesebb történeti adatok, a szakkörök figyelmét magukra vonták, ott láttuk ama rendkívül érdekes, vaskos kézirat kötetet, mely lotharingiai Károly herczegnek hadjáratait 1670—1689-ig mint naplókönyv 766 levélen följegyzí; egy másik »Beschreibung der Feldzüge Herzog Karl v. Lothringen«, az 1683—89-iki hadjáratait írja le; egy harmadik magának lotharingiai Károlynak a naplója Buda ostroma és bevétele felől, a mely 236 lapon jegyzí fel a törté-

teket, igen sok sajátkezű francia szövegű bejegyzéseivel Károly herczegnek. Ezen kézirat a hadjárat általánosságára nézve a leg-hitelesebb kútfő. Mint kiadatlan kézirat érdekes történelmi anyagot tartalmaz Burggraf Mihály salzburgi kamarai registratornak egykorú kézírata »*Der von Cypress und Lorber geflochtene Kriegs-kränz.*« mint a mely Bécs felmentését és Buda ostromát közvetlenül átélte adatok alapján írja le; nagyjelentőségűek és fölötte becsesek ama jelentések, melyeket a bécsi udvarnál székelő velencei követ, és Grimani Francesco, Buda ostromáról, a budai táborból Velenczébe küldöttek, a melyek egy 573 levélből álló kötetben »*Dispacci di Germania 1686.*« cím alatt voltak kiállítva. A »*Relatio historica de absensione et expugnatione Buda*« egykorú kézirat történelmi fontossággal nem bír, minthogy annak ismeretlen írója, a valóban gyönyörű latinság kedvéért, a történelmi valóságot feláldozta, s meglátszik rajta, hogy nem mint szemtanú, hanem csak imitt hallott s mások elbeszélése után, minden kritika nélkül írta le a költött vagy elferdített tényeket. Annál érdekesebb alakban és megbízhatóbb adatok alapján írja le az 1684—88-ik évi hadjáratokat a bécs városi gárdának egyik tisztje, egy 107 levélre terjedő kiadatlan kéziratban; melynek czíme »*Chronika von dem in Hungarn in den Jahren 1684—88. geführten Krieg*« stb. s Budavárának 1686-ik évi ostromát külön cím alatt »*Beschreibung wass bey der Belagerung von Ofen Anno 686 passirt hat*« s magának az ostromnak 64 lapot szentel. — Lionardo Lionardi kézírata, mely ugyan nem történelmi leírása Buda visszafoglalásának, de mint egyházi szónoklat, melyet a most nevezett Buda visszavívásának örömmünnepe Empoli Vecchiában 1686. sept. 29-én tartott, vonatkozással van arra, s részletesen apostrophálja az egyházi irányt, melynek érdekében, — s nem állami indokokból állítja létrejötnnek az európai elhatározást a törököt Budavárából kiűzni; czíme: »*La Vittoria Celeste Nella Caduta di Buda*« stb. A budai zsidó hitközségnek szervezetét, belviszonyait 1686-ik év előtt, és 1686-ban a vár ostromát és a visszafoglalás eseményét feltüntető kézirat, mit az ugyanott lakott Schulhof Izsák Salamon, Ha- Lévi fia, Kohen Ephraim rabbi veje írt részint prózában, részint kötött alakban, nagyobb méltánylást érdemlő történelmi adatokat tartalmazó kútfő; s Buda municipális szempontjából, kulturális tekintetéből becse munka a monographusra nézve; s a mely héberül van írva. Kiállítva volt a budai 1686-ik ostrom megindítására vonatkozó azon felette fontos kéziratnak, egyik egykorú másodpéldánya, mely »a birodalmi fejedelmek tanácsának jegyzőkönyve 1686-ik évből« címet viselte »*Reichs Fürstenraths Protocoll 1686.*« Magában foglalja ez mindazon előzményes fejedelmi tanácskozások határozmányait, vitáit, mely a megindítani szándékozott hadjáratban a

német császári birodalom országai által adandó segédhadakat, azok számát, a fejedelmek közötti felosztását, a hadviselés költségeinek engedélyezését, részletes kivetését illeti; s oly nagy értékű történelmi kútforrás ez, mely Budavára visszavivásának előzményes történetét csak kevéssé ismert oldalról világítja meg. A kiállított példány a salzburgi birodalmi herczeg részére egykorúlag írt eredeti másodlat, tehát elsőrendű hiteles adattára a fejedelmek tanácsának. A török hódoltság történetét illetőleg két nevezetes török adóösszeírási könyv, *defter* is volt kiállítva, mind a kettő a budai mirmiránságra vonatkozó; az egyik 1579-ből Nógrád részletes *deftere*, s ezt a hatvani mir-i-liva állította össze, a másik a budai és nógrádi liva új *fődeftere* 1560–70. évekből. Mind a kettő nemcsak historiai, de cultur-történeti szempontból is igen sok tanúságos és érdekes adatokat tartalmaz. Felsorolva találjuk bennök a török adók különböző neveit, a rév, a vámjövendelmeket, a török hűbéresek névsorát, birtokait, bérösszegeiket stb. Nem csekély feltűnést keltett Schweiger Salamonnak »*Eine neue Reisbeschreibung*« című kézírata, mit 1588-ban írt, s melyben temérdek sok adat van Budaváráról, s melyben a sok színezett illustratio között négy olyan is van Budát illető, melyek az 1608-ik évben megjelent kiadásból hiányoznak.

Közvetlen az ostrom után a Budai várban tett intézkedések iránt 1686-ból egy három lapból álló kéziratot katonai rendelet nyújt felvilágosításokat; míg a »*Proviant Amts Rechnung*« azon kiadásokról ad számot, melyek a vár katonai élelmezésére váltak szükségessé, a liszt, kenyér, és más felszerelési tárgyak beszerzésénél; s ismét az »*Offnerische Kameral Inspections Rechnung*« azon pénzösszegekről számol, melyek ugyancsak 1688-ik évben Budán a pénztárba befolytak és kiadattak.

Ha az okiratok és levelek csoportjából, melyek a látogatóknak közszemlére, a buvárnak, szaktudósoknak tanulmányozásra kiállítva voltak, mindazon adatokat, melyek Budavárának 1684-ik és 86-ik évi ostromát megvilágítják, az ott szerepelt, vagy az ostromnál résztvett egyének, vagy pedig a XVII. századi török világ jogi, kormányzati, katonai, társadalmi viszonyait történeti világosságba helyezik, fontosságuk szerint máltányolni akarnók, akkor csak igen nehezen tudnánk tanulmányunk végére jutni, mert a kiállítva volt 180 darab okirat és levél majdnem mindenikében tudnánk kimutatni olyan érdekes vonatkozásokat, melyek történeti szempontból absolut-értékkel bírnak. De mert ezt tennünk nem lehet, általános megfigyelésünk vázolója mellett, csak azok tartalmának felsorolására szorítkozunk, melyek nézetünk szerint történetírásunk szempontjából, vonatkozással az akkori eseményekre, lényegeseknek látszanak. Általában véve megtudjuk a kiállított

okiratokból, minő intézkedések tétettek a vármegyék részéről a hadseregek élelmezése, a katonai fuvarok kiszolgáltatása iránt. Látjuk, hogy az aránylagos megterhelhetést a vármegyék a menyire hazafias áldozattal elviselték, annyira ellenszegültek az aránytalanságnak, mely kivált a szegényebb felsőbb megyéket terhelé; érdekes történeti adatok tárúlnak fel előttünk a vármegyei banderiumok összeállítása, és számarányának megállapítása körül, mint az a sárosi, barsi, honti, nógrádi, sopronyi, mosonyi banderistákra vonatkozólag történt. Megismerjük ezen okiratokból lebonyolítását azon egyezségnek, mely a birodalmi segéd-csapatok küldését illeti. Ama végtelen hercze-hurcza, mely a kincstári kamarák és a vármegyék között megindult, az ingyenes munkák, az előfogatok kiállítása, az élelmiszerek szállítása körül, a kiállított okiratokban igen sok érdekes adatok nyomára vezetett bennünket, s bőséges tanulmányi anyagot nyújthatott a kamarálikkal foglalkozó kutatóknak. Gazdag forrása van letéve a kiállított levelekben az ostromot megelőzőtt és az ostromra vonatkozó olyan feljegyzéseknek, melyek egyes személyekre vonatkoznak s történet-irodalmunkban mint részletességek közölve nincsenek, de a monographisták és biographusok, a történeti élet- és helyrajzokban haszonnal kiaknázhatták.

Kiváló figyelmet érdemlő volt az 1685-ik évi Berlinben kelt eredeti szerződés I. Lipót és a brandenburgi választó-fejedelem között, mely által az utóbbi az 1686-iki hadjáratához 7000 emberből álló katonával járulni magát lekötelezi; ugyancsak ezen szerződést megerősítő eredeti oklevél, a mely 1686-ik évi február 13-án kelt. Hasonló tartalmú szerződés kötöttett Drezdában 1686. febr. 7-én a szász választó-fejedelemmel 4500 katona átengedése iránt, az ezt megerősítő okirat február 13-ról keltezve. Még nagyobb történeti érdekű azon eredeti okirat, melynek alapján I. Lipót császár és a svéd király követe között szerződés kötöttett 1686 április 2-án, mely szerint Svédország a törökök ellen segéd-hadakat állít Magyarországra. Méltó feltűnést keltett IV. Mohamed szultánnak 1682-ik évi augusztus 5—12. a Shaban hónapban Konstantinápolyból kelt fermánja, mellyel Felső-Magyarországot 40000 tallér évi hűbérért Tökölyi Imrének adományozza. Egy másik fermán töredéke IV. Mohamednek, a melylyel az ifjú Apafinak fejedelmi öröklését elismeri; az okirat kelt 1684 évben a Zilhidse (november) hó közepén. Ali budai pasának Homonnay Györgyhöz, Klezel Menyhárthoz, II. Mátyás királyhoz Budáról írott levelei, Musztafa, Hathi, Hassán, Mehemet pasa főbeglerbég, Pahbas egri pasa, Abdi kiája, Kutsuk Mehemet pasa, Musztafa Celebi, a budai vezír főtitkárjának Ibrahim budai, Achmet Girája tatár chán fiának eredeti, részint magyar, részint török szövegű

levelei fontos történelmi adatokkal szaporítják tudásunkat politikai, katonai, társadalmi, diplomáciai és közigazgatási szempontból. D'Aviano Márknak sajátkezű levelei a budai táborból I. Lipót császárhoz intézve, az alsó város, a második általános ostrom, és a visszavívásnál. A budai várban volt Gábor örmény-kereskedő s titkos kémnek hatrendbeli levele Diodató János bécsi örmény kereskedőhöz intézve, a vár belső állapotáról, a törökök egészségi viszonyairól, a vár gyenge oldalairól sat. igen becses történeti anyagot tartalmaznak. A Petneházy Dávid őseinek Petene Márton és Peteny Gergely részére 1417-ben és 1462-ben kiadott címer-levél, s kivált ez utóbbi művészi becsű miniatúra által is nyereség a magyar heraldikára nézve; magának Petneházy Dávidnak eredeti levele 1682-ik évből a Nagy-Hoszma melletti táborból a körmöczbányaiakhoz írt levelé érdekes cultur-történelmi adatot tartalmaz. A nógrád-, mosony- s barcsvármegyei fölkelő seregnek lajstroma, hivatalos eredeti fogalmazvány, tudunkra adják azon vitézek névsorát kik Buda várfalai alatt sorakoztak a hazáért. Minő érdekes történeti adat Zichy István főispánnak jegyzéke a »Mosony vármegyei katonai compániának fizetése felől« az 1684-ik évi ostrom idejében. Mennyi történeti becsűsel bír azon 1684-ik évi jul. 2-án kelt szerződés-levél, melyben Kocsa Ferencz, Kelemen György, Szenes Mihály, Pelsőczy György, Horváth György, Bús Miklós és Tolnay István lekötözték magukat Mosonyvármegye részéről addig katonáskodni, a hazát ultialmazni, a pogány török ellen addig harczolni, a míg a vármegye kívánja. Hadfelszerelési szempontból megbecsülhetetlen okirat az, melyet Burgschweiger Ferdinánd 1686-ik évi május, junius és juliusról állított ki, azon kiadásokról, a melyeket Tüzes Gábor vett igénybe a löszerek készítésénél győri laboratoriumában. Felsorolva találjuk egy 1707 évben kelt nádori okiratban azon kiváló érdemeket, melyeket Fiáth János, Buda ostromának ezen bátor hőse az ostromnál hőstetteivel kiérdemelt, olvastuk a kiállításon Petneházy Dávidnak még mint kurucz vitéznek 1684-ik évből Tökölyi Imre fejedelemhez intézett két levelét a labancz-hadak mozgásáról Szepességben és Zólyom-megyében; Falusy Miklós levelét 1684-ben a budai táborból Széchenyi György kalocsai érsekhez az ütközet lefolyásáról, ugyanezen ostromról híreket ír Matyasovszky László augustus 4-én Caprini Jánosnak; Balogh Miklós csanádi püspök raptim ex castris sub Buda írja az esztergomi káptalannak Nagyszombatba, hogy sept. 24-én Nagy-Várad felé mennek a törökök ellen. A híres Szapáry Péter gyönyörűen, szép magyarsággal írja le a budai táborból 1684. sept. 10-ről az ostrom egyes eseményeit, azon epizódokat, melyekben a magyar seregek vitézkedtek, Ketzler Sándornak, Úsz Ferencznek, Buttler Jánosnak, Dúl Mihálynak,

Pöetsch Antalnak, Balassa Gábornak, Frey Ferdinándnak, Ocskay Ferencznek, Koháry Istvánnak levelei 1686-ból mind a budai táborból keltezve, érdekesnél érdekesebb részleteket irnak le a táborozásról, az egyes csatározásokról. — Budavárának topographiai ismeretéhez igen fontos adatokkal járult három francia okirat, a melyek egyike ellenőrzési jegyzéke azon munkásoknak, a kik 1686-ik évi szeptember 8-ik napjától a vár helyreigazításán dolgoztak, a másik jegyzéke azon javításoknak, a melyek a vár erődítésein és a királyi várpalotán foganatosítandók valának, a harmadik a leglényegesebb, a mely 1687. év elején a budai házak helyrajzát, kiterjedését és számozását tünteti elő, amint azok 1687-ben az ostrom után találtattak; s végre azon teleknek rajza és leírása 1687-ik évi ápril 12-ről, a melyet a kremsmünsteri benczés apátság házépítés céljából adományúl kapott.

Ime, ezekben foglaltuk össze az itt csak nagyjából közölt tanulmányaink eredményét a történelmi kiállításról, s már csak ezen egyoldalú tanulmányozás alapján is kifejezést adhatunk ama meggyőződésünknek, hogy a történelmi kiállítás az adott viszonyok között a történet iránti érdeklődés emelésének szempontjából, tanulmányozás, az anyag érdekessége, bősége és fontossága tekintetéből megállotta azon helyet, a melyen a más külföldi hasonló természetű kiállítások állanak, s a főváros nem tett meddő költséget akkor, a midőn a történelmi társulat kezdeményezésére a kiállítást anyagi áldozatok árán létesítette.

MAJLÁTH BÉLA.

MAXIMILIANUS TRANSYLVANUS ÉLETÉHEZ.

Gróf Apponyi Sándor, egy a *Századok* folyó évfolyamának 286. lapján említett levelében azt a kérdést veti föl, hogy Maximilianus nem-e a németalföldi Zevenbergen¹⁾ szülötte-e? Mindenesetre ideje volna ez író származását és nemzetiségét tisztába hozni. E célra nézve mindenképp előtt szükséges, hogy a már ismert életrajzi adatok összegyűjtessenek, hogy ilyképp kutatóinknak kijelöltessek az irány, melyben a nyomozást tovább kell folytatniok. A következőkben össze van állítva mindaz, mit eddig összeböngészniem sikerült.

Miksa, mint tudjuk, V. Károly titkára volt és hirnevét azon jelentésével alapította meg, melyet Fernan de Magalhães földkörüli utjáról írt. E jelentés amaz eredeti levél alakjában lett kinyomtatva, melyben Salzburg bíboros érsekéhez volt intézve és Vallisoletiből, azaz Valladolidból, Ó-Castille és León székhelyéről, 1522-diki október 22-éről keltezve. Salzburg érseki székén akkor a hirneves Lang Máté ült, ugyanaz, kit a »himpellér lutheránusok« (les villains Lutheriens) — amint egy nem igen toleráns egykorú író nevezi az új vallásfelekezet követőit — saját székvárosában ostrom alá vettek 1525-ben s ámbár Ferdinánd osztrák főherczeg segélyére sietett, jövedelme $\frac{2}{3}$ -ad részének föladására kényszerítették. Érdekes volna Lang Máté származását és nemzetiségét megtudni, miután ez talán némi világot vetne Miksa nemzetiségére is. Említett jelentésében ugyanis azt írja szerzőnk, hogy midőn Magalhães hajói beértek a »Nagy öbölbe« (a Sziámi öbölbe), mely a chinaiak tartományáig terjed, itt *egy oly fehérbőrű, meglehetősen civilizált népfajra akadtak, »mint a mi németjeink.«*²⁾ Ebből, úgy hiszem, azt gyaníthatjuk, hogy Miksa maga

¹⁾ Egy »Maximilian lord of Zevenberghes« név gyakran fordul elő VIII. Henrik követeinek jelentéseiben.

²⁾ Max. Trans. jelentése a londoni Hakluyt Society kiadásában. Lásd *The First Voyage round the World by Magellan*. From Pigafetta and other Contemporary Writers by Lord Stanley of Alderley (London 1874) 186. l. — A *L'art de vérifier les dates* hibásan állítja, hogy a jelentés eredetije németül volt írva s hogy Transylvanus nem szerzője, hanem fordítója.

nem volt német, sem pedig hollandiai s egyáltalában nem teuton kinézésű, hanem barna arczbőrű, sötét hajú székely vagy erdélyi magyar; ha pedig ősei valamely német fajhoz tartoztak, úgy családja alkalmasint már régebben vándorolt ki hazájából és Miksa a külföldi anyára ütött kinézésében.

Ugyanebből a művéből tudjuk meg azt is, hogy szerzőnk Cristoval de Haro, egy lissaboni gazdag kereskedő és tengerész fivérének leányát vette nőül.¹⁾ Ez a Cristoval de Haro, épúgy mint Magalhães, a portugall királytól nyert bánásmód miatti elkeseredésében, elhagyta Portugalliát és V. Károlyhoz fordulván, egy hajóraj felszerelését ajánlotta föl a császárnak ez ismeretlen tengerentúli tartományok fölkutatására. Ugyanakkor Magalhães szintoly ajánlatot tett Károlynak, de a császár elutasítván mindkettőt, önmaga szerelte föl a szükséges szállító-hajókat s mint tudjuk, Magalhães nevezte ki a parancsnokságra.

Ambár több hazai író Miksát az utazók sorába veszi föl, e cím alig illeti meg őt. Ő sokat utazott ugyan Európában különféle diplomatiái küldetéseiben és a császár kíséretében, de tudunkkal Európán kívül soha sem járt. Említett jelentését a földköri utazásról, saját szavai szerint, mások elbeszélése után írta. »Ügyeltem arra« — így beszéli — »hogy mindent a leghívebben mondassak el magamnak a kapitánynyal és az egyes matrózokkal, kik vele visszatértek. Ők azonkívül minden egyes eseményt elbeszéltek a császárnak, és másoknak is, még pedig oly meggyőződéssel és őszinteséggel, hogy nemcsak hogy maguk nem meséltek el semmi regeszert és hihetlent, hanem elbeszélésükkal még kétségbe vonták és megczáfolták azokat a meszeszerű történeteket is, amiket a régi (classicus) írók elregéltek.«²⁾ Amint látjuk, tehát ő nem a saját tapasztalatai után ír. Különb, amint azonnal látni fogjuk, Miksa Európában volt akkor, midőn Magalhães hajói a tengeren jártak a föld körüli útjokban. Az expedíció 1519. aug. 10-én indult el Sevilából; Magalhães 1521. ápr. 27-én esett el a bennszülöttek elleni harcban Matan szigetén s a hajóraj maradáka 1522. szept. 9-én vetett ismét horgonyt Sevilla kikötőjében.³⁾

Ami Miksa mozdulatait illeti, a VIII. Henrik angol király pénztárának kiadásai között két tétel fordul elő, úgymint 1511-diki május havában 40 shilling és ugyanazon év szept. 14-én 20 shilling egy Maximilian nevű futárnak Brüggeből.⁴⁾

1512. febr. 24-én »Maximilianus Transylvanus« Verouából

¹⁾ U. o. 187. l.

²⁾ U. o. 184—185. l.

³⁾ U. o. *Chronology*. LIX. és LX. ll.

⁴⁾ *Calendar of State Papers Henry VIII.* sub anno.

keltezi egy levelét »de miseranda urbis Brixiae clade anno 1512. mense februarii factae.«¹⁾

1520. szept. 12-én Spinelli, az angol ügynök, egy Wolsey bibornokhoz intézett levelében említi a császárnak titkárát, Maximilian, ki urával akkor Brüsszelben tartózkodott.

1522. jan. 15-én ugyanaz az író említi egy levelében a bibornokhoz, hogy a császár titkára, Maximilián, akkor Gentben volt.

Ugyanazon 1522-diki év május végével V. Károly meglátogatta az angol királyt székvárosában, Londonban, s a császár kíséretének névsorában a »Council of Flanders« tagjai közt előfordúl »Maistre Maximilian de Transylvano« neve is.

1529-diki április 13-án John Hacket, az angol követ Brüsszelszélből azt jelenti királyi urának, hogy Maximilian, a császár secretáriusa, Speyerből nemrég oda érkezett.

S végre 1534. május 21-én ugyanaz az angol követ jelenti ugyanonnet Henrik királynak, hogy a császár az akkortájt megürült dán trón betöltése ügyében Esztlandba, Dániába és Svédországba követséget küldött, melynek tagjai a következők voltak: »the bishop of Brix (György, Brixen püspöke és I. Miksa császár törvénytelen fia), Mons. de Bredrode, master Gherart Mullart, and master Maximilian Transylvano.«²⁾

Szilágyi Sándor szerint Miksa költeményeiről is emlékeznek az egykorú írók.³⁾

KROPF LAJOS.

Utóirat. A mióta megküldtem t. szerkesztő úrnak rövid közleményemet, Tiele úrtól, a hirneves németalföldi tudóstól és kutatótól egy levelet kaptam, melyből közlöm a következőket:

Utrecht, Egyetemi könyvtár, 1887. május 6.

A mi »Zevenberg«-ünk neve sohasem lett »Transylvaniá«-ra fordítva. Nem is volt szükség erre. Azok a tudósok, kik ott születtek, miúdig vagy »Septimontius« vagy »Sevenbergensis« név alatt voltak ismeretesek.

Meglehet, hogy Maximilianus Transylvanus nem volt magyar, hanem (erdélyi) német. Neve *Max.* . . . . ily nemzetiségre látszik utalni. Talán a brüsszeli levéltár adhat felvilágosítást.

P. A. Tiele, s. k.

¹⁾ A bécsi udvari könyvtár kéziratai közt. L. Csontos János cikkét a *Magyar Könyvszemle* IX. köt. 197. l.

²⁾ *Calendár* 8-a sub annis.

³⁾ *Erdélyország története*. I. köt. 218. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából írta Ipolyi Arnold a Magyar Tudományos Akadémia igazgató- s rendes tagja. Budapest, kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. MDCCCLXXXVI. Folio imp., X. és 117. lap, 4 színnyomatos táblával és 31 a szöveg közé nyomott ábrával. Ára 30 frt. — A negyedréti kiadás ára a színnyomatok nélkül 5 frt.

E mű a történelmi tudományunkat kiváló szeretettel ápoló nagyváradi püspöknek a magyar nemzethez szóló hattyúdala. Keletkezésének történetét elmondja az előszóban.

Az Akadémia archaeologiai bizottságának előterjesztésére ő cs. és ap. kir. Felsége s az ország törvényhozó testületei megkértek, hogy a korona s a koronázási jelvények műtörténeti vizsgálatát engedjék meg. A vizsgálatot Ipolyi Arnold elnöklelte alatt Pulszky Ferencz, Henszlmann Imre, Fraknoi Vilmos és Pulszky Károly 1880. május hó 9-én d. e. 10 órakor a felség megbizottja, a primás, zászlósok, koronaörök, miniszterek, a két ház küldöttsége s több udvari méltóság jelenlétében kezdette meg. A ládából kiemelt koronát a primás felmutatta s a közelében állók közül többen megcsókolták.

A fényképeket, méreteket stb., Rauscher Lajos és Diwald Adolf vette fel, a színekre vonatkozó észrevételeket gyorsírónak Pulszky Károly mondotta tollba, Krenner József a drágaköveket határozta meg. Délután ő felsége főudvarmestere és főhadsegéde kíséretében meglátogatta a bizottságot, hogy a koronát életében még egyszer láthassa s a munkálat menetéről magának tudomást szerezzen; később ott volt még Rezső főherczeg, József főherczeg és neje, Koburg Fülöp kir. herczeg, Haynald Lajos bíboros érsek, Lónyay Menyhért gróf az Akadémia elnöke, több főúr, miniszter, tudós, szakértő és akadémikus.

Május 10-én este a bizottság munkálatát befejezte s ekkor a korona és koronázási jelvények az egybegyűlt díszes közönség jelenlétében ünnepélyesen ismét elzárattak. A bizottság a királyi palotából azzal a tudattal távozhatott, hogy fáradsága nem volt

felesleges, mert Bock Ferencz Frigyes aacheni kanonoknak a magyar koronáról és koronázási jelvényekről 1853-ban kiadott színes képei ha egészben véve elfogadhatók is, részleteikben itt-ott igazítást igényelnek. Jelentése után a bizottságot az Akadémia odautasította, hogy a koronáról s a koronázási jelvényekről a kor igényeinek megfelelő művet készítsen s a bizottság a szöveg szerkesztésével Ipolyi Arnoldot, a színes nyomatok készítésével Didot párizsi intézetét bízta meg.

Ennek elbeszélése után szerző számot ad a használt szerzőkről és művekről. Mintegy 52 író s azoknak részint önállóan, részint folyóiratban megjelent művét említi meg s azt mondja: »A magyar szent koronáról megjelent leírások könyvészete tetelesen szaporítható volna még ezentúl is, ha ide számítjuk annak a Magyarország történelmét tárgyaló művekben mellékesen található, vagy időnként nemcsak a hírlapokban és folyóiratokban, hanem még a naptárakban is alkalmilag gyakran ismételve előforduló ismertetéseit« (VIII. l.) A monumentális műnek azonban előnyére vált volna, ha lehetőleg teljességre törekedik s nagyobb történészeinkkel oly íróinkat, mint például Dugonics, Keresztési, Szemere, a kik a koronáról saját tapasztalatukon alapulólag írnak, már itt felemlíti. A felsorolt írók közül a szövegben csupán Révaynak és főleg Bocknak jut nagyobb figyelem, holott a hozzánk emennél közelebb álló Keresztési, a kinek Naplójára szerző háromszor hivatkozik, a korona eredetére vonatkozó igen figyelemre méltó, részben szerző s a bizottság véleményével megegyező megjegyzéseket tett. A koronáról alakult helyesebb nézeteinket nem is Bocktól, hanem már Keresztésitől keltezhetjük, a kinek véleménye, ha egészben tán nem is fogadható el, pragmatikus okon alapúl s legalább részben megdönthetetlen.

A bevezetés után szerző művének első részében a magyar szent korona történetét adja. Az első cikkben szól a koronáról általában és viseletéről, őskori emlékeiről, különféle neve, alakja és anyagáról, a koronáról, mint az uralkodás jelvényéről, annak adományozásáról s ennek nemzetközi és közjogi jelentőségéről. Említve van az ó-korban divatozott koronák és koszorúk használata; amazok fejedelmi jelvények, emezek nagyobbára polgárok kitüntetésére adattak s alkalom szerint más-más levélből valók voltak. A középkorban a bizanczi császárok, majd a pápák és a német-római császárok adományoztak koronát. »Nagy Károlynak III. Leo pápa által való koronázása — írja szerző — s Nagy Károly utódjának Lajosnak IV. István pápától nyert koronával adományoztatása óta, az újabb évezred kezdete előtt már a pápák tekinthetők az új keresztény államok koronái s királyságai adományozóinak, kiktől a koronát és királyságot a kereszténységre tért

fejedelmek és népek kéri és nyeri; s melylyel azért már a pápák mintegy nemzetközi jogot gyakorolnak.« A nyugati császárság felélesztésében a pápák mindenestre főtenyezők voltak s kétség-telenül adományoztak koronákat is; de ez a pápák akaratán alapult, nem nemzetközi jogon, a minthogy ilyen következményei rendszerint nem is voltak; a XI-ik században a pápai souverainitás még maga is keletkezőben volt.

A II. cikkben tárgyalja szerző a szent koronának II. Szilveszter pápa által történt adományozását s kiterjeszkedik e pápa egyházi és politikai pályájának s irányának jellemzésére. Ezzel összefügg a III. cikk, a melyben szerző a magyar szent korona adományozásának körülményeit s indokait, a római császárság hatalmi állásának ellensúlyozására s az egyház szabadságának biztosítására tett pápai intézkedéseket, az európai független keresztény államok szervezését adja elő. Végül szól Szilveszter azon tervéről, hogy Magyarországot az európai államszervezetbe illeszse. A kitérést szerző azért látta szükségesnek, mert nézete szerint Horváth Mihály nem jellemezte hiven Gerbertet: »ő is még — írja a 29. lapon — ama régi iskola alapján állva, Gerbertet csak termékeny szellemű, furfangos cselszövőnek véli. Az újabb iskola nevezetes műveinek vizsgálatát nyilván nem ismerte.« Az V-ik cikkben visszatér Szilveszter művészeti gyakorlatának, egyházművészeti és műipari iskolájának ismertetésére, s a Gerbertet ezért gyanúsító és rágalmozó véleményeket és hagyományokat rostálja. Szeretettel ír hősről, hévvel védelmezi a maga nézetét s ehhez való jogát senki el nem vitathatja; de kellemetlenül hat az ilyenek olvasása: »a protestans magdeburgi Centuriatorok kaptak az iij pápa-meséken« (hogy t. i. Szilveszter bűbajos és ördögös volt), mikor e protestansok végre is csak azt irták, a mit a katolikusoknál találtak feljegyezve.

A IV. cikkben közli és ismerteti II. Szilveszter pápa azon adománylevelét, melylyel a koronát Istvánnak megküldte. Szerző ezen levelet hitelesnek tartja s nézetét a már felhozottakon kívül újabb érvekkel is védelmezi. A keltezés magyar fordítása: »Kelt Rómában, ápril VI. kalendáján, a XIII-ik indictióban (azaz 1000-ik év márczius 27-én),« tán helyesebb így: »ápril kalendái előtti hatodik (illetőleg ötödik) napon,« mert a hónapnak csak egy kalenda-ja van. A következő cikknek eleje a bulla ezen kitételének: »diadema quod per nos confectum fuerat« értelmezését tartalmazza. Különböztet Olleris, a kire szerző Gerbert-Szilveszter jellemzésénél többször hivatkozik, mint szavatosra, úgy látszik, forrásai használatában nem élt elegendő kritikával, másként nem írhatta volna (Oeuvres de Gerbert, szerzőnél a 15. l. a jegyzetben): »Le duc de Hongrie, Waic fils de Geiza et Gizela, soeur du duc de

Baviére, avait adopté la foi.« Szigorúbb vizsgálatot igényelnek a pápának tulajdonított azon levelek is, a melyek azt engedik róla mondani, hogy »föld- és égtekéket, sphaerákat, astrolabiumokat, csillagászati eszközöket és napórákat készített (25. l. Az »ég- és földtekék« másodszer is említettnek a 27. l.) Lehetetlenség nincs a dologban, de történelmi kérdéseknél lehetőleg bizonyosságra kell törekedni.

A VI-ik cikkben szerző annak igazolására, hogy a korona Rómából a pápa által küldetett, a bullán kívül az egykorú Thietmár feljegyzésére, továbbá szent István nagy- és a Hartvik által szerkesztett legendájára hivatkozik. Szerző szerint az ismert szent István-legendák azon őselegendának, a mely sz. István kanonizációja alkalmával nyert hitelesítést, mindmegannyi különös célra készült kivonatai, illetőleg feldolgozásai. Az állításainak bizonyítására használt érvek az olvasót ugyan elragadhatják, de jobban fogva, csaknem erőtelenek. Az első bizonyíték, a bulla, bármi kedvező véleményben legyünk felőle, ez idő szerint apokryph s mint ilyen, tények alapjául el nem fogadható; Thietmár azt, hogy István a koronát a pápától kapta volna, nem mondja; a kis legenda sem mondja, hogy Rómából kapta; az őselegenda ma még csak föltevés, noha van jövője, ha szorgalom és kritika nyomozza, mert bizonyos, hogy Istvánnak kanonizáltatását Rómában kérték. Marad tehát a mintegy száz évvel később készült Hartvik-féle legenda; következőleg ott állunk, a hol voltunk: az eddigi diplomatikai apparátussal a korona eredetének s vele összefüggő több más kérdésnek megnyugtató megoldása lehetetlen, — mert a mennyi a valószínűségekre felhozható, ugyanannyi hozható fel az ellenkezőre.

A VII-ik cikkben szerző a korona későbbi átalakításáról szól. Az újabb korona görög fölirata szerint Dukas Mihály bizanczi császár által küldetett I. Géza magyar királynak. (Ugyanezen feliratra hivatkozva állította ezt, csakhogy az egész koronáról, Keresztesi József, a ki a koronát 1790-ben megvizsgálta.) Mikor történt a korona felső (római eredetű) részének az alsóval (a görög eredetűvel) való egybeforrasztása, azt eldönteni nem lehet, valamint azt sem, hogy a felső korona magában a pántok nélkül vagy azokkal együtt, vagy a pántokból állott külön korona, mely később tán az alatta levő aranykoronához illesztetett, az-e, mely Szilveszter által küldetett (v. ö. a 2-ik részszel)? »Annyi azonban — írja a 37 l. — kétségtelennek mutatkozik, hogy Albert király idejében a korona már egymáshoz volt forrasztva, midőn az özvegye által elorozva, III. Frigyes császárnak zálogba adatott. Mert a zálogokmányokban — mint alább olvassuk — csupán egy királyi korona említettvén, annak aransúlya és ékköveinek száma oly

nagy, hogy az csak a mai korona összes köveinek s aranysúlyának felelhet meg.« A következő cikkben azt fejtegeti szerző, hogy a korona az egyesítés daczára sz. István koronájának nevezetett; mint szent István római koronájáról szólnak róla a pápák is. Előadja, hogy már az Árpád-házból való királyainknál nyilvánul az a törekvés, hogy a szent koronával megkoronáztatva, uralkodásukat ekként törvényesítsék.

Tájékozás végett a szent s a többi koronára vonatkozó adatok elkülönítése s rendszeres csoportosítása nagyon kívánatos volt volna. A található kitételek: corona regalis (34. l.), corona regia (u. o.), *corona regni* (valószínűen ez alatt értendő sz. István koronája, mert több korona említettik, v. ö. 37 l.), c. sacra és sancta, Révaynál: sacra, angelica et apostolica regni Hungariae corona (43. 44 l.), stb. felsoroltatnak, de a köztük levő különbség, illetve azonosság megfejtetlen maradt. Nem egészen correct kifejezés: »szent István koronájának országai«, helyes: »a magyar korona, vagy szent korona tartományai és országai.« Végül a szent korona elnevezés eredetéről, a korona államjogi jelentőségéről s őrzéséről szól. A korona az Árpád-házból való királyok idejében Sz.-Fehérvárott a Boldogasszonyról nevezett székesegyházban őriztetett; őre 1254., 1294-ben a káptalan prépostja volt (u. o. 39.44 l.)

A IX-ik cikkben szerző azon viszontagságokat beszéli el, melyek a koronát az Árpádok kihaltával érték. »Mire Ottó azután Székes-Fehérvárra ért, nemcsak megkoronáztatta ott magát, hanem Buda városába is ünnepélyesen bemenetet tartott, fején a koronával és vállain Sz.-István palástjával lovagolt végig a város utczáin és külvárosokon; nyilván, hogy magát a népnek a korona teljes birtokában megmutassa. S innét vette volna eredetét némelyek véleménye szerint az a szokás is, hogy az újdönkoronázott királyok a város utczáit ünnepélyesen belovagolják.« (46. l.) Szerző e nézetet nem fogadja el egészben s régebbi magyarázatára utal.

Ottótól a koronát Apor erdélyi vajda szerezte meg s miután ezt kiadni vonakodott, a rendek elhatározták, hogy sz. István koronája helyébe új készítenőd; a Vatikáni Magyar Okmánytár adatai tanúsítják, hogy ez meg is történt, de 1310-ben Apor László Róbert-Károlynak meghódolt s szent István koronáját kiadta. S ekkor történt az a jellemző eset, hogy Károly király méltóságának törvényesítése végett Tamás érsekkel háromszori megkoronáztatása daczára magát negyedszer is megkoronáztatta. Ez időben kétségtelennek tartották, hogy a mai korona, vagy legalább annak felső része az, melyet sz. István hordott fején, ezt igazolja e kitétel: »corona sancti Stephani.« Mellesleg legyen

mondva, nagy valószínűség szól a mellett, hogy a két korona ekkor már egyesítve volt, mert Géza király koronája nem említetik, holott ha meg volt volna, új korona készíttetése nem vált volna szükségessé; az egyesítés után pedig, azon szabályhoz képest: a potiori fit denominatio, — mindig csak sz. István koronáját említették s Géza király koronáját annál könnyebben elfeledték, mert államjogi jelentősége nem volt.

A X-ik cikkben szerző a koronának a vegyes házból származott királyok idejében való őrzéséről s Kottaner Hona koronatorvajlásáról szól. A korona előbb Budán a tárnoki házban őriztetett, ideiglenesen Esztergomban, az érseknél, utóbb Visegrádon a szt. Erzsébet kápolnája melletti boltban. A XI-ik cikkben a szerző a koronának Erzsébet királyné által történt elzálogosítását, I. Ulászló királynak a szent korona híjában mással történt megkoronáztatását, a szent korona visszaváltását, végül a korona őrzésére nézve Mátyás király idejében tett első törvényhozói intézkedéseket adja elő.

A következő cikk a koronának a mohácsi vész utáni viszonyosságait kezdi meg. — I. Ferdinand a Visegrádon őrzött koronát megkoronáztatása végett Sz.-Fehérvárra vitette, miután előbb Szapolyai János, a ki Perényi Péterrel együtt koronaőr volt, magát vele már megkoronáztatta volt. Perényi, mikor a korona még nála volt, Szulejman fogságába került, a ki a zsákmányul vett koronát János királynak adta (1529). »Ez időtől fogva — írja szerző az 56. l. — a korona János birtokában maradt, a ki magával vitte Erdélybe, hol halála után neje Izabella kezébe jutott; és csak hosszas alkudozások után adta azt 1551-ben ismét vissza I. Ferdinand király törvényes birtokába, midőn közte és Izabella közt a békeszövetség megkötöttet. « Frater György levelezéseiből az derül ki, hogy az alkudozást ő folytatta.

A XIII—XIV. cikkben szerző azon eseményeket beszéli el, melyek koronánkat a Habsburg-házból való királyaink idejében érték: miként került a korona előbb Bécsbe, később Prágába s innét vissza Pozsonyba. A Bocskay-féle koronáról szólva, azt mondja, hogy hoválettét bizonyosan nem lehet tudni; a bécsi császári kincstár följegyzései valószínűen nyomra vezetnének. II. Mátyás királyról megemlíti, hogy a koronán volt repedt szafírt, melyről I. Mátyás király idejében Palóczy László országbíró a Frigyesnél volt koronát megismerte, ép saphirral cserélte ki. A maholnap 900 éves korona történetében ez az egyetlen történeti adatunk van arra, hogy csinósítása érdekében az utódok is tettek valamit: belése ugy látszik Mária Theresia előtt nem volt. A XVII. században akadt először író, Révay Péter koronaőr személyében, a ki a nemzet ezen közkincséről önálló művet adott ki; tisztét

feláldozóbban végező koronaórt képzelni is nehéz s azért tévedései daczára is hálát érdemel. A Bethlen-féle mozgalom idejében a korona Pozsonyból Zólyom várába, majd Kassára, Eperjesre, Ecsed várába vitetett, végre őrizete helyéül Trencsén vára jelöltetett ki; Bécs ostromakor (1683) Linzbe, onnan Passauba, a hét éves háború idejében Komáromba, később Pozsonyba vitetett s s ott maradt 1784-ig. Ez évben vitette II. József császár Bécsbe, a honnan törvényes helyére, Magyarországra, csak hat év mulva került vissza. Ez időből már napokról szóló biztos adataink vannak.

Az utolsó (XVI.) cikkben beszéli el szerző II. Lipót, I. Ferencz, V. Ferdinánd és I. Ferencz Józsefnek királylyá koronáztatását; a királynék koronáztatásáról, hacsak elvétve nem, nem szól; a koronázás szertartását is csak melleleg érinti. E tekintetben a közjogi írókra utal, holott kétségtelen, hogy a mű érdekessége csak nőtt volna, ha királynéink koronáztatásáról s a koronázás szertartásáról is megemlékezik. Díszére vált volna a a pozsonyi káptalan koronázó templomában az oltártól jobbra olvasható azon szép fölirat is, mely mindazon királyaink és királynéink nevét, a kik azon toursi szent Mártonról nevezett egyházban megkoronáztattak, elősorolja. Óhajtható volna, hogy e példát másfelé is utánozzák.

Ugyanezen cikkben beszéli el szerző azon válságos helyzetet, melybe a korona 1849-ben jutott. Még 1848. december 30-án hagyta meg Kossuth Lajos Bónis Sámuelnek, hogy a koronát vegye át s szállítsa Debreczenbe. Aztán a korona Szemere Bertalan kezére került, ki azt 1849. júliusában Nagy-Váradra, augusztusában Aradra, majd Lugosra, Karánsebesre, Orsovára vitte, ahol Grimm, Házmán és Lórodi segítségével (aug. 23-án?) elásta, mert azt az oktalan tanácsot, hogy a Dunába dobja, nem volt .elke követni. 1853. szeptember 8-án Karger Titusz őrnagy-hadbíró találta meg ismét, a ki ezért jutalmúl — ha nem tévedek — akkor a szent korona tagjai közé fel is vétetett. Az adatok egy részét szerző Bónis Sámuelné urnótól kapta, kitől még sok más érdekes részlet várható.

A mű második részében szerző a szent korona és koronázási jelvények müleírásával foglalkozik. A müisme és müttörténet tán azon tér, melyen szerző leginkább szeretett időzni; tájékozottsága és otthonossága benne vezérszerepre jogosította és juttatta s azért, ha a müvének második részében összefoglalt eredmények tán nem is tarthatók mindenkorra és mindenben véglegesen megállapítottaknak és eldöntötteknek, — a mit szerző maga sem vélt, — azok mégis irányadók és szabályozók lesznek mindazokra nézve, a kik koronánkat és koronázási jelvényeinket mint müttörténeti emlékeket ismertetni, vagy méltatni akarják.

Végül engedessék meg egypár lényegtelen apróság elmondása. A Géza király koronáján olvasható theta(Θ) feloldatlan maradt; jelentése valószínűen $\Theta\epsilon\iota\omega\varsigma$ (isteni, szent); de lehet, hogy e betű σ -mikron, akkor jelentése $\acute{o}$ (a, az). Biborban születettek a császároknak azon gyermekeik voltak, a kik ezeknek trónraléptük után jöttek a világra. Az ország almáján Keresztesi — tehát a legújabb aranyozás előtt — két leesett czímer helyét látta.

BELICZAY JÓNÁS.

*Gróf Dessewffy Aurél összes művei. Sajtó alá rendezte, életrajzzal és jegyzetekkel kísérte Ferenczy József. Budapest, Méhner Vilmos kiadása. 1887.
450 lap. Ára 4 frt.*

Éppen két esztendeje, hogy gróf Dessewffy Aurél életrajzához a következő kis előszót irtam: Midőn a tisztelt kiadó e rövid életrajz megírására felszólított, kerestem a Dessewffy József, Dessewffy Aurél, Dessewffy Emil munkáit, de bizony csak hiányosan és csak szétszórva találtam meg nagy könyvtárainkban. Megkerestem azután a még élő kortársakat, egy volt hivatalnok társát, Lónyay Gábor urat, gróf Dessewffy Márczelt, az élő testvért és id. Szögyéni-Marich László úr $\acute{o}$ nagyméltóságát, kiről épen Lónyay Gábor mondá, hogy legjobb barátja vala a néhai gróf Dessewffy Aurélnak s az így szerzett adatok alapján valék képes e kis művet összeállítani. De ha mindhárom Dessewffynek összes művei, s a lelki állapotokat csakis híven visszatükröző összes levelei, a mint illenek, pontos, teljes, gondosan szerkesztett kiadásban együtt volnának, akkor volna lehetséges, sőt kellemetes munka mind háromnak tanúságteljes életrajzát szépen s hatás-
teljesen megírni. Budapest, 1885. május 1-én. Rövid két év, s azóta Lónyay Gábor a jó barát, s gróf Dessewffy Márczel a hű testvér elhaltak s ime a kor szavát megértő és tapintatos kiadó Mehner Vilmos Dessewffy Aurél összes műveit kiadta. E munkát Ferenczy József látta el életrajzzal és jegyzetekkel. És minden tekintetben hasznos munkát végzett Dessewffy Aurél műveinek összegyűjtésével, melyeket eddig ha ismerni, vagy velök foglalkozni akartunk, iminnen amonnan kelle összekeresgelnünk.

Nem is szólva az eddig oly sokszor s gyakran alaposan ismertett művekről, azonnal szembeötlő, hogy a gyűjteménynek leg-
érdekesebb részét egészítik ki gróf Dessewffy Aurél levelei, melyeket édes atyjához, édes anyjához, Kazinczihoz, Szögyényihez, Horváth Lázárhoz stb. s mindenek felett báró Jósika Samuhoz intézett; s melyek ennyire is összegyűjtve először e helyen jelennek meg. Valószínű, hogy leveleinek száma sokkal több s talán később

még több levél fog összegyűlni — de addig is F. J. úrnak e levelek összegyűjtése kiváló érdemeül szolgál.

Mindenik levélnek megvan a maga érdekessége, hisz a már korábban ismert levelei is édes anyjához, Szogyéni Lászlóhoz mind igen szépek, de az államférfúi belátás legélénkebb bizonyosságai — s a baráti bizalom legmelegebb sugározásai azok, melyeket Jósikához intézett — valóban csak az fájjalható, hogy német nyelven vannak írva (ámbar a legfeltűnőbb hungarismussal) különben levél-irodalmunk legkiválóbb termékei közé kellene sorolnunk. Ez uttal nincs helye, hogy én Dessewffy politikájának méltánylásával foglalkozzam, csak is egy körülményt említek fel, hogy mily éles felfogással s mily alapos és tiszta ítéllettel szól az erdélyi dolgokról és politikai viszonyokról az 1834-béli híres országgyűlésről emlékezvén. Nem is szólok arról mily bölesen ítéli meg barátját Wes-selényi Miklóst, de mily bámúlatos belátást és őszinteséget tanúsít Jósika Samuval szemben, kinek részint állását, részint magaviseletét veszi bírálat alá, egy 1834. okt. 23-án hozzá intézett levelében :

»Ha megengeded, őszintén elmondom véleményemet erdélyi állásodról, nem mi kormányozván ez országot, arról nem szólok, hogy a kormánynak mit kellett volna tenni, ezen nem változtathatunk, csupán a te positiodról szólok.«

Neked azt kellett volna mondanod, ime megnyertük az országgyűlést s ez valami és még többet is nyerhetünk de nem kell törekedni, egyszerre mindent felforgatni, hanem mérséklettel, nyugalommal és törvényes uton kell visszahódítani a többi garantiát, mert különben először abba a hibába esünk, mellyel a kormányt vádoljuk; másodsor mert kockáztatjuk, hogy semmit se nyerünk és harmadsor mert csakis ez uton remélhetjük Magyarország erkölcsi támogatását, a mi nélkül semmit sem érhetünk el.« Ezeket, barátom, ezeket kellett volna neked minél többször emlegetni, minél részletesebben fejtegetni és te mit tettél? Arra szoritkoztál, hogy folytonosan akadályoztad, a mit *amazok* akartak. Ennek pedig az a következtetése, hogy most már mindenki tudja, *hogy te mit nem akarsz*, de azt senki se tudja, hogy *mit akarsz*. Te magad is egy *puszta tagadássá* lettél s abba a hibába estél, melyet a kormány hosszú évek óta elkövet stb. stb. (362. stb. lapokon.)

Mennyit dicsérték akkor a pártlapok Jósika fennkölt magatartását, nyugalmát, loyálisát és éles eszét, bizony szeretném tudni, miként vélekedett mikor barátja a magasabb államtan és kormányzás tanszerei közül ezt a tiszta tükröt tartotta elibe.

De hát mint mondám nem itt a helye jó Dessewffy politikájáról itéletet mondani s ez alkalommal még csak annyit kívánok megjegyezni, hogy F. J. úrnak tagadhatatlan érdemes volta mellett van e műben egy cardinalis hibája is, ugymint a történetírói

közönyösség. Ő ugyan is semmi részvétellel sem viseltetik Dessewffy Aurél iránt, de mások iránt sem. Mint túlzott positivistá vagy általában mint közönyös részvétlen véralkatú ember, elmond annyi ténnyt, a mennyit jónak lát elmondani vagy a mennyit tud, de hogy ő maga mint gondolkozik, miként érez, kit pártol, kit rosszal, erről olvasóját mély homályban hagyja, a mit én a történetírásban nagy hibának tartok, mert a tisztelendő tárgyilagosságnak semmiképen sem szabad a közönyösségbe átcsapni. Ferenczy úr elég pikánsan megállapítja, hogy *Széchenyi* mindent az arisztocrátiától várt. *Kossuth* mindent a demokratiától, *Dessewffy* mindent a kormánytól. (???) E kérdésről igen szabatosan emlékszik gróf Széchen, társulatunk másodelnöke, midőn székfoglaló beszédében egyebek közt így szól: »kétségtől a tárgyilagosság magában még nem meríti ki a történetirodalom feladatát. Maga a tárgyilagosság bizonyos mértékben mindig csak a tények irányában érvényesülhet, megítélésükben nem mehet odáig, hogy az író egyéni szelleme, szempontja és meggyőződése ne érvényesüljön, vagy legalább bizonyos közvetett hatást ne gyakoroljon; mert a tárgyilagosság ily foka egyenesen a szellemi közönyösséggel lenne ugyanazonos.«¹⁾

—K—8.

Magyar Történelmi s egyház-történeti tanulmányok, írta Ipolyi Arnold. A boldog emlékezetű szerző megbízásából közrebocsátotta volt-könyvtárnoka: Bunyitay Vincze. Budapest 1887. Franklintársulat könyvnyomdája. Ára ? 514 lap.

Az előttünk fekvő mű Ipolyi Arnold kisebb műveinek *harmadik* kötete s nyolcz kisebb tanulmányt foglal magába, u. m.: I. A magyar nemzetegység és államnyelv történeti alakulása. Elnöki beszéd a m. tört. társulatnak Rimaszombaton 1876. aug. 22-én tartott vidéki nagygyűlésén. II. A magyar ipar élet történeti fejlődése. Elnöki beszéd a m. tör. társulatnak Pozsonyban 1877. aug. 23-án tartott vidéki nagygyűlésén. III. A magyar hadtörténelem tanulmánya. Elnöki beszéd a m. tört. társ. Maros-Vásárhelyt 1879. aug. 23-án tartott vidéki nagygyűlésén. IV. A történelem és a magyar történeti szellem. Elnöki beszéd a m. tört. congressusnak Budapesten 1885. jul. 3-án tartott ünnepélyes közgyűlésén. V. Besztercebánya városa miveltség-történeti vázlat. Előadatott a m. tört. társ. Besztercebányán 1874 aug. 20-án tartott nagygyűlésén. VI. A pálosok magyar történetéhez. VII. Adalékok a magyar domonkosok történetéhez. VIII. Magyar miveltség-történeti tanulmányok (töredék)

Vajjon mondhatjuk-e valaha, hogy már elég ideig emlékez-

¹⁾ Századok 1887. évfolyam 468. lap.

tünk Ipolyira s már átadhatjuk őt a feledékenységnek, ő bizonyára nem, de ha mondaná is valaki, ime halála után is egyre-másra jelennek meg újabb és legújabb művei, melyek minduntalan ama nagy veszteségre emlékeztetnek, mely az ő halála által mindnyájunkat sújtott. E tanulmányok is bizonyosságot tesznek az ő nagy szelleméről, melyet nem a napi élet ephemer érdekei bilincseltek a föld rögéhez, hanem a századokon át fejlődött s érvényre jutott eszmék foglalkoztattak. Hányszor megtörténik velünk, hogy kezünkbe akad egy-egy okirat s kijegyzünk belőle egy évszámot, legfeljebb egy nevet s aztán félredobjuk, mint olyant a mi már ki van használva, alig emlékeztvén a többi részletre s évek mulva bizonyos más okból újra felkeressük, a már egyszer eldobott oklevelet.

Ipolyi egész másként olvassa az okiratokat, neki egy pár ujnyi széles pergamentre karczolt okirat egész muzeum, egész kultur-történet volt.¹⁾ Így e könyv értekezéseit is elolvassa, így kiálthatunk fel: Istenem uram mennyit kellett annak a jó püspöknek összeolvashatni, tanulhatni, míg ezeket az értekezéseket megtudta írni, valjon hány okirat adatai lehetnek összeszöve ezekben az elragadóan szép beszédekben? Azonban más valaki azt mondhatná: óh neki könnyű volt, ő egy-két oklevélből annyit olvasott, mint más ember százból; ám az eredmény ugyanaz, mert akkor e csodálatos tehetségnek megszerzése követelte meg a munkát. E tanulmányok azonban habár nem is voltak ismeretlenek a nagy közönség előtt s még kevésbé a m. tört. társulat tagjai előtt, mert hiszen hallottuk magát a szellemes előadást, s lenyomattuk közlönyeinkben, még is hálával tartozunk e kiadásért mind a nagynevű szerzőnek mind a közvetítő Bunyitay könyvtárnok urnak, mert most ime összegyűjtve áll előttünk a kincshalmaz.

Most hallgatva állanak előttünk a néma betűk, ah de még füleinkben cseng ama festő, oratori hang, midőn felkiáltott hívei közt a nagy szónok: Van a magyarnak egy eszményképe túl a Királyhágón s ez a: Székely! Az első szavak már hódítottak, megindítottak, fogékonyá tették lelkünket s mohón élveztük az eszmék és gondolatok fényes áradozását.

De miért folytassam írásom, itt a könyv s olvassátok érett észszel s józanon s benne feltalálhatjátok egy lelkes magyar tudós bölcs tanításait mindenről ami hazánkat, nemzetünket, nyelvünket, előhaladásunkat testi és szellemi tehetségeink kiművelését illeti.

Nem siratunk hát korán eltávozott nagy elme, hanem olvassuk műveidet, terjesztjük eszméidet, folytatjuk ideálad keresését s így leszünk hozzád méltó utódaid és tanítványaid.

—K—S.

¹⁾ Lás például a Századok 1867. évf. 42 és 119 s a többi lapjait.

KÜLÖNFÉLÉK.

JELENTÉS A GRÓF FORGÁCH CSALÁD LEVÉLTÁRÁRÓL.

(*Alsó-Kemenczén és Csákányban.*)

A grófi család megtisztelő felszólítása s társulatunk f. é. márcz. vál. ülésének megbízása következtében volt szerencsém a gróf Forgách család abaúj-szabolcs-megyei ágának kemenczei és csákányi levéltárát ápril 14—17-én átnézni s arról jelentésemet a következőkben terjesztem elő.

Nem az egész levéltárról lesz itten szó, mert annak legnagyobb része pár év előtt családi letéteményül a nemzeti muzeumba került s így nekem csak a kalász-szedégetés szerepe, a részben még ott maradt, részben azóta oda került okiratok kiböngészése s a csákányi újabbkori gazdasági iratok közé tévedt historicumok kiválogatása jutott feladatomul. Vérmes reményeket nem fűztem e tarlózáshoz; annál kellemesebben győződtem meg, hogy nem eredménytelenül fáradtam.

A kemenczei kastélyban négy nagy ládában őrzik a még ott lévő iratokat. Nagy része ezeknek gazdasági számadásokból áll a múlt és jelen századból; más részét újabbkori peres acták teszik s ezek közül válogattam ki a szathmári békéig, tehát a múlt század elejéig *rendszeresen* s attól fogva *válogatva* a nevezetesebb historicumokat, és a családra vonatkozó fontosabb okiratokat. A múlt századi peres actákból s levelezésekből aránylag csak keveset választottam ki, mert oly nagy tömegnek felhozására, a milyennel ezek kínálkoztak, megbízatásom nem vala. A levéltárnak ez a része nagyobbára a nógrádmegyei Szécsenyből került Kemenczére.

E 4 nagy ládán kívül egy fontosabb okiratokat tartalmazó papírtokba zárt csomagot találtam, melyekben hártya oklevelek, királyok és erdélyi fejedelmek levelei, török levelek stb. voltak. Ezek részben a Vay levéltárból, részben pedig több gyűjteményes kézirattal Dobai Székely Sámuel múlt századi gyűjteményéből kerültek Kemenczére.

Míg Kemenczén jobbára az egykori *szécsényi levéltár* maradványait őrzik, addig *Csákányban* (félórányira Kemenczétől) az abaúji birtokokra vonatkozó többnyire újabbkori gazdasági s peracták vannak elhelyezve az erdészlak kamrájában. Egyik árpádkori s több más oklevél, számos levelezés a XVII. századból, három nevezetes czímeres nemes levél, egy bárói diploma, Szaláncz vásárjogi kir. privilegiuma (IV. Ferdinándtól.) stb. innen került elő.

I. *Árpádkori* oklevelet találtam összesen hármat:

1. 1270-ből a veszprémi káptalan egyik kiadványát. Megjelent Fejér: *Codex diplomaticusában* (tom VII. vol. 3. p. 65—66.) Kemenczére a Fáy levéltárból került, a hol Szabó Károly kezében már megfordult, ő vezette rá, hogy hol jelent meg.

2. 1273-ból Demeter prépost és a leleszi convent kiadványa, birtokcseréről János ispán (Imre fia) és Felician (Felician fia) között, *Bátva* Ungvárhoz tartozó falu felett, melynek határjárását is tartalmazza az oklevél. Szerepelnek benne, mint tanúk: Zubozlay László, József várnagy, Cheme és Buda hadnagyok stb. Ez az oklevél tudtommal kiadatlan. A búvárké által még nem bolygatott csákányi levelek közül való.

3. 1279-ből IV. László királynak van egy nagyon érdekes oklevele, melylyel Mykud bánnak adományozza a zalamegyei Zuey, Zepene és Band, a veszprémi várhoz tartozó falvakat, azon érdekéért, melyeket Mykud bán IV. Béla király idejében a cseh király ellen viselt hadakozás közben szerzett, a midőn (Mynen és Karchulag) várak ostrománál meg is sebesült stb. (Ki van adva Fejér: *Cod. dipl. t. VII. v. 3. p. 83—86.* A Fáy levéltárból való, hol Szabó Károly ezt is látta.)

Másolatban 7 db. Árpádkori oklevelet találtam a XIII. századból és pedig IV. Bélának három a Forgách családra vonatkozó oklevelét: kettőt 1253-ból, egyet 1256-ból. Aztán a Szentiványi családot illető négy oklevél régi másolatát: egyet 1267-ből, kettőt 1283-ból s egyet 1286-ból.

II. *Anjoukori* azaz XIV. századi oklevelek vannak:

1. 1327-ből Róbert Károlytól, mely szerint Pilisi (de Plys) János az András fia, másrésről Pethő (Petheu és Pethew) és Miklós, Pous fiai, Plys falu felett egyezségre léptek.

2. 1335-ből Drugeth Villermus »palatinus et judex Cumanorum« bizonyág-levele Tyba fia Tamás részére, hogy ő Ujvár és Sáros megyék Kassán tartott gyűlésén panaszt emelt, hogy Visneu birtokát elcserélte Renoldus palatinussal Zakalia birtokáért, de ez idegen kézben van. Felszólította Renoldus jelen levő örököseit: László és Péter rozgonyi nemeseiket, hogy a birtokot adassák kézbe; de ezek mitsem válaszoltak reá.

3. 1363-ból a váradi káptalan oklevele ama kiegyezésről, melyet Bybarch és Roman megöletése miatt — egyrésről Iwan »vayvoda de Bulenus« (Bölényes), Bolk és Walk testvérek — másrésről pedig Miklós a Kend fia (de Zalathnabánya) a maga és fivérei nevében kötöttek.

4. 1366-ból a leleszi convent oklevele, mely szerint Mathých

Mihály fia Jakab, Kechefeuldön lévő birtokát Ferenczi Jakabnak és Miklósnak 11 frtért elzálogosította.

5. 1379-ből Gara Miklós nádor oklevele, átírata a leleszi convent 1377-iki osztály-levelének a *papi*-i birtok felett Papi Cantor Imre özvegye és két fia Tamás meg Balázs — másrésről Papi János, Péter és Jakab között.

Másolatban a XIV. századból 5 oklevél került elő; és pedig 1330-ból Homonnai Drugeth Vilmos »comes de Scepus et Ujvar« testamentoma, és a történelemből ismeretes Forgách Balázusra vonatkozó, a nyitramegyei Ghimes vára és birtoka adományozásáról szóló levelek 1386-ból *Mária* királynétól és a nyitrai káptalantól, 1389-től ugyancsak *Mária* királynétól, 1397-ből pedig Zsigmond királytól.

III. A XV. századból hat eredeti s ugyancsak hat másolatban lévő oklevél került elő a levéltár maradványából. Az eredetiek a következők:

1. 1404-ből. A szt. Benedek rendi convent »de Juxta Gron« kiadványa, mely szerint Jakab, István de Gerchianus fia, törvényes személyesítőjének és ügyvédeknek (procuratores) vallja peres ügyekben bármely bíróság előtt fivérét Andrást, és famulusát Kyliant, továbbá Benedeket de Bochar, Szilvaközi (de Zylvakuz) Bertalant, Vydi literatus Imrét és Barátfalvi Györgyöt.

2. 1412-ből Zsigmond király Budáról kiadott rendelete a kolosmonostori convent érdekében Stibor erdélyi vajdához, Henrik a kolosmonostori apát panaszára a convent némely birtokügyi dolgaiban.

3. 1436-ból. Varaskezy Lépes Loránd, Erdély vicevajdája oklevele (prorogatoria) Tordáról keltezve, a kolosmonostori apát Antonius érdekében, nemzetes Losonczy Bánfi István (contra egr. Stephanum, filium Ladislai filii Bani de Losoneh) s ennek Régenben lakó jobbágyai: Andorman Sartor és Hoofgreph János ellenében.

4. 1450-ből Radváni László komárommegyei szolgabíró levele az ország rendeihez, mely szerint az ország rendeitől u. a. évben vett parancs értelmében inquisitiót tartott a komárommegyei Galya faluban, Rozgoni János erdélyi vajda és Renoldus s Osvaldus a székelyek grófja érdekében (a kik abba a birtokba bevezetettek volna, de tőlük az többek által erőszakkal elvételtek) — s úgy találta, hogy azt az elfoglalók, (kiket előszámlál) tartják kezükben (köztük ghimesi Forgách Péter.)

5. 1469-ből. Mátyás király adomány levele Etzeli Thabyasý László, apja György és testvére Thobiás számára, Ivánfalva, Keresd és Býrgesd falvakról az erdélyi Fejérvármegyében (Saját 1467-iki donatiójának s a gyulafehérvári káptalan beigtatásról szóló 1467-iki levelének átírása.)

6. 1492-ből Báthori István judex curiae és erdélyi vajda ratificatiója a hét szász-szék ítéletlevelének Zabó Ambrus kolozsvári polgár ellenében. (Átírva benne II. Ulászló ugyanazon ügyben kelt 1492-iki rendelete.)

A másolatok a következők:

1—3. 1401 és 1406-ból Zsigmond király, és 1406-ból a zombori káptalan levelei, melyekben régibb (1397.) oklevelek is iratnak át a Forgách családot és birtokaikat illetőleg.

4. 1412-ből. A 13 szepesi város, Lubló és Szepesvára zálogba adásáról szóló oklevele Zsigmond királynak (Zágrábból keltezve.)

5. 1436-ból a leleszi convent által kiadott birtokügyi vallatás a Palágyi és Eüri Daezó családot illetőleg az ungmegyei Palagy és Darma községi portiók felől.

6. 1471-ből a szentgrothi convent határjárásról szóló levele Nyiregyháza, Oröss, Nagykálló, Ros-teleke, Mánd-teleke, Szilas-teleke, Sima, Kerek-Kovács-teleke, helységek között Báthori Endrét és Kállai Lökés Jánost illetőleg.

Mindezen oklevelek legnagyobb része eddigelé ismeretlen és kiadatlan s főkép a Forgách családra s birtokügyeikre vonatkozólag nevezetes adatokat foglalnak magokban.

IV. A XVI. századtól kezdve tetemesen növekszik az okiratok száma. E századból már mintegy harmincz levelet szedtem össze a különféle csomagokból, részint eredetiben, jobbára azonban régi másolatokban. Ezek többnyire a Forgách családot illető birtokügyi acták, de vannak közöttük általánosabb érdekű historicumok is.

A nevezetesebbek közté tartoznak 1550-ből ama föltételek, melyek alatt Ferdinánd király kegyeibe fogadja a Forgách testvéreket (*»Conditiones quibus Forgaczij in gratiam recepti a Regia Maiestate 1550.»*) Az első föltétel (érdekes adalék a hitújítási mozgalmak történetéhez,) hogy minden idegen vallási tanoktól tartózkodjanak s a kath. vallást kövessék a Forgách testvérek.

Nevezetes Rudolf császár-király 1599. jul. 24-én kelt donatiója is *Pálffy Miklós*, továbbá fiai és unokái számára Pozsony váráról és a hozzá tartozó birtokokról, — melyben a törökverő hős Pálffy Miklós hadi érdemei részletesen elősorolják.

A Forgáchok is gazdag donatiokat kaptak Rudolftól. Igy *Forgách Simon* dunáninneni főkapitány Nyitramegyében 16 s Barsmegyében 14 faluban fekvő birtokokat nyer tőle 1579-ben, melyek Pókateleki Zomar János fia Pál magvaszakadtával szállottak a koronára.

Még nevezetesebb volt Rudolf király 1601. jun. 7-én Prágában kelt donatiója *Forgách Zsigmond* akkor nógrádi főispán részére, a melyvel neki örök áron adományozza neje révén a gazdag Losonczi birtokokat. Mert Forgách Zsigmondnak neje Losonczi Anna, a temesvári hősnek L. Istvánnak leánya volt, a ki apja érdemeiért fiúsítatott. A Balassa Bálint által is megénekelt szép Losonczi Annának első férje Ungnád Kristóf egri főkapitány volt, a második

Forgách Zsigmond, ki a Losonczi-féle javakat először inscriptio-ként kapta a királytól 67,389 frt zálogösszegben, majd még 40,000 frt ráfizetése, tehát összesen 107,389 frtban örökaron. E birtokok voltak: a nógrádmegyei Szécsény, Somoskő, s a lerombolt Gács vára, az abaúji Szaláncz vára, a nyitrai Tapolcsány, a garani curia Zemplénben, a szentmártoni várda Szabolcsban, mindenik a hozzá tartozó falvakkal. Erre vonatkozik három oklevél.

A XVI-iki historicumokhoz sorakozik *Forgách Imre*, a hadvezér Simon és a püspök s történetíró Ferencz testvérének naplója, »*Liberorum d. Emerici Forgách diarium natalium series*,« a mely a Padnában elhalt Forgách Ferencz történetírónak sokáig kétséges elhalálozási évét s napját is meghatározza. Az erre vonatkozó feljegyzés ez: »Ao. 1577. XIX. Jan. D. Franciscus Forgach de Gyemes frater noster germanus, nobis carissimus, reddidit animam pie domino suo Padwae. Celebs.«

Forgách Imre kevésszavú rövid családi feljegyzéseiben egy főúri család megható regénye tárul fel előttünk. Háromszor nősül, kétszer a legelőbbkelő magyar főúri családokból s harmadszor egy német hercegnőt vesz el. Két első nejétől sűrűn, majdnem minden évben, követik egymást a gyermekek, a kik többnyire zsengekorukban hálnak el s mindkét neje gyermekágyban múlt ki. A harmadiknak csak eljegyzéséről szól az érdekes napló:

1569. jan. 9-én nősül először, elvévén Perényi Erzsébetet.

1571. decz. 1. születik első fia *Mihály* Nagy-Idán, meghal 1572. oct. 9-én.

1573. febr. 26-án születik *Judit* leánya, meghal 1574. márt. 8-án.

1574. sept. 9-én születik *Kristóf*, de csak 13 óráig él.

1575. jun. 25-én szül. *Imre*, élt 3 óráig.

1575. jul. 4-én (tehát gyermekágyban) meghal neje is Perényi Erzsébet Nagyidán. Élt 19 évet, 2 hónapot és 13 napot. Nem volt hát 13 éves sem egészen, amint férjhez ment.

1576. jun. 24-én veszi el másodsor nőül a Zrinyi Miklós leányát *Zrinyi Katát*, Thurzó Ferencz özvegyét.

1577. márt. 31-én szül. *Mária* leánya Bicsén.

1578. febr. 25-én szül. *Iona*.

1580. dec. 14-én *Simon* fia; meghalt 1585. ápr. 13-án Bicsén, eltemtetett a rajéczi templomban.

1582. jan. 1-én született a híres Forgách *Zsuzsánna*, Bicsén »post octavam promeridianam tribus quartalibus.«

1583. jan. 5. szül. negyedik életben maradt leánya *Judith*.

1584. febr. 6. szül. Bicsén *Dorottya*, meghalt a trencsényi várban 1585. máj. 7-én.

1585. ápr. 26-án szül. *Julianna* »azanyagyilkos« (matricida), ki anyját a sírba vitte; (meghalt Bicsén, eltemtetett Rajéczen, élt 38 évet 4 naphijján).

Néhány hó multán harmadszor is eljegyezte magát Sidonia Katarina szász hercegnővel, a tesseni herceg özvegyével, kinek kezét Báthory István lengyel király közbenjárására nyerte el. 1585. sept. 26-án már meghozta követe neki a jegygyűrűt.

V. A XVII. századból oly nagy tömegre, százakra megy az öszszeszedegedett oklevelek száma, hogy azok részletes előszámllása nem lehet e jelentés feladata. Évtizedenként és tárgyak szerint csoportosítva, csak néhányat fogok kiemelni s külön választom a Fáy levéltárból s a Dobai Székely Sámuel gyűjteményéből származó erdélyi fejedelmi és török leveleket.

Az első évtizedből 1600—1610-ig a tulajdonképeni Forgách levéltár maradványaiból mintegy 12 levelet találtam. Ezek közt van a már fennebb említett 3. db. Losonczy birtokokra vonatkozó oklevél. Nevezetesen az *Ostrogski János herceg* krakkai várnagy és *Rákóczy Zsigmond* között a sárosmegyei *Makovicza* vára és birtoka felett kötött contractusok és levelek = összesen 6. db. (1601 aug. 10. Szandeczről keltezve.)

Dobó Ferencz végrendelete: »utolsó kis testamentom levelének párja« (1602. apr. 21. Sárospatakon) és egy »Memoriale, hogy császár minémő okokkal adta *Patak* várát Prinyi Zsófiának.«

1603. máj. 31-éről Rudolf cs. király záloglevele *Melith Pál* és *Czobor Mihály* számára, mely szerint 50,000 frtnyi kölcsön fejében a mindig pénzsűkében levő uralkodó zálogba adja nekik *Szerednye* várát.

Igen nevezetes s köztörténelmi tekintetben egyike a legfontosabbaknak 1606. május 16-áról a *kassai országgyűlés végzéseinek* eredeti példánya, aláírva és megpecsételve az ország rendei legfőbbjeitől. Bocskai fejedelem aláírásának két első betűje (St) azt bizonyítja, hogy maga a fejedelem is alá akarta írni, de aztán még néhány sornyi záradékot illesztettek hozzá s azután következnek a következő aláírások és pecsétek: Illésházi István, Homonnai Drugeth Bálint, Nyári Pál, Thökölyi Sebestyén, Széchy György. (Ez is a Dobai Székely Sámuel gyűjteményéből származik.)

1610—20-ig van 7 db. 1621—30-ig mintegy 12 levél. Ezek közt mivelődéstörténelmi tekintetben nevezetes az 1629-ben kelt osztálylevél Homonnay János és Erzsébet között, melyben elővannak sorolva a Csicsva, Beczkó és Csejthe várakhoz tartozó összes falvak jobbágysai s azoknak telkei.

1631—40-ig van mintegy 38 levél. Talán a legérdekesebb közöttük s jellemzi a kort *Forgách Adám* nógrádi főispán (1637. jan. 28-án Rahón kelt) reversalisa, melylyel Homonnai Máriát, mint anyósát biztosítja, hogy leányát, az ő leendő nejét, *Széchy Borbáldát* (Thurzó Ádám özvegyét), az evangelica vallás gyakorlataiban megtartja, őt papistává nem teszi, sőt lelki tanítót tart

mellette s vallása tanait hirdető könyvek olvasásától el nem tiltja. E biztosításnak (a mi különben ebben a korban általános szokás volt) nem sokáig vette hasznát Széchy Borbála, mert férjhez menetele után 8 hét és 3 nap múlva meghalt, a mint az a pozsonyi káptalan egy 1638-iki leveléből látható, a melyben *Homonnai Mária* protestal az ellen, hogy leánya az ő kelengyéjét »nescitur unde mota, quave conjugali amore allecta,« férjére hagyta.

Az 1640-es évekből van mintegy 30—40 levél. Az érdekesebbek közé tartozik közöttük egy »Inquisitio Eczezen lakó Kurtha András ellen, néminemő nagy suspitio végett, mivel nyilván az törökkel conversádkodott.« (1642-ben kelt Szécsényben.) Több a tarczali szőlőkre vonatkozó levél is van ezek között.

Az 1650-es évek mintegy félszáz okirata többnyire birtokügyi tartalmú, van köztük több adásvevési szerződés stb.

Az 1660-as évek leveleinek száma túlhaladja a 100-at. Legérdekesebbek és művelődéstörténeti becstűek közöttük ama instructiók, melyeket gr. Forgách Ádámtól várainak és birtokainak gondviselői kaptak.

Igy 1644-ből megvan gróf Forgách Ádám eredeti instructiója, melyet a *galgóczi kulcsárnak* adott. 1666-ból: »Dávid István *galgóczi porkoláb* instructiója.« 1667-ből: Liberehey Mihály *gáchi várkapitány* utasítása. Ugyanazon évből »Instructiója *galgóczi tiszttartónak és számtartónak* az *proventus perceptiójáról.*« D. n. az *erdéssz* utasítása, végül a *galgóczi vadászok* számára készült memoriale.

A peracták között van egy hatalmas köteg, a mely általános érdekű: Trencsényi gróf »Illésházy György uram Báthory Zsófia fejedelemasszony ellen való processusa. 21. Aug. 1669. Hricsón, Trencsén vármegyében.«

Egy ilyen nagyszabású főúri perben sok művelődéstörténeti adat van elhintve, mert az ilyen egész falvakat mozgósít a tanúkihallgatások, jobbágy-összeírások alkalmával, megmozgatja a vármegyét s nem ritkán az ország rendeit is.

Más ily nagyszabású per, melynek az actái itt vannak, a Kemény János fejedelem özvegyéé, Lónyai Annáé és testvére Margit Mária gr. Csáky Istvánnéé, Lónyai Gábor ellenében, szintén 1669-ből.

A peres acták között a legnagyobb csomagot gr. Forgách Ádám nógrádi főispán pöriratai teszik a XVII. sz. közepéről; úgy a Forgách család többi tagjaié is, melyek családtörténeti szempontból végtelenül becsesek s számok több mint száz darabra rug.

Az 1670-es évek félszázánál több okirata között tanúlságos a magyarókeréki jószág *proventus*a (1676-ból) stb.

1680-ból van egy tanúvallatás a felől, hogy a Kállay familia jószág a leányágot sohasem illette.

Budavára első ostromáról 1684-ből sok becses részletet fentartott napló került elő, melynek az ostrom-történetét megíró jó hasznát fogja vehetni.

» *Narratio obsidionis Budensis Anno 1684.* Buday obsidionak alkalmazásával némely dolgokról való Diarium, mely a die 17 Junii usque ad diem ultimum mensis Octobris inchoaltatott.«

A XVII. század utolsó évtizedéből nevezetes »Jakusith Imre gróf testamentoma.« Pruszkán 1692-ből keltezve. Becses gyűjteményt tesznek ki ifj. Forgách Ádám és Simon levelei is. S itt kezdődnek a Bercsényi családdal való rokoni összeköttetés írott emlékei. Kár, hogy többnyire csak peres iratokban nyilatkoznak.

VI. *Családtörténeti adatok* végtelen nagyszámmal találhatók a Forgách levéltárban. A Forgáchok rokonságban és összeköttetésben állván az ország legelőbbskelő főúri családjaival, ennek nyomai és emlékei megvannak a levéltárban is. Alig van főrangú magyar család, melyről adatokat ne találunk itt.

Ezek között néhány érdekes *temetési meghívót* találunk.

Igy 1605. júl. 31-éről Ecsedről »Az néhai tek. és nagys. *Báthory István* uram megkeseredett özvegye *Homonnay Frusina*« tudatja Kapy Zsigmonddal, hogy férjét »az istenben elnyugott, üdvezült szerelmes urat, az istennek keresztyén anyaszentegyházának egyik oszlopát, országunk, szabadságunk tanácsát és hazájának édes atyját« júl. 25. napján este 9—10 óra közt »ő szent felsége magának választván, ez siralomnak nyomorú völgyéből csendes keresztyéni halállal kiszóllította és az ő dicsőségébe vitte.« Temetése Bátorban sept. 1-én 9—10 óra tájra határozottatott, melyre a megszorodott özvegy meghívja Kapyt.

1610. febr. 11-éről Sárospatakról *Lordántfi Mihály* (a Zsuzsánna, I. Rákóczy György nejeinek atyja) hívja meg Kapy Zsigmondot »szerelmes és kedves atyjafia, *felesége*, az néhai boldog emlékezetű nemzeti *Zeleméry Borbála* asszon (+ 1609. szt. András hava 22. napján) temetésére 1610. márcz. 7-ére Sárospatakra.

1612. febr. 8-án Szerencséről Rákóczy György és Zsigmond hívják meg Kapy Lászlót az u. a. év jan. 3-án elhunyt Rákóczy Lajos temetésére Zomborba febr. 29-ére.

1630. júl 5-én Várdáról »Az tek. és nagys. *Bedeghi Nyáry Istvánné* Telegdi Anna« hívja meg Kapy Gábort, anyósa, Bedeghi Nyáry Pál özvegye *Várady Kata* asszony »az Várady familiának tündöklő és boldog emlékezetű prosapiajának utolsó ága« temetésére. Meghalt 1630 szt. Iván hava 7-én déli 12 órakor Várdán. Temetését rendelték »az tek. és nagys. Bedeghi Nyáry István urammal és a nagys. gr. Eszterházy Miklós urunkkal Magyarország palatinusával és ő nga szerelmes házastársával és az tek. és nagys. gróf Alagý Menyhárt urammal bátyámmal Magyarország bírájával« júl. hónap 30. napján reggel nyolecz óra tájra Várdára.

VII. Külön kell megemlékezni a levéltár egyik önálló

részéről, mely ugylátszik Dobai Székely Sámuel gyűjtéséből valószínűleg a Fáy levéltárból került Kemenczére s ezek az *erdélyi fejedelmek eredeti levelei*.

Zápolya János leveleivel kezdődnek ezek, a kitől mintegy 10 oklevél (többnyire peres ítéletek) maradtak itt fenn.

János Zsigmondnak két levele közül az egyik:

1568. sept. 28. Gyulafehérvárott kiállított kegyelemlevél *Peyko* Mihály debreczeni lakos részére, a ki Almássy Jakabné debreczeni lakosnővel fajtalankodása miatt fő és jószágvesztésre ítéltetett. »*Gratiae Mich. Peyko paria in crimen adulterii cum Almásyne (igy !)* perpetrati a Majestate regia impetrata.«

1568 *Torda*. Ítélet-levél *Járay* Zsófia, először *Keressi* László özvegye, most *Nagy* Andrásné, másrésztől *Alsójárai Keressi* Dénes között (melyben *Torma* Dénes literatus mint ügyvéd szerepel.)

Báthory István erdélyi fejedelemtől, a későbbi lengyel királytól, szintén két eredeti levél van:

1571. aug. 10. Gyulafehérvárról kelt patens Felsőjárai *Hosdatty* Márton számára Erdély lakosaihoz, hogy ő jogának védelmére szabadon citálhat tanúvallomásra akárkit (16 márka bírság terhe alatt).

1576. febr. 3. Meggyesen kelt nyugtatvány *Ferenczy Antonius* kolozsvári bíró számára, mely szerint ő Kolozsvár városa 3000 frtnyi adójában fizetett tallérban 1824-et, finom ezüstben 80-at, forintban 720-at s az ő parancsára fizetett a kolozsvári gyalogságnak 213 frtot — és így összesen 2757 frtról szól. (Ezt az adóbehajtást épen a lengyelországi utazásra való előkészületek siettették !)

Báthory Kristóf két levele közül egyik 1579-ből *Kereszturi Dobszai* István belső-szolnokmegyei birtokairól szól.

Báthory Zsigmondtól négy levél van:

1584. decz. 22. Kolozsvár. A kolozsvári tanácsnak, hogy *Bornemisza* Benedek deák adósait szorítsa fizetésre.

1587. Gyfvár. Szentgyeydi *Somlyai* Gergely állami jogügyi igazgató *Herczeg* Gáspár ellen kieszközölt rendelete.

1588. Abosfalva. Ítéletlevél *Hesdáthy* Erzsébet, *Ombozi* Kemény László neje számára birtokügyekben.

1589. márcz. 14. Gyfvár. A kolozsvári tanácshoz rendelet, hogy hajtsák be *Kalmár* Jánostól a fejedelemnek tartozó 200 frtnyi adósságát s adják *Lippay* Jánosnak.

A fejedelemséget bitorló oláh *Mihály vajdától* szintén van két, a kort jellemző okírat, u. m.

1599. nov. 22. Gyfvárt kelt kegylevele Kolozsvár városa számára, melyben ő nagy kegyesen régi jogaikban való megtartásukat igéri, bár — teszi hozzá — a császár hűségétől elpártolásukért büntetést érdemelnek. (De ezt a kegyet meg kellett fizetni, s Kolozsváron is, mint a többi városon, jókora összeget zsarolt.)

1600. július 24. Gyulafejérvárott elismervényt állít ki a Kolozsvár városától felvett 11,254 frtról, a melynek törlesztésére a kolozsvári sókamrát kezelésükre bizza.

Mihály vajda méltó utódja, a ki öt láb alól eltette, *Básta György* uralmáról is több okirat maradt ránk a Forgách levéltár útján. A hatalom polczára jutását egy megsebesült német kapitány érdekében szóló rendelete jelzi, zsarolásai emlékét pedig felelevelenítik a hadi sarcokról szóló nyugták.

1601. aug. 17. a Torda melletti táborból meghagyja Kolozsvár városának, hogy *Ronk* Antal kapitányt, a ki ott sebben fekszik, minden szükségessel ellássák.

1601. aug. 15. Kolozsvár. *Reichel* György, »Röm. Kais. May. Ein-nember u. Veldtkriegszallmaister« elismervénye, hogy Básta György reu-deletére Báthory Zsigmond fejedelem pénzét, 32,000 frtot, *Gellien* Imre kolozsvári bíró kezéből felvette. (Németül és magyar fordításban.)

1604. jan. 8. Kolozsvár. Ugyancsak *Reichl* György nyugtája, mely szerint Kolozsvár városától a reá büntetésül kiszabott (auferlegten Straff) 600 frtot felvette. Az egész sarcz 37.484 forint volt, mert a levél hátán ez a feljegyzés olvasható: »37.484 magyar forintokról (melyet Básta büntetésül exigált a városon) való quietantia Básta leveleivel együtt, melyben parancsolja vinni Kenyérmezejére 5000 kenyeret.«

1602. aug. 27-én *Meggyes. Kolozsvári* Literatus Márton házát, a császár iránt tanúsított hűsége és szolgálatai jutalmául, minden katona beszállásolástól mentté teszi.

1603. ápr. 12. Kolozsvár. *Kolozsvári* Literatus Jánosnak, (kinek érdemeit illetőleg Báthory István lengyel király levelére is hivatkozik), özvegyét *Bakos* Borbálát szászfenesi szőleje után minden tizedtől és kilenczedtől felmenti.

1604. jan. 6. Kolozsvár. A jezsuiták panaszára, hogy kiüzetésük idején lábas jószágokat és egyéb ingó-bingó javaikat a városbeliek elvet-ték tőlük: parancsolja a kolozsvári bírónak, hogy azokat összekerestetvén, visszaadják. »Buzát is és pénzt táplálásokra administrálni tartoztok.«

1604. febr. 4. Kolozsvár. Biztosítja a kolozsváriakat, kérésükre, hogy a város lakóit a katonai hatóság, a bíró és esküdtek közbenjárulása nélkül elfogni és bebörtönözni nem fogja.

1604. febr. 20. Kolozsvár. Kolozsvár város bírójának és tanácsá-nak, a jezsuiták panaszára, hogy templomuk, épületeik és egyéb jöve-delemforrásaik után a mult években semmit sem kaptak — meghagyja, hogy elégítsék ki őket.

1604. ápr. 17. Kolozsvár. A kolozsvári tanácsosal tudatja, hogy Huszt várát ő fge neki adományozván, magyar törvény szerint abba be akarván vezetetni magát, 15 napra elhagyja a tartományt s helyettesül rendeli gr. Capreoly Tamást.

Báthory Gábor fejedelemtől öt eredeti levelet őrzött meg:

Forgách levéltár. Egyikben ezek közül (1611. máj. 31. Szebenből) Kolozsvár városától »mindenféle kamukát, feketén kívül, tupla és köztaphotát mentől többet szerezvén kültön küldeni« rendel s egy másikban (1611. jul. 12. Szeben) »kapákat és kopjavasakat« rendel csináltatni és Szebenbe küldeni ugyancsak Kolozsvárról.

Bethlen Gábor négy eredeti levele között van egy igen kiváló culturtörténelmi fontosságú, melyet egy *nő-orvos* védelmére ad ki. A nő-orvosok még korunkban sem bírnak mindenütt tudományuk szabad gyakorlatával, annál érdekesebb Bethlen Gábornak e korát meghaladó szabadelvű rendelete Kolozsvár városához:

»Colosvárat lako Váradí Borbély János felesége Bencsik (Benchyek) Anna alázatos könyörgéséből megértettük, hogy noha az ura is az borbély céhben lakván, maga pedig az exponens asszony sokakat betegségben orvosolván és gyógyítván, isten után nem kevés embernek használt is volna, melyet kegyelmetek is látván szabadságot is engedött volna nekie afféle betegek gyógyítására, kiről levelei is extálnának; mindazáltal az több borbélymesterek valami praetensiókból viseltetvén, az exponenset mivétől eltiltván, szabadságot nem akarnának neki engednie afféle betegek és sebesek gyógyítására és egyéb tudományának szabadságosan való gyakorlására, sőt bizonyos marhájában megis záloglották volna, — holott azért afféle gyógyításban való tudományoknak gyakorlása senkinek ellene nem lehet és privilegiumának nem praejudicial: hagyjuk kegyelmeteknek, sőt parancsoljuk is serio, ez mi levelünk látván, az mint kegyetek ennekelőtte is megengedte volt, ennekutánna is az exponens asszont mindenféle betegek, sebesek és nyavalyákban lévők gyógyításában libere engedje procedálni. És az borbélymesterek mindennemű impetitioja ellen megoltalmazván, ha mivel megzáloglották volna is az exponens asszont, nekie mox et defacto restituáltassa, hogy az mely orvoslásra és gyógyításra való tudománya vagon, abban ezután is fogatkozás nélkül jár hasson el szabadon.« stb.

Ugyancsak Bethlen Gábor 1623. márt. 6. Kassáról, Homonnai György és neje halála után árváik jószágai összeírására biztosokat küld ki, Gombos Jánost rendeli a jószágok gondviselésére, és Jeszenő várát tüzi ki, hogy a jószágok jövedelmét oda tegyék le, mert úgymond »az mi birodalmunkban mi vagyunk minden árváknak isten után feővebb gondja viselője.«

I. Rákóczy György két levele közül az egyik (1648. máj. 14. Szentmárton, a kolozsvári bírónak) »valami arany forént verni való példázó vas metszetése felől« rendelkezik.

II. Rákóczy Györgytől 4 eredeti levél van itt. Egyik Bisterfeldről, a híres fejérvári tanárról nyujt életrajzi adatot (1650. apr. 7. a kolozsvári bírónak), Bisterfeld tutorságát illetőleg a meghalt Stenczel Ferencz fia András felett.

Barcsay Akos 5 levele közül (1658—1661.) kettő országgyűlési acta, kettő a katonák fizetése és beszállásolása felől intézkedik.

Apafi Mihály 1677. jun. 23-án (Gyfvár) Debreczent biztosítja »a kőborlóknak megzaboláztatása felől« és »a hajdúk miatt lött károsítása és bántódása« megorvoslásáról s megengedi »Mike Pál nevű híve törvényének executióját.«

Zrinyi Ilonának két levele nemes szívéről tesz tanúbizonyosságot. Szentmártony Judit, Sárosi István özvegye folyamodik hozzá (1681.) a sárosi tisztek zaklatásai ellen. Zrinyi Ilona informáltatja magát (Munkács 1681. szept. 16.) Csontos Mátyás sárosi udvarbírája által s (1682. márt. 13.) kiadja rendeletben, hogy adót Sárosi özvegyétől ne kívánjanak.

VIII. Az eredeti levelek egyik érdekes csoportját képezi ama 10 török eredetű levél, (5 törökül, 5 magyarul), a mely úgy látszik, szintén a Fáy levéltárból került Kemenczére. Egyiket Szeydi Ahmet budai basa írja a debreczeni főbírónak a szász-fenesi csata után (1660. máj. 22.) tudatván, hogy II. Rákóczy Györgyöt megverték: »száz öreg kést és tíz szekért,« rendel küldeni a táborba; a késeket a rabok fejéit nyúzni, a szekereket, mert azokra »az fejeket köll raknyi« s végül 40 öles lánczot is a rabokra. (Megj. a Török-magyar-kori Allamokm. 3. k. 464. l.)

Musztafa egri aga a debreczeni bírónak írt levele érdekes példáját mutatja annak, hogy szokta a török az adósságot behajtani:

Köszönetemet stb. Kölleték levelem által kegyelmedet megtalálnom. Debrőcöni Nirő Lőrincznek attam volt város fejében flo. 23. den. 20. Azért Szappanos Tamásnak ad od azt a pénzt, mert én ő rajta mögvöttem. Szappant hozott volt Egré, én möghallottam, erővel elvöttem tőle, azért mindön késedelem nekől mögfizess neki, mert ha mög nem fizecz, bizony nem leszön jól az dolog, mert tudod, hogy szükség idején attam az város fejében. Im kezemírását attam neki. Isten éltessön sok esztendeig.

Én ki vagyok Egörben Muztafa aga.

Külczim: Adassék Döbrőczönben az főbírónak kezében. (1605.)

A többi 3 magyar levél is Debreczen városának szól, egyik Mahmud budai basától 1564. jun. 8-áról: »a gonosztevő emberek büntetésére szabadságot ad«, a másik Mahmud szolnoki szandsákbégtől 1576-ból, hogy a debreczenieket »más ember adósságáért nem hagyja megfogni és tartóztatni,« a harmadik Hassán aga levele (költ Tömisváron böjtmás havának 5-ik napján a. 1663.), melyben malomköveket rendel Váradra vitetni. »Ezen mi erős parancsolatainkban fogyatkozás ne történjék lenni — úgymond — mert nem jól jártok, úgy annira, hogy az mely anyátuk csösesibül tejet szoptatuk, az is keserűre fordul!«

Curiosumként fel kell említenem két durva hártya-levelet, mely legalább is a székely rabonbánok idejéből szeretné származtatni magát. Belső lapján az ősi székely írás, a hun-scytha betűk

mintájára formált írásjegyek ékeskednek, kívül a XVII. század írásjellegével ez a felirat áll: *Apor Gáspár levele*. Azt hiszem a XVII. században gyártották s egy sorba állítható Attila azon oklevélvel, melylyel ama bizonyos oláh atyafi kereste a jussát.

IX. Utolsó s talán legérdekesebb csoportot képezik a Rákóczi-forradalomra vonatkozó oklevelek, melyeket Thaly Kálmán vál. tagtársunk a május havi v. ülésen érdemök szerint méltatott (I. Századok máj. füzetében.) Láttuk az ő jelentéséből, mily momentumos levelek vannak azok közt, főkép a szathmári béke történetét és Károlyi Sándor szereplését illetőleg.

Ezekhez a Rákóczi-kori iratokhoz sorakoznak Forgách Simon, Rákóczi egyik hadvezére s később lengyelországi bujdosó némely levelei s főkép azok a levélváltások, melyek a Lengyelországba vitt s ott elhelyezett Forgách levéltár visszahozatalára vonatkoznak.

A három czímeres nemeslevélről (a Szentbenedeki, a Szelepcsényi Pochroncz, és a Turczynski családé) s Szentiványi Jánosnak Rákóczi elárulásáért kapott bárói diplomájáról a Turulban tesztek tüzetesebb jelentést.

Végül még a Forgách-család egyes tagjaira vonatkozó nevezetesebb diplomák elhozását kell megemlítenem s ezzel nagyjából vázoltam azt az anyagot, melyet a családi levéltár maradványából kiválogattam.

Közel 800 db. okiratra rúg ezeknek a száma, melyekhez még kívánatos volna a mult századi leveleket is elhozni, mert azokban is sok történelmi s főkép culturtörténelmi anyag van. Másrésztől nagy nyereségére válnék e levéltárnak, ha a grófi család ghimesi levéltára is egyesítenék vele.

Ha a levéltár maradványában is ennyi köz- és családtörténelmi érdekű becses anyagot találunk, következtetést vonhatunk az egész levéltár nagyfontosságára. Valóban mit sem óhajtunk melegebben, mint hogy az a család, mely oly kiváló szerepet játszott évszázadokon keresztül hazánk történetében, családi okmánytárát kiadassa. A köztörténelemnek tetemes gyarapodására, s az ősrégi grófi családnak dicsőre válnék a dicső ősök iránt érzett kegyeletnek illeten »ércznél maradandóbb« emléke. Az Esterházy, Zichy, Károlyi, Kállai, Sztáray, Teleki stb. családok immár gondoskodtak családi okirattáruk kiadatása felől, a gróf Forgáchoké — levéltáruk gazdag anyagát tekintve — nem maradna ezek megett.

DR. SZÁDECZKY LAJOS.

T Á R C Z A.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT

Julius havi vál. ülését 2-án tartá az akadémia I. e. kistermében Szék helyi Majláth Béla elnöklete alatt.

Felolvasást *dr. Réthy* László tartott, bemutatván »az oláh nyelv és nemzet eredetéről« írott sajtó alatt lévő munkáját. Azután a segédtitkár terjeszté elő a folyó ügyeket. Évdíjas tagokul megválasztottak: gr. Zichy Jánosné, Nagy Láng (Fehérm.), *Thim* József, Grác, *Dr. Takács* Sándor, Nyitra, *Dr. Brenesán* Sándor, Kassa, *Dr. Polgár* Sándor, Szeged, (aj. a titkár), *Veres* Ferencz, Kolozsvár, (aj. Szabó Károly.)

Hunyadmegye alispánja Barcsay Kálmán úr táviratilag értesíté a társulatot a vármegye legközelebb tartott közgyűlése ama határozatáról, hogy a történelmi társulatot meghívja és fölszólítja, hogy ez idei nyári kirándulása helyéül Dévát és Hunyadmegyét válassza. A társulat a meghívást, mint már előbb Déva városát, köszönettel fogadta s elhatározta, hogy a nyáron Dévára és Hunyadvármegyébe rendez kirándulást. A díszgyűlés napjául jul. 24-ét tűzi ki.

Zichy Nep. János értesíté a társulatot, hogy a Zichy család nemesi ágának levéltárát Zichy István (Nágócsón, Somogy m.) szívesen megnyitja a társulat kiküldötté előtt. A választmány Nagy Imre vál. tagot, mint a Zichy-codex szerkesztőjét, bizta meg a levéltár átkutatásával.

Bars vármegye alispánja tudatja, hogy a vármegyei helynevek vissza- illetőleg megmagyarosítására kiküldött megyei bizottság megkezdette munkálkodását és Szkciczon a hg. Odescalchi Arthur biz. elnök kastélyában tartott ülésén megállapított helynevek lajstromát felküldötte társulatunknak. Kiadatott a társulat kebeléből kiküldött bizottságnak.

A pénztári kimutatás szerint május hó folyamán

bevétel volt	3,471 frt 69 kr.
kiadás	295 » 40 »

pénztári maradvány jun. hóra 3,176 frt 29 kr.

Végül az elnök felhívja a választmány figyelmét, hogy két év előtt elhunyt vál. tagtársunk: Szalay József siremléke elkészülvén, megtekintésére a gyűlés után kirándulást terveznek barátai s az ülést e kegyeletes megemlékezéssel s csatlakozásra való felhívással zárja be.

Felhívás. A Történelmi Társulat a folyóévben nyári kirándulását Dévára és Hunyadmegyébe rendezi, jul. hó utolsó hetében (23-tól). Felhívjuk azon tagtársainkat, a kik a kirándulásban részt venni óhajtanak, hogy azt jun. hó végéig a titkári hivatallal (Budapest, Egyetemi könyvtár) tudassák, bejelentvén azt is, mely vasútvonalakat kívánják igénybe venni, hogy az illető vasút igazgatóságoktól számukra feljegyet kérhessünk. A kirándulás részletes programját annak idején a hírlapok útján s a Századok júliusi füzetében fogjuk közzétenni.

TÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK ISKOLAI PROGRAMMOKBAN.

— 1. A Csíksomlyói Róm. Kath. Főgymn. értesítője: A csíksomlyói r. kath. főgymn. tanári könyvtárának vázlatos története, Glósz Miksától. — 2. A debreczeni főreáliskola értesítője: A magyar nyelv tanításának története, Beczner Frigyesről. — 3. A Jézus társasági kalocsai érseki főgymn. értesítője: A művelt Európa tudósainak háromszázados tévedése, Tomcsányi Lajostól. — 4. A körmöcsbányai m. kir. állami főreáliskola XVI. évi értesítője. Tanári jubileum; Nuber Sándor; Hajla Mátyás; Schröder Károlytól. — 5. A munkácsi m. k. állami gymn. értesítője: Az államgymnasium tanári könyvtárának leltára, Simsa Kornéltól. — 6. A kegyes rendiek vezetése alatt álló nagykárolyi r. kath. nagy-gymn. értesítője: A régi rómaiak nyilvános játékaikról, Varju Jánostól. — 7. A premontrei kanonok-rend nagyváradi kath. főgymn. értesítője: A nagyváradi főgymnasiumhoz kötött alapítványok. — 8. A pécsi m. kir. állami főreáliskola értesítője: Az emberiség művelődésének iránya, Requinyi Gézától. — 9. A pozsonyi ágost. hitv. evang. lyceum értesítője: Magyarország érmei, Györök Mártontól. — 10. A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló szegedi városi főgymn. értesítője: A szegedi városi főgymn. új épülete, visszapillantással az intézet történeti vázlatára, Magyar Gábortól. — 11. A székvély-udvarhelyi róm. kath. főgymn. értesítője: Udvarhely megye földrajza, Soó Gáspártól. — 12. A kegyes tanítórend tatabányai főgymn. értesítője: Szárazföldi közlekedő eszközök a rómaiaknál, Szabó J. Elektől.

E különböző tárgyú értekezésekben van valami közös alap, a melyen írók állanak, valami közös cél, a melyet mindnyájan szolgálnak. E közös alapon kívánunk néhány futólagos észrevételt tenni a felsorolt iskolai értekezésekben foglalt programértekezésekről.

Ha valahol: az efféle értekezésben jól meg kell gondolnia az írónak, mi célra írja művét, az olvasóknak mely részét tartja szem előtt, kikre akar hatni, kiket akar tanítani, kiknek felfogását kívánja irányítani, vezetni. Ezért tehát a minden írónak kétféle célja az iskolai értekezések írói előtt különös fontosságot nyer, a mely nemcsak a felfogásban, de főleg a kidolgozásban érvényesül. Minden író, a ki e névre érdemes, vagy a tudományt akarja tovább vinni, ha csak egy parányi lépéssel is, vagy a már megállapított nézeteket, véleményeket, igazságokat adja elő népszerű

formában könnyen élvezhető módon, számítva a műveltségnek még meglehetősen alantas fokán álló olvasók felfogására, értelmi fejletlenségére. Egy tanárnak, ki az ifjúság vezetésére vállalkozik, mind a két czélt egyformán szolgáltni nem mindig lehetséges. Jól tudjuk, hogy a tehetségek különböző mértéke itt is ép úgy uralkodik, mint az úgy nevezett hivatásszerű írónál. Ammit azonban bátran megvárhatunk egy középiskolai tanártól, hogy ha az első czélra nem törekszik is: a másodikat lehetőleg híven szolgálja, főképp ha csupán az iskola növendékeit tartja szem előtt, a kikre első sorban kötelessége hatni.

A magyarországi középiskolák programmértekezéseinek jó részét volt alkalmunk átvizsgálni; de nemcsak a most felsoroltakban, de a *Századok* régebbi számaiban közölték közt is keveset találtunk, a melyeknek írói a fentebbi czélnak akár egyikét, akár másikat is sikeresen szolgálták volna. Néhány programmértekezés mintegy kimagaslik a többi közül: de a nagyobb rész a középszerűség színvonalát sem éri el. Valóban, ha a programmértekezésekből akarnánk a magyar középiskolákról ítéletet mondani: ítéletünk meglehetősen rosszul ütne ki. Sem a felfogásban, sem a tárgyválasztásban, sem a kivitelben nincs semmi új; semmi, a mi az ifjúság ismeretkörét bővíthetné, semmi, a mi érdeket kelthetne a növendékekben, semmi, a miért látnók az okát, hogy ezt vagy azt az értekezést érdemes volt megírni s kiadni. Elhiszszük, hogy például szükséges dolog, hogy a tanárok és növendékek egyaránt ismerjék a tanári vagy ifjúsági könyvtárt; szükséges, hogy az azokban meglevő könyvek pontos jegyzéke közkezen forogjon a tanárok s az ifjúság közt; de kételkedünk benne, hogy e czímjegyzéket éppen az iskolai értesítőkből van helye közzétenni, mint ahogy ezt a csiksomlyói r. kath. főgymn. és a munkácsi m. k. állami gymn. értesítőjében látjuk. Az ifjúság, a helyes irányban vezetett ifjúság, úgy hiszszük, megvárja, hogy az iskolai értesítőben, a melyet évfáru vizsgálatoknál kezébe adnak, valami olyat találhasson, a miből okulást szerezhet, a mi fejlődését irányítja, ismeretkörét bővíti, a mihez a hosszú szünidőben visszavisszatér, eszmélni, hogy vajjon mikép is gondolkoznak azok, a kikre az ő nevelése, tanítása bízva van. Hogy csak azokat az értesítőket említsük, a melyeket most felsoroltunk, ott van a pécsi m. k. állami főreáliskola értesítője. Az emberiség művelődésének iránya, a melyről *Requigny* Géza értekezik, mindenkép szerencsés tárgyválasztás. Szerzője bár új szempontokat nem igen mutat a felfogásban: de a hogy e nagyfontosságú kérdést tárgyalja, külföldi és hazai jelesb írók kutatásainak eredményét reproducálja, nagyon érdemes munkát végez. Előadásában főképp paedagogiai czél vezérli, de azért a történeti módszer zsinórmértéke mellől nem távozik. A világot népesítő lények feladatainak vizsgálatában, a tényeknek egymáshoz való kapcsolatában, a műveltségi állapotok keletkezésében és fejlődésében, a látszólagos ellentétek kimagyarázásában mindenütt világos szempontokra törekszik, s törekvéssel nemcsak azt éri el, hogy az ifjúságnak sok és huzamos eszmélkedésre nyújt alkalmat, de azt is, hogy a

tanult embereknek is érdekes olvasmányt ad kezükbe. Átlátszó s gondos irányra törekszik: szóval feladatának igazán a színvonalán áll.

Vagy a szegedi főgymn. értesítőjét tekintjük. Előadni annak az intézetnek történetét, a melyben az ifjúság oktatást nyer, mint a hogy Magyar Gábor, e lelkes igazgató teszi: szintén nagyon dicséretes tárgyválasztás. Ezzel nemcsak az ifjúságnak használ, de közvetve a tudománynak is. Egy oly nevezetes főiskola történeténél, mint a szegedi, melynek »alapítása azon nehéz időkre esik, midőn hazánk a török járom alúl föl szabadult, s új életre hitt ősi intézményeit a Rákóczy-fölkelés által megmentette s újra biztosította« — különösen tanulságos lehet a fejlődés vizsgálata. Egy darab culturtörténeti képe ez hazánknak, a melyhez hasonló bárcsak mennél több programmértekezés nyujtana azok helyett a meglehető gondatlanul összetákolt politikai vagy irodalomtörténeti értekezések helyett, a melyek sem egy árva adattal nem gazdagítják a már meglevőket, sem a vitás kérdés beható fejtegetésébe nem mernek bocsátkozni. Magyar Gábornak kissé töredékes előadása mellett is élvezettel olvashatni értekezését. Hogy keletkezett a város és a kegyes-rend között 1719. aug. 5-én ama szerződés, a melynek erejénél fogva a rend kötelezte magát az ifjúságot egész a rhetorikáig (VI. osztály) oktatni, viszont a város az iskolákat minden szükséges kellékkel ellátni, a rend hat tagjának évenként 800 frtot fizetni; hogy erősítette meg ez alapszerződést III. Károly; hogy csatoltatott a meglevő 6 osztályhoz a bölcsészeti tanfolyam, a mai VII. és VIII. osztálynak megfelelőleg; mint lett a szegedi gymnasium innen túl a délmagyarországi főiskolák egyik legnépesebbje s a műveltségnek egyik legerősb támasza; hogy építtette a város legújabbán a díszes épületet a régi rozszant, megviselt, sok viszontagságot kiállott gymnasium helyett; minde mozzanatok nemcsak az ifjúságra, de a magyar közoktatás történetének buvárlóira is különösen érdekesek. Nem dicsérhetjük eléggé a buzgó igazgatót, a kinek, mint tudva van, mindig nagyon szívében fekdtt az intézet jó hírneve, hogy példát igyekezett adni, miről lehet programmértekezést írni úgy, hogy az ifjúságnak s a tudományosságnak is szolgálattot tehessen.

Talán ugyanez a szempont vezette a nagyváradi r. kath. főgymn. értesítőjében közzétett programmértekezés íróját is, midőn a nagyváradi főgymnasiumhoz kötött alapítványok történetének előadására szánta magát. Azonban e tárgy, bár szintén érdekes lehet culturtörténeti szempontból, már kevésbbé nyerheti meg tetszésünket. Az egész összeállítás meglehető száraz, élvezhetetlen. Csupán az adatokat látjuk felsorolva a nélkül, hogy ezekben némi élet, némi összetartó szellem volna öntve. Így a meglehető jó tárgy a kidolgozásban elveszti még azt az érdekét is, a mivel első pillanatra bírni látszik. Az értekezés összeállítója nagyon sajnálhatta a fáradságot, hogy csak némileg is élvezhető olvasmányt adjon az ifjúság kezébe, a minek aztán az lett eredménye, hogy az ember elcsodálkozik rajta: mint lehet a kedvező alkalmat az írónak elszalasztani annak helyes és

üdvös felhasználása nélkül. Már például Fogarassyról, ki szintén alapítványt tett a gymnasiumnál, lehetett volna néhány komoly szót mondani s nem szorítkozni csupán a száraz, rideg contractusokra.

Más szempont vezette a pozsonyi ágostai lyceum és a kalocsai Jézus-társaság főgymnasiauma programmértekezőit. Ez (Tomcsányi L.) egy vitás theologiai kérdést fejteget, hogy vajjon a »Krisztus követése« című theologiai mű Gersen Jánostól való-e, mint a hogy Európa híres tudósai háromszáz év óta hirdették, vagy talán Gersen János neve csak fictio, tényleg sohasem létezett; amaz a magyarországi Pozsonyban meglevő érdemeknek lajstromát írja le néhány sornyi bevezetéssel s tájékoztató jegyzettel. Győrík Márton, ez értekezés írója, nem lép nagy igényekkel a közönség elé: de nagyon hasznos és dicséretes munkát végez. A mint az ipar és kereskedelem, az emberi műveltség e látható eszközeit, ez állandó emlékeit leírja, az árpádkori, különmemű s a vegyes házakból származott királyok korabeli érdemeket itt-ott összehasonlítja, nem a szaktudós elvont nehézkes, hanem csak egy tanár könnyed modorában, mely főképp a figyelemgerjesztésre van alapítva, hogy azok is okulást szerezzenek belőle, a kik az érmeszet alaplemeivel sem ismerősek: előadásában, leírásaiban annyi aprólékos türelmet, pontosságot tanúsít, a melyet mindenkép méltánylanunk kell. Az említett theologiai vitatkozás, úgy látszik, nagyobb körnek van szánva. Az író nagy tudományos apparatussal rendelkezik s hevesen forgatja a vita fegyvereit, bár néha mégis nehézkes, mint rendszeren a szaktudósok. Emez egyszerűen a felsorolt érdemek leírására szorítkozik és sem nagyobb tudományos kérdést nem érint, sem vitát nem támaszt.

Érdekes és tanulságos témát választott ezen kívül Varju János is, ki a nagy-károlyi r. kath. nagy-gymn. értesítőjében a rómaiak nyilvános játékaikról, és Szabó J. Elek is, ki a tatai algymn. értesítőjében a rómaiak szárazföldi közlekedő eszközeiről értekezik. Mind a ketten az ifjúságot tartják szemük előtt. Ennek kívánnak a római korból egy-egy culturtörténeti képet bemutatni. S ha ez értekezésekben nincs is semmi a tudós felfogásából: a népszerűsíteni tudó író érdemét tőlük el nem vitathatjuk. Egyébiránt néhány szavahihető forrást helyesen fel tudnak használni s előadásuk elég tiszta és világos.

Beczner Frigyes értekezése a debreczeni városi főreáliskola értesítőjében a magyar nyelv tanításának történetéről annyival tanulságosb, mert e tárgy, úgy történeti, mint paedagogiai szempontból, egyaránt fontos. A legrégebb kortól egész a legújabb korig halad vizsgálatával, mely eléggé alapos és józan fejtegetésekkel bővelkedik. Mindenesetre érdemes arra, hogy e vázlatot is egyikének tartsuk a sikerültebb programmértekezések közül.

Ami végül Soó Gáspár értekezését illeti Udvarhelymegye földrajzáról, mely egy kis geographiai monographia akar lenni: azt mondhatjuk, hogy az ilyen tárgy szintén alkalmas egy értesítő programjába, főképp ha írója, mint itt, némi előszeretettel és kedvvel dolgozik, némi rendszerrel s könnyen áttekinthető szempontokkal rendelkezik.

— A CISTERCI REND BAJAI KATH. FÖGYMNASIUMÁNAK ÉRTESETŐJÉBEN »A gyermeknevelés iránya és szelleme a régi görögöknél« című alatt Szenczy Győző ír nagy fontosságú tanulmányt. Az egész értekezés 36 lapra terjed s 12 fejezetre van osztva. Baj, hogy görög kútföket nem igen használ, de az újabb kutatások eredményére aztán annál lelkiismeretesebb gondot fordít.

— A CISTERCI REND SZÉKESFEHÉRVÁRI KATH. FÖGYMNASIUMÁNAK ÉRTESETŐJÉBEN »Az areopag a régi elsőrangú görög állam életében« című értekezés szerzője, Vincze Ambró, dicséretes buzgalommal fejtegetett egy művelődéstörténeti érdekes kérdést: milyen intézmény volt az areopag Solon föllépése előtt; mily szerepkört nyert Solon törvényhozásában; hogy alakult át a Pisistratidák és Klisthenes alatt, mily jelentősége volt Perikles és korának letűnte után? E kérdésekre igyekszik beható és gondos előadással e czikk szerzője megfelelni.

— A MINORITA RENDIEK VEZETÉSE ALATT ÁLLÓ KÉZDI-VÁSÁRHELYI RÓM. KATH. ALGYMNASIUM ÉRTESETŐJÉBEN »A római nép életéből« című rövidke dolgozat a 4-ik osztályú tanulók számára van írva (név nélkül), a kik áttekinthetik belőle a rómaiak vallási és nevelési irányát.

— A GYULAFEHÉRVÁRI RÓM. KATH. NAGYGYMNASIUM ÉRTESETŐJÉBEN a »Móricz Gyula emlékezete« című parentatit Szabó István, az elhunynak tanártársa írta. A boldogult nagy tevékenységet fejtett ki az erdélyi hírlap-irodalom terén, s több felolvasást tartott részint irodalmi, részint történelmi tárgyúakat. Az 1885. évi magy. történelmi congressuson ő volt képviselője a tanári testületnek s több nevezetes működésnek önfeláldozó munkása.

— A JÁSZBERÉNYI KATH. FÖGYMNASIUM ÉVI ÉRTESETŐJÉBEN »Arany János Toldijának módszeres kezeléséről« szóló tanügyi értekezés szerzője, Barla Kálmán, némi útmutatást igyekszik adni arra nézve, mint kell az ifjúsággal e remek költemény első részét megértetni. Az igyekezet mellett azonban az eredmény nagyon hátra maradt.

IRODALMI SZEMLE.

— A MAGY. TUDOMÁNYOS AKADEMIA történelmi bizottságának kiadásában megjelent az Anjou-kori okmánytár V-ik kötete, mint a megelőző négy, Nagy Imre r. tag szerkesztésében; ez is vaskos, 41 ívre terjedő kötet, mely az 1342—47-ik év okmányait foglalja magában számszerint 396-ot, jól szerkesztett név- és tárgymutatóval ellátva. Az oklevelek jelentékeny része az orsz. levéltárból való, de a szerkesztő családi levéltárakból is jócskán merített. Köztörténeti adat bőven van ez okmányok nagyobb részében, egy része még az olaszországi hadjárat idejéből való, másik része az azt követő korszakból. De mint a történetírók, a jogászok is meríthetnek belőle, sőt az is, a ki hazánk akkori műveltségi állapotának leírásával foglalkozik. Az okmányok jelentékeny része nines teljesen közölve, a curialis stylus egymást ismétlő formulái mellőzve vannak s csakis ennek lehet köszönni, hogy e kötetbe öt év okmányai befértek.

— Az AKADEMIA TÖRTÉNELMI OSZTÁLYA által kiadott Értekezések sorozata egy becses füzettel szaporodott: Szilágymegye műemlékeiről *Bunyitay Vinczétől*. Összesen 31 helység műemléke van benne bemutatva, melyek nagy részét Bunyitay, mikor ez értekezését az Academiában felolvasta, rajzban is bemutatta. Hogy Bunyitay a műemlékek felkutatásában fáradtságot nem ismerő szorgalommal jár el, azt a »Nagyvárad püspökség története« című nagybecsű munkájából már tudjuk. Most is a nem ismert emlékek egész sorozatát hozza napfényre, melyek közül ném egy az elpusztulásához közel áll. E füzetben Bunyitay kizárólag a középkori emlékeket ismerteti, tehát épen azokat, melyek eddigelé legkevésbé voltak ismeretesek. De ez emlékek pontosan és correctül vannak leírva s oly világosan érthetően előadva, hogy a nagy olvasó közönség is élvezheti.

— A SIEMACHER-FÉLE WAPPENBUCH azon részéből, mely a magyar nemesi czímereket tárgyalja, eddigelé hat füzet jelent meg Nagy Iván és Csergheő Géza szerkesztésében. A hatodik füzet a *Dobozy* családdal végződik. Olvasóink ismerik már e derék hézagpótló vállalatot s tudják, hogy a szöveg a nemességre vonatkozó legszükségesebb adatokat s a czimer rövid leírását nyújtja s ezzel párhuzamosan haladnak a czímereket pontos rajzban feltüntető táblázatok. Valóban szükségét éreztük már egy ily vállalatnak, mert az a gazdag czímertani anyag, mely Nagy Iván úttörő munkája Magyarország családai megjelenése óta napfényre került, eddigelé rendszeresen összeállítva sehol sem kasználtatott fel s rajzokkal illusztrálva Nagy Ivánnál csak az előbbkelő családok czímerei jelentek meg, míg itt minden nemesi családnak rajzban is megvan a czímere. Az újabb kutatások anyagát a szerkesztők több évtized óta folytatott szorgos tanulmányaik alapján lehetőleg teljessé tenni igyekeztek. Sajnálattal értesülünk, hogy Nagy Iván megválni készül a vállalat társszerkesztőségétől s egészen Csergheő Gézára hagyja, de úgy tudjuk, hogy a vállalat azért semmi fennakadást nem fog szenvedni. Csergheő Géza múltja — ki 30 év óta a legnagyobb buzgalommal czímertani tanulmányokkal foglalkozik s óriási anyaghalmazt gyűjtött össze, — feljogosít a legjobb reményekre azután is, ha a vállalat folytatása egészen az ő vállaira nehezednék. Egy-egy füzet ára külön 7 mark. 50 pf. (4 frt 50 kr.)

— RATH MÓR egy újabb vállalathoz fogott, mely a jövő télig bizonynyal igen diszes karácsonyi ajándékká fogja magát kinőni. Ez *gróf Benyovszky Mór* életrajza, emlékirata, utleírásai. Magát az életrajzot Jókai Mór írja az ő ragyogó tollával, mely bizonynyal rendkívül érdekes olvasmánnyá fogja tenni Benyovszkinak hányatott, kalandos és regényes életrajzát: mint a melyhez ő a családi levéltárban igen fontos és új adatokat talált, így magának a hősnek kiadatlan leveleit. Ez első füzet a bevezetést foglalja magában s megkezdzi az életrajzot. — Ugyancsak nála *Arany levelezéséből* egy új füzet jelent meg, a mely magában foglalja a Szilágyi Istvánnal folytatott levelezés végét s megkezdzi Petőfi leveleit. Nemesak érdekes olvasmány azon kor irodalomtörténetéhez, hanem vonzó olvasmány

is. — Ezuttal megemlitendőnek tartjuk azt is, hogy Ráth Mór könyvkereskedése megalapítása 30-ik évfordulóján derek fiát: Gyulát társul vette maga mellé. Irodalomtörténetünkben ez a 30 év mindig nagyfontosságú s Ráth mint kiadó, nevezetes szerepet játszott abban. A »Vas-tuskó« (régí neve a boltnak), melyben kereskedését megkezdte, irodalmi központ volt, melyben azon idők legkiválóbb férfiai, politikusai, írói találkoztak. Ott kapták meg a külföld nevezetesebb, újabb munkáit, megbeszélték terveiket, s nem egy fontos irodalmi vállalat e találkozásnak volt eredménye. Ráth mint alapos és czéje jó hírére sokat tartó szakember, emlékiratai megírásával hasznos szolgálatot tenne irodalmunknak.

— THIM JÓZSEF: »Délmagyarország önvédelmi harcza 1848—49-ben« czím alatt két kötetre tervezett munkájának első kötetét már közzétette. Eme díszes kiállítású, 350 lapra terjedő kötetnek tartalma a szerb fölkelésnek Bács-Bodrog megyei és Szerém végvidéki eseményeit öleli fel, míg a második kötet a bánási eseményeket, Rajasics összekötését az udvarral, és a szerb sajtó-életet fogja tárgyalni. Thim nagy gonddal gyűjtötte össze az adatokat s a legfontosabb okmányokat egész terjedelmükben bemutatja. Az összegyűjtött anyagnak ura tudott lenni, oly módon csoportosítván azokat, hogy annak a nevezetes küzdelemnek hű és igaz képét nyújtja. Igen sok oly részlet van benne, melyet azok is, kik akkor éltek, nem ismertek s a könyv Magyarország 1848—49-iki küzdelmeinek igen nevezetes s a küzdelem sorsára döntő befolyással bíró részét mutatja be. Irva is jól van s ezért is ajánlhatjuk a nagy közönség figyelmébe.

— ÜRMÖSSY LAJOSTÓL »Tizenkét év Erdély történetéből« czím alatt Kolosvárt Demjén L. (Marton K.) könyvkereskedésében hézagpótló munka indult meg, mely Erdély történetét 1849. jul. 17-től 1886 ápr. 17-ig fogja tárgyalni, összesen 9—10, havonként megjelenő füzetben. A megjelent első füzet 1851. elejéig terjed. Ürmössy nagy gonddal gyűjtötte össze az adatokat s valóban hasznos munkát végzett. Nevezetes jelenség irodalmunkban, hogy a forradalomról aránylag sok munka jelenik meg, de a forradalom utáni időkkel alig törődik valaki. Pedig a ki azokkal törődik — mint Ürmössy is — hasznos munkát végez s jó szolgálatot tesz a jövőndő történetírásnak. Érdeklünkben áll ezzel a korról is megismerkedni — épen azért ajánljuk olvasóinknak Ürmössy munkáját. Et haec meminisse juvabunt.

— TEUTSCH György, az erd. szászok evang. püspöke, az erdélyi szász történelmi egyesület elnöke, maga is kiváló író, még 1852-ben, az erdélyi szászok reformatiójának harmadik évszázadosfordulója alkalmából egy kis történelmi monographiát írt az erdélyi szászok reformatiójáról, mely most jelent meg hatodik kiadásban. A munka a nép számára volt írva, de becses az a történetíróknak is — mert Teutsch már akkor is az eredeti forrásokat használta. Természetes, hogy attól fogva tanári és papi pályája alatt nagyban gazdagítá ismereteit, maga is azóta sok új forrást

publicált, melyeket jelen munkájában mind felhasznál. E munka a reformatio megalakulásának s megszilárdításának történetét adja elő.

— GINDELYNEK Wallensteinről írt nagy két kötetes munkáját *Hallwich* megtámadta, több gorombasággal, mint kritikai erővel s sok ferdítéssel czáfolva. Gindely most egy röpiratban »Zur Beurtheilung Albrechts von Waldstein« cím alatt tárgyilagosan, higgadtan felel s mutatja ki Hallwich tévedéseit és ferdítéseit.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

— A »BUDAPESTI SZEMLÉ« máj. és jun. füzetében *Hunfalvy Pál* folytatja erdélyi kirándulásának érdekes leírását s ezúttal Szász-Sebes, Fehérvár, Vöröspatak, Toroczkó vidékén tett utazásait írja le. Mindenütt figyelemmel kísérve azt, mit ethnographiai s történelmi szempontból figyelemre méltónak talált. Érdekes Stauffernek Russwurmól írt biographiája ismertetése, ki, mint tudjuk, Rudolfnak volt generalissimusa. A júniusiban még egyebek közt *Kúnos Ignác* ír az ozmán-török népmesékről.

— A »HAZÁNK« áprilisi füzetében több, az újabb idők történetére vonatkozó czikk mellett, *Szilágyi István* folytatja adalékait a Hóra-támadás történetéhez. *Iványi István* az új Bodrogh vármegye megalakulásának történetét s ezúttal az 1720 — 21-iki határkö felújítását tárgyalja. *Lehoczky Tivadar* a beregvármegyei XVII-ik századi boszorkánypereket ismerteti. — A májusi füzet első közleménye *Kubinyi Ferencz* »Liptó vármegye e század elején« cz. a. e megyének akkori társadalmi életét élénken jellemzi. *Iványi István* az új Bodrogh vármegyéről írt adatokban gazdag cikkét befejezi. *Abafi Lajos* Sátoralja-Ujhely Barátságának 1734-iki községi rendszabályait közli. Mindkét füzetet Szinnyei repertoriuma zárja be.

— Az »ARCHAEOLOGIAI ÉRTESEITŐ« áprilisi füzetében a szerkesztő, *Hampel József* nyitja meg egy érdekes fejezettel *hazai őtvösségünk történetéből*, a magyar középkori sodronyos zománcz kérdéséről, mely a sokat vitatott problema megfejtését határozottan előbbre viszi. Hampel az utóbbi évek különböző kiállításai anyagát tette tanulmányai tárgyává s ezekből vonja le tanulságos következtetéseit, számos képpel illusztrálva érdekes cikkét. — *Frölich Róbert* a bácskai u. n. római sánczok szakszerű ismertetését folytatja. *Dr. Frimmel* a bécsi cs. és kir. régiséggyűjtemények tisztviselője egy a m. n. múzeumban levő középkori bronztálról értekezik. Nagyon érdekes *Lubóczy Zs.* értekezése Leone Leoní XVI. sz. olasz művész magyar érdekű műveiről, II. Lajos király özvegye szobra mellképe, s több érem rajzával; A leletek rovatában *Téglás Gábor* a háromszékmegei besenyői prae-historicus vasolvasztóról, *Reiner Zsigmond* a vizaknai leletekről, *F. R.* a chetíták emlékeiről, *Zsigmondi Gusztáv* az ó-budai újabb ásatásokról, *Fr. ó-szönyi* régiségekről, *Csabor Béla* a cserépfalvi kehelyről tesznek jelentést. *Végh Adorján* a halomdombi leletekről, *Wosinsky Mór* lengyelii ásatásairól, *Darnay Kálmán* a csábrendekí, *Lehoczky beregi* és ugoccai leletekről írnak leveleket.

— A »LUDOVICA ACADEMIA KÖZLÖNYE« áprilisi füzetében Krónikás szemelvényeket találunk a magyar hadi történetből. E cím alatt *Szécsi Mór* honv. főhadnagy a 955-iki *augsburgi* s az 1075-iki czinkotai csatáról ír a régi krónikák alapján, hibásan nevezvén »gróf Irney«-nek és »gróf Vid«-nek a történetünkben ismeretes Ernei és Vid ispánokat (comes). A májusi füzetben *Olechwary Ödön* Hunyadi János hadjáratairól a 6-ik közleményt adja, és pedig a Giskra ellen (1451.), majd Szerbiában a törökök ellen (1453—54.) viselt hadjáratok történetét. A többi közlemények modern katonai dolgokról szólnak.

— A »FIGYELŐ« áprilisi füzetében a Pázmány Péterről megkezdett czikk folytatását vesszük. *Takách Sándor* Péczely József mindenek gyűjteményéről sok érdekest mond el, egykorú levelezések alapján s egy pár levelet be is mutat; *Vály Béla* folytatja *Kúthy Lajos* életét; *Csaplár Benedek* Révay életét, ezt az új adatokban gazdag biographiát. A májusi füzetben dr. *Herrman* Antal közöl rövid, de tanulságos tanulmányt *Szenezi Molnár Albert* három problematikus művéről; *Takách* a Mindenek Gyűjtemény ismertetését folytatja, a Pázmányról írt tanulmányt és Révay életrajzát is folytatja e füzet. Mindkettőt Szinnyi repertoriuma zárja be.

— »A MAGYAR NYELVÖR« áprilisi és májusi füzetében több írótl találunk nyelvtörténelmi adatokat. Az *isa* szóról *Korda Imre* és *Szarvas Gábor* értekeznek. A *bílikomról* *Szarvas Gábor*. A *pulykéről* *Putnoki, Herman, Szarvas* stb.

— »AZ ARMÉNIA« máj. és jun. füzetében is van egy pár érdekes történelmi adalék: az örmény egyház énekei *Molnár Antaltól*; *Ázarián István* patriarcha élete; *Árá* örmény király története (Kr. e. 1300.) *Márkovich Jakab* tölés szemelvények Örményország történetéből (III. sz. Kr. u.) *Fáraó Simontól*.

— A »MAGYAR SION« áprilisi füzetében dr. *Oxoray József* folytatja az esztergomi érsek praedialis nemeseiről írt tanulmányát s ugyanő egy új czikket kezd meg a praedialis birtokról, a mely gonddal és alapos tárgyalagossággal írt dolgozat.

— A *CZELDER MÁRTON* által szerkesztett »Magyar protestans és egyházi Figyelő« ápr.—májusi kettős füzetében »A régiek« című rovatban *Görgey Pál* XVII. századi orvos és író néhány levelét mutatja be *Koncz József*. Ugyanott *Szentpétery Sámuel* Bessenyei Györgynek egy levelét közli tanulságos jegyzetek kíséretében.

— »A KERESZTÉNY MAGVETŐ« márcz.—áprilisi füzetében két egyháztörténelmi adat van. I. A kolozsvári tanács tiltakozása a kolozsvári unitárius iskola elvétele ellen. 1613. II. Unitárius halottak és temetések (folyt.) közli *Bencsédi Gergely*.

— Az »UNGARISCHE REVUE« ápr.—máj. füzetének első közleménye *Ipolyi Arnold* emlékének van szentelve, *Farkas Ödön* tollából. *Lipp Vilmos* befejezi a keszthelyi sírmezőkről közölt czikkét. *Cseryheő Géza* kiváló heraldicusunk és család-történészünk a *Jurišič* család kihalt bárói ágáról ír egy érdekes családtörténelmi tanulmányt. *Szádeczky Lajos* *Báthory Istvánról* s

az ő érdekében szőtt magyarországi összeesküvésről értekeznek, végül *Acsády Ignác*: Thalynak gróf Bercesényi Miklósról írt könyvét ismerteti.

— Az »ARCHIV DES VEREINES für siebenbürgische Landeskunde« XXI-ik kötetének első füzetében dr. *Teutsch* közli Frónius felett tartott emlékbeszédét, melyet az egylet múlt évi közgyűlésén mondott el. Ezt követi *Kramer* Fridriknek nagyobb tanulmánya Besztercze a XVI-ik század közepén cím alatt, melyet a városi levéltár 1547—1553. közti jegyzőkönyveiből állított össze. Az akkori városi élet minden részletére kiterjed s annak hű képét állítja elénk. Dr. *Roth*-tól egy érdekes közleményt veszünk a szent-ágothai czéh életéből, mely érdekes adalék az ipartörténethez. *Zimmerman*, a nagyszebeni nemzeti levéltár igazgatója, a fejérvári káptalanban található középkori okmányok tanúsorozatairól értekeznek; s végül összeállítja a káptalan prépostjainak, kántorjainak, custosainak, dékánjainak sorozatát 1213—1526-ig.

— A CORRESPONDENZBLATT ápril és májusi füzetében *Hunfalvy* Pál az erdélyi helynevekről értekeznek, feleletül Wolf I. igazgatónak ugyan e tárgyról a szászsebesi programban írt cikkére.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Correspondance du Maria Louise. 1799—1847. (Bécs. Gerold.) E leveleket Mária Luiza volt tanítónőjéhez, Colloredo grófnőhöz és ez utóbbi leányához Pontet kisasszonyhoz intézte. Érdekes világot vetnek az I. Napoleon korabeli állapotokra, első sorban a bécsi udvarra. Az udvar 1805-ben Magyarországon menhelyet keresett a fiatal hercegasszonnyal együtt, ki ez alkalommal hazánk áldozatkészségéről a legmelegebben emlékezik. A könyv legérdekesebb részét a Mária Luiza és I. Napoleon között létrehozott házasságkötés története képezi. Míg Egerben írt levelében a főhercegnő Napoleont »Antikrisztus«-nak mondja, utóbb a nagy forradalmár előzékenység és tapintat által megnyerte nejének hajlamát; a mi azonban nem akadályozta meg azt, hogy Mária Luiza férjének tragikai bukását teljes közönnyel ne nézze és annak halála után Neipperg tábornok karjaiban vigasztalást ne keressen. (Ismertetést közölt e műről: Wertheimer a Pester Lloyd f. é. május 31. számában.)

Dümmeler, Geschichte des ostfränkischen Reichs. I. köt. 2. kiadás. 1887. (»A Jahrbücher der deutschen Geschichte« cz. vállalat egy része.)

Guglia Eugén, Kaiserin Maria Ludovica von Österreich. (Zeitschrift für allgem. Geschichte, Literatur u. Kulturgeschichte. 1887. 4. szám.)

Novelle Revue, 1887. májusi füzet. *Geller: Rudolphe de Habsburg. Codex Diplomaticus Silesiae*. (Kiadja a Verein für Geschichte Schlesiens.) XII. kötet. Tartalma: *Schlesiens Münzgeschichte im Mittelalter*. I. rész. Szerk. *Friedensburg*.

Zeitschrift der histor. Gesellschaft für die Provinz Posen. II. 4. Arndt, *Eine schwedische Relation über die Schlacht von Warschau*. (1657.)

Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. XII. köt. 3. füz. — Rademacher, *Aventin und die ungarische Chronik.*

Monumenta Boica. E hazánkat is érdeklő kútfőgyűjteményhez megjelent az Index az I—XXVII. kötethez. (2. rész. München. Franz kiadásában. 1887.)

Lloyd C. Sanders, Celebrities of the Century, of the XIX. century. (London. Cassel et Cpgnie. 1887.) Ezen új, igazi angol izléssel kiállított bibliographiában a következő czikkek találhatók: Andrassy Gyula gf., Arany János, Bathány Lajos gf., Körösi Csoma S., Deák Ferencz, b. Eötvös J. h. Eszterházy Pál († 1886.), Geörgey, Kálnoky gf., Klapka Gy., Kmety, Kossuth Lajos, Liszt Ferencz, Munkácsy, Tisza Kálmán és Vambergy Armin életrajza.

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM,
A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1887. ÁPRIL. MÁJUS.

Ambros József plébános. Az a »sötét« középkor. *M. Állam* 112. sz.

Bonczida. D—k Parkas. Vasárnapi Ujság 17. sz. képpel.

Csarada János, dr. Az állandó diplomacia fejlődése Európában. *Nemzet* 131. 146.

Dudás Gyula. Csóka község hajdana. (Adalékul az alsó Tiszavidék történetéhez.) *Szegedi Híradó* 76. sz. — Az egykori gyékénytó fekvése.

Zentai Hírlap 13. sz. — Vidékünk hajdani halászata. (Adalékul a tiszavidéki községek halászat történetéhez.) *U. ott.* 14. 15.

Dús László. Nagyvárad multjából. *Szabadság* (Nagyvárad) 83. sz.

Falb Rudolf után *Wieder Gyula.* Nagypéntek 33-ban. *Ellenzék* 79. sz.

Gyulai Rezső. Megyénk a kőkorbán. *Komáromi Lapok* 14. sz. — Megyénk a bronzkorbán. *U. ott.* 15. sz. — Megyénk a népvándorlás és vezérek korában. *U. ott.* 18. sz. — Megyénk a történeti korbán. *U. ott.* 20. sz.

Hagara Miklós. Néhány vonás hazánk területének történelméből a földtani korszakokban. *Ugocsa* 18. sz.

Halálbüntetések a középkorbán. Ébredjünk 19. sz.

Hegedű története. *Zenélap* 10. sz.

»*Kandra Kabos.* Adalék az egrí egyházmegye történelméhez. II. kötet. 1. 2. füzet. Eger, 1887.« *Ism. Irod. Szemle* 5. sz.

Kiskárpáti tótok. Th. Fővárosi Lapok 131. sz.

Komárommegyei s városi tört. és rég. egylet ápril 17. tartott rendes közgyűlése. *Komáromi Lapok* 17. sz.

Köváry László. A magyar állameszme alakulásának történetéről az Árpádok alatt. *Nemzet* 90. sz.

Krisztus képei. Vasárn. Ujság 15. sz. rajzokkal.

Lakomázás a rómaiaknál. Vasárn. Ujság 10. sz.

- Lanfrancoi* gyűjteménye. *Főv. Lapok* 121. sz.
- »*Magyar Történeti Életrajzok*. 3. füzet.« Ism. *Egyetértés* 99. sz.
- Makröczy János*. A husvétii öntözködés eredete. *Békésm. Közlöny* 30. sz.
- Mária* magyar királyné szobra egy olasz művésztől. *Vasárnapi Ujság* 17. sz. két képpel.
- Meliusz Péterről*. *Szabad Egyház* 7. sz.
- Mendelényi István* Győr város egykori polgármesterének kézírataiból. Kik voltak a püspökök, főpátok, alispánok? *Győri Hírlap* 29. sz.
- Műkincsek és régi festők*. (Ipolyi ereklyék.) K—i. *P. Napló* 105. *P. Hírlap* 105. *Bud. Hírlap* 105. sz.
- Myškovezky Viktor*. Eperjes műemlékei s azok pusztulása. *Pesti Napló* 133. sz.
- Némethy Lajos*. Hunyadi László kivégeztetése és a pestiek. *Korunk* 1. sz.
— A renaissance emlékei a pesti főtemplomban. *Religio* 32. sz. —
A pesti főtemplom lelkészei a XVI. században. *U. ott.* 33. sz. —
A pesti főtemplom és a mohácsi vést közvetlen megelőző évek. *U. ott.* 34. sz. —
A pesti főtemplom a török hatalom idejében. *U. ott.* 38. sz. —
Egy apáca főnöknő jubileumához. *M. Allam* 113. sz.
— Kivonat »A magyar szentek ikonographiája« cz. értekezéséből. *U. ott.* 120. sz.
- Petri Mór*. Igen szép siralmas ének a XVII. századból. *P. Napló* 122. sz.
- Pontelly István*. Római vagy avar emlékek-e a délmagyarországi párhuzamos régi műsánczvonalak. *Délm. Lapok* 85. 86. sz.
- Ragályozó betegségek* vázlatos története, különös tekintettel Magyarországra. *Losonc és Vidéke*. 19. és köv. sz.
- Rózsáról*. *Rezeda. Eszterg. Közlöny* 17. sz.
- Salamon Feren cz*. A török-magyar uralkodásról. (Német kritika magyar könyvről.) Ism. *Nemzet* 124. sz.
- Somogyi Ignác, dr.* Fejedelmi látogatások Szolnokon. *Jász-Nagykuu-Szolnok* 19. sz.
- »*Szádeczky Lajos*. Báthory István lengyel királylyá választása 1574—1576. Bpest, 1887.« Ism. *Szana Tamás. Nemzet* 94. sz. — Lengyel nemesi élet a XVI. században. *Vasárn. Ujság* 16. sz.
- »*Szászadok* jan.—febr. füzet.« Ism. *Naményi T. Lajos. Alföld* 38. 68. sz.
- Takács Sándor*. Az 1618. országgyűlésben előterjesztett gravamenek. *Komáromi Lapok* 17. sz. — A kisvárosi élet a XVI. században. *Nyitra. Közlöny* 16. sz.
- Tamási Sándor*. Barbárkori sírok. *Ellenzék* 101. sz. Még egyszer a barbárkori sírok. Polemia a vonal alatt. *U. ott.* 112. sz.
- »*Temesváry Sándor, dr.* Római régiségtan. Freund Vilmos után.« Ism. *Politikai Szemle* 22—24. sz.
- »*Thaly Kálmán*. Székesi Bercsényi Miklós 1470—1835. II. kötet. Bpest, 1887.« Ism. *Szádeczky Lajos. Nemzet* 128. sz.
- Thuri Etéle*. A felső dunamelléki vagy somorjai és a dunántúli vagy vesz-

prémi reform. egyházkerületek egyesülésének története. *Dunántúli Prot. Közlöny* 15. sz.

Thury József. A magyarok eredete egy német tudós szerint. *Egyetértés* 109. sz. *Torockó, Vasárn. Ujság* 19. sz. képekkel.

Zilahy Béla. Tinodi Sebestyén. Vázlat. 1540—1555. *Kolozsvár* 87—90. sz.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. A május hó 10—13-án tartott nagygyűlésén a II. osztályba megválasztottak: tiszteletbeli tagnak: Brassai Sámuel, r. t., báró Radvánszky Béla, l. t.; rendes tagnak: Schvarcz Gyula l. t., levelező tagnak: Medveczky Frigyes, egyetemi tanár, báró Orbán Balázs, országgyűlési képviselő, Pulszky Ágoston, egyetemi tanár; külső tagnak: Bodio Lajos, az olasz kir. statisztikai hivatal igazgatója, Zakrzewski Vincze, krakkai egyetemi tanár. — Az 1887-ik évi akadémiai nagyjutalom (200 arany)-és Marczibányi mellékjutalom (50 arany) az 1881—1887. években megjelent, a történelmi tudományok körébe tartozó munkák legjobbainak lévén odaitérendők: figyelmeztetnek az ily munkák szerzői, hogy műveiket 1888. január végéig a főttkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna: hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván. — Ugyanezen nagygyűlésén következő történelmi tárgyú pályakérdések tüzettek ki: — 1. A magyar műtörténelem az ó-keresztény, román, csúcsives és renaissance korban, képző-művészeti tekintetben. Határnap 1888. szeptember 30. Jutalom a Péczely-alapból ezer forint aranyban. — 2. Adassék elő a lengyel és a magyar közjog fejlődése összehasonlítva és kölcsönhatásában, Nagy-Lajostól a XVII. század végéig. Jutalma Czartoryski herceg adományából 1000 frt. Határnap 1889. szeptember 30. — 3. Adassék elő Magyarország egyes területei megszerzésének, elvesztésének és visszakapcsolásának története. Jutalma a Lukács Mór-icz-alapítványból 1000 frt. Határnap 1889. szeptember 30. — 4. A nyomdászat története Magyarországon 1711-ig. Határnap 1887. szeptember 30. Jutalma a Gorove-alapból 100 darab arany. — 5. A karthausi rend története Magyarországon. Határnap 1887. szeptember 30. Jutalma az Oltványi-alapból 500 forint.

— A »PROTESTANS IRODALMI TÁRSASÁG.« a megalakulás stadiumáig jutott. Az alakításra buzdító felhívás közzé van téve, az alap-szabálytervezet kész, az alapítványi összegek szépen szaporodnak. A társaság általában a hazai protestans tudományos irodalomnak, különösen és első sorban a protestans egyház-történelemnek művelését és terjesztését tűzte ki czéljául. A felhívás sorakozására szólítja fel az ország összes protestans feleke-

zeteit, mert a czél csakis egyesült erővel érhető el. A tagok I. pártfogók, a kik 500 frt alapítványt tesznek II. alapítók 100 frttal és évdíjas rendezes tagok.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI MÚZEUM-TÁRSULAT pünkösöd ünnepén tartotta évi közgyűlését Temesvárt *Ormos Zsigmond* főispán elnöklete alatt, a ki értekezést is tartott *Markó Károly* festő családjáról. *Karácsonyi János* pedig »a Laczkfyak története a nápolyi hadjárat alatt« ez. értekezését olvasta fel. A virágzó egylet vagyona a 30000 frtot felül haladja.

— DR. SZALAY JÓZSEF síremléke a történelmi társulat tagjainak kegyeletes adományából immár elkészült. Tiroli szürke márványból faragott szép piramis jelzi most már a korán elhunyt jeles ifjú történetíró sírját a budai vizivárosi temetőben. A Gerenday által készített díszes síremléken babérleveleken nyugvó könyv jelképe alatt egyszerű felírás s alatta *Szász Károly* szép verse olvasható:

Dr. Szalay József
történetírónak

(szül. 1857. oct. 13-án,
megh. 1885. márt. 15-én)
barátai.

Lelke, míg a jót s igazt kereste
Sulyos kórral küzdött gyenge teste,
Most a lélek, letépvén bilincset,
Égbe szállott, ott keresni kincset,
Haj de gyászt hágy itt örökbe hátra
Anya, testvér s annyi hű barátára!

A társulat juniusi vál. ülése után barátai kimentek a sírkő megtekintésére s rózsákkal és gyöngyvirággal díszített babérszörűt tettek sírjára az oly korán elköltözöttnek.

— TAGTÁRSAINK közül az újabb időben elhunytak: *ifj. Vardászeji Gusztáv* Vác város tanácsosa, a »Váci Közlöny« szerkesztője († ápr. 25-én) és *Bagi Gerő* Csongrádi földbirtokos († jun. 3-án).

— A »SZÁZADOK« f. évi májusi füzetében Bosznia és Hercegovina ismertetéséről írott cikkekre (450—56 lap) vonatkozólag egy tagtársunk tudatta velünk, hogy annak az actualis politikát illető felfogására ellenészrevételeket akar beküldeni. Erre vonatkozólag kijelentjük, hogy mivel az actualis politikával való foglalkozást a történelmi társulat alapszabályai kizárják, ily irányú polémiának a társulat közlönyében helyt nem adhatunk. Ezzel szemben azonban készséggel kijelentjük, hogy a fenn érintett cikkeknek a tényleges politikát illető vonatkozásai az írónak egyéni véleménye, és tekintetve a társulat fenn érintett szabályait, a szerkesztő figyelmét kikerülték.

Szerk.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— ÚJABB EMLÉKBESZÉDEK és Tanulmányok. Irta *Trefort* Ágoston. Budapest, 1887. 8-adr. 183 l. Ára 1 frt 20 kr.

— ANJOUKORI OKMÁNYTÁR. A magyar tud. Académia Történelmi bizottsága megbízásából szerkesztette Nagy Imre. M. Akad. rend. tag. Ötödik kötet. 1347—1352. Budapest, 1887. 8-adr. VI. és 657 ll. Ára 4 frt.

— SZILÁGYMEGYE KÖZÉPKORI MÜEMLÉKEI. Irta *Bunyitay* Vincze levelező tag. Budapest, 1887. (A Történettudományi Értekezések XIII-ik kötetének 6-ik száma) 8-adr. 47 l. Ára 30 kr.

— A NÉPOKTATÁS hazánkban 1869—1884. *Láng* Lajos l. tagtól. (A társadalmi Értekezések VIII. k. 7. sz.) Budapest, 1886. 8-adr. 72 l.

— EMLÉKBESZÉD *Frankenburg* Adolf, a M. T. Akadémia l. tagja felett. *Vadnai* Károly l. tagtól. (Az Emlékbeszédek IV. k. 3. sz.) Budapest, 1887. 8-adr. 26 l.

— EMLÉKBESZÉD *Tárkányi* Béla József, a M. Tud. Akadémia tiszteleti tagja felett. *Szvorényi* József tisz. tagtól. (Az Emlékbeszédek, IV. k. 4. szám.) 8-adr. 47 l.

— GRÓF *BENYOVSZKY* MÓRICZ életrajza. Saját emlékiratai és utleírásai. Képekkel, térképekkel, autographokkal. Első füzet. Életrajz írta *Jókai* Mór. Budapest, 1887. Kiadja *Ráth* Mór 8-adr. 48 l. Ára 80 kr.

— *ARANY* JÁNOS hátrahagyott iratai és levelezése. Negyedik füzet. Budapest, Kiadja *Ráth* Mór 1887. 8-adr. 45—108 ll. Ára 80 kr.

— DÉLMAGYARORSZÁG ÖNVEDELMI HARCZA. 1848—49-ben. Irta *Thim* József I. kötet. Budapest, *Aigner* bizománya 8-adr. 347 lap. Ára 3 forint.

— TIZENHÉT ÉV ERDÉLY TÖRTÉNETÉBŐL 1849. jul. 19-től — 1866. április 17-ig. Irta *Ürmössy* Lajos. Első füzet. Kolosvár 1887. 8-adr. 1—96. l. Ára 50 kr.

— DIE REFORMATION im Siebenbürgischen Sachsenland. Von D. G. D. *Tentsch* Sechste Auflage *Hermannstadt*, 1886. 8-adr. 32 l.

— *DOLESCHALL* E. A. Eine aufgefundenene Luther Reliquie. Budapest, 1887. 8-adr. 42 l. Ára 40 kr.

— GESCHICHTE der königlichen Freistadt *Werschetz*, von *Felix* Milleker. két kötet. Budapest, 1886. 8-r. Ára 2 forint.

— MONTECUCCOLI UND DIE LEGENDE von St. *Gotthard* 1664. Von *Wilhelm* *Nottebohm*. Berlin, 1887. *Progr. Nr. 53*. Ára 1 márka. R. *Gaertners* Verlagsbuchhandlung. 28. l. 8-adr.

— VERZEICHNISS der Kronstädter Zunft-Urkunden. Vestschrift gelegentlich des Gewerbetages und der Gewerbe-Asstellung zu *Kronstadt* im August, 1886. *Kronstadt*, 1886. 8-adr. 531 l.

— ZUR BEURTHEILUNG des kaiserlichen Generals in 30-jährigen Kriege *Albrechts Waldstein*. Eine Antwort an Dr. *Hallwich* von *Anton Gindely*. Prag, 1887. 8-adr. 381.

PÁPAI ADÓSZEDŐK MAGYARORSZÁGON

A XIII. ÉS XIV. SZÁZADBAN.

— BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

V.

A mily érdekes a tizenegy éven át tartott tizedszedés története, ép oly érdekesek azon adatok, melyek az adózás végrehajtásáról, a begyűlt pénzek kezeléséről, elszámolásáról s az egész gyűjtés pénzügyi eredményéről reánk maradtak.

Négy számadás jutott el korunkig. Jacobus Berengarii-é, ki a magáéba foglalta a hazánk területén elhalt Rajmundus de Bonofato jegyzékét is; ¹⁾ ez utóbbinak gyűjtéseiről még egy külön jegyzőkönyvvel is bírunk. ²⁾ Az egymástól függetlenül működő Galhardus de Carceribus és Petrus Gervasii két számadása ³⁾ kiegészíti az előbbiekné adatait.

Legnagyobb részletességgel a két előbbi tizedszedő számadásaiban találkozunk. Pontosan fel van sorolva ezekben, minden pap eskü alatt mennyinek vallotta be jövedelmét és mennyit fizetett tized fejében. Említettük, hogy az adózóktól az al-tizedszedők szedték be közvetlenül a pénzt, s részletes jegyzék kíséretében adták át a pápa azon küldöttének, ki őket ezzel megbízta. Az esztergomi érsekség területén levő egyházmegyékben működő al-tizedszedők Raimundusnak, a kalocsai főegyházmegyéhez tartozókban működők Jacobus Berengarii-nak adtak számot. Ez utóbbi e jegyzékeket változtatás nélkül vette át a maga főjegyzékébe, s ezért van ebben szövegezés, berendezés és felosztás tekintetében

¹⁾ Mon. Vaticana S. I. T. I. 40—405. l.

²⁾ U. o. 406—409. l.

³⁾ U. o. 410—437. l.

egyházmegyénként oly eltérés; míg Raimundus al-tizedsedőinek számadásait egyöntetű formába idomította oly annyira, hogy gyakran még az egyházmegyéket sem különíti el egymástól.

Bár a zsinat határozatai szerint a tizedeket hat éven keresztül kellett volna behajtaniok, csak egyetlen egyházmegye van, mely mind a hat évről lefizette adóját, s ez a *váradí*, mely a püspök által fizetett 600 márkán kívül 806 budai márkával adózott. Az adó-összegek különböző nagysága, melyek hol három, hol négy, hol öt esztendő tizedeit tüntetik föl, ez egyenlőtlen adózási időtartamon kívül még az egyházmegyék egyenlőtlen területét s a határaik közt létezett plébániák számának különbözőségét is világosan mutatja. Az *erdélyi* egyházmegye öt éven át fizette e tizedeket; mind a hat évről csak igen kevés pap tett eleget; a fizetett tized 2441 márkára rúgott. Ezzel szemben elenyészőleg kevés a *csanádi* megyéből három éven át befolyt tized, mely csak 76 márkát eredményezett; ennél kevesebb csak a *bosniai* dioecesisből került ki, szintén három évi adózás eredményeül, t. i. 70 marka; de Bosniáról már korábban olvassuk, hogy ott az egyházak nagy részt elpusztultak vagy elszakadtak a katolikus hittől. Tetemesebb összeggel szerepel a *kalocsai* érsekség területe, 450 márkával, mely összegben a csekély számú *szerémi* egyházak tizede is bennfoglaltatik. Míg e főegyházmegye területén a *zágrábi* püspökség egyházainak három évi tizede 1128 márkával, közelíti meg legjobban a nagy kiterjedésű erdélyi püspökség adóját. Ezek azon egyházmegyék, melyeknek tizedeit Jacobus Berengarii és az ő megbízottai hajták be.

Raimundus de Bonofato csak egy évig szedhette a tizedeket az esztergomi érsekség területén; és gyűjtése, melyben a főegyházmegyén kívül egyes tételek a hozzátartozó összes püspökségek adójából felsorolvák, 1288 márkát eredményezett. Halála után, tehát 1334-től kezdve Jacobus Berengarii még további három éven át folytatta a gyűjtést három egyházmegyében: a *pécsi*ben, mely 569, az *egri*ben, mely 723, és a *veszprémi*ben, mely 123 budai márkával járult az altizedsedők által behajtott és (hozzáadva még néhány külön felsorolt tételt) összesen $7685\frac{1}{2}$ márkát kitevő összeghez.¹⁾

¹⁾ A püspökök évenkénti jövedelméről nem nyerünk e számadásokból világos képet; sok egyházmegyében a püspök vagy csak részletfizetéssel vagy éppen nem szerepel, úgy hogy a tizedek alapján jövedelmüket

Voltak azonban olyanok is, kivált püspökök, káptalanok és kanonokok, kik adójokat egyenesen a pápai megbízott kezéhez fizették le. Ezt beleértve, Jacobus Berengarii az általa és követő társa által gyűjtött tizedek összegét 9385 $\frac{1}{2}$ márkára teszi.

Ha már most az egyes egyházmegyékben befolyt tizedeket tekintjük, azt tapasztaljuk, hogy kerületenként más-más nemű pénz volt forgalomban, s hogy mindezt előbb budai márkákra kellvén átszámítani, a számadások vezetése nemcsak bonyolódott volt, hanem az átszámítás által sok érték veszendőbe is ment. Így például míg a váradi, esztergomi, egri, veszprémi papok jobbára *garasokban* róvták le a tizedet, melyekből 56 ért egy budai márkát; addig pl. az erdélyi dioecesisben a legkülönbözőbb nemű pénzekkel és pénzegységekkel találkozunk; ilyenek az *apró denárok*, melyekből 8 ér egy garast; a *liliomos denárok*; *keresztes denárok*; *hegyi denárok*; *sasos denárok*; *magyar denárok*; a *pensák* (*pensa denariorum*), melyeknek mindegyikében 40 apró denár van; a régi *banálisok*, melyekből 6 ér egy garast; az új *banálisok*, *verőcei banálisok* (*banales Verecenses*); az *ezüst fertó* (a márka negyedrésze) besztercei súly szerint; súly szerint is mérték az ezüstöt, *kuntinus*, *sextinus*, *lotho* megjelölésével; míg a márkák súlya leginkább gyulafehérvári (*Albensis*) mértékkel fejeztetik ki. Előfor-

ki nem számíthatjuk. Olvassuk, hogy a váradi püspök egy évi tizede 100, az erdélyi 195, a pécsi 171, a zágrábi 141—145 márka; ez összegek nagyjából megfelelnek az 1184. évi jövedelem-összeírásnak (Fejér, Cod. dipl. II. 217—218. l.), hol a váradi püspök 1000, az erdélyi 2000, a pécsi 1500, a zágrábi 1500 márkányi évi jövedelemmel szerepelnek. Ellenben nagy az eltérés pl. a győri püspöknél, ki 64 márka tizedet fizet, holott 1184-ben évi bevétele 1000; az egrinek bevétele akkor 3000, és csak 60 márkát fizet egy évi tized fejében; a veszprémi püspök jövedelme 1184-ben 1700 márka, tizede mégis csak 42 márka. A nyitrai püspök évi jövedelmét 1334-ben 200 márkára becsüli, holott ez 1184-ben 1100 márka. Annak sincs nyoma, hogy az esztergomi érsek évi 6000 márkányi jövedelmének megfelelő tizedet fizetett volna. Az újabb püspökségek, a bosniai és szerémi igen csekély tizeddel szerepelnek, az előbbi 22, az utóbbi 8 márka tizedet fizet évenként; a tiszseresen vett összeg tehát igen csekély püspöki jövedelemre vall. Általában azt tapasztaljuk, hogy a tized-kivételnél igen csekély évi jövedelmet vettek alapul; mert sok püspök kevesebbet fizet az 1184-iki jövedelemnek megfelelő tizednél, holott jövedelmei azóta legalább megkétszereződtek.

dúlnak továbbá *Chulaquii, onequi, obulus* elnevezésű pénzek. Mindezek értékének pontos meghatározása, változó árfolyamaiknak megállapítása még felkutatásra vár; e fontos munkához a számadás tömérdek adattal járúl.

Az ország déli részén a csanádi és pécsi egyházmegyékben garasok mellett jobbra *banalisokban* történik a számítás. A zág-rábi dioecesisben a helyi forgalomban lévő márka jóval kevesebb a budainál, csak 5 pensát azaz 40 garast ér; a bosniai márka értéke 50 garas.

A pénzek különfélesége tekintetében a kalocsai főegyházmegye közelíti meg legjobban az erdélyit; ott a *fertoban* 60 banalist számítottak, 4—7 banalis pedig egy garast tett. Előfordúlnak: a *szegei apró pénz* (parva moneta Chegediensis), a Henrik bánféle denárok, szerémi pénz stb. Egy márkában rendszeren 60 garas volt, s ez alatt jobbra cseh márkát értettek.

E különféle pénz-nem nagyon megnehezítette az átszámítást és a pénz kezelését; mert mindehhez még az ezüstnek és aranynek helyenként igen változó árfolyama is hozzájárult. Valóban nem csuda, hogy Károly király éppen e tizedszedés idejében, talán részben az ott szerzett tapasztalatokon is okúlva, 1335 körül új és egységes pénzlábat hozott be, magyar arany forintokat veretvén az addig hazánkban kizárólagos uralmú firenzei arany forintok kiszorítására, melyeknek árfolyama ez által lassanként alább szállott.¹⁾

A tizedszedőknél összegyűlt tömérdek márka csakhamar igen leolvadt, mert többen tartottak hozzá igényt. A királynak járt annak harmadrésze; és valóban Jacobus Berengarii és Raimundus de Bonofato gyűjtéséből 2399 budai márkát vettek át a király és királynő meghatalmazottjaik által.

Raimundusnak hazánk területén bekövetkezett halála is sokat levont a szent föld javára gyűjtött pénzekből; nemcsak temetéseért kellett tetemes összeget fizetni az esztergomi domokosoknak; hanem a vele volt hivatalos és szolgaszemélyzetet is vissza

¹⁾ Maga Jacobus Berengarii mondja számadása végén, hogy az arany forintot, mely 20, 21, 22 sőt 24 garassal számított, csak 20 garas értékűnek számítja, jelezvén ezzel árfolyamának leszállását. Mon. Vat. i. kötet 405 l.

kellett küldeni hazájokba; ez felemésztett 73 márkát. A Raimundus helyébe küldött Jacobus de Lengres mindjárt hazánkba érkezésekor 60 márkát vett át, természetesen elszámolás kötelezettsége mellett; de ő is elhalván, ez előlegül felvett összegnek hagyatékából kellett kikerülnie.

Jacobus Berengarii bankárokúl hazánkban Egri János és Szatmári Miklós budai polgárokat alkalmazta; ez utóbbival nagy összeg pénzt 8000 arany forintot (mintegy 2000 márkát) küldött Velenczébe, hogy ezt a firenzei Bardiaknak ottani bankházában a pápa javára lefizesse. Küldöttét útközben baj érte; Austriában elfogták, s csak 636 márkányi váltságdíjért bocsájtották szabadon. Persze ez nem történt követ-köldözések nélkül; ünnepélyes követ-ség ment a magyar királytól az osztrák herceghez; költségeit — 30 márkát — természetesen a tizedek nyújtották. Szatmári Miklós utazása Velenczébe és ottani tartózkodása 23 márkába (92 arany forintba) került.

A tizedszedőnek hat évi működése napidíjak fejében (napját másfél forintjával véve) 3266 arany forintot azaz $816\frac{1}{2}$ budai márkát emésztett föl. Ime tehát a más célra fordított pénzek levonásával a pápa számára szedett $9385\frac{1}{2}$ márkányi tized 5348 márkára csökkent; s ez volt azon összeg, melyről Jacobus Berengarii oly hosszú ideig nem számolt be a pápai kamarának.

A pápa új követei az országba jövén, tetemes összegeket vettek át a Jacobusnál összegyűlt pénzekből. Galhardus, ki különben is aránylag hosszabb ideig tartózkodott Lengyelországban, kevesebbet; Petrus Gervasii sokkal többet. ¹⁾ A két új tizedszedőnek működése ugyanis leginkább arra szorítkozott, hogy az elődjeik által felszedett és itt-ott letétbe helyezett pénzek mennyiségét felkutassák.

Galhardus közvetlenül az adózóktól leginkább a kalocsai érsekséghez tartozó esperességekben szedte a tizedet, melyek a nagy tizedlajstromban úgyszólván kevés tétellel szerepelnek. Oldala mellett volt a király megbízottja, előbb István Domonkos-rendű

¹⁾ Ekkor említetik először e számadásokban az új magyar arany forint, melynek veretését Károly király 1335-ben rendelte el. »Item tradidi domino Petro Gervasii per manus Johannis de Agria civis Budensis CCC. et XVII. florenos auri de Hungaria.« Mon. Vat. i. k. 403. l.

gei meghatalmazottjainál a pápai kamara számára; addig azonban ne adjon át többet, míg meg nem győződött, hogy a korábbi összeg felől a bankház a kamarát kielégítette. Az ennyi utasítással ellátott követ érdekében Lajos király, Erzsébet anyakirálynő és az ország érsekei ugyanazon napon támogatásra szólítottak fel.¹⁾

Miként Arnoldus egy följegyzéséből megtudjuk, a pápa rendeletét 1344. okt. 14-én vette kezébe, és néhány hónappal rá, 1345. febr. 26-án megkezdte adószedői működését előbb hazánkban, majd folytatva azt Lengyelországban.²⁾ Ezzel csaknem egy időben (1344. nov. 3.) a régi tizedszedő, Galhardus, ekkor már csanádi püspök, újra megbízást kapott a pápától, hogy mindazon ügyeknek befejezését, melyeket még XXII. János és XII. Benedek bízta rá, hajtsa végre.³⁾ Egyiknek működéséről sem maradt e korból emlék reánk; nem tudjuk, karöltve működtek-e egy és ugyanazon téren, vagy egymástól függetlenül. A reánk maradt számadások Arnoldusnak csak lengyelországi gyűjtéseit foglalják magokban.⁴⁾ A magyarországiakról csak annyit tudunk, hogy azok eredményét a többivel együtt VI. Kelemen pápa 1348. jun. 2-án kelt rendelete szerint szintén a Mayabala bankház megbízottjainak kellett átadnia.⁵⁾

Arnoldus megbízása azonban évekig tartott s a későbbi évek pénzügyi eredményéről jobban vagyunk tájékozva. Így különösen a megürült egyházi javadalmak bevételeinek, melyeket a pápa magának tartott fenn, behajtásáról. E számadása az 1350—1354. években üresedésbe jött javadalmakról szól.⁶⁾ Ezeknek jövedelméből 4839 arany forintot foglalt le Arnoldus a pápai kamara számára.⁷⁾

Számadása igen becses különösen az egyháztörténelemmel foglalkozókra nézve; mert pontosan meg van jelölve az időpont,

¹⁾ Theiner, Mon. Hung. I. 668—670. l. és Mon. Pol. 471—472. l.

²⁾ Mon. Vaticana S. I. T. I. 438. l.

³⁾ Theiner, Mon. Hung. I. 675. l.

⁴⁾ V. ö. Theiner, Mon. Pol. I. 480—483, 488—491. l. Valamint a Malabayla bankház megbízottainak jegyzékét az 1354—1360. években átvett pénzekről u. o. 565—567.

⁵⁾ Theiner, Mon. Hung. I. 764. l. és Mon. Pol. I. 516. l.

⁶⁾ Mon. Vat. S. I. T. I. 438—451. l.

⁷⁾ V. ö. Theiner Mon. Pol. I. 482. l.

mikor valamely javadalom megürült s a mikor az valakinek adományoztatott. E mellett felvilágosítást ad a javadalmak évi bevételei felől is.

A viennei zsinat által kivetett tizedek behajtásának további eredményéről Arnoldus reánk jutott számadása nem nyujtván felvilágosítást, meg kell elégednünk azon történelmi nyomokkal, melyek itteni működéséről szólnak. Így tudomásunk van arról, hogy VI. Incze pápa 1355. aug. 23-án felhatalmazta őt, hogy a kiváltságos szerzeteket Magyar- és Lengyelországon vizsgálat alá vesse, s a hol újításra, változtatásra van szükség, léptesse életbe. ¹⁾ E megbízatása inkább pápai követi, mint adószedői minőségéből eredt.

Mikor a négy éven át megürült javadalmak bevételeinek beszédésével elkészült, a pápa 1357. decz. 27-én újabb rendeletet intézett hozzá. Visszahívja Avignonba, hogy számadásaival, összes irataival és a gyűjtött pénzekkel együtt mielőbb siessen oda, világosítsa fel a pápát az ügyek állásáról és a pénzek befolyásáról; az elvégzendő dolgokat pedig bizza a helyettes adószedőkre. A nála lévő pénzeket a pápa küldöttének Raimundus de S. Michaelenek kellett átadnia. ²⁾

Megfelelt-e Arnoldus e pápai meghagyásnak; mikor utazott el Avignonba, és mikor tért vissza onnan? nem tudjuk. Csak annyi bizonyos, hogy nem sokkal ezután ismét hazánkban működik, ekkor már másod-magával.

E közben Magyarország egyházainak más célra kellett áldozniok jövedelmök tized részét; a pápa újabb czímen vetett adót reájok. VI. Incze pápa ugyanis 1356. aug. 11-én felszólította a magyar királyt, hogy a pápa ellen támadt eretnekek, Franciscus de Ordelaffis, Manfredoniai Vilmos és János ellen a pápa segítségére keresztes hadat indítson. ³⁾ Hogy ezt Lajos király könnyebben megvalósíthassa, a pápa 1357. aug. 11-én neki ajánlá föl három éven keresztül a magyarországi egyházak jövedelmeinek tizedét, mit aztán a király az indítandó segélyhad költségeire fordíthat.

¹⁾ Theiner, Mon. Pol. I. 559. l.

²⁾ Theiner, Mon. Pol. I. 584—585. l.

³⁾ Theiner, Mon. Hung. II. 24. l.

E tizedek behajtását a pápa nem bízta Arnoldusra, ki ekkor már hihetőleg elhagyta hazánkat; hanem az ország érsekeit és püspökeit bízta meg azzal. Meghagyja nekik, hogy a király javára szedendő tized mindenütt a forgalomban levő pénznemben szedések be, hogy a beváltás és átszámítás miatt ne az adózók szenvedjenek. A papok csak saját egyházmegyéjökben tartoznak fizetni; idegen helyre a pénzt elvinni nem kötelesek. Főleleveníte a pápa a viennei zsinat rendeleteit is, melyek tizedfejében kelyhek, könyvek és egyházi szerek lefoglalását és zálogba vetését tilalmazták. A király pedig legyen megelégedve e tizeddel, és az egyházakra segély czimén más adót ne vessen ki. ¹⁾

Szokás volt más országokban is, hogy a pápa az egyházi jövedelmek tizedrészét a királynak engedte át, hogy ez abból hadat szervezzen országa és keresztény hit ellenségei ellen. Így engedte át VI. Kelemen pápa 1343-ban a lengyelországi egyházak bevételeinek tizedét két éven át Kázmér királynak a tatárok ellen indítandó had költségeire; ²⁾ ugyanígy 1344-ben János cseh királynak; ³⁾ majd ismét 1351-ben négy év tizedeit a lengyel Kázmérnak, melyeknek szintén a pápa küldötte Arnoldus volt a behajtójuk. ⁴⁾ Maga Lajos király is húzta egy időben, 1353—1356. évek közt, négy éven át a magyar egyházak tizedeit ⁵⁾ a tatárok ellen indítandó hadjárat segélyeként; e tizedeket váltotta fel aztán az az adózás, melyet 1357-ben vetett ki a pápa Magyarország egyházaira, mint közvetlenül ugyan a király, de közvetve a pápa számára, a pápa ellenségei ellen szedendő segélyt. A vesztes fél mindig a papság volt; akár a pápa akár a király részesült is a haszonban; a papságnak állandóan le kellett mondania jövedelme tiz százalékaról.

Míg a tizedeket a király javára szedték, a pápa küldötteinek működése hazánkban úgy látszik szünetelt. Abba az időbe eshetett az, mikor Arnoldus a pápai kamarának Avignonban eljárásáról számot adott. Alig jár le azonban az 1357. évtől számított

¹⁾ Theiner, Mon. Hung. II. 33—35. l.

²⁾ Theiner, Mon. Pol. I. 468. l.

³⁾ Theiner u. o. I. 476. l.

⁴⁾ Theiner u. o. I. 531. l.

⁵⁾ Theiner, Mon. Hung. I. 815. l.

három esztendő, 1359. táján Arnoldus visszatér az országba s új adószedő-társával, *Johannes de Capraspina* narbonnei kanonokkal egyetemben folytatja működését.¹⁾

Ez utóbbi megbízott ezúttal nem soká tartózkodott hazánkban, hol ekkor egyre újabb akadályok merültek föl a tizedszedés és a megürült javadalmak bevételeinek behajtása ellen. A pápához utazott, hogy őt ez akadályokról értesítse. Erre kelt aztán V. Orbánnak 1363. máj. 2-án Lajos királyhoz intézett szemrehányó levele, melyből kiderül, hogy a király a pápa mindkét küldöttének úgy személyesen mint Kont Miklós nádor által megtiltotta, hogy a tizedek dolgában eljárjanak. E tilalom okát kétségtelenül abban kell keresnünk, hogy a folytonos adókkal megterhelt egyházak a királynak biztosított tizedeket csak nagy megerőltetéssel voltak képesek megfizetni, pedig a király, mint látni fogjuk, egyéb segélyre is számított az ország egyházaitól. Nem csoda tehát, hogy a pápának a királyhoz tilalmának visszavonása, és az esztergomi érsekhez közbenjárása végett intézett levelei²⁾ eredménytelenek maradtak.

Az egyszeri sürgetés nem vezetvén célra, a pápa csakhamar erélyesebb hangon szólalt föl adószedői érdekében, annyival is inkább, mert az egyháznak Visconti Barnabás támadása által bekövetkezett szorongatott helyzete újabb tizedek kivetését tette szükségessé. Ezek behajtására nézve pedig nem volt kedvező azon körülmény, hogy még a viennei zsinat által kirótt egyetemes adók és egyéb segélypénzek ügye sem volt lebonyolítva. V. Orbán pápa újabb sürgető levele 1364. febr. 29-én kelt. Szemrehányólag említi ebben, hogy a kivetett tizedet más országok készségesen fizetik; Magyarország papjai azonban ezt tenni vonakodnak; a király közbenjárását kéri tehát, hogy papjainak makacssága megtöressék.³⁾ A következő évben (1365. jún. 11.) még egy megkeresés ment a pápától a királyhoz, királynőhöz és az esztergomi érsekhez, felszólítván őket, hogy a Magyarországon időző Arnoldust (most már krakói kanonokot) a pápa ügyeiben békén eljárni engedjék.⁴⁾ A pápa ismételt sürgetése valószínűleg célra vezetett; mert nem

¹⁾ Theiner, Mon. Pol. I. 612.

²⁾ Theiner, Mon. Hung. II. 54. l.

³⁾ Theiner, Mon. Hung. II. 60. l.

⁴⁾ Theiner u. o. II. 72—73. l.

sokkal ezután (1365. sept. 22.) a pápai követ utasítást kapott, hogy az általa gyűjtött pénzekből 8000 arany forintot a firenzei Alberti bankháznak, vagy velencei, brüsseli és brüggei meghatalmazottainak adjon át.¹⁾

Arnoldus magyarországi második tartózkodásáról, viselt dolgairól, és a gyűjtések eredményéről keveset tudunk. Mindössze egy rövid számadásszerű jegyzék maradt reánk, melylyel az 1359. aug. 12. — 1363. febr. 1. közti időben gyűjtött pénzekről egykori követtársának Johannes de Capraspina narbonnei kanonoknak beszámol.²⁾ Az eredmény mindössze 7958 márka és ezen kívül 2358 arany forint, mi elég tetemesnek látszik ugyan, de feljegyzések híjjában nem tudjuk, ez összegből a költségek mennyit emésztettek föl.³⁾ Arnoldus további szerepe hazánkban ismeretlen, csak annyit tudunk, hogy XI. Gergely pápa 1371. márcz. 10. bullájával ismét őt helyezte a magyar- és lengyelországi pénzgyűjtések élére;⁴⁾ e feladatnak megoldását azonban nem sokkal ezután bekövetkezett halála gátolta, mely huszonhét évig tartott adószedői működésének végett vetett. Ez újabb adózás története azonban külön ismeretést igényel.

VII.

V. Orbán pápa milanoi Visconti Barnabás és testvére Galeazzo által szorongattatván, kik a pápa hatalmát Felső-Olaszországban csaknem megsemmisítették, és nem érezvén magát elég erősnek a támadás visszaverésére, ez ügyet a kereszténység közös ügyvévévé, s a hatalmas Viscontiak megtorlására a keresztény egyházakat újabb adóval terhelé.

1363. jun. 27-én intézi ez ügyben megkeresését a magyar királyhoz, tudtára adván, hogy a mondott célra Lajos király országában az egyházi jövedelmek tizedét három éven át óhajtj.

¹⁾ Theiner, Mon. Pol. I. 637. l.

²⁾ Monum. Vaticana S. I. T. I. 452—453. l.

³⁾ Érdekes e kis számadásban a különféle pénzek értéke, egymáshoz viszonyítva ily módon: egy ezüst márkában van 48 prágai garas vagy 24 scutus (scudo); egy márkában van 4 fertó; 6 scudo ér egy fertót; egy scudo 2 prágai garast; egy prágai garas 16 denárt.

⁴⁾ Theiner, Mon. Pol. I. 659—660. l.

beszedetni; s a királyt e szándéka támogatására szólítja föl.¹⁾ Lajos válasza elutasító volt; s mint az elmondottakból láttuk, tilalma nemcsak ez új adónak, hanem a régi hátrálékoknak behajtására is kiterjedt. A pápának idézett szemrehányó levele, úgy látszik a királyt csak a régi tartozások és a pápának fönntartott javadalmak bevételeinek beszédhetésére bírta rá. Legalább a Viscontiak ellen kivetett adózás végrehajtásáról évekig nincs tudomásunk.

Néhány évet követküldözés és levélváltás vesz igénybe; ennek eredménye az lőn, hogy mindkét fél engedett követeléséből; a pápa egy évre szállította le az adózás tartamát, a király pedig hajlandónak mutatkozott annak behajtása elé akadályokat nem gördíteni. Ekkor kaptak (1371. sept. 28.) *János* augsburgi püspök és *Johannes de Capraspina* narbonnei kanonok, ki már egy ízben adószedői minőségben működött hazánkban, megbízást arra, hogy Magyar-, Cseh- és Lengyelország papjaitól a kivetett segélyt behajtsák.²⁾

A nevezett követek működéséről nem maradt emlék reánk; megbízatásuk különben is rövid ideig tarthatott, mert már néhány hónapra reá (1372. febr. 14-én) XI. Gergely pápa újabb megbízottat küld hazánkba, *Helias de Vodronio* xantheni kanonok személyében, kinek feladata volt az egy esztendőre úgy látszik szintén a Viscontiak támadása alkalmából újólág kivetett tizedeket behajtani. *Helias* megbízatása Lengyelországra is kiterjedt; érdekében pedig a pápa Erzsébet királynőhöz és Durazzo Károly Szlavonia herczegéhez is intézett ajánló leveleket.³⁾

Mint látni fogjuk, az új követnek sem sikerült feladatát megoldania; Lajos király és az ország főpapjainak ellenzése megint ismétlődött. Hiába bírta meg a pápa 1372. jul. 22-én kelt levelével *János* alexandriai patriarchát, hogy magyarországi követével *Helias de Vodronio*val egyetemben adják elő a királynak az egyház szomorú helyzetét, melybe a Viscontiak támadásával jutott, és buzdítsák segélyre.⁴⁾ A király a pápának újabb követ küldé-

¹⁾ Theiner, Mon. Hung. II. 56. l.

²⁾ Theiner, u. o. II. 111. l.

³⁾ Theiner u. o. II. 114. l.

⁴⁾ Theiner u. o. II. 118—119. l.

sével válaszolt. Bredenscheid Jánost küldé Avignonba azon kérés
 sel, minthogy a király az országát fenyegető török ellen nagyob-
 erővel óhajt fellépni, mentené föl a pápa országa papságát, mely
 a királyt a mondott czél tekintetéből nagyobb mérvben szeretni
 segíteni, az egy évi tized fizetésétől. A pápa 1372. decz. 18. vála-
 szolt a király kérésére. Igen örvend — mondja válaszában —
 hogy Lajos föllép a török ellen; bár a pápa más módon minden
 képen törekedni fog szándékát előmozdítani; de a Viscontiak ol-
 annyira sanyargatják Olaszországot, hogy megtorlásukra a pápá-
 nak erőlyesen kell fellépnie. Sikerült is másfél hónap alatt föl-
 nyolczvan várnál többet elfoglalni; s ha a keresztény világ segély-
 tovább is tart, azoknak hatalma teljesen megtörik. Ha a pápa
 Lajos kérését teljesitené, eredménye az volna, hogy Németség
 Csehország papjai szintén felmentetnék magokat az adózástól
 vegyen Lajos példát Franciaországról és Siciliáról, honnan csa-
 ládja ered; ott pontosan történik a fizetés. Az érdekes levél foly-
 mán hízeleg a pápa a magyar királynak, hogy az ő hatalma ügyi-
 nagy és ereje elég, a török legyőzésére; az ország papsága pedi-
 gazdag; megfizetheti a királynak ígért segély mellett a pápának
 járó tizedet is. Ne nehezteljen tehát a király, de kérését nem tel-
 jesítheti; egyébként ígéri, hogy Lajosnak a török elleni szándékát
 teljes erejével támogatni fogja. ¹⁾

A pápa sejtette, hogy a király ellenzésének főoka a papság,
 mely — a mi különben nem is csuda — vonakodván az újat
 terhet elvállalni, a királyt tilalma kiadására reá bírta. A pápa
 sejtelmnek kifejezést is adott az ország érsekeihez írott levelébe,
 melyben mondja: bár hiszi, hogy Lajos papságát szereti és érde-
 keit szem előtt tartja; de gyanúja van, hogy a király a tized
 elengedését illető kérését épen némely papok sürgetésére intézi
 a szentszékhez. Ezen igen csudálkozik a pápa, mert hisz a szoro-
 gatott egyháznak önként kellene segítséget felajánlaniok. ²⁾
 pápát e gyanújában a későbbi események megerősítették.

¹⁾ Theiner, Mon. Hung. II. 132—133. l. a mit a pápa a török
 elleni segélyként ígért, azt 1373. márcz. 23-iki bullájával be is váltotta.
 Keresztes hadat hirdettetett Magyarországon a török ellen, a keresztes
 kiváltságaival, és pénzgyűjtéseket rendelt el. U. o. 134—138. l.

²⁾ Theiner u. o. 131—132. l.

Helias de Vodronio-nak tehát nem sikerült feladatát megoldania, mert a pápa egyre másokhoz intézi rendeleteit a tizedek dolgában. Így 1373. nov. 25-én meghagyja az ország két érsekének és a pécsi püspöknek, hogy az egyház szükségleteire kivetett tizedet a váci és brixeni püspököknek, Miklós bosniai prépostnak vagy János bosniai olvasó kanonoknak — ki annak gyűjtője — jó arany forintokban adják meg, s papjaikat annak lefizetésére bírák rá.¹⁾ Majd XI. Gergely 1374. apr. 12-iki leveléből arról értesülünk, hogy követe Helias xantheni kanonok az esztergomi dioecesis tizedeinek behajtását az esztergomi, a kalocsaiakat a kalocsai érsekre bízta. Ez ügyben levelet ír nekik; s kifejezi megelégedését ez intézkedés felett. Bár tudja, hogy az érsekek sok nem-fizető ellen igen erélyesen léptek föl; de nem tudja, a tizedszedés dolga hogy áll. Minthogy e felől az érsekek felszólítása daczára sem tettek jelentést, ismétli parancsát, meghagyván nekik, hogy úgy a magok mint papjaik részét sietve küldjék el, a hátrálékban levőktől pedig hajtsák be a tizedeket. A fizetés alól csak a cisterciák mentvék föl, kik a megígért segélyt már megadták. E levélben a pápa már nyíltan kikel a magyar papok makacssága ellen, kik gazdagságuk daczára vonakodnak a szentszék szorongatott helyzetén javítani; a kiközösítéssel semmit sem törődnek; pedig példát vehetnének idegen országokon, melyek — noha magok is sokat szenvednek a háborúk csapásaitól — készségesen nyújtanak a pápának segélyt.²⁾

Míg e dolgok folytak, útban volt és hazánkba meg is érkezett az új adószedő, kire XI. Gergely 1372. máj. 10-iki rendeletével a neki fönntartott beneficiumok jövedelmeinek s utóbb (1373.) a tizedeknek beszedését is bízta.³⁾ Az új követ *Petrus Stephani* szabolcsi esperes volt, kit a pápa azzal ajánl Lajos és Erzsébet

¹⁾ Theiner u. o. II. 142. l.

²⁾ Nec sufficimus ammirari de prelatiis et aliis personis ecclesiasticis dieti regni, qui quamvis in proventibus ecclesiasticis multum habundant, ipsumque regnum per dei gratiam bona pace letetur, censuras ecclesiasticas, ut videtur, non verentes, nobis et Romane ecclesie in tanta necessitate subvenire recusant, cum alii prelati et ecclesiastice persone partium diversarum etiam variis guerris oppressi, videntes necessitates huiusmodi, nobis subvenerint generose. Theiner i. m. II. 146—147. l.

³⁾ Theiner, Mon. Hung. II. 115. l.

anyakirálynő figyelmébe, hogy személye előttök úgy is jól ismert.¹⁾ Ajánló levelek mentek érdekében ismételtén, okt. 12-én az esztergomi érsekhez, okt. 21-én és decz. 1-én a királyhoz és az anyakirálynőhöz.²⁾

Az új követnek, kinek küldetését annyi alkudozás előzte meg, utazásáról, viselt dolgairól és működése eredményéről teljesen tájékoztat azon számadása, mely reánk maradt.³⁾ Megtudjuk ebből, hogy Avignont 1372. nov. 30. táján hagyta el nyolcz személyből álló kíséretével és öt lóval; hazánk határát pedig 1373. jan. 12-én lépte át. Innét rögtön Krakkóba küldi egy szolgáját, hogy ott szállás és ellátás után nézzen, mert megbízatása Lengyelországra is kerjedt. Márcz. 19-én maga is ide utazik, hisz Magyarországon a király tilalma miatt úgy sem végezhetett volna semmit; és aug. 5-ig marad ott. Tömérdek pénzbe került ez az útja, mert Lengyelországon nagy inség uralkodott. Itt főleg az elhalt régi adószedőnek, Arnoldus de la Cauciná-nak hagyatéka foglalkodtatja soká. 1373. október havában veszi kezébe a pápa rendeletét, mely őt a kivetett tizedek behajtására is felhatalmazta; decz. havában Helias de Vodronio, a siker nélkül itt időző tizedsedő újra reá bizza e feladatot.

Megkapván a pápa rendeletét, a tizedek ügyében Lajos királyhoz siet Visegrádra; de hiába kérte őt, valamint János váci püspöknek, a király tisztartójának közbenjárását; a tizedszedésre a király nem adta meg az engedélyt. Ekkor jött az országba Agapitus lissaboni püspök, a pápa követenként;⁴⁾ a püspöknek végre sikerült, cserében a pápától Lajosnak Sicília ügyében hozott jó hírekért, 1373. nov. 14-én a király beleegyezését kinyernie; és Petrus Stephani közel egy esztendő eltelte után hozzáláthatott a tizedek beszédéséhez.

Bejárja az országot; és 1373. decz. 7-étől 1374. márcz. 12-ig

¹⁾ Lajos valóban ismerhette személyesen az új követet, mert őt máj V. Orbán pápa küldé 1364-ben Vilmos bibornok magyarországi javadalmainak kezelésére a királyhoz. E levél szerint családi neve *Monostori* (de Monasterio) *Péter*. Theiner i. m. II. 61. l.

²⁾ Theiner i. m. II. 125, 126, 131. l.

³⁾ Mon. Vaticana S. I. T. I. 454—520. l.

⁴⁾ Theiner, Mon. Hung. II. 127. l.

gyűjti a pápa számára rendelt pénzeket. Első körútját árvizek és inség tették kellemetlenné; s ennek tulajdonítható, hogy 93 nap alatt 167 arany forintot költött el.¹⁾ Márcz. 22-étől jul. 25-ig Lengyelországban működik, hol azonban urának Vilmos bíbornoknak, kinek 1364. óta ügyvivője volt, halála sok bajba keveri. A bíbornok, mint a pápa követe Magyar- és Lengyelországon, sok egyházi javadalomnak volt élvezetében; ²⁾ halálakor azonban megbízottját kiűzték a bíbornok házaiból, megfosztották pénzétől; nem volt, hová fejét lehajtsa; Petrus Stephaninak magát közönséges vendéglőkben kellett nov. 1-ig meghúznia. Ekkor vehette XI. Gergely pápának 1374. aug. 21-én kelt rendeletét, melylyel őt Magyar-, Lengyel- és egyéb szomszédos országokban Péter-fillérek, tizedek és egyéb hátrálékok beszedésére újra felhatalmazta. ³⁾ Ennek következtében visszatér Magyarországra, és nov. 3-ától 1375. apr. 22-ig megteszi második körútját. Biztosságra helyezi a gyűjtött pénzeket, különösen a zágrábi dioecesisbelieket, mert az ottan tizedszedő halálosan megbetegedett. A magyar közbiztonságró nem a legjobb fogalma lehetett, mert fél, hogy a tizedszedő javaira »magyar szokás szerint« más teszi kezét.

Hazánkból apr. 30-án megint Lengyelországba távozott, hol jul. 25-ig maradt s elvégezvén dolgát, visszatért Magyarországra, kétségtelenül a pápának 1375. máj. 9-ikén kelt levele következtében, melylyel meghagyatott neki, *János* szerémi püspöknek (ki időközben kapott a tizedszedésre megbízást) és valamennyi magyarországi subcollectornak, hogy mindennemű gyűjtött pénzt, úgyszintén a mit még egy esztendő alatt gyűjteni fognak, Velenczébe

¹⁾ Salamon F. fejtegetései szerint (Budapest tört. III. 215. l.) 167 arany forint mai 1002 papír forintnak felel meg; vásárló képessége azonban a XIV. században legalább is ennek 3 és félszerese; tehát 167 arany forinton akkor annyit lehetett venni, mint ma körülbelül 3500 forinton mi három havi költségnek elég tetemes.

²⁾ Vilmos bíbornok beneficiumai a sienai püspökségen kívül, Magyarországon: az Esztergom melletti sz. István egyház, az esztergomi keresztesek magistratusa, az esztergomi prépostság, pécsi prépostság, titeli prépostság és a torontáli esperesség. Ezeknek összes jövedelme 2000 arany forintra rúgott.

³⁾ Theiner, Mon. Pol. I. 708 l.; e levél Petrus Stephani-t esztergomi kanonoknak nevezí.

küldjenek és ott Bernát bolognai püspöknek, a pápa kincstartójának adjanak át. ¹⁾ 3000 aranyat, melyekért 3060 magyar forintot fizet, Petrus Stephani el is küld a kincstartónak; de e rendelet egyúttal őt arra bírja, hogy maga is útnak induljon számot adandó; várja tehát erre a kínálkozó alkalmat; sept. 8-án útra kel és okt. 15-én meg is érkezik Avignonba.

A mi az általa gyűjtött pénzeket illeti, erről számadásai teljesen tájékoztatnak. Az egy évi tizedekről ugyan nem oly terjedelmes és bő jegyzékben számol be, mint Jacobus Berengarii, de némileg felvilágosít arról, egy-egy egyházmegye ezek fejében mennyivel adózott. Összehasonlításul az 1332—1337. évi tizedekhez álljon itt e rövid áttekintés:

Az esztergomi érsek és papjai egy évi tizedek fejében 3678 arany forintot, $9\frac{1}{2}$ denárt fizetnek.

Az erdélyi püspök 850, papjai 1545, összesen 2380 (*így*) arany forintot.

A pécsi püspök 909 frtot 12 denárt, papjai 656 frt 16 den., összesen 1565 frt 28 denárt.

A zágrábi püspök 318, papjai 433, összesen 751 ar. forintot.

A kalocsai érsek 400, papjai 145, összesen 545 ar. forintot.

A veszprémi püspökség összes tizede $517\frac{2}{3}$ ar. forint.

A váradi püspök 303, papjai 300 frt 30 denárt, összesen 503 ar. frt 30 denárt.

Az egri püspökség összesen 453 ar. forintot.

A esanádi püspök 214 frt 40 denárt, papjai 218 frt, összesen 432 frt 40 denárt.

A győri püspök $364\frac{2}{3}$ forintot; a papok tizede az esztergomiak közt van.

A boszniai püspök 218, papjai $41\frac{1}{3}$, összesen $259\frac{1}{3}$ ar. forintot.

A váci püspök 150, papjai $97\frac{2}{3}$, összesen $247\frac{2}{3}$ ar. forintot.

A szerémi püspök 72, papjai $33\frac{1}{3}$, összesen $105\frac{1}{3}$ ar. forintot.

A nyitrai püspökség összes tizede $80\frac{1}{2}$ ar. forintot.

A beszedett tizedek összege $11898\frac{1}{2}$ ar. frt és 57 magyar denár.

Ez összeállítás mutatja, hogy a tizedek után a jövedelemre vonható következtetés nem vezet ugyanarra az eredményre, melyre az 1332—1337. évi adatok. Kétségtelenül ezeknek adandó az elsőség; mert részletességek által egyúttal az adatok pontosságát ellenőrizhetjük, míg Petrus Stephani rövid felsorolásából nem tudjuk meg pontosan, mennyi voltaképen egy-egy egyházmegye

¹⁾ Theiner, Mon. Pol. I. 722. 1.

tizede, és mennyi a hátrálék; mert még sem hihető, hogy a nyitrai püspökség összes tizede csak $80\frac{1}{2}$ arany forint lenne, mikor a szegény és elpusztult szerémi püspökség is $105\frac{1}{3}$ arany forintot fizetett.

Tanulságosabb és új adatokban gazdagabb azon számadás, melyet Petrus Stephani az 1361—1372. évek közt üresedésbe jött egyházi javadalmak fél évi jövedelmeiről készített, melyeket a pápa javára foglalt le. A terjedelmes jegyzék, mely minden beneficium megüresedésének, betöltésének idejét, a javadalom élvezőinek nevét és az egy évi jövedelmeket pontosan előadja, e pénzgyűjtések eredményéül $1169\frac{1}{2}$ arany forintot tüntet föl; s így az adószedő működése, különösen a tizedek terén (összes kiadásai $1785\frac{1}{4}$ forintra menvén) kielégíthette a pápai kamarát, annyival inkább, mert lengyelországi működése is eredményes volt.¹⁾

Két év alatt részint krakkói bankárok, részint a Budán tartózkodó Franciscus Bernardi firenzei bankár által a pápa kincstárjának és a pápai kamara brüggei meghatalmazottjainak a két ország gyűjtéseinek eredményeként 20,455 arany forintot küldött, annyit tehát, mint Magyarországon egy előzője sem.

Petrus Stephani jelen számadása az utolsó a Monumenta Vaticana legújabb kötetében, mely a jelen dolgozat megírására is alkalmúl szolgált, kiadottak közt. Az elmondottak igazolják azon várákozást, mely e gyűjtemény megjelentéhez fűződött. A pápai udvar részére történt adózások érdekes fejezetét alkotják XIII—XIV. századi történelmünknek; a rólok reánk maradt számadások egybegyűjtve azok történetét számokkal illusztrálják; belőlök a topographus, a nummismata, az egyháztörténet kutatója tömérdek tanul és új eredményeket hozhat ki.²⁾

* * *

¹⁾ Az elmondottakon kívül Petrus Stephani feladata volt behajtani azon tekintélyes összegeket is, melyeket elődjétől Arnoldustól egyesek kölcsön vettek. Így pl. Kázmér lengyel királytól, illetőleg örökösétől Erzsébet magyar királynőtől 1555 esch márkát és 200 arany forintot (Theiner, Mon. Hung. II. 130., 149. l.); János ósiewiczimi hercegtől 5000 márkát és 500 arany forintot, melyben elmarasztaltott. (Theiner, Mon. Pol. I. 692. l.) stb.

²⁾ E tekintetben a commentárok a Mon. Vat. jelen kötetének a jövő év folyamán megjelenendő második része fogja tartalmazni.

A XIV. század közepe óta mondhatni folytonossá váltak az eleintén csak rendkívüli esetekben kivetett adók; s a pápa megbízottjai egymást váltották fel. Ugyanez mondható, tán még fokozottabb mértékben, a század végéről. E pénzgyűjtésekről szóló számadásokat azonban eddigelé a Vatikán levéltára rejti magában; s így az eddig ismert források nyomán csakis az adók kivetéséről, adószedők küldéséről, tehát pusztán az ügy historicumáról van tudomásunk.

Igy tudjuk, hogy XI. Gergely pápa 1377. márcz. 5-iki bullájával kincstartóját, *Bernát* bolognai püspököt küldé követéül hazánkba, hogy Magyar-, Lengyelország és Dalmátia papságát önkéntes adakozásokra bírja rá. Két nappal utóbb kelt rendeletében az adakozásokat más kötelezővé teszi s meghatározza a fizetendő hányadot. Okúl még mindig a Viscontiak által elfoglalt pápai birtokok visszaszerzése és az általak okozott zavarok szolgálnak; e cél előmozdítására a mondott országok egyházaitól a jövedelmek tizedét rendeli beszedetni, s egyúttal követének megbízást ad a pápának reservált javadalmak bevételeinek behajtására. ¹⁾

Néhány évvel utóbb a VII. Kelemen ellenpápa választása által okozott szakadás újabb adó kivetését tette szükségessé. VI. Orbán 1382. jún. 24-iki bullájával megbizza Demeter esztergomi bíbornok-érseket, az ellenpápa legyőzésére nem bírván kellő erővel fellépni, hogy Magyar- és Lengyelországban, valamint Lajos király összes országaiban a papság egy évi jövedelmének tizenkettedrészét foglalja le a pápa számára; ez adótól csakis a bíbornoknak magyarországi javadalmai, a johanniták és templomvitézek mentesek. A fizetés a legközelebbi Mindenszentekkor, a adózás pedig a forgalomban levő pénzben történjék. A kivetés alapjáúl, a hol ez meg van állapítva, a »taxatio decimae«, különbe pedig az eddigi szokás szolgáljon. ²⁾ A pápa tizenketted-szedő sokáig időztek hazánkban; mutatja ezt a pápai kamara élén áll Ágoston bíbornoknak hét évvel utóbb (1389. jan. 23.) hozzájegy dispensatio dolgában intézett rendelete. ³⁾

¹⁾ Theiner, Mon. Pol. I. 739—742. l.

²⁾ Theiner, Mon. Hung. II. 161—162. l.

³⁾ Theiner, u. o. 163. l.

A szomszédos Lengyelország, melynek adószedői legtöbbször ugyanazok voltak, a kik hazánkban, úgy látszik többet adózott a pápának még Magyarországnál is. VI. Orbán 1382-ben (tehát a tizenketted-adóval egy időben) ott ezen felül tizedeket egy éven át szedetett. ¹⁾ Négy év múlva, 1389-ben megint közös adószedője volt a két országnak: *Petrus de Radolina* kujáviai prépost, kit a pápa a VI. Incze, V. Orbán és XI. Gergely által rendelt, egy-, két- és három éves tizedek, valamint egyéb segélypénzek hátrálékainak behajtására s az ügyek rendbeszedésére küldött. ²⁾

Ez az utolsó XIV. századi pápai adószedő, kinek magyarországi küldetéséről tudomásunk van; de következtethetünk Lengyelországból. Itt IX. Bonifác pápa idejében egyik megbízott a másikat éri. 1390-ben a prágai és gneseni érsekek az egyházi jövdelmek két éven át leendő beszedésére küldetnek; 1393-ban *Jacobus de Guidonis* bolognai pap; 1395-ben *Miklós* chelmi püspök; 1398-ban *Matzeus de Lamberto*; 1399-ben a boroszlói püspök a pápai adó- és tizedsedő. ³⁾ Az eddigi esetek azt bizonyítják, hogy ez időben Magyarország sem lehetett az adózás terhétől felmentve; s ha IX. Bonifác pápának eddig ismert levelei hallgatnak is a pápai megbízottak szerepléséről hazánkban; kétségtelen, hogy e pápának eddig a Lateránban őrzött, ⁴⁾ s a Vatikáni Magyar Okirattár által legközelebb közzétéendő regesta-könyvei, melyek a Theiner által felhasznált Vatikánbelieket nemcsak számra, hanem fontosságra nézve is sokszorta felülmúlják, valamint a pápai kamarai számadásoknak eddig még kiadatlan anyaga, a XIV. század utolsó éveinek adózására fényt fognak deríteni.

DR. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.

¹⁾ Theiner, Mon. Pol. I. 754., 755. l.

²⁾ Theiner u. o. I. 760—762. l.

³⁾ Theiner, u. o. I. 764—773. l.

⁴⁾ Az úgynevezett Datariai levéltárban.

Katát, vette nőül. Biharmegyében a székelyhídi vár és birtok ura volt. Bethlen Gábor fejedelem, kinek táborában találjuk 1621-ben, nagy tisztségekkel ruházta őt fel: 1626-ban, ez év második szakában, a hadjárat alatt lón udvari főkapitány, és 1627. első negyedében egyszersmind Háromszék főkapitánya. Bethlen »az egész székelységnek főgeneralisságára promoveálta.«¹⁾ Hogy Háromszéken melyik helységben volt a birtoka, fel nem deríthetjük; a vármegyei birtokok közül ez időben Marosujvár volt kezén, a gyalai várt később kapta.²⁾

Brandenburgi Katalin 1630. ápril 24-én a viselt tisztségek mellé a kővári főkapitányságot adá neki, mely csak négy hónapig maradt birtokában.

A Bethlen István kormányzósága alatt a Medgyesen 1630. július havában tartott zajos gyűlés alatt, hová Zólyomit hadaival Bethlen, veszély esetére, berendelte, mely gyűlésben a Bethlen és Brandenburgi Kata közti ügy forgott fenn, ő nagy szerepet játszott Bethlen István érdekében; ekkor Katalinnak beadta lemondását és hajdúi kijelenték Katalinnak, hogy kilépnek szolgálatából. Zólyomira nézve ezen országgyűlés (mely a Bethlen és Katalin közti kiegyezést létre hozta) végzése: »Zólyomi Dávid uramat pedig és az vitélő rendet kapitányival és hadnagyival együtt ő felsége bizonyos úr emberek által marasztassa, az ország is nekik imponálta.« Hamar ezután a Böszörményt fenyegető kállaiak ellen, a segílyt kérő Erdélyi András felhívására sógorával ifj. Bethlen István váradi főkapitánynyal kiszállott hajdúival Debreczenbe, és a kállaiakat visszanyomta, mely ekkori kiütésökért Esterházy nádor Brandenburgi Katát s az erdélyi kormányt elégtételadásra hívta fel. Zólyomi sógorával együtt, a kállaiak megveretése után, az Esterházy által a Bornemisza János vezérlete alatt felültetett hadat a kormányzó rendeletére megtámadta és szétverte Tokajnál. A kormányzó őt és sógorát küldte ki Rákóczi Györgyhez Patakra, hogy ennek a fejedelemséget felajánlják. A Bethlen megválasztása után Zólyomi, sógorával együtt Rákóczinak ígérettel, hittel le levén kötelezve, rá bírá apósát, hogy a fejedelemséget új választás alá bocsássa, s főszköze a Rákóczi trónra emel-tetésének.

I. Rákóczi György alatt is viseli a Bethlen Gábortól nyert tisztségeket és méltóságokat. Rákóczi őt a váradi főkapitánynyal küldte Esterházy Miklós nádor ellen, ki Rákóczi megbuktatására ültetett fel sereget. Székely és mezei hadat vezetett Zólyomi, Kállót

¹⁾ Szalárdi Magy. Krónikája.

²⁾ A micskei és kereki (magyarországi) birtokok is kezén voltak Bethlen Gábor idejében.

ostrom alá vette, ezt azonban siker nélkül, de 1631. márczius 15-én nagy győzelmök volt Rakamaznál, hol az Esterházy dandárát szétverték. Prépostváry Zsigmond törekvéseibe Zólyomit is bele akarta vonni, ez indított is »szines tractát« Prépostváryval, azután a törekvéseket felfedezte, és a felfedezés után Zólyomitól Rákóczi térítvényt vett, hogy ha hűtlennek találtatnék, jóságai koboztassanak el, a térítvényt 1632. január 18-án »Paäron« (?) írta alá. ¹⁾ Ez utóbbi évben ifj. Bethlen István által segédkezésre hívatván fel a Császár Péter vezetése alatti pórhad lázadásának elnyomására, Zólyomi Csomaközi András váradi alkapitánynyal együtt verte le a Nyíren a pórlázadást. »Május végén bejött Gyulafehérvárra, és az alatt, hogy a császár követe Sennyey István püspök és kancellár az országban volt, az udvarnál tartózkodik és a követ fogadtatásánál is szerepel. Ezután nyerte Kolosmegye főispánságát; ²⁾ »1632. 10-ik november esketék Zólyomi Dávidot ő nagyságát kolozsvármegyei ispánnak a székháznál az lábosháznál, és az vármegyét Stenczel Ferencz uram házánál megvendéglé ugyan az nap nagy vígan.« ³⁾ »Mezei szolgálatra termett, serény, bátor szívű, vitéz és jó hadviselő ember volt«, írja Szalárdi, de amellett felemelkedett, hirtelen elméjü is vala, ki maga elméje, indúlatja után nagyon vonakodnék s másoktól függeni nem akarna.« A kevély főúr számos katonaságot tartott székelyhidi udvarában, a végekből és Dunántulról is gyülekezett hozzá a nyalka legéység, kiknek »böv praebendájok vala,« és mindig banderiummal járt az országban; a banderium tartása béke idején, katonáinak zsarolásai mind Erdélyben mind a magyarországi részekben, székelyhidi várának megerősítettése alkalmával rákényszerítése a szomszédbirtokoságnak, hogy az erősítés végbevitelére jobbágyokat s anyagokat szolgáltatasson, — mindazokért szomszédai, urak és nemesek, nem igen kedvelték, s mivel az elbizakodott hős »maga ország törvényei alatt való embernek agnoscálni, ismerni nem akarja vala,« panaszok emeltettek ellene mind a fejedelem előtt, mind az országgyűléseken. A fejedelem intó szavai nem sokat használtak, egyedül sógora Bethlen István baráti intései-

¹⁾ E reversalis kezdő soraiból következtethető az is, hogy az udvari főkapitányságról lemondott, és újra felvállalta, a sorok ezek: Én alb. Z. D. az én kegyelmes uramnak ő nagyságának *udvari* vitézinek és Háromszéknek *főkapitánya* vallom ez levelemben, hogy *völtem fel* szabad akaratom szerint az megírt *udvari főkapitányságot* és eszküszem stb.

²⁾ Tévesen állítja Szilágyi Sándor, hogy ekkor az udvari kapitányságról lemondott volna; mind Szilárdi, mind Kemény állítja és a notaperből is kitetszik, hogy elfogatásakor viseli a kapitányságot.

³⁾ *Segesvári B. krónika.*

vel, jó tanácsaival volt képes őt mérsékelni és fékezni. Ifj. Bethlen István, Zólyomi e Jonathánja, halála után a hiú és nyughatatlan Zólyomi Strassburg svéd követ invitálására hadat kezdett gyűjteni, hogy néhány ezer lovassal a svéd király mellé menjen. Szalárdi szerint: »miután a fejedelemnek is kedvetlenségét látná magához«, himezés nélkül hirdetgette, hogy a mely karddal fejedelemmé tette Rákóczit, azzal le is teszi őt.¹⁾ Zólyomi törekvése, hadat vinni a svédek mellé, a fejedelmi tanácsot azon elhatározásra bírta, hogy »vennék tractára Zólyomival a dolgot és hinák bé, ha pedig az nem lehetne, dissipálnák hadait.« Kirendelték ellene a biharmegyei haddal Csomaközi András váradi alkapitányt, ki mellé fejedelmi biztosokul Kékedy Zsigmond főudvarmester és Ibrányi Mihály adattak; »kicsinyben mulék, hogy meg nem kellett véle harcolni,« azonban mint Kemény János írja, ki Zólyominak atyafia és barátja vala, »a commissariusok haddal, Zólyomi is hadával közhelyre mentenek tractára, és Zólyomi végzett ugy az commisariusokkal, hogy velek bejűne a fejedelemhez.« Zólyomi elhatározására Kemény János levele volt befolyással. Kemény János szerint: »bejűvén complánálták az dolgot, az mint lehetne, egymásnak assecuratiókat adván, de az tracta alatt bucsuzik is vala ndvari és mezei tisztitől, kiből örömet ki is bocsátják vala, hogy erőtlenebb legyen.« Az egyezkedés 1633. február végső és márczius első napjaiban folyhatott; kapitányi tisztjeiről Kemény János tanácsára nem mondott le, és Kemény figyelmeztetését következtetésben tanácsosi állást sem fogadott el, mivé, állhatatlanságú lévén, azért akarták tenni, hogy hamarább megejthessék. A fejedelmi udvarból eltávozása után, Magyarországra kiindulásakor szándokával, hogy a svéd mellé menjen haddal, mint Kemény írja, vagy hogy Waldsteinhoz csatlakozzék, nem hagyott föl, azonban miután Kemény János rávette őt, hogy azt a fejedelem beleegyezés nélkül ne tegye, a fejedelmi beleegyezés kieszközlésére felkérte Keményt, és ennek Gerenden márczius 14-én írást adott arról, hogy magát a fejedelem végzéséhez fogja tartani. Ekkori benléte alatt való rendeletet is írt gyalui várában, melynél fogva nejenek és gyermeknek hagyományozza javait. A Zólyomi gerendi kérésére még nem volt végzés hozva, midőn Zólyomi Magyarországról ismét beindult.

¹⁾ Ily nyilatkozatot mondott ő egyszer boros állapotjában azelőtt, hogy Gyalut kapta, ezt pedig valószínűleg főispánná kineveztetéséig kapta 1632. november előtt, e tájban még ifj. Bethlen István is élte volt. Ekörül is működött hadfogadásban; idősb Bethlen István írja, Rákóczi ingerlette rá mind őtet mind ifj. Bethlen Istvánt, és »mikor volna Rákóczi az vitézlő rendnél nagy tekintetű Zólyomi uramnak, p. csolt osztán, hogy elbocsássa fogadott népét.«

ifj. Bethlen István temetésére, mely temetés Fejérváron márczius 24-ére vala kitűzve. Barátai inték, hogy be ne jöjjön, mivel szándoka Rákócziinak őt elfogatni. Ez intések következtében levelezés útján szerzett magának megnyugtatót, és biztosítást nyervén Rákóczi részéről, hogy nem lesz bántódása, megjelent a temetésen. Temetés után a szép özvegyet, Széchy Máriát, kivel szerelmi viszonya volt, lekísérte Dévára. Rákóczi ekkor már elhatározta magában Zólyomi elfogatását, és a temetés bevégezésekor meghagyta Zólyominak, hogy Déváról hozzá jöjjön vissza. Déváról nagy banderiummal kísértetve magát, sietett a Görgényben vadászó fejedelemhez, kit visszajövő útjában ért el. Ekkor kísérették meg elfogatását, mi azonban nem sikerült, mert »Kékedy Zsigmond (ki az dolognak tudója és Zólyominak igen nagy aemulusa is vala) studio belé garázdálkodott,« de sikerült a második kísérlet, a fejedelemnek Marosvásárhelyre bejötté után. Rákóczi az elfogatást a törvényes eljárás mellőzésével akarván végbevinni, felhasználta erre Zólyominak 1630-ki kolosvári országgyűlésben tett nyilatkozatát, hol oly szót ejtett, »hogy ha ő suspicióra való dolgot cselekednék, bátor megfogattassék,« és Zólyominak 1632-ben kiállított reversalisát. Marosvásárhelytt, ápril 4-én, Zólyomi maroszéki haditisztekből, mezei kapitányokból és hadnagyokból, és saját udvarához tartozó főemberekből álló nagy és fényes kísérettel saját szállásáról felkísértetvén magát az udvari palotába, itten egy szigorú feltételeket tartalmazó reversalist terjesztettek elébe, melyet aláírni vonakodott, mire kardját leoldatván vele, rabbá tették. A fejedelem lakása előtt felállítva volt katonaság vezette vissza szállására, hol az éjet őrizet alatt töltve, másnap Fogarasba szállították; egy krónika szerint Tholdalagi Mihály maroszéki főkirálybíró vitte oda, Kemény szerint Ibrányi Mihály. A Zólyomiról Kemény János által irtakból az tűnik ki, hogy Zólyomi ipjának, idős Bethlen Istvánnak, Rákóczi az elfogatás előtt megjelentette Zólyomi felől való szándékát, de Bethlen egy levele e soraiból: »mikor ő kegyelme engemet Ujvárbán (Szamos-Ujvár) hívatott consultatióra, immár Zólyomi Dávidot vasban jártatta s elküldötte volt még Maros-Vásárhelyről« az látszik, hogy azután tudatta, hogy mit fog tenni Zólyomival. Ipja nem kedvelte őt, a többek közt azért is, mivel Zólyomi nejével Bethlen leányával roszul bánt, és Kemény János néhány sorából következtetik, hogy Bethlen közönyösen vette a dolgot, azonban, hogy őt Rákóczi eljárása megbotránkozattá, kitetszik Bethlen későbbi körleveléből.

A notaper Gyulafejérvárt az 1633. augusztusi országgyűlésen tárgyalatott, hová Fogarasból Zólyomit behozatták. Iklódi Tholdalagi János fiscusi directort Sárosy János képviselte, a Zólyomi ügyvéde Kénosi Ferencz volt. A gyűlésből a fejedelem

előre eltávolíttatta különböző szín alatt a Zólyomi barátait, rokonait és jóakaróit. Augusztus 29-én hoztak rá ítéletet; mint a közbéke háborítója, ki idegen hadakat gyűjtött, a fejedelem katonáit átállásra csábította, s mint ki már egyszer (1630-ban) nyert amnestiát, fő- és jószágvesztésre ítéltetett. Zólyomira nem lehetett bebizonyítani, hogy a fejedelemségre tört volna; Kemény János szerint, ki az ítéletet kárhoztatta, derekasb vétke az, hogy a Maros-Vásárhelytt állomásozott mezei lovasságból egy századot elszöktetett s azt a fejedelem felszólítására sem adta vissza. Rákóczi kegyelemből fogságra változtatta büntetését. Jószágait Rákóczi lefoglalta, csak kisebb részét hagyva nejének és gyermekeinek. Őt a kővári várba tették fogságba. Kezességet a nyughatatlan eszű és erőszakos emberért senki sem mert vállalni, ipja sem, ki kiszabadításában működött; Szalárdi szerint Bethlen és az ország is törekedének mellette, Kemény János szerint pedig: szabadulásában mind török, német, magyar urak eleget törekedének, de haszontalanul, emberi nyavalyást ördögi mesterséggel is igyekeztek szabadítani. II. Rákóczi György sem bocsátotta ki fogságából, mert I. Rákóczi György halála után Zólyomi követelőleg lépett fel, állítván, hogy »a ki ellen a vétek volt, az immár meghalván, az ő sententiája is megholt volna,« és e fellépése sértette a fejedelmet. 16 évig raboskodott Kővártt, itt halt meg 1649-ben augusztus 1-ső napján. Testét neje és fia Miklós a micskei egyházban temették el, a micskei birtok Biharmegyében az övé volt, notáztatásakor azt Rákóczi a Zólyomi nejének és gyermekeinek adta volt. Székelyhidat előbb, a Zólyomi elfogatása után, foglaltatta el a fiscus számára Rákóczi.

Szilágyi Sándor, Zólyomiról írt rajzában, melyből egy-egy adatot és megjegyzést a föntebbiekben felhasználtam, érinti a Zólyomi árulásáról 1633-ban Rákóczi kezére került adatokat és következőt ír: »Abdi által a budai basa csakugyan lépéseket tett a portán, hogy Rákóczyt mozdítsák el s helyébe Zólyomit tegyék. De még terhelőbb volt rá nézve, hogy nemcsak Sennyeyvel, hanem Haller György szathmári kapitánnyal is alkudozni kezdett a Waldsteinnal leendő csatlakozás ügyében. Azt pedig, hogy Rákóczyra neheztel, azért mert Ecsed várát, az elhunyt (ifj.) Bethlen István örökségét nem bocsátotta az ő kezére, épen nem is titkolta.« Továbbá egy jegyzetben felemlítvén Szilágyi, hogy Kemény János nem hiszi, hogy Zólyomi a haza vagy fejedelem ellen való dolgokra elegyítette volna magát, e sorokat írja: »a magyarországiakkal való alkudozásairól egyik emlékiró sem tud; de hogy ez létezett, mutatja Sennyey levele, s hogy bukásának ez volt főoka, kitér szik Rákóczy leveleiből s a nótaperből.« Végre ugyan egy jegyzetben, melyben felhozta, hogy Kemény Szalánczyt tartja a Zólyom

elárulójának, azt írja, hogy Szalánczy levelei megvannak: »ő inkább mentette Zólyomit;« mire nézve nem hagyhatom érintetlenül, hogy nemcsak Kemény hanem Bethlen István is Szalánczyt mondja; Bethlen 1636. márczius 17-kén Budán kelt körlevelében ily sorok állanak: »Én előttem pedig ő kglme (Rákóczi) Szalánczi Istvánnak portárul való írását mutatván, *azzal vádolja vala*, hogy az botot, zászlót szorgalmaztatná az portán. De immár eléggé megtudhatja ő kegyelme s meg is bizonyosodott, hogy semmi nem volt benne. Azért legyen akárki itéleti rajta, re incognita *csak egy Szalánczi István írására* olyan urembert, ki Kolosvármegyének főispánja, Háromszéknek főkapitánya volt, kiváltképpen, hogy assecuratoriájára hitta volt be, kellett volna-e megfogni? és ez cselekedet nincsen-e contra privilegia nobilitatis?«

Losonczy Bánffy Mihály.

Bánffy Mihály, Farkas és Bethlen Klára fia.

Zentelkén lakott. 1610. szeptemberben a kolozsvári országgyűlésen, 1624-ben a gyulafehérvári, és 1633-ban augusztus hóban azon az országgyűlésen, melyből Székely Mózes Törökországba beszökése miatt felirat küldetett a szultánhoz, és melyben Zólyomi Dávid ügye is tárgyalatott, mint regalista volt jelen. Mint Kolosmegye főispánját, csak egy adat mutatja: Kolosvármegye 1634-ki lustrája,¹⁾ mely a szászsebesi táborban augusztus 18-kán vitetett végbe, azon időben, mikor a szultán Lengyelország ellen hadra készült, és Rákóczinak is megrendelte volt a melléje való felülést. Mint főispán két vagy három évnél tovább nem szerepelt. Első felesége Károlyi Fruzsina, második Kapy Judit.

Novaji Szentpáli János.

(Lásd Marosszék.)

Szentpáli János, János és Bánffy Anna fia.

Bethlen Gábor fejedelem alatt a mezei lovasok kapitánya, a fejedelem 1624. június 27-kén kelt oklevelében: »certorum militum nostrorum campestrium equitum capitaneus.« Ekkor ő mátkás volt Petki Erzsébettel, szent-annai Tóth Mihály özvegyével, kivel együtt kapta a fejedelemtől a maros-szentgyörgyi birtokot. Később az udvari seregben szolgál mint főhadnagy; egy 1628-beli oklevél szerint: »certorum militum nostrorum praetorianorum primarii ordinis ductor.« Bethlen István alatt is viselhette e tisztségét, kihez azután is szított, hogy Bethlen lemondott a fejedelemségről. I. Rákóczi György uralkodása kezdetén nem látjuk szolgálatban.

¹⁾ *Tört. Társ.* 1878. évf. 199. l.

Tisztséget nevéhez nem kapcsolva említi őt Kemény János mint azok egyikét, kik 1632-ben Halmiban a Kemény János lakadalmán jelen voltak. 1633. auguszt. 21-én Gyulafejérvártt az országgyűlésen mint regalista vesz részt; a rendek e napon kelt felterjesztése a szultánhoz alá van írva általa, a felterjesztés latin nyelven közöltetvén Katona által,¹⁾ abbá nevéhez »*possessionatus*« szót látunk iktatva. Tőle és András nevű testvéreitől vette el Rákóczi György Csanád és Alamor falukat, Kemény János feljajdulásából következtetve, igazságtalanul.²⁾ Zólyomi Dávid elítéltetése után nyer főispánságot Kolosmegyében Rákóczitól. A Kolos vármegyei hadnak a szászsebesi táborban 1634 aug. 18-án végbe vitt lustrájában³⁾ áll e címmel ily sorokban: »Fő Ispán Szentpáli János uram . . . . . nem mustrált.« A szultán parancsára Murteza pasa mellé a lengyelek ellen felültetett tábor élére, a táborban jelen volt fejedelem Szentpáli vagy Kemény Jánost akarta állítani: »végezés ez vala: hogy ha ugyan egyéb az dolgban nem lehetne, az fejedelem személye szerént nem menne, hanem valamely részhaddal engemet, avagy Szentpáli Jánost bocsássanak; de ezalatt meglőn a békesség.«⁴⁾ Mint Marosszék főkirálybíróját is felhossa őt Benkő Károly⁵⁾, azonban ez kétséges; ha csakugyan az volt, 1635-ben szerepelhetett rövid ideig. Főispánsága halálával szűnt meg; a marosszéki lustrában, mely e székben 1635. november 24-kén kezdetett meg, neje, Petki Erzsébet mint özvegy áll. Maradék nélkül halt el.

Kolosmegyében Novaj volt lakfészke, rendesebb lakhelye Maros-Szentgyörgy.

Gönczruszkai Kornis Ferencz.

Kornis Ferencz, Boldizsár és Keresztury Kata fia.

A gróf Kornis család levéltárából kerültek ki levelek, részint Kornis Ferencz által feleségéhez gyekei Wesselényi Katához írtak, részint mások, úgy nagybátyja Kornis Zsigmond váradi főkapitány, bihari és zarándi főispán által hozzá írtak melyek vallásában buzgóságáról, boldog családi életéről, vidám kedélyéről és gyakori vadászatairól tesznek tanúságot, és a közt és nagybátyja közti őszinte szeretetet tárják előnkbe; a levelekbe lelünk adatot arról, hogy ő 1634-ben, a szultán rendelete követ

¹⁾ *Hist. Critica Regum Hung. XXXI. k. 574. l.*

²⁾ *Kemény János Önéletírása. 22. l.*

³⁾ *Tört. Tár 1878. évf. 199. l.*

⁴⁾ *Kemény János Önéletírása.*

⁵⁾ *Marosszék Ismertetése 72. l.*

keztében egybehívott, és rövid ideig tartó szászsebesi táborozásban tartózkodott, és hogy 1635-ben a májusi és júniusi országgyűlésben részt vett, azonban hogy ebben csak mint regalista-e, vagy már mint Kolosmegye főispánja-e vett részt, biztosan nem állíthatjuk. 1636-béli, s ezutáni évekbeli oklevelekben áll e minőségben. 1643-ban ő kísérte be Fejérvárra I. Rákóczi Györgyhöz a császár követét Jakusith György egri püspököt és magyarországi kancellárt¹⁾ és az ugyanez évi áprilisi országgyűlésen az ország nevében ő üdvözlé a fejedelmet. Kün volt Magyarországon a hadjáratban 1644-ben, honnan hazabocsátása után Rákóczi György őt gyanúba vevén, tán annak következtében, hogy jezsuitával levelezett, megrendelte ifjabb Rákóczi Györgynek, hogy Kornist felügyeltesse; az ifjú Rákóczi aug. 1-jén Fejérvárról írt levele szerint: »Kornis Ferenczre vigyáztatnék, de mi formán, utját fel nem találhatom, mivel nincs oly ember most ittben körülötte, kinek hihetnék és subordinálhatnám.« Ő ugyanez évben a táborba visszament, hol hagymázba esvén, egyideig Rima-Szécsen feküdt beteg. Kővári írja²⁾, hogy szent ember lévén, I. Rákóczi György azon gyanúra jött, hogy jezsuita, és Bécsbe mindent megirna; ez okból Rákóczi mindent elkövetett megbuktatására, és majd ezer jobbágycsapatból forgattatá ki. Továbbá írja Kővári, hogy így forgatá ki Radnóthból is. Itt azonban meg kell jegyeznem, hogy Radnóth még a Kornis Zsigmond birtokában volt I. Rákóczinak 1648. októb. 11-kén bekövetkezett halálakor, és birtokában halt meg Kornis Zsigmond a fejedelem halála után 25 nappal később, kit Kornis Ferencz csak egy év múlva temettetett el nagy solennitással Papmezőn. És megjegyzendő, hogy I. Rákóczi György volt, ki Kornis Ferencz apósának, gyekéi Wesselényi Boldizsárnak, 1646-ban fiu maradék nélkül elhalása után publicáltatta, és a fiscus által perelte a gyekéi birtokot tartozékaival együtt, és Kornis hogy e birtokokat neje számára megmenthesse, átengedte 1649-ben Radnóthot II. Rákóczi Györgynek. Kolosmegye másik főispánjának egy leveléből következtethető, hogy Kornis Ferencz az 1655-ki oláhországi harczban részt vett. Szomorú részt vett a lengyelországi hadjáratban 1657-ben, itt tatár rabságra jutott, ebből 50.000 talléron válták ki, mi által a jószágok egy része zálogba kerül, pedig a váltságösszegnek csak felét fizették ki, az ország is igére negyedét fizetni.³⁾ 1659. oct. 1-jén még nem bírta szabadságát, ekkor úgylátszik, az érette tán kezességet vállalt Mihnye vajda mellett van; Rákóczinak az említett napon Vásár-

¹⁾ *Haller Gábor naplója.*

²⁾ *Kővári, Erdély nevezetesebb családai.*

³⁾ *Kővári, Erdély nevezetesebb családai.*

helyről Kornishoz írt levelében ily sorok állanak: »Kegy szabadulására is gondunk van, tudja bizonynyal; ne nehegyelmed ottmulatását, nekünk, hazájának, az vajdának ő k mének szolgál. Az vajdával szembe lévén, nyuljunk az dol mentest; az vajda is disponálja úgy dolgait, lehessünk kés közönséges ellenség ellen való cselekedetre.«¹⁾ Kiszabai után szent fogadásból Olaszországba utazott, honnan haz való utjában, Bécsben 1661-ben meghalt szélütés következt Bécsben a ferencziek templomában van eltemetve.

Rendes lakhelye Szent-Benedek B.-Szolnokmegyében. A megyében talán Györgyfalván volt birtoka, az ezen kívül is ismeretesek előttem. Biharmegyében két, egykor Kornis Zsigmond által bírt, oly birtoka is volt, melyeket II. Rákóczi Györgynek azért adományozott neki, mivel a radnóthi várért a fejedelem által leteendő összegből 3600 forintot elengedett.

Szopori Sulyok István.

(L. Küküllőmegye.)

Sulyok István, Sulyok János és Almádi Anna fia.

Előbb a fejedelmi tábla assesora. Assessor és Kolos megye főispánja 1638. és 1649-ki adatok szerint;²⁾ utóbbi évben, július havában, e megyében székgyűlést tartani látjuk,³⁾ de néhány mulva megszűnik itteni főispánsága, s ugyanezen évben Küküllő megyének lesz főispánja. Mint consiliarius 1649. szeptember 10-én kelt oklevélben áll. II. Rákóczi Györgynek kincstárnok. Tisztségei halálával szűnnek meg, mely 1656. január 10-én következett be.

Része volt az 1644-ki harcokban. Midőn I. Rákóczi György Kornis Zsigmondot és Rákóczi Zsigmondot haddal Kaszabai indította, őtet tette főstrázsamesterré.

Kemény János 1656. január 22-ki leveléből tetszik ki, hogy nyire káros volt halála mind a fejedelemre, mind a hazára. »Nagyságodnak és szegény hazánknek Sulyok uram halálában káros és szomorúságos.« Maga Rákóczi György is így írt anyjához febr. 2-kán: »mi is az szegény Sulyok uram halálának nagy kárt vallunk, noha pápista volt kegyelmes asszony, bár adná isten, vallásunkon levők volnának oly igazok hogy ki helyében is nehéz mást találnunk.«

¹⁾ *Tört. Tár.* 1885. évf. 330. l. A levél hátczime: Spectabilis et magnifico Francisco Kornis de Ruszka, supremo comiti comitatus Küküllőensis, fideli nobis sincere dilecto.

²⁾ *Erd. orsz. gy. Eml. X. k.*

³⁾ Kolosmegye jegyzőkönyve.

Neje Bárczi Borbála, ki mint özvegy azután Petki Istvánhoz ment nőül. E nőre hagyta Sulyok küküllőmegyei és kolosmegyei birtokait.

Küküllőmegyében Ádámos, Kolosmegyében Szoporban és Tótházán volt főbirtoka. ¹⁾

Gyerőmonostori Kemény Boldizsár.

(Lásd Udvarhelyszék.)

Kemény Boldizsár, Boldizsár és Tornyi Zsófia fia.

Az 1642-ik év második negyedében nyerhette Dobokamegye főispánságát, és 1649-ben cseréli fel más főispánsággal; valószínűleg Omboz volt Dobokamegyében lakhelye. 1649-ben kapja Kolosmegye főispánságát, mely megyében Puszta-Kamarás rendes lakhelye; két év eltelté után II. Rákóczi György őt főlovászmesterré is tette. Az udvarhelyszéki főkapitánysággal is felruházta Rákóczi; 1652. nyarán folytak a levelezések ²⁾ ez iránt a fejedelem és Kemény János közt; Kemény Boldizsár és Bánffy György voltak a tisztségre kinézve, és Rákóczi a Kemény János óhajta szerint akart eljárni a kinevezésben. Levele szerint: »Kemény Boldizsár uram elhisszük a nyugalmat választaná, nem az udvarhelyszéki kapitányságot,« és »az udvarhelyszéki kapitányságra a végre volna jobb Kemény Boldizsár uram, mind Isten dicsőségére nézendő dologban s mind egyéb állapotokban inkább igazgathatna, ámbár kemény Boldizsár urnál Bánfi uram jelesebb elmével bír.« A kinevezés hogy mikor történt, nem tudjuk, ugylátszik későbbre halasztatott; a beiktatás, Kemény János 1654. aug. 23-ki leveléből kitetszőleg, 1654-ben történt. ³⁾ Rákóczy az udvarhelyi várat, részjóságaival, adományozta neki és neje-nek. ⁴⁾ Egy levelét, melyet 1655. máj. 29-én Puszta-Kamarásról Kornis Ferenczhez, Kolosmegye másik főispánjához intézett, mely e megyében való intézkedéséről szól, ide iktatni jónak láttam: »Az mi kegyelmes urunk ő Nga parancsolatját hozák hozzám, az melyet in specie Kgdhez kültem, páriáltatván, az párt tiszt uraim kezéhez kültem, azt parancsolván meg, hogy úgy hirdessék az indulást, hogy ad 17. Junii kiki az Barczán Földvárnál legyen,

¹⁾ II. Rákóczi György csetelki és bálfi birtokrészeket, melyek Kolos mezővároshoz tartoztak, adományozott neki és feleségének 1654-ben. Ekkor a hunyadmegyei batizfalvai birtokra is kapott fejedelmi levelet, mely birtok 1645-ben adatott neki zálogba.

²⁾ *Magy. Tört. Tár. XVIII. k. 60 l.*

³⁾ *Thaly, Tört. Kalászkok* 105. Kérdés, vajjon az évszám nem áll-e itt sajtóhibából tévesen?

⁴⁾ Orbán Balázs, *A székelgyföld. I. k. 58. l.*

és ott megmustrálván ő kegyelmeket ad 18. Junii seregestül mehecsünk Prásmárhoz, az hová ő Nga parancsolta. Ezt pedig azért cselekedtem, talám eloszolva kevesebb kárral mehetünk; azonban az még az több hadak általtakaroznak az vármegyénken, vigyázhatnak is nemes atyánkfiai. Kgdet azért akarom tudósítani: alkalmaztassa magát ehhezképest az bemenetelben és ne késsék, énnekem is urunk ő nga ad 8. Junii Radnótra való meneteletem parancsolja, noha csak mostan jöttem volt meg. Akarnám Kdtől érteni azt is, léssen-é dobunk (?). Udvarnál csak az elébbeni hírek és állapotak voltak. Hozza Isten kldet jó egészségben. E levélből is következtetve, jelen volt a plojesti útközetben Havasalföldön. Az 1657-ki lengyel hadjáratban esett el. Kemény János róla következőleg ír: »Az szegény öcsém Boldisár. Kolos vármegyének főispánja, udvarhelyszéki főkapitány, ifjabb Rákóczi György fejedelemnek főlovászmestere vala, tökéletes erkölcsű, egyébiránt jeles, nyájas, bátor ember, hatalmas vadász ember vala, kit in anno 1657. 16. Febr. délyest három óra tájban homlokban lövének, csak nem messze tőlem, zabori hostátban, az akkori boldogtalan lengyelországi hadakozáskor, elfelejthetetlen szomorúságomra, mint ki igen gyermeki állapotjában maradván árvául gondviselésem alá, nem különben mint gyermekemet tartottam, neveltem, s volt ő is hasonló engedelmességgel; kinék az Uristen adjon boldog feltámadást. Fia szegénnek nem marada, hanem egy leánkája Bornemisza Zsuzsánnától (borosjenői) Bornemisza Pál leányától, ki velem együtt nevedett, igen kedves barátom, jenei és udvari kapitán is, mezei generalis vala öregb Rákóczi György fejedelem idejében. Az megnevezett szegény öcsémnek testét kisírtetém vissza Lengyelországból öregjebb fiammal, Kemény Simonnal Erdélyben.« A fejedelem is Zabor melletti helységből febr. 18-án írja: »Van búsulásunk Kemény Boldisár uram véletlen gazúl elveszésén, ki tegnapelőtt az zabori hostátban löteték meg; ha tisztéséges helyen lett volna, nem búsulnánk.«

Özvegye aztán novaji Szentpáli Jánosné lett, így látjuk 1663-ban.

Gyerőmonostori Ebeni István.

Ebeni István, valószínűleg Ebeni István és Thoroczka Zsuzsa fia.

I. Rákóczi György idejében került az udvarhoz szolgálatt 1644-ben. II. Rákóczi György alatt 1648. őszén galgói Rác Ádám követtel a temesvári pasánál¹⁾ találjuk, ez időben valószínűleg allovászmester, noha nem így, hanem mint elsőrendű aulae fan

¹⁾ *Tört. Tár.* 1885. évf. 328. l.

liaris áll a fejedelem leveleiben. Gyakorta bizta őt meg a fejedelem lovak vásárlásával. 1649-ben a török portára küldött követség tagja, mely alkalommal hogy lovak vételében is eljár, mutatja Konstantinápolyból június 6-án a fejedelemhez irt levele.¹⁾ Rákóczi 1651. május 29-én felküldé Budára; « Ebeni uramat az vezér nagy böcsülettel látta, « írja a fejedelem június 14-ki levelében. 1652. elején még csak mint allovászmester jó elő, de ez év október 11-ik napján már »stabuli principalis magister, « és egyszersmind Tordamegye főispánja; ²⁾ mint második főlovászmestert mutatja egy ezutáni oklevél is. Csáktornyan találjuk őt 1656. január hóban Zrinyi Miklósnál; Zrinyi maga írja a fejedelemnek: »Ebeni István és Nagy Tamás uraimékat az Nagyságod becsületes főember szolgálait oly kedvesen láttam, mintha atyámfiai voltak volna. « Az 1657-ki lengyel hadjáratban, főlovászmesterei minőségénél fogva is, a fejedelem személye mellett volt, e harczból a fejedelemmel együtt jött ki Ecsedre; Kemény Boldizsárnak e harczban történt eleste után, a tordamegyei főispánság helyébe Kolosmegye főispánságát kapja; 1657. szeptember 26-án iktatják be Kolozsvárrt nagyfalui Bánffy Zsigmond és Bánffy György szamosujvári kapitány mint fejedelmi biztosok. ³⁾ Így s mint főlovászmester áll ezutáni oklevelekben. Hogy ő egy örökös had élére volt állítva s ekként működő, mutatja 1658. május 28-kán Karánsebesből Rákóczihoz irt levele. E levelében a többek közt azt írja: »hogy én is kegyelmes uram ne kívánkoznám, ha csak közel is, hitván házambhoz, azt nem irhatom, mert karácson túl fogva, elé veszem az kalendariumot, kiben felirtam hol jártam s mit cselekedtem, de tizenhat napoknál többet hitván házamnál nem voltam. « ⁴⁾ Kőrössy feljegyzése szerint: »1659. első Aprilis Gyulai Ferencz helyett Ebeni István tétetik kapitányává Váradnak, de die 16. Junii onnét szamosujvári kapitánnyá lett. « ⁵⁾ Várad főkapitányságát felhozván Szalárdi, írja róla, hogy »megállapodott elméjü, modestus, közönséges jóra igyekező hazafia. « Szamosujvár kapitányjává a Barcsay által tett Bánffy Zsigmond helyébe jött, és ekkor vétetett be a tanácsurak közé. ⁶⁾ Barcsay Ákos fejedelem, kinek a hűségesküt letette, hogy erősebben lekösse magának Ebenit, ennek a szamosujvári uradalomból birtokot is vetett zálogba. Ebenit Petkivel,

¹⁾ Szilágyi, *II. Rákóczy Gy. és az európai dipl.* E levélből kitetszik az is, hogy 1649. előtt gyakran volt Konstantinápolyban.

²⁾ *Jos. Com. Kemény, Appar. Epist. IX. k.*

³⁾ Kolosmegye Jegyzőkönyve.

⁴⁾ *II. Rákóczy Gy. és az európai dipl.*

⁵⁾ *Századok 1875-ik évf.*

⁶⁾ *Szalárdi krónikája.*

Rákóczi e két kedves emberét, küldte Barcsay azután hogy a keresztmeszei táborból Fejérvárra huzódott. Gerendre Kemény Jánoshoz, hogy a Rákóczival való egyezkedés eredményét megtudja, hol Ebenit Rákóczi »megszorítván maga mellé vette vala«, és többé nem került vissza Barcsayhoz. Ő, hogy a Vaskapun át berontott török had ellen és Barcsay ellen vívott harcban 1659. november 22-én magát kitüntette, kitetszik Rákóczinak, november 23-án, Szászvároson, kelt levele ezen soraiból: »az ő lövészszámát is Ebeni uramék elnyerték volt.« A gyalui ütközet és Rákóczi megsebesülése után, kimenekült Magyarországra, honnan Kemény Jánossal jött be Erdélybe, kíséretében volt Görgényben 1660. december havában. E fejedelem alatt is consiliarius, szamosujvári főkapitány, Kolosmegye főispánja, kolozsvári kapitány is, és egyik hadvezér. A török bejövetelekor, Kemény visszahuzódása után Kolozsvártt tartózkodott. Kemény benyomulása után a had egy részét ő vezérelte Medgyes alá. A nagyszöllősi ütközet után Kemény Simonnal és a sereg egy részével Magyarország felé futott, azután beszökött a szamosujvári várba. Egy darab ideig a Kemény Simon pártján állott, mi miatt 1662. márczius 10-kén nótáztatott, később feloldoztatott. Apaffi alatt is viselte tisztségeit és jeles tanácsosa volt. 1666-ban halt meg Szamosujvártt,¹⁾ a mely időben Apaffi is e várban tartózkodott. Halála lesújtó volt Apaffira nézve, előtte a hadi ügyekben Ebeni véleménye legtöbb sullyal bírt; Bethlen János szerint: »dolet tanto viro se, regnumque orbari, dictus princeps, qui proceribus cunctis in re militari omnium opinione praeferebatur, Claudiopolisque in faucibus ferme Turcarum sita tali indigebat curatore.« Gyerőmonostori curiája, a deretei, bedecsi, bikali részekkel Béli Pálnak adományoztatván, 1666. feria 3-a pr. p. 18. dominicam Trinitatis tiltakoztak Kabos Gáspár fiai. Felesége Kun Ilona. Fiumaradékot, úgy látszik, nem hagyott hátra, pedig hogy voltak gyermekei, következtethető egy leveléből.

Kis-rhédei Rhédey Ferencz.

(Lásd Udvarhelyszék.)

Rhédey Ferencz, János és homórod-szentpáli Kornis Margit fia.

Résztvett az 1657-ki lengyel hadjáratban, Rákóczi fejedelem kíséretében jött el onnan. Barcsay alatt, Rákóczi halála után, a Barcsay Gáspár fővezérsége alatt a csikiak ellen felültetett táborban leljük 1660. őszén. Kemény János fejedelem híve, ki őt

¹⁾ Szept. 1. halt meg. Eltemettetett nagy ünnepélylyel okt. 12-kén. (*Keresztény Magvető XXI-ik évf. 224. l.*)

küldte követül a Rákóczi György temetésére 1661. április 24-re Patakra. ¹⁾ A nagyszöllősi ütközetben azon főurak közt találjuk, kiket Kemény a német lovasság közé rendelt; ²⁾ ekkor ő alkalmasint már főispánja Kolosmegyének, azzá valószínűleg 1661-ben lett. A Kemény eleste után Görgénybe menekült, honnan hódolati nyilatkozatot küldvén, amnestiát nyert Apaffitól. A főispáni címmel felruházva, mint fejedelmi biztos iktatja be 1663-ban ruszkaí Kornis Gáspárt a maroszekei főkapitányságba. 1664-ben tavasz előtt megválasztott Udvarhelyszék főkirálybírájává is. A portán járó követ 1670. végén, Drinápolyban kelt egy levele dec. 20-kán. Apaffinak tanácsosa is, így említi őt Bethlen Miklós (Önéletírásában) 1674-ben, ki Rhédeyt jámbor főurnak írja. Kétszer nősült; első neje: Thoroczkai Erzsébet, ki 1677-ben gyéresi jószágán halt meg és temettetett el; második: Serédi Zsófia, kit 1679-ben vett nőül. A gyéresi templom alapját ő tette le az itt említett évben és bevégezte 1680. szept. 21-kén; az emléktábla feliratán, Orbán Balázs szerint, Rhédey címe: fejedelmi tanácsos, kolosmegyei főispán, udvarhelyszéki főkirálybíró és kolozsvári kapitány. Az 1681-ik évben ő is kiment a táborral, és Somlyónál általa tette a fejedelem Teleki Mihályt főgenerálisnak. Meghalt 1684. márcz. 24-én Kolozsvártt, 48 éves korában.

Lakhelye hol a Tordamegyében fekvő Gyéresen, hol Homoród-Szent-Pálon, és néha Kolozsvártt volt.

E Rhédey Ferencz volt fejedelemségre kinézve, midőn Apaffinak »a Báthory Zsófia szépségét fejébe ütötte az ördög.« Az 1672. szeptemberében Radnóthon tartott tanácskozások egy-kettejében ő volt a fejedelem képviselője. Az 1673. novemberben Gyulaféjérvártt tartott országgyűlés által azon bizottság tagjává választott, mely Kolozsvár, és a somlyai és sebesi végvárak megvizsgálására volt kirendelve.

GRÓF LÁZÁR MIKLÓS.

¹⁾ Szalárdi krónikája.

²⁾ Joan. Bethlen, *Recum Trans. etc.* 286. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

SZEKÉR JOAKHIM ÉS A MAGYAR ROBINZON.

A hősködő, finnyás és okoskodó regények közt az elbeszélő irodalomba, mint a friss, éltető és erősítő tengeri szellő hatott be Angliából 1719-ben egy könyv, mely egy sokat és szokatlanokat szenvedett embernek sorsával megbiztatta és fölbátorította, úgy szólván, az egész művelt emberiséget. Magának írójának élete is csupa hányatás és küzdelem, valóságos regény volt. Defoe Dánielnek (1661—1731) is nem egyszer kellett újra kezdenie pályáját s még gonoszabb magányban, a börtön magányában küzködni, mint hősenek. Volt kereskedő, tisztviselő, katona, szerkesztő; politikai szerepléseért, irataiért, kegyetlenül üldözték az államegyház és tory-párt hatalmasai, pellengérré állították, fülét is levágták s pamfletjeiért ismételve bezáratták. Mint író, a Stuartok s az uralkodó egyház ellen rettenthetetlen bátorsággal, elmésséggel és hatással küzdött. Életének regényét legérdekesebben Lee írta meg 1869-ben, három kötetben; rövid vázlatát Malmosi Károlynak magyar Robinzon-fordítása (1874) előtt is megtaláljuk. Sanyarú sorsában mintegy utolsó menedékül fordult a költészethez s ötvenöt éves korában megírta, Selkirk Sándor matróz naplója és elbeszélése alapján, azt a könyvet, mely nevét halhatatlanná tette: a yorki *Robinson-Crusó* életét s csodálatos és meglepő kalandjait, két kötetben.

Ki ne ismerné e munka tartalmát, mely Rousseau ajánlása óta az ifjúságnak legkedvesebb olvasmánya, s annyi fölemelő és bölcs tanulság tárháza minden kor számára? Nemcsak meséje szokatlanságával kötötte le olvasóit s köti le mind maig, hanem problémájának lélektani és erkölcsi érdekességével is. A képzelet élénken foglalkoztatja, midőn a nyugoti óceánnak ama távoli szigetén oly jeleneteket festhet, melyek a valóság érdeme mellett a fantasztikus feltalálás egész izgató erejével hatnak. Hány millió arcz pirúlt ki másfél század óta a lapoknál, mikor Robinzon emberi lábnyomokat talál a homokban, mikor az emberevő vadak kikötnek szigetén, vagy mikor éhhalál fenyegeti! De szívünket és

értelmünket is mélyen megilletők tanulságai. A mindentől elhagyott ember is, természeti adományainál és kitartásánál fogva, biztosíthatja létét, megalapíthatja hatalmát s a legkétségbeejtőbb helyzetben is diadalt arathat: — ezt tanítja Robinzon sorsa. Mily vigasztaló tanítás volt ez a kontinens lenyűgözött népeinek; mennyire serkentő az egyéni erőbe vetett önbizalmat! A könyvnek egyénítő, jellemzőbb vonásai nem igen vannak; előadása épen nem választékos, majdnem a közönségességig egyszerű. De realiztikus hűségében, részletező pontosságában az elbeszélés hitető erejének valószínű mintája. A hajótörés rajza, a magányos sziget leírása, a természetes, egyszerű reflexiók az egyedülvalóság fenségéről és borzalmáról jobban hatnak, mint a legmesterségesebb ékesszólás. Érdeklődéssel és részvétellel kísérjük Robinzont nyomról-nyomra az eszközök megszerzésében, melyek létét elviselhetőbbé teszik, — s az egynemű küzdelemben a helyzeteknek mennyi változatossága, a leleménynek mily gazdagsága nyilatkozik! Dunlop írja, hogy emberi teremtés sorsa még több szánakozást nem keltett, mint a hajótörött matrözé. Ezen kívül a feltárt képben mindenki érzett valami nagyobbat a tulajdonképeni mesénél. Hettner, ki egy érdekes és tanulságos értekezést adott ki *Robinzonról s a Robinzoná-dokról* (1854) írja: »Egy kép tárul itt föl előttünk, oly nagy és hatalmas, hogy benne az emberi nemnek folytonos és természetes fejlődését tisztán áttekinthetjük. A *Robinzon* egy neme a történet bölcselétének.«

A tárgyának új volta, a mese érdekessége, az alap gondolatban rejlő mély tanulság s a korviszonyok gyorsan népszerűvé tették Defoe könyvét nemcsak Angliában, hanem egész Európában. Saint-Hyacinthe és Esseng francia fordítása már 1720-ban megjelent s ennek alapján készült 1721-ben az első német lipcsei kiadás. Majd a többi európai nyelvekbe is átment, részint fordításokban, részint kivonatokban. Az eredeti angol munkán csak két magyar átdolgozás alapszik s ezek sem közvetlenül: a Vasárnapi Könyvtárban Pákh Albert kivonata (1858) s még újabban Malmosi Károlyé, mely 1874-ben jelent meg. Korán felismerték a *Robinzon*nak nevelő, értelem- és szívképző hatását. Rousseau írja felőle: »Mínthogy már egyszer könyv nélkül nem lehetünk, tehát van egy, mely az én ítéletem szerint legszerencsésebb a természeti nevelés leírásában. Ezt a könyvet fogja legalább olvasni az én Emilem, és sok ideig mind csak ebből fog egész könyvtárja állani, sőt mindenkor is ez fog annak legfőbb polczán ülni. Az olyan textus lészen, mellynek a természeti tudományokról való minden mi okoskodásunk csak magyarázatja és megvilágosítása. Az mindenkor támogató igazság gyanánt fog nekünk szolgálni, valamíg megért tételre jutni előmenetelenen törekedünk; valamíg olvasásbéli jó

izlésünk meg nem romlik, azt mindenkor gyönyörködve olvasandjuk. De hát ugyan melyik az a csudálatos könyv? Nem Arisztoteles-é? vagy Plinius? vagy Buffon? Nem, hanem *Robinson Crusó*.¹⁾ Egyenesen ilyen, nevelési czélból dolgozta át és adta ki 1779-ben Defoe regényét a német Campe. Az eredeti történetnek elejét és végét megváltoztatta, hősenek (vagy a mint ő mondja: *vitézének*) otthonát Hamburgba tette át, részleteiben sokkép módosította (így nála a puszta szigetre vetett hajósnak minden európai eszköze teljesen hiányzik) s az egészet egy családi beszélgetés formájába, illetőleg keretébe öntötte. E könyv németül száz év alatt hetvenhétszer adatott ki.

Néhány év múlva ez az *ifjabbik* Robinson két kiadásban is megjelent magyarul. Az egyik Gelei József, akkor jáászberényi professzor fordítása volt, mely Pozsonyban 1787-ben látott napvilágot. Nevezetes e munkának az a bírálata, melyet róla Kazinczy az 1788. *Magyar Muzeumban* írt. A széphalmi mester felfogását, nyelvünk művelése ügyében, e cikk úgy szólván fejlődésének első fokozatán mutatja. A finomkodásra való hajlam már nyilatkozik benne. Élesen kel ki a »szenvedhetetlen populáris alacsony szövegek« ellen, s ezek közé soroz ilyeneket is: *goromba szándék, egy kicsit gondolkodott, füle botját se hajtotta rá, könyvet kerekíteni.* Az efféléket azonban még általában nem kárhóztatja, hanem csak a komikus előadásban tartja megengedhetőknak. Követeli már a szavak által való festést; megróván Gelei szabatlanságát egy mondatában, mely a villámlást rajzolja (Millyen dicső módra kocsikázik elő a setétes felhők között a fényes villámás!), maga szebben és helyesebben így fordítja le: »Szép nézni, mely hirtelen lobban fel a mennykő a terhes fellegeken s mint csap szikrázva le.« De elítéli az idiotizmusokat is, »melyek a fordítókra oly igen szoktak ragadni, hogy idegességöket magoktól gyakorta nem veszik észre.« Közéjük sorol még ilyeneket is: ez ugyan *felséges, halálra dolgozik, érdemes kapitány, százszor köszöntelek.*²⁾ Imé Kazinczy, ki még nemcsak a közönségséget kárhóztatja, de azokat a vétségeket is, melyek a legtágabb értelemben vett magyarosság ellen valók. E szigora innen hovatovább enged, míg végre felfogása e tárgyra nézve merőben átalakul. »A szép nemében minden jó, a mi szép,« írja a *Muzáronban*.

Megjelent még a múlt században magyarul Campe *Robinsonja* 1794-ben Kolozsvártt is. A címlap, fordítójának Gyarmathi Sámuel mondja, a tudós orvost és nyelvbuvárt, a híres *Magyar Nyelvemesternek* s a finn nyelvrokonságot bizonyító *Affinitásnak*

¹⁾ Gyarmathi Sámuel fordítása.

²⁾ A *csellemet*, melylyel Gelei a *virtust* fordítja, Kazinczy nem említi.

íróját. Robinzon-fordítása egyike a legleplezetlenebb és megfoghatatlanabb irodalmi visszaéléseknek. Igen csekély számú és terjedelmű toldást s némely szabálytalanabb igeformának megigazítását kivéve, szóról szóra le van itt nyomtatva Gelei fordítása. Az első plágium s mindenesetre a legvaskosabbak közül való irodalmunkban. Harmadszor jelent meg Campe könyve nyelvünkön, Vajda Péter fordításában, 1836-ban.¹⁾ Felhasználta, Gräbner munkájával együtt, Györy Vilmos is, az ifjúság számára készített s 1873-ban közzétett *Legújabb Robinzonjában*.

Defoe hőse, a pusztá szigetre vetett matróz, nemcsak a gyermekvilágban jutott népszerűsége. El lehet mondani, hogy az egész művelt világ izlésére módosító, átalakító befolyást gyakorolt. Mély és általános érdeklődést ébresztett távoli, veszedelmes és kalandos tengeri utazások iránt, s ezt az érdeklődést a mulattató irodalom művelői mindenfelé siettek kiaknázni. A kalandozó képzelet, mely eddig legszívesebben távoli időkben s az élet magaslatain szállongott, ókori és keleti királyok, hercegek, hősök között, most inkább távoli földekre és vizekre vágyott, a földközi tenger partjainak klasszikus vidékeiről a nagy óceánon túl fekvő új világba, arany-hegyek és vademberek közé, a mesés múltból a mesés messzeségbe. Az idő és helyszín változása természetesen hozta magával a fantáziát foglalkoztató tárgyak természetének és jelentőségének átalakulását is. Nem annyira a teljes pompában s mintegy hivatása szerint megjelenő fenség képei gyönyörködtették, a hadvezéreknek született fejedelmek hősisége s a szerető lovagok kitartásának példái: inkább az egyéni erő fensége, melyet nem segít születés, szépség, szerencse, gazdagság, hanem inkább sors és természet ellene küzdenek, s bátorsága és okossága ezek ellenére aratnak diadalt.

A politikai és társadalmi élet viszonyai hosszú időn át készítették elő az izlés eme változását, melynek Defoe könyve a múlt század elején oly kiváló mértékben felelt meg. Amerika fölfedeztetése óta Európa nyugotának partvidéki nemzetei sűrűn járták a tengereket, forogtak távoli világrészekben, láttak soha nem álmodott világokat, gyűjtöttek soha nem remélt kincseket, s követtek el érttek soha meg nem torolt kegyetlenségeket. A visszatértek csodálatos dolgokról hoztak hírt, s kalandjaik, viszontagságaik, tapasztalásaik és szerencséjük ámulatba ejtették

¹⁾ Campenak egy másik, elbeszélő ifjúsági irata *Az öreg Beeshalmi a gyermekek között*, szintén még a múlt században két fordítóra talált. Az egyik Földy János, a másik veszprémi Kovács Ferencz. Az utóbbinak fordítása birtokomban van s ennek kéziratán találtam följegyezve az adatot Földy dolgozatáról.

s izgalomban tartották az itthoniakat. Az elharapózott vallási villongások, végetlenbe húzódó háborúk, a kormányok elviselhetetlen nyomása s mindezek következtül a nyomorúság hosszú ideig fentartották a vándorlásnak, a távol földeken való szerencsepróbálásnak kedvét, vagy inkább kénytelenségét. A kalandok, változások vágya nyugalmasabb viszonyok beköszöntése után is nemzedékeken keresztül megmaradt, idegenbe csalva az embereket. Az élet viszonyai irányozzák rendesen a képzeletet, még pedig vagy merőben ellentétes vagy párhuzamos irányban. A harcias korszakok ízlése vagy hősködő és véres, vagy idillien békés. A tengerparti nemzetek képzelete szívesen foglalkozott azokkal a veszedelmekkel, a tengerész-élet kalandjaival és hanyatásaival, melyekkel övéi közül annyian valósággal küzködtek. Lelköket különösen érdekelte a hősiségnek az a neme, melyet legközelebbről ismertek. A mesemondó, ki könyvekben beszél, sikerre tarthat számot, ha meséi tárgyra és szellemre rokonok a házi tüzhelyek szívesen hallgatott mesemondójáéhoz. Egész Anglia tapsolt a regényírónak, ki egy szegény matróztól vette tárgyát, mint egykor a lovagkorban a magyar közönséget legjobban érdekelték a hegedősök históriás énekei, ugyanaz versben, egy kis ékesgetéssel, a mit a hadból megtért vitézi népektől cziczomázatlanul hallhattak. A többi nemzetet pedig, melyek nem járták a tengereket, a magok otthonülő életével ellentétes szellem vonzotta. Az, a mi csodás, majdnem hihetetlen képekkel és eseményekkel izgatta fantáziájokat s mégis a valónak komoly varázsával hatott értelmökre. Mindennapi életök egyhangúságába legalább a képzelet hozott változatosságot és elevenséget. Könyvek hatásának ezt az egyszerű lélektani törvényét *Róbert Péter* előbeszédében így találjuk kifejezve: »Egy olly bátor hadi vitéz, a ki e világban csak a jó hír, nagy nevezet s becsületnek szerzésében törekszik; a ki semmi veszedelemtől nem iszonyodván, a rettenetes ellenség sokasága közé kivont karddal ugrat: nem kíván holmi félnék férfiak életéről olvasni. A ki minden iszonyatos veszedelemnek azonnal hátat fordít: hanem holmi megvijhatatlan erősségeknek, számos, bátor és jó gyakorlású tábornak leírásáról, nagyobb s kisebb tüzelő szerekről, dörgés és villámásról, szerfölött való vijaskodásról, holt s felkonczolt testekkel rakott harczpiaczról olvasgatván, találhatja s töltheti kedvét.«

A Robinzonféle regényeknek egész özöne árasztotta el csakhamar minden nemzet irodalmát, de különösen a németet. Már 1722-ben jelentkezett egy német meg egy olasz, 1723-ban egy francia, egy szász, egy sziléziai Robinzon. Majd minden országnak, sőt minden vidéknek megszületett a maga Robinzonja; nemcsak a cseh, brandenburgi, berlini, dán, holland, ír, görög jöttek egymásután, hanem velök egy zsidó Robinzon, egy doktor, egy

leány, egy könyvárús, egy láthatatlan Robinzon, azután Robunse leányával Robinsgennel Koch (*Compendium der deutschen Literaturgeschichte* II.) 1760-ig negyven német Robinzonádot számított össze, melyet Wolff, regénytörténetében, még huszonegygyel toldott meg. Leghíresebb és legolvasottabb volt közöttök Schnabel Lajos *Felsenburg szigete* 1731-ből. A Robinzonádoknak ez özönéből egy megjelent magyar fordításban is. Czíme: »*Róbert Péter* született ánglus Élete, és Különös Történetei, ki-is életét egy lakatlan Szigetben sok esztendőig tsudálatossan töltötte, emlékezetre méltóképen megfelesegesedett, gyermekeket nemzett, és Szenvedett sok viszontagságai után sorsával való tökéletes megelégedését elérte.« Fordította Sz. Szent-Iványi László s kiadta Pozsonyban és Pesten 1797-ben. A könyv meséje nemcsak Defoe indítékát használja, hanem egész cselekvényét másolja, csakhogy szerelmet is kever bele. Ennélfogva a fordító regényének tanulságait meg is szerzi előbeszédében a régi gondolattal: »A szeretmetességre hajlandóbb indulatunknak tüköre lehet az ezen személyek példás állhatatossága és egymás eránt való buzgó, de egyenes értelmű, tisztességes szeretete.« A kelet-indiai hajóra csalt Péter, törést szenvedvén, egy magányos szigetre jut. Egy idő múlva londoni mátkája, Eleonora is oda vetődik. Összekelnek s egymás szomorúságát enyhítve várják a szabadulást. Végre egy török kalózhajó hozza meg nekik, melyen Londonba jutnak s pap által is megáldatják frigyöket. E regény így a pusztaszigeten nemcsak az ős-ember, hanem mintegy az ős-család képét akarja bemutatni. Szent-Iványi lefordította e munka folytatását, *Róbert Péter második Utazását* is, mely 1802-ben jelent meg, s mint az első kötet, ez is egy rézbemetszett címképpel ékeskedik.

De volt nekünk eredeti *magyar Robinzonunk* is. Mint az angolt, ezt is egy hányatott életű ember írta, egy derék pap, kinek elfeledett emlékét megilletné egy szerény, de tisztos hely irodalmunk történetében. Székér Alajos Joakhim szerzetes volt, egyike a nemzeti ébredés buzgó apostolainak. Egyike azoknak, kiknek lelke »elég gazdag volt, hogy két oltárnál áldozzanak« kolostoruk celláiban, a vallásán és a hazáén. Barótinak, Révainak, Rajnisnak, Dugonicsnak, Verseghynek utána következő, de nem méltatlan társaságukra. E pap-írók közül többeknek sorsában a korviszonyok bizonyos kibékíthetlenségben mutatják pályájok kettős irányát. Nem mintha íróságuk mellett megszűntek volna jó papok lenni; de életöknek arról a békéjéről, a kolostornak arról a csendes nyugalomáról, mely társaiknak osztályrészül jutott, le kellett mondaniok. A magyar íróság akkoriban mindenkire nézve, a ki rászánta magát, küzdelem volt; rájuk nézve kétszeresen az. Mindenkinek küzdenie kellett a nemzeti művelődésnek számos, külső

és belső akadályai ellen; nekik gyakorta előljáróik ferde felfogása, gyanúsításai és szükkeblősége ellen is, mely világi törekvésekben nem volt képes fölismerni a szent igyekezetet. A harcban, melyet folytatni kénytelenek, könnyen megy veszendőbe lelköknek nyugalma, biztos egyensúlya s éltök békéje. A családi és polgári élet kötelékeinek, érdeklődéseinek, örömeinek híján a lelkökbe fogadott hazafias eszme annál inkább áthatja s tüzesíti egész valójokat. Mintegy vallásos életöknek lesz részévé. Érzésöknek ez összpontosítása nem egyszer meglátszik felfogásuk szük voltán, sőt korlátoztságán is; de ez nem csökkentheti tiszteletünket irántok. Nemzetök lesz családjokká s jövője az érzésnek azzal a közvetetlenségével, azzal a kizáró hevével tölti el őket, mintha vérök véreinek boldogulásáról lenne szó. Izgalomban élnek, a legszentebb reményében fenyegetett hazafinak s a félreismeret, sőt nem ritkán üldözött derék törekvéseknek izgalomában. E nyugtalanság mintegy külső kifejezésre jut életök pályájának sűrű változásaiban is. Ott van Révai, ott Verseghy és annyian egész Czuczorig.

E hányatott életű író-papok közé tartozik Szekér is. 1759-ben született Komáromban s még serdülő korában francziskánussá lett. Theológiát és filozofiát tanult, utóbb tanított Szombathelyen. 1795-ben a cisterciták rendjébe lépett át; de itt nem sokáig volt nyugalma. Már akkor egy történeti munkájával némi írói hírettel szert. E munka czíme: »*Magyarok eredete*, a régi és mostani magyaroknak nevezetesebb cselekedeteivel együtt«; megjelent Pozsonyban és Komáromban 1791-ben. Könyvét Szekér »azokért készíté, kik nagyobb történeti könyvekben szükölködnek és kik előtt a deák nyelv valamennyire esméretlenebb.« A munka nagy hízagot pótolta korában, mert az újabb ilynemű magyar történeti kézikönyvek között első volt. Svastics Ignáczé és Budai Ezsaiásé később jelentek meg; amaz 1796-ban, emez pedig 1805 - 1812-ig. A nagy közönség, melyre Szekér számított, jól is fogadta könyvét Szerette, szívesen olvasta s tiz év alatt új kiadását tette szükségessé, mely Pesten 1808-ban jelent meg. De nem hiába tette eléb a Révaiból vett jeligét: »Ezt hunyorgó szemmel az irigy nézheti! Irigyei akadtak, kik csakugyan hunyorgó szemmel nézték Szekér törekvését. Könyveinek némely helyei miatt eretnekséggel gyanúsították s tiszteletlenséggel vádolták a szent szék iránt. A szegény francziskánus sem eretnek nem volt, sem felforgató, csak »bölcsegszerető és keresztény filozofus.« József kormányának szellen nem maradt hatástalan reá, s ez a hatás érzik történetének egyik két lapján. Az Arpád-ház kihalta után keletkezett zavarok beszélvén, VIII. Bonifác és V. Kelemen pápák ellen fordul, ma a Zápolyát exkommunikáló VII. Kelemen ellen, kik az egyházat a politikai hatalom fegyveréül használták. A vallás nevében

de a mulatkozik e tárgyban *Robinsonja* előtt. Emlegeti, hogy országok asszonyainál mennyi ismeretet, műveltséget a »nemcsak a lúdról, réczéről, pujkáról, lenről, kender-
kapótról, búzáról, rozsról, árpáról vagy a szomszédasszony-
tölgyéről tudtak beszílleni, hanem egyéb fölségesebb
is olyan rendbéli emberekben soha nem kerestem volna.« Szer-
szerzetes, helyzeténél fogva csak a közép és alsó rendbeli
nőt ismeri, ki jó gazdasszony, meg van áldva házi erények-
mívelő befolyása majdnem semmi. Kármán és társai előtt az
úri asszony képe lebeg, ki német és francia könyveket
és szalon-pletykákban, módos fecsegésben tölti napjait. Ő ezt
törekszik komolyabbá, nemesebbé és magyarabbá tenni.
A tyúk-ültető magyar asszonyt kívánná művelni. Egy meg-
fakad a két törekvés: a magyar művelődésnek meghó-
ni a nőket s elősegítőjévé, támogatójává tenni befolyásukat.
Kármán magyar könyvet akar a dámák kezébe adni, Szekér köny-
a gazdasszonyokéba, kiknek általában műveltsége fogyatékos.
Műveltségtörténetünkben egyik mint a másik emlékezetes, úttörő
kezeset.

Különösen *Robinsonnal* czélzott oda Szekér, hogy »az asz-
nyoi nemnek ezzel is maga mulatságára egygyel több eszköze
nyen, és pedig olyan, a melly gyönyörködtesen is, tanítson is.«
Világjárókat akart bemutatni s viszontagságaikban, kalandjaik-
ban mulattatva nyújtani néprajzi, földirati és történeti ismerete-
ket. Mindezt úgy, hogy saját nemzeti érzését is kifejezhesse benne,
de meg magyar alapjával és vonatkozásaival táplálja közönségé-
nek nemzeti érzését is. Az ő világjárói magyarok; vitézségök,
bátorságuk, okosságuk, lélekjelenlétök, szerencsájök mintegy ma-
gyarságuk érdeme s a magyar önérzet táplálói. De a magyar nem
teugermelléki, nem világjáró nép; hogyan gyűlnek már az ő
magyarjai idegen világországokba a nélkül, hogy mindjárt az expo-
ziczióban valami nagyon kivételest, nagyon szokatlant, s ennél-
fogva valószínűtlent is ne adjon? Defoe *Robinsonját* a csodálatos
világba a legtermészetesebb úton juttatja; az érdeklődésnek, melyet
a majdnem hihetetlen viszontagságok iránt ébreszteni tud, egyik
fő eszköze, hogy a leghitehetőbb módon, a legtermészetesebben
indítja meg a történetet. A rakoncátlan képzeletű angol fiú, kit
iskolatársa egy tengeri útra csal: egészen természetes, ezer meg
ezer esetben ismétlődő történet. De hogyan kerüljön egy magyar
ember tengerekre? Szekér igen ügyesen alapította meg cselekvé-
Mindenki által ismert eseményekhez, a török háborúk viszon-
oz, kötötte s ezekből fejlesztette. A rév-komáromi »szüle-
vári kapitány 1716-ban, Savoyai Eugén táborában,

gróf Pálffy János alatt vitézkedett s Karlóczánál Ibrahim basa fogságába esett, kedves káplárjával, Miskeivel együtt, ki korábban Esztergomban borbélylegény volt. Sebeikből kiépülvén, Konstanczinápolyba vitték őket s itt esett találkozásuk a szintén komáromi Pusztai Péterrel, Rákóczinak kivándorolt katonájával. Ujvári személyében elmondja Szekér a maga véleményét a forradalomról, melynek veleje ez: »Szentnek és megsérthetetlennek kell lenni a fejedelem hatalmának, ha a világon a jó rendet megtartani, és mindent fejfel alá, lábbal pedig föl nem akarunk forgatni.« Ibrahim basa tengeren vitte őket magával Natóliába. Utközben hajótörést szenvedtek s afrikai szerecsenek hatalmába kerültek. Ezek a szerecsenek »nem annyira urak, mint inkább sátoros cigányok,« mondja felőlök az író, ki különben elbeszélését mindenütt olvasottságra mutató geográfiai, históriai és politikai jegyzetekkel, fölvilágosításokkal, magyarázatokkal kíséri. A vadaktól a marokkói császár követeli magának és kapja meg a magyar foglyokat. Itt sorsuk jobbra fordul, mert a császár épen a szomszéd tartományok lerajzolására keres alkalmas embereket. Az e czélből induló karavánban Ujvári és Miskei is alkalmazást nyernek. Utjoknak érdekes részletei az oroszlán-vadászatok, füstölt-sáskalakomák. Algirban, Ujvári vigyázatlansága miatt, bajba keverednek s csak nehezen szabadúlhatnak tovább. Allomásaik között legnevezetesebbek Karthagó romjai és Tunisz. Itt a dey nagy barátsággal fogadja őket és spahijaival egy fegyvergyakorlatot is tartat előttük, melyen megjelen a fejedelem leánya, Syphonella hercezkisasszony s fátyola alól beleszeret a deli magyar huszárkapitányba. Marokkóba tengeren mennek vissza s szerencsétlenül ütköznek meg egy ragúzi hajóval. A tuniszi dey követeket és leveleket küld utánok, hogy menjenek vissza az ő országába s tanítsák meg spahijait »a huszároknak hadi fordulásaira.« A marokkói császár engedelmevel vissza is akarnak térni; de utközben hajótörést szenvednek s egy lakatlan szigetre vetődnek. Itt kettesben folytatják Robinzon életét; megküzdnek az emberevőkkel s megszabadítanak egy vadleányt, ki utóbb Miskei felesége lesz. De előbb kalózok kezébe kerülnek, kik a hű káplárt elválasztják gazdájától. Miskei bejárja Egyiptomot, Nubiát, Szennárt, s a vadak közt érvágással, foghúzással nagy becsületbe jut. Spanyolországon keresztül Velenczébe ér s itt találkozik Ujvárral, ki az alatt szintén sok viszontagságon ment keresztül. A kalózok kezéből megszabadította az a tuniszi hajó, melyet Syphonella hercezkisasszony kértére a dey küldött érte. Tuniszban hamar megértik egymást kedvesével; de Ujvárinak lóhalálában kell menekülnie, mert a török szultán gyanúba vette és halálra kerseti. Ez nem csillapítja le ellenségeinek dühét, melyet a magya

vitéz pártfogóin, Ben Dolhodon herczegen és testvérén, Syphonellán, töltenek. Ezekre rábizonyodik, hogy nem a dey gyermekei, hanem Horváth Bálint lippai kapitányéi, kik kicsiny korukban török fogságba estek, tehát ők is magyarok. Száműzetvén Tuniszból, Ujvári után indulnak, kivel Génovában találkoznak s Syphonella megkeresztelkedik és összekel kedvesével. Velenczében a Márk-téren magyar szót hallanak s ráakadnak Miskeire és feleségére. Együtt indulnak tovább s kivéve Miskeinét, a »vad aszszonyt«, ki Gradiskában meghal, mindnyájan kereskedőkül telepednek le Triesztben, a »honnand Ujvári Komáromot, Miskei pedig Esztergom környékét tetszések szerint meglátogathatják.«

E vázlatos ismertetés is bizonyíthatja, hogy Szekér tanult, lelkes és tehetséges író volt. Az ő idejében a franczia heroikus regényeknek és német utánzataiknak stílje, motívumai és egész szelleme, a mi sok tekintetben elmaradt közönségünknel még kedvességben és divatban voltak. Egymásután jelentek meg s találtak olvasókra fordított regények, melyek külföldön már rég kimentek a divatból. A magyar olvasó még különösen gyönyörködött az érzékeny herczegkisasszonynak és lovagjának hosszasan epe-dező bókólásaiban. Dugonics, ez évtizedeknek legnépszerűbb regényírója, úgy szólván csak ezt a stílt hányta ki kacskaringós nemzeti sújtásokkal. Szekér számot vetett e viszonyokkal s nem szakított egyszerre a régi izléssel. Nemcsak a hasznost, tanulságost kötötte össze a mulattatóval, hanem ennek különböző formáit is egyesíteni próbálta. Az érdeklődés mellett, melyet világgjáróinak kalandjai és tapasztalatai iránt ébreszteni kívánt, számolt arra az izlésre is, mely ezeknél jobban fog gyönyörködni a tuniszi herczegkisasszonynak és vándor lovagjának viszonyában, kissé bőbeszédű udvariaskodásukban, szerelmök fejlődésében s az ellenséges körülmények közt boldogulásában. Számolt a meglepő anagnorizis hatására, hogy egy afrikai herczeg és testvére voltaképen egy magyar várkapitány gyermekei. Emlékezzünk csak az akkoriban még közkedveltségben állt *Kartigám* kifejlésére: a török leányról végül kiderül, hogy valósággal egy elrablott magyar nemes-kisasszony. A lelemény, mely Szekér regényében nyilatkozik, egyáltalában nem közönséges. A csodálatos és meglepő viszontagságok között tagadhatatlanul jó érzék vezetni lehetőleg valószínű indítékok keresésére. Kiemeltük már e tekintetben, hogy milyen elhithető módon viszi tengerekre magyarjait. Magyar vonatkozásokkal át meg átszövi egész történetét, ez által mintegy nemzeti szempontból is érdekessé igyekeztvén tenni. Fő személyei ama török háborúban esnek rabúl, melyek közül az utolsó, akkor alig húsz éve vívatott s így még élénk emlékezetben volt. Hőseinek azokat a viszontagságait, melyeken egymástól elszakadva mentek át, könyve máso-

dik kötetében változtatva és meg-megszaggatva adja elő s ez által is fokozza az érdeklődést. A világ minden részében találunk magyarokat, de mindig valószínű helyzetekben. Így Pusztai: Konstanczinápolyban Rákóczi-emigráns; a pap, ki az üldözött vadleányt pártúl fogja, szintén magyar: a philippini szigetekre küldött jezsuita missionárius. A hazafi-érzést, honvágyat is meg-megszólaltatja hőseiben. »A nagy tenger nem Balaton, a marokkói part nem Badacsony hegye!« sóhajtják, mikor legjobban megy a dolguk Tuniszban.

Mint stilisztá, különösen figyelmet érdemel Szekér. Nem mintha valami kiválóbb finomság vagy szabatosság jellemezné. Nem egy szót használ önkényesen, hibás alakban, mint a hogy a *mind* kötőszó helyett állandóan *mint*-et ír; komáromi dialektusának szabatlanságait sem tudja levetkezni (*onnand, honnand, nyöb, porczolán*) s nagyon szereti az *i*-zést (*itilet, miris, kintelen.*) Használ nehézkés és szokatlan kifejezéseket (*visszánol* = felel, *tavúlas-lagság* = távol.) Mindez azonban nem árt stílje folyamatosságának és könnyűségének. Korábban mintegy egyéni bélyeget ad neki vonzalma az egyszerű mondathoz, még pedig nemcsak fölkiáltásokban, kérdésekben, pótló erősítésekben, mint Dugonicsnál, hanem a közönséges elbeszélés és beszélgetés folyamában is. Általában könnyen és természetesen fűzi összetett és körmondatait is, világosan és arányosan osztva szét. Az egyszerű, természetes elbeszélésben, mely magyaros a régi nehézkesség nélkül, helyenkint csinos és tetszetős keresettség nélkül, szavaiban elég kifejező feltűnőbb újítások nélkül: kétségtelenül korának jobb stilisztái közé tartozik. Nem látszik egyikhez sem csatlakozni a nyelvújítás mezején küzdő irányok közül; nyelvünk, szerinte, jó író tollán nem szűk és míveletlen. Ő maga bizonyosságot akar tenni meggyőződése mellett s a nyelvet nem ősi maradiságában, nem is erőszakolt újításában, hanem az egyéniséghez simuló s ez által föltételezett természetes fejlődésében mutatja.

Az azonban már Szekér munkája előtt, a múlt század utolsó tizedében is jelent meg egy kis könyv egy magyar Robinzonról még pedig igaziról. A hetvenes évek végén a bécsi és pesti közönséget bizonyos izgatottságba hozta egy bajai születésű magyar szabólegény hazaérkezése Aзиából, kinek viszontagságait a legszélesebb körökben ámulattal hallgatták és beszéltek. Jelki András volt, ki mesterlegény korában Németországon vándorolt s Hollandiában, Rotterdamban katonának fogták és egy keletindiai hajóra ültették. Hajótöréseken, török kalózok rabságán menve keresztűl Khinába, Makaoba és Kantonba vetődött, majd Java szigetén Bataviában telepedett meg, a hol egy angol leányt vett feleségűl. A hollandi társaság fejének házában dolgozott; de haragját magái

vonván, nem volt soká maradása. Ceylonba került, hol a vadak már bálványuknak akarták feláldozni s csak egy indus leány szabadította meg, kivel együtt egy lakatlan földre szöktek. Itt éltek tovább egy esztendőnél, mikor a leány meghalt s Jelki visszatérhetett Bataviába. Egykori pártfogója, Parrai, már kormányzó volt s az ő révén Jelki is boldogulni kezdett. Meggazdagodott s kormánytanácsossá választatott. 1772-ben elvesztvén feleségét, meglepte a honvágy s visszatért Európába. Bécsben Mária Terézia és József császár is elmondatták vele viszontagságait és megajándékozták. Hazájába térvén, Budán telepedett le, hol ötvenhárom éves korában 1783-ban meghalt.

Élete folyását, saját elbeszélése alapján, németül többször leírták. E leírások egyike Budán és Pesten jelent meg 1784-ben, mindjárt a Jelki halálát követő esztendőben ily czímmel: *Geschichte des Herrn A. Jelki, eines geborenen Ungarn*. E könyvecskét fordította le s adta ki, eredetijének megnevezése nélkül, Sándor István, a *Magyar könyvesháznak*, e híres bibliografiai munkának, s az első magyar nyugoteurópai útleírásnak szerzője. A füzet czíme: »*Jelki Andrásnak*, egy született magyarnak, *Történetei*, a ki, minek utánna sok szerencsétlen eseteken, hajó töréseken, raboskodáson, és a vad emberek között életének külömbféle veszedelmei által ment volna, végtére Batáviában nevezetes tisztségekre hágott.« Kiadatott Győrött 1791-ben. Kivonatossan közölve van Kölesy és Melczer 1816-diki *Magyar Plutarchjában* is. Az érdeket lekötő, rendkívüli mozzanatokban gazdag élet képét újabban (1872.) Hevesi Lajos az ifjúság számára regényes formába öntötte.

Ezek voltak az eredeti, fordított és átdolgozott magyar Robinzonok. Közöttök volt egy, mely nem méltatlan rá, hogy a jobb külföldiek mellett foglaljon helyet: a Szekér Joakhimé. Az eredetinek mély és általános emberi alapeszméje: a művelődő ember képe, eltűnik ugyan benne, vagy legalább jelentéktelenné lesz, de helyét siet elfoglalni egy nemzeti gondolat. A magyar ember, testi és lelki derékségénél fogva, megél a jég hátán is, boldogul és becsületet vall mindenütt. Képzett fejről és sok ismeretről tanúskodik, azután nem közönséges írói képességről és lelkes szívről, melyet a nemzeti művelődés eszméje dobogtat. A magyar embert csak balsorsa veti világgá: bukott forradalmak s a háború csapásai; szerencsétlenségéből tanuljon okosságot és mérsékletet; szerencséjéből és erejéből pedig, melylyel az idegen világban is megállja helyét, merítsen önbizalmat és reményt a nagy nemzeti munkához. Szekér sok tanítása között ez látszik a legfőbb tanításnak.

BRÖTHY ZSOLT.

I. RÁKÓCZY GYÖRGY BIBLIÁJA.

Kevesen ismerik Aradon, de — a kik ismerik — valóságos kincsnek tartják azon több mint négyszáz éves bibliát, mely 1872-ben az Orczy-könyvtárral együtt Arad város hazasfiasságából jutott az aradi lyceum tulajdonába. E mű az úgynevezett incunabulák, a bölcsőben szendergő könyvnyomtatás termékei közé tartozik; megjelenésekor csak huszonöt éves volt Guttenberg találmánya. A bibliának latin szövegét tartalmazza. Nevezetes már mint nyomtatvány is; de még nevezetesebbé tette táblája, melyen remekelt a XVII. századbeli magyar ötvösipar és a könyvkötő mesterség. Különösen e miatt becsülik oly nagyra a műbarátok. Emeli azonban értékét azon tudat is, hogy ez az istenes *I. Rákóczy György* fejedelem tulajdona volt s hogy így egyaránt jeles emléke egy derék fejedelem vallásosságának és műízlésének.

Most, midőn a vallás- és közoktatásügyi ministerium az iparművészeti muzeum elnökségének kérelmére megengedte, hogy e remek könyv öt évig Budapesten közszemlére legyen kitéve, talán nem lesz egészen érdektelen, ha e művet a budapesti közönség figyelmének felhívása végett röviden bemutatom, — és pedig hármás érdekességének sorrendjében.

Nyomatását, a colophon bizonyosága szerint, 1475-ben december huszadikán fejezték be *Andreas Frisner Bunsidelensis*, a szabad művészetek mestere és *Joannes Sensenschmidt*, nürnbergi városi polgárok, Nürnbergben, Németországnak »igen népes« városában.

A mű folio alakban rendkívül finom hártypapírra hasábonsan van nyomtatva és számozatlan 832 lapra terjed, ide nem véve a bekezdésnél hiányzó két vagy három levelet. Ezek közül csupán a 13. és 14. s a 67. és 68. lap van kézzel írva, a többi a legszebb minusculákkal (gothikus) betűkkel van nyomtatva.

Az initialék (kezdőbetűk) mindenütt a legélénkebb kármin vörössel, szabadkézileg festvék; s e betűk, ha nem mutatnak is eredetiséget, nemes egyszerűségök és biztos, határozott vonásaik által igen tetszetősek. A mondatkezdő és egyéb nagy betűk a legnagyobb gonddal vannak sárga festékekkel, szintén szabadkézileg, áthúzva. A nyomtatás maga annyiban tákarékos, hogy rövidítésekkel teljes, vagyis nincsenek teljesen kiírva a szók, hanem »abbreviálnak;« pl. e helyett: »Igitur congregata omnium turba,« ez áll: »Igit; ogregata omm turba« De bármily szorgalmas és hibátlan is egyébként a nyomtatás és bármily csekély az u. n. sajtóhibák száma, a tördelésnél itt is előfordultak egyes tévedések; pl. a 802. lap végén, a hol át kell menni a 803.-ra kimaradt egy egész sor, melyet azután a bibliának egyik, az írájellege szerint kétségkívül egykorú olvasója, sajátkezűleg pótolta. Oldal-, vagyis marginalis jegyzetek egyáltalán szép szám

mal fordulnak ugyan elő a könyvben, különösen annak elején és végén; e jegyzetek azonban rendszeren csak a párhuzamos helyek vonatkozásainak megjelölésére s más, pár szóból álló bibliai utalásokra szorítkoznak. Néhol, kivált eleinte, hol a buzgalom talán kevésbé hagyta el az olvasót, a margón kéziratos tartalomkivonattal is találkozunk, de itt is csak ritkán.

A rendkívül finom bőr- vagy hártyapapíron következetesen használtak egy rózsaaalakú vízjegyet, vagyis egy középponti kör köré csoportosított és csak $\frac{2}{4}$ részben rajzolt 8 más karikát.

A nyomdai résznél jobban érdekelhet bennünket az, a mi a hazai műipar dicsősége: a *tabla*.

A könyv fekete chagrinba van kötve — s az elő- és hátlap egyaránt díszítve gyönyörű ezüstművel, melyről az aranyozás néhol lekopott ugyan, de oly dús, hogy magának az anyagnak értéke is bizton tehető 150 forintra. A 40 cm. hosszú és 28 cm. széles könyvtáblán a díszítésnek elül-hátul ugyanazon motívumai vannak. Közepültt egy 19 cm. magas és 16. cm. széles címerpajzs fekszik, melynek főalakja a Rákóczyak címere (a szerencse kerekén álló kardos sas), s köré csoportosúl a székeley napba tekintő sas és hold s a hét vár képe. Az egész egy koronázott címerpajzsban áll s a korona mellett Rákóczy György monogramma: G. R. A pajzsot síma szalag köríti e fölirattal:

»GEORGIVS: RAKOCI: D: G: PRIN: TRAN:

PAR: REG: HVN: DOM: ET: SIC: COM.«

»Georgius *Rákóczy*, Dei gratia princeps Transylvaniae, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes.« Ezt meanderalakú díszítmény futja körül. A címer sarkain 4 félgömbszerű pityke van, miknek az a céljuk, hogy erősebb ütésektől s horzsolásoktól megóvják a címert s oldaldíszítményeket. Ezt azonban nem érték el. A négy sarcon levő szárnyas angyaloknak orra ugyanis lekopott azon egyszerű oknál fogva, hogy az kisebb állt eme pitykék legnagyobb domborulatánál. Az angyalfők (a két lapon számra nézve 8) különben igen csinos művek ép úgy, mint a háttért megadó liliomok s acantusok. Elmondhatjuk, hogy e szép nyomdazsengének könyvtáblája valóban stilszerűen, túlhalmozás nélkül, igazi eleganciával készült. Elül két hatalmas és szintén művészi kivitelű kapocs tartja össze a két hatalmas táblát. Feltűnőnek csak azt találhatjuk, hogy a könyv sarkán épen semmi díszítés sincs alkalmazva. Ez is mutatja, hogy a könyv asztalon, és nem szekrényben való megőrzésre volt szánva. A lapok szélei gazdag aranyozásúak és igen szép levélbenyomásokkal ékítvék.

Mindent összevéve, könnyen érthető dolog, hogy e mű külső kiállítás dolgában valóságos remeke a magyar ötvösművészetnek és könyvkötésnek. Az ötödéve Budapesten rendezett országos

könyvkiállításon mindjárt a selmeczbányai városjogot tartalmazó hatalmas kéziratnak s így sorban másodiknak volt elhelyezve a remek könyvtáblák közt.

A hátlap, mint említettem, ugyanazon öntött, áttört és vésett ötvösművet mutatja.

A könyv története maga sem érdektelen.

Nem tudjuk, ki volt első birtokosa. Mai alakjában *I. Rákóczy* György hagyta reánk, ki azt a leírt módon köttette be. Valószínű, hogy a marginalis jegyzetek némely része egyenesen ő tőle ered, legalább a betűk alakjából következtetve. Még 1663-ban is a borsii Rákóczy-kastélyban őrizték, mint erről a könyv végén szép lapidaris betűkkel írt ezen latin jegyzet tanúskodik: »E bibliát Luther hittagadása előtt negyvenkét, azaz 42 évvel nyomtatták. A jelen följegyzésig pedig száznyolczvannolcz, azaz 188 év telt el. Iratott 1663. február 18-án Borsiban.« — Mikor azután az épen Borsiban született *II. Rákóczy* Ferencz anyja, *Zrinyi* Ilona, *Thököly* Imréhez ment férjhez, egyéb ingóságokkal együtt e biblia is az eperjesi híres Thököly-kastélyba került. A Thököly-kastélynak feldúlása után ezen, már a maga korában főleg táblája miatt híres könyv nyomtalanul eltűnt, könyvészeink legalább nem tudtak róla egészen 1883-ig. Pedig nem érdektelen jövő várt reá. A Thököly-ház feldúlásakor ugyanis 1688. június 24-én kelt s a könyv utolsó lapján sajátkezűleg írt és hiteles pecsétjével megerősített nyilatkozata szerint *Lenyk* Henrik tiszt vitte azt magával, mint zsákmányt, hogy kedveskedjék vele *Kollonics* Lipót bibornoknak. *Kollonics* nagy becsben tartotta az ajándékot, miről az is tanúskodhatik, hogy elégnek hitte egy követ megjutalmazására. 1693. május 19-én ugyanis ezzel ajándékozta meg az erdélyi ügyekben nála Bécsben, követségben járt *Borbereki Alvinczi* Pétert, az erdélyi protonotariust, akkor pedig az erdélyi rendeknek a bécsi udvarhoz küldött meghatalmazottját, ki maga is egyik legérdekesebb mellékalakja történelmünknek.

Majd ruszakai gróf *Kornis* Ferencz gyűjteményébe jutott a remekmű s annak bizonyosan fődíszét képezte 1738. óta. Egyenesen onnan került-e báró *Orczynak* gyöngyösi könyvtárába — adatok híjján nem vagyok képes megmondani; 1795-ben báró *Orczy* László már sajátkezűleg írta hátsó borítéklapjára, hogy »Anno 1795-ben computálván nyomtattatott ez könyv 1475-ben, az mely szerint is most 320 esztendő.« Báró *Orczy* Lőrincz, kinek főispánsága alatt szabadult fel Arad a megye hatósága alól, 8196 darabból álló könyvtárát e városnak, a város pedig ezt 1872-ben az itt felállított u. n. lyceumnak ajándékozván, e minden tekintetben becses könyv jelenleg az aradi főgymnasium tulajdona.

DR. MÁRKI SÁNDOR.

S A V N I K. ¹⁾

Az épületeknek és az intézeteknek gyakran olyan viszonytagságai vannak, mint az embereknek; más életcéllal kezdik pályájukat és az idők folyamában más térre szoríttatnak, hol egészen más feladatuk és rendeltetésök van.

Ha a kies Poprádon időzünk, akkor nem fogjuk elmúlasztani a délre, zárt erdőben félóránnyira fekvő Virágkert nevű új nyaralót is megtekinteni. Innen az út megint félóránnyira lekanyarodván, a Hernád völgyét érzük, hol Savnik falu terül el, hol az erdőszélén csinos parkban kastély emelkedik, mely most a szepesi püspök Császka György nyári lakása és mely kétségkívül oly sokra visszaemlékeztet, a mi honi történelmünk múlt évszázadai eseményeivel és a Szepesség viszonytagságaival szoros összeköttetésben áll.

A cisterciák rendje már II. Béla alatt bevezettetett Magyarországra és oly szabadalmakkal láttatott el, mint Franciaországban. Ezen szerzetesi rend tagjai már 1222-ben Savnikon, éppen ott, hol a püspöki kastély látszik, megalapították a Boldogságos Szűz Máriáról nevezett klastromukat, mely szintén a loca credibiliához számított honunkban.

Ezen klastrom következő apátok vezetése alatt állott:

1. *Albert* 1256-ban lépett a klastrom élére. A tatárjárás alatt elveszett kiváltságokat megújította, a klastrom birtokait kiterjesztette a Királyhegyig ²⁾ és Liptóig. Meghalt 1270-ben.

2. *I. János* 1292-ben fordúl elő és arról nevezetes, hogy a klastromhoz tartozó faluhelyektől a tizedet megszerezte és azáltal a jövedelmet tetemesen nagyobbította.

3. *II. János* 1315. körül egy új falú alapítója lón ezáltal, hogy Méynárd, Helybrand és Eliás híveinek Poszó erdőben engedte a fairtást, és egy község rendezését, mely 17 évnvi szabadságos idő után oly viszonyba lépett a klastromhoz, mint a többi oda tartozó faluhelyek.

4. *Vilmos* 1328.

5. *III. János* 1331-dik évben.

¹⁾ Források: *Wagner*, *Analecta Scepusii sacri et profani* III. 1774., *Bel*, *Hungariae antiquae et novae prodromus* 1723., *Bel*, *Compendium Hungariae geographicum* 1777. — Kéziratok: *Bohusch*, *Descriptio terrae Scepusiensis* 1720., *Scholtz*, *Kirchliche Nachrichten* 1813. — *Poprád és Béla városok levéltárai*. *Genersich*, *Geschichte der Stadt Kesmark* 1804.

²⁾ Mátyás király ide is járt vadászatokra, egy ottani kösziklén bevésve olvasható az ismeretes mondat: »Hic fuit Mathias rex, Comedit ova sex.

6. *Egy apát*, kinek neve ki nem puhatolható és 1347. körül működik, I. Lajostól a kiváltságot nyerte, hogy az apáton kívül senki sem ítélhet a klastrom népei felett.

7. *László* 1398-ban Zsigmond királytól gyakran használta-tott kiküldetésekre, a többi között azon alkudozásokban is, melyek a király és Lengyelország között folytak.

8. *Lőrincz* 1419-dik évben köszönt le állásáról.

9. *Zsigmond* 1420. V. Márton pápa fölszólítására Késmárki Györgynek átadta a szepesi sz. Márton után elnevezett prépostság előljáróságát.

Az erről szóló okmány 1420-dik évi márczius 24-ikén Savnikon sok világi és egyházi előkelő személy által iratott alá.

10. *László* 1432-ben állott a klastrom élére és szomorú tapasztalásokat tett. A hussziták berontván a Szepességre, a klastrom falvait felégették, a klastromot magát elfoglalták, kipúszították és erőszakkal sok pénzt csikartak ki Lászlótól.

A szerencse csillaga, mely évszázadokon keresztül fénylett, a klastrom felett most elhomályosodott. A hanyatlás és végenyészet tanúi valának a következő apátok:

11. *Miklós* 1463.

12. *Névtelen* 1486.

13. *János* 1512. körül.

14. *Rosen Mihály* 1518-tól a cisterciek klastromának utolsó apátja volt. A Zápolya János és Ferdinánd közötti versengés alatt majd ennek majd amannak pártján állván, a klastrom mind a két részről többször elfoglaltatott és mindenestől kifosztatott. A szerzetesek elszéledtek. Az apát kénytelen volt Teplicza és Vidernik falvait a löcsei polgároknak 600 frton zálogba adni és a legnagyobb szükségétől kényszerítve, a többi jószágokat is elzálogosítani. Utoljára Laszki Jeromos Zápolya János nevében 1539-ben elfoglalta a klastromot minden józágaival és ő Mihály apátnak Primfalvát bizonyos évi jövedelemmel haláláig biztosította. A cistercieknek utolsó apátja Savnikon 1542-ben halt meg Blasius Literatus ugyan 1543-ban Ferdinándtól még kinevezett apáttá, de Loboczy késmárki várkapitány a klastromot Laszki nevében megszállotta s megakadályozta a kinevezés érvényre emelését.

Azóta igen gyakran váltakoztak a klastrom birtokosai.

Laszki Albert, Jeromos fia, 1574. Thurzó Szaniszlóna 7420 frton eladta a klastromot, ki megint 1582-ben Thurzó Jeromosra és Elekre bizta a jószágot.

A Thurzók eladták a klastromot a hozzá tartozó birtokk együtt Rueber Jánosnak (L. B. á Pyxendorf) 9720 forintért.

1380-ban a Thökölyi-családra szállott a birtok, midőn a

Thökölyi Sebestény 42,000 frton zálogba — és 3 év mulva 16,000 forintért örök időkre megvette.

A klastrom épületét már Laszki kezdte lerombolni, Thököly István egész új épületet emelt, melyen egy márvány-tábla a család czímerét és e felíratot mutatta:

Anno Salutis 1619.

Domum hanc a fundamentis erectam

Perfici curavit

Stephanus Theököly de Kesmark.

A Thökölyi-család protestáns lévén, megfelelő isteni tiszteletről is gondoskodott. Új protestáns templomot is építettek, mely 1669-dik nov. 24-én szenteltetett fel díszes ünnepélyességgel.

Ezen viszony sem tartott soká. 1674-ben Thökölyi Zsigmond felségsértéssel vádoltatván, a királyi ügyésznek kellett átadnia e jószágokat, melyek 1678-ban Joanellire szállottak, ki egyszerűsmind Dunavetz vagy Nedecz vár birtokában volt a lengyel határon, a Dunajecz folyó tőszomszédságában.

Nemsokára azután 1689-ben Szelepcsényi György érsek vette meg az egész savniki apátságot 60,000 frton, a végett, hogy azt az egri jezsuita-collegiumnak használatra adja át.

Midőn Mária Thérézia alatt a szepesi püspökség alapított, a savniki jószággal a szepesi püspök ajándékozott meg. Ma tehát Savnikot, mint említők, Császka György szepesi megyés püspök bírja és különösen nyári laknak használja, hol lombos erdő, virágos kert, zöld rét, csörgedező patak és a természet sok más bájai díszlenek, de hol a falak is igen sokat beszélnek a múlt századok eseményeiről és viszontagságairól.

WEBER SAMU.

A DERZSI PETKI-CSALÁD TÖRTÉNETÉHEZ.

A derzsi Petkiek meglehetősen zavart és hiányos nemzedék rendjéhez értékes adatot nyújt azon sírkő, mely nem régen került elő a homályból, s melynek szép felíratát közölni érdekesnek tartom.

A szépen faragott, felső részén a Petki-család czímerével (koronán álló, keblét szakgató pelikán) ellátott sírkő, a derzsi tanítói lak egyik lépcsőjét képezte, s hogy czímere és felírása épen maradt, azon szerencsés véletlennek köszönhető, hogy írásos felével lefelé volt fordítva.

Az 1582-ben meghalt Petki Mihály, kinek emlékét a sírkő megőrizte, korai halála daczára öt gyermeket hagyott hátra. Ennek első fia lehetett azon Petki János, ki a XVII. évszáz első éveiben

Erdélyben nevezetes politikai szerepet játszott, de a Báthory Gábor elleni összeesküvés miatt nótáztatott. Bethlen Gábor visszaadta ugyan a családnak Derzset, de Mihály második fia Ferencz 1635-ben újra elveszítette azt. Ekkor került Szalánczi István fejedelmi tanács úr kezére, kinek hátrahagyott öt leánya jogán a derzsi birtok különböző családok közt szóródott szét. Pár évvel ezelőtt a község azt egészen megvásárolta.

Az érdekes sírirat így hangzik :

Petchius ecce iacet rigida sub mole *Michael*
 Post ubi iam vitae debita finis adest,
 Bathoreis placuit maturis firmior annis
 Principibus quorum numine fultus erat,
 Cognatis clarus fuerat iucundus amicis
 Officiis summos demeruitque viros,
 Astream donec vixit tellure colebat
 Atque inopum larga damna levabat ope.
 Post modo iamque viri florens aetate vigebat
 Lustraque sex annis vicerat ille tribus,
 Christus quingentos et mille peregerat annos
 Atque octo dicies et super hosce duos.
 Bis seno radians september fulserat orbe
 Impia eum fati licia parca secat,
 Cuius clara volat toto iam fama sub orbe,
 Hunc moerens lacrimis postera turba vocat
 Pignoribus conjunx carissima quinque relictis.
 Quem flet et aeternum cupit esse polum
Joannes primus, *Franciscus* deinde secundus.
 Tercia matris honos nomen *Judit* habet,
 Anna pudicitiae custos pia quarta vocatur.
 Dulcis imago matris postera *Margris* est.

BARABÁS DOMOKOS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Alsó-sztrigovai és rimai Rimay János államíratai és levelezése. A m. t. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából szerkesztette *Ipolyi Arnold.*
Budapest 1887. XII + 422 lap.

Havalki meg akar győződni, mily közkedveltségű volt Rimay János kortársai előtt, nyissa fel ez oklevélgyűjteményt. Alig fog egy-két, Rimayhoz intézett levelet találni, melyben ne kérnének tőle verset vagy éneket ünnepnapra, könyvet, meditációt vagy statusiratot tanulmányozásra.¹⁾ Az Udvariságról (*De Virtute*) irt tankölteményét barátjai, kezdve atyafiain és szomszédjain fel Eszterházy nádorig meg Pázmány Péterig, egymástól kapkodják el. Egyik másolatokat akar készíteni, másik 37 versének kinyomattatására vállalkoznék (321. l.) Számtalan adat bizonyítja Rimay ez irodalmi népszerűségét, mely különben halálával sem szűnt meg. »Akarnám — így szól egy levél, melyet Rimay elhunytával annak egyik rokona a másikkhoz, Madács Gáspárhoz intéz — ha Kegyelmed az mi szegény istenben elnyugott Rimay János atyánkfiának némi-némő jó híre, neve s irásának világosítására való terjedezést és élemedést adhatna s támaszthatna, s izzasztó elméjéből való irásának munkája feledségben semmi se ne jutna országunkban, mert itt immár mi tájunkon igen hanyatlásra juta s munkájának szép, fontos magyarsággal folyó elméje, bágyasztó ékes írása s oly emberek is forgatják immár írásit, a kinek elméjének csekély volta nem is érdemelné (359. l.)

Az azóta lefolyt harmadfél század óta Rimay munkáinak becase kétszeres lön: a tulajdonképeni irodalmi értékéhez a törté-

¹⁾ Rimay halála után Eszterházy Pál így ír Rimay sógorának, Bori Istvánnak: » . . . Igen kívántam azért uram azt a könyvet is (a *De Virtute* címűt), de kiváltképen tudván az portán két útjában való actákat és Boczkai idejében lett tractákat s ennyihány commissióban jelen létében való végezéseket szegéntül feljegyezve megtartatni, azokat kívántam volna leginkább látni s olvasni. Tudom sok hasznos dolgokat foglalnak magokban stb. « (362. l.)

nelmi járult. És míg reánk maradt költeményeit a Költők Tára fogja hozni, addig Rimay államiratait, magán levelezését és életére vonatkozó egyéb adatokat Ipolyinak az imént megjelent hátrahagyott műve tartalmazza.

Nem a véletlen birta rá Ipolyit, hogy irodalmunkat e collectióval gazdagítsa. Rimay, a vallásos énekek ihletes szerzője, Ipolyi családjának egyik őse volt. Családjá levéltárában lelte meg Ipolyi az e gyűjteményben foglalt oklevelek alap-tőkéjét. Rimayhoz különben irodalmi emlékek is fűzték az édesem főpapot: történetírói pályájának legkezdetén nem kevesebb mint három értekezést szentelt a XVII. század e magyar költőjének.¹⁾ És azóta 35 esztendőn keresztül gyűjtötte mindenfelől a legnagyobb odaadással a Rimayra vonatkozó adatokat. A halál épen akkor ragadta el, midőn fáradozásainak eredményével bennünket megajándékozandó volt.

Rimay sokoldalú író vala. Kitűnő követjelentéseit nem is tekintve, írt vallásos énekeket, tankölteményeket, alkalmi verseket, írt históriát, írt vallásos és erkölcsi meditációkat, előszót mások műveihez (pl. Balassa Bálint verseihez) és fordított idegen nyelvekből.

De nem csak irodalmi munkásságára nézve nyújt bő felvilágosítást az előttünk fekvő kötet. Bemutatja nekünk Rimayt a státusférfiút, valamint rokonszenves magán egyéni mivoltát. Hú barát, adakozó és figyelmes szomszéd, szolgálatkész tanácsadó volt. Egyik barátját jogi, a másikat gazdasági, a harmadikat orvosi tanácsokkal támogatja.²⁾ — Rimayban mindeddig az államférfiút ismerjük aránylag a legjobban. Legalább nagy vonásokban tudtuk hogy még gyermekkorában Erdélybe jutott, talán Báthori István udvarához, hogy ifjúkorában ott szolgált, azután meg Bocskaihoz szegődött. Ennek halálával mint Illésházy meghitt embere I. Mátyás alatt az új magyar királyi kormány szolgálatába lép Magyarországra részéről követ a török udvarnál, hova 1608. tavaszán indul.³⁾ Kevésbé volt ismeretes, hogy azután »gazda« minőségben Thurzó György és Imrének szolgálatába lépett.⁴⁾ Ma

¹⁾ Ld. az Új Magyar Múzeum 1851. és 1853. évf.-t.

²⁾ Az orvosi tudománnyal is igen szívesen foglalkozott (228. lap gyakran consultálják (pl. 320. lap), mert tudják, hogy tudós ember (11. lap.) könyvtárát illetőleg ld. a 333. lapot.

³⁾ Az 1608-iki és 1609-iki szép jelentéseit, melyekben az összfoglalások csak oly világosak, a mint megbízhatók az adatok, ld. a Függelék 382—408. lapjain.

⁴⁾ Ld. a 207—226. lapokat, melyek erre vonatkozólag igen újat tartalmaznak.

Bethlennek lesz meghitt embere és 1620-ban követe a budai pasánál és a portán. Utóbb visszavonul a magánéletbe, de a keleten és a diplomaciában szerzett ismeretei még utóbb is nélkülözhetlenné teszik a török és a császár közti folytatott békealkudozásokban.

E kötetnek oly gazdag a tartalma, hogy élete első szakának kivételével, belőle teljesen rekonstruálhatjuk Rimay életét. E mellett igen sok érdekest tanulunk Magyarország politikai és művelődési történetére nézve. Eleddig homályos kérdések megoldóvák, mások merőben új világításba jutnak. Így például a Rimaynak itt közzétett 1620-iki relációjából értesülünk először részletesen, mint került Vácz török kézre. Kitűnik mily alaptalan a vád, melylyel Bethlent illetni volt szokás, hogy Váczt alattomosan török kézre juttatta. Most már világos, hogy Váczt a budai vezér saját felelősségére, Bethlen tudtán kívül és portai utasítás nélkül foglalta el fegyvererővel, míg a magyar követekkel (kiket oly soká fogva tartott Budán) azt hitette el, hogy Bethlen ígérte volt meg Váczt és Nógrádot. Az e collectióban közzétett 108. 109. és 110. oklevelek oly fényesen bizonyítják ezt, hogy többé semmi kételynek sem lehet helye. Igen fontos a 126. levél is, melyben Forgách Zsigmond bibornok Thurzó Imrét capacitálja, hogy a császár pártjához álljon, beküldve egyúttal az átpártolás eskümintáját. A 263 és 270. stb. lapokon arra nézve találunk új adatokat, mely közel állott Bethlen Gábor ahoz, hogy a lengyel koronát elérje. Még utóbb az 1628-iki komáromi és érsekújvári török alkudozások történetéhez folynak bőven a legfontosabb adatok (302—309 sk. ll.)

De legyen elég. Egyenként nem lehet mind azon új és érdekes adatot felsorolni, melyek Rimay államiratainak és levelezésének közzététele által történelmi ismereteinket gyarapítják. Nincs ezen mit csodálni, ha szemmel tartjuk, hogy Rimay korának legelső férfiával volt összeköttetésben. E levelezésében H. Drugeth Bálint, Bethlen Gábor, Rákóczy Zsigmond és János, a Thurzók, Forgáchok, Pálffyak és Eszterházyak, a tudós Balásfi püspök és mások alakjai forgolódnak körülötte. A külföldiek közül gr. Zierotin Károly, ki II. Mátyás alatt oly nagy szerepet játszott Morvában, Hofman György, a bécsi békekötés híres szónoka, Gall Caesar, az ármányszövés ügyes mestere, b. Herberstein Adám, Cornelius Haga, Joannes a Cölln és egyéb követek. Tudósok és egyháziak közül a történetíró Berger Illés, Tribelius, Joannes Sueglerus, Michael Solnensis és mások. Képzhetni, hogy ez előkelő férfiak levelezése mily jelentőséget és érdekességet kölcsönöznek e gyűjteménynek.

Rimay János Államiratait és Levelezését Szilágyi Sándor

nak szépen megírt tájékoztató Bevezetése nyitja meg. Magában foglalja azután e kötet Zierotin Károly eddig kiadatlan naplóját (3—45. ll.) és Rimay Jánosnak 1609-ben Budán vezetett leveles könyvét (45—92. ll.) Következik a munka derék része: az 1594—1630. időközből 191 darab levél és akta, melyek egy részét maga Rimay írta, más része pedig reá vonatkozik. Azután Rimayra családjára és környezetére vonatkozó 22 levél következik az 1631—1729 évekből (357—380. ll.) Függelékül Rimaynak 1608. és 1609-iki jelentései találhatók (382—408 ll.), melyek már csak az egész munka kiszedése után kerültek Ipolyi kezébe. Végül a tartalomjegyzék, meg egy név és tárgymutató, melyre azonnal vissza fogunk térni.

Előbb azonban az e kötet derék részében foglalt levelekre és aktákra tennénk egy megjegyzést.

Bizonyos, hogy »R. J. Államiratai és levelezése« cím alatt nem csak a tőle eredő és hozzá intézett leveleket szabad közzétenni, hanem mindazon leveleket is, melyek Rimay személyére nézve bármi csekély felvilágosítást nyújthatnak. Azt is belátjuk, hogy e tekintetben igen kényes feladat a kellő határt megtartani, de azért senki sem fogja tagadni, hogy egy végső határ mégis létezik, melyen túl már csak a munka felesleges túlterheltségével és a programm megsértésével terjeszkedhetünk. A mi az előttünk fekvő könyvet illeti, e végső határ, nézetünk szerint, többször áthágtatott. Szívesen szemel hunyunk, ha a Rimayra legkevésbé sem vonatkozó okirat legalább történelmi fontosságú, mint pl. a 96-ik és néhány más levél; de nem látjuk be, miért közölvék in extenso azon számos és terjedelmes levelek, melyek pl. Hodolin visszaszerzésére vonatkoznak és csak Pálffy Katalin egy jövődöbeli biographusát érdekelhetik némileg? Mi a legszófukarabb kivonatokká is beértük volna. Sehogy sem tudjuk azonban belátni azt, hogy miért adattak ki oly levelek is, melyek a mellett, hogy legkevésbé sem vonatkoznak Rimayra, tehát nem is e kötetbe valók, különben is már más publicatiókból ismeretesek? — Ilyen példát mindjárt a legelső levél, melyet Thurzó György írt nejének (9 l.) E levelet Thurzó György levelezésében megtalálhatja mind a denki az I. kötet 79. lapján. Hozzáférhet és ismeri is mindenki a mint hogy történetíróink már több ízben fel is használták. E jól emlékszem, Szilády Áron is közölte e levelet szószerint a Balas Bálint versei elé írt életrajzában.¹⁾

¹⁾ E gyűjteményt Ipolyi még az előtt rendezte sajtó alá, hogy Thurzó György levelezése megjelent volna: s a melyek a Rimayra vonatkozó levelek közt addig láttak napvilágot, regestaban vannak benne. A collectio évek óta van nyomva: a publicatio azért húzódott, mert Ipolyi bevezetésül Rimayra

Másik megjegyzésünk a név- és tárgymutatóra vonatkozik. — A szakférjak jól tudják, mily fontos dolog a jó név- és tárgymutató, és mily szükséges, mondhatni mily *nélkülözhetlen* az forrásgyűjteményeknél; reményem tehát, hogy nem fogják pedanteriának betudni, ha ezen alkalmat is felhasználjuk annak sürgetésére, hogy az index készítésére nagyobb gond fordítottassék. Nálunk általában a szerzők mintha csak egészen mellékes, és pusztán technikai munkának tekintenék az indexet; nem is árulunk el titkot, ha elmondjuk, hogy annak elkészítésével nem eléggé szakavatott idegeneket szoktak megbízni. Innen van azután, hogy ritka könyvünknek van kifogástalan indexe. Az agg Viel Castel, a francia restauráció korának ünnepelt historikusa, e sorok írója hallatára panaszkolt el, hogy óriási munkája meddő fog maradni, mert a jó index készítéséhez szükséges feszült szellemi munkát már el nem bírja, másra pedig e feladatot jó lelkiismerettel nem bízhatja. Forrás-gyűjteménynél pedig az index készítése még fontosabb és aránytalanul fárasztóbb, és sok esetben legjobb próbaköve a szerző alaposágának és tudományának.

A jelen kötet név- és tárgymutatója tulajdonkép csak személy- és helységnévmutató, és mint ilyen is felette hiányos. Példának okáért Babendelli (295. l.), Bene (296. l.), Csütörtökhely (337. l.), Forgách Zsigmondné (336. 338. 342. ll.), Boross Ferencz (338. l.), Baramoly (u. o.), Hofman György (351. l.), Komjáti (338. l.) Rimay Zsuzsánna (376. l.), Pázmán Péter (358. l.), Várboky (346. l.), Visontay (291. l.), Vesőtercze (367. l. Besztercze helyett) nem említvék. — Alig hasonlítottam össze néhány lapot és a felsoroltaknál is sokkal több hiányt fedeztem fel a mutatóban. — A 229. lapon Péchy Simonra vonatkozik egy adat, a 343. lapon egy másik Bethlen Gábor halálára; az indexből kimaradtak, bizonyára azon okból, mert a szövegben nem nevükön említvék. A rossz orthographiának sem szabad az index készítőjét zavarba ejtenie. Khlesl bibornok pl. kétszer fordul elő a gyűjteményben: a 125. és a 220. lapokon; a névmutatóban csak a 220. lap szerepel, talán azért, mert a 125. lapon nem Khlesl-t ír a szöveg, sem Cardinalis Kleseliust, hanem Glesell-t. De ez csak nem ok, hogy az indexbe a maga helyére be ne vétessék? — Pedig a tulajdonnevek helytelen írása az indexek összeállításának csak egyik kis nehézségét képezik; főleg a jó *tárgymutató* az, mi szakértelmet és feszült figyelmet igényel.

Ezeket nem azért hoztuk fel, mint ha Ipolyi e legutolsó

életét meg akarta írni. A kérdéses levelek pieces justificatives-ül szolgáltak volna azokhoz. A L. B. úr által hibáztatott levelek Rimay kéziratában maradtak fenn: s közlésüket ez indokolja.

Szilágyi S.

munkáját becsmérlni akarnók. Ha tartalmaz is e kötet néhány oly oklevelet, mely oda nem tartozik vagy úntig ismeretes,¹⁾ ha az index nem is jobb, mint egyéb oklevél gyűjteményeinknél, megóvja e kötetet minden támadás ellen belső értéke: a történelmi tartalmának fontossága.

L. B.

Nyiregyháza szabad kiváltságolt város története. Irta Lukács Ödön nyiregyháza ev. ref. lelkész, felső-szabolcsi esperes. Első kötet; ára 2 frt 50 kr. Második kötet ára 1 frt. Nyiregyháza, 1886. 8-adr. 491. lap.

Alig van vidéki város hazánkban, mely oly rövid idő alatt annyira emelkedett volna, mint Nyiregyháza másfél század óta. A XVII. század végén és a múlt század elején annyira elpusztult, »hogy csak az szél fujdogálá helyeit« s az újra-telepítés óta rohamosan emelkedett, megváltá magát földesuraitól, városi jellegét szerzett, majd szabad kiváltságos várossá lön s most 24,000 lakost számláló székhelye Szabolcs vármegyének, túlszárnyalván a megye régi székhelyét, Nagy-Kállót.

Enek a rohamosan emelkedő s tót telepítvényéből tiszta magyarrá lett derék városnak története megírására vállalkozott Lukács Ödön, kinek munkája két kötetben előttünk fekszik.

Nyiregyháza eredetét a honfoglalás előtti korszakra vezeti vissza s Béla király jegyzőjével azt hiszi, hogy Nyiregyháza lakói a honfoglalás előtt *kazárok* voltak. Ezt következteti ő a nyiregyháza határ mellett lévő »Császárszállás« névből is, Szirmay nyomán, melyet a kazárok (chazar) emlékét fentartó helynek gondol. Szlávok, bolgárok is lakhattak e helyen, azt hiszi. A közeli *Polgár* falu neve a bolgárokra emlékezteti őt. Ez erőltetettnek látszó névszarmaztatást betetéli ama hiedelme, »hogy a magyar »polgár« szó (civis) a bolgároktól veszi eredetét.« De e sejtelenem nem győnt meg a polgár szónak a német *bürger*-től való származtatását.

Kevésbé szerencsés sejtelenem a diplomatika terén is. Nyiregyháza neve az árpádkori okmányokban nem fordulván elő, kísértetbe jő, hogy a többször emlegetett *Iház* falut nem kell-e rómszámmal írott *Egyháznak* olvasni? Szó sincs róla! A középkori latin diplomatika pedanteriája ilyen számrejtvényes névírás mód

¹⁾ Azt hiszem, hogy e vádra a felvilágosítás kellően meg van adva: az úgynevezett »oda nem tartozó oklevelek« Rimay másolatában maradtak fenn — s ez közlésöket nemcsak menti, hanem indokolja is. Az index hiányossága technikai okokból származik. A gyűjteményt a bizottság még év lezárta előtt akarván publicálni, az illetőnek, a ki készítette, alig pár nappal állott rendelkezésére. Ez nem mentség, de magyarázat. *Szilágyi S.*

nem ismer. Ezt maga sem meri biztosra venni, mert mentséget vél találni az okmányok hallgatása miatt abban, hogy Nyiregyháza királyi birtok lehetett (királyteleke, Igriczi mintájára) s talán azért nem emlegetik a peres okíratok.

Biztosabb talajra épít szerzőnk, midőn már a történet világához ér, 1219-ben jön elő helységünk neve először a váradi regestrumban, mint »Nyir« falu, nevét a nyírjes erdőségtől kölcsönözve. Egy századon keresztül ismét lappang s csak 1333-ban találkozunk vele újra a pápai tized-lajstromban, mint Nyr és Nir faluval.

1380-ban lép fel Nyiregyháza első okmányilag igazolt birtokosa Selezi *Beke* László, ki azt házasság útján nyerte az előbbi birtokos, *Szabolcsi* családtól. Ennyit tudunk Nyiregyháza első korszakbeli homályos történetéről.

A történelem világa akkor vet tisztább fényt reá, midőn a XV. század eleje a hatalmas *Báthory* család birtokában találja Nyiregyházát. 1404-ben Báthory János bírja. 1414-ben Báthory István a későbbi országbíró iktattatik birtokába. A család mindkét ága, a somlyai és ecsedi, jogot formál hozzá s a század harmadik tizedében a *Perényiek* is, kiknek 1430-ban felsorolt birtokaik között olvasható Nyiregyháza is.

Az 1437-ben Erdélyben kitört s a Tiszántúlra is elhatott pórlázadás idején szerepel először Nyiregyháza a köztörténelemben, midőn a Báthoryakhoz hű jobbágysai sok kárt szenvedtek.

A várnai csatában elesett Báthory István országbíró után testvére Báthory Tamás lón Nyiregyháza földesura, a ki után *Margit* leánya Kállai Jánosné öröklí azt 1450-ben. 1490. táján Báthory Miklós püspök, Mátyás király kedvelt híve bírja s ő utána testvére, az Ecsed várát 1492-ben újra építő András gyermekeire száll. Ennek hasonnevű fia a mohácsi csatában résztvevő s az ellenkirályok versengéseiben nagy szerepet játszó Báthory Endre volt birtokosa a XVI. század első évtizedeiben s így Nyiregyháza története jórészt össze van forrva hatalmas földesura köztörténeti szereplésével. A nyiregyházi jobbágyok portalis katonasága (mintegy 400 porta után, minden 20-iktól egy) részt vesz Báthory Endre zászlaja alatt az 1541-iki hadi vállalatban, melynek megghiúsult célja Buda visszavívása leendett.

Nyiregyháza ekkor az ecsedi uradalomhoz tartozott, mintegy 90 más helységgel együtt. Neve leginkább birtokügyi villongásokban, peres actákban fordul elő. Köztörténeti szerepe csak elvétve akad. Így hozzájárul 1552-ben Eger védelméhez Báthory György zászlaja alatt, majd Tokaj ostrománál (1565-ben) áldoz ismét vérrel, midőn Báthory Miklós bátyjának: Endrének segélyére siet.

Ez idő tájban kezd Nyiregyháza emelkedni. A Báthoryak erődített helylyé tették s mint ilyen, számos menekülőnek nyújtott menhelyet. A jobbágyok örömezt húzódtak oda, hol a hatalmas földesurak védő szárnyai alatt nagyobb biztonságot élveztek, mint egyebütt. A másunnan »szökött jobbágyok« miatt sok perben szerepel ez idő táján Nyiregyháza neve. A török hódoltságba nem esett belé, s közel volt a kállói erősség a német őrséggel és Tokaj vára, a mely védte Nyiregyházát is.

E század végén, midőn a főbirtokos ecsedi Báthory István az országbíró, más családok is kezdenek feltűnedezni, mint rész-birtokosok. Így *Kusaly* György, (1573.) a ki Báthory László özvegyét vette el, majd (1581-ben) a *Horváth* s (1582-ben) a már régebb idő óta igényt formáló Vajai *Ibrányi* család.

A XVII. század hajnala, a Báthoryak ecsedi ágának kihalása s a század elején meginduló szabadság-harcok már megizmosodva és tekintélyes községgé fejlődve találták Nyiregyházát. A tulajdonképeni virágzás korszaka akkor köszöntött be, midőn Nyiregyháza az erdélyi fejedelmek védnöksége alá s birtokába került. A Bocskay felkeléshez (1605.) Nyiregyháza is szívvel-lélekkel csatlakozott. Lakói ekkor már, mint a Tiszántúl legnagyobb része, a reformált vallásnak voltak hívei, s a szabad hajdúk közé számítottak. A hajdúság szabadalmi annyira elkapatják az ekkor már népes községet, hogy a vármegye nem bír vele s »az nemes országhoz« folyamodik oltalomért a nyiregyházi hajdúk ellen, kik Báthory Gábor fejedelemtől újabb szabadalmat nyertek. Eme szabadalomlevelet II. Mátyás is megerősíti 1613-ban, majd Bethlen Gábor (1628.) felmentvén őket a dézma és harminczad fizetéstől s a megyei adótól; csupán Ecsedhez tartoztak szolgálni.

Bethlen Gábor halála után testvére, István, a magyar koronára visszaszállandó kapcsolt részekből, Ecsedet, Báthort és Nyiregyházát magánbirtokában tartá meg s ő még 1627-ben, fia Péter pedig 1633-ban törvényesen is beiktattatott abba. Bethlen István és Péter magok is többször megfordultak Nyiregyházán, a mely a fejedelmi földesurak védnöksége és a hajdú szabadalmak kecsgetése mellett a szomszédos vidék elkeserített jobbágyságának való ságos refugiumául szolgált. A vármegyei nemesség e miatt sérelmekkel ostromolja az országgyűlést, s csakugyan 1635-ben a pozsonyi országgyűlés több helység között Nyiregyházát is megfosztja a hajdúvárosi szabadalmaktól.

Ennek daczára Nyiregyháza e jogokat továbbra is gyakorolja, hiába törli el az 1638-iki pozsonyi országgyűlés Nyirbátót és Nyiregyháza »városok« hajdúvárosi szabadalmait ismételve i

1640-ben Bethlen István még több hajdú vitézt telepít oda; 1649-ben Lorántffy Zsuzsánna rendelkezik az ottani predikat

és scholamester javadalmazása felől. 1655-ben pedig II. Rákóczy György erősíti meg Bethlen István donatióját. Így a mit a pozsonyi országgyűlés megtagadott tőle (a hajdúvárosi szabadalmat) megadták és biztosították az erdélyi fejedelmek.

A XVII. század utolsó évtizedeinek zavarai, a török hódoltság terjedése Szabolcsban, a német zsoldos hadak dúlásai, majd a kurucz lázadás s a vármegye zaklatása erős nyomokat hagyott Nyiregyháza történetében is s a virágzásnak indult hajdúváros rohamos hanyatlásnak indult. E század végén egyik földesura, gr. Csáky István arról tudósít, hogy »Nyiregyháza annyira elpusztult, hogy csak az szél fujdogálná helyeit.« A mi megmaradt, az is nagyrészt tönkrement a zempléni lázadás s a Rákoczi-forradalom folyamán. Míg nem III. Károly a nyiregyházai Rákóczi birtokot az eccsed i uradalommal gr. Károlyi Sándornak adományozta 1712-ben. Az 1718-iki összeírás alkalmával mindössze 47 cselédes gázda van Nyiregyházán az urasági telepeken s majorságokon kívül. A kiköltözés még ezután is egyre tart; most már nem ide, de innen szöktek a jobbágyok a peres acták tanúsága szerint.

A Károlyiaknak, ha e birtokuknak hasznát akarták látni, mindenekelőtt az elpusztult helység benépesítéséről kellett gondoskodniok. Gr. Károlyi Ferencz vette kezébe (1752.) a telepítés munkáját, miről Szabolcs vármegye eleinte hallani sem akart. Midőn a vármegye végre némi fentartással 1753-ban megadta az engedélyt, a gróf Békésmegye ev. lakosságából, Szarvasról, Csabáról, Mezőberényről, Orosházáról mintegy 300 családot költöztetett át Nyiregyházára, ellátva őket gazdasági szerszámokkal és jószággal.

Innen kezdődik a mai Nyiregyháza története és emelkedése. Földművelés, ipar, szorgalom és takarékoság által mindinkább gyarapodott a megnépesült telep, a mely II. József császártól 1786-ban már vásári szabadalmat nyer s városnak nyilváníttatik. Gazdagodásával arányban nőtt függetlenségi vágya s 1803-ban a határnak egyik felét a gr. Dessewffy családtól 880,000 frton megváltotta. Ugyanezt tette 20 év multán a Károlyi család részével, azt is megváltván 1824-ben 730,000 forinton.

Megnyervén a város eképen szabadságát, statutumokat készített magának s azt előbb a megye, majd a király jóváhagyása elé terjeszté, melyet V. Ferdinánd királytól 1837-ben meg is nyert. Ettől fogva számítódik Nyiregyháza a szabad kiváltságolt városok sorába.

Ezzel végződik Lukács Ödön által írt történetének is első kötete; míg a második kisebb pótkötet a város legújabb történetét s függelékül az ottani ev. ref. egyház-történetét nyújtja.

Tagadhatatlanul érdemes munka, melyhez a tömémentelen adat-

halmazt nagy szorgalommal kellett összegyűjtenie. A feldolgozásról nem szólhatunk ennyi elismeréssel, mert az egész mű inkább a nyers történeti anyag időrendi összefűzése, mint feldolgozott história. Nem az író beszél, de adatait, okiratait beszélteti. Nem az író uralkodik az anyag, de az adatok ő felette. Igaz, hogy e hibában több országos nevű történetírónk is szenved; de ez mentességül nem szolgálhat. Pedig hogy szerzőnk tud írni, azt megmutatja nem egy helyen, hol önállóságra vergődik írói egyénisége. Kifogásolnunk kell azt is, hogy a szövegbe szövött okiratokat a régi írásmód szerint adja (megh, hogi, eccla stb.) De a hiányok mellett is határozott nyereségnek kell tartanunk Nyiregyháza történetét vidéki városaink monografia irodalmában s jó lélekkel ajánlhatjuk az érdeklődők figyelmébe.

SZÁDECZKY I.

Tanulmányok. Irta Szathmáry György. Első kötet. Budapest, Aigner Lajos. 1887. 8-adr. IX. és 382. l.

Tíz, az utolsó évtized alatt különféle lapokban s folyóiratokban megjelent tanulmányt tartalmazó kötet. Szerzője mint publicista s országgyűlési képviselő egyaránt jó nevet szerzett magának s általában elismert érdeme, hogy a veszélyvel fenyegetett erdélyrészi magyarság ügyére ő hívta fel először hatásosan a magyar közvélemény figyelmét. Nyilvános működésének a legnagyobb tette, miként az *psychologica* természetes is, határozott bélyeget ad tanulmányainak mindazon esetekben, midőn a napi kérdésekkel elhalmozott hírlapíró időt talál magának, hogy valamely tárggyal komolyabban foglalkozzék. Nemzetiségi politika a vezéreszme vagy legalább a kiinduló pont Szathmáry minden közleményében, a magyar nemzet jövője lebeg szeme előtt folytonosan, még látszólag idegen kérdések tárgyalásánál is s a tíz tanulmány közül csak egyetlen egy (A fényűzés történetéből, mely a művelt női közönség számára íratott s a »Fővárosi Lapok«-ban jelent meg) olyan ismeretterjesztő népies közlemény, melyet e kérdésessé általában a politikával semminemű összeköttetésbe nem hozhatunk.

Az egyes tanulmányok sorrendje a következő:

1. »*Magyarország és a német szövetség.*« A »*Kölnische Zeitung*«-ban 1883-ban jelent meg, feleletül e tekintélyes lapnak am vádjára, hogy a magyarok az 1870/1-ki nagy háború alatt a francziák pártján állottak s azóta is ellenségei a német nemzetnek. Szerző különösen Andrássy gróf érdemeit emeli ki a Magyarország s Németország közt fennálló barátságos viszony létesítése körül s adatokkal bizonyítja, hogy ez a barátságos viszony fenntartás a mi részünkről nem pártkérdés, hanem a nemzet osztatlan óhaját tükrözi.

2. »*Bosnyák ország*« (megjelent a »Budapesti Szemlé«-ben 1877.) Irodalmunkban ez a tanulmány volt tudtunkkal az első nagyobb dolgozat az occupált tartományokról. Strauss, Asboth s mások műveinek megjelenése óta az itt közlött történeti, földrajzi s statisztikai adatok természetesen hiányosaknak tűnhetnek fel; de mindig megmarad érdemes úttörő dolgozatnak.

3. »*Állami népiskoláink elhelyezése*« (megjelent a »Magyar tanítóképző« 1886-ik számában.) A legutóbbi népszámlálás adataira támaszkodva, oly közoktatásügyi politikát sürget szerzünk e cikkben, hogy legalább ezentúl az állami népiskolák lehetőleg oly helyeken állíttassanak, a hol a magyar elem kisebbségben és így veszélyeztetve van.

4. »*Bulgária*« (megjelent a Bpesti Szemle 1887-ik évfolyamában.) A kötetnek a következővel együtt legterjedelmesebb cikke, mely a Bosnyákországról írotthoz hasonlóan itt átdolgozatlanul közöltetik. A politikai s egyházi történeti adatok, természetesen mind politikai vonatkozásokkal, sokkal több tért foglalnak el, mint a földrajzi, ethnographiai stb. ismertetések, melyek inkább csak itt-ott betoldva fordulnak elő, a dolgozat kerekdedségének s áttekintésének rovására.

5. »*Az erdélyi részek népességi, közművelődési, politikai és közgazdasági szempontból*« (megjelent a »Magyar Polgár« 1884. és 1885-ik évi folyamában.) Igen szorgalmasan készült rajz, telve a hivatalos statisztikai adatokból csoportosítás s utánszámítás által nyert számokkal s mindenütt tekintettel a magyar faj jövőjére. Nehány társadalmi kérdésnek a számokon kívül előszóval s tapasztalás útján nyert leírásokkal megvilágítása nagyon hasznos lett volna e dolgozatra nézve, mely különösen az erdélyrészi magyar elem anyagi, erkölcsi s értelmi supremáciájának kérdését fejtegeti főképp az oláhokkal szemben. Az egész főképp számok halmaza, melyekbe szerző erős nemzeti érzelme ölt életet. Mindamelllett Szathmáry jelen gyűjteményében erről a tanulmányról mondhatjuk el leginkább, hogy lenyomatása nagyon szükséges volt; e tanulmány fog könyvének legtöbb olvasót szerezni.

6. »*A történelem és a keleti kérdés*« (megjelent a »Hon« 1879-ik évfolyamából.) Egy pár német író nézeteinek alapján annak fejtegetése, hogy a civilizatio rendesen keletről nyugat felé halad, de északról délre soha s így Oroszországnak, Európának délkeleti részében nincs missiója.

7. »*Az uzsora; a biblia, egyházjog és a magyar törvények szempontjából*« (megjelent a »Fővárosi Lapok« 1879-ki évfolyamában.) Népies közlemény, épen nem manchesteri szellemben.

8. »*A munkás pártok és az általános szavazatjog Németországban*« (megjelent a »Budapesti Szemlében« 1875.) Politikai

tendentiával írt dolgozat, melyben szerző az általános szavazatjog behozatalát tartja csaknem egyedüli okának, hogy az általa tisztán felforgató veszélyes elemnek tartott social-democratia Németországon terjed s hasonló esetben nálunk veszélyt látna a nemzetiségek részéről. A tanulmányban érdekes egy pár socialista lapokból vett közlemény.

9. »*A fényűzés történetéből, tekintettel a magyar viszonyokra*« (megjelent a »Fővárosi Lapok«-ban 1886.) Népszerű ismeretterjesztő cikk, a magyarországi adatok főképp Radvánszky Béla után.

10. »*A civilizatio hatása barbár népekre az ó-korban és ma*« (megjelent a »Nemzet«-ben 1886.) Az amerikai indiánok s a Csendes oceán lakóinak pusztulását állítja szembe a rómaiakkal, kik a vad népeket nevelni tudták.

A cikkek nagyobb része tehát történelemmel is foglalkozik, 3—4 közülök egyenesen történeti tárgyú. Nem tagadjuk meg szerzőtől, hogy az adatokat gondosan gyűjti még népszerű munkáihoz is, habár az ő történeti adatai mind másodkézből nyertek is. Történeti felfogása is gyakran egyoldalú. A doctrinär jelleg, mely »A történelem és a keleti kérdés« alapeszméjében s annak kathedrai tárgyalásában mutatkozik, különösen feltűnő az utolsó cikkben, a hol a modern civilizatio hatását igen keményen (356—7. l.) ítéli el, feledvén, hogy néhány törzs kihalásával szemben az angolok, hollandok, sőt az oroszok és francziák is mily sok áldást terjesztettek az ó-világ népei között s hogy egyes népek fogyásával szemben Jávában, Keletázsia más részében s Afrikában is épen a törzsek vérengzéseit s a rabszolgakereskedést gátló európai civilizatio szaporítja a barbárok számát óriásilag. A pártszempontok által vezetett politikus gyakran hagyja magát egyes adatok által általános ítéletekre csábíttatni, különösen a hol rokonszenve (a magyar faj) s ellenszenve (különösen az oroszokkal szemben) uralkodó. Ez a generalizálás többször ellenmondásokra is vezet. Legélénkebb példa van erre a 166. s 167. lapokon jóformán egymással szemben. Egyik oldalon, csak a kilométerre számított fők alaján, panaszkodik azon, mily gyér népessége van a székely s magyar vármegyéknek s szembe vele mint természetes dolgot állítja, hogy a székelység nagyon is sűrűn lakik. A jelen agriculturái viszonyok között az utóbbi tétel is helyes ugyan, de ily éles ellenmondás mindenesetre magyarázatot igényelt volna s magyarázat esetén nem jutott volna szerző ama részben szintén helyes, de nagyon egyoldalú következtetésre, hogy »gondoskodni kell a medréből tárado székely népességi folyamnak okszerű levezetéséről a több erdélyi megyékbe«, feledvén, hogy a jelen agriculturái viszonyok között ezek a megyék is túlnépeselek. Maga a szám szerinti népesség általában még kevésbé nyújt igaz világot, pedig szerző enn

valamint általában a statisztikai számoknak, csaknem mindenütt tulságos sok bizonyító erőt tulajdonít.

Mindezeket a hiányokat elfeledjük különben, midőn látjuk, mily szorgalommal s komolysággal igyekezik szerzőnk nemzete jövőjének itt-ott mutatkozó alapjait kikutatni. Szathmáryban nincs elég bölcsészeti alap magasabb conceptiók létesítésére, ott hol mások nyomán megkíséرتi ezt, mint különösen »A történelem és a keleti kérdés« című közleményében s másutt is, egyoldalú fel fogásokra téved: de mindenütt megvan a szorgalom s az őszinte meleg hazafias érzelem. Ez az érzelem vezette el a politikust — a nálunk az Eötvös által inaugurált áramlatnak hatása alatt — a közoktatásügyi tanulmányokra is, melyeknek itt (61—67 és 178—181 és 197—217. ll.) közlött eredményei a kötet leginkább új s legtartalmasabb részei s ez az érzelem okozza azt, hogy Szathmáry dolgozatait szívesen olvashatjuk. A mit leírt, megfontolva s tanulmány alapján írta, ítélete meggyőződésből ered s ha itt-ott téved is, ez a tévedés egyúttal öncsalódás.

Gy—gy.

*Colbert. Irta Ballagi Aladár. Első rész. Budapest 1887. A magyar tud. aka-
démia második osztályának külön kiadványa. 243. l. ára 1 frt 50. kr.*

Ballagi Aladár egyike azon kevés íróinknak, kik a világtör-
ténelemmel önállóan foglalkoznak. Pár évvel ezelőtt megjelent munkája: »Wallenstein karabélyosai« figyelmet keltett. Ujabbán a magyar tudományos akadémia ülésein több érdekes előadást tar-
tott Colbertről, XIV. Lajos híres miniszteréről. A felolvasások egyes részletek voltak abból a műből, melynek első része most előttünk fekszik.

A mű nem életrajz. Maga a szerző, ki Colbertet tartja a modern Franciaország alakulása megindítójának, inkább e nagy államférfiú államszervező munkálatait akarja »caleidoscopszerű képbén« (8. l.) bemutatni, mert nézete szerint az ő idejében Franciaország ugyanoly törekvés színtere volt, mint napjainkban Magyarországon. Valóban caleidoscopszerű képek. A 21 fejezet, melyre a jelen rész tartalma oszlik, egymással laza összefüggésben álló tárcza, a francia styl szellemes fordúlataival s még külsőleg is jelezve e modort az által, hogy a fejezetek czimeit nagyon általános jelmondatok vagy idézetek. Minden egyes fejezet, a leg-
első kivételével, csaknem kimeríteni látszik Colbert összes működését. Az első rész átolvása után önkéntelenül feltámad bennünk a kérdés, hogy mi marad hátra a második részre? De azért, vagy éppen ezért nem nyerünk kidomborodó képet Colbert egyéni-
ségéről. Rendkívül szorgalmas, erélyes s nagyon körültekintő

administratív tehetségnek találjuk, ki jóformán egyedül dolgozik az egész országban s működése nagyon áldásos, mert mindenütt józan reformokat teremt: de nem értjük, legalább az eddig közlöttekől nem, miként jött létre ily nagy átalakulás jóformán rázkódtatás nélkül egy hatalmára féltékeny autocrata fejedelem s egy már értelmileg magas fokra fejlődött társadalom körében; nem értjük, minő erkölcsi tényezők emelhetek fel egy kétségtelemnül romlott s szerző által mindenütt sötét színekkel festett társadalomban egyetlen embert ily magaslatra. Ballagi, mint az életírók legnagyobb része, valószínűleg nagyon túlbecsüli hősét, bár erkölcsi tulajdonairól többször szól gáncsolólag (l. különösen 16–19 ll.) s ez az oka, hogy minden reformot kizárólag neki tulajdoníts másrészt minden részletet kiemelve, Colbert egyénisége helyett egy mindent mozgató gépet ír le — gépet, melynek szerkezete sokkal bonyolultabb, mint hogy első tekintetre világos legyen.

Annyit azonban el kell ismernünk, hogy Ballaginak a magyar közönség előtt sikerült Colbertet az eddiginél magasabb piedestalon mutatni be. Az ő munkájában e híres francia miniszter nemcsak a marcantilisticus rendszer megalkotója, mint eddig olvassgattuk, hanem oly férfiú, ki nemzete javát a modern chauvinista egész erélyével előmozdítani önzéstelenül s minden téren képes. A francia népet önállóságra nevelni, az idegent teljesen kiszorítani, a fejlődés s hatalom alapjait megvetni — kétségkívül képes volt e férfiú, kit csak egy szűk látkörű rendszer alapítójának hittek. S minő erély! Némely (pl. 12–15 s 20–21-ik) fejezetekben meglepő tanúságos példák vannak felsorolva Colbert 10 vaskos kötetre menő levelezéseiből, mily ügyesen tudta ő az összes művelt világ haladását felhasználni hazája számára, hogy teremtette meg itt az egyes iparágakat, hogyan létesítette a mezőgazdasági, hajózási stb. reformokat sokszor erőszakkal s mindannyiszor hatásosan oly célzattal, hogy Franciaország ne szorúljon többé idegenre.

Ballagi Aladár azt állítja, hogy Colbertnek még eddig nem irták meg méltó életrajzát s indirecte kimondja, hogy az ő műve az első, mely az eredeti kuforrásokat használja fel. Nincs jogosultságunk ezt kétségbe vonni, mert ily nyilatkozat a Colbertről írt művek alapos ismeretét feltételezi. De hogy Ballagi műve csakugyan forrástanúlmányon alapúl, az kétségtelen s készséggel elismerjük azt is, hogy irodalmunkban kevés ily világtörténelmi monographia jelent még meg. Colbert életrajzának hiányát természetesen nem éreztük, egyelőre irodalmi luxustárgy ez a könyv nálunk. De azért őszintén fogunk örvendeni, ha az illetékesebb francziák is elismeréssel fogadják dolgozatát.

Die Statuten der Juristen-Universität Bologna vom J. 1317—1347, und deren Verhältniss zu jenen Paduas, Perugias, Florenz. Von P. Heinrich Denifle O. P. (Sonder-Abdruck aus Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte. 8-rt 196—397. U.)

A bolognai jogi egyetem mint »Mater Studiorum« a közép-korban a leghíresebb és legkeresettebb volt, a mikor tanulói száma hatezer körül járt. Egész Európából ott gyülekezett össze az egyházi és polgári jogot hallgatók nagy serege: olaszok, kik három nemzetiségre: a tuskra, longobardra és rómaina oszoltak; továbbá a francziák, spanyolok, provenceiak, angolok; aztán a pikardok, burgundok, piktek, baskok, toursiak, cenomanok, catalanok, magyarok, lengyelek; végre németek és csehek, kik a XIV. században, a leírt rendben egy-egy nemzetet alkottak, melyből időközönként a rectorok választottak.

Hazánkfiak előszeretettel látogatták e főiskolát. Már a XI. században van nyoma, hogy magyarok tanultak Bolognában, a XIII. és következő századból való okiratainkban pedig nem ritkán találkozunk tudós férfiakkal, kikről mondatik, hogy a bolognai egyetemen végezték tanulmányaikat. 1265-ben az ultramontánok (azaz nem olaszok) akkor még csak tizenhárom nemzetének egyikét ők alkották. 1317-ben egyikök: Miklós nyitrai főesperes az esztergomi egyházmegyében (később prépost, comes capellae regiae, végre egri püspök) rectora, — míg Jakab nógrádi főesperes (később esztergomi éneklő kanonok) ugyanakkor tanácsosa volt a bolognai egyetemnek.

A nevezett főiskola jelességénél fogva mintája lett az utána keletkezett egyetemeknek; szerinte alakulának a paduai, perugiai, florenzi és más főtanodák. Ép azért alapszabályai nagy fontossággal bírnak mindezen főiskolák történetére is, mert szervezetökről és alkotmányokról fölvilágosítást nyújtanak.

Hanem efféle alapszabályok épen a középkorból ismeretesekek eddig nem valának.

Tudva volt ugyan, hogy IV. Incze pápa 1253-ban »quaedam statuta salubria et honesta,« melyeket a bolognai egyetem rectorai alkotának, megerősített; kétséget nem szenvedett, hisz a dolog természetéből folyt, hogy ez alapszabályok idő folytán kibővítettek, újabbakkal pótolattak; de a bolognai s egyéb olasz levéltárakban, melyekben ezen egyetemi legfontosabb okmányokat keresték, az 1507. év előtt kelt bolognai »Statuto dell'università dei Giuristi« nem találtatott. A nagynevű *Savigny* is adatait kiváltképen az 1561. évben nyomtatott alapszabályokból meríti, noha e kútfőt nem idézi.

Igy állottak az ügyek, midőn *Denifle Henrik* prédikátorrendi atya, a szentszék vatikáni alkönyvtárnoka, kezében tartva

Knauznak »A pozsonyi káptalan kézíratai« című könyvét, a múlt őszszel hozzám jöve, adnám ki neki a káptalani könyvtárból a 16. számú kéziratot, mely nagy folio alakban kilenc levélen állítólag a bolognai egyetemnek alapszabályait tartalmazza és melyre őt *Dankó* praelatus figyelmeztette.

A mondott kézirat eredete Bolognára vall. Alakja, írása, festett kezdő betűi, a columnák sorszáma (60) megegyez a XIV. század közepén ott másolt kéziratok apparatusával. Az első lapon a sz. János, sz. Máté és sz. Lukács evangéliumai kezdete (a sz. Márk hiányzik) vannak leírva. Ekként szokott lenni más egyetemi alapszabályoknál is; hisz midőn esküt tőnek reá, ennek »*tactis sanctis dei evangeliis*« kellett történnie. A második lapon kezdődnek az alapszabályok. A rubrikák fölíratái vörösek; fejkénél, a lap szélén vannak számaik. Sajnos, hogy a kézirat a reá fordított gond daczára, nincs a legjobb állapotban. Tintája elhalványult, hártýája kopott. Gyanításom szerint nem sokkal külön állapotban érkezett Pozsonyba. A káptalan 1854-ben szükségesnek látta beköttetni, mi hogy megtörténhessék, papírszalagokkal kellett a belső széleket megerősíteni, s ez által a könyvkötő beragasztotta a végbetűk némelyeit. Nagyobb baj, hogy a kézirat csonka; az egyetemi alapszabályoknak csak mintegy két harmadát tartalmazza, a 45. rubrikával végződik, 4—5 levél hiányzik.

Ez alapszabályok szerzője, mint a jegyzetben közölt bevezetésből ¹⁾ kitűnik, a híres kanonista *Joannes Andreae*. Nagy tekintélyben állott ő már akkor, t. i. 1316-ban. Ez év augusztus havában elhagyá a bolognai egyetem mindkét (citra- és ultramontán)

¹⁾ Adjuk ez érdekes történeti bevezetés egy részét: »*Ad honorem et laudem Ihesu Christi et matris eius et tocius celestis curie, ad statum eciam et incrementum studii Bononie et regulam et pacem in ipso studencium edita, ordinata et multis decisis composita sunt hec statuta per Johannem Andree decretorum doctorem cum quatuordecim honorandorum et proborum studencium consilio sub annis dominice nativitatis millesimo trecentesimo decimo septimo, regentibus honorabilibus viris dominis *Nycolao de Ungaria archidiacono Nitriensi in ecclesia Strigoniensi*, Ultramontanorum, et *Johanne de Ortuchio de Aquila canonico Marsicano*, Citramontanorum rectoribus, et partim sub ipsorum regimine publicata et approbata per universitatem et sub regimine successorum suorum honorabilium virorum dominorum *Petri Cemerii canonici Toletani de nacione Hispanorum Ultramontanorum*, et *Frederici de Bardis de Florencia priore sancte Marie supra portam Florentin. Citramontanorum rectoribus*. Consiliarii autem fuerunt hii: *Dominus Manfredus de Collalto, episcopus Ceneten.*, *dominus Fredericus rector predictus, dominus Stephanus Vratislavien. canonicus, dominus Jacobus archidiaconus Neugradien.* . . . « stb. stb.*

rectora a várost, mert megsértve érezték magokat a városbíró kemény rendszabályai által, és Ferrara tartományba, Argentába vonultak, megesketvén a tanulókat is, hogy elútaznak. Nagy felindulás támadt e miatt a lakosok közt. Elvégre is egységre jutott a város az egyetemmel, melynek megerősítésére készítettek az új alapszabályokat, melyek 1317. évi május havában hagyták helyben és tétettek közhírré. Azonban a következő három évtized végén, t. i. 1326. 1336. és 1346-ban ismételve át-átnézték azokat és 1347-ben újra megerősítették. És ezen átnézett és rész szerint módosított alakban mutatja azokat be a pozsonyi káptalani. 16. számú kézirat; ez alakban fogadták azokat el — habár nem változatlanul — Perugia, Florenz, Padua és valószínűleg egyéb, az időben keletkezett egyetemek is.

Nagybecsű tehát ez ereklye, minthogy — mondja Denifle — egészen új nézeteket és fölvilágosításokat nyerünk belőle a középkori egyetemek felől. Nem is kimélte fáradságát, hanem szorgosan egybevetette a pozsonyi kéziratot a bolognai későbbi (már említett) alapszabályokkal, továbbá a florenzi 1388-ki, a perugiai 1457-ki s a paduai 1463-ki egyetemi statutumokkal, s e nagy szorgalommal és elmével végzett fárasztó munkája által a pozsonyi szöveget nemcsak megállapította, de kipótolta annak hiányzó harmadát is, úgy hogy a bolognai 1347-ki egyetemi alapszabályok, most teljes érdekességökben előttünk állanak.

A kérdésre: miként jutott ez immár nagy fontosságra szert tett kézirat Pozsonyba? — Denifle azon véleményben van, hogy valamely Bolognában tanult magyar, ki talán rectori hivatalt is viselt, leíratta ez alapszabályokat és emlékül magával hozta Magyarországra. Meglehet. De azon körülmény, hogy a kézirat első kezdő betűjében festett címer nem magyar, nem látszik e föltevés mellett szólni. A leíró valószínűleg nem idegen, hanem megbízója címerét festette volna a kézíratra. Ha ugyan a véletlen nem játszik a dologba, nekem valószínűbbnek látszik, hogy Vitéz János, midőn az Academia Istropolitanát szervezte, hozta vagy hozatta e példányt, mely épen keze ügyébe esett, mintául ide. Véleményemet azonban én se tudom egyébbel támogatni, hanem hogy a pozsonyi káptalani könyvtárban a nevezett akadémiánál használt más kéziratok is őriztetnek.

Fontosabb volna, ha az összefüggést a bolognai és hazai: veszprémi, pozsonyi, pécsi egyetemek közt kimutatni képesek lennénk. Talán Denifle a középkori egyetemeket tárgyazó II. kötetében, melynek a pozsonyi kézirat nagy lendületet adott, és mely aligha sokáig várat magára, találunk némi útbaigazításokat.

T Á R C Z A.

M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Utolsó vál. gyűlését a nyári szünet előtt f. hó 7-én tartá, Pulszky Ferencz elnöklete alatt.

Az első tárgy, a vál. ülés tulajdonképi célja a dévai és hunyadmegyei kirándulás programjának megállapítása volt, a mely alább olvasható.

Folyóügyeket titkár távollétében Szádeczky Lajos t. s. terjesztvén elő, mindenek előtt kegyeletes szavakkal emlékezik meg a társulat egyik derék alapító tagjának *Báró Bésán Jánosnak* elhunytá felől, a ki a társulat kegyeletét annál inkább megérdemli, mert végrendeletében is megemlékezett a társulatról, 100 darab aranyat hagyományozván számára. Elhunytá felett érzett őszinte részvétét jegyzőkönyvbe iktatni határozá a választmány.

Új tagokúl bejelentettek : *Zichy Gabriella* grófnő Kalksburgon Bécs mellett; *György Aladár* statistikai beltág Budapesten, (aj. a titkárság); *Olaszi-liszikai Liszkay Jenő* Erzsébetfalván Pest mellett, (aj. Csánky Dezső); *dr. Temesváry János* gymn. tanár Gy.-Fehérvárt és *Széky Miklós* Kolozsvárt (aj. Szabó Károly); *Tóth István*, ügyvéd Szigetvárt (aj. Hampel J.)

A *gróf Teleki* család elhatározta, hogy családi okmánytárát kiadatja s közvetítésre társulatunkat kérte fel. A marosvásárhelyi és hosszúfalusi családi levéltárban őrzött okiratokból 3 vaskos kötet volna összeállítandó. Az I. kötet terjedne az Árpád-kortól 1600-ig, a II. k. 1600—1711-ig, a III. Teleki Mihály levelezéseit foglalná magába. Az okmánytár 300 példányban volna nyomtatandó, minden kötet költségvetése 2000 frtra van számítva. A grófi család azon óhaját fejezte ki, hogy társulatunk épúgy mint a Zichy-codex kiadásánál bizottság által képviseltesse magát. A választmány örömmel tesz eleget a grófi család kívánságának s a szerkesztői bizottságba *Szilágyi Sándor* elnöklete alatt kijelöli : *Deák Farkas* és *Szádeczky Lajos* vál. tagokat, mint a kik a marosvásárhelyi levéltárban már dolgoztak és *Gergely Samu* társ. tagot, a ki a hosszúfalusi levéltárt ismeri s ezeken kívül közreműködésre felkéri *Szabó Károly* és *Fejérpataky László* vál. tagokat.

A pénztári kimutatás szerint junius hó folyamán

bevétel volt	3,247 frt 49 kr.
kiadás	378 » 60 »
pénztári maradvány julius hóra	2,868 frt 89 kr.

A DÉVAI ÉS HUNYADMEGYEI KIRÁNDULÁS TERVE:

- Jul. 23-án* reggel 8 ó. 20 p.-kor indulás a központi pályaudvarról. Dévára érkezés este $\frac{3}{4}$ 10-kor. Fogadtatás, elszállásolás, ismerkedési estély.
- Jul. 24-én* a M. Történelmi Társulat közgyűlése. Délben díszebéd. Délután a múzeum bemutatása s a dévai vár megtekintése.
- Jul. 25-én.* A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat közgyűlése.

Programja:

1. Elnöki megnyitó beszéd, gróf Kuun Gézától.
2. Titkári jelentés, Kán Róberttől.
3. Dr. Súlyom-Fekete Ferencz ismerteti Hunyadmegye köz- és magán-levéltárait s gyűjteményeit.
4. Téglás Gábor: Historiái nevezetességü barlangok Hunyadmegyében.
5. Király Pál: A dákok erősségei és fegyverei.
6. Folyóügyek.

Közgyűlés után kirándulás Maros-Némethübe, gróf Kuun Géza kastélyába s ott a park régiségeinek megtekintése; majd a közeli *Vezelre* (Mitia), az ottani római régiségek megszemlélésére.

- Jul. 26-án.* Kirándulás fogatokon Vajda-Hunyadra. Ott a vár-, az erdőkincstár levéltára s a vasművek stb. megtekintése.
- Jul. 27-én.* Kirándulások: Piskire és Petrozsénybe; Hátszeg-Várhelyre (Sarmizegethusa); esetleg Nagy-Ág, Körösbánya és Abrudbánya vidékére.

A dévai és hunyadmegyei kirándulást gróf Széchen Antal társ. másodelnök fogja vezetni. A társulat tagjai közül mintegy negyvenketten jelentkeztek a kirándulásra. A választmányból gróf Széchen Antal másodelnök, Szilágyi Sándor titkár, Deák Farkas jegyző, dr. Szádeczky Lajos titkárságéd, és dr. Csánky Dezső, Hadn Lajos, Kövály László, dr. Márki Sándor, Nagy Iván, dr. Szabó Károly, dr. Szendrei János, id. Szinnyi József és dr. Torma Károly vál. tagok. A rendes tagok közül: Barabás Domokos tr. (Sz.-Udvarhelyről), dr. Baligó János tr. (Kolozsvárról), Baráth Ferencz tr. (Bpestről), Berzeviczy Egyed fb. (Kassáról), dr. Binder Lajos (Medgyesről), dr. Borovszky Samu akad. segédtitkár; ifj. Bölöni Sándor, Bunyitay Vinceze akad. I. tag (N.-Váradról), Chernel Ignác és Kálmán fb. (Köszegről), Ferenczy Miklós ügyv. s volt orsz. képvis. (Kolozsvárról), Juhász Béla; dr. Karácsonyi János tr. (Gy.-Fehérvárról), Konez József tr. (M.-Vásárhelyről), dr. Lederer Béla, Molnár Zsigmond ügyvéd (M.-Vásárhelyről), Pettkó Béla orsz. levéltári tiszt; Révész Kálmán tr. (Pápáról) dr. Rajner Gyula; dr. Szabó Gyula egyet. m. tr. és Szabó Jenő (Kolozsvárról), Szabó Károly tanf. (Sopronból), Székly Miklós, Széll Farkas kir. táblai bíró; ifj. dr. Szinnyi József egyet. tr. (Kolozsvárról), dr. Temesvári János tr. (Gy.-Fehérvárról), Tóth István ügyvéd Szigetvárról, dr. Váczy János; Veres Ferencz (Kolozsvárról), Vidovich György (N.-Váradról). Végül a krakkai tud. Akadémia képviselője: dr. Zakrzewski Vinceze, a m. t. akad. kultagja.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT egy évi zajtalan, de annál eredményesebb munkásságáról a következő vázlat nyújt tájékoztatást: A társulat a múlt nyári szünet után Petrozsényben, a határszél eme virágzó bányahelységében tartott vándorgyűléssel nyitá meg működését. Az odaváló értelmiség egész ünnepélylyé avatá a gyűlést, melyen gróf *Kun* Géza Petrozsény fejlődésére kiterjeszkedő elnöki megnyitója után dr. *Sólyom-Fekete* Ferencz társ. alelnök a Zsilvölgy és Hátszeg vidék betelepítését új adatokkal megvilágító tanulmányát és *Tallacsek* Ferencz bányaigazg. a zsilvölgyi, aranymosások körüli észleleteit adták elő, míg *Kán* Róbert társ. titkár a Hóra lázadás és francia forradalom okai közt párhuzamot vont.

Az *octóberi* gyűlést *Szabó* Károly kolozsvári egyetemi tanár is megtisztelvé jelenlétével, méltatva különösen az Abafáján a gr. Tholdalagi levéltárban a társulat által foganatosított levéltári kutatások gazdag eredményét. *Király* (König) Pál a Téglás Gábor és Téglás István társaságában Várhelyen és környékén foganatosított kutatások ismertetése után Mommsen nagy művének Daciával foglalkozó részét mutatá be. Ugyanezen ismertetés folytatásával vette kezdetét a *novemberi* gyűlés, melyen *Mailand* Oszkár a párisi ethnographiai múzeumokban folytatott tanulmányáról referálva, *Király* Pál a Veczelen, *Mailand* Oszkár Aranyfalunál eszközölt kutatásokat ismerteté, *Téglás* Gábortól pedig a zalatnai (Ampelum) római bányászatot mutatták be. — A *decemberi* gyűlésen gróf *Kun* Géza elnök *Döbrentey* Gábor születése százados évfordulója alkalmából terjedelmes emlékbeszédet tartott. *Tallacsek* Ferencz a kis Zsil (Zsijecz) mellett köszönfejtés közben észlelt aranymosásról olvasott fel. — A *januári* gyűlésen *Darvai* Mór kritika alá vette Demsusiánu Miklós román irodalomtörténetét. — A *májusi* gyűlésen *Téglás* Gábor ismertette a Hunyadmegye területén felmerült barbárkori ezüst- és aranykincseket, *Király* Pál a Traján oszlopnak Várhelyre (Sarmisegetusa) vonatkozatható domborműveiről értekezett. — A *juniusi* gyűlésen *Téglás* Gábor bemutatta az erdélyrészi medence praehistoricus telepeiről készített nagyobb munkája végeredményét; *Király* Pál terjedelmes és szép előadást tartott Dacia meghódításáról saját helyrajzi kutatás alapján, czáfolva főleg *Xenopol* román író. *Mailand* Oszkár újabb mythologiai elemeket mutatott be a román nép költészetéből.

A társulat kiterjeszté figyelmét a *kenyérmezei* emlékre is, melyet immár sikerült felállíttatni. A megye közigazgatási térképére felrajzoltatá a történelmi és régészeti lelőhelyeket; bizottságot küldött ki a megye monographiája megírásának előkészítésére; a dévai várromoknak végleges pusztulását megakadályozandó, annak a bérletből való kivételét kieszközlé a pénzügyministeriumnál s a vároldal kopárságát költséges fásítással cseréli fel. A piski hidnak emléktáblával leendő ellátását is munkába vette a csekély erővel rendelkező, de buzgó társulat.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI (*ma muzeum*) *társulat* az idén működésének 19-ik évébe lépett s így egyike a legrégeb-

vidéki társulatainknak. Temesvárt két rokon ezéü társulat volt: a dél-magyarorsz. történelmi és rég. társulat és a délmagyarországi muzeum-egylet. E kettő összeolvadásából keletkezett 1885 végén a mai muzeum-társulat, melynek élén id. *Ormos Zsigmond* temesmegyei főispán, maga is a történelem buzgó és avatott művelője, áll, igazgatója ifj. *Ormos Zsigmond* alispán, főtitkára *Pontelly István* főgymn. tanár s muzeum-őr, titkárai: dr. *Benedek Albert* és *Patzner István* tanárok. A társulat élénk tevékenységet fejt ki. Felolvasó-üléseket havonként szokott tartani. Folyó évben négy gyűlést tartott. Februári gyűlésén dr. *Karácsonyi János* mutatta be »a *Laczkfyak története*« cz. munkájának első — s a májusi közgyűlésen második részét. A márcz. gyűlésen *Ruisz Gyula* »A mezőhegyesi állami ménésintézet alapításának története«-t olvasta fel. A közgyűlésen, a mely május 31-én tartatott, az előbb említetten kívül, id. *Ormos Zsigmond* elnök is tartott felolvasást »a mester és tanítványa« cz. a. id. *Markó Károly* és *Szilassy Géza* festőművészekről, kik közül az utóbbi 1859-ben az Arno folyóba fult, midőn két gyermeket a ragadó árból kimenteni próbált. A virágzó társulat nemcsak szellemi, de anyagi téren is örvendetesen gyarapodik s épen egy új muzeum-palotát épített.

Nem rég jelent meg a társulat *Értesítőjéből* a III. évf. I. füzeté, melynek tartalmát képezi a főtitkár előszaván kívül a társulat eddigi működéséről, dr. *Karácsonyitól* a *Laczkfyak története*, a *Nagy Lajos* király idejében virágzott s épen Temesmegyéből származott emez előkelő családé, melynek tagjai közül többen országos méltóságokat viseltek (erdélyi vajdaság, főlovászmesterség, vármegyék főispánsága stb.) s vitéz hadvezérek voltak, *Böhm Lénárd* Fehértemplom ostromát írja le 1848. aug. 19-én. *Ruisz Gyulától* a mezőhegyesi állami ménés, intézet alapításának története, egy évszázad előtt, — s hivatalos jegyzőkönyvek zárják be a füzetet, a miből egy évben 4 szokott megjelenni.

— A »BIHARMEGYEI TÖRTÉNELMI- ÉS RÉGÉSZETI EGYLET« Nagyváradon közelébb tartotta évi közgyűlését, b. *Döry József* tiszteletbeli elnök vezetése alatt, a megyeház kis termében. *Czobor Béla* tartott igen tanulságos előadást »A szövömművészetéről, *Mátyás király* idejében.« *Hegyesi Márton* titkári jelentése felölelte mindazon érdekes mozzanatokot, melyek az egylet életében a lefolyt évben előfordultak s azt bizonyítják, hogy annak tagjai, különösen nagyérdemü elnöke: *Rómer Flóris*, ifj. *Böloni Sándor* régiségtárör, *Gálbory S.* pénztárnok ügyszeretettel foglalkoztak az egylet dolgaival. A közgyűlés *Schlauch Lőrincz* püspököt és dr. *Czobor Bélát*, az egylet tiszteletbeli tagjaivá választotta; továbbá: a *Nadányi*, *Fráter*, *Baranyi*, *Tisza*, *Kornis*, *Gerliczy* és *Fényes* családokat felkérte, hogy nagybecsü családi levéltáraikat az egyleti muzeumnak engedjék át. Az egylet vagyona felülhaladja a 2000 frtot. A régiségtár a lefolyt évben 794 darabbal szaporodott, s 2089-en látogatták.

— Az ALSÓHEHARMEGYEI TÖRTÉNELMI-RÉGÉSZETI- ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET még mindig a szervezkedés és alakulás stádiumában van. A

belügyministerium elé vannak terjesztve alapszabályai, de a megerősítés késik s míg az le nem érkezik, végleg nem szervezheti magát az egyesület. Addig is összeköttetésbe léptek más egyesületekkel, könyvtárnak és régiséggyűjteménynek vetették meg alapját; a katonai parancsnokságnál közölték, hogy a megye területén katonai ásatásoknál előkerülő leleteket az egyesületnek engedjék át stb. Munkásságáról azonban már is adott életjelt az egyesület egy növénytani értekezés kiadásával.

— A MOSONMEGYEI TÖRTÉNELMI- ÉS RÉGÉSZETI EGYESÜLET legtevékenyebb vidéki társulataink egyike, a folyó évben működése negyedik évébe lépett. Rendes tagjainak száma jelenleg 185, tagdíjából jövedelme 405 frt. Ez képezi azon összeget, mely ez évben rendelkezésre áll. Tekintve azonban, hogy 14 lelhelye vár ásatásra, soká lesz, míg csak ezek feltárása is esz-közölhető leend. A folyó évben is egy új sírmezőt fedeztek fel a Fertő melletti Nezsider rétségén, a hol 27 sírt tártak fel. A sarcophagok leletei a római korra vallanak. Az egyesület buzgó alelnöke részletes jelentést küldött az egyesület működéséről, de késő érkezvén, ezúttal csak ennyit emelhetünk ki.

— A MAGYARORSZÁGI KÁRPÁTEGYESÜLET ÉVKÖNYVÉRŐL megjelent a 14. évfolyam 1887-re. A Kárpát-egyesület határozottan nagy érdemeket szerzett magának a Kárpátok s általában Felső-Magyarország hegyvidékeinek megismertetésével. Két irányban működik. A *gyakorlati* téren, — midőn hozzáférhetővé teszi a turistáknak, utazóknak s általában a közönségnek a természet remek alkotásait, élvezhetővé a hegyvidékek lélekemelő bájait; — és *irodalmi* téren, midőn földrajzi tudásunkat s hazánk természetrajzi ismertetését előbbre viszi. Ez évkönyvben is több ily értekezést találunk. Így pl. *Siegmeth* Károly az abauj-torna-gömöri barlangvidéket, *Scholtz* Albert a Hernád forrásvidékét ismerteti. *Dénes* Ferencz az Alacsony-Tátra legmagasabb pontját a (2045 m.) *Gyömbért* mutatja be. *Dr. Thüring* Gusztáv úti rajzokat közöl Árva megye déli részéből, *Mihalik* József a Krivánra tett egy kirándulást ír le. Végül *Róth* Márton iglói tanár, ki az egykori tátrai jégmezőket (gleccser) tanulmányozza, a Kis-Nyereghágót ismerteti, mely a kis-tarpataki- és a Javorinka völgyet köti össze.

KÖNYVTÁRAINK.

„Magyarország köz- és magán-könyvtárai 1885-ben.”

*Az országos magyar királyi statisztikai hivatal megbízásából szerkesztette
György Aladár, statisztikai helyettes.*

E cím alatt nagy terjedelmű (77 4-odr. ív) hivatalos mű jelent meg, melyben 1400 köz- és 1001 magán-könyvtárról, összesen 7.632,374 darab könyvvel van táblázatos kimutatás s ezek közül 357 nevezetesebb könyvtárnak részletesebb leírása és a bennök található ritkaságok s nevezetesebb darabok névszerinti felsorolásával. A kimutatás hiányos, mint az ily műveknél igen természetes, első rangú könyvtárak, minők a főthi s aicsuthi,

hiányoznak belőle, a kisebb könyvtárak közül igen sok, úgy hogy maga a hivatalos mű azt állítja, (568 l.), hogy 10 millió könyvnél több van jelenleg könyvtárainkban. Hiányos továbbá abban a tekintetben is, hogy igen sok könyvtárról csak általános becslés szerint kiszámított adatok közöltek. Mind a mellett a jelen kimutatás nemesak általában nyújt eléggé tájékoztató képet közmívelőléstünk e fontos segédeszközéről, de alapjában véve a legpontosabban készült hasonló kimutatások közé tartozik, mit főképp az tanúsít, hogy az itt kimutatott könyvek számát más hivatalos kimutatások közül csak az Egyesült Államoké (12.2 millió darab könyv) múlja felül s oly országokból, minők Olaszország (4.3 millió), Nagybritannia (2.8 millió) stb. az ő szintén hivatalos uton szerkesztett könyvtár statisztikáik hasonlíthatlanul kisebb számot tüntetnek ki, a mely körülmény természetesen csak úgy magyarázható meg, hogy a magyar felvétel gondosabb volt, bár másrészt el kell ismernünk a jelen könyvtár-statisztikai mű érveléseinek (11—13 és 403—405. ll.) helyességét, midőn azt mutatja ki, hogy helyzetünket e tekintetben is kevésre becsültük, mert Magyarország nagyságához s népességéhez aránylag könyvtárak s könyvek tekintetében tényleg a művelt világ gazdagabb országai közé tartozik. A könyvtár-statisztikai mű jelentőségét különben nem annyira ez az öröndetes eredmény adja meg, mint inkább a beérkezett adatok érdekessége s a feldolgozás kultur-politikai jelentőségű kritikai jellege. Egyes könyvtárakról (nemzeti muzeum, orsz. hírlapkönyvtár, szegedi Somogyi-könyvtár, nemzeti Casino könyvtára, esztergomi főgyeházi, marosvásárhelyi főgymnáziumi könyvtár, a magánosoké közül Ballagi Mór, Révész Kálmán, Ráth György stb. gyűjteményeiről) csaknem külön monographiák közöltek itt s igen sok kevésbé ismert egyleti, zárdai s magán-könyvtár kincseiről találunk részletes tájékoztatást.

Az műszerkesztője, *György Aladár* statisztikai beltág, mindez adatokat nemesak könnyen áttekinthető rendszerben sorolja fel, de a tudományos kutforrásokat is gondosan felhasználta, többek között a »Századok« évfolyamaiban közölt adatokkal csaknem mindenütt találkozunk. A köz-könyvtárakat szerző nyilvános, hatósági, tanintézeti, egyházi, egyesületi s társulati s végül kölesönkönyvtárak csoportjára osztja s mindezen csoportokról, valamint a magán-könyvtárakról is külön-külön történeti, összehasonlító s bírálati tanulmányokat ír, melyek között a történetírókra nézve különösen érdekesek az egyházi jellegű könyvtárak történetére vonatkozó vázlat (256—260. l.) s mindenek felett az a rész, a hol a magyarországi kiváló könyvgyűjtők s könyvkedvelők jegyzékét sorolja fel (Gellért piuspöktől Ráth György s más jelenleg élő nevezetesebb könyvkedvelőkig. Ez a jegyzék (405—412. ll.) számos irodalomtörténeti s itt-ott még ismeretlen adatot is tartalmaz. De a mellett szigorú bíró is; a hatósági könyvtárak primitív állapotára, a casinói s kölesönkönyvtárak selejtességére s a szerzetesi könyvtárak rendetlen kezelésére vonatkozó helyek hivatalos műben szokatlanul kemény, de teljesen megokolt hangon vannak írva s a

mű negyedik fejezete, mely »a könyvtárak berendezése, gyarapítása s kezelése« címzet viseli (564—574. ll.) szigorúan itt-ott elkeseredéssel is, de másrészt lelkesítve szól könyvtáraink állapotáról a külföldi viszonyokkal összehasonlítva s mértékül nemcsak Nyugat-Európát, de a kisebb nemzeteket, sőt a keletázsiai népeket is idézve. Történelmi társulatainkat is méltán éri ez a vád. »Az Egyesült Államokban — írja szerzőnk. — mely pár évvel ez előtt ülte meg állami fennállásának százados évfordulóját, ugyanakkor már 78 társulat volt, mely a hazai történelmet művelte s e ezből többek közt millió kötetnél többet számláló szakkönyvtárakat gyűjtött össze; a mi ezredéves hazánkban sem szabad tartónak lennie az oly állapotnak, hogy az összes egyesületi s társulati könyvtárakban összesen még százezer tudományos művet se lehessen összeszámolni.« A történelmi művek azonban aránylag jól vannak képviselve könyvtárainkban. 6¹/₂ millió darab könyvről érkezett be a jelentős számára részletes kimutatás s ebből 763,015, tehát kerek számmal 12°/_o történelmi mű, több mint a szépirodalmi művek száma s az egyes csoportok közül csak a theologiai-predagogiai mulja felül. A tanintézeti s egyházi könyvtárakban van legtöbb ily mű (608. l.), de a magánosok is 220,248 történelmi művet mutatnak ki, a részletezve kitéüntetett könyveknek közel egy harmadrészet s a jelentősnek az a tanúságos része (413—417. ll.) mely a magánosok tulajdonát képező szakkönyvtárakat csoportosítja, közel száz magán könyvtárt sorol fel, mely épen történetbuvárokra nézve igen érdekes.

György Aladár az összeállításnál nagy gondot fordított a könyvtárak megoszlására. Megtudjuk e miből, hogy hazánkban nem kevesebb, min 129 oly könyvtár van (17 lap), melyben tízezernél több könyv őriztetik s így méltán nagy könyvtárnak mondható a legnagyobbak: a budapesti egyetemi könyvtár 275,000 a nemzeti múzeum 264,194, az akadémia 179,248, a pannonhalmi főapátság 100,000, az esztergomi főegyház 63,741 darab könyvvel: a magánosok közül Simor János 40,199, az Eszterházy család 40,000, gr. Nádasdy Ferencz, Wenzel Gusztáv 30—30,000, gr. Festetics 29,534 könyvet mutattak ki. Megtudjuk (417—419 ll.), hogy a tanítókon s lelkészekon kívül hazánkban a tisztviselők s földbirtokosok között is igen sok szenvedélyes könyvgyűjtő van, míg az iparosok s kereskedők alig költenek valamit önművelődésükre. Másrészt azonban kiténik az is (575—587. ll.) hogy nálunk a könyvek nagyobb része a városokban őriztetik, úgy, hogy egy-két derék casinói s népkönyvtár kivételével, jóformán csak a még ma használhatlan zárlati könyvtárak jutnak falvakra s hogy, a mit *György Aladár* egyenesen »megdöbbentőnek mond (583. l.), 2346 könyvtár közül 486 s nyolczadfél millió kötetből 2-1 millió van magában Budapesten, tehát egyetlen városban. A megoszlást feltűntető térkép, mely a műhöz van mellékelve, általában elég sötét képet nyújt a vidéki állapotokról s a Tiszán túl kelet felé már csak az egy Szabolcsmegye az (s az is főkép a Bruckenthal fele s még három nagy könyvtár következtében,) hol 1000 lakosra 500-nál több

könyv jut. Ha megemlíjük még, hogy a jelen könyvtár-statisztikai műben a külföldi magyar egyesületek könyvtáiról is olvasunk ismertetést (588—559. ll.), a tekintélyesebb könyvtárak tisztviselői névleg felsoroltnak (80—82. ll.), a közkönyvtárak alapítására nézve útasítások közöltnak (117—119. és 164—166. ll.) s hogy mindenütt utalás van az irodalmi forrásokra, a honnan egyes könyvtárakra vagy a könyvtárügyre vonatkozólag bővebb tudomást lehet szerezni: mindenki osztani fogja ama nézetünket, hogy az orsz. statisztikai hivatal e mű kiadása által hasznos szolgálatot tett a tudományos kutatóknak is s György Aladár nagy gondal s kiváló ügybuzgalommal szerkesztett műve sok ideig lesz hasznos segédkönyv a történelmi búvárlatoknál is. A művet az orsz. statisztikai hivatal a hazai nagyobb közkönyvtáraknak ingyen küldte szét, néhány száz példányt, e mellett könyvárúsi útra bocsátott, az árát eléggé mérsékelten 4 forintban állapítva meg.

IRODALMI SZEMLE.

— Révész KÁLMÁN, társulatunk tagja, hittanár a pápai ev. ref. főiskolában, jeles egyháztörténelmi tanulmányt írt és adott ki: *A lengyel dissidens kánonok története s befolyása a budai zsinat törvényhozására* cím alatt. Adatokat hozzá a berlini királyi könyvtárban gyűjtött. A két hazai evangélicus egyház történetében nevezetes szerepet játszik az 1791-iki budai és pesti zsinat, a melynek czélja a két protestans egyház alkotmányának kidolgozása volt. Az itt megalkotott u. n. budai kánonok királyi szentesítést ugyan nem nyertek, de leglényegesebb intézkedései 30 év múlva (1821-ben) az akkor tartott convent jegyzőkönyvébe felvétetvén, királyi megerősítéssel általános érvényre emelkedtek. Nevezetes jelenség, hogy a budai zsinat előkészítői nem a virágzó presbyterian-protestans egyházak, Helvetia, Hollandia vagy Skotia alkotmányát vették követendő mintá gyanánt, hanem a szomszédos szerencsétlen lengyel dissidens egyház törvénykönyvén indultak el, melynek intézményei a mi viszonyainknak kevéssé feleltek meg. Eme lengyel dissidens kánonok néhány évvel a budai zsinat előtt alkottattak, azon időben, midőn az egykor hatalmas dissidensek jogait már csak idegen szuronyok védték önző érdekekből. A XVI. század közepén, II. Zsigmond Ágost uralkodása alatt (1548—1572) Lengyelország lakosságának ötödöd része a reformátorok tanát követte. Maga a király is a reformatio felé hajlott s a primás önálló lengyel egyház alkotását tervezte. A „*dissidentes de religione*” alatt ez időben nem a protestánsokat, de az összes egymástól eltérő vallásfelekezeteket értették. Egészen más és szomorú jelentősége lőn a dissidens szónak a XVIII. század folyamán, midőn a prot. felekezetek többé nem uralkodók, de üldözöttek voltak az országban. 1717-től kezdve nem volt szabad templomot építeniök, a következő évben országgyűlési szavazatjogukat vesztek el, hat év múlva (1724.) volt a híres thornói vérfürdő, 1733-ban pedig kimondá az országgyűlés, hogy a

dissidensek minden méltóság- és hivatalból kizárandók. sőt az 1764-ki országgyűlés még a vagyonszerzési jogot is megtagadta tőlük. Tudjuk, hogy a dissidensek védelmezése szolgáltatta az ürügyet a pétervári udvarnak, hogy beleavatkozzék Lengyelország belügyeibe s 1767-ben egy orosz hadosztály élén Repnin tábornok diktálta a varsói országgyűlésnek az új törvényeket a dissidensek vallás szabadságáról és egyenjogúságáról. A dissidensek igyekeztek felhasználni az idők eme változását, hogy egyházuk jövődő fennállását rendszeres alkotmánysszervezet által biztosítsák. Az 1775-ben tartott közssinat egy rendszeres törvénykönyv készítéséről intézkedett. A törvénykönyv elkészült, de úgy, hogy az egyházi- és polgári rend elnyomásával csaknem minden hatalmat a nemesség, illetőleg a patronusok kezébe adott. Több év telt belé, míg a wengrowi egyetemeszsinat elfogadta (1780). Ezt a törvénykönyvet (mely eredetileg lengyelül, francziául és németül jelent meg) fordította le latinra a budai zsinat előtt Őri Pülep Gábor sírospataki tanár, azon czélból, hogy legyen a külsőbűn álló alkotmányozó zsinat előtt mintáiul szolgáló egyházi törvénykönyv. A budai zsinat út is vett ebből sokat, olyat is, a mely a mi viszonyainknak legkevésbé sem megfelelő s bizonyára nagy része van a lengyel dissidens mintának abban, hogy a budai kánonokkal magok az alkotók sem voltak megelégedve. — Révész Kálmán jeles tanulmánya élvezetes és tanulságos olvasmányt nyújt erről az egyháztörténelem kedvelőinek.

--- TEGLÁS GÁBOR »Az erdélyi medence östörténelméhez« ez. a. vaskos füzetben (70 l.) tíz év óta folytatott östörténelmi kutatásainak eredményét összegezte s adta ki, különnyomatkép az »Orvos-természettudományi Értesítő«-ből. Az ő specialis tere a Közép-Marosvölgy Gyulafehérvárig s a Kárpátok déli vonala Krassó-Szőrénytől Nagy-Szebenig; de a rokon leletek áttekintése czéljából belevonta tanulmányai keretébe a kolozsvári, nagyszebeni, és székely muzeum, a nagyenyedi főtanoda s több régiségkedvelőnek magán-gyűjteményeit s így munkája jóformán az egész Erdély östörténelmi leleteinek rendszeres összeállítására s repertoriumára, a folyók völgyei s azok keretén belül falvak szerint kimutatva. Előszőr a Marosvölgyét tárgyalja Zántól Gyulafehérvárig s ennek mellékvölgyeit u. m. a Csená, Zalasá, Strigy, Városviz, Gyógy, Ompoly és Székás völgyét. II. A Közép-Marosvölgyöt az Ompoly torkolatától az Aranyosig. III. Az Aranyosmentét. IV. A felső Marosvölgyet. V. Az Oltvidéket Nagy-Szeben környékéig. VI. A két Küküllő, Nyárad és ezek mellékvölgyeit egész a Marosig és Nagy-Szebenig. VII. A Fehér-Körös völgyét. VIII. A déli Kárpátok mélyén elrejtett nyugat-keleti irányú Zsilvölgyet, mely ösidőktől fogva közvetítő útja vala az Al-Duna és Marosvölgy lakóinak. Itt a főlehelhely Petroszény. IX. A Marostól éjszakra és a két Szamos mellé eső vidék lakhelyeit, elkezdve Kolozsvártól fel Szilágy-Somlyóig. Végül néhány idegenbe került erdélyi származású vagy határos leletről emlékezik meg s zárszavában összegezi tanulmánya és lexicon-szerű hasznos kimutatásai eredményét. Látszik ebből, hogy az erdélyrészi medence legtávolabb

zugaí sem maradtak érintetlenül az őskorban. *Tyglis* kutatásai eredményének ily rendszeres s másokkal összehasonlított kimutatásának régiségbúváraink nagy hasznát fogják venni.

— »DÉVÉNY HAJDAN ÉS MOST« ez. a. *Nordik* Lajos esztergom-főmegyei áldozó pap és főgymn. tanár egy kis munkát adott ki (kis 8-ad. 54. l.), a nógrádmegyei Dévényvára dióhéjba szorított történetével (34. l.) s Dévény városa leírásával. A kisded munka nagyobb igényekkel nem lép fel, de nem is léphet. Néhány nyomtatott forrásmunkán kívül csupán az esztergomi primási levéltárt használta s két ízben hivatkozik még a Zichyek zscélyi levéltárára. Ezek alapján beszéli el a vár rövid történetét, építésétől kezdve, melynek ideje a mondák homályába vész el — 1679-ben történt leromboltatásáig. A vár nevét a szláv »*děvys* (vad) szótól származtatja, mert vadon erdőség közepette épült. A mohácsi vész után kezdett szerepelni. A Balassák birtoka volt. Török kézbe 1575. július folyamán került. Szerzőnk fölösleges munkát végez, midőn Katonával bizonyít és érvel, hogy a vár elfoglalása nem 1574, s nem 1576-ban történt, mert ismeretes tény, hogy a budai basa, Békés erdélyi támadása miatt, kit a császár és a Balassák (János és fia Bálint a költő) támogattak: ostromolta ki Balassa várait s közöttük Dévényt 1575. nyarán, a szentpáli esata után. ¹⁾ A vár elvesztésének igazi okát és előzményeit a szerző figyelmen kívül hagyja (12—15. l.) Tízennyolcz évig volt Dévény török kézben: 1593. nov. 26-án Pálffy Miklós, Forgách Simon stb. hadai visszavívták. 1605-ben Boeskey foglalta el. A kassai országgyűlés 1606-ban visszaadta a Balassáknak. Ezután félszázadig nem szerepelt. 1666-ban a rabló-kalandokba került Balassa Imrétől, mint »notorius gonosztévő«-től Wesselényi nádor foglalta el. Balassa Imre ugyan egy év múlva kiszabadult pozsonyi börtönéből s várát visszakapta, de a Zrínyi-féle összeesküvésbe keveredvén a mit szerzőnk miért miért nem »Rákóczy-felkelés« nek nevez! — Lengyelországba menekült s birtokai elkoboztattak. Néhány évig azután császári német katonák tartották a várat megszállva, de Balassa (1674.) esellel visszafoglalta, a német őrséget leitatva s leöldösve. 1679. tavaszán Strassoldo és Lesslie német tábornokok ostromolták ki tőle s a császár parancsára lerombolták. A Balassák magvaszakadtával a birtok gr. Koháry Istvánnak adományoztatott. Most a gr. Zichy esalád senioratusához tartozik. — Nem hagyhatjuk szó nélkül a hazafias magyar történetírás előtt szokatlan hangot, midőn a szerző sajnálkozni látszik a felett, hogy Dévényt

¹⁾ *Mohamed* nagyvezér írja erről Miksa császárnak Konstantinápolyból 1576. jan. 30-án: »*Balassa Janos* praterito tempore tumultum excitavit, filium suum cum 500 vel 600 militibus ad *Bekesum* Casparum mittens. Postquam haec Balassa admisit, Mustapha basa, qui Budae residet, suos milites, quos Budae habuit, ad mandatum potentissimi domini nostri convocavit, et *ipsius* castra (t. i. Kékköt és Dévényt) occupavit. *J. Széchenyi*: Báthory István lengyel királylány választása 367. l.

Básta előtt a Boeszkay-felkelők foglalták el s így »újlag elbukott«, »de most sem hódolt sokáig *idegen urak*: — teszi hozzá — mert a *felkelők* szerencsésillaga csakhamar homályosodni kezdett« 17. 18. l.) Még visszatetszőbb, midőn »Rákóczi-féle *szépség*«-ről beszél (45. l.) Ilyen hang a magyar historia írásban csak a Bach-korszakban divatozott: reméljük, hogy azzal egyült véget ért, dacára az ilyen szörványos utóhangoknak, melyről felteesszük, hogy vallásos elfogultságból származott. Szerzőnek fontolóra kellene venni, hogy abban az időben a vallásos háborúk egyszersmind az alkotmányosság megtartásáért s az absolutismus ellen folytatott háborúk voltak.

— CSEREGHEŐ GÉZA a Jurišič család bárói ágáról s főkép a közzei hős Jurišič Miklósról sok érdekes és új adatot hozott napfényre ama tanulmányában, melyet »*Die erloschene Freiberliche Linie d. s. Hauses Jurišič*« ez. a. az Ung. Revueben s különnyomatkép is kiadott (32. l.) Életrőri szerint Jurišič vagy »Nikolizza,« a mint őt kortársai és katonái is nevezni szerették, 1490-ben született. Csergheő számos új adattal járúl élettörténetéhez 1522-től kezdve, midőn a horvát határt védelmezte Ferdinánd király szolgálatában, horvát főkapitányságán (1527), portai követségéin (1529, 1530.) Kőszeg dicső megvédésén (1532-ben), alsó-austriai főkapitányságán (1537), majd krajnai főparancsnokságán (1538) keresztül, 1543. utolsó napjaiban (nov. 14. és decz. vége közt) történt haláláig, a mit Csergheő datál először. Kőszeget 1529-ben kapta zálogbirtokúl, a dicső-emlékü védelem után 1533-ban közzei előnévvel báróságot nyert, majd 1537-ben örök birtokúl kapta Kőszeget s 1540-ben megengedtetett neki azt egyenes örökösök hiányában nővére fiára vagy nemzetsége más tagjára hagyni. Kőszeg történetéhez s a Jurišičok ottani birtoklásához továbbra is sok adatot sorol elő a Jurišičok ez ágának a XVI. század vége felé történt kihalásáig. Jeles tanulmánya végén a Jurišič czimert hozza tisztába Csergheő, a ki ezzel a munkájával nemcsak jeles heraldicus és genealogusnak, de érdemes történetírónak is bizonyult.

— A XVI. ÉS XVII. SZÁZADI MAGYAR HISTÓRIÁS ÉNEKEK. *Erdélyi Pál*tol. *Különnyomat a M. Könyvtárlól. Budapest, 1887.* — A históriás énekekkel Toldy óta behatóbban nem igen foglalkoztak. Mióta Szilády Áron nagybecsű jegyzeteivel s bevezetéseivel mind ismeretesbeಕ್ಕೆ lesznek e jámbor énekszerzők: önként fölmerül a kérdés, vajjon önálló műfaj volt e a históriás ének, vagy abból a mondai költészetből fejlődött, a melynek egyes foszlányait alig-alig sikerült megmenteniünk? Erdélyi Pál e kérdésre igyekszik megfelelni, felölelve a históriás énekek fejlődési menetét, változásait, s hat kisebb részre osztott munkájában tüzetesen foglalkozva minden oly kérdéssel, a mely e szapora műfaj irodalomtörténeti értékével kapcsolatban áll. Szerző fáradsága s buzgalma, a melylyel irodalmunknak e parlagúl hagyott földjét oly türelmesen s kedvetelve bejárja, méltánylatunkra tarthat számot, bár nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy mindaz, a mi előttünk a füzet átolvasása után tisztába hozatik, már részint ismer-

retes volt, részint pedig más oldalról, más és talán megállhatóbb, elfogadhatóbb szempontból vitatott meg. Mindjárt a bevezetésben, a mely a XVI. század viszonyairól csak általában akar tájékozódást nyújtani, sok felesleges és épen nem jellemző dolgot találunk, a melyek a kérdés megvitatásához sem nem tartoznak, sem megoldását elő nem segítik. Ítéleteiben is nem egy helyt találni egyoldalúságot vagy elfogultságot. Teszem például, mikor arról szól, hogy a főurakat érdek kötötte a két fejedelemehez a mohácsi vész után s pedig csak addig, a míg érdekeik vagy kielégítést nyertek, vagy nem; azontúl szabadon pártoltak át vagy vissza egyik tróntól a másikhoz. Könnyű lenne ez általánosságban emelt vádat megczáfolni, de mi csak egyszerűen utalunk Szilády Áron R. M. K. T. III. kötetének egyik gyönyörűen írt lapjára a bevezetésben, a mely a létező viszonyokból magyarázza meg a párteserélgetés mívoltát. Azt sem tartjuk helyesnek, hogy a XVI. és XVII. század népét amnyira istentelennek rajzolja, hogy az minden emberességből kivetkőzöttnek tűnik fel. Tudjuk, hogy ily roppant eszme-forradalmak, mint a milyeneket a reformatio előidézett, bizonyos tekintetben megszilajítják az erkölcsöket, de ez nemesak nálunk volt így, úgy gondoljuk, hanem mindenhol. Az a zilált politikai s társadalmi állapot, a mely a mohácsi katasztrófa után következett, csak oly irodalmat teremthetett, a melyet a históriás énekből ismerünk, természetesen különösen figyelmünbe kell vennünk fejletlen irodalmi viszonyainkat. Erdélyi úgy hiszi, hogy a históriás énekek nem a régi, többekévébbé mondai tárgyú epikai versekből fejlődtek s megkülönböztetni törekszik az igriczet és hegedőst, a hegedőst és lautost. Mi az egészben pusztán csak korkülönbséget látunk s azt hisszük, hogy a históriás ének fejlődése legtermészetesebben azokból a mondai tárgyú, epikai művekből magyarázható, a melyeknek egyik legszebb maradványa a *Szabács csudalma*. Egyébiránt a mi magát a históriás éneket illeti: szerző annak fogalmáról és sajátosságairól, forrásairól és jelentőségéről alaposan és behatóan elmélkedik. Világos és könnyed styre törekszik, s törekvése jobbra sikerül is, de megcsúszik, hogy itt-ott belecsap a pongyolába is.

v.

— »Az új Bodrog vármegye« történetét megírta *Leányi* István tagtársunk, szabadkai főreáliskolai tanár; megjelent a »Hazánk« hasábjain s most külön füzetben Aigner Lajosnál. Annak idején ismertettük az egyes fejezeteket, most csak rövid áttekintést nyújtunk róla. Rövid vissza pillantás után a régi Bodrog vármegyére — melynek létezése már 1093-ból bizonyítható, — a vármegye felélesztését tárgyalja a török kizorítása után (1686—1700). Első főspánja, kinek külön fejezetet szentel, gróf *Thurn* (nem *Thurn*?) volt 1699—1703.) Nevezetes mozzanat a vármegye életében a határpör Bács és Bodrog között (1714—1717), mely 1720-ban ismét megújult s melyvel szerzőnk hosszabbban foglalkozik. Önállóságra 1718-ban vergődött a vármegye, 1724-ben azonban a helytartótanácsnál Bácsvármegyébe való kebelezése elhatározottat s 1730-ban tényleg megszűnt önálló hatóság lenni. Az

1802. évi országgyűlés 8. t. cz. által Bács vármegyével törvényesen is egyesítettett. Különállásának emléke most már csupán a történelem s valóban *leányi szép* emléket emelt munkájával az egykori Bodrogvármegyének.

— »Ipolyi ARSOLD SZÍVEMLEKEK cz. a. Komaszky Máttyás apát kánonok kiadta ama rövid emlékbeszédet, melyet Besztercebányán 1887. márcz. 29-én b. e. Ipolyink szívtemetése alkalmával tartott. A szép beszéd a megboldogult érdemeihez méltó kegyelettel áldoz emlékének s több jellemzetes epizódot örökít meg életéből. Kegyelettel és szellemesen elmélkedik az emberi szívről általában s különösen b. e. Ipolyink oly jó, oly nemes és minden magasztos eszmékben oly termékeny szívééről. Közli végrendelete ama pontját, melyben szívét egykori kedvelt székhelyén kívánja eltemettetni: »*Temetésem így szól ez -- amennyire állsamon engedő, egyszerű legyen, testem felboncolását nem kívánom, de igényes egyszerű feladatát, hogy belőle szívem kivételével, melyet a besztercebányai társaság Sz. Borbála kápolnájának talajába eltemettetni kérem, mely kápolnát én régi eredeti gót stílusban tetemes költséggel helyreállítottam.*» — Ennek a nemes szívnek társulatunk is sokat köszönhet s emléket mi is kegyelettel zártuk szívünkbe egykori nagyérdemű elnökiünknek.

— RANKE összes műveiből: *Zur Geschichte Deutschlands und Frankreichs im XIX. Jahrhundert* czím alatt e napokban jelent meg egy kettős kötet (a sorozatban a 49-ik és 50-ik) Dove Alfrédnak, Ranke volt titkárnak szerkesztésében. Gazdag tartalmán kívül más tekintetben is nevezetes publicatio ez, a memyiben az ünnepekt német történetíró politikai nézeteibe enged bepillantunk. A porosz államnak gouvernementális befolyása az ifjú Ranke politikai meggyőződésére, határozottan kiérezhető e munkának mindhárom részén, és az elsőn sokkal nagyobb mértékben, a mint azt Dove előszava után bihetnők. Az 1—314. lapon Ranke azon tanulmányai közölve, melyeket ő a saját szerkesztése alatt megjelent Historisch-Politische Zeitschrift-ban írt 1832-től 1836-ig. Túlzott óvatosság és bizonyos idegenkedés a juliusi forradalommal és általában a liberális eszmékkel szemben jellemzik leginkább e különben fényesen megírt essayket. A munka második része IV. Fridrik Vilmos és Bunsen londoni nagykövet közt folyt levelezést tartalmazza, melyet Ranke 1873-ban külön kötetben tett közzé. Végül (585—623. ll.) a munka legérdekesebb része következik: nyolcz eddigelé kiadatlan emlékirat az 1818—1851. évek-ből, melyeket Ranke Poroszország alkotmánya és német politikája ügyében intézett Fridrik Vilmoshoz. Felette érdekes és tanulságos, mint fogja fel a februári forradalmat és Poroszország helyzetét — de inkább Rankéra, mint a történelemre nézve. Irodalmi értékük meggyőződésünk szerint messze túlhaladják politikai becsüket.

— DR. ORTVAY TIVADAR a magyar és észak-európai (dán, svéd, norvég) praehistoricus köeszközökről írt összehasonlító régészeti tanulmányát, mely németül a bécsi anthropologiai társulat közleményeiben jelent meg,

különnyomatkép is kiadta. Az érdemes munka bizonyára érdekelni fogja a külföldi régészeket is.

— »MAGYAR CLASSIKUSOK ÚJ KIADÁSA« cím alatt a Franklin Társulat figyelemre méltó új vállalatot indított meg, melyben új s teljesebb kiadásban közrebocsátja a Kisfaludyak, Kölesey, Berzsenyi stb. munkáit. A most megjelent két füzettel Kölesey munkájának közlését kezdi meg. A nagy költő, író és szónok munkáinak e harmadik, bővített kiadása sok olyat fog nyújtani, mi az előbbi kiadásban nem található. Történetkedvelők számára főlemlítjük az új járulékok közül Wesselényi védelmét teljes alakjában, mert az előbbi kiadás azt csak töredékesen közölte, azután számos, nagyrészt kiadatlan levelet s megyei iratot, melyek Kölesey megyei és országgyűlési munkásságáról az eddiginél szabatosabb képet nyújtanak. Különbö az igazi történetkedvelőt minden érdekelni fogja, mit Kölesey írt.

— A SELMEZDÉNYAI IPAR LEGREGÉBB MULTJÁNAK történelmi méltatásáról *Szilágyi József* művelődés történelmi értekezését adott ki, melyben több becses adalék van a czéhek történetéhez, főkép a XV. századból. Közli a szabó-czéhek szabályait 1446-ból, a mészárosokét 1463-ból és 1487-ből stb.

— GRÓF BENYÓVSZKY MÓRIZ ÉLETRAJZÁT, saját emlékiratai és utleírásai alapján megírta s Jókai Mór; kiadta képekkel, autografokkal Ráth Mór. A füzetekben megindult munka életrajzi részéből a második füzet hagyta el a sajtót. Nem regény ez — mondjai Jókai, ki a híres utazóra vonatkozó adatokat annyi előszeretettel gyűjtötte össze, — de Benyovszky életpályája eseményekben és fordulatokban gazdagabb egy regény hőisénel. Jókai tolla való hozzá. A füzet ára 40 kr.

— HUSZONÖT ÉV MAGYARORSZÁG TÖRTÉNELMÉBŐL (1823—1848), Horváth Mihály híres művének harmadik kiadásából a 18—19-ik kettős füzetet adta közre Ráth Mór. Az 1847-ik év végének eseményeit, s az 1848-ik nagy napokat tárgyalja, a miniszterium kinevezéseig. Ára 80 kr.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

— A »TURUL« f. é. II. füzete július első hetében hagyta el a sajtót. Tartalma most is, mint rendszeren, gazdag és változatos. Főczikkei közül több a mult füzetben megkezdettek folytatása: így dr. *Csánki Dezső*é, az ország rendének 36 peesétes oklevele 1511-ből (a peesétek rajzával); *Petrovay György*é: a báró és nemes Orczy család eredete, leszármazása és története (két czimerrajzzal); dr. *Wertner Mór* glossái az Árpádok genealogiájához: ez alkalommal szent István gyermekeiről; *Némethy Lajostól* Budapesten létezett egyházi testületek peesétei (4 peesét rajzával.) A színes kép most *Disznósy Miklós* czímerét ábrázolja 145-ből. *Kabinyi Ferencz* méltatásával. *Dobó Farkas*: Mikola 1731-ben megjelent genealogiáját az erdélyi családokról ismerteti. *Csergheő Géza* a Vay és Ibrányi családok czímerének bővítéséről ír 1507-ből (két czimerrajzzal.) *Komáromy*: Thuly Beresényiét ismerteti. A kisebb czikkek közt dr. *Károcsanyi János* a Zichy esa-

lád őseiről, *Petrovay* a Rajesúnyiak ezimeréről ír, s dr. *Salamon Vincze* Fehérmegye és Székesfehérvár levéltárában őrzött ezimeres nemeslevelek lajstromát közli. A Tárczában *Marczibányi* lovag válaszol D. F.-nak »Nemesség« ez. kézikönyve ismertetésére.

— A HAZÁNK jun. füzete egy művelődéstörténeti dolgozattal kezdődik: *Szentkláray* Jenő rajzolja benne a társadalmi és közműveltségi állapotokat Torontálmegyében, a múlt században. A szabadságharc történetéhez e füzet is becses adalékokkal járul. *Thoroczkaý* Sándor, volt honvédtiszt, a 73. zászlóalj történetét írja le 1849-ből. Ugyancsak Thoroczkaýnak *Hölke* Lajos válaszol ama ezüfolatára — melyet amaz Bem hadjáratára vonatkozólag a Hazánkban közölt. *Rózságy* Mátyás Washingtonból küldött be ezikket Komárom 1848—49-iki történetéhez, a mely tulajdonképen az ezüfolat Puky Miklós volt komáromi kormánybiztosnak a Hazánk 1885. márcz. füzetében közölt »Komáromi Emlékein« ez. cikkére, és Pukyval szemben védelmébe veszi Makk ezredest. Egy cikk a legújabb kor történetébe nyúl belé: *Hölke* Lajos írja ezt az 1865—67-iki országgyűlésről, a porosz és olasz háborúról 1866-ban, a koronázásról 67-ben, az osztrák s magyar közösügyekről 67-ben és 1878-ban. Érdekes apróság fejezi be *Szinnyei* szokott repertoriuma előtt a füzetet *Lehoczky* Tivadartól: a golyószóró első megpendítéséről 1849-ben a munkácsi várban.

— Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ jun. füzetét *Bancz* Ödön nagybecsű tanulmánya nyitja meg a kún és magyar viseletről az utolsó Árpádok és az Anjouk alatt (9 képpel a bécsi képes krónikából és más egykorú codexekből.) *Fröhlich* a bácskai u. n. római sínczok ismertetését folytatja. *Myskocszky* Victor Raguzai Vincze mester sárosmegyei építészeti műveit méltatja, képben is bemutatván a kis-szebeni és a berzeviczei templom díszkapuját, a léthársi templom szentségtartóját a XVI. század elejéről. *Rudács* Jenő a nürnbergi mesterpoharakról ír, gazdag illusztrációk (14. kép) kíséretében. A nagyobb cikkek sorozatát dr. *Réthy* László fejezi be a Dobóczy-féle oláh éremgyűjtemény ismertetésével. A kisebb cikkek közt művelődéstörténeti becsű *Szendrei* Jánosé, a Károlyiak XVI. és VII. sz. kincséről, a Károlyi okmánytár IV. kötete alapján. A jelen füzet is több vidéki leletről ad számot.

— A LUDOVICA ACADEMIA KÖZLÖNYE jun. füzetében számos modern katonai szakba vágó közlemény mellett u. n. historicumot mindössze 5 lapnyit találunk. Azonban minden jóindulat és előszeretettel mellett, melylyel e hasznos és hézagpótló közlöny iránt viseltetünk, meg kell vallanunk, hogy jobb lett volna ezt is elhagyni. »Krónikás szemelvények a múlt századok magyar hadi történetéből« ez. a. ugyanis *Szászi* Mór főhadnagy *diplomatiai alkudozást közöl 1555-ből* Ferdinánd király részéről a szultán-nál János Zsigmund ellen. Pár sornyi bevezetéssel Kulesár István krónikájából van szó szerint lenyomatva az egész. Nyomatásban megjelent s általánosan ismeretes krónikából részleteket ok nélkül lenyomatni nem lehet egy folyóirat feladata. A másikhoz, a »diplomatiai leletréshez«

1575-ben még több szó fér. Ez Miksa császárnak egy levele Báthory Istvánhoz a Békés lázadása leveretése után. Magyarul (ahogy Miksa sohasem írt Báthorynak!) a jelen század elején dívott stílusban és ortográfiával! (tekintetes és méltóságos (magnifico) somlyói Báthory Istvánnak stb.) Ez is Kultsár 1805-ben megjelent krónikájából van véve, a hol latin eredetiben is közölve van s az itt adott magyar fordításban. Nem kételkedünk, hogy a Közlöny szívesen közölne hadtörténeti tanulmányokat; de úgy lát-zik, híjjával van. Virágzó történetirodalmunk ez elhanyagolt ágával kívánatos volna, hogy többen foglalkozzanak!

— A »FÜZELÉK« júniusi füzete Pauler Tivadar élete és művei méltatásával kezdődik. *Mélt.* Sándor tollából. A jeles író, a tudós, a tanár, a miniszter s az ember van benne jellemezve. Pauler egyaránt nagy és nemes volt minden irányban s hívatását példásan betöltte minden téren: emléke sokáig élni fog jeles alkotásaiban. A többi czikkek nagyobb részét az előbb megkezdettek folytatásai: *Takács* Sándor Péczeli vegyes munkáiról ír; *Fuchott* Sándorné rajzok a multból ez. emlékeit. — *Csaplár* Révay tanulmányait — *Vozácz* Vörtsmarty költői nyelvezete méltatását — *h. v.* Pázmány Péter életrajzát — *Számogó* irodalomtörténeti repertoriumát folytatja.

— Az *USAOMISCHER REVUE* jun-jul. füzete jókora kötetet tesz ki. Történelmi tárgyú benne *Cserghely* Gézának a Jurišič családról írt munkája, melyet, külön is megjelenve, az irodalmi szemlében ismertetünk. *Heinrich* Gusztáv Isota Nogarolat, a XV. századi olasz humanistától mutatja be, a kinek műveit két kötetben nem rég adta ki gr. Apponyi Sándor és Ábel. *Griinwald* Béla a régi Magyarországról írt s eredetileg a Bp. Szemlében megjelent szép tanulmányát közli. Többek közt még *Blaszy* Jenő jellemzi Csengery Antalt mint író s *Füzesy* a magyarországi könyvtárakról ír György Aladár jelen füzetünkben ismertetett munkája alapján.

— A *MAGYAR NYELVÖR* jun. füzetében a történetkedvelőket két közlemény érdekelheti: *Abel* György tanulmánya a magyar elemekről az oláh nyelvben; és *Fülöp* Adorján nyelvtörténeti adatai.

— A »*MAGYAR SZÖVEK*« jun. és jul. füzetében dr. *Oroszi* József folytatja az egyházi nemesi praedialis birtok-ról megkezdett érdekes egyház- és magánjogi tanulmányát.

— Az »*ARMÉNIA*« ez. magyar-örmény havi szemlének melyet Govrik Gergely és Szongott Kristóf szerkeszt Szamosujvárt júliusi füzetében dr. *Moldán* Antal az örmény zenét ismerteti történeti alapon. *Mattarich* Jakab Örményország történetét folytatva, most Kárdosz (Gártusz) uralkodásáról beszél. *Moldován* Gergely »az örményekről Moldovában« írván, kimutatja, hogy régibb lakói Moldovának, mint az oláhok. *Pátrabány* Lukács ugyanesak a moldovai örmények XVI. sz. történetéhez közöl adalékokot. A történelmi érdekű közlemények sorát bezárja *Füzes* Simon Örményország történelméből (Kr. ú. III. sz.) való szemelvényeivel.

— A *M. PROLETÁRS ÉGNY. IS ISK.* FÜZELÉK május-júniusi füzetének »régieks« rovatában *Számogó* Sándor hét levelet közöl I. Rákóczy György

fejedelem idejéből, melyek a protestáns egyháztörténet részleteihez sok érdekes és új adatot szolgáltatnak s mutatják azt a befolyást, melyet Rákóczy György hatalmas és erélyes szelleme a tiszániméni és túli Magyarországára gyakorolt. A levelek 1638—1647 évekből valók.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Sjbel, Historische Zeitschrift. 1887. 58. köt. IV. füz. — *Krüner Frigyes, Bethlen Gábor, Fürst von Siebenbürgen.*

Grenzbotten. 1887. 21. sz. *Österreich im Jahre 1819. Nottbohm Wilhelm, Montecucculi und die Legende von St. Gotthard.* 1664. (Berlin. Gärtner.)

Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. 1887. VIII. 2. Hoogerreg; *Der Kreuzzug von Danielle 1217—1221.* I. rész. (II. Endre és Lipót osztrák herezeg keresztes hadjáratairól szól.) — *Strinberg, Die Beziehungen Ludwigs I. von Ungarn zu Karl IV.* — I. rész. — *Göttlinger gelehrter Anzeiger.* 1887. 10. sz. *Bachmann: Naber, Geschichte Österreichs.* I. és II. kötet. Birálat.

— »*Przeгляд Polski*« szer. Dr. *Liske Xaver* egyet. tanár *Lembergben.* A juliusi füzetben *W. Z. (Zakrzewski Vince)* szemlét tart a *Báthory István* halála 300-ados évfordulója alkalmából megjelent némely alkalmi közlemények felett; és *Szádeczky Lajosnak* a Századok m. é. decz. füzetében megjelent »*Báthory István és egy magyarországi összeesküvés*« cz. közleményét kivonatban is bemutatja. A könyvismertetések között ugyan csak *W. Z.* bírálja *Szádeczky Lajosnak* az akadémia tört. bizottsága által kiadott könyvét: *Báthory István lengyel királylány választásáról.* Nagy méltánnyal, bár elfogulatlanul ír róla, kiemeli, hogy a lengyel történeti irodalomban is lézagnótló e munka. Ugyanő ismerteti *Sokolowski Ágostnak* *Báthory István török-politikájáról* írott munkáját.

Összeállította: **MANGOLD LAJOS.**

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM

A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1887. JUNIUS.

»*Ballagi Atalár.* Colbert. I. rész. Bpest, 1887.« *Ism. Egytelés* 160. sz. *Csernátoni Gyula,* dr. Régi fogalmak s az ifju Erdély. *Ifju Erdély* 5. sz. *Gyulai Rész.* Megyénk a történeti korban. *Komáromi. Lapok* 23. és köv. sz. *Imre Sándor.* A magyar nép művelődése. *Hód-Mező-Vásárhely* 21. 22.

Károlyi László levelei Pozsonyból feleségéhez 1659-ből. *Közli Géresy Kálmán.* *Szatmárn. Közöny* 24. sz.

Kolozs megye főispánjai. *Kolozsvár* 141. sz.

Koncz Sándor. Kókényiné és Szanta Kata. (A szegedi boszorkány-pörök aktáiból.) *Szegedi Naptó* 113. sz.

- Kordás Gyula.* A lapsinai várrom. *Maraköz.* 26. 27. sz.
Losonc multja. *Losonc és Vidéke* 22. sz.
Mics Zsigmond. Fiume 1689-ben. (Egy eddig ismeretlen rajz nyomán.)
Fiume 20. sz.
Molnár Antal, dr. Az örmények Erdély kereskedelmében. *Ifjú Erdély* 5. sz.
Molnár János. Brassó és Vidéke legrégebb kora. *Brassó* 67. és köv. sz.
Palszky Ferencz. A városok befolyása a civilizációra. *Pápai Lapok* 20. sz.
Rüllöczy II. Ferencz levelei. *Borsodm. Lapok* 37. sz.
Stessel József. A királyhegyi apátság. (»Abbatia de loco regali.«) *Sopron*
 42. és köv. sz.
Tayágyi Károly. XVI. és XVII. századi adatok megyénk multjából. (A
 bajnócei pap kiűzetése. Eszterházy Miklós hatalmaskodása a pös-
 tyéni fürdőben stb.) *Nyitrai. Közöny* 25.
Téglás Gábor. Az őskori bányászat eszköztárából. *Főc. Lapok* 155. sz.
Thary József. Fehér és fekete magyarok. *Bud. Hírlap* 151. sz.
 »Történeti Életrajzok új füzetek.« Ism. *P. Napló* 152. Egyetértés 153.
Warya Lajos. Keresztyén Egyház-történelem. 2. kötet. Ism. *Sárospatai*
Lapok 24—26. sz.
Weber Samu. A felsővidéki ellenreformatio történetéhez. *Sárosp. Lapok* 23. sz.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— »DIPLOMACZIAI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT« (Société d'histoire diplomatique) ezim alatt Párisban egy egyesület alakult, mely a nemzetközi diplomacia történetének tisztázását tette feladatává. Kétségtelenül nincs olyan kiválóbb történetíró, ki munkájában a diplomáciai alkudozásokra nagy súlyt ne fektetett volna, valamint minden kiemelkedőbb diplomata kellő ismerettel bír a történettudományban. De bármily gyakori példa mutatja, hogy egyes államférfiak kiváló sikerrel forgatják a történetírói tollat, az érintkezés a történetírók és államférfiak közt eddig még sem volt rendszeresítve. Ez az egyesület azt tette feladatává, hogy a történetírókat és diplomatákat egymással összeköttetésbe hozza. A múlt év derekán beszélt meg ez eszmét néhány francia tudós, az év végéig már szervezkedett is, sőt meg is kezdte munkásságát. Gondoskodott, hogy minden önálló államban legyen képviselője (Magyarországra nézve pl. Fraknói Vilmos), ki az ottani irodalmi mozgalmakról tudósítással, jelentésekkel híssa el; igazgatótanácsul szervezett államférfiakból s történetírókból; elnökévé a hírneves Broglie herceget s főtákkárrá Mauldeot választá. A társulat munkásságának eredménye részint önálló művekben, részint egy. évenként négyszer megjelenő Szemlében (Revue d'histoire diplomatique) látandó világot. A társulat tagjai egyszersmind írói is s ezek 20 franc tagdíj mellett a Szemlében kapják. Ebből a Revueból eddigelé már két füzet látott világot, még pedig gazdag és érdekes tartalommal. A legnagyobb részt a főzettek foglalják el: a diplomáciai történet egyes kiváló részletei, mozzanatai, emlékiratok

bevezetésekkel s magyarázatokkal ellátva, azután következnek a bírálatok, ismertetések megjelent újabb munkákról, szende a folyóiratokban megjelent czikkek felett s végül könyvszet az európai s amerikai sajtó termékeiből összeállítva. Hazánkra e rovatokban kelő gond van fordítva, s úgy látszik, rajtunk álland, hogy abban továbbra is jól legyünk képviselve, két munka: Bethlen Gábor összeköttetése a Velencei köztársasággal a Mirese-Ováry-féle diplomatarium, s Fraknói Vilmos XI. Inezije behatóan és igen szépen vannak ismertetve, a könyvszeti rovatban az újabban megjelent munkák fel vannak sorolva, s a főzettek közt nem egy van, mely egy vagy más tekintetben hazánkat is érdekli: pl. Ausztria és a germán confederatio (1850—51), Ausztria s Németország szövetsége 1879-ben. A mi diplomaciai összeköttetéseink az európai államokkal még korán sincsenek tisztázva s az európai történetírás aránylag keveset is foglalkozott velünk. Több tekintetben saját hibánk miatt. A mi e részben nálunk megjelent, azokat a külföldre nézve mesterségesen tettük hozzáférhetővé, s ha egy-egy olyan író, mint *Gindely* vagy *Kromb*, tett is valamit, mondhatni jószántokból tették. Ez által az új társulat által sok mulasztást helyrehozhatunk: kutatásaink eredményeit abban szívesen fogadják fogadni.

— **Mit terveznek történetírásunk?** A nyár folyamán, a mennyire tudomásunk van róla, történetíróink a következő irányban dolgoznak és tesznek kutatásokat. *Nagy Imre* a Zichy codex számára a Zichy család nemesi ágának *nápolyi* levéltárát kutatja át s Zala és Sopron megyék monografiájához több dunántúli levéltárt. *Salmay* Ferencz sajtó alá rendezi kisebb történeti munkáinak II-ik kötetét, a mely az *özön Ráth Mór* kiadásában fog megjelenni: s a történeti semináriumok tanulmányozására tesz európai körútat. *Fraknói Vilmos* nem rég tért vissza keleti és római útjából, hol a pápai levéltárban a Monumenta Vaticana számára dolgozott. *Thaly Kálmán* a Beresényi család történetének III. kötetét írja. *Pauli Gyula* Magyarország Árpád-kori történetét. *Székely Sándor* és *Szabó Károly* a gr. Tholdalagi család radóthfői levéltárát fogják átkutatni. *Dobó Farkas* Ipolyi Arnold felett a heraldikai társulatban mondandó emlékszedén dolgozik s az erdélyi levéltárakban fog kutatásokat tenni. *Majláth Béla* a magyarországi szerenesekönyvekről (Fortuna, Loosbuel) ír monografiát s e czélből a felvidéki és erdélyi könyvtárakban fog kutatni. *Id. Székely József* a »Nemzet-ségi Zsebkönyv« geneológián állítja össze: az írók életrajzán dolgozik s utazásokat tesz a hírlap könyvtár kiegészítése végett. *Károlyi Árpád* a Magyar Országgyűlési Emlékek köv. kötetén dolgozik. *Thallóczy Lajos* Bosznia történetén, mely az ősz folyamán fog megjelenni. *Csontos János* a stuttgarti, wolffegi, heidelbergi, darmstadti és frankfurti könyvtárakban folytatja kutatásait a magyar vonatkozású középkori kéziratok és Corvin-codexek bibliografiájához: *Fellegpataky László* a krakkai, boroszlói, berlini, drezdai és prágai levéltárakban levő magyar királyi-okleveleket tanulmányozza: *Nagy Gyula* a gróf Sztaray család oklevéltárát szerkeszti: *Csibuly Dezső* az akadémia által gr. Teleki József

»Hunyadiak kora« története folytatásával bízván meg, a kassai, leleszi és nagyszöllősi (br. Perényi-féle) levéltárakban fog kutatni; *Nomethy* Lajos a főváros egyháztörténelmére fog kutatni az esztergomi és bécsi levéltárakban; *Szádeczky* Lajos Zakrzewski Vincze krakkói egyet. tanár és történetíró társaságában átkutatja az erdélyi levéltárakat, Báthory István uralkodása s főképp lengyel királysága történetére gyűjtve az adatokat; *Réthy* László a németországi muzeumokat fogja átkutatni a készülő éremtani mű, a »Corpus Nummorum« részére; *Révész* Kálmán a dunántúli egyházkerület pápai levéltárát buvárolja; *Barabás* Samu a milkói püspökség történetén dolgozik; *Váczgy* János az akadémia irodalomtörténeti bizottsága részére Kazinczy Ferencz levelezését gyűjti. Ezekon kívül is számosan tesznek még a nyár folyamán kutatásokat, a kiknek azonban tanulmányaik czélját nem ismerjük.

— A BUDAVIDÉKI ÜNNEPÉLYESSÉGEKRŐL, melyek Budavára visszavivásának 200. évfordulója alkalmából a múlt őszi rendezettek, most jelent meg a fővárosi bizottsági jelentés. Beszámol ez az ünnepélyekről, közli a történelmi-társulat és főváros díszgyűlésén mondott beszédeket (melyeket mi még m. é. okt. füzetünkben közöltünk.) Elöttünk leginkább új a pénzügyi rész, a mely olvasóinkat is érdekelni fogja.

Kiadás volt:

Bevétel volt:

Kiállítás . . .	15,075 frt 64 kr	}	A jegyekből	8,307 frt 18 kr
Monographia	4,446 » 27 »		A kiállítási kalauzból	1,803 » »
Emlékérem . .	3,484 » 56 »			1,745 » »
Népművelési	928 » 25 »			1,170 » »
Festményre . .	12,000 » -- »			

A kiadás . . . 38,924 frt 72 kr. A bevétel . . . . . 13,015 frt 18 kr.

Az előirányzatban az ünnepélyekre 30,200 frtot vettek fel; bevételre mintegy 13,800 frtra számítottak. Az ünnepélyek tehát mintegy 9,075 frt 64 krral rúgtak többre az előirányzottnál s ezt a többletet a történelmi kiállítás okozta, a mely nem mint előre gondolták 6000 frtba, de több mint 15,000 frtba került.

— Dr. SICKEL Tivadar . . . cs. és k. udv. tanácsos, az »Institut für oest. Geschichtsforschung« nagyhirű igazgatója s a diplomatika jeles művelője, - f. é. oct. 9-én tölti be 30. évét, hogy a bécsi egyetem tanárává kineveztetett. Ez emléknapot tanítványai, kik közül azóta többen hírneves tudósok, megünnepelni kívánván, egy arany éremet veretnek Sickel képével. Az érem megszerzésére előiratkozni lehet Dr. *Mühlbacher* egyet. tanárnál (Bécs, Universit., Institut.) 5 frt legkisebb részvételi díj, a mely igényt szerez egy arany-éremre.

† TÁRSASÁINK KÖZÜL. LEHESYTAJ Újabbán báró *Bécsy* József, alapítótag, május 25-én Felső-Giezen, (100 db. aranyat hagyott társulatunkra), és dr. *Réthy* Adolf ügyvéd Budapesten.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— EMLÉKBESZÉD Benfey Tivadar, a m. tud. Akadémia külső tagja felett. Budenz József rendes tagtól. (A Magy. tud. Akadémia Emlékbeszédek IV-ik kötetének 2-ik száma.) Budapest, 1887. Kiadja a m. tud. Akadémia. 18. l. Ára 10 kr.

— MAGYARORSZÁG KÖZ- ÉS MAGÁNKÖNYVTÁRAI 1885-ben. Az orsz. m. kir. statisztikai hivatal megbízásából szerkesztette György Aladár stat. beltag, I. II. rész Budapest, 1886—1887. 4-edr. 401. és 11. Ára a két kötetnek 4 frt.

— DIVÉNY HAJDAN ÉS MOST. Irta Norák Lajos esztergomi főmegyei áldozó pap és kir. főgymn. tanár. Budapest, 1887. kis 8-adr. 54. l.

— TIZENHÉT ÉV ERDÉLY TÖRTÉNELMÉBŐL 1849. jul. 19-től — 1866. ápr. 17-ig. Irta Űrmössy Lajos. I. füzet. Ára 80. kr. Kolozsvár 1887. 8-adr. 96. l.

— † IPOLYI ARNOLD SZÍVEMLÉKE, melyet a besztercebányai egyházmegye nevében, mint volt felejtethetlen püspökének 1887. márcz. 29-én szívtemetése alkalmával emelt Kamaszy Mátvás apát-kanonok. Besztercebánya, 1887. 8-adr. 16 l.

— SZEGEDI Ferencz Lénárd egri püspök énekes-könyve 1674. év. (A nyelvtudományi értekezések XIII. kötetének 9-ik száma.) Bogisich Mihály levelező tagtól. Budapest, 1886. 80. l. Ára 50 kr.

— BIOGRAPHISCHES LEXICON des Kaiserthums Oesterreich enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen welche seit 1750. in den Oesterreichischen Kronländen geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben. Von Dr. Const. v. Wurzbach Dreiundfünfzigster Theil. Wien 1886. 8-adr. 312. l.

— JAHRESBERICHT der Geschichtswissenschaft im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin, herausgegeben von J. Hermann I. Sastrow Edm. Meyer. V. Jahrgang 1882. Berlin 1886. 8-adr. I. 244. II. 457. III. 350. l. Ára 13 frt 64 kr.

— DER KROATISCHE STAAT von Dr. Josef Pliverič. 1887. Agram. 8-adr. 136 l. Ára 60 kr.

--- CONGRÈS INTERNATIONAL d' Antropologie et d' Archeologie préhistorique. Comte-rendu de la huitième Sesion a Budapest 1876. II. Volume I. Partie. Resultats generaux du mouvments archeologique en Hongrie. Par le Secretaire general le docteur François Florian Romer. II. Partie. Trouvailles de l' âge de bronze en Hongrie. Par Joseph Hanpél. Avec CXXVII. planches illustres de 1300 figures. Budapest, 1886. 187 és 108 ll.

— GAZETTE DE LA REGENCE janvier 1715— juin 1719 Publie d'apres le manuscrit inedit conserve a la bibliotheque royale de la Hay, avec des annotations et un index par le comte E. de Barthalemy, Paris, 1887. 8-adr. 352 l.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1887. évi jul. 24—27-iki

VIDÉKI KIRÁNDÚLÁSA

DÉVA VÁROSÁBA ÉS HUNYAD VÁRMEGYÉBE.

A VÁLASZTMÁNY MEGHAGYÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

BUDAPEST, 1887.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.
(Az Akadémia épületében.)

A vertical line of small, dark, irregular marks or speckles extending downwards from the top left mark.

AZ ERDÉLYI

TÖRTÉNET ÉS TÖRTÉNETÍRÁS JELENTŐSÉGE.

GRÓF SZÉCSEN ANTAL

elnöki megnyitó beszéde a Magyar Történelmi Társulatnak Déván 1887.
július 24-én tartott vidéki nagygyűlésén.

A történelmi irodalom fejlődésének egyik újabb mozzanata, hogy mind inkább törekszik közvetlen érintkezésbe lépni a múltnak hagyatékaival, és azon szellemi és anyagi nyomdokokkal, melyeket az a jelennek átszolgáltató. A tudományos kutatás vázlatai a külső élet lehellelte által gyakran oly módon elevenítetnek fel, mely azoknak kétszeres jelentőséget és hatást biztosít. Ezen irányzat magában nem új: természetes kifolyása a történelmi irodalom szellemének és föladatainak. — Az ókor, és főleg a görög világ legkitűnőbb történészei történelmük tárgyainak szellemi és anyagi légkörében mozogtak, vagy mozogni iparkodtak. A rómaiakról ezt már hasonló mértékben alig állíthatni; míg a középkor annalistái, a XVI. és XVII-ik század chronistái a 18-ik század beköszöntéig, előadásukat lehetőleg részletezni és egyénesíteni iparkodtak, csak hogy ezen részletezések és egyénesítések számos esetben inkább a hiszékenységnek és képzelődésnek, mint a dolgok, és állapotok valódi ismeretének voltak szüleményei. Jellemzők e tekintetben a helységek, városok, kastélyok, csaták azon leírásai, melyekkel a XVI-ik és XVII-ik század történelmi könyveiben oly gyakran találkozunk, és melyek nagyrészt ugyanazon minta kaptafájára készülve, és egymástól csak címezéseik által megkülönböztetve, a történelmi esetek egyénesítése szükségének érzékéről tesznek tanúságot, annélkül azonban, hogy képesek volnának annak eleget tenni. A 18-ik század angol és francia történelmi

remekműveiben sajátos vonás észlelhető, melyet csak így tudnék jelezni: érezhető, hogy nagy városokban, központosított társadalom és élénk szellemi mozgalom gyűlpontjaiban olyan légkörben írtak, mely talán tárgyaik légkörén fölül, de minden esetre attól távol áll, és éppen ezért minden szellemi emelkedettség, tudomány, csoportosítási és előadási mesterség mellett — a történelmi hűségnek, és helyes fölfogásnak némely kellékeit nélkülözi.

Századunknak volt fönn tartva, hogy lefolyása alatt, mint azt más helyen fölemlíteni alkalmam volt, a német történelmi irodalom terén szintúgy, mint a francziában és angolban, kimagasló írói egyéniségek által képviselve mindinkább oly irányzat érvényesüljön: mely míg az események emelkedettebb áttekintését, összefüggésük és kölcsönös behatásuk államférfiúi és történelmi bölcsészeti mérlegelését nem áldozva fel a tények részletezésének, és személyek egyénítésének, más részről a történelem ezen utóbbi éltető és élénkítő elemétől el nem tekint, és előzményként s határozatlan általánosságban nem állítja oda azon szempontokat, melyek csak akkor nyerik valódi jelentőségüket és nyomatékukat, ha magából a történelmi tárgyból mintegy önként fejlődnek, és természetének hű visszatükrözésével elválhatlan kapcsolatban állnak.

És ily visszatükrözésnek anyagot és elemeket szolgáltatni, éppen egyik főcélja és föladata a történelmi társulat évenkénti kirándulásainak.

És hol található hazánkban a föladatok megoldásának kedvezőbb tere, mint éppen Erdélyben? Nem lehet szándékom azokat ismételni, vagy azokkal versenyezni, melyeket éppen a Tört. Társulat egy előbbeni erdélyi kirándulása alkalmával, egy nálam sokkal hivatottabb férfi — kit a gondviselés megfejthetlen akarata körünkből oly váratlanul szállított ki — lelkesedett ékesszólással Erdély nemzeti és történelmi jelentőségéről elmondott. De nem tehetem, hogy röviden ne jelezzem azon szempontokat, melyek nézetem szerint Erdély történelmi múltjának oly kiváló és számtalan gyászos részlet daczára oly érdekesen vonzó jelentőséget kölcsönöznek.

És ne tekintsék szerénytelenségnek, ha e helyen bátorodom fölemlíteni, mily személyes örömet szolgáltatott nekem Hunyadmegye és Déva városa közönségének vendégszerető

meghívása. Fiatalságom óta óhajtottam Erdélyt meglátogatni, de mint gyakran az emberi életben a legvalószínűtlenebb dolgok valósúlnak, míg a legegyszerűbbek, a legkönnyebben valósíthatók, a tervek keresésében vesztegelnek: e kívánságom nem létesült soha, bármennyiszer terveztem is annak kivitelét; míg végre a Tört. Társ. mostani kirándulása megvalósítására alkalmat nyújtott. Fiatalságom számos becses benyomása erdélyi érintkezésekkel áll összeköttetésben, és elválaszthatatlan egy felejthetlen barátom: Jósika Sámuel emlékezetétől, ki ezen hazának volt fia, kinek szíves jóakarata, férfias határozottsága, komoly őszinte roszszalása, vagy élesztő dicsérete döntőleg hatott a fiatalabb barát jellemi és szellemi kiképzésére. Én a férfiú hanyatló korával a hálás elismerés és hű ragaszkodás érzetét a lefolyt számos év és változó események közepette is változatlan élénkséggel megőriztem.

Azon élénk elv és véleményharczok közepette, melyek századunk másik negyedében Erdély közéletét jellemezték, a vélemények ellentéte a főszereplők egyéniségére és személyes viszonyaira is éreztette behatását és az eltérő meggyőződések gyakran a kölcsönös szenvedélyek sugallatában kerestek és találtak fokozott erőt és támogatást. Rég lezajlottak ezen viharok; a későbbi elfogulatlan történelem elmondandja végleges ítéletét azon kor emberei céljai és törekvései fölött; de a személyes baráti kegyelet nem tagadhatja el önmagától, hogy érzelmeinek kifejezést ne adjon, oly környezetben, mely azokat teljes élénkségükben fölhívja.

Erdély történetének egyik jellemző vonása, hogy bármennyiszer borították is el földjét a világesemények árjai, a népvándorlás homályos évszakai kivételével majdnem soha sem merült el teljesen azoknak habjai alatt. Míg az új történelmi kutatás egyes töredékes adatokból, sirkövek, felírások összehasonlításából iparkodik a régi Pannonia történetének és állapotának nyomdokait szintannyi odaadó fáradalommal mint kritikai élel felkeresni és képüket újra fölélesztetni: a császári Róma egyik remekműve, Traján szobra még máig is fentartja jellemző vonásokban dák hadjárata emlékét, és biztosítja hódításai legyőzötteinek, hogy legalább ne váljanak névtelen, és a feledékenység

homályába borított legyőzöttekké. A magyar honfoglalást követő századokban is Erdély — habár nem bírt azon jelentőséggel, melyet nékie a mohácsi vésznap után — az események fejlődése biztosított, nem szűnt meg soha nyomatékos és időnként döntő tényezője lenni a magyar közéletnek, és ha időnként nem állt az események előterében, mit ez országtól ezek fordulatai s a dolgok állása megtagadni látszottak: azt ismételten, bőven pótolták az egyéniségek, kiknek dicsősége az ő földjére is árasztotta fényét. Hunyady János, a keresztyén solidaritásnak ezen egyik legfényesebb, és majdnem utolsó hőse, kiről harmadik Calixtus pápa lelkesedetten mondta, hogy háromszáz év óta nem látott a világ dicsőségebb férfiút — Erdélynek is kiválólagos hőse volt, és ha ugyanazon pápa egyszersmind fájdalmas megilletődéssel megjegyezte, hogy az ország lelkesedése és készülődései és az országgyűlések végzései nem felelnek meg a hadvezér nagyságának, ezen panaszos fölajdulás nem érhetette azokat, kik körülötte seregelve, vezérlete alatt férfias vitézséggel és szívóssággal küzdöttek a hitetlenek ellen, és kik közt a hagyomány egy erdélyi névhez, Kemény Simon nevéhez kötötte a hazafias önfeláldozás és hősie hűség megható és lélekemelő példájának emlékét.

Azon jelenségek, melyeket Calixt pápa fájlalt, s melyekben szomorú tanúságát vélte látni, hogy a keresztyénség másik végpaizsát Magyarországot, mindinkább lankadó kezek fogják védelemre emelni, csakúgy mint az első kereszthadak szülte uralomalakítások és a görög keleti birodalom, melyek védképességére és készségére volt hosszas időn át az európai keresztyénvilág biztonságának reménye alapítva: — ezen jelenségek, melyek Hunyady János működését, a harczmezőn szintúgy mint az országtanácsban oly gyakran megbénították, voltak csirái a rothadás elemeinek, melyek a gyöngye Ulászló és szerencsétlen fia kormányja alatt nyerték vészthozó érettségöket. Mátyás király erélyes, lángeszű, dicsőségteljes és látszólag mindenben sikerkoronázta uralkodása képes volt azon csirákat ideiglenesen elfojtani: de nem volt képes magvaikat végkép kiirtani. A történelem számos tanúsága azon meggyőződéshez vezet, hogy az egyéni kormányzati lángész alkotásainak tartóssága, csak ritkán vagy csak egyes irányzatokban van biztosítva. A mi egyedül

vagy kiválólag az egyéni szellemnek, akaratnak, erélynek és nem a szerves fejlődésnek kifolyása, legtöbb esetben sírba száll alkotójával, ha a gondviselés attól megtagadja a tartósság főelemét és föltételét: az időt és az oly utódot, ki bár szerényebb képességgel, eszméinek, irányzatainak és alkotásainak hű öre és gondos fejlesztője lehetne.

A mohácsi nap gyászos következményei öregbítették Erdélynek politikai, nemzetiségtörténelmi jelentőségét, és azon állás kiindulási pontjául szolgáltak, melyet ez másfél századon túl, a magyar nemzeti élet fönntartásának változó eseményeiben elfoglalt. Történelmi irodalmunk keretében sokszor kifejtetett ebbeli szerepének fényes jellege, és csak ismételnem lehetne azt, mit behatólag, lelkesedve és ékesszóllóan mások elmondottak, ha azt újlag elemezni akarnám. Hol az ismétlésnek helye nincs, ott netalán némely kiegészítő észlelet még tarthat fölszóllalásra némi igényt.

Nem szenved kétséget, hogy Erdély története az ország önállósága idejében és a fejedelmek korában bizonyos egyöntetű politikai, vallásos és nemzeti jelleggel bír. De az általános irányzat ezen következetes folyama nem egyszer, természetükben lényileg különböző források özönletét rejti magában. — Zápolya Jánosban a magyar ellenkirály és trónkövetelő álláspontja mindég első sorban érezteti hatását, és pedig oly alakban és oly túlyomóan, mint fejedelmi utódjainak egyikénél sem. Benne a politikai elvi szempontok sajtátszerűleg vegyülnek az egyén jogigényeivel, és éppen ezen állásának következménye az, hogy az erdélyi fejedelemség ez első korszaka a nagy-váradai békekötésig, magasabb történelmi szempontból egészen más természetű mint a későbbi, habár a dolgok közös alakja alig eltérő és benne látszólag ugyan azon tényezők működnek.

Báthory István politikájának egyik sarkköve a lengyel trón elfoglalása volt; — II. Rákóczy György szinte azt tekintette politikai tervei egyik legfontosabb elemének; és mégis, ámbár általános combinációikban és céljaikban főleg a Habsburg ház irányában, nem igen messze tértek el egymástól, mi az elsőnél komoly, sikerkoronázott vállalat volt, a másiknál gyászteljes kalanddá fajult. A ki Bethlen Gábor és I. Rákóczy György nem-

zetközi alkudozásait és azok eredményét komolyan összehasonlítja azokkal, a melyeket a kurucz háborúk idejében folytattak, nem fogja félreösmerhetni természetüknek és jelentőségüknek beható és jellemző különbségét, ámbár a czélok, melyek felé irányúlnak, az eszközök, melyeket fölhasználnak, az elvek, melyeken alapúlnak, sőt még az érzelmek és szenvedélynek is, melyek menetüket élesztik, mind a két esetben majdnem ugyanazonosok.

Tévedés lenne ezen különbséget kizárólag a vezénylő egyéniségek rovására írni: a történelmi eredmények csak a történelem kivételes egyéniségeinél — és ezeknél sem kizárólag és teljesen, — az egyéni akarat és erély szüleményei. És ezért ott, hol nem rövid időszakról, de tartós fejlődés jellemének és természetének felismeréséről van szó, a megfejtés csak számos tényezőknél figyelmes kutatása és befolyásuk helyes mérlegelése által nyerhet biztos alapot.

És ezen téren nyilvánul Erdélynek egyik jellemző előnye. Míg az anyaország egy nagy részében a török hódítás és uralom történelmi irtó hagyott maga után, melyben virágzó városok és helységek, tekintélyes és fényes családok birtokaikkal, és hagyományaikkal nyomtalanul elenyésztek, vagy az ország más részeiben voltak kénytelenek menedéket keresni, és új alapokra építeni létüket — és így sok esetben a történelmi összeköttetés és egyéniség fonalá véggkép megszakadt, vagy legalább csak nagy nehezen fűzhető újra össze: Erdélyben, minden vérengzések, belháborúk és dúlások daczára, a múlt nyomai ily mértékben soha el nem tépettek és az erdélyi történelmi elemek zöme »megfogyva bár, de törve nem,« ritka rugékonysággal, majdnem mindég képesnek mutatkozott a vihar-csillapúttával újra megállani helyét.

Bármily kevéssé felelt meg légyen az ország régi közjogi szervezete a modern elmélet igényeinek: a történelmi folytanosság megőrzésének szempontjából azon ritka érdemmel bírt, hogy midőn három nemzet elismerésével, a történelmi fejlődésen alapuló kissébb jogköröket alapított, és törvényszerűleg biztosított, a történelmi szellemnek megannyi vetélkedő őreit hívta életbe. A múlt szakadatlan összeköttetése érzetének a jelennel, mely ha politikai jelentőségét nagy részben elvesztette is, a történelem föl-

adásainak szempontjából még mindég ápolásra méltó. A ki néhány tagtársam Erdély multjának szentelt régibb és újabb irodalmi munkásságát és dolgozatait, utólsó időkben a M. Történelmi Életrajzok erdélyi életrajzait figyelemmel kísérte, nem fog abban kételkedni, hogy ezen ápolás jogosúltságának meggyőződése a m. Tört. Társulat körében mennyire el van terjedve. Csak megerősíthetné ezen meggyőződésünket, ha egyáltalában megerősítésre szorúlna, Hunyadmegye és Déva városa meghívása, melyben a hagyományos érzelmek folytonosságának új tanúságát véljük feltalálhatni, midőn bennök a hazai történelem és irodalom iránti lelkes érdeklődést és a szívélyes vendégszeretet előzékenységét felismerjük. Fogadják őszinte üdvözetünket és legmelegebb köszönetünket!

HUNYADMEGYE ÉS A HUNYADIAK.

(Felolvasatott a Magyar Történelmi Társulatnak Déván, 1887. jul. 24-én tartott nagygyűlésén.)

Hunyad vármegye története idáig még nincsen megírva.

De egy előkelő irodalmi társaság, első rangú tudósokkal élén, eltelve nemes ambícióval, — évek óta fürkész és munkálkodik, czélül tűzve ki e megyére nézve is a minden tudományok végczélját: az igazság felderítését.

A tárgy nem kis méretű, magasabb elvi kérdéseket tartalmaz, melyeknek megoldása méltó nemcsak a megye, hanem egy egész ország, sőt nemzetek érdeklődésére.

Nyomaiban ma is bámulatra ragad az a régi civilizáció, mely itt, e megye területén virágzott. Később pedig, a középkorban, egy európai hírvé magyar hadvezér és államférfi származása, neve, működése, egész nagy alakja, valamint a magyarországi oláhság, ma rumenség története kapcsolódik egymásba a megye történetével. A tárgynak tehát nagy érdeke van, s ezért alkalmas arra is, hogy a mai társadalmat és politikát mozgató kérdésekkel hozassék összeköttetésbe.

Nekünk, a multak buvárainak kötelességünk: a történelmi igazság tényeinek megállapítása. Ugyanaz, a mi a természettudósé, a ki böncsol, kutat, megállapít, csak a tárgyra tekintve, minden czélzat nélkül, mely legszorgosabb kísérleteit is meddőkké teheti.

E czélnek szolgál a jelen vázlat is, a melyben különösen e megyének Hunyadiak korabeli oláh viszonyait, az oláhság és magyarság egymásra hatását óhajtjuk főbb vonásokban megrajzolni, s a melyre ime nagybecsű figyelmüket kérjük.

I.

Hunyadmegye területe nem volt oly nagy a XV. században s általában a középkorban, mint manapság. Északi része: a mai *Körösbánya* és vidéke, a Fehér-Körös völgye nem Hunyad- hanem Zarándmegyéhez tartozott. Keleti részén pedig *Szászváros* és környéke, mint külön szász szék, szintén nem szerves része Hunyadvármegyének.

E tájon *Benczenczet* emlegetik gyakorta, mint a somkerek-i Erdélyi, majd a vingarti Geréb család birtokát; ¹⁾ továbbá észak felé *Almás* patak mentén már a XIV. században a hasonló nevű falút, mint a melyhez e vidéken több más helység is csatlakozik. ²⁾ E vidéken nyerik Mátyás királytól 1466-ban az Illyeiek *Török* és *Csokmo* (a mai *Csigmo*) helységeket, hadi érdemükért, melyeket már atyja a kormányzó idejében szereztek. ³⁾ A főbirtokosok egyike e vidéken ez és a Tureki vagy Töröki család. Már 1404-ben nyerik Zsigmond királytól Gyod királyi birtokot, a mai Gyógy helységet, s három évvel később már az ő számukra iktatják be Algyógygyal együtt a következő szomszédos helységeket: *Homorodot* (Homrod), *Csebet* (Cheeb), *Bozest*, *Mádát*, *Bálsát*, *Almást*, *Nyírmezőt* (Nyresmezew) és *Tekerőt* (Thekerew) is. ⁴⁾

Benczencztől nyugatra, a Marosnak a mai Aradmegyéig terjedő völgyében, a Sztrigy mentének kies lapályain s e két folyó mellékvölgyeiben alakul meg a középkori Hunyadmegye.

Lépjünk beléje Magyarország felől. A Maros völgye tárul elénk, északról és délről eléje nyíló mellékvölgyeivel. Nyugati központja ma Maros-Illye, hajdan *Illya* vagy *Illye*, a hasonló nevű nemes család tulajdona már a XIV. század közepén. Szomszédai *Barincska* (a mai Branyicska) ⁵⁾ *Berehthe* (a mai Maros-Bréttye) és

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. XI. 213. (1428.) és n. o. 501. l. (1470.)

²⁾ »Possessio Almas et alie ville iuxta gurgitem Kysalmaspatak . . . « 1364-ben az erdélyi káptalan Elek s Irneus mestert itteni birtokokba akarja beiktatni, de a bulcsi apát ellenmondott a beiktatásnak. (Dl. 29698.)

³⁾ Dl. 29525. Hogy »Thewrek« alatt mely helység értendő? — nem határozhattam meg.

⁴⁾ Dl. 29747. (1404.) és 29749. (1407.) Az utóbbi levélben Gyógy »Aldyogh« néven jön elő. Almás ma Nagy-, Köz- és K.-Almás van e vidéken.

⁵⁾ Barynchka. Branchka. 1363. évben határát megjárják. (Orsz. levéltár Dl. 30681, V. 3. u. o. Dl. 29747. sz. okl. 1404-ből.)

Magyarboz (a mai Bóz falu), mindhárom a Branyicskai család birtoka. ¹⁾

Kevés nyom maradt ez időből a Maros e vidékén feküdt többi falvokról. Zálog czímen szőlősi Loz Demeter bír e vidéken néhány falut, köztök *Waynakfalvát* ²⁾, *Baresthet* ³⁾, *Damost* ⁴⁾, *Berzenalját*, *Zenalját* ⁵⁾ és más, már említett helységek részeit. Több nyom maradt Déva környékéről. Falvak, várak, városok felemelkedhetnek a középkorban a természet áldásai, földrajzi fekvés, emberek szorgalma által, de történetük akkor kezd világosodni s boldogulásuk is akkor vesz határozott lendületet, amint valamely hatalmas, tevékeny férfiú birtokába jutnak vagy pártfogását megnyerik. Déva vár fennállott már a XIV. században is, mint királyi vár, ⁶⁾ kisebb-nagyobb falvak települnek körülte a Maros, Sztrigy, Cserna fő- és mellékvölgyeiben, de a homály a Hunyadiakkal együtt foszlik le rólok. A XV. század közepén tűnik ki egyszerre, a falvak mily hatalmas csoportja lepi el e szép vidéket. Déva környékén egyes falvakat már 1440. augusztus havában adományoz a két Hunyadi Jánosnak, ekkor már szörényi bánoknak I. Ulászló király. *Solymost* (a mai Maros-Solymost), *Berekasztó*, *Nyavalyást* (a mai Nyavalyásfalvát) és *Burjánt* vagy *Burjánfalvát* Dévától északfelé ⁷⁾; s ugyancsak ez idő tájt magát *Déva várdt.* ⁸⁾ Mikor e várba és tartozékaiba Hunyadi Jánost 1453-ban beig-

¹⁾ Lásd u. o., valamint Dl. 29496. sz. okl. 1453-ból; Dl. 29544. sz. 1488-ból. *Dragusfalva*, *Berzenyal* és *Fenes* nevű birtokkal együtt, melyeket nem találok a mai térképeken. Ezek egyes részeit a család már e század végén eladja.

²⁾ Ma nem találom nyomát.

³⁾ A mai Báresd, M.-Illyétől északra.

⁴⁾ A mai Dumesd, Báresd m.

⁵⁾ Nem található.

⁶⁾ Pl. Károlyi okm. t. I. 85. lap. 1334-ből, Dl. 30731. (1384-ből.)

⁷⁾ Teleki, Huny. Kora. X. 89. l.

⁸⁾ A vonatkozó oklevelek: Teleki i. m. X. 197. l. Orsz. ltár. Dl. 14604., 30446. (1447., 1449., 1453. és 1458. évekből.) Ugyanez oklevelek — mint dr. Fejérpataky L. barátom szívesen értesít — megvannak a müncheni áll. levéltárban is. (Ung. Doc. Fasc. V. N° 26., VII. 35. és X. 46. sz. a.) Mátyás király 1479-ben (Dl. 30221.) azt állítja, hogy már Albert király adományozta atyjának e falvakat. Az országnagyok pedig 1447-ben, hogy I. Ulászló. Valószínű, hogy utóbbi is.

tatják, e négy falu is Dévához tartozik már, ötvenhárom más helységgel egyetemben, a melyek legnagyobb csoportban Déva körül fekszenek, de távolabb is, mint pl. *Jófü*,¹⁾ a mai *Dobra* mezőváros — még Maros-Illyétől is délnyugatra, mások pedig Vajda-Hunyadon is túl Hátszeg felé, sőt magának Hátszegnek is legdélibb és délkeletibb vidékein terülnek el. *Szent-András*,²⁾ *Szántóhalma*, *Árki*,³⁾ *Almás*, *Kersecz* és *Kozolya* falvak mintegy félkörben körítik dél felől; odább nyugot felé *Lesnyek*, *Dumbravicza*, *Boja* és *Aranyas* jelölik a roppant terjedelmű uradalom határát; észak felé pedig *Solymos*, *Berekszó*, *Burján- és Nyavalyásfalvához* még *Füzesd*, *Kecskehágya*, *Toplicza* és *Boholt* sorakoznak.⁴⁾ Aztán a Sztrigy völgyének néhány falva következik: *Toti*, a hol a Hunyadi János rokonai még kenézek voltak;⁵⁾ *Alsó- és Felső-Kalántelke*,⁶⁾ továbbá *Zecsel* (a mai Sztrigy-Szacsal) *Szentgyörgy*, *Bacalár*,

¹⁾ Egy 1377. évi oklevélben »Jwfiw« iratik, egy oláh kenézekről kiállított nagy jelentőségű oklevélben. (Dl. 29435.)

²⁾ Egy 1441. évi okl. szerint »Zenthanderias«. A szentandrási Chewkez családnak is volt itt részbirtoka, melyet — mivel e család kihalt — a Thordasi, Kisillódi, Thoth és Gyógyi (de Gyogh) nemes családoknak adományoz ez évben I. Ulászló király. (Dl. 29473. és 29474. sz. okl.) Ugyane birtok részeit 1463-ban a Barcsai testvérek nyerik Mátyástól. A király megjegyzi, hogy atyja Hunyadi János mint kormányzó, e birtokrészt a család magvaszakadta után Déva várához foglalta el (occupative tente.) (Dl. 29517.)

³⁾ V. ö. Árkira nézve az 1494. évből származó Dl. 29878. sz. okl.

⁴⁾ Később 1459-ben Mátyás király Solymost, a hozzátartozó Burjánfalú, Kecskehágya, Nyavalyásfalú, Ökörpatak, Bossaly és Berekszó helységekkel együtt Héderfáji István és Szentiványi Mihály besztercei várnagyoknak zálogosította el kétezer forintért; 1479-ben pedig a szövegben elősorolt helyeket Nádasd, Felsőkalántelke és Oklos helységekkel együtt nádasdi Ongor Jánosnak és társnőinek zálogosította el 12,000 frtért. (Dl. 30221. és 29521.)

⁵⁾ E helység a XIV. században a Totii család kezén volt, ennek magvaszakadtával pedig a Szentkirályiak birtokába került. (Dl. 29440. 1386-ból. 30688. (1366-ból.) V. ö. Teleki i. m. X. 393. l.)

⁶⁾ Alsókalántelke helység részét Zsigmond király 1387-ben Vizközi (de Viskeuch) testvéreknek adományozza, hadi érdemeikért. Ki van mondva, hogy e részbirtok eddig Déva kir. várhoz tartozott, s attól most elválasztatik. (Dl. 29442.) V. ö. egy 1377. évből származó okl., (29435.) a melyben még Chalantheluch kenéze szerepel.

Berekthe (a mai Bréttye) *Kóród* (a mai Kovrágy) és *Váralja*, már Hátszeg tőszomszédságában. A Sztrigy másik oldalán, Vajda-Hunyadhoz közelebb pedig: *Alsó- és Felső-Nádasd*, *Lindzsina* (Lenczina), *Csolnokos*¹⁾ falvak adóznak Dévához; Hátszegtől délre pedig *Szentpéterfalva*,²⁾ továbbá *Vád* és *Nalác*, *Rea*³⁾ s a mellettök fekvő *Boldogfalva* (hajdan Boldogasszonyfalva). Még tovább délkelet felé: *Bajesd*,⁴⁾ *Ohába* (bizonyára a mai Kőalja-Ohába), *Maczesd*, *Páros*, *Fehérviz*, *Korojesd*,⁵⁾ *Ponor*, s végül a két *Livád*, t. i. a mai Hegyalja- és Mező-Livádia alkotják az innen már jó messze fekvő Déva vár tartozandóságait.

S végül maga *Déva* város, mint akkor már, Hunyadi János idejében nevezték: oppidum. A déva-vári várnagyok hatósága alatt állt. Nagyobb hely lehetett már a XV. században, s mégis Hunyadi János lakosainak szegénységét nézi 1449-ben, mikor a számára évenként járó három ajándékot, majd néhány nappal később mindenféle census-uknak felét elengedi. Gyámolítani akarja őket. Egy évtizeddel később Szilágyi Mihály kormányzó nevezi a magáénak a várost. Nyilván — a Mátyás király révén. Ugyancsak a kormányzó még becsesebb szabadalmat — igazi szabadságot — oszt számukra: szabadnak nyilvánítja őket minden idegen tisztviselő biráskodásától. A szabadalom, melyet aztán Mátyás király is megerősít, egyuttal parancs a dévai várnagyoknak.⁶⁾

Számos apróbb uradalom alakul a dévai mellett a környék falvaiból. A Rápoltiak *Rápolton*, *Tamáspatakán*,⁷⁾ *Bulbukon*,⁸⁾ és *Bábolmán*; a Foltiak *Folton*⁹⁾ a Bakajiak az odább keletre fekvő

¹⁾ Az oklevélben: Thonokos.

²⁾ Az oklevélben: Zenthpether.

³⁾ Az oklevélben: Reya.

⁴⁾ V. ö. Dl. 26442. (1488. évhez.)

⁵⁾ Korojesdet Mátyás királynak egy saját keze írásával szentesített 1463. évi oklevele Hunyadvár tartozandóságának mondja. (Dl. 29518.)

⁶⁾ Lásd ez okiratokat Orsz. Lltár. Dl. 30446. egy oklevélben.

⁷⁾ Zálog czímen is. (1440: Dl. 29471., 1450: Dl. 30448. és 29546. 1457: Dl. 29430.) Már a XIV. században említetik. (Dl. 29698.) Az ez oklevélben előforduló *Buizzy* helyet nem határozhattam meg. Bábolnára nézve lásd: Dl. 29475. (1443-ból.)

⁸⁾ Balbwk. 1457. évből. (Dl. 28618.)

⁹⁾ Egy Folti 1477-ben mint kir. ember említettik. Folt a Maros partján Szászvárostól é. ny. esik.

Maros-menti *Bokajon* földesurak ; a hol pedig a Sztrigy a Marosba torkollik, már a XIV. században a Dobokaiaké *Püspöki*¹⁾ helység (a mai Piski), körülte egész csoportjával maig is meglevő helységeknek a Dédácsfalviak, Tordasiak, Lozsádiak sat. birtokában. A Piskitől kissé északnyugatra eső *Kéménd* és *Bánpataka* a Kéméndi családé volt egész 1468-ig, a midőn a Gergely hűtlensége következtében — úgy látszik — a Theremy Sükösd testvérek kezére jutott.²⁾

Kéménd közvetlen szomszédja: *Haró*,³⁾ melyet a Harai család Mátyás királytól 1458-ban már új adományul nyer. Az odább délre eső mai *Sárfalván* pedig a Sálfi családnak vannak rész-birtokai.⁴⁾ Odább nyugotra Déva mellett *Alsó-Almás*⁵⁾ és *Kerges* helységekben már 1406. előtt bírt az Almási vagy Alsóalmási nemes oláh család;⁶⁾ *Felpestes* valamint a Maros menti *Veczel* és *Németi*⁷⁾ helységek fölött pedig, mely előbb a Kerekegyháziaké volt, 1430-ban a Hunyadi és Szentgyörgyi család öröklekedik,⁸⁾ a mely utóbbinak 1448-ban *Pestesen*, *Középteleken*⁹⁾ és *Németiben* csakugyan vannak is — de úgy látszik csak zálogos — birtokai.¹⁰⁾ *Barcsa* és *Petrény*¹¹⁾ a Barcsaiaké, kik 1483-ban *Alpestesen*, *Écsi*

¹⁾ Tört. Tár. 1879. 593. I. V. ö. Dl. 28812. Szomszédjai gyanánt említetnek: *Pod*, *Repas*, *Lozsád*, *Tordas* sat. Utóbbi oklevélben részletesen leírják határait.

²⁾ Beigtatási parancs. (Dl. 29526.)

³⁾ Az oklevél szerint Hara. Említetnek e község határában: Nyerke, Salamonrethe, Bokoraga és Haraylaaz nevű erdőségek.

⁴⁾ Dl. 29511. *Sárfalva*. Salphy.

⁵⁾ Talán a mai Száraz-Almás. (Dl. 29455.)

⁶⁾ Ez évben kapja új adomány gyanánt Zsigmond királytól. 1491-ben az Almási családnak magva szakadván, e birtokok kir. adomány révén a Barcsai család tulajdonába jutnak. (Dl. 29867.)

⁷⁾ *Nemthy*, a mai Maros-Németi. Egy másik, még 1389-ből származó oklevél szerint »Nymiti« a hozzá tartozó 3 oláh faluval: »*Kizkayan*, *Mezed*, *Alphaza*« a »de Nymiti« család birtoka volt. (Dl. 29732.)

⁸⁾ Dl. 12231. Ugyane családé volt *Thanyasteleke* (a mai Tamástelke, Pestes m.) is. 1429-ben zálog címen a Kusalyiak kezére jut. (Dl. 29772.)

⁹⁾ A mai *Zsoszány*. (L. Súlyom-Fekete Ferencz értekezését Hunyad-megye helyneveiről a Hunyadm. Tört. és Rég. Társ. Évk. 1884. II. k. 74. l.)

¹⁰⁾ Dl. 29794. V. ö. 27470. sz. okl. 1437-ből, hol e család más birtokai is említetnek.

¹¹⁾ *Barcsa* (a mai Kis- és Nagy-Barcsa) és *Petlen*. 1454: Dl. 30194. V. ö. Dl. 29538., 29455. és 30190. sz. okl. s a Dl. 27470., mely sze-

és *Bathyz*¹⁾ helységekben nyerik azokat a részbirtokokat, melyeket eddig a magbanszakadt Batizfalvi család birtokolt. Ugyane családnak *Keresztyén-Almás*on is vannak részbirtokai.²⁾

Batiznak szomszédja észak felől a mai *Bácsi* helység, melyhez 1462-ben Bélavári hunyadi alvárnagy tart jogot.³⁾ Ettől kelet felé *Nagydenk*, *Kisdenk* és *Mártondenke* helységek részeibe 1475-ben a Barcsaiak kéri magukat beigtatni; 1477-ben pedig vétel és csere útján a Rápolthi család;⁴⁾ *Ludesd* és *Városviz* birtokokról pedig úgy értesülünk, hogy ezek Varaskeszi Lépes Andráséi voltak, ennek magvaszakadtával Hunyadi János kormányzó Hunyadvárához foglalta, majd Mátyás király 1463-ban a Barcsai testvéreknek adományozta.⁵⁾

Közelebb fekszik Vajda-Hunyadhoz *Bujtur* (hajdan: Bojtor), már 1392-ben a Bojtori nemes családé,⁶⁾ melynek tulajdonából vétel útján a Hunyadiak kezére megy át 1453-ban;⁷⁾ valamint *Rákosd* (Rakusd), a század elején már a Rákosdiaké;⁸⁾ *Zalasd*, a Zalasdi kisebb nemes családé⁹⁾ *Bós*, (Boos), mely *Kereszturral* együtt¹⁰⁾ a Kereszturiaké; *Hosdath*,¹¹⁾ továbbá *Szentkirály*, mely I. Ulászló idejében a Pestyéni család kezére jutott,¹²⁾ a Sztrigy

rint a Felpestesi család 1437-ben Felpestes, Középtelek, Nempty, *Hosszuliget*, *Kevesd* és Kiskayan helységeket a Szentgyörgyieknek elzálogosította.

¹⁾ Az oklevélben: Bathyzfalva; Echy-t nem találok. (Dl. 29538.)

²⁾ Dl. 29532. (1475.) Kerezthyenalmas. Vétel útján.

³⁾ Poss. Bachy. (Orsz. Levéltár. Dl. 29514.)

⁴⁾ Poss. Nagdenk, Kysdenk, Morthondenke. Ma az utóbbi már nincs meg. Az előttiünk fekvő oklevelekből az odább é. ny. felé fekvő Martinesd-re nem igen gondolhatunk. (V. ö. Dl. 29531. sz. okl., melyben e község neve: Marthondenk.)

⁵⁾ Lwdesch és Waraschywar. Utóbbi alatt alig ha lehet mást értenünk, mint a mai Alsó- és Felső-Városviz helységeket. (Dl. 29517.)

⁶⁾ Dl. 29447.

⁷⁾ Dl. 29463. okl. szerint Bohtor. Már 1434-ben elzálogosítják egy részét. (V. ö. Dl. 14714. (1453.), Teleki, i. m. X. 393.)

⁸⁾ Dl. 29451. (1400.)

⁹⁾ Dl. 29536. (1480.) *Thythevs* birtok részével együtt 1480-ban új adományként nyerik a Zalasdiak.

¹⁰⁾ Bizonyára a mai Cserna-Keresztur Dévától d. k. (Dl. 29543.)

¹¹⁾ Dl. 30790. (1431.) Határjáró oklevél. (V. ö. 1444-ből a 29477. és 29481. sz. okl.)

¹²⁾ Dl. 29477. (1444.)

helységek, melyekhez a Benczenczi-ek tartanak jogot, már a XIV. század végén. Ugyane vidéken másik jelentékeny birtokos az a nemes család, mely *Szentgyörgyről*¹⁾ nevezi magát s azonkívül hogy e helység egy részének is földesura, már a XIV. század végén jogot tart *Patak*, *Kisfalú*,²⁾ *Grid*, egy másik ága pedig *Szálláspatak* és *Fényalat*, a Hunyadiak idejében pedig zálog czímen a Felpestiesiektől még *Kiskalán* (Kyskayan), *Kövesd* (Gavosdia?) és *Hosszuliget* helységek egyes részeihez.³⁾ Ugyane család később *Székspatak*,⁴⁾ *Szacsal*,⁵⁾ *Ohaba*,⁶⁾ valamint a Hátszegen: *Vád*, *Barest*, *Nalác*, *Bulomir*, továbbá *Puly* és *Farkaspatak* helységek egyes részeinek is földesura.⁷⁾

De e tájék főhelye *Hunyadvára* volt. Nem szándékom ez alkalommal, midőn csak némi áttekintést ha nyújthatok a megyéről, e vár és uradalom történetével foglalkozni. Kétségtelen, hogy a Hunyadi családnak e vár és mezőváros, az e tájon levő vashányakkal⁸⁾ képezte törzsbirtokát. Zsigmond királytól nyerte még 1409-ben Vojk, »udvari katona« a Hunyadi János apja, — érdeimeiért. A kétségtelen hitelű adomány-levél, melynek eredetijét ma az országos levéltárban őrzik,⁹⁾ rendkívüli becsű, mert a Hunyadi család eredetét magyarázza s genealogiáját három nemzedékre viszi fel a nagy Jánostól, — de más tekintetben szófukar, s magára Hunyadvárára nézve tájékozatlanságra mutató adatokat tartalmaz. Először mert »possessio nostra regalis Hunyadvár«-nak nevezi az adományozott birtokot, melyről tehát nem mondja ki, hogy castrum, holott már a mult században is az volt;¹⁰⁾ másod-

1) A mai Sztrigy-Szentgyörgy. Egy részét fentebb a Nádasi Ungor-ok kezén láttuk.

2) E helységet nem sikerült feltalálnom. V. ö. Dl. 29446.

3) Dl. 27470.

4) Ma nem fordul elő e néven, talán a fentebb Patak néven előjövő helység. (L. alább.)

5) Zanchal. A mai Sztrigy-Szacsal.

6) A mai Sztrigy-Ohába.

7) Dl. 29491. (1451.) és 29842. (1478—79.)

8) 1493-ban említettik »oppidum Hunyad . . . . et montane ferri de Hwnyad . . . « E bányákat bizonyára előbb is művelték már. (Dl. 29875.)

9) Dl. 9599. sz. a.

10) Fej. Cod. Dipl. X. 719. 1399-ből.

szor pedig, mert Fejérmegyében¹⁾ levőnek mondja. Hasonló tévedések ez időben nem ritkák, kivált az ily nemű vázlatos patenslevélnél, mely inkább csak jelzi, mint jogilag bizonyítja a királyi adományt. A vár és környéke azonban állandóan a családé maradt; a kormányzó kiépítteté, s 1456-ban V. László királytól új adományt szerzett rá és a városra,²⁾ melyet már 1445-ben »civitas nostra«-nak nevez.³⁾ Mily falvak tartoztak hozzá, — arról tudtommal nincs tudósítás, mert az adománylevelek részletes adatokat nem tartalmaznak a vár pertinentiáiról. Mint láttuk, *Nádasd* egy ízben ide tartozott; hasonlóképen *Cserbel*, nyugotra Hunyadvárától, a melynek kenézségét Mátyás király 1476-ban Monyarosdi Obrysnak adományozza.⁴⁾

Szomszédja volt ez uradalomnak a Hunyadiakkal rokon Demsusi (Mursina) családé, melyből a nagy hadvezér édes anyja is származott.⁵⁾ E család tagjai: Nyiresi Stojanfi Musina és János 1404-ben már *Reketye* (a mai Reketyefalva) és *Demsus* helységekre igttattatják magukat,⁶⁾ s a harminczas években már szintén igen jelentékeny vagyonnal bírnak. Mursina István és Sandrin 1438-ban már új adomány gyanánt kapják Albert királytól a következő hátszegvidéki⁷⁾ falvakat: *Reketyét*, *Nyirest* (a mai Nyiresfalvát), *Hasdot* (a mai Hosdot), *Cernyesarát* (a mai Csernisorát), *Bunyilat* odább északra, és *Csarna* (a mai Cserna) helységet — Vajda-Hunyadtól dél- és délnyugatra a Cserna völgye mentén; továbbá *Stejt*⁸⁾ és *Pauczonfalvát* kissé bentebb a

¹⁾ »... in cotto Albensi parcium nostrarum Transsilvanarum.«

²⁾ Dr. Fejérpataky László barátom szíves közlése szerint a müncheni áll. levéltárban. (Ung. Doc. Fasc. X. N° 50.)

³⁾ Pesty Frigyes: Krassómegeye tört. III. k. 296. sz. okl.

⁴⁾ Dl. 17800. L. a mit fentebb e részben Korojesd hátszegvidéki faluról irtunk.

⁵⁾ »Stephanus alias Mursina vocatus filius condam Johannis de Domsos«... mondja az oklevél. (V. ö. Tel. i. m. I. köt. 26—64. ll.)

⁶⁾ Dl. 29453.

⁷⁾ »In districtu Hathczak.« (Dl. 29465.) Az itt említett falvakon kívül még *Bekechye* (Nyires mellett), *Ablyo* (Cserna m.), és *Kryna* (Stej és Pauczonfalva közt) helységeket említi az adománylevél, a melyeknek mai nyomát a kéznél levő térképeken nem találom.

⁸⁾ Bizonyára a mai Stej-Vaspatak, valamint a következő Pauczonfalva a mai Paucsinesd.

hegyek közt, Hátszegtől már délnyugatra; valamint a szomszédos *Demsus* (Domsos), *Pojeny* (Polin) és *Totrsd* (Tothesth) egyes részeit; ¹⁾ s végül a Hátszegnek épen ellenkező oldalán, a mai puji járásban fekvő *Petrosz* (Petruz) falut. ²⁾

Rokonságban állt a Mursinai és így a Hunyadi családdal a Csolnokosi nemes oláh család is, melynek ivadékai: Dan, Vojk, Péter, Sorbe és János, mint (a Hunyadvár és Hátszeg közt fekvő) *Csolnokos* kenézei, e helységet örök (nemesi) birtokul kapták 1446-ban János kormányzótól. ³⁾

E faluval szomszédos volt dél felé *Alsó-, Közép- és Felső-Szilvás*, a melyeket *Szabadfalva* felével együtt Zsigmond királytól még 1401-ben nyernek adományul a Szilvásiak. ⁴⁾

A Sztrigy másik oldalán, odább kelet felé a Hátszegen a Bréttyei családnak van néhány helysége. *Bréttye* ⁵⁾, *Kovrágy* ⁶⁾, *Jópatuk*, *Gonoszpatuk* ⁷⁾ és *Buczalár*, melyeket 1458-ban Mátyás király Bréttyei Gerkének, már a kormányzó és fia László seregében gyermekkorától fogva szerzett kitűnő érdemeiért s a királyhoz való ragaszkodásaért adományoz. ⁸⁾

Kivülök *Hátszeg* királyi vár és város körül ⁹⁾, s odább a hátszegi termékeny fensíkon és a feléje nyíló völgyek mentén számos oláh eredetű nemes család bir kisebb-nagyobb uradalmakat, mint a *Farkadiniak* és *Csolainak* a hasonló nevű, Hátszegtől dél-

¹⁾ E két utóbbi falu egyes részeibe 1439-ben a Damosi és Kernesthi család kívánja magát beigtattatni. (Dl. 29467.) 1401-ben pedig Demsus egy részébe a Nyiresi Stoyaniak. (Dl. 29453.)

²⁾ V. ö. egy 1516. évi okl. (Dl. 29951.), melyben a »reketye« Mursina család birtokai számlálatnak elő, jelesül az itt elősoroltakon kívül még több (legnagyobb részt ma már ismeretlen) hátszegvidéki helység.

³⁾ Dl. 29481. V. ö. Fejér: Genus, inenab. et virtus Joh. de Hunyad. 111. l.

⁴⁾ Magy. Tud. Ért. 1862. II. 56. V. ö. Dl. 29565 (1494-ből.)

⁵⁾ Breththe. A mai Oláh- és Magyar-Bréttye.

⁶⁾ Kowrach.

⁷⁾ Jopathak, Gonozpathak. E két helységet a mai térképeken nem találom.

⁸⁾ Dl. 29817. Átala három testvérének is.

⁹⁾ »Opidum nostrum Haczag« -- mondja a király egy 1462. évi levelében (Dl. 29516.) midőn vámját a Kendefieknek adományozza.

nyugatra eső helységekben; ¹⁾ a Farkadiniak ezenkívül a szomszédos *Kragulus* (ma Kraguis) helységben, a Csulaiak pedig *Demsus* (Dempses), *Haczuzsel* (Haczalhek), odább északra Hunyadvár felé: *Gross* helységet; azután *Tőkefalva*, *Válya* és *Fekete hegy* ²⁾ egyes részeiben.

Ilyen nemes oláh család a Vádi és Szentgyörgyi is. Előbbinek törzshirtoka a Hátszeg melletti *Vád*, *Nalócz* és *Baresd* ³⁾, a melyekben, valamint a nyugot felé szintén közel fekvő *Bulomir* (Balamer) helységben együtt birtokoltak a Szentgyörgyiekkal. ⁴⁾

Szomszédosak a Pestyenei, Szentpéteri, Osztrói, Szálláspataki oláh eredetű nemes családok birtokai, odább dél felé Hátszeg mögött.

A *Pestyeneiek* vagy *Pestényiek* a hasonló nevű két helységen ⁵⁾ kívül *Rekecze* vagy *Rekicze* ⁶⁾, *Dumbrevicza* ⁷⁾, *Brazova*, *Bredeth*, *Várhely*, *Osztró* és *Polyen* falvakban voltak földesurak. Közülök egy Mihály nevűt 1447-ben udvarnokának nevez Hunyadi János. ⁸⁾

¹⁾ Hunyadi János 1448-ban adományozza Farkadint és Oláibát (melyiket?) a Farkadiniak részére. (Orsz. Levéltár. Dl. 29486.), kikkel a Csulaiak, úgy látszik, egy 1475. évi adománylevel alapján (Dl. 29533.) 1479-ben Felső-Farkadin és Patakfarkadin fölött perelnek. (Dl. 30048.) 1487-ben Alsó-Farkadint az Alsófarkadini család kezén találjuk. (Dl. 29862.) 1462-ben kapták Mátyás királytól. (Dl. 29515.) Új adomány gyanánt pedig 1464-ben. (Dl. 29824.)

²⁾ Ez utóbbi három helység ma minck felel meg, ... döntsek el a megye területén jártasabbak.

³⁾ (Dl. 29478.) 1444-ben, mikor már régi birtokosoknak mondják őket a két első faluban; (Dl. 29498.) 1453-ban, midőn mindhármat új adományul kapják.

⁴⁾ Dl. 29491. (1451.)

⁵⁾ Pestyen és Pestenycha. Bizonyára a mai Nagy- és Kis-Pestény, Hátszegtől d. ny. (Dl. 29820.) Új adomány 1459-ben.

⁶⁾ Ugy látszik a mai Rekettyefalva, Pesténytől é. ny. és nem a távolabb észak felé eső Rekiczeli.

⁷⁾ Ezen, valamint a *Bredeth* név alatt *Brazova* és *Várhely* közt említett birtoknak ma megfelelő helységet e vidéken nem találtunk. *Brazova* már 1366-ban előfordúl a Dl. 29699. sz. oklevélben.

⁸⁾ Dl. 29484. (1447.) továbbá Dl. 29782. (1436.) mely utóbbi oklevél szerint a fent említett birtokot Zsigmond királytól már mint új adományt nyerik.

Kisebb birtokú család a Szentpéteri, mely *Szacsal* és *Szentpéter* (ma Szentpéterfalva) szomszédos helységekben, ¹⁾ valamint az Osztrói, mely az odább délnyugat felé eső *Alsó- és Felső-Osztró* és *Ohabicza* ²⁾ falvakban bir nemesi jószágokat. ³⁾

Ismét vagyonosabbak a Szálláspatakiak, kiknek elődeik: Kenderes, Barb és Koztha, mint kenézek, nyerik 1404-ben Zsigmond királytól a Szentgyörgyiekkel együtt adományúl *Szálláspataka* birtokot vagy kenézséget. ⁴⁾ Mikor V. László trónját elfoglalja, a Szálláspatakiakat már: *Felsőszálláspatak*, ⁵⁾ továbbá a dél felé közel fekvő *Malajesd*, odább kelet felé pedig *Baar* ⁶⁾, *Krivadia* (Kyrwadia) és *Merisor* helységek egyes részeinek is birtokában látjuk. ⁷⁾

Szálláspataka mellett *Bajesd* (Boyesd) és *Ohaba* ⁸⁾ helységek részét birják a nemes oláh Bajesdiek ⁹⁾; úgy látszik ugyan ezen *Ohába* és ezenkívül *Fejérviz* egyes részeit pedig a Fejérviziek, kik e birtokot mint fejérvizi kenézek, Hunyadi Jánostól 1445-ben, ¹⁰⁾ majd új adomány gyanánt V. László királytól 1453-ban nyerik. ¹¹⁾

Szomszédos birtokosok a szálláspataki Erdélyiek, kik a Hunyadvárához tartozó *Korojesd* királyi birtokot Mátyás királytól nyerték adományúl ¹²⁾; továbbá a Rusoriak *Rusor* és *Serél*

¹⁾ Dl. 29498. 1453-ban V. László »Volahi nostri«-nak nevezi őket, kik birtokukat »ad instar ceterorum verorum nobilium« birják.

²⁾ Bizonyára a mai Hobicza-Várhely, a mai Kis- és Nagy-Osztró mellett.

³⁾ 1465. körül elzálogosítja azokat. (Dl. 30450. V. ö. 29782., 29497. és 29808. sz. okl.)

⁴⁾ Dl. 29454.

⁵⁾ Lásd: Dl. 29494. és 29495. sz. okl.

⁶⁾ Ma Nagy- és Kis-Bar a puji járásban.

⁷⁾ Dl. 29500. Új adományként kapják a királytól.

⁸⁾ Bizonyára a Bajesd tőszomszédjában fekvő Kőalja-Ohába.

⁹⁾ Dl. 29790. (1447.)

¹⁰⁾ (Dl. 29480.)

¹¹⁾ Dl. 29494.

¹²⁾ Poss. Kwrwlyesth. Fejérviztől délre. 1463-ban parancsolja Mátyás király erdélyi káptalannak, hogy az iktató-levelet szolgáltassa ki az adományos család számára azonnal. (Dl. 29518.)

helységekben, 1435-ben még kenézek ¹⁾; a Borbátvizi Oláhok, kik 1457-ben új adományul kapják Mátyás királytól *Vizköz és Feder* (Fegyver) községeket, *Ponor* felét, *Barbathvize* és *Baar* részeit; jóval később: 1478-ban pedig *Ohubicza* (a mai Hobicza) és *Playsor* más néven *Erök* ²⁾ helységeket egészen, valamint ismét Fegyert, Barbáthvize, Ponor és *Baar* egyes részeit, ³⁾ melyben különösen a Bari Vajdafiak, nemes oláhok a földesurak. ⁴⁾ Végül a Livádi ⁵⁾ és Ponori ⁶⁾ család, — előbbi *Livád* (a mai Livadia) és *Farkaspataka*; utóbbi pedig *Ponor* és *Ohába* (a mai Ponor-Ohába) helységekben.

A Hátszeg több vidékén terjedelmes jószágok urai már a XIV. században a Malomvizek, vagy malomvizi Kendefiek. Azon a tájon, a hol épen imént végeztünk, Puj mellett bírták *Füzesd* és *Galacz* helységek részeit Hunyadi János 1447. évi adománylevele alapján; Hátszegtől délre pedig: *Nuksorát* már 1404-ben is mint új adományt ⁷⁾; továbbá *Malomviz*, *Malomviztorok*, *Szbestorok*, ⁸⁾ *Osztrovel*, *Oncsokfalva* részeit, a század elejétől kezdve; valamint *Kernyesd* és *Poklisa* felét, szintén János kormányzó és *Vizköz* ⁹⁾ V. László király adományából; *Szabafalu*, *Patak* ¹⁰⁾, *Kis-Sebes*, valamint *Szent-Péter* és *Raja* részeit; *Titüsfalvát* és *Boldogasszonyfalva* mezővárost országos vásárral és vámmal; *Váralját* a benne levő kötoronnyal és a hozzája tar-

¹⁾ Fejér. Cod. Dipl. XI. 503. l. 1453-ban szintén új adományul nyerik V. László királytól. (Dl. 29808.) Az okmány e helységek neveit: Rywsor- és Syerel-nek írja.

²⁾ E helység egy 1494. évi oklevélben »Ewrewkfalwa« néven jön elő. Bizonyára a mai Urik, Barbáthvize mellett.

³⁾ Dl. 29503., és 29841.

⁴⁾ V. László 1457-ben Zthan, Dan (Dragomér fiai) és Nyag nevű nemes oláhoknak adományozza. (Dl. 29505.)

⁵⁾ Dl. 29483. és 29560. Mezőlivadia egy részét (Mezewlywaza) 1494-ben (Dl. 29884.) a Barbáthvizek kezén találjuk.

⁶⁾ Dl. 29793.

⁷⁾ V. ö. Hunyadm. tört. és rég. társ. évk. 1884. II. 21. l.

⁸⁾ Solyom-Fekete szerint a mai *Gurcay* és *Szuzeny-Malomviz* puszták. (Hunyadm. Tört. és Rég. Társ. Évk. 1884. II. 76. l.)

⁹⁾ Dr. Solyom-Fekete Ferencz szerint *Wizköz* a mai *Hobicza* (U. o. 75. l.)

¹⁰⁾ A mai *Valca Dilsa*. (U. o.)

tozó látszegi vámmal, 1459-ben már új adományként; ¹⁾ végül 1447. óta az odább nyugot felé eső *Pojeny* falú egyrészt. ²⁾ 1453-ban pedig Malomvizi Kendefi Kendris a szörényi bánságba vezető Vaskapun nyer egy jövedelmező hidat, szintén új adomány gyanánt, megerősítésül a Zsigmond király régi adományának. ³⁾

II.

Ime az egyszerű tények. Ezeket még sokasítani, pótolni s az előbbi századokba visszanyulva, *eredetük* szerint tisztázni — a megyei monographusnak lesz majdan érdekes és tanulságos feladata.

Összefoglalva az elmondottakat, azt az *általánosabb tény*t azonban már most is megállapíthatjuk, hogy a magyar nemesi jószágok mellett, királyi vagy magán várak körül a múlt századokban települt u. n. oláh kenézségek már a XIV. század vége óta nemesi jószágokká alakulnak át, mi által a Volachusnak nevezett nem magyar népségek kiválóbbjai közül némelyek magyar nemesekké válnak.

E tény fontossága azonnal szembe ötlik. Feladatunknak ismerjük még ez alkalommal: kutatni azokat a tényeket is, a melyeknek szükségképi következménye gyanánt állt elő ez állapot, hogy ennek folyamányait szintén megállapíthassuk.

Régibb századokba kell visszatekintenünk s magasabb szempontra helyezkednünk, a honnan az események nagyobb tömegét áttekinthetjük és azoknak egymásra hatását vizsgálhatjuk. ⁴⁾

Mint az egyes embereket, a népeket is ösztöneik, vágyaik

¹⁾ »Possessionem nostram Varalya necnon turrim lapideam in territorio eiusdem possessionis Varalya appellate. (Dl. 29516.) Váraljára nézve v. ö. a Dl. 29462. sz., más tekintetben is nagyérdekű okl.

²⁾ Dl. 29452., 29467., 30800., 30113. V. ö. a Szentpéter és Rea adományozására nézve (1443. I. Ulászló által) Hunyadm. Tört. és Rég. Társ. Évk. 1884. II. 83. l. Szabó Károly értekez. Századok, 1868. 22. és 33. ll.

³⁾ Dl. 29499.

⁴⁾ L. e. fejtegetésünkhöz dr. Réthy L. imént megjelent munkáját az oláh nyelv és nemzet megalakulásáról, melynek némely eredményeit kívántuk ez alkalommal összekapcsolni Magyarország és Hunyadmegye XV. századbéli történetével.

vezetik, s a szükség, a körülmények hajtják. Azt a réz, bolgár cizinczár, albán és rumén elemekből álló balkáni pásztorkodó népséget is, melyet a középkor »Volachi« néven nevez, a jobb legelő szüksége kezdte hajtani Magyarország déli vidéke felé már a XIII. században. Mint kenézek, vajdák alatt törzs-szervezetben élő népelemnek, csak a megélhetésre van gondja, nem nemzet, nem állam még, alkalmas tehát bármely megalakult állam kötelességébe lépni. Szabadság és lehetőség megvolt erre Magyarországon, melynek magyarok és kisebb részben szlávok által lakott déli vidékén, újabb, tömegesebb településre még elég szabad tér kínálkozott.

A vándorlás lassan, de folyton folyik.

Ekkor jön közbe egy nagy esemény: a török megjelenése Európában. Egy szapora, ifju erejű nép rohan a Balkánra. Vallásos intézményei szilárdan tartják össze s állandóan hódításra kényszerítik. Felléptök a XIV. században fokozódó hullámszábla hozza a Balkán népeit, s Magyarország déli vidékein is új fejleményeket szül.

Lassanként kitérnek, hogy a két fő ellenség a török és Magyarország. A köztök fekvő népségeket mindenik a maga erejének növelésére akarja fordítani a másik ellen: azok hol egyik, hol másik nyomásnak engednek s hol egyik, hol másik hatalomhoz pártolnak. E küzdelem folyása, fokozódása közben telepednek le végkép ez idegen népségek Magyarország déli tájain, Hunyadmegyében s az egész Erdélyben, fel Máramarosig.

Eredeti életmódjuk megmarad, pásztorkodnak továbbra is, de már falvakat is alkotnak, a mivel együtt jár a földmivelés bizonyos foka. Megtartják szervezetüket is, a szláv típusú kenézségeket. A királyok eme váraik körül települt népségekben inkább csak a hasznot nézik, a további fejlemény tehát a kenézségek rendezésére irányul, mint a melyek a békés telepedés állandóságát és jólétét biztosítják.

Igy telik le a XIV. század, melyben Károly és Lajos hosszú uralkodásuk alatt a középkori újabb — a várszerkezettől megszabadult — nemesi társadalom végleg megalakul. E társadalomban az oláhság — a volachi is, kenézek alatt, mint királyi várak vagy királyi adomány útján mint nemesi jószágok tartozékai — foglalnak helyet.

Igy találja Magyarországot az izmosodó török újabb erő-kifejtése. Övé már a Balkán java része; a görög császárság hasonló az elaggott emberhez, — csodálni lehet, hogy még él. A XIV. század alkonyán a nikápolyi csata azt a korszakot nyitja meg, melynek fokozatai az ország területe felé irányuló élethalál küzdelem hullámzásai, végső fázisa a mohácsi vész.

Újabb erő-kifejtések törnek egymás ellen e korszakban, szülői megfelelő alakulásoknak. Újabb török támadásra tüzesebb magyar védelem felel, s benne részt vesz már az a délvidéki vegyes eredetű népelem is, melynek immár 2—3 generáció tette békés hazájává Magyarország déli vidékét. A magyar állam — a hol találta — a magyarságéval együtt e nép karját, véréit is követeli. Ez esett a veszedelemhez legközelebb, ez nyújtotta tehát a legtermészetesebb segédelmet. S viszont az oláhság, mely a veszedelem elől tovább nem vándorolhatott, s földjén hazáját érezé már, — védelmül a magyarságra s annak fejére: a királyra s vezéreire szorult és támaszkodott.

Ekként egymásra utalva, jött a legközvetlenebb érintkezésbe a XIV. század vége óta, mint a délvidéki magyarság, az ott települt oláhság is — a magyar állam haderejével s annak vezetőivel. Hogy hazáját megvédelmezze, a magyar király táborába állt, seregében küzdött, részben udvarába is belépett. Itt vártak reá a harci dicsőségen és zsákmányon kívül vitézsége jutalmául az uralkodó kegyei, s ezek révén osztályosává lesz a magyar társadalom ama legfőbb jogainak is, melyeket a nemesi birtok királyi adományozása nyújt.

Ez az oláhság a magyarsággal együtt ment csatába a király oldalán, előkelői tehát hadi érdemeikért a magyarsággal együtt vették jutalmul a nemesi jószágot is. Ezzel a kenéz, ki eddig a király földesurasága, a várnagyok és tisztek hatósága alá tartozott, immár földesurrá, a »volachus« magyar nemessé válik, a szláv intézmény helyét magyar társadalmi szervezet foglalja el.

A dolgok ez alakulása a XIV. században Zsigmond korában látszik kezdődni s a török támadás fokozódásával lép határozottan előtérbe.

Nem mindig kísérhetjük figyelemmel e változást. Kutfők eltűntek, lappanguak még, vagy nincsenek tisztázva. A részletek

itt is a szakértő monographus kezére várnak. De analogiánk van már is elég, hogy az induktio teljes legyen.

Magyarország déli vidéke is nyújt példát ily oláhból lett nemesekre, de épen Hunyadmegye az, a hol ez alakulás legintenzivebb volt s így legkönnyebben tanulmányozható.

Különösen a XV. században vagyunk gyakran tanui, a mint egy-egy oláh kenéz érdemeiért jószágot nyerve, a magyar nemesi jogok élvezetébe lép. Nem lehet kétkednünk, hogy azok az oláhok is ily uton nyerték birtokaikat, a kiket nemesi jószágok birtokában egyszerűen már benne találunk a XV. század első felében.

Egyik legrégebb példa már 1404-ből való, midőn Zsigmond király Szálláspataka birtokot vagy kenézséget¹⁾ a Gergely fiainak: Kenderesnek és Barbnak, s a Jarozlav fiának: Kozthanak, hátszegi, úgy látszik épen szálláspataki kenézeknek²⁾ s az említett Kenderes és Barb rokonainak: Szentgyörgyi Laczknak már új adományként adományozza. Az eredeti adományozás tehát még előbb történt.

Ugyane családot később jelentékenyebb nemesi jószágok birtokában találjuk, sőt némelyik birtok adományozásának is tanui vagyunk.³⁾

Jellemző egy másik eset, mely egyszersmind a fokozatot is mutatja a kenézi és magyar nemesi birtok közt. Csáki Miklós erdélyi vajda 1435-ben $\frac{1}{2}$ Rusor és az egész Serél, Hátszeg királyi várhoz tartozó kenézségek kenégeit ez állásuktól hűtlenségük miatt megfosztja, s e kenézségeket néhai Rusori János fiainak: Mihály, Bazarab és János nemeseknek adományozza, kiknek boldogúlt atyjok már vitézül harczolt a török ellen. Tehát a Rusori-család csak e helység felének kenézségét nyerte valamikor előbb — a János kenéz érdemeiért — nemesi jószágul, a másik felét pedig, Serél faluval együtt, csak kenézség gyanánt az erdélyi vajdától, a ki mint a király tisztviselője rendelkezik ez ügyben. 1453-ban ugyanez a Rusori Mihály, János és Bazarab,

¹⁾ »Possessionem vel keneziatum.«

²⁾ Ugy látszik, a Hátszeg várhoz tartozó falvakban levő kenézségeket nem mindig nevezik illető falvaikról, hanem gyakran csak »hátszegi kenéz«-eknek.

³⁾ Dl. 29473., 29491.

már mint nemesi birtokot, még pedig új adomány gyanánt, kapják V. László királytól egész Rusor és Serél helységeket. Az első adományt nyilván Hunyadi Jánostól nyerték reá. ¹⁾

S e ténynél meg kell állapodnunk. Ismét egy hatalmas erőre akadtunk, mely Magyarországon az események láncolatában mindentűt s így különösen a volachus-oknak magyar nemesekké átalakulásában is állandóan érezteti hatását s utóbbira ezenkívül a legkitűnőbb példát is nyújtja. Ez a Hunyadi János alakja, felépése, működése.

Egy hatalmas egyéniségé, kit mint már csaknem félistent, a regék ködében képzel a köztudat, s kivesz az általános szabály alól, mely szerint az ember erényeknek és hibáknak s nagy erényekkel nagy hibáknak is vegyüléke. Hunyadiban csak a nagy erényeket látjuk, annyira egy kútforrásból származnak ezek nála a hibákkal.

Kétségtelen, hogy lelkének alaphangja, jellemének legfőbb vonása az a nemes nagylelkűség, mely miudig kész arra, hogy . . .adjon, áldozzon, a mely tehát könnyen tárgya a szeretetnek, hálványozásnak, vagy másfelől a logikátlan, tehát annál veszedelmesebb irigységnek, féltékenykedésnek. Ugy vélem, ez egyik lényeges momentum jellemében.

A másik az az óriási eszme, mely lelkét betölti, szünetlen táplálja: a török elleni küzdelem végleges eldöntésének eszméje, mely nála első sorban nem az ész számítása, hanem a lélek nagy ösztöne, veszélyt nem ismerő rajongása. Ez az igazi alapja az ő nagyságának. Ez időben Magyarországon a legkorszerűbb, legtöbb lelket átható idea, mely Hunyadiból mintegy kisugárzik, s másokban is könnyen hasonló hitet, rajongást kelt.

A mi nála az ész vagy értelem dolga: az a körülmények pontos ismerete s a figyelemnek egyetlen tárgyra irányulása s az erre alapított egységes katonai tudomány.

Ime, egyesített magában miudent, a mi ez időben nagy sikerekre képesíthetett. S pályájának kedvezett a magyar társadalom szervezete is, mely a kiválóságnak e nemét vagyonnal, méltósággal jutalmazá, s képes volt nagy hadvezérnek megfelelő erőforrást: nagy vagyont is biztosítani.

¹⁾ Fejér: Cod. Dipl. XI. 503. (1435.) és Dl. 29808. (1453.)

Kétségtelen, hogy nem magyar családból származott. Elődei volachusok; vegyes vér foly az ő ereiben is. Ősei kenézek vagy vajdák, törzsiök voltak; egyiket, a ki Toti helységben, épen Hunyadmegyében viselte a kenézi tisztet, — ismerjük is. Nem tudjuk meghatározni, mikor kapták az első nemesi birtokot, mely kijelölte az utat, hogy a család magyarrá legyen s megadta az alapot, hogy a legmagasabbra törhessen. De már atyja Vojk, e század elején: 1409-ben birtokosává válik egy terjedelmes nemesi uradalomnak: a hunyadvárinak, s a mi szintén lényeges momentum, már udvari katona (aulae nostrae miles), állandó tagja a király közvetlen környezetének.

Bizonyára már ősei meghonosodtak Magyarországon s az ország érdekeit öntudatlanul is a magukénak tartották. ¹⁾ A király környezetében, katonák közt, katona-apától nyerte hát neveltetését Hunyadi János is; véreben lüktet már magyarságának érzete s mint pályájából látjuk: számot tudott adni magának azokról a vágyakról és törekvésekről, melyek lassankint miundinkább fölfegyverezték a katolikus Magyarországot a mohamedánság támadása ellen. Tiszta, lángoló, mondhatnók rajongó catholicismusa, a XV. századi magyarság vallása, egyedüli kalauza lelkének. ²⁾ s legbiztosabb mutatója magyarságának. A görög vallású oláhság még megtüri a trauaactiót a törökkel, a catholikus, a nyugati soha. S e részben Hunyadi János több nagy hadvezérnél, nagy politikusnál: valódi *apostol*. E szóval jelölhetjük meg legtalálóbban magyarságának fajtát, ez vezet legegyszerűsebb úton lelke birodalmába.

¹⁾ A Hunyadi János szülőire és rokonságára vonatkozólag ime még *l'U ismertlen* adat: Egy 1419. évi oklevélben a fentebb említett 1409. évi oklevelet átírja az erd. káptalan: »*Ludislaus alio nomine Rodul germanos Wajk militis, uxore Johanna, Johana et Wajk ultionum dicti Wajk militis nobilis de Hronpud*« számára. (Müncheni áll. ltár: Ung. Doc. III. fasc. No 15. Dr. Fejérfpataky barátom szives közlése szerint, kinek ezért köszönetemet e helyen is örömmel fejezem ki.) Egy évtizeddel később (1429.) mint birtoktárs: »Anko, condam *Ludislaus dicti Wajk de Hronpud* relictus« fordul elő a Dl. 29462. sz. oklevélben.

²⁾ V. ö. e tekintetben Andreas Pannonius megjegyzéseit Hunyadi Jánosról a Fraknoi V. által az »Irodalomtörténeti emlékek«-ben kiadott »*Andreas Pannonii Libellus de Virtutibus*« című nagyérdemű történelmi emlek különböző helyein.

De a közvetlen, nem szünetelő alkalmat származása s épen Magyarország déli vidékére való származása adta pályájára. Innen hozták magokkal még ősei a veszély nagyságának tudatát. E harcmező mozgalmas eseményei felé irányúl az ő tekintete is, már gyermekora óta. Mint a magyarság, vagy hogy idegen race-t vegyünk: a horvát eredetű Thallóczyak és társaik, ő is e talajból meríti eszméit, éleszti lelkesedését, e vidéken fekvő, folyvást gyarapodó vagyonából a hozzá való erőt; innen fordul északra: hazájába, vagy délre: ellenségei ellen. E vidékről ujonczozza ő is legelszántabb katonáit: magyarokat és a különféle eredetű oláh népségeket, kikre nézve az ország veszedelme közvetlen életveszély.

Hunyadmegyét, Hunyadvárát tekinti fészkeknek, otthonának; talán bevándorolt ősei is ennek vidékén települtek le először, s innen szőtték összeköttetésüket a magyar koronával. Ugyanezt az utat, már az ő korában, más vagyonosabb oláhok is követik, seregébe vagy a király vezérlete alá szegődve. Támaszukat látják e tevékeny, emelkedő, nagyhatalmú férfiúban, kinek révén és példájára ők is magyar nemesi birtokká változtathatják át kenéségüket.

S Hunyadi még ily kis dologban is hivatásának apostola. Készséggel mozdítja elő e vidékről származó katonáinak érdekeit, mint a magyarokét, az oláhokét is. Pártúl fogja őket a királynál; később pedig, midőn a kormányzói hatalom erre a jogot megadja, maga siet csökkenteni a függő, tehát korlátoltabb erejű kenéségek számát s szaporítani a szabad magyar nemesi birtokokét, melyekkel természet szerint együtt jár a honvédelem.

Magyar institutio kötelékébe vonja az oláhság kiválóbb elemeit, ama hitben, hogy ez által a catholicismus és Magyarország védelmére szerez képesebb, buzgóbb proselitákat, mint a kiknek ez úton, hadi szolgálatuk árán, alkalmuk lehet megvédeni, sőt fokozni is vagyonukat, emelni családjukat. Nem jelenti ő ki e célzatát, de — a mellett, hogy minden királyi adománynak ez a természete — kétségtelen, hogy lelkétől fogant nagy eszméjének folyománya s a mi nála rendszerint ugyanaz: a viszonyok természetes követelménye volt e politika, melynek több évtized usza szolgált már előzménycél. A mindennapi tapasztalás nyújthatta számára példáit a nemesi birtok élvezetébe lépett oláh családok

nagyobb buzgóságának, a legszembeötlőbb példa pedig épen az ő csaiádja s ő maga volt.

Már mint az ország főkapitánya és erdélyi vajda is tesz kenézeket nemesekké. 1445-ben a fehérvizi kenézeknek: Balota fia Péternek, Wlad fia Bálintnak és Tatul fia Demeternek, az eddig keneziatus czimén birt Fejérviz és Ohába helységeket »regia auctoritate mediante nostra, beneplacito perdurante« adományozza.¹⁾ Mint kormányzó pedig Livádot a Livádiaknak;²⁾ Dem-sust, Haczaselt, Tőkefalvát, Kiscsulát, Vályát és Feketehegyet a Csulai Mórénak és Demsusiaknak,³⁾ Ponort és Ohábát mint kenézségüket a Ponoriaknak⁴⁾ sat. adományozza; új adományúl pedig a Csolnokosi Dán által keneziatus gyanánt birt Csolnokost a Csolnokosiak,⁵⁾ Pestenyét és Reketyét a Pesthenyiek⁶⁾, Farkadint és Ohábát pedig a Farkadiniak⁷⁾ sat. nyerik tőle.

A dolgok fejlődésének természetes útja volt aztán, hogy midőn Hunyadi János 1453-ban lelép a legfelső hatalom polczáról s mint egyszerű főúr visszavonúl, a nemes oláhok tömegesen fordulnak V. László királyhoz új adományért a Hunyadi János befolyására vagy épen tőle nyert birtokokra.

Igy nyernek például új adományt épen az előbb említett, Csulai Mórék és Demsusiak, s nyerik egyuttal Gross birtokot is⁸⁾; továbbá a Fejérviziek⁹⁾ is az említett két helységet; valamint Bart, Merisort, Krivadiát és Malaesdet a Szálláspatakiak¹⁰⁾; majd egy másik oklevélben külön Felső-Szálláspatakát¹¹⁾; a Szentpéteriek Szacsalt, Szentpéttert¹²⁾; a Vádiak Vádot, Naláczt, Baresthet¹³⁾; végül Barincskát, Magyarbozt, Bereltét, Dragusfalvát, Brzenyalt és Fenest pedig a Barincskaiak¹⁴⁾ sat.

Mátyás király idejében a török elleni küzdelem oly mértékben veszt fanatizmusából, a mennyire különbözött a catholicus eszméért lelkesülő kormányzó és az olasz renaissance emlőin nevelődött Mátyás király. E változásnak megfelel Hunyadmegye birtokviszonyainak további alakulása is. A tömeges neme-

¹⁾ Dl. 29480. — ²⁾ Dl. 29483. (1446.) — ³⁾ Dl. 30814. (1447.)

⁴⁾ Dl. 29793. — ⁵⁾ Dl. 29481. (1446.) — ⁶⁾ Dl. 29484. (1447.)

⁷⁾ Dl. 29486. (1448.) — ⁸⁾ Lásd u. o. — ⁹⁾ Dl. 29494.

¹⁰⁾ Dl. 29500. — ¹¹⁾ Dl. 29495. — ¹²⁾ Dl. 29498.

¹³⁾ Dl. 29497. — ¹⁴⁾ Dl. 29496. (1453.)

sítést nem követeli többé az immár homályosult nagy eszme; az új adományokat pedig fölöslegessé teszi a Hunyadi-fiú trónrajutása. Adományoz ugyan kenézségeket nemesi birtokul Mátyás király is, mint pl. Alsófarkadint és Kragulust a már nemes Alsófarkadini Vlád fia Dénesnek ¹⁾; de már magoknak a kenézségeknek adományozása is a királyi kegy különösebb nyilvánulása-ként fordul elő, s a jövedelem szempontja vergődik ismét uralomra. Így pl. 1470-ben egy Hunyadvárhoz tartozó helység kenézségét ²⁾ »*fideli nostro Upris Kenez, filio Mares de Monyorosd*«-nak adományozza; majd 1476-ban a szintén Hunyadvárhoz tartozó Cserbely kenézségét adja Monyarosdi Obrinak azon feltételek, terhek és szolgálatokkal, a melyekkel »*ceteri kenesii in pertinenciis dicti castris nostri Hunyad suos kenesiatus tenere consueverunt vita sibi comite . . . . . nostris et dicti castris nostri Hunyad proventibus ac iuribus alienis semper salvis . . . . .*«

Nem is oly szoros többé a kapcsolat a Hunyadi-család és Hunyadmegye közt; Mátyás király már alig tart fenn valami feltünőbb érintkezést a megyével. Hunyadvár csak ősi és nem családi fészek többé. Viszont a hol Hunyadi Jánost csak túrni szerették egykor a többi féltékeny főurak s a király: Buda vára válik Mátyás király otthonává, melyet, — mint hajdan a kormányzó Hunyadvárát — a képzőművészet legremekebb alkotásaival ékesít.

III.

Ekként, a történelmi nyomoknak megfelelőleg, általánosabb érvényű s érdekes tények egész csoportjával köthetjük össze a megyének Hunyadiak-kori történetét. Szerves összefüggésben Magyarország déli vidékével, az itt végbemenő belső alakulásokkal, részesévé válik a megye a magyarság török elleni, európai jelentőségű küzdelmének, melyet egy e tájakról származott nagy férfiú ért meg igazán és folytat legelszántabban. E férfiú fokozatosan a legmagasabb méltóságokig emelkedve, jog és forma szerint is mindinkább döntő hatással lesz az eseményekre. Mely körülmény magának a megyének állapotában és birtokviszonyainak történetében

¹⁾ Dl. 29515. 1462-ben; 1464-ben ugyane helységeket új adomány gyanánt. (Dl. 29824.)

²⁾ A név nem olvasható tisztán: »Kws. . . .«

is megfelelő alakulásokat szül. Ez alakulások legfőbb jellemvonása, hogy a megyének mind több lakosa lép be a magyar társadalom és jogi szervezet kötelékébe, s így a kapocs, mely eddig inkább csak az állam és alattvaló, földesúr és jobbágy közt fűződött, magával a magyar társadalommal is szorosabbá, közvetlenebbé válik, a magyarsággal való elvegyülésnek semmi gátja többé.¹⁾

Elvegyülés, a magyar társadalomba olvadás e megyében nem ölt ugyan nagyobb mérveket, de azért, mint más vidéken, pl. a Drágfiak, Hunyadban pl. a Csulai Mórék, Hunyadiak és mások története, e természetszerű alakulás folyománya és egyszersmind bizonyítéka. S a legfelölőbb mindannyi közt a Hunyadiaké. Pályájuk oly egyszerű, világos, mint a természet igazságai mind. Csak vezérszálaít kell óvatosan kibontogatni a szövevénynek, titkai szemünk elé tárulnak azonnal. Szláv eredetű, de már Magyarországon meghonosodott volachus családból származva, a mint fellép, nő, s kortársai közül kinagaslík, minden ízében nyugoti, magyar. Nemesak magába szívja s érezi, hanem mintegy megtestesíti s kisugározza a magyar nemzetnek és államnak nyugot-európai hivatását, ambícióit, érdekeit, melyeknek győzelméért tűr, fárad mind halálíg, s dobja kockára szünet nélkül drága életét.

Íme a középkor legnagyobb magyarja: rajongó, apostoli lelkű, mint századunk legnagyobb magyarja, kinek alakját immár érzbe foglalta a kortársak hálája, kegyelete.

Íme, az a nagy magyar, ki *idegen ösüktől* származott s akaratlanúl is *magyar dinasztíát* alapított. Mint ama szellem-óriás századunk elején, a ki rémítő önzésből trónokat dönt s új trónt: császárit emel magának; a ki szintén *idegen* származású s még maga is idegennek: *olasznak* született s mint *legnagyobb franczúz* halt meg.

* * *

Általánosabb históriai tényekre emelkedtünk; a többi következményeket levonni nem a történettudomány dolga többé.

DR. CSÁNKI DEZSŐ.

¹⁾ Réthy szerint (i. m. 159. l.) ez oláh eredetű nemes családok egy része később magyar nemes családokkal együtt elzüllött, vagy a török időkben kivészett, vagy végül a magyarsággal vegyült össze.

JELENTÉSEK A KUTATÁSOK EREDMÉNYEIRŐL.

JELENTÉS HUNYAD VÁRMEGYE KÖZLEVÉLTÁRAIRÓL, CSA-
LÁDI LEVELES LÁDÁIRÓL, S ELSZÓRT OKMÁNYKINCSEIRŐL.

A mélyen tisztelt közgyűlés színe előtt élő szóval és vázlatosan ismertettem azon eredményeket, melyeket Hunyadmegyében folytatott eddigi kutatásaim elértek; vagy melyek egyáltalán köztudomásúak. Ugyanakkor megbízattam, hogy tüzetesebb és lehetőleg szemelvényekkel is kísért jelentésemet a zárülésre tegyem meg.

Megbízatásomnak alábbiakban törekszem megfelelni.

Közlevéltárainkról itt Hunyadban nem sok a mondanivaló. Maga a megyei központi levéltár 1745. évnél fölebb menő actákat tudvalevőleg nem tartalmaz. Rendezettnek éppen nem nevezhető. Használatra kevésbé szolgáló tetemes része e levéltárnak még az absolutismus és provisorium idején, tehát az ötvenes és hatvanas esztendőkbén, a megye székhelyül szolgáló hajdani fejedelmi udvarház — az u. n. Magna Curia padlására hányatott föl; ott teljes rendetlenségbe jött, sőt eléggé nem kárhóztatható módon fűtő-anyagül is használtatott. Pár évvel ezelőtt egyebek közt az én sarkalásomra is a szánandó állapotban volt irathalmazt Barsay Kálmán alispán úr egy külön bérelt szobába hordatta le, s így legalább a további pusztulásnak elejét vette. A nagyon fáradságos kutatás ama halmazban nem ritkán hoz szemünk elé köz- és családi érdekű oly okmányokat, melyek pöriratokhoz néha eredetiben, legtöbbször mégis egyszerű vagy hiteles másolatban csatoltattak be.

A megye levéltárában legsűrűbben keresett történelmi becsű iratok valának a Hóra-lázadásra vonatkozó jelentések, jegyzőkönyvek és a »folytonos tábla« itéletei. — Használták ezeket közvetve vagy közvetlenül Szilágyi Ferencz: »Hora-világ Erdélyben« és Id. gr. Teleki Domokos: »A Hóra támadás története« című monographiákban. Fájdalom, a megye levéltárában már ezen irományok is nagyon hiányosan lelhetők föl.

Zarándmegye fölözlattatván és Hunyadhoz csatoltatván

legnagyobb részben, levéltára is Dévára hozatott. Tartalma 1848-on inneni. Benne foglaltattak ama bünpörök iratai, mely pörököt mindjárt a szabadságharcz lezajlása után, úgy látszik Bécsből jött utasítás következtében, tettek folyamatba az oláh fölkelők némely rablógyilkos és gyújtogató tagjai ellen. E pörökben ítélet soha nem hozatott, sőt a vizsgálati irományok is elvitettek valahova, avagy ismét felsőbb paranszóra, megsemmisítettek. Legalább 1873. évben én már csak vonatkozásokat fődözhettem föl.

Déva város levéltára felől Szócs Sándor itteni ev. ref. lelkész szorgos kutatás után is csak annyit vala képes kifürkészni, hogy az a levéltár — volt. Családok iratai nyomán és az országos levéltárak kincseiből kell majd Déva város multját földerítgetnünk és illusztrálnunk.

Ugyanígy áll a dolog Vajda-Hunyad városánál. Még szerencse, hogy egy nyílt folyosó végire kidobott fasciculusok közül megmentettem három vaskos kötetet, melyekbe a városi bíróság határozatai, rendeletei stb. úgy a helyi hatóságok intézkedései vezetettek be. Ezen birtokomban levő kötetekből már merítettek dr. Kolosvári Sándor és dr. Óvári Kelemen »Magyar Törvényhatóságok Jogszabályainak Gyűjteménye« című munkájok I-ső kötetéhez.

Szászvároson és környékén ami történelmi érdekűt talált és össze tudott gyűjteni, azt kiadta dr. Amlacher Albert »Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos. 8. Hermannstadt, 1879.« — művében.

Hátszegen egy ízben futólag vettem szemügyre a városi hatóság irattárát, de ott megjegyzésre méltót nem találtam. Az is, mondhatni, csak az újabb törv.-hatósági étellel egyszerre kezdődik.

Közlevéltár szempontja alá esik V.-Hunyadon az erdészeti közegeknek átadott és jelenleg egy csűrben az uradalmi ispán és erdész gondjaira bízott urasági levéltár. Első fasciculusa 1673—1750. évig menő leveleket ölel föl. A legrégiebbek jobbára a gyulafehérvári káptalan transsumptumai. Így Apafinak egy exemptionalis a oláh pópák tizedmentességét tárgyazólag. Mindjárt következőnek 1687. évről: »Acta ad causam contra Boerones limitaneos Fogarasienses, ratione juris educilli motam.« — Jön aztán Zalasdy Miklós — kihalt család — geneológiája. Eredetiben vannak meg némely donationalis és statutionalis levelek Apafi fejedelemtől a Naláczyak részére, kiknek az udvarnál és követség körül szerzett érdemeit fölemlíti. A nagymennyiségű számadások, szolgálmányok kimutatásai mellett nagyérdekűek, főleg a vármegye monographiája tekintetéből, az egyes uradalmi birtokok conscriptiói, melyek sok, ma már teljesen ismeretlen helynevet, viszonyt stb. világítanak meg. — Megemlítendőnek tartom végül,

hogy az úgynevezett Erdőhátságnak Hunyadmegyében oláhországi bevándorlókkal benépesítését tárgyzó némely iratokat szintén e levéltárból ragadtam ki. Közöltem azokból egynémely adatot Hunfalvy Pál történetírónkkal, ki ezen adatokat »Neuere Erscheinungen der rumänischen Geschichtsschreibung« művében kellőleg föl is használta.

A különböző felekezetek egyházainak birtokában szintén gyakran találhatunk egy és más érdekes okmányt, írott följegyzéseket. Sőt a régibb anyakönyvek, hol főnmaradtak, általán forrás-becsűek. — A dévai ev. ref. egyház levéltárból merítette Szócs Sándor tiszteletes az anyagot Déva város népesedési mozgalmaihoz a XVII. században. Ezen értekezés a Hunyadmegyei Tört. és Régészeti Társulat Évkönyveiben jelent meg és bevilágítani segít az oláhság terjedésének történetét. Ugyancsak Déván a szt. Ferencz-rendű barátok zárdája sok adatot őriz a bolgárok-nak Dévára települése felől, habár a bolgár-telep leveles-ládája Kokelin Mihály utolsó bolgár főbírónak veje: Dobay Károly dévai ügyvéd birtokába ment át és maig is nála található. — Hátszegben a róm. kath. főesperes-plébános őrizete alatt azon egyház belviszonyait tárgyzó sok iromány létezik. Némely kegyeletes adományok és alapítványok története, a felekezeti oktatás fejleményei amaz irományokból alaposan kideríthetők. Általában a templomi ládák kikutatása jutalmazó munka lenne. Fájdalom, e munkára kevés idővel rendelkeztem eddig és e helyütt inkább csak újjmuntatásokkal szolgálhatok.

Végezván a közlevéltárakról és levélgyűjteményekről ez alkalommal mondani kívántakkal, áttérek az általam eddig tanulmányozott vagy legalább áttekintett családi leveles-ládák futólagos ismertetésére.

Kendeffy-család levéltára.

Ennek zöme Kernyesd hátszegvidéki faluban Kendeffy Sámuel ő méltóságának pompás kastélyában őriztetik. Valamikor szorgos lajstromozásban részesült ezen levéltár. Azonban a lajstromokat én már nem találtam. A közel 3—4000 darabra menő okmány és levél nyalábokra szedve vagy egyes borítékokba helyezve találtatik.

Ezen család mondhatni egyszerre tűnt föl a nagy Hunyadiakkal hazánk egén, adva annak mindjárt kezdetben oroszlán módra harczoló hősöket és a későbbi századok folyamán is vitéz fiaikat és derék honleányokat. A Kendeffyek vázlatos történetét megírta Szabó Károly (l. Kisebb Tört. Dolgozatait.) Ugy látszik azonban, hogy a családi levéltárból csak adatokat kapott, de az oklevelek kis részét látta saját szemével.

Legrégibb adománylevele a Kendeffy-családnak I. Lajos királyunk idejéből származnék. E levelet nem láthattam, legalább ez idő szerint azt Kernyesden nem találhatni. Az általam olvasott és le is másolt mintegy kétszáz darab okmány — a többinek bár kivonatolására sem tudtam már időt és módot nyerni — Zsigmond király idejében veszi kezdetét és szakadatlan láncolatban vezet a XVI. század elejéig. Ezen legrégibb okmányok kétségtelesen bizonyítják, hogy a család Malomviz és Nuksora jószágait jóval azelőtt kaphatta. Minthogy az adományozás csak *keneziatúsra* (Keneziatus) szólt; s minthogy e cím a magyar közjog- és magántörvények által igaz nemességet adónak el nem ismertett: még Zsigmond királynak adományt ujitó (*nova donatio*) leveleiben is a család egyes tagjai csupán »*agilis*« jelzővel említetnek. Az ország főurai s valódi adományosai közé Kende, ennek fia szintén Kende, továbbá másik fia János, valamint ennek fiai László, Mihály, Kendres és Miklós küzdik föl magukat 1404—1450. terjedő időszakban.

Szemelvényeket nem akarok e levéltárból és e helyütt adni, mert reményem, hogy a megyei Tört. Társulat a derék és áldozatkész család tagjainak hozzájárulásával, éppen e levéltár kincseit közre fogja bocsáthatni, még pedig a Hunyadmegyei Diplomatorium legelső kötetei gyanánt. Elegendőnek tartom tehát megemlíteni, miszerint e levéltár ismerete nélkül a keneziatusi intézmény valódi lényegét és hazánkban történetét senki gyökeresen, teljes összefüggésben nem fogja tárgyalhatni. Honi történetíróink előtt is ismeretlen ütközetek, csaták emlékét tartották fenn e levelek. A terjedelmes családi birtokokon folyt benépesítési törekvések fontos adalékokat szolgáltatnak az oláh *incolatus* kérdéseihez. A régi magyar helyneveket és Hátszeg vidékének birtokviszonyait illetőleg sokban nyerünk útbaigazítást. Korrajzi s műveltségtörténeti adatok szintén bőven kínálkoznak. Hiszen számos tanuvallatás, pörfolyamat és ítélet, családi s egyéb viszályok leírásai s végrendeletek, leltárak, összeírások és becsülevelek is léteznek ezen levéltárban! — És azután 1515-ön innen mind sűrűbben találkozunk az akkor alig hihető tisztasággal, tösgyökerességgel és erőteljességgel fogalmazott magyar nyelvű irományokkal.

Végül csak azt említem még föl, hogy Mátyás király alatt Kenderes vagy Kendris terjedelmes jószágokat kap Szathmár, Szabolcs és Ugocsa vármegyékben; elsőben Szathmármegye alispánja: Komoróczyval tűznek ott össze Kendris utódai, majd a Lónyayak ütnek reájok fegyveres népekkel. Ezen szerencsétlen ág Kenderes Péter leányában halt ki a XVI. század elején. Az ezen ágra s említett birtokajra vonatkozó okmányok jelentékeny része hihetőleg a leleszi conventnél lesz föltalálható.

Ivuly-család leveles ládája. E család a törökök elől menekült Karánsebesből Hunyadba, hol birtokokat szerzett és az ezekre vonatkozó leveleket is gondosan csatolta az eredeti lakhelyen kapott és megőrzött leveleihez. A szörényi bánság területét tárgyazó okmányok jelentékeny részéhez hozzájutott Pesty Frigyes, ki azokat ismeretes monographiájában használta föl. A legutolsó fisarj, a nem rég elhalt Ivuly Albert után a leveles láda leányágra szállott, e kifejezés valódi értelmében. Megszűnván a gondos és féltékeny őrizet, az iratokat — úgy látszik igen sokan — válogatták ki. Valóban csak maradvány az, mi az egyik Ivuly leány férje Apáthy László úr kegyességéből a Hunyadmegyei Tört. és Régészeti Társulatnak engedtetett át. Ezen iratokat én még nem tekinthettem át. Azonban a válogatók egyikének szivességéből Ivuly-provenientiájú sok olyan okmányhoz jutottam, melyek a megyei monographust érdekelni fogják.

Az Ivuly család egyik tagja nőül vevén hasdadi Antalffy leányát, ennek jószágaival az Antalffyak levelei is átszállottak. S ezen rész lehetett a legszámosabb az egész leveles-ládában. Igen sok, már kihalt, hunyadmegyei családra találunk itt vonatkozókat; így a Romoz, Bakosnitzay, Osztrovay, Uncsuk; — a most is élők közül a Pogány családra.

Vadas család leveles ládája. E család eredete Bihar- vagy Szathmármegyében keresendő. Bocskai fejedelem 1605. évben bélteki Vadas Istvánnak »praefecti stabuli nostri« és általa András és Józsa testvéreinek armalist adományoz. — Hunyadba szakadván a család, itt sok birtokot szerzett, melyekre vonatkozó okmányok is reá szállottak. Igen szép gyűjtemény lehetett ez, mely azonban jelenleg már csak maradványokban van meg a Hunyadmegyei Tört. és Régészeti Társulat birtokában. Különösen Várady Ádám, szenvedélyes gyűjtő, szemelhetette ki e leveles ládát; de azután hova lett a Várady gyűjteménye is, azt nem puhatolhattam ki. Schmidt Vilmos »Die Stamburg der Hunyade« című munkájának 110. jegyzetében említi e leveles ládát és mondja, hogy 1862-ben vizsgálta át; azonban már akkor a legtöbb nevezetes oklevelet nem találta.

Hasdad községi családok levelei.

Az oláh történetírók, kik a hajdani Dárcziában virágzó városok, — érintetlenül fönmaradt római gyarmatosok felől szeretnek mesélni, a magyarság beszüremkedését vallják az erdélyi vármegyék benépesedésénél. Bizonyítani — ez nekik főleg.

Annyira szorgalmasan kutató erdélyi szász írók az okleveles nyomokat nem tévesztik szem elől; mindazonáltal ők is azon nézethez hajolnak: hogy az erdélyi vármegyék magyarsága nem

egyéb, mint a székely nemzetnek időnkénti rajeresztése. Csekélységem azon fölolvásom rendén, mely a Hunyadmegyei Tört. és Régészeti Társulat első Évkönyvében immár napvilágot látott, első adtam határozott kifejezést ama meggyőződésnek: miszerint itt, legalább itt Hunyadban, a magyarság telepeinek eredete a honfoglalásig, — ha nem az avar-korszakig vezetendő vissza. A magyarság a lakályos völgyteknőkön számra is túlsúlyban volt minden más, tehát az oláh nemzetiség fölött is. Mely utóbbira nézve számtalan adattal bizonyítható, hogy a magyarságnál sokkal későbbi betelepülés, illetőleg gyarmatosítás.

Hasdad hunyadmegyei község szintén ősi magyar telep. A XVI. század óta *Hosdáth* névvel illetjük. Régibb oklevelekben következetesen Hasdad, Hoidod és Hasdath alakban íratik e község neve. E nevet nem minden valószínűség nélkül az őt zároló hasdad, tojásdad futású hegylánczolatól vehette. Annyi szent, hogy a »Hósstatt« — Vorstadt — képződményekkel soha semmi köze sem lehetett. Vajda-Hunyad soha nem terjedt Hasdadig, ez annak elő- vagy külvárosa nem volt; tőle toronyiránt is 4—6 kilométer távolságra, meglehetősen magas hegylánczón túl fekszik. Megtartom tehát a *Hasdad* nevet, mely az előttem fekvő két hártya oklevélben 1333. és 1412. évekről fordul elő.

E községet az ott emberemlékezet óta biró öt nemzetnek (generatio) itéli oda és statuáltatja Péter erdélyi alvajda 1366. évben. Az elágazott utódok rendkívül sokat pörlekedhettek egymással. Ezt bizonyítják az utókorra szállott citatoriák, ítéletek stb. melyek részint fönnebb az Ivuly család leveles ládájánál említett módon, részint az egyik osztályos nemzet, a Bere vagy Bakó utódok közül napjainkban még életben levő Bakó József földműves gazdától kerültek gyűjteményembe. E levelek kiváló érdeket nem annyira beltartalmuk, — mint inkább az által nyernek, hogy belőlük a vármegye számos tisztviselőjét tanulhatjuk meg névszerint ismerni; továbbá fölötte gazdagíthatjuk Vajda-Hunyad és Déva várai Castellanusainak hézagos névsorát. Nehányat ide ígatni érdekesnek tartok, csupán bekezdés és datum elősorolásával.

a) Nos Martinus comes Hunyadiensis et castellanus de Dewa, Stephanus de Aran et Petrus filius Pauli de Sancta Cruce (ma Cserna-Keresztur) iudices nobilium comitatus eiusdem. — Datum in Dewa in festo beati Michaeli archangeli, anno domini M. CCC. XXX. tercio.

b) Nos Johannes de Rede viceuayvoda Transilvanus ac Christophorus de Kere (Kérő?) comites comitatus Hunyadiensis. Item Bartholomeus Chanad de Alpestes, ac Benedictus Bricey de Losadj iudium dicti comitatus. — Ex Barcha feria 3-a proxima ante festum beati Demetrii martyris, anno domini millesimo quadringentesimo 7-gesimo octavo.

c) Nos Andreas de Wajca ac Vincencius de Themeswar, castellani

castrj Hwnyad, vicecomites, Item Thomas Chwka de Haro, ac Matheus de Alpestes iudlium comitatus Hwnyadiensis. — Datum in Barcha feria tertia post dominicam Oculi mei anno domini millesimo quadringentesimo septuagesimo nono.

d) Nos Vincencius de Themeswar ac Paulus Magnus castellani castrj Hwnyad, comitesque, ithem Thomas Chwka de Haro ac Mathews de Alpestes iudlium comitatus de Hwnyad. — Datum in Barcha feria 3-a proxima ante festum Beatorum Petri et Pauli apostolorum anno domini millesimo quadringentesimo octuagesimo tercio.

e) Nos Johannes Býklý comes Hwnyadiensis. Item Ladislaus Veres de Keresthwr et Paulos Chyka de Haro iudlium. — Datum in Barcha feria 3-ia post omnium Sanctorum anno dominj millesimo quingentesimo.

f) Petrus Pathochi comes et castellanus castrj Hwnyadiensis ac ex speciali mandato domini waywode Transilvaniensis etc. belliductor gentium comitatus predicti Hwnyadien. presentis exercitus. — Datum in loco castrametationis prefati domini waywode prope possessionem nostram Hyregdh vocatam, anno domini millesimo quingentesimo decimo quarto.

g) Nos Andreas literatus de Zenthymreh et Johannes Bekws castellani ac comites castrj Hwnyadiensis, item Paulus de Hosdath et Petrus Bereczky de Haro iudlium eiusdem comitatus. — Datum in possessione Baachi feria tertia ante dominicam (misericordias) domini, anno eiusdem domini M^o quingentesimo vigesimo tercio.

h) Nos Andreas Barathffy et Michael Erdely comites comitatus Hwnyadiensis item Petrus Bereczki de Haro ac Stephanus de Nalacz iudlium eiusdem comitatus. — Datum in Pesthes, feria tertia proxima ante festum Clementis Pape. Anno domini millesimo quingent. tricesimo primo.

Mutatványúl ezeket elegendőnek tartván, még csak egy okmányt igtatok ide egész terjedelemben. Ez okmány kézzelfoghatóvá teszi, hogy 1524. táján a róm. kath. egyház papjai mily módon jártak el az egyházi átok alkalmazása körül; és miként készítették elő a reformatio terjedését. Az érdekes szöveg következő:

Paulus de Thorda canonicus ecclesie Albensis Transsiluane, necnon reverendissimi in Christo patris et domini domini Francisci de Warda dei et apostolice sedis gratia episcopi Transsilvaniensis dignissimi vicarius in spiritualibus et causarum auditor generalis etc. In Christo nobis sincere dilectis, honorabilibus et discretis universis et singulis ecclesiarum parochialium plebanis ac vices eorundem gerentibus in et sub jurisdictione Transsiluanensi ubivis constutis et existentibus, presentium notitiam habituris, coniunctim vel divisim, Salutem in domino sempiternam. Exponitur nobis in persona ecclesie Beatissime Virginis Marie in Hosdath fundate gravi cum querela, quomodo forent nonnulli tam scilicet viri ecclesiastici quam etiam seculares promiscui sexus homines nobiles et plebei sub dicta jurisdictione commorantes, qui eidem ecclesie certis rebus et bonis ac pecuniarum summis piis quam fidelium devotorum votis et dispositionibus

debitores obligarunt, de quibus premissis pluries quoque requisiti nullam hactenus eidem ecclesie curavissent impendere satisfactionem, prout recusarent etiam modo in preiudicium et dampnum eiusdem ecclesie valde magnum. Super quo vestre et vestrum cuiuslibet devotionis sinceritati in solidum harum serie in virtute sancte obedientie et sub excommunicationis pena firmissime precipimus committimus et mandamus, quatenus presentibus requisiti accedatis coniunctim vel divisim quo propterea necesse fuerit accedendum, ibique universos et singulos tam scilicet viros ecclesiasticos quam etiam seculares promiscui sexus homines nobiles et plebeos, quos premissorum occasione vobis secundum seriem nominarent, verbo nostro salutari moneatis attentius et requiratis, quos et nos virtute presentium sic requirimus et monemus, ut ipsi infra spatium novem dierum a die monitionis et requisitionis vestrarum imonitionis nostrarum huiusmodi inclusive computandorum, quorum tres pro primo, alios tres pro secundo, reliquos vero et ultimos tres dies pro tertio et ultimo ac peremptorio termino necnon canonica monitione premissa eisdem prefigatis et assignetis, prout et nos vigore presentium assignamus et prefigimus de et super prescriptis rebus et bonis ac pecuniarum summis piisque fidelium devotorum votis et dispositionibus, quibus debitores obligantur eidem ecclesie debite satisfactionis complementum impendere necnon satisfactionem huiusmodi manibus providorum Johannis Pethew et Emerici Matheffý vicariorum eiusdem ecclesie assignare debeant et teneantur omni cum effectu, aut medio tempore convenient et componant se amicabiliter cum eisdem infra eundem terminum vel saltem ultimo die termini eiusdem compareant coram nobis causam suorum gravaminum allegaturi et a nobis debite justitie complementum recepturi. Qui si fecerint, benequidem, alioquin mox transactis prescriptis novem diebus, eisdem specialiter et nominatim firmissimum ecclesiasticum imponatis interdictum et observari faciatis impositum in forma ecclesie consueta. Verumtamen si ipsi huiusmodi ecclesiasticum interdictum animo, quod deus absit, per alios similiter novem dies sustinuerint indurato et rebelli, extunc eosdem consimiliter spe et nominatim in vestris et vestrum cuiuslibet ecclesiis singulis diebus dominicis et festivis infra misse solemnias, dum maior in eisdem ad divina audienda populi convenerit multitudo, pulsatis campanis, candelis accensis ac demum extinctis et in signum maledictionis eterne in terram proiectis, excommunicetis et excommunicatos publice denunciatis et denunciare faciatis et a Christifidelibus arctius evitari tandiu continuandum, donec aliud habueritis a nobis superinde in commissis, quorum absolutionem nobis tantummodo reservamus. Seriem autem vestrarum executionis et quicquid in premissis feceritis, nobis conscientiose rescribatis, presentibus in specie remissis. Datum Albe vigesima quarta die mensis Februarii anno domini millesimo quingentesimo vigesimo quarto.

Pecset a szöveg alján papirba nyomea, zöld viasszal, mely pecsé levált, de megvan.

Bajesdi nemes családok levelei. E község Hátszeg-vidéknek egyik legjelentékenyebb pontja. Eredetileg három nemzet lakta u. m. Halmágy, Farkas és Vitán. Teljesen eloláhosodván, a családnevek a származás, birtok stb. szerint alakultak át és sokasodtak meg. Szemügyre csak a Farkas-család némely iratait vehettem. Ezek közt érdekes Farkas Ignác nem rég Alsó-Városvízen elhalt birtokos jegyzeteit tartalmazó könyv, melyben írója kiemeli, miszerint Hunyadban a magyarság közt élő hit az, hogy ők a hunok maradékai lennének.

A Farkas család egyik őse Hunyadi János alatt vitézkedésért 1440-ben adományt kap; de az adomány-levél eredetiben nincs meg a családnál. Farkas István és a Fejérvizre átszármazott, innen Fejérvizi István 1496-ban a gyulafehérvári káptalan előtt compositióra lépnek.

Buda család levelei.

Ósi fészke e családnak, honnan előnevét is vette, a hátszeg-vidéki Galacz község. Sokfelé elágazott a megyében, és eszerint irataik is sokféle lappanganak, ha ugyan teljesen el nem veszték. Russ faluban Buda Zsombornál találtam 11 darab okmányt, melyek közül itt csak kettőt említek föl. Az egyiket Thököly Imre gróf Hunyad várában 1676. állítja ki magyar nyelven Buda János uram részére, megengedvén annak, hogy Haczok városban házat építhessen — »mivel ő kglme bátorságosan maga örökös házáinál az gonosz emberek miatt nem lakhatik« t. i. Galacson. — A másik oklevél Apafi Mihály fejedelem új adománylevele Gyulafehérvárott 1669. junius 8-ról, nemes galaczi Buda János, Sándor, Péter, László és Gáspár javára, Galacz és Ficzis (Füzecs) részjószágaik felől, melyekre vonatkozó régi okleveleik állítólag elvesztek, és mely részjószágek birtokában veszélyeztetve lennének.

Fölemlítendőnek tartom itt, hogy a Kendeffyek levéltárában őriztetik a gyulafehérvári káptalannak 1495. évről kiállított levele, mely szerint Drágy Bertalan erdélyi vajda parancsa következtében Galacz és Fýzech possessiók határai bejárattak. Az okmány, illetve a jelentésbe foglalt parancs így szól ide vágó részében: »Dicitur nobis in persona nobilium Johannis Wýthez ac Buda, Michaelis Chob et Nicolai Wolk de Galacz, Quomodo quedam possessiones ipsorum Galacz predicta et Fýzech in comitatu Hwnyadiensi existentes, a parte possessionum Pwý Feder et Ponor vocatarum legitimum reambulationem et metarum erectionem plurimum indigeret« etc. — Kétségtelen ezekből, hogy Wýthez János és Wýthez Buda vagy két testvér, vagy osztályos atyafi valának; és hogy a Buda keresztnév vala, melyet az utódok aztán

vezetéknevül használtak. De máskülönben is a Buda családról tudva van, hogy egyik ága a Vitéz nevet használta, mígnem e néven kihalt Hunyadmegyében.

Végül megjegyzem azt is, hogy Buda Imre dévai lakos őriz magánál 15 darab okmányt, melyek délszláv, illetve szerb nyelven írtak. Az írás formája az, mely az oláh és moldvai fejedelmek kancelláriáiban a XIV. századtól fogva szokásos vala. Régiebbet Miklosich sem ismer, aki bizonyára sok ilyen írású oklevelet forgatott már. Jelentékeny ilyen oklevél-gyűjteményt adott ki Szt. Pétervárott 1440-ben Vendelin Jarj ezen cím alatt: Vlaho-bolgarskija ili dako-slavonskija gramoty — oláh-bolgár vagy dák-szláv írások. — Birtokomban is van több ily oklevél hártján és papíron, de megfejtésöket még nem eszközölhettem.

Kisebb levéltárak.

Mező-Livádiai nemesek levelei. Itt összesen húsz darab oklevelet szedtem össze s másoltam le, melyek mind a későbbi erdélyi fejedelmek idejében keletkeztek és általánosabb érdek nélküliek.

Makray család levelei. A legrégebbek és érdekesebbek csupán Báthori Kristóf fejedelem hiteles átiratában léteznek a család felpestesi kastélyában. Ezeken kívül vannak még a családnál a vajda-hunyadi uradalom némely községeit illető okmányok Rákóczi György és Thököly Imre idejéből.

Csolnakosy család. Özv. Csolnakosy Dánielné szivességéből 10 okmányt vettem át és másoltam le. Ezek közt van Hunyadi János kormányzó donatiója csolnakosi Yarizlaw fia Daan, valamint fitestvérei Waÿk, Péter és János részére Csolnakos falut illetőleg, keltezve Temesvárról in festo Ascensionis Domini 1446. — Továbbá Mátyás király adománylevele Budán 1464. keltezve, mely által László és Sandrinus testvéreknek újból adományozza Csolnokost, Ohábát és Dobokát. — Azon híres inhibitorium mandatum, mely által Hunyadi János mindennemű adóktól mentessé nyilváníja Csolnakosi Waÿkot és fiait Lászlót és Sandrinost, csupán Báthori Gábor fejedelem hiteles átiratában létezik már a családnál. Egy II. János király és fejedelem alatt kelt igen érdekes határjárású levél teljesen elroncsolódott állapotban alig némi részében betűzhető ki.

A következő családokról röviden akarok megemlékezni. Így a poklisai *Moré család* több oklevelét bírom eredetiben az erdélyi múzeumba kerülteket pedig lemásoltam. — *Ponori család* és ezzel rokon *Thewreuk* család 17 levéllel szerepel, melyeket lemásoltam és melyeknek eredetijei Ponori Sándor kézdivásárhelyi kir. törvényszéki elnök úr tulajdonát alkotják. A legrégebb Mátyás király nova donatiója 1458-ról. — Szörényi bánság területéről Hunyadba

telepedett toronyfalvi *Tornya család* szintén szaporítá gyűjteményemet néhány másolattal. — Laposnyak vidéki családok íratmaradványait kutatva, találtam Mihály oláh vajda sajátkezű névaláírásával és pecsétével ellátott adománylevelet, mely által »curiam nobilitarem Foltestiek öröksége nuncupatam« Laposnyak községben hű embere Horwatt Jánosnak adományozza. — Ezen itt említett *Folti család*, mely 1510. táján Folti Lászlóban főispánt is adott Hunyadnak, szintén szerepel néhány oklevéllel. *Goztai-család* teljesen elszegényedett és nemzetiségéből is kivetkőzött maradékai szintén adtak pár okmányt kezeimhez. S most tüzetesebben áttérek

Gargocs de Nagy-Várad kihalt család leveles ládájára, mely Lesnyek falú tulajdonával egyetemben a Szereday családra szállott. Ezen ladában pár száz okmány és levél őriztetik. Jelentékeny részők Biharmegyére vonatkozik, honnan a Gargocsok áttelepültek. Hunyadmegyét is azonban számos igen érdekes oklevél érinti; azok ugyanis, melyek Lesnyek birtokosa Bethlen Abigail kezével mentek át a Gergocs vagy Gargocs családra. E ládából szolgáltatam Hunfalvy Pálnak azon görög szövegű oklevéllel, melyet idézett »Neuere Erscheinungen« című munkájában kimerítően méltatott. Ehez hasonló nagy fontosságú oklevél még több van, melyekre most ki nem terjeszkedhetem.

B. Bornemisza Tivadar levéltára.

Maros-Illye uradalmat érdeklő igen sok levél van a jelenlegi tulajdonos b. Bornemisza Tivadar úr kezeinél. Mellőzve a többieket, csak az alábbiakkal kívánok vázlatosan foglalkozni.

Egy bőrbé kötött kisebb ívrét alakú könyv vonta magára figyelmemet. Az első lapon czíme — amennyire az elrongyolott lapról elolvasható — így hangzik: »Urbarium seu enumeratio universorum inhabitatorum oppidi Illye, jobbagionumque ibidem ac in aliis etiam possessionibus portionibusque possessionariis ad castrum Illye pertinentibus residentium« etc. 1685. — Illye város lakosai közt mindjárt első helyen Petneházi György és neje Kenderesi Mária említetnek egy nemesi curiával. Tősgyökeres magyar családok még: Ujvári, Illyei, Szűcs, Karkai, Kovács, Kis, Géczy, Hedri, Nagy, Lakatos, Barkóczy, Székely, Bikácsi stb. Érdekes a lakók további felsorolásánál e passus: »az addig való szokás szerint következőknek *székelyek*: Szabó Mihály házat pénze után bírván, székelyi szolgálatot praestál tőle.« — Ezen átvitt értelemben székelyeknek nevezett lakosok tehát kétségtelenül a hajdani természetöket megtartott házhelyek és telkek bevándorolt szerzői; valamint kétségtelen az is, hogy Maros-Illyén a hajdani királyvárhoz tartozott várjobbágyok, várnemesek városrésze azért kapta a »szé-

kely-szer« mintegy székely-városnegyed elnevezést, mert azon telkek bírásához csupán fegyveres szolgálat — miként a nagy székely földön — vala kizárólag kötve.

Miben állott az illyei u. n. székelyek szolgálata, megmondja maga az urbarium. »Ezen székelyeknek szolgálatjok meg ilyen renddel vagyon. 1. A kastély kapujában éjjel-nappal continue egy embert tartanak. 2. Levélhordozást praestálnak. 3. A földesúr füvelő lovait czirkálni tartoznak. 4. Mezei pallérságra is néha magok közül rendelnek. 5. Minthogy az erdőt élük, azért minden örökséget bíró gazda két-két napot kalákáz.« — Ime az idők folyamán átalakult várjobbágyi szolgálat; az eredeti rendeltetésüket megtartott várjobbágyi telkek lakóinak kötelezettségei. Nagyon tévedtek tehát azok, kik ezen marosillyei székely szer vagy negyed neve után indulva, egyszerűen székely betelepítést gondoltak. Fönmaradt Bethlen Gábornak Bethlen István által újra kiadott és megerősített szabadalomlevele, melyet itt egész terjedelemben közlök, és mely bizonyítja: hogy a fejedelem és fivére a pusztán maradt várjobbágyi, átvitt értelemben székely telkekre leginkább magyarországi szabad hajdúkat igyekeztek letelepíteni. A levél így szól:

Comes Stephanus Bethlen de Iktár comitatum Hunyad et Maramarosiensis supremus et perpetuus comes. Universis et singulis eujuscunq̄ue status, conditionis et praeeminentiae hominibus; nominanter vero egregiis Francisco Hosdátí, praefecto arcis et praesidii Illyensis, Martino Ujvári et Georgio Sófálvi castellanis, ac Michaeli Köveskúti provisorii modernis scilicet et futuris etc. Do pro memoria tenore praesentium: hogy tanálának meg engemet némely gyalog vitézek, és jelenték, hogy üdvezült kegyelmes urunk az felséges Gabriel, istennek kegyességéből az szentség római birodalomnak és Erdélyországának fejedelme, Magyarország részeinek ura, székelyek ispánja, és Opuliának 's Ratiboriának hercege adott volt nekik néminemű bizonyos módok alatt való szabadságról írt levelet, és így ők is készek lennének illyei jószágomban megtelepedni, ezt kívánák tőlem, hogy én is erőssiteném meg nekik azt a levelet; Mely ő felsége levele ezen ígikkal következik. Nos Gabriel dei gratia sacri Romani imperii et Transylvaniae princeps, partium regni Hungariae dominus, Siculorum comes, ac Opuliae Ratiboriaeque dux. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis: hogy akarván dévai jószágunkban ugyan dévai mező-városunkban levő puszta helyeinken szabados embereinket megtelepíteni, valakik személyválogatás nélkül, a kik tudniillik nem jobbágyok, vagy valakihez nem kötelesek, hanem magokkal szabad személyek lévén, megtelepedésnek okáért dévai puszta helyeinkre mennek és szállanak lakóul, ezen levelünkkel assecuráljuk és certificáljuk, hogy három esztendő alatt, a míg földünkön épülhetnek, mindennemű szolgálattól, szedő-vedőtől, dézma adás-

tól és akármi egyéb szolgálatnak nemétől immunisok lesznek. Az három esztendő is eltelvén pedig, minden paraszti szolgálattól, adófizetéstől és akármi egyéb szedő-vedőtől örökösen szabadságban tartatnak, hanem csak a mi dévai várunkhoz tartozzanak szolgálni, és annak szükségeire legyenek kötelesek fegyverekkel vigyázni és szolgálni, az minthogy ez jelen való levelünkkel minden szabados személyeket assecuráljuk és certifikáljuk. Praesentibus perlectis etc. Datum, in civitate nostra Alba Julia, die 2. mensis Julii anno domini 1622. — Mely kívánságokra én is az üdvözölt kegyelmes urunktól 6 felségétől szabadságokról nekik adott leveleket minden részeiben és czikkeiben ígírem megtartani és erősíteni mind magoknak s mind maradékjoknak örökösen, s mind azoknak, valakik most és jövőendőben az én illyei jószágomban meg akarnak telepedni. Kinek bizonyosságára adtam ez kezem írása és pecsétem alatt való leveletem. Praesentibus perlectis exhibenti restituti. Datum in arce Ecsed die decima secunda mensis Junii anno domini millesimo Sexcentesimo quadragesimo quinto. Comes Stephanus Bethlen mp.

Az 1685. évi urbariom készítői által kiadott hiteles másolatról, mely Maros-Illyén b. Bornemisza Tivadar birtokában található.

A telepített szabados vitézek gyorsan pusztulhattak el M.-Illyén, mely a portyázó ellenséges hadak útjában esett a Maros folyó hatalmas völgyének egyik nyílt pontján. A gyors pusztulást igazolja egy 1691. évben készült másik urbarium, mely az 1685-iki magyar lakosok tizedrészét is alig találja, s házhelyeiket »puszta« jelzővel tünteti ki.

S ezekkel befejezem a hunyadmegyei családok oklevél-kincseiről ismertetésemet. Igényt egyáltalán nem tartok arra, hogy kimerítő lettem volna; ellenkezőleg a fönnebbieken alig harmadrésze foglaltatik annak, mi e megyében még létezik és ami kutatójára váraozik. Már pedig e kutatást két szempontból mielőbb végezni kellene. Elsőben is a régi irományok mindenütt pusztulásnak vannak kitéve, miről magam elég szomorú tapasztalatszereszttem. Aztán az egyeseknél hányódó okmányok és iratok megbecsülhetetlen kiegészítéseket, útbaigazításokat adhatnak az országos levéltárakban, káptalani stb. levéltári készletekben található okmányok tanulmányozóinak. Egymás nélkül és külön-külön végezve csak féleredményre vezetnek.

A kutatás legnehezebb részét az elszórt okmány-kincsek, az úgynevezhető *lelenczek* alkotják. És éppen ezek azok, melyek Hunyadban alig képzelt mennyiségben vannak még manapság is. A Hunyadmegyei Tört.- és Régészeti-Társulat Évkönyveiben általam eddig közölt okmányok többnyire ilyen lelenczek; a mestergerendáról, egy bőrzacsokból, a hamus-ládából előrántva. Így Péter alvajdának itéletlevelét V.-Hunyad környékén Szentkirályon egy

Mezei nevű parasztnál találtam. Alább érinteni fogom, hogy ezen család őse Mezei Mihály nemességet nyert Kemény János fejedelemtől. Meglehet, hogy később a Marsinai vagy Musina híres kenéz eredetű család elkallott birtokából szerzett valamelyik Mezei, s a szerzeménnyel szokás szerint iratok is szállottak kezeihez. Innen a megmaradt ítéletlevél az egészen idegen birtokos lakásában. A legnagyobb rész elpusztult a Mezeiek kezén, de azon egyetlen ítéletlevél is rendkívül fontos. Belőle ismerjük meg a kenézi ítélőszékek összealkotásának módját, tagjainak számát.

Ezen és hasonló néhány oklevél birtokában voltam szerencsés mélyen bevilágíthatni a rumén nemzetiség mozgalmába s az incolatus kérdésébe.

Árpádkori oklevelet mind ez ideig csak hármát tudtam találni. Kettőt már közöltem a helyi Társulat Évkönyveiben, a harmadik im itt következik:

Capitulum Albensis ecclesie beati Mychaelis archangeli Transilvane. Universis quibus presentes ostenduntur, salutem in domino. Quum humane provisionis diligens industria fortuitis eventibus plerumque opprimitur, et oppressa dampnum generat, vivarisque memorie robur suffocat et extingit, provida inde ratio, ut vincat veritas, dum fuit propolata, et perempnis testimonii nutus non corruiat casibus casualiter oppressivis. Proinde noverrint universi, presentes pariter et futuri, quod magister Egidius frater venerabilis patris P. dei gratia episcopi Transilvani prelati nostri pro se et pro domina Catha filia magistri Emerici fratris Mýkud bani consorte sua ab una parte, et magister Nycolaus ac Petrus frater suus filii Mýkud bani ex altera coram nobis constituti, de discordia inter se exorta taliter dixerunt concordasse, videlicet quod pro quinquaginta marcis, pro quibus quedam possessio domine Catha memorate Renolth vocata per magistrum Emericum patrem suum eidem donata per Mýkud banum ipsa consentiente vendita extiterat, quas Mýkud banus expendit pro suis propriis utilitatibus; et postmodum medietatem terre Doboka vocate pro iamdictis quinquaginta marcis ipsi domine tradiderat, quam medietatem terre Doboka ex nunc eadem domina, prout ex confessione magistri Egidii nobis constitit prelibati, dictis magistro Nýcolao et Petro fratri suo resignavit, necnon et pro quarta iure nature ipsi domine Catha debita, predicti magister Nýcolaus et Petrus filii Mýkud bani tradiderunt prefato magistro Egidio et domine Catha consorti sue ac eorum heredibus heredumque suorum successoribus possessiones infrascriptas, videlicet: Zomlyn, Debren, Kyusolumus, Moon, Versunteluk, Mýkonteleke, Koruulteluk et Tyzny nuncupatas cum omnibus utilitatibus et pertinentiis universis sub antiquis metis et terminis prout magister Emericus et Mykud banus possiderunt, iure perpetuo possidendas et habendas, transferendo dominium possessionum predictorum in eosdem. Hoc adiecto, quod si dictam dominam sine herede decedere contingeret, extunc cuicumque voluerit in vita vel in

morte, dandi donandi et ordinandi liberam habeat facultatem; Assumentes et obligantes se dicti magister Nycolaus et Petrus frater eius prefatos magistrum Egidium et dominam consortem suam ac heredes eorundem in possessione pacifica dictarum terrarum conservare, et ab aliis omnibus expedire propriis laboribus et expensis. Magister vero Egidius possessionem sive villam Wywar vocatam simulcum villa Foludi nuncupata, que per modum concambii facti de possessionibus Tyzny, Versunteluk, Kyusolumus et Debren ad ipsum pervenerant, restituit magistro Nycolao et Petro fratri eius sepefatis, addendo insuper quadraginta marcas in denariis pro tempore currentibus, quas pro redemptione quarundam possessionum predictorum filiorum Mýkud bani Vrusei et Scent Jacob vocatarum, comiti Nycolae de Gyog et Andree quondam vicewoyode filii Andree obligatarum solvit magister Egidius sepefatus coram nobis. Et quia huiusmodi ordinationem utraque pars de mera libera et propria voluntate, nemine interveniente vel compellente, dixit inter se esse factam; confessi sunt dicte partes, ut si alique aliter cura premissa huic ordinationi contrarie fuissent emanate, viribus careant et nullius sint penitus firmitatis, et coram quovis iudice exhibite nullius momenti habeantur. Datum in octavis beati Johannis baptiste, magistro Stephano preposito, Gregorio cantore, Paulo custode, Elya decano existentibus. Anno domini M. CCC^o.

Az eredetije hosszukás pergamenen, melyről a zöld és piros sodrott selyem zsinoron függött pecsét elveszett, Nalácsvádán gróf Teleki György tulajdona.

Nemes levelek.

Czimeres nemes levél több került birtokomba. A csak másolatban levettek mellőzvé, az eredetiben meglevők ezek:

1. N.-Enyed városi származású Mezei Mihályt nemessé teszi Kemény János fejedelem. A kifestett czimmerrel is ékeskedő diploma Medgyesen június 2-án 1661. kelt. Mezei Mihály hivatása a fejedelmi konyha kezelése vala — dispensator culinae nostrae — mint a fejedelem mondja.

2. Dekuczian László a könnyű fegyverzetű testőr-csapat tagja nemességet kap Rákóczi Györgytől 1648-ban. Czimer helye üres.

3. Paszkotha László Gyalu várában szept. 28. 1647. nemességet nyer ugyancsak Rákóczitól, még pedig Baresai Ákos káránsebesi és lugosi districtusok bánjának ajánlatára. Czimer kifestve.

4. Nagy Jakab szakácsát — culinae magister — armalistává teszi Apafi Mihály fejedelem Radnóthon aug. 24. 1667. Czimer helye üres.

5. Baranyai János másképp Horváth részére Bethlen Gábor fejedelem nemességet adományoz. A czimeres és igen szép diploma kelt Morvaországban Hunnobródon december 25-én 1621.

6. Szuba Istvánnak, ki különben is nemes család ivadéka, nemesi czimert adományoz Báthori Zsigmond. Kelt Déván, július 1-sején 1602. Czimer kifestve.

7. Dragavilmai eredetű Csonka Simont földesura széki gr. Teleki Pál szolgálatában szerzett érdemekért, nemessé teszi III. Károly király. Az igen szép czimmerrel ékeskedő diploma kelt Bécsben 1714.

8. Bogye Péter, Ferencz és Tóbiás testvéreket Rudán v.-hunyakörnyéki faluban levő javaikkal együtt nemesi rangra emeli Apafi Mihály. Okmány kelt Radnóthon július 20. 1665. Czimer helye üres.

9. Mindszenti Istvánnak »peditum nostrorum praetorianorum decurionis« érdemeit jutalmazandó, Bethlen Gábor 1623. évben nemességet adományoz. Diploma legnagyobb része leszakítva elveszett.

10. Kálmány Miklós az aranyi Kapi-féle jószágok provisorát, urnője ráthóti Gyulaffi Borbála özv. Kapi Andrásné s utóbb férj. Barscai Zsigmondné ajánlatára, nemessé teszi Rákóczi György fejedelem. Kifestett czimmerrel ékeskedő okmány, kelt Nagy-Váradon január 2. 1647.

11. Régeni Kovács János inasát armalissal jutalmazza Apafi Mihály fejedelem 1670. évben.

12. Bocskai István fejedelem Kassán május 11. 1606. nemesi levelet adományoz Szentjóni Literatus Somogyi Ferencznek, ki már előbb is nemesi előjogokkal élt. Ezen Somogyi család utódai jelenleg Hunyadmegyében Cserna-Keresztúron élnek. Az egyik utód felekezeti tanító gör. keleti valláson, magát Somodiu néven írja s nevezetes arról, hogy erősen esküszik, miszerint ősei Traján császárral jöttek be. Természetesen apjának magyar nemesi diplomáját, mely római nyelven van írva, nem érti a jámbor néptanító.

Ide igtatom végül és szöveg szerint is közlöm Váradi Kántor Mihály borbélyi diplomáját, mely nem nemesi ugyan, de keltének idejénél fogva érdekes lehet. A diploma imigy szól:

Nos Joannes Lyncezech & Stephanus cognomine Thorday magistri et praefecti cehae magistrorum chyrurgicae artis Colosvariensis, caeterique eiusdem artis magistri, in eadem civitate praedicta commorantes universis et singulis magistris chyrurgicae artis ubivis constitutis et commorantibus, praesentium notitiam habituris. Salutem et amicitiae nostrae commendationem. Ad eorundem notitiam tenore praesentium pervenire cupimus, quod circumspectus Joannes Keomies, Colosuariensis eiusdem artis chyrurgicae magister confrater noster, nostram veniens in praesentiam, sponte et libere honestum juvenem Michaellem Kantor Varadiensem super annis tirocinii sui expeditum, absolutum, ac modis omnibus liberum pronunciavit eo quod annos suc. legitimos honeste probe fideliter explevisse fassus est: iuxta usitatum et approbatam cehae nrae consuetudinem, solvit poculum quoque ut vocant, honorarium, eundemque ab omni servitute Tyrocini liberum et expeditum reddidit, et coram nobis manumisit. In cuius rei testimonium litteras nras sigillo cehae nrae proprio, munitas et roboratas eidem Michaeli Kantor dandas esse duximus et concedendas, ut quocumque locorum pervenerit, artemque suam barbitonsoriam exercere voluerit, tute et libere possit exercere, eundemque hoc nomine omnibus bonis viris, et magistris barbi-

tonsonis ubivis constitutis commendamus, et acceptabilem fieri cupimus, ac in eorumdem Ceham societatemque recipere ausint et valeant. Praesentes autem post earum lecturam semper et ubique reddi volumus exhibenti. Datum in praetitulata civitate Colosuariensi die vigesima septima mensis Januarii anno domini millesimo sexcentesimo decimo quinto.

Ered. kisebb alakú hártadarabon, nyílt alakban. Pecsét levált és levásott.

Befejezem ezek után jelentésemet és ismertetésemet, mely ha a fölkarolt anyagnál kevésbbé érdekes lenne, annak oka csupán az, hogy bizony nem valék elkészülve e jelentésemre s nem rendelkeztem elegendő idővel sem egy ily szabású munkálat kellő elkészítéséhez.

DR. SÓLYOM FEKETE FERENCZ.

JELENTÉS A VAJDA-HUNYADI GÖRÖG KATHOLIKUS EGYHÁZ LEVÉLTÁRÁRÓL.

A jul. 24-iki ünnepélyes közgyűlést megelőző értekezlet Vajda-Hunyad közönsége meghívása alapján elhatározta, hogy Vajda-Hunyadra testületileg tesz kirándulást, hogy hazánk legkiválóbb ilyenmű műemlékét, a várat megtekintse; ugyanakkor az erdészeti levéltár átkutatására Sólyom Fekete Ferenczet s a görög kath. egyház levéltárának áttekintésére Szabó Károlyt kérte fel.

A páratlan szépségű s már részben restaurált vár bejárása hosszabb időt vett igénybe, úgy hogy délelőtt levéltári kutatásra már nem maradt idő. Ebéd végeztével azonban az ottani gör. kath. esperes vezetése alatt az egész bizottság elment a rendkívül érdekes egyház megtekintésére. Mialatt a Társulat műtörténelemmel és régészettel foglalkozó tagjainak az esperes meglepő szívélyességgel s kiváló szakismerettel mutogatta s magyarázta az építészetileg is nevezetes egyház falfrescoit, gyönyörű bizancki keresztjét, melynek tűzetes leírását és rajzát az Archaeologiai Értesítő fogja hozni, kelyheit s más egyházi kincseit, Szabó Károly és Sólyom Fekete a levéltár átvizsgálásához fogtak.

Az elég gazdag levéltár legrégibb levele Mátyás királynak alább következő levele, melyet Szabó Károly másolt le.

Mátyás király átírja és megerősíti bátyjának, néhai László beszttercezi ispánnak, Temesvárt 1456. nov. 30-án kelt levelét, melyben Hunyad városában lakó rácz és oláh jobbágyainak megengedi, hogy az előbbi helyen kápolnát építhessenek. Kelt Budán, 1458. július 5-én.

Commissio propria domini regis.

Nos Mathias dei gratia rex Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Memorie commendamus tenore presentium significantes quibus expedit universis. Quod fideles nostri Jacobus Hwthman et Benedictus Rado inhabitatores opidi nostri Hwnyad in ipsorum ac aliorum fidelium nostrorum Rascianorum et Volachorum personis in eodem opido nostro Hwnyad commorantium nostram venientes in praesentiam, exhibuerunt et praesentarunt nobis quasdam litteras condam illustris principis domini Ladislai comitis Bistriciensis, fratris nostri carissimi felicitis memorie sigillo suo, quo tunc ut comes Bistriciensis utebatur, in papiro impressive consignatas, quibus mediantibus eisdem Rascianis et Wolahis in dicto opido Hwnyad commorantibus id, ut ipsi quandam capellam in loco pristino in dicto opido nostro Hwnyad habito edificare et construere possint . . . . . gratiose concessisse dinoscitur, tenoris infrascripti, supplicando idem Jacobus Hwthman et Benedictus Rado in ipsorum et aliorum Rascianorum et Wolahorum predictorum personis Maiestati nostre humiliter, ut prefatas litteras ipsius condam domini Ladislai comitis Bystriciensis fratris nostri carissimi ratas gratas et acceptas habere, litteris nostris privilegialibus verbotenus inscribifacere, premisseque annuentie nostrum regium consensum prebere dignaremur benivolum, pariter et assensum. Quarum quidem litterarum tenor talis est: Ladislaus de Hwnyad comes Bystriciensis, agazonum regalium magister capitaneusque regni Hungarie generalis etc. Egregio Francisco Literato castellano castri nostri Hwnyad salutem cum dilectione. Quia nos ad humilime supplicationis instantiam Rascianorum et Wolahorum, nostrorum scilicet jobagionum in Hwnyad commorantium id concessimus, ut ipsi in loco pristino unam capellam edificare et ordinare valeant atque possint, ymmo concedimus presentium per vigorem. Quocirca vobis per presentes stricte committimus et mandamus, quatinus visis presentibus ipsos nostros jobagiones in edificatione et ordinatione dicte capelle nusquam impedire ac molestare presumatis, nec sitis ausuri modo aliquali. Aliud facere non ausi, presentibus perlectis exhibenti restitutus. Datum in Themeswar in festo beati Andree apostoli, anno domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo sexto. Nos igitur supplicationibus memorati Jacobi Hwthman et Benedicti Rado in ipsorum ac aliorum Rascianorum et Wolahorum predictorum nominibus nostre modo quo supra humiliter porrectis Maiestati, regia benignitate exauditis et clementer admissis, ... litteras prefati condam domini Ladislai comitis fratris nostri non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, presentibusque litteris nostris privilegialibus de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliquali insertas, eatenus quatenus eodem rite et legitime existunt emanate, quo ad omnes earundem continentias, clausulas et articulos ratas gratas et acceptas habendo, premisse annuentie ex nostra scientia et animo deliberato nostrum regium consensum prebimus, ymmo prebemus benivolum, pariter et assensum. Harum nostrarum, quibus secretum sigillum nostrum quo ut rex

Hungarie utimur est appensum, vigore et testimonio litterarum mediante.
Datum Bude feria quarta proxima post festum visitationis Marie anno domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo octavo.

(Eredetije pergamenen, töredezett függő pecséttel. a vajda-hunyadi görög kath. egyház levéltárában.)

Ennél későbbi Frangepán Beatrix levele ezen egyház részére, továbbá György Brandenburgi őrgróf levele, melylyel egy görög keleti vallású papot több Hunyad vármegyei helység protopopájává nevez ki. Van számos levele a XVI-ik századból a fejedelmi korszakból s van az egyház levéltárának egy régi jegyzéke, melyet Sólyom Fekete Ferencz áttekintett: de melyeket az idő rövidsége miatt lemásolni nem lehetett. Sólyom-Fekete Ferencz úr azonban fog gondoskodni, hogy ezek is kellően áttanulmányoztassanak és hasznosíttassanak; ezuttal csak köszönetet kívánunk mondani a derék esperes úrnak, ki e hecses levéltárt oly ritka előzékenységgel tárta fel.

Sz. K.

JELENTÉS A MAROS-NÉMETI LEVÉLTÁRRÓL.

A maros-németi levél- és könyvtár gróf Kuun Géza tulajdonát képezi. Mindkettő, de kivált az első kiváló helyet foglal el Erdély magángyűjteményei sorozatában s miután mindkettőben sok olyan anyag van, melyet a történetíró nem nélkülözhet: mindenikről külön jelentést fogok tenni.

A levéltár.

A levéltárt gróf Kuun Géza alapította. A gróf Kuun és a gróf Gyulay-családok egyes ágainak levéltárát foglalja az magában. Alapját gróf Gyulay Lajos nem nagy levéltára képezte: Géza gróf a különböző helyeken szétszórtan őrzöttéket összegyűjtötte itt, egyesítette amazzal s rendezésüket is megkezdte. Ma már négy nagy szekrényt foglal el e levéltár, melynek kincsei kihuzható s könnyen kezelhető cistákba vannak elhelyezve. Azonban nincs még az összes anyag együtt — ha mind összekerülnek, a szekrények száma valószínűleg meg fog kettőzödni. Miután azonban mind a Kuun, mind a Gyulay-féle levéltárak a forradalomban s a Hóra világ alkalmával sokat szenvedtek, még az egyesítés s rendezés befejezése után is a levéltárban mindig jelentékeny hézagok fog-nak mutatkozni. Ezenkívül gróf Gyulay Lajos az Árpádkori és Anjoukori okleveleket, továbbá Gyulay Ferencz váradi kapitány levelezését az Erdélyi Muzeumnak ajándékozta: s ez az oka, hogy XV-ik század előtti oklevél valamint Gyulay Ferencz életére vonatkozó adat aránylag kevés van e levéltárban.

A pusztulásokat, melyeken e levéltárak átmentek, annyival inkább lehet sajnálni, mert a fenmaradt s különben így is jelentékeny rész igen sok becses historiai s cultur-történeti adatot foglal magában a periratok, adományozások s törvényszéki tárgyalások mellett. Sőt ez utóbbiak azért is kiváló érdekekkel bírnak, mert a XVI-ik századból egy pár törvényszéki tárgyalásnál az előkészítő ügyvédi iratok, vélemények, javaslatok fenmaradtak.

A történeti és culturtörténeti anyag nagy száma arra enged következtetni, hogy a Németiben összehordott levéltárak nem mentek át scartirozáson, s ha pusztult is belőlök, az nem volt rendszeres pusztítás következménye, milyent a múlt századi ügyvédtörvényszékek követtek el a rendezés alkalmával, kik mindent, a miről látták, hogy »nihil refert ad culinam« elégettek, szemétbe dobtak. Itt mindent megtartottak, ami az illető család összeköttetéseit, történetét illusztrálta.

A történeti anyag pedig visszanyúlik a XV-ik századba. A Kuun és Gyulay-családok historiai szereplése a családok régisége mellett sem oly régi. De adományozás, vásárlás, összeházasodás útján korábbi historiai szerepléssel bíró s részben kihalt családok levéltárainak egyes uradalmakra vonatkozó részei jöttek itt össze, mint Sulyok, Gyulafy, Melith, Csaholy, Drágfy, Prépostváry, Péchy s Kapy családokéi s ma e családok történetét Kuun Géza levéltárának mellőzésével megírni nem volna lehető. E gazdag levéltár beható és kimerítő tanulmányozásáról az idő rövidsége miatt sem lehetett szó — de egy futó áttekintés még is nyújthat tájékozást a buvároknak, hogy mit kereshetnek és mit találhatnak itt.

Tüzetesebb kutatásaimat — teljesen mellőzvé a múlt és folyó századi igen nagyszámú s részben becses iratokat — főként a XVI. és XVII-ik századra fektettem: a korábbiakból inkább csak mutatóul említek fel egy párt. 1439-ből Albert király egy adománylevelével az aranyi, oklosi, kecsedi, piskinczi jószágokat a Kapy-családnak adományozza s ez időtől fogva sok e családra vonatkozó levelet találunk itt, a múlt századig, mikor Kapy Mária Gyulay Ferenczné az oláhországi hospodárral, Kantakuzen hospodárral levelezést folytatott magyar nyelven, jelesül 1704-ben az oláhországi legeltetés ügyében, s hihetőleg ennek volt következménye, hogy Bukarestben 1705. ápr. 27-én kelt levelével a Rákóczy-forradalom idejében Kantakuzen meghívja a már özvegy Gyulaynéét, »értvén az ilyen, Kegyelmetek megszorult állapotját és életét«, hogy a német generálistól kérjen engedelmet s menjen ki Bukarestbe.

A Drágfy levelek 1468-ban kezdődnek. Mátyás király ez év apr. 12-én Pozsonyban engedélyt ad Drágffy Bertalannak, mint a Közép-Szolnok vármegyében fekvő Cseh birtokosának, hogy in

festivitatibus Sanctorum Lucae evang. ac Barnabae apost. aliisque diebus praecedentibus et sequentibus országos, ezenkívül minden kedden hetivásárokat tarthassanak. Átalán ezen Szilágy-csehi várra és uradalomra igen sok nagybecsű anyag van itt: egy okmányban megvan a várnak tüzetes leírása, vannak összeírások, leltárak, adományok s más iratok, melyekről Szilágy-Cseh történetét meglehetősen össze lehetne állítani, s melyek a Drágfy, Prépostváry és Kapy-levelekkel kerültek ide.

A Kapy-levek közt kétségtelenül legérdekesebbek s legtöbb újat tartalmaznak a Tresztiára vonatkozók, melyek épen ezért egy futólagos felemlítést megérdemelnek.

Tresztia.

Tresztia falú, Zarándmegyében, ma ha jól tudom a Moldován család tulajdona. Értékes, jól és gazdagon fizető aranybánya van ott, melyről azt tartják, hogy már a római időben is mivelték. Ez azonban nem áll, mert a bánya, mint az alább közlendő adománylevelekből kitetszik, csak a XVII. század második felében fedezett fel s jött mivelés alá, mint azt az okiratok világosan mutatják.

Tresztia korábban uradalom volt, több falu tartozott hozzá s a múlt században a Gyulay-család bárói előnevét képezte, mely család a grófi czim mellett »liber baro de Tresztia« előnevet viselt. A XVI-ik század végén Báthory Zsigmond bejárójának, Kasztruds-nak adta, miután ez megszökött, másik bejárójának Macskásy Ferencznek. Ebben az adománylevelben a szokásos felszámolásoknál *bányáról szó sincs*: pedig azt, ha ismerték volna, semmiesetrese mellőzték volna. De Tresztiát Moga Sára Kasztrudstól már korábban megvette s Macskásynak vele ki kellett egyezni. Azután Rákóczy alatt Kapy Andrásné Gyulaffy Borbála birtokába került. — Mint bányáról 1672-ben van róla először szó, midőn Apafy Mihály Kapy Györgynek megengedi, hogy az általa felfedezett bányát miveltethesse s e czélból nevezetes kiváltságokkal látta el. A Kapyakról Gyulayakra szállt. Az erre vonatkozó leveleket részint regestákban részint egész terjedelemben bemutatom:

1597. sept. 8. Alba Julia.

Báthori Zs. adománylevele: Fidelis nri egregii Francisci Macskássy de Bakaj familiaris nostri, hű szolgálataiért totalem et integram possessionem Trestia vocatam in pertinentiis oppidi nri Kisbánya ac cottu de Zarand existentem antea per nos Stephano Kasztruds itidem familiari nro donatam et collatam verum ille conscius quorundam malefactorum suorum nulla venia a nobis accepta ex hoc regno aufugisset praetacta possessione juri nro et collatione nra relicta. *Ebben az adományozásban bányáról nincs szó.*

Ugyanakkor beigtatási paranac is adatott ki.

1598. jun. 13. Fejérvár.

»Mi közbírák úgymint Szikszay Ferencz fejérvári udvari bíró. Bodoni István és Márton Vajdaszentivánon lakozók. Adjuk emlékezetére mindneknek kiknek illik, hogy ez mostani gyűlés alatt ki vagyon itt Fejérvárott die 13. Januar. 1598. jövének mi előnkbe egyfelől az vitézlő Macskássy Ferencz uram bakai lakozó, másfelől pedig az tiszteletes nemes személy az néhai Kasza Péterné asszonyom Moga Sára asszony Halmágyon Zaránd vármegyében lakó jövének előnkbe:« Tresziát Moga Sára Kasztruczól 700 fton megvette s ő most Macskássynak conferálja, hogy négy hét alatt a 700 ftot letegye »kész pénzül rerum venalium aestimatione exclusa.«

1599. apr. 19. Fejérvár.

Báthory András engedélyt ad Macskássy Ferencznek, hogy Trestsiáról sine testamentaria sive alia qua vellet dispositione rendelkezhessék. Ennek alapján Bakaj 1599. máj. 6. nevének Erdélyi Borbálának hagyja.

1649. máj. 16.

Brády Ferencz szolgabíró Ráthoti Gyulaffy Borbála elébb Kapj András relictája, utóbb Barcsay Zsigmond hitestársa megbizásából elment Trestsiára »azon falusi kenéz Mojus Turik házához« s megintette, hogy Sebessy Boldizsár azon falut, melyet Rákóczy György 1635. Mihály arkangyal napján Gyulaffy Borbálától a fiscus számára foglaltatott el s neki S. B.-nak adományozott, bocsássa vissza az ő kezéhez. A kenéz a szolgabíróat Sebessyhez utasította.

1650. oct. 20.

A megyesi országgyűlés alatt Virginás István a magyarországi részek közigazgatója azzal a kívánattal lépett fel, hogy Kurok és Trestsia zarándmegyei faluk a fiscalis uradalmak közö igtattassanak, mint a hova tartoztak. De akkor Gyulaffy Borbála ügyvédje Balog Máté tiltakozott az ellen, mert ezen faluk 1588 előtt kivétettek a fiscalitások közül. Bebizonyítván állítását, a két falu kivétetett a fiscalitások közül.

1653. febr. 5.

»Mi Iuánfalván lakozó Eperjessy István Diódon alias Sztremecen lakó Vas Dániel és Sardon lakó Körispataky János mindhárman fejérvármegyebeli nemes személyek adjuk tudtára . . . . hogy in hoc anno praes. videlicet 1653. die vero 5. mensis Februarii megemlített Fejérvármegyében Fejérvárott az nemes ország generalis gyűlésén való létünkben jövéni mi előnkben azon vármegyében meguevezett Sardon lakó nemzetes Sebessy Boldizsár uram és ugyan előttünk maga akarátja szerint tön ilyen fassiót:« Rákóczy Trestsiát hü szolgálataiért neki adományozta s most Gyulaffy Borbála perli: nem fél ugyan a pertől, de öreg s beteg levén, inkább kigyegyz ilyen feltétel alatt, hogy Trestsia mig él maradjon kezén, két örökös

jobbágyot neki azonban általában a mostani gyűlés után, halála után pedig szálljon rá, de úgy, hogy ő se háborgassa Tr. birtokában.

1672. jul. 24.

Michael Apafi dei gratia princeps Transylvaniae stb. Fidelibus nostris Spect. Magn. gen. egr. nob. supremis et vice comitibus iudicumque comitatus N. Item Francisco Belenyesi de Varad univ. bonorum nrorum praefecto ac decimarum vicearendatori Michaeli Ötvös de Belényes auri cambori nostro caeterisque auri ordinarum nrarum praefectis provisoribus ac contusoribus aliisque stb. praesentes nostras visuris nobis dilectis salutem et gratiam nram. Becsületos tanácsúr hívünknek tek. ngs Kapy György uramnak Hunyad Zaránd Közép-Szolnok vármegyék főispánjának ifjú állapotjától fogva ez ideig ez nemes Erdélyországhoz és ennek előttünk kimúlt boldog emlékeztű fejedelmekhez és egész ezen méltóságos hivatalunknak idejében mihozzánk híven mutatott szolgálatjára, melyet elhiszünk ennekutánna is minden kétség nélkül megmutat, kegyelmes tekintetünk levén : azokáért Zaránd vármegyében Trisztia faluja nevű határában sok költségével és fáradságával az mely aranybányát kezdett építtetni és coláltatni, annak nemesak továbbá való szabados építését és az szokás szerint való coláltatását s haszon vételét nem ellenezzük, sőt az abból való proventus szerint fiscusunk számára valami decima vagy kevés vagy sok provenialhatna is, azt egészen és éppen ő kegyelme számára adtuk és ajándékoztuk, deputáltuk és percipiáltatni megengedtük ; amint ajándékozzuk deputáljuk és engedjük ez levelünk által. Minckokáért kegyelmesen és serio parancsoljuk feljebb denotált híveinknek, így értvén megnevezett hívünkhez való fejedelmi kegyelmességünket, senki ő kegyelmét megnevezett Kapy György uramat megemlített trisztiai faluja határain levő arany bányájának szabados coláltatásában, haszonvételében megháborítani, abból tárházunkba járandó tizednek maga számára való fordításában sem egysem más uton megakadályoztatni. azért személyében megbántani, javaiban megkárosítani ne merészelje, sőt ez kegyelmes annuentiánk szerént engedje ennekutánna szabadosan élni és birni, abból számuokra proveniálendő decimáját maga hasznára fordítani. Nec secus facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restituti. Datum in castro nostro Radnoth die vigesima quarta Julii anno domini millesimo sexcentesimo septagesimo secundo.

Michael Apafi m. p.

(P. H.)

Ez adomány alapján 1674. nov. 30-án kiállittatik a beigtatási parancs Kapy György és neje Bánffy Ágnes számára Kurch és Trisztia falukra nézve : mely 1675. febr. 1-én megtörtént. Az aranybánya ennek alapján minden tized, kilenced, ötöd, negyed fizetés alól ki volt véve.

(Káptalani átírat a mnémetii ltárban.)

1682. dec. 6.

Michael Apafi stb.

Generose fidelis stb. Salutem stb. Noha igen szépen meghatározottat Appr. Const. Par. 2. Tit. 16. Art. 4. kiki ez országban az porarany coláltatásában is magát s alatta valót is mi formában alkalmaztassa és az fejdelmekhez is mennyiben tudja s tartsa is kötelességét: mindazonáltal részünkről az iránt nemesak kárunkat sőt nagy mértékbeli injuriáltatásunkat is tapasztaljuk Kegyelmed alkalmazosságával is, mivel sem a bányászok kötelessége sem az arany proventusa iránt magát juxta articulum citatum nem alkalmaztatja. Kegyelmesen azért és serio parancsoljuk Kgyednek, az említett articulusunknak egész értelmét megvizsgálván, aziránt tartozó kötelessége szerint mind az eddig való arany proventusa, mind pedig a bányászok kötelessége iránt lőtt káros injuriáltatásunkat tartozóképen megorvosolni haladék nélkül el ne mulasztassa, mert különben noha affélékben lehet titkos refugiumokat menedékkül praesentálhat, de higgye el, afféléket is megelőzván, mind az affélékben eddig fiseusunk kárával lőtt rendtelenségeket megorvosoltatni, mind pedig aziránt kárunkkal terjedő alkalmazatlanságunkat jobb karban hozni nem halaszthatjuk, mely szerint Kegyelmed is magára avagy afféle jószágára következhető károk iránt nem mást hanem maga nem alkalmaztatását okozhatja. Ha pedig Kglmednek aziránt adott annuentiánk lehetne menedéken intra octavam producálja megengesedítettésünkre, egyébiránt aziránt való engedatlensége is méltán okoztathatik. Secus non facturus. Datum in civ. nra Alba Julia die 16. Decembris a. 1682.

Apafi m. p.

Közelem: Generoso Francisco Gyulai de Maros-Németi etc. fidelis nobis dilecto.

Ered. Gr. Kun Géza m.-németi ltárában »Trestia« csomag.)

A Sulyok-család leveleiből.

E gazdag és érdekes levéltár legrégibb papír okirata egy nyugta 1497-ből. A Chaholy család leveleivel került ez a Sulyok család birtokába s így hangzik:

Ego Johannes litteratus civis de Felhewiz. Significo omnibus hoc breve inspecturis, Quod magnifici viri Bartholomeus Chaholy et Thomas Appaddi contentum me reddiderunt de pretio quatuor vinorum tempore disturbii reverendissimo domino Valentino condam episcopo ecclesie Waradiensis per datorum rationem, cujus hoc manuscriptum pro cautela eidem contuli anno 1497.

(P. H.) f. XVIII.

Sokkal fontosabb egy regestrum-töredék, melynek írása s kiállítására a XVI-ik század elejére vall. E regestrumba a bozniai

diakói egyház kincsei voltak feljegyezve -- fájdalom, csak az utolsó oldal maradt fenn. Hazánk épen azon részéből való ezen regestrum, mely a török dúlás által legtöbbet szenvedett, s melyet épen azért érdekesnek tartok egész terjedelmében közölni:

Item ibidem in primo scrinio	
Turibulum de argento cum navicula	j
Item Baculi coratoribus	iiij
Baculi vel candelabra cirphonariis argentei	ij
Cruces de argento	ij
Monstrantia destructa	j
Cruces de argento deaurate intus lignee parvum argenti continentes	ij
Urceus argenteus ad altare pertinens parvus	j
Urna argentea pro aqua benedicta parva	j
Navicula Sancti Petri de lapide argento circumdata parvi pretii . . .	j
Calices argentei deaurati	vij
Patene de argento	viiij
Poculum argenteum fractum	j

Ibidem sunt diversa mantilia non magni pretii.

2-da ladula.

In parvo sacculo particule argenti	
Item floreni auri hungaricales	xxxvj ¹⁾
Duo paria ampularum argentea et deaurata.	
Duo paria ampularum argentea	
Item semipoculum argenteum deauratum ossa Sanctorum continens	j
Calices sex, patene	iiij
Monstrantia semi, parva cristallina	j
Monstrantia de argento	j

In eadem ladula mantilia diversa.

In tertia ladula.

Calix argenteus cum patena	1
Alter calix de cupro cum patena	1
Sigillum dominorum capitularium	1

Quarta ladula.

In qua sunt littere privilegia ac alia instrumenta.

Háttapjón: Az Dýakóy eghaz marháyanak Regestuma.

Négy érdekes levél van Lajos királytól e levéltárban a sabáczzi és nándorfejérvári várakra vonatkozólag, melyek közül a két utolsó magával a feladással áll kapcsolatban. Mindkettőnek egy-egy Sulyok volt a bánja.

¹⁾ Kitérölve ugyanazon ténnyel.

1519. *Buda feria quarta proxima post dominicam Oculi. (márcz. 31.)*

Lajos Pesthyeni László hívét küldi Swlyok Balázs sabácz-i bánhoz, hogy úgy cselekedjék, mint ő általa izent a bán-ság említett dolgában.

1519. *Buda feria sexta proxima ante festum penthecostes. (jun. 18.)*

Lajos újra parancsolja, hogy a meghalt Kerey Balázs hivatalába, ki a sabácz-vári bán-ság felében hivataloskodott, Kenderessi Andrást vezesse be Sulyok s fogadja el társának s collegájának, mint ezt már Haydachi Horváth György cubiculariusától és hívétől megizente neki. Az özvegy Kereynével a fizetési adósságra már megegyezett a király.

1523. *Buda. In profesto sacratissimi corporis Christi. (jun. 2.)*

Lajos salvus conductusa Sulyok Balázs és István részére, hogy ők, míg a király Balázs ügyében Sabácz elveszte miatt, valamint Istvánéknak Nándorfejevárvár elveszte miatt, ítéletet nem hoz, szabadon járhatnak népeikkel mindenütt, 40 nap leforgása alatt, a királyhoz mehetnek, ügyeiket intézhetik stb.

1523. *Buda. In festo beate Margarethe virginis. (jul. 13.)*

Lajos salvus conductusa ugyanazok részére, hogy ezek megjelentek ugyan az ítéletet hallani, de mivel más fontos ügyek, a haza dolgai forogtak az országgyűlésen, azért elhalasztotta az ítéletet s megengedi jelen levele erejével, hogy mindaddig, míg ügyüket el nem intézi, szabadon járhatnak stb. stb. Sajat kezével aláírva.

Báthory Andrástól — valószínűleg II. Andrástól az ország-bírótól egy kelet nélküli piros pecséttel leragasztott kis rövid czédula maradt fenn Sulyok Ferenczhez, mely így hangzik:

»Im ýzentem az kýk porozka felewl waý antaltol hýd meg zawat.

Andreas de bathor.

Külcím: Sýwlyok Ferencnek adassýk.

Talán ugyan azon Sulyok Ferencz, kihez Báthory András levelét czímezte, irt Pécsről a scholából szent Bertalan napján (aug. 25) anyjához Sulyok Istvánné Kende Klarához, melyben az akkori iskolai viszonyokra egy pár jellemző adatot találhatni. Azzal menti magát, hogy eddig nem irt, mert a leczkeolvasással volt elfoglalva, kéri, hogy atyja szerződjék a mesterrel, mert ez untalan kérdezi, hogy hoztak-e neki valamit? Már elmúlt két éve, hogy a doctornak 8 frttal tartozik, gazdájánál is kitelt esztendeje s ez is sürgeti a pénzt. Ezenkívül még nadrágra való posztót s gyolcsot is kért tőle, mert nem volt inge. Mind ezt küldjék meg s küldjenek Tamás mesternek is, mert az már minden kölcsönkor zálogot vesz.

Az ezen időben élt Sulyok testvérek közül az egyik György

ugyauczen Ferencznek nagybátyja mint pécsi püspök végezte életét. Ennek Pécsen püspöki székhelyén tett végrendelete fennmaradt 1537 nov. 19-ről (die beate Elisabeth vidue.) Terjedelmes okirat, mely a püspök emelkedett gondolkodásáról s hazafiságáról tesz bizonyosságot.

Testét a Szent Péter cathedralis templomban, Szent Imre herceg oltára elé kéri temettetni. A királyt kéri, hogy ezen fontos püspökségre helyén megálló embert nevezzen. Testvéreinek s a vár tisztviselőinek lelkére köti, hogy a várat tartsák meg a király hatalmában. A kanonokokat, káptalant, a káptalani és az egyházi javakat, valamint testvéreit a király kegyébe ajánlja. Ő kétszer is volt püspök ott, de világi javakat nem szerzhett sem az idő rövidsége, sem a miatt, hogy katonákat kellett tartania. Így nem is hagyhat aranyat, ezüstöt, de 100 akó bort hagy a királynak. Több adósságát, különösen a zsold kifizetést szintén a királyi kegyre bizza. Ő az egyház kincseit nem kis költséggel váltotta vissza Báthory Istvántól s ezen fáradságért az országtanács 300 frt jutalmat adott volna neki, de ő ezt is az egyháznak hagyja, látván annak szegénységét, sőt ezüst misemondó edényeit hasonlóképp az ő és testvérei lelkiüdvéért. Minden más javait testvéreinek s azok örököseinek hagyja.

A püspök nemsokára e végrendelet tétele után elhalt. Ugyanis :

Egy 1539. Pécs, jun. 29-én kelt levélben Eszéki János választott pécsi püspök és Baranya-megye örökös főispánja a Sulyok testvérek buzgó igyekezetét, hogy testvérök György püspök emlékezetére kápolnát akarnak emelni, még pedig a Szent Imre oltárát, teljhatalommal jutalmazza meg és a jus patronatussal azon oltár rectoratusa felett.

De a Sulyok testvéreknek ez időben nehéz napjaik voltak. Mint előkelő gazdag és nagy szerepet játszó emberek, élénk részt vettek azon idők pártharczaiban. De épen ezen pártharczok történeteszerűen összefügg azon idők birtokviszonyainak történetével mely még kevésbé van felderítve. Fontos adalékot képeznek a szereplő főuraknak egymással folytatott levelezései is, melyek bizalmas természetűknél fogva sok felvilágosító adatot foglalnak magokban. A nehéz napok, melyek a Sulyok-testvérekre sulyosodtak, épen pártváltogatásuknak volt következménye. Buda elveszésének évéből 1541-ből öt erre vonatkozó s igen jellemző levél maradt fenn, melyek közül hármat Choronhoz intéztek, kettőt pedig a Sulyok-testvérek váltottak. Török Bálint, Nádasdy, Révay, Ujlaki Ferencz győri püspök mind közben jártak vagy legalább ígérték közbenjárásukat a Sulyok-testvérek ügyében. Nem kevés érdekelt kölcsönöz e leveleknek, hogy az akkori viszonyokat festik, egy-egy történeti adatot is közölnek s főként a szereplő egyének megismeréséhez nyújtanak adatokat.

Nem tartom érdektelennek ennek az öt levélnek regestáját ide igtatni:

1541. Egervára feria quinta post f. omnium Sanctorum. (nov. 5.)

Nádasdy Tamás levele Choron Andrásához.

Vette a Sulyok-testvérek dolgában irt levelét, s ő nekik ép úgy le van kötelezve, mint Therek Bálintnak, s csak oly jó barát velők, mint Törökkel, habár ennek szolgálói sok kárt, gyalázatot, injuriát cselekesznek vele, melyekről ő sohasem emlékezik, sőt mindannyiok dolgait ő Felsege előtt igen pártolni fogja és közbenjár érettek. Tegnap Sulyok István Kanizsán vele szemben volt s sokat beszélt vele, de el kellett atyja temetésére utaznia Egervárra, mihelyt onnan Kanizsára visszatér, Sulyokot elhivatja magához, általában mindent megtesz érettek. Ujságul írja, hogy Bánffy Boldizsár Chatáron erősséget építettett, s onnan nagyon sokakat háborgat. Zalamegye közönsége folyamodott is már hozzá, hogy nyujtson segélyt Bánffy ellen, mit ő a király engedelmével meg is tett, úgy hogy először a zalai nemességet eskette a király hűségére a gyűlésben, melyet Kapornakon tartott nov. 1-e előtti vasárnap, s azután elfoglalta a csatári várat. Majliád István Bodonról irt neki levelet Lukács ev. napján, hogy biztosítanak, hogy Berénybe bocsáttassék el s szabadon eresztessék. Nem tud mítsen Buda sorsáról.

1541. nov. 10. Nyitra.

Réway Ferencz levele Choronhoz.

Vette a Sulyok-testvérek dolgában irt két levelét. Ők is irtak, kérvén, hogy kegyelmet eszközöljön ki ő felségénél, a mely dologról az elmúlt télen Fejérvártt eleget beszélt Sulyok Balázsszal. Nem felejtette ő el a dolgot, de mivel azon időtől, hogy S. B.-zsál beszélt, mindig a királyi várakban volt, nem akarta levél útján ő felségénél e dolgot véghez vinni. Ezen napokban lesz Nyitrán vagy Keeren a főuraknak és királyi tanácsosoknak összejövetele, mely máskor Pozsonyban vagy Nagy-Szombatban szokott lenni, de a pestis miatt nem lehet ott, először az odagyüendő urakkal fog e dologban értekezni s azután közösen ő felségénél. Reméli, hogy a kegyelmet könnyen megnyerik. A kieszközölt kegylevelet azután Choronnak fogja küldeni, ki azt a Sulyokok kezébe juttatandja. Továbbá, írja, az elmúlt tavasszal Gyeczý István egy ménesét hajtotta el, melynek visszanyeréseért Therek Bálinthoz fordult, s midőn Buda alatt lett volna, ugyan ő Nyáry Ferencz útján megígérte, hogy visszaadhatja a ménest. Kéri Choront, hogy Penfflinger Katalin asszonynál Therek Bálintnénál is szorgalmazza az ügyet. Volt a ménesben 47 nagyobb ló; ha Therek Bálintné a magáéból is megadná, bizony árváinak megszolgálná a jövőben, járjon közbe Choron Gyeczýnél is. Gyakran irt erről a Sulyokoknak is, de írjon Choron is, s ők is szorgalmazzák a ménes visszaadását s tegyenek az ügy állásáról mentől elébb jelentést Choronnak, ki azután ezt neki küldje el.

1511. *Syrl in festo diei Martini episcopi. (nov. 11.)*

Wylakj Ferencz győri püspök levele Choronhoz.

Vette a Sulyok-testvérek dolgában irt levelét, de mitsem válaszolhat. A nagyszombati összejövetelek az uraknak s királyi tanácsosoknak a czélből hogy meghallják Batthyani legatióját ö királyi felségétől, azt hiszi, hogy ott lesz említés a Sulyokok s a többi Bálintiak dolgáról, kik legkevésbbé sem lettek csendesebbek, mint azelőtt. Gyeczý elfogván az ö tizedszedőit, bilincsekbe és börtönbe vetette, a tizedborokat elvitte s sokkal rosszabbul viseli magát vele szemben, mint azelőtt, mi okból, miért cselekszi, különösen midőn tudják, hogy kik és mily török urai vannak. De megjön az ö órájok is, s bizony a keresztyén fejedelmek is segíteni fogják őket. A cseheknek ép gyűlésök van, a királyt is magok közé hívják az expeditióról tanácskozván. A csehek, morvák, slésiaiak, lusatiak s nem tudja még melyik tartományok önként azoa munkálkodnak, hogy ne halasztassék el az expeditio a jövő tavaszra. A németek hasonlókép. Igazságot ír, nem kósza hirt.

1511. *Szentgyörgy. Feria 2-ða ante f. Andree (nov. 29.)*

István levele Balázshoz.

Vette levelét, s az abban foglalt két más levelet. Érti azon írók jóakarátját, de Zalay és a győri püspök leveleiből úgy látja, hogy Gyčhy István akármit cselekszik a püspök ellen, őket okolják. Szerinte Choron Andrásnak kellene írnia (Balázsnak t. i.) vagy magának a püspöknek, hogy ők ártatlanok, mert a püspök is tudja, hogy ők mitsem cselekesznek. Ugy emlékszik, hogy a győri tized felét a püspök hogy szedje, határozta, másik felét a pápa részére Gyčhy István. De ha e határozatot Gyčhy megsértette, jó lenne erről úgy az úrnő, mint Fanchy előtt dolgozni, mert az az úrnőnek s gyermekeinek ép oly ártalmas, mint nekik. Jó lenne Choronnak írni, hogy ez a püspöknek s Zalainak írjon s őket ártatlanoknak bizonyítsa, valamint Gyčhynek, hogy tartózkodjék ilyeket cselekedni. Lát-hatja, mit ír Réway Choronnak ménese dolgában. Az író emlékezik, hogy Réway neki is irt levelet, hogy ö könyörögjön uránál, mit ö meg is tett. De jó lenne beszélni Fanchyval, hogy a ménest adják meg, mert többet használhat 40 lónál Révai. Még ír bőven e tárgyról s annak kiviteléről. Thurzó levelét megküldte, hogy az úrnőnek küldje, írjon, hogy megküldte-e, nem-e, mert tudja, hogy mit irt Thuzó nekik. Magán ügyeket tárgyal.

1511. *Szentgyörgy secundo die Seti Nicolai. (decz. 7.)*

István levele Balázshoz.

Értette sulyos veszélyét s igen sajnálja, s azt tanácsolhatja csak, hogy meneküljön s fusson. Külömben Nyáry Ferencz és Mérey Mihály és János leveleit, melyeket neki átküldött, megkapta s könnyen válaszolhat reájok: de kéri, hogy mindkettőjük nevében legyen ezen relatio. Hallja, hogy közel van Szentgyörgyhöz, tanácsolja, hogy együtt menjenek Letényére

Mérey Mihályhoz, mivel nagyon szükséges nekik Méreyvel tanácskozni. Megküldi Nádasdi levelét, hogy Thurzó magához hívatta de rögtön. Ő Nádasdynak is Kanizsán létekor mondta, hogy biz ő nem fél Thurzóhoz menni, most szaván fogják s azért is jó volna Méreyvel beszélni, vagy egymás közt legalább. Vasárnapig elvárja válaszát, de vasárnap Ladra megy. De ha nem akar jönni, mondja meg, mit beszéljen és tanácskozzék Méreivel.

A *Chaholy-család* után maradt örökségből hosszú per támadt, melyre vonatkozólag egész halmaz eredeti iratot őriz ez a levéltár. Az érdekelt családok közt különböző időkben compositiók jöttek létre. Egy ilyen compositio 1580. dec. 11-én iratott alá Praepostváry Bálint, Kapy András Sulyok István közt, kik Chaholy Ferencz hagyományán osztoztak. A kiegyezés több pontból áll, melyek közül egy a mester eddigi 34 frt fizetését 6 frittal felemeli, s meghatározza, hogy a deákok minden harmadik szombaton mindkét malomból egy-egy véka buzát kapnak. Nevezetes az a pont is, mely az erdővágást szabályozza, eltiltván annak vágatását egy évig.

De e kiegyezés daczára nem állott helyre a béke az osztozó rokonok közt s 1585. sept. 8-án a megyei gyűlésen új végezésben nyugodtak meg. Elhatározták, hogy jövő jan. 1-ig egymást nem háborgatják; az emberhalálért a megyére már megidéztek ne persecuáltassanak; ha Katalin napig nem egyeznek ki, Szatmár-megyére appellálhatnak, de tovább nem; a concordiát erősítse meg Báthory István s ha ő nem tenné, az érvénytelessé válik; Prépostváry Bálint párbajra hívása kis-karácson napig (jan. 1.) érvénytelen; ha addig nem egyeznek meg, mind két fél szabadon kihívhatja a másikat.

Prépostváry Bálintnak 1588 máj. 25. Kassán kelt leveléből látjuk, hogy a közte és a Melithek közt folyt perbe Nádasdy is bele volt elegendve, ki 200 ház jobbágyot ígért Melithnek. Azonban ő megbékélt Melithtel s a perlekedést nem is akarja a táblára vinni. De ha Erdélybe menetele előtt tárgyalnának a táblán, nézzék meg milyen pecsége van Nádasdy donatiójának, mert úgy mondják, hogy »célh pecsét vagyon rajta, ki ha úgy vagyon és úgy lenne, csak avval is mindjárt kárba lenne kereseti.« Ennek a pernek is compositio vetett véget. A következő 1589 máj. 9. (feria secunda post dominicam rogationis) Melith István és Melith Pál léptek compositióra Sulyok Istvánnal. Azonban a per a compositiók daczára még azután is tartott. Ennek a Sulyok Istvánnak Sulyok Petro asszonynyal keserői Horváth Mihály feleségével is volt pöre egy 500 fra becsült szoknyáért. (1580-ban.)

A Gyulafy-család leveleiből.

A Gyulafy-család hosszabb időn át kiváló szerepet játszott történetünkben s e levéltár fontosságát épen ez adja meg. Magok

kiváló emberek levén, összeköttetésben voltak koruk előkelőségeivel — levelezésök ez a része már ennél fogva is figyelemre méltó. De ha nem fontosabb, van még ennél is érdekesebb része levéltárunknak, az hogy a szereplő egyéneknek beléletéhez s fiatalságuk történetéhez is nyújtanak anyagot.

Általán mi a történetünkben szereplő egyének fiatalabb éveiről keveset tudunk. Legtöbbnyire, mint egy-egy Minervák a Jupiter fejből ugranak ki a cselekvés terére: hogy jutottak fel odáig, hogy küzdötték ki magukat, igen kevésnél tudjuk megmondani. A legtöbb levéltárból mint inutiliákat eldobták az erre vonatkozó leveleket: itt még is sokat megőrzött a gondos kéz. Er rövid megjegyzés előrebocsátása után lássunk néhány mutatót.

1571 jan 31-én Maximilián, megkötvén János király fiának teljhatalmú követével Békes Gáspárral a békét és kiegyezést, a fejedelem közbenjárására menedéklevelet ad Gyulafy Lászlónak, hogy eddigi tetteiért nem álland boszút. A Tört. Tárban egész terjedelmében fogom közölni.

1573. febr. 16-án Kemendről Choron Dorottya értesíti Gyulafy Lászlót, hogy fiát a törökök elfogták, igen-igen kéri, hogy eszközölje ki kiszabadulását. Mindenét felajánlja, ha »imögben« kellene is maradnia kiszabadítására, s felajánlja a jószágot is. Negyedszer is sürgetően kéri.

1578 maj. 6. (feria secunda post dom. Rogationum) Kolosvárt Báthory Kristóf patens levelet adott ki, hogy Gyulafy István maga s felesége nevében tiltakozott, hogy hallomás szerint István lengyel király Sidóvárá, mely a lugasi vagy kárinsebesi megyében vagy kerületben van, Thompa Istvánnak adományozta volna vagy akarná adományozni.

Báthory Kristóf fejedelem Gyula-Fejérvár 1578 jun. 3-áról válaszol Gyulafy László tanácsúr fizetését sürgető levelére, hogy 300 arany forintot most megküld; az adót fizetésébe tudván kéri, hogy adja tudtára, hogy még mennyi összeg van hátra. Ha Lengyelországba akar menni abba belecgyezik. Fizetése 722 frt. A Hagymásy levelekből a jószágára vonatkozókat kikeresteti s elküldi. Ime egy tanácsúr — ma miniszternek hívják — fizetése 722 frt volt abban az időben: egy mesteré, mint fennebb láttuk, 40 ft. Ilyen az arány ma is.

Gyulafy László a következő évben már nem élt. Egy 1579 jul. 7-én Szilágy-Csehben kelt iratból tudjuk, hogy végrendeletét Kendy Ferencz és Dobzay István hajtották végre, kik jun. 28-án osztották el a jószágokat az örökösök: Forgács Mária a relicta, s Gyulafy István és Laczkó közt. A Szilágysági jószágokat három egyenlő részre osztottak köztök, s magát a várat is lakások, az ingó marhákat pedig leltárák szerint, a 3700 ftnyi adósságot pedig részarányosan osztották fel az örökösök közt.

Az ingóságok regestruma két példányban van meg. Első lapon a pénzfelosztás illetőleg fizetés van, a 2-ik levelen kezdődik

az özvegy Gyulaffy Lászlónénak adott marha, azután jön Gyulaffy István marhája. Az okleveleket szintén ő kapta; utóbb van a Gyulaffy Laczkó marhája. Azután jönnek a buza asztagok s végül a várszükségére szolgáló szerszámok száma.

Néhány év múlva Laczkó kinötte magát Lászlóvá s mint államférfi, tanácsúr és befolyásos ember szerepelt. Báthory Zsigmondnak is kedvencz embere volt: egy 1601 nyarán hozzá irt egészen sajátkezű levelét bemutatom itt:

1601. jun. 26.

Magnifice dne nobis honorande.

Több időre hogysen mint vagy én vagy Klmed kívánta volna, haladt az Klmed szolgájának visszabocsátása; oka, isten látja nem úgy volt az gondviseletlenség, minthogy az felettébb való sok gondok, és az sok fogyatkozások, mostanság kik rajtam vadnak, cselekedték, hogy vissza nem bocsáthattam Klmedhez; most nemesak visszabocsátom, hanem szóval is izentem Klmednek. Azért Klmedet kérem mint uramat, vegye Klmed az én igaz atyafiságos voltomat és tiszta szívből való, Klmedhez indulatomat, és ha mindenben Klmednek reménsége szerént nem felelhettem, ne úgy az az hálaadatlanságnak mint az sok fogyatkozásoknak és lehetetlenségnek tulajdonítsa, és minden szívből való kételkedést vegyen ki hozzám való mindenkor megmutatott igaz atyafisága. Az mit az Klmed jámbor szolgálja Klmednek szómmal mond, higyjé meg Klmed szavát. Claudiopoli 26. Junii 1601.

Sigismundus princeps m. p.

Külső: Magnifico dno Ladislao Gyulafi etc. dno fratri charissimo et observandissimo.

(Eredeti, egészen B. Zs. írása.)

1602. okt. 5. Danbradról irt levele Seredi Istvánnak Gyulaffy Lászlóhoz érdekes történelmi felvilágosításokat tartalmaz:

A vezérpasa átment a Dunán, nem tudni, hogy Szécsént, Fileket elejti és úgy megy elébb, vagy hátrahagyja és Erdélyre siet. Lippára mennek, Tokajt talán nem bántják. Székely Mojzes velök és Princeps Tranniae a czime, nem tudja a vitulus megjön-e neki. A tatárok Kálló táján igen nyargalnak, rabolnak, az egész Nyírség elfutott a Tisza mellé. Ő is Dambradra ment. Nyári Pál igen pártolja, jószágot is adott. Ő azt akarná, hogy Báthory István szolgálja legyen Seredi. De Seredi csak úgy lesz, ha magának, szolgáinak jószágokat kap. Nyári azt is kész kivinni. Gyulaffit tanácsért kéri, mit tegyen. Pénz dolgát érti, de szembenéltelkor beszél róla. Ő kész a lengyel utra, csak a pénzt várta eddig is. Kéri a 400 frtot husvétra, levelét küldi, hogy a melyik faluját akarja, elveheti zálogban. Köti magát erős obligatiókkal. Nyári is tud a dologról. Nyári jelentvén, hogy Gyulaffy hogy kérdezősködött felőle, köszöni nagyon s

rögtön egy jó pohár bort ivott Gyulaffy egészségére s jó emlékezetben is lö közöttük Gyulafy. Az agarat puskát megszerzi s ha kívánja, ott hagyja Zilágyban. Csak a pénzt küldje, a carta blancára azt irathat, a mit akar.

1604 sept. 29. Diószegről Imrefy János ír Gyulafy Lászlónak:

Csejti nála járt pénzért, de nem küldhette el, mert Csákyknak ígért pénzt s most zálogba is kell — pusztá levélre hát nem küldte el az ezüst marhát. Szilretker meg fogja látogatni, beszélni valója levén.

Gyulafy Lászlónak nejéhez írt sajátkezű levelét érdekes tartalmáért bemutatom:

1605. jun. 21.

Értem leveledből egészségteket, kin szivem szerént örülök, hála istennek, én is egészségben vagyok.

Holott azt írod, hogy Básta Bécs és Poson között vagyon táborban nagy haddal, az nem az van, ugyan tudjuk, hogy nem fogyott még el az német, de én azt csudálom, hogy mihelt egy kis hírt hallasz, mindjárt elré-mülsz; az mi urunknak is vagyon annyi hada, mint az németnek. Más az, hogy annyi török és tatár jó, hogy csak az is elég az németnek. Az mennyi urak főrendek immár egy hajóban eveznek velünk, azokkal egyitt minket is megtart isten.

RácZ György táborára indultunk vala, de Segesvárra futá előttünk; harmadnapra az moldovai had érkezik, isten velünk lévén, reámegyünk oda is.

Marháunkat ne félt, mert ha Posonnál valami szerencsétlenség esnék is hadunkon, onnat még esztendeig sem érne reánk, elég akadály vagyon előtte, de ne gondolkodjál soha arról, hogynem ettől immár félni kelljen, csak könyörödjünk istennek és legyünk jók, mert annyi jó hírek vadnak, kiket restellek meg is irni, hogy örökös és állandó békességet ad isten.

Im igen szép két lovakat kültem, im már négy szekeres lovad vagyon, rövid nap ismét kettőt küldök, egy fekete lovat kültem haza, még az ötöt itt hattam, ha másokat vehetek, azokat is haza küldöm, azaz hogy két rendbeli szekeres lovakra felépítlek; mennél hamarébb lehet, egy bórszekéruck es szerét teszem és haza küldöm. Az kék szekeres lovakhoz is idején szerezz háموkat.

Az almási juhokat el ne adják.

Legyen mindenre gondod, szénát igen sokat kaszáltass, az hun kaszálják, ugyanott rakják kazalban.

Felette igen kérlek, hogy semmi hirrel ne gondolj, hanem az új házakat csináltasd meg, igen kevés pénz megyen arra. Im én most negyven ezer üveg tálnyért csináltatok és haza küldöm.

Rövid nap igen szép költséget küldök haza.

Zakmár mellett vagyon két falu, azért adtam Egerest, nekem sok okokért úgy tetszék jobbnak és hasznosbnak.

Az Kővár vidéki falu felől írok urunknak, csak add értésemre, mikor telik el az napja.

Fejérvári Istvánt én el bocsáltám, azért az hadadi udvarbírón vedd meg az posztó árrát. Az Horvát Simon marhája felől megesküék, hagyj békét neki.

Lotost ne háborgasd most.

Az Dienes János buzáját és az mely szolgálja elszökött vala Tamás deáknak és az melyet Drabant János adósságáért becsültek vala, meg-arattasd.

Márton deáknak is hagyj békét, most im haza küldtem, szolgáltatasd.

Mindenfelé vigyáztass, kiválképen sokatalmakra és az Zólyominé jobbágyit tartasd az adósságért.

Kérlek, hogy az madarászoknak étéből és fizetéséből vétek ne essék.

Az házaknak az pademontomát igen szép és temérdek fűrész deszkából esimáltasd.

Az mely ablakköveket Almásról hoztak vala, azokat az alsó házakra kellene esimálni.

Az istennek könyörögjete, mert mielt az moldovai had érkezik, az pengig harmad napig itt leszen, ha isten akarja, megvívunk. Adja az isten az ő szent fiáért, hogy hallhassunk örvendetes hírt egymás felől!

Irtam Segesvár mellett való táborban 21. Junii 1605.

Gyulafi László m. p.

Az ebeimet ne hagyasd éjhel meghalni.

40 forinttal adós az Dési Füzesi János, az javából vedd meg.

Külszin: Az én szerelmes atyámfianak adassék Zilágycheben.

Más kézzel: Pribékfalvát Szentmihály havának harmadik napján kell elfoglalni 1605.

A Gyulafy-okmányok közül még csak egyet emelek ki. Gyulafy László örökösei Sámuel Susánna és Borbála Bértők 1619. márcz. 22-ről levelet intéztek a Nagy-Károlyi terminusra deputált biztosokhoz, melyben kérik, hogy miután Bethlen Gábor Lukácsfalvát, Nyirest és Pribékfalvát — melyet ő felsége Gyulafy Lászlónak azért, mit ez szükségesre adott, inscribált — elvette tőlök, vagy a 9000 frtot adják meg, vagy annyit érő jószággal kárpótolják őket.

A Péchy-család levéltára.

A Gyulayak házasság útján jutottak a Péchy-család levéltárának életokába. Péchy Simon változatos s jó és rossz napokban gazdag életéről sok adat van e levéltárban, melyeket Szilády Áron tagtársunk fog feldolgozni. A legfontosabbak közé tartozik két fejedelmi átirat, melyek épen Péchy Simon fiatalságához szolgáltatnak adatokat. Nagy-Szabó Emlékirataiból tudjuk, hogy Péchy-t Össy András fiává fogadta: elmondja az indokokat is, de a fiúvá-fogadás idejéről, körülményeiről hallgat. A

fiúvá-fogadás okiratát Eössy 1598 máj. 10-én, Szent-Erzsébeten állítá ki Szőkefalvi Sámsondy András deák és Sárdi Jankó Balázs hites személyek előtt. Az okirat elmondja, hogy Péchy Simon deák Eössyt nemcsak mint szolgálta, hanem annál feljebb való hűség-gel ápolta. Épen ezért őt mint a haza szolgálatára »elegendő és alkalmas embert«^o fiúvá fogadja, összes és tekintélyes javai örökösévé teszi, melyek magyar és székely területen feküdtek, nevét is ráruházza, hogy ezentúl az ő nevével »Eössy Simonnak neki tulajdon fiának«^o nevezessék. Ezen fiúvá fogadást Péchy másképp Eössy Simon 1602 máj. 12-én Gyula-Fejérvártt átíratta és megerősíttette Báthory Sigmund fejedelemmel, kinek ő ekkor titkárja volt. Nevezetes, hogy ezt az okmányt maga Péchy is aláírta. Ugyanezen Báthory-féle okmányt Bocskay 1606. ápr. 24-én hasonlólag átírta s megerősíttette. Ebben Bocskay Péchy-t intimus secretariusnak nevezi. Péchy ezt már nem írta alá. Az okmány a Történelmi-Tárban lát világot: a többiek a későbbi időkre vonatkozókat Szilády Aron fogja ismertetni.

A celleristák.

Az 1659. febr.—márcziusi országgyűlésen, márcz. 20-án, midőn a porta által felvetett rendkívüli sarcz megfizetésére vonatkozó rendszabályokat tűzték napi rendre, felolvasták a fejedelmi előterjesztést, melyben a czellérséggel kötött szerződésre is volt célzás. »Miféle szerződés?«^o kérdezték az elámult rendek, s kívánták, hogy terjesztessék elő. Fejérvártt van Mikó deáknál — mondá Járai a fiscalis uradalmak számvevője. A rendek erre felhívták Járait, hogy mondja el a szerződés pontjait — »nem tudok róla semmit«^o mondá ez. Ez alatt Sárpataky Márton közügyigazgató megírta a compulsorium mandatumot s kézbesítette Járaynak: »uram, ha nem akarsz jőni, ihol parancsolattal hívom Kegyelmedet. Hűtőd szerént mondd úgy az hogy tudod.«^o Most már nem használt a tagadás s Járay előadta a czellérekkel kötött szerződés hat pontját. Erre bizony nagy vihar támadt a rendek közt, de végre is a VI-ik articulussal jóvá hagyták a szerződést két évre.

Ekkor volt először szó a czellérekéről az erdélyi törvényekben: történetírásunk pedig annál többet, mi ebben a törvényben van, nem tud róla. Azok, kik a sóbányákat mivelték, azt a vizen (Maros-Szamos) elszállították a portusokról lerakó helyekről s ez volt a czellérkedés. Szövetkezetek ragadták ezt a kereskedést kezükbe s a fejedelmi kincstárba a kiváltságért bizonyos hasznobért fizettek. Két okmány van e levéltárban, melyek a czellérszövetkezet történetére a XVI-ik század végén nevezetes fényt derítenek: egy 1587-ből a dési czellérek szerződése Gyulafy Lászlóval, mikor a portust Zsibórról Ormezőre tették át, s Báthory Zsigmond 1592

mert ha nem, s Prépostvári nem hozza el a leveleket re infecta oszlának el. Jó volna ha Kapy s a fejedelem is írának nekik. Ő jelen lesz Forgács Istvánnal. Rákóczy örül, hogy Pál úgy gondol rá s jóindulattal van hozzá. Rákóczy Pálné beteg.

1642. jun. 18-ról Szántai Molnár Mihály nagybányai pap Sulyok Istvánnak ír a csengeri praedicatorral fenforgó vizsálja ügyében s kéri, hogy Megyessy közbenjárásával intézze el.

1643. febr. 18. Jegyzéke annak, hogy mit adtak Barcsay Zsigmond és neje, leányuk : Druzsiana lakadalmakor. Aláírva s megpecsételve Farkas Ferencz és Tholdalagi Ferencz által. Adtak 11 szoknyát, 3 kis subát, 3 előruhát, igen sok abroszt, keszkenőt s aranyneműt ; 29 inget s előkötöket ; a szolgáló leányoknak 6 viselő ruhát. Markó vajdáné 7 abroszt, 8 lepedőt, 8 kendő keszkenőt s 2 vánkoshéjat.

Érdekes Szathmár megye alább következő végzése Rákóczy György 1644-iki támadása idejéből :

Anno 1644. die septima mensis Junii ez mostani personalis insurrectióban nemes Szathmár vármegyének Varsányban létében egyenlő akaratból végezte azt, hogy az meddig seregestül az erdéli fejedelem táborát el nem érik, edictoma az legyen, hogy senki ne merészeljen az zászló alatt levő nemesség közül öreg marhákat ugymint ökröket, teheneket, disznón juhok, bornyut megölnie. Ha ki pedig azt eszelekedné, comperialtatván, ispánt, uram megbüntethesse, két annyi éret vehessenek rajta érette. Azonkívül is semminémű fejtér portékájához az szegénységnek és vas szárszámához is ne merészeljenek nyúlania. Valakik azon találtatnak, vagy lovaknak elvonásában is és méheknek felverésében találtatnának . . . . . megbüntettessenek érette keményen. Ha pedig annyi erő javai nem találtatnának, magok személyében is megbüntetődjenek az olyaténok érette érdemlő megbüntetéssel.

Végezte ezt is, hogy az szolgabíró uraméknak való pénzt ispán uram az nemes vármegye szükségére kezéhez vegye, az melyről quietáltassanak szolgabíró uramék.

(Egykorú példány.)

1657. marc. 25. Fejérvár Barcsay Ákos Dédácot, melyet ő I. Rákóczy Györgytől kapott donatióban, Kapy Györgynek s nejének Bethlen Krisztinának inscribálja. Ugyan ez év sept. 24-én II. Rákóczy György Dédácsot, miután ez Dédácsy László magva szakadásával a fiscusra szállott, Kapy Györgynek adományozza a belligeratiók alatt tett szolgálataiért. Megvan a statutorium mandatum is.

1663. febr. 24. Szász-Kézd. Apafi Mihály adomány levele Berteleni Csonka Péternek, melylyel Herepén egy elhagyott s Opra Domján fejedelmi jobbágy által birt jobbágy-telket ad neki ; melynek határa egyfelől Bratyi Miklós, másfelől üres mezőség. Adja minden királyi joggal, fekvőséggel stb. adó-, haldtartási-, tized- és kepefizetési mentességgel s felmenti minden, a fiscusnak fizetendő teher alól.

1670. oct. 20. Gyulafehérvár. Apafi patens levele, hogy a Lunkán levő curiát Karasztó Berencs s Pribodista Zarándban fekvő részjóságokat, melyek Lunkához tartoznak s melyeket Pókafalvi Ráday Zsigmondné a fejedelem udvarmesterének Alpestesi Balogh Máténak elzálogosított, ha Rádayné magvaszakadtan halna meg, neki fogja adni.

Lakodalmi meghívók.

1634. oct. 18. Manó. Rozsályi Kun István Sulyok Jánost meghívja Bethlen István özvegyével Széchy Máriával nov. 21-én Déván tartandó lakodalmára.

1642. maj. 20. Huszt. Bethlen István meghívja Sulyok Jánost Zólyomi Krisztinának Perényi Gáborral jun. 23-án Huszton tartandó kézfogójának celebrálására.

1646. jul. 20. Nagy-Bánya. Hidy György Sulyok Jánost meghívja a Lekezei Sulyok Sándor özvegyével Tibay Erzsébet asszonnyal, (kit »in perpetuum thori conjugalis sociam desponsaverim«) Csaholyon ez évi jul. 30-án tartandó lakodalmára.

Gyászjelentések.

1633. marc. 2. Ecsed. Széchy Mária, Bethlen István özvegye, Sulyok Jánost meghívja az 1632 dec. 23-án elhalt férjének 1633. marc. 24-én Fejérvártt tartandó temetésére.

1634. oct. 30. Ecsed. Bethlen István meghívja Sulyok Jánost 1634. oct. 19-én elhalt nejének, Károly Katának 1634. dec. 7-én Szent-Jóbon az általa emlékezetesen épített templomban tartandó temetésére. A halotti predicatio Ecseden karácson hó 5-én lesz.

1640. jun. 24. Bakaj. Sulyok Sándor özvegye Tibay Erzsébet Sulyok Jánost meghívja Bakajban Szent János havának 24-én 32 éves korában elhunyt férjének Csengerben jul. 8-án tartandó temetésére.

1646. jun. 16. Tárkányi János özvegye Kun Anna asszony 1646. jun. 5-én a battányi kastélyban meghalván, fiai Barkóczy László és Tárkányi István meghívják Sulyok Jánost jul. 8-án tartandó temetésére.

1646. nov. 2. Vesztes. Kőkényesdi Péter özvegye Beregnyey Borbála meghívja Sulyok Jánost 30 éves korában elhunyt fiának dec. 26-án Vesztesen tartandó temetésére.

1651. sept. 1. Rozsály. Rozsályi Kun István meghívja Sulyok Ferenczet 35 éves korában Kisasszony havának 8-ik napján éjjel 9—10 óra közt Rozsályon elhalt nejének Iktári Bethlen Annának mindszenthava 1-én a kis-szelepesi templomban tartandó temetésére.

1663. maj. 17. Nagy-Bánya. Barcsay György özvegye Kun Borbála Kendeffy Miklóst meghívja 20 éves korában elhunyt fiának : Barcsay Zsigmond bejárónak maj. 20-án tartandó temetésére, ki »öt heti súlyos betegség után, kiindulván az segesvári mezőre, ez jelenvaló 1663. esztendőnek maj. 13-ik napján délest 2 óra tájban« hűnyt el.

II. A könyv és kéziratár.

A könyvtárt gróf Gyulai Lajos, az 1848 előtti erdélyi közéletnek kiváló és nagy befolyású férfia alapította. Ő alakította át a régi, Gyulay Ferencz által emelt udvarházat is kényelmes és izléses kastélyllyá, s gondoskodott róla, hogy a könyvtárnak külön tüzmentes szobája legyen. A könyvtár több ezer munkát foglal magában, nagy részben tudományos munkákat, irodalmiakat, történelmieket, görög és római classicusokat. Gróf Kuún Géza nyelvészeti munkákkal egészítette ki a sorozatot, de a meglevő szakokat is újabb beszerzésekkel egészíti ki. A régi magyar irodalom is képviselve van néhány becses munkával. Érdekes könyve Kazinczynak Horatiusa sajátkezű bejegyzéseivel. Nagy fontossággal bír a 48 előtti erdélyi hirlap-gyűjtemény meglehetősen gazdag collectiója, valamint a halotti-beszédek gyűjteménye, melyet ritka helyen láthatni ily szép sorozatban. Igen érdekes a gyászjelentések gyűjteménye is, mely a XVII-ik század írott gyászjelentéseivel kezdődik. Folytatódik a XVIII-ik és XIX-ik század nyomtatott gyászjelentéseivel s az erdélyi családok geneológiájára megbecsülhetetlen gazdag anyagot tartalmaz. Nem kevésbé fontos a XVIII és XIX-ik századi nyomtatott plakátok, hivatalos kiadványok, szabályzatok, meghívók, regulamentumok stb collectiója is, főként azért, mert ezek nagyon ritkák levén, ma már alig megszerezhetők. Mindezek pedig minden csekélységük mellett is a történetnek igen becses forrásai. Itt külön colligátumokba vannak kötve, melyeket gróf Kuun a könnyebb áttekintés kedvéért külön tartalom-jegyzékkel látott el.

Méltó kiegészítését képezi a könyvtárnak, sőt bizonyos tekintetben fontosabb annál, a gazdag kéziratár — Erdély XIX-ik századi történetének egyik első rangú forrása, mely azonban a korábbi időkre is igen becses dolgokat foglal magában. Ezek sorát a XVII. és XVIII-ik századi emlékkönyvek nyitják meg, melyekbe a külföldi egyetemekre kiment tanulók honfitársaikkal, ottani ismerőseikkel s olykor kedvesebb tanáraikkal emlékkerseket irattak be, vagy egyes rajzokat készíttettek. Egyik-másikban az emblemák mellett festett címerek is vannak, melyeknek geneologusaink jó hasznokat vehetik. Legrégibb s legérdekesebb a Paulus Schirmeré, kinek albumába sok németországi notabilitás írt emléksorokat — ki aztán hazatérve itt folytatta emlékkönyvét. Ez Schirmerről a Bruckenthal családra s ettől a gróf Kuunokra szállt.

Van egy kötet »Világi Énekek« gyűjteménye, melyet a múlt században kezdtek összeírni s a jelen században folytattak. Sok érdekes éneket foglal magában.

Kiváló helyet foglalnak el a colligátumok. Egy kötetben XVI. és XVII-ik századi historiai anyag van összekötve. A

XVIII-ik századi historiai anyag több ívrét, negyedrést és nyolczadrét kötetet foglal el. Leginkább levelek, menyasszonyi hozományok jegyzékei, műtörténeti adatok. Ezekhez számíthatók a Miscellaneák kötetei vegyes tartalommal.

A kéziratár legbecsesebb részét azonban a folyó századi levelezések és naplók képezik. A Gyulayak és Kuunok összes levelezése együtt van itt füzetekben rendezve s ezek a 48 előtti történetnek elsőrangú forrását képezik. Itt van Döbrentey összes correspondentiája is a Gyulayakkal, Kazinczyval, Gyarmathy Sámuellel, Bölöni Farkas Sándorral, Fricsi Feketével, Petrichevich Horváth Lázárral. Itt van az ő három kötetes naplója, mely a forradalmat követő első éveket is magában foglalja — s azon szomorú idők történetéhez első rangú forrást képeznek. Még ennél is nagyobb becsű gróf Gyulay Lajosnak naplója, több mint száz füzetben, melyből egy kötetet már Kuun Géza kiadott.

. . . . . És mind e gazdag kincs egy ősei emlékének kegyelettel csüngő főúr birtokában van, ki maga is első rangú tudósaink közt foglal helyet. Mint orientalista s hazánk keleti összeköttetéseinek bűvára, maga is történeti tanulmányokra van utalva. Mint a régi hagyományok tisztelője, kegyelettel őrzi a múlt maradványait. Vendégszerető kastélyában, pompás parkjában szeretetre méltó baráti körében évenként feledhetetlen napokat szoktam tölteni. S így volt alkalmam gyűjteményeit áttanulmányozni. A levéltárak egyesítését Németiben csak a múlt évben kezdte meg: s a maga jelen teljességében először is Társulatunknak mutatta be: de még nincs együtt az egész levéltár. Bizonyynyal az egyesítés szép munkáját be fogja fejezni — s ha már ma is számot tevő nagy levéltárat őrzi ő ősei fészkeben, ha az egyesítés munkája be lesz fejezve, hazánk egyik legszebb és legfontosabb levéltárának leendő tulajdonosa. A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat megalapítójának ez is egyik kiváló emléke lesz: monumentum aere perennius.

SZILÁGYI SÁNDOR.

JELENTÉS A NAGY-ERCSEI GRÓF TOLDALAGI CSALÁD RADNÓTFÁJI LEVÉLTÁRÁRÓL.

A M. Történelmi Társulat ez évi Déván tartott közgyűlése által megbízatva, hogy a gróf Toldalagi család Radnótfáján őrzött levéltárát vizsgáljuk át, e megbízatásban való eljárásról s annak eredményéről jelentésünket van szerencsénk ezennel a tisztelt Társulat elé terjeszteni.

Augusztus 22-dikén megjelenvén a Szász-Régen közelében fekvő Radnótfáján, azonnal hozzáfogtunk a kastély egyik földszinti boltozott szobájában 7 nagy ládában őrzött s hozzátvetőleg legalább is 10,000 darabra tehető levéltár átvizsgálásához, melyet a kastély urnője, özvegy gr. Toldalagi Victorné szül. Losonczy b. Bánfi Anna, a leglekötelezőbb szívességgel rendelkezésünkre bocsátott.

Az áttekintést nem kevésbé nehezítette, hogy a több mint száz évvel ezelőtt birtokjogi szempontból rendezett levelek összehajtogatva s csomagokba kötözve állottak, melyeket egyenként kellett fölbontogatni és átnézni. Megkaptuk ugyan a levéltárnak még a mult században készített lajstromát, azonban csakhamar meg kellett gyöződnünk, hogy az ezen lajstrom szerint történt rendezés az újabb időkben tetemesen megzavartatott s a levelek egy része nem található az illető csomagokban, sőt a levéltár több érdekes darabja, mint például a Toldalagi család 1456-ban kelt czímerlevele, az 1746-ban kihirdetett grófi diploma, s néhány más oly régi oklevél, melyet a család tagjai még 1779-ben eredetiben mutattak be s írástak át hitelesen, ma e levéltárban nem létezik. Tapasztaltuk továbbá, hogy a mostani levéltár tetemes része, a b. Bánfi s azzal rokon családok jószágaira vonatkozó néhány ezer levél a régi lajstromba nincs fölvéve, s ezekről külön jegyzék nem található.

Nem lehetett e szerint egyebet tennünk, mint a ládákat s azokban az egyes csomagokat sorra átvizsgálunk. Követve a munkafelosztás elvét, míg én a legrégebb oklevelek kivonatosára s az érdekesebbek másolására szorítkoztam, Deák Farkas a XVII. és XVIII. századi műveltség történelmi szempontból figyelmet érdemlő levelek másolását és kijegyzését, Koncz József az erdélyi reform. főiskolákra és egyházakra vonatkozó adatok s a XVI. századi fontosabb oklevelek, Szádeczky Lajos pedig leginkább az erdélyi fejedelmi korszak egyes eseményeire világot derítő oklevelek másolását vagy kivonatosát tűzte föladatává.

Igy sikerült a nagy terjedelmű levéltárról, melyben Deák és Szádeczky két napig, én és Koncz negyedfél napig dolgoztunk, kellő áttekintést nyernünk.

A levéltár legrégebb darabja a gy.-fehérvári káptalan 1268-diki levele, mely szerint Aba, Aba fia — kinek emlékét tartja fön a Toldalaggal szomszéd Abafája helység — rokonaival együtt Toldalag helységét, Szegenének, Csetneknek s többeknek, (a Toldalagi család őseinek) 20 márkáért eladták, a helység határainak részletes leírásával. Ezen oklevél azonban csak XVI. századi egyszerű másolatban maradt fön. Ezen kívül az Árpád-királyok korából még csak a csanádi káptalan 1285-diki levele

van, mely egy, a Krassó vize mellett fekvő földre vonatkozik, s melyet az általam Koronkán gr. Toldalagi Victornál ezelőtt mintegy 15 évvel vett másolat után Pesty Frigyes közzétett már. (*Krassó várm. tört. III. köt. 4. l.*)

A vegyesházi királyok korából van 72 darab, nagyobb részben eredeti, kisebb részben hiteles átírat, melyekből huszat lemásoltam, a többit kivonatoztam. Legnevezetesebb ezek közül V. László Budán 1457. apr. 28-án kelt parancsa a gy.-fehérvári káptalanhoz, hogy Várdai Aladárt Pelbárt fiát, s általa unoka testvérét Miklóst Miklós fiát, és Toldalagi Balázs cancellariái jegyzőt s általa atyját Andrást igtassa be a Torda vármegyei Sárpaták és a Kolos vármegyei Teke, Ludvég, Erked, Akna, Péntek és Oláh-Solymos helységek fele részébe, melyeket a hűtlenségéért lefejeztetett Hunyadi Lászlótól és öcsésétől a fogságba vetett Mátyástól elkoboztatott s két harmad részben a Várdaiaknak, egy harmad részben Toldalagi Balásznak és atyjának adományozott. A mily bizonyos, hogy ezen oklevélben Hunyadi László jelleme hamisan van színezve, mint a ki egyéb gonoszságai közt öcsésével Mátyással egyetértve, a király élete ellen tört volna, éppen oly bizonyosnak tartom, hogy a Várdaiak és Toldalagiak az adományozott jószágok birtokába nem léphettek, minthogy a levéltárban ezen birtoklásról szóló adat teljességgel nem található.

Föltűnő, hogy ezen erdélyi családi levéltárban a mohácsi vész előtt kelt leveleknek mintegy harmada a Maróthi, Pököri, (Pekry), Monostori, Csarnai, Kompolti, Kusalyi Jakcs, Bajomi s más magyarországi előkelő családok által birt, Körözs, Valkó, Baranya, Zala, Bács, Krassó, Temes, Heves, Bars, Bihar, Szabolcs és Közép-Szolnok vármegyei jószágokról szól; a levéltár átvizsgálása után bizonyosnak tarthatjuk, hogy ezen levelek a Petrovinai Pekri családdal rokonságba jött Stépán család leveleivel a XVII. század végén s a XVIII. század elején élt Toldalagi János neje Stépán Erzsébet jogán kerültek a Toldalagi család levéltárába.

Egyháztörténelmi tekintetben érdekesek a Szabolcs vármegyei Zámra s annak elpusztult monostorára és a Maros-Vásárhely fölött fekvő szent-királyi paulinus kolostorra vonatkozó levelek. Látjuk ezekből, hogy Zámot Hunyadi János 1453-ban bocsátotta ki kezéből a Bajomiaknak, kik azt V. Lászlótól adományban nyerték, s megtudjuk, hogy Zám helység felét, melyet a Bajomiak ősei adományoztak egykor a zámi monostornak, még a reformatio korában 1545-ben is a paulinusok Dédes fölötti szentléleki kolostora bírta, s ekkor adta el a rend Váradon tartott gyűlése a Bajomiaknak 4 év alatt lefizetendő s lefizetett 350 forintért. A szent-királyi paulinus kolostor pártfogói közt talál-

juk a XV. és XVI. században a Toldalagiat, s értesülünk e kolostor elenyésztéről is, melyet az 1556-diki országgyűlési végzés törölt el, s melynek nagyercsei részjóságába Toldalagi András és Balázs 1558-ban Izabella királyné parancsára minden ellenmondás nélkül beigtattatott.

A mohácsi vész utáni korban mind gazdagabbá válik a levéltár, azonban még a XVI. századi levelek száma sincs teljességgel arányban azzal a könnyedén 10,000 darabra becsülhető nagy tömeggel, melyet a XVII-dik s még inkább a XVIII-dik századból — mikor a gróf Toldalagiak igen sok birtokpért folytattak — ezen levéltár föntartott. A Toldalagi s vele rokon családok (a Somkerei Erdélyiek, Harinai Farkasok, Huszárok, Stépánok, Losonczy, b. Bánfiak) birtokairól szóló levelek a legszámosabbak, de ezeken kívül is alig van Erdélynek oly előkelő családja, melyre vonatkozó levelek kisebb-nagyobb számban elő ne fordulnának. Ezen levelek közül azonban, melyek családtörténeti s földrajzi szempontból tömérdek adatot nyújtanak, az erdélyi jobbágyság viszonyaira pedig nevezetes világot vetnek, az idő rövidsége miatt csak a legfontosabbak lemásolására vagy kivonatozására kellett szorítkoznunk.

A levéltár világot derít a Toldalagi család eredetére, melynek ősei 1268-ban szerezték meg Toldalagot, vagy mint még XV. századi oklevelekben is említve van, más néven Toldaladot, melyre a Toldalagiak V. Lászlótól 1456-ban nyertek új adományt az 1268-diki eladás megerősítésével. Találunk szerepelni Toldalagiat a XIV. és XV. században; ezek közül kiemelkedik Balázs, V. László cancellariai jegyzője, ki ezen királytól 1457-ben kapott adományt a lefejezett Hunyadi László és öccse Mátyás némely erdélyi jóságaira, Mátyás királytól pedig 1458-ban adományoztatott meg Gyulai Miklós kolosi esperest és váradi éneklő kanonok egyik vagy másik javadalmával a pesti országgyűlés végzése következtében, mely tilalmazta, hogy egy személy több egyházi javadalmat birhasson. A család leszármazását azonban a levéltárban található hézagos oklevelekből a Bethlen Gábor és I. Rákóczi György korában portai követségekben járt nagy Toldalagi Mihály atyjánál Balázsnál és így a XVI. század közepénél feljebb vinni nem lehet. E tekintetben a család nagy-iklódí ága s a Toldalagiakkal rokon családok levéltáraiból lehet bővebb fölvilágosítást reményleni. Annyi azonban kétségtelen, hogy a Toldalagi család és nevét a magyarországi Tholdi és a XVII. században kihalt Alaghi családok képzelt egybeolvadásából származtatni kézzelfogható tévedés; az a hagyomány pedig, hogy a családi czímerben látható kerék, melyet egy pánczélos kar tart, arra vonatkoznék, hogy a család őse az Erdélyben járt király

kocsijának kiesett kerékszegét újjával pótolta s így tette lehetővé, hogy a király egy vizen átkelhessen, nem egyéb feneketlen mesénél.

A radnótfáji levéltár történelmi érdekű politikai levelekből, állami okiratokból néhány darabot alig mutathat föl; Bocskai István, Bethlen Gábor s I. Rákóczi György korából van ezen fejedelemeknek néhány nem nagy fontosságú parancsa, Tököly korára ellenben semmi nevezetes nem maradt fön; II. Rákóczi Ferencz idejéből csak Károlyi Sándor egy 1708-diki parancsát találtuk Ugocsa vármegyéhez, hogy az Erdélyből kibujdosott rendeket szállással és élelemmel lássa el. Toldalagi Mihály levelezésének sincs semmi nyoma; portai követségének idejéből csak egy 1639-diki jegyzék található, mely a portára vitt ajándékokról és úti költségről szól. Az 1738-ban a II. Rákóczi Ferencz fiával Józseffel való levelezés gyanújáért börtönbe vetett 70 éves vak Toldalagi Mihálytól is csak egy fogságából »manu aliena« írt latin levél maradt fön, melyet 1739. elején nejéhez intézett. A levéltár ezen föltűnő hiányosságát csak úgy fejthetjük meg, ha fölteszszük, hogy midőn a mult század második felében a levéltár birtokjogi szempontból lajstromoztatott, a politikai s magánlevelezések, mint az ügyvédek fölfogása szerint haszontalan lomok (litterae inutiles, nullius valoris stb.) kiselejtezettek és megsemmisültek.

Mínthogy a gróf Toldalagiak és őseik közül többen élénk részt vettek az erdélyi reformált egyházkerület főconsistoriuma tárgyalásaiban s egyes főiskolák és egyházvidékek gondokságát viselték, levéltárunkban az erdélyi ref. egyházkerület, a ref. collegiumok s egyes egyházak beléletére s viszontagságaira a XVIII. század elejétől kezdve a legújabb korig számos érdekes iromány található. Ezek közül Koncz József többet lemásolt, még többet kivonatozott, s engedélyt nyert a levéltárt gondozó grófnétól, hogy buvárkodását ez irányban a levéltárban ezután is folytathassa.

Ha még megemlítem, hogy a grófné szíves volt Deák Farkasnak egy egész csomagot, melyet Teleki Mihályra s Bánfi Dénesre vonatkozó levelekből, s főrangú nők: Bánfi Ágnes, Kendi Krisztina, Horváth Zsuzsánna, Thoroczkai Judit, árva Teleki Anna, Vay Judit, Kemény Erzsébet magyar leveleiből válogatott össze, lemásolás végett átadni, s főlemlitem Kazinczy Ferencznek Benkő Józsefhez intézett eredeti levelét, melyet Szádeczky Lajos a Kazinczy-levelek gyűjteménye számára lemásolt, azt hiszem, kiemeltem mindazt, a mit e levéltárban egy vagy más tekintetből érdekesnek tarthattunk.

Az általunk készített 123 darab oklevélkivonatot 20 darab oklevélmásolattal együtt ide mellékelvén s a Társulat rendel-

kezésére bocsátván, kedves kötelességemnek ismerem e jelentést a legszivesebb köszönet kifejezésével zárni be, azért a lekötelező szives fogadtatásért, melyben bennünket, mint a Társulat megbizottjait, özvegy gr. Toldalag Victoriné ő méltósága fogadni s munkálkodásunkban támogatni méltóztatott.

Végül közöljük az általunk kivonatolt és átnézett oklevelek regestáit:

R e g e s t á k.

1268. A gyula-fehérvári káptalan bizonyítja, hogy Aba, Aba fia és rokonai Toldalag helységét Szegenének, Csetneknek, s többeknek 20 márkáért eladták, s egyszersmind leírja Toldalag határait.

V. László Budán 1456. apr. 24-én Toldalagi András és fiai Balázs kir. cancellariái jegyző s Benedek és Pál részére kelt megerősítő átíratának XVI. századi egyszerű másolatából.

1285. A csanádi káptalan bizonyítja, hogy Egyed, Eyermen fia, a Krassó vize mellett Széplak szomszédságában fekvő örökös földjét vejenek Filepnek adta. *Eredeti.*

(Kiadta Pesty Frigyes, Krassó várm. története. III. k. 4. l.)

1314. Az egri káptalan bizonyítja, hogy Almágyi Tamás özvegye, Szölösi Mihály leánya, a maga Heves vármegyei igori részjóságát ifjabb leányának Annusnak, Péresi Miklós nejének, örökbe vallotta. *Ered.*

1331. A gy.-fehérvári káptalan bizonyítja, hogy Palatkai Ivánka, Gergely fia, tiltakozott az ellen, hogy atyja testvére János, Ivánka fia, az általok birt Palatka helység egy részét Kolos vármegyében, az ő atyja tilalma ellenére, Felgyógyi Miklósnak eladta, ennek fiai pedig azt Mihály fiainak, Szemján unokáinak, telegdi (udvarhelyi) székelyeknek, elidegenítették. *Eredeti.*

1337. Az egri káptalan bizonyítja, hogy Miklós, Péter fia, Bernát unokája, az Aba nemből, a maga adacsi részjóságát Hevesújvármegyében ugyanazon nembeli Kompolti Imrének 60 márka garasért budai mérték szerint örökösen eladta. *Ered.*

1339. maj. 25. Visegrád. I. Károly László comesnek, Tiborc fiaának, László székely és csanádi ispán szolgájának, adományozza a Fejér vármegyei Szentmiklóst és Torda várm. Záhot, melyek magszakadás útján szállottak a koronára.

A gy.-fehérvári káptalan 1418-diki hiteles átíratában.

1339. maj. 25. Visegrád. I. Károly parancsa a gy.-fehérvári káptalanhoz, hogy László comest, Tiborc fiát, László székely és csanádi ispán szolgáját, igtassa be a Fejér vármegyei Szentmiklós és Torda vármegyei Záh birtokába.

A gy.-fehérvári káptalan 1418-iki hiteles átíratában.

1339. sept. 24. Várad. I. Károly László comes Tiborc fia részére átírja a gy.-fehérvári káptalan 1339. jul. 7-én kelt jelentését, mely szerint

említett László comest a Torda vármegyei Záh birtokába minden ellenmondás nélkül beigtatta.

A gy.-fehérvári káptalan 1418-diki hiteles átiratából.

1340. jun. 15. Visegrád. I. Károly megparancsolja Tamás erd. vajdának és alvajdájának Péternek, hogy Fodor Lászlót, László székely és megyesi ispán szolgáját és tisztjét, oltalmazzák a neki adományozott Fejér várm. Szentmiklós és Torda vármegyei Záh birtokában, melyben őt a gyógyi nemesek, a gy.-fehérvári káptalan és némely zabolátlan emberek háborgatják.

A gy.-fehérvári káptalan 1418-diki hiteles átiratából.

1349. aug. 29. Gyula-Fehérvár. I. Lajos megparancsolja a gy.-fehérvári káptalannak, hogy azt a levelét, melylyel Szengyeli Simon fiait, Demetert, Jánost, Miklóst, Simont és Pált, az ország bírának hatósága alól fölmentette, embere által közölje az illető bírakkal, s tegyen jelentést, hogy azok e levélre mit feleltek. *Ered.*

1355. Konth Miklós erd. vajda parancsa az ország bíráihoz, hogy Szengyeli Simon fia ügyeiben, kit a király a bírák hatósága alól fölmentett, ne ítéljenek. *Ered.*

1365. I. Lajos kiváltságlevele Miklós esztergomi érsek és testvére Levko s ennek fiai részére a Bars vármegyei Keszőre. *Ered.*

1366. I. Lajos a fiúörökös nélkül elhalt Szentmiklósi László négy árva leányát atyjok jószágaiban a Fejér vármegyei Szentmiklósban s a Torda vármegyei Záhban fiúsítja.

A gy.-fehérvári káptalan 1418-diki hiteles átiratában.

1377. I. Lajos király bizonyítja, hogy Frank, Kónya bán fia, vasi és soproni főispán és Toldaladi János, Sikese unokája, az általok bírt Onka (ma Unoka) és Toldalad határai fölött kiegyeztek. *Eredeti.*

1393. A gy.-fehérvári káptalan bizonyítja hogy Szederjesi László a maga szengyeli részjóságát Szengyeli Tamásnak 40 arany forintért eladta. *Ered.*

1399. A bácsi káptalan bizonyítja, hogy Maróthi János macsói bán a hűtlen Kökei Szár László kir. jegyző Valkó vármegyei acai és haláp-falvi részjóságaiba beigtattatott, a birtokok határleírásával. *Eredeti.*

1399. A bácsi káptalan bizonyítja, hogy Maróti János macsói bán, Zsigmond király 1399-ben kelt parancsa szerint, a Valkó vármegyei Zagyolán birtokába beigtattatott, a határjárás leírásával. *Ered.*

1407. A váradi káptalan bizonyítja, hogy Pércsi Mátyás, Mike fia, és Pércsi Péter egy Szováth és Kezeles közt fekvő peres föld iránt Szováthi Péterrel és Andrással kiegyeztek. *Ered.*

1411. A gy.-fehérvári káptalan jelentést tesz Nádasai László alvajdának, hogy Somkerekai Antal, Miklós fia, Szengyeli Tamásnak a szengyeli határban Hegyemegiföld nevű darab földét, Ilyei Balázs és Csanádi Bicsak Péter pedig ugyanannak szengyeli és járai birtokából több darab földet elfoglaltak. *Ered.*

1414. A gy.-fehérvári káptalan bizonyítja, hogy Szengyeli Tamás, Gergely és Péter szengyeli részjóságukat Somkerei Antalnak 66 frtért eladták.

A kolosmonostori convent 1435-iki hiteles átiratában.

1416. A gy.-fehérvári káptalan bizonyítja, hogy Mikeszászai Kolozsvári Tamás a Torda várm. Záh birtokába beigtattott. *Ered.*

1417. Lépes Loránt erd. alvajda bizonyítja, hogy Túsoni Mátyás, Simon és Názán számos rokonaikkal együtt, puszta falujokat Záhót, melyet Somkerei Antal szerzett vissza idegenektől, annak 500 forintért eladták. *Ered.*

1418. Lépes Lóránd erd. alvajda perhalasztó levele Drági Ferencz neje Margit részére. *Ered.*

1418. A gy.-fehérvári káptalan átírja I. Lajos királynak a szentmiklósi László négy leányát fiúsító oklevelét. *Ered.*

1418. A gy.-fehérvári káptalan bizonyítja, hogy Mikeszászai Kolozsvári Tamás mester a Torda vármegyei Záh helység árában Somkerei Antal mestertől fölvetett 1400 arany forintot. *Ered.*

1418. A gy.-fehérvári káptalan bizonyítja, hogy néhai Szentmiklósi Tompa Mihály és Miklós leányai Záhót Torda vármegyében Somkerei Antalnak 1400 arany forintért eladták. *Ered.*

1418. A gy.-fehérvári káptalan kiváltságlevele Somkerei Erdélyi Antal részére a Torda vármegyei Záhra, melyet Mikeszászai Kolozsvári Tamástól 1400 arany forinton megvett. *Ered.*

1418. Váraskeszi Lépes Lóránd erd. alvajda bizonyítja, hogy előtte Szindi Gergely Túsoni Bolgár Miklóssal, kinek szolgáját bebörtönözte, kiegyezett. *Ered.*

1420. Pesti István császári jegyző bizonyítványa a szengyeli egyházat illető dézmanegyedről. *Ered.*

1421. A pécsváradi convent bizonyítja, hogy Monostori László Baranya és Bács vármegyei jóságaiiba beigtattott. *Ered.*

1427. A zalai convent kiváltságlevele a Bébesi család bébesi részjóságára.

Mátyás király 1466-iki átiratában.

1428. Jakab Mátyás fia, császári jegyző bizonyítja, hogy előtte Szengyeli Tamás azt vallotta, hogy a szengyeli egyház mindig plebánia volt, ennek azonban János enyedi plebános, a gy.-fehérvári káptalan vicarius, ellene mondott. *Ered.*

1429. Gyalu. György erdélyi püspök a Szengyeli Tamás és Somkerei Erdélyi Antal közt folyt perben ítéletet hozván kimondja, hogy a szengyeli egyház nem filiája Sáromberkének. *Ered.*

1435. A kolosmonostori convent Szengyeli Miklós kérelmére átírja a gy.-fehérvári káptalan 1414-diki levelét. *Ered.*

1435. A pécsváradi convent bizonyítja, hogy Monostori László és Miklós a birtokaikban, u. m. a Baranya vármegyei Monostor, Árki, Láz,

Bán, Pergelincz, Rékas, Mitvarcz és Hályogszeg falukban s Pusztarékas és Körtvélyesvölgy pusztákban lappangó királyi jogba Zsigmond király parancsára beigtattott. *Ered.*

1438. A pécsi káptalan bizonyítja, hogy Monostori László, fiúörököse nem lévén, Baranya és Bács vármegyében fekvő összes jószágait, ha fiúörököse nem születik, Garai László macsói bánnak hagyta. *Ered.*

1441. jan. 17. Visegrád. I. Ulászló parancsa a kolosmonostori conventnek, hogy Tholdaladi Andrást és általa fiát Balázst s testvérét Miklóst, valamint Erneyi Székely Pétert igtassa be a Torda vármegyei Körtvélyfája, Péterlaka és Telek helységek birtokába, melyek elébb a görgényi királyi várhoz tartoztak.

A kolosmonostori convent 1771-diki hiteles átiratából.

1444. A pécsi káptalan bizonyítja, hogy Maróthi László egykori macsói bán a maga petrovinali részjóságát Körözs vármegyében, valamint a Temes vármegyei Sz.-László, Sz.-Miklós, Aracs, Félegyház, Gergető és Sz.-Mihály falvakban a Borza vize mellett fekvő részjóságait Pököri (Pekry) Domokossal, Mihálylyal s több rokonaival eleserelte ezeknek Körözs vármegyében az asszuági kerületben fekvő részjóságaiért, kölcsönös örökös kikötése mellett. *Eredeti.*

1446. A kolosmonostori convent bizonyítja, hogy Toldalagi Márta, Szentiványi Jakab neje, a maga Zamilrésze nevű toldalagi részjóságát, néhai Toldalagi Miklós vérdíjában, — kit az ő férje és Szentiványi László s a székely alispán Emökei Miklós némely emberei megöltek, a megölt Miklós testvéreinek Toldalagi Andrásnak adta.

A kolosmonostori convent 1771-iki hiteles átiratából.

1447. mart. 21. Temesvár. Hunyadi János kormányzó parancsa az aradi káptalanhoz, hogy Csarnai Mihály szörényi bánt és fiát Miklóst zálogjog czímen igtassa be Miklós kenézrekeszei plebánus kenézrekeszei részjóságába Temes vármegyében.

Az aradi káptalan 1447-iki jelentéséből.

1447. Az aradi káptalan jelenti, hogy Hunyadi János kormányzó parancsa értelmében Csarnai Mihály szörényi bánt és fiát Miklóst Miklós kenézrekeszei plebánus kenézrekeszei részjóságába beigtatta. *Ered.*

1453. aug. 31. Besztercze. Hunyadi János beszterczei ispán s az ország főkapitánya Zám helységét Szaboles vármegyében, melyet eddig kezében tartott, miután azt V. László király Bajoni Istvánnak és Györgynek adományozta, ezek kezébe átbocsátja. *Ered.*

1455. aug. 27. Bécs. V. László Torda vármegyei nemes Toldalagi Balázsnak, András fiának, a magyar cancellaria jegyzőjének, s általa atyjának Andrásnak és testvéreinek Pálnak és Benedeknek czímert adományoz.

Mult századi egyszerű másolatban. — Az eredeti, melynek elején a czimer le volt festve, a szövegben azonban nem volt leírva, ma a gróf Toldalagi levéltárban nem található.

1455. A boszniai káptalan bizonyítja, hogy Mariánczi Ilona, Orgovánai Péter neje, Baranya vármegyei Mariáncz és Mylagh faluban lévő részjóságait Maróthi Lajosnak és Mátéknak, néhai László macsói bán fiainak 70 arany frtban elzálogosította. *Ered.*

1455. Losonczy Dezsői ifjabb László a maga bonyhai részjóságát és Torda mellett fekvő szent-miklósi várát a tordai vámmal együtt zálogba veti Szentiványi Ferencznek 200 arany forintért. *Ered.*

1456. apr. 24. Buda. V. László Toldalagi András és fiai Balázs kir. cancellariai jegyző, Benedek és Pál részére átírja a gy.-fehérvári káptalan 1268-ban kelt levelét, mely szerint Aba. Aba fia, és rokonai Toldalag helységét Szegednek, Csetneknek s többeknek 20 márkáért eladták, s ez eladáshoz kir. megegyezését adja.

XVI. századi egyszerű másolatból.

1456. oct. 19. Buda. V. László, tekintve Toldalagi Balázs, András fia, Lukács unokája érdemeit, neki és általa testvéreinek Pálnak és Benedeknek. új adományt ad az általok és őseik által birt egész Toldalag vagy más néven Toldalad helységre, kivéve két telket, melyet néhai Peczen Péter és Balázs fiai bírnak.

XVI. századi egyszerű másolatban, valamint Mária Theresia 1779-diki hiteles átíratában. --- 1779-ben a gróf Toldalagiak a m.-vásárhelyi kir. tábla előtt az eredeti pergamen-oklevelet mutatták be és iratták át, mely ma a gr. Toldalagi levéltárban nem található.

1456. V. László parancsa a kolosmonostori conventhez, hogy Toldalagi Balázst, András fiát, Lukács unokáját és testvéreit Pált és Benedeket új adomány czimén igtassa be az őseik által birt Toldalag vagy Toldalad birtokába.

A kolosmonostori convent 1771-diki hiteles átíratából.

1456. V. László parancsa a kolosmonostori conventhez, hogy Toldalagi Andrást, Lukács fiát, és fiát Balázst igtassa be a Doboka vármegyei kajlai és szentadorjási részjóságokba, melyek Czegei Lökös Tamás magvaszakadtával szálltak a koronára.

A kolosmonostori convent 1771-iki hiteles átíratából.

1456. A kolosmonostori convent jelentése, hogy V. László parancsa értelmében Farkas Tamás fiait Jánost és Miklóst a Szolnok és Doboka vármegyei Szeszárma, Dögälja, Középfalu, Köfark, Dögmező, Ispánmező, Nagy- és Kis-Kaján, Dobrok, Monyorós, Harina, Bilak, Necz, Ide és Bán helységek birtokába beigtata.

A kolosmonostori convent 1682-iki hiteles átíratában, melynek hátára van jegyezve »káptalanba transumált László király introductoriája az iránt a faluk iránt, melyeket Hariinnai Farkas és János per notam amittáltak.«

1457. apr. 28. Buda. V. László parancsa a gy.-fehérvári káptalanhoz, hogy Várdai Aladárt, Pelbárt fiát, s általa unokatestvérét Várdai Miklóst, Miklós fiát, és Toldalagi Balázs cancellariai jegyzőt s általa atyját Andrást, igtassa be a Tordavármegyei egész Körtvélykapuba, valamint

a Torda vármegyei Sárpatok, és a Kolos vármegyei Teke, Ludvég, Erked, Akna, Péntek és Oláh-Solymos helységek fele részébe, melyeket a hűtlenségért lefejeztetett Hunyadi Lászlótól és öcsesétől a fogságba vetett Mátyástól elkoboztatott s két harmadrészben a Várdaiaknak, egy harmadrészben Toldalagi Baláznak és atyjának adományozott.

A gy.-fehérvári káptalan 1719-iki hiteles átiratában. — Az eredeti ekkor a gy.-fehérvári káptalan levéltárában volt, ma az Országos Levéltárban Budán lesz található. — Hogy a Várdaiak és Toldalagiak ezen adomány birtokába jutottak volna, annak semmi nyoma.

1458. aug. 22. A kolosmonostori convent bizonyítja, hogy előtte Mocsi Bertalan jelentette, hogy ő Mátyás király parancsára a pesti közelebbi országgyűlés végzése értelmében megintette Gyulai Miklós kolosi esperestet és váradi éneklő kanonokot, hogy egyik vagy másik egyházi javadalmát három nap alatt adja át Toldalagi Balázs mesternek, de az a királyi parancsnak és törvénynek nem engedelmeskedett.

A kolosmonostori convent 1771-iki hiteles átiratából.

1460. Buda. János bíbornok, pápai követ meghagyja a gy.-fehérvári káptalannak, hogy Kusalyi Jakes László özvegye Katalin ügyében, kinek nádasdi, bogdáni, korondi, monói és szélszegi részjóságait Kusalyi Jakes György és János elfoglalták, hozzon ítéletet. *Ered.*

1461. Mátyás király megparancsolja Harangláb lakosainak, hogy miután Harangláb Szentiványi Székely Mihálynak és Hédérfűji Istvának adományozta, ezeknek mint földesuraiknak engedelmeskedjenek. *Ered.*

1461. A kolosmonostori convent bizonyítja, hogy Farnosi Veres Benedek s testvérei János és István Toldalagi Andrást és fiát Balázst letiltották, hogy az ő unokai részjóságukat Torda vármegyében ne bitorolják.

A kolosmonostori convent 1771-diki hiteles átiratában.

1461. A zalai convent bizonyítja, hogy Szentbalázi Szele Tamás, más néven József szentbalázi, kisleludi, kökényesi, szelefalvi és mindszenti részjóságait Zala vármegyében Bébesi Jánosnak adta. *Ered.*

1466. Mátyás király Bébesi Miklós és János részére átírja a zalai convent 1427-diki levelét. *Ered.*

1467. A kolosmonostori convent bizonyítja, hogy Nagy-Ernyeji Székely Tamás a maga majosi részjóságát Torda vármegyében Toldalagi Andrásnak és fiának Baláznak 28 frtért zálogba vetette.

A kolosmonostori convent 1771-iki hiteles átiratában.

1471. oct. 26. a szent királyi paulinusok kolostorában, Bándi Benedek eszásári jegyző, a székelyházi paulinusok perjele Miskei Benedek kérelmére hitelesen kiadja néhai Toldalagi András végrendeletét, melyben öcsitől öröklött s Mátyás királytól új adományban nyert birtokát a Görgény vármegyében a marosszéki kerületben fekvő Toldalag helységét, négy telken kívül, melyeket két leányának: Margitnak és Zsófiának hagyott, a maga és rokonai lelki üdvéért a szentkirályi paulinus kolostornak hagyományozta egy halastóval s azon lévő malommal együtt, úgy azonban, hogy

azon halastóból a paulinusok lehetőleg juttassanak halakat a minoriták vásárhelyi és felfalui kolostoraiba is, és a toldalagi parochialis egyházat isteni tisztelet nélkül ne hagyják; további 28 forintban elzálogosított némai és nyulasi részbirtokait hagyja a toldalagi egyháznak Pókán, Ercsén, Magoson, Faragón, Maróczon és Tancson szerzett részjóságait pedig hagyja nejeének és két leányának; ezeken kívül pedig minden vagyonát hagyja nejeének Margitnak úgy, hogy a mi azokból neje halála után megmarad, a szentkirályi kolostorra szálljon.

Mária Theresia 1779-diki hiteles átiratában. — Ekkor a gr. Toldalagiak a m.-vásárhelyi kir. tábla előtt az eredetét mutatták be és iratták át, mely ma a családi levéltárban nem található.

1471. A váradi káptalan bizonyítja, hogy Szováti Magdolna, Szöllői István neje, szováti részjóságát eladta Bajoni Istvánnak és fiainak Istvánnak és Miklósnak. *Ered.*

1472. Mátyás király parancsa a gy.-fehérvári káptalanhoz, hogy a szentkirályi paulinusokat igtassa be néhai Toldalagi András toldalagi részjóságába, melyet a leányának Zsófiának leánynegyed czimén hagyott négy telket kivéve, a szentkirályi kolostornak hagyományozott.

A kolosmonostori convent 1771-diki hiteles átiratából, melyben meg van jegyezve, hogy az eredeti parancs hátára írt jelentés szerint a beigtatásnak Gergely deák, Forgács Balázs embere, ellene mondott.

1472. A váradi káptalan bizonyítja, hogy Szováti Margit, Fancsikai Miklós neje, Szováti részjóságát Bajoni Istvánnak és fiainak Istvánnak és Miklósnak 300 arany forintért eladta. *Ered.*

1474. A kolosmonostori convent bizonyítja, hogy Mihály, kalotaszegi oláh vajda (Michael vajvoda Volahalis de Kalatazeg) tiltakozott az ellen, hogy néhai Toldalagi András, az ő neje Zsófia atyja, Toldalagon lévő 8 jobbágytelkét, egy halastavát és kétkerekű malmát a székely-szentkirályi paulinus kolostornak hagyományozta s a paulinusokat ezen jóság birtokba vételétől eltiltotta.

A kolosmonostori convent 1771-diki hiteles átiratában.

1477. A gy.-fehérvári káptalan bizonyítja, hogy Szedőcz, Mike fia, tiltakozott az ellen, hogy testvérci az alatt, míg ő Achenbe zárandokolt, Szentmargita nevű falujokat Alfalvi Bálintnak eladták. *Ered.*

1478. jan. 6. A kolosmonostori convent bizonyítja, hogy Várczai Vajda Mihály, néhai Illyés fia, s neje Zsófia, néhai Toldalagi András leánya, kik a szentkirályi paulinus kolostor részére Máthé erdélyi püspöki vicarius által bizonyos összegben elmarasztaltattak, némely jámborok közbenjárásása az említett paulinusokkal úgy egyeztek ki, hogy Toldalag határában lévő halastavak s malomhelyök harmadrészét, míg élnek, a szentkirályi kolostornak engedték, haláluk után pedig, ha gyermekeik nem maradnának, Toldalagon Torda, Faragón és Móroczon Doboka, s Ercsén Kolos vármegyében fekvő részjóságaik a szentkirályi kolostorra szálljanak, s azokat rokonaik csak 200 arany forinttal válthassák magokhoz.

A kolosmonostori convent 1771-diki hiteles átiratában. Az eredeti 1771-ben azon convent levéltárában volt, most az Országos Levéltárban lesz található.

1481. Mátyás király átírja a pécsváradi convent 1421-ben kelt levelét, mely szerint Monostori László Baranya és Bács vármegyei jószágaiba beigtattatott. *Ered.*

1487. Báthori István erd. vajda bizonyítja, hogy Járai Jakab járai részjóságát Somkerek-i Erdélyi Jánosnak, Tamásnak és Mártonnak örökbe vallotta. *Ered.*

1487. Vásárhely. Báthori István erd. vajda bizonyítja, hogy Czegei Vas Domokos és neje Szamosfalvi Győröfi Borbála, minden perüket, melyeket a Borbála leánygyede és anyja Ilona hozományára iránt folytattak, 100 arany forint kötéll alatt 6 választott bíró ítéletére bízták.

Telegdi István erd. alvajda 1487-ben kelt ítélet leveléből.

1487. Telegdi István erd. alvajda ítéletlevele Göczi Vag Domokosnak és nejének Győröfi Borbálának a Győröfik ellen folytatott perében *Ered.*

1493. A kolosmonostori convent jelenti Losonezi László és Bélteki Drágfi Bertalan erd. vajdának, hogy néhai Farnosi Veres István leányának Annának Kolos vármegyében Valkón, Keleczelen, Ujfaluban, Földön, Közép-Földön, Felső-Földön és Bácsban lévő részjóságait ezeltől 10 esztendővel Bikali Vitéz György erőhatalommal elfoglalta. *Ered.*

1496. A csanádi káptalan bizonyítja, hogy Somkerek-i Erdélyi Orsolya, néhai Miklós leánya, Berendi Bak Boldizsár neje, a maga részjóságait Záh, Gerebenes és Rücs Torda vármegyei, Néma, Faragó, Szentmárton és Kis-Nyulas Kolos várm. helységekben Somkerek-i Jánosnak 115 arany forintért eladta. *Ered.*

1503. Szentgyörgyi és Bazini Péter országbíró s erd. vajda bizonyítja, hogy előtte Dobokai Bessenyei Miklós záhi, rücsi, pagocsaí, grebenesi és lekenczei részjóságait Torda vármegyében, s szentmártoni, füzsoni és faragói részjóságait Kolosvármegyében Somkerek-i Erdélyi Jánosnak 100 arany forintért örökbe vallotta. *Ered.*

1506. Vargyasi Tamás császári és szentszéki jegyző előtt Szengyeli Benedek özvegye Krisztina ügyvédeknek vall. *Ered.*

1518. Róma. Rafael hibornok Szengyeli Ferencznek, a Szengyeli Sz.-Mária egyháza plebanusának bizonyítványt ad, hogy Rómában áldozárrá fölszenteltetett. *Eredeti.*

1535. A szentkirályi paulinus kolostor perjele Veesei Antal bizonyítja, hogy Toldalagi Mihály, Barabás fia, s leánytestvére Zsófia és annak férje Borbátvizi János nagy-ereszei jobbágytelkeik felét s ottani halastavokat eleserélték a szentkirályi kolostor Toldalagon lévő halastavának feléért, s kötelezték magokat, hogy a kolostor Unokán lévő birtokát és jobbágyait védelmezni fogják.

A kolosmonostori convent 1771-diki hiteles átiratában.

1531. Nyitvedei Szemnyesi László és neje Tordai Eufrosina Bihar

megyei erdő-gyarakai részjóságukat 42 frtért elzálogosítják Sásvári Ferencnek és Pethlendi Básthi Mártonnak. *Eredeti.*

1540. jun. 22. Kalova. Örményesi Fláth Ferencz és Rakoviczai Márton karánsebesi várnagyok s Szlatinai Tar György a karánsebesi kerület szolgabirája bizonyítják, hogy néhai Csarnai Mihály leánya Borbála, most Simonfi István neje, a halmosi és miháldi kerület kilencz megnevezett falujában fekvő részjóságait, melyeket atyjától örökölt, a karánsebesi kerület nemeseinek törvényes szokása szerint leányának Katalinnak és vejének karánsebesi nemcs Dorka Mihálynak s örökösöknek adta.

I. Rákóczi Györgynek Váradí Széján Ferencz részére 1649-ben kelt hiteles átíratából. — Ezen átírat egyszerű s hibás másolata után, mely az Országos Levéltárban van, közölte *Pesti Erigye. A Szörényi hárság története. III. köt. 225. l.*

1545. ápr. 14. A váradí káptalan bizonyítja, hogy előtte Bodó Anna néhai Bajoni Benedek özvegye s fiai Ferencz, István és János tiltakoztak az ellen, hogy a szentléleki kolostorban lakó paulinus szerzetesek a Szaboles vármegyei Zám helységében lévő részjóságukat, mely az ő őseik birtokából hasítottatott ki s elődeik által lelki üdvökért adományoztatott az említett kolostornak, Hangácsí Régi Kelemennek eladják. *Ered.*

1545. Az augustinianusok perjele: Ferencz bizonyítja, hogy a Remete Sz.-Pál szerzeteseinek a Várad melletti monostorban tartott gyűlése elhatározta, hogy Zám helység felét Szabolesvármegyében, melyet a Dédes fölötti Szentlélek monostora bír, eladja Bajoni Ferencznek, Istvánnak és Jánosnak 4 év alatt fizetendő 350 forintért. *Ered.*

1548. A váradí káptalan kiváltságlevelé Bajoni Ferencz, István és János részére Zám helység fele részére, melyet a paulinusoktól vásároltak. *Ered.*

1553. A gy.-fehértvári káptalan jelenti Báthori Endre erdélyi vajdának, hogy parancsa szerint Kapudy Köntes Gergely három leányát, Erzsébetet, Csapói Baládfi Lénártnét, Orsolyát, Toldalági Balázmét és a hajadon Borbálát vissza akarta ígtatni a Fejérvármegyei Kapud birtokába, de a beigtatásnak Balassa Menyhárt fegyveresen ellene állott.

A gy.-fehértvári káptalan 1719-diki hiteles átíratában.

1553. Izabella királyné Szengyeli Ferencz szathmári esperestet Monyorói Bánfi Gábor helyébe, ki a kanonokságról leköszönt, gy.-fehértvári kanonokká nevezi ki. *Ered.*

1555. Szeben város tanácsa bizonyítja, hogy Gytchen Gergely szíjgyártó és kiozsvári polgár tisztességes szüléktől származott. *Ered.*

1558. márt. 13. Kolozsvár. Izabella királyné parancsa több megnevezett királyi emberhez, hogy Toldalági Andrást és Balázst ígtassák be a Vásárhely fölött fekvő szentkirályi paulinus kolostor Nagy-Eresén lévő részjóságába, melyet ő az említett Toldalágiaknak adományozott.

Pókai Balázs, Eresci János deák és Csekelaki Gáspár királyi emberek 1558-ban kelt jelentéséből, mely szerint a beigtatás minden

ellenmondás nélkül megtörtént. Ezen jelentés, melyet a gróf Toldalagiak 1779-ben a m.-vásárhelyi kir. tábla előtt eredetiben bemutatnak, ekkor kiadott hiteles átiratban megvan a gróf Toldalagi család levéltárában.

1558. Izabella királyné Gyulni Mihálynak és Cserényi Istvánnak adományozta Füskútot és az erkei s idai két halastavat. *Ered.*

1571. márt. 28. Prága. Miksa császár levele Harinaí Farkas Farkashoz, hogy az általa sietve Erdélybe visszaküldött Békes Gáspárt támogassa az új fejedelem választásánál. *Eredeti, égés által esonkultan.*

1576. jun. 18. Varsó. Báthori István lengyelkirály és erd. fejedelem tanácsosának, s udvari magyar lovassága főkapitányának Bánfi Györgynek, ki Erdélyből Lengyelországba menetelekor a lovaskiséretet vezette, jutalmul adományozza az általa Kraszna, Kolos, Fejér és Küküllő vármegyékben 12 helységben birt részjóságokból a kincstár számára járó gabona- és bordézsniát.

Arányi Gábor Lormányszéki registrator által 1735-ben hitelesített másolatban.

1579. Jegyzék arról, hogy Dobó Ferencz miket deputált Vécsről évenként Harinaí Ferencznek és feleségének Pernyeszi Annának. *Ered.*

1585. aug. 23. Napolomiez, Báthori István lengyel király ezimeres nemes leveleket ad Kolozsvári Jánosnak a tordai sókamara ispánjának s általa fiainak Mártonnak, Gáspárnak és Imrének. *Ered.*

1585. oct. 22. Kolozsvár. Báthori Zsigmond erd. fejedelem bizonyítja, hogy előtte Petrovinai Pekri Gábor és István néhai Pekri Gábornak Csarnai Sárától, később Raesics János nejétől született fiai, Stépán Istvánnal, néhai Vajda Istvánnak néhai Raesics Erzsébettől, néhai Raesics János és néhai Csarnai Sára leányától született fia egymással úgy egyeztek ki, hogy Stépán István a Miháld városában s a Szörény vármegyei Verenden, Lupusnik és Fluxina helységekben s némely más pusztákban lévő részjóságait, melyek most Pekri Gábor és István kezénél vannak, azoknak oly föltétellel engedte át, hogy azok jövedelméből neki évenként 40 arany forintot fizessenek: e mellett pedig a szerződő felek, magtalan haláluk esetére, Szörény vármegyei összes birtokaikban egymásnak kölcsönös örökösödést biztosítottak.

I. Rákóczi Györgynek 1644-ben Váradon Stépán Ferencz részére kiadott hiteles átiratából.

1585. dec. 21. Sásvári Gergely Telegden kelt végrendelete. *Eredeti, magyarúl.*

1585. Magyar-Csesztván lakó Miske Tamás négy szép lovat vásárol Döesei Mihálytól az inalfalvi határban fekvő 16 hold szántóföldjeért és egy darab szénafüért. *Ered. magyar.*

1586. Taresai Pál és Miklós testvérek osztálylevele némely ékezetek fölött. *Ered. magyar.*

1586. Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem megparancsolja az ország hatóságainak, hogy a rablók által 1586. április 21-én éjjel megölt

Toldalagi Balázs elrabolt javait kerestessék föl és adják meg fiának Jánosnak.

A kolosmonostori convent 1771-iki hiteles átíratából.

1588. Báthori Zsigmond az örökös nélkül elhalt Olgyai Simon mindszenti részjóságát Bihar vármegyében Stépán Istvánnak és fumaradéknak adományozza. *Ered.*

1589. Báthori Zsigmond czigány Vajda Andrást és fiait Zádori Nagy Ferencnek és Istvánnak adományozza. *Ered.*

1590. Szathmár-Németi István deák végrendelete, Báthori Zsigmond által megerősítve. *Ered.*

1592. Czibak András gyéresi és lökösházi részjóságát elcseréli Czibak László palotai részjóságával. *Ered.*

1592. Kemény György végrendelete neje Toldalagi Erzsébet részére szentmiklósi és györgyfalvi részjóságairól. *Ered.*

1594. Kemény György végrendelete neje Toroczka Erzsébet részére gyéres-monostori, oláh-monostori, jákótelki, bedei és valkai részjóságairól. *Eredeti.*

1594. Báthori Zsigmond Gernyeszegi Lőrinczi más néven Szabó Istvánnak egy székely-vásárhelyi házat adományoz. *Ered.*

1594. Báthori Zsigmond a hűtlen Báthori Istvántól elkobzott Kopacselt Bihar vármegyében Stépán Istvánnak és fumaradéknak adományozza. *Ered.*

1594. Becsei János Beesen kelt végrendelete (*ered. magyar.*)

1597. Báthori Zsigmond Cskevadászt a Fekete Körös mellett Stépán Istvánnak adományozza. *Ered.*

1598. Géczy Péter, Nagy Ferenc és Sárándi Kristóf osztálya a Likai Péter ingóságai fölött. *Ered.*

1602. Báthori Zsigmond erd. fejedelem adománylevele Egri Györgynek a Szolnok vármegyei Szentmargitúra. *Ered.*

1608—1635. Az 1592-ben Báthori Boldizsár által Abafáján megöletett Gyulai Pál abafíji birtokára vonatkozó acták. (4 darab.)

1609. Géczy Péter végrendelete, melyvel Volya nevű pusztáját ösesének Zádori Nagy Ferencnek hagyja. *Ered.*

1631. máj. 26. Margita. Harinai Farkas Ferenc végrendelete. *Eredeti.*

1638. nov. 24. Somlyó. Tanuvallatás Rákóczy György fejedelem parancsára, az iránt, hogy Bánfi Zsigmond hogyan viselte magát a szalontai ütközetben (1636. oct.) *Ered.*

1639. jul. 23. Toldalagi Mihály és Körösi István követsége alkalmával a portára vitt ajándékok és útiköltség jegyzéke.

1644. jan. 24. Szengyeli Ferencz görgényi várkapitány conventiója. *Eredeti.*

1645. febr. 13. Zborói ulvarban. I. Rákóczi György parancsa Szengyeli Ferencz görgényi kapitányuk. *Ered.*

1645. sept. 11. Stépán Ferencz hitlevele, midőn I. Rákóczi György Tokaj vára alkapitányává kinevezte. *Ered.*

1655. mart. 14. Bizonyítvány, hogy Sükösd Mihály Maros széki alkirálybíró a portán lévő erdélyi ház épületére fizetett 178 ft 65 denárt.

1658. okt. 2. Debreczen. II. Rákóczi György parancsa Csík, Gyergyó és Kászon székhez, hogy a Barsai Ákos által Segesvárra hirdetett gyűlésre ne jelenjenek meg. *Ered.*

1689. apr. 20. Görgény. Teleki Mihály parancsa a határszéli hatóságokhoz, hogy kiküldött biztosa és sógora if. Toldalagi János rendelkezése szerint vágassák be a Moldvába vezető szorosokat. *Ered.*

1706. febr. 16. Segesvár. Bizonyítvány, hogy Toldalagi János a hűségesküit József császár és király részére letette. *Ered.*

1708. jan. 29. Károly. Károlyi Sándor parancsa Ugoesa vármegyéhez, hogy az Erdélyből kibujdosott rendekert, kiknek ellátásától vonakodott, szállással és élelemmel lássa el. *Ered.*

1710. apr. 15. Szeben. Haller János és Weber Péter József császár és király nevében kiadott parancsa a 3 frtos hamis aranyak forgalomból kivétele és értékek szerint való beváltása, azontúl pedig elkoboztatása iránt. (A parancshoz van mellékelve a hamis aranyakat ábrázoló 4 darab lenyomat.) *Ered.*

1710 körül. M.-Vásárhely. Törvényszéki tárgyalás egy kibédi aszszony elevenen való elvermelése iránt. *Ered.*

1724. A M.-Vásárhely és Jedd közt fekvő Sásvári praedium határjárása birtokosa Lengyelfalvi Orbán Simonné Baranyai Mária részére.

1745. Nagy-Ajtai Cserei Mihály 79 éves korában sajátkezűleg írt végrendelete 1748-ban és 1751-ben kelt pótló rendelkezésekkel. *Ered.*

Kolozsvártt, 1887. szept. 18.

A bizottság nevében és megbízásából

SZABO KÁROLY.

szült kirándulásra, mert gazdag
 nán vissza. Ha levéltári kutatás
 ós, mint a megelőzők egynemelyike,
 a sorakozik a legsikerültebb kirándú-
 Hunyadmegye területén nem is volt
 az ottani történelmi és régészeti társulat
 óleg kiaknázza a tért s mi úgy szólván
 lézni és újakat találni, de magunkévá,
 ól s a mellett megismerni azt a földet,
 ós episodjai játszódtak le a közép- és újkor

vál. ülése, a hunyadmegyei tört. és régészeti
 24-ére tűzte ki a dévai nagy-gyűlést. A határ-
 jelentkeztek az ország minden részéből. A kirán-
 unk másodelnöke: gr. Szécsen Antal úr ö. exciája
 szégesen elvállalta.

akkai tud. akadémia is elhatározta, hogy miként
 yei kirándulásra, úgy most is képviselőt küld társu-
 mintegy jelezni akarván ez által külsőleg is, hogy
 t, mely egykor Erdély és Lengyelország között fen-
 van a lengyel történetíróknak. Képviseltetésével a
 épen a történelmi összeköttetés buzgó tanulmányozóját,
 történetíróját, dr. Zakerzewski Vincze krakkai egyet. tanárt
 mia kültagját bízta meg.

szózatok reggel 8 órákor a magyar államvasút központi
 oztak a fővárosból indulók, u. m. gr. Szécsen Antal a
 Szilágyi Sándor titkár, s a tisztikarból még Deák
 a titkárszégél: a krakkai akadémia képviselője dr.
 t, továbbá Nagy Iván és dr. Csínky Dezső vál., Váczy
 élla társ. r. tagok. Torma Károlyt, a kinek a felolvasások
 na megnyitni, sajnálatos nélkülözöttük: betegeskedése
 űzben többen esatlakoztak a kirándulók törzskarához,
 ty Samu, Ersey Sándor, Széll Farkas és dr. Márki
 irándulók nagyobb része *Ködoznie* felől s az erdélyi
 Amomán gr. Esterházy Kálmán, Brassai Sámuel, dr.

László, Finály Henrik, az ott időzött id. Szinyey
 nyaró Ferencz, Székly Miklós, dr. Szabó Gyula,

A HUNYADVÁRMEGYEI KIRÁNDULÁS.

(1887. JUL. 24—31.)

A M. Történelmi Társulat két nyári szünet után ismét rendezett egy vidéki kirándulást. S ez alkalommal megint amaz országrészbe tértünk vissza, a hol már két ízben oly gazdag eredménnyel buvárkodtunk.

Társulatunk legelső kirándulása, a kolozsvári, majd egy évtized multival (1879-ben) a marosvásárhely-nagy-szeben-segesvári, feltárta előttünk Erdély levéltárainak s történelmi kincseinek nagy részét; Erdély dél-nyugati szöglete volt az, a melyet társulatunk közvetlen tapasztalásból még nem ismert.

Hunyadvármegye classicus földje, a mely míg egyrészt korszakalkotó világtörténelmi események színhelyéül szolgált, másrészt hazánk történetében is nevezetes szerepet játszott s a melyhez a hazafiúi kegyelet oly dicső emlékei fűződnek: méltán vonzotta társulatunkat, hogy azt nyári kirándulása színhelyévé válassza.

De nemcsak a mult kegyeletes emlékei; a jelen kor culturalis törekvései is vonzottak arra a földre, hol a történelmi érzék napjainkban is oly gondosan ápoltatik.

Van Hunyadmegyének egy a miennkel rokonzélú egylete: a »Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat.« Ez az egylet aránylag szerény eszközökkel, a kormány esekély támogatása mellett, egészen önerejére, a megyéből gyűjtött ügybarátokra s tagtársakra támaszkodva, lelkes vezetőkkel és ügybuzgó munkásokkal az élén — olyan működést fejt ki s oly szép eredményeket mutatott fel eddigelő is, hogy méltányló elismeréssel és tisztelettel tartozik neki hazai culturánk és irodalmunk minden barátja.

Ez társulat fokozta vágyunkat, hogy megismerjük az ő működési körét s munkálkodásának eddig elért szép eredményeit.

Déva városának és Hunyadvármegyének szíves meghívása alkalmat nyújtott társulatunknak emez óhajai megvalósítására. S valóban lelki-

örömmel gondolhatunk vissza a jól sikerült kirándulásra, mert gazdag tapasztalással és ismeretekkel tértünk onnan vissza. Ha levéltári kutatás tekintetében nem is volt oly eredménydús, mint a megelőzők egynémelyike, de az eredmények összességében méltán sorakozik a legsikerültebb kirándulásokhoz. A tüzetes levéltári kutatás Hunyadmegye területén nem is volt ezélja kirándulásunknak, mert hisz az ottani történelmi és régészeti társulat évek óta gyűjti az anyagot s lehetőleg kiaknázza a tért s mi úgy szólván a készre mentünk oda, nem felfedezni és újakat találni, de magunkévá, közkincsévé tenni a már meglévőt s a mellett megismerni azt a földet, melyen a történelem oly nevezetes episodjai játszódtak le a közép- és újkor századai folyamán.

Társulatunk jun. havi vál. ülése, a hunyadmegyei tört. és régészeti társulattal egyetértve, jul. 24-ére tűzte ki a dévai nagy-gyűlést. A határ-időig negyvennél többen jelentkeztek az ország minden részéből. A kirándulás vezetésére társulatunk másodelnöke: gr. Szécsen Antal úr ö. exciája kérésre fel. a ki azt készségesen elvállalta.

Előközben a krakkai tud. akadémia is elhatározta, hogy miként 1881-ben a sárosmegyei kirándulásra, úgy most is képviselőt küld társulatunk kirándulására, mintegy jelezni akarván ez által külsőleg is, hogy az a szoros kapcsolat, mely egykor Erdély és Lengyelország között fennállott, élénk tudatában van a lengyel történetíróknak. Képviseltetésével a krakkai Akadémia épen e történelmi összeköttetés buzgó tanulmányozóját, Báthory István történetíróját, dr. Zakrzewski Vincze krakkai egyet. tanárt s a M. tud. Akadémia kültagját bízta meg.

Jul. 23-án, szombat reggel 8 órakor a magyar államvasút központi indulóházánál találkoztak a fővárosból indulók, u. m. gr. Szécsen Antal a társ. másodelnöke, Szilágyi Sándor titkár, s a tisztikarból még Deák Farkas jegyző s a titkárság; a krakkai akadémia képviselője dr. Zakrzewski Vincze, továbbá Nagy Iván és dr. Csánky Dezső vál., Váczy János és Juhász Béla társ. r. tagok. Torma Károlyt, a kinek a felolvasások sorát kellett volna megvitatnia, sajnálatos nélkülöztük: betegoskedése visszatartotta. Útközben többen esatlakoztak a kirándulók törzskarához, u. m. dr. Borovszky Samu, Eressey Sándor, Széll Farkas és dr. Márki Sándor. -- A kirándulók nagyobb része *Kolozsvár* felől s az erdélyi részekből érkezett. Anonnan gr. Esterházy Kálmán, Brassai Sámuel, dr. Szabó Károly, Kövály László, Finály Henrik, az ott időzött id. Szimyyey József, Baligó János, Kanyaró Ferencz, Székly Miklós, dr. Szabó Gyula,

A HUNYADVÁRMEGYEI KIRÁNDULÁS.

(1887. JUL. 24—31.)

A M. Történelmi Társulat két nyári szünet után ismét rendezett egy vidéki kirándulást. S ez alkalommal megint amaz országrészbe tértünk vissza, a hol már két ízben oly gazdag eredménnyel buvárokodtunk.

Társulatunk legelső kirándulása, a kolozsvári, majd egy évtized multival (1879-ben) a marosvásárhely-nagy-szeben-segesvári, feltárta előttünk Erdély levéltárainak s történelmi kincseinek nagy részét; Erdély dél-nyugati szöglete volt az, a melyet társulatunk közvetlen tapasztalásból még nem ismert.

Hunyadvármegye classicus földje, a mely míg egyrészt korszakalkotó világtörténelmi események színhelyül szolgált, másrészt hazánk történetében is nevezetes szerepet játszott s a melyhez a hazafiúi kegyelet oly dicső emlékei fűződnek: méltán vonzotta társulatunkat, hogy azt nyári kirándulása színhelyévé válassza.

De nemcsak a mult kegyeletes emlékei; a jelen kor culturalis törekvései is vonzottak arra a földre, hol a történelmi érzék napjainkban is oly gondosan ápoltatik.

Van Hunyadmegyének egy a mienkkel rokonzelű egylete: a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat. Ez az egylet aránylag szerény eszközökkel, a kormány eskély támogatása mellett, egészen önjerejére, a megyéből gyűjtött ügybarátokra s tagtársakra támaszkodva, lelkes vezetőikkel és ügybuzgó munkásokkal az élén — olyan működést fejt ki s oly szép eredményeket mutatott fel eddigelő is, hogy méltányló elismeréssel és tisztelettel tartozik neki hazai culturánk és irodalmunk minden barátja.

Ez társulat fokozta vágyunkat, hogy megismerjük az ő működési körét s munkálkodásának eddig elért szép eredményeit.

Déva városának és Hunyadvármegyének szives meghívása alkalmat nyújtott társulatunknak emez óhajai megvalósítására. S valóban lelki-

örömmel gondolhatunk vissza a jól sikerült kirándulásra, mert gazdag tapasztalással és ismeretekkel tértünk onnan vissza. Ha levéltári kutatás tekintetében nem is volt oly eredménylús, mint a megelőzők egynémelyike, de az eredmények összességében méltán sorakozik a legsikerültebb kirándulásokhoz. A tüzetes levéltári kutatás Hunyadmegye területén nem is volt ezeljja kirándulásunknak, mert hisz az ottani történelmi és régészeti társulat évek óta gyűjti az anyagot s lehetőleg kiaknázza a tört s mi úgy szólván a közsre mentünk oda, nem felfedezni és újakat találni, de magunkévá, közkinccsésé tenni a már meglévőt s a mellett megismerni azt a földet, melyen a történelem oly nevezetes episodjai játszódttak le a közép- és újkor századai folyamán.

Társulatunk jun. havi vál. ülése, a hunyadmegyei tört. és régészeti társulattal egyetértve, jul. 24-ére tüzte ki a dévai nagy-gyűlést. A határ-időig negyvennél többen jelentkeztek az ország minden részéből. A kirándulás vezetésére társulatunk másodelnöke: gr. Szécsen Antal úr ő exciája kéréttett fel, a ki azt készségesen elvállalta.

Időközben a krakkai tud. akadémia is elhatározta, hogy miként 1881-ben a sárosmegyei kirándulásra, úgy most is képviselőt küld társulatunk kirándulására, mintegy jelezni akarván ez által külsőleg is, hogy az a szoros kapcsolat, mely egykor Erdély és Lengyelország között fenállott, élénk tudatában van a lengyel történetíróknak. Képviseltetésével a krakkai Akadémia épen e történelmi összeköttetés buzgó tanulmányozóját, Báthory István történetíróját, dr. Zakrzewski Vinceze krakkai egyet. tanárt s a M. tud. Akadémia kültagját bízta meg.

Jul. 23-án, szombaton reggel 8 órakor a magyar államvasút központi indóházánál találkoztak a fővárosból indulók, u. m. gr. Szécsen Antal a társ. másodelnöke, Szilágyi Sándor titkár, s a tisztikarból még Deák Farkas jegyző s a titkársegéd; a krakkai akadémia képviselője dr. Zakrzewski Vinceze, továbbá Nagy Iván és dr. Csányi Dezső vál. Váczy János és Juhász Béla társ. r. tagok. Torma Károlyt, a kinek a felolvasások sorát kellett volna megnyitnia, sajnálattal nélkülöztük: betegeskedése visszatartotta. Útközben többen csatlakozttak a kirándulók törzskarához, u. m. dr. Borovszky Samu, Eressey Sándor, Szöll Farkas és dr. Márki Sándor. — A kirándulók nagyobb része *Kolozsvár* felől s az erdélyi részekből érkezett. Amonnan gr. Esterházy Kálmán, Brassai Sámuel, dr. Szabó Károly, Kövály László, Finály Henrik, az ott időzőtt id. Szinnyey József, Baligó János, Kanyaró Ferencz, Széký Miklós, dr. Szabó Gyula,

Szabó Jenő; *Maros-Vásárhelyről*: Konez József, Bihari Sándor, Molnár Zsigmond, Lakatos Sándor, Konez Albert; *Székkely-Udvarhelyről* báró Orbán Balázs és Barabás Domokos; *Nagy-Szebenből* az ottani levéltárban dolgozott Pettkó Béla; *Gyulafejevárról*, az ottani tört. társ. részéről Paál István, Reiner Zsigmond és János.

A Budapestről, Arad felől érkezőket, Hunyadvármegye határállomásán, Zámánál, Barcsay Kálmán alispán üdvözölte.

Dévára este $\frac{3}{4}$ 10 órakor robogott be vonatunk. Az állomásnál a város intelligentiája élén *Isekutz* Antal polgármester fogadott üdvözlő beszéddel, melyre *gr. Szécsen* Antal válaszolt. A kirándulásban résztvevő társulati tagokat igazi magyar vendégszeretettel a legelőbbkelő családok szállásolták el. A vendégszeretet gyakorlásában maga a hunyadmegyei tört. társulat elnöke: *gr. Kun* Géza úr ment legelől, öt vendéget híván meg közeli maros-németi kastélyába (az elnököt, titkárt, titkárségédet, báró Orbán Balázst s a krakkai akadémia képviselőjét), kik a dévai állomástól egyenesen Maros-Németibe mentek ki. — A Déván maradt tagtársak a már előbb érkezettekkel s a dévai polgársággal még ugyanaz nap este ismerkedési estélyre gyűltek össze.

Másnap, *jul. 24-én, vasárnap* d. e. 10 órakor a városi »Vigadó« nagytermében tartá meg társulatunk nagy-gyűlését, díszes és nagyszámú közönség jelenlétében.

Gr. Szécsen Antal nyitotta meg a gyűlést nagyszabású értekezéssel »az erdélyi történet és történetírás jelentőségéről«, mely nagy tetszéssel fogadtatott s felolvasás után nyomtatott példányokban is kiosztatott.

A zajos éljenzés lecsillapultával *dr. Csánky Dezső* ült a felolvasó asztalhoz s a XV. századi Hunyadvármegyéről s a Hunyadiakról tartott felolvasást, melyet nagy érdeklődéssel hallgatott a közönség.

A harmadik felolvasó *Szádeczky Lajos* volt, a ki Mihály vajda erdélyi szerepléséről és politikájáról értekezett, ismertetvén báró Hormuzaki munkáját és ítéletét Mihály vajdáról, a mely sokkal közelebb áll a magyar történetírók álláspontjához, mint honfitársai közül bárkié s a mely több lényeges s eddigelé vitás pontban a mi felfogásunkat s ítéletünket igazolja.

Ezután *dr. Solyom-Fekete Ferencz* ismertette az általa évek hosszú során át tanulmányozott hunyadmegyei levéltárak anyagát, sok nevezetes okmányt s több czimeres nemes levelet mutatván be.

A felolvasások végeztével *dr. Zakrzewski Vincze*, a krakkai akadémia kiküldötte, adta át megbízóinak üdvözlését, meleg szavakkal emlékezvén

meg a történeti kapcsolóról, mely a magyar és lengyel nemzetet évszázadok folyamán át összeköté s azon óhajításuknak adott kifejezést, hogy ez a kapocs tudományos téren jövőjére is fentartassék. Végül gr. Esterházy Kálmán üdvözli a történelmi társulatot az erdélyi múzeum-egylet nevében.

A folyóúgyek során titkár bemutatta Doby Antal tagtársunknak a régi magyar nemesi családokról írt sajtó kész munkáját s Borovszky Samu felolvasta annak előszavát. — Azután kijelöltetett még a gróf Toldalagi család radnótfáji levéltára átkutatására kiküldendő bizottság.

A nagy gyűlést díszebéd követte, melyen a két történelmi társulat tagjain kívül Déva városa és Hunyadmegye színejava részt vett, Pogány György főispánnal élükön. Az ebéd alatt érkezett Torma Károly következő távirata társulatunk titkárához :

»Betegségem miatt nem mehettem veletek Dévára, habár kötelesség s szívem vágya egyesülten oda vonzottak. Valahogyan mégis veletek óhajtanék lenni, mond el tehát nevemben, hogy egy pesti beteg ember szíve erősen megdobbant az örömtől, hogy ő felsége trónjának első lépcsőfokán álló államférfi vezet benneteket és mondott nektek (mint e perczen olvasom) elragadó beszédet ; isten őt soká éltesse ! A szent korona örököse is egészen a mienk, tudományban s magyarságban, a trón átható meleg fénye sugározik tehát minden irányban hazánkra. Barsay Ábrahám Hunyadmegye egyik nagy fiának szavai jutnak eszembe : »örömmek könyvei folyják el szememet, midőn virágozni látom nemzetemet !« Még egyet mondj el dévai barátainknak, azt hogy : »előre csak Hunyadmegye !«

A díszebédről a maga nemében páratlan múzeum megtekintésére indult a társaság, a melyet Téglás Gábor, a múzeum igazgatója és Király Pál, a Mithras- emlékek jeles tanulmányozója vezetése és magyarázata mellett nagy lelki gyönyörűséggel szemlélt meg. Onnan a romjaiban is impozans vár megtekintésére siettünk s gyönyörködve néztük a hatalmas romokat, az alatta elterülő városkát s köröskörül Hunyadmegye történeti emlékekben gazdag s a természet szépségeivel pazarul megáldott földjét.

Julius 25-én, hétfőn, d. e. 10 órakor a hunyadmegyei történelmi társulat tartotta meg évi közgyűlését, — melyet gr. Kun Géza, a társ. elnöke eszmegazdag, költői lendületű, s szónoki hévvel szabadon előadott elnöki beszéddel nyitott meg. Utána Kun Róbert olvasta fel titkári jelentését a társulat egy évi működéséről. Majd Téglás Gábor tartott a Hunyadvármegyei barlangokról előszóbeli előadást, hatalmas rajztáblákkal tévén még szemléltetőbbé érdekes ismertetését. Király Pál Traján hadjáratáról

és a dák fegyverekről értekezett, mely e téren szerzett széleskörű ismereteiről tett bizonyosságot. *Majlanul* Oszkár »a mithologiai elemek összehasonlítása a szláv és a római mithológiában« cz. a. tartott érdekes felolvasást. *Sziute* Gábor a vajdahunyadi görög kath. templom régi lámpáit és füstölőit, *Szöcs* Sándor pedig a dévai ev. ref. egyház régi kelyheit mutatta be. Az érdekes és változatos programú közgyűlést folyóügyek tárgyalása fejezte be, melynek folyamán a társulat tisztviselői közfelkiáltással újra megválasztattak; gr. Szécsen Antal tiszteletbeli taggá választatott, br. Orbán Balázs az alapító tagok sorába lépett.

A közgyűlést díszebéd követte gróf Kuun Géza maros-németi kastélyában, melyre a vendégszerető házi gazda társulatunk vál. tagjait is meghívta. A társulat többi tagjai d. u. a vonattal rándultak ki Maros-Németibe, hogy megtekintsék az ottani levéltárt, könyvtárt s a kastély és a park sétányai körül elhelyezett római emlékeket, melyeknek nagyrésze a közeli Veezel, a régi Mitia, római castrumából kerültek elő. A tudományos szemlélődést és buvárkodást gazdag lakoma fejezte be a park százados terebélyes fáin alatt, melyek árnyas lombjai alatt nem egyszer pihent Döbrentei, mint a gr. Gyulay fiúk nevelője és Kazinczy Ferencz, midőn erdélyi útjában ott a gr. Gyulay család barátságát s vendégszeretetét élvezte. Minden körülmény hozzájárult, hogy társulatunk tagjai úgy szólván otthonosan érezzék ott magukat: a régi irodalmi emlékek, a házigazda ismeretes előszeretete az irodalom s annak művelői iránt s a grófnő (sz. br. Kemény Vilma) szeretetteljes gondoskodása ama társulat tagjai iránt, melynek első elnöke közeli rokona.

Júl. 26-án, kedden, reggel hosszú kocsis serral indult a társaság *Vajda-Hunyad* felé. A város határánál, a magyarosdi hídnál, a polgármester *Danilla* György fogadta a kirándulókat üdvözlő beszéddel, melyre társulatunk részéről gr. *Szécsen* elnökünk válaszolt. A vár alsó kapujánál díszes diadalkapu volt felállítva, körülötte Vajda-Hunyad közönsége várta a vendégeket, kiknek érkezését mozsárdurrogás jelezte. A diadalkapu alatt *Tornyai* Sándor kir. járásbíró tartott emelkedett hangulatú üdvözlő beszédet: »A multba visszatekintve — úgy mond — amott a szirttetőn díszlő ősi várnak kapuja, a keresztyén hit és nemzeti szabadság védelmére vívott győztes csatákról visszatért hadúr, a nagy Hunyadi János s fia Mátyás diadalmenete előtt nyílt meg; ma már a magyar történelmi társulat tagjainak a tudomány terén vívott győztes csaták diadalmenete előtt áll nyitva. Amaz a mult, emez a jelen nemzeti nagy-létiünket hirdeti! stb.

Grijs Szécsen Antal a szép üdvözlő beszédre a hely magasztos voltahoz mért kegyeletes szavakkal válaszolt.

Nem lehet feladata e naplószerű kimért jelentésnek a vajdahunyadi vár leírása, vagy amaz érzelnek esetelése, a melylyel az minden honfi kebelét eltölti s gyönyörködteti. Ezeket az érzelmeket mi, kik hazánk történelmével foglalkozunk, még fokozottabb mértékben kellett hogy érezzük s éreztük is. De azt leírni nem lehet; a mellett a szó hatalma eltörpül. Kegyeletes érzésektől elteve jártuk össze a vár termeit, szobáit, melyeknek a restaurálás részben már visszaállította legalább külső fényét, pompáját. A múlt kegyeletes emlékein merengő lelkünk illuszióját még növelte a *Hajtmann* Pál által gondosan betanított gyermekkar, a mely a vár udvarán felállítva, hazafias dalokat énekelt.

A várból a vasgyár és kötélpálya megtekintésére indult a társaság, melyet ott *Fültsch Károly* bányatanácsos kalauzolt.

Ebéd után, melynél a város vendége volt társulatunk, a görög kath. templomba indultunk, frescainak, régi okleveleinek és szláv rituales könyveinek megtekintésére. *Pap* János esperes nagy szolgálatkészséggel kalauzolt a megtekintésre igazán érdemes templomban.

A vajdahunyadi úttal jóformán véget is ért kirándulásunk hivatalos része. Többen, kiknek idejük ki volt mérve, elutaztak. A társaság zöme azonban (még mindig mintegy 25—30-an) folytatta a programmba felvett történeti nevezetességű helyek meglátogatását.

Jul. 27-én, szerdán d. e. 10 órakor, elbúcsúztunk Déváról, a hol anyai szívességgel halmoztak el s a vonattal indultunk Hunyadmegye nyugati, majd déli része felé, *Pogány Károly*, orsz. képviselő, *Sólyom-Fekete* Ferencz törv. elnök és a hunyadm. tört. társ. alelnöke, *Téglás* Gábor és *Kón* Róbert társ. titkár vezetése mellett. *Piski* újabb meglepetésben és kitüntető fogadtatásban részesültünk. A berobogó vonatot a piski vasúti telep zenekara a Hunyadmegyében közkeletű Hunyady-indulóval fogadta. A Perronon az iskolás fiúkból alakított s katonásan felszerelt gárda állott sorfalat, mellettük mecénásuk a derék állomás főnök: *Daradri Paul* *León*, a vasúti hivatalnokokkal s nagy közönséggel, kiknek nevében *Jancsó* piski kath. lelkész lendületes beszéddel üdvözölte a kirándulókat. — A 3 órai időköz a petrosényi vonat indulásáig alkalmat nyújtott *Piski* megtekintésére s a társaság néhány tagjának, kiket *Fáy* Béla úr vendégül meghívott, a közeli *Délácsa* való kirándulásra.

Délácsot a magyar irodalom barátai előtt kegyeletessé teszik

Kazinczy Ferencz kedves emlékei, melyek őt e helyhez fűzték. Mily meleg hangon s mekkora boldogság érzetével ír e helyről s az ott töltött napokról Erdélyi Leveleiben (173—177. l.) Ifjúsága első ideáljának s már-már jegyesének, — a ki gr. Gyulai Ferencz hitvese lön, — már mint özvegy tisztos matronának volt ő ott vendége, szintén öszülő hajfűrtökkel 1816-ban. A parkban kegyelettel ápolják a helyet, a hol ő oly kedvtelve tartózkodott. A megénekelte »fekete színű vén szilas sűrű homálya« előtt emlékkő is hirdeti nevét, *lant és pillangó* van belevésve. Symbolicus jelentését szíves házigazdánk Fáy Béla úr s neje (szül. Kuun grófnő) magyarázatából értettük meg.

A délután folyamán útunkat tovább folytattuk Piskitől Hunyadvármegye szívében, a déli határszél felé. Már feltűnik előttünk a hatalmas havasok heglánczolata, midőn a *hátszeg-váraljai* állomáshoz érkezünk. Itt is, mint a megyében mindenütt, a legszívélyesebb fogadtatás vár reánk. Hátszeg város polgármestere: *Berzán* Ambrus szép üdvözlő beszédet tart, melyre *Kőváry* László válaszol; s azután *Mara* főszolgabíró és *Nemes* Samu járásbíró kalauzolása mellett (a ki már dévai gyűlésünkre előnkbe jött, hogy társulatunkat Hátszeg-vidékére meghívja,) a vidék szebbnél-szebb úri fogatain indulunk a közeli *Óralja-Boldogfalvára*, a remek románstíli (részben római feliratú és faragott kövekből épült) és régi templom s annak nagyérdékű fresco-maradványai megtekintésére. A kis oláh falu másik nevezetessége a gróf Kendeffy család díszes kastélya. Innen rövid időzés után visszatérünk az elmellőzött *Hátszeg* városkába, e napi útunk végpontjára. A nap hátralevő részét a (ref., kath., görög kath., és görögkeleti) templomok megnézésével s a hátszegiekkel való barátságos ismerkedési estélylyel töltötte el a társaság.

Jul. 28-án, csütörtökön, ritka élvezetes napra virradtunk. A múltak emlékein gyönyörködő lélek alig találhat gazdagabb tért hazánkban vágyai kielégítésére, mint épen a természettől is pazarul megáldott e szép Hátszeg-vidéken. Minden falunak, a melyen *Váralja* felé áthaladunk, megvan a maga nevezetessége. *Farkadin*-ban már lehetetlen észre nem vennünk, hogy classicus földön járunk. Itt a *Lónyay* grófok kastélyának feljárója valószínűs antik muzeum. A falba beépítve, sűrűn egymás mellett állanak előtte a római szobrok (bár a forradalmi rombolás nyomaival: kiszúrt szemekkel s letördelt orrokkal.) *Demsus*-on látjuk a boldogfalvi román templom édes testvérét, tisztán római kövekből építve, egy sziklafalhoz ragasztva. S utazásunk végpontján *Várhelyen* a régi *Sarmizegethusa* s *Ulpia Trajáná*

helyén (ma románul Gredistie) látjuk eme régészeti kincsek forrását, a szemünk, szívünk gyönyörködik a régi főváros nagy időkről regélő romjai látásán. Bejárjuk a falut, a kerteket, *Téglás* Gábor megmutogatja s magyarázza a castrum maradványait, a fürdők feltárt falait, a gyepes téren szerte heverő faragott oszlopokat, megjárjuk az amphitheatrum magas körfalait (közepén most »török-búza« terem), *Király* Pál megmutogatja a régi templomok helyét, hol a keresztyén istenek tisztelete mellett régi pogány isteneiknek is áldoztak a két világrészből összekerült légiók katonái. Valóban maga Várhely elég anyagot ad a hunyadmegyei tört. és rég. társulatnak a tudományos buvárkodásra; meg is tesznek anyagi erejükhöz képest minden lehető a még megmenthető emlékek megóvására. A dévai muzeumot a várhelyi leletekből alkották meg.

Várhelyről sietnünk kellett vissza Hátszegre, hogy a délutáni vonattal tovább indulhassunk Petrosény felé. A hátszegvidéki urak közül legtöbb szíveséggel és figyelemmel volt kirándulásunk iránt *gr. Teleki György* úr, a ki velünk volt mindenütt s csak azzal a föltétellel bocsátotta el ily hamar vendégeit nalácsi kastélyából, hogy a petrosényi kirándulás után visszatérnek Kolczvár megnézésére.

Hátszegről ebéd után 4 órakor indultunk a vonattal Petrosény felé. Ugyanazzal a vonattal érkezett Déváról *Barcsay* Kálmán alispán és *Hollai* Artur petrosényi főszolgabíró, az ő vezetésük alatt haladt társaságunk a magyar Semering vadregényes vasutvonalán föl a modern ipar nagyszerű telepéhez: Petrosénybe.

Petrosényben, a határszéli havasok között, hová esti 7 óra után érkezünk, a munka emberei ép oly szívélyesen fogadtak, akár a sík földön. A bányaegetlet zenekarának Hunyady-indulója s a petrosényi derék székelly bíró *Györke Ferencz* üdvözlő beszéde fogadott, melyre *br. Orbán* Balázs válaszolt. A kirándulásban résztvevőket magánházakhoz szállásolták el.

Julius 29-én, pénteken, korán reggel 6 órakor, a vonattal indultunk a *Cetatie Bolii* hírneves barlang megnézésére. *Györke* főbíró s *Bösa* vasúti főmérnök voltak szíves vezetőink. Kilencz órára visszatérvén Petrosénybe, kocsikra ültünk s nagy társasággal indultunk a vadregényes *Szurdok-szorosba*. A mi nagyban a Vaskapu, az kicsiben a Szurdok. A mit ott a Duna, azt a fenséges látványú hullámjátékot mutatja itt a Zsil kisebb arányokban. Sötétzöld fenyvesek, vadregényes sziklafalak képezik hozzá a keretet. Magában a szorosban keskeny gyalog ösvény vezet, a melyen végig haladtunk, be egészen Romániába.

Délután a keskeny vágányú helyi vasútra ülven, *Fitz* bányamérnök vezetése alatt megtekintők a fő bányatelepet (*Petrillán*). Hazánk legnagyobb kőszénbányái ezek; művelésük oly népes és virágzó telepeket hozott létre alig egy évtized múltán ott a havasok között. Petrosény, Livazény, Petrilla, szóval az összes bányatelepek népességét most már együttvéve 8000 lélekszámra teszik s magában véve mindenik telep egy-egy kis város, az anyagi jólét és cultura számos jeleivel. A bányákat az államtól a brassai részvényekre alakított bánya-társaság bérelti évi 30.000 frtért; igazgatója *Tallatschek* Ferencz, a ki maga bár távol volt, minden intézkedést megtett, hogy társulatunk tagjait szívesen fogadják.

Julius 30-án, szombaton reggel a társaság zöme elúta. *Piskin* szívélyes búcsút véve dévai barátainktól, Kolozsvár felé folytatta visszatérő útját. *Gyulafjérvárt* kiszálltak s a régi fejedelmi székhely nevezetességeit: a várat, a székesegyházat, benne a fejedelmi sarcophágokat, a Batthyányi könyvtárt s a régi káptalani s részben fejedelmi levéltár maradványát tekintették meg.

A társaságnak egy része még egy napig Petrosényben maradt, hogy részt vegyenek a Györke bíró által rendezett havasi kirándulásban, a *Bárdány* (Paring) csúcsra, a mely Petrosény felett több mint 2000^m magásra emelkedik s a honnan gyönyörű kilátás nyílik Kis-Oláhországra, egész a Dunáig, a Szurdok és Vulkán szorosra, a Magyar- és Oláh-Zsil és Zsijecz kies völgyeire, a Retyezátra és Hátszegvidékére s az egész Hunyadmegyére.

Julius 31-én, vasárnap, a társaság ezen része is elúta Petrosényből, de Hátszegen ott várták őket *gr. Telki György* úr fogatjai s a közeli Nalácson maga a gróf úr több hátszegi jó ismerőssel (Nemes Samu járásbíró, Veres József aljárásbíró, Fodor Gyula ügyvéd, Dáné Károly) a kikkel együtt indult a társaság — a gróf úr szíves vezetése mellett — a Retyezát lábánál fekvő regényes *Kolezvár* megnézésére. Áthaladtunk a Traján útján s nem sokára elértek a hegység lábánál *Malomvizet*, a honnan a *gr. Kendeffy* család írja magút. A Kendeffy család ősi törzsfészkeben az ottani régiségeket (feliratos római kövek mindenütt vannak itt) megtekintvén, tovább folytattuk útunkat, innen már a hegyek között, Kolezvárra.

A vár maga a lombos sűrű erdő koszorúzza hegyoldal egyik kiszökő szikláján emelkedik. *Kolez* oláhul *fog*-at jelent s innen a vár neve; mert a szikla, melyen a vár épült, mint egy fog nyulakodik előre. A romban heverő hástyafalacról fenséges kilátás nyílik a hegyek közé s épen szembe a várral a hatalmas Retyezátra. A vár alatt elterülő kis oláh falumak van még

egy nevezetes régi romja, a *templom* falai, melyeken díszes frescok maradványai láthatók; az oltár helyén a földbe süllyedve hatalmas római felírtos követ találtunk s olvastunk le. A falak, hogy mily rég óta hevernek romban, következtethető abból, hogy a falra vésvé és írálva már a XVI. század végéről az 1580—90-es évekből olvasunk neveket, a kiknek viselői a templomot már mint romban heverőt látogatták meg. Megérdemelné ez is műrégészeink figyelmét.

Ez volt utolsó kirándulásunk Hunyadmegye területén, hol a történelmi emlékek varázsa, a természet szépségeitől megaranyozva, kétszeres élvezetben részesíti a történetkutatót.

Szép tapasztalással s kellemes emlékekkel távoztunk e megyéből s lelki örömmel fogunk visszagondolni az ott töltött napokra sokáig.

SZÁDECKY LAJOS.

M. TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT.

A Magyar Történelmi Társulat oct. 6-ikán választmányi ülést tartott *Bárá Kemény Gábor* a nyári szünet után az első vál. ülést megnyitván, szívélyesen üdvözi a társulatot és szerencsét kíván további működéséhez. Ha végig tekintek — úgy mond — társulatunk működésén, ha lapozgatom kiadványait, melyek általános képét nyújtják annak, a mit a társulat tesz, mindig lelki gyönyör tölt el. Csak a történelmi életrajzokat hozom fel, mennyire kellemes és hasznos olvasmányául szolgál az a nagy közönségnek. Eszembe jut róla egy öreg angol barátom megjegyzése, a ki nyelvünket nem érti jól, pl. az újságokat nem képes olvasni és a történelmi életrajzokat — a mint maga mondja — egészen jól megérti. Ebben a nyilatkozatban nagy dicséret rejlik a mi történetíráskra nézve. A haladás elvitázhatlan. Odáig jutottunk, hogy olyan nehéz kérdésekben is, mint egy nemzet és nyelv keletkezésének története, határozott ítéletet tudunk immár formálni, mint pl. az oláh nyelv és nemzet megalakulása kérdésében. Nem dicsekvéskép, de buzdításul utalok az eddig elért eredményekre, midőn szerencsét kívánok társulatunk újonnan kezdődő működéséhez.

A megjelent díszes közönség által zajos éljenzéssel fogadott beszéd után, titkár előadja, hogy jelen gyűlés azért van kizárólag a hunyadvármegyei kutatások eredményeinek bemutatására szentelve, mert a kutatásokat nem lehetett oly rövid idő alatt befejezni, hogy az eddigi szokás szerint a zárulást a megye területén lehetett volna megtartani. Ez tudomásul vétetvén elnök felhívja *Pettkó Bélát*, hogy olvassa fel Dr. *Sályom-Fekete* Ferencz jelentését. E felolvasásra *Thaly* Kálmán néhány megjegyzést tesz, potlékül a marosillyei levéltár amaz adatjához, hogy *Petneházy* mint ottani birtokos említettik. *Petneházy Thököly Imrének* volt ott tisztartója, és felesége (*Kenderesy* lány) révén maga is birtokos

lett Illyén, cüriát is nyervén ott neje után. A mi az ottani magyarság elpusztulását illeti, az részben 1703-ban következett be, részben 1707-ben. Rabutin csász. tábornok rácz haddal rakta meg Dobrát, Illyét és a szomszédos helyeket. Rákóczi hívei Temesvár és Lippa felől bejövén Erdélybe, heves ostrommal vették be Tótváradját, Dobrát, Illyét, majd Gyulafejevárt. S e harcok alatt a ráczság erősen védelmezvén e helyeket, sok magyar elpusztult. Mikor Rabutin másodszer bement Erdélybe 1707-ben, ez volt a második pusztulása az ottani magyarságnak.

Aztán Szilágyi Sándor olvasta fel jelentését gróf Kuun Géza levéltáráról, s Dr. Szádeczky Lajos Szabó Károly jelentését gróf Tholdalagi Viktorné radnótfújai levéltáráról. Ezek tudomásul vétetvén, elhatározatott hogy az utóbbi kirándulás alkalmából fejztessek ki a társulat közönszete : 1. *Baross* Gábor közmunka s közlekedéstügyi minister úr ö exciájának kedvezményes jegyek engedélyezéseért. 2. Gróf *Kuun* Gézának családi levéltárának átengedéseért s a kirándulás sikerének hathatós előmozdításáért. 3. Dr. *Sályom-Fekete Ferenczek* levéltári kutatásai által tett szolgálataiért. 4. A Hunyadvármegyei Történelmi s Régészeti Társulatnak. 5. Déva városa közönségének. 6. Hunyadvármegye közönségének. 7. *Pogány* György főispánnak. 8. *Barsay* Kálmán alispánnak. 9. *Ischutz* Antal dévai polgármesternek. 10. Vajda-Hunyad városa közönségének. 11. *Tornya* Sándor járásbírónak Vajda-Hunyadon. 12. *Filtsch* Károly bányaigazgatónak. 13. A gör. kath. eszperesi hivatalnak Vajda-Hunyadon. 14. *Nemes* Samu hátszegi járásbírónak. 15. *Györke* Ferencz városi főbírónak és 16. *Hollaki* Artur főszolgabírónak Petrosényben. 17. Gr. *Telki* Györgynek Naláczon.

Évdijas tagokul megválasztattak : *Ercsey* Sándor (Nagy-Szalontán), *Purcsell* Félix főispán (Ujvidék) aj. Széll Farkas : gr. Esterházy Ferencz (Deveser) és báró dr. *Radvánszky* György (Zólyom) aj. báró Radvánszky Béla : *Mohl* Antal p. enános (Loretto) aj. Stessel József : *Darvai* Mór tanár (Déván) aj. dr. Márki Sándor ; *Jano* Albert ref. lelkész és *Piringer* József r. k. eszperesi (Hátszegen) aj. dr. Szádeczky L. : *Dessoffy* József kanonok (Kassán), A m. kir. honv. gyal. földandár tisztii könyvtára (Szegeden) aj. a titkár : *Koncz* József állami elemi isk. tanító (Nagy-Selyk) aj. *Koncz* József tanár ; *Komáromy* Andor (Budapest) aj. Szabó Károly.

Titkár felolvassa Pongrácz Lajos alispán levelét szept. 30-ról, melylyel az Ipolyi Arnold szülőházának emléktáblával való megjelölése alkalmából Ipolyságon okt. 20-án tartandó emlék-ünnepre meghívja a társulatot. Szilágyi Sándor titkár és Mayláth Béla vál. tag fogják az esetleg még jelentkező választmányi tagokkal képviselni a társulatot.

Végül felolvastatik a pénztárnok jul.—szept. havi jelentése. E szerint

bevétel volt	3,119 frt 49 kr.
kiadás	537 > 90 >

Pénztári maradék 2,581 frt 59 kr.

Rövid s pénztári ügyekkel foglalkozó zárulás után a gyűlés eloszlott.

EGYHÁZI ÉS VILÁGI HATÓSÁG

A FELVIDÉKI VÁROSOKBAN A XV. ÉS XVI-İK SZÁZADBAN.

A középkor általános világnézete szerint minden hatalom istentől ered s így minden egyházi és világi hatóság isteni akaratnak képviselője és végrehajtója. Ezen felfogásnak természetes következményeként az isten és egyház s istentől a népek atyjává és urává rendelt fejedelem és hatóságok ellen elkövetett vétségeket egyházi és világi törvények egyaránt a nyilvánosan üldözendők közé sorolják. ¹⁾

A) *Egyház.* Az egyháznak az emberiség erkölcsi és társadalmi életére ma is nagy hatása van. A középkorban nem csak tanai által állott őrt a közerkölcsiség fölött, hanem büntető hatalommal is bírva, némely vétségek — mint a simonia, eretnokség, házasságtörés, paráznaság, sodomia — benne találtak legszigorúbb bíróra.

Szabad kir. városaink általában gyakorolták a jus patronatus. Szabadon választották lelkészeiket, ezeket előkelő rangra emelték s tanácsuk nélkül semmi fontos városi ügyet nem intéztek el. Általános szokás volt az egyház embereit, rectorokat, conrectorokat és tanítókat érdemeik jutalmául a tanács tagjaivá választani. A statutumok meghagyják a magistratusnak, hogy a közerkölcsiség érdekében ők mutassanak jó példát az egyházi személyek tiszteletében. ²⁾

A közelet minden ágában előtérbe lép a vallásos érzet, hatóság és czéhek egyaránt buzgólkodnak az egyház támogatásában, tekintélyének s anyagi érdekeinek előmozdításában. A városi

¹⁾ Julius Cl., Sententiarum receptarum lib.

²⁾ Beszterceb. 1549.

tanács minden tanácsülést megelőzőleg testületileg megy templomba isteni áldást kérni működésére. Legrégibb hatósági szabályzatunk a tanács teendőinek sorrendjét így írja elő: ha a tanács gyűlésre jön össze az egyházi és világi ügyeket isten és a szent szűz tiszteletére intézni el, mindenek előtt lelkének üdvösségére gondolva templomának szükségleteiről gondoskodják.¹⁾ Minden városunk képviselő testületeinek jegyzőkönyvei rendszeren legelső sorban intézik el az egyházi és iskolai ügyeket.

A vallás ellen elkövetett bűnök a legszigorúbb beszámítás alá esnek. Selmezbánya jogkönyve szerint, a ki istent, az isteni anyát, a szenteket káromolja vagy a kereszténység szentségei felől gonoszúl beszél, az egyházi törvények alapján egymásután 7 vasárnapon — a körmenet előtt — övig meztelenre vetkőztetve, mezít-láb és hajadon fővel folytonosan vesszőztetve kergettesék a templom körül. A szentségtörőt, ki a templomból valamit lop, kerékbe kell törni vagy megégetni. A hitét elhagyó eretnek férfit kerékbe törni, a nőt vízbe kell fojtani.²⁾

A szigorú törvényt, habár néha módosítással, kérlelhetlenül végrehajtották. 1572-ben egy hodrusbányai férfi egy Kremnička községből elrabolt gyermeket a töröknek eladott. Elfogták és Selmezbányán az akasztófa alatt lefejezték. Ugyanott 1576-ban egy férfinak, ki mamelukká levén, Libetbányáról két török foglyot szabadon bocsátott, majd a mohamedán vallásra tért, testét tüzes fogókkal megtépték, azután az akasztófa alá hurczolva nyársra húzták.³⁾

Az istenkáromlást általában igen szigorúan sújtják. Eperjesnek statutumai szerint isten szaváról, a szentségekről s általában a vallást illető dolgokról mindenki tisztelettel tartozik beszélni. A családfők gondoskodjanak róla, hogy gyermekeik, családjuk tagjai, cselédjeik ne káromkodjanak. Minden nyilvános káromkodásért a családfő felelős, s ha a családi fegyelem alatt nem javuló bűnöst a hatóságnak be nem jelenti, ő bűnhődik. Szomszédjára

¹⁾ Articuli communit. civ. Cassoviensis 1404. Tört. Tár. 1886. I. füzet.

²⁾ Selmeczi jogk. 16, 21, 27 p.

³⁾ Kachelmann, Das Alter und Schicksale des ungarischen, zunächst schemnitzen Bergbaues, Pressburg 1870. 151. l.

mindenki ügyeljen, s ha egy két figyelmeztetése nem használ, a káromkodót be kell jelentenie a lelkésznek. Ha ennek dorgálása is sikertelen volna, a bűnös a tanács beleegyezésével egyházi átok alá vettetik s míg meg nem javúlt, a szentségektől eltiltva eretneknek tekintendő.¹⁾ Kőrmöczbányán is szigorú büntetéssel fenyegették, a ki a káromkodót be nem jelenti (1537.) Lőcsén 1632-ben egy istenkáromló előbb a papok által írásban megdorgáltatott, majd 3 vasárnapon az isteni tisztelet alatt a templom udvarán felállított kalodába (Fidel) állott. 1640-ben pedig egy férfi az istenanya káromlásáért egy éven át ült fogságban, honnan csak királyi kegyelem szabadította ki.

Még a síron túlra is kísérte a törvény a vallás ellen vétkezőket. 1581-ben meghalt Selmezbányán Schultz Illés gazdag polgár s végrendeletének több pontjában nyilatkozott a szentírás és az egyházi szokások ellen. Midőn örökösei a tanácsnak jóváhagyás végett bemutatták a végrendeletet, az ezt azon meghagyással küldte vissza, hogy kihagyva a kárhoztatott helyeket, a confessiót a szokásos módon írják be s a templomról, iskolákról, kórházról ne feledkezzenek meg.²⁾

A világi hatóság erélyesen támogatta az egyházat az által is, hogy a polgárjog elnyerése alkalmával a felveendőnek esküvel kellett magát az ünnepek megtartására s arra köteleznie, hogy az isteni tiszteleten pontosan megjelenik, az alatt nem marad a templomon kívül, nem sétál, cselédjeit s háza népét nem tartja vissza, az evés-, ivás-, játék és mulatságtól óvakodni fog.³⁾ Számos czéhnek szabályaiban külön is megtaláljuk ezen fogadalmat.⁴⁾ A lőcsei vargák és fazekasok czéhlevele szerint, a mely mester évenként egyszer nem megy áldozni, mesterjogát elveszíti. A czéhek más-különbben is buzgó támogatói az egyháznak. A reformatio előtti időben általában, azután pedig a katolikus jellegű — mert olyanok is voltak — czéhek a parochialis templomban külön oltárokkal bírtak, ezeket ők látták el gyertyával s a bizonyos időközökben tartott isteni tiszteleten a czéh összes tagjai megjelentek. A

¹⁾ Selmezb. levélt. XVI. század.

²⁾ U. ott.

³⁾ Beszterceb. 1577.

⁴⁾ Lőcsei asztalos, szijgyártó stb. czéhek.

vallásos körmeneteken a czéh védszentjének képével ellátott zászlók alatt vettek részt. Az oltár ellátására a czéhbe lépő tanulók, a felszabadított legények és a mesterré avatottak meghatározott mennyiségű viaszot adtak. Sokszor a büntetéseket is azzal rótták le.¹⁾

A vasárnapi és ünnepi isteni tisztelet ideje alatt a város kapuit becsukták. A kapuőrnek kötelessége volt azt a bejönni vagy kimenni akarók előtt kinyitni. Így könnyű volt ellenőrizni Eperjes hatóságának azon parancsát, hogy a reggeli praedicatio előtt a város falai közül csak a város ügyeiben vagy kényszerítő szükség esetében a bíró engedélyével szabad kimenni. Az isteni tisztelet ideje alatt korcsmákban vagy magánházakban szeszes italt kimérni nem szabad. A városi őrmester és drabantok utasítva voltak a bor- és sörházakat sorra járni s az ott talált ivókat kiűzni vagy némely helyeken azonnal elzárni az isteni tisztelet végéig. Körmöczbányán 1577-ben a vétő korcsmárosra és vendégre 10—10 frtnyi bírságot róttak. Zene, játék, mulatság, vadászat, sétálás azonnali elzáratás vagy testi fenyíték terhe alatt tilos. A gyermekekért és cselédekért a szülők és gazdák, az iparos tanulókért és legényekért a mesterek felelősek.

Vasárnapon mindenféle munka szünetelt. A mészárszékek csak reggeli 6 óráig voltak nyitva, a mise és más szertartások ideje alatt se boltban, se a piacon árulni nem szabad, még a sörfőzéshez szükséges vizet se készíthették elő az említett napon. A czéhek némelyike az ünnep fontosságához mérte a munkaszünetet. A lőcsei gombkötők az egy praedicatiós ünnepen d. e. 10 óráig dolgoztak, a két praedicatióst egészen ünnepelték.

Az egyháznak azon joga, hogy egyes vétségek fölött kizárólagos bíraskodási joggal bírt, mások fölött a világi hatósággal egyetértve vagy azzal egyenlő rangúan hozhatott ítéletet, a polgárok házi életére is nagy hatást biztosított annak, mint azt a családi élet leírásánál látjuk.

B) *Városi hatóság.* Szab. kir. városainkban a polgárság által a municipalis jog alapján választott magistratus a köz- és magán-

¹⁾ U. ott. A körmöczbányai czéhek életéről Hlatky J. reálistk. ért. 1884/5. Jus tavern. cap. 148. 160.

élet minden ágára kiható hatáskörrel bírt. Vezette a közigazgatást, törvénykezést, pallos-jogot gyakorolva élet és halál ura volt, a polgári élet minden részletére kiterjedő statutumokat alkotott.

A város tisztviselői voltak: a bíró (consul, judex, Richter), a tanácsnokok (senatores, assessores, Rathmanne, Rathsherrn), a város nagyságához mérten 12-en vagy 24-en, a jegyző (Stadt-schreiber). Ezek együtt képezték a belső tanácsot (Innere Rath). Czíme: Edle, Ehrenfeste, Namhafte, Ehrsamme, Vorsichtige und Wohlweise Herrn Richter und Rath. — A külső tanácsot a városi képviselő testület (communitas, Gemein) képezte, élén a tribunokkal (Vormünde.)

A bíróválasztás joga a város közönségét illette, de helyenkint — ahol valamely országos főhatóság vagy hatalmas főúr székelt, ezek gyakran erőszakkal is igyekeztek befolyásolni a választást. Így Besztercebányán a Thurzók, Körmöczbányán a kamaragrófok, Selmezbányán a bányagrófok, és a városok közönsége a jó egyetértés kedvéért sok engedményt tett nekik annál is inkább, mert azok voltak a város érdekeinek leghatalmasabb előmozdítói vagy gátolói a királynál. De az idegen befolyást soha sem engedték túlsúlyra jutni.

Az önkormányzati jog nagyban hozzá járult városi polgáraink önérzetének emeléséhez, olykor a hatalommal is merészen dacoltak autonomiájuk védelmében. Zsigmond király 1426-ban kedveltét Reichel Pétert kinevezte a bányavárosok grófjává. Ez a nürnbergi születésű Ebner Mátyást erővel Körmöczbánya bírájává majd tanácsnokává akarta tenni, de négy polgár azt azzal vádolta, hogy Junker János volt kamaragrófnak a reá bízott pénzekekről nem tudott számot adni, tehát a tisztségre érdemetlen. Ebner a sérelem miatt pert indít. A hatóság őt a 4 polgár esküvel erősített vádjára elmarasztalja s azt a »Stadtbuch«-ba írja. Ebner Demeter alnádorhoz felebbezett, s midőn magát Junkernek nyugtájával igazolta, az alnádor az ítéletet magába foglaló városi könyvet elégetésre, a négy vádlót fej- és jószágvesztésre ítélte. A városi könyvön végre is hajtották az ítéletet. Erre a sz. kir. városok vették kezükbe az ügyet, felebbeztek a királyhoz és Zsigmond ezen kérdés miatt Kassa, Pozsony, Bártfa, Sopron, Lőcse, Eperjes, Brassó, Kézmárk és más városok követeit gyűlésre hívta össze. A városok

gyűlése az alnádor ítéletét igazságtalannak, a városok jogaira sérelmesnek nyilvánította s a király felmentette az elítélt polgárokat. ¹⁾

De nemcsak olyan korban, minő Zsigmond uralkodása volt, mikor a városokat különösen kedvelték, hanem az elnyomatás legválságosabb idejében is bátran védte a polgárság szabadon választott tisztviselőit. 1604-ben Lőcse polgársága a városnak Pethe Márton kalocsai érsek és királyi helytartó által letartóztatott biráját fegyveres erővel szabadította ki s a helytartót kiűzte a városból. ²⁾ 1674 jan. 7-én Gandel Mátyás harminczados megvitte Lőcsére a kassai kamarától a királyi rendeletet, melynek értelmében biróvá és tanácsnokokká katolikusokat kelle választani. A város átírt a kassai kamarához, hogy nem levén kellő képzettségű katolikus emberei, a választást a régi szokás szerint megejtették. Biróvá megválasztották a protestáns Hain Gáspárt, mire a város ellen »praetextu rebellionis« vádat emelt a fiscus. 1675-ben, daczára Gundelfinger János királyi biztos protestatiójának, Haint újra biróvá választották. Hiába jött június 1-én két szepesi kanonok a Hain letételét parancsoló királyi rendelettel, hiába fenyegette a várost Holló Zsigmond kir. biztos, — Hain biró maradt, míg csak aug. 25-én Holló fegyveres erővel nem ment Lőcsére. A polgárság ekkor is kijelenté, hogy választott birájával meg levén elégedve, annak elmozdítására semmi oka sincsen. Végre a király nevében ismételt parancsra a biró önkényt mondott le tisztségéről. ³⁾

A birónak és a tanács tagjainak mindenekelött városi birtokosoknak és polgároknak kellett lenniök. Nem városi birtokost, lett volna bár legkitűnőbb ember is, nem választottak meg. Erre igen alapos okaik voltak, melyeket Lőcse polgárai 1674-ben következőkben terjesztettek Holló Zsigmond királyi biztos elé: 1. A nemességnek a városban és annak területén nincsen birtoka, ha a város javaiban kár esnék vagy nem adnának pontos számadást, a városnak nincsen semmi biztosítéka. 2. A kinek a városban birtoka nincsen, veszíteni valója sincsen, s ha veszély fenyegeti a

¹⁾ Kőrmöczb. 1426-iki városi könyve.

²⁾ Századok, 1883. 845. l.

³⁾ U. ott 1882. 137. l.

várost, a birtok nélküli azt könnyen cserben hagyja. 3. A nemesek folytonosan ellenséges lábon állottak a polgársággal s a hivatalos állást saját előnyükre zsákmányolhatnák ki. 4. Nem barátai a polgárság szokásainak, kiváltságainak, szabadalmainak s újításaink által igen megkárosíthatnák a polgárokat. 5. Nem ismerik a város törvényeit és törvényes szokásait; mert a polgárság ősi idők óta a szász törvényekkel él. 6. Nem jártasok a hivatalos német nyelvben. 7. A városi hivatalnokok fizetése csekély levén, a nem birtokos tisztviselők a közönségnek terhére élőködnének.¹⁾ Ezen okokat minden város minden időben magáénak vallotta. Buda polgárai 1403-ban panaszt emeltek Zsigmond királynál, kérve őt, hogy szemben némelyekkel, kik a közjót támadásaikkal nyugtalanítani merészlik, királyi tekintélyével lépne fel. A király erre rendeli, hogy bírónak vagy esküdt polgárrá senki se választassék, kinek a városban birtoka nincsen, hanem ha oly biztosítékot nyújt, melylyel a király, a tárnokmester vagy a budai várnagy (castellanus) teljesen megelégszik.²⁾

A város összes anyagi és erkölcsi érdekeit nagy hatalmi körrel bíró tisztviselőre bízván a polgárság, azoktól nagy erkölcsi biztosítékot is követelt. A selmeczi jogkönyv szerint a bíró arra esküdött, hogy az igazságot rokon- vagy ellenszenv, félelem vagy ajándék miatt meg nem szegi, hanem szegénynek és gazdagnak egyaránt szolgáltat igazságot. Ugyanarra esküdtek a tanácsnokok. A szepesi szászok — régi törvényeik alapján — kívánták, hogy a bíró legyen igazságos, bölcs, szilárd, ki a törvény védelmében életét és vagyonát feláldozza, az evésben és ivásban mértékletes indulatai fölött uralkodó, nehogy féktelen haragjában igazságtalanságot kövessen el.³⁾ Besztercebányának 1577. sept. 27-ikén kelt statutuma 25 pontban foglalva össze a bíró kötelességeit, az erkölcsi tökéletesség mintaképeül kívánja tisztelni a város előljáróját.⁴⁾ Bírónak rendszeren legalább egy éven át tanácsnoki hivatalt viselt embert választottak. Ő volt a városnak látható gondviselése,

¹⁾ Hain, Zipserische oder leutschauerische Chronica etc. eredeti kézirat a XVII. századból.

²⁾ Sigism. priv. Ofner Stadtr. 242. l.

³⁾ Sachsenspiegel Lib. 1. art. 59., Zipser Willk. 85.

⁴⁾ Városi levélt.

kinek akarata nélkül mi sem történhetett. A mit ő és esküdtársai a község javára parancsoltak, annak mindenki engedelmeskedni tartozik. A senatorok választására a bírónak van legnagyobb befolyása. A selmeczi joggal élő városokban az újonnan választott bíró a régi tanácsnak négy tagjával választotta az egész tanácsot s azt megerősítette. Ez a város egyik 1565-iki, a tisztújításról szóló jegyzőkönyve szerint még akkor is teljes érvényben volt. Más városokban a bíró csak az első tanácsnokot nevezte ki, a többi a képviselők választák, kiknek határozatát a tribunok közölték a bíróval.¹⁾ A választás szabadságát biztosítandók, a tisztújítás alkalmára a polgárok lemondtak a fegyver-viselésről.

A városi jogkönyvek, a Sachsenspiegel és a statutumok egyaránt szigorú büntetéseket szabnak a hatóság iránti tiszteletlenségre és engedetlenségre. Ha valaki megsértette a tanácsot, míg ügyét el nem intézték, a tanácsurak egyikének sem volt szabad az illetővel érintkeznie. Az elítéltnak sorsa fölött se a bíró, se a tanácsnokok valamelyike ne sajnálkozzék, mert a hatóság tagjainak együtt kell érezniük.²⁾ A ki a hatóság ítéletét gáncsolja, igazságos ok nélkül a városok gyűléséhez vagy a tárnokmesterhez felebbezi vagy az egyik bíróság által elítélt ügyet más bíró elé viszi, ügyét elveszítve még szigorú büntetés alá is essék.³⁾ A törvénynek ellenszegülő s azt gyalázonak büntetése halál,⁴⁾ a ki pedig a hatóságnak ellenáll, azt becsmérli, gyalázza, — pénzbírsággal vagy hosszabb rövidebb ideig tartó száműzetéssel bünhődik.⁵⁾ A hatóságot igazságtalansággal vádlónak — ha vádját bebizonyítani nem tudja — nyelve szakítottassék ki.⁶⁾ Városainkban mindezen törvényeket alkalmazták, a vétséghez szabva a büntetés mértékét. Legenyhébb büntetés volt a városi könyvbe történt előjegyzés, melyhez olykor hozzá írták a vétség ismétlése esetében következő büntetést. Selmeczbányán 1370-ben egy embert a bánya-

¹⁾ Tisztújítás Lőcsén a XVI--XVII. században. Főreálisk. értesítő. Lőcse 1881.

²⁾ Kassa 1404-iki hatósági szabályzata.

³⁾ Selmeczi jogk. 14. 15., Zipser Willk. 80.

⁴⁾ Sachsenspiegel Lib. I. art.

⁵⁾ Magdeburgi Schöppen Fragestücke cap. I. distinctio 4.

⁶⁾ Kachelmann, Gesch. d. ung. Bergbaues etc. 108. 1.

mester iránt tanúsított ellenszegülésért, Rewel M.-et, mert egy esküdt polgárról azt mondta, hogy máshol közembernek sem volna jó, irták be. Virsing Péternek hasonló vétségért történt előjegyzéséhez (1370.) hozzá tették, hogy vétségének ismétlése esetében kezét vágják le. A polgárságnak városához való ragaszkodását jellemzi, hogy a kéz levágását kisebb büntetésnek tekinték a száműzetésnél. 1408-ban Selmezbányán egy polgárnak ellenszegülésért, másiknak mert kivont karddal támadt egy esküdt emberre, kegyelemből csak kezét vágták le, de mindkettő megmaradhatott a városban. 1394-ben ugyanott egy Janus nevű ember a bírót és a tanácsot igazságtalanul gyanúsította, miért nyelvét kellett volna kiszakítani, — kegyelemből száműzetésre változtatták büntetését. A száműzés nagyobb vétségeknek büntetése, minők a tanácsnak nyilvános gyalázása, fegyveres ellenszegülés a tanács határozatai ellen. 1375-ben Bélabányáról egyszerre többen elűzettek, mert a törvénynek és a hatóságnak ellenszegültek; 1376-ban a tanács gyalázása miatt utasítottak ki onnan többeket. A tanácsházban elkövetett kisebb vétség is maga után vonta a száműzetést. 1432-ben Engelhardt selmezbányai polgár a városi jegyzőt a tanácsülésben becsmérelte, — el kellett hagynia a várost. A bányamesteren elkövetett erőszakoskodásért elítélt Gemach Jakabnak száműzetését azzal súlyosbíták, hogy a városi könyvbe beírt büntetését a kamaragróf beleegyezése nélkül kitörölni sem szabad (1425.) Wolf Mihályt 1405-ben a tanács meggyalázásáért fejvesztésre ítélték, de kegyelmet adtak neki azon feltétel alatt, hogy Magyarország területén Nagy-Bányán innen soha se mutatkozzék. A hatóság iránti ellenszegülésért fejvesztést is jegyeztek föl Selmezbánya évkönyvei. ¹⁾

A hatóságot rágalmazónak, azt becstelenítő szavakkal illetőnek igen súlyos büntetése volt még a nyilvános vezeklés. Selmezbánya jogkönyve szerint abból állott, hogy a rágalmazó 3 vasárnapon a szégyenoszlop (pranger) mellé állva, a piacon összegyűlt népnek kikiáltja, hogy a mit a bíróról, a tanácsról mondott, az gonosz hazugság volt s minden kikiáltás után sajátkezüleg a szájára ütött. Ezen büntetés még a XVII-ik században is érvé-

¹⁾ 18 p.

nyes volt minden városunkban. Simplicissimus a XVII-ik században volt annak szemtanúja Kassán. Egy kassai polgár — úgy mond — a hatóságot nyilvánosan gyalázta. Perbe fogták, de a fogoly a vádló hatóságot bíról elismerni nem akarván, Eperjes, Bártfa, Szeben és Lőcse városok tanácsai küldtek ki bírakat s ezeknek ítélete alapján alá kellett vetnie magát a hóhér közreműködésével igen megalázóan végrehajtott nyilvános vezeklésnek. ¹⁾ 1655-ben egy Novotnick nevű kalaposmester a bíró és a tanács ellen gyalázó szavakat használt, — a városházán bocsánatot kérve háromszor szájára kellett ütnie, egy vasárnapon át kalodában ült s a városi szolga nyilvánosan hirdette szörnyű vétkét. 1582-ben ugyanott egy kapuőr a hatóságot gaz, tolvaj, gonosztevő népnek nevezte, — minthogy 14 nap alatt nem vetette magát alá a nyilvános vezeklésnek, az általa használt szavakat reá háritva örökös becsületességgel örökre száműzték a városból. ²⁾

A hatóság előtt megjelenés alkalmával a szepesi szászoknak nem volt szabad fegyvert viselniök ; a melyik fél fegyveresen jelent meg, elveszítette igazságát. ³⁾

Ítéleteinek végrehajtására szigorúan ügyelt a hatóság. A ki a reá szabott bírságot lefizetni vonakodott, míg az ítéletnek eleget nem tett, elveszítette polgárjogát. ⁴⁾ Legsúlyosabb sors várt azokra, kik a hatóság ítéletét szökés által akarták kikerülni. A mellett, hogy a szökés már magában véve is bűnösséget bizonyított, legcsekélyebb büntetésük volt a száműzetés, mint az Selmezbányán 1408-ban a kicsapongása miatt elzárt Polner Andrással és 1418-ban a börtönből kiszökött több polgárral történt. A fogásból megszökött polgár folytonosan ki volt téve a hatóság üldözésének. Wiesner Boldizsár lőcsei polgár — mészárosmester — 1617-ben a hatóság és a czéh iránti tiszteletlenség miatt elzárattott. Egyik rokona Taubrich Burchardt megvesztegette a fogház őrét s a fogoly megszökött. A szerencsétlen őrt halálra ítélték, négy kis gyermekére való tekintetből kegyelmet adva neki a pel-

¹⁾ Ungarischer oder dacianischer Simplicissimus etc. Leipzig 1854. 125. l. Részletesebben l. »Becsületsértés« cím alatt.

²⁾ Landesgesetz (Sachsenspiegel) Lib. III. art. 60. alapján.

³⁾ Zíper Willk. 55.

⁴⁾ U. ott. 76.

lengéernél nyilvánosan kegyetlenül megbotozták és családjával együtt örökre száműzték a városból. Taubrich a büntetést elkerülendő öngyilkossá lett a városháza padján, hova a poroszlók elől menekült. A megszökött Wiesner királyi kegyelemért folyamodott, mit megnyerve, a kegyelemlevéllel visszatért 1619-ben s előbb a szepesi káptalan, azután a megye közbenjárását kérte ki, majd — bízva a királyi levélben — megjelent Lőcse kapujánál. A bíró rendeletére elfogták, rövid úton halálra ítélték és a királyi kegyelemlevél daczára lefejezték, mert a város falait és sánczait áthágva szökött meg.¹⁾

A tanács tagjai és az egyházi férfiak sem sérthették meg büntetlenül a bíró és a hatóság tekintélyét. Lőcsén 1626-ban egy tanácsúr illetlen és ellenséges szavakkal illetván a bírót, 25 forint bírságot fizetett. 1653-ban Guenersich Melchior tanácsnokot a bíró iránti tiszteletlenség miatt a képviselő testület 200 frt bírságon felül hivatalától akarta megfosztani, de miután a bírótól nyilvánosan bocsánatot kért, a bírságnak csak felét kellett letennie. Gniesner Illés lőcsei prédikátor 1628-ban egyházi beszédében a hatóságot tolvajtársulatlaknak, szeretetet nem ismerő törvénykövacsolóknak nevezte, töviskoszorúhoz, sőt irígykedő ebekhez hasonlította. Másnap (febr. 11-én) kelt iratában bűnbánó szívvvel kér bocsánatot a hatóságtól, rágalmazó, a valóságot elferdítő beszédéért, melylyel a hatóság gúnyolására alkalmat szolgáltatott. Viszszavonja szavait, Istentől is bocsánatot remélve vétkeért. Schlegel Kristóf lelkésznek 1648-ban egy hasonló esetben tudtára adták, hogy a jus patronatust a hatóság gyakorolja s ha máskor valami megróni valót talál, azt illő alakban tegye.

A tisztelet és tekintély ilyen magas polczán álló tanács a hatalom birtokában könnyen engedhette volna magát túlzásokra ragadtatni, de eltekintve a hivatalos eskütől s attól, hogy minden tisztviselőt évről évre választottak s a bizalmat veszített polgárt elejtették, a hatóság visszaélésének szigorú törvények szabtak korlátokat. A bíró, a tanács tagjai és a város összes tisztviselői más polgárokkal egyenlően tartoztak törvényt állani. Ha valaki a bíró ellen emelt vádat, ez helyét átadta a tanácsnokok egyikének s a

¹⁾ Lőcsei levéltár: Malefizbuch.

hozzá intézett kérdésekre felelni tartozott.¹⁾ A mely tanácstagnak ügyét tárgyalják, az nem vehet részt az ülésen, nehogy jelenléte az ítéletet befolyásolja.²⁾ A tanács késedelméből eredhető károkért egyedül a bíró felelős.³⁾ A kötelességét mulasztó tisztviselőt a képviselő testület vontta felelősségre, vád alá helyezte, elítélte s olykor megfosztotta hivatalától. A hivatalos év leteltével a bíró és az egyes tanácsnokok rendes számadással tartoztak a reájuk bízott gazdasági ágakról. Előbb a tanácsnokok vizsgálták át egymásnak számadásait, majd a tribunok nézték át az összegezett számadást, melylyel nem mindig voltak megelégedve. 1671-ben Lőcsén a képviselő testület követelte, hogy minden tanácsnok külön terjeszse elébe számadásait. A tanács — az ősi szokás szerint — csak a kifogásolt tételekre akarta megadni a felvilágosítást, végre kénytelen volt engedni, de a bizalmatlanságot oly rossz néven vette, hogy a tribunok által aláírt írásbeli fölmentvényt követelt a számadásokról. Kőrmöczbányán 1572-ben Pruckner bírónak vagyonát 100 frtnyi árvapénz elköltése miatt lefoglalta a Gemein. Lőcsének erdésze 1587-ben a város jobbágyaitól munkabérfeijében összesen 5 frt 80 dénárt felvett s azt saját használatára fordította, miért törvényesen »hat er sollen zu haut und har gerichtet werden«, ⁴⁾ de sokaknak kérelmére kegyelemből a törvényszolga által örökre száműzetett a városból a tanács által úti költségre adott egy garassal. ⁵⁾

A tisztviselők bírságolására sokkal csekélyebb ok is elég volt. Ha valamely tanácsnok nem jelent meg a hivatalos ülésen vagy elkésett, fizetett egy pint bort. Ha mulasztását hanyagság okozta, szigorúbban büntették. Így 1619-ben Lőcsén Sándor János tanácsnok a tanácsülés idejét elaludta, fizetett érte 5 frtot. A hanyag tisztviselőket a képviselő testület olykor meg is fosztotta hivataluktól, mint az Lőcsén Pobst Frigyes ural történt, ki 1648-ban második évre tanácsnokká választatván, minthogy nem járt el az ülésekre, egy tribun vádat emelt ellene a tanács előtt. Midőn

¹⁾ Selmeczi jog 8, 13 p.

²⁾ Kassa 1404-iki hatósági szabályzata.

³⁾ Selmeczi jog 7 p.

⁴⁾ Értelmezése a büntetések közt.

⁵⁾ Lőcsei levélt. : Malefizbuch.

többszöri idézés után nem jelent meg magát igazolni, a képviselő testület öt hivatalától megfosztotta s elhatározták, hogy többé soha sem lehet öt semmiféle városi hivatalra választani.

A képviselő testület (communitas, Gemein) rendszeren 50—100 tagból állott. Ellenőre volt a tanácsnak, mely fölött — mint mondók — biráskodási joggal is bírt. De a tanács engedélye nélkül s ellenére titkos vagy nyilvános gyűléseket tartania nem volt szabad. Buda 1403-iki privilegiuma a király által behajtható 100 márkát ró az ezzel ellenkezőkre. Beszterczebányán évenként ki szokták volt hirdetni ezen tilalmat.

Az erkölcsiség fölött a felügyeletben — úgy házi körökben, mint a vallási szertartások gyakorlása körül — a tanácsuraknak jó példával kellett elől járniok. A kor felfogását jellemzi egy 1592-iki eset. Egy selmeczbányai tanácsnoknak leánya férjhez menve, a törvényesen megállapított rendes határidő előtt gyermeket szült. A bíró a tanácsülésen kérdést intézett: vajjon a leánynak atyja helyet foglalhat-e a tanácsban, mielőtt igazolja, hogy leányának férjhez menetele előtti áldott állapotáról tudomása nem volt. Az atyát csak hosszabb vita után mentették föl a vád alól.¹⁾

A templomban a magistratus részére rendszeren külön ülések voltak készítve. Vasárnapon és ünnepeken a bírónak és minden tanácsnoknak bírság terhe alatt és hivatalos öltönyben kellett az isteni tiszteleten megjelennie. Minden hivatalos ténykedéstől s a közönséget botránykoztató tétől őrizkedni tartoztak. 1619-ben Bretner Pál és Pobst Frigyes tanácsnokok (Lőcsén) nagy pénteken a malomban életet mérve ki közbotrányt okoztak, s mi még botrányosabb volt, a malomban kövér malaczpecsenyével jól megtraktáltatták magukat. Büntetésül fizettek 2—2 frtot.²⁾

A magistratus tagjainak már külső megjelenésük által is éreztetniök kellett állásuk méltóságát. A tanácsteremben és minden hivatalos működésnél a szabályszerű öltönyben jelentek meg. Német nemzetiségű városainkban az természetesen mindenütt német szabású volt s a XVII-ik század elejéig nem is jutott

¹⁾ Magistr. prot.

²⁾ Straßbüchel der Herrn des Raths. Lőcsői levélt.

eszüke azt mással felcserélni. Ekkor azonban némelyek vakmerő újításra adták fejüket, miért Lőcse hatósága 1620-ban szükségesnek látta elhatározni, hogy minden tanácsnoknak legyen hivatalos újjas rockja s a ki e nélkül jelennék meg, bírságot fizet. 1622-ben egy birói napon a bíró jelenlétében több tanácsnok nem dugta ki kezét a rock újján, mindenik fizetett egy pint bort. Sándor János szabályellenes sárga csizmájáért 8 itcze bort, Spillenbergr János pedig, mert a *tisztességes szokás ellenére* mentében és piros csizmában ment a gyűlésre, — 40 itcze bort fizetett. ¹⁾

A tanásteremben óvakodniok kellett minden hiába való fecsegéstől, beszélgetéstől, dobogástól, lábcoszogtatástól és más hasonlótól. Mindenki figyeljen a tárgyalás alatt álló ügyre, s ha véleményét kérdik, kerüljön minden szószaporítást, szóljon az ügghöz a mint azt isten tudnia engedi. A hivatalos titkot elárulni vagy *közönséges* emberrel hivatalos dolgokról szóba állani nem szabad. Nem hivatalos ember előtt egymásnak ellent ne mondjanak, nehogy a tanács méltósága sértessék. A mit egyszer elhatározott a tanács, azt a képviselők és a közönség előtt körömszakadtáig védeni kell. ²⁾

Még a legváltóságosabb helyzetekben is meg kellett őrizni a hivatalos ténykedés méltóságát. Ilyen volt a hivatalos borkóstolás. A városházak alatt rendszeren nagy pinczék s azokban a város szőlőiben termett jó borok állottak. Minthogy a bor árát a hatóság állapította meg s ezt csak közvetlen tapasztalás útján lehetett alaposan elintézni, a kóstoláshoz minden tanácsnoknak — még pedig hivatalos öltönyben — kellett megjelennie, máskülömben fizetett egy pint bort. Míg a bíró a pinczében ült, senkinek sem volt szabad elmennie s ha akadt egy-egy gyengébb fejű úr, ki a nemes versenyt megúnva megszökött aludni, fizetett egy pint bort. Így járt 1627. febr. 16-án este Lőcsén Andre János tanácsnok. Az okt. 3-án tartott borkóstolásnál azután végig kiállotta a dicsőséget, de megártván neki a hivatalbeli nagy buzgóság, megfélekedve az illemről, felgyürközött, rockját elől erősen felhajtotta és ismét fizetett egy pint bort. Még rosszabbúl járt

¹⁾ U. ott.

²⁾ Kassa 1404-iki hat. szab.

ugyanott Graub Mátyás úr, ki a bíró engedélye nélkül felállott helyéről s mikor el akart menni az asztaltól, lelökött arról egy borral telt poharat, ezért büntetésül fizette a nagy kupát, azaz 40 itcze bort. ¹⁾

A tanácson kívül a közönséges emberekkel szemben a tanácsúrnak ügyelnie kellett arra, hogy a tekintélyt bizalmas érintkezés vagy alázatosság által meg ne sértse; mert »qui nimio est humilis, is pro stulto teneatur« és »nimia familiaritas contemptum parit.« ²⁾ Még a XVII-ik században is szigorúan megtartották ezen elvet és 1625-ben Graub Mátyás löcsei tanácsnok 3 frt birságot fizetett, mert Kramer Dániel polgár egykori szolgájának, ki szintén polgárjogot nyert már, az útczán kezét nyújtott. Nyilvános alkalmakkor a mértéktelen borivástól s minden illetlen cselekedetektől óvakodniok kellett. Az illetlenség fogalma természetesen sokban eltért mai felfogásunktól. Illetlen dolog volt, hogy 1617-ben Löcsén Láng Kristóf tanácsnok nem a hivatalos ruhában, hanem mentében ment Filkó úr esküvőjére. 1628-ban 3 tanácsnok a bíró lakadalmán három egymásutáni napon mentében jelent meg, miért mindenik fizetett 3—3 pint bort. Nem illet, hogy Windisch Pál tanácsnok egy meleg juniusi napon nyitott mellel ment végig a piaczon, fizetett is érte egy pint bort. Putscher Balázs egyszer mint keresztapa a keresztelésnél nem dugta ki kezét a rock újján, illetlen viseletéért fizetett egy pint bort. ³⁾ A bíró és a tanács tekintélye ellen elkövetett vétség volt az is, ha valamelyik tanácsúr a kereskedésben vagy a piaczon vett árút maga vitte haza; mert azért a *közönséges* emberek megszólhatnák. ⁴⁾

DEMKÓ KÁLMÁN.

¹⁾ Straßbüchel id. helyen.

²⁾ Kassa 1404-iki hat. szab.

³⁾ Straßbüchel.

⁴⁾ Kassa 1404.

ERDÉLY FŐISPÁNJAI

(1540—1711.)

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

Kolosmegye főispánjai.

Losonczy Bánffy Dénes.

Bánffy Dénes, Mihály és Kapy Judith fia.

Anyja még életben volt 1644-ben, de atyja nem. Dénes II. Rákóczy György személye körül udvari szolgálásban állhatott már 1656-ban, az 1657-ki lengyel hadjáratban Rákóczy kíséretében találjuk azon főurak sorában, kik a miedziborzi egyezkedéskor a fejedelemmel visszasiettek az országba. Vagy két-három évvel 1657 után házasodott meg, borosjenői Bornemisza Katát vette nőül, ki előbb (ifj. dévai Nagy Pál főasztalnok ¹⁾ neje, azután) keresdi Bethlen Mihály neje volt. Rákóczy letétele után Rhédey Ferencz párthíve; a Medgyesen 1658. január hóban tartott országgyűlés rendei Bánffyt küldték Rákóczyhoz Gyaluba, ezt visszatérésre birni, s hogy »a meglett erős hittel való végzés szerint a fejedelemségnek is hagyna békét.« E gyűlés után Rákóczy ismét, mint fejedelem, őt küldötte a magyar királyhoz Bécsbe, hogy ott szövetséget hozzon létre. Rákóczytól, kinek kísérelője a táborozásokban, 1658. szeptember havában pártolt el; a kállói táborból e fejedelem szept. 20-kán irt levele szerint: »elugra melőllünk.« 1659-ben, ugylátszik Barcsay fejedelem nevezte ki őt Bánffy György helyére Dobokamegye főispánjává, mely tisztségét viseli a következő fejedelmek alatt is. Várad ostromlásakor 1660. augusztusban a Barcsay helytartói, és a Rákóczy-párt által Kemény Jánoshoz Aranyos-Medgyesre küldetett, hogy I. Leopoldtól segílyt eszközjön, és Kemény a rakomazi táborba Wesselényi nádorhoz

¹⁾ Mike Sándor feljegyzése szerint a dévai meg borsai előnevet használt Nagy Pál neje Bornemisza Kata, és Kemény Jánosnak egy leveléből tetszik ki, hogy a kézfogás 1645-ben Gerenden volt. Ugyan Mike szerint Nagy Pál fiatal korban lóról lebukás következtében halt meg.

utasítá ekkor. Bánffy-nak a Kemény János fejedelem fellépésére is befolyása volt, ő hívta bejövételre és midőn Kemény sereggel az országba jött az 1660. év végén, Bánffyt küldötte Barcsayhoz Görgénybe és általa hívta fel Barcsayt személyes találkozásra. Kemény Jánosnak is Bécsbe küldött követje volt 1661-ben; e követsége alkalmával a császár által gyémánttal kirakott arany éremmel ajándékoztattott meg. Követségéből akkor érkezett vissza, mikor az Ali basa táborának berontása miatt Kemény Kolosvár alá huzódott, és azután a Máramarosba visszahuzódó Kemény seregével, a bouczidai táborból Husztra ment ki. Husztról, hol azon tanácsadók egyike volt, kik a bejövételt nem tanácsolták, Kemény-nyel együtt jött vissza Erdélybe. A nagyszöllősi csata után, melyben részt vett, Bethlen Farkassal Béli Pál bethleni várába menekült, és mint egyik feje a Kemény Péter által szervezett pártnak, e várat még azután is vonakodott feladni, mikor már párt-hívei Görgényt Apaffi birtokába juttatták. Kemény Simon érdekébe működött a párttal, mely Bécsbe követet is küldött: »nehogy az udvar az erdélyi erősségekből kimozdítsa az őrséget, inkább ujítsa meg azokat«. Apaffi nótáztatta őt a Görgény-Szentimrén 1662. márcz. 10-kén tartott országgyűlésen. Midőn a Kemény Simon ügye támogatása gyengülni kezdett, határozta el magát egyezkedni Apaffival, »ha ezzel beszélni megengedtetik neki, s a Kemény Jánostól nyert javak háborítatlan birtokában meghagyatnak.« A kolosvári táborban történt az egyezkedés 1662. május havában, ennek megtörténte után visszamenve a várba, egynehány hétig még innen levelezgetett Kemény Simonnal, de a dolgok nem folyván kedve szerint, a várat az ott vele volt pártfelekkel odahagyá, s kiment az Aranyos-Medgyesen tartózkodó Kemény Simonhoz. A marosvásárhelyi országgyűlés 1663. szept. 24-kén Zólyomi Miklós gyalui várát inscribálta neki 25,000 ftban, melyre ő a következő évben még 10,000 ftot adott; ez időben őt mint consiliariust is felmutatva látjuk. A vasvári béke után Apaffi 1665. elején felküldte Bécsbe, hogy a császár tiltsa be Rákóczy Ferencznek a fejedelmi cím viselését, hogy a protestánsok üldözésére ne engedje magát csábíttatni, s eszközölje ki számára az athname kiadatását, meg hogy a követség által munkáltasson oda, hogy a váradi basa tovább ne terjeszkedjék, mely követségéről a szeptember havában Radnóthon tartott gyűlésen számolt be. A Fejérvárt 1666. szeptember havában tartott országgyűlés folyamata alatt Apaffi kinevezte őt Ebeni helyére Kolosmegye főispánjává, kolosvári kapitánynyá, és Szamosujvár főkapitányjának; ¹⁾ a

¹⁾ Ezen országgyűlésben követelt ő elégtételt székelyhidi Paskó Kristóftól, ki Szalánczy István veje, ki Erdélyről egy historial munkát is

beiktatásra Kolosvárra a fejedelem és a fejedelemné is eljöttek Fejérvárról, mely octóber 4-kén a két consiliarius Haller János és Bethlen Farkas által, mint fejedelmi biztosok által, vitetett végbe. E kinevezéskor a török végbeli seregek is az ő parancsnoksága alá helyeztetek Béldi Pál, ország generálisának, nyilvános hátrátételével, kinek, mivel majdnem minden seregek a végeken valának felállítva, alig maradt egyéb pusztá czímnél, és e percz óta engesztelhetetlen gyűlölet támadt a két főurban egymás iránt. Róla, ki mint Bornemisza Kata férje, a fejedelem sógora vala, azt írja Szilágyi Sándor ¹⁾, hogy az 1667. jan. 5-én Marosvásárhelytt tartott országgyűlésen szokatlan fényűzéssel, kísérettel lépett fel, s a lakomákat egymásra tartá, és ekkor találkoznak, kik úgy vélekedtek, hogy miután Apaffi fia elhalt, e halálozás által nyert örökös reményei növelték gögjét ennyire; továbbá írja róla, hogy midőn a fejedelem egy lakomában Bánffy fiát, örökös hiányában, saját fiának nyilvánítá, a közirigység irányában még növekedett. Fényűzésére nézve Cserei is írja, hogy naponként nagyobb splendorral kezdé a maga udvarát nevelni, úgy hogy a fejedelem udvarát adaequálja vala, nam számmal mind pompával maga is mindennap fejedelmi köntösökben mutogatja vala magát. Népszerűséggel ő szamosujvári főkapitánysága előtt sem birt, nem, mikor a végbeli seregek az ő keze alá kerültek; hisz már 1662-re írja Bethlen János, hogy »bár sem kora, sem érdemei nem helyezék mások fölé, magánál nagyobbbat, vagy csak hozzá hasonlót is Erdélyben nem akar túrni.« Népszerűtlenségét eléggé bizonyítja az, hogy az 1666-ik fejérvári országgyűlésen, midőn Paskó Kristóftól, ki mint török követ figyelmeztette a fejedelmet azon veszélyekre, miket egyes személyek Erdélyre hozhatnának, Bánffy, mint a német udvar lekötöleztette, ezt magára czélzónak véve, az országgyűlés színe előtt elégtételt követelvén, a Paskó gunyos felelete: »ki nem bűnös ne vegye magára« köztetszéssel fogadtatott az ország rendei által. Midőn a kajmakámtól parancsolat jött, hogy Gyalut Bánffytól elvegyék s visszaadják Zólyominak, Apaffi az 1668. január 10-ki beszterczei országgyűlésen felszólítá a rendeket, hogy Bánffyt Szamosujvárral kárpótolják, azonban ezt a rendek, a fiscalítások el nem idegenítéséhez ragaszkodásból, visszautasították, és mint Replicájában Bánffy maga mondja: »az egész ország előtt a beszterczei templomba viva voce resolváltam vala

írt 1662-ben, Apaffinak jeles török követe, ki uralkodni szerető volt, kit 1669-ben egy darabig fogva is tartott, mint Paskó reversalisa mondja: »holmi ő nga ellen való vádokért,« ki 1678-ban Béldi Pállal kifutott a török portára, és Apaffi által nótáztatott.

¹⁾ *Bánffy Dénes kora és megöletése.*

is magamat, hogy az ország egy óráig is ne veszedelmeskedjék Gyaluért, kész vagyok remittálni.« Gyalu azonban, minthogy Zólyomi ügye más fordulatot vett, azután is kezén maradt, »nem vakmerőségem tartotta meg Gyalut.« A Zólyomi nótáztatása után Apaffitól Huszt várát is kérte zálogba, de a rendek ellenállása miatt azt meg nem kaphatta. A szilágysomlyói jószághoz, mely Gyerőffynek volt az ország által kárpótlásban adva, a közte és Gyerőffy György közti kölcsönös egyezménynél fogva igénye volt, és 1671-ben a zálogösszeg lefizetésére magát késznek nyilvánítván, szept. 20-kán Bonczidáról, a maga birtokából, Gyerőffyhez, mint öcséhez, irt levelében ily végsorok állanak: »Kegyelmednek az vármegye tisztei rendesen bocsátták kezéhez, s inventarium szerint, ahhoz képest nekem is úgy kell kézhez vennem Kegdtől. Különben édes Gyerőfi uram, ha kgd contractussa ellen velem izetlenkedik s alkalmatlanságot maga keres magának, én oka ne legyek; ut supra az jószághoz bizony az contractus szerint hozzányulok, de bizony kgd bajt szerez magának; egyébiránt is, ha az jóért bosszúsággal illet, itt jó barátjával vész vissza.« E jószágba Bánffy, mint Gyerőffynek a kormánytanácshoz irt panaszleveléből kitetszik, a zálogösszeg lefizetése előtt ült be, és ezalatt a sérelmek elenyésztetvén, abban benne maradt, s ezután ő, kinek eddig is felügyelete alatt állott a somlyai várbeli őrség kapitányukkal együtt, még inkább törekedett abban, hogy a váradi basa tul ne terjeszkedjék a kijelölt határokon; gyakrabban daczolt ezzel, »ki mind a budai vezér előtt, mind a portán vádoskodván Bánffy Dénes ellen, a fejedelemnek s az országnak gyakran sok búsulása s költsége esett a miatt.«

Midőn a magyarországi elégületlenek felléptek, a bécsi udvar pártján lévő Bánffy figyelmeztette Apaffit, hogy Rákóczy Ferencz emissariusai működnek Erdélyben. Midőn a bujdosók 1672. tavaszán elhatározták, hogy beűssenek Magyarországra, s Apaffi is ügyöknek meg volt nyerve, ki Petróczyt és Szepessyt levelekkel is ellátta, Bánffy kipuhatolván a titokban tartott tervet, rábírta a fejedelmet, hogy ez ügyet a kormánytanács elébe terjessze, és a tanács határozata következtében Szepessytől a levelek és a fejedelmi pecséttel és aláírással ellátott irlapok visszavétettek. A bujdosók segítségére a fejedelem egyetértésével Szathmár alá haddal kiment Teleki Mihálynak, a bujdosók e fő pártfogójának, 1672. szept. 20-kán történt megveretése után, a Gyulafejervárt október 10-kén megnyílt országgyűlésen, midőn a rendek interpellálták a fejedelmet, és számon kérték a fejedelemtől, hogy mikép állanak ügyei a két császárnál, Bánffyt sürgették, hogy a beütési ügyben nyilatkozatot tegyen, ki haragra lobbanva, de kellő mérséklettel nem késett bevallani, hogy a Teleki beütése a fejedelem egyetérté-

sével történt. A gyűlés másodnapján közte és Béli Pál közt, kik régidő óta vetélytársak, összeveszés történt a fejedelem elfogadó termében, mire okot szolgáltatott az, hogy miután az elfogadó terembe egybegyűlt tanácsurakat a fejedelem kemény szavakkal vádolta az interpellatióért s fenyegetőzve távozott a teremből, a megdöbbsent tanácsosok előtt így szólalt fel Bánffy Dénes: »Nem a fejedelem hibás itt, hanem azok, kik tapintatlanságokkal ilyenre kényszerítik, és kik a két országgyűlési képviselőt felszólalásra ösztönözték, hogy engem megalázhassanak.« E nyilatkozatot Béli Pál czélzásnak vette, és tett kérdésére, ha valóban őt értette-e? Bánffy igenlőleg felelvén, a két főur összekocczant: »kifakaszták egymás ellen való nehézségöket,« sérelmeiket emlegették fel, mely kellemetlen jelenetnek a többi tanácsosak közbeszólása vetett véget ekkor, de a felizgatott Bánffy, a magánál néhány barátjával tartott lakomán, poharazások által is felhevülve, élesebben fakadt ki; azonban másnap, a »negédes kevély« Bánffy megbánva kitérőseit, három oly tanácsúr közbenjárásával, kik barátjai valának s Teleki Mihály pártján állottak, Béli megengesztelni sietett. Az említett országgyűlés berekesztése után Apaffi Bánffy bizta meg Teleki Mihálynak tudtára adni, hogy kegyvesztett lön. Bánffy és Teleki közt eddig barátságos viszony állott fenn, és Bánffy hamar kieszközlé és visszaszerzé barátjának és neje unokatestvérének a fejedelem kegyét. Hogy ez évben Petróczy István, a bujdosók egy töredéke által megválasztott generalis, a fejedelem által rosszul fogadtatott, Bánffynak tulajdonítható; a hozzá Gyaluban tanácskozás végett beszólott Petróczytól megtudva, hogy portára küldetése eltérő a Szepessytől, ezt Bánffy adta a fejedelem tudtára. Ez év végén és az 1673-ik év első felében az államtanácsokban mindig megjelent, részt vett a Teleki-pártiak tanácskozásaiiban. Szilágyi következő ír róla: »látszott, hogy Teleki politikája naponként szélesb alapot nyer, hogy ez idő szerint Bánffy Dénes is kezére játszik . . . . .« Bánffy Apaffit január hó folytán Fogarasba kísérte, hol ez ama párttal titkos tanácskozásokat tartott. A fejedelem innen Brassóba ment, s itt tetszék ki, hogy a kibékülés Bánffy és Béli közt csak színleges volt, midőn némi katonai tisztelgések mellőzéseért Bánffy heves kitérősekre fakadt, mintha a dolog szándékos lett volna. A béke ujolag helyreállt ugyan, de ki bizott volna tartósságában? Midőn a menekültek Apaffitól vezért — s erre legalkalmasbnak Teleki Mihályt tartották — meg pénzsegélyt kértek, az államtanács a pénzsegélyt a Bánffy Dénes közbevetésére szavazta meg, és Bánffy június elején Radnóthról egy bizonyos öszveg pénzt vitt ki Somlyóra, és ezt ő saját ajándékával megnövelve kiosztotta a menekültek közt, és őket felesketé Apaffi hűségére. A Bánffy Dénes tanácsára fogatta

el Apaffi Petróczyt, ki Teleki Mihály generalissága ellen mint korábban választott generalis tiltakozott, és záratta be Szamosujvárra. Midőn Apaffi a nagyvezérhez küldött követe visszaérkezte után a tanácsurakat a bujdosók ügye tárgyalására Radnóthra hívta össze, Bánffy szeptember első napjaiban betegen érkezett oda, s betegsége miatt a tanácskozások a fejedelmi kastélyban a Bánffy szállásán tartattak meg Apaffi jelenlétében, és e tanácskozásokban, melyekben a tanácsosok többsége a bujdosók ügyének elejtését ohajtá, Bánffy Telekivel együtt vitte keresztül, hogy a bujdosók ügye elhalasztassék. Az 1673. nov. 18-kán Fejérvártt megnyílt és decemb. 14-kén berekesztett országgyűlésen betegsége miatt nem jelenhetett meg. E gyűlésben nevezett ki az ország egy bizottságott Kolosvár, Somlyó és Sebes végvárok megvizsgálására, mely határozat által Bánffy megsértettnek hitte magát, és e nézetében Apaffi is osztozott; az ország e határozatát a gyűlés törvényezikkeit közt kiadva nem látjuk; írják, hogy »e pont az országgyűlési végzések közül valóban kitörültetett,« és talán erre czéloz a későbbi vádpontok 18-ik gravamene, melyre Replicájában Bánffy ezt mondja: »micsoda articulusait vonattam ki? és mikor? kész vagyok számot adni az iránt magamról.« E gyűlésben állott elő Bánffy ellen novaji Szentpáli Ignác panaszszal és esedezett közbenjárásért. Szentpáli a sógorasszonya, Bornemisza Zsuzsa Szentpáli János özvegye, elhalása után a Szentpáliné testvéreitől, Apaffiné- és Bánffynétől, az őt illető baldi birtok kiadatását kérte. Minthogy Szentpáliné férje sok adósságát a maga pénzével fizette ki és ez összeget a testvérek követelheték, Bánffy osztozást ajánlott, Szentpáli Ignác nem akart jogáról lemondani, s a rendekhez fordult, támogatást kért, és mivel félt hogy baldi kőházát lerontják, sürgette a közbelépést. Az erélyes közbejárás a felek közti egyezkedést eredményezte, de ez egyezkedés oly fordulatot vett, hogy mikorra az országgyűlés bevégződött, addig Bánffy által a baldi udvarház tövestől lerontatott, minek híré az országgyűlés tagjai az eloszlás idejében vették, és mi a tagok nagy részében a Bánffy irányábani elidegenülést növelte. Cserei szerint Bánffy ezt mondta: »tegyen róla az ország, ha bánja, s építse meg a házat;« Bánffy magát ártatlannak s a lerontást kötlevál következtében törtétnek mondja, meg ezt: »a haza bectelenítése pedig és csúfolása ezen matériában is méltatlan vád ellenem.« Ezen országgyűlés folyama alatt Apaffi Bánffyt »nagyságos« czímmel ruházta fel. Teleki Mihály adta az ország tudtára, három nappal a Szentpáli ügye felmerülése előtt jelentette be ezt a rendeknek, felémítve mind Bánffy Dénes, mind Bánffy ősei érdemeit, mely jelentés hidegen lön fogadva, az éljenzést kevesen hangoztatták. Leopold császár is felruházta Bánffyt bárói czímmel, Cserei szerint

»hogy a fejedelem elméjét verje el a magyarok (azaz a bujdosók) mellől.« Bánffy a német udvarral levelezéseket folytatott, vallomása szerint olyakról irt, »melyek hazámnak s nemzetemnek ily boldogtalan állapotját jobb karban hozván, segíthették volna.« Szilágyi Sándor írja, hogy »Teleki mindez ideig azt hitte Bánffyról, hogy közösen egy czél felé dolgoznak. A menekültek is egyik fő támaszuknak tarták, midőn az 1674-ik év eleje ellenkezőről győzte meg őket.« A »baronatusi titulus« publicatiója után Teleki belátta, hogy a menekültek ügyével összekapcsolt tervei kivitelében Bánffy legeszesebb, leghatalmasb ellenfele. Bánffy megbuktatását Teleki munkába vette s megbuktatta azt, ki ekkor Erdély leghatalmasb, leggazdagabb főura volt és a fejedelemnek sógora. Előbb Apaffit idegenítette el tőle, kire hatni felhasználta Naláczy Istvánt és borosjenői Székely Lászlót; tervét közlé két oly tanácsurral, kik közül egyik gyűlölője másik irigye vala Bánffynak, ezek egyike Bánffy Zsigmond; azután egy ligát készített, és rábeszéléssel megnyervén Béli Pált, aláíratta azt vele, azután néhány tanácsossal és főurral, kik közt állott ama gróf Csáky László, ki egy megaláztatásért Bánffynak ellensége lön, s rendre aláíratta többekkel; meg felültette ellene főkapitányaik vezetése alatt a székelységet. Hatalmaskodásaiért, erőszakosságáért, gögjeért gyűlöltek, s annak erősítésével, hogy a német udvarral titkos levelezésben áll, hogy az ország sarkalatos törvényeit megsértette, többeket megnyerhettek a ligának. Bethlen Farkas, ki nem volt a liga tagja, de annak működése fülébe jutván, szolgája által lóhalálában tudósította Bánffyt, kit nem talált meg, mert keresztelőben Koppádon bikali Vitéz Ferencznél volt. Ide november 15-kén ebéd közt futárok hozván a hirt, hogy ellenséges lovas csapat közeledik, Bánffy, nejét biztosabb háznál Vitéz Gábornál némi kísérettel hagyva, eljött Kolosvár alá, hová haderőt gyűjtött. Ezalatt nejét a maroszéki had elfogta, kiméletlenül bánva vele, kit nagyobb bántalmaktól ruszcai Kornis Gáspár főkapitányuk mentett meg. Haderejével Nagylak felé indult a székely sereg ellen, azonban meggondolkozott, Ajtontól visszatért és behúzódott Szamosujvárbá és nem követte az ellene felültetett Bethlen Miklós udvarhelyszéki főkapitány tanácsát, hogy Magyarországra kimeneküljön. »Meg volt rettenve. Nem tudta, hogy a liga csak egy töredéknek s nem az egész nemzetnek műve, hogy abba a tanácsi rend bele sem egyezett, hogy a csiki és háromszéki had még akkor alig ült fel, messze van s közeledésének híre is csak költött dolog. Megforgatta elméjében, hogy oly tömérdek had ellenében, miként ő hívé, fenn sem tarthatja magát, s felkelése esetében valóban és okkal fog a haza ellenségének nyilváníttatni; félt a töröktől, kivel annyi baja volt; bizott barátiban, a fejedelemné befolyásában: s a dolgot

kiegyenlítani, nem elkészeríteni akarta.«¹⁾ Ezen ártirt sorokhoz még hozzá tehetjük, hogy Bánffyt a kimeneküléstől a felesége fogsága is visszatartotta. Szamosujvárból saját őrsége tiszteiből küldött követeket Gyulafejérvárra a fejedelemhez, kiket a liga emberei megnyervén magoknak, ezek magok hozák a fejedelem elfogató parancsát, és őt elfogták. Elfogatása után Kolosvárra vitetett maga házához, onnan aztán a fejedelem parancsára Bethlenbe, hová feleségét is vitték. Elfogatása nov. 20-ka után történhetett. Egy, a nagylaki táborból a kővári alkapitányhoz november 20-kán irt levélben még ily sorokra találunk:²⁾ »parancsolt egyébaránt ő naga szélyel az országba mindenüvé, hogy Bánfit megfogják, valahol kaphatják.« Bánffynak Bethlenbe vitele előtt érkezett be Kolosvárra a szekély had, melynek főparancsnokságát Béli Pál már átvette, és ő rendelkezett a Bánffy örményesi, bonczidai, gyalui és más jószágaiban a had elhelyeztetésére nézve.³⁾ Bánffy, ugylátszik, november 30-kán vitetett Bethlenbe. Teleki Mihály kivitte, hogy az általa készített, és a gyulafejérvári országgyűlés által deczemb. 5-kén elfogadott vádpontokat Bethlenbe küldjék meg. Az ország három követje által Bethlenbe megvitt pontokra Bánffy a Sárospatakról beszármazott, és Bánffy által párfogolt Pataki István kolosvári professor segélyével készítette el a czáfolatot. A vádpontok a czáfolattal az ország asztalára kerülvén, az ország kimondta a notát Bánffyra deczemb. 17-kén. A fejedelem által aláirt ítélet végrehajtásával Csáky Lászlót bizták meg, kit sietve küldtek Bethlenbe. Bánffyt álmából költék fel; a hozzá Pataki által intézett szavakból, minthogy azok deákul voltak mondvá, Bánffy neje roszt sejtve, a való kimondására kényszeríté Patakit s férjét, s megtudván, hogy férjének a halálra kell készülnie, ájul-tan rogyott össze. Bánffy hosszan s buzgón imádkozott, azután háloméntéjét felöltvén, kiment a pitvarba, hol őt Csáky egy, a bakó mesterséget nem tudó, ittas cigánynyal várta. A földre terített szőnyeget »háromszor is megkerülvén, nem akar vala letérdepelni, de Csáky László megriogatá,« és a mellette imádkozó Pataki által biztatva, nagy nehezen letérdepelvén, a cigány, kinek — »elijedvén olyan nagy uri embertől« — keze reszketett, sujtott pallosával, többször ismételve vágásait, míg a földön vérben fetrengőnek lemarczangolhatta fejét. Deczember 18-kán történt kivégeztetése, és három órával a kivégeztetés után érkezett egy futár, ki már későn a fejedelmi kegyelemlevelet hozta. A liga utolsó működése

¹⁾ Szilágyi Sándor, *Bánffy Dénes kora és megölése* 54. l.

²⁾ *Tör. Társ.* 1881. évf. 728. l.

³⁾ Kolosvár helyettes főkapitánya ez év végén oszloai Kun István, ki Küküllőmegeye főispánja.

alatt az Apaffitól elkülönítve tartott fejedelemné csak a halálos ítélet elküldése után értesült a dolgokról s akkor berohanva férje szobájába, esdekelve eszközölte ki a kegyelemlevelet, s azt étékfogója által sietve küldé Bethlenbe, ki a kivégzés után juthatott be a várba. A fejedelemné által ekkor küldött bársonyba takarva holttestét, a bethleni templomban temették el Bánffy. »A mennyi gonoszakarója s irigye vala életében, annyi szánója és keserűlöje lón holta után« mondja Cserei.

Cserei Históriájából tudjuk, hogy Apaffival elhitették, hogy Bánffy fejedelemségre vágyódik, holott, szerinte, nem is álmodozott fejedelemségről. Cserei szerint Bánffy sok excessusokat cselekedett, a melyekért méltó lett volna ugyan megrántani a zabolát szájában, de megöletni, még pedig hóhér keze által, keresztény ellen való dolog lón. Szilágyi Sándor következőt ír róla: »Az ország Bánffy halálának hírért mély részvételt hallá. Áldozatnak tekinték, s a szin e hitnek igazat adott. E véleményt nevelte azon körülmény is, hogy ő a vádpontokat, több kevesebb alapossággal, de mindenütt határozott hangon megczáfolá. Nem tudák, hogy a legfőbb, az igazi vád nem is volt e pontokban: azon vád, hogy német befolyás alatt, s hihetőleg segítséggel a bujdosók ügyét elejteni, s a török befolyást az országból kiszorítani igyekszik. S ezért kellett neki meghalni, hogy a közös magyar ügy a veszélyeket s talán a végmegbuktatást kikerülje.«

Elítéltetése napján szünt meg consiliariussága, Kolos-meg Dobokamegye főispánsága, szamosujvári és kolosvári főkapitánysága, pedig a keze alatt volt várak, valamint a somlyai és sebesi váraknak is őrsége a Bánffy elfogatása után esküdt meg az ország hírségére.

Szamosfalvi Mikola Zsigmond.

Mikola Zsigmond, János és Kovachóczy Zsuzsánna fia.

1633-ban a mostohaatyja szárhegyi Lázár István gyámsága alatt állott.¹⁾ I. Rákóczi György fejedelemnek előbb bejárója, azután főasztalnokja, így látjuk 1648-ban, mely évben mátkás Kamuthy Zsuzsánnával, Kamuthy Miklós és Cserényi Erzsébet leányával. Zsuzsánnát 1649-ben vette nőül. II. Rákóczi Györgynek egy nov. 25-ki levelében e sorok állanak: »Mikola uram lakodalomban, az hol amaz mocskos vocatoriáért nem leheténk jelen, kit Mikola uramra nézve bánunk, s attúl félünk, az szegény Mikola uram nem viszi sokáig, rosz nyavalyája vagyon.« II. Rákóczi György alatt is főasztalnok. Irják²⁾, hogy e fejedelem felruházta

¹⁾ *Lib. Reg. VII.*

²⁾ *Nagy Iván, Magy. orsz. családai VII. k.*

öt Tordamegye főispánságával, azzá talán 1656-ban lett. Részt vett az 1657-ki lengyel harcban, itt tatár rabságba esett és öt évig s hat hónapig volt rabságban. Nejét az 1662-ki télen mint Besztercze városában lakót látjuk. A tatár rabságból kiszabadulása után egyideig künn Magyarországon tartózkodott feleségével; 1665. jun. 8-kán Sárospatakon született László nevű fia, hol akkor az erdélyi zavarok miatt tartózkodott. ¹⁾ Tordamegye főispánságát nem viseli kiszabadulása után, ezután birtokai rendezésére és javítására fordított nagy gondot. 1675-ben neveztetett ki Kolos vármegye főispánjává Apaffi fejedelem által; január 15-kén iktatták be Kolosvártt Kapy György és Haller Pál consiliarusok mint fejedelmi biztosok. A fogarasi országgyűlésen, mely 1678. ápril 19-kén vette kezdetét, consiliariusnak is megválasztatott. Meghalt 1679-ben auguszt. 10-kén, 57 éves korában, szamosfalvi kastélyában. Egy ez időbeli adat szerint: »antiquissimi stemmatis, magnae experientiae, magnaue apud omnes ob eam, qua pollebat prudentiam existimationis, proxime mortuus, reliquit filios duos.« ²⁾ E tapasztalatdús, okos és közbecsülésben álló férfi neje mint özvegy maradt hátra.

Gyerő-vásárhelyi Gyerőffy György.

Gyerőffy György, János és Apaffi Margit fia.

Egy esketés nyomán ³⁾ születése ideje 1635-re tehető, egy relatióban ⁴⁾ a Gyerőffy idejéből, vagy négy évvel ifjabbnak van mondva, mely utóbbiban mint »bonus catholicus« és Apaffi közeli rokona van felhozva.

Részt vesz az 1657-ki lengyel hadjáratban, s ő egyike a II. Rákóczi György által ott hagyott zálogoknak: »Apafi István és Gyerőffy György zálogól a megirt ígéreteknek teljesítéseig a lengyel generálok kezébe adattak vala.« ⁵⁾ Lanczhutban a Lubomirski marsall várában tartatott fogva. Innen irt levelére Apaffi 1662. febr. 6-án adott válaszában tudósítja, hogy kiszabadítása s javainak restitúciója iránt tett intézkedéseket. Egy krónika szerint: ⁶⁾ »ott tartották fogva 1667. esztendőben novemberig, mivel soha Rákóczi fejedelem a megígért summát, ugymint egy lengyel milliót, meg nem küldött érettek, hanem elunván a sanyarú rabságot, a magok pénzzel kellett kiváltani magokat.« Gyerőffy egy kére-

¹⁾ Ugyanott.

²⁾ *Archiv d. Vereins f. sich. Landesk. I. k. 287. l.*

³⁾ *Számadok 1869. évf. 3. f.*

⁴⁾ *Archiv etc. új foly. I. k.*

⁵⁾ *Szalárdi, Krónika.*

⁶⁾ P. Horváth Kozma *Önéletirása.*

lemlevelében tizenegy évi raboskodást mond. Kiszabadulása után az 1670. febr. 15-ki országgyűlés is intézkedik róla; a törvény-czikk kivonatja szerint: ¹⁾ »Gyerőffy György, fejedelem Rákóczi György miatt megkárosítottván, elégíttessék ki Báthory Zsófia fejedelemasszony által 11,600 forintig.« Ez ügyben öt évvel később is látjuk Báthory Zsófiának Munkácsról beküldött biztosait, hogy Gyerőffyvel egyezkedjenek. A kiszabadulás után ő a fejedelmi tábla assessora lett, így jő elő egy 1671-ki oklevélben. Ez utóbbi évben perlekedésre akadunk közte és Bánffy Dénes közt. A Báthory Zsófia szilágysomlyói jószágá az ország határozata következtében kárpótlásban az ő kezére került volt, erről Bánffy Dénessel szemben contractusa volt, »hogy valamikor ő kegyelme azon Articulusban specificált summát letenné, tartozzam ő kegyelmének azon kezemnél levő somlai jószágot ő kegyelme kezében bocsátani.« Bánffy, Bonczidán 1671. szeptember 20-kán kelt levelében hozzá írja: »Kegyelmedet kérem, ne vegye tréfára az somlyai állapotot, mert azt elhiggye kgd, bizony contractusa szerint hozzányulok, az kgd pénzét pedig letenni kész vagyok (kiről kegyelmed certificatumi már ott van), de mint ilyen nagy summában járó dologban gyermeki módra nem procedálhatok.« ²⁾ Gyerőffynek a kormányhoz intézett kérelemleveléből kitetszik, hogy Bánffy le nem fizetve az összeget, lefoglalta a nevezett birtokot, és e kérelemlevele által orvoslást kér Gyerőffy.

A Bánffy Dénes megbuktatása idejében, 1674-ben, a Bánffy elfogatása után Apaffi Gyerőffyt kinevezte biztosnak a Bánffy ingóinak kikutatására, lajstromozására és gondozására. Ebben működik 1675-ben is, és ez évben Dobokamegyének már főispánja, így mutatja egy ápril 30-ki levél. Apaffi 1679. aug. 21-kén Radnóth-ról Kolosmegyéhez intézett levele szerint »akarván egyszersmind arról is idején provideálni, hogy a tiszteknek vácálása miatt az törvények meg ne fojtassanak,« Gyerőffyt Kolosmegye főispánjává tette, ³⁾ azonban ez állását csak 1680. szeptember haváig tartotta meg. 1681 végén és 1682 elején Konstantinápolyban mint követ működik. Kolosmegye főispánjává újra kinevezték őt 1684-ben, július 3-án iktatják be tisztségébe Teleki Mihály és Mikes Kelemen. 1685-ben mint főkövet a portára küldetett az adóval. Mint az országos deputatio tagja is működött 1686-ban; ez évben, a táborozáskor, a Bethlen Gergely vezérlete alatti harsági táborban is látjuk. ⁴⁾ Az ország által consiliariusnak választatott meg

¹⁾ Gál László, *Diaet. Vég.*

²⁾ *Tört. Tár* 1881. évf. 727. l.

³⁾ *Tört. Tár* 1885. évf.

⁴⁾ *Cseréi, Hist.*

1691-ben január 10-kén. Midőn ez évben a badeni herczeg Váradhoz jött, őt és Apor Istvánt küldötték hozzá »hogy regimentek ne jöjenek be Erdélyben quártélyban; obtineálák is.« 1694. január havában még életben volt, midőn mint consiliarius és Kolosmegye főispánja meghívót kap a februári országgyűlésre, de azután csakhamar meghala Kolosvártt. Neje Kemény Kata, Kemény Péter leánya, kit mint özvegyet, a maga házánál a kormány-szék parancsából árestomban tartottak a kolosvári alkapitány Balku Pál felügyelete alatt, mivel a kormány rendeletének ellenszegült; a kibocsáttatása iránti folyamodásában azt írja, hogy arról ő nem tehet, hogy fia György, mint örökös, a maga és testvérei nevében igaz jogáért contradicált. ¹⁾

Szamosfalva és Kolosvár voltak lakfészkei.

Borosjenői Székely László.

Székely László, Székely János fia. ²⁾

Atyja Zaránd vármegyei kisbirtokos és Teleki Mihály atyjának tisztartója volt. A Teleki Mihály pártfogásánál fogva Apaffi, talán uralkodása első éveiben, főpostamesterré tette, s mint ilyen a »két lovu szegény jenei nemes ember« a fejedelemnek olyan kedves embere vala, hogy sem tanácsosi, sem felesége nem tettek előtte annyit, mint Székely László. ³⁾

Apaffi 1670-ben neki a pócstelki birtokot és Mártonfalván meg Ivánfalván részirtokokat adományozott.

1674-ben a Bánffy Dénes megbuktatásában buzgón működő tag, kinek köbölkúti jószágát adományozta neki Apaffi.

1676-ban nőül vette Bulcsesti bojárnak Szalánczi Annától leányát Bulcsesti Sárát.

1679-ben, mely évben ő kolosvári kapitány, mint főkövetet küldték a portára. Írják, hogy ekkor Béli Pált méreggel akarta kivégezni és a mérgezést hogy egy török által végre is hajtotta, állítja egy-egy író. ⁴⁾

1680-ban Kolosmegye főispánjává tétetett. A beiktatás szept. 24-kén történt. ⁵⁾ Ez évben consiliarius is lett.

¹⁾ Hirdették, hogy vejét gróf Gyulaffy Lászlót, ki Gyeröffy Borbálát birta nőül, 1699-ben az egeresi jószágán Gyeröffyné étette volt meg.

²⁾ Nagy Iván, *Magy. orsz. családai X. k.*

³⁾ Bethlen Miklós *Önéletírása.*

⁴⁾ Bethlen Miklós, Apor Péter. Hogy Béli gutatífis következtében halt meg, Cserei írja, de ő is állítja a Székely szándékát.

⁵⁾ *Kolosmegye jegyzőkönyve.* A beiktató biztosok Teleki Mihály és Barsay Mihály voltak.

Barcsay Mihály, kivel Székely barátságos viszonyban állott, notáztatása előtt a maga zsuki birtokát Székelynek adta át, hogy visszakaphassa kiszabadulása után azonban Székely magának adományoztatá, és soha ki nem bocsátá Barcsaynak.

1686-ban megválasztatott országos elnöknek. Megtették főcomissariusnak is a Caraffa Erdélyben léte idejében, mihez nem sokat tudott, de jövedelmező hivatala volt.

Megholt e »szerencse embere« mint rendek elnöke, consiliarius, Kolosmegye főispánja és kolosvári kapitány 1692-ben Kolosvártt. Súlyos betegség vitte sirba, mit Isten büntetésének mondtak.

Volt birtoka Alamoron is.

Özvegyét később Haller István vette nőül.

Fiai grófi címet nyertek.

Losonczy Bánffy György.

(Lásd Fejérmegye.)

Bánffy György, Dénes és Bornemisza Kata fia.

Dobokamegyének főispánja 1681-től fogva haláláig. 1685-ben Fejérmegyének lesz főispánja, 1687-ben consiliarius is, és e megye főispánságát 1693-ig viseli. Kolosmegye főispánságát a Székely László 1692-ben történt halála után kapta, azonban ugylátszik, hogy ebben 1693-ban erősítették meg, s mind e főispánságba mind a kolosvári főispánságba 1694-ben Kolosvártt nagy solennitással iktatták be.¹⁾ Erdély kormányzója 1691—1708-ig. Gróffá 1696-ban lett. Meghalt 1708. nov. 15-kén Szebenben.

Rátóthi Gyulaffy László.

(lásd Marosszék.)

Gyulaffy László, Gyulaffy László és szentdemeteri Balassi Erzsébet fia.

1675-ben, Apaffi fejedelem július 8-kán kelt rendeleténél

¹⁾ 1704-ben a Rákóczi mozgalmak alatt mint helyettes főkapitány szerepel ezései Wass György (lásd alább.) Az 1704-ik év november 25-ik napján II. Rákóczi Ferencz gróf Csáky Lászlót iktatta be Teleki Mihály és Radvánszky által. Ez Wass György naplójából következtetve nem az idősb Csáky László, hanem annak Bethlen Évátóli fia, ki lőrinczrévi Koncez Évát birta nőül. Beiktatására nézve e sorokat írja Wass György: »mélto pedig feljegyzésre, mert soha még eddig Kolosvárnak csak legkisebb tisztje sem volt catholicus, annál inkább kapitánya, soha a császár idejében sem vihették végben a catholicus atyafiak, noha eléggé munkálódik,

fogva, beiktatják a Kolosmegyében fekvő egeresi birtokba s kastélyba, melyet néhai gr. Csáky László országbirótól egy régibb szerződésnél fogva zálogban birt. Főbejárói minőségben két versben követe Apaffinak: 1679-ben a Tököli táborához, 1682-ben a budai vezérhez. ¹⁾

1683. július havában Marosszék főkapitányává tétetett; az apahidai táborban lón felesketve, a beiktató biztosok Teleki Mihály és borosjenői Székely László voltak. Udvari főkapitány is lón 1684-ben, conventiója a gróf Eszterházy János birtokában van ily felirattal: »Conventio Spectabilis ac Magnifici Ladislai Gyulaffy de Rátot Exercituum nostrorum Campestrium Supremi Capitanei, cujus annus incipit die 6. Junii Anno 1684. »Az országos deputatiónak is tagja lett 1685-ben, ez évben június 19-kén a medgyesfalvi táborban a Matykó réten lustráltatta, mint a szék főkapitánya, a marosszékieket. Scherffenberg császári tábornok bejöttkor 1686-ban Teleki őt egy had élire állította, mely »portázza a német ármadát«, ennek rablásait fékezte, »de semmi hostilitást ne mutasson a német ellen«. Gyulaffy e hada, midőn Szebennél táborozott, a Veteráni által vezetett csapat által éjjel július 8-kán felverettétn, Gyulaffy szaladással menekülhetett. I. Apaffi Mihály halála után, hogy a török Thökölit a fejedelemségbe behelyezni készült, az 1690-ki juniusi országgyűlés Gyulaffyt az erdélyi had egy részével a Vaskapuhhoz küldötte. Az 1691-ben a Fogarasban január 10-kén tartott országgyűlésen a kormánytanács tagjává választatott meg, és a Leopold császár diplomáját illető ügyben mint követ küldetett Bécsbe. Consiliariusságát I. Leopold 1692. január 5-kén erősíté meg. Ettől 1693-ban grófi címet is nyer. Kolosmegye főispánjává is tették 1694-ben; október 9-kén történt a beiktatás Apor István és Haller István által. ²⁾ Országgeneralisa 1698-ban lett. Megholt, mint consiliarius, országgeneralis, marosszéki főkapitány és kolosmegyei főispán 1699-ben egeresi jószágában. Hire járt, hogy anyósa Gyerőffy Györgyné étette meg. Neje Gyerőffy Borbála, ki mint özvegy, 1700-ban június 10-kén egeresi jószágát zálogba adta gróf Mikes Mihálynak.

hogy csak a városi tanács közzé is bevételődjenek az catholicusok; né micsoda rossz példa! »A zsidói harc után Kolosvár a császáriak kezébe kerül; hogy később, minekutánna Rákóczi hadai bejöttek, szerepel-e újra, mint főkapitány, arra nincs adatom. 1711 előtt hal meg, özvegyét ez évben Száva Mihály vette feleségül.

¹⁾ *Uj Magyar Museum 1860-ik évf.*

²⁾ A megye jegyzőkönyvéből későbbi évre esőnek látszik kinevezetése, azonban megjegyzendő, hogy ebben a lapok helyenként rendetlenül vannak egybekötve.

Gróf Csáky István.

Csáky István, László és Kálnoki Kata fia.

Született 1667-ben. A kolosmegyei főispánságban, ugylát-szik, utóda Gyulaffy Lászlónak, s valószínűleg 1699-ben nevez-tetett ki.

A Rákóczi-mozgalmakkor Rabutin rendeletére 1704-ben Kolosvártt arestomban tartatott. Kolosvár feladása után híve Rákóczinak és ez alatt is főispánkodik.

Cserői az 1710-re irtak közt róla ezt mondja: »A generális (gr. Steinville) eszében vevén, hogy többire mint Debreczen és Somlyó tájékáról, a Hajdúvárosokról jönnének azok a sok kóborló tolvajok, ... T. colonellust feles hadakkal kiküldi Debreczen tájékára . . . . . Azalatt Hadadhoz is egy rész hadat küldé a generál, kiben feles hajdusággal gróf Csáky István vala a kuruczok részéről commendans; valóban is emberül tartá egy darabig, azután accorda által feladá a várat a németeknek, maga vissza-jöve Erdélyben, *jószágát, tisztét megadák.*« Irja továbbá 1711-re Cserői: »Kolosvármegyében penig Csáky István levén főispán, Weselényi István¹⁾ practicája által kivetteték és maga Weselényi obtrudálá magát, valamig birhatja.« Azonban az Apor Péter által az 1713. februári országgyűlésről irtak között Csáky áll mint kinevezett főispán. Mint főispán halt meg 1720-ban. Első neje Haller Borbála, azután Mikola Agnes, kit 1711-ben jobbagyai öltek meg, utolsó Haller Borbála.

A Bánffy és Csáky főispánok idejében mint helyettes főispán jó elő *czegei Wass György*, László és Teleki Anna fia, kinek neje hidvégi Nemes Mária.²⁾ Ezt Rabutin, hihetőleg egyetértve Bánffy Györggyel, a Rákóczi mozgalmaikor 1703-ban tette Kolosvár helyettes főkapitányának, azután hamar Kolos és Doboka megyék helyettes főispánjává is tétetett. Kolosvár feladása után csak addig helyettes főkapitány, mig 1704. november 25-kén Csáky Lászlót iktatják abba be, kit azzal Rákóczi ruházott fel. Ez év deczember havában Rákóczi rendeletére kiment a fejedelemhez Magyarországra, onnan 1708. ápril közepén jött haza Czegébe. Saját naplójából következtethetni, hogy mint főispán is működött, és látjuk részt venni a táborozásban is. Jelen volt, midőn 1703.

¹⁾ *Wesselényi István*, Pál és Béli Zsuzsa fia Közép-Szolnokmegye főispánja volt 1713 előtt és után, haláláig. A kolosmegyei főispánságot 1711-től 1713-ig tarthatta kezén. Apor szerint megholt mint közép-szolnokmegyei főispán, consiliarius et statuum praesidens 1734-ben ápril 28-án.

²⁾ Első neje Bodoni Zsuzsánna, kitől nem voltak gyermekei.

aug. 16-án gróf Forgách Zsigmond és gróf Pekry Lőrincz között az összezándorodás történt. Pekry az arestombóli kibocsáttatása után őtet és Balogh Zsigmondot bizta meg, hogy ügye kiegyenlítésében s sérelme orvoslásában eljárjanak. A zsibói ütközetet megelőző hóban Kolosvárra rendelte őt a consilium, hogy az érkező fejedelem fogadtatására előkészületeket tegyen, innen Kolosvárra jött s a csak egy-két nap ott tartózkodott Forgách generális máshová akarta expediálni október 23-kán,¹⁾ de Wass nem állott rá, saját sorai szerint: »de hogy nem mentem, igen megindult ellenem,« és e hó utolsó napján is itt vala, ki ittléte alatt gondoskodott a fejedelmi tábornak a szükségesekkel ellátni.

Kolosmegyében főbirtoka Méhes.

GR. LÁZAR MIKLÓS.

---

¹⁾ Forgách neheztelt reája, mert Pekry, Teleki és Wass egymásközt 1705. szept. 30-kán Dézsen véd- és dacszövetséget kötöttek, melyben kinyilatkoztatták azt is, hogy a haza és fejedelem dolgait »egyező értelemmel« folytatják.

K A N I Z S A.

(1600—1601.)

— E L S Ő K Ö Z L E M É N Y . —

BEVEZETÉS.

On revient toujours a ses premiers amours. Én is ifjúkori foglalatosságomhoz térek vissza, midőn jelen lapokon a »Századok« olvasóival oly történelmi vázlatot közlök, melyet egy nemrégiben megjelent török könyvecskében találtam. E könyvecske czíme »Kanizsa«, szerzője Kemal bég, egy az újabbkori török irodalom ünnepeelt költője.

Kemal, ami a törököknél nem igen gyakran előforduló dolog, nemcsak jeles író, de lángoló hazafi is, ki szívesen időz az oszman birodalom letűnt fénykoránál, gyönyörködik ama dicső vitézek tetteiben, s a jelenkori katonák bátorítására, az ilyen dicső tettek elbeszélésére eltökélte magát. Elbeszélése főforrását »Gazavati Teriaki Haszan pasa der Kanizsa« (Kanizsa harczai) című történeti kézírata képezte, melyet Fejzi, Kanizsa védője Teriaki Haszan pasa udvari papja és titkára, az azon korban divott dagályos stylusban írt. Kemal egyszerű, néhol emelkedett, hangulatos stylussal él. Mint dolgozatából kitűnik, az említett kézíraton kívül Naïma, Pecsevi és más korabeli török írókhoz fordult.

Tekintve, hogy az egész munka alkalmi irat gyanánt szolgál s hogy azon tendenciával iratott, hogy a hanyatló török birodalom katonái előtt a fényes mult képét föltárja s ezzel lelkesítse őket, nagyon valószínűnek tartom, hogy itt-ott a szerző egyes részletekben tulzásokra ragadtatta magát.

De ez hitelességén csorbát nem ejt s aki ezen meglepő s hazai történetíróink előtt ismeretlen részletek leírását elolvassa, nem fogja rosszalni szándékomat, hogy az immár birtokunkba került Szilágyi-féle könyvtárban létező kéziratot, »Gazavati Teriaki Haszan pasa der Kanizsa« egész terjedelmében lefordíttatni akarom, még pedig egy tehetséges és nagy reményekre jogosító fiatal hallgatóm: Nádaï Gyula által.

Remélem, hogy Kanizsa városa hajlandónak mutatkozik az ő multját oly közleklől érdeklől kéziratlak felügyeletem alatt történelndő lefordításában segédkezet nyujtani, ha a más egyéb helyről nagyon is igénybe vett Akadémia vagy Történelmi Társulat ezt nem tehetné.

Midőn III. Mohammed szultán Egervárát bevette és Európa összes seregére ráijesztett, Sztambulba tért vissza, az iszlám határvidék Szaturdsi Mohammed pasa s Etmekdsi Ahmed pasa féle hitvány emberek kezére volt nehány évig bízva, azután az egri győzelem főhőse, Damad Ibrahim pasa, lett harmadízben vezér s a császári tábor szerdárja 1009-ben. Ez nemesszívű, szilárd gondolkodású, hazájához hí, népe érdekében semmitől vissza nem riadó nemes államnagy volt; Szaturdsi pasát csellet megölte, Etmekdsi Ahmed pasát fortélylyal elfogta, s a zavarokat, melyeket a táborban okoztak, megszüntette. Köprülüzade Fazl Ahmed pasa szerint: »az iszlám táborat nem lehet legyőzni, élére azonban szerdárt kíván, rablót nem tőr.« Ismereteit teljes nemességgel s rendkívüli ügyességgel érvényesítette az ellenség ellenében.

Tudvalévő, hogy szerdársága alatt sem a nagy sereg rendes katonái, sem pedig az általános népfölkelés utján gyűjtött önkénytesek nem nyultak az ellenség buzakalászához. Így hét év alatt, oly időben, midőn még egy gyermekre sem lehetett vérontás nélkül ráijeszteni, minden vérontást kerülve, rendet teremtett; míg ezt létrehozhatta, a megboldogult pasa összes büntető eljárása abban állott, hogy egy tevehajcsárt lopás miatt tevėje nyergére akasztatott.

Midőn a pasa vallásos mozgalom és buzgó hadivállalattal az ellenség ellen ment, a határvidéken lakó, lázongó összes ráják alig látták meg ragyogó kardját, jó hírénel fogva örömmel fogadták.

Mihelyt a császári sereg Eszék vára alá érkezett, mintegy a szerdár, jámborsága és igazságossága megjutalmazásául, isteni segítségben részesült, ugyanis Teriaki Haszan pasa táborába jött. Ez Buda helytartóságából elmozdítatván, Pécsbe vonult vissza. Életére vonatkozólag a híres költő Fejzi, művében így nyilatkozik baráti viszonyuk és társalgásaikról: »A megboldogult Ibrahim pasa szerdársága idejében azt ajánlottam neki, hogy Pécsből távozva, keresse föl. En — válaszolá a megboldogult pasa — nem vagyok olyan cselebi, mint te. Nem mehetek az iszlámság szerdárjához üres kezekkel; alkalom adtával, ha már egyebet nem tehetek, legalább egy-egy rabot akarok uram mindenik ujjára fűzni. Majd akkor fölkeresem.«

»A megboldogult Teriaki óvatos ember volt. Minden, amit mondott, nemeslelkűségből jött. Kanizsa lakosai hitetlenek voltak,

kik jól értettek utonálláshoz s a szemközt jövők elfogásához. Egyszer, midőn épen a pasával beszélgettünk, agái hirül hozták, hogy Baranyavárat fölégették. »Ime — mondá — cselebi, itt az ideje hogy menjünk. Aki a paradicsomot akarja, velem jön, aki e világot akarja magának paradicsommá változtatni, vagy itt marad, vagy elkisér a szerdárhoz, vagy tehet, amit akar.« Ezzel fölkel s meghitt szolgálói egyike által vastag kötéllel övezte magát föl. Mi pedig mögötte sorakoztunk s az ellenség ellen indultunk.

A hős pasa összes kísérete a saját 24 gedik ágájából, azok egy-két zubuja, az én néhány hitvány házi szolgám s végül 20 pécsi fiatal emberből, kik indulásunkat hallották, állott. A kanizsaiak száma mintegy 10,000-re, esetleg még többre rugott.

A Dráva mellett bukkantunk az ellenségre. A megboldogult csodaművelése már itt kitünt. Ezen maroknyi csapatunkkal annyira szétvertük őket, hogy mindegyikünk, ujjaink száma szerint 10—10 foglyot szereztünk, a pasának husz foglya volt. Tréfálkozva mentem hozzá: »Szavad nem teljesedett be — mondám — több foglyod van.« »Igen ám — felelé — de az én lábaim úgy harcolnak, mint a hozzád hasonló cselebig kezei.«

A mily bátor volt a megboldogult a harcban, ép oly tréfas volt beszélgetés közben.

Örökkévaló, mindenható Isten! oly csekély kis csapatot képeztünk! Midőn, mindegyikünk foglyainkat lovaink farka, vagy nyergéhez kötve, iszlámi lelkesedéssel megérkeztünk a szerdár táborába, az iszlám katonák valóban ittasok lettek az örömtől. Az igaz hitűeknél szokásos tekbir (Isten dicsőítése) helyett, hogy az ellenség megaláztatását mutassák, csuhaj-t kezdettek kiáltozni.

A szerdár Ekrem oly ember volt, ki elismerte az érdemet. Régtől fogva bizott a Teriaki Haszan pasa tudománya és rendkívüli buzgalmában. Azon körülményt, hogy ily bámulatos győzelemmel jött, az iszlám győzelmére jó előjelnek vette, s minden vállalatában kikérte a megboldogult hős tanácsát. Első tanácsában azt javasolta, hogy Esztergom vára felé menjenek.

»Isten könnyebbítse meg a dolgot — mondá a megboldogult Haszan pasa — csak hogy meg kell minden dolognak a nehézet gondolni s a szerint cselekedni. Ha egyenesen Esztergomnak megyünk, a kanizsaiak kijönnek s a hidakat mögöttünk lerombolják, úgy hogy, ha — mitől Isten mentse — talán vissza kellene vonulnunk, az iszlám sereg kárt szenvedne. Előbb foglaljuk el Babócsát, s hagyjunk ezen vidék őrizetére elegendő katonaságot. Így a budai utat kezünkben tartjuk.« Ezen véleményét mind a pasák és bégek tetszéssel fogadták el s a szerdár is beleegyezett s rangjáról megfélelkezve, hazafiúi érzületének engedve fölkel, Haszan pasához lépve, megfogá kezeit és: »Atyuskám — mondá

— adjon Isten mentül több olyant, minő te vagy. Valóban az én fenhatóságom alatt levő szerdárok esze nem elegendő a birodalom méltóságának megőrzésére.« Megcsókolta kezeit. Mindnyájan meg voltunk hatva. Babócsa ostromlására elindultunk.

Midőn az eszéki hidon átkelve, Haszan pasa észrevette, hogy a zászlók balra, azaz Babócsa felé tartanak, egyenesen a szerdár-hoz ment lóháton, és »fiam — kérdé — hová megyünk?« »Hát nem Babócsára megyünk-e?« válaszolá az. »Nem fiam — mondá — nem Babócsára megyünk, Babócsát ugyis beveszszük. Az iszlám padisájának tábora nem fogja magát annyira lealacsonyítani, hogy ilyen várakat, mint Babócsa, ostromoljon. Itt van Murad pasa, Dejjarbeker beglerbégje — (azon híres Kapidsi Murad pasa, ki I. Ahmed szultán idejében nagyvezir lett s sok veszélytől mentette meg Törökországot) — igazhitű derék szolgád, küldd őt, hadd foglalja el a várat.« Mire a megboldogult szerdár: »Nagyon jól van atyuskám — mondá — valóban te vagy szerdár a táborban, parancsolj, ugy történjék, amint kívánod.« Maga részéről mindenre fölhatalmazta és tábort üttetett. Murad pasát pedig Mohammed agával a jancsárok kjájájával együtt kellő sereg kíséretében Babócsa bevételére küldötte.

Haszan pasa csodaművelése köztudomású lett. Midőn ezen tanácsát meghallottam, hozzá mentem. »Oly régóta vagy már a határvidéken, jól ismered mind a sereg, mind pedig az ellenség állapotát. Hogy bizhattad Babócsa bevételét ily csekély számú seregre? Nem tudod-e, hogy ami seregünk, hacsak szerdár nem áll élén, nem szokott harcolni, és hogy ellenségünk a padisáhn és a szerdáron kívül senkitől sem fél?« Így szólítottam meg, mire a megboldogult válaszolá: »Murad pasa nem olyan cselebi, mint te; három nap alatt elfoglalja Babócsát s azontúl is nagy szolgálato-
kat fog tenni Törökországnak. Midőn ő vezér volt, én is, te is kíséretében voltunk, együtt tisztítottuk meg Arábiát a lázadók-tól.« S valóban Murad pasa iparkodása és Szigetvár bégje, Deli Naszuh bég önfeláldozása folytán Babócsa három nap alatt el lett foglalva. — I. Ahmed idejében, Dsan Polád az aleppói győzőnek esete alkalmával Murad pasa nagy vezir, Teriaki Haszan pasa Rumelia beglerbégje volt, magam pedig táborbíró valék.

Miután a szerdár Ekrem Babócsa bevételének örömhírét vette, egész táborával odament s a vár alatt rendkívüli ajak divanit (álló tanácskozás) tartott. Haszan pasa tanácsára azt határozták, hogy lehetőleg ugy, hogy az ellenség meg ne tudja, Kanizsa bevételére megy a tábor. Egyesek azonban a főnökök közül, minthogy az iszlám határvidék kulcsa, Buda szintén ki volt téve az ellenség részéről való megtámadtatás veszélyének, mondák: »S ha az ellenség Budát támadja meg, mit teszünk. Ugy sem tudjuk,

merre jár az ellenség táborá. Sem a kémek, sem a foglyoktól nem nyertünk kielégítő tudósítást.« A tanácskozó urak nem tudták eldönteni, mit tevők legyenek, végre Kapidsi Murad pasa szólalt meg: »Két oroszlán van kezünkben, egyik a szerdár, másik Haszan pasa. Küldjük Haszan pasát tetszése szerinti sereggel Buda védelmére, mi pedig menjünk a szerdárral Kanizsa bevételére.« Ezen javaslat mindenkit kielégített. A megboldogult Haszan pasa Buda megvédésére ment. Buda kapitánya, Lala Mohammed pasa — ki akkor tájt Ruméli beglerbégje, később Ibrahim pasa halála után szerdár, I. Ahmed alatt nagyvezir, a 20 évnél tovább tartott osztrák háboru győzelmes befejező volt — a tartományi katonaság élén, elindult, Baranyavár és Lada(?) várait rögtön elfoglalva, egyesült a császári táborral.

A szerdák Ekrem ugy nyilatkozott Fejzi előtt, hogy bár Haszant el is veszítette maga mellől, mégis reméli, hogy győzni fognak, minthogy két oly hős van táborában, kikhez hasonló ritkán születik: Murad pasa és Lala Mohammed pasa. Igy beszél Fejzi.

Kanizsa vára akkor — a híres történetíró, Naíma tudósítása szerint — egyik oldalról nádas mocsárral, másikról pedig erdős hegyekkel volt körülvéve, ugy hogy sem sánczot nem lehetett ellene emelni, sem aknát robbantani. Naponként csak 4—500 golyót lehet rája löni. Hogy jól fölállíthassák az ágyukat, bozótból készítettek hamarjában gátakat, hogy legyen út, hol egy ágyu szekere átkelhessen. Azon gátak csak egy napig tartottak. Másnap kijavították vagy újakat csináltak. A vár melletti nádaszt fával iparkodtak áthidalni.

Legyünk tekintettel az akkori hadi tudomány iránt és tart-suk szem előtt az iszlám buzgalmát is! Ugy véljük, ha jól megfontoljuk a dolgot, nem mondhatjuk a Szilisztria történetében előadottakról, hogy »tulzás.« Amit előadtunk Naíma történetének 6 kötetes sztambuli kiadásának I. kötet 229-ik lapján van. Aki akar, utána nézhet.

Bárhogy és miként, a szerdár Ekrem ilyen gátakra állította az ágyukat s elgondolhatatlan buzgalommal foglalkozott Kanizsa ostromával. Az ostrom 15-ik napján reggel tájon a vár felől óriási robbanás hallatszott. Emberi tagok, kövek és homok égnek repültek. Két óra hosszat nem lehetett por és füst miatt látni. Miután a por és füst leszállott, látták, hogy a két torony egyike elmozdult helyéről. Később tűnt ki, hogy egy nemeslelkű s hazáját igazán szerető fogoly katona, midőn a szerdár golyói által megrongált sánczok kijavítására kényszerítettet, nyitva találván a puskapor-tornyot, az iszlám iránti magasztos ragaszkodásból, valami módon égő kanócztot szerze, azt a több, mint száz mázsa puskapor közé dobta s az ellenség közül néhány ezer embert, a várkapitánynyal

együtt, a pokol mélységes fenekére, önnömagát pedig a többi 170 muzulman fogolylyal a mennyországba juttatta. Nyugodjanak békében!

Ferdinánd német császár, ki ezen háboruban Európa összes seregeinek vezére volt, Buda felé akart menni, midőn meghallotta, hogy a megboldogult Haszan pasa lőn Buda védelmével megbizva. Erre megváltoztatta szándékát, félve ugyanis emezek ügyességétől, inkább akart Kanizsa fölmentésére sietni s a szerdár seregével ütközni meg, mint Haszan pasával.

Fejzi szerint, midőn a császár nagyjáival tanácskozott, azt mondá: »Inkább megyek egy lyukba szorúlt róka ellen, minthogy megütközsem egy a szabadban levő oroszlánnal.«

A császár tehát 140,000 ember és 100 ágyuval Kanizsa alá jött. A szerdár Ekrem tábora pedig 120,000 emberből állott.

Csakhogy meg kell jegyeznünk, hogy az iszlám sereg nyílt ütközetet vívott és várat ostromolt. A vár őrsége pedig, az összes történetírók tanúsága szerint, több mint 60,000 emberből állott.

Azonfölül, minthogy Ibrahim pasa nagy tehetsége ismert volt a seregben, Ibrahim pasa féltékenységének tulajdonították azt, hogy Teriaki Haszan pasa Buda védelmével lett megbizva. E miatt és mert amugy is haragudtak a szerdárra, egy pár hitvány ember, kik Ibrahim pasa előtt huzamosabb ideig mocskolták a szerdárságot, a seregben lazította az egyetértést. Jött egy csomó lázongó hajdú is, akik Fejzi szerint »kötél, öv és bicskával voltak felszerelve az állam kincstár megrablására,« ezek közül némelyek önkénytesek, mások népfölkelők gyanánt egyesültek a sereggel. Ezen hajdúk legfurfangosabbjai, mielőtt harczolni kezdetek volna az ellenséggel, »pajtások — mondák — a német ellenség tüzelésének nem lehet ellenállani, iparkodjunk magunkat megmenteni.« Ilyféle ostobaságokkal a sereget visszafordítva, a császári tábor podgyászát kirabolták.

Az ellenség Kanizsa alá érkezett s táboruk mellett, melyet ütöttek, árkokat ásatott s aknákat furatott amaz idők hadviselési módja szerint. A császári táborból egy kis lovascsapat ment ellenök. Ezek azonban nem szpahik és szilihdárok, hanem csak hitvány emberek voltak, kik egy-két puska lövés után az ellenség előőrsei által legyőzve hátráltak. Csak a bégek maradtak állomásukon, a tábornak támaszkodva kíséretükkel s a szandsákságuk fölkelőiből álló alattvalóikkal. Hanem az ellenség tudva, hogy az egri híres győző, Ibrahim pasa a szerdár, nem merte üldözni a futókat, csak sáncaikból lőtték ágyukkal; a golyók azonban, a táborban kárt nem okozva, tulrepültek. Egész nap, estig csatarendben állottak, de ütközetre nem került a dolog. Alkonyatkor aztán mindkét fél visszatért helyére. Az ellenség azon éjjel u. u.

neki, mi csak szájára jött: »Igazán bosnyák vagy te, nem is tudjuk, muzulmán vagy-e vagy sem. Hát lehet ilyen maroknyi sereget ennyi ellenség ellen vezetni? Ha tetszik, mehetsz, harcolj magad. Mi a padisah szolgái vagyunk s nem renegát foglyai!« A megboldogult Ibrahim pasa ezen aljas magaviseletre így felelt: »Fiam! Valóban úgy nézsz ki, mint egy muzulmán gyerek. Én bizom Allah segedelmében s az iszlám buzgalmában, ezért merek én egy ily maroknyi hadat ennyi ellenség ellen vezetni. Ime én megyek az ellenség ellen, kövess, akkor megtudod, muzulmán vagy renegát vagyok-e!« Így szólva, a körülte levő hadosztály, az oldalánál levő pár száz szpahi és szilihdárral az ellenség serege ellen indult.

Abdurrahman pedig, minthogy a pasa szavai arra czéloztak, hogy ő bolondos egy suhancz: »Megyek uram — mondá — a harczban majd kitűnik a derekasság!« Ezzel, midőn a pasa lovára ült, hozzátámaszkodott s perczre sem vált meg tőle a csatamezőn.

A megboldogult Fejzi mondja: »Unokaöcsém jelen volt azon ütközetben, én nem voltam itt, Teriaki Haszan pasa mellett voltam. De unokaöcsémben majdnem jobban bizom, mint magamban; Allah 1001 szép nevére esküszöm, hogy ő nem hazudik. Az itt elbeszélteket tőle tudtam meg, ha volna netalán közte hamis adat, lelkén száradjon, én megvitattam vele a dolgot s ő magára vállalta a vétket.« Tehát a szerdár Ekrem csak Abdurrahmant véve maga mellé, a többi jancsárokat ott hagyta. — Na'ma és Fejzi szerint — »a mellette levő 3—400 szpahi és jancsárral« megrohanta az ellenséget. Amint összecsaptak, az ellenség puskatúze az »iosoglónók« — így nevezték régente a pasa kíséretét — s a szpahik és szilihdárok közül sokat vértanuvá tett.

Ez alkalommal a jancsár aga, ki a szerdár kíséretében volt, elejtette kezéből kardját. Siránkozva jött a szerdárhoz: »Már most mi lesz belőlünk? Az iszlámság tönkre van téve,« mondá sirva és jajgatva. A szerdár ránézett. Rumelia és Anatólia beglerbégeinek Mohammed aga a jancsárok kjája és a topdsi basának küldött 4 »bujuruldut« (parancsolat.) (Törökország ősi harczszokása szerint egy csapat sem hagyhatta el állomását, melyre ki lett rendelve, míg nem kapott a szerdártól ily bujuruldut.) A bujuruldut tartalma ez volt, hogy a sáncz elleni rohammal fölhagyva, jöjjenek hozzá, mert míg a kíséretében levő csapat az összes néppel együtt alig áll néhány ezer emberből, az ellenség száma, mely a várból és leshelyükből támadott, 100,000-re rug.

A harcz közepette Abdurrahman vitte a négy bujuruldut, s mialatt az első hármát vitte, egy-egy sebet, midőn pedig a Mohammed aga, jancsár kjájának szólót juttatta rendeltetése helyére, 2 sebet kapott.

a dolgot. Én jelen voltam a gyűlésen, midőn úgy jött a szerdár elé, hogy, oh én Allahm, ha arczára tekintett az ember, ordítózó oroszlának tarthatta. Szemei vérben forogtak, szakállá összekuszálva, minden egyes szála mintegy nyillá vált, furcsa öltözetben, a megboldogult szerdár ruhaszegélyébe kapaszkodott s mondá: »Pasa, holnap így fogok Isten előtt ruhaszegélyedbe kapaszkodni, kérek, nekem át akarnak adni egy várat, s te habozol egy olyan embert, minő én vagyok, tuszúl adni? Ha Allahtól nem félsz, de nem szégyelled-e magadat a próféta előtt?« Oly hévvel beszélt, hogy a szerdárral együtt mind a gyűlésen jelen voltak sirva fakadtak. A szerdár pedig engedékeny természetéhez képest: »Igazad van atyácskám — mondá beleegyezőleg — ha kellene, magam is elmennék tuszúl.« Beleegyezett, hogy Szinan Csaus legyen a tusz. Azután az ellenség követéinek megesküdött minden vagyonuk, — kivéve a puskaporkészlet és ágyukat, melyek a szultánéi — biztonságára, s a várat birtokába vette.

Csodálatos, hogy a szerdár ezen győzelmét is a sereg, mely a zsákmány reményében csalatkozva látta magát, sokszorosán megbeszélte. Minthogy azomban a nép bizalma napról-napra nőtt a szerdár iránt, így történt, hogy daczára annak, hogy azon hely, hol az ellenség libáit és tyukjait tartotta, a tábor mellett volt, mégis ha élelmiszerre volt szükségük, a falvakba mentek s pénzen vásároltak. Még az önkénytesek is, ha ezen különös eljárás okát kérdezték tőlük, azt felelék: »Hát mit tegyünk, a hős szerdár így parancsolta!«

Elég az hozzá, a várat bevették. Mohammed kjája a topdsi és arabdsi basákkal — a kanún Szulejman értelmében — a várba bementek, 51 nagy ágyut és 25 kartácságyut elfoglaltak.

A vár bevételére a megboldogult Ali:

»A vár bevételét, a tábor megveretett«

verset csinált, s a történetírók egy más:

»Kanizsa várát bevette a szerdár.«

verssort irták, mely a vár bevételének évszámát tartalmazta (mint akrosztikon.)

VÁMBÉRY ÁRMIN.

ezeknek, különösen a kastély egykori tulajdonosának, Thököly Imre fejedelemnek példáját követve, a *Styavnik* nevet használjuk.

Wéber Samu monographiájának forrásait idézván, (643. l.) ezek közt olvassuk *Bél* Prodromusát (1723.) és Compendiumát (1777.) *Wagner* Analectáit (1774.) stb.; általa használt legújabb (!) kútfőkül pedig *Genersich* 1804-iki és *Scholtz* 1813-iki munkáit. Az azóta megjelent összes monographiák és okmánytáraknak Styavnikra vonatkozó adatai mind merő *terra incognita* a t. szerző előtt. Ekként aztán megmagyarázhatók Wébernek illetően botrányosan hibás és hézagos állításai, mint pl. a következő: »Ezen viszony (?) sem tartott soká. 1674-ben Thököly Zsigmond felségsértéssel vádoltatván, a királyi ügyésznek *kellett átadnia* e jószágokat, melyek 1678-ban Joanelire szállottak (?) Nemsokára azután 1689-ben Szelepcsényi György érsek vette meg (*kitől?*) az egész savniki apátságot 60,000 frton,« — stb. s ezzel átugrik szerző egyenesen a Mária-Therézia korára (l. 645. l.).

Ime, ennyiből áll Wébernél a styavnikai várkastély és jószág története 1669-től 1769-ig. S még ez a kevés is mily zavart!

Tisztázzuk csak a dolgot.

Gr. Thököly István testvére Zsigmond 1678-ban s egyetlen fia Miklós csakhamar atyja után meghalván: a styavnikai uradalom, *mint fiúságot illető jószág*, néhai István grófnak fiára, a híres *Imrére* szálla örökül. Imre azonban ekkor, — zsenge 13 esztendőskorától fogva — erdélyi birtokain élt, mivel magyarországi jószágait: Kézsmárkot, Árvát, Likavát, Lietavát, Enyiczket, Zsolnát stb. a császáriak, atyjának a Wesselényi-összeesküvésben való állítólagos részvéte miatt erőszakosan elfoglalták s a kir. kamara által kezeltették. Hasonlót tőnek *Styavnikkal* is; mindezeket *b. Joanelli*, mint a szepesi kamara igazgatója kezelte, s lehet, hogy Styavnikot valami olcsó pénzért zálogba vagy bérbe véve magának a kamarától; — így szokták ezt I. Lipót kamaratisztjei, s így »szállott« a törvénytelenül bitortlott Styavnik ideiglen Joanellire. Csakhamar eljött azonban a törvényes, jogos ősbirtokos: gr. Thököly Imre, a ki 1678. végén mint a bujdosók fővezére Felső-Magyarországot diadalmasan elfoglalván, Styavnikot is újból kezére vette és saját tisztartói által kormányoztatva, 1685-ig bírta. Ez idő alatt a híres »kurucz király« maga is többször időzött styavnikai szép kastélyában, nejével Zrínyi Ilona fejedelemasszonynyal és ennek gyermekeivel, a Rákóczi-árvákkal. Oly érdekes körülmény, mely Styavnik monographiájában mindenestre fölemlítendő volt volna.

Sőt Thököly még egyszer bírta ezután is Styavnikot. Ugyanis 1703-ban II. Rákóczi Ferencz győzedelmes fegyverei, az osztrák határokig hatolván előre: az ifju fejedelem a Thököly-családnak úgy erdélyi, mint magyarországi jószágait visszaadta

mostohaapjának, az ekkor Nicomédiában élő Thököly Imrénék; a ki ezeket birtokba vévén, régi hívével, *Kellemes Jánossal*, mint összes javainak praefectusával kormányoztatá, egész 1705. szeptember 13-án történt haláláig. S itt idézendő lett volna Thököly 1705. sept. 3-án Nicomédiában kelt végrendeletének Styavnikot érdeklő pontja, a mely szerint a »*styavnyiki kastélyt*« és a hozzá tartozó birtokot 50 ezer rhénes frtban mostohafiának II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek s utódainak, nevezetesen második fiának Rákóczi György herczegnek hagyományozza.¹⁾

Mindezekről, pedig elég nevezetes dolgok, Weber monographiája nem tud semmit, — persze, mert ezek az újabban napfényre került adatok Bélnél, Wagnernél föl nem találhatók: hanem a m. tud. Akadémia kiadványaiban, melyek között Thököly Imre végrendelete, az eredeti példányról közölve, 1868-ban jelent meg.

Még több ilyen sarkalatos hézagra is rámutathatnánk a nevezett monographiácskában; azonban föntebbi állításunk igazolására, — azt hisszük, — elég ennyi.

Mi minden komoly igyekezetű munkását történetbúvárlatunknak örömmel látjuk és szívesen üdvözljük a Századok hasábjain; hanem a legkevesebb, a mit tőlük megkövetelünk, az, hogy munkálataik írásánál ne csak a múlt század íróiból merítsenek: de az újabb publicatióknak tárgyakra vonatkozó adatait is, sőt ezeket első sorban használják föl, — hiszen ezért tétettek és tétetnek közzé.

THALY KÁLMÁN.

GRÓF TOURNON.

A Századok f. é. júliusi füzete (675. l.) ismertetvén Iványi Istvánnak »*Az új Bodrog vármegye*« című értekezését, megemlíti, hogy e hamvaiból föltámasztott törvényhatóságnak első főispánja, ú. m. 1699—1703-ban, Iványi szerint »gróf *Thurnon*«

¹⁾ L. Monum. Hung. Hist. (Késmárki Thököly Imre naplóí és emlékezetes írásai) XXIII. köt. Pest, 1868. Kiadja a m. tud. Akadémia, 399—400. l. Megjegyezzük még, hogy az ezen végrendelet erejével, — a késmárki, likavai, rózsahegyí, lietavai, árvaí, zsolnai stb. Thököly-féle jószágokkal együtt — Rákóczira szállott *styavnyiki kastélyt* és uradalmat e fejedelem tényleg bírta és saját tisztei által kormányoztatta, egész 1709 végéig, illetőleg 1710. elejéig, a mikor a császáriak a Szepességét elfoglalván, a styavnyiki várkastélyt védezőlőpizzettel erősítették meg s őrséget helyezének belé. Ez is említendő volt volna!

volt; »nem-e *Thurn*?« kérdezi a Századok. A választ mi adjuk meg: sem nem *Thurnon*, sem nem *Thurn*, — hanem *Tournon*. Ez a kiváló képzettségű és kalandos életű férfiú megérdemli, hogy foglalkozunk egy kissé vele. Gr. *Tournon* János minden valószínűség szerint francia, tán lotharingiai vagy belga származású főúr volt, a ki — alkalmasint *Bethune* marquis révén — Lengyelországba szakadván, ott megtelepedett, indigenátust nyert, *Tarnowot* bírta, s innen lengyelesen *Tarnowski Jánosnak* is nevezték. Magasb katonai s egyéb méltóságokat viselt ott, s helylyel-közzel diplomatáskodott. Ezen utóbbi minőségében fordulhatott meg 1687-ben Kassán, majd a bécsi udvarnál, s Kis-Martonban Esterházy nádornál.

Az 1671-ben lefejezett gr. Nádasdy Ferencz országbíró egyik fia gr. Nádasdy István, ki Thököly-párti volt, 1686. sept. 10-én halt meg, az ostromlott Munkács várában, özvegyül hagyva nejét gr. *Thököly Máriát*, Imre fejedelemnek és gr. Thököly Évának, hg. Esterházy Pál nádor hitvesének nővérét. Thököly Mária bent volt az 1685—86-iki ostrom alatt Munkácson és hősie sógornőjével Zrínyi Ilonával minden veszélyben bátor lélekkel osztozott. Azonban özvegységre jutván, 1686. nov. 2-án Carafa passusával odahagyá a várat, s egyelőre Kassán, majd sógoránál a nádornál Kis-Martonban, Bécsben, s részint Kőszegen tartózkodik vala, a hol társbirtokos volt. S egyszersmind az udvarnál sollicitálta lefoglalt javai kiadását, mit a nádor közbenjárásával el is nyert. Ekkor, vagy Kassán, vagy a nádornál ismerkedett meg a még fiatal, szép és gyermektelen özvegygel gr. *Tournon*; a ki is gr. Thököly Máriát nőül vevén, honfiúsította magát, és mint hg. Esterházy Pál nádor sógora, díszítettett föl azután a töröktől visszafoglalt s újraalakult Bodrog vármegye főispáni méltóságával. Nem tudjuk, birt-e e körülményekről tudomással Iványi, s említi-e értekezésében?

De *Tournon* gróf nem sokáig szolgálá Lipót császár-királyt. II. Rákóczi Ferencz hadseregei 1703 végén Bodrog vármegyét s 1704-ben a bácsi várat is elfoglalták. Erre csakhamar *Tournon* János gróf is, — a ki különben nem lakott pusztás vármegyéjében, hanem túl a Dunán, — hűséget esküvék Rákóczinak. A fejedelem a szellemes francia főurat kiváló bizalmára méltatá, s miután őt bővebben megismerte, fontos diplomatai feladatokkal bízta meg. Így pl. 1706-ban, midőn *Vendôme* maréchal XIV. Lajos hadaival Olaszországban harczolt s tervbe vette, hogy a magyarokat az ádriai partok felől egy francia hadosztálylyal megsegítendő: a francziák csatlakozását megkönnyítendő, Rákóczi fejedelem a horvát b. Vojnovichot több magyar hadi tiszttel, csapatok szervezésére Boszniába, gr. *Tournon*-t pedig a velencei köztársá-

sághoz küldé, követül, oly megbízással, hogy a signoria és a velencei francia követ közreműködésével a horvátokat, különösen a Zrínyiek jószágaihoz tartozó likkai és corbáviai grófságot és Buccari vidékét lázítsák föl. E munka még 1707-ben is folyamatban volt.

A velencei francia követ e közben oly hizelgő jelentéseket küldött urának Tournon gróf ügyességéről, hogy Rákóczi 1707. őszén jónak látta Tournont egyenesen XIV. Lajos oldala mellé, párisi követévé nevezni ki s egyszersmind megkéré a királyt, hogy őt francia altábornagyi ranggal díszítse föl. A gróf Párisba ment, s ő volt az, a ki Lajos külügyministerét Torcy marquist figyelemzeté, hogy véleménye szerint Rákóczi fejedelem igen kitűngetve érezné magát, ha számára Lajos király, unokájától Filep spanyol királytól az aranygyapjas-rendet kieszközölné. Lajos azonnal iratott Madridba, és Rákóczi — ki Tournon indítványát csak utólag tudta meg — nemsokára megkapta a souverain aranygyapjas rend jelvényeit.

1708. elején a fejedelemnek a bajor választó mellett volt követe b. Vetésy László is Párisba érkezett, s Tournonnal csakhamar versengeni kezdettek, a mi urokat nagyon kellemetlenül érinté. Vetésy követtársát indiscretióval vádolja a fejedelemhez intézett leveleiben; sőt, mi több, 1708. febr. 1-én kelt tudósításában azt írja, hogy Tournon gróf, Torcy marquis előtt oda nyilatkozott volna, hogy *az erdélyi fejedelemségre ő neki, mint Thököly Imre sógorának, több igénye volna Rákóczinál.* Mire XIV. Lajos a bastilleba akará csukatni a vakmerőt, s ettől csak Vetésy könyörgéseire állott el; de meghagyá, hogy Tournon 48 óra alatt távozzék Párisból. — Mennyi igaz e történetből? nem tudható; annyi bizonyos, hogy Rákóczi a gróftól párisi követi állásától fölmenté és Tournon Brüsszelbe távozott; de néhány hónap múlva ismét Párisban leljük őt. Egyszer csak nyoma vész; úgy látszik, külföldön halt el, még 1711. előtt. A vörösvári Rákóczi-levéltár számos nagyérdékű diplomatiái jelentését őrzé meg.

Ime, ily érdekes politikai egyéniség volt Bodrog vármegye első főispánja!

THALY KÁLMÁN.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. Irta Dr. Réthy László, segédőr a M. N. Muzeum régiség-osztályánál. Budapest, Pallas részvény-társaság nyomdája, 1887. Ára 2 frt 60 kr.

Dr. Réthy László már előbb többfelét adott ki, a mik az oláh kérdés felvilágosítására tartoznak, s maga azokat ekképen számolja elő az Előszóban, úgymint: »A magyar pénzverő izmaeliták és Bessarábia;« — »Anonymus az erdélyi oláhokról;« — »A Hunyadiak eredete«; — »A román királyság czimere és színei.« — Réthy úr 1885-ben a Széchenyi Pál gróf ipar- és kereskedelemügyi minister támogatása mellett létesült magyar keleti expedi-tióban részt vőn, bejárhatván így azon tartományokat, melyek, mint maga mondja, »a kérdés theoretikus értelmezéséhez természetes magyarázó okokkal járultak.« Ez mindenesetre nagyon érdekes körülmény, mely eleve ajánlja a Réthy könyvét.

Ez tizenegy fejezetben következő tartalmú:

- I. Az oláh vagy rumén nyelv ismertetése.
- II. Daciai eredetü-e a rumén nyelv?
- III. A rumén nyelv keletkezésének helye.
- IV. A rumén nyelv keletkezésének kora.
- V. Szlávok és rumének.
- VI. Az oláhok vándorlása Erdély felé.
- VII. A két oláh vajdaság alakulása.
- VIII. Oláh emigratio, t. i. Erdély felől Magyarországra, Erdély és Moldva felől lengyel, morva, orosz területekre.
- IX. Magyar hatások.
- X. Az oláh történelmiírás és nyelvújítás.
- XI. Az oláh nemzet képe. Nomád és városi élet Erdélyben. Romániai út. Bukaresti élet.

Mindegyik fejezet nagyon érdekes az előtt, a kinek némi tudomása van az illető tárgyról, a ki azért fenn sem akad az itt-ott előforduló homályosságon; de érdekes legyen ám az előtt is, a kinek eddig nincs tudomása az illető tárgyról, mert avval meg kell ismerkednie. Az természetesen egyet-mást nem érthet meg mindjárt; de ha figyelemmel olvassa a könyvet, sokat rögtön meg-ért, s lassankint a homályos is világossá lesz előtte.

Szeretném ismertetésemmel reá bírni azokat e könyvnek olvasására, a kik az úgynevezett oláh kérdésről hallottak ugyan már egyet-mást, de magával a kérdéssel még általában sem gondoltak sokat, annál kevesebbé részleteivel, melyek tudása nélkül a kérdés olyan *nem-bánom-féle* marad mindég. Pedig bizony az nem olyan.

A történeti tájékoztatás igen hasznos, ha helyes; ha nem az, a tanulni akarót megtéveszti. Réthy szerint (Előszó X. XI.) Bonfinius származtatta volna először a ruméneket Trajanus colonusaitól; hogy »Bonfinius hagyománya íróról-íróra szállott s az ismeretek terjedésével *európai keletet nyert*«, — hogy »e fonalon indul meg a rumén történetírás s ehhez méri kutatásait az európai tudományosság. Nagy nevek: Thierry, Gibbon, Ranke, Mommsen magyarázzák tovább a Bonfinius-hagyományt, szélesebb háttérbe helyezve s gazdagabb eszközökkel tárgyalva a kérdést.« — Ez nagyon megtévesztené azt, a ki Gibbonban, Thierryben, Mommsenben, Rankéban (így következének az írók) szélesebb háttérbe helyezve s gazdagabb eszközökkel tárgyalva keresné a Bonfinius hagyományát. Az említett írók egyszerűen azt mondták, hogy az oláhok a rómaiak utódjai, s arról úgy voltak meggyőződve, mint Rómának egykori kezdetéről. A szélesebb háttérrel, a gazdagabb eszközöket csak az oláh, szláv és magyar nyelvekből, meg az erdélyi és havaseli történetekből meríthették volna; úgy de azokat az említett írók épen nem ismerik vala. Nagy nevek ellenére csak declamáltak e tárgyról, a melynek kikutatására képtelenek valának, sőt az arra való képességet még csak nem is negélyezték, fitogtatták.

Igaz, Bonfinius állította az oláhok eredetét a rómaiaktól; de azt állította híresebb kortársa II. Pius is; s ha valamelyiknek állítása európai keletet nyert, a Piusé, nem Bonfiniusé nyerte azt. De az újkori rumén írók, a kik kevés kivétellel magyar tudományos körből származtak, igenis Bonfiniusra hivatkoznak, kit a nevezett külföldi nagy írók talán csak nevére ismertek.

Réthy igen helyesen Kopitar és Roesler emlékének ajánlja a könyvét; azért, azt gondolom én, az Előszóban vagy Bevezetésben a két írónak idevágó művét vagy műveit valamennyire le kellett volna írnia — épen a tanulni akarók kedvéért. Azokat nem eléggé tájékoztatja ez (Előszó XII.): A ruménség elszórtasága mellett a nyelvnek közös tradíciói már Kopitart arra vezették, hogy az oláhság balkáni eredetének hypothesisét tudományos alapra fektesse; tanait Miklosich, Hunfalvy Pál, Tomaschek fejtették tovább, kiket Roesler Róbert históriai okokkal támogat. Kis homályosság sőt ferdeség van ebben az állításban, hogy Roesler Róbert históriai okokkal támogatja Miklosich, Hunfalvy Pál és Tomaschek fejtegetéseit; — mert azt nyilván úgy érti a tanulni

akaró, hogy Roesler Róbert a három megnevezett író után következett. Pedig voltaképen emez írók történeti sorát Roesler kezdi meg; Tomascsek és Hunfalvy Pál Roesler után léptek fel e téren; s Hunfalvy Pál kezdte meg az erdélyi incolatussal, az erdélyi jogviszonyokkal stb. a történeti okoskodást, mely forrás nincs még kimerítve. Hanem hát mit tettek tulajdonképen Kopitar és Roesler, azt, úgy hiszem, a tanulni akaró tudni szeretné.

Kissé merész Gröber Gusztávnak »Grundriss der romanischen Philologie«-jénél, meg Pič és Jungnak ide vágó munkáinál fogva azt állítani: »A kérdés, mint a szaktudomány tárgya, ujdonat-új s a tudományosság még a methodusban sem tudott megállapodni, melyet annak tárgyalásánál követni kell.« (Előszó XII. XIII.) Azt hiszem, ujdonat-újnak nem lehet azt a kérdést mondani, melyet többen két-három tizedév óta vitatnak; még kevesbbé lehet mondani, hogy a tudományosság még a methodusban sem tudott megállapodni, melyet a tárgyalásánál követni kell. Miután Colombo az első útát Amerikába megtette, az új világrész fel volt fedezve; s akármennyit tett is Vespucci Amerigo, a felfedezést, tehát az útnak kitalálását az új világrészre, Colombonak tulajdonítjuk. Az oláh kérdés tárgyalásának útja, a methodus, ki van már találva; ha Pič, Jung, meg az összes új rumén történírást nem akarja azt az útát követni, az nem teszi bizonytalanná a tudományosság methodusát, hanem csak saját magok tudománytalanságát tünteti ki. S Réthy László érdeme, ha az oláh kérdés tárgyalásában egy másik Vespucci Amerigo; de Colombo nem lehet.

No, de csekélység mindössze is az én észrevételem, mert kifogásnak nem akarom nevezni.

Nagyon helyesen kezdi meg így munkáját az író: »Ethnologiai kérdéseknél első s legfontosabb szerepe van a nyelvnek. Ez mint a bizonyítékok közvetlen s a legmesszibb régiségbe felnyúló forrása, egyszersmind a leghitelesebb s a legrészletesebb körülményekkel beszámoló tanú.« — Eddigél nálunk a nyelvtudományt olybá vették és veszik most is, mintha nem volna köze a történelem-tudományhoz. Pedig az újabb, már írott p. o. az erdélyi történeteket sem érthetni meg jól mélyebben látó nyelvtudomány nélkül; hát még a régibb történeteket, a melyek nem diplomákban, hanem csak magának a nyelvnek megszólalásában nyilatkoznak, hogy lehetne nyelvtudomány nélkül felfogni! Mennyi történet nyilatkozik a folyó-, hegy-, falu- város-nevekben, már némileg az én fejtegetéseim is bizonyítják. Mennyi nemcsak történeti, de államjogi tudomást foglalnak magokban az Erdel, Havasel, Ungrovlachia tartomány-nevek! Nemde már ezek halomra döntik a külföldi nagynevű írók véleményét az oláh kérdésre nézve? De hát

ők nem értik, nem értették az Erdel, Havasel szókat, azért nem is tudhatták, miért azoknak latin fordításása: Transsilvania, Transalpinia. Az Ungrovlachiát érthették volna, de nem akarták megérteni, mert az véleményök ellen szól. Azt sem tudták vagy nem is akarták tudni, hogy a *Muntenia* (Oláhország) nem egyéb mint a Transalpinia-nak csonkjája. A Transalpinia (=Havas-el) csak Magyar-Erdélyországra nézve trans=el; az nem illik Oláhország lakosaira. A képzelődő tudósság tehát csak az Alpiniát ragadhatta meg, Munteniára fordítván, mintha Oláhország olyan hegyes-bérczes ország volna, mint Tirolis vagy Helvetia.

Az oláhnak nincs saját neve az »Erdőn túli« ország megjegyzésére, azt csak *Ardjal*-nak hívja, mely név a magyar *Erdel*-nek oláhos kiejtése. Minthogy az *Erdel* (=erdőn túli) szó csak Magyarországon keletkezett, és keletkezhetett — akárhik akármit hisznek is, kik a magyar nyelvnek csak újkori héját, vagy még azt sem ismerik — s minthogy az oláhok nem tudnak más nevet, mint *Ardjalt*: világos és okvetetlen bizonyos, hogy ők csak miután az Erdel név már megvolt, kerültek abba az országba; okvetetlenül bizonyos, hogy abban román lakosság, román műveltség, román keresztyén egyház nem volt, nem is lehetett a magyar foglalás előtt — a mint az összes rumén historiaírás hiszi és vallja, s a mint Pič és Jung hiszik és vallják.¹⁾

¹⁾ Wolff a szász-sebesi gymnasium 1886-iki Értesítőjében (Die Ländnamen Siebenbürgens) gyökeresen fel akarja dönteni (»gründlich auf-räumen«) az én fejtegetésemet, azt mutatván olvasóinak, hogy én az *el* =trans szót és annak értelmét költöttem, mert ilyen postpositio ninesen a magyar nyelvben. Így rám sűtvén a hamisítás bélyegét, megmutatja, hogy a magyar *Erdel* szó az eredeti dák *Ardeal*-nak utánozása; ezt az eredeti dák szót pedig, mely a kelta nyelv tanúsága szerint »hegyes«-t jelentene, a bysantinus írókban találja meg, az tehát traditio útján a rómaiak előtti korból jutott a bysantinus irodalomba.

Könnyű volt az 1466-ki és Erdősi-féle Új-testamentomi fordításokból meg a XVI. századbeli iratokból az *el* szónak létét és jelentését, valamint a *Havas-el* névnek divátját kimutatnom, és arról győzőm meg az erdélyi szász olvasókat, hogy Wolff úr oly kevésé ismeri a magyar nyelvet, mint akár Wattenbach (ki 1882-ben »Die Besitzergreifung Siebenbürgens durch die jetzt das Land bewohnenden Nationen. Von Ek. F. Maurer. Berlin 1882. »im Auftrage« aláírta, Berlin 5. März 1882.), akár Mommsen, akár Ranke stb., tehát hasonlóképen, mint ezek, hivatatlan magyar- és erdélyországbeli ethnographiai és történeti kérdések megvitatására. Továbbá könnyű volt kimutatnom, hogy az *Ardalion* szó, melyet Wolff úr a római előtti kornak régi dák *Ardeal* másodjának tartja, csak az 1470. tájban írt Laonicus Chalkokondylasnál fordul elő. Chalkokondylas a bysanti birodalom utolsó

A nagyocska kitérés által a nyelvtudománynak mellőzhetetlenségét akartam szemléltethetővé tenni az ethnographiai kérdésekben, avval indokolván helyeslésemet, hogy dr. Réthy László legelőbb is az oláh nyelvet, illetőleg annak három nyelvjárását, az éjszakit vagy Dunán-innenit, a délit vagy a makedoniait és az istriait ismerteti.

Minthogy az oláh nyelv, a latinos anyagára, sőt sok nyelvtani jelenségére nézve legközelebb az olasz nyelvhez áll: jobb lett volna a latinnak mellőzésével csak az olaszt tüntetni fel. Világosabbá teszi vala ez a dolgot a tanulni akarónak. — Némely terminus technicus, némely állítás kissé homályos. A *l*-nek, *n*-nek *r*-ré változását *rotificatió*nak nevezi Réthy. A szokott szó *rhotacismus*; előttem legalább ismeretlen a *rotificatio*. A névszó-alkotást *fogalom-alkotás*nak nevezi; legfeljebb »fogalom-szó« járhatná. — A rumän dialectusokról beszélvén állítja, hogy azokban szerkezeti eltérések, melyek a nyelvjárás (dialectus) határain túl járnának, nincsenek. — Bajos megmondani, melyek a nyelvjárások határai.

Megemlítém, hogy jobb volna mellőzni a latint és csak az olaszt tenni szemközt a ruménnal. A 11. lapon hibásan is rántja elő a latint; itt szó lévén az infinitivusról, azt mondja Réthy, hogy a rumän dialectusok nem ismerik az infinitivus *zárt formáját*: *are, ire* stb. — Mit akar itt a »zárt forma« jelenteni? — Azután nem is áll, hogy ezt az *are, ire* formát nem ismerik, mert a könyv a 13. lapon az *urmare*-t hozza elő, mely »folytatást« jelent. Tehát a való ez: a rumän nyelv az olasz *are, ere, ire* infinitivusi alakokat elvont substantivum jelentésével alkalmazza, mint *urmare*=folytatás (nem: folytatni), *lukrare*=munkálás (nem: munkálni), *putere*=hatalom (nem: tehetni) stb., azért veszi az *urma, lukra, pute* stb. alakot a futurum kifejezésére, melyet a *vaju* (voglio) segédigével képez. S a futurum képzésével válnak el a rumän

napjait és a törökök hódításait beszélvén el, gyakran emlegeti Jangus Choniates-t (Janku Hunyad), kit a pannoniai Dacia, vagy *Ardelion* hegemónjának (vezérnek) tud. Chalkokondylas tehát az *Erdel* szót nem egyszer hallhatta, ezt *Ardelion*ra görögösítvén. Ezt a nevet bizony oláh traditióból nem vette Chalkokondylas, mert ha az a régi világból az oláhoknál megmaradt volna, ezek bizonyosan nem Ungro-Valachiának nevezik vala Oláhországot, sem később nem Munteniának, mi csak a Trans-alpiniának csónakája. Chalkokondylas idejében a konstantinápolyi patriarcha is — mert a császárnak semmi dolga nem vala avval az országgal — Ungrovlachiának nevezte azt, mely nevet bizonyosan Chalkokondylas is ismer vala, de ő a *classicus* nyelvet utánozván, azt Daciának, Erdel-t pedig Paeoniai- (Pannoniai) Daciának s helylyel-helylyel *Ardelion*nak nevezgeté. (Die Landesnamen Siebenbürgens. Von P. Hunf. a Korrespondenzblatt 4, 5. számában, 1887.

dialectusok az olasz és a többi román nyelvtől, melyek a futurumra egy új synthesist a »habere« segédigével alkotnak. Ez a latin habere a futurumot az olaszban így képezi, mint tudjuk: avrò, avrai, avrà; avremo, avrete, avranno; a francziában így: aurai, auras, aura; aurons, aurez, auront. [Ezek az alakok nyilván a latin habuero, habueris, habuerit-ből stb. lettek.]

Ezekkel képezi az olasz így a futurumot:

loderò (lod-avrò)
 loderei (lod-avrai)
 loderà (lod avrà)
 loderemo (lod-avremo)
 loderete (lod-avrete)
 loderanno (lod-avranno).

Ezekkel képezi a franczia így a futurumot:

louerai (lou-aurai)
 loueras (lou-auras)
 louera (lou-aura)
 louérons (lou-aurons)
 louerez (lou-aurez)
 loueront (lou-auront).

Az olasz tehát nem a latin *laudarem* stb. alakkal, mint Réthy teszi, hanem a latin *laudavero* stb. alakkal hasonlítható. Az ugrató pont (*punctum saliens*) vagy sarkpont az: hogy a rumén nyelv a futurumot a »volo« segédigével, a nyugati román nyelvek pedig a »habeo« segédigével alkotják.

Ebben a fejezetben azután egy csomó rumén szót hoz fel Réthy, »nem törekedve a teljességre, úgymond, inkább a *szavak tartalmi színvonalának mértékét véve irányadóul.*« (A 14. lapon.) — A szavak tartalmi színvonala! hogy mi az? nem értem. — Az adverbiumokat és conjunctiókat sem szabad *segédszók*knak nevezni. Egyébiránt ezen fejezetnek fő és tagadhatatlan, helyes eredménye, hogy a három rumén *dialectus* csak egy helyen keletkezett.

Kérdés, hol van ezen hely?

Erre a két következő fejezet felel, úgymint a II. fejezet, mely azt mutatja, hogy nem keletkezhetett Daciában, azaz Erdelben és Ungrovlachiában, mert ott a gyarmatosok nem itáliaiak, hanem legeslegnagyobb részben ázsiaiak lévén, a rövid 160 év alatt, a mely időig ott a római uralkodás tartott, *latin lingua rustica* nem fejlődhetett ki. A III. fejezet, mely azt mutatja, hogy az itáliai köznyelv, azaz a latin *lingua rustica*, az ádriai tenger-melléken el volt terjedve, s hogy a rumén nyelv szerkezete albán (illyr) eredetű. Ennélfogva a rumén nyelv a Balkán-félszigeten, még pedig annak délnyugati partjain az olasz köznyelv hatása alatt keletkezött, a melylyel ezen partvidékek a VIII. századig folytonos összeköttetésben állottak (49. lapon). Ezen III. fejezet a Réthy könyvének legkiválóbb része. Homályosság van itt is több helyütt; ámde világosan azt fejezi ki Réthy, hogy a rumén nyelv inkább illyr-albán, mintsem olasz nyelv, mit a rumén nyelvszerkezet is igazolna (a miben túlzás van). Ezt a világos eredményt némi ellenmondás sem teszi kétségessé. Láttuk,

hogy Réthy a 49. lapon a *rumën nyelvet az olasz köznyelvből idomultnak* mutatja be; a 85. lapon meg így szól: »Nem illyr nyelvhatással van itt dolgunk, mely a latinok (olaszok) nyelvére folyt be, s azt módosította volna, *hanem külön fajjal, mely minden itáliai traditio nélkül alkotja az új nyelvet, melybe nemzeti typusát, otthonának individualitását, egész erővel viszi be.*« Ezt ugyan Réthy az albán nyelvről állítja, de a latin nyelvnek hatását az albánra lehetetlen nem látni; s habár a rumën nyelv a szerkezetére illyr is, az olasz nyelvnek hatását erre, mint az albánra, tagadni nem lehet. Külömben is »nemzeti typus«, az »otthonnak individualitása« szépen hangzó szók, de bajos meghatározni, hogy tulajdonképen mit jelentenek. Legalább én nem tudom még: a nemzeti typus, az otthonnak individualitása, teremti-e a nyelvnek sajátosságát, vagy ez teremti-e amazokat?

Ugyanott mondja, hogy Kopitar, Miklosich, Hunfalvy már sejtették a rumën nyelv állását, de körülírni nem tudták. Ha én valaminek állását sejttem, azt, úgy hiszem, körül is bírom írni. Hisz könnyebb a körülírás, mint a dolog mivoltának kifejezése. Úgy látszik nekem, Réthy a Miklosich nézetével egyez meg, a ki a rumën nyelvnek sajátosságait egyedül az illyr-albánnak tulajdonítja. De hát a Balkán-félszigeten csak Albánia közelében fejlődött-e ki latin élet? Moesia, Dardania latinosabbak voltak, mint a régi Epirus, vagy az új Albánia; mert ott kiveszett a thrák nyelv, itt pedig megmaradt az illyr nyelv, a mai albán nyelvben; amott a latinosodás miatt veszett ki a thrák nyelv; itt meg a latinosodás mellett is maradt meg az illyr nyelv, tehát itt gyengébb volt a latinosodás, mint amott. A régi thrákokat és illyreket pedig inkább egymáshoz rokon mintsem egymástól idegen népeknek tartjuk. A thrák nyelvben is ösztön lehetett az articulus utántevésére, mint az illyrben. S a byzantinusok tanúsága, kik legelőbb említik a blak, vlach népet, mégis nyomhat valamit; az a tanúság pedig a vlach népet régi moesiai népnek vallja, tehát a moesiaiak ellatinosodását is hirdeti.

Egyébiránt »vajjon az illyr (alban) nyelvcsalád nem tart-hat-e ép úgy számat a rumën nyelvre, mint a latin (román) nyelvcsalád?« — erre a kérdésre, melyet Réthy a 95. lapon felvet, biztosabban felelhetnénk, ha volna illyr nyelvcsalád, mint van igazán latin nyelvcsalád. Talán mégis inkább mondható, hogy a *rumën nyelv a romanismusnak egy ága, mely az illyrismusba hajlik át*, mintsem az, mit Réthy mond, hogy a rumën nyelv az illyrismusnak egy ága, mely a romanismusba hajlik át. Homályos azon kívül az is, a mivel Réthy a gondolatját fel akarja világosítani. »A rumën nyelv valóban, úgymond, *egy, a nyelvtudományban lappangó, új eszmét vet felszínre.* A mint a modern anthropologia

elkülönzött fajokat nem ismer többé, hanem minden egyes nemzeti individualitásban új, esetleg több faj összefolyásából származott combinatiót lát, melyet, mint ilyet, csak a kapcsolatok összege szerint nevezhetünk meg: úgy a nyelveknek egyoldalú, merev osztályozása nem felel meg a nyelvtörténet egészének, a nyelv igazi állásának.* Így például a magyar nyelvben is megvannak az ugor-török kapcsolatok, stb. (93—94. lap.)

Hasonlítást teszen itt Réthy az anthropologia és a nyelvtudomány között, azt akarván, hogy ez utóbbi az elsőnek példáját kövesse. Mit tesz az anthropologia Réthy szerint? Nem ismer többé elkülönzött fajokat, hanem minden egyes nemzeti individualitásban új, esetleg több faj összefolyásából származott combinatiót lát. — Azon anthropologia, mely emberfajokat és nemzeti individualitásokat egy polczra helyez, az, gondolom, nincs, az se nem modern, se nem antik. En az anthropologoktól azt tanúlom, hogy van p. o. négerfaj, de hogy abban a négerfajban sokféle nemzeti individualitás van; így mondják, van kaukáz, vagy középtengeri faj, de abban is sokféle nemzeti individualitás van, vannak abban román, vannak germán, vannak szláv nemzeti individualitások. Már ezekben az individualitásokban a physikai eredet, a vérnek összekeverése különböző lehet; tudjuk, hogy egész szláv tartományok elgermánosodtak, s látjuk, hogy Bismarcknak nagy aggodalma az, hogy a lengyelség fogyni nem akar. *Az anthropológiának tulajdonképen nincsen köze a nemzetiséggel*; az a physiologiára támaszkodik, ez a psychologiára; az a csontokat méri, a bőrnek, hajnak alkotását görcsövezi, a psychologia a nyelveket, erkölcsöket, törvényeket stb. tanúlgatja. Tehát bármilyen is valamely nemzeti individualitásban a vérnek, a különböző eredetnek combinatiója: nem ez adja meg az individualitást, hanem a nyelv s mind az a mi a nyelvvel jár. Ez annyira igaz, hogy a vérnek és a különböző eredetnek ugyanazon combinatiója két és több nemzeti individualitást mutathat fel, ha t. i. annak a combinatióknak többféle psychéje, többféle nyelve van. Maga Réthy mondja könyvének valamely helyén, hogy a baskirok eltörökösödött ugorok. Nem tudom, úgy van-e? de az állításban nincs eretnekség. Hát a magyar nemzet ugor-török kapcsolatok-e? Ha a különböző eredetet vesszük, azt kell igazán mondanunk: a magyar nemzet ugor, szláv, török, német kapcsolatok eredménye, melynek nemzeti individualitását a nyelv teszi meg. — Talán nem szükségtelen ezen amplificatio.

A IV. fejezet a rumén nyelv keletkezésének koráról értekezik. Ebben ismét Réthy nagy számmal hozza elő a rumén és alban nyelvek találkozásait, meg-megmutatván a szláv hatást is, mely mind erősebbé lesz. Magát a rumén nyelv keletkezését a VI—VII.

századba teszi. — Nekem úgy látszik, hogy ilyen szók, mint az olasz *uomo* (homo), *uomini* (homines) és a rumén *omu*, *oamini* felette nagy chronologiai érdekűek. Bizonyos előttem, hogy előbb alakult meg az olasz *uomo*, *uomini*, mint a rumén *omu*, *oamini*. Ha meg lehetne mutatni, hogy a VII. században nem divatozott még Itáliában az *uomo*, *uomini*: egyúttal bizonyossá válnék, hogy a rumén *omu*, *oamini* sem élhetett még a VII. században. Nem ismerem annyira az olasz nyelv történetét, már meg sem fogom annyira tanulni, hogy efféle kérdésben ítélhessek, — de én az oláh nyelv keletkezését csak a VIII. század utánra merném tenni, minthogy az olasz nyelvnek alakulását a VIII. századnál előbbre nem gondolom tehetni. . . .

A történeti momentumokat, melyek a balkáni nemzetiségek alakulására hatottak, szabatosabban kell meghatározni, mintsem Réthy teszi. Kétségen kívüli dolog, hogy a keresztyénségnek volt legnagyobb hatása az európai új nemzetek támadására. Réthy a 104. lapon azt írja, *hogy a keresztyén egyház nyelve kezdettől fogva latin volt a birodalom keleti felében is.* — Az nem áll. A keresztyén egyház nyelve az első két század alatt a birodalom nyugati tartományában is görög volt, még magában Rómában is. Tudniillik, csak a görög nyelvű lakosok, milyenek nemcsak Rómában, de Maseiliában, Lyonban stb. is voltak, lettek az első keresztyének. Nem csak Pál apostol írt görögül a rómabelieknek, hanem egy századdal később is, a ki hozzájuk írt, görögül írt. Afrikában előbb voltak latinul beszélő keresztyének, mint Itáliában. 260—270 tájban, midőn a római uralkodás Erdelben megszűnt, még sehol latin keresztyén egyház nem vala a Dunán túl éjszakra eső tartományokban. Csak az irigylendő tudatlanság, »die beneidenswerthe Unwissenheit« — mint Miklosich nevezi — íratta és íratta azon pathossal, mely egyenlő a tudatlansággal, hogy Erdelben latin keresztyén egyház virágzik vala, mikor abból a rómaiak kivonúltak.

A latin keresztyénség csak Nagy-Konstantin után terjedt a balkáni félsziget éjszaki tartományaiban és virágzék azokban a hunok és szlávok becsapásai ellenére, míg a bolgárok letelepedése nem vetett ott neki véget. Nem sokára helyébe a bolgár-szláv egyház lépett, s az elrománosodott lakosság maradványai, blak név alatt, a meddig ezen bolgár-szláv egyház terjedett, ennek kormánya alatt élt; a bolgár-szláv egyház déli határain túl pedig a soha meg nem fogyott görög egyház szárnyai alá kerültek a vlachok. Tehát a bolgár birodalom keletközte ólta többé latin eparchia nem volt a Balkán-félszigeten, a dalmát parti városokon kívül, melyek megtartották a rómaiságot.

Az V. fejezetben a szlávok és rumének viszonyait a Balkánon

mutogatja fel Réthy, mely viszonyok az előbb megérintett események után fejlődtek ki. Ezekben a vlach népelem mindég a társadalomnak másod, mozgó, pásztorkodó szerepét, a bolgár, a szerb, a görög, a dalmát parti román elem pedig az első, a földmivelő és városi szerepet viseli. S a hol a nagy egyházi szakadás után a katolikus szlávok a keleti egyházzal érintkeztek, ott a vlach nevezet a schismaticust, azaz a keleti egyházhoz tartozót, bélyegzi vala. A vlach vagy oláh név tehát, a mint Réthy a 129., 130. lapokon mondja, a különböző népi és társadalmi változások folytán előbb az elrománosodott illyr (és thrak) lakost jelentette volt; azután az oláh név pásztoreletűt jelzett; a katolikus szláv pedig néha a görög egyházhoz tartozót nevezte oláhnak; valamint a török is olykor általában a keresztyénben csak oláhot látott. — Már a 110-dik lapon megjegyezte volt Réthy, hogy a déli nomád oláhnak *kutzo-vlach* neve tulajdonképen a török *köcsü-vlach* volna, mert *köcsü* török szó; *köcsürmek* költözködni. Hozzá tehetem, hogy *göcs* ítmek annyit tesz, mint lakást változtatni, *göcs evi* kunyhó, mintegy »göcsnek háza«; *göcsürmek* pedig nem költözni, hanem költöztetni. Ebből a török göcs-ből, melynek *g* hangja keményebb, mint a görög gamma, a görög csakugyan a *zoúrζο*-szót képezhette.

A VI. fejezet tartalma: *Oláhok vándorlása Erdély felé. Oláhok, magyarok, szászok.* »A népek vándorlásában következetesség van, úgymond Réthy a 133. lapon. »A honkeresés s a megállapodás a népek egész lényegéből folyik, s kedvező viszonyok között kivándorló és menekülő népek régi hazájuk természetének megfelelő új hazát fognak keresni.« — Ha megfigyeljük az ismeretes népköltözéseket, alig fogjuk találni, hogy a honkeresés és megállapodás a népek lényegéből, vagyis afféle ösztönből foly, milyen a madarakat készíti költözésre. A régi hazája természetének megfelelő új hazát egy nép sem indul keresni; mert miért is hagyná el a régi hazát, a melyben jól folyt az élete? Mindég külső ok hajtja ki a népet régi hazájából, s ott állapodik meg, a hol lehet, nem a hol szeretne. S a nép vagy alkalmazkodik az új hazához, vagy elpusztúl.

Azután észre kell venni a különbséget a hadastúl való népköltözés és az egyes emberek hivatott vagy hivatlan költözése között. Ama költözés lakást foglalni kénytelen, tehát erővel foglal az előbbi lakosság akaratja ellenére; ez a kész, legalább tárt helyre megyen, az előbbi lakosság akaratjával vagy elnézésével. Más volt bizonyosan a gótok, a magyarok költözése, s más az oláhok, a czigányok költözése.

A pásztorkodó oda költözik, a hol legelő van, melyet más nem használ, akár hijják, akár nem hijják. Eleinte vendégnek

érzi magát, illőjártával otthonossá lesz. Már a szántóvető csak oda költözhetik, a hová hijják. Egyáltalában pedig mindenféle költözés oda tart, a hol üresség van; mint az árvíz arra tart, a merre lejtőség van.

»A magyarság, mint keletről érkező nép, új hazájában olyan viszonyokat talált, melyeket volgamenti és déloroszországi hazájában nem ismert volt. Nyelve itt gyarapodik, új viszonyok, új fogalmak neveivel.« (135. l.) — Nem ártott volna itt a viszonyokat természetiekre és néprajziakra osztani. A természeti viszonyok a Volga mentén és déli Oroszországban igen hasonlóak a Duna-Tisza menti viszonyokhoz. A néprajzi viszonyok annyiban mások lehettek, mennyiben ott a magyar nép török-csuvas népekkel jutott érintkezésbe. Ámde ezen viszonyok is meggazdagíták a magyar nyelvet, mert az bizonyosan ott vette fel az ökör, borjú, tinó, teve, oroszlán, borz, daru stb., a búza, árpa, alma, kender, tenger stb., a kalpak, dolmány, csizma stb. szokat. Déli Oroszországban már a halicsi szlávokkal is volt dolga a magyarságnak, mely a szláv rabszolgáit görög kereskedőknek adogatá el a Fekete-tenger partjain. Egyébiránt ezen tárgy nem is ide való, csak a mennyiben felvilágosít.

»Lehetséges, mondja R. a 136., 137. lapokon, hogy a ruméniség, mint oláhság, már első királyaink idejében szállingózni kezdett Erdély felé; sőt meglehet az is, hogy már a *vezérek*¹⁾ korában rumén nyelvű oláhság élt együtt szláv pásztor népekkel, a mit bizonyítani ugyan nem lehet, de ha lehetne is, ennek a kérdés meritumára nézve semminemű jelentősége nem volna. Annyi bizonyos, hogy a ruméniség beköltözött balkáni pásztor népek, melynek zöme Erdélyt már mint Magyarország kiegészítő részét találta, állami szerkezettel, intézményekkel, magyar, székely, szász lakossággal.«

Valamikor alkamlasztott az oláh név olyanra is, a ki nem beszélt ruménül, de az csak a XII. XIII-dik században történt. Eleinte az *oláh* egyedül ruménül beszélőt jelentett. Az a különbség »ruménül beszélő« oláh s »nem ruménül beszélő,« de pásztorokó szerb vagy bolgár között a magyar fejedelmek korában (890.—997-ig) még ismeretlen vala. Eddigi tudomásunk szerint az *oláh* népnév 976-ban említettik meg legelőször, még pedig csak a Balkánfélszigeten; s az első oláh nevű helységről ugyanott csak 1013-ban hallunk.

Minden tanúság, mely 1200. után említi meg az oláhokat

¹⁾ *Vezér* helyett bizonyosan jobb volna a *fejedelem* szó. A görög *ἄρχων* is fejedelem, nem vezér s Konstantinus Porphyrogenitus archonnak nevezi a magyar fejedelmet.

Erdélyben, sőt Kumániában is, — 1200. előtt egyáltalában nem esik itt rólok említés — *ujdon elötünő* népnek tudja azokat.

Annak sincs való történelmi jelentése, hogy a *beköltözött balkáni pásztornépnek zöme* már állami szerkezettel bírónak találta Erdélyt. Csak hadastúl költöző népnek lehet *zöméről* szólni: az egyes háznépneként beszállingózók nem mutathatnak soha »zömöt.«

Az úgynevezett tradíciónak eredetét is jól meg kell vizsgálni. A 150. lapon Réthy azt mondja, hogy »Erdélyben is egy »Pratul lui Traian« rumën hely van. Mi az eredete?« Kérdi s megigyekszik azt a Bonfinius korából származtatni. — Amde ez a helynév soha sem élt az erdélyi oláhok közt, kik a *prat*, *pratul* szót nem ösmerik. Félreértésből Opitz Márton 1620. tájban Zalatna mellett találta volt meg; s a mult században jezsuita írók Torda közelébe vitték. ¹⁾ Hasonlóképen lett a Kaján-útból Traján-út.

Egyébiránt ezen fejezetben is sok érdekes tudnivaló sok új adat van, melyeket azért nem hozok elő, mert az olvasókat a könyv olvasására szeretném ösztönözni; s mert könyvet nem akarok könyvről írni.

A VII. fejezetben, a *két oláh vajdaság alakulása* felirat alatt sokat találunk a kúnokról, jászokról, mit talán még jobban kell megindokolni. Így p. o. én nem tudom, hol veszi Réthy, hogy a kúnok magokat hunoknak nevezték; hogy a jászok magyarul beszéltek, a kúnok meg törökül; azomban figyelemre méltó, hogy az ugoroknál *komi-jász* kuma népet, *jögra-jász* vogult jelent. A Basarad, Bazarát, és Böszörmény találkozásáról, a basarábok szerepléséről Szörényben és egyebütt sokat közöl leginkább Hasdeu után, de oklevelekből is, a mit egyszerűen mellőzni nem lehet, s igazán érdemes az utánvizsgálatra, a mit Réthy »nyelvészeti, okleveles és czímertani adatok segélyével« a Bazarátok történeteiről és nemzetségéről összehordott. Azért sajnálom, hogy meg nem mondja, hol található Zsigmondnak 1420-beli szláv levele, a melyben Bessarabia és Ungrovlachia egynek van mondva.

Hibás az 1358-dik év, melybe Károly Róbert szerencsétlen hadjárata esett volna Havaselföldön, mert az 1330-ban történt. Nem is lehet voltaképen *népregének* nevezni a fekete Radunak leszállását Fogarasból, mert az csak olyan irodalmi termés, mint a székelyek hunisága.

A moldvai vajdaság alakulásáról nem mondhatni, hogy oklevelesen keveset tudunk, sőt arról többet tudunk, mint Erdélynek elfoglalásáról. Lajos királynak 1349-iki és 1355-iki évekbeli

¹⁾ Lásd erről a Budapesti Szemle 1887-ki folyamának juniusi számát.

oklevelei, melyek kivonatját közöltem,¹⁾ legnagyobb felvilágosítást adnak. Hogy ezt a történetet is mesék veszik körül, azért maga nem lesz homályossá.

Mint hogy Réthy e fejezetben annyi sok új tényt hoz fel, részemről sajnálom, hogy a *báni pénznek* eredetét és történeteit mellőzte, holott az nagy nevezetesség a havasalföldi társadalomban.

A VIII. fejezet az *oláh költözésről* szól Magyar-, Lengyel-, Morva-stb. országok felé. »Illyr eredetű a ruménség, mint az albán-ság, úgy mond Réthy a 78. és 79. lapon, a különbség annyi közöttök, hogy míg az albán csak egyes hatásokat (szó-kölcsönzéseket) fogadott el a római colonistáktól: addig a rumén a nevével együtt nyelvének csaknem egész anyagát olasz forrásból merítette« . . . »A rumének és albánok elei civitasok körül éltek (civitas, rum. *četate*, alb. *kjutete*), a civitasok pedig conventusoknak voltak alárendelve, minő Dalmátiában kettő volt: *Conventus Naronitanus* (Herczegovina, Montenegro és Éjszak-Albánia) és *Conventus Salonitanus* (a mai Dalmatia és Nyugati Bosnyákország). Itt ültek össze a törvényszékek; itt intézték el a római hivatalnokok az ügy-bajosok dolgait.« S a conventus szó megvan mind a három rumén nyelvjárásban, *kuvënt*: szót, beszédet jelentvén; albánban is *kuvënd*=beszéd stb.

Ez időtől fogva, »hogy a hegylakó illyr a conventusokban a római törvénybíró előtt mondta el panaszát s a *beszéd*, szó fogalmát e *kuvënt*ével szerkesztette meg, addig a korig, mikor Bukarestben a parlamentház üléstermében rumén nyelven szerkesztik az állam törvényeit, s a debatok egy-egy szónok ajkára vonják a közfigyelmet, politikai hirlapok tárgyalják a vita menétét, s a táviró hordja szét az eseményeket, immár másfélezer év mult el.« (a 163. lapon).

Ennélfogva itt Réthy a ruménséget Kr. u. 380-tól fogva nőttnek, szaporodottnak állítja. Ebben nyilván tévedés van, hisz maga más helyütt a rumén nyelv eredetét, első alakulását a VI—VII. századba helyezte. Az okoskodás körülbelül olyanféle, mintha valaki az *asztag* (stog) szláv szónak régiségét Hermanarik gót király idejébe birná felvinni, s abból, mert az a magyar nyelvben megvan, azt hozná ki: tehát a magyarság historiai léte Kr. u. 370-tájban kezdődik. (Cséplés foly most itt Tiszaföldváron, azért jut az *asztag* szó eszembe.) Hát ha a *kuvent* szó csak a X-ik században került volna a ruménségbe? Nem mutatnak-e már a rumén *četate* és az albán *kjutete* különböző korra? Az albán szó azon régiségre megyen föl, midőn a latin civitas szó még *kivitas*-nak, s Cicero még Kikeronak hangzik vala. Ellenben a rumén

¹⁾ Die Rumänen und ihre Ansprüche 113., 114. lap.

zetate azon újabb korból való, a melyben az *i* előtti *k* már *c* hangúvá, ez pedig olaszosan már *č* hangúvá lett. Az albán *kj* és az olaszos *č* között pedig hány század év folyt el, meg nem mondhatom — mert nem ismerem az olasz nyelv alakulásának történeteit —, de bizonyos előttem, hogy elmúlt köztök egynéhány száz év.

Nem akadván fenn azon, hogy hol kezdeti meg Réthy a rumén kiköltözést, nagy meglepéssel vesszük azt a tudósítást, hogy Magyarország éjszak-nyugati megyéiben a tót juhászt is oláhnak nevezték. Az oláh tehát úgy, mint a székely név, nálunk is néha foglalatosságot, nem nemzetiséget jelentett volt.

A következő két fejezet a magyar hatásokról, továbbá az oláh historia-írásról és nyelvújításról értekezik, melyekre csak figyelmeztetjük az olvasót.

A munkát az *oláh nemzet képe* fejezi be. Réthy keresztül utazik Erdélyen, Brassóból gőzkocsin Bukarestbe, onnan Turnu Severinbe, s a Dunán vissza haza felé. A mit látott Erdélyben és Bukarestben, azt egy képbe állítja az olvasó elé, a ki bizonyosan szívesen veszi.

Nem mindent tüntethettem ki, a mi a munkába méltó a kitüntetésre; s nem mindenre tettem észrevételt, a mihez hozzá fért volna az észrevétel, természetesen, az én felfogásom szerint, mely nem csalatkozhatatlan. De ilyen munka, milyen a Réthy Lászlóé, mely új nézetekből indulva új uton is keresi a történeti valóságot, mindenképen figyelemre méltó. Ismertetésem czélja pedig leginkább figyelem-gerjesztés.

HUNFALVY PÁL.

A magyar hirlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. A m. tud. Akadémia által az Athenaeum-díjjal jutalmazott pályamű. Irta Ferenczy József. Budapest, 1887.

Kiadja Lauffer Vilmos. VIII. 510 l.

A magyar hirlapirodalom ezelőtt néhány évvel, 1880-ban fennállásának száz éves jubileumát ülte. Az ünnepély nem volt sem zajos, sem fényes. Hirlapíróink kevés érdeket mutattak őseik érdemei iránt s mintegy megfélemedezni látszottak ama tövises pálya fáradsalmairól, melyre azelőtt egy századdal valóságos hősi elszántság kellett. Az Athenaeum irod. és ny. r. társulat azonban használni akarta a száz éves történelmi mult érdekét s száz aranyat bocsátott a m. tud. Akadémia rendelkezésére, hogy azt pályadíjjal tűzze ki egy, a magyar hirlapirodalom történetét tárgyzó munkára. A kérdés több ízben kitűzetett, eleinte zárt, később nyílt pályázat alakjában: de pályázó nem akart jelentkezni. Végre is, talán a negyedik kihirdetés után egyetlen egy munka érkezett be, a

Ferenczy Józsefé, a melyet némi módosítások s igazítások után elfogadhatónak ítéltek a bírálók s a szerző törekvését, szorgalmát 100 arannyal jutalmazták. Így keletkezett a könyv, a melyről néhány észrevételel kívánunk tenni.

Alig van nemzet, a melynek hirlapirodalma annyira össze volna nőve a nemzet történetével, újabbkori alakulásával, politikai, társadalmi s irodalmi fejlődésével, mint a magyar. Akkor is, mikor a mai fölületes vizsgáló előtt régi lapjaink inkább csak az osztrák hivatalos lap silány kivonataként tűnnek föl; akkor is, mikor a politikai küzdelem nagyobb szabásúvá fejlődik s a magyarság legszentebb érdekeinek egyik-másik hírlap lesz legbátrabb harczosa, legéberebb őre, leghősibb vezére: mindig bizonyos nemzeti missiót teljesít, a melynek tudatát eleinte jóformán csak a folyvást hangoztatott nemzeti törekvés elve gyökereztetni meg a közönségben, míg később a közvélemény erős nyilvánulásának tényleges vezetője lévén, nemcsak elvben, de gyakorlatban is megmutatja, mennyire fontos szerep vár journalistikánkra a megújuló Magyarország történetében. Innen van, hogy nemzetünk legkiválóbb politikusai, tudósai, költői s államférfiai majdnem kivétel nélkül munkásaivá szegődnek, mintha Rát Mátyástól fogva a legújabb korig egy Révai, Kazinczy, Kisfaludy Károly, Széchenyi, Bajza, Vörösmarty, Toldy, Dessewffy Aurél, Kossuth, Eötvös, Csengery, Kemény, Arany János, Jókai stb. törekvéseiben szakadatlan egymás utánban akart volna nemzetünk geniusa mindig azon a téren haladást biztosítani, a hol az ország ügye legveszélyesebb állapotban volt s hol a siker legtöbb kilátással kecsegtetett. Az akadályok, melyek eme lankadatlan buzgalomnak a múlt század két utolsó s a jelen század három első tizedében útját állták, oly neműek valának, a melyeknek legyőzése a legtöbb tapintatot, a legszélesebb körültekintést kívánta. Egyfelől a közönség értelmi fejlettségének meglehetősen alacsony volta, mely közönyösségbe süllyedve, csak nagymérvű izgatással volt fogékonynya tehető. Másfelől az idegen kormány nyílt vagy titkos ellenzése, a melyet csellel vagy furfanggal nem, csak kitartással és engedékenységgel lehetett szelidíteni, de a mely mind untalan félbe akarta szakíttatni a nemzetet a már egyszer megkezdett munkáját. Csakhogy az új kor eszméi elől sem az idegen kormány, sem a tétlenségbe süllyedt közönség nem zárhatták el magokat. Éles nyilait a bármily erősen felpánczélozott kebelnek is éreznie kellett s pedig annál fájdalmasabban, minél jobban öntudatra ébredt a nemzet s minél inkább bánkódni kezdte elmaradottságán, fejletlenségén.

Nem véletlen az, hogy a magyar journalistika s a magyar színészet körülbelül egy időben kezd megalakulni. Mind a kettőt az ébredező nemzeti öntudat teremti meg, a mely bizonyos fáj-

dalmas panaszba tör ki a műveletlenség, a hátramaradottság szemléletére s önmaga ellen szór vádat, hogy addig is puha tétlenségben vesztegelt. Volt valami a levegőben, a mi mutatta, hogy állapotaink nagy átalakulások előtt vannak, s hogy a kedvező alkalom immár közelg, a mikor teljes erővel kell munkához látnunk. Ily körülmények közt nyelvünk, legdrágább nemzeti kincsünk megőrzése látszott első sorban nemcsak ösztönszerű, de szükség parancsolta feladatnak is s az e cél elérésére kifejtett törekvésünk körülbelül félszázadig magába olvasztott mindenemű törekvést s irányt. A mozgalom, mely már Mária-Terézia alatt megindult, hova-tovább nagyobb mérveket, nagyobb arányokat öltött. A kik egy magyar tudós társaság felállításán fáradoztak a múlt század utolsó tizedében, csak úgy nyerhettek eszméiknek proselytákat, ha minden törekvésüknek nyíltan bevallott egyetlen célja a hazai nyelv volt. B. Naláczi József e célra ajánlott ezer forintot a felállítandó társaságnak, s a köznemesség e cél érdekében fejtette ki összes buzgalmát a megyegyűléseken. Sőt a Révai megfeszített fáradozása épen azért nem arathatott sikert, mivel ő, mint Ráday az Arankához intézett levelében mondja: »majd csaknem minden tudományokra nézve kiterjeszti a társaságot, melynek semmi jó folyamatját reményleni nem lehet.« *»Jobb volt volna — folytatja Ráday — csak a nyelv művelése mellett egyedül maradni,* mint Franciaországban is azon a végre választatott negyven személynek csak arra vagon gondja.« A mi maradandót a nemzeti törekvés akkor létesített, mind ebből a célból indult ki.

Ez teremtette meg a *Magyar Hirmondót*, az első magyar rendszeres lapot, journalistikánk ősapját. S mikor a siker, a melyet legalább nagyjából elérni vélt, mindinkább feltűnő lett, ennek a célnak érdekében szálltak síkra a *Magyar Kurir*, *Magyar Merkurius*, *Erdélyi Magyar Hírvivő*, *Hadi és más nevezetes történetek*, *Pozsonyi Magyar Múza*, *Magyar Museum*, *Orpheus*, *Mindenes Gyűjtemény*, *Úránia* stb. Ezek alkották akkor a közvéleményt. Nem a politikait, hanem a társadalmi és irodalmi értjük. A politikai közvéleménynek még egy évtizedig nem igen volt szabad hirlapban hangot adni. De azt nem lehetett eltiltani, hogy a nemzet saját irodalmát gyarapítsa, fejlessze. A szabadon hagyott teret iparkodtak tehát elfoglalni, hogy annak határait mennél jobban kibővítsék. A küzdelem megindult s egyelőre kétes sikerűnek ígérkezett ugyan, de lelkes tábora észrevétlenül növekedett úgy, hogy mikor a híres 1790-ki országgyűlés megnyitandó volt: már bizonyos politikai célzatokat is programjába vehetett, a melyről az előtt s később ismét alig volt szabad hallania.

Semmi sem mutatja inkább a magyar nyelv érdekében kifejtett törekvésünket, mint journalistikánknak e kezdetleges, itt-ott

gyarló, kisszerű, de végkövetkezményeiben annál fontosabb, annál érdemesebb termékei, a melyekről Ferenczy sokszor oly lenézőleg, szinte megvetőleg szól. Nagyon különösnek tartjuk, hogy ő e primitiv eszközökben minden lépten-nyomon csak a »tervszerűség« hiányát látja s pusztán csak »divatos szólásoknak« tartja azokat a lelkes ajánlásokat, a melyeket az akkor keletkező magyar lapok programjukba vettek. Hogy e buzgalom a nemzet szívének legmélyebb rejtekéből fakadt: lapjaink minden sora igazolja. A magyar nyelv ügye annyira szívükön fekszik a szerkesztőknek, mintha annak megőrzése egyedül csak tőlük függne. Rát és Révai, Görög és Kerekes, Szacs vay és Pánczél, Kazinczy és Péczely, Fábián és Cserey, Kulcsár és Méhes nemcsak buzdítanak, fáradoznak, de áldoznak is a hazafiság oltárán. Ha maguktól nem telik, igyekeznek tehetősb hazafiakat a jó ügynek megnyerni, hogy pályadíjakat tűzhessenek ki részint grammatikákra, részint más nyelvtani kérdések fejtegetésére, vagy irodalmi művekre. Hogy a magyar nyelv visszanyerje ősjogát a közéletben is: ez volt a kilenczvenes évek törekvésének legfőbb célja. »Ne csudálják érdemes olvasóink — írja Péczely a *Mindenes Gyűjteményben* — hogy mi is oly gyakran sürgetjük azt, hogy a törvényszékekbe a magyar nyelv állíttassék, mert ettől függ nemzetünk megmaradása.« Lapjaink nem szólnak egyébről, mint csak a hazai nyelv kifejlesztésére czélzó buzgalomról. Az *Erdélyi Magyar Hírvivő* egész elragadtatással ír a megyegyűlések végzéséről, a mely szerint a »gyűlésnek napjától a vármegyéktől azonba tett tisztek mindent magyarul folytassanak s a tudósításokat is mind magyarul tegyék a kormányzéseknek, kívánják továbbá, hogy a kormányzések is nekik magyarul írjon s hogy a maga kebelében is mindent élő honi nyelven folytasson.« Erősen lüktet a büszkeség s a magyar önérzet az író keblében, mikor azt mondja, hogy Erdélyben semmi akadály sem állja útját a magyar nyelv behozatalának. »Mi — úgymond — erdélyi magyarok és székelyek a legnagyobbtól fogva a legkisebbekig Istennek hálá, mind tudunk magyarul. Nálunk egy született magyar nagy úr sem mondja ezt: én ugyan értek valamit magyarul, de nem tudok beszélni, tessék az úrnak deákul elcádni a dolgát.« stb.

S az eredmény, a mit ez oly sokszor lenézett, hibás szempontból magyarázott, igénytelen eszközök felmutattak, nem oly kicsinylendő, nem oly csekély, mint sokan állítják. Csak a kassai *Magyar Múzeumra* hivatkozunk. Egy felől a legjobb írókat tudta először némi középpontba gyűjteni, másfelül először kelté föl a közönség érdeklődését. Nem megvetendő dolog az, hogy a folyóiratból csupán Maros-Vásárhelyre egyszerre megrendelték száz példányt, hogy az erdélyi részeken terjeszszék. Az is méltó a föl-

említésre, hogy a Kazinczy *Orpheus*ából Ráday egy maga huszonöt példányt rendel, hogy főuri ismerősei közt terjeszsze.

Nincs valami elhibázottabb dolog, mint a multak történetét a mai felfogás szemüvegével vizsgálni s megítélni. Igaz, ha egy-egy régi lapot előveszünk s nézzük: van-e benne vezércikk, milyenek a hírei, mit közöl a megye vagy épen az ország gyűléséről, stb. mindez magában csupa száraznak, élvezhetetlennek, szinte silány-nak tűnik fel; de ha azt a hatást tekintjük a maga egészében, a melyet lapjaink előidéztek: ítéletünk sokkal kedvezőbbben üt ki. Már maga az a tény, hogy néhány lap *magyarúl* jelent meg s az édes anyai nyelven mert szólni a közönséghez, bizonyos látható vívmánynak tartatott. Hát még mikor ugyancsak magyarul olvashatta a közönség azokat a lelkes buzdításokat, a melyeket fáradhatatlanul használt minden régi magyar szerkesztő. Szinte csodálatosnak tetszik, hogy mert például Szacs vay oly elszántan s anyai nyíltsággal írni, mint a *Kurír* 1790-ki évfolyamában s a *Hazafiak tükörében*, hogy merte a csak kissé engedékenyebb censura minden szabadalmát felhasználni, hogy maró gúnyjának teljes erejét öntse az idegenekre úgy, mint a nemzetiségükből kivetkőzött főurakra egyaránt. Ő a legelevenebb, legmozgalmasabb, legélénkebb képzelmű s legélelmesebb szerkesztő abban az időben s csak sajnálunk lehet, hogy a Ferenczy könyvében alig találunk róla egy pár jellemző vonást, noha Jakab Elek már ez előtt évekkel megírta majdnem kimerítő életrajzát.

Ferenczy oly kevéssé tudja a szereplő egyének működését világosan előadni, mint a mily csekély mértékben ért a hirlapok fejlődésének magyarázatához. Ha könyvét olvassuk: elégedetlenek vagyunk magunkkal s nem tudjuk, hogy ez elégedetlenség oka a compositio hiányos voltában, vagy magában a tárgyban keresendő-e. Ferenczy maga is érzi s bevallja műve fogyatkozásait, a melyeket azonban kissé lassúbb s behatóbb munkával talán elkerülhet vala. Ő ugyan műve hibáit annak rója fel, hogy sem a mi irodalmunkban, sem a külföld irodalmában nem talált semmi kálaúzt, a mely vezette volna vizsgálódásaiban s a mely kutatásaiban, főkép pedig a compositióban mintául szolgálhatott volna. Ez azonban kissé nagyon is gyöngé mentségnek tetszik.

A ki tárgyát lehetőleg a maga egészében fogja fel s tisztában van a kérdéssel, a melyet meg akar oldani, az bár érezni fogja az előmunkálatok hiányát, de mindenesetre oly szempontokra helyezkedik, a honnan a fejlődést ha lépésről-lépésre nem kísérheti is, leglább nagyjából elég biztosan rajzolja a körvonalakokat, a melyek tárgyát felvilágosítják. De különben is a Toldy Ferencz, Jakab Elek s legkivált idősb Szinnyei József idevágó előzetes kutatásai bizonyára eléggé útba igazíthatják a mélyebben

vizsgálót, a behatóbb kutatót. Nem is hibáztatjuk mi Ferenczy könyvében azt, hogy elmulasztotta volna a régi lapjaink keletkezésének *külső* történetére vonatkozó adatok összegyűjtését; sőt azt hiszszük, hogy levéltári kutatásai leginkább méltányolhatók.

Valóban e tekintetben Ferenczy szép s nagy munkát végzett. Jól mondja, hogy 1840-ig majdnem teljes bibliographiáját állította össze a hirlapoknak s folyóiratoknak. Nem kerülte ki figyelmét egyetlen fontosb jelenség sem, s inkább kívánt *adatgyűjtő*, mint a szó szorosabb értelmében *író* lenni. Kutatásaiban szerencsés volt és sikert mutathat műve, a melynek sokan fogják hasznát venni.

De már a külső és belső forma hiányait, a tárgyalásnak, hogy úgy mondjuk, rendszertelenségét, krónikaszerűségét, egyetlen olvasójának sem lehet félremagyarázni. A hiányok szembenők s könnyen észrevehetőek.

Soha sem volt az irodalmi közvélemény előtt eddig még jó író, a ki csak a szoros időrendi egymásutánhoz ragaszkodva, a fejlődés különböző stadiumait ki nem tudta világosan jelölni, a ki az egymást követő, vagy egymás mellett fejlődő, *lényegökben egymással teljesen azonos* jelenségekről mind külön-külön elmondta azt, a mi összefoglalva egy pár igazán jellemző vonásba tömörülhet vala. Ferenczy időrendben halad, a mi magában véve helyes is. De azt már kevésbé helyeselhetjük, hogy minden egyes lap tartalmát külön-külön elmondja s pedig inkább csak a czikkek címeiben, mint azok szellemének valami elevenebb magyarázatában. Mennyivel jobban teszi, ha felsorolja legalább a Kulcsár lapja keletkeztéig megjelent lapokat s úgy iparkodik mind a szerkesztőkről mind a hirlapok irányáról, hatásáról néhány valóban jellemző vonást összegyűjteni. A milyen jellemzést könyve első néhány fejezetének végén olvasunk, csak pusztá ismétlés.

Másfelül, ha jól emlékszünk: a pályakérdés politikai viszonyainknak s a hirlapok fejlődésének párhuzamos magyarázatát kívánta. Nem tudjuk, Ferenczy hogy értelmezte ezt a kívánalmat; de könyve azt mutatja, hogy 1830-ig édes-keveset törődött a kérdésnek ez egyik lényeges oldalával. S a legrégebb lapoknak inkább csak könyvészetére, keletkezésének külső történetére fordította figyelmét. Talán nem hibáznak, ha mindezt téves álláspontjából magyarázzuk. Régi politikai lapjainkban ő sem lát egyebet, mint az osztrák hivatalos lapnak száraz, silány kivonatát s legalább 1830-ig alig tud valamit felhozni, a mi ama kor politikai közvéleményének alakulásához egy pár nyomós adatot szolgáltatna.

Többször hangoztatták nálunk azt a könnyen elfogadott véleményt, hogy körülbelül 1830-ig semmiféle politikai közvéleményünk sem volt, hogy a hirlapok óvakodtak, mert óvakodniok kellett mindentől, a mi az idegen kormány eljárását csak némileg

is gyanúsítani merete volna. Ha általánosságban mondjuk ki ez ítéletet: többé-kevésbé igaznak tetszik. Azonban néhány fontos kivételt kell tennünk.

Hogy az 1790-ki mozgalom mennyire élénken visszatükröződik e korbeli lapjainkon: elég, ha csupán a Szacsvay *Magyar Kurírját* említjük. A szerkesztő többek közt egy megye gyűlést írván le 1790-ben, keményen megleckézteti a főurakat, kik tömérdék pénzt pazarolnak el díszköntöseikre, a melyeknek ára mind kimegy e szegény országból. »Inkább fordítanak bár harmadrészét egy magyar társaság felállítására — úgymond — mely által a hazának nem egy-két hónapig tartó fényt és pompát, hanem örök dicsőséget szereznének.« Általában Szacsvay többször festi élénken, jóízű, nem egyszer keserű humorral korát, miből látszik, hogy Szacsvay merész, szókimondó ember, a ki nem hallgathatja el az igazságot, a ki inkább tűr, aggódik, töpreng, évdődik, önmagát emésztí, de addig meg nem hátrál, míg ki nem mondta, a mi szívében volt. Csípős gúnynyal sújtja a szabad szót tűrni nem akarókat. Keserűen kifakad az idegenek ellen, kik minden hivatalt elfoglalnak, nyakunkon ülnek, lenézik s megvetik a magyart. »Érdemeink, jussunk irigyei, tolvaji ellen ne oltalmazzuk-e magunkat? — kiált fel. Szégyenkedve boszankodom s szánom érte nemzetemet!... Elkeseredik a szív, jajgat a sok szenvedő előttek, ország rendei!« Ez a legerőteljesebb hangja a múlt századbeli magyar sajtónak s azt hisszük, hogy mindez némi halvány jellemzéseül szolgálhat a hirtelen föltámadt mozgalomnak.

De vajjon általában politikai lapjaink vizsgálatában milyen szempontokból kell kiindulnunk? Elég-e, ha mint néha Ferenczy teszi, felsoroljuk néhány szám cikkének a címét, s majdnem teljesen megfelelkezünk arról a hatásról, a melyet egy régi magyar hirlapnak, habár szerény mértékben is, elő kellett idéznie? Hogyan szolgálja egy politikai lap leginkább a közvéleményt? Bizonyára úgy, ha a kormány intézkedéseit vagy védi és helyesli, vagy pedig azok nézetéhez csatlakozik, a kik elégtelenek a meglevő állapotokkal s megtámadják az ország kormányát. Mit jelent az, hogy a régi magyar hirlapok ép úgy, mint a régi angol lapok, általában véve mindenben helyeselték a kormány eljárását s hogy még a József császár szabadelvű s önkényes intézkedéseit sem győzik eléggé magasztalni, noha titokban nem egyszer támadták meg maró gúnynyal, erős sarcasmussal? Mi annak magyarázata, hogy József császár halálakor alig talál Szacsvay néhány méltányló szót az életében annyiszor dicsért uralkodó érdemeire, s hogy még a Martinovics-féle »összeesküvés« vérbe fojtása is teljes helyeslésökkel találkozik az akkori lapoknak? Mindez talán mégis jellemző nemcsak hirlapjainkra, de magára a kormányra is.

Vagy annak semmi jelentőséget nem tulajdonít Ferenczy, hogy például az 1797-ki insurrectiót milyen nagy dícsérettel fogadják összes akkori lapjaink s hogy szinte vetélkedve közlik a legaprólékosb önkéntes adakozásokat is, a melyek a Ferencz trónja védelmére tétettek? Csodálkozunk, hogy Ferenczy még oly szembezőkő jelenséget sem emel ki, mint a mely a nagy francia forradalom eseményeinek elbeszélésében nyilatkozik; hogy a francia forradalom minden túlságát, a republicanusok legizgatóbb beszédeit is olvashatja a nemzet, ez ellen a cenzura nem tesz óvást.

Valóban mindez némi adalékul szolgálhat ama kor közvéleményéhez s mutatja, hogy régi lapjaink hol közvetett, hol közvetetlen magyarázó történelmünknek, politikai, társadalmi s irodalmi fejlődésünknek.

Ferenczy azonban nemcsak a mult századbeli magyar közvéleményhez alig talál igazán jellemző adatot akkori lapjainkban: de egész 1830-ig úgy szólván szándékosan mellőzi a Kulcsár lapjának úgy, mint a *Magyar Kurir*nak a nemzet társadalmi alakulására kifejtett hatását. Szerinte a Kossuth *Országgyűlési és Törvényhatósági Tudósítása*ig minden addigi lapot »elvtelenség és iránytalanság jellemez.« Akkor az az »önzetlen hazafias irány, melyet soha egy pillanatra egyik sem tévesztett szem elől,« s a mely Ferenczy szerint is valamennyinek közös jellege volt, vagy maga az elvtelenség, vagy pedig a szerző felfogása és értelmezése valóban téves és elhibázott. Igaz, hogy Kossuthig majd minden magyar szerkesztő óvakodott a politikai állapotok bírálatától; sem bátorságuk, sem tanulmányuk nem igen volt arra, hogy politikai eszméket adjanak, politikai elveket hirdessenek. Bizonyára inkább társadalmi s irodalmi, mint politikai átalakulásunk előharczosai. Ez tagadhatatlan. De vajjon azt jelenti-e ez, hogy ők valamennyien elvtelenek és iránytalanok voltak, vagy azt, hogy a politikai érzék, mely szabadabban s nyomósabban mert volna nyilvánulni, még csak csirájában szendergett s csak társadalmi s irodalmi harcaink diadalából meríthetett erőt a teljes regenerációra? Vajjon maga Széchenyi, a legnagyobb magyar is, nem az irodalmi és társadalmi átalakítás pályáját választá-e először s vajjon elvtelennek s iránytalanoknak mondjuk-e ezért? Ők más fegyverrel nem küzdhettek, csak azzal, a mely kezükben volt s a melynek használatát el nem tilthatta sem az idegen kormány ébersége, sem a nemzet közönye.

Altalában Ferenczy sokszor nagyon könnyedén bánik a leg súlyosb értelmű szavakkal s hiányozni látszik belőle az a mélyebb és bensőbb tárgyszeretet, a mely az írónak nemcsak stíljét teszi melegebbé s világosabbá, de ítéleteit is féken tartja. Azt azonban el kell ismernünk, hogy a Kossuth *Pesti Hírlapja* tárgyalásától

kezdvé egész 1847-ig sokkal inkább belemélyed vizsgálódásaiba, sokkal szélesebb mederben vezeti tárgyalását, sokkal több jellemzőt mond, mint könyve első felében. Csakhogy a fejlődés stadiumait itt is alig tudja világosan kijelölni, mintha a kérdés a maga egészében csak kevésbé foglalkoztatta volna. A *Kritikai Lapok*-ról megemlékezik ugyan, bár nem lehet mondani, hogy felfogásával az olvasót is mindenben kielégíti, de már a Kisfaludy Károly *Aurorájáról* egészen hallgat, a mely pedig alkalmasint, mind a mellett, hogy zsebkönyv volt, sokkal több hatással volt az akkori s a későbbi lapok szerkesztési módszerének fejlődésére s a közönség érdeklődésének fölgerjesztésére, mint sok egyéb időszaki lap. Magáról az *Athenaeumról* sem tud igazán jellemző képet adni, mind össze csak annyi fontosságot talál benne, hogy az *Athenaeum* kezdte meg a színi bírálatokat, mintha e tekintetben már a *Társalkodó*, a melyben még a vidéki színészetéről is egész rendszeres cikkek jelentek meg, nem megelőzte volna.

Még behatóbb tárgyalásaiban is találunk a felfogásnak oly nemű hibáira, a melyek kissé figyelmesebb vizsgálódással, a jellemző iránt kissé élesebb érzéssel könnyen elkerülhetők lettek volna. Hogy Dessewffy Aurél határozottan elítélte volna s nevetéssé tette volna a Kossuth által magasztalt megyét: azt maga Ferenczy tagadja a Dessewffy Aurélról szóló munkájában (XLVII. l.), a hol arról szól, hogy Dessewffy is fenn akarta tartani a vármezei renszert, csak hogy azt saját hatáskörére utalta. Különböztet a Kossuth és Dessewffy journalistikai működésének összehasonlítása a Ferenczy könyvének legsikerültebb lapjai közé tartozik; azonban itt is tovább megy a hasonlításban, mint a melyhez elég könnyen megtalálhatná a találó kifejezést. Kár volt ezt a semmikép sem helyes összehasonlítást ide is fölvenni, a melyet már máskor is kifogásolt a kritika, hogy t. i. »Kossuth a demokratikus parlamentarismus alapjait rakta le, Dessewffy liberalis absolutismust tervezett bürocratiával, előtte a parlamentaris kormányforma utópiának tűnt fel,« holott néhány lappal később a szerző maga mondja, hogy Eötvös, Csengery, Kemény, Trefort stb. voltak a »parlamentaris felelős kormány első apostolai« Magyarországon. Bizony Dessewffy Aurél életében még mindenki előtt utópiának tűnt fel a parlamenti felelős kormányforma, s kár ezért őt mintegy váddal illetni.

Ennél a párhuzamnál azonban sokkal kevésbé sikerült a Széchenyi és Kossuth között vont párhuzam. Széchenyinek a védegylet ügyében tanúsított magatartását egyáltalában nem tudja a szerző érteni, sőt hirlapi stílusát is meglehetősen tévesen jellemzi. Hogy Széchenyi előadása minden darabossága, nyersesége, tömörtisége s ereje mellett is »könnyen folyó s ömleget« volt: ezt először

s alkalmasint utoljára is csak a szerzõtől hallottuk; holott már a másik lapon, néhány sorral az után »fárasztó, nehéz« olvasmány-nak mondja azt maga Ferenczy. Később még inkább ellent mond önmagának. Úgy látszik, őt az a közvetlenség s őszinteség ejtette tévedésbe, a mely a Széchenyi stíljét leginkább jellemzi.

Hogy azonban a szerzőnek sokszor mily kevés érzéke van az igazán jellemző adatok iránt: semmi sem mutatja inkább, mint a mit Trefortról mond, a kinek hirlapi munkásságát ugyan elég bőven ismerteti, de éppen azt nem említi, a mivel abban az időben Trefort leginkább hatott, a mi legélesb polemiára adott okot s a miben legtöbb önálló eszmét tárt fel az akkori közönségnek. Értjük a *nemzeti bank* melletti hosszas és férfias küzdelmét, a mely körülbelül először mutatta, mi fog válni az akkor még ifjú s heves vérfű nemzetgazdasági íróból.

Azonban nem folytathatjuk tovább észrevételeinket. Ezeknek sora már így is hosszúra nyúlik a nélkül, hogy a könyvnek, nem mondjuk valamennyi, csak feltűnőbb hibáit is földeríthettük volna. Az 1848/9-ki mozgalom lapjairól összeállított rövid vázlatát azonban lehetetlen szó nélkül hagynunk. Ez s a következő fejezet, mely a catastropha után keletkezett lapok felületes szemléljét adja, leggyöngébb része a könyvnek. Sokkal jobb lett volna, ha egészen elhagyja Ferenczy; így legalább az a hatás, a melyet művének az ezeket megelőző része nyújt, ha nem teljes is, legalább kielégítő lesz vala. Ezekből következtetve, valami sokkal jobb munkát akkor sem írt volna Ferenczy, ha nagyobb előtanulmányok, kitűnőbb minták után dolgozhatik is. Mert íme az 1848/9-ki mozgalmak hirlapjairól mi magunk is két dolgozatra emlékszünk, a melyek mindegyike ezelőtt pár évvel, egyik éppen 1886-ik év márcziusában jelent meg. Ha soha egy ilyen lapot kezébe nem vesz is, már csak e dolgozatokból jobban át kell vala értenie mindazt, a mi e korból egy ily rövid vázlat körvonalait alkothatja. »Báró Eötvös József, báró Kemény Zsigmond, gróf Dessewffy Emil helyét — írja Ferenczy — a Madarászok, Táncsicsok, Vas Gerebenek, Sározyk (*így!*) foglalták el, a szigorú rend és törvényesség hangoztatóit a féktelen szabadság szóvivői váltották fel, a monarchikus eszmék képviselőinek szavát túlharsogta az antinyastikus áramlat zaja, az uralkodóház iránti loyaltás védőit elnémitotta a vörös republicanusok terrorismusa. — A régebbi közlönyök, a *Nemzeti Ujság*, a *Jelenkor*, a *Budapesti Híradó*, a *Múlt és Jelen*, még a mérsékletet tartó ellenzékiek is, a *Pesti Hírlap* és *Erdélyi Híradó* megszűntek s helyet engedtek a *Radicál-lap*, *Respublica*, *Reform*, *Esti Lapok*, *Szabadság*, stb. stb. új vállalatoknak, melyek valamennyien a megváltozott közhangulat tolmácsai voltak.« Mi úgy tudjuk, hogy Kemény egész 1848. végeig,

vagy legalább november végeig dolgozó társa maradt a *Pesti Hirlap*nak. Ekkor vált meg tőle Csengeryvel együtt s ezért írta Szemere Bertalan 1848. decz. 2-án hozzájuk, mint amaz idők legkiválóbb publicistáihoz, híres levelét, a mely csak később az Erdélyi János szerkesztette *Respublicában* jelenhetett meg. Aztán a *Pesti Hirlap* Jókai szerkesztésében egész 1849. júl. 8-áig fennállt, tehát nem engedhette át helyét a *Radicállap*nak, mely már 1848-ik év őszén megszűnt. Az *Erdélyi Híradó* pedig *Kolozsvári Híradóra* változott. Úgy látszik, Ferenczy nagyon tájékozatlan e mozgalmas idők lapjai körül, különben érthetetlen volna előttünk, hogy az *Ellenőrt* s a *Márctius Tizenötödikét* hogy tudja párhuzamba tenni egymással, mind a két lap irányát egynek, azonosnak ítélve. Még a *Kossuth Hirlapját* is nagyon keveset forgathatta, mert különösnek találjuk, hogy azt a szó legtágabb értelmében forradalmi közlönynek tartja. Altalában az egész fejezet azt a hatást teszi ránk, hogy Ferenczy a fentebb említett két rendbeli czikkek rövid kivonatát közli a nélkül, hogy világosabb áttekintéssel s tisztább szempontokkal rendelkeznék. Arról szintén mit se látszik tudni, hogy a forradalom utáni legelső lap a Szilágyi Ferencz *Magyar Hirlapja* volt, a melynek folytatásaképp a *Budapesti Hirlapot* kell vala említenie, a melyeknek mindegyike egyzersmind hivatalos közlöny is volt. Ferenczy csak a *Hölgyfutár*ról szól s a *Pesti Naplóról*. A *Budapesti Hirlapot* Szilágyi Virgil szerkesztésének tulajdonítja, holott tudva van, hogy Szilágyi Ferencz szerkesztette stb. Szóval e pár fejezet annyi tájékoztatlanságot árul el, a mennyit ily kis helyen alig találhatunk valamire való munkában.

Ha aztán azt kérdeznők: milyen fogalmakat nyertünk e könyvből arra nézve, hogy mikép fejlődött a mai vezérczikk, mikép alakultak meg a különféle rovatok egymás után; hogy vált a hirlap lassanként azzá a mi, abból az annyira lenézett kezdetből, mely iránt nemcsak a szerző, de sokan mások is oly megvetéssel viselkednek; hogy alakult s milyen fejlődésen ment át a magyar journalistika stílje? — mind e kérdések iránt meglehetősen homályban maradunk, mivel e kérdések sokkal kevésbbé foglalkoztatták a szerzőt, mint a lapok szerkesztésének külső történetére vonatkozó adatok összegyűjtése, a melyeket csakugyan jó sikerrel használhat egy szerencsésebb tanulmányozó, ki a magyar hirlapirodalom történelmének behatóbb, világosabb, a fejlődés fokozatait tisztábban feltüntető megírására vállalkozik. — A Ferenczy kísérlete, mint ilyen, használható munka, de mint irodalmi mű sok kívánni valót hagy hátra s csak szerény mértékben elégítheti ki követelményeinket.

S z e l e v é n y, 1887. szept. 10.

KECSKÉS BÉNI.

Alsó-Magyarország bányamivvelésének története. Irta Péch Antal. II. kötet 1600—1650-ig. Budapestén, kiadja a magyar tud. Akadémia II. és III. osztálya. Ára 5 frt, 1—845. lap.

A testes kötetben a selmeczkörnyéki bányavidék félszázados történetét vesszük. Szerző már hivatali állásánál fogva rendelkezett mindazon forrásokkal, melyek a mozgalmas időszak gyorsan váltakozó eseményeire hivatva valának világot vetni. És épen a bő adathalmaz tevő szükségessé, hogy a kezdetben két kötetre tervezett munka immár négy kötetes keretre terjeszkedett s az itt bemutatandó második kötet tulajdonképen azt a fejlődési processust öleli fel, mialatt a kincstár a selmeczi bányamegyében túlsulyra emelkedve a magánvállalatok irányára és üzemére is irányadó befolyást kezdett gyakorolni.

A század kezdetén Selmecz minden valamirevaló bányájánál a Brenner szövetség kezében összpontosult a részvények túlnyomó része, minélfogva e társulat üzemének menete a vidék jólétére is irányadó vala. A Felsőbiebeertárna majdnem hét évtizeden át 1583. óta ontotta kincseit, de a vállalat jeles gondnokának Lindacker Kristófnak elhunytával a szövetség kizárólag ide fordítá első sorban gondját és erejét, elég oktalanul mellőzve a többi bányák tovább fejtését. És a kincstár ellenörködő felügyelete se háríthatá el az oktalan üzem veszélyes következményeit, miután összes hatásköre a tévedések megakadályozására szorítkozott; de tulajdonképen nem vala semmi kezdeményezési joga oly rendelkezésekre, melyeket az üzem jövőjének biztosítása igényelt. A kincstári ellenörködés illetéknép csak azon ritka esetekben terjeszkedhetett ki a Brenner szövetség jövőjére, midőn egyes főtisztek tulajdonképeni hatáskörük tullepésével a szövetszövetet a bányamivvelés czélszerű vezetésére tudták kényszeríteni.

A török hódoltsági határ közelsége is zsibbasztólag kezdett hatni a bányászatra. A folytonos portyázásoktól zaklatott földmivelő lakosság kénytelen vala tűzhelyét odahagyva elvándorolni, úgyhogy a bányavárosok élelmi szükségleteiket csakis nagy áldozatokkal fedezheték s a beállott drágaság daczára sokat kelle a szegény munkásnépnek nélkülöznie.

A Bocskay-féle mozgalom viharai is kiterjedtek a bányavidékre s a háborúval járó terhek, az átvonuló, majd táborba szálló katonaság kihágásai, sarczolásai teljesen kisajtották az amúgy is végtelékig szorongatott bányavárosokat. Az üzem folytatására megkivántató pénz és munkakedv megcsappant; a különben is hanyag és hűtlen tiszték végkép elveszíték tekintélyüket; a munkások közt felbomlott a fegyelem s miután még reducált és három hét helyett kettőre szóló fizetésüket se kapták rendesen s napokig

kimaradt az élelem, vagy uzsorás árban romlásnak indult gabonával kínzák a sáfárok: 1606. augusztus havában nyílt lázadás tört ki.

A hatósági beavatkozás daczára a helyzet mind rosszabbra fordult. Különösen a kamara pénztárának üressége sok bajt okozott. A termelt ezüsből vert pénzre a kormánynak elkerülhetetlen szüksége lévén, a beváltott ezüst értéke hónapokon át nem fizetett ki. Minthogy pedig a bányapolgárok forgó tőkéje a munkások fizetésére nem telt, a kölcsönös szemrehányásnak a társulat és kincstár részéről vége hossza alig vala. Így 1608. február 16-án a kincstári tisztek azzal vádolják a brenneri könyvivőt, hogy csak a fizetés napján kezd pénz után nézni. 1608. márczius 12-én a bányabíró előtt panaszkodnak a munkások fizetésük rendetlensége miatt. Az éhség miatt két vājár el is újult. A Brenner-szövetkezet gondnoka erre azt válaszolta: fizesse ki csak a kincstár tartozását, s ők is azonnal kielégítik munkásaikat. Hasztalan vegyül a viszályba az albányagróf; őszire a munkások siralma még hangosabb lesz s ekkor már a városi hatóság közbenjárását kérik azzal fenyegetőzve: hogy különben kénytelenek családjaikkal együtt kivándorolni. Hasztalan járnak be ismét és ismét a bányákat; ok nélkül újítja meg jó tanácsait a bányabíró, a Brenner-szövetkezet abbéli hibás rendszere, hogy az áldásos években új területek kipuhatólását elmulaszták, keservesen meglakoltatá őket. A Brenner-szövetkezet elhetetlensége odáig fokozódott, hogy az egész bányát albrérlőkre óhajtotta volna bízni; csakhogy vállalkozó nem igen akad, mert a Felsőbiebertárnátt teljesen kimerültnek hitték. 1609. augusztus 24-én a finsterorti, krebsgrundi munkások bejönnek a városba s az odavaló, főleg felsőbiebertárnai, mátyástárnai, hoffnungsschachti munkásokkal együtt az épen ott időző gróf Thurzó Györgyhöz küldenek. Majd az eredménytelen kecsgetéseket megúnvá a társládát, a zászlókat erőszakkal elvették s másodszer is nyílt lázadásban törtek ki.

E zilált viszonyok közepette nevezte ki az alsó-ausztriai udvari kamara, mint a bányászat központi vezetője Bloenstein Mátyást 1610. márczius 26-án bányagróffá. 1610. augusztusában érkezik a királyi biztosokkal, Bloenstein Selmezbányára s ott a vezetés oktalanságáról meggyőződést szerezve, a rendszeres kezelést vezette be ismét, egyszerre megnyitva azzal a régi bőség forrásait is.

A következő évben a bányák felvételét rendelé el Bloenstein bányagróf, csakhogy a kedvező termelés által elbizakodottá vált bányapolgárok édes keveset hajtottak most szavára s e rendelet érvénye csakis 15 év múlva 1627-ben következhetett be, mikor a Khielmann-féle bányabirtok lefoglalásával a kincstár első banya-

birtokossá emelkedett s a Felsőbiebertárna első térképét elkészíttethető.

A Kielmann tekintélyes bányabirtokostól még eddig ki nem deríthető okokból kirótt 4000 arany bírság fejében lefoglalt részek által a kincstár annyi ércszosztalékhoz jutott, hogy a régi kohó elégtelennek bizonyult s a Brenner-szövetkezettől a Siceli kohót is megkelle szerezni. Ezzel egyidejűleg a kohó üzem javítására is hatalmas lépés történt, midőn rendeletileg kötelezve lett minden kohóval nem rendelkező bányapolgár arra nézve: hogy termelt érczeit és maráit a kincstári kohóknál szolgáltatassa be.

Bloenstein vaskezü igazgatása nagyon megkönnyíté Bethlen Gábor ügyét a bányavárosokban. A helyhatósági jogokkal, ősi szabadalmakkal mit sem törődő főkamagróf apránkint maga ellen ingerlé a bányaságot s midőn azon rendelet miatt, melylyel a kamara tiszteteket a törvényhatóságok alá rendelé a nádor, formalis hűtlenségi keresetet kovácsoltak a bányavárosok ellen, még a szomszédos megyék, többi közt Barsmegye is felszólalt a gyakori zaklatás ellen. Így elkezerítve, önkényt érthető az a lelkes fogadtatás, miben Bethlen Gábor 1619-ben részesült. 1621. június 9-én a selmeczi, körmöczi és beszterczebányai kamara főtisztjei Ferdinándnak fogadnak ismét hűséget; de már 1621. szeptember 20-án Selmecz és Körmöcz újból Bethlen hatalmába kerülnek, ki november 17-én 50.000 frtot követel a bányavárosoktól. 1623. szeptemberében új hódolatra szólítja fel a bányavárosokat Bethlen s octóber 4-én Lienpecher alkamaragrófot 60.000 frt beszolgáltatására utasítja, s főkamagróffá Györky Benedeket nevezi ki. Bethlen az ügyek rendjén nem akart változtatni s csupán azt kötötte ki: hogy a kamara jövedelméből havonta mintegy 3000 frt fordítassék a körmöczi és selmeczi bányákra, a többi neki tartatván fen. A rézeladás végett Budán ügynökséget szervezett s jóváhagyta, hogy ezután 4 latos helyett 3-ból verjék az ezüst pénzt.

A mint azonban Bethlen 1624. februárjában Kassára vonúlt hadaival, a bányavárosok és kamaratisztek viszonya ismét megváltozott s azok az udvari kamara alá kerültek s már júliusban prandenburgi Wendenstein János ül a főkamagrófi székbe s augusztus 3-án Putucher György nyeri el a bányabirói tisztet. 1626-ban Mansfeld és a weimari herczeg Turócz felől 10 hónapig tarták folytonos izgalomban a bányavárosokat. A weimari herczeg Selmeczet 6000 frtig sarczolá meg; Mansfeld emberei Hodruson felégették az őrházakat és raboltak.

E zivataros időszakban beállott drágaság ismét a munkásokat sujtá, úgyhogy 1624. május 31-én méltányosnak látták a társulatok a szakmányok felemelését. Hogy ez mennyire indokolt vala, kitetszik az alábbi árfolyamból, mely mivelődés-történelmileg

is becses adalék, mennyiben alig 40 év alatt a terményáraknak megháromszorodását illusztrálja:

	1579—1580—1581-ig		1622—1624-ig	
	frt	den.	frt	den.
Egy fejsze vagy balta	—	25	—	71
Egy vontató ló	12	—	30	—
Egy véka zab	—	27	1	23
Egy ökörbőr	1	—	2	92
Egy font higany	—	50	—	99
Egy mázsa ólom	2	80	5	93
Egy mázsa stájer aczél	6	—	20	23
Egy mázsa faggyú	5	—	13	51
Egy mázsa rúdvas	2	—	4	54
Egy mázsa szepesi aczél	2	80	5	19
Egy rőf ponyva	—	1 ¹ / ₂	—	1 ³ / ₄
Egy mázsa akna kötél	4	50	12	23
1 darab istráng	—	25	—	41
1000 darab zsindelyszeg	—	50	—	94
1000 darab lécszeg	1	25	1	96

Említésreméltó mozzanatok ez időből; hogy 1619 állították fel az első löerejű szivattyukat a Felsőbiebertárnán és 1626 az első fölszíni rudas vízemelő kerekeket 1000 ölnyre a fedűaknától, melynek szivattyúit üzemben kellett tartania. 1624. június 17-én nagy ünnepélyességgel jelölték ki a Nándorakna helyét a mostani Amáliakna szomszédságában, melynek feladata a Dániel fejtésekből a vízemelés megkönnyítése vala.

Ilyen háborús viszonyok közt a pénzviszonyok megromlása kikerülhetetlen vala. A körmöczi kamara csupán 1624. november 27-től 1625. június utóljáig a következő fizetésekkel vala terhelve:

Politikai czélokra a béketárgyalások alkalmával	18,485 forint — denár
Hadi czélokra	86,270 » 94 »
Bethlen Gábor fejedelemlennek	24,000 » — »
Ellátmány a beszercezbányai kamarának . . .	82,840 » — »

Összesen: 211,595 forint 94 denár

Úgyan ezen kamara 1625 végén tartozott 7 ^o / _o tőkével	18,310 forint — denár
Kamatnélküli kölcsönrel	74,317 » 62 »
A beadott pozsonyi garasokért	43,418 » 51 »

Összesen: 136,046 forint 13 denár

Ellehet gondolni mennyi nehézséggel járt a kamara kezelése, mikor Selmece a korábbi átlagos 20.000 márka helyett 1625-ben 15,549 márka és 25 pizet ezüstöt szolgáltatott.

Ilyen csekély ezüstermelés mellett rendes uton a 200,000

frtnál nagyobb pénzverési jövedelem nem kerülhetett ki s ezüst- és pénzemük beváltásával, sőt a fémérték csökkentésével valának kénytelenek segíteni. E miatt gyanu alá is jöttek s a körmőci alkamaragróf az esztergomi érsek védelméhez fordul kifejtve a kezelését. E szerint a pénztárnok egy ellenőrrel veszi át a kiveendő fémét a pénzbecsőrnek és olvasztónak, kik rudakká öntve ismét előbbieknél mérik vissza, kötelezve levén a mutatkozó hiány megtérítésére. Most a munkások szám szerint 200 kezére jutnak a rudacskák, a kik ismét kártérítéssel tartoznak, ha a kiszabott mennyiség nem futná. Ekkor veszi át a pizetarius a primást megillető pizetát s következőleg minden visszaélés ki van zárva.

A pénzverő nyereségből az országgyűlés többszöri meghagyásához képest a besztercebányai rézművek adósságai törlesztettek első sorban (4–5 hó alatt 450 ezer frt). Innen tartották fenn 3 évig a végvárat 441.885 frt költséggel, fedezték a bányavárosok, Vág-Ujhely, Győr, Komárom, Pápa Tóti, Kanizsa, Horvátország helyőrségeinek költségeit. Együttal a beállott drágaságra való tekintettel 1626. márczius 10. kelt kir. rendelettel a 15 latos ezüst márkaja 6 frt 15 denár helyett 8 frt 75 denárral magasabbra emeltetett, miáltal 147.868 frt jutott a bányapolgárok közé a bányászat emelésére.

Bányászatunk történetében emlékezetes fordulópontot képez 1627. midőn a repesztés először alkalmazásba jött. Ez ideig a lágyabbkőzetet csákánynyal, a keményebbet ékkel, kalapáccsal fejtették s a munka lassúsága és költséges volt amiatt kemény kőzetben még jó érczek mellett is többre került a fejtés, mint a menyi érczhez jutottak. Németországon és Nagybányán a levágandó sziklafal elé tüzet gyújtottak s a lángot azon irányba vezették, melybe hatolni akartak. Selmecezen megfelelő léghuzam híjában, a zsákyszerű üregekben ez az eljárás bevezethető nem vala. Körmőczön sem alkalmazták; Urvölgyön a kőzet légysága tette azt feleslegessé s az egész alsómagyarországi bányászatnál a tüzetetés nyomait csupán *Bócza* tartotta fenn. És jöllehet a löport a XII. századtól kezdve hadiczelokra is alkalmazták, Montecuccoli Jeromos grófnak, a nálunk jól ismert tábornokronának jutott eszébe a löportnak bányászati czélokra való alkalmazása. Ő 1624-ben özvegy Gienger szül. Conci Anna bárónét nőül véve a Brenner-szövetkezet főrészesévé lett s egy Weindl Gáspár nevű tiroli egyénnel tétetett 1627. február 8-án löporral kísérletet a Felsőbiebertárnán, az altárna szintje alatt, a mostani Istenáldásnak nevezett bányamezők fejtéseiben. A jó siker a későbbi ellenzések és ármánykodások daczára diadalra juttatá a löport, mely e szerint *Selmecezen* jött először a bányászat szolgálatába. Allítják ugyan, hogy Freibergen még 1613-ban megkísérlették a löporral való robban-

tást; de be van bizonyítva, hogy 1643. előtt nem ismerték e módszert. Hazánkból terjedt át az 1627-ben *Graszlitzba* (Csehország), 1632-ben Clausthalba; míg Angolország csak 1670, Svédország pedig 1724-ben honosítja meg a lőpor használatát s így ez ujjitással hazánk ajándékozza meg a bányászatot.

De Montecuccoli gróf korszakot alkotó felfedezése se vehetett gátat a bányamívelés hanyatlásának. A vezetők tanulatlan-ságához nagymérvű gondatlanság is járult s a talpalá mívelés rendszerének hátrányait az üzem egyik, vagy másik ágának javulása nem parallysalhatja. Ha 1627-ben, mikor a Felsőbiebertárna térképe alapján a viszonyok fel valának tárva, komolyan hozzáfognak az aknák mélyítéséhez s a vízlevezetést oda irányítva, ott lőerővel segítenek magukon: a kézi szivattyuzás sysiphusi munkájának vége szakad s a szentháromság, vagy kornbergi altárna erélyes folytatása által a lecsapolás a részesek kimerülése előtt lehetőségessé válik bizonyosan. E mellett a feltérési munkálatoknak se kell vala szünetelniök s főleg a kórháztelléren csakhamar bő áldáshoz jutnak; míg a 16 évi folytonos küzdelem apránként fel-emészté a Brenner-szövetkezet erejét s a bukás örvényébe sodorta azt.

Pedig a viszonyok aránylag kedvezőleg alakultak, mennyiben 1630. és 1631. évenként 40 000 márka ezüstöt juttatott a pénzverőbe. Csakhogy a vezetők a jelen áldásainak élvezetébe merülve a jövő előkészítésével, biztosításával vajmi keveset gondoltak és a vízemelési nehézségek figyelembe vétele nélkül fogtak rendszeren új tellérek pl. a kórháztellér feltéréséhez. Az általános fegyelmetlenség, a kezelés és vezetés rendszertelensége, a háborúk okozta drágaság és károk bomlasztó hatása 1640-ben annyira előtérbe nyomult; hogy Gienger báró a Brenner-szövetkezet főrészesze fizetésképtelenségnek nyilvánítá magát s a félszázadnál tovább szerepelt társulat felozlása kikerülhetetlenné vált.

Szerencsétlenségre a többi bányák is vesztességgel működtek; a kincstár is csak kölcsönvett pénzzel folytathatá az üzemet s mert épen pénztelensége miatt a szövetkezet munkarendszerét nem reformálhatá, sőt terheit a Gienger-féle részvények is csak fokozták, négy év múlva nála is beállott a munkaszünet kényszere. Három hónapi szünetelés után a Siceli testvérek haszonbérésíték ki a bányákat. Két év múlva ezek ereje is kimerült s 1646-ban új hűbéres társulat lép helyükbe, bár ekkor az évi termelés a 3000 márkát alig üti meg.

E közben 1644. elején Rákóczy György hadai birtokukba veszik a bányavárosokat. A fejedelem a bányák fenntartására késznek nyilatkozott s a beszterczebányai kamaránál kérdést tett az iránt: nem lehetne-e az erdélyi bányákhoz s főleg Zalatnára, hol

munkászekekben nagy hiányt látnak, bányászokat átköltöztetni. Csakhogy július 13-án már gr. Eszterházy nádor igazolja a kör-mőczi tisztviselők hűségét. Ez év vége felé a török szomszédok is sanyargatták a bányavidéket, úgyhogy a háztulajdonos bányapolgárok keresetéből forintonként 6 denárt az űrség fenntartása emész-tett fel. Ennek daczára 1644. novemberében a törökök Selmece kapujáig száguldottak s a külső bányaterületet Hodrust, Rieber-altárnát kirabolják. Mindezzel szemben az administrator csak annyit tanácsolhat, hogy az aknákat torlaszolják el s az épületeket bízzák isten kegyelmére. Az ily módon zaklatott bányapolgárság munkásait nem fizethetvén, azok ez évben ismét fellázadtak s a munkát megtagadják. A következő év tavaszán (1645. april 22.) Rákóczy tábornoka Bakos Gábor ismét megjelent s ghymesi gr. Forgách Ádámot nevezi ki a fejedelem a bányavidék főkapitányává. Ugyanazon év július 1-én Rákóczy a bányákat is megvizsgáltatja Maurer által, de a szeptember 16-án aláírt linczi béke ismét véget vet uralmának. Atalában a bányavidéket a hada-kozó felek legbiztosabb pénzbányának tekinték. Még Rákóczy el se vonúlt s már gr. Puchheimb császári tábornok részére kellett egy jókora összeget kiteremteni. A török is hűségesen felszedte a maga 150 frt, 60 meszely vaj, több darab kerékpánt és egy kabátra való posztóban megszabott évi adóját.

Ilyen zilált és lehangoló sorsa vala akkor a selmecei bánya-mívelésnek. Mindenki reményt veszve kikerülhetetlennek tartá Selmece megsemmisülését. A kincstár csupán az ezüstváltót tartá üzemben, de a hűbéresek költségén. A bérlők óvakodtak sajátjukból valamit áldozni; a munkások tudva, hogy az anyagfogyasztás és kohóköltség levonása után mutatkozó feleslegből részesedhetnek csak: félvállról vették a munkát.

És a mikor a szükség tetőpontra hágott, a mikor mindenkit csüggedés fogott el: akkor egész váratlanul megjött a segítség is. A Galleson-család által 35 év óta bámulatos kitartással hajtott András tellér érczesen üté meg a korhaj tellért és ezzel új életre kelt Selmece, mert fényesen be volt igazolva, hogy az okszerű munkásság jutalmát várhatja meg.

A kincstár is kedvet kapván az Althandlerer kitakarításá-hoz fogott. De a selmecei tiszték élhetetlensége annyira megrögzött már, hogy a mint egy régi aknánál viz kezdett beszakadni, e váratlan akadály elől ismét meghátráltak. A legjobb időben küldé ki a kormány lobkowitzi Poppel grófot királyi biztosul. A gróf ugy látszik nemcsak tapasztalt szakember, de kiváló adminisztrator is vala, ki erős kézzel vette fel a meglazult igazgatás gyepőjét, új embereket állított a megbizhatlanok helyére, részletes szolgálati szabályzatot dolgoztatott ki, biztosítja a kohó üzem fenntar-

tására rendelt erdők tervszerű kezelését s rövid idő alatt teljesen helyreállítja nemcsak a rendet, de a kincstár hitelét is. 1649-ben már heti 400 márkára előirányozza az ezüst termelést, annak $\frac{1}{3}$ a költségek fedezésére, $\frac{1}{3}$ adósságtörlesztésre s $\frac{1}{3}$ a királyi kincstárnak számítva. Ez év vége felé azonban a termelés megkétszereződött s az adosságok törlesztése is gyorsabb menetet nyer.

Ismertetésünk szűk keretében nem ölelhetjük fel Selmece ez időbeli bányászatának további részletezését s csupán a kohóüzem primitív berendezéséről kívánok meg említést tenni. Minden bányá külön dolgozta fel terményeit s a próbavétel oly hiányos vala: hogy 1627-ben a gyanúsított tisztak ügyében elrendelt vizsgálat 27°/_o apadékot tüntetett fel az ezüsthöz. 1629-ben vált kötelezővé, hogy a kohóval nem rendelkező magánosok a kincstári kohokban tartoztak beváltani érceiket s ezek beváltmányait is kémle alá vegye a kincstári kémlelő tiszt. A beváltás egész 1633-ig ürmérték, rümpel szerint történt, akkor lépett a súlyozás életbe. Lobkovitzi Poppel gróf figyelme szintén kiterjedt a kohóüzemre 1648-ban a fogyatékok apasztási módjának kitudása végett próbavizsgálásokat rendeztetett. Az eredmény azonban nem felelt meg a várakozásnak. 1648 november 7-én 36 márka ezüst helyett csak 18 márkát eredményezett az utolsó heti olvasztás s a hiányzó ezüst hollétét kideríteni mégse tudták.

Ugyancsak 1648-ban szabályozza Lobkovitzi Poppel gróf a társláda ügyét megtiltva a felesleges utazásokat, az ujonnan bélépöket heti bérük $\frac{1}{4}$ -nek beszolgáltatására utasítva. A társláda, zászló, jelvények a bányabíró gondja alá estek s kinél gyertyaszentelő után kelle a leszámolást megejteni stb.

A többi bányákról fejezetenként jegyzi fel szerző a figyelemre-méltó adatokat. Bélabánya 1600 óta veszteséggel dolgozott s a kincstár költségén megnyitott altárna roppant költséget emésztett fel a nélkül, hogy a Siebenweiber tellér meghozta volna a kárpótlást. *Bakabányát* a törökök szomszédsága kényszeríté tétlenségre. Időnként felvették ugyan egyik másik tárnát; de mindannyiszor ismét abba is hagyták. *Ujbánya* a török közelségét szintén sinlé. A kincstár 1635-ben kitakartatván az *althandelaknai* régi évéseket $\frac{1}{2}$ év alatt 500 márka ezüsthöz jutott 1637-ben 14 ezer frtnál többet jövedelmezett; de 1640-ben a működésben állott gépekkel lejjebb nem hatolhatván, a mélység viz alá merült s a munkálatok abban maradtak.

Körmöczbánya a megelőző században bekövetkezett lehanyatlásból most se birt kivergődni. Csak a Mélytárna mivélését folytatták bámulatos kitartással. A város jelentőségét a pénzverő tartá fenn, melyet Prandeisz báró hasztalan kísérlett meg Selmeceze áthelyeztetni.

Az urvölgyi rézbányák az anyagi terhek és zivataros idők daczára kielégítő eredménnyel működtek s ezek kezelését a kincstár az egész bányakerületben legrendezettebben folytatta. 1602—1620-ig átlag 7.001 mázsát tett az évi termelés. Későbbi évekről hézagosok a feljegyzések. Az elárúsítás vállalkozók útján történt s azok lelkiismeretességétől függött az üzem menete is. A művelés mindinkább dél felé terjedt s 1641-ben egy új akuát (Mária akuát) mélyítettek le.

Libetbányát 1604-ig a kincstár kezelte s ekkor a beállott háboruk miatt hagyta el. 1609-től magánosok kísérlették meg szerencséjüket, de oly kevés haszonnal: hogy 1642-ben a rézbányák el voltak hagyatva. Időközben vasérczeket kutattak itt ki s 1634-ben vaskohó működött ott. *Bócsán* 1609-ben az addig folytatótt lanya működés is megszűnt, 1611-ben ismét új életre kelt, hogy néhány év múlva teljesen romba dőljön. Végre az időszak folytán Ortat higanybányájának 1636-beli művelése érdemel említést.

A vasművek közül a vijnyei 1600-ban leégett. Három év múlva egy polgár vette bérbe, 1610-ben egy hámmal teldotta meg. 1633-ban Lorberer Konrád is épített egy hámort és olvasztót; csak hogy 1638-tól az általános pangás alkalmasint véget vetett az egésznek, mert többé említésbe se jönnek. A rhonici vasgyár 1640-ig jól folytatta üzletét. Akkor érceit nagyobb távolságból kényszerülven szállíttatni, veszteségbe jutott. A breznicskai vasgyár teljesen szünetelt.

Ezekben adhatám Péch művének rövid vázlatát. Mívelődés-történelmünknek igen becses adalékait ismeri fel a szakember e gyér mutatónyból is s mindenesetre nagy nyereség lesz irodalmunkra, ha a gondviselés szerző terveinek megvalósulását lehetővé teszi. A következő köteteknél azonban nézetünk szerint a mostani elaprozó részletezés helyett jobban tenné szerző, ha az egyes bányatelepek fejlődési phasisait tömör nagy vonásokban adná s befejezésül a bányászat az időbeli egyetemes állapotát foglalná együvé. Áttekinthetőség tekintetében bizonyára sokat nyerne munkája. És még egyet. A bányászati műszavak javítására épen egy ilyen könyv kínálkozik legjobb alkalmul s szerző már magas hivatali állásánál fogva is illetékes volna arra: hogy gyéritezni igyekezzék azon rosszul formált műszavak számát, melyek a nem avatott olvasóra nézve könyvének használatát most határozottan megnehezíték.

TÉGLÁS GÁBOR.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT.

A nov. 3-án tartott választmányi ülésen báró Kemény Gábor elnökölt. Szép számú közönség jelent meg s figyelemmel hallgatta az érdekes felolvasásokat: 1. *Réthy* Lászlótól A székelyek eredetéről. 2. *Fraknoi* Vilmostól Brutus Mihály életéhez. 3. *Jakab* Elektől A kolosmonostori apátsági zárda mint az üldözöttek menhelye. Mind a három a Századokban fog megjelenni.

Folyó ügyekre kerülván a sor, titkár jelenti, hogy *Ipolyi Arnold* hátrahagyott művének *Nyáry Krisztinának* tiszteletdíjából *Fraknoi Vilmos*, mint a munka sajtó alá rendezésének vezetője, 100 frtot *Ipolyi Arnold* alapítványa neveléséhez felajánlott. A választmány köszönetet szavazott.

Torma Károly ajánlatára *Lisznyai Endre* Budapesten évdijas tagúl felvétellett.

Pénztárnok bemutatja mult havi számadását. E szerint	
bevétel volt	3,425 frt 39 kr.
kiadás »	1,534 » 26 »
Pénztári maradék	1,891 frt 13 kr.

VIDÉKI TÁRSÚLATOK.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSÚLATRA 1887-dik év szeptember 18-dikán egyike azon napoknak virradt, melyek korszakot alkotnak. Az egylet elnökségének megelőzőleg tudtára adatott, hogy ő felsége dicsőségesen uralkodó királyunk e napon délután két és három óra közt a társulat múzeumát megszemléli. A király a hadgyakorlatok alatt a Muzsák ezen szerény hajlékára is gondolt, megtekintése által óhajtott arról meggyőződni, hogy a jelen nemzedék e megyében mennyire érdeklődik a múlt idők hagyománya iránt, mennyiben igyekszik mindazt ismerni, megőrizni, a tudomány czéljaira értékesíteni, mit az általa lakott föld a kutatóknak nyújt. Az elnökség s az egylet tisztviselői a mondott napon és órában a múzeumot magában foglaló épület kapujánál várták a király megérkezését. Ő felségéhez félhárom órakor, az érkezés percében, Kun

Géza gróf, a hunyadmegyei tört. rég. társulat elnöke, hódolatteljesen a következő szavakat intézte: »Fogadja Felsőged társulatunk nevében leghálásabb köszönetünket azon kegyességéért, hogy szerény, a kezdet nehézségeivel küzdő társulatunk múzeumát legmagasabb látogatásával kitüntetni méltóztatott. Múzeumunk tudományos kincseit e mai nap a legmagasabb látogatás által egy örökre emlékezetes újabb kincscsel gyarapítja. Engedje meg Felsőged, hogy a társulat tisztviselőit bemutathassam.« Erre ő felsége igenlőleg válaszolt s az elnök szerencsés volt a társulat megalapítóját s alelnökét: dr. Sólyom-Fekete Ferenczet, titkárát: Kun Róbertet, múzeumi igazgatóját: Téglás Gábort, könyv- és levéltárnokát: Király Pált s pénztárnokát: dr. Reichenberger Zsigmondot ő felségének bemutatathatni. Ezután a király kíséretével, a társulati tisztviselőktől követve, belépett a múzeumba s ott egy félóránig időzött, ezzel is kiváló jelet adva az itteni gyűjtemények iránt viseltető érdeklődésének. A kíséretben voltak Orczy Béla báró miniszter. Paar Ede gróf, Popp Leonidas báró szárnysegédek, nagy-klopotivai Pogány György főispán, nagybárcsai Barcsay Kálmán alispán. Az első három szobában Téglás igazgató a régészeti leleteket, az ásványok és kőzetek legérdekesebb példányait magyarázta, ő felsége kérdéseire Sarmisegethusa romjainak állapotjáról, a nagyági bányászatról felvilágosítást adott s a harmadik szobában dr. Sólyom-Fekete Ferencz alelnök a kiállított régi okmányokat mutatta be, s a következő szobában Király Pál könyv- és levéltárnok az ott elhelyezett Mithra-leletekről tartott rövid előadást. Ezek után Kuun Géza gróf elnök a társulat évkönyveit, Király Pál könyvét a »Sarmisegethusai Mithraeumról«, s Téglás Gábornak »Az erdélyi medence őstörténelméhez« című művét felajánlotta ő felségének kegyes elfogadás végett könyvtára részére. Ő felsége a könyveket kegyesen elfogadni méltóztatott s megjegyezte, hogy *ezek minülly kedves emlékei közé fognak tartozni.* Ezután az elnök hódolatteljes kérésére ő felsége még mindig azon szobában, a hol a Mithra-emlékek őriztetnek, ezen egy alkalomra készült emlékkönyvbe bejegyezte nevét s az ötödik szoba gyűjteményeit is megtekintvén, azon az elnökhöz intézett szavakkal távozott: »Köszönöm, önök rövid idő alatt sokat gyűjtöttek.« A múzeum előtt sorakozott díszes közönség lelkes éljenekkel fogadta úgy az érkező, mint a távozó királyt.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Städlerappen von Ungarn. Kiadja Schroll Antal. (Bécs, 1887. 140 czímer.)

Heinemann, Zur Kritik ungarischer Geschichtsquellen im Zeitalter der Árpáden. — Megjelent a »Neues Archiv der Gesellschaft für ältere Deutsche Geschichtskunde« folyóiratban. 1887. 13 köt. 1. füz.

Salamon Ferencz, Ungarn im Zeitalter der Türkenherrschaft. Ismertetés: Deutsche Literaturzeitung 1887. 27. sz. Kronos-tól.

Ziegler Ferdinand, Die Befreiung Ojens von der Türkenherrschaft. 1686. (Ism. Leipziger Centralblatt 1887. 28. sz. és Deutsche Literatur-Zeitung 1887. 39. sz.)

Hunfalvy P., Neuere Erscheinungen der rumänischen Geschichtsschreibung beleuchtet. 1886. — Ism. Leipz. Centralblatt 1887. 28. sz.

Miklosich Ferencz és Müller József, Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana. 5. köt. : *Acta et diplomata monasteriorum et ecclesiarum orientis* 2. rész. (Bécs, Gerold. 14 Mark.)

Rumänische Revue. Kiadja Diaconovich. 1887. évf. 56. és 57. fűzet. — *Simon Manguca, Die Chronik des Huru und die grosse militärische Expedition in die Moldau des ungarischen Königs Ladislaus Cumanus ad reducendos Cumanos.* — A szerkesztő hozzászói, hogy ez eseményt a magyar történészek mostanig elhallgatták. Ehhez megjegyzem, hogy Hunfalvy Pál (Magyarország Ethnographiája) és Szilágyi István (Századok 1881. évf. 561. l.) e krónikáról megemlékeztek és hogy Roesler is ismeri.

Georg Klapka, Aus meinen Erinnerungen. Aus dem Ungar. übersetzt. — Birálat : Leipziger Centralblatt. 32. sz.

Ed. Rosenthal, Die Behördenorganisation Kaiser Ferdinands I. (Bécs. Gerold. 1887. 4. Mark.) E mű a hazai történetiünkbe is annyiszor beavatkozó bécsi főkormánytestületek alakulását és történetét közli. (Elismerő birálat : Leipz. Centralblatt. 33. sz.)

Die Berichte des kaiserl. Gesandten Franz von Lisola aus d. Jahren 1655—1660. Kiadja Pribram. (Bécs. Gerold.)

Mittheilungen des histor. Vereins für Steiermark. 1887. 35. fűzet. *Steinherz S., König Ludwig v. Ungarn und seine Weihgeschenke für Maria-Zell.*

Dämmler Ernő, Geschichte des ostfränkischen Reiches. (2. kiad. I. köt. 10 Mark.) — Birálat : Leipz. Centralblatt 34. sz.

Siroboda Vilmos, Zur Chronologie des sog. Markomannenkrieges unter Marc Aurel und Commodus. (A znaini főreáliskola programmjában. 1887.)

Öhlenschläger, die römische Grenzmark in Bayern. (München. Franz. 3 M.). Fontos munka a római sánczokra vonatkozólag. Birálat : Centralblatt 36. sz.

Zeitschrift des histor. Vereins für Schwaben u. Neuburg. (1887. 13. évf.) *Hoffmann, Die Thore u. Befestigungen Augsburgs's von 10. Jahrhundert an.*

Zimmermann Franz, Das Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation. Ism. Deutsche Lit. Zeitung 1887. 33. sz.

Kreitzel Gy., Über die Herkunft der Siebenbürger Sachsen. (A besztercei főgymnasium ez évi programmjában.)

Numismatische Zeitschrift. XVIII. köt. 2. fűz. — *Béla Pósta, Über die Beziehungen der Wiener Pfennige zum Münzwesen in Ungarn.*

Revue de géographie. 1885. Juliusi fűzet. — *De Grando, Formation de la nationalité hongroise.* (Suite.)

Ujgyanczen folyóirat, 1886. évf. márcz. fűzet. *Les nationalités non hongroises de la Hongrie.*

Annalen des Vereins für nassauische Alterthumskunde und Geschichtsforschung. 1887. 20. köt. 1. füz. Forst Hermann: Graf Walrad von Nassau-Usingen bei den oberrheinischen Kreistruppen im Türkenkrieg 1664.

Österreichisch-ungarische Revue. 1887. január-füzet. 50. l. Gelcich Eugen, *Skizzen aus dem Quarnero.* Szerző többi között azt írja, hogy Lussin Grande városnak első lakói magyarok voltak, kik a tatárok elől Lussin szigetén menhelyet kerestek. 12 magyar család telepedett le akkor egyszerre a szigeten. Ugyanily véleményen van Bonicelli Gaspare: *Storia dell' Isola dei Lossini* (Triest, 1869. 28. old.).

Der Sammler. (Augsburgi ujság) 1887. 94. szám. — *Ein Gedächtniswort zum 12. August 1687. (Schlacht bei Mohács.)* — Nach der Regimentsgeschichte des königl. bair. 2. Infant. Regiments bearbeitet.

Neue Freie Presse. 1887. aug. 31. szám. — Wertheimer E. *Ungedruckte Briefe des Freiherrn von Gentz aus d. Jahre 1809.* — E levelekben, melyek valamennyien Budán keltek, szó van a magyar insurrectióról.

Sybel, Historische Zeitschrift. 52. köt. 364. l. Beck: *Wiedertäufer in Österreich-Ungarn 1526—1785.*

Vladimír Lamansky, *Secrets d'État de Venise.* (Szt.-Pétervár, 1884.) E könyv új dolgokat közöl a magyar történelemhez; különösen Mátyás király korához és a Dózsa felkeléshez; szól még Bakacs Tamás alkudozásairól a signoriával. Okleveleket tartalmaz végül a velencei köztársaság által Zsigmond király élete ellen intézett merényletek történetéhez.

Forschungen zur deutschen Geschichte. 23. köt. II. Lajos magyar király izenete a cseh vendekhez. 1519. Közli Rezek.

Schlesische Gesellschaft für vaterländische Geschichte. (1884. 61. évf.). Köhler, *Der Fall Danzings gegen Stefan Báthory, König von Polen.*

Malleon, *A sketch of the military life of General Freiherr von Loudon.* (1884. London.)

Academie des sciences morales et politiques. Compte rendu des séances et travaux. Nouv. série. 1885. január. füz. — Chéruel: *La ligue ou alliance de Rhin.* — *Documents dans la guerre de Hongrie 1664.* Ez oklevelek XIV. Lajos és a magyar nemesek közötti alkudozásokra, első sorban a francia segélyre vonatkoznak.

Aus allen Zeiten und Landen. 1884. II. évf. Klein: *Johanna von Neapel.*

Archivio storico per le provincie napoletane, 1883. 1. füz. Minieri Riccio, II. Károly genealogiája. 1333—1335.

Archivio storico, archaeologico e letterario. (9. évf. 5. köt. 1 füz.) Bertolotti adatokat közöl a magyar-török háborúk történetéhez a 17. században.

Rivista Europea. 33. köt. 3. füz. — Croge, *A barbárok betörés Dáciába.*

Ausland, 1884. évf. 1. füz. Teutsch, *Honterus als Geograph.*

Neues Archiv für sächsische Geschichte. 1883. IV. köt. 1—2. füz. — Stoever, *Albrecht der Beherzte von Sachsen als Reichsfeldherr gegen Matthias Corvinus von Ungarn.* 1487.

Archivio Veneto. 1883. XIII. köt. 49. füz. *Fulín*: *Le duca de Sturlich*. 1500. Ez értekezésben szó van egy Laurent nevű hercegről, Hunyadi Mátyásnak állítólagos unokájáról, valamint a »Karolyi« álnév alatt lapangó Frangepani Miklósról.

Zeitschrift für allgemeine Erdkunde. 1885. (és külön lenyomatban. 1885. Berlin. Reimer). *Über Rubruk's (Rubruquis) Reise 1253—1255*, von *Franz Max Schmidt*. (L. Sybel, *Hist. Zeitschrift* 1887. 58. köt. 177. l.) Ez utazás hitelességét tudvalevőleg Vámbéry ingatta meg nem rég

Voigt Károly, *Die Briefsammlung Petrarca's und des venezianischen Staatskanzlers Benintendi*. (Sitzungsberichte der bair. Akademie. 1882. XVI. köt. 3. rész). Benintendi 1357-ben mint velencei követ I. Nagy Lajos udvarában fordult meg, mely követségre több oklevél vonatkozik.

W. D. Chester, *Chronicles of the Customs Department*. 1885.

Szerző felemlíti, hogy Londonban, 1748-ban, egy »magyar víz«-nek (hungary water) nevezett illat- és gyógyszer talált kelendőségre, melyet rozmarinból és borszeszből készítettek és a melyről azt hitték, hogy erősíti az emlékező tehetséget.

Jane Convent, *Tales of Revolution and of Patriotism*. (London. Scott, Paternoster-Square). E könyv 7. fejezetének tartalma: »*Emeric Tekeli and the Hungarian Struggles under Leopold I. of Austria*. — *Francis Rakotski*.«

Gf. Benyovszky Mór cziknek Madagaskar szigetén viselt dolgairól szól egy czikk a londoni *Athenaeum*-ban. (1885. márcz. 28-iki szám.)

Berthier Alexander, *Fürst von Neufchatel und Wagram*. Bamberg. Hübscher. 1887.)

Rademacher Otto, *Aventin und die ungarische Chronik*. (Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. VIII. köt. 1887. 3. füz. 559. old.) — Ismeretes, hogy Aventin a nemzeti krónikából merített. Rademacher vizsgálja, miképen járt el ebben Aventin, nem téveszté el a kritikai szempontot és melyik hazai krónika áll a nemzeti krónikához legközelebb?

Archiv für Literatur und Kirchengeschichte des Mittelalters. 1887. III. köt. 196. l. *Denifle*, *Die Statuten der Juristen-Universität in Bologna von 1317—1347*. sat. — Szól a pozsonyi káptalani levéltárban megtalált egyetemi alapszabályokról. (L. Pór Antal czikkét a Századokban 1887. jul. füzetében.)

Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung. 1887. évf. 2. füz. — *Steinherz* említett értekezése végén (»I. Nagy Lajos király viszonya IV. Károlyhoz«) külön függelékben *Küküllő János személyiségével foglalkozik*. Kimutatja, hogy tk. neve: Apród János de Tóth-Sólymos és hogy nemes származású volt; hogy továbbá 1351-ben jegyző vala, 1359-ben küküllői esperessé lett, 1363-ban pedig esztergomi »General-vicarius.« Valljon meddig szolgált a királyi irodában, az kétes.

Ugyane folyóirat 2. füzetében *Fellner* ily című értekezésben: »Zur

Geschichte der österreichischen Centralregierung 1493—1848. az I. Ferdinand és Miksa korabeli magyar kormányhivatalokról is szól.

Historisches Jahrbuch. Kiadja a Görres társulat. 1887. 3. füz. — Ismertetés a Századok 1886. évi tartalmáról.

Archiv für katholisches Kirchenrecht. 1886. 55. köt. *Sajó. Die Primatialwürde des Fürsterzbischofs von Gran.*

Historisch-politische Blätter. 1886. 98. köt. 471. l. *Die Fugger in Ungarn.*

Zeitschrift für deutsches Alterthum und deutsche Literatur. 1886. évf. XVIII. köt. 345. old. *Rothe, Heinrichs von Mügeln ungarische Reimchronik.*

Archivio storico Italiano. 1886. évf. XVIII. köt. 6. füz. — *Remigio Sabbadini, Isotta Nogarola.* Pótlék az Apponyi-Ábel-féle monografiához.

Historisch-politische Blätter. 1887. 99. köt. *Römische Documente zur Geschichte der Eroberung von Ofen. 1686.* — A Monum. Vaticana ideszóló kötetének ismertetése.

Dudik-nak »Geschichte Mährens« című ismeretes munkájából eddig megjelent 10 kötetéhez index jelent meg. (Brünn. Winicker. 684. l. 6. Mark.)

Rumänische Revue 1887. 7—8. füz. — *Geographisches aus Siebenbürgen und Moldau aus dem J. 1597.*

Revue Internationale. 1887. szept. 10. *Sasvdry: Dante en Hongrie.*

Herrmann, Das alte und das neue Kronstadt. Beitrag zur Gesch. Siebenbürgens im 18-ten Jahrhundert. Bearbeitet von *Meltzl.* (II. köt. *Hermannstadt. Michaelis.* 664. l.)

Kemetmüller (örnagy), Parallele zwischen Attila und Napoleon I. Temesvár. 1888. Ramel. [Ez értekezést szerző a temesvári tiszti kaszinóban tartotta.]

Sajtóhiba. Századok 1887. 584. l. felülről 10-ik sorban 1886. h. olv. 1866.

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM

A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1887. JULIUS—OKTÓBER.

»*Asbóth János.* Bosnien und die Herzegovina. Wien, 1887.« Ism. —**I.**

Egyetértés 289. sz.

Ballagi Aladár. Magyarok Csehországban. *Bud. Hírlap* 274. sz.

Boér Miklós. Mátyás király Erdélyben. *P. Hírlap* 255. sz.

Boncz Ödön. A kun és magyar viselet. (Kivonat.) *Függetl.* 257. sz.

Boross Kálmán. Wesselényi összeesküvés okai és folyama. *Hazánk* 83. sz.

Börzsönyi Arnold. Katonai (római) diploma. *Győri Közlöny* 53. 54. sz.

Bunyitay Vincze. Várad keletkezése. *Szabadság (Nagyvárad)* 211. sz. —

Nagyvárad és lakosainak élete. *U. ott* 206. sz.

Csáktornya multjából. *Muraköz* 35. 36. sz.

- Csongrádcármegy* multjából. *B. J. Szentesi Lap* 35. sz.
- Czirill és Method* új kápolnája Rómában. *Egytértés* 194. sz.
- Darvai M.* A történelmi társulat nagygyűlése Déván. — A hunyadmegyei tört. és régészeti társulat közgyűlése. *För. L.* 205. sz.
- Dudás Gyula.* Szeged város czimere. *Szegedi Híradó* 171. sz. — A szeged-alsóvárosi templom. *U. ott* 194—196. sz.
- Egri Dezső.* Pécsi dom restaurációja. *P. Napló* 220. sz.
- Episod* a fogarasi vár fénykorából. *Oltölgyi Lap* 9. sz.
- Érsekujvári* pasa levele 1669-ből. *Függetl.* 222. sz.
- Esterházy* nádor 1682. évi levele. *Pápai Lapok* 37. sz.
- Esztergom* monographiája. *Dr. O. J. Esztergomi Közlöny* 36. sz.
- Éltapok.* (Milyen régiek az —) *P. Hírlap* 253. sz.
- Fludorovics Zsigmond.* Adatok Nagy-Károly monographiájához. *Szatmármegyei Közlöny* 43. sz.
- Frenyó Pál.* Őslelet Dévaványán. *Szolnoki Híradó* 75. sz.
- Gyulai Rezső.* Adalékok Komárommegye monographiájához. *Komáromi Lapok* 33. 34. 36. sz. — A bodorfalvi Baranyay-család. *U. ott* 38. sz.
- Halászatra* vonatkozó szabályzatok Komáromban 1699. márcz. 11. *Komárommegyei Közlöny* 39. sz.
- Huraszti József.* A kereskedelem és nehézségei a középkorban. *Felvidéki Híradó* 36—38. sz.
- Havas Sándor.* A budavári bástya-sétány leírása. *P. Napló* 294. 295. sz.
- Hegedűk* és hegedűkészítők. *V—r. Vasárn. Ujságy* 36. sz.
- Heszler József.* A fehérvári országgyűlés. (Törödek a XVII. századból.) *Komárommegyei Közlöny* 43. sz.
- Hunyadmegyei* tört. és régészeti társulat közgyűlése. *P. Hírlap* 206. sz. *Egytértés* 206. sz.
- Ipolyi Arnold* hátrahagyott munkája. Nyáry Krisztina. *Vasárn. Ujságy* 44. sz. arezképpel.
- Iványi István.* Bács és Bodrog vármegye felélesztése a török kiszorítása után 1686—1700. *Szabadkai Hírlap* 26. sz.
- Jakab Elek.* A kolozsvári királylátogatások történetéből. *Kolozsvár* 167. sz. — Királyok Kolozsvárt. *U. ott* 222. sz.
- Kálmán Miksa.* Paraszt gazdaság a XVI. században. *Egytértés* 195. sz.
- Kánitz Ágost,* dr. A magy. nyelv a tudományokban. *Kolozsvár* 213. s köv. szám.
- Keményfy K. Dániel.* A Mariana provinciáról. Történeti tanulmány. *M. Állam* 205. 206. sz.
- Királyaink* járása Erdélyben. *Kolozsvár* 222. sz.
- Knezevich Viktor,* dr. Római út Muraközben. *Muraköz* 38. sz.
- Komáromi czéhek* szabadalmi. I. A halászcok czéhének szabadalmi. *Komárommegyei Közlöny* 37. sz. — A komáromi tört. és rég. egyesület gyűjteménye. *U. ott* 45. sz.
- Korhely* (Egy XVII. századbéli —) reversalisa. Kassa város levéltárából. Közli I. *Kemény Lajos.* *Kassai Szemle* 54. sz.

- Krupecz István.* A tudományos, különösen az egyháztörténeti semináriumiokról. *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 38. sz.
- Lasztokay László.* Eperjes társadalma a múlt tükrében. Különös tekintettel a XVI. és XVII. századra, *Sárosm. Közlöny* 29. és köv. sz.
- Lankó Albert.* Valami hazánk őslakói a keltákról. *Aradi Közlöny* 256. sz.
- Lika Károly.* Érsekújvár jubileuma. (1685. aug. 20. — 1887. aug. 20.) *Érsekújvár és Vidéke* 35. sz.
- Mailand Oszkár.* A nap- és hold-mythos az oláh népköltészetben. *Nemzet* 186. szám.
- »*Milleker Bódog.* Versecz sz. kir. város története. Németből Buday József. «
Ism. *Tábori Róbert.* *Délm. Közlöny* 234. sz.
- Nagy Pál.* Tornallyára és a Tornallyay családra vonatkozó adatok. *Rozsnyói Híradó* 36. 37. sz.
- Nagyenyedi ref. templom* története a 16. 17. és 18. században. *Közérdek* 36—38. sz.
- Némethy Lajos.* A pesti főtemplom története a török hatalom ideje alatt. *Religio* I. 40. 43. 44. sz. — A pesti főtemplom története a török távozása után 1686—1702. *U. ott.* II. 13—14. sz. — A Jézus-társaságbeliek lelkészkedése Pesten (1703—1710.) *U. ott.* 31. 32. sz. — Toronytalan Budavára. *Korunk* 20. sz.
- Népcsendorlói temetők* Bölcskén. — Sz. — *Szeleszárd és Vidéke* 30. sz.
- »*Novák Lajos.* Divény hajdan és most. Esztergom, 1887. «
Ism. *Wagner István.* *Nógrádi Lapok* 29. sz.
- Otrokócsi Főris Ferencz* elbeszélése 1676-ból. *Szabad Egyház* 16. és köv. szám.
- Pallós Albert.* A görgény-szt-imrei ev. ref. egyház monografiája. *Prot. Közlöny* 35—38. sz.
- Parasztág adóterhe* 300 év előtt. *Czepléd* 35. sz.
- »*Pech Antal.* Alsó Magyarország bányamívelésének története. Bpest, 1887. «
Ism. *Egyetértés* 195. sz.
- Rácz Sándor.* *Harang.* *Vasárn. Ujság* 37—40. sz.
- Rákóczi ágyuja.* *P. Napló* 273. sz.
- Ráskó Béla.* Graphológiáról. *Vasárn. Ujság* 37. sz.
- »*Réthy László.* Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. Bpest, 1887. «
Ism. *Sárkány Imre.* *Gömör-Kishont* 33. sz. *Egyetértés* 187. 188. sz.
- »*Roszner Ervin báró.* Régi magyar házassági jog. Bpest, 1887. «
Ism. *P. Napló* 293. sz.
- Russu Viktor.* Erdélyi régiségekről. *P. Napló* 237. sz.
- »*Sörös János.* Szentmihály község története, tekintettel református egyház történetére. «
Ism. *Szabad Egyház* 15. 16. sz.
- Szabó Károly.* Tetemre hívás a székelyeknél. *Kolozsvár* 222. sz.
- Szádeczky Lajos.* Hunyadmegyei emlékeimből. *Vasárn. Ujság* 39. sz.
- Szarvas Gábor.* Kiktől tanulta a magyar a dohányzást. »*Nyelvőr*«
után. *P. Napló* 255. sz.

- Szász Károly, ifj.* Kolozsvár. *Vasárn. Ujság* 39. sz. képekkel.
- Szilágyi Sándor.* Barcsai Ákos fejedelemmé választása. (Uj adatok alapján.) *Kolozsvár* 224—226. sz.
- Szinyei József, id.* A komáromi ötvös czéh szabályai 1529-ből. (A legrégebb komáromi magyar okírat.) *Komárommegyei Közlöny* 40—42. sz. *Esztergom és Vidéke* 79—81. sz.
- Szobotka Gusztáv.* Mindszent múltja, jelene, jövője. *Mindszent* 29. sz.
- Szöts Gerő.* Bornemisza Péter dunavidéki első református püspök élete és munkái. *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 30. sz.
- Tayányi Károly.* Adatok megyénk múltjához a XVI. és XVII. században. Theörök Balázs végrendelete. — Paraszt mulatozás a XVI. században. *Nyitra. Közlöny* 27. sz. — A Forgáchok pártütése. — Egy tervezett jezsuita kollégium Nagy-Tapolcsányt. *U. ott* 32. sz. — A csavoji bányák. — A nahácsi Szent-Katalin zárda alapítása. — Az érsekújvári pasa levele 1669-ből. *U. ott* 33. — Nemesi fölkelések megyénkben a török ellen. — Török világ Nyitra megyében. *U. ott* 34. — Egy női szörny. (Liszthi Anna Rozma.) *U. ott* 35. sz. — Protestans templomok elfoglalása 1646-ig. — Nyitra-megyei plébánosok 1561-ben. *U. ott* 40. — Érsekújvári vendégfogadó 1620. táján. — Boszorkánypör 1616-ban. *U. ott* 41. 42. sz. — Nyitra hajdan és most. *Vasárn. Ujság* 36. sz. rajzokkal.
- Tarnóczy Tivadar.* A művészetről általában és a csúcsives (góth) s renaissance művészi építés és emlékei Magyarországon. *Munkács* 39—41. sz. — Nyolczszáz éves templom. (Kassán Zemplén megyében.) *Bud. Hírlap* 201. sz.
- Téglás Gábor.* A derzsi sirkő. *Kolozsvár* 160. — A derzsi unitarius templom falfestményei. *U. ott* 162. sz. — János falvai régiségek. (Udvarhely megyében.) *Főv. L.* 185. sz. — Az arany legrégebb bányászatáról. *Vasárn. Ujság* 39. sz.
- Terebesi kastély.* *Vasárn. Ujság* 40. sz. képpel.
- Thaly Kálmán.* Kitől tanulták el a magyarok a dohányzást? *Egyetértés* 259. szám.
- Thuri Etele.* Bornemisza Péter életrajza és munkái. *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 39. 40. sz.
- Thury József.* Tatár tradíciók Magyarországról. *Bud. Hírlap* 215. sz. — Timor-Lenk és udvari bolondja. *U. ott* 246. sz.
- Történelmi társulat dévai vándorgyűléséről.* *Egyetértés* 205. sz. *Vasárn. Ujság* 31. sz.
- Trencsémegyei várak.* Oroszlánkő. *P. A. Nemzetőr* 18. sz.
- » *Wenzel Gusztáv.* Magyarország mezőgazdaságának története. Budapest, 1887. * Ism. *Egyetértés* 195. sz.
- Zernyesti csata.* (1690.) *Oltoölgyi Lap* 7. sz.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

— A »HAZÁNK«-ból a nyári szünetek után két füzet jelent meg: a szeptemberi és októberi. Programjához hiven a múlt és folyó század történetének illusztrálásához járul becses adalékokkal: feldolgozott cikkekkel s a nagy közönséget érdeklő okmányokkal. Ki tudná például megilletődés nélkül olvasni azt a megható folyamodást, melylyel a zsigó uradalom jobbágysai a felségsértést üldözött Wesselényi Miklós megkegyelmezéséért folyamodtak a fejedelemben, vagy Jósika Miklós levelét, melylyel neki az erdélyi tisztelői által készített ezüst billikomot átadják? Az 1825/6 orsz. napló (Ralovich), Hőke adaléka az 1865/7-iki országgyűléshez, Reviczky Ádám főispáni beiktatója (Kerékgyártó E.), Abafi adalékjai a Hóra világ történetéhez s Szalkai, Thim, Thoroczky, Lehoczy, Puky M. a forradalom egyes epizódjait illusztráló cikkei teszik változatossá e füzeteket, melyeket Szinyei repertoriuma zár be.

— A »FIGYELŐ« szeptemberi s októberi füzeiben sok becses adalékot szolgáltat az irodalom-történethez. Dr. Máté Sándor befejezi Pauler élete s művei című cikkét: e második közleményben írói munkásságát ismerteti, s munkái eddig ismert és hézagos sorozatát kiegészíti az álnév alatt vagy névtelenül megjelent dolgozatok hosszú sorával. Minden egyes munkáját jellemzi, méltatja s azok fontosságát kiemeli. Vachott Sándorné folytatja emlékiratait, Csaplár Benedek Révai életéről kezdett nagybecsű munkáját. Jakab Elek Lugossy József emlékezetét újítja fel főként Toldyval folytatott levelezése alapján. Kulcsár Endre, Kulcsár György Postilláit, a XVI-ik századi protestans irodalom egyik kiváló termékét méltányolja. Figyelmet érdemlő Szalay Gyula közlése Gyöngyössi Phönixéről, melynek eddigi kiadásait összeveti az eredeti kézirattal. Dengi János Sümegivel polemizál Kisfaludy Sándor első 1785-iki verse felett s kimutatja, hogy az csakugyan tőle van. A füzetet Szinyei repertoriuma fejezi be.

— A »MAGYAR KÖNYVSZEMLE« XI-ik folyama egy vaskos kötetben megjelent, két fényes kiállítású műmelléklettel, Victorinus (Korvin codex) címlapjának és bekötési táblájának színnyomatú hasonmásával, s több a szövegbe nyomott hasonmással. Ez évfolyam is két részre oszlik: az első nagyobb fele értekezéseket, s az 1886-ik évi könyvészetet foglalja magában. Legnagyobb része azon íróknak, kik könyvésztel foglalkoznak, járult adalékkal ezen kötet érdekes tartalmához, mely épen úgy mint a megelőzők mindazoknak, kik irodalommal s történettel foglalkoznak, nélkülözhetlen forrásmunkául szolgál. Tekintettel van a hazai s külföldi viszonyokra, szóval mindarra, mi a könyvészeti tudást előbb vitte. Ismerteti a drezdai kir. könyvtár hazai vonatkozású kéziratait (Csontos) s ezzel nagy szolgálatot tesz a buvároknak, bemutatja Tóth Ferencz analéktáit, mely kivált a prof. történettel foglalkozók figyelmét kötheti le, Szabó Károly könyves házához immár a 300-dik adalékot közli, Tapolczai Bertalan

oklevél formuláit ismerteti (Fejérpataky), leír egy eddig nem ismert s Vitéz által emendált corvin codexet (Fraknói), bemutatja Simon könyvtárának kéziratait (Dankó), ismerteti a Kulcsárkönyvtárt (Erdélyi) stb. s kegyelettel emlékszik meg a korán elhunyt Nagy Sándorról. Épen oly becsesek, a melyek a különböző európai s amerikai könyvtárakról közölve vannak, s a kötetet gazdag vegyes rovat zárja be. Könyvtáraknak nélkülözhetlen, könyvedvelőknek tanulságos és hasznos könyv.

— »KALAUZ« cím alatt Nagy-Szombatban ez évben kath. paedagogiai folyóirat indult meg, mely a II-ik füzetben *Békési* Emil tollából a fennmaradt s szétszórt töredékes adatok alapján egy XVI-ik századi kath. népiskola szervezetét s az abban dívó tanítási rendszert vázolja. Nagy szorgalommal s alapos ismerettel készült összeállítás. A szerkesztőnek: Regéczynek alighanem e czikk szolgáltatott alkalmat arra a felszólításra, hogy a plébánosok az ekleziák levéltáraiból küldjék be a tanügyi történelmi adatokat, melynek ha sikere lesz, a Kalauz hasznos szolgáltatokat fog tenni a tanügyi történetirójának.

— Az »ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ« f. évi 4-ik füzete szokott díszes kiállításban jelent meg, gazdag tartalommal az archaeologia minden szakából s sok nagyérdékű illustratióval. Négy értekezés van benne, a brassai ötvös czéh bemondó táblája (Resch), Trencsén vára (Könyöki), a békai római sínczok (Frölich), s Dobóczy oláh érmeinek ismertetése (Réthy.) Az »emlékek és leletek«-nek szánt rovat hat közleményt hoz, melyek közt kiváló fontosságú a négy felvidéki sírkő (Csergheő), s a XV-ik századi székely festő iskola (Huszka). A derzsi templom falfestménye megörökíté ugyanis a készített patronus nevét is, »Paulus filius Stephani de Ung« s az évszámot 1419. — A »levelezés«-ben báró Mednyánszky Dénes a vágvidéki leletekről, Schreiber muzeumi antik szobrocskákról, Reiner alsó-fehérmegyei leletekről s Rómer a kis-szebeni Berzeviczy-emlékről tesznek jelentést. Az »irodalom« négy régészeti munkát ismertet. Végül a különféle rovat apróbb közleményeivel bezárja a tartalmas füzetet.

— A »MAGYAR SION« júliusi füzetében Ozorai befejezi nagybecsű tanulmányát a praedialis nemesekről s az augusztusi és szeptemberi füzetekben Pethő folytatja a római collegium germanico hungaricum ismeretét.

— A Czelder által szerkesztett »PROTESTANS FIGYELŐ« VII—VIII-ik számában Thury Etele adatokat közöl Huszár Gál életéhez s a régiek című rovatban két múlt századi okiratot (1752 és 1757-ből.)

— »KERESZTÉNY MAGYVETŐ« július augusztusi füzetében bevégzi »unitarius halottak és temetések« című közleményét az 1692—1703 közti évekből.

— A »MAGYAR NYELVŐR« július októberi négy füzetében ismét több nyelv-történelmi adat van: Füllöptől szók és szólások Pázmány Péter predica-tióiból, Czékus Lászlótól egy kézirati munkából (Vitéz Flórián) s az erdélyi országgyűlési emlékek XII-ik kötetéből. A szeptemberi füzetben van egy

történeti érdekű czikk Szarvas Gábortól: »kitől tanulta a magyar a dohányzást?« cím alatt, kimutatván, hogy az erre vonatkozó szavak török, olasz, német eredetűek.

— A délmagyarországi Múzeum-társulat közlönye, a TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ ez évi II-ik füzetében Dr. *Dudás Gyula* az Alföld halmjai cím alatt az ezek alatt levő sírokat ismerteti, egyenként vizsgálja s állítja össze az eddigi kutatásokat s arra az eredményre jut, hogy az alföldi halmok a tizedik századnál régiebbek. — *Milleker Bódog* a Duna-Tisza-Marosköz déli részeiben levő első német telepekről ad egy nagy gonddal összeállított közlést. — *Révész Gyula* a mezőhegyesi ménes alapításának történetét folytatja. — A füzetet a társulat gyűléseinek leírása, s egy pár vegyes közlés zárja be.

— Az ERDÉLYI MÚZEUMEGYLET bölcsészeti-, nyelv- és történet-tudományi szakosztályának *kiadványaiból* a IV-ik k. II. füzetében *Torma Zsófia* a római uralom előtti Dáciának planeta cultusáról, *Moldován Gergely* a mőczokról értekeznek, *Téglás Gábor* az őskori fémbányászathoz szolgáltat adatokat. *Széchy Károly Kölcsey* és akadémia titkárság cím alatt sok új eddig nem ismert adatot hoz napfényre. A füzetet hivatalos közlések zárják be. — A 4-ik füzetet *Szabó Károly* nagy érdekű cikke nyitja meg »A székelyek régi törvényei és irományai« cím alatt, mely a nemzeti gyűlést, a székelyek személyes szabadságát, táborozási kötelezettségét, birtok-jogát, adómentességét s az ökör sütést, fiuleányságát s végre a tetemre hívást és halálújitást tárgyalja.

— Az ARMENIA JULIUS — októberi füzeteiben is több történelmi czikk van, melyek leginkább a külföldi örmény-viszonyukat ismertetik. Érdekes adalékok, ügyesen összeállítva. Az örményekről Moldovában ketten is értekeznek: *Moldován Gergely* és *Patrubán László*, ez utóbbi a XVI. századi emlékeket ismerteti — különösen Tokati Minasz siralmas versét, melynek a párisi nemzeti könyvtárban egy töredéke, Szamosujvárt pedig egész szövege meg van.

— »KATHOLIKUS SZEMLE« cz. a. a Szent-István-társulat évnegyedes folyóiratot indított meg, melynek programjába első helyen a hittudomány és philosophia, második helyen a *történetírás* is fel van véve. Különös figyelmet fog arra fordítani — úgy mond — hogy úgy önálló történeti dolgozatok közrebocsátásával, mint a külföldi irodalmak nevezetesebb termékei bemutatásával az egyház multjának helyes felfogását és méltatását előmozdítsa. Az első füzetet *Ipolyi Arnold* szép tanulmánya nyitja meg: a nagyszombati iskoláról a XVI. században. Első fejezete ez egy nagyobb munkának, a mely *Hajnal Mátyás* XVII. századi hittudományi író életrajzát tartalmazza s mely a szt. István társulat által épen az Ipolyi javaslatára megindított »Magyar egyházi írók tára« II-ik kötetéül volt szánuva. A többi czikkek hittudományiak, bölcsészetiiek s könyvismertetések.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— IPOLYI-EMLEKÜNNEP tartatott Ipolyságon f. é. okt. 20-án, melylyel Hontvármegye nagynevű fiának emlékét kegyeletesen ünnepelte meg. Az ünnepély három részből állott. Az első délelőtt 9 órakor folyt le: a gyász-isteni tisztelet a római catholicus templomban. Stéger Imre az ipolysági plebános tartotta fényes segédlettel. A padosorokat a megye előkelősége foglalta el. Az ünnepély második része délután 1 órakor kezdődött a megyeháznak nagytermében. A terem háttérében Ipolyi életnagyságú képét állították föl. A kép mellett jobbra, a Szondi-emlék-zászlót tüzték föl. A képtől balra, díszes állványon, imponans márvány emléktábla fehérlett. Ezzel fogják megjelölni Ipolyi gyermek- és ifjúkori lakhelyét Ipoly-Keszin. Az emléktáblára Pajor István tollából a következő distichon van vésvé:

»Itt eme hely növelé Ipolyit kora zsenge szakában
Míg lön egyháznak, honnak örökre díze,
Művészet, tudomány gyászt öltve siratja kimulát,
S nagy neve emlékét örzi, míg él a magyar.

Szül. 1823. Okt. 20.

Meghalt 1886. Decz. 2.

Állíttatott Hontmegyei Tisztelői Által
1887. Okt. 20-án.«

Az emléktáblával szemközt fekvő oldalon Ipolyi díszes kötésű munkáit állították ki. A vendégek sorában voltak a m. tud. akadémiá, a m. történelmi társulat, az orsz. m. képzőművészeti társulat, a szt. László társulat és a nagyváradai káptalan képviselői u. m. Fraknoi Vilmos, Gervay Mihály, Nagy Iván, Majláth Béla, Czobor Béla, Csontos János, Fejérváry László, Szmracsányi Miklós és Szádeczky Lajos. A tulajdonképeni emlékünnepet az ipolysági dalárda nyitotta meg Kölcsey »Hymnus«-ával. Azután Pongrácz Lajos alispán, az ünnepély rendezője lépett az emelvényre s rövid emlékbeszédet mondott Ipolyi fölött. Jellemezte a kitünő főpapot és tudóst, mint embert és hazafit egyaránt. Helyreigazította azt a maig is tévesen hirdetett adatot, mintha Ipolyi Ipoly-Keszin született volna; pedig az ő szülőhelye *Disznós*, a hol édesanyja éppen látogatóban volt szülei-nél, mikor Ipolyi született. A disznói szülőház azóta elpusztult s így teljesen igazolva van, hogy az emléktábla Ipoly-Keszin arra a házra állíttassék, melyben Ipolyi gyermekkorát töltötte. Az emlékbeszéd után Pajor István szavalta el ez alkalomra írt szép költeményét. Ezután Fraknoi Vilmos, az akadémiá főtitkára emelt szót s a következőket mondotta: »Tisztelt gyülekezet! Nem maradhatunk szóval, néma tanúi a kegyelet lélekemelő ünnepének, melylyel oly méltó módon ünnepelük ma ezen megye dicsőült szülöttének, Ipolyi Arnoldnak emlékeztét. És csakugyan a jogosult büszkeség érzetével vallhatják őt magukénak. Mert nemesak a véletlen esélye, — hogy itt pillantá meg először a napvilágot, és itt örködött bölcsője felett az anyai szeretet, — fűzi laza szálakkal nevét e megyéhez. Szoro-

sabb és erősebb kötelékek képezik a kapcsolatot. Carlyle, a hírneves angol történetíró, mesteri tollal írt jellemrajzai egyikében mondja, hogy »a gyermek a férfúnak atyja.« És általánosan elismert igazság az, hogy a hatások, melyeket a gyermek fogékony lelke befogad, irányadók maradnak élete egész pályáján. Joggal fel lehet tehát tenni, hogy a genius szikráját, melyet az ünnepelt a mindenható ajándékából magával hozott, ezen megye erőteljesen kifejtett közszellemének, a magyarság határszélein őrt álló hazafiságának és nagy történeti hagyományainak fuvallatai élesztették lángra. Figyelemre méltó, hogy ezen megye területén, mely az őstörténelmi népeknek és a bevándorló magyaroknak úgy szólván egy nagy Necropolisát, temetőhelyét képezi: született a »Magyar Mythologia« írója. És figyelemre méltó, hogy ezen megye területén, mely az első szent király bölcs nagylelkűségéből, a segítségére bevándorolt német lovagok legnemesebbjeinek jutott osztályrészül, és ahol ezen német lovagok gyermekeiből meg unokáiból a legmagyarabb családok megalapítói fejlődtek; ugyanitt nevelkedett a magyarság és a keresztény civilizatio frigyének egyik legalaposabb tanulmányozója és egyik legékesszólóbb apostola. De félreismerném a mai ünnep jelentőségét, ha azt vélném, hogy a szűkkörű megyei patriotismus hiúsága sugalmazta. Magasabb célok lebegtek rendezőinek szemei előtt. Tanúságot tesznek arról, hogy e megyében meg tudják érteni és meg tudják becsülni a valódi nagyságot, mely a gondolkodás fenkölt irányában, az érzések nemességében — és a tevékenység önzetlenségében áll. Tanúságot tesznek arról, hogy e megyében lelkesedni tudnak azon eszmékért, melyeknek Ipolyi Arnold életét szentelte, »és hogy vele együtt az igaz vallásosság és a nemzeti öntudat, a műveltség és a munkásság szellemének fejlesztésében keresik a magyar állam jövődjének biztosítékait.« Végül dicsőítve az ő nemes alakját, méltó példányképet akartak fölláítani gyermekeik és a jövő nemzedékek előtt. Midőn tehát, a magam és társaim nevében, mélyen érzett köszönetet mondok a kegyelet és lelkesedés ezen órájáért, egyttal hő óhajtasomnak adok kifejezést: hogy e megye adjon a hazának még több oly nagynevű s ami jelentősebb, oly áldott tevékenységű férfiút, — milyen Ipolyi Arnold volt. Áldás emlékére!« — A szép beszédet zajosan megéljenezték. Végül Pongrácz Lajos alispán fölolvasta az ünnepély alkalmából a rendezőséghez érkezett táviratokat és leveleket. Majd köszönetet mondott a vendégeknek, hogy megjelenésükkel az ünnepély fényét emelték.

— A M. TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK ez évi 5-ik és utolsó füzeté f. hó elején jelent meg és küldetett szét. A késedelmet technikai nehézségek okozták. A képek egy részének beszerzése és elkészíttetése annyi időt vett igénybe, hogy a füzet előbb el nem készülhetett. A füzet Nyáry Krisztina, előbb Thurzó Imre, később Esterházy Miklós nádor neje életrajzát hozza, Ipolyi Arnold utolsó hátrahagyott munkáját. A jövő évben az Életrajzok kiadása némi változáson fog keresztül menni, t. i. társulatunk azon tagjai, a kik 5 frt kedvezményi áron meg fogják rendelni, saját kiadó-hivatalunk

útján fogják kapni; ezenkívül azonban a kiadási és a tulajdonjog Mehner Vilmos kezében marad. Felhívjuk tagtársaink figyelmét e vállalatra, a mely nagyobb mérvű pártolás hiányában nem volna fenttartható azon a nívleau, melyre eddig emelkedett. A nemes ezél, melyet általa szolgálni óhajtunk, a történetírás népszerűsítése, megérdemli minden művelt magyar ember pártfogását.

— A HERCZEG ESTERHÁZY-OSALÁD épen 200 évvel ezelőtt nyerte a római szent birodalmi hercegei czímet. 1687. decz. 8-án Pozsonyban kelt a hercegei diploma. A hercegei család a folyó évben meg fogja ünnepelni felemeltetésének 200-ados évfordulóját. Bubics Zsigmond kassai püspök, a család benső bizalmas embere, ugyanaz, kiről Ipolyi oly meleg hangon emlékezett meg, mint Nyáry Krisztina naplójának folytatójáról, ez alkalomra egy díszmunkát készített, melyet a decz. 6-án Miklós-napján tartandó ünnepélyen kéziratban be fog mutatni a hercegei családnak. E munka a család történetét adja elő, a levéltárban őrzött nagybecsű adatok és naplók alapján, számos a családi kincstárban őrzött képpel illusztrálva. Egyik becses részlete lesz e nagybecsű munkának *Esterházy Pál* nádornak fiatalkori naplója, mely igen érdekes, vonzó és helyenként valóban megható képét nyújtja az akkori udvari életnek. Pál nádor erős magyarságával, politikai bölcsességével tünt ki később is. Leveleiből Bubics munkája sok érdekes részletet fog közölni. A munka nyomtatásban is meg fog jelenni a jövő év elején s bizonyára egyik legbecsesebb terméke lesz történeti irodalmunknak.

— BUBICS ZSIGMOND alapító tagtársunk kassai püspökké neveztetett ki. Még e hó folyamán fel fog szenteltetni s azután el fogja foglalni székhelyét. Őszintén örvendünk, hogy a nagyműveltségű és történetirodalommal is foglalkozó főpap, ki Magyarország régi várai rajzainak összeállításával és kiadásával történetirodalmunknak is nagy szolgálatot tett, épen azt a püspökséget nyerte el, mely hazánk legszebb műemlékét őrzi. Az ő menyasszonya (sponsa), a kassai székesegyház, kétségtelenül a legműrőbb gondozás alá jut az ő kezeibe.

— ARANY HÁTRAHÁGYOTT IRATAI ÉS LEVELEZÉSÉBŐL a nyári hónapokban nem kevesebb, mint tíz (az V—XIV.) füzet jelent meg Ráth Mór kiadásában. Az egyik füzet az »Őszikék« vers-sorozatból az utolsó darabokat adja, a régi évekből eredő kisebb költeményekkel és »Csaba királyfi« első dolgozatának kezdetét, a későbbi füzetek Csaba királyfinak második átdolgozását, Arany e bámulatos alkotását, mely egy valódi ősrégi epost varázsol elénk; az Utolsó magyart, Eduat, az Öldöklő angyalt, a Daliás idők első kidolgozásának töredékét s a rögtönzéseket, tréfákat s a Zrinyiász népies kidolgozásának kezdetét — egy nagy költő kiváló értékű hagyományait. A levelezésekben Szilágyi Istvánnal, Petőfyvel, Tompával folytatott levelezést vesszük, melyek irodalomtörténeti szempontból is kiváló becsesek bírnak. A szerkesztés is mintaszerű — s Arany összes művei maga által szerkesztett kiadásának méltó folytatását képezi. A Ráth

által eszközölt kiadás elegantiája a francia díszmunkákéval is kiállja a versenyt.

— **KOSSUTH IRATAINAK** összevont népies kiadása, melyet az Athenaeum-társulat füzetekben adott ki, most teljes egészében megjelent, 724 oldalt elfoglaló kötetben. A kik a háromkötetes nagy munkát, Kossuth száműzetésének, Magyarország függetlenségeért kifejtett tevékenységének, a magyar emigráció külföldi történetének e megható és megragadó leírását meg nem szerezhették, most olcsóbb kiadás áll rendelkezésükre. Minden magyar embernek el kellene olvasni e könyvet, mely hazánk történetét egészíti ki s melyben a legnagyobb magyar szól nemzetéhez, mintegy beszámol, hogy mit tett, hogyan tett. Az összevont népies kiadást Helfy Ignác rendezte sajtó alá. Nem esonkitott semmit. A bizonyítékül fölhozott okiratok, levelezések maradtak ki. Ezek közölve csak kivonatossan. A népies kiadás huszonkét képpel is el van látva, arczképekkel, Kossuthra vonatkozó rajzokkal s egykorú angol lapokban Kossuth angliai ünnepléséről megjelent illusztrációk másolatával. Ára 2 frt 50 kr; vázsonkötésben 3 frt.

— **SZABÓ KÁROLY** vál. tagtársunk a székelyekre vonatkozó tanulmányait összegyűjté és »Régi székelyek« cz. a. Kolosvárt Martonnál (Demjén-féle könyvkereskedés) még ez évben sajtó alá adja. A székely kérdés újabb időben élénk eszmecsere tárgyát képezi. Szabó Károly tanulmányait kétségkívül örömmel fogja fogadni mindenki, a ki a székely kérdés iránt érdeklődik.

— **KROFF LAJOS** tagtársunk, a ki Hullban (Angolországban) lakik állandóan, kutatásai közben *Basir Isáknak* egy eddigelé lappangó nagyobb munkáját »Vindiciae honoris hungarici; annales rerum gestarum transylvanico hungaricarum ab anno 1653. ad huncusque a 1659« — megtalálta a durhami káptalan levéltárában s beküldé azt hozzánk. Basir épen abban az időben tartózkodott Magyarországon, szemtanúja volt az eseményeknek, bizalmas embere II. Rákóczy György fejedelemnek s munkája, melyet elveszettek tartottunk, történeti forrásaink között kiváló helyet fog betölteni. Kiadásáról minél előbb gondoskodni fogunk.

— **ACSÁDY IGNÁC** »Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd kormánya alatt« című értekezést olvasott fel az Akademiában, mely a megszabott öt ívet jóval túlhaladván, áttétetett a Történelmi Bizottsághoz. A Történelmi Bizottság örömmel fogadta ezen történeti irodalmunkban nagy hiányt pótló munkát, mely mintegy 15 ív terjedelemben a jövő évi kiadványok közt fog világot látni. A bizottság nov. hó 5-én tartott értekezletében örömmel értesült, hogy e dolgozat csak első részét teszi egy nagyobb munkának, melyen Acsády dolgozik s mely Magyarország XVI. és XVII-ik századi pénzügyeinek történetét foglalja magában. E munka kiadatlan adatok s nagymérvű levéltári bűvárlatok alapján van dolgozva s azon időbeli pénzügyi viszonyainknak igen érdekes képét adja.

— **AZ AKADEMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA** nov. 5-iki ülésében az elő-

adó bemutatta Demkó Kálmán tagtársunk: »Felvidéki városaink erkölcsi élete a XV. s XVII-ik században« című levéltári kutatások alapján dolgozott munkáját, mely kiadatott két bírálónak. Ugyanezen ülésben tárgyalták dr. Károlyi Árpád levelét, melyben ez felhívja a bizottság figyelmét azon jelentésekre, melyeket Lotharingiai Károly egy vezérkari tisztje küldött 1684—86 évekből s melyek ezen hadjáratoknak s Magyarország akkori állásának képét adják. Ez is a költségvetési bizottmányhoz utasított. Ugyan ez ülésben tettek jelentést a már elkészült munkákról: Az Árpád-kori Új Okmánytár Indexéről, mely régóta érzett hiányon fog segíteni; Ragusa Okmánytáráról, Bosznia történetéről stb.

— Az »ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI-, RÉGÉSZETI- ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET« f. évi october hó 2-án Gyulafehérvárra a városház tanács-termében megtartá I. rendes közgyűlését. Miután a belügyministeriumtól alapszabályainak megerősítése leérkezett, az egylet végleg megalakult s megválasztotta tisztviselőit. Az egylet védnöke *Lönhart Ferencz* erdélyi r. k. püspök. *Elnök*: Csató János kir. tanácsos a vármegye alispánja; *alelnök*: dr. Tódor József, Herepey Károly; *titkárok*: 1-ső dr. Temesváry János, 2-ik Pál István, *őr*: dr. Cserni Béla; *könyvtárnok*: Ávéd Jákó; *pénztárnok*: Fröhlich Gyula; *ellenőr*: Szentmiklósy Jenő; *ügyész*: dr. Mohay Sándor.

— A MODERN DIPLOMATIKA MEGALAPÍTÓJA: *Sickel* Tivadar közelébb töltötte be a bécsi egyetemen tanárságának harminczadik évét. Ezen alkalmat, mely egyuttal az általa oly magas színvonalra emelt bécsi »Institut für oest. Geschichtsforschung« nevű tudományos intézetnek is ünnepe volt, barátai, tisztelői és volt tanítványai felhasználták arra, hogy f. évi okt. hó 27-én a nagy tudós tiszteletére ünnepet rendezzenek. Az ez alkalomra kiküldött bizottság érem veretésében állapodott meg, mely egy oldalon *Sickelt*, másikon az általa felvirágoztatott tudományok jelvényeit ábrázolja. Ennek egy arany példányát számos aláírással ellátott üdvözlő irat mellett nyújtották át az ünnepeltnek; míg este egy német szabású *Festkneipe* zárta be az ünnepélyt. Magyarországi tisztelői és tanítványai részint személyesen (s ezek közt dr. Károlyi Árpád és dr. Fejérfataky László) részint üdvözlő táviratokkal vettek részt a nagy tudós örömnepén; kit ezek figyelme annyira meghatott, hogy hosszabb beszédje túlnyomó részben hazánkkal foglalkozott, örvendve azon, hogy elvei és módszere itt oly termékeny talajra találtak. Ujabb időben, az ünnepélyek e korszakában, alig van jubilaem, mely méltóbb férfit ért, s alig koszorú, mely igazabb érdemet koszorúzott volna.

— *KOLONICS ÉLETRAJZA* jelent meg *Linsbruckban Maurer* Józseftől ily cím alatt: *Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn*. Szorgalmasan, de rendszertelenül írt könyv. A magyar történetíró is hasznát veheti sok érdekes közleményének, ha bosszantja is a kritikálanság, melylyel szerző hőjét dicsőíti. Alkalmilag visszatérünk a könyvre.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

- LISZTI LÁSZLÓ élete. Irodalomtörténeti tanulmány. Irta *Komáromy* András. Budapest 1887. 8-adr. 62 l.
- A MAGYAR JOBBÁGY viszonya a földesúrhoz és államhoz. 1514—1600. Irta *Kálmán* Miksa. Budapest, 1887. 8-adr. 59 l.
- A CATHOLICISMUS befolyása Magyarország nevelésügyi viszonyaira. Különös tekintettel a középkorban. Irta *Wayland* Géza. Budapest, 1887. 8-adr. 104 l.
- KÖSZEGI RAJNIS JÓZSEF. Irodalomtörténeti tanulmány. Irta *Hénap* Tamás. Veszprém, 1887. 8-adr. 70 l.
- KOHEN EFRAJIM ó-budai rabbi élete és responsumai. Irta *Schwarz* Miksa. Budapest, 1887. 8-adr. 35 l.
- SZERÉMI GYÖRGY Emlékirata. Történet-kutatói tanulmány. Irta *Dudás* Gyula. Budapest 1887. 8-adr. 36 l.
- A SZENT JAKABRÓL címzett régi temető kápolna Sopronban. Sopron, 1887. Ivrét képekkel.
- SZABADHEGY MONOGRAPHIÁJA 1850 — 1886. Nagy-Kanizsán. Azaz: a nagy-kanizsai »szabadhegy« történetének, fejlődésének, gazdaságának, szőlészetének, borászatának, gyümölcsészetének és konyhakertészetének közhasznú leírása. Térképpel. Irta és kiadta: *Tersauszky* József. N.-Kanizsán, 1887.
- AZ EGYHÁZI VAGY PREDIALIS NEMESÉK és birtokok. Jogtörténelmi tanulmány. Irta *Ozoray* József. Esztergom, 1887. 8-adr. 190 l.
- HUNGARY in ancient, medieval, and modern times. By *Arminius Vámbéry* with the collaboration of *Louis Hellprim*. London, 1887. 8-adr. 453 l. A szövegbe nyomott képekkel. Ára 3 frt 80 kr.
- QUELLENBUCH zur Geschichte der Oesterreichisch-Ungarischen Monarchie. Ein historisches Lesebuch für höhere Schulen und für jeden Gebildeten. II. Theil. Der Zeitraum von 1246. bis zum Tode Friedrichs III. Aus den Quellen zusammen gestellt und mit Uebersetzungen sowie mit erweiterenden Noten versehen von Dr. *Karl Schober*. Wien, 1887. 8-adr. 360 l. Ára 2 frt.
- DIE KAISERGRUFT bei den Kapuzinern in Wien. Von Dr. *Coelestin Wolfsgruber*. Wien, 1887. 8-adr. 366 l. Ára 4 frt.
- DIE BERICHTÉ des kaiserlichen Gesandten Franz von *Lisola* aus den Jahren 1655—1660. Mit einer Einleitung und Anmerkungen versehen. Herausgegeben von Dr. *Alfred Francis Pribram*. Wien, 1887. 8-adr. 571 l. Ára 4 frt.
- CARDINAL LEOPOLD GRAFF KOLLONITS Primas von Ungarn. Sein Leben und sein Wirken. Zumeist nach urkundlichen Quellen geschildert von *Joseph Maurer*. Mit dem Portrait des Cardinals nach dem Gemälde von *Hanns Canon*. Innsbruck, 1887. 8-adr. XV. és 574.

KIK VOLTAK AZ ANGOL-SZÁSZ HERCZEGEK SZT. ISTVÁN UDVARÁNÁL S MI LETT BELŐLÖK? ¹⁾

II. Aethelred angol-szász király, az Aetheling családból, 1016-diki április havában halt meg a mai főváros falai közt s elhunytával a londoni polgárok és a witan (nemzet gyűlés)-nak hozzá hű maradt pártja első nejétől született fiát, Eadmund Ironside-t (a vasoldalút) választották meg királyúl. Ennek uralkodása azonban csak hét hónapig tartott. Az ország zilált állapottával járó országzlási gondok, a zavarok lecsillapítására törekvő számos terveinek meghiúsulása, úgy látszik, megtörték a fiatal uralkodó testi erejét s korán aláásták egészségét. ²⁾ November végével elhunyt s holttestét Glastonburyben temették el nagyapjának, Eadgarnak hamvai mellett.

Ealdgyth nevű nejétől két csecsemő fia maradt ³⁾, u. m. Eadmund és Eadward, kiket Cnut, II. Aethelred utódja a királyi méltóságban, Olafhoz, a svéd uralkodóhoz küldött oly kéréssel.

¹⁾ E tárgyról Xántus úr a *Szászok* 1878-diki VII. füzetében adott már egy rövid közleményt (668 -- 69 ll.), de a forrásul kiszemelt Abbot-féle munkának több adata hibás s e mellett a mű nagyon fölületes. E körülmény arra indított, hogy újra megírjam az angol királyiak történetét. A tulajdonneveknél a modern történetírók helyesírását követtem.

²⁾ V. ö. *The Conquest of England* by J. R. Green (London 1883) 418. l. Egyetlen egy angol krónikás sem gyanúsítja Cnutot előlőjének meggyilkolásával és csakis honfitársai (a dánok) közt akad egy-kettő, mint pl. Saxo, kik Eadmund halálával őt vádolják. V. ö. *The History of Norman Conquest of England* by Edw. A. Freeman (Oxford 1867) I. 438. 439. ll.

³⁾ Némely író szerint ikrek voltak. V. ö. *Norm. Conqu.* I. 455. l. --- Lappenberg szerint Eadmund az idősebb, még nem volt két éves.

hogy a két királyfit ölje meg. Olaf, ki anyjáról Cnutnak testvére volt, azonban jó keresztény és hittérítő létere irtózott a gyilkosságtól; de emellett félt hatalmas testvérének haragjától is és azért úgy segített magán, hogy alattomban elküldte őket a magyar királyhoz fölnevelés végett.¹⁾

A királyfiak fölnevelkedtek a magyar udvarnál s az idősebb elvette feleségül István király második leányát;²⁾ de nemsokára utódok nélkül elhalt.³⁾ Özvegyét Eppo, Nellenburg grófja vette el nőül s e házasságból született szent Eberhard.⁴⁾

A fiatalabb, Eadward, pedig elvette Ágotát, a magyar királyné nővérét, mint némely krónikák állítják,⁵⁾ mi az angol királyfi s a magyar királyné nővére közt szükségképen létező különbség miatt nem hihető. Sokkal valószínűbb az, mit mások állítanak róla, hogy t. i. Henrik császár leányát, tehát Gizela

¹⁾ Számos angol krónika a magyar királyt Salamonnak nevezi, de Olaf 1018-ban halt meg szent István uralkodása idejében. Egy német krónikás (Adam Brem. lib. I.) szerint pedig »Fili (Eadmundi) in Ruzziam exilio sunt damnati.« V. ö. Suhm III. köt. 533. l. és Karamsin, Histoire de Russie II. 32. cit. dr. Lappenbergnél, *History of England under the Anglo-Saxon Kings* (London, 1845) II. 198. l. — Ez utóbbi munka eredetileg német nyelven jelent meg: *Geschichte von England von Lappenberg* u. Pauli (Gotha 1834—1858), 5 kötet. — Arról, hogy mi történt anyjokkal, mitsem tudunk.

²⁾ »Eadmundo (rex Hungariorum) filiam suam dedit uxorem.« Ailz. Abb. Rieval., Lappenbergnél u. o.

³⁾ Lappenberg, u. o. — »Ubi (in Hungaria), dum benigne aliquo tempore habitus sunt, major diem obiit.« Will. of Malmesbury. *Norm. Conqu.* II. 621. l.

⁴⁾ *Acta Sanct.* 10. Jun. t. III. és April t. I. Lappenbergnél u. o.

⁵⁾ Nincs szándékomban az angol krónikák ismertetését adni vagy pedig azok *bibliográfiájával* untatni az olvasót. Legyen szabad azonban megemlítenem azt, hogy Lappenberg művének bevezetésében kritikailag ismerteti az idevágó gazdag angol krónika-irodalmat s hogy azóta Bohu londoni könyvtár kiadásában s legújabbban az u. n. Master of Rolls Seriesben a krónikák legtöbbször ismét megjelent.

Ami Eadward házasságát illeti William of Malmesbury tanúsága szerint: »Minor Agatham Reginae sororem in matrimonium accepit;« Ordericus Vitalis pedig azt állítja, hogy »Haec (Margarita) nimirum filia fuit Eduardi Regis Hunorum (!), qui fuit filius Edmundi cognomento Irnesidae, fratris Eduardi Regis Anglorum, et exsul conjugem accepit cum regno (!) filiam Salomonis (!) Regis Hunorum.«

királynéknak testvérhugát¹⁾, vagy ismét mások szerint, hogy a császári ház egy nőrokonát²⁾ vette el feleségül. E házasságból három gyermek született, u. m. Eadgar, Margit és Krisztina.³⁾

Mielőtt a magyar földön vendégszerető menedéket talált számüzött család tagjainak életpályájának elbeszélését folytatnók, szükséges lesz röviden az angolországi eseményeket ecsetelnünk.

Az Aethelingek halálos ellensége, Cnut, közel húsz évi uralkodása után meghalt Rómában s idősebb fia és utódja a trónon, Harald Harefoot (a nyúllábú) rövid idő múlva szintén sírba szállt. Elhalt az utánna következő Harthaenut is, kiről a királyi méltóság az Aetheling Eadwardra szállt, II. Aethelred fiára második feleségétől, Emmától.

Eadward már betöltötte volt ötvenedik évét s gyermekei nem voltak. Az örökösödés gondjai annál súlyosabban nehezedtek reá, miután aggodalommal tapasztalta azt, hogy egy hatalmas főúr, névszerint Godwin fiának népszerűsége naponkint mindinkább tért nyert. Ily fontos kérdésben alig hihetjük el, hogy a nemzetgyűlés tudta és akarata nélkül határozott volna el valamit s azért föl kell tennünk azt, hogy az 1054-diki év pünkösdi ünnepei alkalmával egybegyűlt rendek beleegyezésével és határozata folytán történt az,⁴⁾ hogy a király követséget menesztett külföldre oly utasítással, hogy mostoha bátyjának, Eadmund Ironsidenak, a

¹⁾ Így Florent. Wigorn. szerint (1017. évhez) »Agatham, filiam germani imperatoris Henrici in matrimonium accepit.« — Szintügy Ailz. Rieval szerint neje »filia germani sui (sancti?) Henrici imperatoris« volt.

²⁾ Az *Anglo-Saxon Chronicle* szerint (1057. évhez): »He becoat thaes Caseres maga to wife. . . . sco waes Agathes gehaten«, és máshol (1067. évhez) »Hire (t. i. Margit) modor cynn gaedh to Heinrice Casere, the haefde anwald ofer Rome.« — Suhm szerint (III. köt. 726. l.) Ágota Brunonak volt leánya, ez pedig testvére II. Henrik német császárnak és Gizella magyar királynénak. V. ö. *Orig. Guelfic*. tom. IV. Lappenbergnél II. 199. l. — Bruno Augsburg püspöke volt 1007-től 1029-ig, haláláig. *Ann. Aug.* Pertznél III. 124. 125. ll. — Eadward hitését illetőleg egy-szersmind *Norm. Conqu.* II. 620. l.

³⁾ V. ö. *Metrical Chronicle of Scotland* (Ed. London 1858) II. 668. l.

»To him scho (Agatha) buir. . . . anc sone, also

»Margaret and Cristiane, and na barnis mo.«

E krónika szerint tehát több gyermekük nem született.

⁴⁾ *Norm. Conqu.* II. 37 1—2 ll.

magyar udvarnál élő fiát családotól visszahívja az országba s ilykép őt és utódait a korona örökösének kijelölje.¹⁾ A követség élén állottak Ealdred, Worcester püspöke és úgy látszik Aelfwine, a ramseyi kolostor apátja.²⁾

De a követség nem jutott tovább Köln városánál, hol III. Henrik német császár ez időtájt tartózkodott fiának Henriknek római királylá történt koronáztatása után (Aachenben 1054-diki július 17-én) s miután itt töltöttek egy évet Ealdred és társai, visszatértek Angliába. Ugyanis I. Endre magyar király szövetségeseivel, Konrád bajor herczeggel éppen háborút folytatott a német birodalom ellen s így az alkalom nem igen volt kedvező arra, hogy Henrik az angol követek kérelmének engedve, követséget küldjön a magyar udvarhoz. Ealdred küldetésének azonban utóbb még is volt eredménye, mert Eadward családotól visszatért hazájába 1057-ben. A Leslie-család hagyománya szerint kíséretében jött egyebek közt Bertholdus (más forrás szerint Bartholomeus) de Leslyn, egy magyar nemes, ki Margittal később elment Skóciába, hol követőivel a gariochi kerületben, Aberdeenshireben megtelepedett s alapítójává lett a Leslie-családnak.³⁾ De a skót verses krónika nem említi őt föl Eadward

¹⁾ Will. of Malmesbury szerint (II. 228. l.) »Rex Edwardus, pronus in senium, quod ipse non susceperat liberos, et Godwini videret invalescere filios, misit ad Regem Hunorum, ut filium fratris Edmundi, Edwardum, cum omni familia sua mitteret, futurum ut aut ille aut filii sui succedant regno haereditario Angliae, orbitatem suam cognatorum suffragio sustentari debere.« — Florent. Wigorn. szerint pedig (1054. évhez) »Aldredus Wigorniensis Episcopus... magnis cum xeniis Regis fungitur legatione ad Imperatorem, à quo simul et ab Herimanno Coloniensi archipraesule magno susceptus honore, ibidem per integrum annum mansit, et Regis ex parte Imperatoris suggestit, ut legatis Ungariam missis, inde fratruelum suum Eadwardum, Regis videlicet Eadmundi ferrei lateris filium, reduceret, Angliamque venire faceret.«

²⁾ *Norm. Conqu.* II. 621. l.

³⁾ V. ö. Burke's *Peerage, Baronetage and Knightage* (London 1883.) »Roths« cím alatt — A Leslie-család története a következő czímű munkában van megírva: *Laurus Leslacana explicata, sive clarior Enumeratio Personarum utriusque sexus cognominis Leslie* etc. (per Patres Societatis Jesu Missionis Scotiae) fol. a család nemzetségtáblájával és gróf Leslie Jakab arczképével s neki ajánlva. Megjelent Grácban, 1692. — Burke szerint

kisérétében, ¹⁾ hanem ellenkezőleg egy más helyt azt állítja, hogy a Leslie-család már régebben létezett Skóciában és alárendel-
tebb állást foglalt el, s hogy III. Malcolm király, a magyar udvar-
nál született Margit férje, a családot magasabb rangra emelte. ²⁾
Hogy melyik kútfőnek van igaza, azt a további kutatásnak kell,
ha lehet, földerítenie.

Körülbelül negyven évi távollét után Eadward, az Aetheling,
tehát visszakerült hazájába. Úgy látszik, szívesen látták őt vissza
honfitársai, mert az angol-szász krónika írója megpendíti lantjá-
nak húrjait s örömeikkel fogadja a »vasoldalú« király fiának
visszatértét. Csak Harold, Godwin fiának, hivei fogadták őt talán
hidegen. E pártnak sikerült is ³⁾ őt az udvartól távol tartani s
még ugyanabban az évben, mielőtt alkalma nyílt volna királyi
nagybátyját viszontlátnia, hirtelen meghalt Londonban. ⁴⁾ Halála
mély gyászba borította egész népét, miután mindenki érezte azt,
hogy az ország sorsa válságos forduló ponthoz jutott elhunytával.
Fiának a kiskorú Eadgarnak kevés kilátása volt a koronára és

szerzője Rev. William Leslie, az említett Jakabnak, Lipót császár híres
generálisának testvére. — V. ö. Sir Egerton Brydges, *Censura Litteraria*,
vol. V. 71. l., mely a könyvet *bővebben leírja*.

¹⁾ Lyndesay, Wallace. Touris. (and) Lovell.
Ramsay, Prestoun, Sandelandis, Bisset, Soullis, Maxwell.
Wardlaw, Giffurd, Maule. Borthuik also,
Fethikran. Creichtoun, all thir and no mo,
Fyve of thir last, als far as I can spy,
Come with this Edgar out of Vngary ;«

Metr. Chron. of Scotland II. 675. l.

²⁾ »The Lennox, Ros, without ony gane-call
In that counsall tha war maid erlis all :
And mony surname also les and moir,
Wes maid that tyme gubilk was nocht of befoir :
As Calder . . . . .
Myretoun, Menzeis, and also *Leslie*.«

U. o. 664. l.

³⁾ Lappenberg II. 259. l. — Freeman ellenben azt hiszi, hogy Harold
ekkor a koronára még nem gondolt s csakis Eadward az Aetheling halála
után lépett föl igényeivel a király iméltóságára. Különben I: *Norm. Conqu.*
II. 410. l. és köv.

⁴⁾ »Ex quo venit parvo post tempore vit^{is} decessit Lundoniae.« Flor.
Wigorn.

csekély reménye népszerűségre. Kiskorúsága magában véve nem lett volna oly nagy akadály, de nagyon is ellene szólott az a körülmény, hogy idegen anyától született idegen földön, s hogy nyelvére, nevelésére, egész gondolkodásmódjára nézve külföldi volt s azért midőn Eadward király 1066. elején sirba szállt, az összegyűlt witan Godwin fiát II. Haroldot választotta meg a megürült trónra. A senlaci (közönségesen hastingsi-nek ismert) csata után, melyben a fiatal király koronáját és életét veszté Hódító Vilmos seregei ellen, rövid interregnum állott be, mely alatt a witan Eadgart megválasztá királynak s fölszólítá őt ősei trónjának elfoglalására. Egyedüli érdeme abban állt, hogy ő volt az angol uralkodó ház, a Cerdic-nemzetség, utolsó fiú-sarjadéka. ¹⁾ Valljon meg lett-e valaha koronázva, biztosan nem tudjuk. Pünkösdi királyságának csakhamar vége szakadt s ő Berkhampsteadben kardcsapás nélkül meghódolt Hódító Vilmosnak, ki a béke csókját nyomta arczára, ²⁾ uradalmakkal ajándékozta őt meg s udvarába fogadta. A barátság azonban nem tartott sokáig, mert már 1068-ban Northumbriában lázadás ütött ki Vilmos ellen és Eadgar igényei érdekében; a mozgalom csakhamar tovább terjedt s kevés idő multán York városa a forrongás központjává lett. Vilmos megjelent a helyszínén és miután sikerült neki egynehány hatalmasabb főurat ügyének visszanyerni, a forradalom oly gyorsan mint kigyúlt, ismét lelohadt. III. Malcolm, Skócia királya, segítséget ígért volt a honfiaknak, de nem maradt ideje szavát beváltani s azért a mozgalom iránti jóakarátát csak olyképen tanúsíthatá, hogy az ismét földönfutóvá lett Eadgart anyjával és nővéreivel országába fogadta. ³⁾ A következő évben Northumbria

¹⁾ »Interemto Heraldo, Stigandus Cantuariensis Archiepiscopus, et praeclari Comites Edvinus et Morcarus, alique primates Anglorum, qui Senlacio bello non interfuerunt, Edgarum Clitonem filium Eduardi Regis Hunorum, filii Edmundi Irnesidae, id est ferrei lateris, Regem statuerunt.« Ordericus Vitalis, 502. D. — Egyik krónikás »Anglia kedvelte-jének (Engelondes derlyng) nevezi őt.

²⁾ *Norm. Conqu.* III. 548. l.

³⁾ A verses skót krónika szerint Eadgar látván azt, hogy Vilmos trónra léptével többé reménye nem lehet a királyságra, eltökölte magát visszamenni szülőföldjére, Magyarországra. Anyjával és nővéreivel hajóra szállt tehát, de midőn kiértek a Themze torkolatánál a tengerbe, erős déli

újra kitűzte a forradalom zászlaját, Eadgar elhagyta menedékhelyét és York föltárta kapuit előtte s befogadta őt bástyái mögé. Vilmos ismét a helyszínén termett, rajtuk csapott s Aetheling visszabújt odújába, s ez így ismétlődött több ízben majd északon, majd pedig az ország nyugati részében, utóbb pedig a dánok szövetségében a keleti tengerparton és Lincoln falai előtt. A dán becsapás után családjával ismét Skóciába vonult, hol egyik nővére, Margit, nemsokára férjhez ment az özvegységre jutott királyhoz, III. Malcolmhoz 1070. körül. Nevezetes nap volt ez Nagy-Britannia történetében, miután e házasság volt az első lépés ama uton, mely később a két királyság uniójához vezetett. A sors különös szezélye nyilatkozott itt, midőn általa egy német anyától és egy őseinek nyelvét talán nem is értő angol apától a távol magyar földön született hölgy lett kiszemelve arra, hogy a fél-pogány és fél-barbár Skóciába a szelidebb erkölcsöket átültesse s az angol szellemet és érzelmeket az északi királyságban érvényre emelje ép akkor, midőn Anglia maga a norman hódítás befolyása alatt lassankint elfrancziásodni kezdett.

Végre 1072-ben Vilmos hatalmas sereggel Skócia meghódítására s Malcolm megbüntetésére indult. A krónikák nem emlékeznek meg nagyobb ütközetről; csak annyit tudunk, hogy Malcolm meghódolt¹⁾ és tuszokat adott, köztük Duncan nevű fiát, első nejétől Ingebiortól. A békeföltételek közt volt alkalmasint az is, hogy Eadgarnak el kellett hagynia a skót király udvarát, miután egyideig nem hallunk hírt felőle, mígnem két év múlva 1074-ben, még mindig mint kegyvesztett földönfutó Flandriában Róbert grófnál, I. Fülöp francia király szövetségésének és Vilmos angol király és Normandia herczegének esküdt ellenségénél tűnik föl újra. Ugyanazon év július 8-án ismét Skóciában találjuk, hova

szél kerekedett, mely az utasokat éjszakra terelte a Firth of Forthba s Dunfermline-nél (Edinburg átellenében) partra szálltak egy helyen, melyet a szerző maga látott s melyet a nép az ő idejében is még (a XVI. század elején) »*Sauct-Margaretis-hoip*« néven ismert. L. *Metr. Chron. of Scotland*. II. 673. l. A »*hoip*« vagy »*hope*« alacsony, lapos partot jelent a tenger mellett, két kiálló domb között.

¹⁾ A skót történetírók tagadják azt, hogy Malcolm valaha meghódolt volna. V. ö. *History of Scotland* by J. H. Burton (Edinburgh és London 1867) I. köt. 409. l.

nővére és sógora látogatására ment; itteni tartózkodása alatt levél érkezett hozzá a francia királytól, melyben ez neki Montreuilt, (határvár Flandria és Normandia közt) ajánlja föl tartózkodási helyül, honnan »ellenségei ellen expedíciókat tervezhet.« Nyugtalan lelkének e terv tetszett s azért hajóra kelt kalandor társaival és Malcolm és Margit gazdag ajándékaival elhalmozva. De útközben szélvész kerekedett s a hajók zátonyra kerültek, vagy az angol partra lettek terelve, mert a »francziák« (értsd Vilmos normanjai) a csapat nagyobb részét elfogták és Eadgarnak s néhány főemberének is csak nagy ügygyel-bajjal sikerült ismét Skóciába menekülniök, némelyek lóháton, mások gyalog lévén kénytelen megtenni az útát. Malcolm, úgylátszik, vagy megúnta sógorának kalandos terveit, vagy pedig a tengeri viharban a gondviselés újját vélte fölismerni s azért azt a tanácsot adta Eadgarnak, hogy béküljön ki az angol királylyal, ki a tanácsot elfogadva, követeket küldött Normandiába az ott időző Vilmoshoz. Követei szívélyes fogadtatásra találtak, s a király meghívására Eadgar megjelent Normandiában és kibékült régi ellenségével; a krónikák szerint Vilmos némely angol uradalmakkal és naponkinti egy font ezüst kegydíjjal ajándékozván meg őt egy ideig békében, megelégedetten és megvettetésben élt Normandiában. Utóbb azonban ezt az életet is megúnta s 1086-ban királyi ura engedelmével elhagyta az udvart s kétszáz lovag élén az Apuliába induló norman harcosokhoz csatlakozott.

Vilmosnak a következő évben bekövetkezett halála után Normandia legidősebb fiára Róbertre szállt, második fiát II. vagy Rőt Vilmost pedig az angolok választották meg királyukká, kinek fölszólítására néhány év múlva bátyja Eadgart jóllehet legbensőbb barátja volt és hű tanácsadója, száműzte országából és elkobozta jószágait. Mint már előbb, úgy ez alkalommal is Eadgar sógorához a skót királyhoz menekült, ki azonnal elárasztotta harcososaival Anglia északi grófságait, minek folytán Rőt Vilmos és bátyja Róbert haddal indultak ellene. A háború végeztével valamennyi fél kibékült s Eadgar az angol uralkodó beleegyezésével visszament jó barátjával Róberttel Normandiába 1091-ben. Két év múlva új háború tört ki a két fejedelem közt, mely alatt Malcolm király és fia Eadward elesetek az Alnwick melletti ütközetben s a

kettős csapás által okozott bánat nemsokára megölte az özvegy királynét is, Margitot. A skótok erre Donaldot választották királyukká, de Vilmos kegyenczét Duncant ültette a trónra, ki azonban nemsokára rá egy zendülés alkalmával életét veszti s azért az angol király utódjául Eadgart, Margit fiát, szemelte ki s egy az Aetheling Eadgar által vezérelt angol-norman hadsereg segítségével őt a trónra ültette. Ez idő után az angol-magyar herczeg nevével mindinkább ritkábban találkozunk a krónikákban. 1097. után elmegy Róbert után a keresztes hadjáratba, majd pedig később, 1106-ban, a Tinchebrai mellett vívott csatában ugyancsak jó barátjával Róbert fejedelemmel együtt az angol király foglyává lesz, de kegyelmet nyer s visszavonúlva éli hátralévő napjait Normandiában. Nevével ezután nem találkozunk többé a történelemben.⁶⁾ Úgy látszik, soha meg nem nősült vagy ha igen, úgy nem ismerjük sem nejét, sem gyermekeit. Több mint valószínű az, hogy törvényes örököse nem élt 1154-ben, mert ebben az évben István halálával az angol korona az Anjou vagy Plantageneta mellékágra szállt.

Eadgar nővére Margit, mint láttuk, 1093-ban halt meg s földi maradványai Dunfermlineben lettek eltemetve. III. Sándor uralkodása idejében 1250-ben csontjai egy arannyal és drágakövekkel gazdagon díszített ereklyetartóban lettek elhelyezve az említett skót király és egy fényes gyülekezet jelenlétében. Az aberdeeni breviarium elbeszélése szerint, midőn az ereklyéket az új sír felé szállították s a menet egy bizonyos helyre érkezett, a szekrényt valami titokteljes erő a földhöz szegezte, s minden erőlködés daczára azt onnan elvinni nem lehetett. A jelenlevők térdre borultak s imádkozni kezdettek, midőn egy mintegy az égből jövő szózat figyelmessé tette őket arra, hogy ama helyen, hol a szekrény áll, Margit férjének, Malcolmnak csontjai nyugosznak s miután ők

⁶⁾ Az Abbot-féle munkában II. Harold koronázásánál találkozunk vele utóljára. L. a *Századok* idézett cikkét. — Eadgar életben volt 1106. és 1125. közt, midőn Villiam of Malmesbury krónikájának 3-dik könyvével volt elfoglalva, miután azt írja róla e krónikás (III. 251. l.) hogy: »nunc remotus et tacitus canos suos in agro consumit.« — Dr. Sayers a Spelman-féle kéziratok alapján azt állítja róla, hogy még egyszer elment Skóciába s ott mint öreg ember 1120-ban halt el. V. ö. *Disquisitions* (1808.) 296. l.

egymáséi voltak életben, egymáséi kívánnak lenni a halálban is. Nem maradt tehát egyéb hátra, mint Malcolm csontjait is föl-szedni és Margitéi mellett elhelyezni az új sírban. Példás keresztény életeért, erényeiért és számos jótéteményeiért a katholica egyház Margitot a szentek sorába avatta és emlékét június 10-én üli meg.⁷⁾ Életét gyóntatója Turgot, egy durhami szerzetes írta meg, de ennek műve inkább rhapsodia, mint életrajz.

Egy más író, Papebroch szerint koponyáját a szerencsétlen véget ért Mária királynő kívánatára Edinburgh várába helyezték át, a királynő menekülése után pedig magán kézbe, majd a jezsuiták birtokába, majd számos viszontagság és birtokos változás után Dorryba került az ottani skót collegiumba, hol számos éven át szemlére volt kitéve s nagyszámú búcsujárót vonzott oda, míg végre a francia forradalom alkalmával a múlt század végén nyomtalanul eltűnt. Margit többi csontjait, szintűgy Malcolméit is, II. Fülöp spanyol király szerezte meg s az Escorialban levő szent Lőrincz templomában helyezte el. Nemrég azonban, midőn Gillies skót püspök közbenjárására a pápa a spanyol kormányhoz fordult s ezt az ereklyék visszaadására kérte, ezek nem voltak többé felfedezhetők.⁸⁾

Eadgar másik nővére, Krisztina, még 1086. körül zárdába vonúlt Ramseyban, melynek később apátnőjévé lett. Vele volt ama híres zárdában a skót verses krónika szerint édes anyja Ágota is, hol mindketten megvetve a világ pompáját és a földi javakat, imában és elmélkedésben töltötték hátralevő napjaikat.⁹⁾

KROFF LAJOS.

⁷⁾ Emlékét az egyház azelőtt más napon ülte meg, de 1688-ban, a forradalom alkalmával, II. Jakab angol király fiának, a »trónkövetelőnek« születése emlékére jun. 10-ére lett az ünnep áttéve.

⁸⁾ Egy hosszabb leírást közöl Burton's *Hist. of Scotland* I. 414—418. II.

⁹⁾ *Metr. Chron. of Scotland*, II. 682. l. — Margitnak is az volt a szándéka eredetileg, hogy apáczává lesz, de fivérének és Malcolmnak sikerült nagy bajjal e tervről őt lebeszélni.

BRUTUS MIHÁLY,
BÁTHORY ISTVÁN UDVARI TÖRTÉNETÍRÓJA.

Egy negyedszázad előtt a M. T. Akadémia Történelmi Bizottsága, dicső emlékezetű előadóját Toldy Ferenczet megbízta, hogy Báthory István classicus tollú udvari történetírójának, az olasz Brutus Mihálynak, a nagy király megbízásából készült történeti munkáját, mely közel három századon keresztül kéziratban lappangott, közrebocsássa.

Az 1863-ban megjelent első kötet élén,¹⁾ Toldy Ferencz, az ő megszokott alaposágával és széleskörű irodalmi apparátusával, adta a szerző viszontagság teljes életpályájának ismertetését.

Előadásában mindazáltal több kérdést megoldatlanul kellett hagynia, a melyekre most világosságot deríthetünk a lengyelországi királyi udvarnál működő pápai nuntiusok jelentéseinyomán, melyeket a vatikáni levéltár őriz.

I.

Brutus pályájának kezdetéről csak annyit tudtunk ekkorig, hogy 1517-ben Velenczében született és Paduában tanult. De életírójának sejtelve sem volt arról, hogy kora ifjúságában sz. Agoston szerzetébe lépett, ennek velencei zárdájában sok esztendőt töltött, a fogadalmakat letette, hittudományi tanfolyamát elvégezte és szerpappá szenteltetett föl; majd a szerzetesi élet szigorával nem tudván megbarátkozni, a szent-széknél kieszközölte a fölmentést fogadalmaitól. Ekkor a tanári pályán keresett alkalmazást.

---

¹⁾ Brutus János Mihály magyar királyi történetíró magyar históriája 1490—1552. A m. k. egyetemi könyvtár kéziratából, a szerző életével közli Toldy Ferencz. Első kötet. II. Ulászló országlása. (Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a M. T. Akadémia Történelmi Bizottsága. Második osztály. Írók. Tizenkettedik kötet. Budapest. 1863. CIX. és 461. l.) A második és harmadik kötet 1867. és 1877-ben jelent meg.

Az életirat kiemeli, hogy »nem tudni mi okból« kénytelen lévén hazáját elhagyni, majdnem teljes életét külföldön töltötte.

Ezen ok vallási irányában rejlett. Azokhoz csatlakozott, kik a német reformátorok példájára, Olaszországban is az egyház tanai és intézményei ellen állást foglaltak. Magára vonta az inquisitio üldözését, és ez elől menekült. Alsó-Olaszországban Otrantóba jutott, melynek érseke szintén meghasonlott volt a kath. egyházzal. Ahoz csatlakozott. Utóbb külföldre vándorolva, kalandor életet folytatott. Három helyen házasodott meg és mindegyik nejétől gyermekei voltak. ¹⁾

Irodalmi munkássága által hírnévre jutván, 1573-ban Báthory István erdélyi fejedelem által Erdélybe hivatott meg, majd három évvel utóbb urát Lengyelországba kísérte.

Mint leveleiből tudjuk, eredetileg azt a megbízást kapta, hogy Magyarország teljes történetét írja meg, a legrégebb időkől saját koráig. De a munka, melyet maga után hagyott, II. Ulászló uralkodásának eseményeivel kezdődik.

Ezt megfejtí Báthory István elhatározásának módosulása. A nuntiusi jelentésekből tudjuk, hogy a lengyel király egyenesen azzal bízta meg historiografusát, hogy *Bonfin munkáját folytassa.* ²⁾ Tudjuk azt is, hogy a legfőbb súlyt a mohácsi veszt követő időszak történetére helyezte. Azon óhajtás vezérlé, hogy Zsámbokinak, I. Ferdinánd udvari történetírójának dolgozataival szemben, igazságot szolgáltasson János király emlékének, ki iránt ezzel hálájának adóját lerózza, és a nemzeti párt politikájának jogosultságát bebizonyítsa. ³⁾

II.

Brutus a lengyel királyi udvarnál előkelő helyet foglalt el. Világi ember gyanánt viselte magát évek óta; senkinek sem volt tudomása szerzetesi előéletéről. Ellenben egyházellenes nézeteit legkevésbé sem titkolta el. De emiatt most már egy haja szála sem görbülhetett meg.

¹⁾ Mindezt a pápai nuntius 1581. febr. 28-án, márcz. 30-án és 1583. ápril 23-án Krakkóból a pápai államtitkárhoz írt jelentéseiben beszéli el.

²⁾ »Continuare dove ha lasciato il Bonfinio nell' historia d' Ungheria.«

³⁾ »Di non lasciar opprimere la versità dalle bugie del Sambuco et dinustrare principalmente che il Re Giovanni era vero Re; al che si conforma la Maesta Sua dicendo, che le conventioni dei Re d' Ungheria non puotero pregiudicare alla libera elettione . . . « Az 1583. február 22-iki jelentés. És 1583. ápril 23-án írja Brutusról, hogy feladata »senior l' historia del Re Giovanni d' Ungaria, al quale come a suo Signore questo Re vuol dare questo segno di gratitudine.«

Báthory István jellemének kiváló vonása és sikereinek egyik tényezője: a vallásos lángbuzgalom frigyesebb határokig menő türelemmel. A jezsuitáknak e korban alig volt oly nagy tisztelője és bőkezű pártfogója, mint ő; és mégis udvaránál előkelő helye volt a hitehagyott Dudics András püspöknek, Blandratának, az unitáriusok apostolának, valamint az ő pártfogása alatt egy egész kis colonia alakult előkelő és tudós olaszokból, kik mert eretnek tanokhoz szíttottak, hazájukból kivándorolni kényszerültek.

De a király, bár távolállott az üldözéstől, az erőszakos eszközöktől: nem mulasztotta el az erkölcsi hatás eszközeit fölhasználni, hogy példájának és a felvilágosító, meggyőző eszmecserének hatalmát érvényesítse, hogy az elidegenedett szellemeket az egyházzal kiengesztelje. Igyekezeteit számos esetben jutalmazta siker.

Brutus sem szabadult hatása alól.

Az 1581-ik év elején megjelent a pápai nuntius előtt és föl-tárta előtte multját, lelkének állapotját és azon óhajtságát, hogy az egyházzal kibékülendő, a nuntius kezébe leteszi a kath. hitvallást. De emellett az volt a kívánsága, hogy mint világi pap, az udvarnál maradhasson, ne kelljen a szerzetbe visszatérnie, és ezért fogadalmaitól fölmentést nyerjen.

A nuntius örömmel fogadta e közlést. Az olasz történetíró megtérését a haladó életkor és a lelkiismeret intelmeinek hatása, de emellett a király példájának és a saját előzékeny modorának eredménye gyanánt fogta föl. Míg tehát Brutust buzdította, hogy szándékát valósítsa, valamint a királyt is fölkerlte, hogy ez irányban reá befolyását érvényesítse: ugyanakkor hathatósan ajánlotta a pápának, részesítse őt minden lehetséges kedvezésben, hogy így »ezt a lelket meg lehessen megmenteni.« Javaslatának támogatására azon reménységét fejezte ki, hogy Brutus által talán meg lehet nyerni az ő legjobb barátját, Dudicsot, ki szintén megbánta már tettét. »Ha kérlelhetetlen szigort alkalmazunk irányokban, — úgy mond — az egyháznak még nagyobb ellenségeivé teszszük őket. Szelid eljárással megnyerhetünk másokat is,« például felhozta Provana Prosperót, a dúsgazdag olasz eretneket, ki belefáradva a küzdelmekbe, vissza óhajtott térni Velenczébe, hogy nyugodtan végezhesse be ott napjait. »Nagy bölcseségre mutatna — teszi hozzá — ha szeretettel fölkarolva ezen tékozló fiukat, engednénk valamit az inquisitio és a kánonok szigorából.«¹⁾

És csakugyan a következő hetekben Brutus — ki az őszinte bűnbánat jeleit adta — maga ajánlotta föl közreműködését Dudics és Provana megtérítésére.

¹⁾ Az 1581. február 28-iki jelentés.

Brutus elhatározása nagy örömmel töltötte el a lengyelországi katolikusokat, első sorban a királyt, ki a nuntius javaslatára nem elégedett meg azzal, hogy szavakban fejezte ki megelégedését; hanem az udvari történetíró évdíját is fölemelte.¹⁾

A király és a nuntius illetén magatartása által megnyugtatta, Brutus egyelőre titkon, letette a kath. hitvallást a nuntius kezeibe, míg az ünnepélyes visszalépést az egyházba a dispensatio megérkezéséig elhalasztotta.²⁾ Nehány hónap mulva megjött a pápai bréve, mely Brutust a szerzetesi fogadalmaktól dispensálta.

De időközben az ingatag olasz író megváltoztatta nézeteit és szándékait. Bár a pápai írat megérkezéséről tudósíttatott, annak átvételére nem jelentkezett és megtérésének ünnepélyes szentesítésére nem gondolt. A nuntius, ki ekkor a királylyal Varsóban tartózkodott, arra kérte Báthoryt, hogy hivassa őt udvarához, mit az készséggel megígért; említvén, hogy arra más oka is van, meg akarván győződni arról, hogy magyar történelmi munkájában mennyire haladott.

Brutus nem jött Varsóba.

A következő (1583.) év elején a nuntius tette át székhelyét Krakkóba. Ekkor meglátogatta őt Brutus. Mentegedődzött kése delmezése miatt, és tiszteletteljesen emlékezett meg a pápáról. De a mint a nuntius a brévét és a megtérést szóba hozta, kitérőleg nyilatkozott; majd a nuntius határozott kérdésére azt válaszolta, hogy más alkalommal fogja ezen ügyet vele megbeszélni.

A király már előbb azon véleményét fejezte ki a nuntius előtt, hogy Brutus megtérésére kevés reményt táplál.

Brutus nem jött többé a nuntiushoz. Közös ismerőseik által küldött neki ugyan időnként üdvözlő üzeneteket és Olaszországból érkezett újság-leveleket; de a megtérésre nem mutatott többé hajlandóságot, sőt újból a kath. egyház tanításait kezdette ostromolni és másokat is elvonni igyekezett a kath. egyháztól.³⁾

III.

Brutus történeti munkájának kidolgozásán oly serényen foglalkozott, hogy 1580-ban készen állott tizenkét könyv, melyekben Báthory Istvánnak erdélyi fejedelemmé választatásáig jutott el. A következő éveket az átdolgozásnak és simításnak szentelte.

A királynak természet szerűen az volt óhajta, hogy a munka mielőbb napvilágot lásson.

¹⁾ Az 1581. márczius 31-iki jelentés.

²⁾ Ezt egy későbbi, 1583. ápril 23-ikán kelt jelentés, mint rég megtörtént dolgot beszéli el.

³⁾ A nuntius 1583. február 22. és márczius 23-iki jelentései.

Brutus levelezéseiben és e kor egyéb emlékeiben semmi nyoma annak, hogy a kinyomatás iránt intézkedés történt volna.

Nem csekély volt tehát e sorok írójának meglepetése, mely a vatikáni levéltárban érte, mikor a lengyelországi pápai nuntiatura 1585-ik évi irományai között egy nyomtatványt pillantott meg, mely a következő címet viseli:

Jo. Michaelis Bruti Ungaricarum Rerum Liber primus.

Ez egy folio levél, mely felső részén izléssel rajzolt lapdíszet tüntet föl, középen a Báthoryak három fogat ábrázoló czímerével. A szöveg kezdőbetűje (**L**) ékesen van metszve, annak közepén újra előfordúl az említett czímer. A levél első lapja 28, másik lapja 39 sor nyomtatott szöveget tartalmaz.

Nem merülhet föl aziránt kétség, hogy egy nyomtatvány-minta áll előttünk, melyet a király rendeletére a krakkói nyomda bemutatott.

Az kétségtelenné teszi, hogy Báthory István meg akarta kezdetni a nyomtatást és állásához illő díszszel kívánta a könyvet kiállíttatni.

Bizonyára ő maga volt az, ki örömmel és büszkeséggel adta át a próba-nyomat egy példányát a pápai nuntiusnak, ki érdemesnek találta azt, arra, hogy hivatalos jelentése kapcsán, Rómába küldje.

Mínhogy a nyomtatot az 1585-ik évi irományok között találjuk, valószínű, hogy ezen esztendőben készült.

Azt, hogy miért nem hajthatta végre a király szándékát és miért nem nyomtatott ki a könyv: megmagyarázza a nyomtatott levélnek összevetése Brutus ránk maradt kéziratával, mely egészen másképp kezdődik, mint amaz és a nyomtatott részletet az elbeszélés folyamában, sokfélekép átváltoztatva, tartalmazza.¹⁾

Brutus tehát nem volt megelégedve munkájával és még egy ízben átdolgozta.

Írói ambíciója meg fosztotta attól a dicsőségtől, hogy munkáját a nagy király bocsássa közre; de egyszersmind azon nem csekélyebb dicsőség osztályosává tette, hogy kéziratát három század múltával hozták napvilágra.

FRANKÓI VILMOS.

¹⁾ A Toldy-féle kiadás 16—20 lapjain.

K A N I Z S A.

(1600—1601.)

— BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Naïma szerint miután a vár 40 napig volt ostrom alatt, aknáinak csak felét lehetett megcsinálni s a hol nem lehetett ezen aknákat helyreállítani, tiszta mocsár volt. E mellett még drágaság uralkodott a táborban, egy okka só egyazon időbeli kilencz igazi ezüst drachma értékű garasba került. Az iszlámság az egri csata kivételével soha sem volt ily nagy nyomorúságban. Az iszlám sereg akkor úgy volt szervezve, hogy »Kaszim« napjáig (Demeter napja, november 7.) harczol s akkor tüzhelyeihez tér vissza. Ezen nap elmulván, lázongani kezdettek, hogy bocsásásák haza.

Hanem a várat bevették. Az ellenség nagy, u. n. táborát is lerombolták. — A megboldogult hős Teriaki Haszan pasa is miután bevégezte Buda megerősítését — a mint azzal meg lett bizva, s főleg miután meghallotta, hogy Kanizsa el lett foglalva — az iszlám iránti hódolatból — Mangir Kusu Mohammed efendit Buda vára kapitányául hagyva, a szerdár Ekremmel találkozásra sietett. Akkortájt Buda nagyon termékeny helytartóság volt, míg Kanizsa mindössze 3—4 falból állott, a mellett a határvidéken fektött, úgy hogy e vár kapitánysága, a megboldogult Fejzi szerint, önfeláldozás és Istenben való bizalmon, vagy azonkívül, hogy kimutatta azt, hogy azon illető teljesen ártatlan s zsarolásokhoz nem szokott ember, semmi hasznot nem hajtott. Mindamellett állhatatosan kérte, hogy Buda helytartósága a megboldogult Mohammednek, Kanizsa kapitánysága pedig neki adassék.

Sőt ezen — a megboldogult Fejzi szerint — »páratlan hős«, habár rendesen engedni szokott a nagyvezir sürgős kérelmének, ezuttal mégis egy szerelmes türelmetlenségével kívánczozott a vár őrizetére.

A szerdár, ki tapasztalásból tudta, hogy miként fogta föl a sereg azt, hogy ő Teriakit Buda kapitányának küldötte, nem

akarta a megboldogult pasát Kanizsában hagyni. Végül kérése és a megboldogult Fejzi tanúsága szerint »az én sürgető kérelmemre« kinevezte őt a pécsi szandsákság urává és Kanizsa kapitányának. S Ibrahim pasa, midőn azon idők szokása szerint megjelent előtte, hogy a diszöltönyt fölvegye, indulatait nem fékezve mondá: »Pasa atyuskám, mikor én vagyok a szerdár, ilyen emberek, mint te, ilyen pusztaság őrizete után kíváncznak?« Nyakába borult és soká sirt. Azután, minthogy nem volt képes beszélni, csak kézintéssel bocsátotta el a pasát.

Hanem ekkor, fájdalom, a nagyságos szerdáron, Ibrahim pasán láz tünetei kezdettek mutatkozni. Murtezza pasát, ki később Törökországnak nagy szolgálatokat tevő államnagya lett, maga mellé hívta és miután teljhatalmú helyettesévé tette, 1010. első havában elhunyt.

Halálózási évének számát tartalmazó mondat: »Mátemi Szerdár« a szerdár fölötti gyász.

Fejzi szerint a mondat Teriaki Haszan pasától származik.

Na'ima említi a mondatot, de szerzőjét nem nevezi meg.

A megboldogult pasa halála után Jimidsi Haszan sztambuli kajmmakám pasa lett vezirnek kinevezve. Ez a császári parancs vétele után csak 20 napig időzött Sztambulban s azután Belgrádba sietett.

Hanem a pasa nem olyan ember volt, mint a megboldogult Ibrahim pasa; mielőtt Sztambulból utnak indult, Szan' Allaht, egy derék és jámbor sejk-ul-iszlamo elmozdított helyéről; állását tényérnyalói hasznára aknázza ki minden lehető módon s azonfelül is sok hibát követett el. Midőn ez köztudomású lett a táborban, a sereg, mely most nem volt oly állapotban, mint a megboldogult Ibrahim pasa idejében, elkezdett gyászolni s zarándokolni a megboldogult elhunytá helyére. Azt, hogy Jimidsi Haszan pasa lett vezérük, úgy fogták föl, mint az ég büntetését rossz magaviseletük miatt, melyet a m. b. hős pasa iránt tanúsítottak. Minthogy azonban e büntetés a törvény által is rájuk lett szabva, nem tehetek egyebet, mint hogy alávetették magukat.

A megboldogult Fejzi mondja: »Engem a megboldogult szerdár sok kegyben részesített, ezért szorgos kötelességemnek tartottam a virrasztó éjszakákon elhunytá helyére menni és egy-egy »dsziz«-t (korán részlet) olvasni a koránból. Egyszer, midőn szokásom szerint egy péntek este elmentem, láttam, aminő egy kóros jaucsár ott feküdt csendesen ágya helyén és zokogott. »Én gyermekkorától ismerem Jimidsit, oh mért tettél egy ily gonosz embert az iszlám főnökévé? Hisz te oly hős, kegyes, nemes vezér voltál! Mert a táborban levő néhány hitvány szemtelenségén fölbőszültél, illik-e mindnyájunkat ily súlyosan büntetni?« Így szólt és imád-

kozni kezdett. Láttam, hogy jámbor vitéz, hozzámentem s együtt olvastuk a »fātiha«-t (a korán első szurája) Tény, hogy Isten, ha nem is ily hitvány ember kedvéért, mint én vagyok, de oly hősnek, mint ő, buzgó imáján megkönyörülve, nem döntötte az iszlámot oly veszélybe, mint a minőtől féltünk.

A mi az ellenséget illeti, miután Kanizsát elfoglaltuk, egyik oldalon oly erővel, melyet az iszlám utól nem érhetett, Székes-Fehérvárra törve több izben, azt elfoglalta, másik oldalon pedig a magyar és német népet fegyverre szólítva, francia és olasz segédcsapatokkal több mint 400,000 emberből álló seregével, 42 nagy és néhány száz kis ágyuval Kanizsa visszafoglalására indult.

A hős Haszan pasa azonban, még midőn a megboldogult Ibrahim pasa életben volt, híres vitézei közül Mankir Kusu Mohammed efendit Budán hagyva, visszajött a táborba s megmondta a szerdárnak, hogy a mint a harc kezdődik, az ellenség Kanizsát megtámadja. Ezt észbeli és tapasztalati okokkal is támogatta. Azután Budára, mely hely után mind a vezérek sóvárogtak, Mankir Kusu Mohammed efendit nevezettette ki helytartónak, s ő maga — az ő osztályrésze egy néhány erődből állott, melyek jövedelme még egy csekély szpahi háztartására sem volt elegendő — kanizsai szandsákságát ment birtokába venni és harcolni. A várba zárkózott.

Kémei, kiket a környékre szétküldött, hírül hozták, hogy az ellenség Kanizsának tart. Senkinek sem mondta el ezen titkot. Az alatta levő főnököknek azonban rendeleteket küldött, hogy az ellenség határán áttörve, jöjjenek mentül több eleség és csapattal a várba.

A kémek tudósítása szerint a német és magyar tábor a francia és olasz segédcsapatokkal egyesülve, a császárok és királyok vezérlete alatt Kanizsa ostromára jön. A várban levő sereg, mely az ellenség több mint 400,000 emberének ellen akart állani, 9000 emberből állott.

A vitéz pasa igazán átértette a közmondást »a háboru cselből áll,« a cselek közül, melyek győzelemre vezetnek, egyet sem mulasztott el. Hisz tudvalévő, hogy Zerín oglu (Zrínyi), ki az ellenség főnökei között leginkább ismerte az iszlámságot, midőn a császári gyűlésben véleményét kérdezték, így nyilatkozott: »Nagy szerencse lesz, ha a boszniai iszlám seregek nem jönnek ellenünk és mi be tudjuk venni a várat. Ha azonban a török sereg ellenünk jön, nehéz dolgunk lesz, mert míg a dolog kardélre nem kerül, a török ugyan meg nem fordul, ha pedig kardélre kerül, jól tudjuk, mily gyöngék vagyunk. Az iszlámságban van egy közmondás: »Egy muszulman 12 más nemzetbelivel ér föl.« Eddigi tapasztalataim szerint nem is tudtam 12 katonát egy muszulmantól

megmenteni. Sőt még ha nem is jönne ellenünk iszlám sereg, a várban egy varázsló róka van elzárkózva. Harminczöt év óta a határvidék népének szívet mintegy csészévé változtatta s vele nyeleti el mindnyájunk véréit. Mig mi szerzeteseinkben biztunk, az ördögöt hagytuk idejönni s nem lelhattünk módot cselének ellenállani. Haszan pasa nem adja föl senkinek sem a várat. Hanem, ha parancsolod, kezdjük az ostromot. Akkor majd magad is befogod látni, hogy igazam van.«

Miért, miért nem, elég az hozzá, az ellenség főnökei nem hittek Zerín oglunak s nagy harczkedvvel jöttek a vár alá; rögtön meglátták a megboldogult pasa szekereit, melyek élelmi szereket hoztak. Azt tudták, hogy a várban kevesen vannak, miért is: »A török megtudta, hogy mi megtámadjuk a várat, s már ezen hirre is futásnak ered. Hát ez az a vitéz Haszan pasa, ki nem fogja a várat föladni? Téged, ugy látszik, a török jól megijesztett!« Ily szavakkal gyunyolták Zerín oglut. Mire Zerín oglu mondá: »Nagyon jól van! A török hadd jöjjön ki a várból, vágjátok le mindnyájukat s öljetek meg engemet is velök együtt.« Aztán elhallgatott. A pasa az ellenség főnökei ezen könnyelműségét teljesen kizsákmányolta, beszállította az eleséget s az ostromeszközöket előkészítette. Az ellenség rohamát várta. Egyuttal szigoruan meghagyta az topdsi pasának, hogy mig ő nem parancsolja, el ne merjen sütni egy ágyut.

Midőn az iszlám sereg ezt hallotta, buzgóságát sértve érezte és nagyon megütközött rajta. »Hát ez már mit jelentsen? Az ellenség ágyuinak puskagolyóval szállunk szembe?« Így kezdetek beszélni. Minthogy azomban rendíthetetlen bizalmuk volt a pasa buzgalma, bátorsága és vallásosságában, elmentek hozzá s megkérdezték okát. A megboldogult pasa válasza így hangzott: »Fiaim! Mi a határvidéken vagyunk s annyi fogoly és benszülött hitetlen van köztünk. Ezeknek füleit be nem dughatjátok. Nem hallhatják-e meg, a mit nektek mondok, s ha meghallották, nem adják-e hírül az ellenségnek? S ha az ellenség megtudja terveinket, sikerülhetnek-e azok? Mind harczedzett vitézek vagytok, ugyan fontoljátok meg a dolgot. Ha akarjátok, elmondom terveimet. Jól tudjátok, hogy nem szoktam vakon küldeni a padisah szolgálát harczba.« Mire a sereg viszonzá: »Pasa atyánk! Ha azt akarnád, hogy menjünk s adjuk meg magunkat az ellenségnek, azt is megtennők. Te Allahnak az ellenség ellen kihuzott kardja vagy; amily kegyetlen vagy a pogányokkal szemben, oly kegyes vagy az iszlám irányában. Iménti kérdésünkben vétkeztünk, oly sok hibánkat megbocsátottad eddig, bocsásd meg ezt is!« Örömük és jókedvükben sirva fakadtak s ugy mentek őrhelyeikre, hová ki voltak rendelve.

Ekközben a megboldogult pasa által már előbb a várba rendelt bégek is megérkeztek; az ellenséget maguk előtt látva, rö-

tön a várba rohantak s kérdék: »Mi fegyverszünetben voltunk az ellenséggel, harcz nem folyik, ugyan miféle ellenség lehet ez a sereg?« A hős pasa okossága ép oly nagy volt, mint bátorsága, tréfás természetű ember lévén, így válaszolt: »Dicsőítve legyen Allah, ágyunk van, ti is meglehetősen hamar érkeztetek. Ezek itt egy kis vendégségre jöttek.« S az ágyugolyókra czélozva, tevő hozzá: »Mi majd megvendégeljük őket dinnyékkal, ha talán kissé forró volna s nem tetszenék inyüknék — az ő bajuk. Hisz a vendég nem azt eszi, a mit remél, hanem a mit talál.«

A sereg meg volt róla győződve, hogy ama parancsa, hogy ágyut el ne süssenek, azt czélozta, hogy az ellenséget könnyelművé tegye s eleség és segédcsapatot juttasson a várba. Most hozzá mentek ezt megköszönni. Mire a pasa így szólt: »A mily rút dolog a dölyfösség, oly dicséretre méltó a hálaadás Allah kegyéért, ezért nem büszkélkedve, de Allahnak hálát adva beszélek. Ti nem találhatjátok ki az én tervemet és még ha ki tudnátok is találni, sem illenék olyan dolgot fürkészni, mi a muszulman hősöktől meg van tagadva. Ime sereg és eleség jött, tehát újra ne süssetek el ágyut.« Homlokát összeránczolva, folytatta: »Ha nem bíztok bennem, válaszszatok más valakit szerdárú. Esküszöm nektek a mohammedanismusra, melynek érdekében 27 sebet kaptam, hogy ezerszer inkább szeretnék egyszerű önkénytes gyanánt szolgálni mellette, mint ezen magas hivatalt viselni!«

Erre a sereg bocsánatot kért, örömeiben sirt és nevetett. »Minden szavad isteni sugallat, a mit mondasz, megteszszük. Köszönetet akartunk neked mondani s ezért fürkésztünk oly dolgot, mely meg van tiltva.«

Az ellenség fogolyszerzés céljából 5000 embert küldött ki, hogy tudomást szerezhessen a vár állapotáról. Az 1010-ik év Reb'i-ul-eyvel hó 8-ik napján, pénteken, reggeltájon jelent meg az ellenség. A megboldogult pasa csodálatos módon kitalálta, hogy az ellenség csak azért jött, hogy foglyot szerezzen. Nemcsak, hogy ágyúval löjjenek, de még azt is megtiltotta, hogy a lovasság kimenjen a várból. Az iszlám hősök csak sáncaik közül fogadták őket puskatűzzel. Így az ellenség elbizakodva erejében, a vár ágyú lövési távolába jött. Zerín oglu úgy nyilatkozott, hogy »egyszeri puskalövessel nem végzünk a mohammedánokkal.« Cselhez fordultak, hogy az iszlám seregtől valamit kicsaljanak. A megboldogult pasa jancsár önkénytesnek öltözve, a sánczra sietett, kit az ellenség megszólított. S adott esküjök ellenére, persze magyar nyelven, melyet a határvidéken elegendőleg elsajátított, így válaszolt: »Hej, ha ágyunk volna, bizony nem félnénk ám titeket megölni; de ilyen félreeső helyen ember nem lakik. Mi utasok vagyunk, mihelyest azonban szerdárunk parancsolná, fölkel-

nénk s kimennénk. Elegendők vagyunk mi tihozzátok fegyvertelenül is.«

Erre egy tüzer-önkéntes az iszlám seregből így kezdett beszélni: »A mi prófétánk az eskü ellen, melyet a prófétára tettünk, hazudik.« A megboldogult pasa egyenesen hozzá ment s mondá: »Fiam, én úgy fogok veled beszélni, mintha a próféta nevére megesküdöttél volna, hisz te muszulman vagy. A próféta hitét vallva, nincs jogom nevére esküdni azokért, kik megtagadták hitét. Ha most egy magyar ide jönne s kívánná tőled, hogy add oda neki a töltött puskát, melyet a mohammedánság védelmére vettél kezedbe, oda adnád-e?« — »Biz én nem adnám« válaszolá az önkéntes. »Pedig, mondá ismét a pasa, ha te a puskát átadod, csak saját életedet döntöd veszélybe s nem bízál a próféta ígéretében, melyet a tulvilágra vonatkozólag tett. Már most, ha én azt mondanám, hogy a várban van ágyu, az iszlám magas dicsősége megszegyenülne s legfeljebb öt *nap* alatt a minaretek, melyekben Istenünket imádjuk, romba dőlnének s helyükbe a keresztet tűznék föl. Ugyan mit mondasz, biznám-e így a próféta ígéretében?« — Erre az önkéntes, kinek Szokolli Haszan volt a neve, így szólt: »Nekem ezen vétkemért, melyet elkövettem, nem marad más hátra, mint a halál! Add ezen puskát itt más szolgáltnak.« Puskáját átadta a pasának s maga kardjába dőlt. Lezuhant az árokba, fejét kőbe vágta s vértann lett. A megboldogult pasa Haszan holttestét a várba vitte, sirdombot hányatott föléje s e fölirotat tétette rája:

»Itt nyugszik Haszan, kí a mohammedánságot igazán szerette.«

Mikor a megboldogult Sehid Ali pasa a német háboruba ment, a kisérétében levő híres költő és író Samizade említi egy levelében, hogy látta Haszan sirját.

Ebből világosan kitűnt, hogy a pasa semmi áron sem akarta, hogy egy ágyut elsüssenek. Hanem mégis elhatározták maguk közt, hogy három-négyszer megrohanják a pasát s megmondják neki, hogy történnék ami akar, ők lőnek.

A pasa mindannyiszor így felelt: »Fiaim! az ágyuk, melyek a várban vannak, régiek, és teljesen meg vannak repedezve. A szerdár megbízott, hogy szállítsam őket ide Boszniából, hisz a Kanizsába küldött ágyuk ugyis csak az ellenség elámitására valók, mondá. Levele különben most is megvan nálam. »Az ágyuk rozszait válaszd, különben jaj a te fejednek«, mondá. Én féltettem fejemet és ezeket hoztam. Ha valaki köztetek meri, rajta, süssön el egyet, csakhogy robbanásakor őt magát széttépi, ha pedig nem tépné szíjjel, én ölöm meg. Így az ellenség cselnek tartja, hogy mi nem lővünk, ha azouban lőnénk s látnák, amint szétrobban,

ismételten rohamokat intézne a vár ellen s bevinné.« Ily szavakkal nyugtatta meg a várbeli fogoly és bennlakó keresztényeket.

Eltelkintve azonban a viszályoktól, melyek a várban dúltak, a német császár, rendkívül felbőszülve azon, hogy 400,000 emberrel jövőn néhány ezer oszmánli ellen, mégsem bírta ezen ágyu nélküli várat bevenni, összehívta főnökeit. Zerín oglut, kit török-érzelműnek tartott, nem hívta meg. A magyar bégek egyhangúlag a mellett voltak, hogy Kanizsát elhagyva, más várat szálljanak meg, mondva: »Zerín oglunak teljesen igaza volt abban, amit Haszan pasáról mondott, nem tudjuk tőle elvenni a várat.« Ferdinánd német császár erre hevesen kifakadt: »Hát mért viselünk háborut a török ellen, ha annyiedmagunkkal nem bírnak egy üres várat bevenni?« Főnökei egyikére keményen ráivalt: »Ha holnap be nem veszed a várat, fejedet vétetem,« s fenyegeté. Az illető éppen Zerín oglu társai egyike volt s így válaszolt: »Császárom, a várat nem fogom tudni bevenni, hacsak Haszan pasa holnapig meg nem hal. Parancsodnak azonban engedelmeskedni fogok, megyek s várakozásodon felül fogok harcolni, ha megveretem, meghalok. Ha nem esem el az iszlám sereg előtt, vétesd fejemet.« Egy kedden mint az összes német és magyar sereg szerdárja, megkezdette hajnali négy órakor a rohamot a vár ellen.

Másik részen a megboldogult vitéz pasa szemlét tartott a várban a dezdár (várnagy) kíséretében. A mint a vár egyik oldalán föllállított 100 darab kisebb-nagyobb ágyuhoz értek, így szólította meg a toposi basát: Én a sereggel harczra kelek, ha annélkül, hogy jelt adtam volna egy ágyut sütnél el, vagy mintán az ellen-séggel összecsaptam ismét annélkül, hogy jelt adtam volna, megszüntetné az ágyúzást — esküszöm neked a padisahra, a vár tornyára akasztatlak. De hisz te derék ember vagy, nagy bizalmam van hozzád. Én 87-ik évemben vagyok, testem elgyöngült. Keressünk valami ruhát s hogy senki meg ne lászson, menjünk a pinczébe. Övezd föl jól testemet; míg föl nem vagyok övezve, nem tudok lóra ülni. A dezdár egy még Szulejmán szultán idejében készült és Haszan pasa által Eszékről Kanizsára hozott 18 lóerejű Dsihángir nevű ágyu eltört kerekéről lebontotta a kötelet s 30 lépcsőfokon leszállva körülövezte ezen kötéllel a pasát, aztán így szólt: »Oh uram, hitünk szerint, mi jobb, az hogy vitézül harcoljak, vagy hogy meghaljak? Ha jobb, hogy vitézül harcoljak, úgy hagyj itt, ha nem, vigy magaddal. Másképen föl nem adom jogomat!« — »Dezdár aga, viszonzá a megboldogult pasa, a halált Allah annak adja, kinek akarja, a vallásért harcolni mindnyájunk erkölcsi kötelessége. Te itt maradsz, engedelmeskedjél parancsomnak, légy vitéz, én teljesen megbízom benned.« Levonta újjáról a gyűrűt s oda adta neki mondva: »Ime vedd ezt tőlem aján-

dékül, nem valami nagy értékű jószág ugyan; padisáhuk Murad szultán midőn a bagdadi háboru alkalmával egy várban hagyott őrizetül, jutalmazott meg vele.« — »Amint parancsolod« mondá a dezdár s elváltak, egyik a harcza, másik a vár őrizetére ment.

A megboldogult pasa egyik meghitt szolgáját Karapescét, kiről még sok dicséretet lesz alkalmunk elmondani, magához hívatta s titkon teljhatalommal ruházta föl. »Szükség esetén — mondá a tiszteknek — ugy engedelmeskedjetek parancsainak, mintha csak az enyéim lennének.« Mindnyájunknak kiosztotta a rendeleteket. A harcz megkezdődése előtt ketté vált az iszlám sereg, az egyik része oly helyre ment, honnan a pasa nem is láthatta. E két hadosztály üldözésébe bocsátkozva, az ellenség egyenesen az ágyuk lőtávólába jött, mire a pasa jelt adott az ágyúzásra. Karapescse, hogy az ellenséget egészen az ágyuk lőtávólába csalja, egy-két csapattal a tartalék sereghez hátrál, s a dezdárhoz menve megtiltja az ágyúzást. »Tudd meg, mondá a dezdár, hogy a pasától parancsot kaptam.« Mire Karapescse viszonzá: »Te is tudd meg, hogy a pasa megparancsolta, hogy szükség esetén kivánságomat okvetetlenül teljesítsétek. Tedd le a kanócot, különben a vár kapuja elé akasztatlak.« A dezdár letette a kanócot s habár a pasa négyszer adott jelt, Karapescse erélyessége folytán mégsem lőttek. A megboldogult hős pasa Mohammed agát, ki iránta való barátságából apródja volt, küldötte a várba, hogy figyelmeztesse az adott parancsra. Dicsőítve legyen Allah, az egyik szárnyon levő csapat ekközben megérkezett azon helyre, hová Karapescse kívánta s a várból ágyuzni kezdettek.

Fejzi mondja: Midőn Karapescse beleegyezésével a várból ágyuzni kezdettek, én a pasa mellett voltam. A mi részünk golyói tulrepültek fejünkön, egyszer egyszer azomban megölték egy-két emberünket. Én és Omar aga, kiről majd később szó lesz, nagyon kértük a pasát, hogy rendelje el az ágyúzás megszüntetését. Hanem, Isten könyörüljön rajta, ő nagyon szilárd ember volt. Kérésünknek nem engedett. »Majd én szerencsétlenségbe döntöm a sereget, csakhogy 2—3 emberrel kevesebb essék el, mondá s visszautasított bennünket. Elég az hozzá egész estig harczoltunk keresztülfzben. Végre legyőztük az ellenséget. E harcban a megboldogult gyöngé teste olyan lett a sebektől, mint a virágzó lejlak ág.«

Naíma tudósítása szerint a kilőtt golyók elseje Ferdinánd császár sátrát érte és 3 tábornokát megölte. Midőn ezért s a heves roham miatt az ellenség a vár közeléből visszavonúlva s a vizen átkelve futni kezdett, egy pár bég a császár színe elé jött s jajgatva az oszmán erőssége fölött, elhatározták, hogy sáncaikba mennek vissza s hosszut állanak seregünkön. Az ostromot megkezdették.

Az ellenség, mely ezen ostromra jött, Európa minden nemzetéből állott. Az akkori időkben barbároknak tartott oroszok közül is voltak ott, sőt 3 batteria ágyút is hoztak magukkal. Miután az ellenség sáncaiba vonúlt vissza, először is az orosz ágyukat hozták működésbe. Az első golyó túlrepült a váron, a második a megboldogult pasa konakjába esett, a harmadik Szefer aga, a jancsárok tisztje lakásába, de emberben egyik sem okozott kárt. Azontúl pedig a vár szertárával szemben fölállított ágyuk folytonosan tüzeltek. A tüzelés oly heves volt, hogy a vár mintegy folytonos rázkodásban volt.

Fejzi mondja: »Az ellenség eme hevességgel folytán a megboldogult pasa hirtelen összegyűjtötte a sereg főnökeit törvényszerinti tanácskozássra és így szólott: »Eleségünk van, puskapourunk is körülbelül elég. Csak seregünk kicsi, Allah dicsőítve legyen, ezen csekélységgel, nem tarthatjuk magunkat egész Európa ellen, kötelességünk tehát tudósítani a szerdárt. Nekem van már emberem, aki menjen, törvényünk értelmében azomban a jancsárok közül is kell valakit választani. Ez az én véleményem, vegyéttek tudomásul.« Mondá, mint egy vezér és egy atya. Az egész sereg, kifejezve bizodalmit a megboldogult irányában elfogadta, »hallottuk és engedelmességedünk« mondák. A jancsárok közül Mohammed és Ahmed, két oda-basi, a pasa részéről pedig Karapence (nyugodjék békében) lett kirendelve.

Mint főnebb említettük, Karapence híres határvidéki hős volt, és bírta a határvidéki ellenség nyelveit is. Tehát öltözetet véve föl s a jancsár oda-basikat is maga mellé véve az ellenség táborába ment. A magával vitt levelet eljuttatta a szerdárhoz. Sőt hozott is egy örömhír levelet a szerdártól, hogy segítségül jön. A szerdár ugyan nem is mozdult helyéről, de az ostromlottak szívébe ezen örömhír új erőt öntött. A jancsár oda-basik Szigetvárt maradtak, bevárni Jimisdsi Haszan pasa, a szerdár elindulását.

Itt azomban az ellenség naponként legalább 1000 golyót szórt a várra. A katonák iparkodtak a golyók által a vár falában okozott réseket betömni. Fejzi mondja: »Valóban a megboldogult Haszan pasa ezen magas korában oly buzgalmat fejtett ki a repedések betömése körül s a katonáknak harcra buzdításában, hogy öt angyalnak kelle tartanunk, kit Allah küldött az iszlám segítségére. Ha az ellenség közül valaki esetleg találkozott vele a harcmezőn, olyanná lett mintegy vadzsamár, mely oroszlánal harczolt; teste kardsebektől csikos lett. Mi egy, a testén levő nagy sebektől a mező közepén összerogyott tigrisnek tartottuk.

Mulatságban vig és oroszlánja harcznak,
Ura volt a tollnak, ura volt a kardnak.
Harcz és mulatságban nem érte ember föl,

Kifent aczél a karja, és nyil az uja ;
Nemes, dicső, midőn magát a vigasság
Zájában és a had zöreijében tudta !

Az ennyire dicsőített Haszan pasa oly nagy érdemeket szerzett magának, hogy ha a szolgálattévő angyalok jöttek volna szükség esetén segítségünkre, még ezek sem tehettek volna nagyobb szolgálatot az iszlámnak.

Ha ezen kirohanás nem is volt elég arra, hogy elverje az ellenséget a vár környékéről, annyi haszna mindenesetre volt, hogy az ellenség belássa, hogy az ostrom eredménytelen lesz s jobb volna abba hagyni.

Nem is merték pár napig, daczára hogy ily nagy táborot képeztek, ostromzár alatt tartani a várat. A sereg kívánsága szerint kirentott s eleséget hozott be. A barmok is künn legeltek a szabadban és senki sem mert az ellenség közül hozzájuk nyúlni.

Végül az ellenség újra tanácskozó gyűlést tartott. A császár és tábornokjai, minthogy tekintettel nagy számukra s az ellenség csekély voltára tanusított bátortalanságuk nagy szégyen volt rájuk, egy pár szóval fölgerjesztették egymás bátor buzgalmát s elhatározták, hogy az ostromot lehető leghamarabb bevégezzik. Az akkori idők hadviselési módja szerint náddal töltötték be a folyónak, mely majdnem oly széles volt, mint a Duna, átkelő helyeit s ezek fölé gátkészítésre szolgáló anyagból padlófényt csináltak; erre ismét fonott gátakat emeltek s deszkákból készített hidszerkezetet erősítettek rája s végül összekötötték a vár árkával.

Itt pedig — mint Fejzi tudósít — a megboldogult Haszan pasa az ellenség ezen kitartását látva, kétségbeesett a vár megőrizhetése fölött és sirni kezdett. Kedveltje Karapese véletlenül hozzámment, s amint meglátta szemében a könnyeket, okát kérde. Aztán pedig így szólt: »Nem ijedtünk meg az ellenség vasától, deszkájától fogunk-e félni? Én most, ha megengeded, megyek s fölgyűjtöm a hidat.« Ezzel eltávozott.

Fejzi mondja: »A megboldogult pasa Karapese beszédét pusztán vigasztalásnak vette. Miközben azomban mi a pasával meg-meghánytuk-vetettük, hogyan menthetnök meg magunkat, jött a dezdár s jelentette, hogy a hid ég. A mint a megboldogult pasa ezt hallotta, így szólt: «Ezen vár evvel föl nem ér, a ki meg tudja menteni, mindent, a mi tőlem telik, meg kap.» Mind a barátai, kik nála voltunk, tudtuk, hogy Karapescét érti és elindúltunk, hogy fölkeressük őt. Megtaláltuk három elégett vértanú között, ruhája jobb oldalán el volt perzselve.

A megboldogult pasa föléje szokta helyezni azon szolgálátokat, miket barátai teljesítettek neki, minden jónak a világon. Egyikünk a másikat sietett megelőzni a jó hírrel, hogy Karapese

sértetlen. Ha azonban akármelyiket kérdezték volna, hogy mily ajándékot kíván, beírta volna egy »brávo«-val.

A Karapecse kíséretében volt három vértanu három egytestvér volt, legidősebbjük 9 éves. A híres boszniai alajbég Choszru gyermekei voltak. Haszan pasa megmutatta, hogy maroknyi seregével képes volt megvédeni a várat egész Európa robama ellen.

A sereg főnökei azonban lázongni kezdtek a szerdár ellen. A szerdár Jimisdi Haszan pasa nem volt buzgó ember. De mint-hogy ezen maroknyi népnek Kanizsában mutatott rendkívüli bátorsága érdekeibe ütközött s némely főnöknek a tanácskozó gyűlésen elejtett nyilatkozataiból is megértette, hogy Haszan pasa ezen dicső vezérlete az ő bukását idézheti elő, de főként, mivel, ha féltékeny nem is, de büszke ember volt s az önkénytes sereg kérdeztései: »Kaszim napja elmúlt, hová fogunk menni?« önértetét sértették, utnak indította a tábort, mintha Kanizsavára felé akarna menni, holott az idő nem volt erre alkalmas. Hanem győzött a természetében fekvő képmutatás. Megváltoztatta szándékát s elégnék tartva, hogy titokban megüzenje Haszan pasának, a Belgrád környékén tartózkodó ellenséges tábornak vette utját.

Karapecse, a hírek közvetítője, az oda-basikat Szigetvártt hagyva, a levéllel, mely nála volt, Kanizsába érkezett.

Fejzi mondja: »Az iszlám sereget az ostrom nehézsége rendkívül szorult helyzetbe hozta. A megboldogult pasa is folyton várta Karapecse visszatértét s alig aludt éjszakánként egy-két órát és hozzánk hasonló barátai körében tanácskozással és Istentől való segítségkéréssel töltötte az időt.

Egy péntek este a dezdár üzente, hogy Karapecse megjött. A hírhezöt magához hívatta. Az érkezett leveleket elem dobta, sorban felolvastam őket. Ugy én, mint az ülésen volt Kara Omar aga tudtuk ugyan, hogy a szerdártól nem sok jót várhatunk, de most végkép megsemmisült reményünk a vár megmentésére s kétségbe kezdettünk esni. A megboldogult pasa azonban, hadvezéri képessége és plátói éleselméjűségéhez képest, aggodalmát elrejtve szólt: »Ne féljetek gyemekeim, ezen levelek, melyek itt jöttek, annyi segítséget hoznak, mintha egy nagy tábor jött volna.« Mi, iránta való rendkívüli tiszteletünkből, félve nehogy eláruljuk, miszerint nem hisszük, nem mertük kérdezni, hogy mi a terve.

Reggelre diszes ajak divānit tartottunk. A pasa egy fölállított emelvényen foglalt helyet, a főnököket maga mellé gyűjtötte és a nagyvezir levelét a legnagyobb tisztelet jelei közt olvastatta föl. Azután vitéz és átható tekintettel vizsgálta a főnököket s így szólt: »Vitézek, mi egy közönséges erődfele kis vár védelmére

rendelt pár ezer szolgálja vagyunk a padisahnak. Birodalmunk ezen határán, melynek minden egyes köve egy ily vár, hány tartomány van, melyek mindegyikében hozzánk hasonló száz meg száz katona forog az ellenség gonoszsága miatt veszélyben. És mindennek daczára a mi padisahnk szerdár Ekremje csupán az általunk mutatott buzgóságra való tekintetből és emelve az iszlám dicsőségét, elsőbbségben részesíti ezen várat mind a többi fölött és segítségünkre jön. Miután már ennyit állottunk ki, ugyan illenék-e a mi buzgalmunkhoz, hogy megszegyenítsük a bizalmat, melyet a szerdár belénk helyezett? Én mindnyájatoknál jobban reménykedem. Most lássalak benneteket, hogy fogjátok szolgálni a föld urát?« Így lelkesítette őket, mire a sereg egyhangulag kiáltá: »Fejünket és éltünket feláldozzuk!« Nagy zaj támadt, imádkozni kezdettek. Mindnyája hű szándékkal és teljes buzgósággal indult állomására, hová rendelve lett.«

Mig az iszlám sereg ezekkel foglalkozott, a tulsó oldalon az ellenség, habár nagyon kellemetlenül lett érintve a hid fölglyujtása által, ujjult buzgalommal látott egy új hid építéséhez. A pasa katonáinak természetfölötti elleneszközeitől ezt sem tudta megmenteni.

Azon éjjel ugyanis, melyen a fönnebb említett hidfők elkészültek, néhány bátorságuk és ügyességüknél fogva legmegbízhatóbb válogatott katonát rendelt ki. Ezek eltávoztak s megtették a mit tehettek. Kampókat illesztettek a hidra, meghuzták és két végét a várhoz kötötték.

A mint a hidon levő ellenséges sereg ezt látta, nem tehetett egyebet, minthogy a vízbe vesse magát s megfulás által meneküljön az oszmán kardtól.

Az ellenség tábora látván a várnak ezen ügyes és buzgó védelmét, minőt alig lehetne emberről hinni, látván minden tervük eredménytelenségét, kétségbe kezdett esni célja elérése fölött. Az egészet előlről kezdve új tervhez fogtak. Ez pedig a következő volt: a vár mellett levő folyóra fenyőágakból hajókat csináltak, ezekre galyakból födélzetet készítettek, s hogy a golyó át ne hatolhasson, cserzetlen bőrökkel borították be. Mindegyikre 100 katonát helyeztek. A hajók elkészülte éjjelén a táborban nagy mulatságot csaptak.

A mi részünkön pedig a megboldogult pasa, hogy megtudja a hajók készítése célját s egyuttal a vigságnak is okát, a vár alatt levő válogatott hősöket lesbe állítva két foglyot kerítettett kézhez. Ezek egyikét maga elé hozatta s a vigság okát tudakolta tőle. (A hajók alakjáról még a foglyok elfogása előtt hoztak neki hírt kémei.) A fogoly a kérdésre elbeszélte, hogy Székes-Fehérvár bevételét ünneplik meg. Mikor a másikat kérdezte, megerősítette társa vallomását.

A megboldogult pasa, miután e kívánt tudósításokat megkapta, kieszelt terve végrehajtása céljából mindkét foglyot maga elé hozatta s kérdé: »Hogy van az, hogy foglyaink közt, kiket eddig fogtunk, se magyar se horvát nem akadt, tán nincsenek is magyarok és horvátok táborotokban?« — Mire a foglyok válaszolának: »Vannak ugyan magyarok és horvátok közöttünk, de ezeket nem eresztik közel a várhoz, mert azon gyanu alatt állanak, hogy egyetértenek a törökkel.« Erre a megboldogult pasa, hogy tervét elrejtse, más fordulatot adott a beszédnek és a magyar és horvát sereg létszámát kérdezé. A foglyok mondták: »A magyarok csak 30,000-en vannak, de a horvát sereg számosabb.«

Ezen beszélgetés után átadta őket Kara Omar agának s kezével intett, hogy végeztesse ki. De nyomban e parancs után titokban magához hívatta Omar agát s jó darab ideig magánál tartotta.

Miután Omar aga eltávozott tőle, maga mellé vette a foglyokat és a várdezdárját, először is a várban levő 150 horvát és 500 magyar fogoly börtönébe vezette őket s így szólt: »Ime ezek magyarok, őrváltáskor minden éjjel ezerével szöknek át önkényt. Ne bizzatok a magyarokban. Én közületek való vagyok, még gyermekkoromban lettem elfogva. Most a pasa meghittje vagyok. Ezer ember van parancsnokságom alatt. Úralom és rangra tettem szert, ezt nem áldozhatom fel és nem mehetek át tihozzátok. De népem és hazámat soh'se felejtettem el! A mint a várat elfoglaljátok én császárotok hű szolgája leszek! Csakhogy a vár elfoglalása nagyon nehéz lesz, mert vannak köztetek olyanok, kik nem akarják, hogy győzzetek. A várnak elesége és puskapora jócskán van, védője pedig több mint 30,000. Ha azomban itt töltenétek a telet s megölnétek a soraitokban levő ellenséget, végezhetnétek valamit. Pasánk megparancsolta, hogy öljelek meg benneteket, de én ezt nem teszem. Szabadon bocsátalak benneteket. Menjetek s mondjátok el, a mit láttatok és hallottatok. Tudassátok tiszteitekkel jó indulatomat.« Még sok ilyen dolgokat mondott nekik, aztán egy kis fehér kenyérrel ajándékozta meg és mintegy titokban egy csónakon táborukba küldötte.

A fiuk visszatértek állomásukra s a pasa cselfogása által nyert tudósításokat valóság gyanánt jelentették a császárnak. A császárt, ki a vár megszerzésétől amugy is elütve látta magát, ezen új részletek nagyon elszomorították. Elhatározta, hogy föl-hagy a vár ostromával.

Hanem ekközben a szerdár Jimidszi Haszan pasa Székes-Fehérvár alatt csuful megveretett és Buda valija Mohammed pasa (helytartó), valamint a hírneves főnökök közül a kjája Mohammed aga vértanu lett. Ezen hírre, a fennemlítették levágott fejével és

Mátyás herceg megérkezésével még egy próbát akart tenni. Másnap követeket küldött a vár elé, hogy értekezzenek.

A követek eljöttek, hírlí hozták a szerdár megveretését és a vértanuvá lett pasa és kjája fejét leállították a mező közepére. Azután megszólították e sereget, mondva: »Ime szerdártok megveretett. Nosza adjátok fell a várat a császárnak, különben nem nyerhettek kegyelmet. Haszan pasa természeténél fogva makacs ember. Ő mindnyájatokat tönkre akar tenni. Ne engedelmeskedjetez neki, hanem mentsétek meg élteteket és vagyonotokat. Hisz látjátok, mily nagy ami táborunk. Hogy állhattok ellen, ha másik seregünk is ide érkezik. Ha nem hisztek, küldjetez valakit, aki ismerte Mohammed pasát és Mohammed agát, a kjáját, az ő fejük tanuskodjék.« Sok ily ostobaságot mondtak még.

A mint ezt hallották, az összes nép és sereg nagyon elszomorodott. A hős pasához menve elmondták neki a dolgot: »te vagy a vezér, te parancsolsz« tevék hozzá.

Fejzi mondja: Miután a pasa oly anyagból való volt, mely rendkívüli ellenállási képességéről volt híres, ezen zajra nem jött ki sodrából s vitézeit maga köré gyűjtve, így beszélt hozzájuk: »Tudjátok, hogy az ellenség ezen szavai nem irántatok való szánalomból fakadtak. Hihetünk az ellenség ezen jajgatásának? Hisz azt sem tudhatjuk igazán, vajjon ezen fejek valóban Mohammed pasa és Mohammed kjája feje, vagy sem. Ha akarjátok elküldhetjük Karapecsét s meggyőződhetünk róla. De különben is, tegyük föl, hogy igaz, hát egy Mohammed pasa és Mohammed kjája kedvéért zárkóztunk mi ide? Hitünk és birodalmunk érdekében állottunk mi ily nehéz ostromot ki? Ha ők meg is haltak, birodalmunknak nem szabad veszteséget szenvedni. Ha két szolgánk meghalt is, padisáhnk éljen! Mohammed pasát én tettem Buda helytartójává. Padisáhnknak vannak még olyan szolgái, minő Mohammed pasa, lehet valamelyikét vezérré tenni helyette, de ha ezen vár egyszer az ellenség kezébe esett, még ha negyven Mohammed pasa vére ömlik is, vissza nem szerezhethük. Azonkívül pedig két bizonyítékom van arra, hogy a vár nem eshetik az ellenség kezébe. Egyik az, hogy az ellenség Reb'i-ul-evvel hó 12-kén, a próféta születése éjelen fogott az ostromhoz. A próféta irgalmat bocsátott a világra; remélem, hogy Allah, prófétának születése éjeleré való tekintetből, meg fogja oltalmazni ezen várat az ellenség gonoszsága ellen. Második pedig, hogy midőn minden éjjel hajnalban, »Allah, Allah« kiáltású zaj keletkezik a várban, az ellenség legott tüzet ad ágyuiból, hogy elnyomja hangotokat. Ezzel megsérti Isten hatalmas nevét, remélem, hogy Allah nyilvánítani fogja hatalmát. Az ellenség nemcsak hogy nem fogja tudni bevenni a várat, de tönkre is fog menni. Sőt ha Allah úgy akarja,

Erre Mátyás végkép föl hagyott a reménnyel, hogy a vár megadja magát, vagy foglyot szerezhessen. A másnapi rohamra rendezte seregét. 2800 önkénytest írt össze s annak, ki a vár fokát megmássza s zászlót tűz ormára 10, annak pedig, ki Haszan pasát elfogja, 100 falut ígért hűbérül.

A vár több helyen a golyók ütése által a földdel lett egyenlővé téve. Az ellenség a várral szemben mintegy 70 sánczot emelt, melyek mindegyike magasabb volt Kanizsánál; azonkívül a folyóra több mint husz hidat veretett. A megelőzőleg készített hajókat is a vizre bocsátották az nap.

A mint a hős pasa látta az ellenség táborának ezen műveletét és hogy a hajók a folyó vizére bocsátatva mozgásba hozattak, a hol csak a hajók kiköthettek, elrontotta a vár gátjait és pesru s bal-jemez ágyukat állíttatott oda. Azután újra magas divánt tartott, mind a vezéreket és önkényteseket maga köré gyűjtötte s Fejzi elbeszélése szerint következő szavakkal iparkodott katonáit feltüzélni: »Vitézeim! Az ellenség műveleteiből azon szándék tűnik ki, hogy rohamot intézzenek ellenünk. Ha meggondoljuk azt, hogy Mátyás seregével ide jött, azt kell föltételeznünk, hogy vagy, amint mondta, a szerdár meglett verve, vagy pedig, amint én hiszem, a harc ideje elmulván a várat a ti buzgalmatokra bízta és téli szállásra vonult vissza. Hanem legyen ahogy akar, mi bizonyára nem a szerdár kedvéért harcolunk. Dicsőítve legyen Allah, muszulmánok vagyunk. Az ellenünk jövő sereggel harcolni erkölcsi kötelességünk. Mi a padisah szolgái vagyunk. Az iszlám jóltevőjének, a kalifának nem egy vára, de talpalatnyi földéért is föl kell áldoznunk életünket s így érdemelni ki betevő falatunkat. Nemzetünk tőlünk várja a határ megvédését. A két nép közötti harczterét három hó óta csupán a mi buzgalmunk tartotta meg. Három hó óta éhezünk, párna helyett kardunkat tettük fejünk alá, annyi testvérünk szenvedett szemünk láttára vértanuságot! Nincs közöttünk egy is, ki sebet ne viselne testén, folyton golyók között jártunk-keltünk. Mind eme fáradságunk eredményét ma fogjuk meglátni! Dicsőítve legyen Allah, mindnyájan tudjátok, hogy a ki az ellenséggel szemben hal meg, vértanu, a ki pedig életben marad, ezen és a más világon boldogságot és üdvöt lél. Én ismerem a német ellenség rohamát, a mint egyszer megfutamodott, meg van verve. Maradjatok szilárdul helyeteken. Az első rohamtól meg ne ijedjete. Allah segítségével győzni fogunk.«

Ezen beszéd után a hős pasa fölemelte kezeit, gyöngyszemek gyanánt peregték könnyei hófehér szakálán végig s buzgón imádkozott a határvidék vitézei üdvéért.

Valamennyien »Amen«-t mondtak. Elbucsztak egymástól. Megesküdtek, hogy utolsó lehelletükig nem hátrálnak az

ellenség előtt s nem mozdulnak helyükről. Azután sánczaikba mentek.

Reggel lőn. Az ellenség vezérei tetőtől talpig vasban, hadsoronként kezdettek támadni; az önkénytesek a lesbe állottak. A roham megkezdődése jelül először a legnagyobb ágyuból adtak tüzet. A golyó a várfalán átrepülve egy jancsárcsorbadi szobáját érte. Azután mind a négy oldalról, heves rohammal a hajókat hozták elő. A mint a hajók az árkokhoz közeledtek, a megelőzőleg felállított bal-jemez ágyuból parancsolá a hős pasa hogy tüzeljenek. Allah segítségével alig tüzeltek egy-kétszer, mind a csónak dirib-darabra ment széjjel. (Némelyik). A bennelevő önkénytesek vízbe estek, víz és tűz között, csak nagyon kevés tudott megmenekülni.

Ez ugyan nagy szerencsétlenség volt az ellenségre nézve, de a császár és Mátyás lelkesítése folytán a legénység buzgalma nem csökkent. Az összes sereg minden erejét megfeszítve, heves rohamot intézett a vár falai ellen. A mint az iszlám sereg látta az ellenséget, a mely mint a tenger föltornyosodott hullámai egyenesen a várnak rontott főnökei vezérlete alatt, remegve zavarba kezdett jöni. De dicséretükre legyen mondva, nem mozdultak helyükről. A megboldogult hős pasa, továbbá Omar aga, Sefer aga, a várbeli jancsárok tisztje, Karapece és a dezdár lóháton járták be a vár ostromlott helyeit, egyes félő és aggódó katonákat figyelmeztettek a vallásharcz erényére, az oszmán harci dicsőségre és mindnyájukba új lelket öntöttek, helyreállítva szilárdságukat és buzgalmukat.

Fejzi mondja: »A roham több mint 7 óra hosszat tartott. Voltak közöttünk egyes vitézek, kik még Szulejman szultán idejéből (maradtak) valók voltak s több mint 100 ütközetben vettek részt. Ezek mondták, hogy ilyen erős tusát még nem értek. Négy-szer kapaszkodott az ellenség a vár erődítményeinek. Negyedizben aztán Allah segítségével visszafutva vad futással szóródtak széjjel. Végre föl kellett adniok a reményt, hogy elfoglalhassák a várat. A főhadiszállásról, hol a császár és Mátyás tartózkodtak, jelt kaptak a visszavonulásra. Rögtön visszavonultak.

»A mint az iszlám hősök látták az ellenség visszavonulását, kirohantak a várból s egész a sánczokig üldözték az ellenséget. Csak azon fejek száma, melyeket a pasához elvitték, meghaladta a 18,000-et, ebből következtetni lehet az ellenség veszteségét.«

Ezen fényes győzelem igen jó hatással volt a sereg lelki állapotára, egy ilyen kis csapat diadalmasan mérkőzött össze az ellenség 100,000-szeres seregével. Egész nap unszolták a vitéz pasát, engedje meg, hogy rohamot intézzenek az ellenség ellen. A megboldogult azt ajánlotta nekik, hogy várják be a kedvező

időt. Elhalmozta őket kedveskedésével és buzdította, hogy maradjanak meg állomásukon.

Az ellenség a szenvedett súlyos vereség után újra nagy tanácsot tartott, hogy a teendőket megbeszéljék. A 8—9000 fejből álló ellenséget tévesen 80—90,000 főre becsülték s arra kezdetek számítani, hogy a várban aligha lesz elég eleség egy hosszabb ostromzár kitartására. Tehát elhatározták, hogy egész télen itt maradnak s kiéheztetik a várat. Egyes vezérek még azt is tanácsolták, hogy küldjék az ágyukat télre valamely német várba. Ennek azonban Malta ura Don Juan ellen mondott. »A török még akkor se vesz benünket emberszámba, ha vannak ágyuink. Biztosak lehetnek, hogy amint ágyuink elmentek, a várbeli sereg naponként kirohanásokat fog tenni. Ha pedig a dolog kardélre kerül, csak a minapi rohamnál is keservesen tapasztaltuk, hogy nem állhatunk ellen az oszmánoknak. Ha nincs is a Szigetvárbán tartózkodó szerdárnak szándéka ellenünk jönni, biztosra vehetitek, hogy a mint meghallotta, hogy nincsenek ágyuink ellenünk jön. Nem birunk egy vár őrségével, midőn vannak ágyuink, hogy állhatunk nekik ellen, ha ágyuinkat elküldöttük? Én azt mondom, hogy ellenkezőleg, a mennyi ágyut csak kaphatunk, hozassunk ide, s teljes erőnkéből folytassuk az ostromlást.« — Mindnyájan bele egyeztek. A legnagyobb hévvel bombázták a várat, naponként több mint 2000 golyót szórtak rá. A számos repedés által a várfalak és a város romhalommá omlott. A város házai mind összedőltek. Az iszlám katonák azonban nem lankadtak. A napközben ütött réseket éjjelenként fonott anyagokkal és ruharongyokkal tömték be.

A mint az ellenség ezt észrevette, éjjel sem szüntette meg a tüzelést. Az oszmán katonák buzgalma azonban erre sem csökkent. S miközben fejük fölött röpkedtek a golyók, minden iparkodásukat arra fordították, hogy a réseket lehetőleg jól betömjék. Így tartott ez sokáig, miközben a pasa aggodalommal vette észre, hogy a puszkapor fogytán van. Tanácskozni kezdett meghittjeivel. Ekkor mondá neki a vár dezdárja, hogy a puszkaportárban még az ellenség idejéből jó sok salétrom és kén maradt, miből annyi puszkaport lehet gyártani, mely hosszú időkre elég lesz. Kerestek egy embert a seregben, aki ért a puszkaporgyártáshoz. A Besindsi aga hadosztályabeli jancsárok egyike, Üzun Ahmed jelentkezett s elbeszélte, hogy ő rablott gyermek, sokáig szolgált puszkaporgyártásban s jól ért hozzá. Ha adnak ként és salétromot, ő mogyorófából vagy fűzből szenet éget és gyárt a mennyi csak kell. A vár környéke tele volt fűzfákkal. A megboldogult hős megparancsolta, hogy annyi embert adjanak mellé, amennyit csak kíván. Ezek fatuskókból mozsarakat csináltak és annyi puszkaport állítottak naponként elő, mennyi csak kellett.

»Czím sat. . . . Multkori levelemben megírtam, hogy elég eleségünk van, s bár puskaporkészletünk kissé lepadt, az ellenségtől hátramarad kén és salétromból tudunk már ezt is gyártani. A magyarokkal igen jó viszonyban vagyok, velök úgy beszéltem meg, hogy a vezérleted alatt levő császári tábor kedvező időben ide jöjjön. Hírrevő gyanánt két szolgámat Khandan és Keu'ant küldöttem szökevények alakjában hozzájuk, hogy mondják meg a császárnak, miszerint vissza akarnak térni atyáik hitére, hogy a várban se eleség se sereg, szóval hogy hazudjanak neki össze amennyit csak bírnak, és egyuttal értesítsenek majd a magyarok szándéka és határozata felől. Remélem, hogy az ellenség hinni fog nekik. Hanem a meghatározandó időre okvetlenül itt légy ám! Amit külömben Khandan és Keu'an által megtudok, megüzenem. . . . Maradok. . . . sat.«

Magához hivatta Karapecsét, ki híres volt a parancsok pontos végrehajtásáról, átadta a levelet s meghagyta neki, hogy a levelet tegye ki az ellenség táborának egy felőtli helyén.

Míg az Omar aga által szabadon bocsátott folyók elmondták a császárnak a történeteket, még az nap éjjel Karapece ábruhába öltözve elment az ellenség táborába és Mátyás sátora közelében hagyta a levelet. Ezt a császárhoz vitték. Tartalma s ami történt, kiegészítették egymást s nem hagyott fönn náluk kétséget, hogy a rabszolgák csakugyan kémek. Mindkettőt előhozták: »Igaz-e hogy a várban van egy ember, ki puskaport gyárt?« Kérdék tőlük. A fiuk beismerték ennek valóságát, mire a császár így szólt: Hisz ti azt mondtátok, hogy a várban nincs puskapor? Tudjuk már, hogy minek jöttetek! Mindkettőt kivégeztette.

Fejzi beszéli: »Én és Omar aga egyszer reggel tájon vizsgáltuk az ellenséget, midőn egy pár ember egyenesen a sánczokhoz jött. Két fejet dobtak be ablakunkon s mondák: »Haszan pasa, fogjad kémeid levágott fejét; a szerdárhoz küldött leveledet is elfogtuk!« Nagyban henczegni kezdettek. Midőn az ellenség ezen gondatlanságát láttuk, mind a várbeli harczosok szivből nevetünk. Sokszoros hálát adtunk Allahnak, hogy ilyen vezért juttatott nekünk, kinek buzgalma époly nagy, mint ügyessége és ő maga egyedül fölér egy egész táborral. A pasának is teljes bizalommal mondtunk köszönetet.

A vitéz pasa olyan ember volt, ki a legcsekélyebből is tervet kovácsolt és megkezdett cselét lehetőleg kiakarta aknázni, hogy iménti cseles levelének hasznát még öregbitse, új levelet írt a szerdár címére. Tartalma következő:

»Boldog legyen megérkezésed Szigetvárra! Az agák, kiket hozzánk elküldöttél s velök a 350 jancsár 100,000 arany 100 mázsa puskapor, 60 mázsa puskagolyó, és 100 mázsa kétszersült

hétfő éjjel hajnal tájon szerencsésen bejutottak a várba. Az ellenség nem vette észre. Kegyeskedtél ezeket elküldeni, de nem volt rá szükségünk, mert igen sok élelmiszer és pukaporunk van. Seregünk pedig még nagyobb is, mint kellene. Hanem arra kérnélek, hogy jövő vasárnap Iszkender kájájánk vezérlete alatt 15,000 önkénytes katonát méltóztassál küldeni. Hajnalfelé érkezzenek ide. Miattunk ne aggódjál, a magyar urak régi jó barátaink, nagyon jó viszonyban vagyok velök. Vasárnap reggel felé kirohánást teszünk, ők kívülről fognak bennünket segíteni és ha Iszkender kájája Szigetvár felől megérkezik, remélhetjük, hogy az ellenséget tönkre verjük. Tábora nincs körülvéve árokkal. Imádságodban ne feledkezzél meg rólam!

Minapában két embert küldöttem, hogy gyilkolják meg alkalom adtával a császárt. Szegényeket elfogták, vértanuvá lettek. Más kettőt küldöttem helyettük, remélem, hogy ezek hozzá férhetnek a császárhoz, s megszabadítják birodalmunkat ezen erős ellenségünktől! Maradtam sat.«

Azután, minthogy Karapence a szerdár táborában volt, a megboldogult pasa olyan embert kért Omar agától, ki érti a magyar nyelvet. Ez Oszmant ajánlotta, egy határvidéki vitéz. A pasa titokban magához hívatta. Száz aranyat és egy 6000 akese érő hűbérjóságot ígért neki s meghagyta, hogy menjen európai öltözetben az ellenség táborába s hagyja a rábizott levelet egy alkalmas helyen. Ezzel elbocsátotta s később az összes nép előtt magához hívatta s így szólt: »Menj a szerdárhoz. Amint megérkeztél, jelentsd neki a vár szomorú helyzetét; az ellenség itt akar telelni, ha 5–10 napig még nem jön, baj lesz. Ha levelet kérne tőled, mond hogy nem adtunk, mert félünk, hogy az ellenség kezébe talál esni. Add elő mindezt szóbelileg neki. Ha esetleg elfognának, becsültesd magadat 6000 piaszterre, ezen pénzen kiváltalak.«

Fejzi beszéli: »Oszman várakozáson felül buzgó vitéz volt. Miután a pasa parancsát vette, rögtön utnak eredt. Nem elégedett azomban meg azzal, hogy a levelet egyszerűen elhagyja valahol. Áthatolt az előrsőkön. Szoltatnak volt öltözve. Csakhamar verekedésbe keverte magát. Köpönyegét, melynek zsebében volt a levél, ügyesen elhagyta magáról ragadtatni egy katona által. Ő gyors vitéz volt — a verekedés színhelyéről elfutott és egyenesen a Szigetvárnak vezető utnak tartott. Éjjelre meg fordult az erdőben és visszajött a várba. Én is ott voltam amint megérkezte után jelentést tett a pasának az ügy részleteiről. A megboldogult hős rendkívül meg volt vele elégedve és ügyessége ezen bizonyítékának jutalmául kavaszai közzé vette Oszmant s nem vált el tőle.«

A szoltat pedig eközben átkutatta az elvett köpönyeg zsebeit, s megtalálta benne a levelet. Nagy örömmel vitte a császár-

hoz. Ez tolmácsot hivat s oda adja neki a levelet. A tolmács átfutotta a levelet s kijelentette, hogy Haszan pasa irta a szerdárnak, igen fontos dolgok állanak benne, miket nem tanácsos nyilvánosan fölolvadni. A sátorba huzódtak vissza, s elolvasták a levelet. Tartalma persze nagyon megrémítette a császárt. Magához hivatta Mátyást és meghitt vezéreit; tanácskozni kezdettek. Abban állapotok meg, hogy Omar aga igazat mondott a foglyoknak s hogy körül kell venni a tábornak még mielőtt a szerdár megjön. És mintha ezen levél nem is jutott volna kezeikbe, sokszoros köszönetet mondtak a pápa szellemi segítségének, melylyel e nehéz időkben gyámolította őket. A levelet elfogott szoltatot is elhalmozták kegygyel és ajándékokkal.

Minálunk pedig a hős pasa miután hallotta a tett részleteit, a hatást megtudandó, melyet a levél az ellenségre tett, rendeletet adott új meghittjének Oszman pasának. Ez egy pár vitézzel elávozott s a vár környékén csakhamar két fogolyra tett szert. Eléje vitték. A pasa így kezdé beszédét: »Sok barátunk van köztetek, állapotaitokról igen jól vagyok értesülve. Szigoruan büntetlek benneteket, ha hazudni merészeltek!« Azután mindenféle ujságokat kérdezett tőlük a tábor felől. A foglyok elbeszélést az esettel a levéllel, továbbá hogy árokkal veszik körül a tábornak és hogy a magyarok, sátraikat elhagyva, szétoszlottak. A mint a pasa hallotta, hogy a magyarokat elűzték a táborból, örömeben sírni kezdett. De rögtön megváltoztatva magaviseletét, új csel halmozott előbbi cselére s nagy bosszúságot szinlelt, hogy a magyarok eltávoztak — mintha azoknak azért kellett volna elmenni, mert vele egyetértésben voltak. Nem akarta nekik elhinni, újra meg újra megkérdezte. A foglyok esküvel erősítették, hogy ők jelen voltak, a mint a magyarok sátraikat fosztogatták. Erre a pasa haragot szinlelve szólt: »A hozott rossz hírekért végezzétek ki őket!« S áiadt a hóhérnak.

Kara Omar aga pedig szokása szerint kiszabadította a foglyokat a hóhér kezéből. Elvezette őket a magyar lovászok közzé s így szólt hozzájuk: »Üdvözljétek nevemben a császárt! Bár a magyarok szét is oszlottak, a környéken tartózkodnak. Azon emberek, kiket láttok, szintén velök jöttek. A hírnök, ki a levelet vitte, megmenekült; bizonyosan hírt adott a szerdárnak. A szerdár egész bizonyos bizonyos el fog jönni Iszkender kájája miatt és mert a magyarok elmentek. Legyetek óvatosak!« Ezzel, mintha megszöktetné őket, elbocsátotta.

A legények a táborba érkeztek és jelentették, amit láttak és hallottak. A császár rettegése fokozódott, áldotta Omar agát. Mátyással sokáig tanácskozott. Hogy a várat elfoglalja, még mielőtt a szerdár megérkezik, az árok egy két csatornája között

mintegy 35 batteriát állított föl. Éjjel-nappal lövette Kanizsát; naponkint 5—6000 golyót szorított rá.

Mig itt a vár és tábor ilyen harcok és hadicselékekkel iparkodott egy mástól a győzelmet kiereszokolni — Karapecse, miután az első levelet elhagyta a táborban, egyenesen Szigetvárra ment s a jancsár oda-basikat maga mellé vette. Aztán a szerdár táborába ment és jelentkezett Jimisdsi Haszan pasánál. Elmondta, hogy miután a vár állapota olyan kedvezőtlen, ha rögtön nem érkezik segítség, Kanizsa elvész s nagy veszedelmek fognak ránk jönni ugy a vízfelől mint a szárazon. Erre a szerdár a táborban levő vezéreket összegyűjtötte s módott keresett Kanizsa fölmentésére. Egy pár hitvány ember újra azzal kezdett előhozakodni, hogy a hadviselés ideje elmúlt, hogy a hideg miatt lehetetlen a sereget mozgósítani. Jimisdsi Haszan pasa természeti büszkesége előtört s megesküdött, hogy ha az egész sereg elhagyja is, ő csupán kíséretével elmegy Kanizsa fölmentésére. A sereg kénytelen volt engedelmeskedni.

Midőn a szerdár seregével Szigetvár alá indúlt, rendkívüli hideg állott be Kanizsa környékén, és miután három hónapig nem lehetett egy felhőt látni, most egyszerre elkezdett esni, mint egy hegyi zápor. Este felé pedig a hideg nagyobbodott, az eső hóba ment át s három nap és három éjjel szakadatlanúl havazott úgy, hogy az ellenség derékig állott a hóban. Mindennek daczára sem csökkent buzgalmuk, sőt bajuk nagyobbodtával kitartásuk is nőtt. Oly erősen tüzeltek, hogy Fejzi szerint »mintha e nagy hidegben az ágyuk tüzelésénél akartak volna melegedni.«

Eközben elterjedt köztük a hír, hogy jön a szerdár. A hideg is folyton növekedett, úgy hogy nem érezték kezöket-lábukat s csapatonként kezdtek megszökni. A császár részint a menekülőket iparkodott vissza tartani, részint pedig barmok után látott, melyek az ágyukat szállítsák, mert a lovakat a magyarok, kik meglőzőlég széteszlottak a pasa hadicsеле folytán, magukkal vitték.

Miután a hős pasa megtudta ezeket a foglyoktól, kiket szerzett, legmeghittebb hősét Omar agát 300 önkénytessel kirendelte, hogy lepje meg az ellenség táborát. Fejzi mondja: »A megboldogult olyan dervis természetű ember volt, sohasem törekedett vagyont gyűjteni magának. S az államnak sem akart terhére esni, hogy jutalmat kérjen saját vagy a kíséretében levők szolgálatai (megj) fejében. Nem is volt semmije, mit Omar agának ígérhetett volna önföláldozó hű szolgálatiért, de az államtól sem akart hivatalt kérni számára, inkább a saját arpalikját ígérte neki. Esküvel fogadta, hogy ráruháztatja a pécsi szandsákságot.

Omar aga, amint az meg lett neki hagyva, kezébe vette a pasa zászlaját s a melléje rendelt 300 vitézzel egyenesen az ellen-

ség sánczainak rontott. A mint közel értek a sánczokhoz, a várban Allah kiáltással rögtön működésbe hozták a már készen tartott ágyukat. Az ellenség a rája hulló golyóktól zavarba jött, Omar aga pedig megrohanta az első sánczokat s a benne levő 900 embert kardélre hányatta, egy sem menekülhetett közülök. A sánczban levő 12 ágyut a hozzávaló lőporkészlettel együtt elfoglalta.

Amint a császár látta az ellenség egész seregét, egyrészt az ágyuk tüzelését, másrészt pedig a sereg rohamát, elhagyta sátrait s a Szigetvár felé vezető uton egy alkalmas helyen foglalt állást s várta a dolog fejlődését. A megboldogult pasa is belátta hogy a pillanat kedvező, még 500 vitézt küldött a künn levők segítségére. Ő maga pedig a reggeli ima után a Szigetvár felőli kapuhoz ment és magához véve az állam és a saját kincstárában levő pénzt, ajándékokat osztogatott azoknak, kik foglyokat vagy fejeket hoztak. Az ellenség zavara s a künn levő 800 bátorszívű vitéz hősiessége oly nagy volt, hogy Naïma szerint, a pasa elé hozott fejek száma majdnem túlhaladta a 18,000-et.

Miután a pasa az ily módon végbement harcáról jelentést küldött a szerdárnak, a várban csak 600 embert hagyva, a többi sereggel személyesen indult az ellenség sánczai ellen. Mielőtt a pasa a sánczokhoz ért volna, tudósította a topdsi pasa, Karapece 45 elfoglalt nagy ágyuval jön.

Fejzi mondja: »Nyolczszáz ember megostromolta a sánczokat, megölt 18—20,000 ellenséget, elfoglalt 45 ágyut. Valóban ezen hőstettnek párját nem láttuk győztes őseink ideje óta s ezen győzelmet tisztán a megboldogult pasa áldásos befolyásának tudhatjuk be.«

A megboldogult pasa még az nap bevette rohammal mind a sánczokat. A császár pedig ezalatt várta, hogy a szerdár megérkezék Szigetvár felől. A mint azomban kiküldött emberei hírül hozták, hogy senki se jön, nagyon megbánta, hogy ráhagyta magát szedetni Haszan pasától. Rögtön összegyűjtötte seregét s négy részre osztva azt, mint egy sebzett farkas rontott az iszlám seregrek.

Midőn a hős pasa látta a heves ostromot, a várban és a mellette levő ágyukat mind azon oldalra vitette, merről az ellenség jött s lelkesítő szavakkal készítette elő az iszlám sereget a harcra. Oly Ruzstemhez méltó bátorsággal ütköztek meg az ellenséggel, hogy alig csaptak össze, azok újra megverettek. Mint a hab, mely sziklához verődött, széljel fröccsen, széledtek el s hátráltak meg. Az iszlám sereg üldözőbe vette őket s nagy temetővé változtatták Kanizsa vidékét, szanaszét heverték a megholtak hullái. A fejek száma, melyeket az nap vittek a pasának, ugyan csak Naïma szerint, meghaladta a 30,000-et.

és prófétánk áldásos csodájának köszönhetjük. Ha iparkodunk jámborul élni s a vezérnek, mégha oly gyöngye ember lett is annak kiszemelve, mint én, engedelmeskedünk, Allah soh'se vonja meg a győzelmet az iszlámtól!« Sirva fakadt. Elhalmozta a körülle álló vitézeket kedveskedésével. Azután egy kardot dobott a császár trónjára, odament s leült rája, a vezérek a körülle levő számolyokon foglaltak helyet. A pasa mindenekelőtt azt tudakolta, volt-e már valaki a császári sátorban. Három jancsár és négy határvidéki harcos jelentkezett, hogy ők lettek ezzel megbízva. A megboldogult pasa kegyessége ép oly nagy volt mint csodaművelő képessége. — »A mit ezen sátorban láttok, a puskapor kivételével, tietek.« Mondá s egy csapásra meggazdagította ezen hét katonát. Összevá-sároltak tőlük ő és kísérete, amit csak tudtak.

A sátorban maradt s a derék vitézek között leginkább kedvelt Omar agának megújította ígértét, hogy rá ruháztatja a pécsi szandsákságot. 3000 embert adva melléje elküldötte, hogy üldözze az ellenséget.

E válogatott csapat távozott. Mindjárt a paulidi (?) átkelőnél az ellenség megszámlálhatatlan teherszekereire bukkantak, melyek tele voltak mindenféle podgyász és kenyérrel. A könnyen szállítható értékes dolgokat zsákmányul vették, a nehezen vihetőket, mint ruha és kenyér még csak egy pillantásukra sem érdemesítették. Azután a vizen átkelve az ellenség szétszórtjait támadták meg. A hány csapatot csak előtaláltak, azok zászlóikat eldobva futottak el előlük. A közkatonákon kívül csak a tisztek és előkelők közül 6000-en estek el. Hogy az elfogottak száma mennyire rugott, Isten a megmondhatója!

Midőn a pasa vereségök okát kérdezé a foglyoktól, ezek a félelmet mondák, mely Haszan pasának a szerdár czímére írt levele elfogása után erőt vett rajtuk és hogy rémképek gyanánt zöld fejű törökök jelentek meg nekik. Midőn a várbeli sereg megtámadta őket, azok is velök együtt támadtak. (Ebben Fejzi, Na'ima és Pecsevi megegyeznek.)

Mint Omar aga Pecsevinek beszélte, az említett sereg az ellenséget üldözve egy mindenünnen összegyűlt csapat ellenséges katonát pillantott meg, kik tiszteletteljesen állottak föl s vették le fejükről sapkájukat. Az iszlám sereg a veleszületett udvariasság és nemeslelkű szelidséghez képest nem alacsonyodott le kegyetlenkedésre; békében hagyták ezen annyira gyöngét s erősebb ellenség keresésére indultak.

Ezen nagy háboruban az iszlám roppant sok kincset ejtett zsákmányul. A podgyászon kívül csak az államkincstár számára 45 nagy s majdnem 100 kis ágyut és bombát, továbbá 5 sábi kartácságyut, 114,000 nagy puskát, majd tizannyi csáklját, még egy-

szer annyi kapa és lapátot, mintegy 50 drága otakot (nagy sátor) és több mint 1000 közönséges sátort, megszámlálhatatlan sok dobot, zászlót, ládát és szekeret, eleséget és hadikészletet, mennyi a seregnek egy évre elegendő volt, foglaltak el. A megboldogult Haszan pasa két hónapig éjjel-nappal dolgozott, hogy mind az említett zsákmányt a várba szállítsa.

Miután a megboldogult hős elvégezte dolgait, Siklóson találkozott a szerdárral. Amit jelentett, mindent helyeselt. Csak azt mondá: »Egy ilyen vitéznek mint te arpalikját hogy adjam másnak?« s nem akarta a pécsi szandsákságot Omar agának adni, Kösztenkil szandsákságot kínálta helyette. Haszan pasa aukamandárszerű igénytelenséget mutatva mondá: »Én Pécsset a te szolgáltnak, Omar agának ígértem, nekem arpalik nem kell, ha kéresemet visszautasítanád, sértve érezném magam. Ha azonban Kösztenkil szandsákságot egy (valamelyik) Kanizsában szolgált vitéznek akarnád adni, itt van Muszalla bég, ő e kegyre méltó.« Allhatatosan megmaradt kérelme mellett és megíratta az adománylevelet, mely szerint Pécs Omar agára ruháztatott és Kösztenkil Muszalla bégnek. S a Kanizsában őrségül maradt hősöket 5—5 akce zsoldjavításban részesítette. Hogy a nyert zsákmányon fölül ilyen kegyben részesítette őket, buzgalmukat még jobban növelte.

Midőn Jimidsi Haszan pasa megveretésének és egy oly fontos vár, mint Székes-Fehérvár, elestének híre jött, a császári palota és a magas diván mély gyászba borult. Most pedig, midőn Haszan pasa fényes sikerének híre megérkezett, az öröm és vigság oly magas fokra hágott, mintha a főváros minden házában lakadalmat ültek volna.

A szultán magas kegye által ezen szolgálata jutalmául veziri rangra emeltetett. Mivel pedig az oszmán törvény szerint nem volt szokásban császári leirat által ruházni föl valakit vezírséggel, különös kegyből még egy elismerő levelet küldtek a pasának.

Minthogy ezen leirat az oszmán történelemben ritkán előforduló kitüntető levelek egyike, a császári palota nagy megelégedése bizonyítékául itt közöljük:

»Dicsőítve legyen Allah, ki bennünket kitüntetett igen sok igazhíű szolgálja fölött és ránk bizta az iszlám ügyek intézését. Dicsőítve legyen Mohammed, a próféták ura sat. Te, Kanizsa beglerbégje, kiválasztott szolgám, és okos vezérem, Haszan pasa ezen szerencsés előjelű évben mint vezér a hatalmas Allah jósága által, a Mohammed vallását követő népek segítségére voltál; tett szolgálataid be lettek jelentve a magas portának. Laukadatlan buzgalmadért köszönet, neved a híres nevek sorába van iktatva. Isten oltalmazzon! Vezírséget adunk neked. — S veled együtt ostromot szenvedett szolgálóink, kik kegyes szultáni színünk előtt

kedveltek mint önnön fiaink, arczuk tündököljön! Várakozáson felüli iparkodást tanúsítottak, nem haboztak koczkára tenni fejük s éltüket a vallás és a mi érdekünkben. Emberi erőt telhető legszebb buzgalmat fejtettek ki, szerfölött buzgólkodtak a hit ügyében. Viz és tűz között nem vonták vissza magukat majd az elmerüléstől, majd az elégestől. Nem mozdultak a helyről, hová állítva lettek. A csatamezőre szálló hitetleneket megszalasztva, hadfiait, a vasba öltözötteket tönkre tették, podgyászuakat és holmijaikat kifosztották. Aldja meg őket Allah! Ezentul is engedelmeskedjenek parancsaidnak s bármí szolgálatot tesznek az ellenség ellen, szorgalmasak és iparkodók legyenek. Ha neked hiven engedelmeskednek és magukat alávetik, császári kegyünket nyerik. Olvasd föl előttük ezen intő levelünket s magyarázd meg nekik a korán mondását: »Az közöttünk legkedvesebb, ki engedelmeskedik Allahnak és a prófétának!« A mit szolgáljunknak, kik veled együtt vettek részt az ostrom sanyaruságaiban, ajándékoztál, föltétlenül helyeseljük. Mindnyájatok Allahnak magas kegyeibe ajánlvá.»

Fejzi mondja: »Egy nap a megboldogult hős Haszan pasához mentem. Arcza oly bánatos volt, hogy Kanizsa ostroma legveszélyesebb napjain se láttam oly szomorunak. Azt hittem, hogy Sztambulban adódott elő valami kedvezőtlen. Hozzajárultam s szomorusága okát kérdeztem, mire a megboldogult hős így válaszolt: »Hát ugyan mi legyen! Ime vezirséget adnak és császári leiratot küldenek Kanizsában végzett csekély szolgálatainkért. Midőn a megboldogult Szulejmán szultán kedveltjét Ibrahim pasát teljhatalommal ruházta föl, csak egy oklevelet adott neki. Piale pasa a megboldogult Szelim szultán veje volt, a tengeri háboruban az összes keresztény királyok hajóhadát legyőzte és Szakiz (Chio) szigetét elfoglalta, ezen elért fényes eredmények után mégis soknak találtak számára egy vezirséget. Hát az iszlám kalifája oly csekélységekért kezd már császári leiratokat küldeni, mint Kanizsa ostroma? S a magas porta vezirsége olyan előregedett aggastyánokra száll, minő én vagyok! Ha ezért nem busulok, min lehet már akkor keseregni?«

»A megboldogult oly nagy tisztelettel viseltetett a szultán méltósága iránt, hogy jobban félt a birodalom elpuhulásától, mint a haláltól. Oh most nincs oly bátor, oly harczértő, oly okos, oly kegyes, oly buzgó, oly szelid és oly annyira erényes és alázatos ember!«

Szerény véleményünk szerint a dicséretnek, mikkel Fejzi Haszan pasát elhalmozza, nagy része megilleti.

A VISSZAFOGLALT BUDAVÁR

ZSIDÓ LAKOSSÁGÁNAK ÁLLITÓLAGOS EMLÉKIRATA 1686-BÓL.

A »Történelmi kiállítás«-ban 236. szám alatt látható volt egy spanyol könyv, melynek czíme: *Cesareo Carro Triumphant* en que Gloriosamente campeon por el Orbe las invencibles Armas del Maximo Emperador Leopoldo Primero de este nombre, por la feliz restauracion de la Real Fortaleza de Buda, conquistada en 2. de Sept. de 1686. Relacion puntual, y verdadera, que humilde consagra. . . . . al. . . . . Sennor Don Josseph de Cossio Varreda del Consejo de Su Magestad. . . Dignissimo Obispo de Salamanca etc. Don *Antonio Pizarro de Oliveros* Author de esta obra. En Amsterdam. En Casa de Yacomo de Cordova. Anno 1687. « 4°, 14 és 201. l.

A »Történelmi kiállítás kalauza« e czím után hozzá teszi: »A 14-ik lapon: Triumpho Cesareo in la Descripcion Universal de Pannonia, y Conquista de la Ciudad de Buda, a 2. de Septiembre de 1686. Annos. Por el *Capitan don Miguel de Barrios*. 35 nyolczsoros versszak.« -- Azután pedig, mint utólagosan meggyőződtém, a kiállító, gr. Apponyi Sándor czédula-katalogusának feljegyzése nyomán, így folytatja: »Ezen jelentékeny spanyol költő és drámaíró (t. i. Barrios) portugali zsidó volt, de nyilvánosan azt be nem vallotta. Sokáig szolgált a spanyol hadseregben, míg végre Amsterdamba szökött, a hol vallását nyíltan gyakorolhatta. Meghalt 1699-ik évben. (Lásd Tiknor: *Spanish Literature*.) Lehetséges, hogy Pizarro de Oliverossal ez közölte azon érdekes memorandumot, melyet a budai zsidók *Schooning* tábornoknak kézbesítettek. Lásd a 183—195. lapon.«

A »Történelmi kiállítás kalauza« ezen, itt-ott nem egészen pontos megjegyzései ¹⁾ nagy mértékben lekötötték figyelmemet.

¹⁾ Miguel de Barrios nem volt *portugali* zsidó (ez *atyjára* nézve áll), hanem spanyol, s valószínűleg jóval 1699. előtt halt meg, rá nézve pedig Tiknornál újabb, bővebb és megbízhatóbb forrás: *Kayserling*, *Sephardim* 256. l. ff. — *Schooning* helyett, a mint különben de Oliveros írja, helyesen *Schoening* olvasandó, ki tudvalevőleg a brandenburgi segédsapatoknak tábornoka volt.

Első látszatra a mellett szólnak, hogy Miguel de Barrios, a híres spanyol-zsidó költő, ki tényleg soká volt kapitány a spanyol hadseregben, a spanyol önkénytesek soraiban részt vett Buda visszavívásában. Azután ráutalnak de Barrios egy költeményére, mely ránk nézve azon különös érdeklődéssel bír, hogy Magyarországot s különösen Budát és visszafoglalását tárgyalja. Végre pedig figyelemzetnek a budai zsidóknak egy emlékiratára, melyről mindeddig senkinek sem volt tudomása, s a melytől joggal várhatunk számos érdekes adatot Buda 1686-iki lakosságának egy jelentékeny részére, t. i. az ottani zsidókra, valamint a vár vívása alatt tanúsított magukviseletére és sorsukra nézve.

Azért nagy érdeklődéssel vettem kézhez a könyvet, melyet gróf Apponyi Sándor ő méltósága szíves engedelméből a kiállítás bezárása után huzamosb ideig használhattam. Fájdalom, majdnem minden tekintetben nagyon csalatkoztam; csak egy érdekes *történelmi hamisításnak* jöttem nyomára, mely valóságos »*pie fraus*«-nak kimutatható.

Pizarro de Oliveros a könyvéhez írt előszó vége felé kiemeli, hogy barátja, Don Miguel de Barrios kapitány átengedte neki a legszebb nyolczsoros versszakokban írt költeményét, mely nemcsak Budának, hanem egész Magyarországnak tartalmazza általános leírását.

A voltaképi könyv előtt kinyomatott terjedelmes költemény leírja a »*harczias Magyarország*« (Pannonia bellicosa) határait, azután ismétli a régi krónikák meséit, melyek Ausztria és Magyarország népeit és városait összeköttetésbe hozzák bibliai és mythologiai személyekkel, a minők Sem, Jáfet, Góg, Magóg, Nemrot, valamint Isis, Osiris, Typhon sat., e meséket pedig kibővíti s ujakkal megtoldja, a mennyiben — de Barrios szokása szerint — mindenütt hasonlatosságot keres a bibliában előforduló nevekkel. Következik a török által »*Magiar Philaet*«-(Magyar *vilajet*)-nek nevezett Magyarországnak vázlatos története, Buda városának helyrajzi fekvése s végre a vár visszafoglalásával záródó története.

A költeménynek nyelvezete csinos és folyékony, verselése ügyes és gördülékeny, de költészeti becse csekély, történelmi, vagy helyrajzi jelentősége pedig épenséggel nincsen. Meglátszik rajta, hogy szerzője sohsem volt Magyarországon, hanem csak könyvekből s egyéb tudósításokból ismerte énekének tárgyát. Miguel de Barrios Buda vívása alatt tényleg Amsterdamban élt s több rendbeli prózai és költői munkákat írt, illetve kinyomatott, ¹⁾

¹⁾ Az ilyen 1686-ban Amsterdamban megjelent, többnyire gyűjteményes könyvei: *Estrella de Jacob* sat.; *Alegrías, o Pinturas Lucientes de Hymeneo* és *Triumpho dal Governio Popular . . . Holandesa*,

Megjegyzendő, hogy e könyvben Miguel de Barriosnak még egy sonettje is található. Az ajánló levél s az előszó közt ugyanis egy külön lapon áll: Plauso harmonico al author, à su Mezenas, y al Heroe de la Obra. Del Capitan Don Miguel de Barrios. Kezdődik: »Buda, del Magno Cesar conquistada« sat.

Ezek után áttérünk a voltaképi, Buda visszafoglalását tárgyaló könyvnek ismertetésére.

Szerzője, Pizarro de Oliveros, *Buda vívásának nem volt szemtanúja*. Az ajánló levélben (Dedicatoria V. l.) valamint az előszóban (XII. l.)¹⁾ maga elbeszéli, hogy a mennyire tehette, összegyűjtötte a Buda vívására vonatkozó jelentéseket és az Ámsterdamba érkezett egyéb tudósításokat, s ezek alapján írta »pontos és valóságos relatió«-ját, mely tehát sehogy sem tekinthető megbízható történeti forrásnak.

Miután leírta a Buda vívása alatt lefolyt eseményeket és elbeszélte a várnak ostrommal való visszafoglalását, a 183. lapon így folytatja tudósítását:

»A zsidók Schooning generalis oltalma (salva guardia) alá álltak, ki a zsidó-város előtt vezette az ostromot. Előadták neki, hogy a föld négy részében szétszórt nemzetük mindenütt, a hol találatott, mindig hűséges volt a fejedelmeknek, kiknek jogára alatt élt, s átnyujtottak egy *emlékiratot*, mely tartalmazott sok példát és néhány okot ez állításuk megerősítésére. Az emlékirat a német nyelvből a spanyolba lefordítva, következőképen hangzik.«

Ez a tizenkét (183—194) lapra terjedő *emlékirat* azzal kezd, hogy a zsidók már vallásuknál fogva, mindenütt hűséges alattvalók és Isten parancsának tekintik Jeremiás próféta szavát (29. 7.): »Mozdítsátok elő azon város jólétét, a melybe száműzettek s imádkoztatok érte.« Zsinagógaikban tényleg imádkoznak is az illető fejedelmek s országokért, a jeruzsálemi szentélyben pedig a sátoros ünnepen áldozatot mutattak be a föld minden népeért. »Bár hol laknak, pontosan teljesítik az országos törvényeket, mint azt elismerték Görögország s Róma régi királyai, kik a legfontosabb állami ügyekben éltek a zsidók szolgálataival.« Erre nézve az emlékirat, Josephus (De bello judaico) nyomán, hivatkozik Nagy-Antiochusra, s ennek egy levelére, Seleucus Nicanorra, sőt még Titusra és Vespasianusra, kik, bár Jeruzsálemet feldúlták, mégis épségben tartották a Palaestinán kívül lakó zsidók jogait és szabadságait, Marcus Agrippára, Nagy Sándorra, a Ptolomaeusokra, Julius Caesarra és Tiberiusra. Mindegyikükről egy vagy

¹⁾ Az ajánló levél, de Barrios sonettje és költeménye, valamint az előszó számozatlan lapokon állanak. A lapeszámolás csak a voltaképi könyvvel kezdődik.

több példát tud felhozni arra nézve, hogy a zsidóknak irántuk tanúsított hűségét elismerték és megjutalmazták (183—87. l.)

Attérvén az újabb korra, felemlíti, hogy Castilia királyságában az országnagyok s az összes nép hódoltak a trónbitorló Don Enriquenek. Csak a zsidóknál talált ellenállásra, kik kivált Burgos városában, életök és vérök feláldozásával védelmezték a meggyilkolt Don Pedro utódainak jogait, úgy, hogy maga Don Enrique magasztalta a zsidók állhatatos hűségét.

Azután elbeszéli, hogy Luther Márton, »a ki dogmáival fellázította az egész császárságot és az egyházat,« tekintélyes pénzösszeget kért a frankfurti zsidóktól, azt ígérvén nekik, hogy könyveiben kedvezőleg fog írni rólok és vallásukról. Mivel pedig azt felelték, hogy őt, a császárnak tartozó hűségüknél fogva, nem támogathatják, Luther »egy ezer sértéssel, szidalmazással és rágalommal teli könyvet« írt ellenök, minek következtében, az ő hitén levő néhány fejedelem őket nem türi. (188. l.) Ezen tudtommal máshol elő nem forduló koholmányra alantabb még visszatérek.

Az emlékirat azután felhozza, hogy a harminczéves háború alatt a prágai zsidók oly hőiesen védelmezték városukat a svédek ellen, hogy Ferdinand császár nagy kiváltságokkal megjutalmazta hűségüket. — »Hogy 1492-ben Spanyolországból kiűzetek nem azért történt, mivel hűtlenek voltak a király vagy az ország iránt, hanem azon ráfogás következtében, hogy sok keresztényt a zsidóságra csábítanak.« — A velencei köztársaság abban a huszonnyolcz évi háborúban, melyet a török ellen viselt, Candia szigetén számos bizonyítékát látta a zsidók hűségének, kiknek jó szolgálatait a köztársaság hálásan elismerte.

Következik hosszadalmas czáfolata annak, mit Rodrigo érsek »Spanyolország krónikái«-ban és Don Lucas de Tuy a maga történetében felhoznak a zsidók ellen, midőn azt állítják, hogy 740-ben ők árulták el Toledo városát a móroknak. Ezen vádnak hamis volta kiviláglik Mariana történetíró idevágó tudósításából, mely itt kivonatban közöltetik (190—1. l.) Hasonló rágalom Alonso de la Espina *Fortalitium fidei* című zsidóellenes iratának azon állítása, hogy Enrique királyt egy zsidó orvos megmérgezte. Hét, névszerint idézett spanyol író, ki e királynak, valamint fiának II. Juannak történetét írta, erről mit sem tud. (190—2. l.)

Mindezek s számtalan hasonló példák bizonyítják a hűséget, melylyel a zsidók mint vallásuk, úgy a király s a haza iránt is viselkednek. Isten, mivel törvényét megszegették, szétszórta őket az egész világban, de vallásuk minden jóra és erkölcsökre tanítja és kötelezi őket. — Elismerték azt a régi római császárok is. A zsinagógákban a közjólétért s a királyokért imádkoznak (192. l.)

A zsidók nem voltaképi rabszolgái azon fejedelmeknek, kik-

ezen körülmény lehetetlenné teszi, hogy a lángba borult s a fosztogatásnak átengedett város zsidó lakossága a vár elfoglalása alatt vagy után, efféle emlékiratot írhatott, vagy »Schoening generális oltalma alá állhatott« volna.

Feltehetnők ugyan, hogy a budai zsidók előre látván a vár veszedelmét, már jó eleve készítették az emlékiratot, s hogy valakinek közülök sikerült azt Schoening kezéhez juttatni. De maga az emlékirat elég világosan hordja magán a hamisítás bélyegét.

A fosztogató katonák dühének kitett, vagy csak azok dühétől tartó zsidók, ha már valamely emlékiratba vetik reményüket, bizonyára *kegyelmet* kérnek életük s vagyonuk megkíméléseért esedeznek. Az emlékiratban erre czélzás sincsen; sehol sem hallatszik ha belőle szorongatott, sőt végveszélyben forgó emberek szava. Czélzata, mint azonnal látni fogjuk, egészen más s egészen más körülményeket tételez föl. Írója héber, görög, latin, de kivált *spanyol* forrásokat idéz s egyáltalán olyan tudományos készlettel dolgozik, mely, tekintettel az akkori időkre, meglehetősen nagynak mondható. Az ilyent pedig használhatott, a ki nyugodtan írt dolgozó-szobájában, nem pedig az, a ki, mint az ostromlott budai zsidók, a hulló bombák elől pinczehelyiségben keres menedéket¹⁾ vagy pedig a dühös katonáknak foglya lett.

Hozzájárul, hogy az emlékirat minden időből s minden országból hoz zsidókra vonatkozó számos adatot, *de magyar, vagy épen budai zsidókról egyetlen egyet sem*. Pedig a helyett, hogy annyit elbeszél, mi a más országokban lakó zsidóknak szolgálhat mentségül, vagy azok jogai mellett szól, vagy azoknak válik becsületére, dicsőségére, legalább valamicskét kellene felhozni a *budai* zsidók mellett, ha t. i. csakugyan ezek írták a maguk érdekében.

Két évvel azelőtt, a várnak 1684-iki sikertelen vívásában az ottani zsidók a törökkel vállvetve, tevékeny részt vettek az ostromló sereg visszaverésében. S az annyi felháborodást keltett a keresztény világban, hogy még *olasz* zsidó írók is megkísérették, igazolni a budai zsidók eljárását.²⁾ Maguk a budai zsidók nem teszik egy árva szóval sem, holott *kegyelmet* kérnek. Kérelmük támogatására és saját igazolásukra még azt sem említik, hogy az épen most lefolyt küzdelmek alatt vonakodtak tetteges részt venni Buda védelmében, hanem pénzen vásárolták a katonai szolgálat alóli felmentést.³⁾ Szóval a budai zsidók emlékirata úgy van fogal-

¹⁾ *Kohn Sámuel* i. h. 134. és 135. l.

²⁾ U. o. 125—8. l.; v. ö. u. o. 100. l.

³⁾ Ezen mások által is említett tényt Pizarro de Oliveros is elbeszéli: »los Judios no querian defender personalmente la Plaza, y para excusarse de hazerlo, contribuian al Baxá con mucho dinero.« (79. l.)

mazva, mintha Budán nem is léteznének, sohasem léteztek volna zsidók. S midőn vége felé felhossa a budai zsidók azon kérelmét, melynek támogatására az emlékirat állítólagosan íratott, teszi azt néhány — közömbös hangon írt — hideg sorban, melyet a kiadó kellő közepen félbeszakít és »etc«-val berekeszt.

Mindezekből elég világosan kitetszik, hogy nem a budai zsidók írták a szóban forgó emlékiratot.

De vajjon ki írta? Mi célból írták? S miért közölték épen Pizarro e könyvében?

Az emlékirat nem könyörög és nem beszél a meghunyászkodás félnék hangján, hanem öntudatosan s kivált ott, a hol polemizál, határozottan s elég erélyesen. Voltaképi czélzata, mint azt a bevezetésben elég világosan kimondja és Pizarro de Oliveros is kiemeli, annak bizonyítása, hogy »a világ négy részében szétszórt zsidók, s még pedig nemcsak természetes indító okoknál, hanem isteni parancsnál fogva is mindig nagyon hűségesek és loyálisok mindazon fejedelmek iránt, a kiknek országában élnek.«¹⁾

Az efféle bizonyítás helyén van szemben olyan országgal, melyben a zsidókat *nem engedik lakni*.

Az ilyennel élt például Menáseh ben-Izrael, midőn az iránt fáradozott, hogy a zsidókat újból fogadják be Angliába, honnét kitiltva voltak. A Cromvellnek átnyújtott *Kérvénye*, az angol néphez intézett *Felirata*, valamint az »Izrael megmentése« című értekezése²⁾ hasonló hangon beszélnek s hasonló bizonyítékokat hoznak fel, mint a budai zsidóknak tulajdonított ezen emlékirat.

Ezen 1655. és 1656-ban megjelent iratokat pedig felhasználta — *Miguel de Barrios*. A *Historia universal judayca* című könyvecskéje, melylyel Menáseh ben-Izrael egy régibb tervének kiviteléhez fogott, nem egyéb, mint Menáseh *feliratának* rövid kivonata. Ebben pedig azt akarja kimutatni, »hogy a zsidók minden viszonyok közt békében élnek felebarátaikkal és hűségesen szolgálják a fejedelmeket és királyokat.«³⁾

Mint láttuk *ugyanazt* akarja kimutatni »a budai zsidók emlékirata«, s a benne felhozott adatok nagy részben előfordulnak

¹⁾ . . . »que nuestra Nacion esparcida por la quatro partes de la Tierra, á sido siempre, y es no solo por razon natural, sino por precepto Divino, muy Fiel y Leal á todos los Principes en cuyas tierras asisten« (183. l.)

²⁾ A két előbbinek német fordítását l. *Kayserting*, Jahrbuch für d. Gesch. d. Juden u. d. Judenthums II. 139—180.; az utóbbit tudvalevőleg Mendelssohn tette közzé »*Menassch Ben Israel, Rettung d. Juden*« című fordításában.

³⁾ *Kayserting* i. h. 150. l. és *Sephardim* 281. l.

Menáseh ben-Izrael *Feliratában* és *Izrael megmentésében* s így De Barrios *Historia universal judayca*-jában is.¹⁾

Nem szenved kétséget, hogy a budai zsidók állítólagos emlékiratát épen de Barrios írta, illetve koholta.

Miguel de Barrios ugyanis, mióta magát nyíltan vallotta zsidónak, nem csekély irodalmi tevékenységet fejtett ki a zsidóság érdekében. Egyebek közt, úgy látszik, Menáseh ben-Izrael példájára s munkáinak felhasználásával, ő is megkísértette *„Izrael megmentése”*-t, csakhogy *Spanyolországgal* szemben. Ezen országban t. i., hol a zsidókat 1492-ben kiűzték, még az ő idejében nagyban folyt a titkos zsidók, az úgynevezett *marannok* üldözése. Az Auto-da-fé-knek ők szolgáltatták a legtöbb áldozatot.

Egyenesen a zsidók védelmére írt könyv vagy nem juthatott volna Spanyolországba, vagy ottan nem akadt volna olvasókra. Megkísértette tehát, egy ilyent oda becsempészni, s erre felhasználta Pizarro de Olivero szóban forgó könyvét.

Buda visszafoglalása, mint a kereszténység nagy diadalma, élénken foglalkoztatta az egész keresztény világot és irodalmat szűlt, melyhez Európának majdnem minden népe járult.

Pizarro könyve, mint az előszó kiemeli, az első, mely *spanyol* nyelven leírja ezen a spanyol nemzetre nézve kiválóan érdekes eseményt.²⁾ Előrelátható volt, hogy jó kelete lesz és sokan fogják olvasni. De Barrios, kitől Pizarro már két költeményt elfogadott, vagy tán épen kért e könyve számára, élt a jó alkalommal.

A zsidók érdekében, *különös tekintettel Spanyolországra* írt egy véd- és vitairatot. A céljának megfelelő adatokat Menáseh ben-Izrael irataiból, illetve a maga könyvéből vette, s ezeket megtoldotta több másokkal, kivált olyanokkal, melyek *Spanyolországra és spanyol írókra vonatkoznak*.³⁾ Az ily formán létre jött

¹⁾ A Jeremiás-, a talmud-, Josephus és Philóból vett idézetek, valamint az egyiptomi, szíriai, görög és római királyokra vonatkozó adatok többnyire előfordulnak Menáseh ben-Izrael *Feliratában* és *Megmentésében*, illetve magának Barriosnak könyvében, ép úgy az, mit az *Emlékirat* elbeszél a burgosi zsidókról, a spanyol zsidók kiűzésének igazi okairól sat; l. *Kayserting Jahrbuch* i. h. 160—173. l. és *Menasch b. Izrael, Izrael megmentése*, III. fejt. 5—12. pont.

²⁾ . . . no es mucho quiera tambien una Pluma Espannola entrar à la parte de esta aclamacion luzida, siendo la mas interesada entre las Naciones todas. . . En los libros, que hasta aora en Diversos Idiomas se han impresso sat. . . . *Prologo* II. l.

³⁾ L. fent. 830—1 l.; v. ö. az *Emlékirat* fentebbi ismertetésében a Spanyolországra, illetve spanyol írókra vonatkozó egyéb adatokat.

iratot mint a *budai zsidók emlékiratát* ugyancsak Pizarroknak adta, s így Pizarro könyvével együtt juttatta Spanyolországba.

Az egész egy »*pia fraus*«, mely a zsidók védelmére írt memorandumot, egy spanyol érseknek ajánlott könyv révén, álczím alatt Spanyolországba csempészett.

Innét jó, hogy ez az emlékirat olyan feltűnően sokat foglalkozik *Spanyolországgal* s a zsidóknak ottan viselt dolgaival; hogy kiválóan *spanyol* forrásokat idéz, s kizárólag azon támadásokat czáfolja, melyeket *spanyol* írók intéztek a zsidók ellen. Innét magyarázható továbbá a Luther ellen intézett fentemlített nyers támadás, mely nagyon is tapintatlan, sőt veszedelmes, ha csakugyan előfordul egy Schoening* generalisnak, a *lutheránus* brandenburgiak vezérének átnyújtott emlékiratban, de nagyon is helyén van egy Spanyolországot szemmel tartó iratban.¹⁾

Vajjon De Barrios e hamisításával rászedte-e Pizarrot?

Ugy hiszem, hogy nem.

Pizarro *barátjának* (»*mi amigo*«) mondja az általa nagyon kidicsért De Barriost, ki akkor már nyíltan élt mint buzgó zsidó. Mint vele, úgy más zsidókkal is állt összeköttetésben, egyebek közt az előkelő állásban levő Don Manuel de Belmontevel, az amsterdami zsidók akkori képviselőjével.²⁾ Az ő könyve ott jelent meg,³⁾ a hol de Barrios szokta kinyomatni munkáit, egyebek közt azokat is, melyek egyes zsidókat, vagy az összes zsidóságot dicsőítik.

Buda visszafoglalását pedig sehol sem ünnepli mint a keresztnek diadalmát a félhold fölött, hanem csak könyve vége felé (199. l.) mindössze annyit mond el, hogy Buda soká fájdalomra volt a katolikus lelkeknek, s hogy visszavívása tartós öröm a keresztény szívekre nézve.

Mindezeknél fogva valószínű, hogy maga Pizarro de Oliveros is *álkeresztény* volt, ki mint titkos zsidó, készségesen ráállt a zsidók érdekében koholt emlékirat felvételére s terjesztésére.

DR. KOHN SÁMUEL.

¹⁾ Schoening csakugyan a zsidó város felől ostromolta a várat, mi de Barrios-nak csak kapójára jöhetett. Hamisítását inkább intézeti a berlini generálishoz, mivel Spanyolországban alig álltak összeköttetésben, mint valamely osztrák, bajor, vagy egyéb katolikus német generálishoz, kitél inkább megtudhatták az igazat.

²⁾ L. róla *Kaysertling* Sephardim 291. Pizarro (111. l. ff.) közöl egy levelet, melyet Buda vívása alatt a vár alól írtak Manuel de Belmontenek, ki azt Pizarro rendelkezésére bocsájtotta.

³⁾ En casa de Yacomo (néha: Jahakob) de Cordova.

KÜLÖNFÉLÉK.

II. MIKLÓS, 1308—1336. GYÖRI PÜSPÖK MELY NEMZETSÉGBŐL VALÓ VOLT?

Boldog Csáki Móricz, szent-domokos-rendi szerzetes legendájának Taegius-féle másolatában¹⁾ olvassuk, hogy nevezett Móricz barát²⁾ megkereste György fia Miklóst (Nicolaum filium Georgii), hogy azon jószágokból, melyeket szerzetbe lépven elhagyott, adjon valamit a margitszigeti apáczáknak, hova tudniillik az ő neje »berekeszkedett.« Miklós úr azonban e kérést megtagadta, mire Móricz barát azt jósolta neki, hogy fél év múlva sem a maga, sem a más jószágait birni nem fogja. Úgy is lett. Miklós úr öt hónap múlása előtt súlyosan megbetegüle, és halálát közelni érezvén magához hivatá *fiait*: Miklós, győri püspököt meg Andrást, kiknek meghagyta, hogy Móricz barát kívánságát teljesítsék.

Eliindulva a legenda nyomain először is tudnunk kell, ki volt ama csökönyös *Nicolaus filius Georgii*, ki az ugodi Csáki úgnak, melynek Móricz barát volt az időben utolsó fisarja, jószágait elfoglalva tartotta?

E kérdésre megfelel I. Károly királynak 1332-ben kelt

---

¹⁾ Kiadva a Bollandistáknál *Acta Sanctorum*, Martii tomus III. pag. 253. E legenda valószínűleg magyarból van fordítva latinra; közel egykorú, s adatai hitelessége ellen egészben véve kétséget támasztani alig lehet, noha megesett vele is, mint annyi középkori okmánynyal, hogy a későbbi másolók sok hibát ejtettek bele, mi tekintve az akkori írásmód merész rövidítéseit s egyéb sajátosságait, menthető ugyan, de a történetbúvárnak sok bajt okoz.

²⁾ A *barát* szót *fráter* értelemben veszem, mint a középkorban a szláv *brat* után általában annak vették, valaminthogy a szerzetes nők némelyeit *szesztrák*-nak, azaz nővéreknek hitták szintén a szláv után (l. a Margitlegendát. Ez is egyik tanúsága annak, hogy a szerzetes rendeket nagyrészt a szlávok hozták hozzánk.

adománylevele ¹⁾, melyből megértjük, hogy miután Csáki Móricz szerzetbe lépe, az ugodí birtok Csáki Péterre, Móricz unoka-testvére »iuxta approbatissimam regni consuetudinem« szállott át. Ezen Péter pedig ama jószágokat a »Nagy« Henrik bán fiának, Iván nádornak adta át bizonyos összeg pénzen a király engedelmével.

Ezen, közönségesen úgy nevezett Német-Ujvári Iván és örökösei kezén voltak tehát Móricz barát előbb bírt jószágai 1332-ig. S így ez ideig utolsó birtokosa *Miklós*, egy izben királyi tárnokmester volt, ki azonban nem Georgiusnak, hanem Gregoriusnak ²⁾ fia, s Iván nádornak unokája vala.

Kútfőnk, a legenda szerint tehát Miklós győri püspök a Gergelyfia Miklós tárnokmester fia leendett. *De ez lehetetlen*. Mert míg e Miklós 1311. április 30-án még nagyságos *urfinak* ³⁾ nevezetik, addig II. Miklós (a győri püspök) már 1308. november 27-én választott (postulatus) győri püspöknek czímezetik. ⁴⁾

Föl kell tehát tennünk vagy azt, hogy kútfőnkben *filii* helyett *fratribus* szónak kellene állania, valaminthogy kétségtelen, hogy *András*, kit kútfőnk szintén Miklós fiának nevez, nem fia, de testvére volt ⁵⁾, vagy — ami szintén nem lehetetlen, hogy Miklós győri püspök Miklós tárnokmesternek csak közeli rokona, teszzen: nagybátyja volt, mivel a középkori nyelvszokás a közeli rokonokat is a *frater* névvel fűzi össze.

Mert, hogy közeli és szoros viszony állt fenn közöttük, kiteszik a következőből is: Miklós, még mint választott győri püspök Henrik mester szlapon bánt és unokaöccsét Gergelyfia Miklós mestert ugyancsak a későbbi királyi tárnokmestert képviselte I. Károly király koronázásánál Budán, 1309. június 15-én. ⁶⁾ Viszont a szövetségbe, melyet Fürstenfeldben, 1312. januárus 13-án Miklós tárnokmester és testvére András mester, továbbá unoka-testvéreik János és Péter néhai Henrik szlapon bán fiai Frigyes

¹⁾ *Fejér*, Cod. VIII/III. 579. l.

²⁾ E nevek fölcserélése nem szokatlan; épen nálok is előfordul az *Anjoukori diplomatai Emlékek* I. kötete 88. lapján.

³⁾ *Hazaí Okmánytár*, II. 27. l.: »Magnificus juvenis Nycolaus filius Gregorii magister *tanarvicorum* et comes Supruniensis.«

⁴⁾ *Vatikáni magy. Okirattár*, I. sor. II. köt. 116. lap, hol a jegyzetben az állítatik felöle, hogy 1303. és 1308. közt Bosznia püspöki székén állt.

⁵⁾ Azon körülmény, hogy két testvér ugyanazon keresztnévet viseli, a középkorban nem szokatlan; azonban a Német-Ujváriaknál mégis elő nem fordul.

⁶⁾ *Vatikáni magy. Okirattár*, I. sor. II. köt. 305. lap.

osztrák herczeggel különös biztosításukra kötöttek, befoglalták Miklós győri püspököt is. ¹⁾

Nekem mindezek után kétségtelennek látszik, hogy III. Miklós, e néven a második győri püspök, ki 1308-tól 1336-ig viselte a győri püspöki méltóságot, a *Héderi nemzetségből, de genere Hedruh való volt.* ²⁾ Nagy köszönettel venném mégis, ha tisztelt tagtársaink vagy a győr-egyházmegyei történetírók valamelyike egyéb adatokkal is megerősítenének véleményemben.

PÓR ANTAL.

A SZENT-JOBBI APÁTSÁG MEGSZÜNÉSE.

A váradi püspökségről írt jeles könyvében (II. 475. l.) *Bunyitay* Vincze csak föltevészként említi, hogy a pálosok Szent-Jobbról 1556-ban menekültek el, midőn az erdélyi hadak Várad ostromára indultak.

A szerzet megszünése valóban összefügg Izabella királyné és János Zsigmond pártjának újra-szervezkedésével s meg is nevezhetjük annak eszközlőjét. 1560. május 18-án ugyan Bécseben Ferdinánd király Telegdy Istvánnak a csanádmegyei Ludány-, Tárnok-, Oroszlános és Makó falvakban levő húsz jobbágytelkét Paulóczy Sebestyénnek, Darnóczy Istvánnak, Farkas Györgynek és Stubiczay Kelemennek ajándékozta. Telegdy Miklós tudniillik hűtlenség bűnébe esett, mert — nem tudni, mi által ösztönöztetve, ellenségesen rontott a remeték *csanádmegyei* szentjobbi zárdájára s abban hét remete-testvért kegyetlenül megölt (*Liber Regius Ferdinandi et Maximiliani, 1552—1575. — 472. l.*) Az oklevél ugyan Csanádmegyébe teszi Szent-Jobbot, valószínűleg azonban csak tollhibából.

Hogy Telegdy Izabellához pártolt, már 1559. aug. 1. említi a király, midőn oroszlánosi birtokainak egy részét Zagyvay Simonnak, Bélaváry Györgynek és Vizkelethy Jakabnak ajándékozta. (U. o. 414. l.) Az elkobzásnak tehát még korábban, valószínűleg 1557-ben kellett történnie, a mely időtájban Telegdy Miklós is elvette a telegdi barátok javait s ref. prédikátort küldött Szent-István egyházába.

M. S.

¹⁾ *Fejér*, Cod. VIII/I. 487. l.

²⁾ Ebből értjük meg egyszersmind annak okát, miért foglalta el I. Károly király 1318-ban Miklós püspök győri várát. (*Theiner*, Monum. Hung. I. 462. l.) Levén a Héderiek, talán ekkor már Gergelyfia Miklós is, ki a tárnokságban már 1316. előtt kapta Demeter mestert utódu, a király ellenesei.

VENDELIN JURIS.

A »Századok« f. évi 8. a dévai kirándulást tárgyazó füzetében a 41. lapon olvasom, hogy Vendelin Jurij 1440-ben »Olahobolgarskija ili dako-slovinskija gramoti« cz. oklevél-gyűjteményt adott ki. Hogy az évszám toll- vagy nyomdahiba 1840. helyett, — azt mindenki könnyen észreveheti, — de, hogy a gyűjtemény kiadójának a neve is teljesen hibásan van írva, Venelin Jurij (György) helyett, azt már kevesen fogják észrevenni. Hogy pedig e gyűjtemény kiadója nem egészen közönbös ránk nézve, — azt csak azok ismerik el, — kik tudják, hogy Venelin (családi nevén Hucza) György Magyarországon és pedig Bereg vármegye szolvai járásának Nagy-Tibana községében 1807. apr. 27. született. Atyja János, mint gör.-kath. lelkész gondos nevelésében részesítette a kitűnő tehetségű ifjút, ki a gymnasiumot Ungvárt, a bölcsészetet Szathmárt és Lembergben befejezván, Moszkvába ment, hol orvos-tudorrá lett. Választott pályáját alig ha művelte, mert teljes erővel a szlávok s különösen a délszlávok őstörténelmének tanulmányozásához fordult. A korai halál, meghalt 1839. márcz. 6-án, megakadályozta ugyan műveinek kiadásában, de barátja s honfitársa, egy Molnár nevű szintén magyarországi gör.-kath. papfiú, ki vele együtt volt Moszkvában s kire kéziratait hagyta, gondoskodott azok kiadásáról. E dolgozatok jelessége mellett szól az a körülmény, hogy a szt.-pétervári akadémia ismételt kiadásokat rendezett műveiből.

E sorok írója, ki a magyarországi oroszok történelméhez s néprajzához gyűjti évek óta az adatokat, alkalmat fog venni magának Venelin György életrajzához s működéséhez is a részletesebb adatokat megszerezni s azokat a Századokban is közzétenni.

ZSÁTKOVICS KÁLMÁN.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

*Br. Roszner Ervin. Régi magyar házassági jog. Budapest. Franklin-társulat.
1887. -- 492. lap, nagy 8-o.*

Az első átlapozás után is nyereségnek kellene tartani e művet fölötte szegény jogtörténeti irodalmunkban. S ha figyelemmel átolvastuk, arra a meggyőződésre jövünk, hogy gazdag szakirodalomban is nagy értéke volna. Fejtegetései világosak, adatai megbízhatók, módszere helyes. Nagy szorgalommal, tárgy-szeretettel s az anyag áttekintő ismeretével van fölhasználva benne mind az, a mit földolgozott irodalom és forrásgyűjtemények, valamennyi hazai okmánytár, e tárgyra vonatkozólag nyújtanak. A kiadott kútfői anyagon fölül alkalmá volt szerzőnek eddigelé ismeretlen levéltári adatok nagy halmazára támaszkodni, melyek lelhelyei, főként az esztergomi primási s a római pápai levéltárak. -- Egy minden részében önálló kutatáson fölépült munkával van hát dolgunk, melynek tartalmát a következőkben akarjuk ismertetni.

Miután szerzőnk röviden előadta, hogy a primitiv emberi társadalomban szokásos nőközösség megszüntetéséhez a nőrablás vezetett s hogy e szerint a házassági intézmény eredetét a nőrablásban kell keresni : a nőrablás átalakulásáról szóló részben érdekes bizonyítékokat hoz a magyar jogtörténet legrégebbi forrásaiból arra nézve, mint nőtte ki magát a tényleges, valóságos nőrablás a magyar keresztyénség első századaiban jelképies szertartássá, a melyet az érdekelt felek barátságos egyezkedése előzött meg. A legelső bizonyíték erre Sz. István törvénye (lib. 2. cap. 27.), mely arról az esetről szól, ha valaki magának feleséget rabolna »a lány szülőinek beleegyezése nélkül.« A törvény szavai a contrario arra utalnak hogy Sz. István idejében a nőrablásnak oly esetei is voltak, melyek a szülők beleegyezésével történtek, a hol tehát a nőrablás már alakszerűség vala. Ez az alakszerűség még a XIII. században is dívott nagyjából, a mire példákat szolgáltat a váradi regestrum három esete, melyeket szerző egyenként bonczol és fejteget. Azonban a váradi regestrum után nőrablást ily értelemben

nem ismernek emlékeink; föl kell hát tennünk, hogy ez az alakszerűség kiment a divatból s helyébe a fejlődés legközelebbi fokán már a XIII. század előtt általánossá lőn a nővásárlás, a nővétel, a mire a *vő* (-vevő), *vőfélyek* (-a vevő felei), *eladó-lány* szók ma is utalnak. A nővételnél lefizetett ár eleintén nem egyéb, mint a vőlegény előre kialakított fejköltsége azért, hogy a lányt magához vezeti, hazaviszi, mintha rabolta volna; és csak később, akkor, midőn a szülők az adásvevési szerződés után maguk adják át a leányt, csak akkor veszi el a lefizetett összeg a fejköltség jellegét s lesz a szerződés tartalma nem többé az azelőtt nőrablónak tekintett vőlegény fejköltsége, hanem a leány fölötti jogok összessége. A szerződéses jogügylet ez által eljegyzési jogügyletté válik s befejezi a házasságkötés őskorát.

Az eljegyzésről és a házasságkötésről kell hát most szerzőnek szólnia. Teszi is ezt és egyuttal a polemia terére lép, nyugodt, elegans modorral s az ellenfélt, melylyel mérkőzik, tisztelő loyális hanggal. Az ellenfél Kováts Gyula, a jeles kanonista. Kováts a házasságkötésről írott művében Sohm elmélete nyomán azt a nevezetes tételt állítja föl, hogy a régi magyar eljegyzés nem is eljegyzés, hanem tulajdonkép házasságkötés, már megkötött, de még el nem hált házasság s hogy a rája később bekövetkező »*traditio puellae*« csak egyszerű cselekmény, mely az eljegyzésből, mint házasságkötésből folyik. E nézet ellenében Roszner azt bizonyítja, hogy a régi magyar eljegyzés (bármennyire különbözzék is a maitól) csak és csupán eljegyzés, azaz csak ígéret a házasságkötésre; — maga a házasságkötés a »*traditio puellae*«-ben történik meg, mely *traditio* hát nem egyszerű cselekmény, hanem fontos jogügylet. Sohm és Kováts, vélelmük támogatására a dologi jog analogiájához nyúltak. Roszner e vélelem megtámadására s a saját nézete támogatására szintén a dologi jog analogiájához fordúl. A főtétel ennél az analogiánál, melyet, mint a jogászok közös véleményét, mind a két fél elismer, az, hogy az eljegyzés által meg a házasságkötés által nyilvánuló nőszerzés, régi jogi fogalmak szerint nem egyéb, mint tulajdonszerzés. Ha már most ezt az analogiát a magyar jogra alkalmazzuk (mint Sohm a németre alkalmazta volt), nem szabad felednünk — mond Roszner — hogy a régi magyar jog a tulajdonszerzéshez mindig megkivánta a *traditio*t, az átadást (»*introductio in corporalem possessionem*«, »*assignatio*«, »*statutio*«) s nélküle tulajdonszerzés (kivéve, ha valaki az illető dolognak már amúgy is birtokában vala) nem létezett. Ha hát analogiát keresünk a régi magyar dologi jogban a régi magyar házassági joghoz, magát az eljegyzést nem tarthatjuk a nő vagy a nő fölötti jogok megszerzésének, azaz házasságkötésnek, azaz (el-nem-hált) házasságnak; mert az eljegyzés

csak az, a mi a dologi jognál a szerződés, donatio stb. stb. által szerzett jogigény arra a tulajdonra, mely teljes tulajdonunkká csak a birtok átadása által válik. Így a házasságkötés, illetőleg megkötött házasság is csak a traditio puellae által létesül. — Látnivaló, hogy a punctum saliens a traditio puellae-ban rejlik s mikor erre mint fontos jogügyletre a régi magyar dologi jog analogiája szerint oly nagy súlyt fektet Roszner, azt hiszem, igaza van.¹⁾

Az adásvevés alakjában kötött eljegyzés az eljegyzési foglalo ismertetéséhez vezet Roszner. Kifejti, hogy a foglalo — arrha — szerződés-kötő alakzat volt már a régibb magyar jogban is, mint ezt Kálmán híres házassági törvénye bizonyítja, elrendelvé, hogy a házasságkötés »aliqua signo subarrhationis« történjék. Mivel az arrha tulajdonkép nem egyéb, mint a vevő fél foglaloja, természetes, hogy eleintén csak a völegény adta azt és csak később, midőn az arrha elveszti a foglaloí jelentőséget, ad mind a két jegyes arrhát egymásnak valami alakban. Ez az alak a gyürű; noha elvéve még a XVII. század végén is előfordul nálunk, hogy a völegény gyürű helyett aranylánczczal jegyzi el menyasszonyát. Az eljegyzésnek legelterjedtebb módja volt különben nálunk a XIII. század elején az eskü s ebből még e században a kézfogás, III. Miklós pápa 1279. évi levele szerint e par excellence magyar szokás, nőtte ki magát.

Kálmán király említett híres házassági törvényének szerzőnk külön szakaszt szentel s figyelemreméltó fejtegetéssel — mely az ismertetőt meggyőzte — azt bizonyítja be, hogy e híres törvény szabályai a házasságkötés ötféle kellékéről nem érvényességi kellekeket, hanem csak ajánlatos módozatokat sorolnak föl a divatban volt alattomos házasságkötés gyanúja ellen s hogy e törvény e szerint nem törvény, hanem jó tanács. A dicsőség azonban, hogy a tridenti zsinat alapgondolatának annyi századdal előbb kifejezést adott, Kálmántól el nem vitatható.

A *sponsalia de futuro* (eljegyzés) és a *sponsalia de praesenti* (házasság) kifejezések fejtegetésénél, az egyházjog átalakulása magyarázatában, újra a polemia terére lép szerző Kováts ellen

¹⁾ Roszner elméletében magát az elhálást a puellae traditiótól szigorúan különválasztva kell gondolnunk; a traditióban, mint lényeges és az eljegyzésnél majdnem fontosabb, jogügyletben rejlik a házasságkötés, melyet az eljegyzés ígért; maga az elhálás actusa, mint a traditióra következő egyszerű cselekmény, itt kérdésbe nem is jö. Kováts ellenben a traditio puellae-ban, mint egyszerű cselekvényben, az eljegyzés által qua házasságkötés által megkötött házasságnak befejezését látván, a traditiót és elhálást egybe vagyis *egy* cselekménynek látszik venni, ha jól értem.

s a XIII. és XIV. századokból egy csomó adatot idéz annak hebizonyításához, hogy a kétféle sponsalia világosan megvolt különböztetve nálunk is. Különösen fontos itt az 1279-iki budai zsinat tanúsága, melyre nem ok nélkül helyez nagy súlyt a szerző. Nagyon érdekes szakasza a munkának különben az is, mely a Nagy-Lajos korabeli »Ars notarialis«-féle formula-gyűjtemény alapján szemünk elé vezeti a XIV. századi »polgári házasság« (sit venia verbo) intézményét hazánkban, vagyis hogy világi hatóság, nevezetesen a bíró előtt mint kötöttek a felek házasságot, oly esetekben is bíró elé járulván, előtte a nyilvánosság végett, az alattomos házasságkötés gyanújának elkerülése czéljából a házassági beleegyezést ismétlendők, midőn előbb már megtörtént volt az érvényes házasságkötés.

Az alattomos házasságkötés s a tridenti zsinati végzeményig való egyházi házasságkötések történelmi fejlődése hazánkban foglalják el a következő szakaszokat s vezetik szerzőt a *forma tridentina* szerinti házasságkötéshez, hogy aztán ezen alapvető forma tridentina egyházi receptiójának kérdésénél alkalma nyíljk a protestánsokra vonatkozólag Kovátsétól eltérő nézetét érvényre juttatni. Roszner szerint 1. a tridenti végzemény nálunk csak a XVII. század legvégén, vagy épen a XVIII. század legelején jutott az observantia által általános kötelező erre; 2. a protestánsok *tényleges* szervezkedése, (miután a kath. egyház *törvényes* szervezkedésüket úgy sem ismerheti el) már régen ez érvényre-jutás előtt megtörtént és így 3. az említett zsinati végzemény a magyarországi protestánsokra még a kath. egyházjog kizárólagos szempontjából sem bír jogerővel. Ismertetőt Roszner okoskodása teljesen meggyőzte.

Ezzel le is bonyolítá előttünk szerző a házasságkötés hazai történelmi fejlődését egész a tridenti végzemény elfogadásáig. Láttuk, mint fejlődött ki a nőablásból a nővétel mint compositionális jogügylet, mint vezetett a szerződéses foglalóhoz, melyből eljegyzési foglaló lön; mint lépett a foglalóhoz az eskü s az esküből a kézfogó mint nőtte ki magát. Láttuk művében (nem ezen ismeretében) az alattomos házasságkötések elleni küzdelmeket, a világi hatóság előtti házasságkötést mint óriás lépést a nyilvánosság felé, megismerkedtünk a sponsalia de futuro és de presentí különbségének létezésével hazánkban s aztán az egyházi házasságkötéssel a forma tridentina előtt és utánig. Nyugodtan térhet hát szerzőnk az eljegyzés külön tanához, a hol azon szakaszok emelendők ki, melyek az eljegyzés jogi következményeiről s az eljegyzés fölbonthatásáról szólnak, — természetesen a régi magyar jogi praxisban. A jegyesi hűség megszegését tárgyazó, továbbá ama számos példából, melyet szerző az eljegyzés fölbonthatásánál divott peres eljárásokról fölhoz, látható, mekkora a különbség a régi magyar jog

szerinti eljegyzés (pactum de contrahendo) s a mai eljegyzés (ezen nesze-semmi-fogd-meg-jól) között, de látható mindannyiból szerzőnk polemikus főtétele is, hogy a régi magyar jog szerint is más az eljegyzés, más a házasságkötés.

A házassági akadályok tana kimerítő; a kiadott és kiadatlan adatok halmazát szerző akribiával dolgozta át. Erre csak egy érdekes példát idézek, t. i. a valláskülönbség, mint házassági akadály fejtegetését. A kérdés itt a körül forog, vajjon Sz.-László 1092. évi szabolcsi törvénye a zsidók és keresztyén nők közötti házasságokról, olyan szövegű-e, mint Péterffy közli, vagy mint a hogy a corpus juris? Törvénytárunk szerint »si iudaei uxores christianas sibi associaverint...«; Péterffy szerint »si iudaei uxores christianorum...« a helyes. Péterffy a maga szövegét oda magyarázza, hogy e törvény azon esetre szól, ha zsidó valamely keresztyén férfi feleségével concubinarius viszonyban él; a corpus juris szerint pedig zsidónak keresztyén *feleségét* kell értenünk. Roszner közli a törvény bécsi kéziratának facsimiléjét, miből aztán a szemlélő, az olvasó a corpus juris javára dönt, miből az következik, hogy zsidó és keresztyén Sz.-László korában összeházashatott. A kérdés nem rég acut jellegű vala: a Popper-Castroneügy alkalmából a primás Péterffy magyarázatát fogadta el emlékiratában, a mit Roszner műve után többé nehezen cselekednék.

A következő fejezeteket átugorván, hogy ez az ismertetés hosszúra ne nyúljon, rátérek a műhöz függesztett kiválóan érdekes, és tanulságos okmánytárra, mely legnagyobb részt a Vatikán, a Dataria, meg a primás levéltáraiból 100 drb oklevelet tartalmaz. Ez oklevelek nem időrend, hanem anyag szerint vannak 9 csoportba osztva. Azon adatok, melyeket a II. csoportban a Czobor Mihály és Turzó György az első protestans nádor leánya közötti házass. akadályról közöl; továbbá azon adatok, melyeket a XVI. századbéli magyar papok coelibatusi viszonyairól Hosiusnak, a híres lengyel egyház nagynak jelentéseiből meritünk (a III. csoportban); nemkülönben azok, melyeket az eljegyzési és házassági szerződések (VII. csop.) vagy a miscellaneák (IX. csop.) között Báthory István nádor házasságára (1520), a csejthei szörny Báthory Erzsébet eljegyzésére, vagy II. Ulászló királyunknak az özvegy Beatrixszal folyt pörére vonatkozólag stb. stb. találunk, — mindezek egyház-, köz-, vagy családtörténeti szempontból is (nem-csupán egyházjogiból) érdekesek. Azonban én itt csak azt akarom kiemelni, a mi szerzőnk polemicus tételébe esik. Ilyen az 1. sz. oklevél, melyben IX. Bonifácz pápától (1389.) egy oly magyar eljegyzésről értesülünk, melynél a lány hozományát már kiadták s mely mégse házasság-kötés, hanem csak eljegyzés s melynél a sponsalia sponsus stb. szók a leendő házasságkötésre vonatkoznak.

Ugyancsak IX. Bonifácznak a 2. sz. alatti leveléből az látszik, hogy a házastársak »matrimonium inter se per verba legitima de praesenti . . . publice contraxerunt«. Nyomósabb értékkel bírnak a IV. csoportbeli eljegyzési pöriratok esetei a XVII. századból. Az esztergomi helynöki sz. szék ítélete szerint (28. sz. oklevél) az eljegyzéstől — ha más nem történt — a férfi visszaléphet birság fizetése nélkül is; ha már testileg érintkezett jegyesével a *hittel erősített* eljegyzés után, nagy birságot fizet a paráznaságért (20. sz.), de az eskü daczára visszaléphet az eljegyzéstől, mert az csak »contractus sponsaliorum seu matrimonii de futuro«. Ellenben ha a vőlegény teherbe is ejté jegyesét (30. sz.), akkor köteles nőül venni. Ezek a példák azt bizonyítják hogy a sz. szék méltányossági tekintetek s nem elvek alapján ítelt.

A köteléki pörökre vonatkozó oklevelek közül kiemelem a 35—42. számúakat, melyek a losonczy Bánffy György és nagylúcei Dóczy Magdolna közti el nem hált házasságot tárgyalják. A pöriratok fogalmazása oly zavaros a kifejezésekben, hogy az olvasó ez okleveleket nem ide, hanem az eljegyzési pöriratok közé tartozónak véli, mindaddig míg a 42. számú okirat, az ítéletlevél, föl nem világosít, hogy »matrimonium contractum per verba de praesenti« forgott fönn a felek között és nem eljegyzés, mint a 35—41. számú okiratok után hajlandók volnánk hinni. Az eset fontos, csak utalni akartam rá.

Az oklevelek kiadása gondos; csak két elnézésre akadtam, melyeket a nélkül hogy kicsinykedni volna szándékom, kijavítok. A 358. lapon »*privapaliorum* (?) *etc.*« helyett *principaliorum*-ot kell olvasni s akkor a kérdőjel a zárjelek közt fölösleges; ép így a 367. lapon, ha az »*et in praesentia* (?) *etc.*« helyett »*et in praesentia est*-et olvasunk.

A mű kiállítása bibliofilhoz méltóan elegans.

KÁROLYI ÁRPÁD.

Gróf Hoffmannsegg utazása Magyarországon 1793—1794-ben. Németből ford. és bevezette Berkeszi István. Budapest, 1887. Franklin-Társulat. (16. r. 142 lap. Olsó Könyvtár, 231. sz.)

Hofmannseggnek útinaplója ma csak történelmi adalék, mely bepillantást enged a múlt századbeli magyar társadalom életébe, melynek története, elég csodálatos módon, maig sincs megírva. Ha megírják, Hofmannsegg megjegyzéseire mindenestre fognak hivatkozni. Előkelő származású szász volt, ki sokat utazott, tanult és rangjabeli emberekkel otthon és a külföldön gyakran érintkezett; tudta, mi illik és azon felül, hogy ügyesen mozgott a

salonokban, melegebben is érdeklődött az ismeretek egyes ágai iránt. Inkább természetbarát, mint természettudós.

Madarakat, rovarokat gyűjteni némi elfoglaltsággal jött hazánkba — s első mondata is meglepetést árúl el. »Lehetetlen — így kezdi — jobb postai szolgálatot kívánni is, mint ebben az országban van.« Buda környékét bebarangolván, a dunántúli dombos vidékre rándult ki s napokon át tartó kalandozásai után teszi azt a meglepő észrevételt, hogy »rendes búzáat még nem látott Magyarországon.«

* Könyvének igazán történelmi érdeke ott kezdődik, mikor (1793. július 23.) Baranyavármegye alispánja őt, mint gyanúsát, fogságba tétette. S e fogságban szerette meg hazánkat, úgy, hogy — saját vallomása szerint — öröme nagyon középszerű volt, midőn aug. 6-án végre megszabadult. Úgy bántak vele, hogy »hasonló esetben akárhol, még a legrendőribb államban sem lehetett volna ilyen, vagy legalább is jobbat várni.«

Elmaradt útlevelét Bécsből kellett előteremteni s noha oda és vissza 100 mfd az út, a tizedik napon már elintézték ügyét, a mit hazája viszonyai közt ő nem mert volna remélni. De ha ekként dicsérve szól is a megyei igazgatásról, melyet az alispánnal s megyei urakkal való társalgásból, sőt egy megyei gyűlésen szerzett közvetlen tapasztalatból jól megösmérhetett volna, távolról sem birt arról oly tiszta képet alkotni magának, mint pl. az angol *Townson* Róbert, ki ugyanazon évben járt nálunk s kinek könyvét (*Travels in Hungary*. London, 1797.) szintén érdemes volna átdolgozni az Olcsó Könyvtár számára. Német embernek nem lehetett igazi érzéke a törvényhatóság és az önkormányzat iránt.

Mintha csak Kazinczy úti jegyzeteit olvasnók, mikor Hoffmannsegg a vidék és főváros társaséletét festi, melynek megfigyelésére sok érzéke van. Társaságszerető ember lévén, úri és polgári körökben egyaránt megkedvelik s e társaságokban sok szellemi élvezetet talál; a polgárok társalgási hangját azonban szegényesnek találja, mert a polgár leányok nem elég műveltek. A drezda- és pesti élet közt nem fedez föl oly ellentétet, hogy mindjárt pári huzamot kellene vonnia, a hogy manap annyiszor teszik, Nyugat és Kelet közt. De ha szebbnek ítéli is Pestet, mint az ő imádott Drezdáját, mégis felötlik benne egy vagy más, mi idegenszerűen hat rá; így az állatheczek, a fegyveresen látogatott álarczosbálok, hol alig értenek a francia négyeshez stb.

A vidék — János pap országa. Roppant termékeny, tehát nagyon sok a fölöslege. Itéletének mérveül ott van a paraszt, ki egymaga eszik meg akkora dinnyét, mennyit húsz darabban adnának fel a szász kastélyokban. Életében sehol sem evett oly finom rántott csirkét s ha nem ízlik is neki a tökkáposzta, annál jobban

megszereti a paradicsommártást, meg a paprikást s kéri is nővérét, kihez leveleit írja, hogy virágcserepekbe ültetett paprikával várja őt haza.

Nagyra van a paraszt értelmével; s ha nem talál is a rajz, melylyel a népet jellemzi, sok az igaz benne és komoly megfigyelés eredménye. Hiszen meglehetősen megtanult magyarul, valahogy ráczúl is és utoljára a magyar ruhát is felvette.

Ebben járta be a Határőrvidéket s az úgynevezett Bánságot és el van ragadtatva úgy a vendégszeretet, mint az udvarias, finom modor által, melylyel mindenütt fogadták. »Ezt pedig — úgy mond — legkevésbé keresné az ember e távoli vidéken, melyet vadnak és durvának tartanak, míg valóságban épen az ellenkezője.« Péterváradon. Temesvárott itt is élénk részt vesz a társaságokban; de Stanley sem festheti vészesebbnek a Kongó vidékét, mint festi ő a Fehértemplomról Mehádia-felé vezető utat. Elhaladt a Bakony mellett és szólt a magyar pusztákról a nélkül, hogy rablóromantikával rémítgette volna olvasóit; itt, az oláhok közt, a mily megdöbbentő, ép oly élénk képet nyújt a közbiztonság teljes hiányáról.

Az eszes és tanult világfít magyar érzelmeiért utoljára is gyanúba fogja a kormány s távozásra kényszeríti azon országból, hol, mint ő maga mondta, csak egy szavába kerülne, hogy második hazát találjon.

Megszerette azt, de nem húnyt szemet hibái előtt. Ez teszi becsessé kritikáját, melyben műveltségünk történetéhez annyi a becses adat. Hasonló műveket, hasonló jó fordításban, mindenkor szívesen venne a közönség.

MÁRKI SÁNDOR.

Egy magyar jezsuita a XVI. században.

E címet adta a tudós író, Fraknói, *Szántó István első magyar jezsuita* életleírásának, mely a »*Kath. Szemle*« idei III-ik füzetéből kivéve, külön lenyomatban, 1—51. 8-adrét lapon, az Athenacum nyomdájában kitűnő szép alakban megjelent.

Éber figyelemmel kísértem ama mozgalmat, melynek — legalább némelyek szerint — ezélja volt a magyar tudományos Akadémia egységének megbontása, a katolikus írónak kebeléből kiválása s új tudományos tűzhely körül, egy katolikus jellegű *második Akadémia* megalkotása által. Nyilván folyt le a kérdés tárgyalása az eszme kimondásától mai stadiumáig. Közkérdés ez, melyhez jóakarattal mindenki hozzászólhat, mert a m. tud. Akadémia *magyar nemzeti közintézet*, a melyet érintő minden kezdemény az összes nemzet figyelme tárgya, annak ellenőrzése alatt

áll, s ez általános, minden más érdeket uraló szempontból megítélendő.

Érdeklődve vártam rá, s velem még sok más gondolkodó: mielő állást foglalnak el a mozgalommal szemben a m. tud. Akadémia kath. tagjai? minőt különösen annak érdemes és nagy tudományi tekintélyű főtitkára? Nyilvánosságra csak a végeredmény jött, a mely azt mutatja, hogy e *megbontási eszme* a mint csak keveseké volt, az eszmecsere után is csak *keveseké maradt*, az Akadémia megmarad továbbra is a magyar nemzet legfőbb és egységes tudományos intézetének, s a Szent-István-Társulat a specialis kath. irányú tudományos munkálkodás föllendítése s megizmosítása végett külön irodalmi osztályt állít fel, melynek ily művek írása és közzététele lesz czélja és feladata.

Alig vált konkrét alakúvá e megállapodás, nyomban követte a protestánsok hasonló tudományos irányú társulat-alkotása, összegyűjtve és szervezve az egész országból fizető és író tagjait, s ez szintén megkezdette munkálkodását, a *protestáns irányt* tűzvéen annak főczéljául.¹⁾

Egyéni véleményt mondok, igénytelenül, de szabadon, teljes jóakarattal, elfogultság nélkül.

Vegyék fontolóra mindkét irány vezérférfiai kezdeményök s erő kifejtésök lehető eredményeit. Ha a tények ereje azt fogja majd magával hozni, hogy az egységes magyar nemzeti tudományos Akadémiát munkásságában megbénították, az erők szétforgácsolását idézték elé, s így az eddig is nem mindenben kielégítő komoly tudományos munkák számát és belső értékcsúlyát — a helyett, hogy a mi közhazafiui kötelesség, emelték volna — csökkentették, tekintélyének s befolyásának ártottak — e nem kívánt esetben adjanak törekvéseiknek, míg idő van, oly irányt, mely e

¹⁾ A protestáns irodalmi Társulat még nem kezdte meg munkálkodását. De alapítóinak tervezőinek soha eszük ágában sem fordult meg concurrentiát csinálni az Akademiának. Ez a Társulat legnagyobb részben protestáns egyháztörténelmi kutfők és kidolgozott munkák kiadására továbbá kisebb részben a protestáns theologia művelésére alakult. Az Akademia pedig *nem minden* tudományt felölel kivéve a theológiát, egyháztörténelmi műveket pedig — igen helyesen — nem ad ki, azon okból, mert ezt az egyes hitfelekezetek kötelességének tartja. Így hát ez a Társulat nemcsak nem akar, de nem is tudna már szervezeténél fogva sem, concurrentiát csinálni az Akademiának: e részben cikkíró urat határozottan megnyugtathatom. De nem *követte* a prot. irodalmi Társulat a Szent-István-Társulat irodalmi osztályának felállítását, a mint hogy a kettő tervezése közt sincs nexualis összeköttetés. A mozgalom már több éve tart, négy év előtt Lónyay Menyhért hívta össze az első alakuló gyűlést. Szerk.

köz fő hazai érdekekkel összhangzásban van ; mert a nagy katolikus gróf Széchenyi és szintén nagy reformált hitfelekezetű gróf Teleki József intentiója a megalkotásnál egyenesen ez volt. Ők nem katolikus vagy református, de közmagyar nemzeti tudományos Akadémiát kívántak alkotni, azt látták főszükségnek Magyarországra nézve. Nehogy meghasonlás, megoszlás s annak kikerülhetlen következménye, meggyöngyülés álljon be tudományos munkálkodásunkban és sikereinkben is. Ez az, a mit nézetem szerint háromszor is jól megfontolnunk és a fenyegető veszélyt kikerülni igyekeznünk a magyar tudományosság iránti kötelesség és hazaszeretet érzelme és kötelessége egyiránt parancsolja.

Ez eszmék forogtak elmémben, midőn az elől megjelölt kis művet kezembe vettem. Az olvasó láthatja, hogy az egyik jellemzett irányú társulat *Szemléjéből* van az kivéve, s ily gondolatok támadása bennem egészen természetes volt.

És az elolvasás nagymérvű megnyugvást idézett elé bennem. Ily katolikus irányú dolgozatokat bárki élvezettel, tanúlsággal, szakember ismeretei gyarapodásával olvashat el.

A tárgy maga rendkívül érdekes. A legelső magyar jezsuiták egyikének élete. Az idő, a XVI. század legviharosabb része. A ki e korszak történetével foglalkozott, tudja, mit tett abban az időben munkálkodva, a közdolgokra befolyást gyakorolni igyekezve élni. Ez próbálta meg a jellemeket, midőn mindenüt akadály gördült cselekvőnek utába, veszély fenyegette, ha jobbra, veszély, ha balra tért, minden perczen hajszálon függött a közpályák emberének élete, annál inkább, mennél önnállóbb, mennél bátrabb és hívebb volt.

Szántó [Arator] *István* egyike százada legfigyelemreméltóbb embereinek, sőt munkássága tiszteletet érdemel. Bámulatos, mily határozottsággal, ügyesen és bátran mozgott ő százada bonyolult s egymást át meg átmetsző, olykor homlokegyenest ellenkező viszonyai között. Kevés ember tudta tehetségeit minden helyzetében, mint ő, úgy érvényesíteni. Ő jezsuita volt, és a jezsuita nem önjogú, de a rend általános érdekeinek szolgája. Kis korától fogva haláláig mint labdát hányta-vetette szerencséje s jó és balsorsának szele. Csodálatos, hogy mégis mindig a mint feljebbvalóinak akarata új pályára állította, azonnal, vagy kevés idővartatva megtalálta kellő helyét, határozott s általa kedvelt czélokra önállólag, saját eszméi szerint törekedett, s a közügyekre mindig sikerrel tudott befolyani.

Szántó munkássága három irányban nyilatkozik meglepő arányokban. Fájó szívvel látta be, vallotta meg nyíltan, s erős elhatározásokkal, munkás igyekezettel tette jóvá ott, a hol bírta, a katholicismusnak hanyatlását. Ez teljes elfogulatlanságát mutatja s azt, hogy lelkét haszontalan előítéletek, álszemérem s a hibák palástolásának gyávasága nem tartották lekötve. Megval-

lotta, hogy a katolikus papság nem tanul, nem dolgozik, itt-ott botrányokat tesz s kárát mindezeknek az egyház vallja, tekintélyét veszti, alásúlyed.

Ez ellen küzdött szíve-lelke egész hevével.

Bántotta, hogy a reformatio férfainak erélye és irodalmi munkássága oly nagy sikereket hoz számukra, hogy folyvást tért foglalnak, a katolikus egyház hátrál, gyöngül, tekintélye s befolyása csökken. Ez főként Erdélyből indulván ki: egyik főtörekvése volt Báthori István fejedelmet később lengyel királyt a jezsuitáknak oda bevívésére bírni. Erre sokat munkálkodott, kivált Rómában léte alatt. . . De az irodalom terén s máshol is fölvette az eléjük vetett keztyűt mindenütt s mindenben. Irt könyvet a katolikus tanok igazságai mellett, az ellenök emelt vádakat megczáfolta, a hol kellett támadott, máshol védekezett, a polemia fegyverét szintűgy használva, mint a nyilvános szónoklatét. Vitára hívta ki az ellenkező hitfelekezetek papjait, a nép előtt nyilvános beszédeket tartott, kíméletlenül sújtva azokat, a kik őket kíméletlenül s igazságtalanul gyanúsították. Munkái egész kis irodalmat tesznek. Sajnos, hogy csak néhány maradt fenn belőle. Zniováraljának a Bocskai fejedelem serege általi ostromlásakor 1605-ben könyvei, irományai, negyven éves irodalmi munkásságának összes gyümölcse elégett.

Harmadik és a legfőbb volt azon óhaja, törekvése, annak érdekében a jezsuiták generálisánál, Báthori István lengyel királynál, Rómában a bíbornokoknál és pápánál való sok járása-keleése, különböző combinatiók és tervezések, fontos és terjedelmes emlékiratok készítése, szervezeti szabályok dolgozása sat. *hogy a pápa Rómában a magyarok részére szintűgy külön papnövelvét [collegiumot] alapítson*, mint van a németeknek, angoloknak, görögöknek és lengyeleknek, ez lesz a leghatályosabb eszköze a katolikus egyház újabb fevirágoztatásának. Kétszer nyerte meg a döntő köröket eszméjének s kétszer veszítette el az ügyet ismét. Felhozta, hogy Magyarországon az ő korabeli gyászos helyzetet az idézte elő, hogy nincsenek magasb műveltségű papok elegendő számmal; hívebben egy nép sem ragaszkodik a pápához — mondá — mint a magyar nemzet, legelső királya is neki ajánlta országát, Magyarországnak háza van Rómában s vannak régi alapítványai, a pápát e szándékában segítné a lengyel király és Magyarország is, s több hathatós érveket hozott fel. De sikere nem lett, sőt a pápától átok alatt intést kapott, hogy e tárgyban többé kérésével ne terhelje.

»Soha életében — írja *Naplójában* — hasonló fájdalmat nem érzett, mint most. Könyezett a szegény magyar nemzet szerencsétlen sorsa felett, melyet mindenütt elnyomnak, üldöznek, eltipornak.« S fájdalommal mondott le a magyar collegium ügyében minden további tevékenységről.

De érdeklődni nem szűnt meg. S a mint megértette, hogy legfelsőbb körök a németek collegiumában akarnak a magyarok számára 12 helyet fentartani: tudokra adta, hogy inkább a lengyelek collegiumában adják számukra e helyeket, mert a magyar és német két ellentétes nemzet, mely nem fér meg egy intézetben. Könnyebben fognak tűz és víz egyesülni — jegyzé meg — mint a magyar és német ifjak. . . . Erre a pápa engedett, az intézet meg-alapítását elrendelte; de ellenséges törekvések ismét megváltoztatták elhatározását, s a magyarok maig a németekkel vannak egy collegiumban.

Ily dolgokért lelkesült Szántó jezsuita, ily ügyekben kivánt magyar nemzetének szolgálni. Megérdemli, hogy az irodalom-történet tisztelve emlékezzék rá, s magyar szíve, nemes lelke a jók szívében és lelkében neve és emléke iránt a hazafiúi rokonszenv és kegyelet melegét költse fel.

Fraknoi e műve hézagot pótol történetírásunkban, igen sok részében megigazítva, s fölvilágosítva azt, mint teszi minden, a mit ő újabban ír. Szerencsés helyzete oly forrást nyitott meg előtte a vatikáni levéltárban, a melyből meríthetni nekünk *eretnekeknek* nehéz lenne. ¹⁾ Ő merit, szépen dolgozza fel, érette köszönettel tartozunk. Ez az ő egyik főérdeme itt is. A másik teljes tárgyilagossága, a miben nincs nyoma az elfogultságnak, sem részrehajlásnak. Sőt inkább annyira tárgyilagos, annyira óvatos alkotásu e mű, hogy az írónak tán egyetlen egyéni megjegyzése sincs. Egészen az adatokban levő tényt fejezi ki az, a mint szokták mondani: a tényeket beszélheti ő s az ítéletet és észrevételeket, a receptiot és tanuságot az olvasó értelmének hagyja fenn.

Bárkinek ajánlom olvasását. Bö élvezet és okulás kárpótolja a ráfordított órányi időt.

JAKAB ELEK.

Pótlás Réthynek »az oláh nyelv és nemzet megalakulása« című műve ismertetéséhez.

A »Századok« ez évi novemberi füzetében megjelent *ismeretében* nagy hiba esett meg, a melyet az a körülmény magyaráz meg, hogy falun irtam meg Réthy László »*Az oláh nyelv és nemzet megalakulása*« című könyvének ismertetését. Kérem tehát a tisztelt szerkesztőséget, engedje meg, hogy a deczemberi füzetben helyre hozzam tévedésemet.

¹⁾ Ma napság nem jár nehézséggel. A külföldi prot. írók közül csak a nagytudományú Sickelt emelem ki, évek óta dolgozik ott. Sőt magyar protestansról is van tudomásunk, ki bejuttatott vala. Szék.

Réthy László a könyvének 185. lapján egy jegyzetben azt mondja: »*E helyen megjegyezhetjük, hogy a jáász szó az ugor nyelvekben népet jelent: komi-jász, jögra-jász (votják, vogul.)*« Erre az ismertetésemben (idei »Századok« 743. lapján) ezt viszonzám: »*figyelemre méltó, hogy az ugoroknál komijász kuma népet, jögra-jász vogult jelent.*« Valóban, figyelemre méltó nagy valótlanságot fejezék ki!

Nem az ugor népeknél általában, hanem csak a szürjének-nél fordulnak elő ezen kifejezések: *komi-jas(sz)*, *jögra-jas(sz)*. Ezek pluralisi alakok, *jas* lévén a szürjén pluralisnak képzője. *Komi* annyi, mint kámai (Káma folyó melléki), *jögra* annyi, mint ugor, jugor. A pluralisi *jas* képzővel *komi-jas*, *jögra-jas* csak annyit jelentenek: *kámaiak*, *ugorok*.

A *komi-jas* = kámaiak, a szürjéneket jelenti, a Káma folyóról. *Komi* = szürjén, *komiön* = szürjénül, p. o. *oz tödl komiön*- nem tud szürjénül; *Kom-mu* = Káma föld, a Solikamsk és Čerdin vidéke, valóságos Káma-mellék; *Kom-mu-guberna* = a Permi gubernium, kormányzóság. — A Komijas nem is votjákot, a szürjénnek testvér népét, jelent, melyet *Ud-mort*-nak neveznek. *Ud* a Vjátka folyónak szürjén neve; *mort* embert jelent; *Ud-mort* tehát Udmelléki, Ud-ember.

A *jögra-jas* = ugorok, az Uralontuli népeket, a vogulokat, osztjákokat jelenti a szürjéneknél.

Tehát a pluralisi *jas* képző általában nem népet, hanem alkalmasint sokaságot jelent; így *gord ház*, *gord-jas házak*: annál kevésbbé jelentheti különösen a *jász* népet.

De a szürjén nyelvben *jöz*, *vajtír*, *otír* szók népet jelentenek. Vajjon a *jöz* eredetileg sokaság jelentésű s így a pluralisi *jas* képzővel rokon szó volt-e, nem merem állítani. De ha a *jöz* azonos volt-is a *jas* képzővel, s ha *jöz*-nek sokaság-jelentése lassankint az emberek sokaságára, tehát a népre alkalmaztatott is: akkor is csak általában »nép«-et, nem különösen »jász«-t jelentett volna és jelentene.

Ime bosszantó hibám helyrehozása is igazolja Réthy Lászlónak kimondását, hogy »Ethnographiai kérdéseknél első és legfontosabb szerepe van a nyelvnek.«

Budapest, 1887. nov. 9.

HUNFALVY PÁL.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Múlt évi decemberben tartott ülésünkben jelentettük be *Ipolyi* Arnold halálának hírért; Társulatunk e gyász eset első évfordulóját az ő emlékezetének szentelte. Díszes, résztvevő közönség jelent meg a decz. 1-ei ülésben. *Schlauch* utódja *Lőrincz* személyesen jelent meg udvarával, küldöttségek által képviseltették magukat: a nagyváradai káptalan (*Zajnay* kanonok, *Czobor*) Nagyvárad városa (Sal Ferencz polgármester) a budapesti egyetem hittudományi kar atestületileg, a Szent-István-társulat (*Füßy* igazgató s a titkár) a képzőművészeti társulat (Keleti igazgatói közoktatási tanács (*Stoczek*, *Hajnik*.) Az elnök *Kemény Gábor*, meleg szavakkal üdvözölte a megjelenteket. »Szenteljük — mondá — a kegyeletes megemlékezésnek e gyűlésünket felejthetetlen elnökünk *Ipolyi Arnoldra*, kinek emléket *Pór Antal* fogja felidézni. Természetes, hogy Társulatunk megemlékezzék a fényes csillagról, az ő büszkeségéről! De mielőtt átadnám a szót, egy új veszteségről kell megemlékeznem, mely bennünket ért — *Tudócsky* Gedeon halálával. Egy kiváló becsű munkával megalapította tudományos hírért. De épen a figyelem, mely ennek következtében irányult rá, vonta el az irodalomtól — magas állásában, mint államtitkár nem volt ideje az irodalmi téren működni. S midőn végre 20 évi fáradhatlan munka után visszavonult a jól megérdemelt nyugalomba, a halál ragadta ki körünkből. Emlékét kegyelettel fogjuk megőrizni. S most átadom a szót *Pór Antal* úrnak.« Ezután *Pór* Antal felolvasta nagy hatást tett emlékbeszédét, melyet a jövő füzetünk hozand. Beszéde vegeztével az elnök a felolvasónak, valamint a megjelent küldöttségeknek a választmány köszönetét fejezte ki, s az ülést 5 perczre felfüggesztette.

Folyó ügyekre kerülvén a sor: a jövő évi közgyűlés február hóra tüzetett ki. Évüljás tagokul megválasztattak: losonezi városi könyvtár (aj. a pénzt.) *Aldori* Bertalan (aj. Szádeczky) Huber Alfonz bécsi egyetemi tanár (aj. Dr. *Károlyi*) Kölcsey-egylet Aradon (aj. *Márki*). Pénztárnok bemutatta múlt havi számadását:

bevételek volt	2,974 frt 93 kr.
kiadás »	271 » 50 »
Pénztári maradék	2,703 frt 43 kr.

Ezzel az ülés eloszlott.

TANÁRKY GEDEON.

(Sz. 1815. † 1887.)

Az Akadémia palotájára múlt hó 23-án kitűzött fekete zászló nemcsak az Akadémia, hanem a mi gyászunkat is jelentette. Mi Tanárkyban egyik legbuzgóbb, leglelküimeretesebb választmányi tagunkat veszítettük el, kinek gazdag tapasztalatai, törhetlen erélye, szilárd becsületessége, bölcs mérséklete tanácskozásainkban, ügykezelésünkben érvényesíteni tudta magát. Halálának lesújtó híre egész váratlanul lepett meg bennünket — hisz nem oly rég ideje ereje egész teljében láttuk őt. Ahhoz a nemzedékhez tartozott, mely a 48-as évek előtt a parlamenti kormány megalkotását tűzte zászlójára s a doctrinairekkel állott összeköttetésben. Ifjúkori utazásai közül erdélyi benyomásait a »Jelenkor« Társalkodójában írta meg. S az utazásokból hazatérve jogi és publicisticai tanulmányoknak szentelte magát. 1848-ban szülővárosa Nagy-Körös képviselővé választá — s a német absolutismus beálltával azok közé tartozott, kikre a hazafiúi kötelesség teljesítéseért büntetést mért a hatalom. Ez nem tartotta vissza az internált embert, hogy szülővárosa s egyháza ügyei vezetésében döntő befolyásra ne tegyen szert. De a mint tér nyílt, az ő hatásköre is szélesbedett s 61-ben ismét Pesten képviselte szülővárosát s egyszersmind Pestmegye főjegyzőjévé választá. Két felirata, melylyel a jogfolytonosság elméletét védelmezte, széles körben nagy hatást tett s írójának országszerte nagy népszerűséget szerzett. A rövid szabadságot követő leplezett absolutismus leszorítá a tevékenység teréről s ő visszavonúlva családja körébe egészen politikai s történelmi tanulmányainak szentelte magát. 1865-ben nem választatván meg képviselővé, folytatta tanulmányait s ekkor írta meg »Magyarország befolyása az európai államszerkezetben« című munkáját, mely megszerezte neki az akadémiai tagságot. 1867-ben Eötvös államtitkárává nevezte ki, s ettől fogva 20 éven át szolgált e minőségben a ministeriumban. A nyáron nyugdíjaztatta magát azon reményben, hogy még 1866-ban megkezdett munkáját »Magyarország pénzügyi történeté«-ről befejezheti. A sors másként rendelkezett. Ma már egy »név« — fényes, ragyogó név az igaz, — melyet a lángoló hazaszeretet, önérzetes férfiaság, törhetlen szilárdság s egy becsülettel megfutott egyenletes pálya mintaképeül fognak sokáig emlegetni.

VIDÉKI TÁRSÚLATOK.

A vidéki társulatok — kettőnek, a délmagyarországinak s bács-bodrogszemélyeinek kivételével, melyek évnegyedes folyóiratokat adnak ki, — »Évkönyvek« utján számolnak be évi munkásságuk eredményéről. Éle-tüknek, működésüknek tükré van ezekben, melyek ezenkívül sok becses történeti forrást tartalmaznak, sok homályos kérdést tisztáznak. A koráb-ban megjelenteket (u. m. a hunyadmegyeit, mely 4-ik, a vasmegyeit, mely 14-ik s a kassait, mely 7-ik évkönyvét adta ki) már ismertettük; e nyár folytán három érkezett be hozzánk, melyekről most számolunk be olvasóinknak. Kezdjük a legújabbal.

— A »SOPRONMEGYEI RÉGÉSZETI TÁRSÚLAT« első Évkönyve *Récsy* Viktor társulati tagtól szerkesztve, 69 lapból álló füzet. Van e társulatnak 9 alapító s 302 rendes tagja, 1500 frt alaptőkéje s egy nagybecsű és gaz-dag gyűjteménye, melyet Páur Iván ajándékozott a társulatnak, s melynek leltárát ez Évkönyv közli. Egy értekezés van ebben »A lovagok temetője Csoma-Csatáron« Páur Ivántól; — a többi czikk a társulat keletkezésé-nek történetére vonatkozik.

— A »SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT« Évkönyvét (III) Demkó Kálmán titkár szerkeszté. A társulatnak 2 tiszteleti, 9 alapító és 203 rendes tagja van. Van könyvtára, levéltára s mintegy 600 ftnyi alaptőkéje. Az Évkönyv két részből áll: értekezések és társulati ügyek. Az elsők becses és értékes adatokat szolgáltatnak Szepesmegye történetének felderítéséhez. *Hradsky* folytatja s bevégzi Szepesmegye helységnevei felsorolását; *Sedby* Frigyes a palocsai vár történetét állítja össze, mely ma már lakatlan rom, de néhány tized előtt még fennállt s oktalan restaurálásnak lett áldozatává; továbbá ugyan ő a szepesmegyei nemesség rövid, de érdekes rajzát adja. *Babura* László az új naptárnak Szepesmegyébe behozataláról értekezik; *Weber* Samu a szepesmegyei 1703—4-iki hadi eseményeket írja le; s végül *Babura* Hetesi Pethő Márton életéhez közöl adatokat. Az Évkönyv második részében a titkári jelentések s más hivatalos adatok foglaltatnak.

— A »BÉKÉSMEGYEI RÉGÉSZETI ÉS MIVELŐDÉS-TÖRTÉNETI TÁRSÚLAT« XII-ik Évkönyvét Zsilinszky Mihály titkár szerkeszté. Ez is két részből áll: értekezések s hivatalos közlemények. Van a társulatnak 20 tiszteleti, 25 alapító, 137 rendes és 160 pártoló tagja; 1400 frt alaptőkéje s értékes gyűjteménye. Van benne kilencz irodalmi dolgozat: *Zsilinszky* emlékbeszéde Terényi Lajos felett; *Veres* Józseftől: Egyetmás Orosházáról; *Karácsonyi*-től a Hunyadyak békésmegyei birtokai; *Jankótól* Tót-Komlós; *Karácsonyi*-től az 1488-iki pusztaföldvári támadás, s ugyan tőle Békésmegye régi feloszlása szolgabírói járásokra; *Zsilinszkytől* »Pesty Frigyes a régi Békés vármegyéről«; ugyan ő közli Békésmegye 1832-iki feliratát a magyar nyelv érdekében, s végül két XVII-iki századi okiratot: Bánffy Dénes utasítását s az erdélyi országos bizottság 1686-iki utasítását, melyek a békés-vármegyei hódoltságra vonatkoznak.

Annak az élénk és figyelemre méltó mozgalomnak, melyet a vidéki társulatok országsherte kifejtének, történetírásunk csak úgy, mint régészetünk sokat köszön. Épen azért nem ajánlhatjuk eléggé a vidéknek, hogy társulati mozgalmaikat mennél melegebben karolják fel.

— A »HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT« NOV. hó 2-án gyűlést tartott *gróf Kun Géza* elnöklete alatt, ki bejelentette, hogy megbízatása alapján megfogalmazta az ő felsége múzeumi látogatásának részletes és körülményes történetét és bevezette azt azon könyvbe, melybe ő felsége ama nap emlékeül nevét jegyezte. Továbbá jelenti az elnök, hogy *Kenderessy Mihály* törvényszéki bíró és fia *Kenderessy Ernő* megyei aljegyző megígérték, hogy a szálláspataki *Kenderessy* család levéltárát társulatuknak adják át megőrzés végett. A pénztári kimutatás szerint pénzkészlet volt október hó elején 2754 frt 1 kr. *Mailand* Oszkár felolvasásában ismertette dr. *Réthy László* »Az oláh nyelv eredete« című művét megtéve hozzá a saját kritikai megjegyzéseit. Hozzá szólt a kérdéshez dr. *Darvai Mór*icz is, ki szintén buzgalommal tanulmányozza a román nyelvet és irodalmat. Azután *Téglás Gábor* ismertette Hunyadvármegye legújabb térképét, melyet *Baresay Kálmán* megyei alispán kezdeményezésére és adatai nyomán *Szinte Gábor* rajzolt. Ez előnyösen különbözik Hunyadmegye eddig megjelent minden térképétől s azokat messze felülmúlja. Régészeti tekintetben felölel mindent, a mi a megye területén megemlítésre méltó: a legújabbban kikutatott és felfedezett barlangok is jelezve vannak; nagy előnye továbbá, hogy a még eddig semmiféle térképen fel nem jegyzett hegyi tavak és tengerszemek mind föl vannak véve. Felolvastatik a magyar történelmi társulat köszönete a nyári kirándulás alkalmával nyújtott támogatásért. Együttal megküldte a kirándulásról kiadott könyvét. A választmány örvendetes tudomásul vette a magyar történelmi társulat elismerését s köszönettel fogadta az emlékkönyvet.

IRODALMI SZEMLE.

A nyár folyamán történeti irodalmunk számos s részben igen becses kiadvánnyal szaporodott, melyeket, hogy olvasóink könnyebben tájékozassák magukat, csoportosítva mutatunk be.

I. Akadémiai kiadványok.

— Az **AKADÉMIA** KÖNYVKIADÓ VÁLLALATÁNAK ötödik cyclusából az 1887-ik évfolyamra eső hét kötet megjelent. E nagybecsű könyvtár kiváló, részben eredeti, részben fordított művekkel gyarapodott, melyek közül kettő folytatás, a többi pedig önálló, befejezett egésznek képez.

Az első cyclus, a *történelmi*, három kötetből áll. *Mac Carthy*tól Anglia Történetéből a 3-ik kötettel *Szász Béla* kitűnő fordításában e szép munka be van fejezve. A hatalmas ir agitator, a kiváló regényíró legjobban mint történetíró tündököl. Egészen *Macaulay* iskolájához tartozik; még több jog-

gal mondhatjuk el e hatalmas pártemberről, mit ő Leckyről mondott, hogy ő mindig mint történetíró, de sohasem mint pártfél áll előttünk. Az a varázs, melylyel az ő műve bennünket elbájol, nem a szemfényvesztőé, hanem a tanító mesteré. *Ratzel* nagyhírű munkáját »a Föld és az ember« vagy a földrajz történeti alkalmazásának alapvonalai, *Simonyi Jenő* fordításában vesszük — melyről maga is elismeri, hogy sok helyen nehézkes és néhol homályos. Igaza van — de e felett helyenként még nem is magyaros. Egy kis függelék Magyarország természeti viszonyait tárgyalja történeti hatásokban, s ez már jobban van írva, mint a munka fordítva. — *Thierry* »elbeszéléseiből« Aranyuszájú szent János történetét vesszük, *Öveg János* magyaros, erőteljes s az eredetit híven visszatüköröző fordításában. A francia szellem ama gazdag és szép alkotásai közé tartozik e munka, mely az olvasót eleitől végig lebilincselve tartja, s melynek szépségeiből a fordító keze közt mi sem veszett el.

Azért, hogy az első cyclusban egyetlen eredeti munkát sem kaptunk — vajjon történetíróink hibájából-e? vagy az ő gyarlóságai következtében? nem tudnók megmondani — kárpótol bennünket a második s harmadik cyclus. Mindenik csak két-két kötetből áll, de mindenikben van egy-egy eredeti: az irodalmiban a magyar szép próza történetének II-ik kötete *Beöthy Zsolttól* (1774-1788.) mely a francia minták után dolgozó írók korát üleli fel. Jól tette szerző, hogy mint tervezte, nem végezte be művét a második kötettel: így legalább több tere jutott a kor és az írók jellemzésére. Tüzetesebben fogjuk ismertetni. E cyclus fordított munkája *Villmain* Pindar-ja: valójában a lyrai költészet története. A világirodalom megragadóbb alkotásainak egyike e munka, mely a lantos költészet hanyatlását tárgyalva, arra a meggyőződésre jut, hogy a míg vallás, szabadság, hazaszeretet lesznek, addig mindig támadhat lantos költő.

A harmadik cyclus eredeti munkája *Medveczkytől* Társadalmi elméletek és események: a társadalmi elméletek fejlődésének története Platótól Rousseauig. Három részre van osztva: Plato, az utópisták s az újkor. *Medveczkynek* egy pár, a Budapesti Szemlében közlött czikke méltó fel-tűnést keltett: — egy gondolkodó fő széles ismerettel s alapos tanulmány-nyal írt művét veszi itt is az olvasó, melyből okul s melyet élvezettel olvas. A cyclus fordított munkája *Berger* válogatott törvényszéki beszédeit adja *Tóth Lőrincz* kitünő fordításában.

— GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN munkáinak második kötete, mely a legnagyobb magyar beszédeit tartalmazza, nagy negyven íves kötetben az Athenaeum nyomdában megjelent. Ez összes munkák kiadását egy akadémiai bizottság vezeti, melynek egyik tagja *Zichy Antal* van a szerkesztéssel megbízva. Épen oly tartalmas és gazdag kötet a most megjelent is, mint az első, mely Széchenyi beszédeit tartalmazza. Nagy gonddal, lelkiismeretességgel van szerkesztve. *Zichy* a beszédeket, a hol szükségesnek látta, jegyzetekkel kísérte. Nagy hasznára vált neki, hogy ama nevezetes korszaknak legalább utolsó éveit, bár fiatalon, átélte, mert leginkább ez

tette képessé, hogy az akkori politikai és tudományos életet röviden feltüntetvén, a beszédeket az olvasóra nézve élvezhetőbbé és érthetőbbé tegye. Napjainkban, midőn az akkori eszmék hagyományaiból egy s más kezd feledékenységbe menni, kétszeresen tanulságos olvasmány ez, s politikusainknak eléggé nem ajánlhatjuk a költővel »nocturna versate, versate manu diurna.«

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA történelmi bizottságának kiadásában közelebről egy nagyfontosságú és hézagpótló munka jelent meg: Magyarország mezőgazdaságának története *Wenzel Gusztávtól*, mely mintegy kiegészítést képezi az ugyancsak általa írt bányászat történetének. Tüzetesebben fogjuk ismertetni egyik közelebbi füzetünkben. Ugyane bizottság kiadásában elhagyta a sajtót az Erdélyi Országgyűlési Emlékek XII-ik kötete, mely Kemény János haláláig terjed. A második osztály kiadásában megjelent *Ballagi Colbertjének* első része, s *Péck Antaltól* az Alsó-Magyarországi bányamívelés történetének II-ik kötete, melyekről már szóltunk történelmi irodalmunkban.

— Az osztály értekezései közül kettő érdekel bennünket közelebről: az Eperjesi tanácskozmány *Zsilinszkytől*, mely ugyane szerző *Lónyay Zsigmondjának*, Törösenek, Tokaji tanácskozmányának kiegészítést képezi. *Schwarz Gyulától* az Athenei állam és társadalom jelentősége az emberi haladásra nézve *Kleisthenestől* Ephialtesig, mely épen úgy mint az előbbi, egy értékes cyclusnak képezi láncszemét. De hát nem jobb volna-e ezeket a cyclusokat a maguk összefüggésében együtt kiadni s nem így szétdarabolva? Egyes esetekben — mint *Ballagi Colbertjével* — megtörténik az: de nem lehetne-e tágitni az ügyrend azon §-án, mely egy értekezésnek az öt iv Procrustes-ágyát szabja meg? Az I. osztály értekezései közt megjelent: *Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban*. A hold nyelvhagyományainkban, *Kálmány Lajostól*.

— Nem tartozik ugyan szorosan az akadémiai kiadványok közé, de a mennyiben az akadémia segélyezésével jelent meg, e helyen említendő meg: *Romano-Catholici per Moldaviam Episcopatus et rei Romano-Catholicae Res Gestae* *Schmidt* Vilmostól, kinck *Szuczavája*, *Vajda-Hunyadja* s más dolgozatai történelmi irodalmunkban jó nevet biztosítanak. E munkát közelebről fogjuk ismertetni.

II. Önálló munkák.

— *IPOLYI ARNOLD* »Műtörténelmi tanulmányai«, mint a boldog emlékü író kisebb munkáinak negyedik kötete, egy díszes kiállítású szép kötetben, *Bunyitay Vincze* által szerkesztve, most hagyta el a sajtót. Összesen hat önálló értekezés van benne s a kötetet a »Magyar műtörténelmi emlékek tanulmánya« című és a kassai kirándulás alkalmával elmondott elnöki beszéde nyitja meg — mely valóban legméltóbb bevezetése e nagybecsű kötetnek. Ezt követik az egri megye székesegyháza, az apátfalvi apátság-tanulmány a magyar ötvös és zománczműről, egy felolvasása »műipartör-

tagja, annak szemüvegén át vizsgálja történetünket, s jogi institutióink fejlődését, melyet a nagy közönség érdeklődéssel fog olvasni.

— SZÉKELY JÓZSEF azon alkalomból, hogy a Nemzeti színház folyó év nyarán tartá félszázados fennállásának ünnepét, »Magyar Játékszín« cím alatt egy sok becses adatot tartalmazó történeti munkát adott, melyhez az adatokat Pestmegye levéltárából vette. Sok érdekes adat és részlet van e munkában megőrizve, melyet szerzője, a 48-as írói nemzedék tagja, sok melegséggel és gondnal dolgozott fel. Fogjuk ismertetni.

— KOVÁCS Gyula »Házasságkötés Magyarországon« cím alatt terjedelmes munkát adott ki, alapos kutató tanúlsággal s kellő szakismerettel írva, mely annak idejében nagy feltűnést keltett s szerzőnek megszerezte az akadémiai tagságot is. Közelebről báró Roszner Ervin is tanulmány tárgyává tette a kérdést s terjedelmes munkát tett közzé, melyet jelen füzetünk ismertet. Roszner természetesen Kovács munkájával is foglalkozik sőt olykor polemizál is. Ő sok tekintetben más álláspontot foglal el, mint Kovács s e jogtudósunkat ez bírta rá, hogy álláspontja megvédésére sikra szálljon s kiadja »Feleletét« báró Roszner munkájára, melynek végén az ultramontanizmus gyanúja ellen védi magát. Lesz gondunk rá, hogy Kovács úr feleletét is ismertessük.

— BOSZCZ FERENCZ, kitől már is több actualis kérdésre vonatkozó egyházjog történeti munka jelent meg, legújabbán a »lelkési congrua« kérdéséhez szól hozzá, még pedig a congrua történeti alakulását ismertetvén, s adatait egy a munkájához csatolt »Okmánytárral« támogatván. E munka, egy kiváló állású s elismert nevű jogtudós munkája, jogtörténeti irodalmunk becsesebb termékei közé tartozik s nemcsak jogászaink, hanem általában a jogtörténet kedvelők figyelmébe méltán ajánlhatjuk.

— GRÓF HOFMANNSEGG utazása Magyarországon 1793. és 1794-ben *Berkeszi* fordításában, mint az Olesó Könyvtár egyik füzete megjelent a Franklin társulat kiadásában. E füzetben adjuk tüzetesebb ismertetését, ajánlván a nagy közönség figyelmébe.

— KOLTAI Virgiltól a Verses elbeszélés története, mely eredetileg a győri iskolai programmban jelent meg, s melyről az erre vonatkozó rovatban lesz szó, mint önálló munka is megjelent csinos kiállítású, 157 lapra terjedő kötetben.

— FÜSSY Tamás a cath. irodalomnak egyik buzgó művelője, ki arra törekszik, hogy nemcsak alapos, hanem élvezhető munkákat is adjon a cath. olvasók kezébe, a pápa áldozári jubileuma alkalmából megírta XIII-ik Leo pápa életét. Méltán csatlakozik az szerző egyik korábbi művéhez, IX. Pius életéhez.

— GIESSEWEIN Sándortól »Mizraim és Assur tanúsága az ó szövevényi szent-iratok hitelessége és isteni sugalmaztatása az aegyptologia és assyriologia világításában« cím alatt mutatja be az egyiptomi és assyriai kutatások eredményeit. A bpesti egyetem hittani kara által a Horvát-féle jutalommal kitüntetett pályamunkának ez első kötete 34 ábrával van díszítve.

— LISOLA császári követnek a lengyel udvarnál 1655—1660. közt írt nagyérdekű és tanulságos követjelentéseit összegyűjtve s egy *Přibram* által írt alapos és kimerítő bevezetéssel ellátva, kiadta a bécsi Tudományos Akadémia. E becses munkából a magyar történetíró is sok tanulságos adatot meríthet.

— KAISERFELD életének és munkásságának történetét (1848—1884) megírta *Krones*, s egy több, mint 30 ívből álló kötetben kiadta. Az újabb idő kiválóbb államférfiai közé tartozik, kinek rokonszenves alakja a mi közönségünket is közelről érdekli. *Krones* kitünő munkát végzett; szeretettel, de kellő pártatlansággal írt róla. Nagy gondot fordított összeköttetéseire a magyar államférfiakkal s többi közt *Trefort*t folytatott levelezéséből is ad közléseket. Sok új adattal, sok érdekes részlettel járul a kiegészítés történetéhez is, s már csak ennél fogva is közelről érdekel bennünket.

— DOLESCHALL pesti evang. lelkész, ki egyháza levéltárából már is sok nagy fontosságú emléket hozott napfényre, a pesti evang. egyház újabb alakulásának száz éves évfordulója alkalmából megírta s egy esimes kötetben kiadta az első száz év változatos és küzdelmekben gazdag történetét. Most elégnék tartjuk felhívni olvasóink figyelmét ez egészen levéltári kutatások alapján írt munkára, melyet tüzetesen fogunk ismertetni.

III. Monographiák.

— VERSECEZ városa történetét kidolgozta *Milleker* Bódog, ki e város múltjából s jelenéből már több apróbb monographiát tett közzé. A munka két díszes kötetben jelent meg magyar-, német- és szerb nyelven Versecz városa áldozatkészségéből. Az első kötet az 1848. előtti, a második az ezen év utáni történeteket adja elő a szövegbe nyomott képekkel s térkép-mellékletekkel díszítve. Egy függelék a város jelenlegi állapotát részletesen rajzolja, s az egészhez használható index van készítve. A munka a múlt század eleje óta lefolyt eseményeket illetőleg legnagyobb részben levéltári kutatások eredménye. Nem ereszkedünk ezúttal részletesebb ismertetésébe, mert tüzetesebben fogjuk bírálni, s ezúttal csak Versecz városának akarjuk elismerésünket kifejezni, azon áldozatkészségeért, melylyel e monographia létrejöttét előmozdította.

— HERMANN munkájának »Das alte und neue Kronstadt,« melyet *Meltzl* Oskár nagy szorgalommal és szakismerettel rendezett sajtó alá, immár megjelent a második kötete 1780—1880. Az első kötetet a Századok 1884-iki évfolyama II-ik füzetében ismertettük s ez újabb kötetről is bővebben fogunk szólni. Addig is megjegyeztük, hogy erre a korra nézve, melynek szerzője tanúja volt, műve a becsesebb forrásmunkák közé tartozik, részben mémoiarenak is tekinthető, részben annál is több, mert a kor történetét illusztráló nyomtatott és kézirati forrásokat használta. Minden fejezete három részből áll: Erdély egyetemes története, a Századok specialis története s Brassó története. Nemcsak a politikai eseményeket

tárgyalja, gondot fordít városa culturalis viszonyaira sőt magára egész Erdély történetére is. A vaskos kötetet jó index zárja be.

— **IVÁNYI** István pótlékkül Szabadka városa történetének első kötetéhez egy becses okirattárt adott ki »Szabadka és vidéke 1848/9-ben« cím alatt, mely összesen 227 db okiratot közöl, melyek legnagyobb része Szabadka levéltárában őriztetik; de hogy munkáját teljesebbé tegye, ezekhez más levéltárból is csatolt néhány Szabadkát illető okiratot. Különösen az alvidéken lefolyt események történetéhez szolgáltat becses adatokat.

— **TAKÁCS** Sándor, »Lapok egy kis város múltjából« cím alatt egy 176 lapnyi kötetkében, egyes fejezetekben tárgyalja Komárom megalakulását, városai lételét, szabadalmait, történeteit, a protestansok üldözését s egyházuk megalapítását, a szabad kir. városi jog megszerzését s Komáromot ért csapásokat. Nem akar kimerítő monographia lenni, inkább csak adatokat szolgáltat hozzá.

— **KRIŽKO** Pál tagtársunktól két kis monographia jelent meg: a Körmöczbányai cath. egyház község története, s a Vártemplom helyreállítása. Az előbbi monographiát valóban csak olyan ember írhatta, ki a körmöczbányai gazdag levéltárt a legapróbb részletig ismeri. E kis könyv valóban mintája egy ilyenmű helyiratnak. Egy állítás sincs benne, nincs egy adat, mely okiratilag ne volna igazolva. Külön tárgyalja az ottani templomokat, kápolnát, keresztet, jótékony intézeteket, társulatokat, összeállította a városi plebánosok, oltáristák, káplánok névsorát s a többi papokat — mindezt 1526-ig, meddig t. i. az első füzet terjed, s ehhez huszonhárom kiadatlan okmányt csatol. Óhajtaudó, hogy szerző mennél előbb közzétegye munkája folytatását, s hisszük, hogy a város nem fogja megtagadni támogatását e munkától, mely egyháztörténeti irodalmunkban szép helyet foglal el. A másik füzetke ugyan e szerzőtől a vártemplom helyreállításának történetét adja elő, melyben nevezetes része volt Ipolyi Arnold buzgalmiának is. Ez utóbbihoz a vártemplom alaprajza van mellékelve.

— **SZITNYAY** Józseftől »A selmeczbányai ipar legrégebb múltjának történelmi méltatása« cím alatt tartalmas füzetke jelent meg, mely az ottani levéltárban eszközölt kutatások eredménye. Kezdi a bányamivelésről s erről csak futólag szólva, bővebben ismerteti a különböző ezékeket, azok szerkezetét, ismerteti a közös lerakó és áruhelyeket, a szállásokat, az ötvös-műipart, vashámorait, könyvkötészetét, a kőfaragást, vésést. Érdekes és tanulmányos képet tár szerző az olvasó elé, melyhez az adatokat a városi levéltárból merítette. Az ilyen monographiák művelődéstörténetünk képének összeállításához sokkal járulnak.

— **IFJ. JANKÓ** János »Tót-Komlós« magánrajzát adja egy kis füzetkében egy rövid bevezetés után, melyben fel vannak sorolva a Tót-Komlóstra vonatkozó munkák és értekezések, külön tárgyalja ennek föld- és terméshajtrajzi viszonyait, történetét, Tót-Komlós leírását, népét, statiskáját. Tartalmas füzetke, mely megérdemli a magyar földrajzi társaság által nyert dícséretet s jutalmat.

— DUDÁS Gyula egy kis monographiában a Szeged-alsó városi templomot műrégészeti szempontból ismerteti, mely szerinte a magyar alföld építészeti specialitásai közé tartozik, sőt a középkori templomépítés egyetlen monumentalis maradványa, mely jóval nagyobb a pécsi templomnál. Nemcsak a szegedieket, hanem mindazokat, kik műrégészettel foglalkoznak, érdekelni fogja e munka.

— MÁRKI Sándor a régi híres és a török időkben jelentékeny szerepet játszott Deszni várát »Dézna és Vidéke« cím alatt egy kis füzetkében ismerteti, mely különnyomat a Földrajzi közleményekből, összeállítván mindazt, mit e vár múltjáról tudni lehet.

IV. Apró nyomtatványok.

— BIOGRAPHIÁK. *Scántó* István XVI-ik századi magyar jezsuita életét megírta *Fraknói* Vilmos. E füzetünkben ismerteti *Jakab Elek*. — *Bornemisza* Péter XVI-ik századi ref. püspök életét s munkái ismertetését *Thury* Etele tollából vesszük. Szerzőnek Székes-Fejérvárt lelkészi értekezéslet alkalmával tartott felolvasása ez; megtoldva egy függelékkal, melyben Bornemisza munkáiból vett érdekes idézetekkel tisztázza, hogy Bornemisza csakugyan reformált püspök volt. A Bornemiszára vonatkozó szétszórtan megjelent s Bornemisza munkáiban található adatokból van ez életrajz összeállítva. — *Komáromy* András a Századok múlt évi folyamának két első füzetében közölt volt egy tanulmányt *Listi* László életéről; e tanulmányát most újabban feltalált adatok alapján átdolgozta, s azt egy szépen és gonddal írt biographiává alakítá át, jól jellemezve *Listi* érdekes alakját, költői műveit s a kort is, melyben szerepelt. Egy függelékben *Listi* származására vonatkozó nézeteit adja elő. — *Gvadányi* József lovas generalis emlékezetét, azon alkalomból, hogy ennek szakolczai lakó házát emléktáblával jelölték meg, báró *Horeczky* Ferencz, a tábornok unokaöccse eleveníté fel a családi levéltárban levő adatok alapján, s két okirat közlésével toldotta meg. Becses adalék ez a Gvadányi-család történetéhez, s az olvasóban felkelti a vágyat, hogy vajha e levéltárban s másutt levő adatok felhasználásával a népszerű költő életrajzának kidolgozására vállalkoznék valaki. — Egy másik múlt századi költő: *Köszegi Rajnis* Józsefről irodalomtörténeti tanulmányt írt *Hénap* Tamás, mely Veszprémben jelent meg. Szerző előre bocsátja *Rajnis* életét s azután tüzetesen ismerteti irodalmi működését, tollbarczait. Figyelemre méltó dolgozat, mely önálló nyomon halad, s becses adalék irodalomtörténetünkhez. — Dr. *Máté* Sándor megírta *Pauler* Tivadar életét s összeállította művei sorozatát. Ezen gondos tanulmányt írt életrajz először a *Figyelőben* jelent meg s megérdemelte, hogy külön kiadásban is világot lásson. Két részre oszlik: az első *Pauler* életét, a második művei sorozatát tárgyalja s ez utóbbiaknál jó munkát végzett szerző azáltal, hogy *Pauler* műveit egyenkint méltányolja. — *Schnierer* Aladárnak *Pauler* felett mondott emlékbeszéde hasonlólag megjelent egy önálló füzetkében.

— FEJÉRPATAKY Lászlótól »Tapolezai Bertalan oklevél formulái«, mely a Könyvszemlében látott világot, különnyomatban is megjelent. Jogtörténetünknek e becses forrása teljesen megbízható kritikai kiadásban látott világot.

— VESZELY Károly »Az unitáriusok Erdélyben« cím alatt egy kis népszerű történeti rajzot adott ki az unit. irodalmi társulat kiadványaiban, egész más felfogással, és más színben tüntetvén fel Dávid Ferencz mozgalmas életét, mint az Jakab Elek nagy monographiájában olvasható.

— MÁRKI Sándor »Csála és Vára« cím alatt felolvasást tartott az aradi Kölcsey-egyletben, mely most külön lenyomatban megjelent. E vár Arad közelében fekszik, de már ma alig kivehető rom. — Márki leírása fentartá fekvésének emlékeit s összegyűjté a rá vonatkozó adatokat.

— A KÖRMÖCZBÁNYAI VÁRTEMLOM restaurálása s felszentelése alkalmából *Hlatky* József főreáliskolai tanár egy rövid emlékiratot tett közzé, mely a templom újjáépítése történetét foglalja magába.

— KIS SÁNDOR »A kurnezvilág költészete. I. Rákóczy előtti korszak« című monographiáját, mely a kolozsvári lyceum programjában látott világot, külön lenyomatban is kiadta.

— WERTNER Mórincz összeállítá a genealogia terén hazánkban 1883. óta tett kutatások eredményeit a »Vierteljahrschrift für Heraldik«-ban s kiadta külön lenyomatban, ily módon megismertetvén Németországot újabb történeti irodalmunk ez ágával.

— KRONES, egyike a legszorgalmasabb s leglelküimeretesebb német történetíróknak, ki rendszeren felhasználja a mi irodalmi vívmányainkat is, adalékokat közül a gráci jezsuita collegium történetéhez, mely ezen collegiummal való összeköttetéseinknél fogva minket is érdekel. — Ugyanő a »Zeitschrift für Allgemeine Geschichtsquellen« középkori nyugot-európai utazók jelentéseit ismerteti, melyben az olvasó igen sok érdekes és jellemző részletet fog találni.

— ORTVAY Tivadartól »Vergleichende Untersuchung über den Ungarländischen und Nord-europäischen praehistorischen Steinwerkzeuge« cím alatt az antropologiai társulat Mittheilungenjeiben közlött becses és tanulságos cikkét külön lenyomatban is kiadta.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

— A »HAZÁNK« nov. füzete a szabadságharcz történetéhez újabb adatokat közöl. *Lővei* Klára a Rákóczi-csapatról, *Lehóczky* Tivadar Munkácsváráról (1848—49-ben), *Szalkay* Gergely a VI. honvéd-zászlóalj történetéről ír, *Ratovich* Lajos az 1825—27-iki országgyűlés leírását folytatja, *Hölke* Lajos a jelen századi országgyűlések történetének cyklusában az 1865—67-ikihez ért, s jelen közleményében épen a zsidó emancipatiót s ezzel kapcsolatban a zsidó kérdést fejtegeti. A változatos tartalmú füzetet a szerkesztő: *Abafi* Lajos érdekes közleménye zárja be egy felsőbányai boszorkánypörről 1715-ből.

— A »TURUL« f. é. 3-ik füzete változatos és érdekes cikksorozatot *Komáromy* András tanulmánya nyitja meg a régi magyar »nemzetségekről.« *F. L. zágrábi* Dabi Mihály színes képen is bemutatott czimerét ismerteti 1430-ból, mint hazai heraldikai termékeink egyik legsikerültebb és legrégebb példányát. Dr. *Wertner* Mór szorgalmas genealogusunk újabb glossákat közöl az Árpádok genealogiájához. A Rajesányi-czímer kérdéséhez ketten is hozzászólnak: *Rudnay* Béla azt vitatja, hogy a Divék-nemzetség czimere más, mint a Rajesányiaké, *Tagányi* Károly ellenben, hogy az igazi Rajesányi-czímer ugyanaz s eltérő alakja nem egyéb, mint Rajesányi Ádámnak mult századi compositiója egy általa koholt okmány alapján. *Csoma* József Gagyi László sírkövét mutatja be 1332-ből, mely Felső-Gagy abaúji község templomába befalazva látható. A rajta látható címer az ős Aba-nemzetség czimerét ábrázolja. *Makay* Dezső két régi családöt ismertet, u. m. a lipó-szentandrászi báró és nemes Andreánszky- és a mikes-percsi Pérechy családot. *Csergheő* Géza heraldikai és sphragistikai adalékokkal járul Csánky Dezső egy régebbi értekezéséhez az 1511-iki harminczhat pocsétes oklevélről. A tartalmas füzetet könyvismertetés (a Károlyi család oklevéltára IV. k. Komáromytól) és Tárca rovat zárja be.

— A »FIGYELŐ« nov. füzetét *Vachott* Sándorné nyitja meg rajzival, melyek saját élményeiből merítvék. E közlemény leginkább Petőfivel s Egressy Etelke halálával foglalkozik, a kinek a »Ciprus lombok« szólnak. *Farkas Márton* Kovács József és Szemere Pál költészetéről ír. Nehány író életrajza után adalékok következnek Csokonai munkásságához, dr. *Illassy* János tollából. Dr. *Váczy* János Kulesár István (sz. 1760. megh. 1806.) emlékét újítja fel. Felemlithette volna azt is, hogy egyéb irodalmi buzgókodásai mellett ő adta ki az u. n. székely krónikát. *Csaplár* Benedek Révai tanulmányait folytatja, *Hogyesi* Márton a szerencsétlen véget ért (1870.) Zsutai János életét és költészetét ismerteti. A tárczában kisebb közlemények vannak.

— A »MAGYAR NYELVŐR« (nov. f.) nyelvtörténeti adatai közt *Katona* Lajos Monaki Mihály kövárvidéki főkapitány ingóságainak inventariumát közli 1651-ből Nagybánya város levéltárából.

— A »MAGYAR SION« október és november füzeteiben dr. *Pethő* folytatja megfigyelései leírását a római collegium germanico-hungaricumban.

— A M. PROT. EGYHÁZI ÉS ISK. FIGYELŐ sept.—okt. füzetében a kecskeméti hely. hitv. reform. egyház vázlatos történetét olvassuk a szerkesztő, *Czelder* Márton tollából, 1526-tól—1886-ig.

— AZ EGYET. PHILOLOGIAI KÖZLÖNY nov. és decz. füzetében, — melyet *József főherczeg* közleménye nyit meg a »Fundamentum linguae Zingaricae« című cigány nyelvtanról 1806-ból — ifj. *Kemény* Lajos újabb adatokat közöl *Tinódi* Sebestyén életéhez, Kassa város levéltárának XVI. sz. jegyzőkönyvei és számadásai alapján.

— Az »ARMENIA« nov. füzetében dr. *Molnár* Antal folytatja az örmény irodalom ismertetését (III.) *Markovitch* Jakab örmény történetéből *Tigrán* uralkodását jellemzi (Kr. e. 530—570.) Érdekes az egyházi régiségekről írt czikk is (G. F. G. m. tollából.)

— A LUDOVICA AKADEMIA KÖZLÖNYE nov. füzetében történelmi közleményt, mindössze két »krónikás szemelvény«-t találunk *Szécsy* Mór százados tollából. Az egyik a mohácsi csata leírása *Brodarics* István ismeretes munkája nyomán; a másik harczjelentés 1605-ből. Az előbbinek megvan azaz érdeme, hogy a latinúl kevésbbé értő katonáknak magyarul mutatja be egy fontos csata leírását (csak az kár benne, hogy *Brodarics* hibásan írt szemelvényeit kijavíthatlanúl veszi át); a másik egyszerűen *Kulesár* István székely krónikájából van átvéve. Okunk van hinni (s kívánjuk is!), hogy nem sokára a hadtörténelemre is több gond fog fordíthatni.

— A MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE novemberi füzetében *Kohn* S. folytatja az erdélyi szombatások történetét, s e fejezetben *Pécsey* Simon bukásának történetét adja elő s a kegyvesztés okát annak tulajdonítja, hogy *Bethlen* benne fejedelmi versenytársat látott. Kimutatja, hogy míg korlátnok volt, csak óvatosan foglalkozott a szombatossággal. Érdekesen illusztrálja *Seirel* Mártonnal való viszonyát is. *Neubauer* Adolf a középkori zsidó krónikákról értekezik.

— Az »UNGARISCHE REVUE« oct.-nov. füzetének mintegy fele a m. tud. akadémia f. é. máj. nagygyűlésének van szentelve. Közli *Trefort* Ágost elnöki megnyitó beszédét, *Gyulai* Pál titkári jelentését az akadémia 1886. évi működéséről, *Kautz* emlékbeszédét *Pauler* Tivadar felett és *Keleti* Károly felolvasását: Magyarország élelmezéséről. Ezeket követi *gr. Szécsen* Antal tanulmánya az erdélyi történelem és történetírás jelentőségéről, melylyel a történelmi társulat mult nyári kirándulása alkalmával a dévai közgyűlést megnyitotta. *Sonnenfeld* Zsigmond a Deák-szoborról ír, *Heinrich* Gusztáv a nemzeti színház jubileumáról, *Paulay* Ede ugyancsak a nemzeti színháznak 50 éves történetét mondja el (1837—1887); *Schmidt* Vilmos szucsavai ny. tanár a bukovinai magyar telepekről írván, elmondja dióhéjban történetüket, nagy vonásokkal ismerteti jelenlegi helyzetüket a bukovinai tarka népvegyületek között. A következő czikk a közel jövőben tervezett Vaskapu-szabályozással foglalkozik. Az Irodalmi értesítő és Vegyesek rovata előtt még három népmese van közölve a Kisfaludy-társaság kiadásában megjelenő gyűjteményből.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Memoiren des königl. bairischen Staatsministers Max Freiherr von Lerchenfeld. (Nördlingen. Beck. 1887.) Ez emlékiratok szerzője jelen volt az 1840-ki pozsonyi országgyűlés befejezésén, szónokolni hallotta az ellenzék három hírneves vezérférfiát, úgymint Deákot, Beöthyt és Nagy Pált

és igen érdekesen írja le az országgyűlésnek május 13-án végbement bezáratását I. Ferenc király által. (Ismertetést hozott a P. Lloyd október 16. száma.)

Germania. 1887. 3. füzet. *Wislocki*, Die Ragnar Lodbroks-sage in Siebenbürgen.

Asbóth János »Bosznia és Hercegovina« című műve német fordításban is meg fog jelenni. Az I. füzet már is kapható. (Bécs, Hölder. 3 Mark.)

Transactions of the royal historical society. X. köt. (London, 1882.) és Függelék: Report of the council. — A társulat valamelyik ülésén *Zerffi* ismertette *Hamulini* arab írónak »*Iklil*« nevű munkáját, melyben többi között az I. Mátyás-korabeli Magyarországról is szól.

Az »*Athenaeum*« 1886. május 29. számában ismerteti *Gubernatis* »Hongrie« című munkáját.

Neue Freie Presse. 1887. október 30. szám: *Reiner*, Graf Dominik Zichy. — Nov. 5. szám: *U. az.* Das ungarische Magnaten Oberhaus. — Nov. 11. szám: Der Martinstag in Ungarn.

Leipziger Centralblatt. 1887. 43. szám: *Zimmermann*, Archiv der Stadt Hermannstadt.

Sjbel, *Historische Zeitschrift*. 1887. 58. kötet, 3. füzet. *Otto Krauss*, Der grosse Kurfürst und die protestantischen Ungarn. — *Ziegler*: Die Befreiung Ofens von der Türkenherrschaft. (Ismertetés.)

Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. 1887. VIII. köt. 2. füzet. *Károlyi Árpád*, Buda és Pest visszaróvája. (Ismertetés.) — *Ziegler*, Die Befreiung Ofens. (Hasonlóan ismertetés.)

Ugyan-e folyóirat 1887. évi 3. füzeté ismerteti *Zimmermann* fentebb említett művét. — A 4. füzetben kimutatja *Sauerland*, hogy *Dlugosz* a Vita Johannis papae XXIII. életrajzból is merített.

Scriptores rerum Polonicarum V. kötet. Kiadja *Sokolowski*. E kötet 1621—1631-ből való okleveleket és leveleket tartalmaz. Köztük III. Zsigmond lengyel király több levele vonatkozással van hazai történetünkre a 30 éves háború első felében. Tartalmaz továbbá Zbaraski-tól leveleket, melyek a magyar rendekhez és Bethlen Gáborhoz voltak intézve.

Monumenta Poloniae historica. Kiadja a lemergi akadémia. 1883. 16. kötet. Tartalmazza *Finkel*-nek egy értekezését, melyben kimutatja, hogy *Kromer Mirtou* nálunk is ismert munkájában kevés az eredeti adat, a mennyiben az 1480. előtti események megírásában *Dlugoss* nyomán járt. Innen pedig 1506-ig *Wapowski* és *Miechovita* írókból merített.

Ugyan-e vállalat 1884-ben megjelent 18. kötetében *Kwiatkowski* következő dolgozata található: *Die Kanzlei, Kron- und Hofbeamten Ladislaus III. 1443—1444*. (118—220. lap.)

Monumenta mediæ ævi historica, res gestas Poloniae illustrantia. X. kötet (1887. Krakkó. Kiadja *Piekosinski Ferenc*. E kötet 1333—1386. évekből való okleveleket tartalmaz, mely korszak folyamában Lengyel- és Magyarország egyesítve volt.

Dümmler, Geschichte des ostrynkiischen Reichs. 2. kiad. 2. kötet. Német Lajos. (Duncker-Humboldt, Lipcse. 10 Mark.)

C. Neumann, Griechische Geschichtschreiber und Geschichtsquellen im XII. Jahrhundert. (Lipcse 1888. Duncker-Humboldt. 2 M. 40.) Szól többi között Kinnamos és Niketas-ról.

Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte und Renaissance-Literatur. Neue Folge. I. köt. 1. füz. — Ludwig Katona, Zur Literatur und Charakteristik des magyarischen Folklore.

Revue critique. 1887. 45 sz. — Krones, L'Autriche de 1792 à 1810 et le baron de Baldacci. Birálat.

Schober K., Quellenbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie. Aus den Quellen zusammengestellt. (II. rész. Bécs. Hölder. 4 Mark.)

Centralblatt für Glasindustrie und Keramik. 1887. 63. sz. Ein ungarischer Töpfer, der um 1680 in London Porzellan erzeugte. (Ez idő előtt csak a francziák értettek a köedény készítéséhez. Németországban Böttcher csak 1709-ben találta fel annak készítési módját.)

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM

A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1887. NOVEMBER.

»*Deák Farkas. Béldi Pál életrajza.*« (Tört. Életrajzok.) *Ism. Egyetértés* 312. szám.

Fogarasi vár fénykorából. V. J. Oltrölygi Lap 16. 17. sz.

Galnay Ferencz. A solymosi várrom. Délm. Közlöny 261. sz.

Gózon Imre. A szentgyörgyvölgyi evang. ref. egyház történelmi vázlata. Dunántuli Prot. Közlöny 44. sz.

Illéssy János. A kolbászszekei hatalmaskodási per 1522-ben. (Adalék a Jász-Kunok történetéhez.) Nagy-Kunság 45. sz.

»*Ipolyi Arnold. Bedegi Nyáry Krisztina.*« (1604—1641.) *Magyar Történeti Életrajzok. Bpest, 1887. Ism. Egyetértés* 305. sz. *P. Napló* 307. sz.

Komáromi csizmadiacseh szabályai (1681-ből.) Komáromm. Közlöny 46—50. sz. — *Komáromi Tört. és Rég. egylet gyűjteménye, újabb adományok. Gy. R. Komáromi Lapok* 45. és köv. sz.

Kozsár Bálint. A római pápák érdemei a magyar haza körül. M. Állam 310. szám.

Margitai J. Muraköz múltjából. II. A szt.-mihályi fára. Egy paulinus feljegyzései nyomán. Muraköz 44. sz. — *III. Szt.-Ilona. U. ott* 46. sz.

Nöcsehy Lajos. Események a pesti főtemplom történetében 1703—1710. Religio 41. sz.

Ottokócsi Főris Ferencz elbeszélése 1676-ból. Szabad Egyház 16. 17. sz.

Ráthonyi Lajos. Adalékok Ugocsa vármegye történetéhez. Ugocsa 45. sz.

- Régi dolgok.* (Pestről és Budáról.) *Föv. L.* 307. sz.
Római bélyeges rudak. *Bud. Hírtap* 306. sz.
Salgóvár története. *Nógrádi Lapok* 38. és köv. sz.
Szendrey Imre. Megyénk történelmi emlékei. Történelmi adatok alapján.
Jász-Nagykun-Szolnok 44. sz.
Szólásmódok és közmondások. *Vasárn. Ujság* 43. sz.
Szűcs Sámuel. Borsódmegye és Miskolcz városa levéltárai. *Borsod-Miskolczi Közlöny* 57. sz.
Terebesi Kastély. *Vasárn. Ujság* 40. sz. képpel.
Thury Etele. Bornemisza Péter dunavidéki első ref. püspök élete. Pótlék.
Prot. Egyh. és Isk. Lap. 38—40. sz.

TÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK ISKOLAI PROGRAMMOKBAN.

Az alább felsorolt értesítőkből olvasható értekezések közül kevés van, a melyet haszonnal és élvezettel nem olvasgathat az ifjúság, a melynek első sorban szánva vannak. Több van, a mely a szakemberek figyelmére is méltó, bár nagyon kevés emelkedik fölül *e tekintetben* a középszerűn. Minden évben figyelemmel kísérik tanáraink irodalmi működését s minden évben át meg át szoktuk vizsgálni az iskolai értesítőket, részint hogy közoktatásunk fokozatos haladásáról meggyőződünk, részint hogy az értekezésekről, összehasonlítva azokat egymással, szerény véleményünket elmondjuk. E vélemény, általánosan szólva, most kedvezőbben üt ki, mint a milyen a múlt évi iskolai program-értekezésekről volt hallható. Pedig még mindig sok a kívánni való. Értekező-íróink közül csak a kisebb rész veszi komolyan feladatát. A másik, a nagyobb rész elégnék tartja, ha néhány jól-rosszul össze-szedett történeti adatról fölületes megjegyzéseit előadhatja, a miből sem az ifjúság nem okulhat, sem a nagy közönség. Különösen a formaérzék az, a melynek hiányai még a különben sikerültebb értekezésekben is sajnosan érezhetők. S ezt annyival inkább sajnálnunk lehet, mert a főgymnasiumok, főreáliskolák egyik legelső feladata épen a stilisztikai helyes szabályok alkalmazásában áll. De hogyan kívánhatjuk az ifjúságtól, hogy az e tekintetben évről-évre fokozódó követelményeknek megfelelően: mikor még vezetői, tanárai is oly csekély érzéket mutatnak a styl közönségesebb szépségei iránt, oly csekély mértékben értik a compositio legegyszerűbb szabályait, a melyeknek elméletét hiába akarják megértetni a növendékekkel, ha gyakorlati alkalmazásukra nem fordítanak elég gondot. Pl. *A kuruczvilág költészete* című értekezés íróján minden lépten-nyomon látszik, mennyire lelkesedik e néhol csakugyan megható költészeti maradványokért, de a helyett, hogy néhány lapon némi világosb képét igyekeznék rajzolni e kornak, oly csekély érzékkel, a milyennel csak lehet, sorolja fel egyenként e töredékeket s 95 lapon keresztül alig tesz egyebet, mint idézi a verseket szóról-szóra, mindegyikről elmondva azokat a véleményeket, a melyeket

első sorban Thaly s utána mások már régebben és sokkal jobban elmondták. Vagy *Az esztergomi reáliskola története* című értekezést tekintsük. A tárgy igen jó, alkalomszerű is. Mind a növendékek olvasgathatják haszonnal annak az intézetnek történetét, a melynek falai között igyekeznek elsajátítani a legszükségeseb ismereteket; mind kulturtörténeti szempontból nagyon figyelemre méltó adatokat szolgáltatathat. De ebben is a legkezdetlegesebb krónikás módor az, a melyet nem lehet eléggé kárhoztatnunk. Történeti adattárban helyén volna, de iskolai értesítőben valami kidolgozottabb, valami szebb formájú értekezést kívánnánk, a melyből látni lehetne, hogy az író az elméletileg úgy sem könnyen érthető szabályokat legalább igyekszik is a gyakorlatban komolyan alkalmazni.

Egyébiránt az itt következő programm-értekezések tárgyai nagyon különbözök. Van régészeti, történelmi, irodalmi tárgyú, hazai és külföldi, magyar és franczia. És sajtóságos! Az idegen tárgyakról írt értekezések a legsikerültebbek. Mintha tanáraink szívesebben foglalkoznának az idegen nemzetek történelmével, irodalmával, mint a magyarral. Van azonban a hazai tárgyak között is néhány sikerült. Ilyen mindjárt

— A DÉVAI M. KIR. ÁLL. FŐREÁLISKOLA TIZENHATODIK ÉVI ÉRTESTŐJÉBEN *Az őskori (prae-historicus) ember telepei Déva legközelebbi környékén* című »rövid tájékoztató« Téglás Gábortól. Rövid, tömör előadásban ismerteti meg az ifjúsággal azokat a barlangokat, a melyek a történelem előtti emberek menedékei, vagy épen tartós lakó helyei voltak, s a melyekben a fenmaradt kőbalták, parittyakövek, a gyöngygyé alakított, kifűrt medve fogak, szilánkok stb. mintegy látható emlékek gyanánt mutatnak a Dévától Lipppa-Radnáiig megnyíló szoros népmozgalmakra. Inkább csak topographiai leírását nyújtja ugyan e telepeknek: de közbe-közbe elmond egyet-mást a neolith korbéli ember szokásairól, munkájáról, iparáról is. S végül irányt mutat az ifjúságnak, a melyen haladva, bővebb érdeklődését is kielégítheti.

— A JÉZUS-TÁRSASÁGI KALOCSAI ÉRSEKI FŐGYMNASIUM ÉRTESTŐJÉBEN olvasható *A magyar alkotmány hajdan és most* című, nagy olvasottsággal, s bő történelmi készlettel írt értekezés azt a hatást teszi ránk, hogy írója, mintegy készakarva, mellőzi újabbkori legnevezeteseb történetíróinknak e tárgyban kifejtett nézeteit. Ugy látszik, szorgalmasan tanulmányozta a forrásokat, de nem mindig hatott azok szellemébe. Különben Pauler és Salamon véleményei ellen folytat harczot. Tárgyalásának jóformán felét elfoglalja az etelközi szerződés magyarázata, s a fejlődő alkotmány további fejtegetése aránytalanul rövid. Azonban el kell ismernünk: az értekezésíró, Weiser Frigyes, komoly tanulmányokat tett e célra, s inkább hibás szempontjának kell felrónunk azt, hogy e kérdést előbbre vinnie nem sikerült. Azonban így is érdemes arra, hogy a történetírók figyelmükre méltassák. — Feladatának teljesen színvonalán áll Márki Sándor a

— BUDAPESTI VII. KERÜLETI M. K. ÁLLAMI GYMNASIUM HATODIK ÉVI ÉRTESTŐJÉBEN megjelent *Régi magyar utazók* című értekezésével, a melyet,

mint tudva van, föl is olvasott a történelmi és régészeti társulat estélyén 1887. jan. 29-én. Márki Sándor értekezésének meg van az a nagy előnye, hogy az ifjúság és a nagy közönség egyaránt élvezettel olvashatja. Amaz jobbadán ismeretlen adatokkal gyarapíthatja tanulmányait s emez is talál néhány fontos megjegyzést egy-egy híres magyar utazóról, mint Haraszti Ágostonról, Kászonyi Andrásról, Jelky Andrásról stb. Maga Márki sem akart legkevésbé sem kimerítő tájékoztatást nyújtani a magyar touristákról: a mit azonban felölelt, egyszerűen s világosan, a jellemző iránt helyes érzéssel s érdekesen adta elő. — Ugyan ezt mondhatjuk a

— ROZSNYÓI KATH. GYMGYMNASIUM ÉRTESEITŐJÉ-ben közölt *Adalékok a rozsnói czéhek történetéhez* című értekezésről is, a melyet dr. Tóth Lőrincz, az intézet igazgatója írt. Bevezetésül a czéhekről szól általában s oly világos képet rajzol néhány lapon, a melyből a czéhek keletkezése, fejlődése, kizárólag magyaros bélyege egyszerre kitűnik. Szorosan a tárgynál marad, nem áradozik, de mindent elmond, a mi az 1614-ben kelt rozsnói szíjgyártó czéh nyilvánosságra bocsátott szabályai megértéséhez szükséges. E szabályok egy 30 cm. hosszúságú és 22 cm. szélességű vékony könyvecskében maradtak fenn s mikor az intézet igazgatója megtalálta, elhatározta, hogy azt az ifjúsággal megismerteti. Mindezt csak helyeselhetjük. Ezek az adalékok mindenesetre hozzá járulhatnak a majdnem a legújabb korig fennállt s kivált régebben oly nagy szerepet játszott czéhekről formált ismereteink gyarapításához.

— A BRASSAI R. KATH. GYMGYMNASIUM S A MISORITARENDIEK VEZETÉSE ALATT ÁLLÓ KÉZDIVÁSÁRHELY-KANTAI R. K. ALGYMNASIUM ÉRTESEITŐJÉ-ben *Báthori István* emlékezetét találjuk felújítva, a melyet a nagy nevű lengyel király halálának 300-ados évfordulójakor rendezett ünnepélyen tartottak. Amabban Baráczy Sándor inkább rövid élettörténetét mondja el Báthorynak, emebben az értekező (neve nincs kitéve) inkább Báthori erényeit dicsőíti. Mindkét emlékezés alkalomszerű, s úgy látszik, az ünnepélyes alkalmat jól is szolgálták. Kiválóbb becsé egyiknek sincs.

— A LÉVAI KEGYES-TANÍTÓRENDI GYMGYMNASIUM S A SZ. KIR. ESZTERGOMVÁROSI NYILVÁNOS REÁLTANODA ÉRTESEITŐJÉ-ben az intézet történetének rövid leírását vesszük. A lévai gymnasium épületének rajza is mellékelve van az értesítőhöz, s a történet I. Lipót idejétől kezdődik. Az egészből azt a tanulságot meríthetjük, hogy a gymnasium megalapítása körül egyesek és testületek tevékenysége s áldozatkészsége ép oly bámnlendő a multban, mint a milyen dicséretes a jelenben működő intéző férfiak lelkiismeretes buzgalma, komoly gondolkozása s önzetlensége. A lévai gymnasiumnak nagy fontosságú feladat jutott s hogy e feladatot most végre sikerrel megoldhatja, nagyrészt a megye értelmiségének köszönhető. Egyet azonban lehetetlen föl nem említenünk e szűk keretben is. Az értekező Lipótot a nagy melléknévvel tiszteli meg. A történetírók egyhangú véleménye, azt hisszük, bajosan fogja e sokat jelentő melléknév értelmét helyben hagyni, mikor a történelmi tények oly szembeeszkő ellentétet mutatnak a

esászár és király mind ama tulajdonságaival, a melyek együtt véve érdekelhetnék csak meg a *nagy* nevezetet. — Az esztergomi reáliskola történelme száraz krónikai modorban van előadva s nagyon keveset okulhat belőle az ifjúság. — Ugyan e száraz krónikás modorjellemzi a

— PANNONHALMI SZ. BENEDEK-REND KOMÁROMI NÉGY OSZTÁLYÚ KATH. GYMNASIUMÁNAK ÉRTESETŐJÉ-BEN olvasható *Mária Terézia halálának megnyitása* című értekezést is, a melynek írója Horváth Mihály történelmi művének s Kerékgyártó munkáinak ide vágó helyeit kivonatolta bevezetésül: a tulajdonképeni tárgyra vonatkozólag pedig a komáromi gymnasium annaleseinek megfelelő részletét idézi. Nagy elismeréssel szól Mária Terézia uralkodásának egyes részleteiről, de azért alig tud többet mondani, mint a mennyit minden kézikönyvben megtalálhat az olvasó. — Sikerültebbek az idegen tárgyú program-értekezések, mint a

— KECSKEMÉTI M. KIR. ÁLLAMI FŐREÁLISKOLA ÉS A SZÉKESFÉHÉRVÁRI M. KIR. ÁLLAMI FŐREÁLISKOLA ÉRTESETŐJÉ-BEN közölt *A Roland-énekről* s *A francia történetírás fejlődése a középkorban* című értekezések. Amannak a szerzője Willer József, emezé Szilágyi Albert. Mindkettő bő forrástanulmányokat tett művéhez. Amaz többé-kevésbé el is vesztette önállóságát. Dolgozatából nagy készültség látszik, de önálló eszméi csak nagyon szerény mértékben vannak. Emez jobban behatolt tárgyába, értékesíteni tudta adatait, de nekünk úgy tetszik, hogy legtöbbször követte annak az írónak nyomdokait, a kit forrásai közt nem is említ, de a kinek hatása többé-kevésbé érezhető rajta, t. i. Nisardét. Nisard irodalom-történetében a historikusokkal kezdi tárgyalását s véleményét a szóban forgó értekezésben nem egy helyett ismételve találjuk. De mindkét értekezés komoly felfogásról, emelkedett szempontokról s gondos előadásról tanúskodik.

Mindent épen nem lehet mondani a

— KEGYES TANÍTÓRENDIEK VEZETÉSE ALATT ÁLLÓ KOLOZSVÁRI R. KATH. FŐGYMNASIUM ÉRTESETŐJÉ-BEN közölt s fentebb már említett *A kuruczvilág költészete* című értekezéséről, a melynek szerzője Kis Sándor. Már a mottója kissé különös, félig elbizakodott, félig közönyös értelmű mondattal (>Ha ki nem szereti, írja mássát jobban<) rosszul hangolja az olvasót. Az értekező folyvást dicsőíti e korszak szereplő egyéneit, folyvást dicsőhymnust zeng tiszteletükre, minden egyes költészeti töredékről külön szól, a melyet a Thaly gyűjteményéből ismerünk. De a compositiónak még legkezdetlegeseb szabályait sem tudja alkalmazni. Szétfolyó tárgyalás, áradozó bőbeszédűség, sokszor még az igazi komolyság hiánya is, mindenütt fölületesség, szétcsapongás, legtöbbször aprólékosság jellemzik e különben helyesen választott tárgyú értekezést. Az író minden egyes kurucz-éneket más-más cím alá foglal s a helyett, hogy ez énekekről akár irodalom-történeti, akár aesthetikai szempontból némi önálló véleményt mondana: hosszas, elnyújtott előadásával legtöbbször tönkreteszi az olvasó érdeklődését. — Egészen máskép ítélhetünk a

— SZABADKA SZ. KIR. VÁROS KÖZSÉGI FŐGYMNASIUMÁNAK ÉRTESETŐJÉ-BEN

olvasható Arany János, »Török Bálint« című költeményének forrásaírói írt értekezésről, a melynek szerzője Töncs Gusztáv. Az értekezés egyike a leg-sikerültebb iskolai program-értekezéseknek, a melyenek a közelebbi pár évben világot láttak. Az értekező kis terjedelmű, magában csekély fontosságúnak látszó kérdést választ; de a mint behatólag, éles észszel végig tárgyalja: az olvasónak be kell vallania, hogy ha minden értekező ily szilárd, bár csekély nagyságú köveket hordana a politikai és irodalom-történet nagy épületéhez, a majdani szerkesztőnek kevés dolgot adna az adatok bírálgatása. Töncs Gusztáv úgy találja, hogy Arany a *Török Bálint* című balladájához Tinódiból vette az ihletet, a kinek krónikáját művében föl is használta. De Arany Tinódi krónikájának csak kevés helytt vehette hasznát. A költőileg legérdekesb adatokat Verancsis »*Memoria rerum, quae in Hungaria a nato rege Ludovico ultimo acciderunt, qui fuit ultimi Ladislai filius*« (Mon. Hung. Hist. Verancsics Antal összes munkái II. k.) című dolgozatából merítette s Töncs Gusztáv mindenütt nagy pontossággal hasonlítja össze Arany remek művének egyes részleteit a Tinódi és Verancsis idevágó helyeivel, a melyek néhol-néhol meglepő azonosságot is mutatnak. Helyesen mondja az értekező, hogy Arany igazi művészi érzékével mindent átvett forrásaiból, a mit felhasználhatott, de mindent mellőzött, a mi conceptiójába nem volt beilleszthető. Ez utóbbiakat aztán saját inventiójával pótolta.

— Az ÉRTESÍTŐ A PANNONHALMI SZ. BENEDEK-REND GYŐRI FÖGYMSÁSIUMÁRÓL *A verses elbeszélés történetét* tartalmazza dr. Koltai Virgiltől. Mind a mellett, hogy ez irodalomtörténeti munkában kevés önállóság jeleit látjuk: magát a munkát használhatónak tartjuk. Koltai először próbálja a magyar epikai költészet régibb emlékeit összefüggő egészben tárgyalni s bár szűk keretéhez mérten nem egyszer mond oly dolgokat, a melyeket bizvást elhagyhatott volna: az ifjúság, a melynek számára első sorban írta munkáját, sokat tanulhat belőle. Koltai, úgy látszik, nagyon sebesen s így fölületesen dolgozik. Sok jó akarat, igazi komoly törekvés látszik minden munkájából, de nem egy helytt hibás ítélet, rosszul választott szempont s itt-ott némi ellenmondási viszketeg is. Máskor ellenben minden különösb megfontolás nélkül követi forrásait, a melyeket elég bő készletben tesz tanulmánya tárgyává. Szorgalmasan búvárolja a már tisztába hozott irodalmi kérdéseket: de maga ritkán derít föl valamely homályosabb pontot. Egyik, nem épen utánzandó sajátsága, hogy nem tud röviden és tömören írni. Forrásainak tárgyára vonatkozó részletei és adatai közt nem mindig tudja kiválasztani az igazán fontosat s megkülönböztetni azt a kevésbbé jellemzőtől. Tárgyának nem mindig tudja hatásosb részeit kiemelni s ha kiemeli is, mintegy elvész a hosszúra nyujtott előadásban. Ez értekezés egész kis irodalomtörténeti monographia, s a mire írója szánta, arra alkalmas is, hogy t. i. az irodalomtörténeti hézagos és fölületes gymnasiumi előadásokat pótolja s kiegészítse. Koltai célja dicséretes. S ha a szakember nem sok hasznát veszi is munkájának; az ifjúságra háramló haszon

pótolja e hiányát. Mi csak örülnénk, ha mennél több iskolai program-
ertekező hasonló céllal fogna tollat s oldaná meg a maga elé tűzött
feladatot.

Zs.

— A SZOMBATHELYI KIR. KATH. FŐGYMNASIUM 1886—1887. évi
Értesítőjében Markovics Arnold tanár ily című czikke: »Az Árpád-kirá-
lyok családi összeköttetései Európa különféle udvaraival« jelent meg.
Szerző még egészen, azt a — nálunk még nagyon is gyakori — állás-
pontot foglalja el, hogy az Árpádkorszaknál nem szükséges az eredeti
kútfőkre visszamenni, hanem arról még mindig lehet írni Schierre, Palmára,
Prayra, sat. sat. támaszkodva. Ennélfogva csupa régi, gyakran hibás dol-
gokat beszél el, meglehetősen dagályos nyelven, minden önálló fölfogás
nélkül. Egy pár furcsa kifejezés sem hiányzik belőle, mint p. o. hogy
Salamon király öcsese: »Dávid 1094-ig tartá fenn magát okmányaink-
ban« (22. l.) vagy mikor Szalay László e szavait: Abbas S. Blasii
Schwarzwaldban — Schwarzvaldi Balásznak fordítja (27. l.)

— Egészen más dr. Temesváry János czikke: »II. Gejza magatar-
tása a pápaság és császárság második küzdelmében«, mely a GYULAFEHÉR-
VÁRI RÓM. KATH. NAGY-GYMNASIUM 1886/7-iki tanévi *Értesítőjében* 1—68.
ll. látott napvilágot. A források kellő ismeretével, helyes kritikával fejte-
geti történetünknek ezt a még kellőleg meg nem világított pontját, és meg-
győző okokkal bebizonyítja, hogy II. Géza a paviai zsvaton nem foglalt
állást III. Sándor pápa ellen, I. Frigyes és IV. Viktor, ellenpápája mellett.
Csak azt sajnáljuk, hogy szerző is, ily alapos dolgozatban, Lukács eszter-
gomi érseket *Bánffy* Lukácsnak nevezi, minek semmi megállható historiai
alapja nincs, sőt, mint vezeték név, nálunk, a XII. században, merő
bosszantó anachronismus.

P.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A »MAGYAR TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK« a jövő évben is meg fognak
jelenni a szokott módon 5 füzetben, s csak annyi változással, hogy jövőre
január, márczius, május, július és november hónapokban adatnak ki a füze-
tek. Ezt a változtatást leginkább az tette szükségessé, mert tagtársainkra
nézve a füzetek expedícióját magunk vettük át s azt a Franklin-társulat
utján eszközleljük úgy, mint az első évben volt. A nem tagokra nézve a
vállalat kiadója továbbra is Méhner Vilmos marad. Négy életrajzot hozand
ez évfolyam *Thurzó Imre*, *Kubinyi Miklóstól*, *Thököly Imre*, *Angyal Dávid-*
tól, *Mária-Terézia Marcsaly Henriktől* és *Trencsényi Csáka Máté Pór Antal-*
tól, gazdag illusztrációkkal ellátva, ismert nevű művészek eredeti fölvételei-
vel érdekes egykorú példányok facsimileivel. A januári füzetben benne lesz
Thurzó Györgynek a nádornak s nejének és hét gyermeköknek arcképei,
melyek a neczpáli evang. templomban levő oltárkép faragványai láthatók ;
benne lesz V. Frigyes pfalzi választó s cseh király fiának keresztelője

egykorú metszet után, (mely gr. Apponyi Sándor tulajdonát képezi) — e metszeten Thurzó Imre látható ki Bethlen Gábort képviselte a keresztelőn feltett főveggel; Thurzó Imrének, mint a witembergi egyetem rectorának innen írt levelének másolata; Bethlen Gábor Kilián által metszett arczképének másolata; Thurzó Imre síremléke stb. Mi ez alkalommal csak figyelmeztetni akartuk tagtársainkat e változtatásra azzal a kéréssel, hogy az 5 ftnyi kedvezményi árt sziveskedjenek mennél előbb a Franklin-társulathoz beküldeni.

— BUBICS ZSIGMOND apát-kanonoknak kassai püspökké kinevezetéséről már megemlékeztünk. Beigtatása a múlt hó végén ment véghez, oly ovatiók és lelkesedés mellett, mely ritkítja párját.

— »MAGYARORSZÁG BIBLIOGRAPHIÁJÁRA 1712—1860.« előfizetési felhívást bocsátott ki *Petrik Géza*, ki a vallás- és közoktatásügyi ministerium megbízásából s anyagi támogatása mellett összeállította az 1712—1860. években Magyarországon magyar, latin, német s egyéb nyelveken és a külföldön hazánkra vonatkozólag megjelent nyomtatványok könyvészeti kimutatását. — Sok esztendei fárasztó s gondos gyűjtése eredményét azonban csak akkor bocsáthatja sajtó alá, ha a nyomtatási költségek előleges megrendelések által biztosítva lesznek. Érdekében áll minden hazai könyvtárnak s irodalom barátoknak, hogy e munka napvilágot lásson, mert bibliographiai irodalmunkban rendkívül érzett hézagot pótol. Valóban sajnós dolog volna, ha nem jönne össze annyi aláíró, hogy megjelenése biztosíttassék. Azért részünkről is ajánljuk e felhívást az ügybarátok figyelmébe s felhívjuk őket, hogy aláírásukkal a munka megjelenésének lehetőségét előmozdítsák. A munka mintegy 250 sűrűn nyomtatott nagy 8-adrétű ívre, vagyis 4 kötetre terjed s könnyebb megszerezhetés czéljából részletekben lesz kiadva, még pedig: 1. legalább 60 éves kötetekben 10 frt, 2. 30 éves félkötetekben 5 frt, 3. 15 éves negyedkötetekben 2 frt 50 kr aláírási áron. Évenként 4 negyedkötet hagyja el a sajtót s ezek a megrendelőknek utánvét mellett küldetnek el. A megrendelések f. é. december végéig Petrik Gézához (Granátos-utca 12. sz.) küldendők. A munka nem szorítkozik pusztán a könyvczímek betűsoros összeállítására, hanem részletes tartalmát is közli az encyclopaedikus művek és folyóiratoknak, mint p. o. a »Tudományos gyűjtemény«, »Felsőmagyarországi Minerva«, »Uj magyar múzeum«, »Aurora«, »Erdélyi múzeum«, »Budapesti szemle«, »Ungarisches- és Neues ungar. Magazin«, »Siebenbürg. Quartalschrift« stb. és különféle év- és zsebkönyveknek s végre kimerítő szakmutatót nyújt úgy az önállóan megjelent művekhez mint czikkekhöz, a mi által különösen használható kézikönyvül szolgálhat minden könyvtár, szaktudós és irodalombarát részére. Lehetőleg minden munkánál megjelöli azt is, hogy melyik nevezetesebb hazai könyvtárban található fel. Ismételve ajánljuk e hasznos munkát tagtársaink figyelmébe.

— FOLYVÁSÁK. Az *akadémia történeti osztályának* nov. 7-iki gyűlésén két székfoglaló értekezést hallottunk. *Concha Győző* az államtudo-

mányból »az egyéni szabadság és parlamentarismus Angliában« cz. a. — *Csaplár* Benedek pedig »a magyar irodalom II. József korában élt bárom előkelő mecenasáról« (Orczy Lőrincz, gr. Károlyi Antal és id. gr. Ráday Gedeon) értekezett. — *A földrajzi társaság* nov. 9-iki ülésén többek közt *Ballagi* Aladár a moldovai csángó magyarokról tartott felolvasást. — *A heraldikai társulatban* nov. 24-én *Komáromy* András a Kátha nemzetségről, *Myskovszky* Viktor Bártfa legrégebb pecsétjeiről és címeréről értekezett s *Szédeczky* Lajos négy eddigelé ismeretlen címeres nemes levelet mutatott be, u. m. a *Pruzsinszky* (1530.) kőröspataki Tibáld (1596.) Harsás (1626.) és *Megyeri* (1701.) családjét. — *A régészeti társulatban* nov. 29-én *Henszlmann* Imre az ó egyiptomi művészetről, *Kuzsinszky* Bálint pedig a római lakóház decoratív kiállításáról értekezett, különös tekintettel az ideai aquin-cumi ásatásokra. *Pulszky* Ferenc az új országház alapozási munkálatainál talált régiségeket, továbbá egy XVI. századbéli ezüst magyar ékszer-leletet mutatott be. Végül *Szendrei* János pozsonymegyei régészeti útjából magával hozott gyűjteményt (a *Spitzer* Mórét) mutatta be és ismertette. — *Az egyetemi olvasókör* történelmi szakosztályában nov. hó 26-án *dr. Ballagi* Aladár »Franciaország hatása Európa művelődésére« czimmal felolvasást tartott.

— IRODALMI ÉRTESÍTŐ ezim alatt *Hornyánszky* Viktor akadémiai könyvkereskedése január 1-ével könyvészeti folyóiratot indít meg, mely havonként kétszer fog megjelenni, s nemcsak egyszerű könyvezímet hozand, hanem az újabb munkákat a közönséget tájékoztató észrevételekkel kíséri. Érzett hiányt fog irodalmunkban pótolni, mely olcsó áránál fogva is (egy évre 1 frt) mindenki által könnyen megszerezhető.

— A RÉCSI CS. ÉS KIR. UDVARI LEVÉLTÁRNÁL egy magasabb rangú magyar tisztviselő alkalmazása a delegatióban interpellatio tárgyát képezte. *Falk* Miksa intézett kérdést ez ügyben a közös külügyminiszterhez, a ki megnyugtató válaszában ígérte, hogy rövid időn kedvezően fog megoldatni ez a kérdés, a mit a magyar delegatio már a mult években is sürgetett. Több magyar delegatus is hozzá szólott s reméljük, hogy régi méltányos kivánságunk teljesülni fog.

— AZ AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA NOV. 26-ÁN tartott ülésében már jövő évi költségvetésével foglalkozott. A megkezdett munkák folytatásán kívül elhatározta, hogy az egyetemi könyvtár azon XV. századi codexét, mely egy magyar pálos barát praedicatióit tartalmazza, mint a mely több kor és művelődéstörténelmi vonatkozással bír s ezen kívül számos magyar feljegyzést is tartalmaz, — kiadatja azon németújvári codexszel kapcsolatosan, melyet *Fejérpataky* László a könyvszemlében tüzetesen ismertetett s a mely, mint kitűnt, egy és ugyanaz az egyetemi könyvtár említett codexével.

— *SZENDREY* Jánost a M. Tud. Akadémia archaeologiai bizottsága kültaggá választotta.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR

— AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA Írásban és Képben. Rudolf trónörökös főherceg ő csász. és kir. Fensége kezdeményezéséből és közreműködésével. Bevezető kötet. Budapest, 1887. A Magyar kir. áll. nyomda kiadása. 4 r. 594. l. a szövegbe nyomott képekkel.

— MŰTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. (Ipolyi Arnold kisebb munkái, negyedik köt.) Irta *Ipolyi Arnold*. Közrebocsátja *Bunyitay Vince*. Budapest, Franklin-Társ. 1887. 8-adr. 566 l. Ára 2 frt 50 kr.

— A MAGYAR TÖRVÉNYHOZÁS és Magyarország történelme Ulászlótól I. Miksaig. Irta *Máriássy Béla*. Győr, 1887. 8-adr. 469 l. Ugyancsak I. Miksától III. Károlyig 8-adr. 403 l. VII ll. Ára 5 frt.

— GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN. Beszédei A M. T. A. megbízásából összegyűjtötte s jegyzetekkel kísérte *Zichy Antal*. Budapest, 1887. 8-adr. IX. 630 ll. Ára 4 frt.

— SZABADKA és Vidéke 1848/9-ben. Okirattár. Gyűjtötte *Irdnyi István*. Szabadka. 1886. 8-adr. 216 l.

— SZENT GELLÉRT CSANÁDI PÜSPÖK élete és művei. Irta *Dr. Karácsonyi János*. Budapest, 1887. 8-adr. Ára 1 frt 50 kr.

— A SZABAD HAJDÚK TÖRTÉNETE a XVI és XVII-ik században. Irta *Dudás Gyula*. Szeged 1887. Négy 8-adr. 115 l.

— VERSECEZ szab. kir. város története. Irta *Milleker Bódog*, németből fordította *Buday József*. I. kötet 8-adr. XIII+314. II. kötet 392 l. térképekkel. Budapest, 1886.

— PAULER TIVADAR élete és művei. Irta *Dr. Máthé Sándor* Budapest, 1887. (Különnyomat a »Figyelő« XXIII-ik kötetéből) 8-adr. 40 l.

— MIZRAIM és ASSUR Tanúsága. I. Kötet. Irta *Dr. Giessewein Sándor* (A bpesti egyetem hittani kara által a Horváth-féle jutalommal kitüntetett pályamű.) Győr, 1887. Szerző tulajdona 8-adr. 299 l.

— AZ EGYHÁZI vagy praedialis nemesek és birtokuk. Jogtörténelmi tanulmány. Irta *Ozorai József*, jogtudor, primási levéltárnok. (Különnyomat a »Magyar Sion« 1886. és 1887-iki évfoly.) Esztergom, 1887. 190. + II ll.

— EGY MAGYAR JEZSUITA a XVII. században. Szántó István élete. Irta *Fraknói Vilmos*. (Lenyomat a Kath. Szemle 1887. évfoly.) Budapest, 1887. 8-adr. 15 l.

— A LELKÉSZI CONGRUA Irta *Boncz Ferencz*. Budapest 1887. 8-adr. 148 l.

— XIII. LEÓ PÁPA élete. Irta *Füssy Tamás*. Budapest, 1887. Athenaeum. 8-adr. VI + 226 l.

— MAGYAR JÁTÉKSZIN. A nemzeti színház félszázados ünnepe alkalmából. Irta *Szekely József*. Kiadta Pestvármegye közönsége. Budapest 1887. 8-adr. 194 l.

- A SZEGED ALSÓVÁROSI TEMPLOM műrégészeti szempontból. Irta *Dudás Gyula*. Szeged, 1887. 8-adr. 44 l.
- BORNEMISSZA PÉTER dunavidéki első ref. püspök élete és munkái. Irta *Thuri Ede*. Budapest, 1887. 8-adr. 51 l.
- EMLÉKBESZÉD Dr. Pauler Tivadar felett. Tartotta Dr. *Schweizer Huber*. Budapest, 1887. 8-adr. 37 l.
- DÉZNA ES VIDÉKE. Irta Dr. *Márki Sándor* (Különnyomat a Földr. Közl. XV. köt.-ből) Budapest, 1887. 8-adr. 329—353 ll.
- TÓTH-KOMLÓS. A Magy. Földr. Társ. által megdicsért és megjutalmazott pályamű. *Uj. Jankó Jánostól*. B.-Gyulán, 1887. 8-adr. 37 l.
- AZ ÚJ BODROG VARMEGYE. Irta *Iványi István*. Budapest. Aigner Lajos, 1887. 8-adr. 44 l.
- A JÓZSEF FŐHERCEG Barlangja Biharban. Irta *Hozov Gyula*. Öt képpel. (Különnyomat a Természettud. Közöny 214-ik füz. Budapest, 1887. 8-adr. 15 l.
- AZ UNITARIUSOK ERDÉLYBEN. Irta *Veszely Károly* prépost és borbándi pap. (Az erd. róm. kath. irod. társ. kiadványai.) Gyulafehérvárt, 1887. 8-adr. 82 l.
- A KURUCZYVILÁG KÖLTÉSZETE. I. Rákóczy előtti korszak. Irta *Kis Sándor*. Kolozsvárt, 1887. 8-adr. 95 l.
- AZ ERDÉLYI MEDENCZE őstörténelméhez. Irta *Tytlós Gábor*. (Különnyomat az Orvos-természettudományi Ért. 1887-diki évfolyamából.) Kolozsvárt, 1887. 70 l. 8-adr.
- GYADANYI JÓZSEF magyar lovas generális emlékezete. Pozsony, 1887. 8-adr. 16 l.
- LISTI LÁSZLÓ ÉLETE. Irodalomtörténeti tanulmány. Irta *Komáromy András*. Budapest, 1885. 8-adr. 62 l. Ára 50 kr.
- A KÖRMÖCZBANYAI vártemplom helyreállításának története. Irta *Közéltó Pál*. Budapest, 1887. 8-adr. 19 l.
- A KÖRMÖCZBANYAI római katolikus egyházközség története. I. Korszak. 1317—1520. Irta *Közéltó Pál*. Budapest, 8-adr. 77 l.
- A SELMECZBANYAI IPAR legrégebbi múltjának történelmi méltatása. Irta *Szilágyi József*. (Különnyomat a selmeczbányai ipartanoda 1886. 7-iki értesít. Selmeczbányán, 1887. 8-adr. 23 l.
- DAS ERSTE JAHRHUNDERT aus dem Leben einer Hauptstädtischen Gemeinde. Aus Veranlassung des Hundertjährigen Bestandes der Pesther evang. Kirchengemeinde A. C. geschildert von E. R. *Dobeschall*. Budapest 1887. 8-adr. 184 l. Ára 1 frt.
- MORTZ VON KAISERFELD von Dr. F. von Krones. Leipzig, 1888. XXIII + 471 l. 8-adr.
- DAS ALTE UND NEUE KRONSTADT von George Michael Geschichte Siebenbürgens im 18. Jahrhundert Bearbeitet von *Oscar von M...* I. Band. Hermannstadt, 1883. 8-adr. XLV + 476 ll.

